

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія філологічна

Випуск XIV

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
2017

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58
I-18

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №20173-9973 ПР від 15.07.2013 р.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р.).

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 5 від 27 квітня 2017 р.).

Збірник індексується наукометричними базами: **Google Scholar, Index Copernicus**

Рецензент:

С. Т. Шабат-Савка, доктор філологічних наук, доцент.

Головний редактор:

Л. М. Марчук, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний редактор:

В. П. Атаманчук, кандидат філологічних наук, доцент.

Відповідальний секретар:

Т. О. Джурбій, кандидат філологічних наук, старший викладач.

Редакційна колегія

С. Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор;

Н. І. Бернадська, доктор філологічних наук, професор;

О. С. Волковинський, доктор філологічних наук, професор;

О. В. Кеба, доктор філологічних наук, професор;

І. О. Кучинська, доктор педагогічних наук, професор;

І. Й. Набитович, доктор філологічних наук, професор;

Г. Й. Насмінчук, кандидат філологічних наук, професор;

О. А. Рарицький, кандидат філологічних наук, доцент;

Н. П. Шеремета, кандидат філологічних наук, доцент.

Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія філологічна / [редкол.: Л. М. Марчук (гол. ред.), В. П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. — Вип. XIV. — 516 с.

Матеріали збірника репрезентують неповторний феномен державницької, духовно-культурної, наукової діяльності Івана Огієнка. Статті присвячені осмисленню, інтерпретації, дослідженню та розвитку наукових і творчих концепцій Івана Огієнка та їх проєкцій на сучасний освітній простір.

Збірник адресовано науковцям, учителям, студентам, усім, хто цікавиться проблемами української духовності та культури.

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
Ohienko Research Centre

IVAN OHIENKO AND MODERN SCIENCE AND EDUCATION

SCIENTIFIC COLLECTIONS

Philological Series

Issue XIV

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
2017

Critics:

S. T. Shabat-Savka, Doctor of Philological Sciences, Docent.

Chief Editor:

L. M. Marchuk, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Executive Editors:

V. P. Atamanchuk, Candidate of Philological Sciences, Docent.

Executive Secretary:

T. O. Dzhurbij, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer.

Editorial Board:

S. D. Abramovich, Doctor of Philological Sciences, Professor;

N. I. Bernadska, Doctor of Philological Sciences, Professor;

O. S. Volkovynskyi, Doctor of Philological Sciences, Professor;

O. V. Keba, Doctor of Philological Sciences, Professor;

I. O. Kuchynska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

I. Y. Nabytovych, Doctor of Philological Sciences, Professor;

G. Y. Nasminchuk, Candidate of Philological Sciences, Professor;

O. A. Rarytskyi, Candidate of Philological Sciences, Docent;

N. P. Sheremeta, Candidate of Philological Sciences, Docent.

Ivan Ohienko and modern science and education : Scientific Journal : Philological Series / [editorial board: L. M. Marchuk (chief editor), V. P. Atamanchuk (executive editors). — Kamianets-Podilsky : Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, 2017. — Issue XIV. — 516 p.

The collection contains researches that present the personality of Ivan Ohienko on the background of epoch, highlights different aspects of his political, creative, scientific (historical, philological, pedagogical) activity. The articles are dedicated to comprehension, interpretation, research and development of Ivan Ohienko scientific concepts and their influence on modern educational sphere.

The collection is addressed to scientists, teachers, students, people interested in the issues of the spirit and culture of Ukraine.

135-Й РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ІВАНА ОГІЄНКА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

У січні 2017 року Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка відзначав 135 років від дня народження його засновника і першого ректора. Зокрема, була проведена I Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Канон Івана Огієнка у сучасній науковій парадигмі» й ціла низка заходів на честь знаменної дати.

XIV випуск збірника вмістив матеріали, які засвідчують універсальність наукової методології Івана Огієнка, оригінальність його наукових і творчих пошуків й унікальність особистості Івана Огієнка. Науковці вивчають соціокультурний та науковий феномен дослідника (Адамський В.Р., Дуткевич Т.В., Діяконович І.М., Калита О.М., Колоїз Ж.В.), аналізують смислообрази національної ідентичності у філософському дискурсі Івана Огієнка (Дущенко Т.І., Тимкова В.А., Марченко Н.В., Мафтин Л.В.), простежують філософсько-релігійні аспекти його перекладацької та художньої творчості (Атаманчук В.П., Кузьменко В.І., Пуряєва Н.В., Шулик П.Л.), досліджують багатовимірність художньої реальності митця (Дзюбак Н.М., Марчук Л.М., Мацько В.П., Мозолук О.М.), з'ясовують новітні теорії і методи дослідження наукового тексту Івана Огієнка (Сінченко О.Д., Галаур С.П., Мацько Л.І., Наконечна Л.Б.), вивчають особливості функціонування його наукових концепцій у сучасному освітньому просторі (Білоусова Т.П., Березовська-Савчук Н.А., Кульбабська О.В., Фурса В.М., Шарманова Н.М., Шатілова Н.О., Шуляк С.А.).

У розділі «Першоджерела» представлені фрагменти з листів Івана Огієнка. Інформація про події на вшанування Івана Огієнка міститься у розділі «До історії Огієнківського руху»: про I Всеукраїнську Огієнківську інтернет-конференцію, про студентський форум до 135-річчя Івана Огієнка, вихід першого номеру журналу науково-дослідного центру «Студенти про Івана Огієнка», виставку праць науковця, нові відеоматеріали науково-дослідного центру огієнкознавства про Івана Огієнка, Огієнківську премію 2017 року.

«Художня Огієнкіана» репрезентована творчістю Огієнківських лауреатів Вознюка В.А. й Красуцького М.І.

Чотирнадцятий випуск збірника охоплює дослідження, які висвітлюють основоположні огієнкознавчі проблеми, вагомі наукові досягнення й заходи, приурочені до 135-річчя від дня народження Івана Огієнка.

Вікторія Атаманчук,
*керівник науково-дослідного центру огієнкознавства
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка*

ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА НАУКА

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

УДК 378.4(477.43/44)КПДУУ(09)

В. Р. Адамський

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

СВЯТО ВІДКРИТТЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: НЕВІДОМІ СТОРІНКИ

У статті аналізується комплекс документальних джерел, який вперше вводиться до наукового обігу і висвітлює різні аспекти проблеми, пов'язаної з урочистим відкриттям Кам'янець-Подільського державного українського університету. Особливу цінність у цьому контексті становить привітання професорсько-викладацької корпорації та студентства вищого навчального закладу Міністром народної освіти й мистецтва М.П. Василенком. Певний пізнавальний інтерес становлять вітальні адреси від колективу Київської духовної академії та Подільського духовенства. Окрему увагу зосереджено на поодиноких елементах святкової програми, які ще не стали предметом спеціальних студій вітчизняних науковців.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, вітальна адреса, ректор, свято, шановні гості.

Практична реалізація ідеї щодо заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету увінчалася успіхом 17 серпня 1918 р., коли гетьман П. Скоропадський підписав спеціальний закон. Відразу ж по цьому розпочалася підготовча робота за участі різних інституцій та посадових осіб з улаштування урочистостей з нагоди відкриття вищого навчального закладу на Поділлі.

Цей аспект проблеми становлення національної вищої школи неодноразово потрапляв у поле зору дослідників [1-3]. Найбільш повно та ґрунтовно переддень свята, власне 22 жовтня 1918 р. у культурно-освітньому житті м. Кам'янця-Подільського та наступний за ним день, що також був позначений низкою святкових заходів, проаналізовано О.М. Завальнюком. Йдеться про комплексні розробки, які не лише містять унікальну фактографічну інформацію, але й якісно вирізняються виваженими оціночними судженнями [4-6]. Крім того, у 2008 р. професор опублікував спеціальне науково-документальне видання, яке на рівні дослідницької практики та підбором документальних джерел цілісно та системно віддзеркалює різноманітні сюжети святкових урочистостей [7].

Однак заявлена тема, з огляду на знаковість події, все ж таки не є вичерпною. Відтак у пропонованій розвідці ми спробуємо доповнити палітру святко-

вого дня новими фактами, зафіксованими у документах, що не стали ще предметом окремого аналізу, але наразі містять у собі цінні пласти гуманітарного знання про величну подію в житті Подільського краю та усієї України.

Отже, свято урочистого відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету відбулося 22 жовтня 1918 р. Цього дня у відповідності до розробленої заздалегідь програми кожен із організаторів дійства брав безпосередню участь у запланованих заходах, аби праця усіх разом, об'єднана єдиним задумом, надовго запам'яталася місцевим жителям та гостям міста. Реалізація програми розпочалася о 6 год. 45 хв., коли до Кам'янця-Подільського прибув потяг із високими гостями з Києва [7, с.80].

На дванадцятю годину дня біля приміщення міської думи зібралися учні усіх місцевих шкіл, звідкіля разом із своїми учителями під звуки власних оркестрів рушили у напрямку до університету. Їх зустрічали товариші міністра народної освіти П.І. Холодний та ректор вищого навчального закладу І.І. Огієнко. Вони вислуховували їхні вітання і, в свою чергу, зверталися до присутніх з невеликими промовами, вказуючи на ту велику роль, яку доведеться їм відіграти у розвитку української культури. Зокрема, запис «Подольская мысль» так зафіксував це у своєму повідомленні: «Учитесь, дорогие дети и не забывайте, что вы – те корни, из которых вырастет великая Украина. Любите и уважайте тот народ, к которому вы принадлежите» [8].

Далі святкування перемістилися безпосередньо до університетського корпусу. Після закінчення молебню начальник гетьманського штабу генеральний хорунжий Лібов зачитав грамоту П. Скоропадського, після чого звернувся до присутніх із вітальною промовою. З документальних джерел, які залишили свідки тих подій, ми уже мали можливість дізнатися, яке враження вона справила на присутніх. Найбільш категорично з цього приводу висловився представник Українського національного союзу М. Шаповал, наголосивши на цілковитому незнанні гетьманським уповноваженим української мови [9]. Сьогодні цей фрагмент урочистостей ми можемо доповнити зверненням самого генерала Лібова у тій формі (і змістовно, і орфографічно), як її передала газета «Подольская мысль»: «Ясновельможний Пан Гетьман наказав мені і пану полковнику Сахно Устимовичу від імені Його Світлості вітати Вас, Вельможний пан ректор, вас панове професори і вас, панове студенти з великим святом відкриття у старинному місті Кам'янці-Подільським Державного університету. Не треба казати я не освіт, особливо вища его велике значіння для народа, котрий бажає життем своїм власним державним життям.

Тим що ясна всь ть таке покладає вілику надію, що Кам'янецький Університет дійсно з'явиться винцом народньої освіти ясне промишля котрою засіяє по землі Подільським і на всю Україну. Нехай же Бог благословит вашу працю на користь щастя і славу нашої неньки України» [10].

У відповідь І.І. Огієнко зацентрував увагу на тому, що пан гетьман надто відповідально сприйняв інтереси університету, надаючи йому не лише культурного, але й політичного значення. Він запевнив присутніх, що заповіти П. Скоропадського щодо плекання інтелігенції на Україні будуть свято виконані, наголосивши при цьому, що й у подальшому академічна спільнота звертатиметься до нього у повній впевненості в його сприянні вищому навчальному закладу.

Регіональна преса залишила лапідарні свідчення й щодо промов на святі єпископів Подільського та Брацлавського Пимена та єпископа Уманського Димитрія, котрий представляв митрополита Антонія. Перший, зокрема, наголосив: «Взошло солнце просвещения над нашим краем. В этот великий день правят службы Божьи во всех церквях. Молитвы хлынули к престолу Всевышнего. Пусть высшая наука, чистая ключевая вода, питает всю Украину.

Расти на славу Подолии и молодой Украины. Благословляю святой иконой Архангела Михаила. Слава Министру народного просвещения. Слава профессорам и всем трудившимся над созданием Университета» [11].

У свою чергу єпископ Димитрій, звертаючись до присутніх, промовив: «Божье благословеніе призываю на вас. В великий день открытия Университета преподношу Вам дар Святую Библию Острожскую 1581 г. Это первая Библия, напечатанная в первой типографии. Пусть поможет она найти истинный, праведный путь» [11].

Далі у супроводі бурхливих овацій до кафедри підійшов ректор І.І. Огієнко. Його промова уже публікувалася дослідниками питання [7, с.89-90]. Однак у контексті нашого повідомлення передамо її зміст у редакції, надрукованому часописом «Подольская мысль». «В сегодняшний день великого праздника, мне бы хотелось от души сказать очень многое, и все что не скажу я передам на лекции студентам.

Сбылись мечты украинского народа. Долго ждали они высшей науки и только благодаря революции добились ее. На Украине наблюдается диво: когда кругом все уничтожается, все обнищало, у нас идет процесс созидания. За последний год у нас открылось более 200 гимназий, школ и этим мы можем похвастать. Наш Университет имеет надежду стать типом новой школы, наподобие Американских и Лондонских университетов, где совмещаются общие и специальные науки. Люди, забыв духовную сторону жизни, ушли в материализм и я счастлив тем, что с гордостью могу заявить об открытии при нашем Университете богословского факультета. Только, что получена телеграмма о том, что министром народного просвещения утвержден богословский факультет, на который завтра объявляю открытым прием прошений.

Революция выдвинула национальные вопросы, но не все нации могли добиться открытия национальной высшей школы. Честь и хвала нашему Университету, который не забыл интересы других национальностей и открыл кафедры польской и еврейской литературы. (Аплодисменты).

При Университете будут учреждены стипендии для детей крестьян, которые придут от сохи к нам в Университет и я первый отказываюсь от своего ректорского жалования за целый год в фонд стипендии моего имени.

В этот великий день я не могу забыть тех, которые помогли мне в создании нашего университета. Очень много сделала демократическая дума, которая ассигновала для университета один миллион и 72 тысячи руб., 100 десятин лучшей земли. (Аплодисменты).

Губернское земство ассигновало один миллион и часть денег уже выплатило.

Каменецкое уездное земство ассигновало 250000 руб. на пять лет. Слава и университетской комиссии, которая затратила много труда и энергии на святое дело.

Просвита всегда болела душой за народ и на мой отклик сейчас же отзывалась.

В этот великий час я не могу не упомянуть имен тех великих учителей, Драгоманова, Грушевского и др., которые много труда положили в борьбе за возрождение родной Украины. (Аплодисменты).

Вечная память безвременному погибшему Ив. Стешенко (хор поет — «Вечная пам'ять»).

Слава учителям Галичанам, которые за кордоном боролись за процветание Украины! Слава! Слава! Слава! (Все аплодируют стоя. Хор поет Гимн) [11].

Коментуючи ці слова, редакція від себе зазначала: «Словами, шедшими от полноты сердца, горячо любящего родину, родную культуру и просвещение говорил талантливый оратор. Речь его часто прерывалась дружными аплодисментами» [11].

Після промови І.І. Огієнка почалися вітання від громадських та науково-освітніх інституцій. Як ми уже наголошували, завдяки творчим пошукам профе-

сора О.М. Завальнюка вони сьогодні опубліковані, а відтак доступні для аналізу широкому читацькому загалу [7]. Однак оскільки вітальних адрес та телеграм надійшло неймовірно багато, то, звісно, оприлюднити їх усіх під час урочистого засідання можливості не було. Сьогодні ми маємо змогу ознайомити зацікавленого читача з новими текстами, які нам вдалося відшукати у архівних зібраннях та в місцевій пресі, а також із вітальними виступами поважних гостей.

Отже, від Львівського університету виступив професор Ф. Колесса: «Мне выпала великая честь приветствовать не только Каменецкий Университет, но и всю Украину. Мы долгие годы боролись у нас в Галиции за свою культуру, за свою высшую школу, и теперь мы будем вместе, рука об руку, бороться за процветание национальной культуры.

Я уверен в том, что Каменецкому Университету придется сыграть видную роль, благодаря географическому положению его между Киевом и Львовом.

Пусть этот маленький огонек просвещения разгорится в великий костер и пусть освещает он всю Украину далеко за пределы Галиции». (Гучні оплески. Хор співає: «Vivat academia»).

Від імені Українського національного союзу виступив М. Шаповал: «Сотни лет украинский народ был в неволе, но могучая волна народного движения, ударившись о скалы деспотизма, освободила украинский народ от рабства.

Народ, который первый провозгласил – земля и воля, и национ.-персональная автономия, никто не смеет поработать!

Кто посмеет посягнуть на великую Украину, на ее культуру, высшую школу – обломки этих стен задавят поработителей... Слава, вольному свободлюбивому украинскому народу! Слава!» (Хор співає національний гімн).

Представник від Чорноморщини: «Високо достойні збори! В страшний час, коли на Україну з усіх боків наступають чорні хмари, коли над суверенністю Української Держави висить Дамоклів меч, коли в столиці України знову готова пролитись кров найкращих борців за волю українського народу, – в цей судний час української історії щасливе Поділля, а з ним увесь культурний світ переживає величне врочисте свято перемоги світла європейської науки і культури над Російською азіатщиною, святкує величний момент закріплення позицій молодого Української Держави на руїнах старої тюрми народів.

Кам'янецька фортеця Української Науки і Культури, що нині будується, може бути запорукою в тому, що віра і мрія Чорноморщини стане в найближчому часі життєвим фактом.

Нехай же вічно живе Кам'янець-Подільський Університет в Українській, ні від кого не залежній Народній республіці.

Слава піонерам будівництва Кам'янецького Університету!

Слава його професурі і молодому студентству».

Професор М. Швець: «В те часы, когда затяжная война с ужасной разрушительной силой уничтожает культурные ценности, на нашей земле рождается великий очаг культуры – украинский университет.

Украинский народ завоевал себе право быть в союзе всех культурных народов. Своим разумом он понял, что для трудового народа война это величайшее бедствие, а потому, прекратив войну, он приступил к мирной созидательной работе.

Пусть университет воспитает в своих питомцах великую любовь к трудовому селянству.

Слава украинскому народу! Слава университету!» (Оплески).

Крім того, з вітальними промовами виступили: представник партії соціалістів-революціонерів Н. Григоріїв; від центрального комітету соціаліс-

тів-федералістів П. Зайцев; від соціалістів-самостійників Андрушко; від галицького студентства; від центрального комітету єврейської культурної ліги, колишній міністр з єврейських справ Зільберфарб; колишній міністр освіти В. Прокопович; професор Л. Білецький; ректор Київського державного українського університету І. Ганицький; представник Дніпровського союзу; від губернського та повітових земств; від міської думи; від товариства Подільських лікарів; від Кам'янець-Подільських юристів; від єврейської общини та інших громадських організацій [12].

Також вартими уваги є певні зразки вітальних телеграм, які надійшли до вищого навчального закладу. Сьогодні ми доповнюємо палітру вітань новими текстами від провідних науково-освітніх установ та непересічних особистостей. З-поміж них вітальна адреса від академічної спільноти Київської духовної академії, яка безпосередньо була причетна до питання відкриття в структурі Кам'янець-Подільського державного українського університету богословського факультету. «Киевская академия столь долгое время несущая труд по распространению на родине высшего знания, искренно радуется учреждению нового светоча Украинской культуры, и в день открытия Каменец-Подольского Университета шлет ему свой привет и пожелания развития и процветания. Академия полна надежд, что в Новом Университете утвердится готовность беззаветно служить высшим запросам родной страны с ее богатой и прекрасною природою, великим историческим прошлым и обилием естественных богатств.

Академия чувствует себя связанною с Новым Университетом и особыми отношениями. Когда в соответствии с пожеланиями общества, решено было учредить при Каменец-Подольском Университете богословский факультет, Академия, радуясь новому труженнику в деле разработки богословской науки и признавая, что учреждение богословских факультетов содействует полноте и законности того круга знания, которому должна удовлетворять высшая школа, как *universitas scientiarum* по просьбе Министерства приняла на себя труд научного конструирования богословского факультета и распределения на нем предметов преподавания. Что выработала Академия путем длительного научно-педагогического опыта, то с великою радостью верила она своему собрату по разработке богословского ведения.

Культуру України Академія не може представити вне зв'язи з вірою православної нації, кою Академія служить уже четверте століття. Да возьмет же и крепко держит Новый Университет высокоподнятым национально-православное знание. И пусть благопожелания Киевской Академии, этой Матери многих школ и на Украине и по всей Руси, сопутствуют самой юной высшей школе Украины, и да станет Новый Университет истинною *alma mater* для своих питомцев.

Ректор Киевской Духовной Академии Василий Епископ Каневский» [13].

Вітальна адреса від Кам'янець-Подільської колегії присяжної адвокатури: «В день величного свята місцева колегія Присяжної Адвокатури шле Вам своє гаряче привітання.

Хай цей, самий цінний здобуток нашого міста – Кам'янець-Подільський Державний Український Університет – буде, для широких народніх мас землі Української, багатим розсадником науки, мистецтва та правопознання.

Хай творча робота Університету, втілюючи дорогі перли свідомості в урядове життя своєї батьківщини помагатиме до її процвітання, і будиме кулком об'єднуючим українське громадянство з громадянством західноєвропейської культури.

Хай на зорі молодого життя це огнище духовного світу сіє могутнє проміння правди та справедливості.

Вас, високоповажний Пане Ректоре, і Вас, високоповажні панове Професори, вітаємо від щирого серця й бажаємо Вам величезної сили у вашій відповідальній праці» [14].

Загальновідомо, що в силу суспільно-політичних обставин на святі відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету не мав можливості бути присутнім міністр народної освіти й мистецтва М.П. Василенко. Міністерство представляв товариш міністра П.І. Холодний. Виступ останнього на святі та висловлена ним подяка організаторам урочистостей, завдяки творчим пошукам О.М. Завальнюка, на сьогодні відомі читачам [7, с.84-85, 94-95]. Однак, аналізуючи знакову подію в житті Української держави, пов'язану з відкриттям на західних теренах держави вищого навчального закладу, все ж таки закрадалась думка: невже реакція міністра обмежилася лише делегуванням на свято свого заступника? Сьогодні ми ствердно можемо констатувати, що ні. Нижче ми подаємо зміст листа, який М.П. Василенко спрямував до університету за власним підписом: «Вельмишановний Іване Івановичу.

Я все мріяв, що мені доведеться скористуватися Вашим запрошенням і приїхати до Кам'яння на велике національне свято – відкриття другого українського державного Університету. Але сучасні події стали на перешкоді, і я, на мій превеликий жаль, не можу вийти з Києва.

Од імени міністерства освіти та мистецтва Подільський Університет буде вітати П.І. Холодний. Вас же я прошу скласти університетові привітання од мене особисто.

З великою радістю вітаю я нове вогнище української національної культури. Я певен в тому, що Подільському Університету прийдеться скоро відігравати значну роль в українському національному культурному житті. Кам'янець – сусід Черновиць і стоїть на перепутті між Львовом та Києвом...

Мало того. На долю Подільського Університету випадає велика і релігійна задача. Він перший Університет на сході, який буде мати в своєму складі і православний богословський факультет. Він почне нову течію в нашому богословському вихованню і закладе нові шляхи для зближення світської і духовної науки.

Подільський Університет виріс завдяки місцевому суспільству, місцевим самоврядуванням, городському і земському. Він тісно зв'язан з місцевістю. Це діє і буде давати йому силу, як культурному вогнищу, яке своєю науковою працею буде відкликатись на те, чого потребує і вимагає життя. Після великої страшної війни почнуться великі мирні події, після руйни почнеться велика будівнича праця, коли треба буде оспівдених людей, треба інтелігенції. Україна, слава Богу, готовиться до цього. Такі завдання стоять і перед професорами і студентами Подільського Університету. Та енергія, з якою організувався Подільський Університет, те спочуття, яке він зустрів у всіх місцевих колах, і в українському уряді дає можливість мені не тільки побажати, а рішуче висловити свою думку і надію на велику і світлу будучинь Подільського Університету.

Vivat, crescat, floreat Alma Mater Podoiensis.

В цей день відкриття Подільського Університету не можу, вельмишановний Іване Івановичу, не висловити Вам глибокої благодарности за все те, що Ви зробили для Подільського Університету. Завдяки Вашої енергії, завдяки Вашої кипучої праці і віри в те діло, за яке Ви взялись, Подільський Університет міг в такі короткі часи із мрії стати дійсністю. Цього Вам не забуде історія, цього Вам не забуде Поділля. За це велика Вам подяка і од мене, бувшого Міністра Народної Освіти.

З великою пошаною до Вас Мик. Василенко» [15].

Відгуки на організоване свято залишили як цілі колективи, так і окремі особистості. Так, редакція «Подольской мысли» таким чином охарактеризувала святкові урочистості: «Был великий день в жизни истинных украинцев и всех истинно-любящих свободу.

Открытие украинского Университета.

Народный язык, целыми десятилетиями не имевший возможности увидеть свет Божий, язык, который попирали варварские законы романовских времен, украинское слово, за одно произношение которого человек брался на подозрение, преследовался, гнил в тюрьмах и в тайгах сибирских, наконец, громко звучит на своей родной земле и может занять подобающее ему место.

И с высоты университетской кафедры украинское слово будет торжественно звучать и приносить украинскому народу знание и свет. Самоотверженные борцы из рядов украинской «спилки» в течение долгих лет на своем родном украинском языке будили свой народ от многолетнего сна, звали его к борьбе с общим для всех народов России врагом — самодержавием.

Они понимали, что только в общей борьбе, рука об руку с пролетариатом всей России, украинский народ будет в состоянии разорвать свои вековые цепи и, равный среди равных, пойти по пути возрождения к светлому царству социализма.

Грянул гром народного негодования, пошатнулись устои поработителей — и пыльным цветом расцвела свобода для всех народов России, и для украинцев. Как тепло встречали мы желто-голубые знамена, свободно развивающиеся в недавно крепостной России.

Ибо мы видели в них символ свободы для всех, ибо они говорили нам, что освобожден раб рабов.

И раб вчера, украинский народ, сегодня начал широко проявлять зарытые в глубине души своей культурные богатства, начал жить своей самостоятельной жизнью.

Культурное народное богатство не могло убить ни тюрьмы, ни виселицы. Вырвавшись из душного подполья на свежий воздух, согретый братским отношением всех народов России, украинец расправил свои члены и выпрямился во весь свой богатырский рост.

Вся Украина покрылась украинскими просветительными обществами.

Национальная жизнь забила ключом. Нужно верить, что здоровый народный инстинкт выведет украинский народ на верный путь строительства своей национальной жизни. Нужно верить, что болезненные ростки национализма, которые так больно бьют по народному счастью, не найдут благодатной почвы для своего размножения, и, зачавнув до своего внедрения в народное тело, отойдут в область предания вместе со всеми ненормальностями российской революции.

И все, сделанное в области развития национальной культуры, будет дорогим даром для будущего здорового развития народных сил.

Еще тускло светит огонек в украинской избе, еще черные стаи не рассеялись над измученной столетиями Украины, еще очень близко нависают над головой свинцовые тучи и напоминают старые времена, которые уже так хотелось бы навсегда вырвать из жизни.

Еще не сам народ творит свою судьбу, но все же, ближе, чем когда то светлое солнышко.

Закрытое тучами, оно пробивается, и уж виден рассвет» [16].

Теплі слова за надмірну увагу до присутніх на святі гостей публічно висловив О. Саліковський: «Залишаючи рідний Кам'янець, щоб повернутись до Києва, до звичайної праці, я від себе особисто й від багатьох представників українського громадянства, що завітали на врочисте свято Поділля, висловлюю найщирішу подяку всім організаторам свята з високоповажним п. ректором І.І. Огієнком на чолі. Вони виявили таку надзвичайну гостинність, таке передбачення всіх наших потреб і навіть дрібниць, що ми весь час почували себе як у своїй рідній хаті.

Усе це, разом з величезним враженням, яке зробив на всіх нас самий акт відкриття державного українського університету, що відбувся в атмосфері високого громадського підйому, безумовно залишиться у нас однею з найкращих згадок життя.

О. Саліковський.

23 жовтня 1918 р.

Кам'янець-Подільський» [17].

Власний підсумок святу урочистого відкриття вищого навчального закладу на Поділлі зробив й ректор І.І. Огієнко. Це відбулося на засіданні університетської комісії, що засідала 25 жовтня 1918 р. за участі Ю.Й. Сіцинського, О.П. Шульмінського, О.М. Пашенко, К.Г. Солухи, доктора С. Бика, Сідлецького, Я. Гольденберга, П. Виржиківського, Е. Папенгута, Чирського, Урсула, П.М. Бучинського, Міранського та О. Прусевича. Відкриваючи засідання, І.І. Огієнко звернувся до комісії з наступними словами: «Г.г. члени комісії! В первом заседании университетской комиссии после открытия у-та, я хочу поблагодарить Вас за ту работу, которую вы все несли столько месяцев и в результате которой мы имеем университет. Тот, кто работает, часто сам не замечает величины и значения сделанной им работы. Приветствовала у-т в день открытия вся Украина. В частности, многие приветствовали меня, называя фундаментом у-та. С этим я не могу согласиться. В деле открытия у-та очень много и вашего труда. Работа наша еще далеко не окончена и окончится лишь тогда, когда мы построим собственное здание университета. Приносяю Вам свою искреннюю благодарность, я прошу Вас и в дальнейшей нашей общей работе помочь мне закончить нашу задачу. Во время торжества 22 октября должен был состояться акт, предполагалось прочесть благодарность университетской комиссии от имени министра народного просвещения, но так как порядок празднества был нами изменен, то эту благодарность я прочту здесь».

Всім членам комісії по збудуванню Кам'янець-Подільського державного Університету, близько ознайомившись зо всею тою великою й корисною працею, що в такий час зробила високоповажна університетська комісія, я приношу свою сердечну подяку всім членам цієї комісії за всі понесені ними труди й широко сподіваюся, що й надалі комісія з таким же успіхом і такою ж самою енергією вестиме свою працю, аж поки вінцем цієї праці не буде свій власний величний будинок для нового Кам'янець-Подільського державного українського університету.

З глибокою пошаною за міністра народної освіти товариш міністра Холодний» [18].

Затим ректор повідомив комісії, що на його ім'я та ім'я університету надійшло біля однієї тисячі телеграм від усіх університетів України та Галичини, вищих навчальних закладів, громадських інституцій та відомих політичних і громадських діячів. Не всі вітання вдалося розібрати та впорядкувати, але І.І. Огієнко запевнив присутніх, що ця робота активно просувається і невдовзі буде завершена. Як приклад сердечного ставлення до університету Іван Іванович зачитав вітальні привітання від Марії Грінченко, болгарського посла в Україні Шишмановича, архієпископа Володимирського Олексія, прем'єр-міністра Ф. Лизогуба, міністра юстиції С. Шелухіна, Новоросійського університету, Донського університету, Львівського університету, військового міністра Рогози, єврейського наукового інституту, Харківського гірничого інституту, Київського політехнічного інституту, університету Св. Володимира, директора агентства УТА, голови Київської міської комісії Д'якова, трупи

М. Садовського, трупи М. Саксаганського, товариша міністра Д. Дорошенка, голови Кам'янець-Подільської міської думи Красовського, головноуповноваженого Молова, письменника Коваленка, міністра П. Стебницького, академіка В. Вернадського, німецького посольства в Києві, німецького посла Кілля, українського посольства у Відні та інші [18].

Окремо ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету І.І. Огієнко з словами вдячності звернувся до усієї української громади. Надсилаючи своє звернення до місцевих та центральних газет, він писав: «Високоповажний Пане Редакторе!

Дозвольте на сторінках Вашого хвального часопису від мене і від всієї Професорської Ради принести нашу сердечну подяку всьому громадянству, що так широко й прихильно вшанувало своєю присутністю величне свято відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Сердечно дякуємо також всіх шановних пан-отців, учителів й учнів, що привітали храм вищої науки в день його відкриття таким урочистим походом.

Зі всіх кінців України прислано до Університету велику силу сердечних і щирих телеграфних привітань; віддячити за них кожному зокрема немає жодної змоги, тому на сторінках цієї газети приносимо сердечне й щире спасибі всім, хто згадав нас в величний день всеукраїнського свята.

Ректор Університету, професор Іван Огієнко» [19].

Таким чином, оприлюднені нами нові документи відображають різні аспекти святкування урочистого відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету та вагомо підтверджують уже усталені в новітній вітчизняній історіографії висновки щодо вагомості та знаковості цієї події в житті Подільського краю та усієї України. Присутність на святі почесних гостей, їхні щирі вітання та вболівання за справу розвитку вищої освіти на західних теренах держави слугувало вагомою моральною підтримкою представникам професорсько-викладацької корпорації науково-освітньої інституції та студентства у справі розбудови національної системи освіти та підготовки кваліфікованих спеціалістів для державних потреб. Численні вітальні адреси та телеграми, адресовані академічній спільності від поважних установ та непересічних особистостей, засвідчували повагу і демонстрували вияв довіри українській ідеї, характерним виразником якої на ґрунті національних прагнень виступав Кам'янець-Подільський державний український університет.

Список використаних джерел:

1. Колпакова О.В. Кам'янець-Подільський український університет (1918-1921) / О.В. Колпакова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — К., 1994. — Вип. 3. — С. 20-24.
2. Кравчук Л. Свято двох університетів / Л. Кравчук // Тернопіль. — 1996. — №2. — С. 47-50.
3. Копилов А.О. Кам'янець-Подільський державний університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917-1921 рр.) / А.О. Копилов, О.М. Завальнюк // Український історичний журнал. — 1999. — №4. — С. 44-45.
4. Завальнюк О.М. Святкування відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету — велика подія національно-освітнього життя України / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. — Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. — Т. 12: Матеріали восьмого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». — С. 3-24.

5. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) : монографія / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.
6. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко – організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1918 р.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2005. – Т. 5. – С. 109-145.
7. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження. Документи. Матеріали / укладач, автор переднього слова і досліджень О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 280 с.
8. Торжественное открытие Каменец-Подольского украинского державного Университета // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский, 1918. – 24 (11) октября.
9. Тюрменко І. Відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету в спогадах Микити Шаповала / Ірина Тюрменко // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наук. доп. II Всеукр. наук.-теорет. конф. – Кам'янець-Подільський ; К., 1997. – С. 93-97.
10. К открытию университета // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский, 1918. – 26 (13) октября.
11. Торжественное открытие Каменец-Подольского украинского державного Университета // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский, 1918. – 24 (11) октября.
12. Торжественное открытие Каменец-Подольского украинского державного Университета // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский, 1918. – 25 (12) октября.
13. ЦДІАК України, ф.711, оп.3, спр.4007, арк.2.
14. Адрес Каменецкой присяжной адвокатуры // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 26 (13) октября.
15. Письмо министра народного просвещения Н. Василенко на имя г. Ректора Каменецкого Университета И.И. Огиенка // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский, 1918. – 27 (14) октября.
16. К открытию укр. Университета // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский, 1918. – 24 (11) октября.
17. Лист до редакції // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский. – 1918. – 25 (12) октября.
18. Отчет о заседании университетской комиссии 25 октября 1918 года // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский, 1918. – 27 (14) октября.
19. Письмо в редакцию // Подольская мысль (орган прогрессивно-демократической мысли). – Каменец-Подольский, 1918. – 27 (14) октября.

The article analyzes the complex of documentary sources, first introduced into the scientific circulation and explains different aspects of the problem associated with the festive opening of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University. Of particular value in this context are the greetings of the Minister of people's education, M.P. Vasylenko to the professors and teachers corporation as well as the students of higher educational institution. Welcoming addresses from the staff of the Kyiv theological Academy and Podillia clergy are of specific cognitive interest. Special attention is focused on some elements of the festive program, which had not yet become the subject of special researches of domestic scientists.

Key words: Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, welcoming address, rector, celebration, famous Ukrainians, academic corporations.

Отримано: 21.02.2017 р.

В. П. Атаманчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ У МІСТЕРІЇ ІВАНА ОГІЄНКА «НАРОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ»

Стаття присвячена вивченню художньої своєрідності твору Івана Огієнка «Народження людини» у поєднанні із дослідженням аксіологічних складових художнього концепції драматурга. Увага зосереджується на дослідженні проблеми духовного розвитку та саморозвитку, що має своєрідну художню репрезентацію з огляду на втілення основних засад християнського світогляду. Аналізується способи співвіднесення, взаємообумовленості та нерозривної єдності художнього та філософсько-релігійного аспектів у творі Івана Огієнка. Досліджуються форми художньої умовності, використані Іваном Огієнком у драмі.

Ключові слова: філософська містерія, драма, Іван Огієнко, конфлікт, художня умовність, художній образ, духовна еволюція, проблема морального самовдосконалення.

Іван Огієнко у містерії «Народження людини» створює масштабну картину безмежного Всесвіту, який є Господнім творінням, – увесь створений світ пронизаний Духом, засновується на найвищих законах правди і любові. Одна із найважливіших настанов – берегтися зла. Відповідно, із самого початку твору окреслюються протидіючі сили як втілення протилежних принципів, що увиразнюватимуться з розвитком дії, – творення та руйнування.

Господь у творі Івана Огієнка є втіленням ідеї абсолютного творення та знання, втіленням глобального розуму, який керує усіма процесами через розгортання творчої енергії в усіх напрямках. Цілком виразний перегук із Книгою Буття «Я Слово прорік, – і створив Ним Вселенну...» [1, с.11], вказує на усвідомленість процесу творення, на всеосяжну свідомість, яка організовує всесвіт.

Людина не може зрозуміти усю величність Божественного задуму через свою крихітність у масштабах всесвіту. Все підпорядковується вищим законам, зокрема змінам циклічності і взаємопереходів, початку та закінчення. Людина є рівноправною частиною великої цілісності, де всі складові перебувають в органічній єдності.

Божественне творення протиставляється передусім стану:

«Світи всі на хвалу, / На радість Господню, / Бог ними помалу / Наповнить безодню» [1, с.13].

Утверджується ідея нерозривного зв'язку людини із Богом та всесвітом, душа людини, її свідомість є тією ланкою, що забезпечує єдність: «Душа у Вселенній / Зливається з Богом, / Й віки незчисленні / Раює Чертогом» [1, с.13].

Іван Огієнко використовує прийом художнього контрасту для увиразнення протидіючих сил. Спочатку драматург змальовує величні картини Божественної слави та могутності. Потім вноситься дисонанс. Зображення усяляких випробувань та страждань, яких люди зазнають у земному житті, та альтернативи нібито кращої, але насправді руйнівної своїм негативом. Ангел говорить про оберігання людей він омані та обману, задля того, щоби вони зберегли свої божественну сутність.

Образ веселки, який двічі з'являється у першій дії, символізує гармонійність, впорядкованість та красу небесного світу: «Загоряється тихо Господня Веселка, і грає над всім кольоровим півколом, – знак Божої Ласки й Опіки над Всесвітом» [1, с.12].

Іван Огієнко для зображення небес використовує своєрідні предметні образи: «Пахучі квітки, немов килим барвистий, вкривають Чертога, – простору Небесну Палату», «З Престолу Господнього видно безмежну Вселенну, навколо скрізь Зорі грайливі свічками палають, і Слухають» [1, с.11]. Але всі ці картини зринають лише на мить, оскільки звучить лише Голос Господа, що вказує на домінування свідомості над предметністю.

Про постійні перетворення, постійний рух говорить ангел: «Творителю, з Твоїєї волі / Душа прийшла на Всесвіт знову: / Чи йти до земної юдолі, Чи в інший Світ по Твому Слову?» [1, с.17]. У містерії душа людини зображується діалектично: вона має право вибору, має свободу волі, її чекають випробування, щоби виявити її вибір, вона пов'язана із Богом, у неї великі можливості для пізнання, але вона не може збагнути Божественний задум.

Душа людини обирає між творенням і руйнуванням.

Драматург подає особливе розуміння сутності світовпорядкування, поєднуючи конкретику із доволі абстрактним відображенням: «Бездня Всесвіту. Кругом Світі палахкотять, як ясні Зорі в нічку темну!», «І тільки й чути: Дух Господній могутньо дише в Світотворі!» [1, с.22]. Іван Огієнко передає власне розуміння творчої енергії, яка організовує всесвіт, надаючи їй абстрагованого вигляду через співвіднесення із такими явищами та процесами, як Дух, голос, дихання.

У творі показується процес формування душі, – з'являючись, одержуючи власне буття, душа опиняється у ситуації невизначеності, відкритості для пізнання, що водночас означає вразливість до проявів зла. Іван Огієнко, зображуючи апофеоз божественного творіння, показує і дисонанс у вигляді негативних імпульсів. З розвитком дії увиразнюється неспівмірність та невідповідність процесів творення і руйнування. Але і тут є певне розмежування, оскільки початок та завершення становлять одну із важливих закономірностей буття. Проте намагання зруйнувати та спалюжити Божественне творіння через власну нездатність до творення, використовуючи негативні стани людської свідомості, насамперед страх, показується як приречене на поразку.

Постійний рух, динаміка та розвиток усього всесвіту та людини становить незаперечну основу існування: «Уся Вселенна вічно в русі, / І мусять рухатись і люди, / І цим ростуть вони на душі, / Й джерелом б'є життя повсюди» [1, с.23]. Випробування, яких люди зазнають на землі, загартовують їхні душі, створюють можливості для їхнього нелегкого духовного вдосконалення. Душа у містерії, незважаючи на складності, хоче здобути новий досвід на землі, прагне розвиватися, долаючи перешкоди і суперечності. Іван Огієнко стверджує ідею розвитку через боротьбу протиборчих сил.

Ангел Хоронитель у творі є носієм ідеї безмежності і всеохопності творення: «Зовсім нема Зла в Світотворі, – Є брак Добра, не Зло, в Людині, Як є брак Світла – Тьма в просторі, Як є брак звуку на пустині» [1, с.29]. Тим самим стверджуючи необхідність саморозвитку: добро, або ж творення, стає видимим через власне самовдосконалення, воно становить основу всього сущого. Відсутність або недостатній розвиток творчого потенціалу (добра) призводить до жакливих наслідків – падіння рівня свідомості, необхідного для творення, замикання на негативних станах, які далі уже підтримують самі себе: «Нема самого Зла на Світі, / Де брак Добра, там Зло буяє, / Буває ж холод навіть в літі, / Як хмара сонечко ковтає» [1, с.32].

Бог уявляється у містерії як абсолютно досконала свідомість: «Господь – то Правда совершенна, Й немає й крихітки Зла в Ньому, – / І вийшла з рук Його Вселенна Пречиста в твореві святому!» [1, с.32].

За допомогою образу Ангела-охоронця Іван Огієнко вибудовує цілісну концепцію сутності людського життя і перешкод на шляху його вдосконалення. Брехня та омана — це інструменти сил зла, які заплутують, збивають людей зі шляху. Свобода волі людини робить її вразливою до негативних впливів. Порушення закономірностей світовпорядкування призводить до нищення усього того, що вибудоване на неправдивій основі, виправлення подібних неправильностей достатньо болісне, але неминуче: «Бог дав Людині вільну волю, / Вона є її на Зло пусти-ла, / І щоб спинити цю сваволю, / Бог мусів людям втяти крила» [1, с.33].

Людина піддається спокусам та омані, не розуміючи того, що робить чи не розуміючи наслідків, що ніяк не змінює відповідальності за вчинене. Проте людина є носієм духу, який пронизує увесь всесвіт і всьому надає смислу. У творі Іван Огієнко визначає дві можливості: піддаватися спокусам, що означає внутрішню інертність та, зрештою, деградацію, та гартувати дух, що вимагає неймовірних зусиль і означає рух уперед та саморозвиток.

Одна із особливостей сприймання божественної істини у містерії — це благоговіння перед величністю творення і здатність її побачити в усьому, тим самим утверджуючи власну єдність з усім сущим, усвідомлюючи рівнозначність і рівноцінність усього створеного: «Хто ж чує Всесвіту основи, / Хто ду-хом межі їх сприймає, / Такому Інженер будови / В останній кузці Сонцем сяє: Господь Джерело Світоздання, Господь Усесвіту Творець: Комар дрібний Й Зоря Порання — / Господь початок їм й кінець!» [1, с.35].

Способом пізнання Бога є усвідомлення краси у створеному світі: «Пізнай Господне всюди змога, / На кроці кожному — Краса, / Краса ж прова-дить нас до Бога, / Вона путь проста в Небеса» [1, с.38].

Можливості для пізнання і самопізнання обумовлюються і розвитком наук, які підносять людський дух, розширюють межі людського сприймання та розуміння: «І Бог являється в Науці, — Немов в свічаді...» [1, с.40].

Весь твір побудований на принципі співіснування й боротьби протилеж-них ідей творення та руйнування. Сили зла намагаються у творенні відшука-ти негативні аспекти, і тим самим заперечити його й довести його неспромож-ність і непотрібність. Ангел-охоронець переконливо доводить, що подібна ру-їнницька ідеологія, якою би переконливою чи спокусливою не видавалася, на-справді немає перспективи, оскільки базується на брехні та омані, якої реально не існує, хоча вона може видаватися дуже правдоподібною і навіть нав'язливою. Зате правда залишиться після того, як всі омани, облуди розсіються та щезнуть.

Ангел висловлює і своєрідне розуміння щастя, яке перегукується з іде-єю подвижництва, що базується на внутрішній цілісності та виконанні сво-го призначення, незважаючи на випробування: «Святому завжди сяє втіха, — / Його душевне почуття: / І радість сиплється, як з міха, / Хоча б терпів він розп'яття...» [1, с.44]. І виокремлюється ще один аспект щасливого життя — творча та радісна праця на благо народу.

Стверджується ідея про подвійну природу людини і свободу волі як невід'ємні і взаємообумовлені можливості самостійно обирати шлях і нести відповідальність за свій вибір. Іван Огієнко все ж зводить подвійність до єд-ності — на вищому рівні сприйняття, що дає можливість побачити протидіючі сили, як органічні складові єдності вищого порядку. Сутність людини, її вчин-ків зводиться до розуміння найважливіших основ буття, які засновуються на предковічній правді — вона залишається істинною як незмінною як сам факт існування творчої енергії, хоча форми вияву її можуть бути різними: «Одежа Правди все мінлива, / Але сама вона постійна...» [1, с.53].

У містерії поступово окреслюються основні чесноти, які забезпечують зв'язок із Божественною сутністю і вберігають від оман: творчість, хоробрість, самовідданість, чесність, чисте серце та впевненість в обраному шляху. Усі перипетії духу, боротьба ідей розгорталися перед душею, що подорожувала на землю, як свого роду попередження про складнощі земного життя. Протилежності, яких не оминути і не позбутися, – шлях до формування міцної духовної основи.

Зло в образі привабливої жінки змальовує перед душею моторошні картини імовірної несправедливості на землі, коли правда паплюжиться, а зло розквітає. Душа, що зазнаватиме усіляких випробувань, зрештою зіткнеться зі старістю, коли розум нарешті вигостриться, а тіло стане немичним і обтяжливим для оточення. Боротьба тіла і духу також обумовлюється подвійною природою людини – матеріальною, що прив'язує її до матеріального світу, та духовною, що спонукає до досягнення високостей духу. Зло акцентує увагу на марності усіх зусиль, оскільки немає нічого вічного. Образи Безнадії, Смерті, Духу Руїни-Комуніста залякують душу страхітливими картинами.

Сили Світла утверджують переможну ідею: Архангел Михаїл, Дух Добра, образи дівчини і парубка, що втілюють Здоров'я та Молодість, Кохання в образі дівчини, Любов до людей в образі смиренної та поважної красуні, Праця в образі робітника, Сонце в образі величного чоловіка, Місяць, Зорі, Надія надихають душу на земні подвиги, надаючи їй енергії, радості, сил та завзяття. Використовуючи засоби художньої умовності, Іван Огієнко створює картини протистояння, які розгортаються перед душею: протиборство сил добра і зла досягає апофеозу, коли з'являється Війна, а їй протистойть Наука. Монолог Науки – це своєрідний підсумок усієї складної боротьби за душу людини.

У фіналі твору стверджується перемога духовного начала, що означає зв'язок із Богом та вказує на сутність, яка становить смисл людського буття, розкривши яку, людина може досягнути вищої мети: «В твоєму серці буйне Щастя / Цвіте велично, вонне й красне, – / Сприймай його, Святе Причастя, / Воно повіки не погасне!» [1, с.90].

Час вагання і боротьби необхідний душі для того, щоби, пройшовши їх, прийняти остаточне рішення, – це чітко визначає життєві пріоритети й надихає душу на великі звершення: «Не хочу мастків, не хочу я царства, / Не хочу я довгого віку, – Не дай заблудитись в дорозі митарства, / Подай мені Правду сторіку!» [1, с.96], «В оборону Господь дає зброю: / Його Правда незломна, мов криця, – / Найміцніший це панцир до бою, / Це вселилась Господня Десниця!» [1, с.97].

Духовна сила і велич виявляється у служінні Богові та народу, що у творі «Народження людини» та й загалом у творчості Івана Огієнка набувають надзвичайно суголосного значення. Душа, яка пройшла усілякі випробування, до того, як втілитися в образі пророка на землі, сформувалася у своїй готовності виконати обрану духовну місію.

Філософська містерія «Народження людини» Івана Огієнка стверджує цілісну художню та духовно-релігійну концепцію, згідно з якою людська душа має духовну сутність, що забезпечує нерозривний зв'язок із Богом, про який вона може забути, але який не може втратити, оскільки це становить основу існування й творення. Важливого значення Іван Огієнко надає осмисленню подвійної природи людини, що дає можливість їй існувати у земному, матеріальному світі і водночас прагнути до світу духовного. У цьому контексті драматург окреслює проблему свободи волі людини і відповідальності за її вибір – складні перипетії духу, життєві випробування, яких зазнає людина, сприяють її внутрішньому очищенню, підвищенню рівня свідомості через звільнення від оман, посилення здатності розрізняти істинне від

оманливого, яке руйнує людську душу. Всі рівні удосконалення людської душі Іван Огієнко показує у перспективі як майбутню можливість і потребу, головний аспект художнього зображення – це сформована здатність до виконання усвідомленого і свідомо обраного шляху самовдосконалення та служіння вищій меті.

Список використаних джерел:

1. Митрополит Іларіон. Твори. Філософські містерії / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Trident Press Ltd, 1957. – Т. 1. – 336 с.
2. Тіменик З. Ідеї філософії релігії у контексті української духовної культури: 30-ті роки XIX ст. – 80-ті роки XX ст. : монографія / З.Тіменик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 312 с.

This article is devoted to studying the artistic originality of Ivan Ohienko drama «The Birth of a Man» alongside with studying axiological components of the playwright's artistic conception. Attention focused on the problems of spiritual development and self-development, which has peculiar artistic representation according to the embodiment basic foundations of Christian worldview. Correlation methods, methods of interdependence and indissoluble unity between artistic and philosophical, religious aspects in Ivan Ohienko drama are analyzed. Different forms of artistic convention used by Ivan Ohienko in drama are investigated, attention is paid to analysis of conflict in artistic work.

Key words: philosophical mystery, drama, Ivan Ohienko, conflict, artistic convention, image, spiritual evolution, the problem of moral self-development.

Отримано: 09.03.2017 р.

УДК 261.2(477)

Д. В. Базик

*Відділення релігієзнавства Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України*

ДОХРИСТИЯНСЬКІ ВІРУВАННЯ УКРАЇНЦІВ В КОНЦЕПЦІЇ І. ОГІЄНКА

В статті розглянуто основні концептуальні положення професора І. Огієнка (митрополита Іларіона) стосовно поглядів на дохристиянські вірування давніх українців. Розкрито авторське бачення феномену українського язичництва, яке поєднує в собі, з одного боку, позиції виваженого, неупередженого науковця, а з іншого боку, погляди богослова, віруючої людини, яка виступає на захист християнських цінностей. Висвітлено невід'ємні складові компоненти дохристиянських вірувань в їхньому еволюційному розвитку та охарактеризовано причини синкретизації язичницьких та християнських вірувань та обрядів.

Ключові слова: дохристиянські вірування, язичництво, синкретизм, культова практика, обрядова практика, богословська концепція, автохтонна концепція.

Останнім часом з активізацією діяльності неоязичницьких релігійних організацій України та пошуком сучасними богошукачами власної ідентичності актуалізується зацікавленість вивченням давніх язичницьких вірувань українців. Не обійшов увагою означену проблематику в своїй творчій спадщині видатний вчений і богослов Іван Огієнко (митрополит Іларіон).

Метою публікації є репрезентація концептуальних поглядів професора Івана Огієнка стосовно проблеми дохристиянських вірувань українців.

Основні положення власної концепції вчений висвітлив в своїй одноіменній праці «Дохристиянські вірування українського народу» [2], в якій він поставив собі за мету розкрити цілісну систему давніх дохристиянських вірувань українців. Дослідник справедливо наголошує на тому, що без знань про дохристиянські вірування не можливе належне розуміння сучасної духовної культури українського народу [2, с.8-9].

Враховуючи багатогранність поєднання талантів особистості І. Огієнка, який, за свідченням українського церковного діяча та релігієзнавця С. Ярмуса, був «обдарованим письменником, оратором, вчителем, богословом та мислителем» [4, с.17], в своєму дослідженні дохристиянських вірувань він постає як послідовний та скрупульозний історик релігії. Про це засвідчує наявний масив джерельної бази, якою оперує вчений, зокрема, численний комплекс письмових джерел та етнографічних матеріалів. Практично жодного висновку чи обґрунтування щодо підкреслення окремих аспектів проблеми язичницьких вірувань давніх українців автор не робить без підкріплення тими чи іншими фактичними даними, часом декларуючи панорамний погляд різносторонніх точок зору та версій реконструкції релігійних вірувань праукраїнців. Разом з тим, дається взнаки і стиль фахівця-філолога, що має свій вияв у вираженому зацікавленні етимологією окремих слів, виразів та апелюванні до прикладів з літературних творів.

Варто зауважити, що додатковим джерелом концептуальних поглядів І. Огієнка з означеної проблематики може бути його невеличка праця «Християнство і поганство. Чому на світі спокою не має. Проповіді» [3], в якій він вже займає чітку позицію богослова, захищаючи християнські цінності та викриваючи недоліки язичницьких світоглядних уподобань.

Цікавим при цьому постає авторський погляд на феномен українського язичництва, яке він, згідно з прийнятою серед богословів термінологією, називає «поганством» (від лат. «paganus», що означає «мешканець села»). Як вчений-дослідник, І. Огієнко обґрунтовує поняття, відштовхуючись від специфіки географічного ареалу поширення християнських вірувань першочергово в містах, в той час як територіальний простір сільської місцевості знаходився під домінуючим впливом дохристиянських вірувань. Слово «поганин», як засвідчує автор, завжди визначало нехристиянина, «незалежно якої він був віри». Саме поняття «язичник» вживалось в аналогічному значенні, що й слово «варвар» у греків та римлян, тобто: «людина, яка розмовляє іншою мовою». Оскільки варвари зазвичай були не охрещені, то невдовзі смислове навантаження поняття «язичник» трансформувалось, відтепер визначаючи нехристиянина [2, с.16-17].

Як богослов-апологет християнських цінностей, автор виокремлює 3 головні основи «поганства», які були однакові по всьому світові:

1. *Обман*, як основа життя зо всіма, хто не з моєї родини, не з мого роду чи племені, обман у всьому, що тільки мені допоможе.
2. *Кривава помста* чи всяка інша помста і гнів за найменшу кривду, яку хто мені зробив, і то помста конечна й незабутня.
3. *Насильство* чи диктатура в громадському житті і в житті державному [2, с.404].

Разом з тим, І. Огієнко розвиває не притаманну для богословів позицію, яка полягає у виокремленні позитивних рис та характеристик українського язичництва, відзначаючи при цьому, що вищенаведені три основи «поганства», не були представлені так гостро в Україні, а їхні стародавні залишки досить легко завмирили під неухильним впливом процесів християнізації.

Український мислитель наводить три точки зору щодо інтерпретації предметів язичницького культу:

- 1) богословська концепція доби Середньовіччя, за якою язичницькі божки – це біси і що диявол схиляє людей до поганства;
- 2) точка зору доби раннього християнства, підкріплена цитуванням тексту Нового Завіту, за якою дохристиянські ідоли – це ніщо, а саме поганство люди виявляють у тому, що вірають у природу, в саме творіння, а не в Творця, і служать цьому творінню [1, *див.* 1 Кор. 10:19, Рим. 1: 21-32];
- 3) автохтонна концепція щодо тлумачення образів язичницьких божків як предків певного народу, яка підкріплюється цитуванням окремих висловів з тексту «Слово о полку Ігоревім».

Дослідник робить спробу прослідкувати витоки вірувань українців, зауважуючи, що «історичний джерельний матеріал, який ми маємо, невеликий, а головню – неповний, і він часто не дає змоги говорити про чисто українські вірування, – він свідчить взагалі про первісну слов'янську віру, без застосування її до одного якогось народу» [2, с.11]. Витоки самих слов'янських вірувань автор віднаходить в середовищі народів індоевропейської спільноти, як це й прийнято робити в сучасній історичній науці.

Однак, співставляючи свідчення письмових історичних джерел із етнографічним матеріалом та літературними творами видатних українських письменників, зокрема П. Мирного, М. Коцюбинського, Лесі Українки, вчений все ж таки намагається окреслити саме український аспект первісної віри, з якої почався розвиток дохристиянських вірувань давніх слов'ян.

Базис первісної віри українців І. Огієнко вбачав у трьох формах релігійної свідомості: аніматизмі (оживленні), анімізмі (одухотворенні) та антропоморфізмі (олюдненні). На його думку, «давні вірування були для людини філософською системою, допомагаючи зрозуміти довкільний світ, бо ці вірування відповідали на всі запити людського духу» [2, с.20]. Незмінну сутність дохристиянських вірувань вчений віднаходив у поклонінні природі. Акцентуючи на натуралістичному та анімістичному характері первісних вірувань українців, він інтерпретував їх як систему пояснень довкілля, яка була обумовлена недостатністю знань про навколишній світ, способом життя та залежністю від природи. Відтак, основу давньої віри праукраїнців, за концепцією мислителя, формувало уособлення та одухотворення сил природи, що виступало в ролі домінуючих способів та прийомів взаємодії давньої людини з оточуючим середовищем.

Дохристиянські вірування, на думку професора, не мали якоїсь глибокої системи і при відсутності непохитних догматів з бігом часу легко змінювались. Сутність їх залишалась незмінною, полягаючи у такому світосприйнятті живої природи, якою нібито керують різноманітні боги, що шкодять або допомагають людині. Вчений при цьому пояснює, що «давня віра в слов'ян не встигла розвинути в закінчену систему, бо прийшло християнство й спинило цей розвій, хоч відразу й не вбило його. Ось тому ми звичайно бачимо в усьому тільки більші чи менші уривки стародавніх вірувань, а не розвинену релігійну систему» [2, с.17].

Запропонована І. Огієнком система поглядів на дохристиянські вірування українців досить детально відтворює наступні складові компоненти їхнього релігійного буття:

- 1) систему уявлень та вірувань про надприродний світ (міфологію, демонологію та пантеон божеств);
- 2) культову та обрядову практику;

- 3) систему поглядів про потойбічний світ;
- 4) магічну практику та марновірство;
- 5) синкретизм язичницьких та християнських вірувань.

Висвітлюючи коло питань стосовно власного бачення феномену дохристиянських вірувань в їх еволюційному розвитку, І. Огієнко відзначає, що «першою була віра в конкретні предмети, а пізніш розвинулася й віра в саму ідею цих предметів, в їх духа» [2, с.18]. Український мислитель ретельно простежує процес персоніфікації та сакралізації небесних світил (сонце, місяць і зорі) та природних стихій (вогнь, вода, земля та повітря), обґрунтовуючи думку про перетворення їх на об'єкт релігійного пошанування, на роль якого претендувало все, що було сильніше від людини, а також все те, від чого людина залежала в своєму повсякденному житті, першочергово в різного роду господарських справах.

Як зазначає І. Огієнко, «в науці остаточно не встановлено, чи слов'яни мали розуміння Єдиного Бога, бо всі свідчення говорять про них як про многобожників» [2, с.95]. В праці «Дохристиянські вірування українського народу» автором розглянуто окремих представників пантеону давньослов'янських богів, зокрема, Сварога, Перуна, Даждьбога, Стрибога та ін. Примітним також є ототожнення пантеону дохристиянських богів з персонажами міфологічного комплексу. Водночас, констатується факт про розвиненість слов'янської демонології, що підкріплюється широким розглядом персонажів дохристиянської демонології. Опис образів надприродних істот митрополит Іларіон здійснює панорамно, залучаючи різноманітні літописні свідчення та візії інших дослідників, часом уникаючи власної точки зору чи коментаря з того чи іншого питання. Початки релігійних культів та обрядів український мислитель вбачав у потребі заради власної безпеки вмиловити вищі сили за допомогою пожертвувань та молитов. На його думку, дохристиянська релігія ґрунтувалась переважно на звичаях та обрядах, переплетених з міфологією. Як справедливо зауважує дослідник, культова та обрядова практика мають консервативний характер, а відтак з плином часу змінюються мало, трансформуючись чи то в формі, без зміни ідеї, чи то в ідеї, без зміни форми. Саме цим пояснюється позиція про те, що сучасні найрізноманітніші народні обряди можуть містити багато інформації для вивчення дохристиянських вірувань українського народу. При цьому вчений наголошує на тому, що «культові чи релігійні обряди завжди виявляють і певні вірування чи простіші – обряди, це зовнішній вияв вірування» [2, с.205].

Вчений приділяє увагу й служителям язичницького культу, до яких відносять волхвів, кудесників, знахарів та відьом. Описуючи різноманітні обряди, замовляння, ворожіння, заклинання, дослідник стверджує, що їх виконавці, тобто служителі язичницького культу були не лише їх виконавцями, але й джерелом поширення в народі всіляких повір'їв та марновірства. Разом з тим автор відзначає, що в давніх українців не набув свого розвитку стан чи каста жерців. «Коли потрібно було приносити жертву, її приносив кожен за себе або старший в родині, цебто батько; він же був і виконавцем усіх приватних родинних обрядів. А публічні жертви звичайно приносив князь або його бояри» [2, с.173-174].

На думку дослідника, вірування в те, що після смерті людина продовжує своє існування, стало основою для формування поглядів про потойбічний світ та виникнення культу предків у давніх слов'ян. Окрім уявлень про «рай та пекло» в потойбічному житті, професор зауважує на віруванні прадавніх українців у тісний зв'язок потойбічного світу з повсякденним життям, що знайшло свій вияв у принесенні в жертву їжі, знарядь праці, предметів побуту, визнання того, що нібито померлі будуть ними користуватися як живі.

Значну увагу в концепції І. Огієнка займає проблема синкретизму язичницьких та християнських вірувань. При цьому феномен синкретизму він висвітлює в класичному розумінні — як явище двовір'я, що на українському ґрунті знайшло свій вияв у поєднанні старих дохристиянських вірувань з новими християнськими. Аргументуючи свою позицію, вчений наводить численні приклади залишків язичницьких вірувань в православному християнстві. Як богослов, він вважав, що християнство є завершальним етапом розвитку вірувань українців, в той час як двовірство є реліктовою складовою сучасного християнства. Причини феномену синкретизму на теренах України він вбачав в тому, що, по-перше, «стародавня віра давала нашим предкам усю реальну філософію всього біжучого життя, навіть її поезію, усе повне розуміння — хоч і неправдиве з нового погляду, — життя й доколишніх явищ природи; ця народна філософія вироблялася довгими віками, увійшла в плоть і кров наших предків, а тому легко й відразу забути не могла» [2, с.313]; по-друге, «поширення християнства починалося й фактично трималося перше по великих містах, а в них тільки серед провідної інтелігентної класи, і вже звідси й від них воно ширилося поза міста. Ось чому народні маси сприймали християнство дуже поволи» [2, с.314].

Варто зауважити про ретельно здійснений українським мислителем огляд особливостей релігійного календаря давніх українців та цілком справедливий висновок про те, що християнство внесло в його структуру обрядового циклу лише номінальні корективи. Характерну особливість релігійного календаря українського народу автор вбачає в тому, що він був міцно пов'язаний з природою та хліборобством, яке було основою для органічного поєднання язичницьких вірувань в єдину систему. В такий спосіб Іван Огієнко, ґрунтуючись на ретельно підбраному джерельному матеріалі, показав синкретичний зв'язок давніх дохристиянських вірувань з православною християнською релігійною традицією.

Таким чином, видатному українському мислителю головним чином в своїй праці «Дохристиянські вірування українського народу» вдалося відобразити достатньо цілісну картину дохристиянських вірувань не лише пізньої доби, тобто перед хрещенням земель Київської Русі-України, але й здійснити екскурс до еволюційного розвитку від первісних вірувань прадавніх українців до вірувань давніх слов'ян перед початком їхньої християнізації, зауважуючи про наявні можливі реліктові пережитки дохристиянських вірувань, які залишилися в православному християнстві.

Варто відзначити також і певну суб'єктивність авторської концепції в означеному питанні, яка стосується тієї ситуації, коли він намагається підкреслити те, що поганські вірування українців були не таким ніщими в порівнянні з виявами язичництва інших народів. Очевидно, що автор займає саме таку позицію, керуючись патріотичними мотивами. Саме тут І. Огієнко постає швидше не як богослов чи вчений, а як патріот України, яких захищає та возвеличує світоглядні цінності власного народу.

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого та Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. — К. : Українське Біблійне Товариство, 2007. — 1376 с.
2. Лларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія / Лларіон, митрополит. — К., 1992. — 424 с.
3. Лларіон, митрополит. Християнство і поганство. Чого на світі спокою немає. Проповіді / Лларіон, митрополит. — Вінніпег, 1961. — 64 с.
4. Ярмусь С. Феномен Івана Огієнка (митрополита Лларіона) / С. Ярмусь. — К. ; Вінніпег, 1998. — 35 с.

In the article the basic conceptual provisions Professor King James Version (Metropolitan Hilarion) with respect to the pre-Christian beliefs looks old Ukrainian. Reveals the author's vision of the phenomenon of Ukrainian paganism, which combines, on the one hand, the position of a balanced, impartial scientist, on the other hand, looks theologian believer that defends Christian values. Deals integral components of pre-Christian beliefs in their evolutionary development and characterized reasons synkretyzatsiyi pagan and Christian beliefs and rituals.

Key words: pre-Christian beliefs, idolatry, syncretism, religious practices, ritual practice, theological concept autochthonous concept.

Отримано: 04.03.2017 р.

УДК 811.161.2'367Огієнко

Н. А. Березовська-Савчук

Криворізький державний педагогічний університет

КОНЦЕПЦІЯ ОПИСУ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕОРІЇ У ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті представлено аналіз основних мовознавчих праць Івана Огієнка («Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її», «Складня української мови»), присвячених теорії синтаксису української мови; розкрито погляди дослідника на сучасні йому синтаксичні теорії, проаналізувало підходи лінгвіста до оформлення синтаксичної термінології на питоному національному ґрунті; визначено основні вимоги, які висуває науковець до синтаксичної термінологічної системи; розкрито сучасність наукових поглядів ученого на семантичний синтаксис, зокрема на розрізнення між логічним і психічним предикатом і його валентними позиціями (суб'єкта, об'єкта тощо); виявлено зв'язок між формально-граматичним і психологічним підходами до формування синтаксичних категорій. У пропонованому дослідженні наголошено, що увага Івана Огієнка до синтаксису української мови, до оформлення та систематизації термінології й узгодження її із сучасними напрямками лишається актуальною й дає цінний матеріал для вибудовування стрункої синтаксичної теорії.

Ключові слова: синтаксис, предикат, суб'єкт, логіка, формальна граматика, підмет, присудок.

І. Огієнко знаний у світі й Україні як мовознавець, педагог, громадсько-політичний і церковний діяч, літературознавець, перекладач, суспільно-етнічний історик, філософ. Здобутки дослідника в царині різних галузей знань важко переоцінити, а надто ті, які стосуються лінгвістичної науки й історії мови.

В. Христенко стверджує, що в лінгвістиці практично немає такого питання, «де б учений не залишив свого сліду: проблеми кирилівської палеографії і церковнослов'янської мови, граматики (історична й сучасна), етимологія і семасіологія, фразеологічний світ мови, багатогранність лексики, стилістика. Усе це становить лише неповний перелік його наукових мовознавчих зацікавлень» [7, с.105].

Науково-пошукова діяльність І. Огієнка в царині мовознавства була і є предметом вивчення багатьох українських дослідників. Зокрема, духовне становлення особистості на ґрунті вивчення рідної мови, націстворчий чинник мови проаналізовано в працях Ф. Бацевича, А. Кучинської, А. Марушкевича, М. Тимошика й ін. Обстоювана науковцем концепція духовної єдності «мова –

народ – церква» детально розглядається в роботах Л. Ляховської, Є. Сохаської, З. Тіменника й ін. В. Качкан присвячує свої розвідки історії перекладу Біблії українською мовою, здійсненого І. Огієнком. Г. Сікора окреслює хронологічну схему розвитку української мови в працях ученого. Г. Васянович, І. Казимиrowa, Н. Місяк, Ю. Чернобров й ін. аналізують лексикографічну й зокрема термінологічну роботу І. Огієнка. В. Христенюк відзначає потужне й масштабне опрацювання науковцем першоджерел: «Як дослідник, він цікавився різними видами пам'яток: літописами, грамотами, богослужбовими книгами. Ознайомлюючись з великою кількістю першоджерел, історичних матеріалів, він створював власні наукові праці. У багатьох із них І. Огієнко піддавав глибокому аналізу раніше досліджений матеріал і обґрунтовував свої погляди на його значущість у процесі становлення української науки» [7, с.104].

Попри широку зацікавленість дослідників мовознавчим доробком І. Огієнка й розгляд різних аспектів його лінгвістичної творчості, можемо констатувати, що порушена науковцем проблема формування української лінгвістичної термінології, зокрема синтаксичної теорії, в контексті сучасних мовознавчих напрямів і течій, сьогодні остаточно не вирішена, що й зумовлює актуальність обраної теми наукової розвідки.

Відповідно, метою пропонованої статті є аналіз основних мовознавчих праць Івана Огієнка, присвячених теорії синтаксису української мови, розгляд підходів лінгвіста до оформлення термінології на питомиому національному ґрунті, виявлення позицій, із яких дослідник розглядав теорію синтаксису загалом.

Свої наукові дослідження в царині синтаксису І. Огієнко реалізує у вивченні різноманітних джерел, передусім першодруків, архівних матеріалів, рукописів, монографічних видань тощо [1, с.7], що дало йому змогу здійснити аналіз становлення й розвитку української синтаксичної системи від найдавніших часів до другої половини ХХ ст.

Питання оформлення синтаксичної термінології науковець вважає основоположним для подальших лінгвістичних досліджень у контексті захисту й утвердження наукової української літературної мови. Н. Місяк відзначає, що І. Огієнко орієнтується на власне мовний контекст, у якому вживається термінологічна одиниця, його цікавить походження терміна, його спеціалізація, реалізація особливих стилістичних прийомів, введення в текст пояснювальних контекстів [2, с.85]. Найперше, що визначає інтерес ученого до української термінології, – це адаптування текстів, що функціонують у науково-популярних текстах. Н. Місяк виділяє основні принципи, за якими І. Огієнко будує концепцію адаптування й систематизації українських термінів.

1. Автор уживає термін, наводячи в постпозиції його визначення на буденному рівні. За умов такого включення терміна в текст наводяться приклади, розширюється введене поняття (*синоніміка* речень), активізується паралельно інший термін (*фразеологія – ідіоми*).
2. Використання прийому порівняння для пояснення значення терміна ґрунтується на функційній схожості порівнювальних понять, що призводить до зближення когнітивних систем автора та реципієнта, мовна картина якого може відрізнитися. Саме так в розгорнутому порівнянні пояснюються вжиті терміни *генеалогічна теорія* постання мов, *теорія хвиль*.
3. Препозиційне тлумачення сутності явища з подальшим введенням терміноної одиниці, що окреслює його, сприяє формуванню наукового знання через транслювання автором власне наукової інформації в доступній для адресата формі: спочатку на буденному рівні створюється образ, уява, по-

тим ознаки створеного у свідомості реципієнта образу наче фокусуються введеним терміном.

4. Найчастіше І. Огієнко користується таким прийомом адаптування терміна, як приєднання пояснювальної конструкції, що конкретизує значення препозитивної термінної одиниці через її синонімічну, через описову конструкцію, у якій актуалізується певна сема.
5. Різновидом попереднього прийому є об'єднання термінів-синонімів у пару, що поєднується пояснювальним сполучником *чи*: «*канцелярійна чи актовка мова*», «*теорія хвиль чи групова теорія*».
6. Розкриття значення терміна, його окремих компонентів відбувається за допомогою мовного контексту [2, с.83-84].

Однією з найперших спроб випрацювати граматичну термінологію в контексті її історії стала праця І. Огієнка «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її», яка є першою і дотепер єдиною фіксацією українських граматичних термінів у діяхронії.

У своїй науковій розвідці Ю. Чернобров відзначає, що синтаксична термінологія, представлена в словнику, майже повністю збігається з російською, адже синтаксичні теорії, синтаксичні поняття і синтаксичні терміни російськими дослідниками (граматики М. Греча, О. Востокова, Ф. Буслєва, К. Аксакова, М. Некрасова, О. Потебні, О. Шахматовой ін.) було розроблено ще в XIX столітті. Змішування синтаксичних категорій із логічними категоріями і в російських, і в українських граматиках затримувало розвиток теорії речення, спрямовувало його вивчення на неправильний шлях, а це, звичайно, відбивалося на створенні й утвердженні синтаксичної термінології [8, с.712].

Сам І. Огієнко виділив три періоди в розвитку української граматичної термінології. Перший період – часи до 50-х років XIX століття (граматики О. Павловського, М. Лучкая, І. Левилького, І. Вагілевича, І. Лозинського). «Се був період, коли мало одрізнялось своє національне од чужостороннього..., та й писалися сі граматики не рідною мовою...» [6, с.5]. Другий період – це 50-ті – 80-ті роки XIX століття. Дослідники приходять до розуміння того, що граMATика рідної мови має бути українською за формою й за змістом. У Я. Головацького ще не помітна така тенденція, проте в М. Шашкевича та О. Партицького народність уже домінує. Третій період характеризується тим, що граматична література «перестала наслідувати чужі зразки і почала будуватись на цілком науковому ґрунті. ГраMATика Ом. Огоновського (р. 1889) стала межею між старим і новим часом граматичної літератури, стала непокритою підвалиною сеї літератури аж до наших часів» [6, с.5]. Але «останнім словом галицько-української граматичної літератури» постала граMATика Степана Смалья-Стоцького. Він є творцем сучасної української граматичної термінології. Це перша граMATика, написана фонетичним правописом [8, с.711].

Основні вимоги, які висуває науковець до синтаксичної термінологічної системи, актуальні й сьогодні: а) вона мусить творитися на рідномовній основі; б) найповніше відповідати вкладеній в неї думці; в) не має викликати якоїсь двозначності, іншого розуміння, тлумачення [1, с.14]. Під час номінації мовознавчих понять І. Огієнко закликає орієнтуватися на українську лексику: «Багато казати за те, що кожний термін повинен повстати з українського коріння, річ зайва, бо зрозуміла кожному. Розумно кожному, та на жаль сього правила не додержують до кінця в своїх працях наші філологи і ми маємо чимало термінів, що мають дуже мало зв'язків з народною мовою: такі вирази, як *підмет*, *глагол* і інші, хоч і мають у нас свою довгу історію, проте повинні відмінитись. А термінів з чужомовних слів нам краще б не вживати зовсім» [6, с.9].

І. Огієнко зазначав, що «бажано б, аби граматичний термін подавав одне розуміння, а не де-кілька, щоб слово, яким його висловлено, не викликало в нас інших, зайвих асоціацій, як се ми маємо, напр., з виразами «підмет», що висловлює багато розуміння, далі «злучка» (copula), «часослово» (verbum, у Партицького), «причастник» (participium), «перехід» (переходьгласных), часування (Тимченко, conjugatio). Зазначені терміни викличуть зовсім не те розуміння, яке вони мають в граматиці...» [6, с.9]. Науковець наголошував, що термін своєю будовою не повинен суперечити законам фонетики і морфології української мови, термінологія має будуватись на певних засадах, «а не бути мішаниною принципів формальних, логічних і граматичних...» [6, с.9].

Власне синтаксична система української мови в контексті сучасних авторів теорій детально розглянута І. Огієнком у фундаментальній праці «Складня української мови» [4; 5].

Науковець зауважує, що в час написання книжки синтаксис української мови, який є найголовнішою частиною граматики, досліджено дуже мало, а термінологічний апарат розроблено недостатньо. «Стан науки про складню не може похвалитися й тепер глибиною свого розроблення: у нас не встановлено ще змісту складні, складне віокреслення хиткі і неглибокі, не вироблено якоїсь міцнішої методи складневих праць, чому кожний учений трактує складню по-своєму» [4, с.4].

Загалом термінологія, описана в «Складні української мови», мало відрізняється від сучасної, проте є в праці оригінальні номінативні одиниці. Автор намагається дати точне визначення термінам «речення» («складне» й «просте», «ускладнене»), «підмет», «присудок», «означення», «додаток», «обставина» тощо. Крім того, І. Огієнко розглядає різні інтерпретації цих термінів залежно від напряму чи синтаксичної теорії (формальної, структурної, логічної й под.): «Речення граматичне й логічне – це речі зовсім різні: логіка знає в реченні тільки два члени, суб'єкт і предикат, тоді як граMATика має їх аж п'ять, бо знає ще т. зв. «другорядні» члени; таким чином бачимо, що ці «головні» члени мають у двох науках тільки одну назву, але різний зміст [4, с.69]. З сучасного логіко-комунікативного погляду речення дослідник визначає як «словесну форму закінченої одиниці нашого мислення», з погляду формальної граматики «реченням зветься підмет і присудок, або один з них, з відповідними поясненнями чи без них, синтаксично сполучені і об'єднані закінченою інтонацією» [4, с.138].

Якщо в реченні відсутній один із основних членів, то таке речення І. Огієнко називає «ненормальним», тобто «одночленним». За наявності граMATичного підмета автор класифікує речення на підметові й безпідметові. Коли в реченні немає нічого, крім підмета і присудка, воно називається коротким, таке речення І. Огієнко оцінює як «речення початкового, нерозвинутого думання, чисте, напр., у дитячих писаннях» [4, с.147]. Якщо в реченні є пояснювальні члени, учений називає його поширеним.

Підмет і присудок І. Огієнко визначає як «основні члени речення». Нарікаючи на недосконалість старої синтаксичної термінології, термін «головні члени речення» відкидає, називає «баламутним», «бо накидає нам на думку, ніби ці члени визначають найголовніше зо змісту речення; я ці члени зву основними, бо вони складають основу речення, а головне в реченні часто подають власне пояснювальні члени, що ми й зазначаємо відповідною інтонацією» [4, с.151].

Термін «другорядні члени речення» І. Огієнко також вважає невдалим. На думку науковця, їх не можна так називати, бо вони «подають найцінніші відомості, пояснюючи зміст членів основних» [4, с.151]. Дослідник пропонує термін «пояснювальні члени», бо він «глибше окреслює правдиву істоту і роллю їх» [4, с.151].

Про основні й пояснювальні члени речення детальніше йдеться в другій частині «Складні української мови». Для основних членів автор вживає терміни «підмет» – «головний діяч речення» і «присудок» – «його діяльність». Різновиди підмета відповідно до способу вираження: займенниковий, прикметниковий, числівниковий, дійсменниковий (інфінітивний). Окремий вид підмета – плеонастичний, коли «до йменникового підмета додається підмет займенниковий, перший стає зовсім самостійним» [5, с.16]. Присудок буває простим і складеним.

З-поміж «пояснювальних членів» І. Огієнко виділяє «додаток» – пояснення йменникове (інший термін – об'єкт), «означення» – пояснення прикметникове (або атрибут) та «обставину» – пояснення прислівникове. Для позначення різновидів об'єктів є терміни «прямий» і «непрямий», як і в сучасній термінології. Об'єкти, виражені непрямим відмінком з прийменником, названо терміном «релятивні об'єкти». Такий об'єкт, який стосується свого дієслова-присудка, називається «придієслівним». В іншому разі це буде об'єкт «непридієслівний» – приимений (такий, що залежить від іменника), приприкметниковий, або навіть приприслівниковий (такий, що залежить від прикметника чи прислівника) [8, с.712-713].

Поза термінологією та її систематизацією І. Огієнко розглядає сучасні йому синтаксичні теорії й відзначає, що українська «складня» (синтаксис) перебуває під впливом психологічного й логічного підходів. «Психосферний» підхід (або психологічний) учений виводить від лінгвофілософії О. Потебні, який, у свою чергу, був під впливом В. фон Гумбольдта, Л. Виготського, М. Бахтіна й ін. Психологічний підхід, вважає Г. Васянович, необхідний «людині з погляду пошуку душевної сумісності з іншими індивідами та можливості реалізації свого інтелекту, волі й емоцій» [1, с.7-8].

Логічний підхід І. Огієнко називає таким, який поряд із філософією «прислужився до становлення граматики» [4, с.64], тому протягом багатьох століть логічні й мовні поняття, на зразок «предикат», «суб'єкт», «ад'єктив» і под. не розмежовували. «Приглянувшись ближче до граматики, особливо до складні (синтаксису – прим. авт.) справді бачимо, що вона ще й тепер переповнена окресленнями, позиченими з чистої логіки, навіть у своїх найголовніших частинах» [4, с.67-68]. Проте дослідник переконаний, що змішування логіки й граматики «користі складні не приносить» [4, с.68]. Правильність логічної й правильність синтаксична, стверджує І. Огієнко, це різні речі, і попри те, що в сучасній науці активно використовуються названі вище логічні поняття суб'єкта, предиката й под., слід зважати на те, що в мові вони мають свою специфіку. Такий підхід дає нам змогу стверджувати, що в цьому розрізненні І. Огієнко передбачив усталене сьогодні розрізнення семантичного синтаксису між логічним і психічним предикатом і його валентними позиціями (суб'єкта, об'єкта тощо).

Можемо констатувати, що увага І. Огієнка до синтаксису української мови, до оформлення й систематизації термінології й узгодження її із сучасними напрямками лишається актуальною й дає цінний матеріал для вибудовування стрункої синтаксичної теорії сьогодні. Дослідник наголосив, що синтаксис завжди «сильно йде вперед», тому необхідно заповнювати прогалини у його вивченні й розробляти чітку методологію його аналізу. Це питання лишається відкритим нині й активно привертає увагу сучасних дослідників.

Список використаних джерел:

1. Васянович Г.П. Сутність і зміст науки про рідномовні обов'язки українського громадянина в імперативах Івана Огієнка / Г.П. Васянович // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Лінгвістика наукового тексту: теорія і практика» (17-18 березня 2016 року). – Херсон, 2016. – С. 6-18.

2. Місяк Н.В. Адаптування термінних одиниць як вияв комунікативно-прагматичної специфіки науково-популярних текстів (на матеріалі наукових праць І. Огієнка) / Н.В. Місяк // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Лінгвістика наукового тексту: теорія і практика» (17-18 березня 2016 року). — Херсон, 2016. — С. 82-86.
3. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд. авт. іст-біограф. нарису та приміт. М.С. Тимошик. — К. : Либідь, 1995. — 296 с.
4. Огієнко І. Складня української мови. Ч. 1. Вступ до складні / І. Огієнко. — Жовква : Друкарня оо. Василян, 1935. — 195 с.
5. Огієнко І. Складня української мови. Ч.2. Головні й пояснювальні члени речення / І. Огієнко. — Жовква : Друкарня оо. Василян, 1938. — 239 с.
6. Огієнко І. Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її / І. Огієнко — К., 1908. — 79 с.
7. Христенюк В.Ф. Мовознавчі студії Івана Огієнка / В.Ф. Христенюк // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). — К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. — Вип. 5. — С. 103-111.
8. Чернобров Ю.А. Синтаксична термінологія в працях Івана Огієнка / Ю.А. Чернобров // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. — 2009. — Вип. 20. — С. 711-713.

In this article analyzes the major linguistic works of Ivan Ogienko («Ukrainian grammatical terminology. Historical Dictionary of Ukrainian grammatical terminology with a preface about its history», «Syntax of Ukrainian language»), devoted to the theory of syntax of Ukrainian language; revealed views researcher on contemporary syntactical theories linguist analyzed approaches to the design of syntactic terminology on specific national soil; defined the basic requirements set by the a scientist to syntactic terminology system; revealed modernity scientific views of the scientist on semantic syntax, particularly on the distinction between mental and logical predicate and its valence positions (subject, object etc.); found the relation between formally grammatical and psychological approaches to the formation of syntactic categories. In the proposed research underlined that attention of Ivan Ogienko to syntax of Ukrainian language, that to clearance and systematization of terminology and harmonize it with current trends remain relevant and provides valuable material for building a coherent syntactic theory.

Key words: syntax predicate, subject, logic, formal grammar, subject, predicate.

Отримано: 08.02.2017 р.

Т. П. Білоусова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТЕРМІНОПОНЯТТЯ «СТИЛЬ» І «СТИЛІСТИЧНИЙ» У МОВОЗНАВЧІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті визначено понятійне наповнення термінів «стиль» і «стилістичний» в мовознавчій спадщині Івана Огієнка. Підкреслено значення розробленої вченим цілісної стилістичної концепції для розвитку теоретичної і практичної стилістики української мови.

Ключові слова: стиль, стилістичний, мовознавча концепція, Іван Огієнко.

Поняття «стиль» входить до понятійно-термінологічного апарату стилістики – розділу мовознавства і літературознавства, який вивчає «функційно-стильові засоби мови та їхнє застосування з погляду норм, їхніх варіантів (нормативна стилістика) і відхилень (літературна стилістика)» [15]. Стиль як предмет вивчення стилістики – це а) *стиль мови* – різновид, традиційно закріплений за загальною сферою соціального життя (нейтральний; високий / книжковий; низький / розмовний-просторічний); б) *функціональний стиль* – різновид літературної мови, підпорядкований її функції (офіційно-діловий, публіцистичний, науковий тощо); в) *стиль мовлення* – індивідуальна манера виконання мовленнєвих актів (стиль письменника, твору, жанру); г) *загальноприйнята манера*, або спосіб виконання певного типу мовленнєвих актів (стиль наукової лекції, судової промови тощо); д) *мовна парадигма епохи* – стан мови у певний період її існування. Відповідно, *стилістичний* – той, що стосується стилю, пов'язаний з принципами відбору й комбінації наявних мовних засобів та їхніх трансформацій [4, с.494, 566].

Практичне значення стилістики полягає в піднесенні культури мовлення суспільства. Видатний учений-мовознавець, Іван Огієнко не міг оминати такого важливого аспекту української літературної мови, як її стилістичне унормування. Мовознавчі праці науковця демонструють глибоке розуміння понятійного наповнення термінів «стиль» і «стилістичний».

Мета нашої статті – проаналізувати стилістичну концепцію Івана Огієнка, визначити його внесок у формування стилістики української мови.

Звернення І. Огієнка до питань стилістики відбулося в 1909 році, коли студент університету Св. Володимира ознайомився з «Українсько-російським словником» В.Г. Дубровського і відреагував на його появу ґрунтовною рецензією «Як складати словники». Публікація в журналі «Літературно-науковий вісник» містила критику недостатньої, на думку рецензента, нормативності цього словника. І. Огієнко зазначив, що деякі слова – зокрема, т. зв. «ковані» (нові, які ще не увійшли до активного вжитку), а також розмовні та просторічні – потребують стилістичних позначок, які вказували б на обмеження сфери їхнього вживання. Тож стилістичне унормування І. Огієнко розглядав як чітке розмежування слів і варіантів а) літературних і регіональних, б) активного і пасивного запасу.

В подальших працях Івана Огієнка знаходимо послідовне розмежування *різновидів мови, традиційно закріплених за загальними сферами соціального життя*. В праці «Української літературної мови мусимо вчитися, щоб знати» протиставляється мова: *жива, «матірня»* – і *вироблена*, до певної міри штучна; *розмовна* – і *книжкова*; *«простацька»* – і *культурна*; *говіркова*, *провінційна* – і *єдина, собор-*

на; буденна – і літературна. «Кожний культурний народ, крім великого числа живих говірок, має ще одну мову – мову літературну, – наголосив учений. – Це мова його книжок, часописів. Це мова його державних установ, церкви, суду, школи» [12, с.93]. Наповнений вульгаризмами та «провінціалізмами» *«простацький стиль»* вчений вважав неприпустимим в літературній мові [7, с.171].

Боротьба за чисту соборну літературну мову стала головною ідеєю усіх мовознавчих розвідок Івана Огієнка, і насамперед – словників. Проголошені ним принципи стилістичного унормування лексики втілювались в «Українському стилістичному словникові», що вперше побачив світ у Львові (1924 р.), а перевидааний був у Вінніпезі (1978 р.).

Авторська «Передмова» містить оцінку відомих на той час словників як збірань «живої народної мови» Великої України (словник Б. Грінченка), Галичини та Буковини (Є. Желехівського). Огієнко вважав, що ці джерела не завжди можуть бути корисними при вивченні літературної мови, тому що не дають потрібної читачеві стилістичної та правописної довідки [11, с.2-3], тоді як його власний словник має на меті «допомогти... обом кордоном поділеним сторонам – Великій Україні й Галичині – ближче пізнати мову одна одної, і тим облегчити такий помітний уже процес утворення спільної української літературної мови, одної для сходу й заходу її» [11, с.6].

Пояснюючи підхід до відбору лексичного матеріалу, автор різко засудив невинуватене засмічення української мови запозиченнями і кальками з російської, польської, німецької та інших мов, обмеженість синоніміки, невправність у використанні засобів словесної образності [11, с.8-9].

Стилістична складова словника – це інформація про: (а) *приналежність слова до активного чи пасивного запасу мови* (архаїзми різних типів); (б) *іншомовне походження слова*; (в) *територіальну обмеженість вживання слова*. Стилістичне маркування здійснене за допомогою розгалуженої системи позначок:

(а) *теп.* – теперішнє слово; *а., арх.* – архаїзм, архаїчний; *а. г., г. а.* – архаїчне, що досі вживається в Галичині; *а. г. м.* – збереглося в Галичині та Росії або живе під московським впливом; *а. м.* – підтримується московським впливом; *а. п.* – підтримується польським впливом; *давні.* – давнє;

(б) *англ., араб., бельг., білор., болг., голанд., гот., гр., ісл., каш., лат., м.* (московське або російське), *нм., осм.* (османське), *п., перс., рос., рум., серб., тат., тюрк., фр., ц.-сл., чс.;*

(в) *В. У.* – Велика Україна, або літературна мова Великої (східної) України; *г.* – слово, що вживається в Галичині, або будь-яке західноукраїнське слово; *Г.* – Галичина, іноді – Західна Україна взагалі; *г. м.* – галицьке слово, що живе також в мові московській, або галицьке слово, що з'явилося під впливом мови московської; *г. п.* – галицьке слово, перейняте з польської, або таке, що живе під впливом польської мови; *діал.* – діалектне, місцеве слово; *з.-у.* – західноукраїнське; *нар.* – народне слово; *сх.-укр.* – східноукраїнське.

В деяких словникових статтях подані варіанти назв одного поняття, і автор пропонує читачеві обрати один – той, що, на його думку, сприятиме безперешкодній комунікації. Тож статті рясніють застережними вказівками на кшталт *не вживати, вживається рідко (рідше), часто (частіше) вживають, мало вживане, народня форма, ... (звичайна) літературна (форма), вживана форма, звичайно вжив., ліпше, часте в укр. літ. мові тощо.*

Словник, за задумом автора, мав заохотити читача більше пильнувати чистоту рідної мови, дати йому інформацію, «котра навчила б його справді чистої, – на

власних основах збудованої, – літературної мови...» [11, с.10-11]. Учений особливо підкреслював, що виступає не законодавцем, а об'єктивним істориком того, що було і що є в мові: «Ніде я не осуджую ніякої форми, – бо всі вони витвір живого життя, – я лише констатую самий факт, яким він єсть; ось тому дуже часто я подаю форму велико-українську й галицьку, історично аналізую їх обидві, але присуд про їх вартість та живучість лишаю сказати самому життю» [11, с.8-9].

Стилістичні рекомендації доповнюються граматичними. Так, при іменникові подано форму родового відмінку однини (іноді – множини) та інших відмінків, зазначено рід, число, наприклад: **Сніг**, снігу, снігом, в снігу, мн. снігі. Не оминув автор акцентуаційної норми: послідовно зазначав наголос у заголовному слові та його формах, коментував вимову окремих звуків чи звукосполучень, як-от: **Шведський**, вимова: шве́дський. Словник рясніє історичними довідками – «добрим ґрунтом для усталення українського правопису на певних підвалинах» [11, с.8]. Все це робить «Український стилістичний словник» тісно «справді підручною книжкою для вивчення української літературної мови», про яку мріяв автор [11, с.10].

Ставлення Івана Огієнка до стилістичного унормування як обов'язкової ознаки чистої літературної мови виявилось і в інших лексикографічних працях. Так, у 1934 р. побачив світ «Словник слів, у літературній мові не вживаних» (видво отців Василян, Жовква; перевиданий у Нью-Йорку в 1973 р.). Тут зібрані слова і форми, запозичені переважно з польської та російської мов, архаїзми та галицизми. В передмові автор наголосив на важливості стабілізації української літературної мови, очищення її від місцевих та іншомовних впливів, надлишкової варіативності словесних форм. Красномовна присвята, зроблена І. Огієнком: «Склав я свого Словника для людей доброї волі – для всіх тих, що щиро й відкрито визнають конечну потребу однієї соборної української літературної мови для цілого українського Народу. Тому й присвячую його найперше каменям соборної української літературної мови – усім Працівникам українського слова, міцно сподіваючись від них і широкого прийняття цієї праці, і спокійного вияснення її недостач» [8, с.6].

На обмеження вживання слів і форм у Словнику вказують примітки: *а.* – архаїчне, *п.* – слово з польського впливу, *рс.* – російського, *р.* – рідковживане, *ч.* – частіше вживане слово. Слова і форми, які автор вживати не рекомендує, взяті в круглі дужки. Словникові статті подають граматичну інформацію: про частиномовну належність деяких слів, рід, число, особові форми, сполучваність тощо. Низка статей містить похідні слова, зустрічаються фразеологічні одиниці, наприклад:

Авантюра, -түрний, -түрник, -түрниця, -түрницький і авантюра, -тюрний, авантюрист, -тюрістка, авантюриницький.

Авгівовістайні.

Адреса ж.р. (адрес); закид на адресу (під адресою, по адресі).

Безвінно прсл (безвинне).

До словника додано статтю «Головні відміни літературної мови від мови західноукраїнської» [8, с.122-154], в якій детально проаналізовані фонетичні, орфографічні, лексико-семантичні, морфологічні, синтаксичні особливості української літературної мови того часу. Іван Огієнко називає її мовою «такої величної якості, що вона вже тепер сміливо конкурує за першенство серед культурніших слов'янських мов» [8, с.127]. Він вкотре підкреслює, що українська літературна мова створена на основі наддніпрянської, але й західноукраїнська «має всі дані на те, щоб і свою не малу частку внести до спільної літературної нашої мови..., має дуже багато виразів для духовного словника, що їх східноукраїнська мова не знає» [8, с.126-127].

Перебуваючи в еміграції в Польщі, Іван Огієнко завершив «Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови» – плідбагаторічної напруженої пра-

ці [2, с.35-35]. Словник друкувався частинами на сторінках часопису «Рідна мова» упродовж 1933-1939 рр., але цілком побачив світ у 1961 р. у Вінніпезі за сприяння «Інституту дослідів Волині».

Опрацювавши текст «Кобзаря», виданий В. Доманицьким у 1910 р. (на думку І. Огієнка, найближчий до оригінала), учений вибрав з нього матеріал, що мав слугувати цілком практичний меті: стати «довідником сучасної літературної мови – як говорити і писати по-літературному» [2, с.38]. «Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови» представив широкому загалу основу і «високо цінне джерело» взірцевої літературної української мови. Специфіка словника зумовлена тим, що в ньому зібрані й описані граматичні форми й уривки з тексту («речення»), необхідні читачеві «при щоденному писанні літературною мовою» [2, с.36]¹. Особливого значення І. Огієнко надавав народній «складні» шевченкового твору, тобто синтаксичній будові речень: як правило, це були прості, короткі, виразні, ясні структури, речення з сурядним зв'язком. Він вважав «Кобзар» цінним джерелом для вивчення українського синтаксису [2, с.9].

У статті «Шевченко як творець української літературної мови», що передусе словникові [2, с.5-34], автор проаналізував *стиль Шевченкової мови* у двох аспектах: релігійному і поетичному.

Частина 3 цієї статті – «Релігійний стиль Шевченкової мови» – присвячена *індивідуальній манері письма*, укоріненій у набожності поета. Дослідник робить висновок про те, що «Шевченкова мова високо й широко релігійна, бо таким був сам Шевченко вже від свого народження. Він глибоко й істотно зрісся з Богом, як зо своїм Отцем і Опікуном, – і про все це свідчить його мова» [2, с.12].

Окрім того, *релігійний стиль* поета витікає з його щирої народності: Шевченко перейняв глибоку релігійність українського народу, відтворив у своїх віршах «*український стиль-зміст мови*». І. Огієнко назвав цей стиль *віковичним*, позначеним *релігійністю і церковністю* [2, с.10-11]².

Прикметами релігійного стилю Шевченка науковець вважає численні повтори знакових слів Бог, Господь, Небо, Рай, Церква, Благодать, святий і под.; слідування українському церковному календареві та обрядам (хрещення, сповідь, причастя, шлюб, говіння, похорон, подзвін); прекрасну обізнаність в біблійних сюжетах; «учительно-навчальний», проповідницький характер викладу; широке стилістично вмотивоване вживання лексичних і граматичних церковнослов'янізмів та архаїзмів тощо.

Підсумовуючи величезну роботу зі збору й аналізу матеріалу, в іншій ґрунтовній праці. Що має назву «Релігійність Тараса Шевченка», І. Огієнко зазначив: «Коли зібрати до купи все, що становить істоту релігійного стилю «Кобзаря», то все це складає біля 15 відсотків всього «Кобзаря» [3, с.8]³.

Частина 7 праці – «Шевченко як творець української літературної мови» – містить зауваги про *поетичний стиль* Шевченка, якому, на думку автора, притаманні опора на українську пісню «не тільки мовою, але й ритмічною формою», простота і ясність синтаксичного строю. Огієнко вважав Т. Шевченка

¹ Якщо вжити Шевченком форму І. Огієнко не вважав літературною, він подавав поруч із нею літературну і навіть місцеві форми, щоб читач міг порівняти їх і зрозуміти, яку саме форму обрав поет [2, с.38].

² Наступні огієнкові праці розширюють уявлення про стиль як *тогочасну мовну парадигму*, додають до його характеристики інші важливі ознаки, про які йтиметься далі.

³ Докладний аналіз праці «Релігійність Тараса Шевченка (у т.ч. стосовно мовних засобів, які він використовував)» див. у статті Євгенії Сохацької «Іван Огієнко про релігійність Тараса Шевченка» [14].

творцем саме поетичної літературної мови – на відміну від мови прозаїчної, де його перевершила Марко Вовчок [2, с.24-25].

Цікаве зауваження І. Огієнка про те, що поет «вже мав розуміння літературної мови», правда, не наукове, а інтуїтивне. Описуючи й глибоко аналізуючи «елементи шевченкової мови», він тим самим презентував свій погляд на «ідеологію» мови літературної:

- вона щиро народна за своїм істотним змістом;
- у ній не місце дрібно-говірковим місцевим виразам (локалізмам) і розмовному селянському жаргону (опрощенню);
- літературна мова прагне очиститись від іншомовних слів, зокрема, русизмів і полонізмів;
- вона уникає архаїзмів (за винятком вживання в якості окраси стилю);
- завдяки особливостям синтаксису шевченкова мова проста і ясна;
- вона глибоко поетична і мальовнича;
- відзначена багатством синоніміки;
- здатна розвиватись, не боїться новотворів [2, с.16-34].

Автор робить висновок, що шевченкова мова має всі якості, щоб стати всеукраїнською літературною мовою. Вона походить з географічного осередку України; її популяризував найсильніший на той час поет, знаний в Україні та за її межами; цією мовою написані революційні вірші, що запалювали душі людей, викликали сильні почуття. Нарешті, завдяки шевченковим творам утвердились національні назви «Україна», «український» [2, с.23]. Тож, – підсумовує дослідник, – Шевченко «став синтезом цієї мови, і він же поставив її на добру путь дальшого розвою» [2, с.32].

Система позначок у словнику не така багата, як у попередньому (далися взнаки особливості джерела): *арх., літ., місц., не чи ніколи* (невживані в літературній мові місцева форма чи місцеве слово), *рос., ст.сл., ц.сл., укр.* Втім, словникові статті окрім, містять цінні уривки з тексту, тлумачення деяких слів, орфоепічні та граматичні довідки, наприклад:

Гуля́ти – забавлятися, весело проводити час, проходжуватися, нічого не робити. Понад шляхом, щирцею, ховрашкі гуляють.

Ні́же з родовим ц.сл., ані. Немає ніже єдиного случаю.

Е́сть – форма архаїчна, частіше «є». Е́сть на світі доля, е́сть на світі воля, е́сть люди на світі.... Шевченко вживає і **є**, і **е́сть**, частіше **є**.

Безперечно, «Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови» зробив значний внесок не лише в розвиток української літературної мови, а й у теорію стилістики як науки. Розуміння стилю як **ідіостилу**, характерне для цього видання, прослідковується в інших працях ученого: він, зокрема, пише про архаїзми як *прикраси стилю доброго майстра слова*, «провінціалізми» як *стилістичну окрасу мови в творах* Б. Стефаника, М. Черемшини тощо [7, с.165, 170].

Поняття про стиль як **функціональний різновид літературної мови** розробляється Огієнком в багатьох мовознавчих трудах. На його думку, літературна мова ділиться на декілька видів, а «найголовніші з них три: мова поточна, мова наукова, мова поетична (письменницька)» [7, с.178].

Велику увагу вчений приділив «науковій мові», яка «неухильно дотримується всіх приписів нормальної літературної мови, словник її – поза термінологією – не багатий» [7, с.178]. Інше огієнкове визначення: «це та ж сама соборна літературна мова, тільки без ознак «поетичної мови» [6, с.74].

Для Огієнка головною ознакою наукового стилю були простота і ясність, тож, розмірковуючи про «стиль науковий» і «стиль популярний» він зауважив: «нема та-

ких стилів, існує тільки стиль простий, ясний і стиль темний, заплутаний. Учений, що розуміє свій предмет і вміє ділитися своїм знанням та навчати маси, пише просто й ясно. І всі його легко розуміють, хоч пише він про речі наукові» [7, с.188].

Визначальною рисою наукової мови є вживання термінології. І. Огієнко постійно дбав про розвиток цієї ділянки лексики, наголошуючи: «Для одного народу – одна наукова термінологія» [6, с.75-77]. Заслуга І. Огієнка полягає в тому, що він теоретично обґрунтував безперервний розвиток української термінології, відстоював думку, що термінологічна розбудова української мови детермінована науково-освітніми, культурними запитами її носіїв [1]. Місце термінотворення в інтелектуальному розвитку народу і становленні наук він визначив так: «У кожного народу, що має свою історію, що має право на самостійне існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить собою про його культурний зріст, про його культурне становище» [9, с.2].

Іван Огієнко послідовно втілював у життя ідеї впорядкування терміносистем з різних галузей, особливого значення він надавав термінологічним словникам, адже «ні один словник, який би повний не був він, не може заступити собою фахового термінологічного словника. Ось тому кожен фахівець кінче мусить мати в себе під руками також і термінологічного словника свого фаху» [5]. Для втілення цього задуму вчений доклав чималих зусиль: його перу належать «Церковний словничок», «Шкільна термінологія», «Українська канцелярська мова», «Спортивна мова наших учнів», «Автомобільна термінологія», «Військова термінологія» та ін.

В ґрунтовній огієнковій праці «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» (2008 р.) вперше визначені принципи українського термінотворення: «1. Термінологія повинна будуватись на одній певній засаді, а не бути мішаниною принципів формальних, логічних і граматичних. 2. Щоб кожний термін був вироблений з такого коріння, що існує в живій українській мові, а не бути словом чужомовним. 3. Кожний термін своєю будовою не повинен суперечити законам фонетики й морфології української мови» [9, с.9]. В «Науці про рідномовні обов'язки» наведені й інші важливі ознаки терміна: він «2. Мусить найповніш віддавати вложену в нього думку» і «3. Не мусить викликати ще й іншого розуміння» [6, с.76].

Іван Огієнко вимагав від ученого якнайкращого знання і використання літературної мови; відстоювання інтересів української науки; народного, а не «інтелігентського» способу думати й писати¹ (тобто ясності, зрозумілості, простоти висловлювань), тяжіння до «популярного» викладу; коректного цитування чужих праць [див. про це: 13, с.273, 275; 6, с.73-74].

Велику увагу приділяв І. Огієнко літературно-художньому стилю, який не має чітких меж, використовує ресурси інших стилів, дозволяє вживання нелітературних засобів, виконує естетичну функцію. Цю особність підкреслював учений: він вважав, що письменницька мова, дотримуючись морфологічних і синтаксичних норм, «вільна в своїм словнику – сторуч черпає з мови народної найкращі перлини її» [7, с.178].

Спеціальний розділ «Науки про рідномовні обов'язки» присвячений проблемі «Письменник і рідна мова» [6, с.50-54], а праця «Наша літературна мова» містить частини «Словник доброго письменника-стиліста» і «Як писати для широких мас» [7, с.176-203]. Тут учений презентував своє бачення поетичної (письменницької) мови, для якої характерні:

- тісний зв'язок з мовою народною;
- простота і ясність;

¹ І. Огієнко не випадково бере в лапки слово «інтелігентський»: воно вжите в переносно-му значенні – зарозумілий, зверхній, занадто складний для сприйняття звичайним читачем.

- багатство і небуденність словника, а саме зменшення пасивного і наближення активного словника до цілої народної мови; створення нових «сміливих і удалих» слів і поетичних форм за духом своєї мови; обминання «зайорзаних провінціалізмів»; використання синонімічних ресурсів мови, яскравих прикметникових і прислівникових епітетів, метафор (але не складних і не темних), персоніфікацій, порівнянь; активне вживання добірної національної фразеології;
- обмеження «поетичної волі» (індивідуально-авторського вияву поета) щодо нелітературних слів, форм, наголосів;
- вживання говіркових елементів, архаїзмів, іноземних слів і калёк лише з артистичною (в діалогах) або ілюстраційно-науковою метою з відповідними поясненнями;
- утвердження національно-світоглядної позиції, плекання ідеї всенаціональної єдності, патріотизму;
- досконалість форми, відсутність мовних і друкарських помилок [6, с.50-54; 7, с.176-203].

Огієнко закликав письменників пам'ятати, що вони – офіційні творці літературної мови, «той світ, що горить на горі, – всі бо його бачать і до нього хрестяться.... Зате й відповідальність за стан культури рідної мови найперше несуть вони» [12, с.97-98].

Дослідник визначив місце, значення і роль рідної мови в житті преси, торкнувся проблем публіцистичного стилю. В розділі «Преса і рідна мова», що входить до складу «Науки про рідномовні обов'язки», він назвав пресу «головним двигуном розвитку», «школою навчання» соборної літературної мови і соборного правопису, застеріг від вживання говірок і місцевого правопису. Наголосив на важливості якісної мовної редактури й коректури, закликав писати просто і зрозуміло [6, с.54-55]. Ці настанови пронизують всі огієнкові праці, в яких йдеться про видавничу й редакторську справу. «Скажимося, що преса наша матеріально нидає, бо народ її мало підтримує, – дивується Огієнко. – А що ми зробили, щоби й широкі селянські маси добре розуміли часописну мову?» [12, с.98-99].

Настанови І. Огієнка «Як писати для широких мас» стосуються всіх «працівників пера» – письменників, журналістів, науковців тощо. Розмірковуючи над «хвилюючим неясного думанням», про яку «нам виразно свідчить кожен часопис, особливо для широких мас писаний» [7, с.187], Огієнко називає її причини: незнання народної мови і простих способів думати; чужа школа; брак гарної мовної освіти [7, с.188]. Вчений пропонує «Десять заповідей простого писання» – заклик до ясного і простого стилю, зрозумілості, «народного» способу мислення, популярного викладу [7, с.189-190]. Окрім того, Огієнко дає поради щодо вживання конкретних мовних засобів, критикуючи засилля в друкованих виданнях а) іншомовних, особливо рідких, слів; б) чужої фразеології; в) віддієслівних іменників на -ння, -ття; г) надто складних речень, особливо – накопичення підрядних [7, с.190-203]. Наостанок підкреслює: «Коли б наші працівники пера більше дбали про ясність і простоту своєї мови, тоді їхні твори стали б ріднішими серед широких мас, тоді ряди наших читачів зросли б. Так само зростала б і українська культура» [7, с.203].

Мовознавець, історик, митрополит постійно дбав про розвиток церковно-релігійного стилю. Мови церкви і церковної проповіді, мовним обов'язкам духовенства присвячені численні праці Огієнка, серед них: «Українська мова як мова богослужбово: право живої мови бути мовою церкви», «Українські шкільні молитви», «Хвалімо Бога українською мовою!», «Мова українська була вже мовою Церкви», «Давні переклади Письма Святого на українську мову», «Українські Учителні Євангелії», «Українська Пересопницька Євангелія 1556 р.», «Українська культура» та багато інших.

Проблеми релігійного стилю І. Огієнко торкнувся у вступному розділі праці «Релігійність Тараса Шевченка» (1964 р.). Він зауважив: «Про релігійний стиль взагалі, а в мові Шевченка зокрема, ще ніхто не писав. Я починаю цю ділянку, і то тільки поверхово, – виставляю саму цю думку, саму ідею... Це першорядне питання в українській літературі, яке ми обходимо мовчанкою, а його треба докладно вивчати» [3, с.6.]

В роботі «Українська мова як мова богослужбова» Огієнко послідовно відстоював думку про те, що вживання живої зрозумілої мови в церкві не тільки можливе, але й необхідне; церковна мова має наближатись до народної, «в цьому немає нічого проти церковного або проти канонічного: це єсть звичайна вимога живого життя» [10, с.95-96].

Розділи «Науки про рідномовні обов'язки» під назвами «Церква і рідна мова», «Духовенство і рідна мова» розвивають думку про те, що церковна мова має бути легкозрозумілою і простою, опиратися на літературну основу (і тільки в глухих сільських церквах – на основу місцеву). Архаїзми в ній доречні «добрі і на відповідним місці» [6, с.55-59].

В період активної діяльності митрополита Іларіона, спрямованої на укріплення українського православ'я за межами України та запровадження української мови в церковних відправах, побачив світ його «Церковний словничок» (Холм, 1942 р.), в якому зібрано й витлумачено (з поданням літературних наголосів) найуживаніші церковні терміни.

Неоціненний внесок у розвиток української літературної мови як мови церкви Митрополит Іларіон зробив своїм перекладом тексту Святого Письма, в якому весь лексичний ряд подано з наголосами, «щоб кожний міг читати його справді по-літературному».

Офіційно-діловий стиль також не залишився поза увагою науковця. Окремий розділ «Науки про рідномовні обов'язки» присвячений питанню «Державна служба й рідна мова». В ньому йдеться про те, що урядники на державній та громадській службі «мусять добре знати свою соборну літературну мову й вимову й свій соборний правопис», використовуючи їх «в урядовім листуванні, а також у зносинах із патентами» [6, с.78]. У цій праці йдеться також про необхідність розвивати фахову термінологію адвокатури, нотаріату.

До складу літературної мови, на думку І. Огієнка, входить і так звана «мова поточна» [7, с.178] – розмовний стиль мовлення, що використовується у повсякденному спілкуванні. Цьому стилю вчений приділяв увагу в багатьох працях, зупинимось лише на тій, що стала квінтесенцією роздумів про його побутування в різних сферах життя.

«Наука про рідномовні обов'язки» засвідчує, наскільки важливим було для І. Огієнка використання в сім'ї літературної мови й вимови. Особливо він наголошував на важливості виховання поваги й любові саме до соборної літературної мови, яка прищеплює дітям почуття єдності народу, робить їх справжніми патріотами, дає найбільше духовних цінностей. Кожний батько, особливо інтелігент, має говорити в своїй родині тільки літературною мовою, показуючи добрий приклад дружині й дітям і вимагаючи від них розмовляти чистою мовою. Дбайлива інтелігентна мати має пояснювати дитині різницю «між мовою літературною і говірковою їхньої домової служби» [6, с.63-64].

Молодь, на думку І. Огієнка, має правильно і своєчасно навчатись соборної літературної мови в школах усіх рівнів, спортивних і громадських організаціях, гуртках, – і тим самим виховуватись на почутті всенародної єдності. Молодим людям слід уживати чисту літературну мову і вимову не лише на

лекціях, але й на перервах, вдома; виправляти один одному помилки і не ображатись за такі зауваження. Особливу увагу вчений приділяв мовній освіті студентства, яке «мусить бути одним із найсильніших двигунів розвою і консервації своєї соборної літературної мови» [6, с.69]. Студенти будь-якого фаху мають, перш за все, добре знати соборну літературну мову і соборний правопис; працювати в «Гуртку плекання рідної мови», заснувати такий гурток у своїй місцевості; щорічно проводити «Свято рідної мови»; студенти-гуманітарії – збирати діалектний матеріал для вивчення мови [6, с.65-71].

Огієнкові настанови щодо вживання соборної літературної мови стосуються театру: він «має стати для свого народу найкращою практичною школою зразкової соборної літературної мови й вимови» [6, с.72-73].

Всім інтелігентам вільних професій – адвокатам, інженерам, дантистам, кооператорам, купцям, малярам, ветеринарам, землемірам, а також державним чиновникам, громадським діячам тощо – І. Огієнко адресував вимогу «знати свою літературну мову й розмовляти тільки нею зі своїми клієнтами й тим самим ширити знання цієї мови й підносити повагу до неї» [6, с.77]. Говорячи з селянами, інтелігент має вчиняти так само, заохочуючи селян до знання книжної мови і підносячи повагу до неї.

В полі зору науковця завжди залишались проблеми функціонування розмовної літературної мови в середовищі недержавного народу: найперше – в сім'ї, вдома, у стосунках з друзями, знайомими, а також у школі, громадських організаціях, церкві, науці тощо. Пильнувати процес навчання і вживання соборної літературної мови у всіх сферах життя Огієнко закликав ціле суспільство, цілий народ, усе громадянство.

Підсумовуючи аналіз понятійного наповнення термінів «стиль» і «стилістичний» у мовознавчій спадщині Івана Огієнка, зазначимо, що він:

- 1) торкнувся багатьох аспектів теоретичної та практичної стилістики;
- 2) прагнув до розбудови окремого стилю мови, закликаного обслуговувати значущі сфери соціального життя, – соборної української літературної мови;
- 3) окреслив риси стилю як мовної парадигми епохи, а саме: глибокі історичні корені; щира народність; релігійність; багатство мовних засобів, поетичність; тяжіння до простоти, ясності; відкритість до новацій;
- 4) розвинув теорію індивідуально-авторського стилю, аналізуючи мову Тараса Шевченка, обґрунтовуючи теоретичні положення своїх досліджень посиланнями на численні літературні джерела;
- 5) постійно дбав про розвиток усіх функціональних стилів української мови.

Тож можна стверджувати, що Іван Огієнко зробив значний внесок у розвиток стилістики як окремої галузі мовознавства, а його праці залишаються взірцем «ясного і простого» наукового стилю, до якого закликав учений.

Список використаних джерел:

1. Авраменко В.І. Навчальна роль терміна в культурно-освітній концепції І. Огієнка [Електронний ресурс] / В.І. Авраменко. – Режим доступу: <http://dspace.udpu.org.ua/8080/jspui/bitstream/6789/877/1/ohienko.pdf>.
2. Ляріон, митрополит. Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови / Митрополит Ляріон ; Інститут дослідів Волині. – Вінніпег : Тов-во «Волинь», 1961. – 258, [1] с.
3. Ляріон, митрополит (Іван Огієнко). Релігійність Тараса Шевченка (Ювілейне видання з приводу 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка (1814-1964) / Митрополит Ляріон. – Вінніпег : Вид. ІДВ, 1964. – 103 с.

4. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М. : Советская энциклопедия, 1990. — 685 с.
5. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упорядник М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2001. — 440 с.
6. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко // Рідна мова / упорядник, автор передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — С. 33-88.
7. Огієнко І. Наша літературна мова / Іван Огієнко // Рідна мова / упорядник, автор передмови та коментарів М. С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — С. 139-424.
8. Огієнко І. Словник слів, у літературній мові неживаних / Іван Огієнко ; науково-дослідче товариство української термінології. — Нью-Йорк, 1973. — 155 с. — (Бібліотека термінологічних словників і монографій).
9. Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її / Іван Огієнко. — К. : Друкарня І-ї Київської Друкарської спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. — 79 с.
10. Огієнко І. Українська мова як мова богослужбової / Іван Огієнко // Наша літературна мова / упорядник, автор передмови і коментарів Микола Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2011. — С. 91-118.
11. Огієнко Іван. Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови / Іван Огієнко. — 2-е вид. — Вінніпег : Тов. «Волинь», 1978. — 496 с.
12. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Української літературної мови мусимо вчитися, щоб знати / Іван Огієнко // Рідна мова / упорядник, автор передмови і коментарів Микола Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — С. 89-100.
13. Огієнко І. Як писати для широких мас / І. Огієнко // Рідна мова. — 1934. — липень. — С. 273-279.
14. Сохацька Є. Іван Огієнко про релігійність Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Євгенія Сохацька // Релігійно-інформаційна служба. — Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/kaleido_digest/55594.
15. Стилістика // Розмовляймо українською! [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://katyas2012.wordpress.com/стилістика>.

The article looks at the conceptual content of the terms «style» and «stylistic» in Ivan Ohienko's linguistic heritage. It accentuates the importance of his holistic stylistic conception for the development of theoretical and practical stylistics of the Ukrainian language.

Key words: style, stylistic, linguistic conception, Ivan Ohienko.

Отримано: 19.01.2017 р.

Т. В. Боднарчук

Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка

DIE BESONDERHEITEN DER TEXTSORTE «GLOSSE» IN DER MODERNEN DEUTSCHEN SPRACHE

The article deals with the investigation of the «gloss» text genre features in the German-speaking journalism. The journalistic text functions are analyzed; based on this criterion their various classifications are discussed that were proposed by national and German scientists. The interpretation of the term «gloss» in the scientific literature is considered. The particular attention is paid to examining the structure of the «gloss» text genre, features of linguistic and stylistic means. The possibilities to influence the formation of the reader's opinion are analyzed; the extra-textual features of this genre that meet its communicative specifics are monitored; stylistic features of the «gloss» text genre are shown. The article deals with the specific linguistic features of the «gloss» text genre.

Key words: journalistic style, «gloss» text genre, «gloss» extra-linguistic features, «gloss» features.

In unserer Zeit der Information ist die Hauptaufgabe des Stils der Presse und der Publizistik, den Leser im Sinne einer bestimmten politischen und ideologischen Einstellung zu beeinflussen und zu informieren. Auf die Existenz des Stils der Presse und Publizistik weisen die Forscher in verschiedenen Ländern hin. Ihrer Meinung nach, soll die Bevölkerung über aktuelle Geschehnisse in der Politik, im Gesellschaftsleben, in der Kunst, Literatur, Wissenschaft und Technik nicht bloß unterrichtet, sondern auch nach einer bestimmten Richtung hin beeinflusst und überzeugt werden.

Dieses Problem ist Objekt der wissenschaftlichen Forschung von vielen ukrainischen und deutschen Sprachwissenschaftler wie M. Brandes, T. Glusak, I. Kim, L. Kreutschyk, H.-H. Lüger, J. Mosgowa, W. Pawlyk, A. Tertytschnyj und andere.

Das Ziel dieses Artikels ist, die Stellung der Textsorte «Glosse» im Stil der Presse und Publizistik zu bestimmen, die extralinguistischen Besonderheiten der Textsorte «Glosse» zu analysieren, die ihrer kommunikativen Spezifik entsprechen, die funktionalen Stilzüge der Textsorte «Glosse» darzustellen, die auf den Leser Wirkung ausüben.

Der Stil der Presse und Publizistik informiert die Massen über alles Neue, über aktuelle Ereignisse im Gesellschaftsleben in ganzer Welt. Hierzu gehören beliebige aktuelle Gegenwartsfragen, für die man sich interessiert: politische, ökonomische, Fragen der Kultur und Erziehung und des Alltagslebens. Zusammenfassend lässt sich sagen, dass der Stil der Presse und Publizistik zwei wichtigste Funktionen hat: Informations- und Meinungsbildungsfunktion.

Man unterscheidet in der wissenschaftlichen Literatur folgende publizistische Textsorten: Leitartikel, Bericht, Kommentar, Reportage, Nachricht, Zeitungsnotiz, Meldung, Glosse, was von der Vielfalt der sprachlichen Äußerungen im Stil der Presse und Publizistik zeugt. Einige Wissenschaftler meinen auch, dass man alle Textsorten des Stils der Presse und Publizistik in drei größere Klassen zusammenfassen kann: informierende Texte (Berichte, Nachricht, Mitteilung, Tageschronik, Interview, Rechenschaftsbericht, Beschreibung); analytische Texte (Rezension, Artikel, Glosse, Reportage, Appell, Aufruf) und künstlerisch-publizistische Texte (Ansprache, Reiseskizze, Essay, Pamphlet, Feuilleton).

Aber die Analyse der modernen wissenschaftlichen Quellen zeigt, dass die Wissenschaftler, die in unserer Zeit den publizistischen Stil untersuchen, meinen, dass

traditionelle Teilung der Genres in der Publizistik in informationelle, analytische und schöngeistig-publizistische Genres schon veraltet ist. Das beweisen auch die Prozesse, die wir in der westlichen und sogar in der deutschen Journalistik sehen können, wo die Pressegenres in zwei großen Teilen geteilt sind. Das sind tatsachenbetonte oder informationsbetonte Textsorten und meinungsbetonte Textsorten, wo die Äußerung der eigenen Meinung des Autors hervorgehoben ist [4; 6]. Informationsbetonte Textsorten in der Presse haben informative Funktion. Zu den wichtigsten informationsbetonten Textsorten der deutschen Presse gehören: die Meldung, die Nachricht, der Bericht, die Reportage, das Sachinterview und andere. Die Textsorten, wo die Äußerung der eigenen Meinung des Autors hervorgehoben ist, vereinigen analytische und schöngeistig-publizistische Genres. Diese Textsorten sind, der Meinung der Wissenschaftler nach, komplizierter für die Journalisten, die diese Textsorten schreiben, denn die Aufforderungen zu der Sprache, Bildhaftigkeit und Emotionalität höher sind.

Sie nehmen eine so genannte mittlere Position zwischen literarischen und journalistischen Textsorten. Die meinungsbetonten Textsorten in der deutschen Publizistik sind die Genres, wo die Bewertung der Ereignisse oder Gegenstände gegeben wird. Ihre Aufgabe ist Interesse der Leser zu ziehen, die mehr über die Meinung der Journalisten erfahren möchten. Die Sprache der Presse hat überhaupt den sozialen Bewertungscharakter. Die soziale Bewertung ist pragmatische Kategorie, das heißt, das ist die Bewertung der Ereignisse oder Meinungen von der Position der verschiedenen sozialen Interessen. Ihre Grundlage bildet Dichotomie «Übereinstimmung / nicht Übereinstimmung der progressiven sozialen Normen». Das kann man als Sprachtätigkeit bestimmen, die zu der positiven oder negativen Position des Subjektes führt [6, s.35-78].

Also, hier gehtes um positive oder negative Schattierung der meisten Zeitungsartikel und überhaupt um die Bewertung als einer der führenden Züge, die wir auf allen Ebenen des Zeitungstextes bemerken können. Der ukrainische Sprachwissenschaftler W. Pawlyk nennt solche meinungsbetonten Textsorten bewertungspublizistische Textsorten, denn gerade solche Benennung die Besonderheiten dieser Textsorten genauer zeigt [3]. Die deutsche Forscherin Z. Jungova meint, dass zu meinungsbetonten Textsorten gehören der Kommentar, das Feuilleton, die Glosse, die Kolumne, das Feature [6].

Der wichtigste Bestandteil der bewertungspublizistischen Textsorten ist die Tönung des Textes. Die Tönung des Textes ist der Bestandteil des struktur-funktionellen Baus der Genreform, eine der wichtigsten Erscheinungen der kommunikativen Pragmatik der Textsorte. In der Tönung auf der linguistischen Ebene werden die gesamten funktionell-kommunikativen Züge realisiert, die von den extralingualen Faktoren der Entstehung der Texte verschiedener Sprachgenres bestimmt werden. Tönung des Textes ist Resultat des Stilprozesses, in der Tönung wird axiologische Funktion realisiert, «Funktion des subjektiv-geistlichen Einflusses, die die psychologische Seite der Empfindung sichert» [1]. Die ironische Tonart der bewertungspublizistischen Textsorten ist vor allem vom extralingualen Faktor der kommunikativen Situation bedingt, und zwar: von der Nichteinhaltung der sogenannten «rituellen Handlungen», die für den Leser offensichtlich sind. Als rituelle Handlung verstehen wir gewohnheitsmäßige für eine bestimmte Gesellschaft Beziehungen, die allgemeingültig ist [3]. Die rituelle Handlung gründet sich auf der Vereinbarung der Mitglieder der Gesellschaft (öffentlich oder geheim) darüber, welche Erscheinungen oder die Prozesse den Idealen entsprechen, nach denen sich diese oder jene Gesellschaft richtet, also «richtige» oder «falsche» Idealen.

B. Hatim und I. Mason haben bemerkt, dass ironisierend, der Sprecher eigentlich nicht daran glaubt, was er sagt; er äußert seine Beziehung zu der geraden Interpretation einer Erscheinung [5].

Die Textsorten «Glosse» sind ein Beispiel des ironischen bewertungspublizistischen Genres in der deutschen Presse. Den Glossen sind die Kürze, die Treffgenauigkeit,

die Deutlichkeit, der Witz und der Scharfsinn kennzeichnend. Der Gegenstand der Glossen sind im Allgemeinen die Taten, Ereignisse, das Verhalten, die sich der Kritik unterziehen. Eine Kulmination der Glosse ist die Pointe – sie ist der unmittelbare, unerwartete Sinn, mit dem der Text zu Ende geht. Oft ist es ein unerwarteter Standpunkt. Die Adressaten der Textsorten «Glosse» sind oft die Menschen, die eine Hochschulbildung haben, und die Leser, die sich mit der Vervollkommnung der Bildung beschäftigen und haben die liberalen politischen Ansichten. Infolge der Analyse der Textstruktur behaupten einige Wissenschaftler, dass der Adressat der «Glosse» kein gewöhnlicher Leser ist. Der Mensch, der die «Glosse» liest, hat nicht nur ein gutes Wissen in verschiedenen Gebieten der umgebenden Wirklichkeit, sondern auch findet sich in der aktuellen (oder historischen) politischen Situation und in den Problemen des Kulturlebens zurecht. Der Adressat der Glosse dank dem hohen Niveau der Bildung im Zustand ist, jene Ironie bezüglich der beschriebenen Erscheinungen zu fühlen, die vom Autor dargestellt wird, und vom Lesen Spaß zu bekommen. Die Analyse der wissenschaftlichen Literatur zeigt, dass die ironische Tonart der Textsorten «Glosse» auf dem extralinguistischen Niveau von dem Leser verstanden wird. Und eine wichtige Rolle in den Textsorten «Glosse» spielt Ironie, die für die meinungsbetonten Textsorten typisch ist.

Die Erforschung der Spezifik von der Massenkommunikation und ihrer Realisierungsform – der Glosse ist heute ein aktuelles Problem, das genauere Untersuchung verlangt. Unserer Meinung nach, ist es wert, diesen Begriff etwas genauer zu betrachten. In den Bedeutungswörterbüchern wird Glosse als Textsorte auf folgende Weise interpretiert: «Ein knapper polemischer Kommentar in der Presse zu aktuellen Ereignissen oder Problemen» [8, s.654]. Es wird auch hervorgehoben, dass sie auf schlechten unfreiwillig komischen oder entlarvenden Sprachgebrauch abzielt. Glossen, die ihre Adressaten zum Lachen reizen wollen, bedürfen den blitzenden Einfall. Also, die Analyse der deutschen wissenschaftlichen Literatur zeigt, dass die Glosse die zeitungspublizistische Textsorte ist, die zu den analytischen meinungsbetonten Textsorten gehört.

Die Hauptidee solcher Texte sind die Deutung und die Bewertung der Ereignisse oder der Erscheinungen. Man bestimmt die Glosse als eine kurze, zusammengefasste Mitteilung, die den Leser durch die Verbindung der Leichtigkeit der Form und genauer Argumente, die in dieser Mitteilung gegeben sind, beeinflusst. [9, s.49].

M. Brandes meint, dass der Witz und der Sarkasmus der Glosse sie als satirische Textsorte charakterisiert. Und solche Textsorte werden oft in der politischen Polemik gebraucht [1, s.208].

H.-H. Lüger bestimmt die Glosse als journalistisches Genre, in dessen Texten besonders große Aufmerksamkeit der Äußerung des wichtigen Gedankens gewidmet ist. Der Wissenschaftler sagt, dass die Glosse sich von den Informationsbetonten Textsorten und vom Kommentar unterscheidet, weil in den Texten, die die Äußerung des Gedankens hervorheben, die Rede um «Deutung und Bewertung» geht [7, s.136-137].

B. Sandig meint auch, dass der wichtigste Charakterzug der Glosse ist die Bewertung. Solche Bewertung soll für die Teilnehmer des Kommunikationsprozesses verständlich sein. Sehr oft, der Meinung des Forschers nach, wird die Bewertung der Ereignisse vom Autor auf bestimmten Leserkreis gerichtet. Der Sprachwissenschaftler behauptet, dass die Bewertung sich auf die Argumentation gründet. Und diese Argumentation verlangt unbedingt die Information [9, s.497-498].

Der moderne ukrainische Stilforscher W. Pawlyk betrachtet Ereignisse in der Politik und Kultur als Gegenstand der Kommunikation in der Textsorte «Glosse» [3, s.4]. Die Texte der Glosse setzen sich mit den Problemen der Außen – und Innenpolitik, der globalen und Gesellschaftspolitik sowie den Fragen der Kunst, des Sports und der Massenmedien auseinander. Der Wissenschaftler weist auch

darauf hin, dass diese Textsorte als kompliziert gilt und einen hohen Grad des Professionalismus sowie der Kompetenz vom Adressanten auf allen Gebieten voraussetzt. Was den Adressaten dieser Texte anbetrifft, erwähnt der Autor, dass sie sich auf gebildetes, überdurchschnittliches Publikum orientieren [3, s.5]. Es bedeutet, dass der Leser zum Textverständnis manchmal auch spezielle Kenntnisse benötigt.

Der Wissenschaftler W. Pawlyk weist die Glosse eine Dreikomponentenstruktur auf und setzt sich aus der Einleitung, dem Hauptteil und Schluss zusammen [3, s.4]. In der Einleitung wird eine gewählte Thematik eingeführt. Das Thema wird mit einem aktuellen Ereignis bzw. einem Bericht verbunden. Im Hauptteil wird diese Tatsache kommentiert und bewertet, indem der Leser die Grundinformationen bekommt, die für das komplexe Verständnis unentbehrlich sind. Jeder Teil des Textes wird durch die subjektiven Meinungen und Kommentare des Textreproduzenten attraktiver und interessanter gemacht. In der klassischen Variante enthält der abschließende Teil der Glosse den Kern des Textes, das heißt die Pointe, die in der geistreichen Form den überraschenden Gesichtspunkt des Geäußerten verkörpert. Es bedeutet, dass am Ende der ganze Text eine völlig andere, nämlich tiefere Bedeutung gewinnen kann, als es am Anfang überhaupt zum Vorschein gekommen ist. Die Glosse zielt, durch keine Autorenzeile gekennzeichnet, die Spalte in der Titelseite – und schafft es immer wieder, die Illusionen und die Mühsal des täglichen Nachrichtengeschehens in Form einer blitzenden Pointe zu karikieren.

Zu den funktional-kommunikativen Absichten der Textsorte «Glosse» zählt W. Pawlyk: «Bewertung», «Intention» und «Knappheit», dabei dominieren «Bewertung» und «Intention» [3, s.5], denn die Wirkung auf den Leser wird durch die Bewertung der Erscheinungen, die in der Glosse beschrieben werden, erzielt. Handeln, Ereignisse und Verhalten, die man kritisiert, bilden den Gegenstand dieser Textsorte. Die deutsche Wissenschaftlerin B. Sandig bestimmt daneben den sozialen Inhalt, der in der Bewertung des Gegenstandes mit Hilfe der Argumentation oder entscheidender Äußerung (Pointe) besteht, was den Leser unterhält [9].

Abschließend lässt sich resümieren, dass propagandistische Tätigkeit in der Textsorte «Glosse» grundlegend ist, die sich in der kommunikativen Situation der Texte widerspiegelt. Kommunikatives Ziel (Wirkung auf den Leser), kommunikative Absicht («Bewertung», «Intention», «Knappheit»), Gegenstand der Kommunikation (Ereignisse in der Kultur und Politik), Adressat (Journalist) und Adressant (gebildeter, überdurchschnittlicher Leser) bilden Bestandteile des kommunikativen Bereiches.

Die linguistischen Besonderheiten der Textsorte «Glosse» bestimmen die sprachliche Verkörperung ihrer extralinguistischen Merkmale vor und gelten als Weg zur Erreichung des kommunikativen Hauptzieles. Die Wirkung auf den Leser erfolgt durch die Bewertung der Erscheinungen, die durch stilistische, lexikalische, wortbildende und syntaktische Mittel realisiert wird.

Auf der lexikalischen Ebene gliedern die Stilforscher folgende Mittel aus: Jargonismen, Mundarten, Anglizismen, Neologismen, Modewörter, verschiedene feste Redewendungen, die der Glosse Expressivität verleihen und der Bewertung bestimmter Personen oder Ereignisse dienen [2, s.8]. Es wurde festgestellt, dass unter den wichtigsten Wortbildungsarten Zusammensetzung und Derivation vorherrschen. Zusammensetzung ist die wirksamste Art der Wortbildung, die häufig in der Publizistik zur sprachlichen Ökonomie dient. Außerdem gelten Komposita als Mittel, die der Glosse Expressivität und Prägnanz verleihen, wodurch ihre Verbreitung in diesen Texten bedingt ist. Als zweitgrößter Grundtyp der Wortbildung wird die Derivation bezeichnet, obwohl Präfigierung und Suffigierung eine recht unterschiedliche Rolle im Stil der Presse und Publizistik spielen. Zu den produktivsten in den Texten der Glosse werden Halbpräfixe Haupt-, Grund-, Kern-, Spitzen- und Ableitungen auf -ung, -heit, -keit, -schaft, -tumgezählt [9].

Charakterisiert man die syntaktischen Mittel der Bewertung, lassen sich folgende unterscheiden: elliptische Aussagesätze, Ausrufesätze, elliptische Teile der zusammengesetzten Sätze, selbständig gebrauchte Nebensätze. Vorwiegend sind zusammengesetzte Aussagesätze, in deren Grenzen Attributsätze und Objektsätze dominieren. Nominalisierungstendenzen werden in den Texten der Glosse verfolgt, es handelt sich um das Phänomen der Multiverbierung, bei dem einfache Verben durch die Kombination Verb + Substantiv ersetzt werden. Rhetorische Fragen nehmen auch in der Glosse einen großen Raum ein, mit deren Hilfe der Autor die Aufmerksamkeit des Lesers auf diese oder jene Erscheinung lenkt. Ihre Aktualität lässt sich durch expressive Möglichkeiten erklären [2, s.11].

Aus der Auseinandersetzung mit den obenange führten linguistischen Besonderheiten der Textsorte «Glosse» lässt sich folgende Vorgehweise leiten. Zuerst wird stilistische Differenzierung und Markierung des Wortschatzes bestimmt, dann befasst man sich mit den Wortbildungsmitteln, weiter werden syntaktische Mittel analysiert und abschließend Folgerungen hinsichtlich der dominierenden sprachlichen Mittel in der Glosse gemacht.

Abschließend lässt sich resümieren, dass propagandistische Tätigkeit in der Textsorte «Glosse» grundlegend ist, die sich in der kommunikativen Situation der Texte widerspiegelt. Kommunikatives Ziel (Wirkung auf den Leser), kommunikative Absicht («Bewertung», «Intention», «Knappheit»), Gegenstand der Kommunikation (Ereignisse in der Kultur und Politik), Adressat (Journalist) und Adressant (gebildeter, überdurchschnittlicher Leser) bilden Bestandteile des kommunikativen Bereiches. Die linguistischen Besonderheiten der Textsorte «Glosse» bestimmen die sprachliche Verkörperung ihrer extralinguistischen Merkmale vor und gelten bei der Textsorte «Glosse» als Weg zur Erreichung des kommunikativen Hauptzieles. Die Wirkung auf den Leser erfolgt durch die Bewertung der Erscheinungen, die durch stilistische, lexikalische, wortbildende und syntaktische Mittel realisiert wird.

Список використаних джерел:

1. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс : учебник / М.П. Брандес. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Прогресс-Традиция, ИНФРА-М, 2004. – 408 с.
2. Мозгова Я.О. Мовностилістичні засоби експресивності сучасної німецької журнальної публіцистики : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Я.О. Мозгова. – Донецьк, 2011. – 20 с.
3. Павлик В.І. Мовленнєві характеристики жанру «глоса» : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.І. Павлик. – Донецьк, 2012. – 18 с.
4. Hänse G. Einstellungen als Kategorie zur Erfassung sprachlich reflektierter Beziehungen zwischen Text und Produzent und textreferentiellm Objektbereich / G. Hänse // Deutsch als Fremdsprache. – 1981. – № 4. – S. 208-214.
5. Hatim B. Discourse and the translator. Language in Social Life Series / B. Hatim, I. Mason. – Longman, 1990. – 258 p.
6. Jungova Z. Textsorten in der Presse und Publizistik und ihr stilistische Realisierung / Zuzana Jungova. – Brunn, 2006. – 107 s.
7. Lüger H.H. Pressesprache / H.H. Lüger. – 2-e auflage. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 169 s.
8. Metzler Lexikon Sprache / [herausgegeben von Helmut Glück]. – Auflage: 2., überarb. u. erw. – Berlin : Directmedia, 2000. – 815 s.
9. Sandig B. Textstilistik des Deutschen / B. Sandig. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2006. – 584 s.

Стаття присвячена дослідженню особливостей текстового жанру «глоса», у німецькомовній публіцистиці. Проаналізовано функції публіцистичних текстів та на основі цього критерію розглянуто їх різноманітні класифікації, які запропоновані вітчизняними та німецькими науковцями. Розглянуто трактування поняття «глоса»

у науковій літературі. Особлива увага приділяється розгляду структури текстового жанру «глоса», особливостям мовно-стилістичних засобів. Проаналізовано можливості їх впливу на формування думки читача; прослідковано екстралінгвістичні особливості цього текстового жанру, які відповідають його комунікативній специфіці; показано стилістичні особливості текстового жанру «глоса». У статті розглянуто специфічні лінгвістичні ознаки текстового жанру «глоса».

Ключові слова: публіцистичний стиль, текстовий жанр «глоса», екстралінгвістичні особливості «глоса», лінгвістичні особливості «глоса».

Отримано: 15.03.2017 р.

УДК 821.111-343:81'255.4:811.161.2

О. В. Галайбіда

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ВПЛИВ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збагачення культури своєї літературної мови, яка, у свою чергу, формує національну свідомість, зазначав І. Огієнко. Мова перекладів художніх творів має неабияку роль у формуванні та розвитку філологічної та культурної обізнаності читача, збагаченні словникового запасу. Багато українських перекладачів засадничими принципами своїх перекладів визначили застосування адаптації, орієнтованої на створення органічного перекладу, наближеного до лінгвокультурних стереотипів українців, на збереження національно-культурних орієнтирів у мові. Особливе місце серед таких перекладів українською мовою займають художні переклади казок Редьярда Кіплінга, здійснені Леонідом Солоньком. Їх домінантою є невимуща розмовність і прагнення вплинути на формування етносвідомості українських дітей через збагачення їхнього мовлення лексичними одиницями з особливою виразністю та образністю, які не є характерними для повсякденного вжитку, але які перекладач хотів би повернути до активного словника українців. Використані у текстах перекладів Л. Солонька контекстуальні синоніми, сталі вирази, кліше, фразеологізми передають культурно-національне світобачення українців та сприяють формуванню національної свідомості читачів.

Ключові слова: рідномовний обов'язок, художній переклад, національна свідомість, адаптація, контекстуальні синоніми, кліше, фразеологізми, культурно-національне світобачення українців.

Мовознавча тематика посідає визначне місце у творчому доробку видатного українського науковця, церковного і державного діяча, перекладача Івана Огієнка.

Визначальною національною ознакою є мова. У мові відображена національна культура і національна свідомість народу. Саме ці постулати висвітлені у працях І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки», «Української літературної мови мусимо вчитися, щоб знати», «Наша літературна мова», «Рідна мова в українській школі» [3-6]. Формування любові до рідної мови є визначальним чинником збереження самотності українського народу. Адже, як сказано, на початку було Слово, а Слово формує свідомість. Культура рідної мови зростає із національною свідомістю народу [5, с.37]. Головними провідниками рідномовної політики є учителі, письменники, перекладачі. «Найсильніші й найперші творці соборної літературної мови – то свої письменники», зазначав І. Огієнко [5, с.50]. Головний рідномов-

ний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збагачення культури своєї літературної мови [5]. Мова перекладів має неабияку роль у формуванні та розвитку філологічної та культурної обізнаності читача, збагаченні словникового запасу. Мовностилістична культура є потребою якісного художнього перекладу, і багато українських перекладачів засадничими принципами своїх перекладів визначили застосування адаптації, орієнтованої на мовні й культурні особливості/очікування реципієнта [1]. Особливе місце серед таких перекладів українською мовою займають художні переклади казок Редьярда Кіплінга, здійснені Леонідом Солоньком.

Мета нашої розвідки – простежити адаптивні стратегії, застосовані Л. Солоньком, а також виявити мовні засоби передавання культурно-національного світобачення українців у його перекладах казок Р. Кіплінга.

Перекладач художнього тексту, зберігаючи адекватність перекладу, водночас творить свій ідіостиль з притаманними йому мовностилістичними ознаками. На це вказує Даніель Ган, директор Британського центру літературного перекладу. Коли його запитали, чи перекладач повинен вірно передавати текст оригіналу, чи творити щось своє, Даніель Ган відповів, що обидва ці аспекти треба вважати рівноцінними [10]. Перекладач художнього тексту не тільки повинен дотримуватися оригіналу, але й творити нове, свій ідіостиль. Художній переклад – це не тільки інтерпретація, це і створення нового тексту, живого й оригінального, на що вказував і О. Потебня [7].

Яскравим прикладом такого творіння є переклади Л. Солонька. Вони відзначаються особливим мовним багатством, ретельним підбором влучних українських відповідників до англійських лексичних одиниць та конструкцій, вдалим передаванням насиченої образності авторського тексту, естетичною красою, звуковою зображальністю та ритмічністю. Перекладач має власну картину світу, свій функціональний тезаурус, осмислює оригінальний текст посвоєму, що відбивається на вірності й адекватності перекладу.

Л. Солонько – надзвичайний знавець української мови, який уміло послуговується її багатством для створення оригінального художнього перекладу. Свідченням цього є уміле використання низки синонімічних відповідників до лексем першотвору. Наприклад, лексема *spank*, яка в англо-українських словниках перекладена здебільшого як *шльопати* (що, на нашу думку, є російською калькою, й влучним перекладом було б *дати ляпаса*) передана цілою низкою синонімів, залежно від семантичної диференціації ознаки, а саме від того, хто бив слонення і чим: *Довгоногога тітка Страусиха штурхала, дядько Жираф брикав його своїм міцним-міцним копитом* [2, с.12]; *товста тітка Гіпотамиха стусала його широкою-широкою ратицею* [2, с.12]; *волохатий дядько Павіан давав йому ляпаса своєю волохатою лапою* [2, с.12]; *і всі дядьки й тітки неодмінно били й стусали його* [2, с.12]; *І всі в один голос грізно гукнули: Цить! Й одразу ж усі разом дали йому доброго чоусу* [2, с.12]; *тоді Скелястий-Перістий-Удає-Пітон блискавично сповз зі скелі й добряче-таки шмагонує* Слонення своїм лускатим-кільчатим хвостом [2, с.14]; *Всі вже досить лупцювали мене за мою невситиму цікавість* [2, с.14].

Л. Солонько вжив дев'ять українських контекстуальних відповідників до лексеми *spank*, серед яких переважає розмовна лексика і фразеологічні одиниці. Він творчо адаптував мову оригіналу до мови першоджерела і потреб читача, використавши стилістичну трансформацію експресивації (заміну нейтральної одиниці мови оригіналу її стилістично-маркованим відповідником у мові перекладу, що надає перекладу емоційно-експресивного забарвлення). Багатство мови – «ознака талановитості письменника», зазначав І. Огієнко, «щоб слова були небуденні, соковиті, промовисті, яскраві» [5, с.51]. «Письменник мусить

глибоко знати й відчувати рідну синоніміку... Кожен поет мусить пам'ятати, що його мова тільки тоді цінна, коли вона поетична, цебто коли в ній будуть небуденні й часті метафори, персоніфікації, порівняння, епітети» [5, с.51].

Фразеологічні одиниці є невід'ємною частиною етнонаціональної свідомості. Фразеологізми, зазначає О.О. Селіванова, «формують одне з концентричних кіл мови, в якому в усталеній формі зберігаються і транслюються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду людини» [8, с.11]. Фразеологічні знаки вносять до комунікативного процесу цілий світ смислів, особливу образність, виразність, експресивність, аксіологічність, що ґрунтуються на комплексі відчуттів, почуттів, уявлень народу... ідентифікуючи його етносвідомість і культуру [8, с.12]

Перекладаючи казки Р. Кіплінга, Л. Солонько неодноразово замінює стилістично нейтральні лексеми оригінального тексту фразеологізмами та мовними кліше, які передають світобачення і світовідчуття українців: *And yet Suleiman-bin-Daoud was not proud* [11, с.240] – *І все ж таки Сулейман-ібн-Дауд не задирав носа* [2, с.38]; *Where I come from we each eat twice as much as that between meals* [11, с.228] – *Там, звідки я прийшов, кожен із нас з'їдає удвічі більше, і то щоб тільки заморити черв'ячка* [2, с.39]; *then they would all quarrel with Suleiman-bin-Daoud, and that was horrid for him* [11, с.246] – *тоді вони усі гуртом сварилися з Сулейманом-ібн-Даудом, і в Сулеймана-ібн-Дауда макітрилася голова* [2, с.45]; *when they had quarrelled for three weeks* [2, с.246] – *коли султанші [...] зчинили в золотому палаці гармидер аж на три тижні* [2, с.40]; *I might be made even more ashamed than I have been* [11, с.229] – *я провалюсь від сорому крізь землю* [2, с.40]; *'Gracious!' said his wife, and sat quite quiet* [11, с.237] – *Лишенько! – вигукнула Метелиха та й примовкла, наче води в рот набрала* [2, с.42]; *'go back to your wife and stamp all you've a mind to.'* [11, с.236] – *повертайся до своєї жінки і тупай собі на здоров'ячко* [2, с.41].

Вживання тих чи інших фразеологізмів зумовлено не тільки змістом і стилістичним характером контексту, але й прагматичною метою, на що не можна не зважати, добираючи фразеологічні відповідники у перекладі. Серед лінгвістичних чинників, що впливають на прагматичну адекватність перекладених художніх текстів, фразеологізми займають особливу нішу, оскільки відображають культурно-національне світобачення і є незамінними для розвитку національної самосвідомості читача. Л. Солонько своїми текстами вводить у мовний обіг українського читача цілу низку сталих виразів і фразеологізмів, у чому не тільки простежується розмовність його перекладу, але й бажання збагатити словниковий запас цільової аудиторії, а саме маленьких читачів, які тільки знайомляться з красою художнього слова.

Безперечно, художній переклад відрізняється від оригіналу, тому що переклад художнього твору – це не тільки відтворення його змісту, це – творчий процес інтерпретації. Не усі слова, вирази та фразеологізми оригіналу вдало «лягають» на цільову мову. Мови мають різні структури і лексичний склад. Перекладач творчо відбирає той варіант, який, на його думку, найповніше відтворює прагматичну функцію тексту оригіналу і передає багатство та особливості сполучуваності лексичних одиниць цільової мови. У перекладах Л. Солонька панує дух народно-розмовного мовлення, він уміло використовує лексичне багатство української мови, що робить переклади колоритними і насиченими. Його мета – щоб мова перекладу була природною та створювала відповідний настрій грайливості, який притаманний казкам Р. Кіплінга. Адаптивні стратегії Л. Солонька спрямовані на використання мовних і культурних моделей українців та виразну прагматичну орієнтацію на україномовну аудиторію.

Домінантою його перекладів є невимущена розмовність і прагнення вплинути на формування етносвідомості українських дітей через збагачення їхнього мовлення лексичними одиницями з особливою виразністю та образністю, які не є характерними для повсякденного вжитку, але які перекладач хотів би повернути до активного словника українців. Яскравим прикладом може слугувати введення до мови перекладу прикметників *перістий*, *строкатолістий*, *руністий*. Лексему *The Bi-Coloured-Python-Rock-Snake* Л. Солонько переклав як *Скелясто-Перістий-Удав-Питон*. В академічному тлумачному словнику української мови так пояснено прикметник *перістий* – який має неоднорідне забарвлення, смугастий, строкатий, і наведено приклад з відомої народної оповідки «Ходить гарбуз по городу»: Ой ти гарбуз, ти перістий! Із чим будем тебе їсти? [9, т.6, с.327]. Цю приповідку добре знають українські діти, таким чином актуалізується народна етимологія та фольклорне начало. Український відповідник до словосполучення *spotted bamboo* – *строкатолістий бамбук* [2, с.41] має більше семантичне навантаження, адже *строкатий* означає не тільки плямистий, але й такий «який має різнокольорове забарвлення, розписаний різнобарвними смужками, плямами, який виділяється яскравістю» [9, т.9, с.785].

Отже, використані у текстах перекладів Л. Солонька контекстуальні синоніми, сталі вирази, кліше, фразеологізми передають культурно-національне світобачення українців та сприяють формуванню національної свідомості читачів.

Л. Солонько є прихильником не буквального, формоцентричного, а вільного, змістоцентричного перекладу. Перекладаючи в основному твори для дітей, домінантою своїх перекладів він визначив не сприйняття кожного слова буквально, а його інтерпретацію та адаптацію, передавання настрою тексту-джерела. Намагаючись відтворити поетичну форму оригіналу, він також прагне природного звучання мови перекладу.

Переклади Л. Солонька засвідчують його приналежність до плеяди українських перекладачів, орієнтованих на створення органічного перекладу, наближеного до лінгвокультурних стереотипів українців, на збереження національно-культурних орієнтирів у мові, які матимуть вплив на формування українознавчого світогляду та національної свідомості підростаючого покоління.

Список використаних джерел:

1. Демецька В.В. Теорія адаптації в перекладі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.16 / В.В. Демецька. – К. : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2008. – 36 с.
2. Кіплінг Р. Як і чому: Для мол. шк. / Р.Кіплінг ; [пер. з англ. Л. Солонька]. – К. : Веселка, 1984. – 128 с.
3. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
4. Огієнко І. Рідна мова в українській школі. Замітки з методики рідної мови / І. Огієнко. – К. : Книгарня Є. Черепівського, 1918. – 32 с.
5. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон); упоряд., авт. передмови та комент. М.С. Тимошик. – К. : Наук.-видавн. центр «Наша культура і наука», 2010. – 410 с.
6. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 141 с.
7. Потебня О. Естетика і поетика слова : збірник / О.Потебня ; упоряд., вступ. ст., приміт. І.В. Іваньо, А.І. Колодної ; пер. А. Колодної. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.
8. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психогногнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / О.О. Селіванова. – К. ; Черкаси : Брама, 2004. – 278 с.
9. Словник української мови : в 11 томах. – К. : Наукова думка, 1970-1980.

10. Daniel Hahn. What makes a good literary translation // Voices. — 15 October, 2014. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.britishcouncil.org/voices-magazine/what-makes-good-literary-translator.
11. Kipling R. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.boop.org/jan/justso>.

The main native language task of a real citizen is to work at strengthening and enrichment of native language and culture which greatly contribute to the formation of national consciousness, stated I. Ohienko. Language of translation greatly influences formation and development of philological and cultural awareness of the readers and enriches their vocabulary. A number of Ukrainian translators among the main principles of their translations name the use of adaptation aimed at creating organic translation that renders lingvocultural stereotypes of Ukrainians, at preserving national and cultural peculiarities of the Ukrainian language. An important place among such translations is taken by artistic translations of R. Kipling's fairy tales done by a prominent Ukrainian translator L. Solonko. Their dominant feature is natural colloquialism and desire to influence formation of ethnic consciousness of Ukrainian children enriching their language with lexical units of special expressiveness and imagery. Such units are not peculiar to everyday use but the translator wants them to become part of the active vocabulary of Ukrainian people. Contextual synonyms, set expressions, clichés, phraseological units introduced by L. Solonko render cultural national outlook of Ukrainians and greatly contribute to the formation of national consciousness of the readers.

Key words: native language, artistic translation, national consciousness, adaptation, contextual synonyms, set expressions, clichés, phraseological units, cultural national outlook of Ukrainians.

Отримано: 12.03.2017 р.

УДК 811.161.2:81'42

С. П. Галаур

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

РЕГУЛЯТИВНІСТЬ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано наукові твори професора Івана Огієнка «Історія української літературної мови», «Історія українського друкарства» та «Нариси з історії української мови: система українського правопису» з погляду виявлення в них регулятивності. Регулятивність розглянуто як здатність тексту керувати пізнавальною діяльністю реципієнта. Доведено, що введення в чітко регламентований текст регулятивних одиниць сприяє активізації уваги адресата, деавтоматизації й підвищенню інтенсивності сприйняття наукової інформації, максимізації її корисності. Описано лексичні й синтаксичні регулятиви – засоби конструктивного діалогу між автором та читачем. З-поміж лексичних регулятивів виокремлено образні одиниці – епітети, порівняння, метафори, метонімії, персоніфікації, перифрази, а також іншомовні та розмовні елементи. Синтаксичні регулятиви репрезентовані повторами та утвореними на основі їх стилістичними фігурами – полісиндетоном, анафорою, анадиплозою, ампліфікацією, градацією. Увагу зосереджено й на інверсії, текстотвірному елементі «питання – відповідь», паратентичних конструкціях, безсполучникових складних реченнях. Окреслено регулятивний характер графостилістичних засобів, зокрема лапок, абзацподілу.

Ключові слова: текст, текстові ознаки, діалогічність, комунікативність, регулятивність, регулятивні засоби.

Текст є надзвичайно багатограним лінгвальним об'єктом. Оскільки він вивчається багатьма науками, чітко дефінувати його сьогодні неможливо. Немає сумніву, що текст слід розглядати як «концептуально зумовлений продукт реаліза-

ції мовної системи в межах певної сфери спілкування» [1, с.132]. Будь-який текст має адресанта й адресата, зорієнтований на їхній діалог, а отже, характеризується загальною ознакою, що визначає всі інші, – комунікативністю. З-поміж універсальних системних текстових ознак, чітко детермінованих комунікативністю, вирізняємо регулятивність – здатність «керувати» пізнавальною діяльністю читача.

Вивчення регулятивності, як свідчать лише поодинокі в українській лінгвістиці статті про неї (Л.І. Галкіна, Т.М. Людерс, О. Пономарьова та ін.), – завдання непросте. Пов'язано це, очевидно, з міжрівневим інформативно-прагматичним виявом цієї текстової ознаки, надзвичайно тісним зв'язком її з модальністю, експресивністю, емотивністю, структурністю, інтегративністю. Регулятивність у текстах різних стилів виявляється по-різному. Так, у художньому творі вона має варіативний, рухомий характер, зорієнтована на образність, асоціативність. Найрепрезентативнішою є регулятивність публіцистики, оскільки однією з основних функцій текстів ЗМК є вплив на реципієнтів, аби «переконувати в справедливості певної ідеї, спонукати їх до творчої діяльності, пропагувати прогресивні ідеї, учення, знання, здоровий спосіб життя» [2, с.272]. Сила впливу наукового тексту безпосередньо залежить від того, наскільки вдало автор аргументує свої погляди, як логічно, ясно й точно структурує свої висловлення. Щодо останнього типу текстів, упевнено стверджуємо, якщо в чітко регламентований текст увести регулятивні одиниці – експлікатори руху авторської думки, – можна активізувати увагу адресата, деавтоматизувати й підвищити інтенсивність сприйняття наукової інформації, максимізувати її корисність. Простеження регулятивного ефекту наукових текстів знаного мовознавця професора Івана Огієнка і є **метою** статті.

Як відомо, нормативними характеристиками наукового стилю є понятійність і предметність, гіпотетичність, однозначність, узагальненість, термінологічність. Науковий стиль І. Огієнка ще й простий і зрозумілий, бо такі його риси автор вважав надзвичайно важливими: «Ми ще не позбулися середньовічного заобубону про «стиль науковий» і «стиль популярний»; нема таких стилів, – існує тільки стиль простий, ясний і стиль темний, заплутаний. Правдивий учений, що розуміє обов'язок ділитися своїм знанням і навчати маси, пише завжди просто і ясно, і всі його легко розуміють, хоч пише він про речі чисто наукові. Навпаки, маємо дуже багато й таких учених, що не вміють писати просто й ясно, для всіх розумно; такі вчені, навіть пишучи про найпростіші, зовсім «ненаукові» речі, так само висловлюються заплутано й темно, бо й думати ясно не вміють. Ця «хвороба неясного думання» просто шаліє серед наших працівників пера й інтелігенції...» [3, с.273]. Така мовна позиція видатного вченого перекликається із сучасними поглядами на специфіку інтелектуального тексту: «Естетична цінність наукових творів полягає перш за все в ясності, логічності, стрункості думок, що передаються. Наукові тексти, що мають ясний сенс, захоплюють спеціаліста, надають йому відчуття естетичної насолоди» [4, с.216-217]. Зрозуміло, науковий виклад матеріалу має бути об'єктивним, однак про абсолютну об'єктивність не може бути й мови. Аби текст був ще й переконливим, недостатньо академічної, беземоційної інформації, варто подати її так, щоб між комунікантами відбувся конструктивний діалог.

Регулятиви в науковому тексті І. Огієнка вказують на розгортання текстової діяльності (як первинної, так і вторинної) у напрямі від непоінформованості до обізнаності. Вони експлікують семантику пояснення, доповнення, конкретизації, аргументування, розвитку теми, відповіді на питання, альтернативності. Регулятиви посилюють достовірність інформації, формують світоглядну позицію адресата. Вони виокремлюють ознаки діалогічності на різних рівнях мовної системи.

Скороченню інтерактивної дистанції між автором і реципієнтом, безперечно, сприяють лексичні регулятиви. Автор використовує необхідні для створення зворотного ефекту мовні засоби, вибір яких залежить від ментального та психоемоційного сприйняття доквілля. У наукових текстах І. Огієнка фіксуємо образні знаки – епітети: *І це [орієнтація на чужий правопис] було сумним явищем нашої культури; ... власне з часу заведення української школи в 1917 р. розпочинається унормування українського правопису вже в поважних розмірах*; порівняння: *Наша рідна мова – це найцінніша перлина, якою ми володіємо...; Кожна мова на обидва боки є ніби мостом до мови сусідньої, метафори:... вона [етимологічна система Максимовича] буйно розцвіла в Галичині; ... світла незабутня праця цього вченого гуртка київських друкарів так і полишилася «недоспіваючою піснею» ідеї соборної України, метонімії: На жаль, і Академія наук у Києві, а особливо Наукове товариство у Львові мало зрозуміли велике значення повного Словника живої української мови...; До останнього часу Європа зовсім не знала нашої мови, бо вона цікавиться звичайно тільки мовами державними, персоніфікації: Українська мова не любить довгих слів і скорочує їх; Жива народна мова ніколи не йде в ногу з мовою літературною – ця остання все далеко випереджує її, перифрази: Батьком нового українського правопису став О. Павловський, автор першої в XIX ст. української граматики, що вийшла в 1918 році; Колискою «руського» друкарства на сході була Вільна, а першим «руським» друкарем, як ми бачили, був Франциск-Георгій Скорина. Немає сумніву, образність в аналізованих текстах спрямована передовсім на інтелект читача. Такі лексичні одиниці стислі й водночас із глибоким змістом, вони виконують пізнавальну, оцінну функції, сприяють формуванню нових наукових понять, розкриттю суттєвих властивостей досліджуваних об'єктів, породженню гіпотез. Вони є контактним засобом передавання – отримання інформації, забезпечують особистісне сприйняття реципієнтом наукової позиції адресанта. Варто додати до сказаного, що образні компоненти в текстах І. Огієнка використовуються і для впливу на емоційну сферу адресата, вони інформують не лише про об'єкти, але й суб'єкти пізнання: автор адресує науковий матеріал «своєму» читачеві, а в читача складається враження, що автор теж «свій», однорідний, і йому варто довіряти. Про це свідчить, зокрема, і функціонування в текстах розмовних чи іншомовних слів задля створення іронічного підтексту: *Оцей залишок старої науки про «подлий стиль», оце постійне кидання на нашу мову – «мужичка мова» – сильно било Куліша, бо в ньому було чимало й правди; Українські культур-трегери густою лавою оточували царя-реформатора...**

Наукові тексти І. Огієнка рясніють і синтаксичними регулятивами. 3-поміж них найвиразнішим є повтор, коли слово вживається вдруге, втретє, вчетверте, обростаючи атрибутами, передовсім вказівними займенниками: *Те, що подаю далі, – це лише хронологічна канва до життя Івана Хведоровича; нехай по канві цієї кожний дослідник вишисає собі такий малюнок життя великого друкаря, який продуктує йому його здоровий критичний розум. Дружко цей розділ також і з методологічних поглядів – може, ця моя канва про Хведоровича стане зразком для інших праць, бо ж багато заслужених українських мужів чекають ще бодай такої канви; Коли під час російсько-турецької війни на Україну вийхав світліший князь Григорій Потьомкін-Таврійський, то він взяв з собою й спеціальну друкарню. Друкарню цю застав собі князь значно раніше, десь ще року 1779; Подивіться на одіж українську, – на вбрання дівоче чи парубоче, на вбрання жіноче та чоловіче: скільки там своєрідної краси, тої краси, що йде поруч з нашими пишними ланами та привабливою піснею; Ціле життя своє – а*

*життя це були довгі віки – ціле життя своє вона [друкарня] боролася з численними ворогами і більшість сил своїх витратила на свою оборону, часто на оборону самого свого існування; де вже там було обати про поліпшення друкарської справи... Такий повтор виконує видільну, конкретизувальну функції, допомагає читачеві глибше усвідомити змістовно-фактуальну інформацію, моделює емоційно-оцінне осягнення наукового тексту. І. Огієнко використовує і фігури накопичення, що будуються на основі повторів того самого слова чи однорідних мовних одиниць: полісиндетон: *Українцям прийшлося тоді боронити свою старобатьківську віру од нападу і унії, і католицизму, і соцініанства, і кальвінізму, і од іншого такого, що сунуло тоді на Вкраїну*, анафору: *Цензура старанно пильнувала і ревним оком доглядала, аби не проскочила «зайцем» якась українська книжка <...> Цензура шматувала наші книжки, крепко забороняла вживати слів «Україна», «українець», – виправляла їх завше на «Малороссія», «малороссь», анадиплозу: ... скрізь, по всьому слов'янському миру **запанував** той правопис, що подав його Смотрицький. **Запанував** він і на Москві, ампліфікацію: ... *вкраїнці були приходськими, придворними, військовими та закордонними священиками, працювали місіонерами, законовчителями світських шкіл, екзакменаторами, перекладачами, іконописцями, граверами, традицію: Крайці люди на Москві, ті люди, що визначились освітою, що не цурались західної культури, завше **дружились** з українцями, **шанували** й **боронили** їх*. Спостерігається експресивізація тексту внаслідок поєднання повтору з паралелізмом побудови синтаксичних структур у межах надфразної єдності, що зумовлено, очевидно, риторичними здібностями професора І. Огієнка, його намаганнями зблизити письмову мову з усною: ***Мова** – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. **Мова** – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. **Мова** – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб...***

У своїх наукових текстах І. Огієнко використовує і стилістичну фігуру перемищення – інверсію – безперечно, задля привернення уваги реципієнта, його адекватного сприйняття абстрактного матеріалу. Дослідники ідіостилію І. Огієнка помітили, що навіть можна назвати «улюблені» способи інверсії професора – «розташування означення у постпозиції до означуваного слова, при цьому саме означення набуває додаткового експресивного відтінку, оскільки на нього падає логічний наголос» [5, с.135]. Потвердимо цю думку відшуканими в текстах прикладами: *Наука встановила, що всі слов'янські мови постали з т. зв. праслов'янської мови, яка виділилася з мови індоєвропейської; **Вплив кийвський** на Москву постійно був великим: **книжка українська** ширилася по цілій Росії, а не раз тут її й передруковували*.

Не уникає автор стилістично довершених наукових творів і важливого для інтегративності тексту елемента «запитання – відповідь», імітує таким чином діалог із читачем: *Для кого друкував Фіоль свої книжки? А що ж робити галичанам із своїми застарілими формами, від яких відіцуралися й поляки? З допомогою такої стилістичного компонента І. Огієнко апелює не тільки до розуму адресата, змушує його замислитися, зосередитися на конкретній інформації, але й викликає певне ставлення до повідомлюваного. Адресат сприймає розділові знаки як маркери припущення, сумніву, пошуку адекватного розв'язання проблеми. Інколи автор сам і відповідає на запитання, забезпечуючи реципієнтові комфортне декодування складної інформації: *У процесі творення всеукраїнської літературної мови завжди приходило до найважливішого засадничого питання: **які джерела покласти в основу цієї мови, на чім росте кожна літературна мова? На це питання ми віддавна маємо готову відповідь: **найміцніша основа******

й найважливіший ґрунт літературної мови – мова народна, що завсіди править для літературної за найперше джерело; Коли розпочалося друкарство в Києві? Це питання, на яке ще й досі нема остаточної одної відповіді.

Відомо, що науковому стилю притаманне використання паратентичних конструкцій – вставних і вставлених, які, за традиційною гіпотезою, виконують «строого синтаксично-структурні з'ясувальні функції» і не мають «вираженого експресивно-емоційного семантичного змісту» [6, с.298]. Проте такі мовні засоби в науковому тексті І. Огієнка потверджують усе ж таки їх суб'єктивний вибір з огляду на особливості світоглядних позицій, естетичних та образних уподобань, з метою специфічного втілення задумів і реалізації авторських інтенцій. З усього розмаїття вставних слів автор передовсім обирає ті, що вирізняються гіпотетичною та констатувальною модальністю: *В якому саме значенні вжито тут слово Україна, трудно сказати, – може, так названо граничну переяславську землю; але не виключено, що тут це назва й ширша – й землі київської; Звичайно, це вже приклади занецищення мови, а не її збагачення, слугують засобом зв'язування думок, логічного викладу матеріалу: Українська мова своєю милозвучністю помітно виділяється серед мов слов'янських; вона надзвичайно гнучка, а це й робить її милозвучною та дуже пригодною, між іншим, до віршування; Отож, наша мова здавна звалася мовою руською, тепер ми її зємо українською, указують на джерело повідомлення: ... він над давніми е та о, що перейшли на і, ставив дашка чи «французську кровельку», як говорив сам Максимович: втекали, жалобно; Не знаємо також, чи їздив Беринда на Афон, як пише про це Борецький; скоріше, що не їздив, бо в цей час був він дуже зайнятий виданням «Толкованія на Апокаліпсис»....* Примітно, що в наукових текстах І. Огієнка активно функціонують і вставні конструкції емотивного характеру: *На жаль, на дорозі до скорого запанування фонетичного правопису став тоді великий знавець мови проф. М. Максимович; В царині переймання чужих слів до своєї мови, на жаль і на шкоду, український нарід витворив мало оригінального...*

Небезпідставно порушуючи канони беземоційного наукового викладу, традиція якого демонструвала неперервну тяглість ще із схоластичного середньовіччя, І. Огієнко у своїх розвідках активно використовує вставлені конструкції. Запевнимо, вони завжди мають прагматичну перспективу – «автор ніколи не пропустить нагоди оцінити чи схарактеризувати певний фрагмент базового речення або всю цю структуру, прокоментувати з відповідною оцінною (чи іншою) настановою, подискутувати, внести елементи суб'єктивної модальності, звернути увагу тощо» [7]: *Між землями київською та галицькою встановлявся тоді найтісніший зв'язок, але – на шкоду соборної України – зв'язок цей навіки розбила боротьба релігійна, заведена рукою того третього, що поставив собі за ціль «знищення Руси»; Коли ж додержуватися шкільного правила, що звуки о, е міняються на і в закритім складі, тоді випадки ось цього § 13 будуть виключенням з цього правила (але не з правила наукового); Живити в літературній мові таких перекручених форм безумовно не можна (багато таких форм, на жаль, внесено до Словника під ред. Б. Грінченка, а звідти вони потроху йдуть і до мови літературної, хоч Словник цей – словник живої української мови, а не мови літературної); Молоді живі істоти звичайно до зросту стояли поза цими групами й творили рід ніякий, або – як ми кажемо, – середній (ліпше б – нейтральний). Багато з таких вставлених компонентів, як і, зрештою, залучення цитат для ілюстрування теоретичного матеріалу свідчать про те, «що в усіх своїх працях ... Іван Огієнко прагне наголосити на особливій вазі українського народу в історії Європи, його унікальності та визначних культурних здобутках» [5, с.135].*

Регулятивний ефект можуть мати й різні типи речень. Як і належить, у наукових текстах І. Огієнка переконливості, солідності надають складнопідрядні речення, передовсім із підрядними причини. Частини складносурядних речень ніби «нанизуються» одна на одну, допомагаючи описати факти всебічно й повно. Функцію керування пізнавальною діяльністю читача виконують і складні безсполучникові речення. Вони особливо виразні, оскільки відсутність сполучника, який би чітко детермінував тип семантико-синтаксичних відношень між головним та підрядним компонентами в них, створює певний простір для уяви читача, залучає його до рефлексивної діяльності, критичного осмислення прочитаного: ... *Але наукова вартість всієї цієї значної за розміром літератури не дуже велика – більшість праць були компілятивні, і тільки деякі з них подавали наукові думки; На Великій Україні справа з чужими словами до певної міри стоїть так само гірко, як і в Галичині: там майже немає чужих слів, яких форма була б відмінною від форми російської.*

Звернемо увагу і на графостилістичне оформлення наукових текстів І. Огієнка, зокрема на такий елемент їхньої зовнішньої виразності, як лапки. У багатьох випадках вони експлікують посилення авторської думки, ба навіть репрезентують емоційний стан мовця, створюючи так би мовити іронічний підтекст: *Ось ця «воля» [що межує з сваволею] братств і налякала нашу ієрархію і змусила її в унії шукати захисту від постійного вмішування в епископські обов'язки різних «шведів-кравців»;* ... *перший московський друкар, Іван Хведорович, мусив опустити рідну землю, як «сретик»;* *Це було перше «нашество» галичан на Наддніпрянщину, що дало такі добрі культурні наслідки; Управителі самі підбирали собі потрібну «челядь» (складачів і др.) і друкували Братству книжки звичайно за плату від окремого примірника...* Додамо, що такий науково-іронічний стиль характерний для академічних текстів сьогодення.

Взаємодія «автор – читач» виявляється і в абзацподілі. Оскільки І. Огієнко подає матеріал за логіко-змістовим принципом, переважають класичні тематичні абзаци. Вони невеликі за обсягом, очевидно, автор підсвідомо адаптує абзацне членування своїх текстів до пам'яті читача, що, як уже відомо, здатна охопити та опрацювати інформацію в 5-9 реченнях. Особливо помітні в тексті деякі прикінцеві абзаци. Вони конститууються з одного речення чи кількох коротких, виконують видільну або навіть експресивно-емоційну функцію і, безперечно, привертають увагу читача до інформації, на авторський погляд, важливої: *Як я вище показав, слов'янські племена з прабатьківщини порозходилися в різні місця, й ніякого праруського народу ніколи не було, а тим самим не було й праруської мови. Українська й російська мови започаткувалися ще на слов'янській прабатьківщині, а виїшовши звідти, розвивалися кожна окремо й самостійно; Пригадаю, накінець, що з цієї ж друкарні приїхав до Києва Памва Беринда, перший постійний вчений друкар київський, котрий з великою користю працював в Київській Лаврській друкарні аж до смерті своєї, до 1632 р.; В березні 1905-го року Російська Академія Наук випустила Записку: «Об отмене стесненій малорусского печатного слова» – ні один український твір ніколи так не висміяв цих урядових скорпіонів, як зробила ця Записка.*

Отже, професор Іван Огієнко у своїх наукових творах послуговується лексичними, синтаксичними, графостилістичними засобами, що можуть створювати регулятивний ефект. Їх потужний арсенал промовисто засвідчує професійність науковця, яка виявляється, зокрема, і в комунікативному діалозі з читачем-однодумцем.

Список використаних джерел:

1. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н.С. Болотнова. – 4-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 520 с.

2. Мацько Л.І. Стилїстика української мови : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. — К. : Вища школа, 2003. — С. 140-164, 241-303.
3. Огієнко І. Як писати для широких мас / І. Огієнко // Рідна мова. —1934, липень. — С. 273-279.
4. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н.Ф. Непийвода. — К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. — 303 с.
5. Калита О.М. Синтаксичні структури з експресивним компонентом у науковому тексті Івана Огієнка / О.М. Калита // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія філологічна : наук. зб. / Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, Всеукр. т-во Івана Огієнка. — Кам'янець-Подільський, 2015. — Вип. 12. — С. 133-138.
6. Гнатів Р. Паратентичні внесення в юридичному дискурсі / Р. Гнатів // Наукові записки. Серія : філологічні науки (мовознавство) : у 4 ч. — Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2009. — Вип. 81 (2). — С. 298-301.
7. Харченко С. Особливості функціонування вставлених конструкцій у науковому стилі української мови [Електронний ресурс] / С. Харченко, І. Житар. — Режим доступу: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1146.

The article contains the thorough research of «Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy», «Istoriia ukrainskoho drukarstva», and «Narysy z istorii ukrainskoi movy: systema ukrainskohopravopysu» Ivan Ohienko scientific works concerning the regulativity form alre presentation. Regulativity is been being interpreted as text capacity to govern the recipient cognitive activity. It was proved in succession the insertion of regulative units in the logically regulated text renders the addressee attention, de-automation and scientific information perception intensity, its maximization and usefulness more active. The spectrum of lexical, syntactical regulatives — author-reader constructive dialogue means — got deep analysis. The lexical regulatives, realized by epithets, similes, metaphors, metonymy, personifications, periphrasis as well as colloquial units, and units belonging to other languages, were differentiated consistently. The syntactic regulatives are represented by reiterations likewise stylistic figures, based on the latter, i. e. polysyndeton, anaphora, anadiplosis, amplification, and gradation. The investigation is also being focused on the inversions systematization, «question — answer» text-making units peculiarities, parentheses, and asyndetic complex sentences. The fact the graphic-stylistic means, especially inverted commas and paragraph-division, reveal the regulative nature was ascertained implicitly.

Key words: text, text characteristic features, dialogism, communicativeness, regulativity, regulative means.

Отримано: 10.02.2017 р.

О. О. Гарачковська

Київський національний університет культури і мистецтв

НАУКОВА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА В РЕЦЕПЦІЇ МИКОЛИ ТИМОШИКА

Стаття присвячена аналізу літературознавчих, мовознавчих, культурологічних та інших наукових праць видатного державного і релігійного діяча, вченого-енциклопедиста Івана Огієнка (митрополита Іларіона) в рецепції сучасного українського дослідника Миколи Тимошика. Розглядаються вузлові проблеми монографій М. Тимошика «Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності» та «Лишусь навіть з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження», а також статті дослідника про науковий доробок І. Огієнка.

Ключові слова: проблема діалогізму, рецепція, монографія, публіцистика, стаття, шевченкіана.

В останні роки проблема діалогізму, «чужого слова», актуалізована М. Бахтінін, а згодом уведена в науковий обіг як поняття «інтертекстуальності» Ю. Кристевою, стала тією «загальною проблемою», яку активно розробляють компаративісти – дослідники взаємодії і взаємовпливу літератур, співвідношення культури й мови, а також журналістикознавці й мовознавці, що висвітлюють комунікативні стратегії та різні форми художнього діалогу. Це стосується й вивчення питань, пов'язаних із рецепцією духовного спадку тієї чи іншої видатної особистості в системі «діалогічних відношень» (М. Бахтін), зокрема й рецепції наукового доробку І. Огієнка сучасними українськими та зарубіжними дослідниками, осмислення духовних контекстів митрополита Іларіона у наукових студіях цих учених, а також Огієнкових впливів на них.

Одним із сучасних дослідників духовної та наукової спадщини видатного релігійного діяча, ученого-енциклопедиста ХХ століття є Микола Тимошик – публіцист і літературний критик, літературознавець (доктор філологічних наук, професор), видавець, автор близько 500 публікацій з історії українського друкованого слова, історії цензури в Україні, теорії та практики сучасної журналістики і книговидавання.

Широкому загалові добре відомі зусилля М. Тимошика щодо повернення в Україну імені Івана Огієнка, його унікальної наукової і творчої спадщини. З ґрунтовними передмовами, примітками та упорядкуванням дослідника побачили світ чи не найфундаментальніші праці митрополита Іларіона – «Історія українського друкарства» та «Історія української літературної мови».

Однак, незважаючи на те, що в останні роки з'явилося чимало інформативних матеріалів про М. Тимошика (переважно в Інтернет-ресурсах), зокрема й інтерв'ю з науковцем, публіцистом і видавцем [4; 5], цілісного дослідження його студій про Івана Огієнка-митрополита Іларіона досі не маємо.

Отже, **актуальність** статті спричинена гострою потребою заповнити лакуни в осмисленні літературознавчих, мовознавчих, педагогічних, культурологічних та інших наукових і богословських праць Івана Огієнка сучасними вченими, а також відсутністю публікацій на цю тему.

Мета статті випливає з її актуальності й полягає у з'ясуванні динаміки та логіки рецепції наукового доробку митрополита Іларіона (Івана Огієнка) українським дослідником Миколою Тимошиком.

Мистецький твір, зрештою, як і науковий текст, існує переважно не ізольовано від інших, а в силовому полі собі подібних, співвідноситься з ними, вступає в діалогічні взаємозв'язки. Діалогічними стають тексти, які виникають у відповідь іншим або порушують те ж саме питання, хоча й осмислюють його інакше.

Текст, на думку Ю. Лотмана, «потребує співрозмовника», розрахований на когось, на сприйняття іншим реципієнтом, який відрізняється від автора. Отже, текст включається в процес комунікації, взаємодіє з іншими текстами. Ідея діалогізму М. Бахтіна дає змогу розглядати текст як невід'ємний ланцюг безперервного процесу спілкування, а всю світову культуру, науку, освіту та релігію – як полілог, у якому беруть участь голоси минулих епох і сучасності.

У контексті сказаного проблема вивчення динаміки та логіки рецепції наукового доробку Івана Огієнка вітчизняним дослідником Миколою Тимошиком на рівні типологічних аналогій, творчих запозичень, наслідувань, образних аналогій, варіацій, інтертекстуальних вкраплень тощо, давно на часі.

Публіцистична та наукова огієнкіана Миколи Тимошика становить близько 100 публікацій різних жанрів (замітки, нариси, статті, рецензії, репортажі, інтерв'ю тощо) в районній, республіканській та зарубіжній пресі, а також 2 монографії, докторська дисертація, понад два десятки передмов і післямов до книжок митрополита Іларіона, упорядкування і коментування цих видань. Крім того, сучасним дослідником написано понад 40 наукових студій і розвідок, присвячених художній творчості, богословській спадщині Івана Огієнка, висвітленню літературознавчих, мовознавчих, педагогічних, культурологічних та інших напрацювань видатного релігійного діяча і вченого-енциклопедиста ХХ століття.

В одному з інтерв'ю М. Тимошик зізнався, що Іван Огієнко перевернув його світобачення, а на шлях викладацької діяльності в українських і зарубіжних вищих навчальних закладах його вивела доля вітчизняного друкованого слова – пригнобленого, гнаного, забороненого Російською, а потім Радянською імперіями. Ще в роки навчання на факультеті журналістики КДУ імені Тараса Шевченка «один із колишніх викладачів Василь Яременко приніс мені унікальну книжку – «Історію українського друкарства» Івана Огієнка. Вона вважалася крамольною, учений зберігав її в радянські часи «під паркетом». І сказав, що її треба перевидавати. Книга настільки мене вразила – вона про хресний шлях український, української мови, друку, друкованого слова. Чотири роки я віддав цій справі – в архівах знайшов багато заборонених матеріалів про І. Огієнка, видав його книгу. І зрозумів, що ці матеріали треба доносити до людей, тож пішов викладати в Київський національний університет імені Тараса Шевченка, коли мене туди запросили» [4].

«Історію українського друкарства» (Львів, 1925) І. Огієнка радянські цензори вважали особливо крамольною і небезпечною книгою передусім тому, що автор аргументовано зруйнував усталені досі наукові стереотипи щодо вторинності, підпорядкованості українського друкарства російському.

За тоталітарного режиму в науці «домінувала затверджена в Москві ідеологічна схема, за якою українська освіта, наука, культура нібито завжди розвивалися лише в тісному контексті з російською, до того ж, постійно вважалися другорядними, принагідними, позбавленими самостійних ознак» [1, с.12-13]. Мовляв, після заснування друкарні в Росії 1564 року (рік виходу «Апостола» в Москві) перший російський друкар Іван Федоров через десять років, прибувши через Білорусь в Україну, до Львова, засновує там друкарню і 1574 року видає «Апостола». Ця дата донедавна і вважалася початком заснування українського друкарства.

Іван Огієнко у своїй книзі переконливо довів, що друковане українське слово прийшло не з Росії, а з Заходу, до того ж, задовго до виходу в Москві

1564 року першої датованої друкованої книги – «Апостола» І. Федорова. Ніяк не применшуючи ролі й значення І. Федорова в розвитку цієї справи, І. Огієнко, однак, вважає його не засновником книгодрукування в Україні, а фундатором постійного друкарства на українських землях. Дослідник цитує ново віднайдені архівні документи: задовго до прибуття Івана Федорова у Львів, на західноукраїнських землях існувало книгодрукування, зокрема друкарня Степана Дропана, зачинателя українського друкарства. Збережена архівна справа про цю друкарню і першого українського друкаря ще 1460 року.

Реалізуючи свою давню студентську мрію щодо перевидання «Історії українського друкарства» І. Огієнка у наші дні (2007 р.), М. Тимошик зауважує: «В наукових публікаціях останнього часу зарясніли спроби усіляких бузин та мельників знову нав'язати українському суспільству тезу про його вторинність, другосортність, нездатність без «старшого брата» творити свою державність. Знову активізувалися спроби північних та й доморошених ревнителів «єдиної і невіддільної імперії» втягнути нас у безплідні дискусії навколо того, що вже давно доведено, відстоюючи, захищено українськими вченими» [1, с.6].

Отже, в книзі І. Огієнка «Історія українського друкарства», що стала нині доступною читачеві і на материковій Україні, чи не вперше в історіографії показано, яка руйнівна сила протягом століть методично спрямовувалася з Петербурга і Москви на знищення волі українського друку, придушення української культури, заборону мови багатомільйонного народу. Так само переконливо доведено як українське друковане слово, незважаючи на всілякі утиски, заборони і перепони, пробивалося до народу, будило його думку, піднімало з колін.

Як і понад дев'яносто літ тому, з часу першої появи книги І. Огієнка, так і нині, коли російсько-українська війна на сході нашої держави загострила питання про право українського народу відстоювати свою свободу і незалежність, претекст митрополита Іларіона включається в процес комунікації і сприймається сьогодні як полілог, у якому беруть участь, окрім автора праці, голоси й сучасних захисників незаангажованих наукових концепцій. Мистецьки вартісне, науково важене слово М. Тимошика, сучасного дослідника духовної спадщини І. Огієнка, також звучить у цьому полілозі.

Митрополитові Іларіону була присвячена й докторська дисертація Миколи Тимошика – «Українознавчі проблеми в науковій, публіцистичній, редакторській і видавничій діяльності Івана Огієнка» (1997). Коли вийшла перша книжка вченого «Голгофа Івана Огієнка...», його запросили в Канаду. Матеріалів з київських, житомирських, вінницьких, кам'янецьких і львівських архівів було замало, тож працював М. Тимошик і в Польщі, Швейцарії, Франції, Канаді. Він був першим з українських і зарубіжних дослідників допущений до архіву Івана Огієнка у Вінніпезі. Внаслідок тривалого вивчення цього архіву постала книга «Лишуть навіки з чужиною митрополит Іларіон (Іван Огієнко)» (2000).

В канадських архівах М. Тимошик знайшов і заповіт митрополита, в якому І. Огієнко просив після його смерті передати на Батьківщину цей архів і бібліотеку, але за двох умов: коли Україна буде вільною і коли буде вільною її церква. Канадська сторона вважає, що умови для цього досі ще не настали. М. Тимошикові запропонували створити громадську організацію, якій можна було б віддати вісім тисяч сторінок рукописів (а це копії) Івана Огієнка. Саме тому український дослідник заснував фундацію, яку очолив, почав видавати твори Огієнка в проєкті «Запізніле вороття». Всього було видано п'ятнадцять томів у двох серіях: «Рукописна спадщина» (ці тексти дослідник сам набирив, бо знав почерк Огієнка) і «Зарубіжні першодруки». До кожного з цих томів учений зробив ґрунтовні наукові передмови та коментарі, при-

вівши рукописний текст до вимог сучасного правопису. Роботи з ними було дуже багато, але щоразу М. Тимошик відчував неабияке моральне задоволення від того, що безпосередньо долучився до повернення значного наукового і духовного набутку, створеного нашими видатними земляками за океаном.

Значний резонанс у наукових колах викликала монографія М. Тимошика «Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності» (1997). Вона стала першим в Україні виданням, у якому на основі архівних матеріалів колишніх спецфондів було висвітлено життєвий і творчий шлях митрополита Іларіона, ім'я якого ідеологи тоталітарного режиму впродовж усієї підрадянської доби забороняли вживати у будь-якому контексті.

У передмові до книги академік НАН України Микола Жулинський відзначив її найхарактернішу особливість: «грунтовно й добросовісно опрацьований автором великий масив архівних матеріалів, що вперше вводяться до наукового обігу (і не лише вітчизняних – київських, львівських, кам'янець-подільських, а й зарубіжних, зокрема швейцарських) вилився в розповідь, яка подається Миколою Тимошиком проникливо, емоційно і водночас глибоко переконливо і правдиво» [2, с.6].

У виданні вміщено також і розділ «Божа іскра Івана Огієнка». Сторінками авторської програми по Національному радію. Впродовж жовтня-грудня 1996 та січня-березня 1997 років двічі на місяць по першому каналу Національного радію (з повторенням по третьому каналу неділями) звучала ця авторська програма, щоразу викликаючи широкий розголос в українському суспільстві. Отже, разом з українським національним радіомовленням за перші роки нашої незалежності Микола Тимошик зробив чимало корисного для пробудження національної свідомості народу, утвердження національної ідеї.

Монографія Миколи Тимошика «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження» (2000) [3] – перше в Україні та за кордоном видання, де життєпис не пізнаної й не поцінованої досі гідно на Батьківщині видатної постаті нашої історії – Івана Огієнка подається в контексті ідеї українського національного відродження. Розповідь побудована на невідомих досі архівних матеріалах, віднайдених і опрацьованих автором у Швейцарії, Канаді, а також у колишніх радянських спецхранах. Книга складається з трьох частин – життєпису, аналізу вершин творчості та спогадів тих, хто працював з митрополитом Іларіоном у Європі і Канаді і зберіг про нього добру пам'ять. Митарства і пошуки Огієнка-Іларіона та його однодумців непростими дорогами еміграції ніби накладаються на такі ж дороги і пошуки сотень тисяч земляків-українців, розкиданих життєвими і політичними обставинами в близьких і далеких світах, а їхні думки і сподівання співзвучні багатьом нашим сучасникам – як в Україні, так і розкиданих долею по світах.

Заслужовує на увагу і видання книги І. Огієнка «Рятування України» (2005) з ґрунтовною передмовою та коментарями М. Тимошика. Основу цієї книги склали досі не друковані в Україні автобіографічні праці видатного вченого, державного і релігійного діяча, з-поміж яких – «Моє життя», «Рятування України», «На Голготі», «Книга нашого буття на чужині».

Мовознавчі твори І. Огієнка, які були відібрані М. Тимошиком, упорядником видання «Рідна мова» (2010), в Україні ніколи (за винятком праці «Наука про рідномовні обов'язки») не друкувалися. Наскрізною об'єднавчою ідеєю усіх її текстів є гасло, яке народилося на чужині в результаті болісного споглядання за тривожними процесами, що посилювалися з кінця 20-х років XX століття: на теренах радянської України – русифікація, у самій діаспорі – асиміляція українців. Гасло це – «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис». Воно є

особливо актуальним для сьогочасної України, зокрема й з огляду на типологічні аналогії з добою автора мовознавчих праць.

Чимало наукових студій присвятив М. Тимошик розкриттю шевченкознавчих розмислів Івана Огієнка: «Канадська шевченкіана митрополита Іларіона» (2002), «Шевченкіана Івана Огієнка» (2007) та ін. Стаття «Іван Огієнко» (2013), розміщена у 4 томі «Шевченківської енциклопедії» в 6 ти томах, стала підсумком напрацювань сучасного дослідника у висвітленні цієї теми.

У згаданих публікаціях М. Тимошик, зокрема, зауважує, що спроби Огієнка осягнути феномен Шевченка припадають на період його співпраці з газетою «Громадська думка» й «Рада». Так, 1909 року на шпальтах останнього з названих часописів учений і релігійний діяч оприлюднив дописи «Шевченко на селі: (Чи знають Шевченка та його твори наші селяни?)» (26 лют. / 11 берез.), «Як колись читали Шевченка?» (27 лют. / 12 берез.), перед написанням яких провів своєрідне соціологічне дослідження, намагаючись з'ясувати, що знають селяни про життя Шевченка, які його твори пам'ятають, чи бачили десь портрет із його зображенням.

У Києві І. Огієнко почав збирати матеріали до «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови». Книжка побачила світ у Вінніпезі накладом товариства «Волинь» 1961 року. У цьому словнику вміщено статтю «Шевченко як творець української літературної мови», підготовлену як розділ для книги «Історія української літературної мови» (1949). Тут він розглянув окремі аспекти Шевченкової мови, її милозвучність, синоніміку, новотвори й особливості авторського правопису. Обґрунтовуючи внесок Шевченка в розвиток і ствердження нової української літературної мови, І. Огієнко чи не першим серед українських мовознавців вирішив дослідити семантику лексем «в Україні» та «на Україні» у творах Шевченка – цьому питанню присвячено статті «Вираз «в Україні» в Шевченка» (1954).

На початку 1960-х Огієнко написав працю про видання «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (Лейпциг, 1859) – «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка», уривки з якої уміщував у місячнику «Віра й культура» протягом 1960-61 рр. (окреме видання: Львів, 2001). У статті «Чергові завдання шевченкознавства» (Віра й культура, 1961. Ч. 9) серед невідкладних завдань автор визначив потребу повного, позбавленого політичної заангажованості видання творів поета на основі сучасного правопису, підготовки опису його життя і творчості.

М. Тимошиком проаналізована також і праця І. Огієнка «Тарас Шевченко» (2002), в якій митрополит Іларіон висвітлив ряд нез'ясованих раніше у науці про літературу питань: хто, коли і як вивчав рукописи Шевченка, як складалася доля оригіналів і як твори Шевченка побутували у списках, на чому писав Шевченко, яким був його правопис тощо.

Монографічне дослідження І. Огієнка «Релігійність Тараса Шевченка» (Вінніпег, 1964) мало на меті показати витоки релігійності автора «Кобзаря», проаналізувати всі ознаки релігійності його стилю. Що становить релігійність творчості митця, за якими ознаками можна аналізувати релігійний стиль Шевченка, у якому контексті поет розглядає християнські святині, як уживаються в текстах слова «Бог», «Господь», «сповідь», «хрещення», «причастя», як ставляться до церковних канонів Шевченкові герої – ось запитання, на котрі Огієнко прагне дати відповіді. Цінними для глибшого розуміння постаті поета є розділи, присвячені його так званій богохульності. Ішлося про з'ясування обставин і поведінки Шевченка тоді, коли душу його охоплювали розпач і безнадія. Автор наполягав, що Шевченків розпач часто був тяжкий, а безнадія – темна й паморочна, але свідомим богохульником він ніколи не був.

Окремі публікації М. Тимошика присвячені розкриттю еволюції творення образу Івана Мазепи у працях І. Огієнка, висвітленню видавничої діяльності митрополита Іларіона, його поетичної творчості тощо.

Висновки. Серед найважливіших проблем, що постали сьогодні перед вітчизняною гуманітарною наукою, — об'єктивне репродукування процесу розвитку української національної культури, літератури й мистецтва та науки в тоталітарних умовах ХХ століття. Зміна методологічних орієнтирів, можливість доступу до здобутків зарубіжних учених стимулюють сучасних дослідників до апробації різних методик наукового аналізу, вироблення нових теоретичних підходів до рецепції творчої спадщини відомих діячів минулих епох.

Видатний представник українського відродження, колишній міністр освіти та віросповідань Української Народної Республіки, відомий в усьому світі учений, перекладач, редактор, видавець, релігійний діяч Іван Огієнко (митрополит Іларіон) створив у непростих умовах еміграції значний науковий доробок. Більша частина цього доробку свого часу побачила світ на канадській землі, але ряд підготовлених автором до друку творів все ще перебуває в рукописному варіанті серед численних матеріалів вінніпезького архіву.

Завдяки багатолітній і плідній діяльності Миколи Тимошика, частина рукописної спадщини митрополита Іларіона нині видана в Україні, інші першоджерела ретельно опрацьовуються дослідником, готуються до публікації. Журналістська та наукова огієнкіана М. Тимошика досить вагома. Вона заповнює прогалину в осмисленні постаті Івана Огієнка в історії українського державотворення, у відродженні замулених духовних криниць українського народу.

Список використаних джерел:

1. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Історія українського друкарства / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2007. — 536 с.
2. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності : [монографія] / М.С. Тимошик ; передмова М.Г. Жулинського. — К. : Заповіт, 1997. — 231 с.
3. Тимошик М.С. «Лишусь навіки з чужиною...»: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука ; Вінніпег : Український православний Собор Св. Покрови, 2000. — 548 с.
4. Тимошик Микола: Інтерв'ю кореспонденту часопису «Книжник-Ревю» про книжкові ужинки професора у 2006 році // Книжник-Ревю. — 2007. — №1. — С. 24-25.
5. Солонець О. Микола Тимошик. «Наша книга обкладена найбільшим податком у світі» / О. Солонець // Слово просвіти. — 2004. — 15-21 квітня.

This article deals with the analysis of studies and research works in literary criticism, linguistics and culture of the outstanding state and religious figure, scientist of encyclopedic knowledge Ivan Ohienko (Metropolitan Ilarion) through the perception of contemporary Ukrainian researcher Mykola Tymoshyk. Key problems of M. Tymoshyk's monographs «Ivan Ohienko's Golgotha. Ukrainian studies in state, scientific, editing and publicistic activities» and «I'll stay in a strange land forever...». Metropolitan Ilarion (Ivan Ohienko) and the Ukrainian Revival», articles of the researcher about scientific work of I. Ohienko are considered.

Key words: problem of dialogue, perception monograph, publicistic work, articles.

Отримано: 14.12.2016 р.

О. І. Гринів

Львівський державний університет фізичної культури

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРІОСОФІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Історіософські погляди Михайла Грушевського найповніше обґрунтовані в багатотомній «Історії України-Руси», яка охоплює період від доісторичних часів до середини XVII ст. Основні пункти своєї концепції історик виклав у статті «Загальна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», а також у працях, написаних у період національно-визвольних визвольних змагань.

Ключові слова: історіософія, методологічні засади, концепція, держава, народ, генеалогічна ідея, чинники історичного розвитку, тріада.

За часів московсько-більшовицького тоталітарного режиму Михайла Грушевського таврували як «історика української контрреволюційної буржуазії», хоч наша нація насправді була безбуржуазна, не мала повної соціальної структури, зводилася насамперед до хліборобської верстви. Уже перед розпадом СРСР великому історикові давали таку характеристику: «Як представник «державницького» напрямку в українській буржуазній історіографії, обстоював буржуазно-націоналістичну концепцію історії України, в основі якої – ідеалістичне розуміння закономірностей суспільного процесу, заперечення наявності і революційної ролі робітничого класу. Перебуваючи під впливом О. Конта і Дж. Дьюї, розвиваючи ідеї П. Куліша та В. Антоновича, пропагував «безбуржуазність», «суцільно демократичну природу» української нації, підминював соціально-класову боротьбу «культурною» боротьбою за «загальноукраїнський ідеал», «національну згоду і гармонію», ігноруючи історичну близькість і культурну єдність українського народу з російським»¹.

Звісно, така оцінка вражає не лише ідеологічною тенденційністю, а й вульгарною фальсифікацією та примітивним перекрученням очевидних фактів. По-перше, М. Грушевський не належить до державницького напрямку в українській історії, а визнається засновником *народницької школи*, що не підлягає жодному сумніву. Як перший професор історії України в Львівському університеті вже в першій лекції 30 вересня 1894 р. Грушевський зазначав: «Народ, маса народна зв'язує їх (вікові змагання народні. – О.Г.) в одну цілість і єсть, і повинен бути альфою і омегою історичної розвідки»². По-друге, він не міг обстоювати буржуазно-націоналістичної концепції вітчизняної історії, бо перебував під впливом соціалістичних ідей і як один з лідерів українських соціалістів-революціонерів навіть написав працю про завдання цієї партії³. По-третє, в обґрунтуванні безбуржуазності й суцільно демократичної природи української нації не було жодної потреби, адже в дореволюційній Україні соціальне й національне поневолення злотовувалося, а національна буржуазія не була представлена в українській соціальній структурі. В Україні, зазначав наш соціолог М. Шаповал, існувало міжнаціональне суспільство, пов'язане з відповідним соціальним розподілом, що творило «соціальний вузол» з відносинами панування і поневолення⁴ Українці як нація були поневолені на всіх рідних землях (Наддніпрянщині, Галичині, Буковині, Закарпатті, Волині і Поліссі), а панівними виступали національні меншини (росіяни, поляки, євреї та інші). Як відомо, історик ґрунтував концепцію «Великої України» на ідеї *селоцентризму*, щобто ставив у її центр українське селянство. По-четверте, до положення про підміну

соціально-класової боротьби культурною боротьбою за національний ідеал, згоду й гармонію треба підходити з конкретно-історичних позицій. Політичні погляди Грушевського зазнали певної еволюції. Звісно, як керівник Центральної Ради, українського революційного парламенту, він не міг обмежуватися лише «культурною» боротьбою. Слід зазначити, що Грушевський належав до тих лідерів Української партії соціалістів-революціонерів, які створили у Відні «закордонну делегацію» УПСР. З 1920 року вони видавали партійний орган «Борітеся-поборете» (1920-1922 рр.), «прагнучи перетворити УНР на «радянську республіку» та дійти до примирення з совєтською Росією», для чого закордонні групи УПСР і Української комуністичної партії створили спільний «радянсько-революційний блок»⁵. По-п'яте, як історик, що стояв на позитивістських позиціях, наш вчений не міг підпорядковувати наукових аргументів ідеологічній філодоксії про історичну близькість і культурну єдність українського й російського народів. Його концепція заснована на очевидних фактах, що заперечували вигадки російських книжників про спадковість Володимиро-Суздальської (згодом – Московської) держави щодо Київської великокняжчої імперії, яку тамтешній белетрист Н. Карамзін на догоду цариці Єкатерині II назвав Київською Руссю. Нарешті, по-шосте, треба зазначити, що оцінку Грушевського як «українського буржуазно-націоналістичного історика» спростовує такий висновок ідеолога українського чинного націоналізму Д. Донцова: «М. Грушевський як історик многотомової історії України як окремої нації має безперечно свої заслуги в українській історіографії. Але невід'ємною стороною його історіографії завжди залишились односторонній народницько-соціальний підхід до історичних проблем, його недооцінка моменту державницького і провідницького»⁶.

Як історіософ М.Грушевський з'ясовує місце нації в історичному процесі на рівні світової науки. Досліджуючи минуле українського народу, вчений «створив солідну базу для науки історії України, так і для дослідження її історіографії, а також і для історіософії»⁷. Його наукова концепція історії України не втратила актуальності, позаяк ідеологи «русского мира» використовують таку саму схему «русской» історії, хибність якої аргументовано довів наш великий історик ще на початку минулого століття. Цікаво те, що стаття Грушевського «Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» була надрукована українською мовою в збірнику Російської імператорської академії наук «Статьи по славяноведению» (Петербург, 1904 р.)⁸. Проте жоден з нинішніх російських істориків чи тамтешніх ідеологів не посилається на названу статтю. Причина зрозуміла: вони не спроможні спростувати аргументів нашого історика.

Не згадує праці нашого історика навіть «великий євразієць» Лев Гумільов. Розглядаючи відмінності між Київською й Московською державами, він вказує на два різні потоки «русской истории». Росіяни («русские»), як стверджує російський вчений, це новий етнос, що виник на основі злиття слов'ян, татарів, литовців і фінно-угорських народів, а «Москва не продовжувала традиції Києва», бо «вона знищила традиції вічевої вольності і князівських міжусобиць, замінивши їх іншими нормами поведінки, які багато в чому запозичені в монголів»⁹. Отож, Російська держава – «спадкоємиця» Тюркського каганату і Монгольського улусу¹⁰. Намагаючись якось зв'язати кінці з кінцями, Гумільов, твердить, що Давня Русь до 1380 р. «розчинилася» в Литві й Монгольській Русі¹¹. Залишимо на його сумлінні твердження про «Монгольську Русь» і водночас зазначимо, що у Великому князівстві Литовському, Руському (Українському) й Жемантійському українські землі, як зазначає наш історик, «стояли осторонь» у цій державі, «жили своїм місцевим життям, і з Люблинською унією перейшли безпосередньо в склад Польщі»¹².

Слід зауважити, що в пострадянській Росії простежуються потуги переоцінити успадковані недолугі історичні концепції. Насамперед такі переоцінки стосуються татаро-монгольської навали. Белетрист А. Бушков намагається переконати, що ті, кого прийнято називати «татарами», насправді були предками москвинів, а «Батий – вигадана особа («фігура»), якій частково приписані діла Ярослава, частково – Олександра» (Невського. – *О.Г.*), нащадки якого претендували на першість серед руських князів¹³.

Як наголошує М. Грушевський, схема «русской» історії, якої дотримуються в Росії, зводиться до того, що з другої половини XII ст. історію Київської держави переводять в історію великого князівства Володимирського, а з XIV ст. – до князівства Московського, відтак йде історія Московської держави, яка перетворилася в імперію. Доцільно зазначити, що наш великий історик не використовує назви *Київська Русь*. Водночас вчений наголошує: така схема залишає поза увагою «історію українсько-русських і білоруських земель», які опинилися поза межами Московської держави, за винятком (і то не завжди) деяких епізодів, що стосуються держави Данила Галицького, періоду перебування українського народу в складі Великого князівства Литовського і під польським пануванням після об'єднання двох держав у Річ Посполиту, Берестейської унії, війни Б.Хмельницького¹⁴. До речі, білоруська народність у схемі московських книжників зовсім зникає.

В основі російської історичної схеми «лежить ідея генеалогічна – генеалогія московської династії». Ця схема збереглася й після того, коли «головну вагу» перенесено на «історію великоруського народу». Грушевський звертає увагу, що «через таку традиційність, через таке довге уживання, до цієї схеми привикли й її невідоги, нераціональності не вражають прикро, хоч вона повна таких нераціональностей, і то дуже великих»¹⁵.

Концепція історії України М. Грушевського дає змогу зрозуміти причину нинішньої агресивної війни пострадянської Російської Федерації проти України як незалежної держави. Якщо ґрунтуватися на аргументації нашого історика, то доведеться погодитися з таким висновком сучасного дослідника: «Теперішнє ставлення більшості росіян до України є цілком передбачуваним, а це дає нам змогу правильно оцінити і своє, і російське майбутнє»¹⁶. Водночас осягнення історії українсько-російських відносин сприяє проникненню до витоків нинішніх подій, адже «багатьом українцям поведінка їхніх північно-східних «братів» здається незрозумілою, надто агресивною й абсолютно безсовісною. Українці не можуть зрозуміти, чому настільки близький (як вони завжди вважали) культурно та історично народ поводить ся так вороже і з таким нищівним презирством»¹⁷.

На підставі вигаданої генеалогічної спадковості московські книжники «прив'язували» київський період нашої історії до свого «володимирського періоду», трактували як стадії одного історичного процесу, політичного й культурного. Відома погодінська концепція російської історії мала на меті «затерти» різницю між цими двома періодами. Як апологет «офіційної народності» й «норманської теорії» російський історик М. Погодін (1800-1875 рр.) намагався довести, що «до татарської навали Придніпров'я було заселене великоросами, а українці вийшли з Карпат і поселилися над Дніпром лише в XVI столітті»¹⁸. До речі, цей російський фальсифікатор історії був натхненником галицького москвофільства.

Наш історик зазначає, що деякі російські вчені вже почали розрізняти «Русь дніпровську» і «Русь північно-східну» як «два зовсім відмінні явища», історію яких «створять дві особні частини руської народности», і водночас уточнює, що доречніше писати про «дві народности, аби оминати баламутства», що виходить з концепції «єдинства руської народності»¹⁹. Безумовно, термінологія російських

істориків не доречно, адже поняття *Русь* стосувалося лише давньої України, а північно-східна держава тоді називалася Московією, або країною Моксель²⁰.

Як заперечення схеми «русской» історії московських книжників сприймається твердження нашого великого історика, що «Київська держава, право, культура були утвором одної народности, українсько-руської», а «київський період перейшов не у Володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV-XVI в.»²¹. Наш історик наголошує, що Володимиро-московська держава не має підстав претендувати на право спадкоємиці й навіть наступниці Київської великокняжої держави, бо її ставлення до нашої держави таке саме як галльських провінцій до давньої Римської держави. Відомо, що французькі історики не виділяють якогось римського періоду в своїй національній історії. Можна сказати, що претензійність нинішньої Росії нагадує феномен Румунії, новітня назва якої асоціюється з давньою імперією, що виникла на Апеннінському півострові.

Якщо намагатися доповнювати схему московських книжників епізодами з історії українсько-руського й білоруського народів, тоді вона набуде еkleктичного характеру як «зшивання до купи епізодів з історії різних народностей»²². Грушевський вказує на зміну підходів до самої історії. Він пише, що «головна вага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу й суспільности»²³. У цьому суть його народницької концепції, бо вона не зводить історії до політичного, державного життя, а головну роль відводить економічним й культурним чинникам. Історик пише: «Українсько-руська народність ряд століть живе без національної держави, під впливами різних державних організацій — ці впливи на її національне життя повинні бути визначені, але політичний фактор сходить в її історії в цих бездержавних століттях на підрядну роллю попри факторах економічних, культурних, національних»²⁴.

Звісно, останнє твердження вимагає уточнення. Як відомо, чинна Конституція України виходить з постулату багатовікового державотворення українського народу. Наші мисленики Є. Маланюк і В. Янів обґрунтували концепцію «*держави в державі*» українського народу. Навіть в умовах чужого поневолення він творив окремі державні клітини. Така тенденція особливо яскраво проявилася на тих теренах нашої землі, що були поза впливом Москви. Прикладом таких творень вчені вважають церковні братства. Феноменом «держави в державі» можемо назвати Запорізьку Січ, керівники якої прагнули встановлювати вигідні зв'язки з різними державами. На галицьких землях зародилися Товариства «Просвіта», «Рідна школа», та інші організації, що фактично забезпечували виконання тих функцій, які в інших народів виконували державні органи. Особливо треба наголосити на ролі національної скаутської організації «Пласт», з якої вийшло чимало відомих політичних і культурних діячів нації. Окрім того, діяли незалежні від держави, молодіжні парамілітарні організації. Як національна академія наук на галицьких землях працювало Наукове товариство імені Шевченка, що під керівництвом Грушевського набуло всеукраїнського значення, «розбудовувалося у фактичну Академію Наук і здобуло для Галичини і Львова передове місце в національному й культурному розвитку»²⁵. НТШ співпрацювало з науковими установами різних країн. Його членами були відомі чужоземні вчені. Окрім того, певною мірою товариство виконувало завдання національного університету. Таким чином, феномен «держави в державі» дає підстави визнати рачію державницької школи в нашій історичній науці.

Досліджуючи історію українського народу, Грушевський зазначає, що українці належать до індоєвропейської мовної родини, а нинішній етнічний тип українця сформувався як наслідок тривалого процесу мішання різних рас,

коли антропологічна й етнічна «різноманітність» перетворилася в національну єдність. Історик пише: «Спільність культури, а в першій лінії спільність мови, що нащадків різних рас вводила в індоєвропейську сім'ю, до певної міри об'єднала їх і звела до одного етнографічного типу ще в індоєвропейській чи праслов'янській правітчизні»²⁶.

За підставу розвитку українського, як і кожного народу М. Грушевський визнає дві творчі сили в його житті – *народність* і *територію*. Не тільки, – вказує історик, – фізичні обставини даної території, а ті політичні і культурні впливи, відносини суспільства, культурні вклади в землю попередніх насельників і останки їх, що примішуються до нової колонізації – все це многоважні сторони, якими територія могутньо впливає на подальшу історію народу»²⁷. Прабатьківщиною нашого народу була середня Наддніпрянщина.

Нашому вченому доводилося спростовувати вигадки російських істориків, які, приміром, намагалися довести, що в давнину плем'я сіверян належало до їхнього народу, а нинішня східноукраїнська територія належало лише згодом була заселена «колонізаторами» з Галичини й Волині. М. Грушевський зазначає, що з давніх часів українська етнічна територія відповідала нинішньому розселенню нашого народу. Її зміни не на користь українців стосувалися тоді західного прикордоння з поляками, словаками, угорцями й румунами, бо наші етнічні землі сягали аж до Дунаю. Уже за новітніх часів наші предки колонізували Кавказьке побережжя й Крим. Історик зазначає: «Колонізаційні пертурбації стояли в тісній залежності від фізичних прикмет території, що в цій точці і інших мали превеликий вплив на економічну, культурну і політичну історію нашого народу і на саму етнічну еволюцію його»²⁸.

Новий колонізаційний рух пов'язаний з послабленням турецького натиску. М. Грушевський зазначає, що в боротьбі зі степовими кочовиками українці відіграли «почесну роль заборолу європейської культури від азійських орд»²⁹. Треба наголосити, що аналогічну роль виконує наш народ нині, ставши заборолом європейської культури й цивілізації проти агресії Російської Федерації, реваншистське керівництво якої спрямовує свою діяльність на відновлення двополярного політичного світу, який припинив своє існування разом з розпадом СРСР. Війна в українському Донбасі – це не лише українсько-російська війна, а й збройне протиборство двох цивілізацій – європейської (євроатлантичної, західної, окцидентальної) та євразійської (російської, російсько-православної). Традиційно українці належать до першої цивілізації на протиположних полюсах, північно-східним сусідам.

Звісно, окультурення степових просторів, здичавілих у часи боротьби з кочовими ордами, вимагало «страшенної маси народного капіталу», що, безумовно, впливало на інші сфери національного суспільного життя. «Величезна маса народу не могла віками піднятися над примітивні клопоти про охорону свого існування та створення найелементарніших підстав економічного життя. Ціла народність не могла зібрати свободних достатків і сил для задоволення культурних потреб»³⁰. Національний духовний потенціал не міг проявитися на повну силу. Упродовж цілих віків наші предки перебували в становищі між життям і смертю, яке філософи-екзистенціалісти двадцятого століття називали «*межовою ситуацією*». Таке становище нашого народу було вигідне сусідам, що постійно зазіхали на нашу територію, намагалися асимілювати нашу людину. Після Переяславської угоди між республіканською Гетьманщиною й самодержавною Московією (1654 р.) для нашого народу настав «пропащий час» (М. Драгоманов). Царський уряд не виконав своїх зобов'язань, проводив відвертий **україноцид**, цебто лінгвоцид, етноцид і геноцид українців.

Нинішнє пострадянське російське керівництво намагається довести невдалі спроби денационалізації українців до завершення. Найновіші засоби масової дезінформації намагаються реанімувати заявлені українофобські концепції, які більше століття тому спростував Грушевський. Вони спираються на вигадану російським белетристом і за сумісництвом царським істориком Н. Карамзіним назву «Київська Русь», яка відтак перейшла в «Московську Русь», а також спекулюють на тому, що під тиском несприятливих історичних чинників, з вини московських окупантів наші предки були змушені змінити етнонім. Проте треба зазначити, що в цьому українці не виняток. Як зазначалося, так само галли прибрали назву германського племені франків, а вже в дев'ятнадцятому столітті наші південні сусіди почали називатися «румунами», що мало засвідчувати їхнє безпосереднє походження від давнього Риму.

Обгрунтовучи генезу українського народу, наш історик розпочинає його початок з IV ст. по Р.Х., коли у візантійських джерелах з'явилася згадка про *антів*, яких Грушевський називає «степовими українцями»³¹. «Однак сучасні археологічні дані свідчать про провідну роль в україногенезі не антів, а їхніх північних сусідів склавинів»³². Звісно, такі уточнення не спростовують історичної концепції М. Грушевського.

Як зазначає вчений, наші предки розселилися на широкому просторі, на схід від Азовського моря й на захід від Дунаю, що створило умови для державного життя під зверхністю київської династії та озброєного війська (дружини). Християнізація вивела Київську великокняжу імперію на світову арену, чому сприяли тісні зв'язки з візантійським культурним світом. Водночас треба зазначити, що наша давня держава підтримувала відносини і з країнами Центральної та Західної Європи. Ще велика княгиня Ольга встановила зв'язки зі Священною Римською імперією й просила її імператора прислати на Русь єпископа. Отож, навіть у релігійній сфері наші володарі орієнтувалися не лише на південну імперію Візантію. Великий князь Ярослав Мудрий увійшов у історію як «тесть Європи». У тісному європейському руслі розвивалося Галицько-Волинське князівство (королівство), особливо за короля Данила Галицького, коронованого Папою Римським. Наш славний володар продовжував справу, розпочату його батьком Романом Мстиславовичем, якого ще за життя називали «головою всіх Руських земель», «великим князем» чи «царем», «самодержцем всієї Русі», що відтворювало «сильне становище, яке він займав на Україні»³³.

Вітчизняні історики як послідовники М. Грушевського аргументовано доводять неспроможність московських зазіхань на нашу історичну спадщину, зокрема на Київську великокняжу імперію. Історик Р. Іванченко пише: «Центральним стрижнем цієї могутньої територіально-державної спільноти було подніпровське плем'я полян, яке через деякий час привласнило собі ще й іншу назву – руси, русичі, русини», що «була перейнята полянами-слов'янами від своїх південних сусідів»³⁴. Спадковість очевидна, бо великий історик не погоджувався з так званою «норманською теорією», доводив автохтонність давньої назви нашої землі *Русь*³⁵.

В історичній долі нашого народу «українська територія багато завинила». Обгрунтовуючи таке положення, М. Грушевський пише: «Через ті неприхильні обставини цього життя українському народові тільки часами удавалося жити самостійним політичним життям, всією повнотою національного життя, і не цілості, а тільки деякими частинами його»³⁶. Наш історик називає Київську великокняжу імперію як «творящий центр для всієї Східної Європи», що заклав підвалини для нинішнього політичного й культурного життя українців. Таке життя, як зазначалося, тривало в Галицько-Волинській державі.

Від середини чотирнадцятого століття наш народ належав до складу чужих держав, бо «державне життя українське урвалося»: Галичину захопили

поляки, Волинь стала литовською провінцією, під владою литовських князів опинилися Київщина й Чернігівщина. З того часу, як вважає історик, активне життя народу охоплює лише соціально-економічну й культурну сфери, західний вплив переважає над візантійським. Однак відразу М. Грушевський визнає: «Політичний рух і потім збройна боротьба – ряд повстань українського народу під проводом козащини в першій половині XVII в. дає можливість вивратися частині України з-під чужого права і жити знову державним, хоч і не суверенним життям протягом цілого століття»³⁷. Звісно, йдеться про козацьку республіку Гетьманщину, хоч ще довше існував християнсько-лицарський орден під назвою «Запорозька Січ» та інші козацькі формування.

Досліджуючи історію українського народу, М. Грушевський використовує історіософічні категорії, насамперед відому гегелівську **тріаду**. Він трактує княжу добу як **тезу**, порівняно з якою козацька доба виступає як **антитеза**, а далі йде **синтез**, що втілюється в українському національному відродженні. Нова національна інтелігенція спирається на поступові європейські ідеї, з'єднуючи культурні елементи з національними і суспільно-політичними змаганнями попереднього бурхливого історичного періоду, розпочинає культурну боротьбу за ідеали, що в'яжуть її як активну соціальну верству з народними масами в один організм. Така інтелігенція прийшла на зміну колишній колонізованій українській шляхті в Речі Посполитій і змосковщеному українському дворянству в Російській імперії, що, як відомо, походило з козацької спадщини.

Соціальні умови для єдності інтелігенції з народними масами були створені в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Відкривалися можливості для державного відродження українського народу. Проте вихована на російських соціалістичних ідеалах українська інтелігенція боялася всенародного пориву, що вимагав докорінних змін, намагалася тримати його в певних рамках. Така позиція була протилежна політиці провідників сусідніх народів, які прагнули відродження державної незалежності для своїх націй.

Нерішучість української інтелігенції М. Грушевський передає такими словами: «Українці в політичній справі хочуть утворити **широку національно-територіальну автономію України в складі федеративної Російської республіки**»³⁸. Треба наголосити, що такий підхід великого історика суперечив висновкам з його наукових досліджень про непевність політики російської влади упродовж віків щодо українців, а також про докорінну протилежність менталітету українців і росіян. Він писав, що «від перших стріч з українською людністю московське правительство тероризувало її незвичайно», бо такі кари московські, як «нешадне биття» батогами або палицями за найрізніші, зовсім несерйозні провини, калічення, заслання в Сибір з відібранням майтку «на господаря» для української людності було чимось жахливим невимовно»³⁹.

Вчений наголошував на тому, що український народ як *народ західної культури* відрізняється від російського народу, який зазнав ще за часів Московської держави фінських, татарських, монгольських впливів. З цього випливають принаймні два висновки. По-перше, українці не могли жити з росіянами в одній державі навіть з її республіканським ладом, а по-друге, такий менталітет засвідчує приналежність двох народів до різних цивілізацій. Це – урок для нинішнього часу.

Лише під тиском об'єктивних умов М. Грушевський підтримав ідею незалежності України, обґрунтовував концепцію *Великої України*. Проте він боявся звинувачень, тому оправдовувався: «Я не хочу українського імперіалізму»⁴⁰. Історик заперечував також «сильно виражену **гегемонію**», виступав проти міщанської республіки. Прагнучи національної згоди і гармонії як провідної ідеї нашої демократичної держави, вчений відстоював утвердження морально-соціальних вартостей для всіх українських громадян. «Обставини, – зазначав іс-

торик, — так зложились, що великі завдання і досягнення стали для нас можливі, що ми можемо творити не тільки свободну й незалежну Україну, а й *Україну Велику*. Велику не територією чи багатством, чи пануванням над іншими, а велику отими соціально-моральними вартостями, про котрі я сказав»⁴¹.

Як видно, методологічні засади історії М. Грушевського дали змогу вченому обґрунтувати окремішність українського народу як народу західного, протиставити його росіянам у процесі історичного розвитку, а також за особливостями менталітету. Під впливом міжнародної констеляції він, як державний діяч, обґрунтував оригінальну концепцію Великої України, що не втратила актуальності після проголошення незалежності.

Примітки:

1. Українська Літературна Енциклопедія : в 5 т. — К. : Голов. ред. УРЕ ім. М.П. Бажана, 1988. — Т. 1. — С. 510.
2. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівським університеті 30 вересня 1894 р. / М. Грушевський // Записки наук. тов. ім. Шевченка у Львові. — Львів, 1904. — Т. 4. — С. 140.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. — К. : Т-во «Знання» України, 1991. — С. 225-236.
4. Шаповал М. Соціографія України / М. Шаповал. — Прага, 1933. — С. 100.
5. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні. — Львів, 2000. — Т. 9. — С. 3376.
6. Донцов Д. Петербурзький переворот / Д. Донцов // Окрема відбитка з журналу «Шляхи» за 1917 р. — С. 122.
7. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського / О. Прицак // М. Грушевський. Історія України-Руси : в 11 т, 12 кн. — К., 1991. — Т. 1. — С. LXXIII.
8. Вивід прав України. — Львів : Слово, 1991. — С. 13.
9. Гумилев Л.Н. От Руси к России: очерки этнической истории / Л.Н. Гумилев. — М., 1992. — С. 293-296.
10. Там само. — С. 298.
11. Там само. — С. 164.
12. Вивід прав України. — С. 10.
13. Бушков А.А. Россия, которой не было: загадки, версии, гипотезы / А.А. Бушков. — М. : ОЛМА-ПРЕСС ; СПб. : Нева ; Красноярск : Бонус, 1999. — С. 146-147, 242.
14. Вивід прав України. — Львів : Слово, 1991. — С. 7.
15. Там само. — С. 8.
16. Примост В. Навчитися жити без імперії / В. Примост // Український тиждень. — 2015. — №51-52. — С. 30.
17. Там само.
18. Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Погодін_Михайло_Петрович.
19. Вивід прав України. — С. 8.
20. Режим доступу: www.e-reading.club/chapter.php/1013063/3/Bilinsky_Kraina_Moksel_abo_Moskovija_Kniga_persha.html.
21. Вивід прав України. — С. 8.
22. Там само. — С. 12.
23. Там само. — С. 11.
24. Там само.
25. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / перевидання в Україні. — Львів, 1996. — Т. 5. — С. 1711.
26. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т, 12 кн. / М. Грушевський. — К., 1991. — Т. 1. — С. 8.
27. Там само.

28. Грушевський М. Спірні питання староруської етнографії / М. Грушевський. – СПб., 1904. – С. 9.
29. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 1. – С. 14.
30. Там само. – С. 15.
31. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К. ; Львів, 1913. – С. 32.
32. Залізняк Л. Походження українців: між наукою та ідеологією / Л. Залізняк. – К. : Темпора, 2008. – С. 44.
33. Там само. – С. 114.
34. Іванченко Р.П. Історія без міфів / Р.П. Іванченко. – 2-е вид., переробл. і допов. – К. : МАУП, 2007. – С. 13.
35. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – С. 52.
36. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 1. – С. 16.
37. Там само. – С. 17.
38. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К. : Т-во «Знання» України, 1991. – С. 121.
39. Там само. – С. 139-140.
40. Там само. – С. 151.
41. Там само. – С. 160.

Istoriographical beliefs of Mykhajlo Hrushevsky are best justified in his many-volume «History of Ukraine-Rus», which encompasses the period from prehistoric times until the middle of the XVIIth century. The historian articulated the main thesis of his conception in the paper «The general scheme of history of Rus' and the problem of rational constitution of the East Slavic history», as well as in the papers written during the national liberation battles.

Key words: istoriosophy, methodological basis, conception, state, nation, genealogy idea, historical development motivation, triada.

Отримано: 05.03.2017 р.

УДК 811.161.2:821.161.2-24

Н. М. Дзюбак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ І. І. ОГІЄНКА В ІСТОРИЧНІЙ ДРАМІ «РОЗП'ЯТИЙ МАЗЕПА»

У науковій статті проаналізовано особливості поетичного мовлення Івана Івановича Огієнка. Зацікавлення автора викликав драматичний твір «Розп'ятий Мазепа», що вийшов друком у Вінніпезі 1961 року, але тривалий час був заборонений в Україні. Досліджено історію створення історичної драми, визначено особливості фабули, новаторство автора у розкритті образу гетьмана Івана Мазепи. Визначено комунікативно-прагматичні й стилістичні можливості синтаксичних засобів, які використовує автор у тексті твору. Проведена наукова розвідка ще раз підтвердила вправність І.І. Огієнка як поета, досконале знання мови, уміння художньо переосмислити дійсність.

Ключові слова: поетичне мовлення, авторський стиль, синтаксичні засоби стилістики, комунікативно-прагматична навантага синтаксичних засобів.

Іван Іванович Огієнко ввійшов в історію як непересічна особистість: великий науковець, політичний, громадський та релігійний діяч, письменник. У всьому, за що він брався, прагнув досконалості. Мабуть, тому його наукові та

релігійні праці, художні твори, переклади складають велику історичну й культурну цінність для нащадків.

Літературна спадщина Митрополита Іларіона відзначається розмаїтістю жанрів. Нашу увагу привернула історична драма «Розп'ятий Мазепа», що побачила світ у Вінніпезі 1961 року й сьогодні визнана найкращим драматичним твором автора. За словами М. Тимошика, це – «надзвичайно вдала, хоч і запізнїла, спроба автора повернути українському читачеві сфальшований російською історіографією образ великого будівничого Української держави гетьмана Івана Мазепи, пояснити нащадкам у поетичній формі, на основі архівних матеріалів вчинки і наміри свого героя. За драматизмом подій, глибиною проникнення в характери героїв, актуальністю порушених проблем для сучасного етапу українського державотворення, величезним патріотичним, виховним зарядом, закладеним у розвиток дії, що драму, варто вважати вершинним твором І. Огієнка» [1].

Художньому мовленню автора присвячена низка наукових розвідок, що визначають його змістові, літературно-композиційні особливості (М. Тимошик). Стилістичні особливості кличного відмінка у драматичних творах І. Огієнка дослідила О.М. Мозолук.

Мета наукової розвідки – проаналізувати синтаксичні особливості поетичного мовлення Івана Огієнка, визначити їх комунікативно-прагматичну та стилістичну навантагу в історичній драмі «Розп'ятий Мазепа».

1959 року світова громадськість, наукова спільнота згадували 250-річчя Полтавської битви. В історії України – це сумна подія, що була черговою спробою боротьби за державність, і потерпіла поразку через програв бою гетьманом Мазепою під Полтавою. Звісно, що на той час в Українській РСР про цю сторінку історії говорити й писати було небезпечно. Однак ці події викликали великий резонанс в українській діаспорі. У Нью-Йорку була перевидана драма Л. Старицької-Черняхівської «Іван Мазепа», Ліга Визволення України ініціювала появу монографії професора О. Оглобліна «Гетьман Іван Мазепа та його доба». У Торонто Л. Полтава видав поему «Нескінчений бій», присвячену Іванові Мазепі. Трагічна річниця знайшла відбиття у творчості великого сина України – Івана Івановича Огієнка.

Дослідники творчості автора зазначають, що історична драма «Розп'ятий Мазепа» була написана за незвичайних обставин. Після тяжкої хвороби митрополит Іларіон відважився в травні 1960 року на перший свій архіпастирський візит. Дорога швидкісним потягом у обидва кінці була досить тривалою. За помітками самого автора, упродовж 19-29-го травня 1960 року в потязі у дорозі до Монреалю й назад з'явився чорновий варіант поеми [2, с.88]. «Така оперативність у написанні великої за обсягом і складної за сюжетною побудовою роботи, у принципі, не викликає подиву, оскільки твір уже був виношений, побудований у творчих задумах автором за багато десятиліть. І варто було дочекатися сприятливих обставин, щоб викласти все те виношене в душі на папері» [1]. Ми можемо припустити, що постать Івана Мазепи та його діяльність викликала у Івана Івановича аналогію з його власною долею, з його власним боєм за державність України, тому ця тема так зацікавила автора.

Авторське новаторство та ставлення до головного героя зрозуміле уже з назви драми «Розп'ятий Мазепа». Як Ісус Христос поклав життя на служіння людям, помер за їхнє спасіння, так і Іван Мазепа, якого тривалий час називали зрадником, поклав голову за свою державу, за свій народ. Іван Огієнко вправно зриває з головного героя ярлики, навішані радянською владою, і заставляє нас вчергове дізнатися правду про свою історію, пролити світло на темні її сторінки.

Історична драма «Розп'ятий мазепа» має віршовану форму. Це діалог гетьмана Івана Мазепи з козацькою верхівкою, зокрема Пилипом Орликом – своєю найбільш довіреною особою; Костем Гордієнком-Головком – кошовим отаманом Січі Запорізької, який був непримиренним ворогом росіян і царя Петра; Андрієм Івановичем Войнаровським – небожем, якого Іван Мазепа оголосив своїм спадкоємцем; Іваном Ломовським – Генеральним Обозним; полковниками Дмитром Лазаровичем Горленком, Іваном Михайловичем Мировичем, Григорієм Павловичем Герциком, старшинами та ін. Фабулу драми складають чотири дії: старшинська рада у простому помешканні в фортечному місті Очакові; Січова Рада за участю всіх козаків, що зазнали поразки під Полтавою; збори козацької старшини; прощання Мазепи зі своїми духовними побратимами в Бендерах.

Драма вражає читача не лише змістом, а й формою, майстерним добором мовних засобів. Синтаксичні особливості драми полягають у використанні розгорнутих складних синтаксичних одиниць переважно розповідного характеру, що дозволяють адекватно передати глибину думок автора і окремих персонажів.

Монологи, якими насичений твір, дуже емоційні й патріотичні. Вражає монолог Івана Мазепи на початку твору, що звучить як присяга на вірність Україні:

Збери мені багатства світу,
Продай всю славу, всі розкоші, –
Я не зміню свого обіту:
Вкраїни не віддам за гроші!...
Збери мені цісарські корони,
Кури небесний фіміям,
Даруй навік всесвітні трони, –
За них Вкраїни не віддам!...
Тобі одному, Рідний Краю,
Тобі одній, Вкраїно мила,
Уся любов моя безкрая,
І вся моя довічна сила! [2, с.15].

У цьому уривку відчутно перегукуються патріотичні настрої як самого автора, так і головного героя твору. Спонукальні речення, оклична інтонація, інверсія (зосередження уваги на дії), анафора, синтаксичний паралелізм, риторичні звертання, ускладнені прикладами, надають мовленню особливої виразності, пристрасності, переконливості.

Форму діалогу підтримують питальні речення, що звучать з вуст козацької старшини переважно на початку їхніх реплік і звернені до Мазепи, наприклад: *Пилип Орлик: Було б лихим, наш отамане, Усі права віддати сіромі, – Бо чим тоді держава стане, І чим ми будем в власнім домі?* [2, с.23]. *Кость Гордієнко: Чому, Гетьмане, стольний Київ Віддав ти легко москалям?* [2, с.30]. *Дмитро Горленко: І що ж москаль сказав у люті, Як Україну зруйнував? Що ми в кайдани знов закуті, І він нас нищить без обав?* [2, с.33]. У цих питаннях закладено прагнення українського народу дізнатися правду про діяльність Івана Мазепи, й про ті події, що були її наслідками. Серед них потрапляємо на те, що хвилює самого автора. Воно звучить із вуст Івана Мировича: *Мазепа завжди був загадка, Якої з місяця я не зрушу, – І де ясна і проста кладка, Яка в твою провадить душу?* [2, с.67]. Цілком може бути, що із цих персонажів драми асоціює себе автор. У такий спосіб він бере участь у аналізі вчинків головного героя та козацької верхівки, при цьому у репліках Івана Мировича кодує своє сприймання гетьмана та дає мудрі поради нащадкам.

Риторичні питальні речення у тексті поеми створюють інтонацію звертання до уявного адресата, допомагають акцентувати увагу на важливих комунікативних фрагментах, наприклад: *Про тебе, Мати Україно, Я мріяв ревно все життя, — І як тепер тебе покину На люті московську й розп'яття?* [2, с.16]. *Ми всі вчимося далі й далі, Немов те перекотиполе, Та хто почує наші жалі, І все, що серце наше коле?* [2, с. 35].

Текст драми має віршовану форму, однак автор майстерно передає розмовний колорит реплік дійових осіб. Впадає в око велика кількість обірваних та незакінчених речень, що спонукають читача задуматись над прочитаним, глибоко проникнути в зміст, проаналізувати приховані смисли. Разом з цим така особливість побудови створює уявлення про психічний стан героїв, їх загострені емоції, почуття, наприклад: *Хоч як Москва тебе «любила», та Києва не віддала, А ти мовчав... Без нього ж крила Не можуть вирости в орла...* [2, с.31]. *І тихше, браття, тихше, милі, Усе обговоримо в спокої... Самі страхіття... Я не в силі Вести дискусії такої...* [2, с.54]. Особливого драматизму такі конструкції сповнені у кінці твору, коли виселено звучить молитва із вуст головного героя Мазепи, що лежить на смертному одрі: *Повіки вічні... завжди й нині... Нехай Твоя... святиться Воля... Дай щастя, Боже... Україні... Хай зійде їй... Державна доля...* [2, с.87].

Стилізацію тексту підкреслюють також неповні речення, переважно еліптичні: *Думки гарячі про одне, — І вдень, і ніч про Україну: Вони кололи все мене й кололи будуть до загину...* [2, с.15]. *Та де ж полки твої, гетьмане? Та де ж твоя рука, — старшина? Козацтво де твоє кохане, Підстава вольності єдина?...* [2, с.18]. Ці синтаксеми створюють особливий ритм, динаміку, емоційно-експресивне забарвлення тексту.

Ідентифікувати співрозмовника, чи адресата повідомлення допомагають звертання: *Ти не суди мене, козаче, — Я йшов як час велів мені...* [2, с.19]. *Ось так, Вельможний? Ха-ха-ха!.. Ой горе... Доленько лиха!.. Та що плетеш оце, Гетьмане, — У цьому вся твоя вина, Бож панське зліячко плгане Зродило в нас, як сарана!...* [2, с. 20]. *Так-так, панове ви кохані, Тому й прогнали ми Полтаву, — У вас усе «пани та пані», І край ви вкинули в неславу...* [2, с.21]. Крім вокативної функції, вони ще певним чином характеризують співрозмовника (співрозмовників), є вербальним засобом вираження ставлення персонажів один до одного, створюють особливі настрої повідомлення: прихильність, довірливі відносини чи невдоволення, іронію, сарказм тощо.

Виразної патетичності реплікам Мазепи додають поширені прикладки, виражені формою кличного відмінка із залежним прикметником чи іменником *Рідний Краю, Вкраїно мила, Мати Україно*, що поєднуються із займенником *ти* у непрямих відмінках. Як за змістом, так і за формою (написані з великої літери) вони передають щире синівське любов, туту за батьківщиною, розуміння трагічності долі України, долі гетьмана і долі Митрополита Іларіона.

Особливу стилістичну навантагу в драмі несуть однорідні члени речення, зокрема, підмети: *Усе обдумав на одинці, Усе я виносив у серці: поляки, шведи і ординці Москву сторожить мали в герці* [2, с.17]; присудки: *А ти віддав його цареві І вдарив совість України, — Няли ж всі віри паліїві І присягали до загину* [2, с.55]; означення: *Усіх покликав свого часу, — Таємна справа то була, — Юрбу не кличуть, заздру й ласу, Де треба випустить орла* [2, с.18]; додатки: *І знай, що з ляхабо з пана У нас не виросте орла, І цар не хоче мати Гетьмана, Лише... свогого помела!...* [2, с.55]; обставини: *Таж проти мене ви повстання Щоденно злісно підіймали, І ще з світанку, спозарання Мене ви гризли, як шакали* [2, с.62]. Ряди однорідних членів використовув-

ються в описах: з однаковою емоційно-експресивною навантагою вони конкретизують зміст повідомлення; полярність значення компонентів суміжних рядів, створює контраст, антитезу. При цьому вдало чергуються з фрагментами, в яких застосовані інші синтаксичні засоби, щоб уникнути одноманітності.

Для більшості синтаксичних одиниць притаманний прямий порядок слів, відсутність повторів, що властиве переважно книжному мовленню. Завдяки цьому прийому автор досягає особливої культури мовлення, підкреслює шляхетне походження козацьких ватажків, їх освіченість, разом з тим демонструє власну вправність як поета, досконале знання мови.

Більшість реплік персонажів є розгорнутими повідомленнями, що складаються з висловлень, які на синтаксичному рівні сприймаються як складні чи багатокomпонентні речення різного типу. Потрапляємо переважно на контаміновані багатокomпонентні речення, наприклад: *Вітри розлючені гойдають, Й берізка хилиться в долину, Морози з півночі кусають, як ворог нашу Україну...* [2, с.15]. *Щоб Україну застрахати, Москаль все палить та вбиває, З огнем пішли твої палати, Й нікому милости немає...* [2, с.27]. *Я мріяв Волю Україні Здобути т и х о ю ходою, – Хіба не бачите і нині: Наш Край не був готов до бою!...* [2, с.49]. У цих реченнях, як правило, поєднані сурядний, підрядний та безсполучниковий зв'язки. Така побудова речень зумовлена високою майстерністю автора поєднувати різні смислові відтінки в одному повідомленні.

Особливого звучання драмі надає паралелізм побудови окремих предикативних частин висловлення, при цьому для логічного й емоційного виділення кожного із складників повідомлення автор використовує полісиндетон, наприклад:

Бо ми бездушні, ми безбожні,
І мало в серці в нас любові,
І вавилонські боги ложні
Пожерли нам Слова Христові...
І ми за Київ все забули,
І чужиною заступили,
І довговусі осавули
Згубили тут орлині крила... [2, с.31].

Граматичну однорідність предикативних частин цього повідомлення підкреслює їх рівноправність, однак багатосполучниковість дозволяє зосередитися читачеві на кожному з елементів, підсилює їх важливість у складі повідомлення.

А отже, історична драма Івана Огієнка «Розп'ятий Мазепа» є епохальним твором української літератури ХХ століття. Завдяки авторові ми по-новому розкриваємо історичну постать гетьмана Івана Мазепи та козацької верхівки, а також краще розуміємо ті проблеми, з якими доводиться боротися українцям у наш час. Лінгвістичні особливості драми підкреслюють вправність автора, досконале знання мови, уміння художньо переосмислити дійсність. При цьому особливу стилістичну та комунікативно-прагматичну навантагу автор покладає на синтаксичні засоби: вправно використовує комунікативні й емоційно-експресивні можливості речень та ускладнювальних компонентів: звертання, другорядних та однорідних членів речення тощо. Актуальним вважаємо дослідження поетичних засобів І.І. Огієнка на матеріалі інших літературних творів.

Список використаних джерел:

1. Тимошик М. Еволюція творення образу Івана Мазепи у працях Івана Огієнка [Електронний ресурс] / М. Тимошик. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua>.
2. Митрополит Іларіон. Розп'ятий Мазепа: історична драма на п'ять дій / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Видавництво «Наша культура», 1961. – 88 с.

The features of the poetic broadcasting of Ivan Ivanovich Ohienko are analysed in the scientific article. The personal interest of author was caused by a dramatics, that went out printing in Vinnipeza in 1961, but for a long time it was forbidden in Ukraine. History of creation of historical drama is investigational, the features of plot of a story are certain, innovation of author in opening of character of hetman Ivan Mazepa. Communicative-pragmatic and stylistic possibilities of syntactic facilities, that is used by an author in text of work, are certain. The conducted scientific secret service confirmed adroitness of I.I. Ohienko as a poet, perfect knowledge of language, ability artistically to comprehend reality.

Key words: poetic broadcasting, authorial style, syntactic facilities of stylistics, communicative-pragmatic loading of syntactic facilities.

Отримано: 24.01.2017 р.

УДК 94(477)«19»

І. М. Діяконович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МАНІПУЛЬОВАНИЙ БІЛЬШОВИЗМ ВАЛЕР'ЯНА ПОЛІЩУКА VS НОНКОНФОРМІЗМУ ІВАНА ОГІЄНКА

Молодий юнацький запал Валер'яна Поліщука, керований псевдо ідеями гуманізму, соціальних свобод і рівності більшовицької пропаганди, був спрямований супроти нонконформізму ректора Кам'янець-Подільського університету Івана Огієнка (1882-1972), де у певний період свого життя навчався український поет-авангардист Валер'ян Поліщук (1897-1937). Валер'ян Поліщук приписував націоналістично-ліберальні погляди Івана Огієнка течії українського чорносотенства, які були відголоском російської реакційної шовіністичної організації, що не визнавала націй ні української, ні білоруської, як самостійних народів з правом само визначеності і незалежності. Іван Огієнко навпаки, перебуваючи на посаді спочатку міністра освіти, а опісля віросповідань УНР, видавав закони, за якими викладання у початковій, середній і старшій школах, як і проведення літургій православними священниками мало відбуватися суто українською мовою. На правді, ці дві історичні постаті мали б спрямувати свої дії: один у якості політичного та духовного лідера, а інший, молодший Поліщук, як поет, до чийого голосу дослухається освічена публіка, на розбудову молодого української держави. Але не відбулося, як зазвичай, національної єдності. Огієнко помер на чужині в еміграції, Валер'яна Поліщука розстріляла влада, як він захищав, навчаючись в Кам'янець-Подільського українському університеті.

Ключові слова: більшовики, соціалісти, петлюрівці, рада професорів, футурист-більшовик, Директорія, радянська влада.

На тлі соціально-політичних подій, які наразі переживає Україна, питання національної солідарності постає особливо гостро. На думку Мирослава Поповича «...соціальна система, яку називають європейською або ширше – західною, ґрунтується на трьох головних цінностях: ринкова економіка (капіталізм), парламентська демократія й національна державність» [7, с.537]. Щодо останнього чинника, то він є неможливим без національної солідарності. Вона якщо є, то є й національна державність, і за від'ємної наявності, хитається уся соціальна європейська система. 100 років назад саме за відсутності цього чинника не відбулася Українська Народна Республіка, яка в 1917-1920 роках контролювала території центральної, східної та південної України. На початку ХХІ століття її відсутність призвела до анексії Криму

Російською Федерацією та бойовими діями на сході України за участі того ж агресора. Історія вкотре доводить свій коловорот циклічного, а не лінійного розвитку. Тому на зрізі попередньої історичної епохи розглянемо соціально-політичний конфлікт між ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету Іваном Огієнком та одним із його студентів Валер'яном Поліщуком, який згодом увійшов в українську культуру як поет-авангардист. То не був конфлікт національного масштабу і, ймовірно, мало відомий широкому загалу істориків, але витяг на світ цей конфлікт, публікуючи у місцевому часописі «Подільнин» (№ 49 (1372)) біографічні матеріали про більшовицькі погляди поета Валер'яна Поліщука, вікіпедист, журналіст і почесний краєзнавець (зокрема краєзнавець південно-західного Поділля) Олег Васильович Будзей.

Український історик, краєзнавець, доктор історичних наук, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2002-2012) у своїй праці «Кам'янець-Подільський державний університет» (2006) оприлюднив архівні дані про студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету, в яких згадується, що з весни 1920 року.

Валер'ян Поліщук був умовно дійсним студентом історико-філологічного факультету. І саме у той період свого життя Валер'ян Поліщук вступив в опозицію до політичних поглядів Івана Огієнка, який на той час очолював вище згадуваний університет.

Для розуміння суті конфлікту спробуємо проаналізувати постать Валер'яна Поліщука з точки зору формування його особистості, звівши до купи кілька фактів з його біографії. Зі спогадів самого Валер'яна випливає, що він народився в селі Більче в бідній селянській родині на Волині (на той час – 1897 року – Боромельська волость Дубенського повіту, сьогодні – Рівненщина). Батько, Лев Олександрович, «тільки-но став на ноги з господаркою і тому був бідний, аж синій, як приказують у нас, хоч землі було коло восьми десятин так званої «вдобої». Батьківський рід – кріпаки з дідів-прадідів» [2, с.3]. Цікаво, що понад 100 років назад, селянин, який мав біля восьми десятин землі (тобто поверх 8 гектарів) вважався бідним. Сьогодні ж селяни тіються, якщо мають 20 соток землі біля хати, а містяни й за рахунок урожаю з 4-6 соток замиської садиби можуть зиму пережити. Фамільне прізвище Поліщук (за припущенням самого Валер'яна) пішло від прізвища його прадіда, який був панським чередником і якого пан привіз із Полісся, вимінявши за собаку. Прізвище Поліщуки відноситься до топонімічних прізвищ, як то: Бучацькі, Коломієць, Ярові, Нагорні, Байрак. Нагадаємо, що інші групи прізвищ в українській мові є: патронімічні, матронімічні, шляхетські (або церковні), анімалонімічні, орнітонімічні, етнітонімічні, козацькі. Прізвище візаві Валер'яна Поліщука Івана Івановича Огієнко має патронімічне походження, так як Огій, він же Агтей, що на івриті звучить з протетичним «х» Хагтай (на кшталт: (Г/Х)анна, (Й)осип), означає «святковий», «народжений на свято» і є біблійним пророком, який належав до 12 «малих» пророків Старого Заповіту, автор Книги пророка Агтея [1].

Будучи нащадком кріпака, Валер'ян, певно, змалечку ввібрав образу усього роду по батьківській лінії щодо несправедливості соціальної архітектури. Тому, отримавши непогану освіту у луцькій гімназії, для потрапляння у яку батько Лев Олександрович «продає півтори десятини землі, а це для селянина щось та значить (!), продає корову «Лису», ту саму, що викормила всіх нас, щоб я міг цілу зиму жити в Луцьку і ходити на лекції» [2, с.3]. Нагадаємо, що за психологією тодішнього селянства батьки дуже сподівались на народження у сім'ї хлопчиків, бо ті, підрісши, будуть татові у полі за поміч, а з дівчат користі небагато: зайвий рот. То ж, бажаючи синові кращої долі, й позбуваючись пари робіт-

них рук, батько Валер'яна збуває й клапоть землі, який ті руки мали б обробляти. Валер'ян був хлопцем, видно, здібним, бо «на другий рік одержав земську стипендію, мав репетиції, хоч і на мучився на них страшно. 1913 року Валер'ян зміг потягнути за собою і свого брата Никандра, якого на зароблені гроші майже сам і утримував. Потім почав тягнути хлопців зі свого й сусідніх сіл» [2, с.3]. На подальше життя Валер'яна Поліщука впливали політичні події, які вирували на той час в країні і світі: перша світова війна, революція більшовиків в Петрограді (Поліщук недовго навчався там в інституті цивільних інженерів). Зрозуміло, молодій людині, яка пройшла випробування голодом, безгрош'ям і самостійним поступом у житті, були дуже близькі ідеї більшовиків: вся влада – радам робітничих і солдатських депутатів, земля – селянам, фабрики – робітникам. Валер'ян Поліщук їде в Україну, а саме, де себе на Волинь, де «...біженці поверталися, поприходили з війська. Треба ділити панську землю, організовувати селянську масу. Я зразу ж поринув у діло. Мене обрали головою Боремельського волосного земельного комітету» [2, с.3]. Як видно з риторики ще зовсім молодого юнака (у 1917 році Валер'яну було лише 20 років), він вже називає прошарок селян, з якого сам вийшов «масою», та й у такі юні літа брати на себе відповідальність голови земельного комітету могла тільки дуже амбітна й впевнена у собі людина. Незабаром, 29 квітня 1918 року в Києві Центральну Раду розігнали німці й до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський, якого підтримували консервативні кола українського суспільства, військові, землевласники, а також командування військ Центральних держав, що, згідно Берестейського мирного договору, окупували Україну. Щоб уникнути арешту, Валер'ян Поліщук тікає з Волині до Києва, де часто був напівголодний, «часом їв самі посолени зелені баклажани. Дні – вільні, їсти нема що, тільки й роботи, що читаєш і пишеш. Читав я тоді літопис Нестора, і зародилася у мене думка написати поему на давню тему... Я почав писати «Сказання давнєє про те, як Ольга Коростень спалила», де переніс на древлян свої українські симпатії, а на киян свою ненависть до німецького юнкерського чобота» [2, с.3]. Недивно, що юнацькі вподобання до древлян, які, врешті, були прашурами поліщуків, носять саме такий «племінний» характер. Розбрат спостерігався між князівствами на підсо-нні Київської Русі з давніх давен. Цей розбрат сучасною термінологією називається антисолідарністю, тобто відсутністю солідарності. Феномен антисолідарності українського народу, як один з проявів кризи духовності, вперше отримав від'ємний показник лише за часів Революції гідності (2013-2014 р.), але цьому передувало поширення «руського світу» на східних теренах України. Щодо конфлікту між Валер'яном Поліщуком та Іваном Огієнком, то він, на нашу думку, полягав ось у чому. Після того, як у грудні 1918 року на зміну Гетьманату прийшла Директорія, як найвищий орган державної влади відродженої Української Народної Республіки, мала б запанувати суспільна злагода, адже новий виконавчий державний орган на чолі із Володимиром Винниченком заявив про свої рішучі наміри щодо дій, спрямованих проти поміщиків (великих землевласників) та промислової й аграрної буржуазії. Уряд, міністром якого був Іван Огієнко, декларував про передачу влади на місцях Трудовим радам селян, робітників та трудової інтелігенції. Здавалося б, саме цього очікувало все трудове населення та зuboжила частина інтелігенції, до якої належав Валер'ян Поліщук, які не так давно вийшли з класу бідних, або середньо заможних селян. Але декларації Директорії зустріли супротив поміщиків і буржуазії, які були стержем економіки України, то й задекларовані дії залишилися половинчастими. Деякі заможні селяни залишили у своїй власності до 15 десятин (15 га) землі, а більшість селян

залишилися обділеною, що сприяло поширенню більшовицьких ідей: вся земля – селянам. Волинь, як переважно весь захід України, була аграрною, тому незадоволення основною земельною реформою діяло проти Директорії. Знову напрошується порівняння з сьогоденням: декларації лідерів Майдану про боротьбу з олігархією (прообраз поміщиків і буржуазії 100 років назад) і корупцією виявилися чистим популізмом, а напівміри народ сприймає, як невиконання обіцяного. Те саме спіткало Директорію. Без підтримки широких мас населення, частково вражений експропріацією заможний клас також не підтримував владу, – все це сприяло поширенню більшовизму та Радянської влади на підсоння України.

Іван Огієнко мав 15-річну вікову перевагу над Валер'яном Поліщуком, при народженні був представником того самого збіднілого класу українського селянства, був освіченим і мав достатній життєвий і професійний досвід. За часів Директорії був міністром освіти в уряді Володимира Чехівського від Української партії соціалістів-федералістів, яка за характером була ліберально-демократичною партією, що утворилася у червні 1917 року з колишніх членів Української Демократично-Радикальної Партії (1905-1908) та Товариства Українських Поступовців (1908-1917). Огієнко, як і решта його однопартійців представляв прогресивну частину інтелігенції, яка провадила національно-культурну роботу. Членство в партії давало можливість потрапити у впливові кола влади, що й зробив Іван Огієнко. На посту міністра освіти вимагав українізації учбового процесу у школах, включно з сертифікованою документацією, як то довідки, атестати, печатки, тощо. За час роботи урядів Ісаака Мазепи та В'ячеслава Прокоповича у якості міністра віросповідань Іван Огієнко видав розпорядження, за яким спископи мали у місячний термін запровадити проведення служб Божих, проповідей (або як в Україні казали «казання»), церковного співу виключно українською мовою. За не виконання наказу відповідальних духовних чинів очікувало позбавлення посад та судова відповідальність. Показово, що ще до роботи в уряді Іван Огієнко виступив на Всеукраїнському Церковному Соборі у Києві з доповіддю «Відродження Української Церкви», в якій довів право Української церкви на автокефалію. Минуло майже 100 років, а доведене право української церкви на самостійне існування так і досі не запроваджено.

З огляду на чітку проукраїнську (якщо не націоналістичну) позицію Івана Огієнка дивним здається закид студентом Валер'яном Поліщуком ректору і професору Огієнку зв'язок з чорносотенством. «Як відомо, в університеті засіла сила українського чорносотенства на чолі з відомим Іваном Огієнком. Студентство там було різне, але в більшості несвідоме. І от разом з іншими почав і я атаку. Спочатку ми скинули стару раду студентських представників, потім почали домагатися права голосу в раді професорів, повели кампанію проти Огієнка, виступаючи проти участі студентів в петлюрівських маніпуляціях» [2, с.3]. Що мав на увазі студент Поліщук щодо «петлюрівських маніпуляцій», можна припустити, що ректор Огієнко сприяв поширенню добровільних зборів на користь УНА, так як відомо, що вояки Армії УНР у перші роки перебування на інтернуванні помирали в таборах Польщі. Багато хворіло на тиф, й на лікування хворих, опікування вдів загиблих потрібні були кошти. На підтримку інтернованих вояків українська діаспора по всьому світі збирала пожертви. Не виключенням були й студенти. Відомий історичний факт про значну фінансову жертву на благо Армії УНР українських студентів Чехословаччини. Але все це лише припущення. Але звинувачення Поліщуком Івана Огієнка у чорносотенстві було вкрай абсурдним. Чорносотники були російською реакційною шовіністичною організацією, що виникла на початку ХХ століття. Її члени виступа-

ли за збереження влади царя за допомогою православної віри, опираючись на народ. Ця реакційна шовіністична організація не визнавала націй ні української, ні білоруської, як самостійних народів з правом само визначеності і незалежності. Вони мали своїх прихильників і в Україні, особливо на півдні (Одеса) і, як не дивно, на Волині. Оскільки після жовтневого перевороту її члени боролися вже проти радянської влади, можливо, не дуже обізнаний у політичних термінах Валер'ян Поліщук звинуватив у причетності до цієї організації й Івана Огієнка. Більшовицька пропаганда засмічувала розум молодих, грамотних людей, які б могли потім керувати «селянською масою». Валер'яну Поліщuku були не відомі факти із знущань більшовиків над інакомислячими. Так, ось деякі з них із спогадів Наталі Тихолоз, дружини Рональда Франка, внука Івана Франка: «Мені вдалося знайти документи про те, що в полон Тарас (Франко, син Івана Франка, *авт.*) потрапив, коли після розвалу Австро-Угорщини став бійцем Української галицької армії, воював за свободу України. Більшовики розстріляли всіх полонених однополчан Тараса, які займали командирські посади. Франко був рядовим, це його і врятувало. З табору Тараса витягли члени прокомуністичної організації Галбюро, аргументувавши прохання про звільнення тим, що він – син видатного поета. Приїхавши з Підмосков'я до Харкова, Франко став свідком голодомору в Україні 1920-1921 років і насильства у всіх сферах суспільного життя, влаштованого більшовиками» [4].

Провокаційна робота Поліщука у складі студентського представництва в професорській раді обурила викладачів, як і самого Івана Огієнка, то ж Валер'яна спочатку було виключено з ради, а потім він сам з більшовиками утік до Києва, а потім Харкова [2]. Про моральний бік конфлікту, в який був втягнений молодий Поліщук, може яскраво свідчити і факт з особистого життя поета. «У Харкові Поліщук жив у своєрідному тричленному шлюбі зі сестрами Конухес» [2, с.3]. Сумно зазначити, що влада, яку так пристрасно підтримував Валер'ян Поліщук, засудила його до страти, як і багатьох інших в'язнів соловецької в'язниці, серед яких найбільше було українців: Микола Куліш, Лесь Курбас, Юрій Мазуренко, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Клим Поліщук та інші.

Отже, буремні роки світової війни, революційних потрясень і постійної зміни влади, складна політична ситуація, заручниками якої стали мільйони громадян України, все це не сприяло консолідації суспільства, а діяло на руку імперським амбіціям більшовиків. Це відтермінувало більш ніж на 70 років проголошення незалежності України. Але геополітичні течії не припиняються ще й досі. Вони привели «русский мир» на терени сучасної України. І лише у єдності усіх верств населення можна протистояти ворогові. Уроком минулого послугує протистояння виваженого Івана Огієнка і революційного романтика Валер'яна Поліщука, який у молоді роки піддався ілюзіям більшовизму.

Список використаних джерел:

1. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Avon : Bath Press, 1993. – 1255 с.
2. Будзей О.В. Екстравагантний футурбільш / О.В. Будзей // Подолянин. – 2016. – №49. – С. 3.
3. Даниш В. Іду на Ви. Кодекс українця нової доби / В. Даниш. – Львів : Піраміда, 2014. – 285 с.
4. Куява Ж. Онук «Вічного революціонера» Роланд Франко [Електронний ресурс] / Ж. Куява. – Режим доступу: <http://sumno.com/article/onuk-vichnogo-revolutsionera-roland-franko-did-mi/>.

5. Матвієнко В. Розбудова міждержавних стосунків Фінляндії та УНР за доби Директорії / В. Матвієнко // Київська старовина. – 2002. – №1. – С. 62-72.
6. Огієнко Іван. Українська культура. Коротка історія культурного, життя українського народу / Іван Огієнко. – К. : Видавництво книгарні О. Череповського, 1918. – 275 с.
7. Попович М.В. Нарис історії культури України / М.В. Попович. – 2-ге, виправлене. – К. : АртЕк, 2001. – 727 с.

Valerian Polishchuk's young zest inspired by the ideas of pseudo humanity, social liberty and equality proclaimed by the Bolshevik propagation, was targeted against Ivan Ohienko's (1882-1972) nonconformity, who was the President of Kamianets-Podilskyi Ukrainian University at that time. Valerian Polishchuk (1897-1937), a XX-th century Ukrainian vanguard poet, was a student of the University for a short time (spring semester of 1920). Valerian Polishchuk mistakenly assumed Ivan Ohienko to be an adherent of the Black Hundred ideology that was Russian reactionary chauvinistic organization, basic principles of which were the Orthodoxy, monarchy and national character. The Black Hundred did not acknowledge Ukrainians and Byelorussians as separate nations with the right to be independent from the Russian Empire. On the contrary, Ivan Ohienko led national liberal policy aimed at the sovereignty of the Ukrainian Republic. As a minister of Education he made a law according to which schooling in the junior, secondary and high school had to be done in Ukrainian. Later being the Minister of Religion Ivan Ohienko issued a law which enforced the clergy of the Ukrainian Republic to conduct the liturgy, to preach, to confess laymen in Ukrainian. Both Ivan Ohienko and Valerian Polishchuk could have acted united against one common enemy Bolshevism which concealing its real goal of imperialism and Russian chauvinism, «enlisted» the hearts of young bold people who were later killed. It was bloody payment for their allegiance to the idea. Ivan Ohienko died in a strange land being an immigrant and Valerian Polishchuk was shot as a political convict of Social regime he defended so passionately being a student of Kamianets-Podilskyi Ukrainian University.

Key words: Bolsheviks, the Academic Council, socialists, *petlyurivtsi* (the Army of the Ukrainian Republic), futurist-Bolshevik, the Directory of the Ukrainian Republic, the soviet power.

Отримано: 24.01.2017 р.

О. О. Добринчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

AXIOLOGISCHE TRANSFORMATION DES ANTIKEN MYTHOS ÜBER ODYSSEUS IM DRAMA VON F.T. CSOKOR «KALYPSO»

In dem Artikel werden die Frage der Tradition, ihre Auswirkung auf das literarische Erbe insgesamt und Kombination mit der Innovation des österreichischen Dichters Franz Theodor Csokor im Stationdrama «Kalypso» betrachtet. Die Tendenzen der Interpretation des antiken Mythos und seine Fähigkeit zur Transformation werden in der Arbeit untersucht. Die Besonderheiten der Interpretation des antiken Mythos über Odysseus im Drama «Kalypso» werden behandelt. Formen und Arten der Transformation der mythologischen Gestalten werden analysiert, die produktivsten Motive, Probleme, Charakter der qualitativen Interpretation der bekannten Konflikte und semantischen Dominanten in der literarischen Interpretation des österreichischen Schriftstellers F.T. Csokor werden bestimmt. Die Hauptaufmerksamkeit konzentriert sich auf die Analyse der Transformationen, die der Hauptheld des Werkes überlebt hat. In dem Rezeptionsprozess des antiken Sujets werden die Vertiefung der psychologischen Charakteristik der Gestalt und auch unmittelbare Verlagerung der persönlichen Erfahrung des Autors auf eigenen Helden herausgestellt.

Schlüsselwörter: Tradition, Mythos, Rezeption, Überlieferung, Transformation, antike Gestalt, Odysseus, Heimkehr.

Das Problem des Traditionsbezugs ist für die Literaturwissenschaft, ebenso aktuell wie für die Geschichtsschreibung und für die Geschichtsphilosophie. Dabei fällt der Nachweis von Traditionsbezügen dann leichter, wenn er sich auf die «inner-literarische Reihe» beschränkt; das Arbeitsfeld bildet dann das Aufdecken von Einflüssen der Autoren untereinander, von Beziehungen und Abhängigkeiten inhaltlicher, motivischer, stilistischer Art, es betrifft ferner den Komplex von Tradition und Innovation auf der Produktionsseite von Literatur.

Die Frage der Tradition, ihr Einfluss auf die Literatur, die Umformung antiker Stoffe und ihre Transformationen sind zu den Forschungsgegenständen der wissenschaftlicher Werke von vielen Literaturkritiker und Literaturwissenschaftler geworden (S. Anner-Aentres, A. Njamzu, K. Bartsch, G. Fomina, D. Buchmann, N. Jakubovska, K. Rossbacher). Da das literarische Erbe des österreichischen Dichters nicht völlig übersetzt ist und es sehr wenig literarisch-kritische Information über das Leben und Schaffen von F.T. Csokor in der zeitgenössischen Literaturwissenschaft gibt, wird die Fragen der antiken Rezeption in Csokors Drama «Kalypso» zum Ziel unserer Untersuchung.

Das Ziel bestimmt die Erfüllung folgenden Aufgaben:

- die Wichtigkeit der mythologischen Tradition und ihre Auswirkung auf die Literatur des XX Jhs. zu analysieren;
- die Entwicklungsabstufungen der mythologischen Gestalt Odysseus mit der Berücksichtigung der psychologischen Dominanten des Dramas «Kalypso» nachvollzuziehen.

A.E. Njamzu, der berühmte ukrainische Forscher der Frage der Traditionsentwicklung in der Literatur, behauptet: «Die Dichtung unseres Jahrhunderts ist dort, wo sie wirklich «modern» ist, das Ergebnis von Experimenten mit den Mitteln und Möglichkeiten sprachlicher Wirklichkeitsgestaltung. Aber gerade das Experiment der Moderne führt oft unerwartet zu einem neuen Innwerden der in der Tradition bewahrten Kräfte, ihrer Motive, Bilder und Wahrheiten» [8, S.25].

Der deutsche Kritiker K. Bartsch definiert den Begriff «Tradition» in solcher Weise: «Sie [Tradition] bezeichnet zweierlei, überlieferte Inhalte und Formen sowie den Akt der Überlieferung selbst» [2, S.152]. Daraus ergeben sich verschiedene Fragenkomplexe, die nicht voneinander getrennt gesehen werden sollten; so etwa die Frage, was in einer bestimmten Zeit aus der Fülle von Vorgefundenem und warum gerade das als überlieferenswert selektiert wird, die Frage nach den Bedingungen, unter denen Tradition stattfindet, die Frage nach den Traditionsträgern und andere. Dementsprechend können wir Tradition als «Grundphänomen der menschlichen Existenz» nennen [2, S.152].

Jede Tradition hat zweierlei Auswirkung: Sie ist entweder unbewusst wirkend ein Erbe, das uns allen übergeben wurde, das zugleich fördernden und restriktiven Einfluss haben kann, oder sie ist bewusst der Rückgriff auf die Vergangenheit. Also Tradition als Überlieferungsgeschehen ist ein historischer und zugleich kommunikativer Akt, das heißt, sie stellt eine Beziehung zwischen Vergangenheit und Gegenwart her.

Zu jeder Zeit versuchten Dichter ihre Stoffe und Gegenstände so zu gestalten, wie es den Erfordernissen des Gegenstandes und dem Geschmack der Zeitgenossen entsprach. Änderte sich der Geschmack im Wechsel der Generation, so fand der Dichter neue Formen des Ausdrucks für sein Werk.

Es sei bemerkt, dass ein Text wesentlich von der literaturgeschichtlichen und historisch-gesellschaftlichen Situation geprägt wird, in der er entsteht, und von den Intentionen des Schriftstellers, die ihrerseits wieder von jener Situation mitbestimmt sind. Diese gilt es zu analysieren, ehe man die Frage beantworten kann, warum ein Werk Wirkung hervorzurufen und Tradition zu stiften vermag. Die Persönlichkeit eines Autors, seine Stellung zu öffentlichen, menschlichen Problemen sehr große Rolle spielen. Der Kritiker ist überzeugt, dass «die Entfaltung einer Tradition erst ermöglicht durch eine Reihe von Rezeptionsakten wird, die ihrerseits Niederschlag in literarischer Neuschöpfung finden müssen» [2, S.157]. Ein besonderes Problem stellt die Auswahl der literarischen Erscheinungen dar, an die sich eine Tradition anschließt.

Freilich hat sich die Antike schon längst aus einem kanonischen Ideal zum Paradigma eines geschichtlichen und zivilisatorischen Ablaufes gewandelt, aber gerade in ihrer Wandlungsfähigkeit liegt ihre lebendige Kraft. «Vollendet» ist sie nur in zeitlicher Hinsicht. Jene ehrfurchtsvolle Distanz, wie sie noch vor Jahrzehnten gegenüber dem klassischen Altertum geherrscht hatte, ist geschwunden, «wir haben die Neuwertung der nun unseresgleichen gewordenen Antike längst zur Kenntnis genommen, aber die Tatsache, dass in ihr die meisten menschlichen Situation und Erlebnisse schon vorweggenommen wurden, dass Hellas und Rom Archetypen für die ewigen Probleme der Menschheit geschaffen haben, ist geblieben» [1, S.133].

Hier sei es notwendig, Bedeutung und Funktion des Mythos im Hinblick auf seine Struktur als Erzähl- bzw. Darstellungsform näher zu erläutern. Der Mythos ist seiner Urbedeutung nach Erzählung von Ereignissen aus Anfangsperioden einer Kulturentwicklung innerhalb einer Spanne sakraler Zeit, die sich von der fortlaufenden Dauer des alltäglichen Lebens unterscheidet. S. Anner-Aentres sagt: «Die Struktur dieser im Mythos geformten Ereignisse ist also eine ahistorische, d. h. sie beziehen sich auf Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft der Menschheitsgeschichte» [1, S.133]. Zugleich ist er das Ord nende, das die Mannigfaltigkeit aller Erscheinungen in eine letzte, ursprüngliche und allumfassende Einheit spannt. Er umschließt das Wesenhafte, stets Gegenwärtige; des menschlichen Daseins.

So ermöglicht der Mythos anstelle einer konstruktiv gesetzten Harmonie ein einheitliches Welt- und Menschenbild, das aus der Form- und Maßlosigkeit der eigenen Zeit nicht mehr abgehoben werden kann. Im Mythos ist der organische Ausgleich der Differenziertheit der Erscheinungen im Einzelnen, ihre Zentralisierung oder bes-

ser Organisation auf eine Mitte hin, damit ihre Deutung als Sinnbild eines höher Geistigen bereits geleistet. Als «übergeschichtliches Maß» [1, S.133] entspricht er dem Ethos der Dichtung, Überzeitliches zu bewahren und in gültiger Form darzustellen. Und schließlich stellt er als Verbindendes zwischen den Völkern und Kulturen und als Formung überzeitlicher Wertbegriffe der Menschheitsentwicklung in einer lebendig gefühlten Tradition die Beziehung zu den Anfängen des menschlichen Lebens her und wahrt den Zusammenhang der verschiedenen Zeitepochen und Bewusstseinsstufen der Menschheit in der Kontinuität der Seinsbezüge.

Der Struktur nach eignet dem Mythos als erzählende Form von Gegenständen hoher Bedeutsamkeit ein gewisser Ereignischarakter, da die Ordnung der mythischen Vorgänge in der Erzählfolge vorgeführt wird. Der erzählende Mythos ist also in die dramatische Form überführbar.

Es sei betont, dass im Entwurf einer Mythosrezeption sehr wichtige Rolle die traditionsstiftende Macht der Leser oder Zuschauer spielt. K. Rossbacher sieht das Publikum und seine Geschmacksrelationen als «vermittelnde Instanz zwischen der «innerliterarischen» und der «außerliterarischen Reihe» [5, S.35]. Literatur vermag sich nicht selbst zu tradieren. Sie setzt Rezeption voraus. Deren Erforschung ist nicht bloß eine Aufgabe im Aspekt der Gegenwart (z. B.: Von wem, in welchem Umfang und vor allem wie wird Csokor heute gelesen?), sondern gilt auch für die zeitgenössische Rezeption durch die ersten Leser Csokors. Es braucht kaum betont zu werden, mit wie vielen Schwierigkeiten forschungstechnischer Art dieses Problem verknüpft und dass eine Lösung manchmal auch unmöglich sein kann. Der Wissenschaftler meint: «Zentral ist diesem Entwurf einer Rezeptionsästhetik der Begriff des «Erwartungshorizonts» [5, S.35]. Er ist zunächst vor allem eine Kategorie, die auf die Seite des Publikums, der Rezipienten gehört. Er sei rekonstruierbar vor allem aus jenen Geschmackspräferenzen, Neigungen, Antipathien, die in der Leserschaft dominieren, bevor das in Frage stehende Werk erscheint. Diesem Werk – und den anderen des Autors, der Gruppe etc. – ist ebenfalls ein Horizont eigen, ein Potential an Erfüllung oder Enttäuschung von Erwartungen auf der Leserseite. Im Grad und in der Art der Aneignung oder Nicht-Aneignung erscheine dann die ästhetische Distanz im Verstehen durch die Leser, die idealiter auch dokumentiert sein sollte durch empirisch fassbare Reaktion auf das Werk. Für die heutige Rezeption historisch entfernter Texte gilt dabei die Forderung nach dem adäquaten «Verstehen».

Themen aus dem griechisch-römischen Altertum haben denen anderer Kulturen gegenüber zwei Vorzüge: zunächst Material, das schon künstlerisch geformt ist, darüber hinaus aber ist die Antike die vergangene Zeit, in der wir unsere heutigen Denkformen und existentiellen Situationen am reinsten ausgeprägt wiederfinden.

Nach dem Zweiten Weltkrieg führte die Ähnlichkeit des Zeiterlebnisses mit dem durch Kriege zerrütteten Griechenland des 5. vorchristlichen Jahrhunderts Dichter und Schriftsteller zu einer neuen Wendung in ihrem Verhältnis zur Antike [9]. Österreich ist alter römischer Kulturboden. Die Verbindung mit der Antike war kaum jemals ganz abgebrochen, wohl aber sehr unterschiedlich gewichtet. So wie sich in den ersten beiden Jahrzehnten nach 1945 ein starkes Aufleben der antiken Tradition beobachten lässt, findet sich in der folgenden Zeit eine ebenso starke Abwendung in der österreichischen Literatur.

In dieser neuen Zeit erst erscheint die Antike als «magischer Spiegel der Vergangenheit» [3, S.143], mit dessen Hilfe die Gegenwart bewältigt wird.

D. Buchmann meint: «Die Aufgabe der Dichter nach 1945 lag nicht nur darin, wieder Anschluss an die Weltliteratur zu finden, sondern ebenso in der Bewältigung des Kriegs- und Heimkehrerlebnisses und im Brückenschlagen zu früheren Traditionen. So kam es geradewegs zu einer Renaissance der Antike, einem

Rückgriff auf den reichen Vorrat ihrer Motive und Formen. Diese Tradition aber hat nichts mit erstarrtem Traditionalismus zu tun, sie sollte Mittel zur Gegenwartserfassung sein, sie sollte die Grundsituation des Menschen verdeutlichen, seiner Selbstverwirklichung zum Durchbruch verhelfen!» [3, S.144]. Die Antike hilft den Autoren die Ratlosigkeit der Kriegs- und Nachkriegsgeneration vor den seelenzerstörenden Mächten des Krieges zu zeigen.

Aus der Fülle, der Werke österreichischer Dichter, die in solcher Weise auf antike Tradition zurückgegriffen, sei das Drama Franz Theodor Csokors «Kalypso» ausführlicher besprochen, und zwar wegen der Erlebens- und Themenaffinität zu Csokors Odysseusdichtung.

Dass jede Epoche Lieblinge der Geschichte und des Mythos hat, ebenso wie sie gewisse Charaktere ablehnt, ist bekannt. Ein Spartacus wäre kaum als Held eines Barockdramas vorstellbar, doch erkor ihn schon das 18. Jahrhundert zum Vertreter des Freiheitsgedankens, das 19. zum Märtyrer für soziale Reformen. Die Aufklärung konzentrierte ihren Themenkreis auf Repräsentanten der Tugend: Lucretia, Aristides, Cato; im Sturm und Drang sowie in der Zeit der Französischen Revolution waren die Gracchen Verkünder des Tyrannenhasses; in der französischen Resistance mochte die Gestalt einer Antigone den Widerstandswillen der Bevölkerung stärken; nach dem Zweiten Weltkrieg gewann das Heimkehrschicksal des Odysseus symbolhafte Bedeutung [10].

Über Franz Theodor Csokor existiert auch keine umfassende Biographie. Er blieb eigentümlich verschlossen, was sein persönliches Leben anbelangt, sosehr er sich auch in seiner Dichtung zu einer dauernden Aussage, zur Verkündung einer Botschaft an die Menschen verpflichtet fühlte [6; 7]. Der Krieg und der Verfall des Vielvölkerstaates flossen thematisch in seine in die Zwischenkriegszeit vielgespielten Dramen ein.

Da nur sein balladenartige die Antike betreffende Stationendrama «Kalypso» uns interessiert, möchten wir von Csokors Leben nur das erwähnen, was seinen Niederschlag in eben diesem Werk gefunden hat, und zeigen, wie aus dem Schicksal des Flüchtigen und Heimatlosen in dem 20. Jahrhundert die Antike als Paradigma einer Lebensbewältigung Gestalt gewann.

Im Jahre 1933 schloss sich Csokor beim Dubrovniker Pen-Club-Kongreß einem Protest gegen die Verfolgung der Gewissensfreiheit unter dem Hitlerregime an. Daraufhin wurden seine Werke bei allen deutschen Verlagen und Bühnen gesperrt. Im Jahre 1938 ging Csokor freiwillig (ohne rassische Gründe) nach Polen ins Exil. Damit begann seine Odyssee der Flucht, des Hungers, des Schreckens: aus dem brennenden Warschau rettete er sich nach Rumänien; als dieses der Achse beitrat, nach Jugoslawien; nach der Bombardierung Belgrads verhalf ihm sein Freund, der Bildhauer Ivan Mestrovic, zur Flucht nach Korfula. Vollkommen vermögenslos und dem Verhungern nahe, musste er den Stein seines Burgtheaterringes verkaufen, um sich am Leben zu erhalten. Als nach dem Waffenstillstand Italiens die Partisanen die Herrschaft über die Insel ergriffen, stellte sich Csokor ihrem Arzt als Helfer zur Verfügung. Schließlich wurde er nach Bari evakuiert. Die letzte Station war Rom. Von dort kehrte Csokor im Jahre 1946 in die Heimat zurück [3, S.146; 6; 7].

Der Niederschlag dieser «Wanderjahre durch den Krieg» findet sich in dem Erlebnisbuch «Auf fremden Straßen» und in der Sammlung seiner Briefe aus dem Exil: «Zeuge einer Zeit» Csokor schreibt über diese Zeit: «Alle Greuel wurden Wirklichkeit an unserer eigenen Haut. Wo war für uns nun die Methode gegeben, die eigenen Erfahrungen zu gestalten, welche Worte galt es für das Unsagbare zu wählen? Auf welche Weise konnte man in der Gegenwart Erlittenes gleichnishaft in die Vergangenheit versetzen?» [3, S.146]. Hier bot die Antike die Hilfestellung.

Auf der Insel Korfula entstand, noch unter dem Eindruck der Flucht aus den Schrecken des Krieges, der abenteuerlichen Irrwege, das balladenartige Stationendrama

«Kalypso». Es schließt sich thematisch an den 5. Gesang der Odyssee an; die Sprache, eine expressive Prosa, wird durch wörtliche Zitate aus der Homerischen Dichtung verfremdet.

Götter und Menschen stehen einander gegenüber. Die Götter, schon menschlichen Schwächen verfallen, würden vergehen in einer Zeit, der sie nichts mehr bedeuten, gäbe es nicht den Sänger, der ihnen im Gedicht Ewigkeit verleiht, jene Ewigkeit, die seine Kunst auch den Sterblichen schenkt.

Götter und Menschen – das ist der eine Themenkreis des Schauspiels, Mann und Frau der zweite, der Heimkehrende, der nicht mehr in die Heimat findet, der dritte.

An den Strand der göttlichen Nymphe Kalypso wird ein Schiffbrüchiger verschlagen. Es ist Odysseus. Wohl darf er endlich heimkehren, doch seine Prüfungen sind noch nicht zu Ende. Sie sind mit seinem Verlangen nach Rache verbunden. König, Feldherr, Held – das war er schon alles, nun nennt er sich Niemand. Er hat Polyphem geblendet, die stymphalischen Vögel besiegt und so den Krieg selbst überwunden, doch er hat auch in der Tiefe des Totenreiches den Verlockungen des Vergessens widerstanden. Göttermacht schreckt ihn nicht mehr, allein bei Kalypso, in ihrer Liebe, wird «Niemand» fast wieder ein Mensch. Auf ihrer Insel des Friedens, von hingebender Liebe umhegt und endlich wieder liebend, vergisst Odysseus für kurze Zeit das Henkeramt seiner Rache. Und doch gelingt es der Göttin, die jetzt nichts als Weib sein will, nicht, den Geliebten zu halten. Agamemnos Schatten erscheint ihm im Traume und mahnt ihn, sich freizumachen von einer Liebe, die ihn für immer besitzen will. Denn: «Die unsern Tod wollen, sind nicht die Schlimmsten, die unser Leben wollen, die sind es» [4, S.34].

Odysseus wählt statt der Unsterblichkeit in der Liebe das ungewisse Schicksal des Sterblichen. Er verlässt Kalypso. Doch einen Göttertag (dreißig Jahre) später kehrt er zu ihr zurück – als Toter von den rastlosen Wellen des Meeres an ihren Strand gespült. Denn ebenso sehnstchtig wie er von der Insel Ogygia über das Meer schaute, nach seiner Heimat hin, ebenso sehnte er sich in Ithaka nach jenem seligen Eiland, das er verlassen hatte.

Odysseus bei Csokor findet nicht für immer in die Heimat zurück. Das entspricht zwar nicht der homerischen Dichtung, wohl aber einem tiefer gelagerten antiken Mythos, in welchem der Held nach Vollzug der Rache seine Heimat wieder verlässt und den Tod im Meere findet. Im Drama finden wir eine Grundsituation des modernen Menschen dargestellt: das Nicht-Ankommen selbst bei erreichtem Ziel. Csokor wendet sich zum Metaphysischen. Nicht die zeitbedingte Humanität einer Nachkriegsgeneration, die vom Völkerrecht träumt, ist sein Anliegen: zukunftsahnend sieht sein blinder Sänger zugleich mit dem Ende der alten Götter eine neue Weltmacht der Liebe entstehen, wenn «einer zur Welt kommt, ein größerer Dulder als dieser, der nur unser Elend auf sich nimmt, ohne Sehnsucht nach Hader und Rache» [4, S.45].

Der österreichische Dichter F.Th. Csokor bringt zwei Frauengestalten ins Spiel: neben Kalypso, der liebenden Göttin, die bereit ist, um der Liebe willen ihre Göttlichkeit hinzugeben, die Nymphe Galathea, das frivole, oberflächliche Weibchen, auf die Bühne, das seine Göttlichkeit zum bloßen Genüsse missbraucht.

XX Jh. wurde für die Menschheit die Epoche der großen Hoffnungen und apokalyptischen Schocke. Gerade die Literatur bekam die Aufgabe die komplizierte Dialektik des Jahrhunderts zu zeigen. Die Schriftsteller dieser Periode benutzen sehr oft in ihren Werken den traditionellen Stoff, der die codierten sozial-historischen, ideologischen und psychologischen Gesetzmäßigkeiten des gesamt menschlichen Daseins enthält. Die Frage der Tradition wird nicht nur für die Dichter des bestimmten Landes, sondern auch für die Literatur im Allgemeinen. Es wird so erklärt, dass wenn die Schriftsteller sich in der Situation «an einem Scheideweg» befanden, wendeten sie sich an uralte Erfahrung der Menschheit, die in den Mythen, vor allem in den antiken den Grundstein gelegt wurde, um die Lösungen der scharfen sittlichen und philosophi-

schen Fragen zu finden. Für den österreichischen Dichter F.T. Csokor ist Odysseus, der sich nach der Heimat sehnt und doch die Heimat nicht wiederfindet, aus dem unmittelbaren Schicksal des Zweiten Weltkrieges zum Sinnbild eigenen Erlebens geworden.

Quellenverzeichnis:

1. Anner-Aentres S. Die Umformung antiker Stoffe bei Felix Braun / Silvia Anner-Aentres // Traditionen in der neueren österreichischen Literatur / [redigiert von H. Möcker]. – Wien : Österreichische Bundesverlag, 1980. – S. 129-139.
2. Bartsch K. «Tradition» als Problem der Literaturwissenschaft / Kurt Bartsch // Traditionen in der neueren österreichischen Literatur / [redigiert von H. Möcker]. – Wien : Österreichische Bundesverlag, 1980. – S. 152-162.
3. Buchmann D. Die Antike als Hilfestellung für die Moderne (mit besonderer Berücksichtigung der Werke von Franz Theodor Csokor) / Dagmar Buchmann // Traditionen in der neueren österreichischen Literatur / [redigiert von H. Möcker]. – Wien : Österreichische Bundesverlag, 1980. – S. 140-151.
4. Csokor F.T. Kalypso / F.T. Csokor. – Wien : Im Selbstverlag des Verfassers, 1946. – 63 S.
5. Rossbacher K. Die Tradition und ihre kritische Erinnerung. Zu Rezeption Adalbert Stifters bei Jutta Schutting / Karlheinz Rossbacher Buchmann // Traditionen in der neueren österreichischen Literatur / [redigiert von H. Möcker]. – Wien : Österreichische Bundesverlag, 1980. – S. 31-48.
6. Schulenburg U.N. Lebensbilder eines Humanisten. Ein Franz Theodor Csokor-Buch / U.N. Schulenburg. – Wien : Löcker, 1992. – 276 S.
7. Strelka J.P. Immer ist Anfang. Der Dichter Franz Theodor Csokor / Joseph P. Strelka. – Frankfurt am Main : Lang, 1990. – 125 S.
8. Нямцу А.Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) : монография / А.Е. Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – 520 с.
9. Фоміна Г.В. Міф і легенда у загальнокультурному просторі : монографія / Г.В. Фоміна, А.Е. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2010. – 256 с.
10. Якубовська Н.О. Своєрідність трансформації мотивів гомерівської Одиссеї в європейській літературі XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / Н.О. Якубовська ; НАН України, Ін-т літ-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2005. – 20 с.

У статті розглядається питання традиції, її впливу на літературну спадщину людства в цілому та поєднання із новаторством австрійського письменника Франца Теодора Чокора у драмі «Каліпсо». Досліджуються тенденції переосмислення античного міфу та його здатність до трансформацій. Розглядаються особливості інтерпретації античного міфу про Одиссея у драмі «Каліпсо». Аналізуються форми та способи трансформації міфологічних образів, визначаються найпродуктивніші мотиви, проблеми, характер якісного переосмислення загальновідомих колізій та змістових домінант у літературній інтерпретації австрійського письменника Ф.Т. Чокора. Основна увага зосереджується на аналізі трансформацій, яких зазнав міфологічний образ Одиссея у даному творі. У процесі рецепції міфологічного сюжету виявляється поглиблення психологічної характеристики образу, а також безпосереднє перенесення особистого досвіду автора на власного героя.

Ключові слова: традиція, міф, рецепція, перенесення, трансформація, античний образ, Одиссей, повернення до дому.

Отримано: 10.02.2017 р.

В. О. Казимір

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СИНЕРГЕТИКА МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ І. ОГІЄНКА

Ідеї синергетики, зокрема лінгвосинергетики, розкривають складну природу живої людської мови, сприяють розумінню її як духовної сили в сучасному світі, житті народу і окремої людини. Понятійний апарат синергетики може прислужитися розумінню сутності й природи поняття рідна мова. І. Огієнко сформулював лінгвофілософські ідеї, які стосуються сутності і значення рідної мови для етносу.

Ключові слова: динаміка мови, мовна ситуація, синергетика, самоорганізація, саморегуляція.

Сучасний етап розвитку лінгвістичних досліджень потребує не лише поглибленого, а і всебічно-інтегрального розгляду мовних явищ для створення постмодерністської лінгвістичної теорії. Прагнення лінгвістів виробити нову парадигму свідчать про усвідомлення складності та багатогранності мови. Важливу роль у формуванні постмодерністської лінгвістичної теорії відіграє синергетична парадигма вивчення мови.

Як засвідчує наукознавство, завданням якого є визначення спільних рис та певних відмінностей у всіх галузях науки та культури, науковий пошук проходить у своєму розвитку три основні етапи з дещо відмінними підходами до досліджуваної системи об'єкта, які позначають термінами: класичний, неокласичний, або постнеокласичний (традиційний, модерністський, постмодерністський). Ці підходи збігаються з головною метою наукового пошуку (здобування знань для встановлення істини), а різняться за методологіями, методиками та цілеустановками, покладеними в основу пошуків.

Сучасний стан мовознавчої науки кваліфікується як поліпарадигмальний із-за прагнення лінгвістичної спільноти до цілісного всеєдиного знання, до «зустрічі різних наук» [3, с.18], через розуміння того, що пояснення мови неможливе без залучення потенціалу різних галузей знань.

Дослідники, характеризуючи сучасний парадигмальний простір мовознавчої науки, висувують різні атрибути нової парадигми:

- теоантропокосмічна, орієнтована на ідеал цілісного знання, підґрунтя якої закладене в працях П. Флоренського, С. Булгакова, О. Лосєва та ін.;
- функціонально-комунікативна (прагматична), спрямована на дослідження «мови в дії», у процесах комунікації, на аналіз множинної функціональної природи мовних явищ;
- експерієнталістська (досвідна), що керується у процесі пізнання мови критеріями людського досвіду, властивостями мислення і психіки;
- когнітивно-дискурсивна, підґрунтям якої є погляд на мову як «когнітивне утворення, що використовується в комунікативній діяльності і має для цього необхідні одиниці, структури, категорії і механізми» [3, с.11-12];
- синергетична, яка підходить до мови як відкритої складної нелінійної системи, невідновленої і перехідної від хаосу до впорядкованості (Р. Тома) [3, с.15].

Як бачимо, злам тисячоліть у лінгвістиці ознаменувався черговою зміною моди на ракурс розгляду мовних явищ, появою і реалізацією в лінгвістичних дослідженнях іншого «стилю мислення, визначає нові параметри постановки

і розв'язання наукових мовознавчих проблем. Якщо прийняти як вихідну запропоновану Ю.С. Степановим тричленну схему еволюції теоретичних уявлень у лінгвістиці: «філософія імені» (семантична парадигма) – «філософія предиката» (синтаксична парадигма) – «філософія егоцентричних слів» (прагматична парадигма), то, виходячи з пріоритетних стратегій лінгвістики сьогодення, неважко збагнути, що ми перебуваємо на третій сходинці поступального розвитку філософських поглядів на мову, коли в центрі лінгвістичної уваги опинився детермінований певною культурою користувач мовою – суб'єкт, що пізнає світ, мислить, оцінює, відчуває. Появу нової наукової парадигми в мовознавстві, як і в будь-якій іншій галузі знання, слід визнати подією природною і навіть прогресивною, що відповідає духові наукового пошуку: «В історії лінгвістики неодноразово відбувалося концентрування ... уваги на тій чи іншій окремо взятій іпостасі мови, що, як правило, забезпечувало прорив до розуміння відповідних її характеристик...» [5, с.232].

Синергетичність – принцип дослідження, згідно з яким предметом аналізу є складні, відкриті, нелінійні суперсистеми, що функціонують за рахунок взаємодії їхніх підсистем і перебувають у стані більшої чи меншої рівноваги, а об'єктом – механізми, що регулюють динаміку, самоорганізацію та збереження цих систем [4, с.538].

Останні десятиліття у вітчизняному і зарубіжному науковому співавторстві є часом інтенсивного пошуку нових методологічних стратегій, сумісних з теоретичними традиціями гуманітарних наук. Одним з найбільш продуктивних напрямів такого пошуку є синергетичний підхід до лінгвістики, культури, історії, соціології тощо.

Неокласичні теорії репрезентує в лінгвістиці лише синергійна теорія Р. Келера, яка, однак, ще не пояснює функціонування окремих мовних феноменів (синонімії, полісемії тощо). більше того, незважаючи на два десятки виявлених загальноновизнаних законів мови та тексту, завданням лінгвістичного майбуття залишається, на думку Р. Келера [1, с.15], встановити крайні умови вживання явища та фактори, визначальні для їх параметрів. Однак до цього часу не встановлено кінцевого зв'язку між різними гіпотезами та теоріями, тобто до цього часу немає теоретичного підґрунтя для подібного дослідження. Більше того, подальші перспективи для появи нових неокласичних теорій, на нашу думку, явно обмежуються відсутністю узагальнюючих систематизацій, у яких указується на параметри порядку, тобто незавершеністю досліджень першого та другого етапів. Акумуляція наявних індуктивних знань (на основі емпірично зібраних даних) створить ширший ґрунт для розробки подальших лінгвістичних теорій. Інакше кажучи, повертаючись до класичної епохи, необхідно систематизувати набуті знання в цій галузі про об'єкти дослідження для відзначення логічних зв'язків між її одиницями та пояснення на цій основі емпіричних фактів. Загалом, етап неокласичної систематизації щодо окремих феноменів уможливило формулювання нових пропозицій у вигляді гіпотез, підвищує можливість їх перевірки та сприяє побудові єдиної неокласичної дедуктивної теорії мови.

Інакше кажучи, лінгвістика, незважаючи на наявність деяких систематичних, але розрізнених концепцій (пор. когнітивна, компонентна, трансформативна, психолінгвістична, нейролінгвістична семасіологія) ще не в спроможі пояснити значення та полісемію слова як системний феномен, оскільки до цього часу відсутня повна неокласична систематизація отриманих емпіричних результатів та їх відповідне пояснення, не береться до уваги й неокласичний (постнеокласичний) принцип саморозвитку. якщо врахувати дедуктивний принцип структурного підпорядкування наших знань (принцип «матрьошки»), то систематизація має відбу-

ватися на трьох рівнях: мегарівні мови, макрорівні семантики та макрорівні семи. У нашому випадку мова виступає мегарівнем для полісемії, яка проявляється як частина мовної багатозначності; саме значення є для полісемії макрорівнем, а його характеристики – макрорівнем. Щоб зрозуміти механізм полісемії, необхідно звернутися до макрорівня значення, де приховуються нейрофізіологічні та психологічні основи презентації значення, які проявляються у різних семантичних відношеннях. Щоб побачити принципи функціонування та становлення полісемії, то слід розглянути її динамічні кількісні та якісні характеристики в синхронії та діахронії. Ці часові аспекти взаємопов'язані – семантичні зміни значення в діахронії ґрунтуються на синхронному варіюванні, а ступінь їх регулярності (чи закон) оптимально простежуватиметься в панхронії (позачасовому аспекти).

Отже, переміщення людини і всього людського в центр лінгвістичної уваги, усвідомлення мови як втілення духовної енергії народу спричинили перегляд багатьох, здавалося б, незаперечних аксіом мовознавства, зокрема ревізію лінгвосеміотичних і семантичних догматів.

Синергетика як загальна теорія самоорганізації складних систем вивчає процеси спонтанного виникнення і динамічного розвитку колективних структур. Один із основоположників синергетики Г. Хакен визначає її як частину загального системного аналізу, мета якого – знайти універсальні закономірності поведінки й загальні закони самоорганізації складних динамічних систем [5, с.361]. У працях сучасних дослідників синергетика виступає як новий світогляд, пов'язаний з дослідженнями феноменів самоорганізації, не лінійності, нерівноваги, глобальної еволюції, вивчення процесів становлення порядку через хаос, біфуркаційних змін, незворотності часу, нестійкості як основоположних характеристик процесу еволюції. Іншими словами, синергетика аналізує механізми і процеси взаємодії елементів і підсистем складних динамічних систем, які дозволяють їм зберегти цілісність і функціональні властивості.

Важливим пунктом синергетичної теорії є теза про те, що будь-яка динамічна система здатна постійно обмінюватися змістом (енергією чи інформацією) з навколишнім середовищем і мати як джерела, так і стоки енергії. При цьому процеси обміну відбуваються не лише через межі системи, яка само організується, але й у кожній точці цієї системи. Обмін може відбуватися також між двома якісно різними прошарками, рівнями, підсистемами однієї й тієї ж системи. Це означає, що структура синергетичних систем визначається не окремими елементами, не суто зовнішніми впливами і не внутрішніми цілями. Структура детермінована процесами взаємодії – «масштабними переходами узгодження частин і цілого» [4, с.111].

Синергетична парадигма наукового аналізу дозволяє глибше заглянути в мовні і мовленнєві процеси, оскільки мова за своїми характеристиками є відкритою динамічною системою. Як і інші нелінійні системи, мова здатна до самоорганізації і саморегуляції й адаптується в ході еволюції до навколишнього середовища не лише шляхом збагачення словникового складу, але й за рахунок змін своєї структури.

Синергетика як загальна теорія самоорганізації складних систем вивчає процеси спонтанного виникнення і динамічного розвитку колективних структур.

Синергетику позиціонують на даний час у трьох іпостасях: як науку, методологію і картину світу, проте існують чисельні спроби надати синергетиці іншого статусу: як нового наукового напрямку (О.М. Князева, С.П. Курдюмов, Д.С. Чернавський), мета науки (А.А. Данилов), нової наукової парадигми (В.А. Белавін, Т.І. Домброван, О.О. Селіванова, В.В. Тузов), сучасного наукового стилю мислення (Г.О. Котельніков), міждисциплінарного мислення (Г. Хакен), дискурсу науки епохи постмодерна або постнекласичної науки (В.І. Аршинов, В.Г. Буданов). У контексті

нашого дослідження релевантним є, насамперед, визнання синергетики як сучасної наукової парадигми, в межах якої об'єктом дослідження є складні відкриті нелінійні системи різного походження у їх становленні та еволюції. Як і порівняльно-історична, структуралістська, функціональна, когнітивно-дискурсивна наукові парадигми, синергетика має свою історію, представлена низкою методологічних і концептуальних напрямів і шкіл. Синергетична наукова парадигма перебуває у стані становлення і віддзеркалює основні риси сучасного наукового мислення – прагнення до інтегративності методологій і міждисциплінарність дослідницької діяльності.

Загалом становлення лінгвосинергетичної парадигми пов'язане з низкою труднощів: важко перевірити запропоновані синергетичні моделі експериментально; практично неможливо спостерігати механізми саморегуляції і самоорганізації мови через повільну трансформацію систем мови; встановлення необхідних для синергетичних моделей змінних, придатних для обчислення, ускладнене навіть на репрезентативному лінгвістичному матеріалі; у ході еволюції мови змінюються межі лінгвістичних об'єктів. З огляду на це «пошуки мовних механізмів саморегуляції носять найчастіше інтуїтивно-феноменологічний характер» [2, с.2].

Напрацювання квантитативної лінгвістики дозволили відомому німецькому лінгвісту Р. Келеру створити міжрівневу синергетичну модель мови як системи. Ця модель охоплює шість лінгвістичних величин (довжина слова, частота, кількість фонем, полілексія, полі текстуальність, величина лексикону), десять зв'язків з позамовними феноменами (мінімізація затрат на кодування і декодування інформації, затрати на процес передачі повідомлення, економія і специфікація контексту, мінімізація лексичного обсягу повідомлення) і дванадцять інтерпретованих процесів (фонологічна уніфікація і диверсифікація, лексикалізація, лексична редукція, скорочення, глобалізація інформації тощо). Автор перевіряв її об'єктивність на значній кількості емпіричних даних [2, с.87]. Проте, як зазначає дослідник, запропонована модель є лише одним з перших кроків до створення цілісної синергетичної концепції мови, оскільки поза увагою залишилося багато інших чинників (синтаксис, прагматика, семантика) та підсистем мови, які необхідно інтегрувати в цю модель [2, с.154].

Синергетична сутність мови найповніше виявляється у першу чергу, в межах мовленнєвої діяльності, у спілкуванні, у другу чергу – у мові як складноорганізованій системі одиниць і категорій різних рівнів. У комунікаціях мова постає як відкрита, нелінійна, флуктуаційна, дисипативна (така, що може не залишати в собі відбитків зовнішніх впливів), немарківська система. Мовленнєва діяльність у використанні її мільйонами носіїв конкретної мови є певним хаосом, оскільки кожен мовець, залишаючись самим собою, бажає адекватного порозуміння з іншими. Це зумовлює нерівноважність мови в комунікації, підпорядковану низці аттракторів (сферам повного або абсолютного впорядкування нерівноважної системи).

Синергічна сутність мисленнєво-мовленнєвих процесів є безперервним співвідношенням і співорганізацією ментальних актів, процесів, станів і модусів свідомості особистостей з різноманітними мовними і риторичними структурами. Думка і слово у розмаїтті взаємозв'язків і співвідношень становлять складне «співбуття». Самоорганізація системи відбувається як упорядкування випадкового, пов'язаного з індивідами, і стабільного, усталеного, створеного індивідами за сотні, а то й мільйони років існування мови.

Дослідження у сфері синергетики засвідчують складність використання даних мови, неможливість прямого «трансферу» синергетичних ідей у дослідження живих людських мов. На думку сучасних вчених, природна мова – не просто складна нерівноважна система знаків, символічна система, яка несе

в собі в згорнутому вигляді смисл іншої сутності, яка не дана людині безпосередньо. Вона синергетична, співенергетична людині, її свідомості, мисленнєвим процесам, енергіям світу, до якого мова скерована своїми денотативно-референційними механізмами. Мову сприймають як глибоко духовне явище, символічну систему, медіум, споріднений з енергіями пізнання, мислення і енергіями зовнішнього світу, на який скерована пізнавальна діяльність людини. Це пов'язано з тим, що «сутність мови, – тією мірою, якою вона взагалі може відкритися, – відкривається не «інструментальному», а філософському погляду».

З філософської точки зору, мова постає перш за все як «оселя людського духу». Тому найважливішим завданням сучасної лінгвосинергетики є пізнання механізмів синергетичної сутності мови як символічного медіуму, що перебуває на межі духовного світу людини з його устремліннями пізнати навколишній світ і енергетикою зовнішнього «великого» світу, що є найменш вивченим аспектом взаємозв'язків «людина – світ».

Про рідну українську мову висловлювалися багато вітчизняних учених (мовознавців, психологів, педагогів, етнологів, культурологів, політичних і культурних діячів), залишивши цінні зауваження щодо поняття «рідна мова» в його наповненості українськими реаліями. Наприклад, розвідки І. Ковалика, Т. Космеди, І. Галенко, Т. Панько, О. Сербенської про лінгвістичну концепцію Івана Франка з його глибоки розумінням того, що «мова росте елементарно, разом з душею народу». Концептуальні ознаки рідної мови ці вчені розглядали не окремо, а експлікували у сукупності наукових поглядів.

Однією з найважливіших праць філолога І. Огієнка у царині соціолінгвістичного опрацювання проблеми рідної мови є праця «Наука про рідномовні обов'язки» (1936), в якій учений обґрунтував оригінальну лінгвофілософську концепцію цього над значущого і одного із найсуперечливіших понять науки про мову загалом, соціолінгвістики, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, культурології, теорії та практики міжкультурної комунікації – «рідна мова».

Найголовнішими ознаками рідної мови кожної людини І. Огієнко вважав духовне начало, нерозривний зв'язок з мовою батьків (тобто «батьківською мовою»), мовою етносу, до якого людина належить (тобто «етнічною мовою»), і культурою цього етносу.

Уже на початку ХХ ст. І. Огієнко сформулював важливі лінгвофілософські й педагогічні ідеї, які стосувались сутності, природи і значущості рідної мови для етносу й окремої людини. Ці погляди розвинули наступні покоління вітчизняних дослідників української мови.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень : підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2008. – 240 с.
2. Кійко С.В. Синергетика омонімії як мовного, мовленнєвого і міжмовного явища : монографія / С. В. Кійко. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 532 с.
3. Постовалова В.І. Наука о языке в свете идеала цельного знания / В.И. Постовалова // Язык и наука конца XX века. – М. : РАН, 1995. – С. 342-420.
4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Хакен Г. Синергетика: Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.

The given article highlights the problem of the current state of German language under a new systematic approach to language. Language has been traced as a self-organising system. The epistemological background of this approach can be characterised by

the basic assumption that a language phenomenon can always be explained by the fundamental axiom of self organisation together with the boundary conditions concerned. This research defines that self-organisation and self-regulation is an essential property of linguistic systems, together with its empirical corroboration, has come at the same time as the emergence of a new sub discipline of systems theory: synergetics.

Key words: linguistic dynamics, linguistic situation, synergetics, self-organisation, self-regulation.

Отримано: 23.05.2017 р.

УДК 811.111'373.7

І. С. Казимір

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ АФОРИСТИЧНОГО ФОНДУ В. ШЕКСПІРА

Стаття присвячена проблемі семантичної стабілізації на прикладі афористичного фонду В. Шекспіра. Розглянуто становлення прототипів В. Шекспіра з урахуванням новітніх тенденцій вивчення мови.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, афоризм, ептонім, прототип, семантична стабілізація.

Згідно даних наукових джерел, стан сучасних лінгвістичних досліджень сьогодні характеризується провідною тенденцією лінгвістичних досліджень опису лексичних та фразеологічних мовних одиниць. Особливу увагу привертають крилаті вислови (далі КВ), які відображені в багаточисельних лексикографічних виданнях і вважаються одним із важливих джерел задоволення інтелектуальних і художньо-естетичних потреб суспільства у процесі мовної комунікації.

«Печать авторства» – невід’ємна і основна, як уже згадувалося раніше, диференційна ознака ептонімів проявляється не лише у виборі лексичних одиниць, а й у значенні як цілісних новоутворень. Використовуючи готові слова, автор твору звершує акт номінації, тим самим переводячи мовні знаки з парадигматички – системи мови, світу абстракцій, охоплюючи множинність фрагментів дійсності у синтагматику, де з цієї множинності відбирається єдиний фрагмент, як автор зображує у творі. Представлений читачеві прототип КС співвідноситься з певним фактом позамовної діяльності, що відображено у першоджерелі. З цього випливає, що значення прототипу має здатність набувати виразної форми, яка б відповідала всім мовленнєвим нормам на відміну від мовних одиниць [4].

Будучи попередньо озайомленим з першоджерелом, носій мови обирає єдине можливе значення. Наприклад: *a strange flesh*, що може означати як і дивна повнота, невідома сім’я, невідома плоть, тим не менш співвідноситься безпосередньо з твором В. Шекспіра (*Caesar ... Yea, like the stag whens now the pasture sheets, The barks of trees thou browsed'st; on the Alps It is reported thou did steat strange flesh, Which some did die to look on: and all this («Antony and Cleopatra», Act I, sc 4)*, і означає «дивна їжа» [4].

Процес формування семантики ептонімів аналогічний формуванню ідіом. Дослідниця Н.Н. Кірілова зазначає, що фактично кожна ситуація інтерпретується по-різному, тобто може мати декілька лексико-семантичних аспектів, отрима-

них методом дедукції. Але утворенню ФО слугує лише «префразеологічний» рівень. Інші перебувають у латентному стані [5, с.82-90]. Різниця полягає лише у тому, що префразеологічний аспект відображає *бачення народу*, а преептонімічний – *автора-джерела*. Інакше кажучи, семантика ептоніма мотивується контекстом у лінгвістичному сенсі. Цей контекст визначається як фрагмент тексту, що охоплює обрану для аналізу одиницю і не є суперечливим щодо загального сенсу наведеного тексту. Значення прототипу можна трактувати не лише за допомогою семантично чи граматично зумовленої лексики, а й завдяки іншим словам в межах речення або надфразової єдності. Такий контекст вченими прийнято називати розгорнутим [1]. Такого типу контекст поділяють на попередній та наступний. Наприклад, метафоричне значення ептоніма *itchingspalm* (*жага до грошей*) розкривається наступними фразами: Cassius: In such a timeas this it is not meet That every offenses should bear his comment. Brutus: Let me tell you, Cassius, you your self are much condemn'd to have an itching palm, to sell and mart your offices for gold to un deservers. Cassius: I, a nitching palm! У цьому прикладі бачимо приклад формування контексту, з якого стає зрозумілим семантика виразу. Метафора Брута пояснює жагу Кассія до грошей, що призводить до продажу милостей. Втім, ми можемо говорити про попередній контекст. Через макроконтекст (в семіотичному розумінні терміна) розкривається значення прототипу. Це може бути назва витвору мистецтва, назва друкованої продукції або ім'я одного з головних героїв художніх книг або кінофільмів. Часто на інтерпретацію таких прототипів має вплив «над-контекст» саме в тому випадку, коли чітко й яскраво окреслено його смислове наповнення у визначений період історичного життя мови [1, с.160].

Ептонім може мати декілька мотиваційних контекстів, за умови різних версій текстових джерел: наприклад, *out-Herod Herod*, що в перекладі означає перевершити у жорстокості самого Ірода. Уперше ім'я Ірода згадано у Біблії, в описі жорстокої події винищення всіх немовлят чоловічої статі. Пізніше знаходимо у В. Шекспіра: *I would have such a fellow whipp'd foro'er doing Termagant; it out Herod Herod* («Hamlet» act III, sc.2). Як бачимо, значення ептоніма формується під безпосереднім впливом висхідного контексту або декількох контекстів різної протяжності. Воно є специфічним і відноситься до образних значень мовних одиниць цитатного походження, як це прийнято вважати у лінгвістиці [4].

Ептоніми, які генетично є фрагментами тексту, беруть участь в оформленні його змісту, репрезентуючи зображувальні факти позамовної діяльності: історичний, але побачений автором видуманий персонаж; дійсний, але пронизаний авторським сприйняттям певний факт або подія. Називаючи складний або простий денотат, вони виступають засобом первинної номінації. Взяті з тексту-джерела фрагменти, які активно використовують для найменування інших фактів навколишньої дійсності, виступають у ролі крилатих слів і виразів, отримують назву – засоби вторинної номінації. Наприклад: знаходимо шекспірівську фразу *cakesandale*, яка є синонімом до слів: веселощі, задоволення, розваги: *Dost thou think because thou artvirtuous there shall be no more cakesandale?* («Twelfth Night» act II, sc.3) [9]. Слова Сера Тобі про кінець веселого життя виступають у ролі первинного номінативного акту. А вже у творі Ентоні Троллопа «Замок Річмонд»: *There was a feeling...that in very truth the time for cakes and ale in this world was all over. It was this feeling that made a residence in Ireland at that period so very sad* (vol. II, ch. XXIII) або в англійського історика Треvelyна Джорджа у праці «Історія Англії»: *Many Tories of the old school disliked the «Clapham sect» as they were called – for their friendship with Dissenters, their other people's souls, their want of appreciation of the spirit of cakes and ale* (book V, ch.VI) фраза виступає у ролі вторинного номінативного акту.

Наочним прикладом може слугувати епітонім В. Шекспіра *Cordelia's gift*, що відображає ніжний та тихий голос однієї з головних героїнь його трагедії. Приклад вторинного номінативного акту ми знаходимо у творі Броутона Рода «Лікар Купідон»: It is her voice that he hears prevailing over those of the rest of the company as he enters the room, for she has not *Cordelia's gift* [9, p.312]. Намагаючись максималь-но зблизити ситуації, відбувається факт уподібнення однієї ситуації іншій.

Протиріччя виникає за умов кваліфікативності значення епітоніму у функціональному і семантичному аспектах. У мовному потоці номінативна одиниця, що виступає у вторинній функції, зазнає семантичних змін. Прикладом може слугувати метафора – вторинна номінація, що базується на схожості предметів. П. Рікер, розвиваючи ідею Г. Райла про те, що в основі метафоричного виразу лежить категоріальна помилка, коли об'єкти однієї категорії представляються у термінах іншої, називає метафору «навмисною категоріальною помилкою». Відбувається так зване розмивання логічних або встановлених меж, завдяки чому прослідковують нові збіги, відкриті для сприйняття в рамках попередньої класифікації. Іншими словами, сила метафори полягає у спроможності ламати наявну категоризацію задля того, аби на руїнах старих логічних меж будувати нові. Відмінність первинного найменування від вторинного проявляється на сигніфікативному рівні.

Зображений у тексті-джерелі факт, явище, подія у процесі номінації розуміють як конкретну єдність, тому відповідну номінативну одиницю протиставляють класу тих самих фактів, явищ, подій. На відміну від звичайної метафори, образність семантики КС ґрунтується на єдності об'єктів не двох, а лише одного класу. Таким чином, значення епітоніма є аналітико-синтетичне, що полягає у прагматичній орієнтації на гру, іронію, апеляцію до авторитету [3, с.231].

Діалектика формування семантики КС полягає у зіткненні прямого значення його компонентів, кожен з яких привносить свою частку у семантику цілого звороту, і вторинної функції самого КС. Завдяки співвіднесенню об'єкта першоджерела з об'єктом актуального повідомлення на денотативному рівні виникає специфічна образність [3, с.231].

Значення складника фрагмента першоджерела, тобто компонентів прототипу, може бути не лише прямим *rats leave a sinking ship* («*The Tempest*», Act 1, Sc. 2); *А нам все равно...; Вернись, я все прощу* [3], але й метафоричним, який проявляється лише в контексті і є нерозривний з ним, наприклад: *journey's end* («*The Twelfth Night*», Act 2, Sc3); *a Daniel come to the judgement* («*Merchant of Venice*», act 4, Sc1); *Cordelia's gift* (*King Lear*) [4].

Значення епітоніма може мати не лише аналітико-синтетичний характер, а й синтетичний, який зумовлюється конотативно-контекстним чином. Елемент «контекстно» трактується як апеляція до первинного тексту, і якщо прототип виступає у вигляді метафори, як контекстуальна зумовленість опорного слова.

У багатьох випадках становлення семантики КС супроводжується корінною зміною вихідного значення. Переосмислення фрагментів текстів-першоджерел – прототипів КС реалізовується в основному за тими принципами, що і розвиток вторинних значень номінативних одиниць, яким не притаманна «печатка автора».

У нашому дослідженні прототипи можуть зазнавати *метафоризації* та *розширення значення*. Як відомо, виникнення метафоричних значень слів у мові ґрунтується на перенесенні найменування одного предмета на інший завдяки уподібненню за формою або змістом. Прототипи-слова, зазвичай, репрезентують імена персонажів творів, тому метафоричне найменування формується завдяки зовнішній подібності, а також схожості за характерами та ччин-

ками. Наприклад: *Hamlet* – *No I am not prince Hamlet, nor was meant to be; I am an attendant lord, one that will do to swell a progress, start a scene or two, advise the prince* «*The love song of J. Prufrock, T.S. Eliot*» [10, p.310]. У поданому прикладі уподібнюються риси характеру головного персонажа Гамлета, який відомий своєю інертною, пасивною та нерішучою життєвою позицією. Абоептонім зі структурою словосполучення *out-Herod Herod* – *so Mark Carney might be charged that he 'out-Keynes Keynes'* [4] вживається у назві статті і співвідноситься з одним поняттям, тим самим стає потенційно або реально синонімічним слову. Деякі крилаті слова, які співвіднесені з одним поняттям, розвивають символічне значення – *Cordelia's gift* – щось тихе та ніжне; *a nother Richmondin the field* – про несподіваного конкурента [4].

Метафоризація вільних словосполучень у мові призводить до появи фразеологічних єдностей. Слова-компоненти фразеологічних єдностей втрачають своє значення, а все словосполучення співвідноситься з одним поняттям і реально чи потенційно стає синонімом слова. Переосмислені значення слів вільного словосполучення є внутрішньою формою фразеологічної єдності, яка допомагає відновити образність картини, що послугувала поштовхом до переосмислення цілого словосполучення. Внутрішня форма фразеологічної єдності співстається з новою ситуацією, названої цим фразеологізмом.

Деякі КС, які співвідносяться з одним поняттям, можуть розвивати символічне значення: *Cordelia's gift* – символ тихого, ніжного; *my salad days* – символ молодості та незрілості.

Під час метафоризації прототипу з предикативною структурою, трансформованого далі у КС, переважно відображається не поняття, а судження, за аналогією до того, як це відбувається у пареміях: *brevity is the soul of wit, it's a wise father that knows his own child* [10, p.724], *discretion is a better part of valour* [10, p.706].

Зустрічаються випадки, коли один і той самий зворот може зазнавати як повної, так і часткової метафоризації. Так, найбільш високої планки метафоризації, на нашу думку, зазнає одна з найвідоміших та найуживаніших, це фраза із «Гамлета»: *to be or not to be*, в комунікативній ситуації, коли людина у сум'ятті стоїть перед вибором.

Спостерігається формування метафоричного значення, в основі якого прослідковуються різні доептонімічні аспекти. Різноманітне розуміння первинної ситуації наочно можна простежити у семантичній структурі фрази: *as ad dog*:

- 1) похмура людина – *King Richard: Thanks, noble peer; the cheapest of us is tengroats too dear. What art thou? And how comest thou hit her. Where no man never comes but that sad dog that brings me food to make misfortune live?* (*Richard II, Act5, Sc5*);
- 2) жарт. веселун, шалапут, гульвіса, безпутний: *He was pleased that she should think he had been a sad dog, and he changed a conversation so as to make her believe he had all sorts of romantic things to conceal* (*W.S. Maugham, «Of Human Bondage», ch.32*); У електронному словнику [12] знаходимо вираз *a gay dog: My father suggested feeling a very gay dog that we should celebrate the legacy* (*C.P. Snow, Time of Hope, ch.VII*). Або ептонім **ten commandments**, на основі двох контекстів (Біблія, Шекспір) і який зафіксований у таких значеннях:
- 3) жіночі нігті, «кігтики»: *Could I come near your beauty with my nails, I'd set my ten commandments in your face* («*Henry VI*», *Act 1, Sc3*); *I'll set my ten commandments in the face o' the first look that lays a finger on him* (*Scott Waverley, ch.XXX*);
- 4) сліди від нігтів, подряпин: *Don't put your tongue into your cheek at me...or I will write the ten commandments on your face* (*Fr. Marryat, «The Kings Own», ch.XL*);
- 5) десять заповідей (біблійзм).

Розширення значення відбувається переважно в неоднослівних прототипах. Наприклад, знаходимо у словнику О.В. Куніна ептонім: *a Daniel come to judgement*, окрім іронічного вживання «праведний та безсторонній суддя»: Webster Thayer, *a Daniel come to judgement*, would hand down his decision on the motion for a new trial (U. Sinclair «Boston» ch. XII) вживається і у значенні «мудра людина»: ...I recommend the settlement. Bunting, you're on the beam. *A Daniel come to judgement* (P.G. Warehouse «Frozen Assets», ch II).

Окрім переосмислення прототипу, який приводить до власного значення у КС, в ептоніміці прослідковується ще один шлях формування значення, який кардинально відрізняється від початкового. Він непродуктивний, втім специфічно-ептонімічний і тому заслуговує на розгляд. Його зумовлює читацьке сприйняття всього тексту-джерела або його фрагментів, під знайомства з якими завжди існує ймовірність нерозуміння.

Помилкова інтерпретація прототипу, яка з тих чи інших причин укорінилась у свідомості соціуму, визначає зміст КС. Слід мати на увазі, що у традиційних способах переосмислення між первинним та відтворюваним значенням встановлюються логічно-вмотивовані відношення, які відображають істинні зв'язки зіставлених об'єктів, ситуацій. Тому за неправильного трактування прототипу усе відбувається по-іншому.

Особливості радикальних змін семантики прототипу, буває відомі лише спеціалістам. Для пересічних носіїв мови це не є важливо. У їхній свідомості такі КС існують в єдності форми і змісту, зберігаючи при цьому асоціативний зв'язок з першоджерелом. Самостійність утвореного значення є особливо наочною, коли формування звороту супроводжують структурні зміни і тоді нерідко значення цілого визначають як суму значень, з яких воно безпосередньо складається КС [3, с.246].

На думку вчених, самостійність ептонімів, втрата ними цитатних ознак визначається розвитком власного значення та стабілізацією компонентного складу, що не виключає варіантність. Цей факт підсилює значущість та високий ступінь ознайомленості носіями мови з тим чи іншим виразом як наслідок тиску мовної системи чи їх активного використання у мові.

Зважаючи на лексикографічну суб'єктивність чи недостатньо представлену картину екстралінгвального чинника змушує нас звернути увагу на нейролінгвістичні експерименти, які отримали своє підтвердження згодом у працях А. Фрідерічі (Лейпциг 2007). Суть проведених експериментів полягає у тому, що фразеологізми зберігаються, як окремі слова, виринаючи із пам'яті за ідентичний проміжок часу (від 200 – появи маски – до 600 мсек. розгортання) [8, с.210]. Враховуючи що обставину, а також і своєрідну семантичну розпливчастість ФО, ситуативність уживання та їх відносну структурну модифікацію, можна вважати, що значення ФО існує в ментальному лексиконі комуніканта, і в словнику як згорнута концептуальна структура з гетерогенними елементами, які різним чином розгортаються відповідно до ситуації та індивідуального мовного досвіду [2, с.238].

Прибічники широкого визначення меж фразеології (В.Л. Архангельський, В.В. Виноградов, О.В. Кунін, С.І. Ожегов, О.Д. Райхштейн, І.І. Чернишева, Г. Бургер) враховують інтегральні ознаки фразеологізму й ептоніма, а саме: семантичну цілісність або семантичну нерозкладність (внаслідок чого значення декількох слів сприймається як єдине ціле), відтворюваність, емотивність, відносну стійкість та ідіоматичність. Ще одним підґрунтям для такої позиції слугує наявність між крилатими словами і фразеологізмами дериваційних зв'язків, оскільки з крилатих слів шляхом елімінації елементів походять фразеологізми [7, с.5]. Зважаючи на ієрархічну побудову мовної системи, про що зазначали раніше, у царині науки лексикології, у широкому розумінні, і у фразеології термін «ептонім» виступає як архіпоняття.

Тому доцільним буде зробити висновок, що переосмислене значення фразеологізму, а отже, і КС виявляє себе згорнутою на нейрофізіологічному рівні концептуальною структурою з гетерогенними елементами, що не лише автоматично відтворюються мовцями як готові до використання одиниці мови, а й розгортаються за 600 мсек. відповідно до ситуації та індивідуального мовного досвіду. Розгортання КС, як бачимо, визначається характерною ситуативністю їх ужитку, що не виключає можливості їх відносної структурної модифікації. У процесі розгортання у КС відбувається поєднання воєдино фонетичної, морфологічної, синтаксичної організації, семантичної сутності та прагматичної реалізації у дискурсі [6, с.23].

Список використаних джерел:

1. Бертагаев Т.А. Роль контекста в употреблении слов и элементы его структуры в художественной литературе / Т.А. Бертагаев, С.Ш. Чагдуров // *Slavia: Ročník XXVII*. – Praga, 1989. – Sešit 2. – S. 141-160
2. Добровольський Д.О. Сопоставительная фразеологія (на матеріалі германських мов) / Д.О. Добровольський, В.Т. Малыгин, Л.Б. Коканина. – Владимир : Изд-во Влад. гос. пед. ин-та, 1990. – 290 с.
3. Дядечко Л.П. «Крылатые слова звука», или Русская эптология : учебное пособие / Л.П. Дядечко. – 2-е изд. – К. : ООО «Изд. Дом Аванпостприм», 2007. – 336 с.
4. Казимір І.С. Особливості становлення семантичних характеристик ептонімів В.Шекспіра / І.С. Казимір // Актуальні питання розвитку філологічних наук у ХХІ столітті: матеріали науково-практичної міжнародної конференції (25-26 березня 2016 р.) – Одеса : Центр філологічних досліджень, 2016 – С. 44-47.
5. Кириллова Н.Н. О денотате фразеологической семантики / Н.Н. Кириллова // Вопросы языкознания. – 1986. – №1. – С. 82-90.
6. Німецька фразеологія у мові, мовленні та мовній діяльності: системно-квантитативні аспекти / О.Д. Огуй, А.І. Гоян, Н.П. Тимошук, Р.В. Утринюк, С.С. Шкварчук. – Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. – 352 с.
7. Шарманова Н.М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Н.М. Шарманова. – Харків, 2005. – 20 с.
8. Ender U.E. Sprache und Gehirn: Darstellung und Untersuchung der linguistischen Aspekte des Verhältnisses von Sprache und Gehirn / Ulrich E. Ender. – München : Finke, 1994. – 240 s.
9. Большой англо-русский фразеологический словарь: около 20000 фразеологических единиц / А.В. Кунин. – 6-е изд., исправл. – М. : Живой язык, 2005. – 944 с.
10. Knowels E. Oxford Dictionary of Quotations / E. Knowels. – 7th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – 1155 p.
11. Shakespeare Bookshelf [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipl.org/div/shakespeare>.
12. Словник ідіом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://envoc.ru/code/slovar.php>.

The given article is devoted to the study of semantic features on the basis of W. Shakespeare's aphorisms. It has been considered the process of semantic formation of the Shakespeare's eponyms under a new systematic approach to the language. The quantitative analysis of the semantic component on the basis of Shakespeare's aphoristic and eponymic corpuses has been traced.

Key words: phraseological unity, eponym, aphorism, semantic formation, prototype.

Отримано: 25.04.2017 р.

ФОРМУЛИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано мовні етикетні формули в опублікованих листах Івана Огієнка за період з 1907 по 1921 роки. Зокрема, досліджено як обов'язкові (звертання, прощання) так і факультативні (прохання, подяка, комплімент, відповідь на комплімент, запрошення, вибачення, привітання) етикетні формули. Акцентовано увагу на етикетних формулах звертань і прощань у листах до світських і духовних осіб, зокрема на строгому дотриманні Іваном Огієнком норм релігійного етикету різних християнських конфесій. Також проаналізовано факультативні етикетні мовні формули, серед них особливу увагу приділено проханням і подякам як найбільш часто вживаним в епістолярії аналізованого періоду. На основі проведеного аналізу зроблено висновок про особливості індивідуального стилю Івана Огієнка, його зв'язок з мово мисленням автора та тогочасним станом літерної мови.

Ключові слова: мовний етикет, епістолярій, лист, формули мовного етикету, індивідуальний стиль.

У сучасній лінгвістичній науці значна увага приділяється вивченню епістолярію, зокрема індивідуальним мовним засобам та етикетним формулам у листах видатних діячів науки, культури, політики [1-3]. Досліджено етикетні формули в листах Т. Шевченка [4], П. Куліша [5], Лесі Українки [6], Г. Кочура [7] та інших українських письменників та митців. Епістолярій Івана Огієнка також був предметом досліджень науковців, насамперед істориків [8-10]. Проте в лінгвістичному аспекті листи Митрополита Іларіона не досліджувалися, хоча вже історики звертали увагу на те, що в його епістолярії «якнайповніше відбито широкий спектр індивідуальних, питомих тільки цій особистості, рис, характер людини, спосіб життя, мислення, оцінка ним окремих суспільних явищ» [9, с.4].

Зважаючи на те, що значне за обсягом листування Івана Огієнка, зокрема формули мовного етикету, не були предметом мовознавчих досліджень, а також на вагу й роль цієї постаті у розвитку української культури, літературної мови та становленні української державності, тема статті є актуальною. Метою є дослідити мовно-функціональний аспект формул мовного етикету в епістолярії ієрарха Української православної церкви, перекладача українською мовою Святого Письма, відомого вченого, педагога, публіциста, архівознавця та бібліотекознавця, бібліографа та бібліофіла, визначного державотворця доби Директорії, а також уряду УНР в екзилі, громадського діяча, поета, редактора і мецената-видавця, професора Івана Огієнка [9, с.4].

Матеріалом для аналізу обрано опубліковані листи Митрополита Іларіона з 1907 по 1921 роки [11]. Огієнко вів дуже жваву переписку, інколи складаючи більше десятка листів на день. Як зазначають упорядники видання цих листів, коло їх респондентів надзвичайно широке, серед них Д. Антонович, О. Барвінський, В. Біднов, Л. Білецький, М. Василько, В. Винниченко, І. Грінченко, М. Грушевський, А. Животко, В. Зінківський, Н. Королева, О. Лотоцький, І. Мазепа, Т. Міненко, Олександр Олесь, В. Перетц, С.Петлюра. Н. Полонська-Василенко (Моргун), С. Русова, П. Скоропадський, Й. Скрутен, Р. Смаль-Стоцький, К. Студинський, М. Сумцов, П. Табінський, І. Франко, Ф. Швець, В. Щербаківський, а також ієрархи різних конфесій – Андрей Шептицький, Діонісій Валединський, Йосип Боцян,

Палладій Видибіда-Руденко [9, с.9]. Тому природно, що листи Івана Огієнка, залежно від призначення (офіційні, службові чи приватні) й адресата, різні за обсягом і різною мірою насичені етикетними формулами.

Як відомо, лист як один із жанрів епістолярного стилю має сталу структуру, частиною якої є етикетні мовні формули, до яких належать як обов'язкові (навіяні в кожному листі), так і факультативні (зумовлені темою і метою листа). У листах Івана Огієнка виявлено такі етикетні мовні формули: 1) обов'язкові: звертання, прощання і 2) факультативні: прохання, подяка, комплімент, відповідь на комплімент, запрошення, вибачення, привітання. Усі ці етикетні формули різною мірою представлені в листах, написаних Іваном Огієнком до різних адресатів.

Розпочнемо аналіз з етикетних формул звертання. Найчисленнішою їх групою є звертання з використанням офіційного статусу чи посади адресата (що зумовлено кількісною перевагою в епістолярії І. Огієнка офіційного листування), які він часто пише з великої літери, підкреслюючи свою повагу до респондента. Таке звертання у всіх випадках І. Огієнко супроводжує формою ввічливого звертання «пан»: *Вважаю своїм обов'язком ці думки подати під Ваши, пане Міністре, розвагу* (до А. Ніковського 21.02.1921) [11, с.57]; при цьому не завжди вживає ключний відмінок, інколи послуговуючись називним у функції кличного: *Надсилаючи при цьому витяг з протоколу Ради Міністра Ісповідань ч[исло] 1 маю за шану повідомити Вас, Пан Голова Директорії У.Н.Р., що з боку Міністерства вживаються всі заходи, аби справу автокефалії Української Православної Церкви поставити на реальний шлях* (до С. Петлюри від 21.12.1920) [11, с.39]. Часто такі звертання ускладнені етикетними прикметниками «шановний», «вельмишановний», «високодостойний» (залежно від посади та статусу адресата, а інколи й від особистого ставлення до нього): *Високоповажний Пане Отамане!* (до С. Петлюри від 02.02.1921) [11, с.50]; *Високодостойний Пане После!* (до А. Яковлева від 13.03.1920) [11, с.37]; *Високошановний пане После!* (до О. Лотоцького від 01.02.1921) [11, с.47]. До цієї групи належать звертання, оформлені як назви вченого ступеня чи вченого звання адресата: *Шановний професоре!* (у листі до М. Грушевського від 1908) [11, с.14]. Цікаво, що залежно від того, кому адресує свій лист, ті самі звертання І. Огієнко пише то з великої, то з малої літери, не дотримуючись якогось єдиного правила, стандарту: *Високоповажний пане Докторе!* (до В. Гнатюка від 12.01.1921) [11, с.42] і *Високоповажний докторе!* (до О. Маковця від 12.01.1921) [11, с.42].

В особистих листах І. Огієнко надавав перевагу стандартизованим звертанням «пан», «добродій», «пані», «добродійка», завжди ускладнюючи такі звертання етикетними прикметниками й досить часто вживаючи велику літеру для підкреслення свого шанобливого ставлення: *Шановний Пане!* (до І. Свенціцького від 18.05.1911) [11, с.17]; *Високоповажний добродію!* (до І. Франка від 14.12.1911) [11, с.17]. Непоодинокі випадки, коли І. Огієнко поєднує два усталених шанобливих звертання «пан» і «добродій»: *Високоповажний Пане Добродію!* (до М. Садовського від 16.10.1919) [11, с.26]; *Високоповажна Пані Добродійко!* (до О. Кульницької від 11.02.1921) [11, с.53]. Значно рідше І. Огієнко звертався до респондента на ім'я та по батькові (як правило, до тих адресатів, яких добре знав особисто): *В[исоко]п[оважний] М[ихайле] С[ергійовичу]!* (до М. Грушевського від 05.04.1909) [11, с.15]; *Високодостойна Софіє Федорівно!* (до С. Русової від 20.01.1921) [11, с.45].

На окрему увагу заслуговують етикетні формули звертань до осіб духовного сану. І. Огієнко вів листування з представниками різного сану та конфесій, намагаючись дотримуватися усталених у релігійному стилі формул, притаманних тій чи іншій конфесії. Так, до єпископа Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького І. Огієнко звертається *Ваша Ексцеленціє Високопреосвященний*

Владико! [11, с.94.] та *Ваше Преосвященство Високоповажний Владико!* [11, с.88]; до православних ієрархів *Високоповажний Владико!* (до Єпископа Кременецького Діонісія від 08.04.1921) [11, с.75]; *Високоповажний пан-Отче!* (до П. Пашевського від 17.02.1921) [11, с.54]. У листах до католицьких ієрархів І. Огієнко використовує інші формули звертань, усталені на той час у цій християнській конфесії: *Ваше Преосвященство, Милостивий Архипастирю!* (до Єпископа Подільського і Брацлавського Пимена від 24.09.1919) [11, с.25]; *Ваша Магніфіценціє!* (до архієпископа Каковського від 08.12.21) [11, с.152]. За досліджуваний період Іван Огієнко написав кілька листів до Патріарха Царгородського, у яких використовував усталене звертання до Патріарха: *Ваше Святїшєйство, Найсвятїшїйши Патріярху Вселєнський* [11, с.77]. У всіх випадках звертання до духовних осіб Огієнко пише їх з великої літери, не роблячи виключень і дотримуючись правил релігійного і конфесійних етикетів.

Етикетні формули прощання в епістолярії І. Огієнка менш різноманітні, їх можна поділити на дві основні групи, залежно від адресата: 1) прощання зі світськими адресатами; 2) прощання з адресатами духовного сану. У прощальній етикетній формулі автор листа традиційно висловлює свою пошану до респондента. І. Огієнко робить це у різних спосіб, залежно від ступеня «особистості» дистанції між ним і адресатом. Так, формула прощання в Огієнкових листах ускладнюється в міру зростання ваги соціального статусу людини, до якої він пише. Прощання зі світськими адресатами варіюється від *3 пошаную І. Огієнко* (у листі до М. Грушевського від 1908) [11, с.14] до *3 щирою до Вас і правдивою пошаную Ректор Університету Професор І. Огієнко* (до В. Гнатюка від 28.03.1920) [11, с.37].

Формули прощання у листах до духовних осіб мають складнішу структуру, складаючись із двох постійних компонентів, оформлених у вигляді простого речення, ускладненого дієприслівниковим зворотом. Перша частина такої формули – це прохання благословення чи молитов, оформлена у вигляді дієприслівникового звороту, друга – односкладне означено-особове речення, яке містить запевняння у повазі й прихильності: *Прохаючи святих молитов Ваших і благословення, маю за честь бути Вашого Преосвященства Міністр Ісповідань Професор І. Огієнко* (до Єпископа Подільського і Брацлавського Пимена від 24.09.1919) [11, с.26]; *Просячи Ваших Святих Молитов і Всесильного Вашого Патріяршого Благословення, маю за честь бути Вашого Святїшєства слуга ласкавий* (до патріарха Царгородського 16.04.21) [11, с.37].

Серед факультативних, зумовлених метою та метою листа, мовних етикетних формул Іван Огієнко найчастіше використовує формули прохання (що зумовлено метою переважної більшості листів аналізованого періоду). Інколи це прохання у відповідь на якусь зроблену послугу, інколи дружнє прохання, інколи – прохання до офіційної особи стосовно точного й неухильного виконання її обов'язків. Перебуваючи у Тарнові, як Міністр ісповідань Іван Огієнко часто звертався з проханнями до меценатів і духовних осіб про допомогу українцям-емігрантам та їхнім дітям. Але найчастіше він просить переслати йому книги (для себе, духовенства, солдатів, студентів, бібліотек) чи надати потрібну йому інформацію (переважно про стан виконання його розпоряджень та церковне життя у різних регіонах України за кордоном). Тому природно, що формули прохання в епістолярії Івана Огієнка мають найбільшу варіативність.

У листах Івана Огієнка зустрічається два типи етикетних формул прохання: 1) пряме прохання; 2) непряме прохання. Стрижневим компонентом етикетних формул прохання першого типу є форми дієслова «просити» або іменника «прохання». Найчастотнішою в усіх типах листів є мовна формула «ласкаво про-

пу»: *Ласкаво прошу* Вас і надалі присилати цікаву літературу по церковних питаннях, коли тільки буде вона у Вас під руками (до А. Яковлева від 13.03.1920) [11, с.37]. У більшості випадків цій етикетній формулі передують пояснення причини такого прохання: *Не маючи змоги придбати їх по книгарнях за відсутності цих видань, ласкаво прошу не відмовити відпустити зазначені видання для користування Університетської бібліотеки* (до Комісії по збору стародавніх актів від 1919) [11, с.22]. Нерідко цілий лист є поясненням причини прохання, його обґрунтуванням, а саме прохання формулюється автором у кінці листа за допомогою етикетної формули з посиланням на викладене вище: *Повідомляючи про це, ласкаво прошу* Вашого Владичнього благословення нашим українським пастирським курсам. Нехай це Вашого Преосвященства Архипастирське благословення буде теплоювірою в успіх науки на курсах наших майбутніх пастирів (до єпископа Крем'янецького Діонісія 25.10.21) [11, с.34].

Варіантами етикетної формули прямого прохання «ласкаво прошу» є значно рідше використовувані Іваном Огієнком звороти «щиро прошу» (*Щиро прошу* Вас не відмовити уважливо переглянути цей переклад і поробити в йому (в самій книжці) ті поправки, які б Ви бажали потрібними (до протоієрея Петра Табінського від 13.10.21) [11, с.130]) і «дуже прошу» (*Дуже прошу* Вас поговорити про це і в Українському Клубі, – може і він заохотиться-цею справою і допоможе, чим зможе(до Є. Бачинського, 06.08.21) [11, с.106]).

Деяко видозмінену формулу прохання «ласкаво прошу» І. Огієнко деяко видозмінює в листах, які стосуються особливо важливих чи урочистих подій, ускладнюючи її зворотами «маю честь», «маю за честь»: *От із за цього останнього маю честь ласкаво просити* Вас, високоповажний Пане Міністре, сповістити мене, в якому стані тепер справа нашої Дипломатичної Місії при Ватикані і які міри Ви маєте предприняти, аби унормувати цю справу (до А. Ніковського від 22.01.1921) [11, с.45]. Цим прийомом автор не лише підкреслює важливість прохання, а й часто звертає увагу адресата на те, що звертається до нього не з особистим проханням, а як уповноважена особа, яка представляє багатьох людей: *Тому, згідно ухвали Правління Університету від 7 цього травня, маю за честь просити відкрити при Кам'янець-Подільським Державнім Українських Університеті десять професорських стипендій* (Міністерству народної освіти УНР від 10.05.1920) [11, с.36].

Ще одна етикетна формула прямого прохання, яку Іван Огієнко використовує значно рідше, – «звертатися з проханням». Ця етикетна формула, крім власне прохання, майже завжди містить шанобливе звертання до адресата: *Листом цим звертаюся до Вас, Високодостойний Пане Добродію, з проханням допомогти видавництву матеріально, а власне закупкою книжок для розповсюдження їх* (до М. Шаповала від 11.10.21) [11, с.128]. Часто цю етикетну формулу автор листа ускладнює прикметником-епітетом, надаючи їй більшої експресивності і, як наслідок, переконливості. У листах аналізованого періоду І. Огієнко використовує такі прикметники-епітети для підсилення свого прохання: 1) «ласкавий»: *Отрим листом своїм звертаюся до Вас, Високоповажний пане После, з ласкавим проханням* придбати богослужбові книжки на грецькій мові, коли тільки це не обтяжить Вас з матеріального боку і вислати їх Міністерству Ісповідань (до Я. Катержевського-Карашевича від 03.06.21) [11, с.88]; 2) «щирий»: *Звертаюся до Вас з щирим проханням* допомогти мені в моїм духовім голоді (до О. Маковоя від 12.01.1921) [11, с.43]; 3) «великий»: *Звертаюсь до Вас з великим проханням* (до М. Сумцова від 02.02.1907) [11, с.14]; 4) «покірливий»: *Я звертаюсь до Вас з покірливим проханням* вислати мені примірник Вашої праці про Галятовського, як що тільки він у вас єсть (до М. Сумцова від 02.02.1907) [11, с.14].

Пряме прохання, звернене до респондента, який не пов'язаний з ним службовими стосунками, Огієнко оформлює етикетною формулою з використанням умовного (бажального) способу дієслова «просити», таким чином пом'якшуючи формулювання свого прохання, щоб воно не сприймалося респондентом надто категорично, з цією ж метою додаючи експресивний епітет: *Щиро просив би Високодостойного Владику написати ширше про кн[ижку] №2, подати доповнення про неї, бо в недовгому часі я буду видавати її другим виданням* (до Єпископа Йосипа Боцяна 28.10.21) [11, с.136]; *І крім цього, дуже просив би Вас, чи не дошлете мені «Науку альбо способъзложеньяказаня», що мені так потрібна і що без неї «Ключ» виходить не «Ключ Разуменія»* (до І. Свенціцького від 18.05.1911) [11, с.17].

Мовні формули непрямого прохання в епістолярії Івана Огієнка також представлені кількома моделями. Найчастіше зустрічається мовна формула, побудована на основі лексеми «вдячний» з використанням майбутнього часу, тобто ніби висловлення вдячності наперед за ще не зроблену адресатом послугу. При цьому слова вдячності увиразнюються емоційно-експресивним епітетом: *Буду Вам сердечно вдячним, коли пришлете мені (прямо в Тарнів, hotel Bristol, 6) якісь сербський церковний журнал за 1918 і 1919 роки* (до В. Зінківського від 23.03.1921) [11, с.69]; *Абсолютно нічого не знаю про життя церковне в Болгарії [...]. Спеціальність всіх наших послів – мовчати, а тому буду Вам щиро вдячний за присилку друкованих відомостей про церковне життя всіх держав* (до В. Зінківського від 07.03.1921) [11, с.64].

Інша мовна формула непрямого прохання, якою послуговувався Іван Огієнко, – висловлення надії, що респондент погодиться надати допомогу у певному питанні. При цьому у називанні бажаної дії також використовується форма майбутнього часу і, традиційно для Огієнкових листів, ключове слово «надія» увиразнюється емоційно-експресивним епітетом з метою спонукати адресата до бажаної дії: *Пишу до Вас, Високоповажний пане докторе, з кріпкою надією, що Ви прийдете мені допомогою в моїм духовнім голоді* (до В. Гнатюка від 12.01.1921) [11, с.42]. Інколи автор апелює до того, що прохання його має не особистий характер, а суспільну вагу: *Залишаюся з щирою надією, високоповажний пане докторе, що Ви допоможете мені в моїй праці на користь української культури і перелічені книжки пришлете мені* (до О. Маковця від 12.01.1921) [11, с.43]. Як бачимо з наведених прикладів, таке прохання завжди вживається у комбінації з формулою шанобливого звертання. Варіантом цієї етикетної мовної формули є пряме висловлення подяки за ще не виконану бажану дію, при цьому автор також послуговується формою майбутнього часу: *За присилку матеріалів про українізацію на Київщині, особливо копії наказу Патріярха в цій справі, буду сердечне Вам дякувати* (до протоієрея Петра Табінського від 26.10.21) [11, с.135].

Формулу непрямого прохання у формі наказового способу Іван Огієнко використовує лише в листах до Царгородського Патріярха, керуючись установленими нормами й традиціями релігійного стилю: *Благослови, Богомудрий Отче, Своім Святим Патріяршим Благословенням, Богу на славу, вселенській православній вірі на користь, Автокефальну Українську Православну Церкву* (до Царгородського патріярхату 02.03.1921) [11, с.63]. Така формула прохання має конотацію високого експресивного стилю, що увиразнюються написанням з великої літери всіх слів, що стосуються адресата цього листа.

Етикетні мовні формули, які виражають подяку, представлені трьома основними моделями: 1) зі стрижневими компонентами-дієсловами «дякувати», «подякувати»; 2) зі стрижневим компонентом-іменником «подяка» і 3) зі стрижневим компонентом-інтер'єктивом «спасибі». Ці мовні формули завжди супрово-

джуються більш чи менш розгорнутим поясненням, за що саме автор дякує адресатам. Останню модель в листах аналізованого періоду І. Огієнко використав лише один раз, надаючи перевагу двом іншим як більш експресивним: *Спасибі, що не забуваєте і пишете мені* (до В. Зінківського від 17.01.1921) [11, с.43].

Висловлення подяки зі стрижневими компонентами-дієсловами є найбільш частотним в аналізованих листах. Зазначимо, що Огієнко використовує в сполученні з цими дієсловами не нормативний в сучасній українській літературній мові давальний відмінок, а послідовно послуговується знахідним: *Число газети, присвячене покійному Пані Бенедикту XV, яке ласкаво Ви вислали, я отримав, за що сердечно Вас дякую* (до А. Яковлева від 13.03.1920) [11, с.37]. Таку формулу висловлення подяки Огієнко підсилює експресивними епітетами до слова «подякувати» та етикетним проханням про дозвіл це зробити: *Дозвольте щиро й сердечно подякувати Вас за ту міцну підтримку, яку я одержав від Вас, Високодостойний Пане Міністре* (до М. Василька 29.09.21) [11, с.118].

Етикетні мовні формули-подяки зі стрижневим компонентом-іменником «подяка» комбінуються з дієсловами «приносити» і «слати» та експресивними епітетами до слова «подяка» (щира, сердечна, велика): *Книжки від Вас отримав, за що приношу Вам свою сердечну подяку* (до О. Маковоя від 28.01.1921) [11, с.47]; *За Вашу ласкаву допомогу курсам шлю Вам мою щирю подяку* (до полковника Недзвідського від 15.11.21) [11, с.140].

Етикетних формул-вибачень в листах І. Огієнка аналізованого періоду небагато, що, вочевидь, зумовлено особливостями його характеру й темпераменту (про що згадувалося вище). Він, як правило, послуговується усталеними формулами вибачень, такими, як: *вибачте, вибачте мені, прошу вибачення, дуже прошу вибачити, щиро прошу вибачити мені* тощо. Такі вибачення завжди супроводжуються вказівкою на обставини, за які автор просить вибачення.

Зовсім поодинокими в листуванні аналізованого періоду є етикетні формули компліменту, відповіді на комплімент, привітання чи запрошення. Ці етикетні формули найчастіше зустрічаються в листах, адресатами яких є особи духовного сану, і значною мірою зумовлені стильовими нормами релігійного стилю, до якого й тяжіють листи І. Огієнка до таких адресатів. Вони не відзначаються великою різноманітністю, переважно це узуальні етикетні формули.

Загалом епістолярій Івана Огієнка повною мірою репрезентує особливості його індивідуального мовистилу, зумовленого особливостями темпераменту, освітою, соціальним статусом, світоглядом, тогочасним станом літературної мови тощо. В. Ляхощкий зазначає, що, за свідченнями сучасників, І. Огієнко «Вмів слухати співрозмовника, хоча часто запалювався і тоді зупинити його було важко. У компаніях відзначався тактовністю, уважністю, доброзичливістю. А от у обставинах службового характеру інколи виявляв різкість, категоричність, необ'єктивність, проте завжди вболівав за справу, був готовий прийти на допомогу» [9, с.8]. Ці та інші особливості мовної поведінки знаходимо і в листуванні Митрополита Іларіона, зокрема в мовних формулах етикету. У перспективі можна дослідити епістолярій Івана Огієнка в інших аспектах: композицію листів залежно від мети листа, засоби переконання та впливу на адресата, мовні засоби діалогізації та інтимізації у його листах тощо.

Список використаних джерел:

1. Богдан С.К. Формули етикету в українській епістолярії / С.К. Богдан // Урок української. — 2003. — №1. — С. 30-34.

2. Марчук Л. Синергетична основа епістолярного стилю як чинник формування національної ідентичності [Електронний ресурс] / Л. Марчук. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua>.
3. Плющ Н.П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / Н.П. Плющ // Українська мова і сучасність. – К., 1991. – С. 90-98.
4. Ленець К. «Друже мій єдиний» (Початкова формула-звертання у листах Т. Шевченка) / Катерина Ленець // Урок української. – 2003. – №8-9.
5. Фокіна І. Етикетні форми в епістолярії Пантелеймона Куліша / Ірина Фокіна // Урок української. – 2006. – №8-9. – С. 30-36.
6. Власенко В.В. Мовна особистість Лесі Українки в епістолярному дискурсі / В.В. Власенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 25 (64). – №1. – Часть №2. – С. 349-354.
7. Братаніч О.В. Лінгвистилістика епістолярію Г.П. Кочура (на матеріалі листування 60-80-х рр. XX століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О.В. Братаніч. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова. – 20 с.
8. Брехуненко В. Листування Івана Огієнка та пастора Левка Жабко-Потаповича / В. Брехуненко, А. Стародуб // Творча спадщина Івана Огієнка в світлі розвитку гуманітарних наук : збірник доповідей. – К. : НАУ, 2007. – С. 7-10.
9. Ляхоцький В.П. Оборонець духовності нації / В.П. Ляхоцький // Пам'ятки. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) (1907-1968) / ред. кол. В.П. Ляхоцький та ін. – К. : Державний комітет архівів України, 2001. – С. 3-9.
10. Преловська І.М. Церковне питання в епістолярній спадщині Івана Огієнка [Електронний ресурс] / І.М. Преловська. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua>.
11. Пам'ятки. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) (1907-1968) / ред. кол. В.П. Ляхоцький та ін. – К. : Державний комітет архівів України, 2001. – 478 с.

In the article formulas verbal etiquette formula sin signed Ivan Ogiyenko's letters for the period from 1907 to 1921 were analyzed. In particular, obligatory (addressing, farewell) and optional (request, gratitude, compliment, respond to a compliment, invitation, apology, greeting) etiquette formulas were investigated. Attention was accentuated at the etiquette formulas of addressing and fare well secular and religious persons. It was noted that Ivan Ogiyenko strictly followed the rules of religious etiquette of different Christian confessions. Also optional language etiquette formulas were analyzed. Special attention was paid to the request and gratitude as the most commonly used in epistolary of analyzed period. Based on the analysis it was concluded about the features of Ivan Ogiyenko's individual style, its connection with the type of author's thinking and of those days state of literary language.

Key words: language etiquette, correspondence, letter, formulas of verbal etiquette, individual style.

Отримано: 15.12.2016 р.

Р. В. Козак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**КОГНІТИВНИЙ ХАРАКТЕР СКЛАДНОПІДРЯДНОГО
РЕЧЕННЯ ЯК РІЗНОВИДУ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ
В ОГІЄНКОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ
«БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ»**

У статті проаналізовано когнітивний характер складнопідрядного речення як різновиду експресивного синтаксису історичного дискурсу «Богдан Хмельницький» Івана Огієнка. Обґрунтовано й доведено домінантність синтаксичних засобів вираження експресивності, розкрито особливості складнопідрядних речень у системі синтаксичних засобів експресивності через ілюстрацію функціонування таких конструкцій в історичному дискурсі автора.

Ключові слова: експресивність, експресивний синтаксис, синтаксичні засоби експресивності, дискурс, історичний дискурс, складнопідрядне речення.

Більше чверті століттями живемо у незалежній Україні, проте і до сьогодні маємо ще безліч «білих плям» у її історії. Тому інтерес до історії рідного народу, до історичних діячів не згасає, а викликає усе більшу зацікавленість. Серед імен «видатний діяч українського відродження, колишній міністр освіти та вівовизнань Української Народної Республіки, відомий в усьому світі учений, перекладач, редактор, видавець, релігійний провідник Іван Огієнко (митрополит Іларіон)» [5, с.5], котрий «створив у нелегких еміграційних умовах значний науковий доробок» [5, с.5]. У цьому доробку маємо не відомий за часів тоталітарно-комуністичного режиму для українських істориків, лінгвістів, літераторів, культурологів тощо історичний нарис (чи монографію, як зазначає сам Іван Огієнко у контексті на с.139) «Богдан Хмельницький», працю, яку «автор починав писати в Швейцарії, а закінчував у Канаді», вперше видрукувану в Україні лише тепер – більш ніж через півстоліття від часу створення. Як науковий доробок Івана Огієнка, так і постать Богдана Хмельницького потребує уважного і детального вивчення, про що зазначено в анотації до видання: «Сфальшований, представлений односторонньо російською і радянською офіційною історіографією високий житейський, державницький і громадянський чин видатного українського гетьмана Богдана Хмельницького тривалий час потребував політично не заангажованого переосмислення. Автор поставив перед собою мету на основі доступних у діаспорі маловідомих архівних матеріалів розібратися в причинах і передумовах феномену Переяслава, за яким поступово починалася втрата Україною своєї самостійності й незалежності» [5, с.4].

Історичний дискурс Івана Огієнка «Богдан Хмельницький» одночасно виконує дві функції: з одного боку, є гарним додатком для вивчення історії України, має публіцистичний просвітительський характер, а з другого – засобами художнього мовлення відтворює реальні постаті нашого минулого, того, що відбувалося за часів гетьманства Богдана Хмельницького.

Нас цікавить саме друга функція, оскільки мова є засобом змалювання відтворюваних подій: «Номінація і метафоризація, інтелектуально- та емоційно-експресивне, офіційно-ділове і інтимно-ліричне забарвлення слів, закріплені в суспільній мовній практиці, специфічні фігури вислову, мовно-образна символіка, різноманітні лексико-фразеологічні новотвори, нарешті, індивідуальна мовотворчість мовців – все це проходить через горнило син-

таксису, переплавляється в комунікативну одиницю і лише тут завершує своє суспільно-лінгвістичне призначення» [4, с.60].

Ми віддаємо перевагу синтаксичному аналізу складнопідрядних речень в історичному дискурсі Івана Огієнка «Богдан Хмельницький», бо «майстерність у відтворенні образів навколишнього світу значною мірою виявляється у синтаксисі» [6, с.186]. У синтаксичній системі української мови складнопідрядне речення (СПР) є одним із антропоцентрично зорієнтованих засобів, тобто, таким, що найяскравіше реалізує «людський фактор» у мові, має когнітивне підґрунтя. Цим мотивуємо *актуальність* обраної теми.

«Складні речення є тим синтаксичним засобом, який дозволяє найкраще висловити й оформити складні логіко-понятійні зв'язки» [6, с.179-180], тому *мета статті* – проаналізувати структурно-семантичні особливості та дискурсотвірний потенціал складнопідрядних речень в історичному дискурсі Івана Огієнка «Богдан Хмельницький» як експресивного засобу відтворення реалій минулого України. Визначена мета передбачає розв'язання таких *завдань*: – проаналізувати когнітивний характер СПР як різновиду експресивного синтаксису в історичному дискурсі «Богдан Хмельницький» Івана Огієнка; – довести домінантність синтаксичних засобів вираження експресивності; – розкрити особливості СПР у системі синтаксичних засобів експресивності через ілюстрацію функціонування таких конструкцій в історичному дискурсі автора.

Складнопідрядні речення упродовж історичного періоду розвитку синтаксичної науки постійно перебували в колі дослідницьких зацікавлень учених. У працях чималої кількості науковців віднаходимо розробки різних підходів, концепцій та поглядів на них. Серед значної кількості авторів-граматистів можемо виділити тих, хто найбільше працював у царині синтаксису загалом і СПР зокрема: І.Р. Вихованець [1; 2], А.П. Загнітко [3], І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк [7], К.Ф. Шульжук [11] тощо. На сучасному етапі розвитку лінгвістики дискурсу СПР частіше стали розглядатися у єдності системного і дискурсного аспектів. Особливого значення надається дослідженню дискурсотвірних функцій речень. При цьому функціонування саме складнопідрядних речень у дискурсах різних типів із простеженням специфіки семантичних і структурних особливостей не поставало як окреме синтаксичне студіювання. У дискурсі такі речення набувають повнішої, ємнішої і вичерпнішої характеристики.

Сучасні мовознавці визначають складнопідрядні речення (СПР) як «цілісні утворення складної структури, що ґрунтуються на трьох відносно автономних, але водночас тісно пов'язаних аспектах організації: формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному та комунікативному» [10, с.307]. Це речення, у яких предикативні частини граматично залежні одна від одної: одна з них виступає головною, а інша – підрядною, тобто залежною від першої, підпорядкованою їй.

У синтаксисі наявні різні підходи до класифікації СПР: логіко-граматичний, формально-граматичний, структурно-семантичний, семантико-структурний тощо, які спостерігалися у різні періоди розвитку лінгвістичної науки. Активне вивчення СПР розпочинається на початку XIX ст. із формування логіко-граматичної класифікації СПР (І. Вагилевич, І. Нечуй-Левицький, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, Є. Тимченко та ін.). У кінці XIX-XX столітті українські й зарубіжні науковці популяризують формально-граматичний підхід до розгляду СПР. Його прихильники з-поміж СПР розрізняли структури зі сполучними словами (відносні речення) і зі сполучниками (сполучникова підрядність) (Л.А. Булаховський, М.М. Петерсон, О.М. Пешковський, П.Ф. Фортунатов, О.Б. Шапіро та ін.). Для розвитку структурно-семантичної класифікації СПР (XX ст.) значну роль мали праці В.А. Бе-

лошапкової, І.Р. Вихованця, М.В. Всеволодової, А.П. Загнітка, О.С. Мельничука, М.С. Поспелова, І.Г. Чередниченка, Н.Ю. Шведової тощо. Окремі різновиди підрядних частин досліджували: М.О. Заборна (порівняльні), В.Г. Зарицька (синкретизм у системі СПР), Т.В. Ломакович (займенниково-співвідносні), В.Г. Мараховська (прикомпаративні), Л.В. Пономарьова (власне-прислівні) та ін. Існує також семантико-структурна, або функційно-структурна, класифікація А.К. Федорова, у якій усі типи СПР поділено на дві великі групи: поліфункціональні, що містять кілька видів підрядних речень, і монофункціональні, у складі яких наявний один вид підрядного зв'язку. Вивчення структурно-семантичної та функційної організації СПР продовжується і сьогодні.

У зв'язку з розвитком лінгвістики дискурсу як самостійного напрямку актуальним постає дослідження функційних різновидів СПР у ньому. Дискурс є організованою певним чином системою, що характеризується наявністю елементів комунікації, специфічністю їхнього набору й особливою структурою відношень між ними. Найбільша специфіка притаманна синтаксичному рівню дискурсу. СПР беруть участь у формуванні дискурсу, оформленні його композиції. Тому, щоб вичерпно охарактеризувати умови, у яких функціонує речення, необхідно завжди враховувати основні / неосновні параметри дискурсу.

СПР (як з прислівними так і детермінантними предикативними підрядними частинами) є невід'ємним елементом структури дискурсу. Незважаючи на те, що складнопідрядні конструкції вирізняються особливою частотністю у дискурсах, належного аналізу своєрідності семантики цього типу синтаксичних одиниць, специфіки вияву їхньої структури і семантики у дискурсі у сучасній лінгвістиці немає. А необхідність багатоаспектного опису СПР є очевидною. З-поміж різноманітності аспектів постає дослідження СПР у структурі дискурсу з простеженням функційно-композиційного аспекту, виявом стилістичного навантаження і дискурсного потенціалу цих структур.

Цікавим є той факт, що окремі модальні характеристики (реальність – ірреальність, достовірність – недостовірність) зумовлені уже самою структурою СПР. Наприклад, модальність реальності в реченнях, що виражають порівняльні відношення (в них за принципом відмінності чи подібності, відповідності чи невідповідності однієї іншій співвідносяться дві реально співіснуючих ситуації), і модальність ірреальності у реченнях, що виражають умовні відношення (зумовленість може бути тільки потенційною й нереальною). Цей тип речень містить низку різновидів, що відрізняються структурою й значенням. Перевага того чи того різновиду у дискурсі визначається багатьма екстралінгвістичними факторами.

За нашими спостереженнями, СПР в історичному дискурсі «Богдан Хмельницький» Івана Огієнка виявляють таку активність (усього дібрано 320 одиниць СПР): а) СПР із підрядними з'ясувальними предикативними частинами – 100 одиниць (31,2%), б) СПР із підрядними присубстантивно-атрибутивними предикативними частинами – 90 одиниць (27,8%), в) СПР із підрядними обставинними предикативними частинами причини 50 одиниць (близько 15,3%), г) СПР із підрядними обставинними предикативними частинами інших семантичних типів (часу, мети, способу дії, міри тощо) – 80 одиниць (близько 25,7%). Ця частотність, на нашу думку, виправдана метою автора: з'ясувати події, описувані в дискурсі, розкрити характер Богдана Хмельницького, вияснити причини поведінки, підкреслити час, коли відбувалися описувані події, висловити своє бачення щодо цього історичного періоду України.

СПР із з'ясувальною семантикою – «синтаксична конструкція, в якій головна частина характеризується змістовою та структурною неповнотою,

а підрядна, з'ясовуючи конкретно зміст повідомлюваного заповнює її» [9, с.130]. СПР із прислівним зв'язком (нерозчленованої структури) – підрядними з'ясувальними предикативними частинами – виражають в Огієнковому історичному дискурсі розмаїті розумові й експериментальні дії людини у процесі її пізнавальної діяльності (змальовують ситуації логічного й емпіричного здобуття знань, встановлюють логіко-семантичні відношення між поняттями тощо). Часто вони є нейтральними і виконують функцію – передавання думки якоїсь особи, посилання на загальновідомі факти, події. Наприклад: *На жаль, треба сказати, що Хмельницький нерідко, за козацьким звичаєм, пив більше, як треба* [5, с. 50-51]; *Цей посол повідомляв свій уряд, що на його прийнятті в гетьмана були це: два послы шведські, від Ракочі, посол турецький, посол татарський, три послы з Молдавіи, посол від польського короля й посол від польської королеви з дарунками для гетьманиші Ганни* [5, с. 55]. Інколи речення цього типу допомагають авторові виразити власний погляд, прокоментувати ситуацію, додати нову інформацію. Наприклад: *Цікаво тут зазначити, що дехто з польських політиків відразу далекосягло подивилися на роль Хмельницького* [5, с.117]; *Сучасник до опису цієї розмови додає, що гетьман, говорючи це, зскокував з місця, тупав ногами, рвав на собі волосся* [5, с.120].

Опорні слова у таких висловленнях завжди характеризують комунікацію з того чи того погляду. У відповідності із цією функцією в проаналізованому історичному дискурсі можемо виділити два типи опорних слів, які і є головними кваліфікаторами повідомлення, поданого у підрядній предикативній частині: а слова, що називають форми мовлення, передачу чи приховування інформації: *Пригляньмося тепер докладніше, як поставилося грецьке духовенство до найбільшої події в усій нашій історії – повстання Богдана Хмельницького проти унії за віру православну* [5, с.160]; *Я коротенько розповім тут, як утікання українців на Московію doprowadило до Переяславської ради 1654 року* [5, с.211]; б) слова, що фіксують факт мовлення і характеризують його за роллю у комунікації: *заявляти, відзначати, переколювати, підкреслювати, вимагати, стверджувати, уточнювати*; наприклад: *Він рішуче заявив гетьманові, що з духовенством іде сам з ним на війну* [5, с.162]; *Треба тут підкреслити, що на таку лояльність завжди підбивав Богдана зручний дипломат і державний муж великого розуму Адам Кисіль (1580-1653), воєвода Брацлавський, а згодом, з 1650 року, Київський* [5, с.80].

В історичному дискурсі «Богдан Хмельницький» Івана Огієнка СПР із з'ясувальною семантикою повністю реалізують свої можливості. Тут вони виявляють здатність передавати значний спектр різновидів діяльності людини: комунікативної, розумової, емоційної, пізнавальної, вольової, оцінної. При цьому способи вираження певного змісту можуть варіюватися. Можемо зазначити, що СПР із підрядними з'ясувальними предикативними частинами не просто передають певні історичні події, думки чи емоційний стан, але й характеризують їх певним чином, вказують на мету висловлювання, як-от: повідомлення: *Історики припускають, що вона готувалася до коронації Богдана* [5, с. 163]; *Відомо вам і те, з якими трудами, шкодами, бідами й литтям крови сталося це визволення православної церкви й батьківщини від лядського ярма!* [5, с.208]; волевиявлення: *Патріарх вимагав тільки, що він благословляє кожного нового митрополита на працю* [5, с.225]; *У цей час Австрія, Турція й Крим вимагали від Хмельницького, щоб конче помирився й поєднався з Польщею, порвавши з Москвою* [5, с.284]; указують відношення – невідношення висловлювання до певного суб'єкта: *Та й сам Грушевський це ствердив, показавши тут же на стор. 84-88, що виробляли поляки та уніяти проти православ-*

них перед Хмельниччиною [5, с.180]; Власне це ставлення доказує, що Грецька церква щиро побивалася за своєю донькою [5, с.160]; у випадку відношення до суб'єкта вказують на його комунікативні наміри: *І кожного разу Хмельницький виразно підкреслював полякам, що він бореться за волю православної віри свого народу для знищення унії* [5, с.183]; Так, воєвода Лецинський ще на конвокаційному сеймі у Варшаві 1648 року голосно заявив, що Богдан «Монархію Руську закладати не хоче» [5, с.117]. СПР із з'ясувальною семантикою в аналізованому дискурсі є однією із форм вираження характеризованого значення.

СПР з атрибутивною семантикою – «синтаксична одиниця, в якій підрядна частина, виконуючи атрибутивну функцію, виражає ознаку предмета, що названий чи вказаний у головній частині, і доповнює її змістову та структурну неповноту» [9, с.138]. Аналіз функційної семантики складнопідрядних речень із прислівним зв'язком (нерозчленованої структури) – підрядними *при* субстантивено-атрибутивними предикативними частинами – в історичному дискурсі Івана Огієнка засвідчив, що головна частина більшості присубстантивних підрядних конструкцій є самодостатньою, її зміст не потребує поширення, а підрядна частина виступає як пояснення, уточнення винятково опорного слова головної частини. Тому доцільним є урахування семантики опорного субстантива. Типовою семантикою опорного іменника атрибутивних СПР є назви осіб (40%), назви речей (30%), поняття людського буття (20%), інші номінації (10%).

Опорний іменник головної частини має здебільшого конкретне значення і розташовується контактно щодо підрядної частини. 3-поміж семантичного простору опорних іменників найбільш активним є назви осіб, речей, понять людського буття, конкретних історичних дат, пов'язаних із описуваними історичними подіями: *Самуїл Грондський, що особисто знав Хмельницького, у своєму записові 1676 року (видрукуваний в Пеши 1789 р.) докладно описує агітацію його на повстання* [5, с.140]; *Це, власне, Боброк удавно напав на татар і вирішив 8 вересня 1380 року славу Куликівську битву, якою Москва скинула з себе татарську неволю* [5, с.210]; *Це переселення українців у Московію завжди збільшувалось по тяжких ворожих нападах, коли треба було конче рятуватися* [5, с.210]; *Костянтинопільський патріарх прислав гетьману зграмоту, в якій хвалив його благочестя, похвалив війну проти ворогів – засновників унії та гнобителів православ'я* [5, с.161]; *Не було такої муки, якої розпочені католики не завдали б йому* [5, с.237]; *Це стало постійною звичкою, від якої не відставало й духовенство українське* [5, с.240]; *А в Києві сидів московський боярин, що за цим доглядав і заохочував* [5, с.241].

Найбільш уживані сполучувальні засоби СПР з атрибутивною семантикою – *що, який, яка, які* тощо: *Господарем гетьманського двору був Лаврін Капуста, близький приятель Хмельницького, що бдав за щедрість гетьманського столу* [5, с.55]; *І більшість наших істориків високо ставлять політичні здібності великого гетьмана, йдучи в цьому проти М. Грушевського, що цих здібностей не визнавав* [5, с.50]; *Хмельницький був для свого часу першорядний дипломат та вправний політик, який у кожній справі виявляв тонку політичну чутливість та чуйний дипломатичний сприт* [5, с.49]; *Першорядний дипломат, Хмельницький кохався в переговах і не раз посеред бою посилав до свого ворога посольство, яке присипляло його* [5, с.49]; *Православне духовенство в Україні за той час було своє, щиро національне, було справді народне, що глибоко знало своє славне минуле й берегло свої православні традиції* [5, с.140]; *У січні 1657 року до Чигирини прибуло шведське посольство й привезло проекта українсько-шведського союзу, яким під Україну відходили тільки східноукраїнські землі* [5, с.116].

Препозиція підрядних присубстантивно-атрибутивних частин майже невластива для таких речень. Найпоширенішою є спостпозиція підрядних

присубстантивно-атрибутивних частин. Майже четвертій частині речень цього типу притаманна інтерпозиція, що посилює відцентрові тенденції всередині головної частини (оскільки розчленовує і постає вкрапленням чужорідності) і доцентрові зв'язки у структурі складного речення (характеризується певний компонент головної частини): *Так звана «татарська» політика рясно цвіла тоді серед поляків, від яких добре навчився її й Богдан Хмельницький* [5, с.59]; *Духовенство йшло слідом за старшинами, що почали випрошувати собі грамоти на землі і від гетьмана, і від царя* [5, с.242]; *А ім'я волинського українця князя Боброка позосталося не на рідній землі, з якої мусив утікати перед католицизмом, а на землі чужій* [5, с.211]; *Гізеля в Москві гарно прийняли й нагородили, але відповіді на справу, за якою він їздив, не дали* [5, с.240].

У когнітивно-дискурсивному аспекті цей тип речень найбільше притаманний для передавання внутрішнього світу людини, оскільки подає навколишній світ у відображенні мислительної і мовно-психологічної її діяльності. За антропоцентричного спрямування функціонування таких речень історичною мислючої Івана Огієнка має низку особливостей.

Лінгвістично й дискурсивно виправданим є уживання Іваном Огієнком в історичному дискурсі «Богдан Хмельницький» СПР із детермінантним зв'язком предикативних частин (розчленованої структури) зі значенням зумовленості. У контекстуальному оточенні в дискурсі маємо змогу глибше й ширше дослідити особливості таких синтаксичних структур.

«Обставинні семантико-синтаксичні відношення зумовленості реалізуються в складнопідрядних конструкціях зі значенням умови, причини, наслідку, мети, допусту» [8, с.210], посідають особливе місце у системі українського синтаксису завдяки своїй формально-граматичній будові (регулярності спеціалізованих засобів зв'язку, вияву специфіки реченневотвірного синтаксичного зв'язку) і комунікативній організації, у якій чітко простежується комунікативно-актуальна закріпленість послідовності частин, наявність спеціалізованих власних синтаксичних показників утворення речення та комунікативної значущості предикативної частини. Загалом, це такі складнопідрядні речення, у яких підрядна частина пояснює усю головну, а в межах складнопідрядних речень розчленованої структури зі значенням зумовленості розрізняють: підрядні причини, часу, мети, місця, умови, способу дії, міри, допусту, наслідку.

Ми опрацювали 50 складнопідрядних речень із підрядними предикативними частинами причини. Розглянемо їхню специфіку й особливості функціонування в історичному дискурсі «Богдан Хмельницький» Івана Огієнка.

СПР із семантикою причини – це конструкції, підрядні частини яких передають різноманітні відтінки причинових відношень (указівку на сприятливу чи несприятливу причину, обґрунтування висловленого в головній частині тощо). Засобами зв'язку в таких реченнях виступають сполучники *бо, тому що, через те що, завдяки тому що, оскільки, унаслідок того що* та ін. Слід зазначити, що засоби зв'язку у дискурсі Івана Огієнка не вирізняються різноманітністю. Це конструкції, у яких головна і підрядна предикативні частини речення поєднуються за допомогою простого сполучника *бо*. Наприклад: *З того часу не стало спокою в Україні, бо релігійна протиправославна боротьба ніколи тут не припинялася* [5, с.210]; *Всі ці церковні речі склали в наметі перед чудотворною іконою Холмської Божої Матері, бо її силі приписували перемогу над козаками* [5, с.163]; *Проте Хмельницький хитався, бо добре знав політичний стан Московії* [5, с.160]. Цей різновид речень за уживаністю становить 60% від усіх складнопідрядних речень розчленованої структури зі значенням зумовленості. Автор

активно використовує СПР із підрядним причини елементарної будови: *Проте Хмельницький хитався, бо добре знав політичний стан Московії* [5, с.160]; *Це була тиша перед бурею, бо релігійні знуцання ніколи не забуваються* [5, с.180].

Такі синтаксичні утворення не однотипні як за своєю внутрішньою організацією, так і за рівнем пов'язаності з контекстом. За ознаками внутрішньої організації аналізовані конструкції можна схарактеризувати за такими критеріями: 1) наявність одного спільного суб'єкта чи двох різних суб'єктів дії в головній і підрядній частині; 2) відношення підрядної частини до головної. За характеристикою суб'єкта дії виділяють односуб'єктні речення елементарної будови: *Християнська шляхетність Богданова часом шкодила йому, бо цієї шляхетності не мали того вороги* [5, с.52]; *І власне на північ це втікання найчастіше бувало, бо там сидів народ одновірний* [5, с.210], а також двосуб'єктні: *Помалу і народ, і козаки, і ченці стали масами втікати в Московію, бо уніяти своїми переслідуваннями доводили їх до розпуки* [5, с.238]; *Більше того, починаючи з XV століття, сама православна церква в Україні стає головним суб'єктом і об'єктом української історії, бо за оборону її цілості й чистоти віри точиться вся боротьба* [5, с.138]. За позицією у структурі Іван Огієнко віддає перевагу реченням, у яких підрядна частина перебуває у постпозиції щодо головної.

Отож, складнопідрядні речення із причиною семантикою в аналізованому історичному дискурсі Івана Огієнка також представлені достатньо, хоч і не вирізняються різноманіттям засобів зв'язку. Ці конструкції чітко розмежовують, диференціюють висловлені думки, урізноманітнюють мовлення дискурсу, позбавляють двозначності й обтяжливості, забезпечують високу культуру вислову.

СПР із семантикою мети – це конструкції, підрядні частини яких указують «на мету, цілеспрямованість або на призначення» [9, с.160] відображених у головній частині подій, явищ тощо. Засобами зв'язку в таких реченнях найчастіше виступають сполучники *щоб, аби, для того щоб*. Напр.: *Цю чудотворну Холмську ікону дали королеві свої ж духовні уніяти, щоб вона допомогла йому побити українців православних!* [5, с.162]; *Нерідко Хмельницький хапався за переговори, щоб замирити ворогові очі та висрати час* [5, с.81]; *Змушений політичними обставинами, він віддав усю Україну під руку московського царя, аби тільки позбутися страшної унії та відірватися від Польщі* [5, с.250]; *Ченці кидали рідні землі й утікали в чужину, аби тільки не мати цього нестерпного переслідування й вічного страху* [5, с.181].

В історичному дискурсі Івана Огієнка цей різновид СПР є мало продуктивним. Автор використовує речення, у яких підрядна предикативна частина мети знаходиться у постпозиції.

Інші структурно-семантичні різновиди СПР в аналізованому дискурсі мають лише кількаразове уживання. Серед них СПР із часовою семантикою: *З наказу Папи по всій Європі служили врочисті воячні молебні, коли Хмельницького 1651 року поляки розбили під Берестечком* [5, с.251]; *Коли зібрався конвокаційний сейм у Варшаві в 1648 році, справа православної віри стала бойовою справою* [5, с.183]; *Старий Богданів приятель, воєвода Київський Адам Кисіль, коли почув про козацько-турецький договір, зараз же послав брата свого, Юрія, вговорювати Хмельницького порвати з турками* [5, с.93]; *Утікання в Московію розпочалося дуже рано, ще за Литви, коли вона, прийнявши католицизм, почала переслідувати православ'я в Україні* [5, с. 238]. Місце підрядної частини у реченнях цього типу, як переконають подані приклади, – постпозиційне, препозиційне й інтерпозиційне. Для зв'язку підрядної частини із головною автор використовує лише один сполучний засіб – *коли*. СПР з часовою семантикою у дискурсі конкретизують час описуваних подій.

Зустрічаємо також СПР із семантикою: місця: *Послів Хмельницький приймав звичайно там, де він свого часу знаходився: чи в себе вдома, чи в своїй військовій ставці* [5, с.52]; *І народ почав тисячами втікати до Московії, за московську границю, де їх радо приймали* [5, с.278]; *Той поїхав у Ясси з козацьким відділом, де його врочисто стрічали* [5, с.279]; допусту: *Заздрний цар відразу на такий обман погодився, хоч це був смертельний удар всій праці Хмельницького* [5, с.284]; супроводу: *Як я уже вище зазначував, істотною ознакою дипломатії Хмельницького були його безконечні переговори та посольства* [5, с.80]; способу дії: *За Богдана Хмельницького справа стала так, що поляки вирішили вицент добити православ'я* [5, с.242]; *Історія України часто складалася так, що її населення не раз мусило втечу до сусідів рятувати своє життя* [5, с.210]. Кожне речення із зазначених семантичних типів в історичному дискурсі Івана Огієнка спрямоване на ширше, глибше й достовірніше відображення історичних подій в Україні за часів Богдана Хмельницького й допомагає через експресивність читачеві краще зорієнтуватись й зрозуміти постать гетьмана.

Таким чином, спостереження за функціонуванням СПР в історичному дискурсі «Богдан Хмельницький» Івана Огієнка засвідчує широку їх уживаність. Статистичні результати опрацювання складнопідрядних речень різних семантичних типів переконливо доводять, що саме вони становлять більшу частину всіх уживаних у дискурсі речень. Ці реченнєві структури виконують різноманітні функції: допомагають висловити позицію автора щодо зображуваних історичних подій, розкрити внутрішній світ Богдана Хмельницького, створити атмосферу ширшої довірливої оповіді, переконати у правильності / неправильності поведінки гетьмана тощо.

Більшість аналізованих СПР містить експресивний компонент, допомагає окреслити коло духовних ідеалів Богдана Хмельницького, пізнати його внутрішній світ та почуття. Засвідчені одиниці демонструють багатство мови історичного дискурсу автора. Подібні наукові розвідки щодо інших типів речень (зокрема, багатокомпонентних складних речень, які складають десь 40% від усіх використаних у дискурсі конструкцій) можуть бути об'єктом подальших детальних досліджень та наукових зацікавлень. Так проглядається чітка залежність синтаксичних одиниць певної семантики від функційно-стилістичних характеристик дискурсу.

Список використаних джерел:

1. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Мацько Л.І. Стилістика української мови : підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько ; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Огієнко І. Богдан Хмельницький: історична література/ Іван Огієнко ; упор., автор передмови і коментарів Микола Тимошок., – К. : Наша культура і наука, 2004. – 447 с.
6. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови : підручник / О.Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
7. Слин'юк І.І. Синтаксис сучасної української літературної мови: проблемні питання / І.І. Слин'юк, Н.В. Гуїванюк, М.Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
8. Сучасна українська мова. Синтаксис : підручник / А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева та ін. ; за ред. А.К. Мойсієнка. – К. : Знання. 2013. – 238 с.

9. Сучасна українська мова. Синтаксис : підручник / за ред. О.Д. Пономаріва. — К. : Либідь, 1994. — 256 с.
10. Христіанінова Р.О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р.О. Христіанінова. — К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. — 368 с.
11. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові / К.Ф. Шульжук. — К. : Вища школа, 1989. — 135 с.

The article analyzes the cognitive nature of *skladnopidrādno* of a sentence as a kind of expressive syntax of the historical discourse «Bohdan Khmelnytsky» Ivan Ogiēnka. Substantiated and proven dominance of syntactic means expression of expressiveness, revealed the features of the *skladnopidrādni* sentences in the syntactic means of expressiveness through the artwork of functioning of such structures in the historical discourse of the author.

Key words: exuberant, expressive syntax, syntactic means of expressiveness, discourse, complex sentence.

Отримано: 20.02.2017 р.

УДК 81'366.544

Л. М. Колібаба

Інститут української мови НАН України

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ЗНАХІДНОГО ВІДМІНКА МНОЖИНИ ІМЕННИКІВ У ФОРМІ НАЗИВНОГО В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ІВАНА ОГІЄНКА ТА В СУЧАСНІЙ МОВНІЙ ПРАКТИЦІ

У статті розглянуто лінгвістичні погляди І. Огієнка щодо походження та закономірностей функціонування в українській літературній мові знахідного відмінка множини іменників – назв істот у формі називного відмінка. Проаналізовано наукові ідеї ученого в контексті розвитку сучасної лінгвоукраїністики та мовної практики. Запропоновано перелік іменників – назв неосіб, які в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка, встановлено місце цих форм у сучасній системі словозміни іменників.

Ключові слова: іменник, знахідний відмінок, називний відмінок, родовий відмінок, множина, чоловічий рід, жіночий рід, середній рід.

Наскрізною ідеєю, що пронизує лінгвістичний доробок І. Огієнка, є визнання й невтомне відстоювання самостійності та окремішності української мови на тлі інших слов'янських мов. Славетний мовознавець і великий патріот своєї Батьківщини постійно акцентував увагу на тому, що «українська культура своєрідна й самостійна, так само своєрідна й самостійна наша українська мова. Вона має багато своїх притаманних ознак, які роблять її самостійною, від інших слов'янських мов відмінною. І ці притаманні властивості нашої мови, – закликав він, – ми повинні плекати, як зіницю ока свого. Вони повинні бути дорогими кожному з нас, як ознаки справді наші рідні» [6, с.422].

«Суто українськими» відмінковими формами І. Огієнко вважав давальний відмінок однини іменників чоловічого роду II відміни із закінченнями *-ові, -еві (-єві)*, знахідний відмінок іменників чоловічого роду однини у формі родового на *-а (я)*, знахідний множини у формі називного та «кличну форму (кличний відмінок)» [6, с.252-261].

У пропонованій статті ми розглянемо наукові ідеї вченого в контексті розвитку сучасної лінгвоукраїністики та мовної практики, зокрема докладно проаналізуємо лінгвістичні погляди І. Огієнка щодо походження та закономірностей функціонування в українській літературній мові знахідного відмінка множини іменників – назв істот у формі називного відмінка, спробуємо встановити місце цих форм у сучасній системі словозміни іменників, що особливо важливо під час укладання граматичних словників.

У художньому та розмовному стилях української літературної мови кінця XIX – початку XXI ст., децо рідше – в публіцистиці спостерігаємо функціонування в знахідному відмінку множини двох варіантів відмінкових форм іменників – назв істот усіх родів – форму, що збігається з родовим відмінком, і форму, тотожну називному відмінкові, пор.: ...крадькома продав троян **коней** і **воли** (М. Стельмах); ...**виганяти** на пашу колгоспних **коней**, сидючи **верхи** на Буланому чи **Мушці** (А. Дімаров); ...**Кравчина** випускає **гусей** (О. Довженко); **Весною** ... **вигнали** ми своїх зголоднілих за зиму **корівок** на пашу (І. Цюпа); ...**чабани** випускають **овець** із кошар (О. Гончар); **А він**, Санько, мов мала дитина, мусить **пастися курчат** (В. Рутківський) і Другого дня, не дуже й торгуючись, він продав на ярмарку і **бричку**, і **коні** (М. Стельмах); Того дня старий конюший звелів **переганяти коні** в луз (І. Білик); **Я пас агнята** за селом (Т. Шевченко); ...**дитина метелики, пташок** гонить (Марко Вовчок); **Маруся** ...**теж бджоли** доглядала так, що аж, незвичайні, кусали її і тим робили часом із любенького личенька не знати що (Марко Вовчок); **Джеря** мусив **везти хліб** на базар, **продати** й **заплатити йому** [шинкарю] **гроші** та **викупити** **кожуха**, а тут треба було **годувати** панські **качки** (І. Нечуй-Левицький); Цей **човен** – **чисте корито**, з якого **годують** в нас **свині** (І. Нечуй-Левицький); – **Ось ми поставимо оті червоні опудала по своїх городах** **лягати горобці** та **ворони**, – крикнув один козак з холопів (І. Нечуй-Левицький); **Не в одного дядька заніс серце**, як **гляне він на дітей**, що **ганяють кури** по дорозі (М. Грушевський); **Іван сидів і слухав**, забувши зовсім, що має **доглядати корови** (М. Коцюбинський); **Жену з поля корови та вівці** (Ю. Мушкетик); – **Якого біса мені тут сидіти!** – **здивувався** Бульба, **звертаючись до Товкача**. – **Щоб я став гречкосієм, пічкур**ом. **Доглядати вівці та свині** та з **жінкою бабитися!** (О. Довженко); **Гордій пішов раки ловити** (У. Самчук); **Не хотіла чапля** **рибок**, а **тепер їсть жаби** (Укр. прислів'я); **Семенко все бігав, все робив**, що **мама казала**, і **раз по раз** **гримав** на **молодші сестри** (В. Стефаник); ...**Собб** **підвищує** свою **присутність** на **ринку Європи**, її **курчат**а **активно закупають** у **Голландії, Німеччині** (Агробізнес сьогодні, 2013, № 4) і под.

І. Огієнко звертав увагу на те, що «в старослов'янській мові, як і в давній українській, знахідний відмінок множини формою своєю відрізнявся від відмінку називного. Але вже в давнину ця різниця стерлася, і в множині називний та знахідний відмінки звичайно бриніли однаково, себто мали одну форму» [7, с.309]. «У давній мові, – пояснював мовознавець, – коли прямим предметом була назва живої істоти, то по вимові своїй цей знахідний відмінок був однаковий із називним (хоч по формі їх ще довго розрізняли), а не з родовим» [Там само]. Отже, констатував І. Огієнко, «в давнину назви всіх живих істот – чи то тварин, чи то людей – в знахідному множини завжди мали свою старшу форму, однаково з відмінком називним, і не змішували її з формою родового» [Там само]. Свій висновок дослідник potwierдив багатьма ілюстраціями з давніх Євангелій X-XI ст., старої української мови XI-XII ст., стародавніх пам'яток живої української мови XV-XVIII ст. [6, с.258].

На тому, що в українській мові іменники – назви істот у знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка, а не родового, наголошували

й інші мовознавці [3, с.61, 97-98; 2, с.114]. Зокрема, дослідник системи словозміни української мови І.М. Керницький на матеріалі пам'яток XVI ст. установив, що знахідний відмінок множини від особових назв має форму як родового, так і називного відмінка множини, а знахідний відмінок множини від назв тварин завжди має форму називного відмінка множини [3, с.61, 97-98].

Уживання іменників – назв істот у знахідному відмінку множини у формі називного І. Огієнко справедливо вважав ознакою «живої» народної мови [7, с.31-311], що засвідчують численні випадки використання цих форм в усній народній творчості українського народу – прислів'ях, приказках, піснях, казках тощо, напр.: *Опанас воли пас, а дівчина бички* (Номис); *Сова спить, а кури бачить* (Укр. присл.); *Прибди бачи діти, дбайте, щоб було що й надіти* (Укр. присл.); *Ой, там Роман воли пасе* (Укр. нар. пісня); *Ой, він [милий] оре, воли гонить* (Укр. нар. пісня); *Розпрягайте, хлопці, коні Та лягайте спочивать* (Укр. нар. пісня); *Полишила перепілонька свої дрібні діти* (Укр. нар. колиска пісня); *Сидить Василь коло ясель, корови годує* (Коломийка); *А на тім яворі сиз орел сидить, Сиз орел сидить, з рибою говорить:* – *Ой бути нам, рибо, у одного пана, У одного пана, пана Івана. Тобую, рибо, гості вітати, А моїм пером – листи писати!* (Колядка, записана в м. Острі Козелецького району Чернігівської обл. на початку 1850-х рр.); *Наїхали гості да непрохані – І непрохані, несподівані. Попускали коні непутані – І непутані, й негнудані. Вони сад-виноград да поламали, Райській пташки да розігнали* (Колядка, записана в с. Мрині Носівського району Чернігівської обл.); [Дід:]...*а зимою хоч бджоли й забирають додому, а я все-таки тут живу* (Укр. нар. казка) та багато інших. Широке вживання іменників у знахідному відмінку множини в формі називного відмінка в українському фольклорі дало підстави деяким дослідникам кваліфікувати ці форми як «розмовні» [8, с.168].

Конструкції зі знахідним множини в формі називного, за спостереженнями І.І. Огієнка, властиві й іншим слов'янським мовам, зокрема «мові польській, болгарській» [6, с.259; 7, с.311]. «Російська мова, – наголошує дослідник, – вже з давнього часу загубила цю форму і в неї знахідний множини від живих істот тепер завжди має форму тільки родового» [6, с.260].

Проте з XIV ст. в пам'ятках зафіксовані «перші випадки заступлення форми знахідного формою родового множини живих осіб та тварин по перехідних дієсловах» [7, с.311] і поступово в українській літературній мові «запанувало таке розрізнення: знахідний осіб (людей) може бути однаковий і з родовим, але знахідний тварин позостається стародавній, цебто однаковий із називним» [7, с.312]. Зазначена диференціація відмінкових форм іменників за семантичною ознакою «особа» / «неособа» загалом збереглася й до сьогодні. Однак якщо І. Огієнко наголошував, що форми, спільні для знахідного та родового відмінків, можливі лише для назв осіб (людей), а для неосіб (тварин) нормативною є форма знахідного відмінка, яка збігається з називним, то в мовній практиці середини XX ст. – початку XXI ст. в знахідному відмінку множини форми іменників – назв свійських тварин та комах, тотожних родовому відмінкові, майже повністю витіснили ті, що збігаються з називним відмінком, пор.: *пастися коней* і *коні*, *доїти корів* і *корови*, *годувати свиней* і *свині*, *гонити овець* і *вівці*, *доглядати бджіл* і *бджоли*, *ловити горобців* і *горобці* й под. Цю норму кодифіковано в граматичних описах сучасної української літературної мови [9, с.92, 112, 121; 1, с.19; 2, с.106], підручниках та посібниках для вищої школи [10, с.361, 363], чинному «Українському правописі» [17, с.67, 76, 79].

Але навіть за такого чіткого семантичного критерію розмежування відмінкових форм, як «особа» / «неособа», вичерпний перелік тих іменників, для яких уможливлено мати в знахідному відмінку множини форму називного відмінка,

установити складно. У сучасних граматиках та «Українському правописі» їх перелік обмежено здебільшого назвами свійських тварин (*коні, воли, корови, вівці, свині, кози; телята, ягнята, лисенята*), птахів (*кури, гуси, качкі, індики; курчата, гусята, каченята, індичата, орлята*) та деяких комах (*бджоли*), хоч «жива» народна мова, усна народна творчість українського народу і художня література засвідчують значно більше іменників, які в знахідному відмінку множини мають форму називного відмінка. М. Наконечний доповнив поданий список іменниками *олени, зайці, лисиці, серни (сарни), тури; лоша́та, порося́та, сло́нята, мише́нята, щеня́та; голуб'ята, дрохви, перепели, тави, мухи, метелики, павуки* [5, с.125]. О.О. Тараненко серед іменників – назв істот, що можуть мати форму «називний – знахідний» (як варіант до форми «родовий – знахідний» або навіть єдину) подає назви найпростіших мікроорганізмів (*амеби, бацили, інфузорії, мікроби, віруси*) та інших тварин (*глисти, черви, п'явки, воші; оселедці, лини, цуки, раки*) [11, с.13].

Узагальнивши напрацювання української граматичної думки та найчисленніші вияви в мовній практиці, можемо констатувати, що в знахідному відмінку множини у формі називного відмінка найчастіше вживаються іменники, що позначають: істот – неосіб чоловічого роду: *коні, воли, бики, тури, хорти, рисаки, зайці, олени; індики, горобці, голуби, перепели, соколи; карасі, окуні, лини, коропи, в'юни, оселедці, раки; комарі, метелики, павуки; мікроби, віруси, глисти, черви*; істот – неосіб жіночого роду: *корови, свині, вівці, кози, лисиці, сарни, миші; кури, гуси, качкі; пташки, ворони, дрохви, тави; бджоли, мухи; воші; цуки, жаби, п'явка; амеби, бацили, інфузорії*; істот – неосіб середнього роду: *телята, ягнята, поросята, лоша́та, лисенята, мишенята, щенята, сло́ненята; голуб'ята, курчата, гусята, каченята, індичата, орлята*.

Як засвідчує фактичний матеріал, в українській художній літературі та у фольклорі численним також є вживання в знахідному відмінку множини у формі називного відмінка іменників – назв осіб *діти, люди* та *гості*, пор.: *Придбали діти, дбайте, щоб було що й надіти* (Укр. присл.); *Я гуси пасла за селом, і діти бавила, і пряла* (І. Франко); *...по вечері він [І. Франко] бавив діти і робив коректу своєї збірки оповідань «В поті чола»* (В. Стефаник); *А на тім яворі сиз орел сидить, Сиз орел сидить, з рибою говорить: – Ой бути нам, рибо, у одного пана, У одного пана, пана Івана. Тобоя, рибо, гості вітати, А моїм пером – листи писати!* (Колядка, записано в м. Острі Козелецького району Чернігівської обл. на початку 1850-х рр.); [Д. Мерседес:] *Пабло, нам слід піти нагору гості бавить* (Леся Українка) і под.

В «Українському правописі» 1946 р. навіть була спеціальна примітка, що «слово *дитина* в знахідному відмінку множини має форми: *дітей*, а також *діти*» [15, с.76]. На цю ж особливість української мови звертала увагу у своїх дослідженнях і О. Курило [4, с.115].

Стосовно іменника *люди*, то І. М. Керницький зауважував, що в українських пам'ятках XVI ст. «знахідний відмінок від іменника *люди* постійно має закінчення *-и*» [3, с.61].

Причиною витіснення в знахідному відмінку множини форм називного відмінка формами родового відмінка І. Огієнко та М. Наконечний уважають вплив російської мови [6, с.260; 7, с.312; 5, с.125]. Зокрема, І. Огієнко наголошував, що «під впливом мови російської часто і в Україні вживають... форми родового відмінку: *«Лас коней* (а треба: *пас коні*)» [7, с.311]. Він констатував, що «до 1930-х років вільно вживали чисто української форми, а по цьому – змушені вживати форми російської. <...> дали так ніби забулася наша прищипана форма *«пасти коні»*, і скрізь запанувала форма російська: *«пасти ко-*

ней» [7, с.313]. Проте, на думку П.Д. Тимошенка, форми називного – знахідного відмерли не так через політичні обставини, як «через свою граматичну невизначеність» [12, с.187].

За переконаннями І. Огієнка, «затирання» цієї «української особливості» відбувалося також за допомогою урядових наказів через школу, пресу, видавництва, а найголовніше – через «Український правопис». Видання «Українського правопису» різних років, відповідно до соціально-політичних умов функціонування української мови, виразно засвідчують боротьбу, а згодом витіснення в знахідному відмінку множини форм іменників – назв свійських тварин, що збігаються з називним відмінком, формами, тотожними родовому відмінкові. Зокрема, в «Українському правописі» 1928 р. у знахідному відмінку множини для назв неосіб подано тільки ті форми, що збігаються з називним відмінком (*по коні, за телята, про гуси, корови, воли, свині, метелики*), а ті, що збігаються з родовим, наведено для назв осіб (*про гостей, за молодичь (і молодиць)*) і т. ін. [13, с.44], тоді як в «Українському правописі» 1933 р. у знахідному відмінку множини рекомендовано надавати перевагу формам, що збігаються з родовим відмінком: «Іменники – назв тварин, поряд з формою = родовому відмінку мають **інколи** і форму називного відмінка: *коней (і коні), волів (і воли); свиней (і свині), корів (і корови), гусей (і гуси), курей (і кури); гусят-(а), курчат-(а)*, [14, с.31, 38, 41, 43, 44]. П.Д. Тимошенко зауважував, що в 1933 р. була прийнята ухвала, відповідно до якої форми на зразок пасу корови, бачу хлопці «треба ліквідувати, встановивши замість них, як єдино нормативні, форми пасу коней, бачу хлопців» [12, с.187].

В «Українському правописі» 1946 р. зазначено, що «іменники назви деяких свійських тварин вживаються **переважно** у формі називного відмінка: *гнати вівиці, пасти корови (рідше – овець, корів)*», аналогічно: *коні (і коней), воли (і волів), гусята (і гусят), курчата (і курчат)* [15, с.66, 76, 79]. Проте вже в «Українському правописі» 1960 р. зазначено, що іменники – назви деяких свійських тварин так само як і інші іменники, що означають істоти, «мають **переважно** форму, однаковою з родовим відмінком»: *коней (і коні), волів (і воли); овець (і вівиці), корів (і корови); гусят (і гусята), курчат (і курчата)*, але *оленів, жуків, горобців* [16, с.76, 87, 91]. Цю тенденцію збережено і в чинному «Українському правописі» [17, с.67, 76, 79].

Отже, форми знахідного відмінка множини у формі називного відмінка, як переконливо доводить І. Огієнко, належать до самотніх морфологічних особливостей української літературної мови і є живими ознаками народної мови. Основною причиною їх обмеженого вживання в ХХ ст. мовознавець уважав політичні вимоги «підсовєтської України»: «щоб наблизити українську мову до російської, щоб наблизити українську складно до своєї» [6, с.260], через що постійно закликав «оберігати питомі риси української мови, плекати, їх як зіницю ока свого» [6, с.422-423].

На початку ХХІ ст. форму знахідного відмінка множини, що збігається з називним відмінком і має паралельні форми родового відмінка, визнано нормативною для іменників усіх родів, що є назвами істот-неосіб. Їх широко вживають у художній літературі та зрідка – в публіцистиці. Проте вищерпні списки іменників, для яких нормативними в знахідному відмінку множини є паралельні форми називного – родового відмінків, а для яких – лише родового, зважаючи на особливості історичного розвитку відмінкової системи української мови, сьогодні установити складно.

Список використаних джерел:

1. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1971. – 120 с.

2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 398 с.
3. Керницький І.М. Система словозміни в українській мові: На матеріалах пам'яток XVI ст. / І.М. Керницький. – К. : Наукова думка, 1967. – 287 с.
4. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 304 с.
5. Наконечний М. Українська мова : програма-конспект з додатком про новий правопис український / Микола Наконечний. – Харків : Рух, 1928. – 264 с.
6. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; [упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
7. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Наша літературна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; [упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2011. – 355 с.
8. Сопоставительная стилистика русского и украинского языков / [Г.П. Ижакевич, В.И. Кононенко, Н.Н. Пилинский, В.А. Сиротина]. – К. : Вища школа, 1980. – 208 с.
9. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.
10. Сучасна українська літературна мова : підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; за ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
11. Тараненко О.О. Словозміна української мови / О.О. Тараненко. – Nyiregyháza, 2003. – 198 с.
12. Тимошенко П.Д. Питання нормалізації синтаксису української літературної мови в радянську епоху / П.Д. Тимошенко // Синтаксична будова української мови. – К. : Наукова думка, 1968. – С. 182-191.
13. Український правопис. – Х. : Радянська школа, 1928. – 96 с.
14. Український правопис. – Х. : Радянська школа, 1933. – 96 с.
15. Український правопис. – К. : Українське державне видавництво, 1946. – 179 с.
16. Український правопис. – 2-е вид., випр. і доповн. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 272 с.
17. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови. – 6-е вид., стереотип. – К. : Наук. думка, 1997. – 238 с.

In this article the linguistic opinions of I. Ohijenko are considered in relation to functioning in Ukrainian literary language of accusative of nouns – names of creatures of the plural in form of nominative case. The scientific ideas of scientist are analyzed in the context of development of modern Ukrainian linguistics and language practice. The enumeration of nouns – names of unpersons, that in the accusative of the plural have a form of nominative is offered, place of these forms in the modern system of inflexion of nouns are determined.

Key words: noun, accusative case, nominative case, genitive case, the plural, masculine, female, neuter.

Отримано: 10.02.2017 р.

Ж. В. Колоїз

Криворізький державний педагогічний університет

«ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ІВАНА ОГІЄНКА В КОНТЕКСТІ СЬОГОДЕННЯ

У статті йдеться про феномен Івана Огієнка, його лексикографічну спадщину загалом та «Етимологічно-семантичний словник української мови» зокрема. Акцентовано на деяких теоретичних засадах створення відповідної лексикографічної праці, її визначальних особливостях та ролі в розбудові української лексикографії. З'яву словника кваліфіковано як таку, що модифікує науковий простір, розширює лексикографічні обрії, дає матеріал для створення нових лексикографічних проєктів. Акцентовано передовсім на просвітницькій місії відповідного доробку, який засвідчує зразок популярного словника змішаного типу, що відзначається неоднотипно змодельованими мікроструктурами (елементарними / неелементарними, або комплексними). Розглянуто методи витлумачення реєстрових вокабул (описовий, структурно-семантична та граматична дефініція). Аналіз мікроструктур досліджуваної лексикографічної праці дає змогу змодельовати комплексну словникову статтю, яка могла б бути джерелом найрізноманітнішої інформації. Установлено, що праця маніфестує інтелектуальну еволюцію народу, його мовно-естетичний розвиток, актуалізує певні реалії в комунікативному просторі соціуму на конкретно-історичному зрізі.

Ключові слова: Іван Огієнко, словник, лексикографічна праця, словникова стаття, реєстрове слово, мікроструктура, витлумачення, інформація.

Іван Огієнко належить до когорти тих видатних українців, що, незважаючи на суцільні перешкоди і заборони, сприяли пробудженню та генеруванню національної свідомості, зробили вагомий внесок у розбудову вітчизняної наукової думки, скерували вектор її тогочасного розвитку на нові горизонти. Після «запізнілоговороття», довгоочікуваного повернення з «забуття», «еміграції», творчий доробок геніального вченого зі світовим ім'ям, духовного лідера і сподвижника українського народу, упродовж кількох останніх десятиліть викликає неабияке зацікавлення дослідників різних наукових царин, зокрема й мовознавчої. Це пов'язується передовсім із прагненнями об'єктивно оцінити й концептуально переосмислити мовно-історичні моменти, що з відповідних причин залишалися поза увагою наукових інтересів за радянських часів.

У добу тоталітарного режиму Івана Огієнка була штучно вилучена з історії становлення української культури, української мови, української школи й української церкви. Наукові пріоритети вченого несправедливо замовчувалися, не завжди об'єктивно оцінювалися. Така історична несправедливість нині поступово виправляється: творчий доробок науковця дійшов до свого адресата і став об'єктом обговорення різних наукових зібрань, різних наукових дискусій.

Феномен Івана Огієнка приваблює не лише винятковою лінгвістичною ерудицією, мовним чуттям і мовним смаком, а й вагомими науковими теоріями, концепціями, що певною мірою повинні знайти продовження в сучасному науковому просторі. Погляди сучасних науковців зосереджуються передовсім на політично незаангажованих питаннях розвитку і значення національної літературної мови, українського правопису, фонетики й акцентуації в наукових концепціях І. Огієнка (Т. Білоусова, Н. Дзюбак, С. Каленюк, Н. Кузьменко, В. Олексенко, В. Погребенник, В. Юносова та ін.), на мовностилістичних особливостях

його наукових і художніх текстів (В. Атаманчук, Н. Гудима, Н. Дворницька, Л. Марчук, Т. Мельник, В. Папіш, С. Поворознюк та ін.). Огієнкознавці активно студіюють лінгводидактичні проблеми (А. Кикилик, Г. Ковальчук, О. Мартіна, Т. Олинець та ін.). Поза увагою дослідників не залишилася й Огієнкова лексикографічна спадщина (В. Авраменко, О. Гривнак, Н. Захлюпана, І. Казимирова, Б. Коваленко, А. Марушкевич, Г. Опанасюк, Т. Сторчова, М. Тимошик, З. Тіменик та ін.). І це цілком справедливо, адже «те, що зробив учений у цій царині, заслуговує не лише гідного пошанування, а й необхідності залучення цього масиву його творчості для практичного використання в наукових цілях, а також у навчальному процесі» [7]. Водночас, рівень розвитку лексикографії, репрезентованої зокрема й І. Огієнком, засвідчує зрілість культури української нації. Однак попри посилену увагу науковців до відповідного об'єкта дослідження особливості авторського лексикографування, присвяченого насамперед унормуванню української мови [див. 6], допоки що не знайшли всебічного осмислення, без чого вітчизняна лексикографічна історія і теорія залишаються невикінченими. Проблема ускладнюється ще й тим, що чимало з лексикографічних праць, створених за кордоном, є недоступними для українського читача. Крім того, деякі з них, як-от «Етимологічно-семантичний словник української мови», мають «багаторічну драматичну рукописну й видавничу долю». Цей доробок, згідно з влучним висловленням М. Тимошика, є «вершиною словникотворчої діяльності Івана Огієнка», і за своєю «структурою, широтою залучення лексичного матеріалу, значенням для мовознавчої науки цілком заслуговує бути поставленим в один ряд з академічним виданням подібного типу» [7]. Відповідний словник «не тільки етимологічний, він етимологічно-семантичний, і його складач – визначний мовознавець Іван Огієнко – мав щасливу ідею використати досвід глумачних словників, які наводять багато ілюстративного матеріалу, щоб читач ознайомився з даним словом у живій тканині мови» [4, с.550]. На превеликий жаль, авторові не судилося побачити результати своєї багаторічної наполегливої праці: з часу її завершення (наприкінці 50-х років минулого століття) і до остаточного прилюднення (1978-1995 рр.) через певні і суб'єктивні, і об'єктивні причини [1, с.8] минуло кілька десятиліть. Матеріали були систематизовані, допрацьовані й опубліковані завдяки творчим зусиллям Ю. Мулика-Луцика та М. Ласло-Куцюк.

Мета нашої статті – репрезентувати деякі теоретичні засади створення «Етимологічно-семантичного словника української мови» та його роль у розбудові української лексикографії.

Як свідчить назва, лексикографічна праця має синкретичний характер: автор, усвідомлюючи те, що носій української літературної мови досконало володітиме її нормами за умови постійного збагачення його словникового запасу, яке безпосередньо залежить не лише від розуміння значення того чи того слова, але, певною мірою, і від його походження, особливостей чи обставин з'яви в мові. Щоправда, етимологічні коментарі подані непослідовно, супроводжують переважно слова іншомовного походження, яким у словникові відведено вагомe місце. Наприклад:

Котлѐта – рід страви; плоскі подовгасті жарені «палаянички» з мelenого м'яса. З фр. *côtelette*.

На зах. укр. землях – «котлѐт» з польського *kotlet* [2, с.274].

Крoкic – дикий шафран. Гр. *krōkos*, лат. *crocus*; звідси нім. *Krokus*, англ. *crocus*, фр. *crocus*; рос. *крóкос*, *крок*; польське *krokos*. Грецьке *krokos*, мабуть, походить із ст. євр. *karkom* – шафран (фр. *saffron*, англ. *saffron*).

Ботанічна назва: *Carthamus finctoricus*.

Що слово «крокіс» прийшло до нас (а від нас – у Росію) безпосередньо з польського «krokos» – сумніву, здається, бути не може. Але чому це слово в польській мові зберегло свою грецьку форму («krokos»), незважаючи на те, що полякам з давніх-давен було це грецьке слово відоме в його латинській версії («stocus») – це загадка.

«Крó ко с – шафран» Лекс. 1627 р. 103 [2, с.302].

Варто також зауважити, що чимало слів іншомовного походження супроводжуються не тільки етимологічною довідкою, а й містять певні енциклопедично-хронологічні дані, як-от:

Кéсар – титул римського володаря-імператора; із стцсл. кесарь (а також цесарь), а це з гр. kaisar (чит. кесар), що походить з лат. caesar.

З гр. kaisar походить від нім. Kaiser (титул німецького імператора).

Із ст. сл. цесарь походить польське cesarz (імператор) і українське (у Галичині) «цісар».

Перша слов'янیزована версія лат. caesar появилась в Болгарії – у формі болгарського слова «царь».

Першим слов'янським володарем, що титулувався царем, був монарх Болгарії Борис (852-888).

Це болгарське слово («царь») у IX-му в. увійшло в стцсл. мову, і в Україну воно прийшло разом з Християнством.

Богослужбові книги прийшли до нас з Болгарії, а в їхніх староцерковно-слов'янських текстах було й болгарське слово «цар».

Див. Єв. Св. Івана 19. 19: «Ісусъ Назарѣнинъ Царь Иудѣискъ».

У Москві тим першим великим князем, що прийняв цей староболгарський титул (цар), був Іван IV Грозний (1547-1584).

Лекс. 1627 р. 350: «Атаксёркес – особливое имя кролев перских, як и кéсар, римських цѣсаров».

Там таки, 421: Кесар, лат – цѣсар, выпороток, – от выпоротя матки з живота назван есть, або от кудеров, або волосов или кос, с которыми ся уродил, або же жолтыи мѣл очи [2, с.210].

Запропонований словниковий проект репрезентує не тільки і не стільки професора Івана Огієнка, скільки митрополита Іларіона, реалізує передовсім просвітницьку місію, у доступній для широкого загалу формі доносить ті чи ті християнські ідеї. Звідси, відповідно, «численність статей, присвячених загальним іменникам і антропонімам давньоєврейського походження» [4, с.553]. Це лише одна з визначальних особливостей Огієнкової лексикографічної праці, на якій наголошує упорядник четвертого тому М. Ласло-Куцюк. З-поміж інших вирізняються: розмаїття ілюстративного матеріалу («Не побоюючись збільшення обсягу свого словника, І. Огієнко ввів до його складу дуже багато прикладів як з давньої, так і з нової української мови, як з художньої літератури, так і з фольклору» [4, с.550]); сприяння «наближенню українців на мовному полі» (І. Огієнко «ніби сфотографував мовний стан східних і західних областей у момент, коли ці дві частини об'єдналися в одну державу» [4, с.552-553]); «констатація тюркського походження великої кількості слів української мови», що стало сенсаційним матеріалом, який засвідчив «величезне значення саме протобугар в етногенезі й історії українського народу» [4, с.554].

Ми не вважаємо за необхідне зупинятися на певних дискусійних моментах, про які йдеться зокрема в «Післямові» до аналізованого словника, оскільки, як відомо, будь-який творчий доробок, окрім позитивних оцінок, зазвичай спонукає до критичних зауважень.

Важливо те, що з'ява «Етимологічно-семантичного словника української мови» модифікує науковий простір, розширює лексикографічні обрії, дає матеріал для створення нових лексикографічних проєктів.

Огієнкова праця є зразком, так би мовити, популярного словника змішаного типу, що, попри загальнодоступний виклад, відзначається неоднотипно змодельованими мікроструктурами. Словникові статті мають різне моделювання: одні з них є елементарними, містять найосновнішу, але невичерпну інформацію, інші – неелементарні, або комплексні.

У першому разі здебільшого подається чи то лише тлумачення, чи то тлумачення і побіжні етимологічні коментарі, як-от:

Газ – шовкова напівпрозора тканина (ажурна). Назву свою «газ» одержав від назви стародавнього міста в південній Сирії, що виробляла й продавала такі ажурні (прозорі) тканини [1, с.258].

Диван (перс.) – м'яка канапа, софа [1, с.334].

Диван – прийнята на Близькому й Середньому Сході назва збірки одноримових віршів, розміщених в азбучному порядку рим [1, с.334]. Пор.:

Диван, -на – найвища державна рада, що була дорадчим органом турецького султана [1, с.334].

Здебільшого пояснення супроводжується й іншими характеристиками, так само неоднорідними як щодо кількісного, так і щодо якісного складу:

Блокада – ізоляція або оточення якоїсь держави. Англ. blockade. Блокува́ти – здійснювати блокаду, загороджувати шлях [1, с.157].

Дикий – невилеплений, некультивований, примітивний, злий, жорсткий, хижий.

Ст. сл. дикь, дикьи; рос. дикий, пол. dziki.

Похідні слова: дику́н, ди́кар, дику́нство; дича́віти, дичка.

Лекс. 1596. 266: Свєрѣпный – дикий. Свєрѣпіє – дикость. Свєрѣпство – дич. Свєрѣпствую – дичаю [1, с.335].

Диптих – з двох дощечок складень, на якому записували імена для поминання за Богослужбою. З диптихів постали Пом'яники чи Синодики. З гр. diptychos (di – два + ptyssō – складати) – удвоє складений [1, с.335].

Кректа́ти – сопіти всуміш з такими звуками, що спонтанно виходять із грудей людини під час її тяжкої праці.

Слово це звуконаслідуване [2, с.291].

Такий неоднотайний підхід до побудови словникових статей, очевидно, свідчить про те, що з певних причин авторському проєктові загалом не судилося успішно реалізуватися. Інформація, представлена в тій чи тій мікроструктурі, дає змогу говорити: автор знаходився у стані пошуку відповідної методики впорядкування й потрактування матеріалу, упорядники якого зробили все, що було в їхніх силах, аби «задовольнити прохання абонентів, які пренумерували словник» [4, с.549].

Задля витлумачення реєстрової одиниці Іван Огієнко вдається до різних методів, найпопулярнішим із яких є описовий. За необхідності словникотворець послуговується чи то структурно-семантичною, чи то граматичною дефініціями, де перша використовується для потрактування в основному термінологічної лексики, друга – пов'язується з репрезентацією так званих службових слів, наприклад:

Атрибу́т, -та – істотна ознака, невід'ємна ознака предмета; з лат. attributum – додане, долучене; attribuire – наділяти, основне tribus – триба, істотна частина. До нас прийшло у XVIII ст. [1, с.101].

Мікроско́п (-па) – оптичний прилад для розглядання дрібнотворів і дрібних частинок субстанції, яких «голим оком» або взагалі не можна побачити,

або можна бачити дуже слабо й невиразно. Творцем мікроскопа був (1590 р.) голляндець Захарій Янсен. Слово це зложене з двох грецьких слів: «mikros» – ‘малий’ і «skopeo» – ‘дивлюся’ [3, с.65].

А! – вигук різного психологічного значення, і при кожному значенні своя різна інтонація: здивування, болю, насмішки, жалю й т. ін. [1, с.19].

Над – слово, основна функція якого має прийменниковий характер; цебто воно означає положення даного об’єкта, що знаходиться вище іншого об’єкта. Цей прийменник – веселов’янський. <...> [3, с.178-180].

Аналіз макроструктури досліджуваної лексикографічної праці дає змогу моделювати комплексну словникову статтю, яка могла б бути джерелом найрізноманітнішої інформації, а саме:

- 1) акцентуаційної;
- 2) правописної;
- 3) граматичної;
- 4) семантичної;
- 5) етимологічно-історичної;
- 6) енциклопедичної;
- 7) функційно-стилістичної;
- 8) фразеологічної;
- 9) словотвірної.

У ролі реєстрової лєми представлено переважно слово, рідше словосполучу (див. **Гаманове вѹхо** [1, с.262]; **Дипломатична наука** [1, с.335]; **Звуконаслідувальні слова** [2, с.97]), фразеологізм (див.: **«Вовк в овечій шкурі»** [1, с.239]; **«Жѣреб кінено!»** [2, с.38]; **Золотѣ рунѡ** [2, с.122]), а то й морфему (див.: **ді-** [2, с.337]; **-ізм** [2, с.134]; **-ішний** [2, с.157]; **«мон-»** [3, с.104]). Причому словосполучки і фразеологізми маніфестовані упорядниками словника по-різному: з одного боку, вони винесені як заголовні вокабули, з іншого, – є складовим елементом інтерпретаційної частини. Наприклад:

Біти, б’ю, ст. сл. бити, б’ю – бию.

Б и т и по руках при складанні якої умови знане ще з Біблії; д. с. takoa kaf (чи jad) – бити долоню чи руку, пор. Йов 17. 3.

Бі́ тий шлях – утоптана дорога або кам’на дорога. Вільде I. 68: Кооперація битим шляхом поведе бідняків до добробуту. В Галич. народн. «цісарська дорога» [1, с.136].

Enfant terrible – жахлива людина, яка бентежить своєю безтактною безпосередністю. Дослівне значення цього французького вислову – «жахлива дитина», читається «анфан терібль» [2, с.13].

У переважній своїй частині повнозначні реєстрові одиниці містять наголос відповідно до акцентуаційних норм. Відсутність наголошення в окремих словах, вочевидь, є технічним недоглядом (пор.: **«Вовчий білет»** [1, с.239]). Подекуди наголос використовується як засіб розрізнення значення того чи того слова (наприклад, **Новина́, новина́** [3, с.287]), оформленого відповідно до чинних (на певному етапі розвитку мови і суспільства) правописних норм (пор.: **Острі́г** [3, с.403]). Іноді Іван Огієнко коментує особливості правопису в межах відповідної словникової статті, як-от:

Огер – жеребець; <...>.

В укр. фольклорі слово «огер» (на західноукр. землях «огер» і «огир», «огі́р», а на східноукр. – «огер», «огир») в основному з темами про польську шляхту – з «панщѣнних часів» – було пов’язане, подібно як і слово «огар», «огар» – з польського «ogar», що гончого пса означає [3, с.334]. Пор. також:

Мусульмáнин, б́у сурма́н [3, с.149-150] <...>. «**Бусурман**» і «бусурмен» – обидві форми є в «Правопис. словнику» Голоскевича (1929).

Усвідомлював І. Огієнко і те, що граматична інформація, доповнюючи семантичну й етимологічну, підносить вагу словника як своєрідного посібника з культури мову. Відтак, нехай і зрідка, упорядник вдається до граматичних характеристик. Це стосується переважно частиномовної належності (див.: **На́глий** [3, с.174]); граматичного значення роду (див.: **Оркéстра**, оркéстр [3, с.391]; **Мечéть** (ж. роду); західноукр. **«мечет, -ту»** (чол. роду) [3, с.35]; **Ді́лів**, дідова, дідове, ділівський – приналежний до діда [1, с.339]); граматичного значення родового відмінка насамперед іменників другої відміни (див.: **Аскéт, -га** [1, с.95]; **Аскеті́зм, -му** [1, с.95]; **Левéнець**, -нця, мн. -нці [2, с.342]); граматичного значення множини (див.: **Нагі́дка** – множ. нагі́дки [3, с.174]; **Лев**, множ. лéви, лéвки [2, с.342]; **Лев**, мн. ле́ї [2, с.342]) і т. ін.

Зрідка Іван Огієнко увиразнює інтерпретаційну частину відповідними словотвірними характеристиками, що стосуються переважно похідних слів, про що певним чином повідомляє автор, використовуючи відповідний актуалізатор у вигляді спеціальної ремарки:

Ла́комий – ласйй (на що), жаднийй (чого). Старослов. і староукр. лакомъ, болг. лаком, серб. лаком, чеське *lakomý*, польське *łakomu*, рос. лакомый.

Походить із ст. сл. лакати (із старшого стсл. алкати) – прагнути; з праслов. *olkati – прагнути.

Слово праїндоевроп. походження. Лит. *álkstu* – прагнути, відчувати голод або спрагу; латв. *alkstu* – зазнавати голоду.

Похідні слова: ла́комитися, пола́комитися, зла́комитися (на що); ла́комка (див. ла́кітка); ла́комство (ст. сл. лакомство) – жадоба [2, с.333] (див. також: **Лама́ти** [2, с.333]).

У цій, як і в низці інших мікроструктур словника, спостерігається відсутність уніфікованої подачі матеріалу та відповідних скорочень, наявних в інтерпретаційній частині, що маніфестують як граматичну, так і функційно-стилістичну інформацію, а подекуди ілюстративні параметри та параметри паспортизації. Пор., наприклад, заголовні статті: **Дівчина** [1, с.338]; **До́шка** [1, с.355]; **Небі́жчик** [3, с.238] і т. ін.

Як уже зазначалося, до реєстру аналізованої лексикографічної праці входять не лише повнозначні одиниці, але й морфеми, що піддавалися десь-недесь побіжним, а подекуди й більш розлогим коментарям. Нині укладання «Етимологічного словника суфіксів української мови» вважають новим етапом у розбудові вітчизняної лексикографії («у розвитку української, слов'янської та індоєвропейської компаративістики» [5, с.39]). Огієнкова словникова стаття з реєстровою вокабулою **-енко** [2, с.12-13] суттєво відрізняється від тієї, яку пропонує Т. Марченко [5, с.47], не вважає на деякі аспекти, що могли б маніфестувати відповідну одиницю в іншому вигляді, під іншим кутом зору, проте містять певну довідкову інформацію, розраховану передовсім на пересічного читача.

Аналіз теоретичних засад Огієнкового лексикографування не є вичерпним, оскільки макро- та мікроструктура «Етимологічно-семантичного словника української мови» містить чимало різних нюансів і потребує системного і ґрунтовного опрацювання, зокрема й крізь призму порівняння тих чи тих реєстрових вокабул із однойменними з академічного «Етимологічного словника української мови». Утім, це вже теми наступних наукових студій.

Узагальнюючи зауважимо: словникотворча спадщина Івана Огієнка, що свого часу була обділена увагою науковців, повинна посісти належне їй місце в реєстрах

найавторитетніших вітчизняних лексикографічних праць, стати невід'ємною частиною лексикографічного процесу загалом і лексикографічної критики зокрема.

«Етимологічно-семантичний словник української мови», репрезентуючи інтелектуальну еволюцію народу, його мовно-естетичний розвиток, актуалізуючи певні реалії в комунікативному просторі соціуму на конкретно-історичному зрізі, відіграв свою просвітницьку роль в історії розвитку писемності й культури суспільства.

Список використаних джерел:

1. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон ; [за ред. Ю. Мулика-Луцка] // Ін-т дослідів Волині. — Вінніпег : Накладом тов-ва «Волинь», 1979. — Т. 1. — [Ч.39]. — 365 с.
2. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон ; [за ред. Ю. Мулика-Луцка] // Ін-т дослідів Волині. — Вінніпег : Накладом тов-ва «Волинь», 1982. — Т. 2. — [Ч.39]. — 399 с.
3. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон ; [ред. і доповн. Ю. Мулика-Луцка] // Ін-т дослідів Волині. — Вінніпег : Накладом тов-ва «Волинь», 1988. — Т. 3. — [Ч.39]. — 415 с.
4. Етимологічно-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон ; [за ред. Ю. Мулика-Луцка] // Ін-т дослідів Волині. — Вінніпег : Накладом тов-ва «Волинь», 1995. — Т. 4. — [Ч.39]. — 557 с.
5. Лучик В.В. «Етимологічний словник суфіксів української мови» — новий етап у слов'янській компаративістиці / В.В. Лучик // Мовознавство. — 2013. — №2-3. — С. 39-50.
6. Сторчова Т.В. Лінгвістична термінологія у лексикографічній спадщині Івана Огієнка [Електронний ресурс] / Т.В. Сторчова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. — 2015. — Вип. 40. — С. 170-173. — Режим доступу: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npkpnu_fil_2015_40_44.pdf.
7. Тимошик М.С. Переднє слово [Електронний ресурс] / М.С. Тимошик // Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2001. — 440 с. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>.

The article deals with the phenomenon of Ivan Ohiyenko, his lexicographic heritage in general and «Etymological semantic Ukrainian dictionary» in particular. The attention is focused on some theoretical basis of creating the above mentioned lexicographical work, defining its peculiar features and the role in the development of Ukrainian lexicography. Dictionary production is classified as the one that leads to science modification, expanding lexicographical horizons, and providing data for new lexicographical researches. This article primarily analyzes its education mission, noted by this dictionary, characterized by diverse microstructures (elementary / non-elementary or complex). The methods of word interpretation are revealed (descriptive, structural semantic and grammatical definition). The analysis of investigated microstructures in this lexicographical work enables to model a comprehensive lexical entry, which could be the source of wide information. This dictionary manifests the national intellectual evolution, nation's language and aesthetic development, and reveals certain update realities in the communication space of society at specific historical age.

Key words: Ivan Ohiyenko, dictionary, lexicographical work, lexical entry, registered word, microstructure, definition, information.

Отримано: 01.02.2017 р.

Ю. А. Крецька

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

I. OHIJENKOS ANSICHTEN ÜBER DIE UKRAINISCHE SPRACHE IM KONTEXT DER MODERNEN SOZIOKULTURELLEN SITUATION IN DER UKRAINE

Im folgenden Artikel werden die Ohijenkos Ansichten über die Rolle der ukrainischen Sprache bei der Bewusstseinsbildung und der geistlichen Wiedererweckung der Ukrainer beschrieben, seine Tätigkeit in der Einführung des Ukrainischen in den Lehrgang von Lehranstalten und der Wiederbelebung der ukrainischen Kirche dargestellt. Es wird die Aktualität der Ansichten von I. Ohijenko im Kontext der modernen soziokulturellen Situation in der Ukraine betont.

Schlüsselwörter: I. Ohijenko, ukrainische Sprache, Lehranstalten, ukrainische Kirche.

Der bekannte Denker und Wissenschaftler, Kirchen- und Staatsfunktionär I. Ohijenko (1882-1972) trug am Anfang des XX. Jhs. zur Entwicklung des unabhängigen ukrainischen Staates bedeutend bei. Sein wissenschaftlich-literarisches Erbe umfasst etwa 2000 Werke, in denen er die Selbständigkeit der ukrainischen Kultur und Kirche, das Recht des ukrainischen Volkes auf den Kampf für die nationale Auferstehung und für Erlangung der eigentlichen Staatlichkeit durch die Hinwendung zum Glauben, die geistliche Erziehung der Nation begründete [2, c.81].

Den schöpferischen Nachlass von I. Ohijenko haben viele ukrainische Wissenschaftler geforscht, unter ihnen W. Ljachozkyj (В. Ляхощкий), A. Maruschkewytsch (А. Марушкевич) М. Tymoschyk (М. Тимошик), J. Ssochazka (Є. Сохачька), O. Sawalnjuk (О. Завальнюк), I. Tjurmenco (І. Тюрменко), S. Timennyk (З. Тименник) u.v.a., in ihren Arbeiten sind der philosophische, historische, literatur- und sprachwissenschaftliche Aspekte seines Werks und seine Tätigkeit als Staatsmann und Kirchenfunktionär behandelt worden. Viele Gelehrte weisen darauf hin, dass I. Ohijenko besonders viel Wert auf die ukrainische Sprache als ein unentbehrliches Mittel für Wiedererweckung des Bewusstseins der Ukrainer und der Erlangung der Unabhängigkeit des ukrainischen Staates legte.

Aktive wissenschaftlich-pädagogische und staatliche Tätigkeit übte I. Ohijenko in der Periode 1917-1920 aus, als das Land viel Schweres durchgemacht hatte: im Februar 1917 begann in Russland und später in der Ukraine eine Agrarrevolution, in derselben Zeit (und bis 1920) dauerte hier noch der 1. Weltkrieg.

Heutzutage erlebt die Ukraine wieder schwere Zeiten, in denen es viele tragische Momente gibt. Das Land steht vor großen Aufgaben und Herausforderungen, die uns bewegen, uns wieder an die Werke von I. Ohijenko anzuwenden, in denen er sein Verständnis und die Lösungsweisen für die in der Ukraine bestehenden Probleme angeboten hatte.

Das Ziel unserer Forschung ist es, die Ansichten von I. Ohijenko hinsichtlich der Rolle der ukrainischen Sprache bei dem Aufbau des nationalen Selbstbewusstseins und der geistlichen Wiedererweckung der Ukrainer im Kontext der modernen soziokulturellen Situation in der Ukraine darzustellen.

Nach dem Absturz des Zarismus am Anfang des XX. Jhs. spürte man in der Ukraine deutlich die neuen politischen Gegebenheiten der Zeit, das begünstigte die Entstehung der neuen politischen Rechte, und zwar die Aufhebung des Verbots von

ukrainischen Druckmedien. I. Ohijenko wurde aktiver Propagandist des ukrainischen Wortes in den Medien und verlangte die Einführung der ukrainischen Sprache in den Lehrgang von verschiedenen Schultypen [1, c.73]. Seine Arbeit «Muttersprache in der ukrainischen Schule», in der er proklamierte, dass die Sprache unser nationales Merkmal ist und in der Sprache unsere Kultur und die Stufe unseres Bewusstseins dargestellt werden, wurde zu dem richtigen Manifest der Auferstehung der Sprache und begründete die Notwendigkeit des Erlernens der Muttersprache in ukrainischen Lehranstalten. I. Ohijenko schrieb: «Solange die Sprache lebt, lebt das Volk als eine Nationalität. Verschwindet die Sprache – so verschwindet die Nationalität. Sie geht in einem stärkeren Volk auf... Wir müssen besser unsere Sprache kennen, weil in der Kraft dieser Kenntnis die Kraft der Nationalbewegung, die Kraft des nationalen Selbstbewusstseins ist». Gerade aus diesem Grunde versuchten immer nach der Meinung des Wissenschaftlers die Feinde der Ukraine vor allem ukrainische Sprache zu verbieten, oder sie völlig zu vernichten, weil man das Volk ohne eigene Sprache leiten kann, wie man will.

Außer der oben genannten Arbeit erschien in jener Zeit die ganze Reihe von anderen philologischen Artikeln, mit denen sich I. Ohijenko als richtiger Wissenschaftler-Philologe und ukrainischer Patriot bewährte, der mit anderen Patrioten für das Wiedererstehen der Nation, für die Wiedergewinnung der Muttersprache und das offizielle Recht kämpfte, sie überall anzuwenden [1, c.74].

Schon im Jahre 1917 unternahm I. Ohijenko einige wichtige praktische Schritte, die der Verwirklichung seiner Angebote und Proklamationen dienen sollten: er erarbeitete das Programm des Ukrainischunterrichts mit dem Quellenverzeichnis, die Regeln der ukrainischen Rechtschreibung, veröffentlichte das orthographische Wörterbuch der ukrainischen Sprache [1, c.74]. 1918 wurde I. Ohijenko Rektor der Universität zu Kamjanets-Podilskyj und als deren Professor begann er erste ukrainischsprachige Vorlesungen in der Geschichte der ukrainischen Sprache zu halten, die von Studenten mit großer Begeisterung empfangen wurden.

Praktisch hat es kein sprachwissenschaftliches Gebiet gegeben, auf dem I. Ohijenko nicht tätig war: von der Grammatik (der historischen und modernen), von der Etymologie und der Semasiologie bis zur Stilistik, die nicht volle Liste seiner wissenschaftlichen Tätigkeitsbereiche vorstellen. Sein Interessenschwerpunkt war die Literatursprache als das Ergebnis des Bewusstseins der Nation und das Kennzeichen ihrer Kulturentwicklung [4, c.106].

In vielen Arbeiten erforschte I. Ohijenko den Zustand der ukrainischen Sprache, er richtete u.a. seine Aufmerksamkeit auf die Aufdeckung des Wesens der Sprache und ihrer wesenhaften Merkmale [4, c.107].

So betrachtete er als Hauptmerkmale einer beliebigen Literatursprache Sprachreinheit, Richtigkeit, Klarheit und Reichtum der Formen [4, c.107]. Gleichzeitig warnte er vor dem überflüssigen Gebrauch von Dialektismen, die sowohl Besserung eines schönggeistigen Werkes dienen können, als auch Hindernisse für die Entwicklung der Muttersprache sind. Zu den letzteren zählte er Entlehnungen aus der polnischen und der russischen Sprachen. Das Ukrainische hatte viele Polonismen und Russismen infolge der Besonderheiten der ukrainischen historischen Entwicklung und der territorialen und politischen Gemeinschaft mit den Nachbarstaaten. Der Wissenschaftler meinte, dass die Entlehnungen aus der russischen Sprache besonders gefährlich sind. Nach seiner Meinung kann eine Entlehnung in der Literatursprache nur unter zwei Bedingungen funktionieren: wenn ein Wort bzw. eine Wortverbindung nach Gesetzmäßigkeiten einer bestimmten Sprache gestaltet worden ist oder wenn eine Entlehnung kein passendes Äquivalent in der Muttersprache hat. Fremde Wörter und Wendungen im Ukrainischen zu gebrauchen bedeutet der Reinheit der eigenen Literatursprache zu schaden.

Als Quelle der Bereicherung der Sprache sah der Gelehrte vor allem die lebendige Volkssprache an, aus der in die Literatursprache Synonyme und Phraseologismen kommen. Andere wichtige Quelle sind Neologismen, darum forderte der Wissenschaftler ukrainische Schriftsteller auf, aktiv an dem Prozess der Wortneuschöpfung teilzunehmen, weil die Neologismen, wenn sie nach den Regeln der ukrainischen Grammatik gebildet worden sind, bereichern den Wortschatz der ukrainischen Literatursprache, wie auch die adaptierten Entlehnungen, aber nur dann, wenn sie kein gutes Äquivalent im Ukrainischen haben.

Die ukrainische Sprache sollte nach I. Ohijenko auch der Kirchenerneuerung dienen. Auf dem Posten des Konfessionsministers (1917) und später, im Exil in Polen als Metropolit der Ukrainischen Autokephalen Orthodoxen Kirche, dann in der nächsten Periode seines Lebens als Primas der Ukrainischen Griechisch-Orthodoxen Kirche in Kanada strebte er alle Ukrainer in einen einheitlichen Staat auf den Prinzipien der orthodoxen Religion zu vereinigen, dabei schuf der Metropolit seine Konzeption der nationalen Kirche, in der er ihr ideologisches Fundament begründete (die ukrainische Kirche ist eine orthodoxe, selbständige, nationale Kirche) – und gerade die ukrainische Sprache im Gottesdienst schuf sie als nationale Kirche [2, c.81-82].

I. Ohijenko erklärte, dass es nicht nur um den Vorgang der Wiederbelebung der Kirche geht, sondern um die Befreiung der Kirche von fremder Ideologie, und die Muttersprache ist gerade die Voraussetzung der kulturellen und geistlichen Entwicklung des Menschen.

Er lancierte die Idee der neuen Bibelübersetzung ins Ukrainische und betonte die Notwendigkeit der Übersetzung in die moderne ukrainische Literatursprache: «Wir müssen die Übersetzung haben, die musterhaft mindestens für die ersten 50 Jahre werden könnte. Wir müssen die Übersetzung haben, die das beste Lehrbuch für das Erlernen der ukrainischen Sprache werden könnte. Ohne das wird die normale Entwicklung unserer Literatursprache keinen so nötigen Grudpfeiler haben» [2, c.83]. Solche Übersetzung ist wichtig für die Erziehung zu der guten Literatursprache, meinte I. Ohijenko, darum stellte er vor sich am Anfang der Arbeit an der Übersetzung folgende Aufgaben: erstens, möglichst genauer den Inhalt des Originals wiederzugeben, und zweitens, den Wohlklang der Übersetzung zu verschaffen [2, c.84].

In der Ukraine war es nicht der erste Versuch der Bibelübersetzung, bekannte Schriftsteller (P. Kulisch, I. Netschuj-Lewyzkyj u.a.) haben einige Versuche gemacht, aber die Übersetzung von I. Ohijenko gilt nach M. Sstricha als solche, die nach ihrem Niveau viele Vorteile vor anderen hat [2, c.84].

Auch heute erfüllt die Bibel von I. Ohijenko, sowie seine anderen liturgischen Bücher, außer der religiösen noch eine wichtige Funktion – das unentbehrliche Recht des ukrainischen Volkes zu gewährleisten, Gottes Wort in der Muttersprache zu lesen und zu erkennen [2, c.81].

Andere in den wissenschaftlichen Arbeiten und in der Publizistik von I. Ohijenko geäußerte Auffassungen bleiben heute auch aktuell: derzeit, wie vor 100 Jahren, erlebt die Ukraine wieder Wendezeiten und hat wie damals ähnliche Gefahren und Aufgaben vor sich.

So behandelten am Ende des XX. und am Anfang des XXI. Jhs. viele Wissenschaftler, Politiker und Vertreter der gesellschaftlichen Öffentlichkeit in der unabhängigen Ukraine das Problem der sprachlich-kulturellen Einheit der Ukrainer.

Viele Gelehrte, Politiker betonten, dass obwohl für die Einheit der ukrainischen Nation viele Generationen gekämpft haben und die Ukraine seit 25 Jahren unabhängig ist, blieb doch das Problem der sprachlich-kulturellen Einheit bis heute ungelöst und bekam in den letzten Jahren, von einigen politischen Kräften binnen und im Ausland ispiriert, einen neuen Klang.

Die Ursachen des historischen Schicksals der Ukraine sehen viele im nationalen Bewusstsein der Ukrainer, und zwar, im niedrigen Niveau des Bewusstseins. Eines der wichtigsten Mittel der Entwicklung des nationalen Bewusstseins ist ihrer Meinung nach außer Religion und verschiedenen politischen Institutionen die Sprache [3, c.120]. Darum muss der Staat heute entsprechende materiell-technische Basis und die sozialen Grundlagen für die Erweiterung der Funktionsbereiche der ukrainischen Sprache als einer Amtssprache schaffen.

Nach Meinung von der Professorin L. Massenko (2004) hat das Fehlen in der Ukraine der staatlichen Sprach-Kultur-Politik zu dem Dominieren des Russischen und der Erhaltung der Massenzweisprachigkeit geführt, die Folgen des dauernden Vorgangs der Sprach-Kultur-Assimilation und gleichzeitig eine «Übergangsbrücke» auf dem Weg von der ukrainischen zu der russischen Einsprachigkeit sind. Mit der Erlangung der Unabhängigkeit sind wir etwa in der Mitte dieser Strecke stehengeblieben. Aber die Notwendigkeit der Erhaltung und Festigung der Unabhängigkeit erfordert die entscheidende Veränderung der zweisprachigen Entwicklung. Nach Meinung der Wissenschaftlerin kann fortsetzende Bewegung in Richtung russischer Einsprachigkeit zu der Reintegration mit Russland führen. Darum darf man nicht das Einführen von Maßnahmen hinauszögern, die Umorientierung des Sprechbenehmens von ukrainischen Bürgern, von Heranwachsenden gewährleisten könnten. Wir brauchen auch neue Strategien und Taktiken der Einführung von Sprach-Kultur-Politik [5, c.4-6].

Vieles hängt aber nicht nur von dem Staat, von getroffenen Maßnahmen, sondern von uns Bürgern dieses Staates ab. Hier sollen wir auf die Worte des bekannten Sprachwissenschaftlers und Ukrainisten, österreichischen Professors Michael Moser, Verteidigers und Propagandisten der Ukraine in Europa hören: «Bis sich die Ukraine wie ein Land vorstellen wird, in dem man Ukrainisch nicht kennen muss, solange wird man sie für ein bisschen anderes Russland halten» [6].

Also, man kann sehen, dass moderne Wissenschaftler, Vertreter der gesellschaftlichen Öffentlichkeit die Ideen hinsichtlich der ukrainischen Sprache haben, welche den Auffassungen von I. Ohijenko ähnlich sind. Das Erbe von I. Ohijenko im politischen und kirchlichen Leben, zahlreiche sprachwissenschaftliche und linguistisch-didaktische Werke sind für die Zeitgenossen von großem Interesse, weil sie als Quelle von Kenntnissen und Ideen der Verbesserung des Lebens der Ukrainer auf vielen Gebieten dienen können.

Список використаних джерел:

1. Завальнюк О.М. Науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка в університетах України : виклади, навчально-методична робота і наукові студії (1915-1920 р.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія філологічна / [редкол.: Л.М. Марчук (гол. ред.), В.П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. — Вип. XIII. — С. 72-81.
2. Каленюк С.О. Іван Огієнко як духовний лідер українського народу / С.О. Каленюк, А.О. Лєськова // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія філологічна / [редкол.: Л.М. Марчук (гол. ред.), В.П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. — Вип. XIII. — С. 81-85.
3. Костриця Н.М. Мова як засіб національної свідомості / Н.М. Костриця // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. — Серія: Філологічні науки. — 2013. — Кн. 4. — С. 119-123. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2013_4_24.

4. Лазаренко В.В. Проблема соборності української мови у працях І.І. Огієнка / В.В. Лазаренко / Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія філологічна / [редкол.: Л.М. Марчук (гол. ред.), В.П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. – Вип. XIII. – С. 105-110.
5. Масенко Л.Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 164 с.
6. Мозер М. Доки Україна представлятиме себе як країна, в якій не треба знати української мови, доти її вважатимуть лише трошки іншою Росією / М. Мозер. – День : щоденна українська газета. 25 жовтня (№ 193). – К., 2012. – С. 8 – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/mihael-mozer-doki-ukrayina-predstavlyatime-sebe-yak-krayina-v-yakiy-ne-treba>.

У статті описано погляди І. Огієнка на роль української мови у формуванні самосвідомості й духовному відродженні українців, висвітлено його діяльність із запровадження української мови у навчальний процес освітніх закладів та відновлення української церкви. Підкреслюється актуальність поглядів І. Огієнка у контексті сучасної соціокультурної ситуації в Україні.

Ключові слова: Іван Огієнко, українська мова, освітні заклади, українська церква.

Отримано: 30.03.2017 р.

УДК 22:811.161.2'253]:001(477)(092)

В. І. Кузьменко

Національна академія Служби безпеки України

ІВАН ОГІЄНКО — ПЕРЕКЛАДАЧ БІБЛІЇ

Стаття присвячена аналізу перекладу Біблії, виконаного Іваном Огієнком (митрополитом Лларіоном) українською мовою.

Розглядається історія інтерпретації від перших перекладів церковних книг у м. Кам'янець-Подільському до появи сигнального примірника перекладеної І. Огієнком повної Біблії у Вінніпезі.

Сформульовано перекладацькі принципи І. Огієнка, багато з яких і сьогодні активно засвоюються новим поколінням інтерпретаторів. Одним з основних у статті обґрунтовано принцип науковості у підході до вибору твору для перекладу, а також до самого першотвору.

Ключові слова: Біблія, Святе Письмо, адекватний переклад, інтерпретація, перекладацькі принципи, оригінал.

Серед пріоритетних напрямів наукового пошуку сучасних літературознавців – проблеми адекватності перекладу, інтерпретаторської майстерності та творчої індивідуальності перекладача, збереження національної специфіки оригіналу тощо. Це передбачає не лише зіставлення першотвору з інтерпретацією, осмислення процесу перекладання, а й ряду інших питань, пов'язаних, зокрема, з ідеєю перекладності (Ф. Флора), вивченням «корпусу поетичних норм і технік» (Дж. Фолен), концепцією «експериментальної літератури» (Х. Формвег), роздумами над сутністю національного в письменстві (Й. Штрелка, Ф. Штріх) та ін.

Дослідження перекладу як складного міждисциплінарного феномену впродовж останніх років активізувалось і на вітчизняних теренах. Прикметно, що

перекладознавча думка нині оперує не тільки інтерпретаторським досвідом майстрів художнього перекладу з материкової України, а й кращими надбаннями українських перекладачів з діаспори.

Значний дослідницький інтерес у цьому зв'язку представляє перекладацький доробок релігійного діяча і вченого-енциклопедиста ХХ ст. Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Досконало володіючи багатьма мовами, професор І. Огієнко не лише простудіював десятки, сотні різноманітних рукописних і друкованих книг, а й багато з них переклав українською мовою. Особливо довготривалою та плідною була його праця над перекладом богословської літератури. Всього ж митрополит здійснив і видав близько півсотні перекладів богослужбових книг рідною мовою. Проте найбільшим його внеском до вітчизняної духовної скарбниці стала перекладена Біблія – «найсвятіша книга світу» [2, с.116].

Наукове опрацювання церковних і світських джерел давало підстави вченому стверджувати, що «Євангелії від Матвія та Марка були спочатку написані арамейською (гебрейською, тобто давньоєврейською. – В.К.) мовою, і тільки пізніше вони перекладені на мову світову – мову грецьку» [Там само, с.119]. Внаслідок цього Старий Заповіт він перекладав з давньоєврейської, а Новий Заповіт – з грецької. Всього ж над перекладом Біблії професор І. Огієнко працював більше двадцяти років. А ще понад десятиліття витратив на те, щоб оприлюднити його. Тривалі роки пішли на вивчення давньоєврейської і давньогрецької мов, вироблення методології перекладу, співпрацю з експертами Британського Біблійного Товариства, з рецензентами, редакторами, коректорами, видавцями, а також на перерви в роботі, викликані обставинами життя перекладача.

Отже, від перших перекладів церковних книг у м. Кам'янець-Подільському до появи сигнального примірника з лондонської друкарні перекладеної І. Огієнком повної Біблії у Вінніпезі минуло понад чотири десятиліття. Таким був страдницький шлях перекладача українською мовою Святого Письма – вершини наукової та перекладацької діяльності І. Огієнка.

Водночас, незважаючи на наявність кількох публікацій про відтворення митрополитом Іларіоном українською мовою Біблії [3-6; 7, с.239-260; 8], досі ще в науці про літературу немає спеціальних праць, присвячених осмисленню перекладознавчих принципів та інтерпретаторської концепції І. Огієнка як перекладача Святого Письма.

Отже, **актуальність статті** спричинена гострою потребою заповнити лакуни в незаангажованому дослідженні перекладацького досвіду та інтерпретаторських принципів одного з найавторитетніших українських перекладачів Біблії, задля впровадження їх в теорію та практику сучасного перекладу, а також відсутністю публікацій із цієї проблематики.

Мета статті – проаналізувати специфіку перекладу Святого Письма, виконаного українською мовою Іваном Огієнком, розкрити перекладознавчі принципи інтерпретатора у літературознавчій концепції.

Біблія, з погляду загальнокультурологічного, або з історико-літературного, – найпопулярніша пам'ятка світової літератури, зібрання різних за змістом та формою сакральних текстів, оприлюднених упродовж ХІІ ст. до н. е. – ІІ ст. н. е., збереження яких регламентувалося суворими правилами. Назва Біблії походить від сирійського порту Бібл, звідки до Греції завозили папірус. Одну з найдавніших пам'яток світової писемності складають дві самостійні частини: Старий Заповіт, написаний в дохристиянську добу, що визнає віровчення Єдиного Бога (Ягве), та Новий Заповіт, сформований ранніми християнами не раніше IV ст. н. е., склада-

ється з чотирьох євангелій, першої книги діянь апостолів, 21 послання апостолів та Об'явлення Св. Іоанна, поширюваний на всі рівноправні перед Богом народи.

Перекладені більшістю сучасних літературних мов, біблійні тексти справили потужний вплив на людство – як духовний, так і естетичний. Це синкретичний твір письменства, що надав світовій літературі свій «великий код» (Н. Фрай) для інтерпретації людини й буття. Біблія вплинула на розвиток усіх жанрів літератури, спричинила появу особливих форм (духовна лірика, ауто, шкільна драма тощо).

З погляду християнської церкви, Біблія – це зібрання богонатхненних книг (звідси ще одна назва Біблії – Святе Письмо), джерело Божого Об'явлення.

Перекладацька історія Біблії має місце чи не в кожній європейській культурі. Починаючи від Кирила й Мефодія (IX ст.), Святе Письмо було відтворене й слов'янськими мовами. У 1499 р. вперше зібрано повну слов'янську Біблію, так званий Генадійський список. А в 1517-1519 рр. білоруський першодрукар Франциск Скорина надрукував Святе Письмо церковнослов'янською мовою.

Перший відомий на сьогодні й збережений переклад біблійних текстів українською – Пересопницьке Євангеліє – здійснено у 1556-1561 рр. Існують також Євангеліє Житомирське 1571 р., Новий Заповіт Негалевського 1581 р., Крехівський Апостол (або Новий Заповіт) 1560-х рр. та ін. Найдавніше українськомовне друковане Учительне Євангеліє було видане Віленським православним братством у м. Єв' в 1616 р.; перевидане в Києві за часів митрополита Петра Могили 1637 р. Примірники обох книг зберігаються нині в Національній бібліотеці України імені В. Вернадського.

Біблії тиражувалися друкарнею Києво-Печерської лаври (1758) і друкарнею у Москві (1663, 1752) за активної участі випускників Києво-Могилянської колегії (академії) Є. Славинецького та А. Сатановського.

У першій половині XIX ст. М. Шашкевич здійснив спробу перекладу Святого Письма галицько-українською мовою. Згодом з'явився російський Синодальний переклад Біблії. Появі Святого Письма живою народною українською мовою сприяв цикл «Давидових псалмів», що становлять переспіви (парафрази) десяти псалмів із Псалтиря, створений Т. Шевченком у грудні 1845 р. Уперше без імені автора переспіви 12, 53, 132 повністю та уривки переспіваних псалмів 12, 93, 149 були надруковані у виданні П. Кулішевої «Граматки» (1857). Повний текст «Давидових псалмів» уперше опубліковано (з кількома цензурними купюрами й іншими відхиленнями від основного тексту) у «Кобзарі» 1860 р.

У середині XIX ст. перекладами Псалтиря займався М. Максимович. У 1859 р. вийшла збірка вибраних 29 псалмів у його віршованій інтерпретації. Чотири Євангелія «Нового заповіту» відтворив тогочасно літературною українською мовою П. Морачевський. Однак за життя перекладача його версія не побачила світ, оскільки на неї також поширювалась заборона друку внаслідок дії антиукраїнських Валуєвського (1863), а згодом Емського (1876) цензурних актів. Лише через кілька десятиліть цю інтерпретацію було відредаговано спеціальною комісією та видано у 1906-1911 рр.

Відомо також, що Біблію перекладали П. Куліш, І. Пулюй та І. Нечуй-Левицький (роботу над перекладом здійснювали в 1858-1897 рр.; опубліковано в 1903 р.). Євангелія відтворювали українською Я. Левицький (1921), М. Кравчук (1937) та Т. Галушинський (1946); пізніше – І. Хоменко (1953-1963), частково В. Барка, О. Зеров, І. Костецький. З'явилися також переклади Біблії українською мовою, здійснені митрополитом Київського патріархату Філаретом (1988, 2004), Р. Турконяком (2006, 2011) та ін.

Вчений-енциклопедист зі світовим ім'ям, І. Огієнко усвідомлював нагальну необхідність перекладу живою українською мовою повної Біблії. Книга, яка

серед усього людства в різні періоди його історії найбільше читалась і читається нині, найбільше друкується й найактивніше розходиться, на думку митрополита Іларіона, мусила б стати для українського народу не тільки засобом релігійного, а й мовного впливу на широку аудиторію, своєрідним каталізатором розвитку літературної мови, якій і царська, і радянська влада намагалися накинати зашморг, витіснити її не тільки з державних установ, а й з літератури та мистецтва, культури, науки, освіти та релігії і навіть з побуту.

І. Огієнко у своїх наукових публікаціях неодноразово нагадував рецепієнтам біблійну настанову (книга «Есфир» чи «Естер» 1.22): «Щоб кожен чоловік був паном у домі своїм, і говорив мовою свого народу!... Яке це глибоке пророцтво для українців: хочете бути паном у домі своїм, то говоріть українською мовою!» [2, с.116].

Задум перекласти Біблію зародився у науковця ще у студентські роки. Однак початком його роботи над перекладом Святого Письма дослідники вважають 1917 рік, коли І. Огієнко, приват-доцент, а згодом професор Київського університету, продовжуючи вивчати класичні мови, розпочав десятилітнє дослідження з методики перекладу Біблії. В цей час він самовіддано займався виконанням державних доручень: з 1918 року – ректор Кам'янець-Подільського університету; далі в уряді УНР – міністр освіти і віровизнань у 1919-1924 рр. Результати опанування методологічних студій були опубліковані 1927 р. у Варшаві окремою брошурою під назвою: «Методологія перекладу Св. Письма та Богослужбових Книг на українську мову». Того ж року вийшло фундаментальне (у двох томах) дослідження про перших перекладачів Біблії на стародавню болгарську мову Кирила і Мефодія «Костянтин і Мефодій: їх життя та діяльність». На той час І. Огієнко, перебуваючи в еміграції, працював викладачем на богословському факультеті Варшавського університету.

На теренах материкової України переклад у другій половині 30-х рр. XX ст. був уже цілковито «проріджений» масовими репресіями, і з провідних його статей уціліло буквально декілька. Паралельно тривала боротьба вже не з людьми, а з самою мовою. Внаслідок кількох правописних реформ в українській мові офіційно було зліквідовано граматичні форми, які відрізнялися від російської, а також старанно поскрибовано «націоналістичну» лексику. Потужним засобом запровадження мовних реформ стали переклади творів «класиків марксизму-ленінізму». Натомість релігія оголошувалась «опіумом для народу». Затиснутий в лещата войовничого атеїзму, переклад Святого Письма українською, з позиції владних структур, був зайвим і навіть шкідливим.

Оскільки видання Біблії в перекладі Куліша-Пулюя-Нечуя-Левицького вже вичерпало себе, а передруковувати його не видавалося доцільним, адже українська мова за останні десятиліття значно розвинулась і зазнала істотних змін, у 1936 році Британське Біблійне Товариство замовило саме Іванові Огієнко (митрополитові Іларіону) новий переклад канонічної Біблії.

1937 р. у Львові професор І. Огієнко надрукував українську версію чотирьох Євангелій. 1939 року закінчив перекладати Новий Заповіт і тоді ж підписав з Британським Біблійним Товариством угоду про подальше відтворення книг Старого Заповіту материнською мовою. 1939 р. у Варшаві він опублікував переклад цілого Нового Заповіту (з додатком однієї книги зі Старого Заповіту – Псалтиря). 11 липня 1940 р. повністю закінчив переклад Біблії рідною мовою.

Однак трагічні перипетії Другої світової війни дуже ускладнили зв'язки І. Огієнка з Британським Біблійним Товариством, а отже, – й видання Біблії.

Наприкінці кривавого лихоліття і в перші повоєнні роки професор Огієнко жив у монастирях Польщі, Словаччини, Австрії та Швейцарії. 19 серпня 1947 р.

він емігрував до Канади, оселився у Вінніпезі. 8 серпня 1951 р. Надзвичайний Собор УПЦ в Канаді обрав митрополита Іларіона керівником (предстоятелем) Церкви, і він перебував у цьому сані понад 20 років, аж до свого відходу у вічність.

Саме в Канаді професор І. Огієнко довершив справу підготовки й видання повного перекладу Біблії українською мовою. 12 червня 1962 р. митрополит Іларіон авіапоштою одержав з лондонської друкарні три примірники свого перекладу. Багатолітню працю перекладач присвятив українському народові з надією на те, що вона буде прикладом для продовжувачів його справи. «Я зробив, що міг, – заповідав митрополит, – а решту дороблять наступники» [Цит. за: 5, с.18].

На відміну від усіх попередніх інтерпретацій Біблії українською мовою, в яких траплялися випадки спрощення священних текстів, переклад І. Огієнка передусім є науковим. Його автор прагнув синтезувати здобутки і намагався позбутися втрат, що траплялись у версіях інших перекладачів. Інтерпретатор також відтворював текст Святого Письма не з мов-посередників, а з першоджерел, здійснював порівняльний аналіз давньоєврейською – Старого Заповіту, грецькою – Старого й Нового Заповітів, англійською – так звану Біблію короля Якова початку XVII ст., польською – Нового Заповіту, російською – Синодального перекладу. Крім того, в процесі роботи над перекладом Біблії сучасною українською мовою митрополит Іларіон ретельно досліджував інші україномовні переклади, зокрема греко-католицькі, а також завершальну працю П. Куліша в царині інтерпретації Св. Письма, здійсненої І. Пулюєм та І. Нечуєм-Левицьким.

При відтворенні українською Старого Заповіту І. Огієнко спочатку робив дослівний єврейсько-український переклад (перший рукопис), а після – переклад українською літературною мовою (другий рукопис). Сучасний дослідник М. Тимошик, який вивчав архіви митрополита Іларіона у Вінніпезі, зауважує з цього приводу: «Кожне окреме слово із старосврейської Біблії виписувалося перекладачем на окремому рядку, біля нього – українські відповідники. Всіх таких слів – 775 тисяч, всіх таких сторінок – понад 14 тисяч. Останні скріплені нитками в окремі зшитки по 400 сторінок у кожному. Таких зшитків 37. Буквально кожна сторінка рясніє численними примітками, вставками, уточненнями» [7, с.250-251].

Для кращого розуміння реципієнтом тексту перекладач запропонував кілька сотень приміток, посилань, тлумачень, що набиралися відмінним від оригінального тексту шрифтом (курсивом). Все це було потрібно для глибшого розуміння тексту Біблії. Пояснення гебреїзмів, тобто чисто гебрейських стилістичних виразів, подавалося внизу іншим маленьким шрифтом (наприклад: *Гебрейське jot «день» визначає також і час; хліб у біблійній мові – це взагалі їжа; Алілуя – хвалить Господа!*). Такі пояснення легко вводять читача в поетику Святого Письма.

Принципу адекватності інтерпретації при відтворенні Біблії українською мовою, на думку І. Огієнка, найповніше відповідав формат дослівного перекладу канонічного тексту. Складністю цього постулату було те, що гебрейська мова Біблії має свій особливий стиль (біблійний стиль). Його ознаки: паратакса (рівнорядне складання речень (сурядні речення), сполучник *і*, гебреїзми, зв'язка *і* в складному числівнику, посткомпозиційний атрибут (прикметник після іменника – *Син Божий, Храм святий, Імения Твое, Суддя праведний* та ін.), інверсія (зміна порядку слів у реченні) тощо. Біблійний стиль, стверджував перекладач, – це душа Біблії, це перша ознака її мови. Тому І. Огієнко свідомо додавав певне слово для ясшої передачі оригіналу. «Нововведена» лексема друкувалася курсивом. Скажімо: «Мій Боже, визнаю я вдень, – та Ти не озвешся, і *кличу* вночі, – і спокою немає мені!» [1, с.679]. Читач її одразу бачив. Власне, цього бракувало перекладу П. Куліша, який був не дослівним, а просто переказом, що відкидала тогочасна богословська наука.

Весь лексичний ряд Біблії наводився перекладачем із наголосами (за аналогами з німецькими, французькими перевиданнями). На той час (30-50-ті рр. XX ст.) український наголос ще остаточно не був усталений: у різних регіонах України, як, зрештою, і в діаспорі, траплялося багато відхилень від орфоепічної літературної норми. Оскільки мовознавець І. Огієнко був відомим знавцем українського літературного наголосу («Український літературний наголос. Мовознавча монографія». — 1952, Вінніпег. — 304 с.), він розумів важливу роль наголосу для утвердження орфографічних норм української мови. Виділення наголосів у Біблії, за задумом митрополита Іларіона, сприятиме навчанню реципієнтів зразкової літературної мови.

Варто акцентувати увагу ще на одній особливості перекладу. З давніх-давен Книги Святого Письма поділені на розділи (глави), а розділи на вірші (стихи). Для глибшого й легшого читання та розуміння біблійного тексту І. Огієнко поділив його додатково на окремі закінчені частини з відповідними заголовками, які подаються курсивом (писаним шрифтом). Наприклад, на початку «Першої книги Мойсеевої: Буття» заголовок «Створення світу» об'єднує текст Святого Письма від п. 1 до п. 25. Подальші частини тексту відділені заголовками: «Створення людини», «Бог освячує сьомий день. Друге оповідання про створення світу», «Ще оповідання про створення людини. Рай» і т. д. Безперечно, це не є вільним поводженням перекладача з текстом оригіналу. Дотримуючись принципу адекватності, інтерпретатор прагнув, аби зміст книги якнайдоступніше сприймав простий читач, який, можливо, вперше братиме до рук Святе Письмо рідною мовою. Не вміщено заголовків лише до Книги Псалмів, Книги високопоетичної, де важко дати влучні та об'єктивні назви. У ній є кілька тем, і ці теми часто повторюються.

Значна частина Біблії написана поетичною мовою, так званими біблійними віршами. Перекладач адекватно відтворив неримованими поетичними рядками (білим віршем) все, що в давньоєврейському оригіналі було написано віршами.

Ось, скажімо, уривок «Взаємне оспівування краси» з 5 глави «Пісня над піснями» (III розділ «Книги навчальні поетичні»):

«Я тебе прирівняв до лошади в возах фараонових, о моя ти подруженько! Гарні щічки твої поміж шнурками перел, а шийка твоя — між разками намиста! Ланцюжки золоті ми поробимо тобі разом із срібними кульками!»

«Доки цар при своєму столі, то мій народ видає свої пахощі.

Мій коханий для мене — мов китиця мирри: спочиває між персами в мене!

Мій коханий для мене — мов кипрове гроно в енгендських садах-виноградах!» [1, с.833].

Так само адекватно перекладені Книги: Йова, Псалми, Приказки Соломонові, Еклезіяст, Книги Пророків (за окремими винятками). Поетичні віршові вставки, пісні зустрічаються і в інших книгах, написаних прозою. Усе це в Біблії, перекладеній І. Огієнком українською мовою, надруковано окремими рядками, як вірші, — вперше серед слов'янських перекладів Святого Письма. Ритмічність мови особливо витримана в перекладі Євангелії, зокрема в Діяннях Апостолів, оскільки згаданий текст читається в усіх Церквах угорос.

Висновки. Проведений аналіз перекладу Біблії, виконаного І. Огієнком, засвідчує напрочуд важливу ідею соборності україномовного Святого Письма для громадян України та для всіх представників етносу, розсіяних по різних континентах. Високоякісний переклад (чиста літературна мова, наукові примітки, довідник в середині тексту, коментар тощо) набуває виключного значення не лише в побутуванні та поширенні самої мови, а й у розвитку нашої літератури і науки про неї.

Одним із основних перекладацьких принципів І. Огієнка є принцип науковості у підході до першотвору. Це насамперед такі положення: а) варто перекла-

дати твір з оригіналу, а не з іншого перекладу-посередника; б) необхідно передавати суть оригіналу, а не букву; в) щоб створити адекватний переклад, треба знати всю історію першотвору та його інтерпретацій; г) адекватність перекладу при відтворенні рідною мовою канонічних текстів (Біблії) здебільшого досягається буквальною інтерпретацією чітких «формул-рядків» та афоризмів Святого Письма з вкрапленням перекладацьких відповідників у складних випадках; д) перекладач мусить засобами рідної мови передати твір так, щоб читач сприймав його як оригінальний текст, а не інтерпретацію і мав повне уявлення про нього.

Перекладена І. Огієнком українською мовою Біблія, як і численні його інтерпретації виданих за кордоном богослужбових книг, залишаються й нині в духовному активі нашого народу, забезпечуючи українцям невід'ємне право читати й пізнавати Святе Письмо рідною мовою.

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма. На українську мову переклав Митрополит Іларіон. – Лондон : Британське й Закордонне Біблійне товариство, 1962. – 1529 с.
2. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
3. Рожко В. Митрополит Іларіон як перекладач Біблії / В. Рожко // Визвольний шлях. – 2000. – №10. – С. 20-23.
4. Сильвестр, архієп. (проф. С. Гаєвський). Науковий переклад Біблії (Переклад Митрополита Іларіона) / Сильвестр (С. Гаєвський) // Віра й Культура. – 1963. – Ч. 12 (120). – С. 13-15.
5. Сохацька Є.І. Біблія в перекладі митрополита Іларіона (Івана Огієнка) як епохальна наукова праця / Є.І. Сохацька // Матеріали II Всеукраїнської християнської науково-практичної конференції «Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження нації», 15-17 січня 2009 р. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 12-21.
6. Степовик Д. Другий повний переклад Біблії українською мовою / Дмитро Степовик // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наук. доп. другої Всеукр. наук.-практ. конф. (18-19 лютого 1997 р.). До 115-річчя від дня народження. – Кам'янець-Подільський ; К., 1997. – С. 11-13.
7. Тимошик М.С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М.С. Тимошик ; передмова О. Кравченка та В. Скопенка. – К. : Наша культура і наука ; Вінніпег : Український православний Собор Св. Покрови, 2000. – 548 с.
8. Тюрменко І. Іван Огієнко – перекладач Біблії українською мовою / І. Тюрменко // Історія України. – 1999. – №3. – С. 6-7.

The article is dedicated to the analysis of the interpretation of the Bible done by Ivan Ohienko (metropolitan Ilarion) from Old Jewish to Ukrainian.

The history of the interpretation, which lasted more than forty years – from the beginning of Ivan Ohienko's interpretation of the clerical books in the city of Kam'ianets-Podil'skiy to receiving a signal copy of his translation of the Bible in Winnipeg, is highlighted. Based on the carried out analysis, Ivan Ohienko's translational principles are formulated, a lot of which are currently used by the new generation of the translators. The scientific principle towards choosing works for translation is one of the main principles proved in the article.

Key words: Bible, New Testament, adequate translation, interpretation, translation principles, original.

Отримано: 10.01.2017 р.

Н. М. Кузьменко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ У МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена аналізу «мовних нарисів» видатного державного і релігійного діяча, вченого-енциклопедиста Івана Огієнка (митрополита Іларіона) про історію українського правопису впродовж одинадцяти століть – від доісторичного «руського» письма IX ст. до «нового академічного правопису 1945 року» та правопису на еміграції середини ХХ ст.

Розглядаються вузлові проблеми українського правопису в різні епохи, висвітлюються недоліки й здобутки вітчизняних мовознавців у його реформуванні.

Ключові слова: український правопис, орфографія, пунктуація, фонетичний принцип, історико-етимологічний принцип.

У досить об'ємному і розмаїтому доробку видатного українського державного та релігійного діяча, вченого-енциклопедиста Івана Огієнка (митрополита Іларіона) пріоритетне місце займають мовознавчі студії. «Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу» [1, с.37], – зауважував дослідник у праці «Наука про рідномовні обов'язки».

Професор І. Огієнко усвідомлював мову як «душу нації», «серце народу», «головний двигун української культури». Саме тому й прагнув у своїй діяльності всіляко сприяти поверненню цій мові належного їй місця не лише у сфері побуту, а й у всіх державних, громадських інституціях, звідки вона упродовж віків цілеспрямовано витіснялася. «Такі зусилля вилилися у довгий список виданих у різні роки різних за характером і призначенням праць – від підручників, навчальних посібників, методичних порадників до фундаментальних монографій, які набудуть згодом міжнародного значення і принесуть авторові славу великого вченого світового масштабу» [2, с.352], – констатує М. Тимошик у монографії «Лишусь навіки з чужиною...».

Серед мовознавчих студій митрополита Іларіона особливо виділяються дванадцятитомна «Історія церковнослов'янської мови», «Історія української літературної мови» та численні словники. Ці праці потроху осмислюються науковцями як на еміграції (Д. Чуб, Яр Славутич, І. Качуровський та ін.), так і в материковій Україні (А. Мойсієнко, О. Леута, М. Тимошик та ін.).

Однак, незважаючи на те, що в останні роки з'явилося чимало цікавих матеріалів, присвячених висвітленню мовознавчих студій ученого-енциклопедиста, здебільшого згаданих його фундаментальних публікацій, спеціального дослідження про рецепцію професором І. Огієнком проблем українського правопису досі не маємо.

Актуальність статті обумовлена нагальною потребою осмислити мовознавчі праці Івана Огієнка, які в Україні ніколи (за винятком студій «Історія української літературної мови» та «Наука про рідномовні обов'язки») не друкувалися, а також відсутністю публікацій про розробку видатним ученим, редактором і видавцем журналів «Рідна мова» (1933-1939), «Слово істини» (1947-1951), «Наша культура» (1951-1953) та «Віра й культура» (1953-1967) проблем українського правопису.

Мета дослідження полягає у розкритті рецепції митрополитом Іларіоном (Іваном Огієнком) вузлових проблем правопису в українській писемній мові на різних етапах її розвитку, у висвітленні здобутків і втрат ученого у реформуванні вітчизняного правопису.

Багатолітня копітка праця Івана Огієнка стосовно мовного об'єднання української нації не була даремною. Його заклик – «Для одного народу – одна мова й один правопис» почули як європейці, так і громадяни Сполучених Штатів Америки, Канади та Австралії, серед яких поширювався редагований ученим і релігійним діячем журнал «Рідна мова». М. Тимошик, упорядник, автор передмови і коментарів до збірки мовознавчих праць І. Огієнка «Рідна мова», наводить з цього приводу цікавий факт. Коли 1987 року в Нью-Йорку вийшло друге, доповнене й виправлене видання «Українського правопису», призначеного для всіх українців не материкової України, в передмові до читача автори К. Церкевич і В. Павловський, хоча й своїми словами, але повторили думки про рідномовні обов'язки свого вчителя Івана Огієнка: «Видаючи цей правопис, ми рішуче засуджуємо і відкидаємо невдалі і непотрібні спроби деяких емігрантських груп змінювати академічний правопис 1928-1929 рр. й запроваджувати штучні й чужі українській мові слова... Той, хто порушує норми української мови і норми українського правомірного правопису, одночасно порушує національну дисципліну й таким порушенням приводить до анархії, хаосу і роз'єднання української нації» [1, с.20].

«Правопис – сукупність загальноновизнаних і загальнообов'язкових правил, що встановлюють способи передачі мови на письмі. Правопис охоплює орфографію та пунктуацію. Як правило, складається історично, відбиваючи давні традиції або нові тенденції в передачі звуків, слів і форм, що виявляються в кожній писемній мові на різних етапах її розвитку» [3, с.477].

Український правопис, на думку професора І. Огієнка існує вже одинадцять століть. Давні слов'янські племена, що від них походить український народ, знали письмо від найдавнішого часу. У «мовних нарисах» «Історія українського правопису» (саме так визначив жанр наукової студії автор) зазначено: «Киїни, стоячи в центрі східнослов'янського державного життя, уміли писати вже певно десь у віці IX по Христі, коли не давніше» [1, с.318]. На доказ цієї тези автор праці наводить той факт, що коли в 860 чи 861 році прибув до м. Херсонесу св. Костянтин Філософ, то він (як свідчить про це «Життя Костянтина», пам'ятка X ст.) «знайшов тут (у Херсоні) Євангелію та Псалтиря, написані руськими письменами (мовою)».

Що це було за *руське* письмо, наука остаточно ще не встановила, але фактом є те, що письмо таке було, що тепер і доведено археологічними розкопками.

Коли пізніше, влітку 988 року настало офіційне хрещення киян, то в той час було прийнято й богослужбові книги з Болгарії, прийнято було й болгарський правопис, який упорядковували Костянтин і Мефодій та їхні учні. Цей правопис називався старослов'янським.

Мова, як живий організм, невпинно росла й змінювалася, тоді як правопис лишався незмінним. Життя вимагало правописної реформи, що й було зроблено першим митрополитом Тирновським Євфимієм у Болгарії, в середині XIV ст. Наприкінці століття Євфиміїв правопис прийшов і в Україну, де його прийняли охоче, і він міцно закріпився до початку XVII сторіччя, а почасти – аж до XIX-го.

Разом з тим штучно пристосований до українського письменства, цей правопис «заглушав нам наші рідні ознаки»: запроваджував **ь** замість **ъ** на кінці слова, уживав таких форм, як *твоа, все, святаа* та ін., впроваджував **юс великий** замість **ъ, я, о** тощо, ставив значки наголосу (зачначки) на початку та в кінці слова.

Наступні розділи праці присвячені аналізу північноукраїнським ознакам у правописі XV-XVII століть; висвітленню форми українського писано-

го я; характеристиці друкарства й правопису; правопису М. Смотрицького 1619 року; правопису П. Беринди; правопису могилянському; правопису за І. Котляревського; історії українського правопису XIX ст.

Більш розлого автор зупиняється на характеристиці українського правопису впродовж XX ст.

Перша система українського правопису 1918-1919 рр. робилася наспіх, бо життя вимагало її. За дорученням першого міністра освіти за часів Центральної Ради І. Стеценка професор Київського університету І. Огієнко 1917 р. розпочав роботу над укладанням коротких правил українського правопису і написанням відповідної граматики для середніх шкіл. Після смерті І. Стеценка 1918 р. справа правопису перейшла до наступного міністра освіти М. Василенка, який також передав її І. Огієнкові уже за гетьманування П. Скоропадського.

Весною 1919 р. була скликана Правописна комісія з найвидатніших українських учених і педагогів (професори А. Кримський, С. Тимченко, Н. Грунський, О. Курилова, Г. Голоскевич та ін.), якій проф. І. Огієнко подав на розгляд «Правила українського правопису». Після довгих нарад і палких дискусій цю першу правописну систему комісія з деякими змінами ухвалила.

Однак внаслідок зміни політичної ситуації в країні розроблений правопис не був запроваджений для вжитку.

У січні 1919 р. міністр освіти проф. І. Огієнко ухвалив правописний кодекс для обов'язкового вжитку в усій Україні, і він вийшов у світ під назвою «Головніші правила українського правопису». В різних містах України, як східних, так і західних, ці «Правила» часто передруковувалися в десятках тисяч примірників. «Головніші правила українського правопису» стали основою майбутнього академічного правопису. Вони фіксували правопис українських і чужоземних слів, а головна їх ознака – «це вже була наукова система основ українського правопису, перша закінчена система в історії українського правопису» [Там само, с.350].

Директорія та уряд УНР під натиском більшовицьких загонів змушені були покинути Україну. Радянська влада так само зайнялася правописом, доручивши цю справу Академії наук.

20 лютого 1929 р. Всеукраїнська Академія наук знову переглянула «Правила» й ухвалила їх до загального вжитку з деякими незначними доповненнями. Так з'явився перший авторитетний правописний кодекс в Україні, так званий академічний правопис. Народний комісаріат освіти затвердив його в 1921 р. для використання в Україні.

На харківській правописній конференції у травні 1927 р. найбільші дискусії стосувалися вимови чужоземних слів. Правила їх вимови переробили переважно під «галицьку», а точніше польську вимову. «Так постав правопис конференційний, а не академічний» [Там само, с.353]. Цей правопис, як компромісний, затвердив 6 вересня 1928 р. народний комісар освіти М. Скрипник, Українська Академія наук також змушена була прийняти 31 березня 1928 р., а 29 травня того ж року Наукове товариство ім. Шевченка у Львові приєдналося до цієї ухвали.

Таким чином, система українського правопису 1928 р. була дещо змінена, на жаль, на гірше.

На думку І. Огієнка, «правопис був розхитаний постановами 1928 року і весь час назрівала конечна потреба його перегляду» [Там само, с.355]. Ось чому на початку 1942 р. Раднарком УРСР доручив Академії наук УРСР, яка на той час була евакуйована до Уфі, поновити свою роботу над упорядкуванням українського правопису. Була створена правописна комісія на чолі з заступником Голови Народних Комісарів М. Бажан. Постановою Раднаркому від 8 травня 1945 р. було затверджено новий

український академічний правопис. У 1946 р. цей «Український правопис» вийшов друком накладом 1 мільйон примірників загальним обсягом 180 сторінок.

Академія наук, укладаючи новий правопис, постановила «без поважних підстав не відходити від того, що вже усталилось, отже, в основному не примушувати культурну масу країни перевчатися». Це була важлива й корисна постанова. «Справді, новий правопис мало чим відрізнявся від попереднього. Нікому перевчатися не доводиться, бо головне було – правопис іншомовних слів» [Там само, с.356].

Важлива була й друга засада праці Академії наук: «Зберегти народні засади правопису – його близькість до вимови широких мас», а також «орієнтуватися в усьому важливому, що становить специфіку мови, саме цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбилась і відбивається в мові найкращих письменників».

Разом з тим І. Огієнко вважає, що український правопис 1945 р. має істотні недоліки. Насамперед «ненауково новий правопис» зовсім викинув, «як то було й за царату», «букву *г*, яка існує в українській мові в багатьох словах, напр.: *тегати*, *дригати* й подібні. З *г* вимовляємо й деякі запозичені слова, напр. *гвалт*, *танок* і ін.». «Це вигнання рішуче йде проти нашої багатовікової традиції, а також і проти «вимови широких мас» (пор. *тегати*, *галаган*, *гедзь*, *герготати*, *гуля* й т. ін.) та «мови найкращих письменників». Це поспішна «евакуаційна» ухвала, яких у новому правопису є чимало» [Там само, с.358].

Митрополит Іларіон наводить також інші приклади вигнання з українського правопису власне української норми: написання в родовому відмінку географічних назв тільки *-а*, напр., з *Парижа*, замість з *Парижу*, та ін. – це не українська вимова, а русизм; написання в українських прізвищах *-ін* – це русизм, по-українськи вимовляємо й пишемо тільки *Оглоблин* і т. под., а не *Оглоблін*; написання святих імен, Божих і церковних з малої літери. «Та ніде в світі так не пишуть, і це образа для віруючих» [Там само] та чимало інших випадків спотвореного написання.

Підсумовуючи свої спостереження над змінами, внесеними до правопису 1945 р., І. Огієнко зазначає, що тут помітно відбилася нова національна політика в СРСР, а саме: прагнення забезпечити єдність з правописом «братніх народів» Радянського Союзу, особливо – російського. «Думаю, що настав уже слушний час, щоб належно змінити підсовєтський окупаційний правопис. І вернути з неволі до нього все, що є українське. Вернути, хоч би там і розбивалась «єдність» з правописом «старшого брата». Реформа правопису – пекуча чергова справа в Україні. Але реформа своя, національна – без оглядання на «старшого брата»!

Коли совети твердять, буцімто вони розвивають українську культуру, то вони мусять дати відповідний чистий український, а не зрусифікований правопис» [Там само, с.359].

Розглядає також науковець і правопис на еміграції. За межами України в 1919-1920 та 1941-1945 роках опинилися сотні тисяч наших співвітчизників, серед яких було чимало й видатних учених. Утворилося багато своїх наукових установ, різних типів шкіл, видавництв, розвинулася українська преса.

На еміграції, за спостереженнями І. Огієнка, панує правописний словник Г. Голоскевича 1929 року, перевиданий у Нью-Йорку фотодруком 1955 року. Тут збережено правопис конференційний.

Словник цей має в собі десятки помилок та недоглядів і потребує ґрунтовних виправлень. Оскільки Г. Голоскевич був етнічним поляком, саме тому надавав перевагу західноукраїнській вимові, бо вона була йому рідна. Скажімо, у словах іншомовного походження в українській мові звук *г* вживається дуже рідко, тимчасом правописний словник за галицьким впливом некритично запровадив його до українського правопису аж у надто багатьох випадках. Так само над-

то часто вживається в еміграційній пресі, за правописом 1928 р., пом'якшення *л* в словах іншомовного походження: *льо́гіка* і т. ін. Цього українська мова і література прийняти не може, бо в Україні так не говорили й не говорять.

Слова жіночого роду м'якої відміни: *кров* і подібні, слова на — *ість* в українській літературній мові в усіх відмінках мають свою м'якість: *крові, солі, від ситості, всі неприємності* й т. ін. Правопис 1928 р. некритично запровадив — за вимовою західною — для родового відмінку тут — *и*: *крови, гордости*, а для інших відмінків — *і*. Чому?

Але словник Г. Голоскевича подає правопис окремих подібних слів як *напороті, статі* та ін. Чому тоді *ситості* і т. ін.? Непослідовно.

У словах іншомовного походження, до яких ми звикли й які в нашій мові стали своїми, пишемо й вимовляємо тільки *и*, а не *і*, напр.: *митрополит, епископ, алілуя, Вифлеєм, Вавилон, Єрусалим, Синай, Сирія, Єгипет, Пилип* і із словника Г. Голоскевича У багатьох цих словах словник Г. Голоскевича подає *і*, напр.: Вифлеєм, Сінай; подає *алілуя* з суто російською вимовою.

Грецьке *архі-*, безумовно, треба писати так, а словник Г. Голоскевича рекомендує писати *архи-*. Це прикре непорозуміння. У словнику Г. Голоскевича знаходимо: *архидіакон, архієпископ, архієрей* і т. і. А поруч зазначено: *архіє, архівар, архітевр, архітектор*. Чому це: *архієрей*, але: *архітевр*? На думку, І. Огієнка все це вносить плутанину для усіх, хто вивчає українську мову.

Правопис 1945 р. виправив це прикре непорозуміння й рекомендує завжди писати *архі-*: архієпископ, архірей і т. ін.

Словник Г. Голоскевича, як вважає І. Огієнко, є витвором «усе-таки комуністичного уряду, а не своєї вільної Академії наук, вносить повну плутанину в правопис імен святих, церковних і Божих. Цей словник навчає писати *бог, господь*, і часом так і пишуть ті, що релігійного виховання не одержали. А нью-йорське перевидання цього словника *господь* на *Господь* не виправило і комуністична пропаганда в правопису шириться і за кордоном» [Там само, с.361-362]. І. Огієнко полемічно констатує: «Хто приймає правописного словника Г. Голоскевича, як ніби чисто академічного, цілого, без потрібних виправок, той мусить приймати й комуністичну ідеологію, яку цей словник мимоволі сіє. Наприклад, на с. 244 для слова «нінащо» Г. Голоскевич вибрав отакий милий приклад: «Церква наша з давніх літ перейшла нінащо»... Хто силував Голоскевича подавати такого блюзнірського приклада? І нащо сіється ця безбожна агітація тут, у вільному світі?» [Там само, с.371].

Мовознавець і релігійний діяч наводить із словника Г. Голоскевича десятки інших прикладів неправильної фіксації назв Священних Книг (з малої букви: *євангелія, псалтир, біблія*), сотні слів з подвійним наголосом (*розн'я'ття', смі'ли'вий, нена'ви'сний, рево'льве'р, мідя'ни'й* та ін.) тощо. І. Огієнко переконаний, що широкі кола українських громадян повинні писати церковні й релігійні слова не за радянськими антирелігійними настановами, а правильно, з великої букви (імена святих, Священних Книг та ін.) з огляду на одвічні наші традиції; притаманні українські наголоси треба берегти і не заміняти їх російськими і т. п. Отже, словник Г. Голоскевича, на думку вченого, потребує ґрунтового виправлення та послідовної переробки. «А ще простіше: Київська Академія наук мусить виробити український правопис без російського впливу! Тоді й вільний світ його прийме» [Там само, с.363].

Насамкінець І. Огієнко зазначає, що «на світі немає правопису, який був би цілком фонетичний. Не забудьмо й того, що кожний фонетичний правопис, коли його довго не міняти, стає поволі правописом історично-етимологічним,

бо ніякий правопис не в силі догнати змін живої мови. Крім цього, при великому дробленні нашої мови на окремі говірки цілком фонетичний правопис і неможливий, бо фонетики можна вживати в правопису тільки такої, яка буде зрозумілою для більшості українських говорів.

Історія нашого правопису, як і історія розвою літературної мови, ясно показує нам, що вони для недержавного народу завжди були й є укладом двох сил у країні: наукових і політичних» [Там само, с.365].

Висновки. «Історія українського правопису» професора І. Огієнка – цікава мовознавча студія, яка не втратила своєї актуальності в наші дні і вимагає серйозного осмислення дослідниками. Генеза українського правопису від доісторичного «руського» письма IX ст. до «нового академічного правопису 1945 року» та правопису на еміграції середини XX ст. в рецепції професора І. Огієнка свідчить, що український правопис – це справа соборна, це спільна праця всіх українських земель.

Кожен правопис складається головним чином на основі двох засад: історично-етимологічної та фонетичної, тобто, з одного боку пишуть так, як писали в старовину, а з другого – прагнуть цей правопис по можливості пристосувати й наблизити до живої мови.

В більшій своїй частині український правопис фонетичний, однак він містить чимало історично-етимологічних елементів.

Для українського народу повинна бути одна літературна мова і один спільний правопис.

Список використаних джерел:

1. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
2. Тимошик М.С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М.С. Тимошик ; передмова О. Кравченка та В. Скопенка. – К. : Наша культура і наука ; Вінніпег : Український православний Собор Св. Покрови, 2000. – 548 с.
3. «Українська мова». Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

The article is dedicated to the analysis of «the linguistic essays» written by Ivan Ohieenko (metropolitan Ilarion), a famous state and religious figure, a scientist-encyclopedist, about the history of Ukrainian spelling during eleven centuries – from the prehistoric «Russian» writing to the «new academic spelling of 1945» and emigrants' spelling in the middle of the XX century.

The main problems of the Ukrainian orthography in different periods are explained, the drawbacks and benefits of the national linguists in its reformation are reported.

Key words: Ukrainian spelling, orthography, punctuation, phonetic principle, historical and etymological principle.

Отримано: 15.12.2016 р.

О. В. Кульбабська

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ «ЦАРИЦІ МОВОЗНАВЧИХ НАУК» У СИНТАКСИЧНИХ СТУДІЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті доведено необхідність системного лексикографічного представлення синтаксичної термінології, актуалізованої в працях Івана Огієнка; висвітлено оригінальну Я-концепцію вченого-патріота щодо аналізу граматичних явищ, спробу їх наукової типології в контексті історичного розвитку та на «живомовному» ґрунті; сформульовано висновки про роль І.І. Огієнка в окресленні періодизації української синтаксичної термінології в нерозривному зв'язку з розвитком граматичної думки в Україні, про життєздатність і перспективність випрацюваних на національній мовній основі наукових засад української складні, які визначили на століття пріоритетні тенденції її розвитку.

Ключові слова: історія українського мовознавства, історичне термінознавство, термін, варіантність, лексикографія, словникова стаття, грамати́ка, синтаксис, класиоло́гія, синтаксичні категорії, синтаксичні одиниці.

*Кожний учений мусить працювати
для вироблення і усталення якнайкращої
наукової термінології зі свого фаху
(Іван Огієнко)*

Однією зі знаменних дат 2017 року в Україні, безперечно, є святкування 135-ої річниці від дня народження Івана Огієнка, непересічного діяча на державотворчому полі, україніста і славіста, поета, фольклориста, публіциста, літературного критика й мистецтвознавця, редактора, видавця, філософа, історика церкви, богослова, перекладача Біблії та богослужбових книг, історика культури, палеографа, міністра, фундатора й організатора Кам'янець-Подільського університету. Важко сказати, у якій із названих іпостасей І. Огієнко залишив найпомітніший слід. Одне беззаперечно: він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав подвижницького чину на ниві відродження нації, захисту, а згодом утвердження та розвою рідної мови, культури загалом [1].

За своє життя вчений написав більше тисячі праць, які пройняті духом високої моральності, національної свідомості, гідності, українського патріотизму, гордості за свою Батьківщину – половину з цих праць присвячено мовознавчим проблемам або так чи так дотичним до них. Сміливі Огієнкові концепції в ділянці лінгвістики знайшли гарячий відгук у 20-30-х роках ХХ ст. не лише серед його сучасників (див. [2]), але й після тяжких літ заборони самого імені Огієнка в Україні підсовєтській. На жаль, його граматичні праці й досі не відомі багатьом сучасним дослідникам української мови через те, що в радянський час їх не лише не перевидавали, а й замовчували, насильницьки вилучали з культурно-освітнього простору України (напр., у монографії М. Павлюка «Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду» (1978) немає жодної згадки про І. Огієнка).

Марія Каранська у вступному слові до свого підручника із синтаксису пише: «Мені пощастило 1952 року лише один раз прочитати їхні [Євгена Тимченка, Сергія Смеречинського, Олексі Синявського, Олени Курило та ін. – О.К.] праці з українського синтаксису – праці, видані з-під замків спецфондів

на тиждень, а от із працями митрополита, професора Київського університету, одного з найталановитіших українських мовознавців і патріотів Івана Огієнка, що науково просто написав «Складню української мови», ми змогли лише неповно ознайомитися торік [1994 р. – О. К.]. Молоді українські мовознавці радянського часу, не маючи доступу до джерел рідного мовознавства й зазнаючи вселях покарань за інтерес до нього, щасливі були тільки любов'ю до рідної мови, тільки потягом розумної студентської молоді до знань» [3, с.3].

Концептуальні положення граматичних праць І. Огієнка – «Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» (1908); «Українська граматики. Основи українського правопису» (ч. I-II, 1918); «Складня української мови» (1935, 1938); «Що таке речення» (1935); «Початкова граматики української мови. Морфологія і складня» (1937); «Методи вивчення складні» (1938); «Головні та пояснювальні члени речення» (1938); «Інтонія в реченні» (1938) – відіграли надзвичайно важливу роль в українському і слов'янському мовознавстві, і хоча вони зазнали згодом певних трансформацій, проте позитивно вплинули на подальший розвиток української науки. Отож удоступнення цікавих підходів до аналізу синтаксичних явищ, спроба їх наукової типології, а також упорядкування граматичної термінології в контексті її історичного розвитку та на «живомовному» ґрунті – *актуальне* завдання сучасного мовознавства.

Теоретико-методологічні засади синтаксичної концепції І. Огієнка вже були в центрі наукових зацікавлень дослідників, які передовсім зосереджували увагу на: 1) вивченні загальних особливостей граматики української літературної мови XVI-XX ст. (В. Барчук, В. Захарчин, Б. Ключковський, В. Пілецький, К. Шульжук та ін.); 2) специфіці синтаксичної термінології (І. Казимирова, І. Кочан, О. Медведь, Ю. Чорнобров та ін.); 3) лінгвальній природі словосполучення (О.М. Мозолоук) й речення (А. Кононенко, О. Кульбаська); 4) з'ясуванні структурно-семантичних параметрів різного типу поширювачів та ускладнювачів реченнєвої структури (О. Галайбіда, І. Одишко, М. Степаненко, Н. Степаненко та ін.); 5) окресленні стилістичних можливостей засобів синтаксису загалом (А. Галас) та інтерпретації явищ варіативності (З. Бичко, Н. Гуйванюк, І. Кобилянський, М. Кобилянська, Л. Колібаба, О. Кульбаська, В. Юносова та ін.), експресивності у ділянці синтаксису зокрема (О. Калита, Р. Козак, Л. Михно та ін.); 6) особливостях синтаксичної організації ідіостилю самого Івана Огієнка (Т. Беценко, О. Галайбіда, О. Задорожна, Н. Місяк та ін.).

Мета статті – довести необхідність системного лексикографічного представлення синтаксичної термінології, актуалізованої в працях Івана Огієнка; висвітлити оригінальну Я-концепцію вченого щодо аналізу граматичних явищ.

Значний інтерес для нашої мовознавчої науки становить раннє дослідження І. Огієнка «Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» [4], у якому він «мав на оці зібрати до купи все те по часті термінології, що ми знаходимо в рідній граматичній літературі (від граматики Зизанія, Смотрицького, Павловського, а також граматики Вагилевича, Левицького, Лозинського, Лучкая до нашого часу)» і простежити, як «змінювалися вони протягом усіх історичних періодів вивчення нашими науковцями історичної граматики української мови, аби читачеві було видніше, яким шляхом розвивалася термінологія української мови» [там само, с.39].

Ця Огієнкова ідея, як на нас, має нині зреалізуватися у створенні словника-довідника синтаксичних термінів, у якому буде, з одного боку, представлена історична ретроспекція метамови української граматики («кожний термін

представляє з себе малюнок свого історичного життя», — писав І. Огієнко), а з іншого, — «тернистий шлях пізнання загалом», «динамічність наукової теорії», «об'єктивне свідчення її успіхів і поразок» [5, с.73] без жодних ідеологічних нашарувань. Перші спроби в цьому напрямі вже здійснено в наукових розвідках Т. Баймут [6], І. Казимирової [7], Ю. Чернобров [8], і. Козелко [9], М. Голянич, Н. Іванишин, Р. Ріжко, Р. Стефурак [10]. Прикметно, що «метою збереження історичного варіанту терміна не є повернення його до активного вжитку та зміни наявних синтаксичних термінів, а відтворення цілісної історичної картини термінології синтаксису, опис еволюції» [8, с.245].

І нині залишається актуальною така думка І. Огієнка: «По сусідніх школах ще й досі навчають лише сухої граматики, без жодного історичного освітлення. І в результаті — школи наші випускають молодих людей, що рішуче нічого не знають про минулу долю своєї мови, нічого не знають також про бодай найважливіші мовні закони» [11, с.7]. Сам І. Огієнко, — як слушно зауважує В. Олексенко, — належить до тих учених, які вміли в доступній формі подавати історичні коментарі до різних мовних явищ. «Загалом синхронний аналіз з історичними коментарями — жанр, що колись мав ознаки класичності, тепер, на жаль, поступово відходить на периферію. Одна з основних причин цього — відсутність праць, які поєднували б сучасне бачення структури явища з глибоким аналізом його генези. Праці І. Огієнка в багатьох випадках нагадують нам що незалежно забутої традиції, традицію широкого залучення історичних даних» [12, с.153].

Інший чинник, що зумовлює необхідність вивчення принципів синтаксичного термінографування у творчому доробку І. Огієнка, — це його намагання створити синтаксичну теорію здебільшого на власне-українському ґрунті, тобто «з такого кореня, що існує в живій українській мові» [13, с.9], адже «вивчення рідної граматики служить головною підвалиною до вивчення рідної мови...» [там само, с.3], є «самообороною проти винародовлення народу...» [11, с.6].

Нарешті, важливим є авторське розуміння лінгвальної природи терміна, що подавав би «одне розуміння, а не декілько, щоб слово, яким його висловлено не викликало в нас інших, зайвих асоціацій...», щоб не був він «мішаниною принципів формальних, логічних і граматичних...» [там само, с.9].

З усіх частин граматики найголовнішою І. Огієнко вважав складню, образно називаючи її «царицю мовознавчих наук», бо «вона займається життям живої мови» [14, с.4] (Щоправда, інколи мовознавець до терміна польського походження «складня» паралельно вживає і термін «синтакса» й похідний від нього «синтаксичний»). Отож на лінгвістичному матеріалі, який стосується терміна *підмет* покажемо зразок структурування теоретичного матеріалу в словниковій статті, яка б охоплювала зазначені вище синтаксичні праці І. Огієнка. Матеріалом лексикографічного опису у статті послужать три з них: [11; 14; 15].

ПІДМЕТ

Визначення підмета: «Основна частина речення, що визначає дієву особу, звється підметом (суб'єктом). Ніжна *конвалія* очі розкрила. Олень. Підмет — це сам діяч, або носій дії чи ознаки, висловленої в присудку» [15, с.3].

Функція підмета: «Світ великий і різномірний, — кожна закінчена думка конче вибирає собі один пункт, одну крапку в цім світі, чим і зв'язується місце в просторі, і є підмет нашого словесного речення» [там само, с.3].

Терміни на позначення підмета як основного члена речення: «Термін підмет — застарілий і тепер зовсім невдалий. Латинський термін *subjectum* східні слов'яни зрозуміли як *sub + jecio*, цебто підкидати, або по-давнішому «підметати» (мести — це кидати, пор. меткий) тому слово *subjectum* переклали словом «підмет» [там само, с.4].

Координація підмета («головного діяча речення») і присудка як «його діяльності»: «Що в реченні головне й панівне – підмет чи присудок, вирішується в науці не однаково. Спочатку панувала думка, що найголовніший член речення – це підмет, що він фундамент і осередок речення, але Потебня й Овсянико-Куликовський глибоко доводили, що головне слово – присудок, і власне на таким твердженні Потебня будував цілу свою систему речення. /.../ Думаю, що протилежні ці погляди можна перевірити на тому, що обидва члени – підмет і присудок – основні й логічно незалежні члени, бо ж підмет може бути тільки до присудка, як і присудок – до підмета; обидва члени окремо не існують, і набирають сили й значення тільки один при одному, тільки в двочленні реченні» [там само, с.8].

Класифікації підмета:

- за його наявності / відсутності в реченні: **«правдивий»** і **«прихований, фіктивний діяч»**, наприклад: Земля копається заступом – тут підмет земля, а об'єкт – заступом» [там само, с.3]. Відповідно за наявністю граматичного підмета речення бувають **«підметові»** й **«безпідметові»**, а якщо в реченні відсутній один із головних членів речення, тоді маємо **«ненормальне»** речення, або **«одночленне»**;
- за координацією підмета з присудком: **«формально-граматична форма»** – «Треба твердо пам'ятати, що підмета знаходимо в реченні тільки як формально-граматичну форму, а саме – називний відмінок іменника, що в'яжеться в роді й числі з своїм присудком: Сестра ходила. Сестри ходили» [там само, с.4]; **«безформений»** – «Безформений підмет звичайно приймаємо як середній рід. Наприклад: Уславлене «якось буде» дуже нам шкодить. Твоє «Я буду вчитися» щось не справдилося» [там само, с.19];
- за здатністю до дублювання елемента змісту: **плеонастичний** – «В українській мові дуже часто вживається займенник *воно* плеонастично, як мало окресленого підмета: Щоб *воно* й сталося, як би батько не наспіли. Таке значення має і щось. /.../ Форма ця складається так, що до іменникового підмета додається ще й підмет займенниковий, через що перший стає ніби зовсім самостійний. Такі плеонастичні займенникові підмети часті в оповідній народній мові, нерідко користаються ним, як добрим стилістичним засобом, і письменники. Наприклад у Квітки: Захарій як не вмів хитрувати, *він* і розказував усе»» [там само, с.16];
- за морфологічним засобом вираження: а) **іменниковий** – «...підмет із самої істоти своєї субстантивний, іменниковий» [там само, с.4]; б) **займенниковий** – «Займенник, заступаючи собою іменник, вже з самої природи своєї може висловлювати підмета. За підмета правлять усі групи займенників, але конче з'іменниковані: *Ми* для борні живемо» [там само, с.10]; в) **числівниковий** – «Числівник частенько може бути за підмета, але вживаючись тут як іменник: *Семеро* одного не ждуть» [там само, с.17]; г) **дієйменниковий** (за сучасною термінологією, «інфінітивний». – О. К.) – «Дієйменник постав у глибокій давнині з іменника, з форми місцевого чи давального відмінку; набравши собі дієслівних ознак, дієйменник проте не втратив своїх зв'язків із іменником, чому й легко може правити за підмет, цебто бути ніби називним відмінком. Наприклад: *Мріяти* – це дурниця, Підмогильний»; г) **субстантивний** – «Крім іменника, підмет може бути висловлений і кожною іншою частиною мови, але такою, що ми її конче сприймаємо за іменника в називному відмінку, цебто субстантивуюмо її» [там само, с.4]. Наприклад: *І* – сполучник. *Ой!* пронеслося в кімнати. Обридло мені твоє *зараз*. Кругом чулося *ха-ха-ха!*, «субстантивується і

речення, навіть зі своїм атрибутом: Черкасенкова «Казка старого млина» довго не сходила зі сцени»;

- за будовою: **однослівні та підмети-словосполучення** – «В мові українській двоїна по числівниках *два, дві* у роді жіночому й ніякому позіталася незмінно й досі: *дві корови, три слові* й т. ін., але й у роді чоловічому множини давно заступила двоїну *два столи*» [там само, с.21]. В Галичині частенько вживають ще числівника пару (зам. пара) яко підмет: це полонізм. Наприклад: До міністерства вступило *пару* комуністів «Українське Слово» № 59 за 1933 р. на В. У.: До міністерства вступила *пара* комуністів» [11, с.149].

Регіональні вияви підмета: «Польський спосіб вживання підмета-числівника в родовім (замість називного) відмінка надзвичайно поширений в Галичині, наприклад: У Бирчака: *Чотирьох* озброєних гридників стояло непорушно (на В. У.: *четверо* або *чотири* озброєні гридники стояли непорушно). В Галичині частенько вживають ще числівника пару (зам. пара) яко підмет: це полонізм. Наприклад: До міністерства вступило *пару* комуністів «Українське Слово» № 59 за 1933 р. на В. У.: До міністерства вступила *пара* комуністів» [11, с.149].

Підмет у скорочених підрядних реченнях (часових і причинових): «... народна мова знає цю конструкцію як звичайну. Кращі наші письменники постійно вживають цієї форми, цеб-то ставлять підмет в побічній реченні по дієприслівнику (а не в головній реченні перед дієприслівником). Наприклад: Підгнівши *млин*, молоти перестав. Розбивши *вітер* чорні хмари, ліг біля моря відпочити, Шевч., 2. Побачивши *Сурмач* Череваня, крикне, Кул., 359. У Грінченка це звичайна конструкція: Розледащивши *Роман* у солдатах, не хотів дома нічого робити. Інші слов'янські мови знають такий самий спосіб. Мова російська та болгарська не вживають цієї давньої конструкції» [там само, с.149; 162].

Зауважимо: сучасні мовознавці також констатують цей процес – утрату сучасною українською літературною мовою деяких своїх специфічних рис, збіднення варіативних ресурсів [16]. Наприклад, з нормативної бази в 70-ті р. XX ст. було вилучено синтаксичну конструкцію, у якій підмет входить до складу дієприслівникового звороту (*Від сина вона одвернувшись, плечима гірко зорисалась* (П. Тичина)), незважаючи на те, що вона здавна функціонувала в народній українській мові, зокрема у фольклорі, у давній українській літературі, засвідчена у творах кращих українських письменників XIX – початку XX ст., попри те, що її обстоювали як літературну норму авторитетні фахівці з культури української мови Б.Д. Грінченко, Мод. Левицький, І.І. Огієнко, допускали її як норму з певним архаїчним статусом О.Н. Синявський, Ю.В. Шевельов (див.: [17]).

Отже, класифікаційні ознаки підмета в Огієнкових працях і сучасних дослідженнях загалом збігаються, хоча мають нині дещо інші найменування на зразок «однослівні інфінітивні підмети», «однослівні номінативні підмети», «еквіваленти однослівних номінативних підметів», «синтаксично неподільні підмети» тощо.

Наукові дефінування підмета в синтаксичних працях І. Огієнка також відбито в найновіших монографіях, статтях і підручниках, зокрема, не викликає заперечень розуміння: 1) **підмета і присудка** на формально-синтаксичному рівні – як головних членів лише *простого двоскладного речення* (в односкладному реченні навіть у шкільній граматиці виокремлюють «головний член у формі присудка або підмета»); 2) **суб'єкта** на семантико-синтаксичному рівні – як субстанційної синтаксеми, що безпосередньо корелює з предметом думки; 3) **теми** на комунікативному рівні – як відомого, даного з погляду мовця з огляду на слухача. Труднощі гносеологічного розмежування цих понять спричинені тим, що ті самі лексико-граматичні засоби маркують різні явища.

Спостерігаємо поліфункційність цих маркерів, синкретизм форм, контамінацію в одному елементі кількох різнорідних граматичних явищ.

З огляду на зазначене вище не втратила актуальності така думка І. Огієнка: «Стан науки про складню не може похвалитися й тепер глибиною свого розроблення: у нас не встановлено ще змісту складні, складневі окреслення хиткі, не вироблено якоїсь міцнішої методи складневих праць, чому кожний учений трактує складню по-своєму...» [14, с.4]. (Пор.: «ми живемо в атмосфері синтаксичного плюралізму, що є для науки нормою» [18, с.33]).

Динамічність синтаксичної науки покликана відбити історико-термінологічний словник. У цьому аспекті заслуговує поцінування констатація П. Гриценка, що проблема повернення до словників термінів минулих епох розвитку мови багатопланова, тому перенесення їх у нові умови породжує їхню подвійну віднесеність:, з одного боку, з терміноконтекстом минулого і, з другого, – із сучасною терміносистемою. Багато праць минулого не лише належить історії, а й залишаються актуальними своїм змістом сьогодні, тому наукова термінологія, використовувана в цих працях, повинна бути зрозумілою сучасному читачеві, тому нові термінологічні словники не можуть оминати термінології попередніх етапів розвитку науки [19, с.95].

Вивчення історичного побутування терміна, його історико-культурної, регіональної, діахронної самотності важливе не лише для науковців, а й для студентів у процесі самостійної та аудиторної роботи, тому лексикографічна праця цитатного типу надасть змогу користувачеві знайти потрібну інформацію в доступній і компактній формі, послужить безцінним досвідом у формуванні предметних компетентностей.

Отже, в Україні граматична література починає свій розвиток від середини XIX ст. до кінця Першої світової війни в Галичині й на Буковині. Цей час характеризується становленням, розвитком і уніфікацією синтаксичної термінології на українській мовній основі (М. Осадця, О. Партицький, С. Смаль-Стоцький, Т. Гартнер, П. Дячан, О. Огоновський, І. Огієнко, І. Нечуй-Левицький, В. Сімович, П. Горещький, І. Шалі, І. Гарайда та ін.). Тому укладений «Історичний словник синтаксичних термінів» як праця диференційного типу з елементами ідеографічного словника унаочнить, як скрупульозно й ретельно зібрано й відтворено широку палітру мовознавчих термінів на позначення понять синтаксису до сьогодення.

З'ясування особливостей синтаксичної концепції Огієнка, який першим проклав нові шляхи в мовознавчій науці, показав життєздатність і перспективність української лінгвістичної терміносистеми, визначивши на століття пріоритетні тенденції її розвитку, без сумніву, прислужиться для оформлення дослідницького паспорта базових термінів синтаксису.

Список використаних джерел:

1. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державній, науковій, редакторській та видавничій діяльності / М. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с.
2. Бондарчук Л.І. Іван Огієнко – учений-україніст: погляд через призму сучасності / Л.І. Бондарчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. / ред. кол. (філологічна): М.С. Тимошик та ін. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, ред.-видав. відділ, 2007. – Вип. IV. – С. 192-195. – (Серія історична та філологічна).
3. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібн. / М.У. Каранська – К. : Либідь, 1995. – 312 с.

4. Огієнко І.І. Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її / І.І. Огієнко. — К. : Друкарня І-ї Київ. Друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. — 79 с.
5. Казимиrowa І. Історико-термінологічний словник лінгвістичних термінів: теорія і практика укладання / Ірина Казимиrowa // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць / відп. ред. А.Г. Гудманян. — К. : Ун-тет «Україна», 2016. — Вип. 33. — С. 72.
6. Баймут Т.В. Історичний словник української граматичної термінології / Т.В. Баймут // Вибрані наукові праці / упоряд. : О. В. Безугла. — Ніжин : Аспект-Поліграф, 2014. — С. 153-172
7. Казимиrowa І. Історико-термінологічний словник лінгвістичних термінів: теорія і практика укладання / Ірина Казимиrowa // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць / відп. ред. А.Г. Гудманян. — К. : Ун-тет «Україна», 2016. — Вип. 33. — С. 72-85.
8. Чернобров Ю. Організація матеріалу в словнику синтаксичних термінів в української мови / Юлія Чернобров // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. праць / Ін-т української мови НАНУ; відп. ред. І.С. Гнатюк. — К., 2011. — Вип. 20. — С. 343-349.
9. Козелко І.С. Особливості кодифікації синтаксичних термінів в українських граматиках кінця ХІХ — початку ХХ століття / І.С. Козелко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : зб. наук. праць / укл. : І.В. Ковальчук, Л.М. Коцюк. — Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. — Вип. 56. — С. 142-145. — (Серія : Філологічна).
10. Голянич М.І. Лінгвістичний аналіз тексту : словник термінів / М.І. Голянич, Н.Я. Іванишин, Р.Л. Ріжко, Р.І. Стефуряк ; за ред. М.І. Голянич. — Івано-Франківськ : Сімік, 1912. — 392 с.
11. Огієнко І. Чистота й правильність української мови : підр. для вивчення української літературної мови (Популярний курс з історичним освітленням) / Іван Огієнко. — Львів : Вид-ня книгарні Арнольда Бардаха (з друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка), 1925. — 215 с.
12. Олексенко В.П. Мовознавчі погляди Івана Огієнка в контексті розвитку української лінгвістичної думки ХХ сторіччя / В.П. Огієнко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. / [ред. кол. : Л.М. Марчук (гол. ред.), В.П. Атаманчук (відп. ред.)]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2016. — Вип. 13. — С. 150-162. — (Серія філологічна).
13. Огієнко І.І. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її / І.І. Огієнко. — К. : Друкарня І-ї Київської Друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. — 79 с.
14. Огієнко І. Складня української мови : Частина перша / Іван Огієнко. — Жовква : Друкарня О. О. Василян, 1935. — 195 с.
15. Огієнко І. Складня української мови (Ч. 10) : Частина друга : Головні й пояснювальні члени речення / Іван Огієнко. — Жовква : Друкарня О.О. Василян, 1938. — 240 с.
16. Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова / І.Д. Фаріон. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. — 328 с.
17. Статєєва В. Про одну втрачену синтаксичну рису української літературної мови / В. Статєєва // Актуальні проблеми синтаксису : сучасний стан і перспективи дослідження : матер. Міжнар. наук. читань, присв. пам'яті проф. Н.В. Гуїванюк (Чернівці, 14 листоп. 2014 р.) : програма, матеріали й тези доповідей / відп. за вип.: О.В. Кульбабська. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. — С. 175-179.
18. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови. Синтаксис : [монографія] / А.П. Загнітко. — Донецьк : ДонДУ, 2001. — 662 с.
19. Гриценко П. Термінологічний словник сьогодні / П. Гриценко // Українська термінологія і сучасність : тези допов. Всеукр. наук. конф. / відп. ред. Л.О. Симоненко. — К., 1996. — С. 95-96.

The article proves the need for systematic lexicographical representation of syntactic terminology, which function in the works of Ivan Ogienko; highlighted original self-concept of scientist-patriot to analyze grammatical phenomena; attempt their scientific typology in the context of the historical development and the conversational background; conclusions about the role of Ivan Ogienko in the implementation of periodization of Ukrainian syntactic terminology in close connection with the development of grammatical thought in Ukraine, about the viability and prospects of the national language elaborated based on scientific principles Ukrainian syntax, which determined the priority trends of its development.

Key words: history of Ukrainian linguistics, historical terminology, term, variation, lexicography, dictionary entry, grammar, syntax, typology, syntactic category, syntactic unit.

Отримано: 17.02.2017 р.

УДК 001(477)(092):811'373

Н. Б. Ладиняк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТЕОНІМИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті на матеріалі художніх творів Івана Огієнка проаналізовано символічне наповнення християнських теонімів, які є основою творення образів його поетичних і драматичних творів. Встановлено, що найчастотнішим є уживання синонімічних рядів на позначення номенів Бог та Богородиця. На прикладах з художніх текстів проілюстровано функціонування теонімів з різним символічним значенням, що свідчить про обізнаність автора, його майстерність, й водночас духовність, патріотизм та глибоку віру в Боже заступництво за український народ.

Ключові слова: лексема, номен, сакральна лексика, синонімічний ряд, символічне значення, християнський теонім.

Актуальність дослідження зумовлена інтересом сучасного мовознавства до проблем художнього стилю, малою кількістю монографічних досліджень, присвячених сакральним лексичним одиницям як засобу збагачення поетичного мовлення, а також потребою вивчення художнього мовлення Івана Огієнка, у житті і творчості якого духовність та релігійність – якості, зумовлені особливостями мислення й світосприймання, що відбито у мові його творів. Як влучно спостерегла дослідниця О.М. Мозолук, «кожне Огієнкове слово має власне забарвлення, звучання, дихання, чи навіть власний запах – чи то польових квітів, моря, озера, чи то воскової свічки, чи запах мира з лампадки, бо вони (слова) живі. А всі разом, безперечно, мають таку живильну духовну силу, якої вистачить і на покоління наступні» [7, с.191].

Лінгвістичного аналізу потребує величезна художня спадщина Івана Огієнка. Його науковий доробок, художня мовотворчість стали об'єктом досліджень, розвідок і статей (Дзюбак Н.М., Маркітантова Ю.О., Марчук Л.М., Поплавської Л.В., Поворзнюк С.І. та ін.), однак до сьогодні немає ґрунтового аналізу функціонування сакральної лексики в його художньому мовленні, зокрема й теонімів (власних імен богів).

Мета нашого дослідження – з'ясувати семантико-стилістичні особливості теонімів у художньому мовленні Івана Огієнка.

Джерелом фактичного матеріалу обрано поетичні твори, поеми, історичні драми митця, вміщені у виданнях: Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Наш

бій за державність : частина 1 / Митрополит Іларіон. — Вінніпег : [б.в.], 1996. — 224 с.; Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Наш бій за державність : частина 2 / Митрополит Іларіон. — Вінніпег : [б.в.], 1966. — 144 с.

Іван Огієнко у свої поетичних творах закономірно вживає ім'я Бога як центрального поняття православ'я. Відтворюючи важливі події в житті українського народу, час боротьби за власне існування й становлення як нації, він постійно звертається до Бога, підкреслює Його присутність і заступництво. Адже для українців традиційним є вірування в єдиного Бога-Христа та Пречисту Діву Марію. Саме християнські теоніми становлять, за нашим спостереженням, найчастотнішу та найбільш стилістично виразну групу в поетичному доробку митця. З-поміж них найперше характеризуємо теоніми Бог, Христос, Святий Дух, Богородиця.

Теонім **Бог**. Найменування Бога у творах Івана Огієнка репрезентовано номенами **Бог, Всевишній, Господь, Отець-Бог, Творець, Єгова**. Такі варіанти теонімів відбивають уявлення про місце та роль Господа в релігійній картині світу вірян. Основною лексичною одиницею на позначення групи теонімів є слово **Бог**. Підтвердження цього знаходимо у назвах поезій «Умом я Бога не відчую», «В опіці Господній», а також у поетичних текстах: *В дитинстві ясно світять зорі,/ В дитинстві мрії осяїні,/ Й сам Бог в небесному просторі/ Освітлює дитячі дні!* (Огієнко І. «На Голготі», с. 292); *Підносять повні чаші вгору/ І п'ють за щастя України:/ Щоб Бог скінчив побіду скору/ Й беріг народ свій від руйни!* (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с. 340).

У науковій картині світу поняття Бог визначають як «сакральну персонафікацію Абсолюту в релігіях теїстичного типу, що характеризується тотожністю сутності та існування» [Цит. за: 2, с.13]. У творах І. Огієнка Бог — це передусім *«Творець всього суцього, володар тайств земних і космічних, єдиносущий Господь, спаситель світу, що прийде до людей й охоронить їх від зла»* (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с.340).

У поемі «На Голготі» засвідчено 38 слововживань назви **Бог** і 67 випадків уживання словосполучення з лексемою «Божий». Наприклад: *Ой то не пташка на калині/ Пташатам їсти пильно носить — /Сільська то матінка дитині/ У Бога долю часну просить!* (Огієнко І. «На Голготі», с.296); *Село ж у серці позостане/ Навік, як вонна квітка Божжа./ Воно нам зоряно кохане,/ Як та травнева біла рожка!* (Огієнко І. «На Голготі», с.299); *Ой ходить сонечко в просторі/ Та й оглядає справи Божжі — / І бачить край наш в лютім горі,/ І злісні утиски ворожі* (Огієнко І. «На Голготі», с.312); *Росли на силах діти Божжі./ І вільно дихали всі груди/, І снились сни, ясні й погожі,/ І мрійно ждали щастя люди* (Огієнко І. «На Голготі», с.317). Аналізована поема й інші поетичні та драматичні твори Івана Огієнка засвідчують його особливе спілкування з Богом як людини глибоко віруючої, «вірного слуги Бога, церкви, України, її народу через посередництво місійного слова» [7, с.189]. Цікавими є поетичні рядки, які підтверджують, що віра і любов до України та свого народу для Івана Огієнка — співмірні, взаємообумовлені поняття:

*Люби свій край, як любиш Бога,
А свій Народ, як Матір Божу,
Тоді розп'яття — в Рай дорога,
І терні стануться за рожу*
(Огієнко І. «На Голготі», с.107).

У художньому мовленні митця ми спостерегли кілька синонімічних рядів на позначення номена Бог у складі теонімної лексики, традиційної для богослов-

ської терміносистеми. Водночас, ґрунтуючись на спеціальних значеннях, лексеми стають основою для творення образів. Зокрема теонім на позначення «Творця всього сущого» визначається не лише лексемою «Бог», а й співвідноситься із синонімами: **Всевишній, Господь, Отець-Бог, Творець, Єгова**: *Я глибоко вірю, що рано чи пізно/ Народ мій отримає волю./ Молюся **Всевишньому** серцем і слюзо./ Послати скоріш часну долю* (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с.417); *Стою я зболілий у храмі/ І **Господу** шлю Піснопіння./ І бачу: в густім фіміямі/ Палають **Господні проміння*** (Огієнко І. «Молитва», с.38); *Й Пророки тужно душу рвали./ Крик серця нісся до **Єгови**:/ «Хіба не вонні наші хвали, / Що Ти забув солодкі Мови?»* (Огієнко І. «На Голготі», с.334); *І люди стали, як ті діти, / Правдиві **Божі** сини, – / Горять в очах їх райські квіти, І чути подихи Весни...* (Огієнко І. «Поруйнований рай», с.109). Кожна з цих лексем зумовлює образ Бога відповідно до свого значення, наприклад: **Господь** – як Абсолют, **Творець** – Бог як творець світу, **Єгова** – біблійна номінація Божої сутності, **Отець-Бог** – першість у Святий Трійці, **Всевишній** – присутній усюди, всезнаючий, всесильний, справедливий [4, с.73-77]. Спостерігаємо поєднання лексем Бог – Христос, що підкреслює Триєдність: Бог-Отець – Син – Святий Дух: *По всьому світі люди – браття, / А **Бог Христос** – **Отець** усіх: // За нас Він витерів Розп'яття, / Він змив зо всіх прадавніх гріх...* (Огієнко І. «Наша Церква – Первозданна», с.199).

Іван Огієнко зрідка уживає номени язичницьких богів давніх українців (**Перун, Сварог, Купало, Дажьбог, Лада, Стрибог**), однак не протиставляє їх християнським, а відтворює, стилізує епоху, у якій відбуваються події: ***Перун** не раз гукав гнівливо./ Й лякав їх громом у дорозі./ І лив на них **Купало** зливу./ Й Дніпро казився на Порозі* (Огієнко І. «Наша Церква – Первозданна», с.198); *Чужинці, знати, іздалека./ **Сварог** попражив їхні лица, – / Відома їм степова спека./ Відомий **Стрибог**, як годиться.* (Огієнко І. «Наша Церква – Первозданна», с.197); *І сипав **Дажьбог**, як у зливі/ Дощем живним палке проміння./ І душі всіх були щасливі./ Й сміялась **Ладоныя** весіння!* (Огієнко І. «Наша Церква – Первозданна», с.198).

Теонім Бог у деяких творах Івана Огієнка є компонентом фразеологізмів, що відбивають традиційні для українців моральні принципи – «жити по-божому» («жити по Бозі», «з Богом») – «чесно, справедливо, без кривди» [1, с.990]: *По Горах Київських ходили/ Апостола Андрея нозі./ Уста весь Край благословили/ В Христовій Вірі жити по **Бозі**!* (Огієнко І. «Наша Церква – Первозданна», с.202); *Усі працюють в серці з **Богом**, / У всіх в душі Молитва Божжа, – / Й стає Вкраїна всім **Чертотом**, / Соборна, вільна та погожа!* (Огієнко І. «На Голготі», с.83); *Пішла у бій на Церкву Божу./ Я став цариці на дорозі, – / Робити іншого не можу./ Слуга смиренний я же у **Бозі*** (Огієнко І. «За Божу правду», с.11). Подибуємо й інші приклади фразеологізмів (подекуди їх авторських варіантів чи трансформацій) з теонімом Бог, утворенню яких сприяла глибоко закорінена національна свідомість: «життя прожив із Богом»; «з Богом все упарі»; «кличе мене Бог до себе»; «кроте на славу Богу й людям»; «усі працюють в серці з Богом»; «нехай вкоротить Бог нам руки» (за зраду Батьківщини); «коли в душі ми чуєм Бога»; «та ми ще в Бога не заклиті»; «слава Богу!»; «хай Бог пошле...славу!».

Теонім **Ісус**. У біблійній традиції це боголюдина, яка вміщує в собі всю природу Божу, друга Особа Пресвятої Трійці, син Господа Вседержителя. Це символ єдиного Господа, Спасителя, Вічного життя, Воскресіння; Радості світу; звільнення від земних пут, гріховності; перемоги Духа над матерією; спасіння людства від загибелі [6]. У поетичному мовленні Івана Огієнка теонім **Ісус** представлений лексемами **Божий Син, Син, Христос, Ісус Христос**: *І полинув **Ісус** й **Мати Божжа**,/ Коли вранці запівали всі Дзвони./ І **Христові** Пречиста Господжа/ Виливала в сльо-*

зах людські стони:/ «Подивися, **Мій Сину**, он долі/ На родючих ланах — лиш руїни:/ То все змори голодні та голі,/ Недобиті сини України» (Огієнко І. «За волю!», с.28); *А слава — то вінець із терня,/ Якого взяв це **Божий Син**:/ Вона колюча, як та стерня,/ Вона гірка, як той полин!* (Огієнко І. «На Голготі», с.286).

Теонім **Дух**. Третя особа святої Трійці названа євангельським іменем Святий Дух. Лексема **дух**, з-поміж інших значень, може також мати таке: «добра або зла безплотна, надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини» [1, с.332]. У художньому мовленні Івана Огієнка, за нашим спостереженням, ця лексема уживається насамперед як християнський теонім Святий Дух, що означає одну з трьох іпостасей Святої Трійці поряд із Богом-Отцем, Богом-Сином і набуває позитивної конотованості: *Я бій здійсмав лише за Боже,/ За Волю Церкви бій точив,/ Й Господь нам **Духом** допоможе/ Чуже прощати з Божих Нив. / Хай дише **Дух Святий**, де хоче,/ І хай зростає в нім народ./ А Слово Чисте та Пророче/ Нас оборонить від негод!* (Огієнко І. «За правду Божу», с.23); *І поки світить сонце ясне,/ І поки в світі **Божий Дух**, — / В мені Ідея не погасне,/ І не засне до цілі рух!* (Огієнко І. «На Голготі», с.337); *Канон несеться Великодній, / І мов в Раю в Святому Храмі: / І розцвітає **Дух Господній** / В серцях у воннім фіміамах!...* (Огієнко І. «Поруйнований рай», с.109). У творах митця образ Духа також позначає, поряд із Богом та Богородицею, захисника і заступника українського народу.

Відбиваючи інші значення, лексема **дух** у художньому доробку Івана Огієнка стає засобом алегорії, а в деяких творах, зокрема у філософській містерії «Народження людини», — іменем дійових осіб:

Дух Добра:

*Якби на добре стільки праці
Давали всі, як на лихе,
То світ не жив би в вічній мряці
І щастя не було б глухе...*

Дух Зла:

*В людині глибоко в натурі
Бувають плідно «грішні зерна»:
Зростають пристрасті з них бурі,
З них розцвіта велика скверна.*

Дух Старості:

*Й минуле всядеться на груди
І буде голками колоти,
І жала вистромлять повсюди
Твої підмочені чесноти
(Огієнко І. «Народження людини», с.54).*

Теонім **Богородиця**. У смисловій структурі образу «**Богородиця**» актуалізуються сакральні ознаки, що виступають Божественними атрибутами Богоматері, — пречиста, непорочна [2, с.17].

У поетичному мовленні Івана Огієнка ці значення виражають відповідні лексеми: Діва, Приснодіва, Пречиста Невіста, Пречиста Матір: *І вдарили польські гармати,/ І падає в крові сторожа./ Але з козаками їх **Мати**/, **Пречистая Діва Госпожа**!* (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с.381); *І знову засяла Софія,/ І озвони на всю Україну:/ Із нами **Пречиста Марія**/ Рятуює народ від загину* (Огієнко І. «За волю!», с.15).

Образ Діви Марії виражає національні мотиви, втілені в образі України, вони демонструють уявлення про Богородицю як Матір-заступницю, Матір-

жалібницю: *Ти наша зацито, ти наша надіє* – / Несила нам більше страждати./ Спаси Україну **Пречиста Маріє**, / Спаси свій народ, **наша Мати!** (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с.301); *В чужих руках Свята Софія, / Стоїть німа, як та вдовиця, / І плаче Матінка Марія, / Без неї ж Київ – не столиця.* (Огієнко І. «Воскресіння України»). Матір'ю Іван Огієнко також називає Україну (пише цю лексему саме з великої букви): *А Україну... я не в силі / Забути Матінку свою, / І спогади про неї милі, – / Їх не зречуся і в бою...* (Огієнко І. «Останній лицар», с.44); *Скінчиться бій наш за Державу, / Її вона засяє непоборна, – / Уся вбереться в вічну Славу, / Як Мати вольна та соборна!*... (Огієнко І. «Поруйнований рай», с.136).

Спостерігаємо у поетичних творах Івана Огієнка уживання лексем **Холмська Мати** та **Братська Мати**: *Поляки падають в розпукі / І вже лапшються втікати. / В Богдана серце йде на муку: / Хіба pomoже Братська Мати* (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с.324); *Король літає по таборі, / Благає Діву, Холмську Мати: / Рятуй нас, Руська Мати, в горі, / Не дай від хлопця пропадати!* (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с.350). З контексту поеми розуміємо, що йдеться про святі ікони Богородиці, кожна з яких має свою охоронну силу. Вдавшись до історичної довідки, наприклад, з'ясуємо, що Холмська Чудотворна ікона Божої Матері була дуже давньою й особливо пошанованою серед православних українців.

Ікону Божої Матері, яку пізніше назвуть Холмською, князь Данило Галицький привіз орієнтовно в 1223-1237 роках з Києва у засноване ним місто Холм. За переказами, вона неодноразово рятувала городян від навал татар, свавільно була вивезена за наказом польського короля Яна Казимира до Любліна, а згодом її повернули.

Однак у час Першої світової війни, 1915 року, під час німецько-австрійського наступу, ікону вивезли до Москви, а 1918 року – до Києва у Флорівський монастир. З 1923 по 1941 роки образ Богородиці переховували в київських приватних квартирах українських православних. 1942 року на кошти архієпископа Іларіона (Огієнка) професор мистецтв Микола Прахов здійснив реставрацію ікони. Вже 27 вересня 1943 року, з великими почесностями, образ Богородиці повернувся до кафедрального собору Холма, який 1940 року повернуто православним українцям.

Після урочистого повернення ікони до Холма її встановили в домашній церкві владика Іларіона (у соборі тривав ремонт), перед іконою відправлялися Служби Божі. Згодом, емігруючи з Холма, Іван Огієнко узав ікону з собою, але втратив її під час радянського бомбардування поїзда Червоного хреста під Любліном і був переконаний, що ікона, на жаль, згоріла. Однак, ікону вдалося врятувати кузині письменника Михайла Булгакова, яка віддала її місцевому православному священику. Ікону переховували в родині митрофорного протоієрея Гавриїла Коробчука, згодом – в оселях українців Івано-Франківщини та Волині. Лише 1996 року власниця ікони, пані Надія Горлицька, передала Холмську ікону Музею волинської ікони в Луцьку. Вона до сьогодні (згідно із заповітом) не вивозиться з міста, але у час великих свят виставляється для поклоніння [3].

Окрім того, зверненням до образу Холмської Божої Матері, Іван Огієнко вказує на ще одну подію (за місцевим переказом), пов'язану з іконою, – покарання польського короля поразкою від козаків у битві під Жванцем за те, що силоміць забрав ікону у православних українців [3]: *Король літає по таборі, / Благає Діву, Холмську Мати: / Рятуй нас, Руська Мати, в горі, / Не дай від хлопця пропадати!*

Уживаючи на позначення Богородиці теонім **Лаври Вседіва**, письменник підкреслює постійну допомогу, присутність і заступництво Матері Божої за український народ: *Ой питалася Лаври Вседіва, / Де Святі по Печерах живуть, – / Все*

ляхота і справа і зліва,/ Серед смутку була Скорбна Путь (Огієнко І. «Скитальник», с.189). Окрім того, натрапляємо у поезіях на інші найменування Богородиці зі значенням 'заступниці, захисниці українського народу': **Заступниця, Опікунка**: *Універсали били громом, / З них сипались перлини Волі, / І Опікунка нашим домом / Благала в Господа нам Долі!* (Огієнко І. «На Голготі», с. 80); *Рятуй Україну, Пречистая Мати, / Рятуй наш народ від неволі! / Міцная Заступниця наша Одна Ти, / Спаси ж нас усіх у недолі!* (Огієнко І. «Поруйнований рай», с.129).

У час тяжких іспитів, що випали на долю українського народу Іван Огієнко звертається до образу **Скорбної Божої Матері**, який став символом невимовного страждання, довготерпеливості й любові. Саме такий образ був найбільш співзвучним з історією України, описаною у творах митця: **Пречистая Діво, Ти Скорбная Мати**,/ *Почуй наші слізи благання:/ Зацита в недолі для всіх нас одна ти./ Спиши всенародні ридання!* (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с.301); *Давно-давно, в часи ще они/ Ходила Скорбна по землі,/ Їй до Неї зносили всі стони/ Зо всіх сторін старі й малі* (Огієнко І. «За волю!», с.26).

Спостерігаємо також уживання в аналізованих творах Івана Огієнка лексем **Ангел, Архангел, Апостол, Пророк**: *Їй Апостол вишивов вверх високо,/ Їй зорить любовно до довкілля:/ Кругом, де тільки гляне око,/ Все повно радості й весілля!* (Огієнко І. «Наша Церква – Первозданна», с. 199); *Тож наша Церква – Первозданна,/ Зоря Апостольська всеясна, – / Їй хоч Україна безталанна,/ Та в світі вічно буде красна!* (Огієнко І. «Наша Церква – Первозданна», с.203).

Лексема **Архангел** репрезентує персонажів у художніх творах митця, наприклад, у містерії «Рідна мова»:

Архангел Михайл:

Хто забуває рідну мову,

Той серцем ранить свій народ:

Руйнує всю його будову,

Дорогу стелить до незгод.

Лексема **Пророк** узагальнено позначає Божого слугу, носія Божої істини, Божого Слова. Але у художньому доробку Іларіона вона набуває певної дєсакралізації. Пророк стає не просто посланцем Божим, носієм його слова, а втіленням народного ідеалу визволителя: *Тобі терниста путь-дорога,/ Пророче вірний, всенародний./ Та все ж веде вона до Бога,/ Та все ж ти чуєш Глас Господній!* (Огієнко І. «На Голготі», с.303); *Нема пророка в краї ріднім,/ Нема йому в своїх пошани – / В спокої тихім та погіднім/ Собі він частки не дістає* (Огієнко І. «На Голготі», с.323).

Поет вживає також цю лексему як епітет, для підкреслення сакральності словосполучення: *Про нас пророче це віщання,/ Слова Апостольські свідомі:/ Господня Ласка спозарання/ Гніздо встелила в нашім домі!* (Огієнко І. «Наша Церква – Первозданна», с.203); *Богдан, бувало, довгі ночі/ На крилах мрій орлом літає./ І передбачення пророчі/ У запанні вінки сплітає.* (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с. 416); *В царя засяли заздро очі, – / Він стане скоро й цар Варшави:/ «Розумні це думки, пророчі,/ Москву ведуть до сили й слави»* (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с.422).

Лексема **Ангел** у поетичних творах митця набуває форми **Ангол**: *І чув у сні він Пісню млосну,/ Співали ніби Анголи,/ Їй душа йому раділа до сну,/ А в серці рожі зацвіли* (Огієнко І. «Поруйнований рай», с. 131); *Сидить Борина скам'янілий / А Казка крильми йому має./ І Ангол Божий сніжно-білий / Давно минуле відкриває* (Огієнко І. «На Голготі», с.320). Пояснення такого фонетичного оформлення лексеми знаходимо в «Українському стилістичному словнику» (1924), який уклав

Іван Огієнко: «**Анго**’л, а’нгола або я’нгол, я’нгола, – це загальноновживані на В.У. [Великій Україні – Л. Н.] форми... в Г. [Галичині – Л. Н.] ще й ангіль» [10, с.16].

Окрему групу лексики у творах Огієнка становить сакральньо-хтонічна (слова на позначення різних демонологічних персонажів). Вона представлена лексемами **біс**, **диявол**, **Люцифер** (**Люципер**): *І в Неділю Святую над раном/ Текли слюзи гарячі Христові:/ В світі Божім диявол ще паном,/ Зло з насильством танцюють у змові* (Огієнко І. «За волю!», с.28); *Ще сонце не встало з постелі./ А лях покотив на Триліси, – / Козаки відважні й веселі:/ «Не візьмете децего, **біси**»* (Огієнко І. «Недоспівана пісня», с.381); *Потоцький піниться від люті, – / Ужє Хмельницький був в матні:/ Були б ці зрадники закуті,/ Або в **Люципера** на дні!* (Огієнко. І. «Недоспівана пісня», с.385). Однак, вона не так поширена як теоніми, що мають позитивну конотацію. Основна мета уживання сакральньо-хтонічної лексики, на нашу думку, – протиставити Добро Злу; Добро в Огієнка закономірно перемагає Зло.

Ідею служіння народові й любові до України у художніх творах Івана Огієнка мистецьки поєднано з релігійними ідеями, у яких звучить віра в заступництво Бога, Богородиці, у щасливу долю українського народу й України. Світоглядна позиція автора-особи духовної, передбачає сакралізацію слова, що відбито в системі образних засобів. Сакральна лексика, зокрема християнські теоніми, у художньому мовленні Івана Огієнка стають стилістичними домінантами тексту, засобом втілення авторської концепції сприйняття та відображення світу.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / укл. і голов. ред. Т.В. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Вільчинська Т.П. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові XVII-XX ст. : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.П. Вільчинська. – К., 2009. – 38 с.
3. Горбик С. Холмська чудотворна ікона Божої Матері [Електронний ресурс] / прот. Сергій Горбик. – Режим доступу: <http://kyiv-pravosl.info/2013/09/21/holmska-chudotvorna-ikona-bozhoji-materi/>
4. Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів / Костянтин Костів. – К. : Україна, 1995. – 426 с.
5. Мацьків П.В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі / П.В. Мацьків. – К. ; Дрогобич : Коло, 2006. – 323 с.
6. Митрополит Михаїл. Поширений катехізис Православної Церкви Христової / Митрополит Михаїл. – Кенсінгтон ; К. : Воскресіння, 1992. – 176 с. – Режим доступу: <http://hram.in.ua/biblioteka/osnovy-viry/47-book47>.
7. Мозолок О.М. Сакральна лексика в контексті духовної спадщини Івана Огієнка / О.М. Мозолок // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. : серія історична та філологічна / [ред. колегія : О.М. Завальнюк, Є.І. Сохацька (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 8. – С. 188-192.
8. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Наш бій за державність : частина 1 / І. Огієнко (Митрополит Іларіон). – Вінніпег, 1962. – 224 с.
9. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Наш бій за державність : частина 2 / І. Огієнко (Митрополит Іларіон). – Вінніпег, 1966. – 144 с.
10. Огієнко І. Український стилістичний словник : підручна книжка для вивчення української літературної мови / І. Огієнко. – Львів : Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1924. – 496 с.

The symbolic content of Christian theonyms in poetry, poems and dramas of Ivan Ohienko is analyzed in the article. They are basis of creating images in the author's fiction. Determined that synonymous rows of Christian theonyms God and the Mother of God are

the most frequently used stylistic means. The factual material illustrates functions of theonyms with different symbolic meaning, indicating the author's knowledge, his skill, spirituality and patriotism. He believes that God will protect Ukraine and Ukrainians. Sacral lexicon, including Christian theonyms, becomes dominant stylistic means of the author's conception of perception and reflection of the world in the fiction by Ivan Ohienko.

Key words: lexeme, sacral lexicon, nomen, synonymous row, symbolic meaning, Christian theonym.

Отримано: 15.02.2017 р.

УДК 821.111+821.161.2].091

О. М. Литвинюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН ТА «ПАТРІАРХ» В. ГОЛДІНГ У СВОЇХ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ

Діалог культур спричинив явище мультикультуралізму. Аналіз своєрідності функціонування євангельського матеріалу у творчому доробку І. Огієнка та В. Голдінга показує, що рецепція національними культурами здійснюється із урахуванням доміантних аспектів світового літературного процесу. Визначальними моментами переосмислення біблійних персонажів стала принципова драматизація формально однозначних структур, активна психологізація загальновідомих схем. У процесі літературної еволюції легендарно-міфологічний традиційний матеріал проявляє себе як традиція та активно запозичує продуктивні елементи нової реальності з її складною системою узгоджень та протиріч.

Ключові слова: аксіологічний, онтологічний, авторська інтерпретація, компаративний, традиційний матеріал.

Зацікавлення міфами та легендами сприяло появі оригінальної літературознавчої методології як в Україні так і за кордоном. Критичні праці літературознавців демонструють відхід від узагальнюючих масштабних студій і натомість утверджують конкретику індивідуального підходу. Перші спроби міфокритики були знайти міфологічний підтекст твору і основна мета пошуків передбачала пошук класичного міфологічного сюжету, що, можливо, покладений в основу твору. Зрештою міфокритики прийшли до дослідження індивідуальної манери міфотворення кожного письменника окремо у контексті літературної епохи. Автор художнього твору перетворився з напівспостерігача-напівінтерпретатора міфів у оригінальну творчу особистість з індивідуалізованим світобаченням, спроможну творити власну міфологію.

Такі тенденції літературознавчої науки та розвиток порівняльного літературознавства створили перспективу відкриття нових аспектів творчості всесвітньо відомих авторів, їх міфологічне прочитання. Літературна спадщина митців слугує багатим ілюстративним матеріалом для виявлення, дослідження та узагальнення особливостей функціонування традиційного сюжетно-образного матеріалу та відображення суттєвих тенденцій світового літературного процесу. Зазначене вище твердження уможливує розглядати в одній площині письменників, які б, здавалося, не мають ніякого відношення один до одного у літературознавчому аспекті. Ми виходимо за рамки конкретної національної літератури та оперуємо поняттям єдиний літературний простір. Тому метою цього дослідження є спроба співстави-

ти релігійно-філософські погляди І. Огієнка та В. Голдінга, виявити загальнолюдські характеристики та окреслити особливі національні риси, які проявляються.

Процеси та явища, які відбуваються у суспільстві ХХ-ХХІ ст., знаходять відображення у сучасному літературному контексті. Для цього періоду характерні інтенсивні пошуки нової духовності, яка не знищує і не відкидає культурних традицій, а виділяє у них загальнозначиме, необхідне для сучасного соціуму. Загальновідомі міфи і легенди перестають сприйматися у їх первісній семантиці, вони зазнають процесу прямого чи опосередкованого осучаснення, тобто відбувається аксіологічна та онтологічна трансформація традиційного матеріалу. Слід наголосити, що у ХХ ст. літературні варіанти традиційних структур концентрують увагу переважно на філософсько-естетичних та морально-психологічних проблемах, не залишаючи поза увагою соціально-історичний і політичний фактори.

В. Голдінг активно звертається у своїй творчості до християнської символіки, інтерпретує біблійні мотиви розплати, спокути, духовного паломництва, переймає поетику архаїчних алегоричних повістей (проповіді, мораліте, бачення), хоча його не можна цілком ототожнити з традиційним ортодоксальним християнином. Християнська символіка не набуває у його романах автентичного значення, а постає як частина більш широкої культурної традиції, яка переплітається з античним міфом, з філософською думкою минулого і теперішнього, з багатьма літературними алюзіями та ремінісценціями (з творів Есхіла, Евріпіда, Данте, Мільтона, Беніяна, Шекспіра, Достоевського). Діалог культур розкриває просторово-часові рамки створеного письменником світу, надає його романам всеохоплюючого універсального звучання [4, с.457].

Так, розглядаючи втілення міфологеми раю (у повісті «Клонкклонк»), Голдінг наводить до біблійної версії (зло чи гріх спричиняють втрату раю), не оминувши язичницького елементу, де центральним моментом була гармонія людини і природи. Для Голдінга незаймана природа імплікує міфологеми раю-Едему.

Фіксованої межі між буттям і небуттям людини немає, смерть через старість чи хворобу осмислюють як природне явище, як елемент-виток у спіралі світового природного руху. Смерть не є абсолютним запереченням життя, за первісним віруванням смерть – це необхідний елемент життя, певний момент переходу зерна – у колосся, дівчини – у жінку, немовляти – у дорослого. Перехід із старості у дитинство для письменника асоціюється з раєм, образ новонародженої дитини – це ідеал чистоти й невинності. Отже міфологема циклічності буття імплікується через подвійні символи: міфологічні та біблійні.

І. Огієнко у книзі «Дохристиянські вірування українського народу» писав, що явище синкретизму, а він називав його «двосвір'я» – поєднання дохристиянської віри з християнською, збережені й до тепер. Щоб зрозуміти культуру народу потрібно вивчати народну віру, а в основі цієї народної віри певною мірою лежить віра дохристиянська (язичницька) [1, с.6].

Голдінг, звертаючись до явища примітивізму, яке зародилося у естетиці німецького романтизму по відношенню до середньовічного мистецтва, удається до романтичного аналогу «дитини природи» для створення образу примітивної людини: «Спадкоємці», «Клонкклонк». Формально спрощуючи художню мову, насправді автор намагається ускладнити твір, який будуть сприймати читачі як складний, езотеричний, повний глибокого змісту витвір мистецтва. Тут симпліфікація передбачає якнайдалше повернення назад (біологічно, психологічно, та естетично) для більш простого представлення речей та явищ. І тоді за принципом «усе складне, насправді, – просте», їх сприйматимуть більш цікавими, важливішими та ціннішими.

Оскільки на природу переносилися властивості людини, то усі явища та стихії (Сонце, ліс, річка,) були сильнішими за людину й незбагненними для неї, через

що наділялися надприродними й надлюдськими ознаками. У царині матриархату найбільше божество – це сонце, жіночого роду Небесна Жінка. У первісній людській спільноті душа й дух ще були занурені в матеріально-тілесну субстанцію й водночас прагнули звільнитися від впливу природних сил. І. Огієнко каже також, що у дохристиянських віруваннях три елементи складали її основу: «оживлення, одухотворення, очоловічення» усього, що оточувало людину [1, с. 14].

(Між)релігійна комунікація забезпечує органічну єдність двох світів – язичницького та християнського. Проте істини двох вірувань одночасно не можуть визнаватися такими, якими вони фактично сприймалися за відповідної епохи. Тому треба мати на увазі дію моделі «істина-правда» – тобто такої моделі, складові якої схильні до переймання ознак суміжних систем філософськореелігійних поглядів. Так прослідковуємо позахристиянські елементи: коляда – ритуальне дійство, культове поклоніння, писанка – яйце, що символізує життя) [6].

З. Тіменик вдало та лаконічно охарактеризував філософські погляди митрополита Іларіона: «Прагнення згармонізувати свідчення з різних галузей знань непрямо засвідчувало максимальні можливості темпоритміки філософореелігійних ідей, розмисли про які виражені переважно через супровідність, дотичність, сегментність, ситуативну доцільність. Виникла різнометритмічність стає природним, закономірним явищем, хоча постійно вступає у суперечливий процес, з огляду на те, що філософсько-богословські контактні стани формують складні параметри вияву аналізованих ідей» [7].

Книга поетичних рядків Івана Огієнка під заголовком «Філософські містерії», засвідчила про достойне відродження в сучасній українській літературі призабутої традиції, коріння якої сягає західних культур. Книга відкривається філософською поетичною трилогією «Житейське море», зміст якої складають містерії «Народження людини. Добро і зло на світі», «До щастя», «Остання хвилина».

Маючи, на перший погляд, простий сюжет, зміст якого визначали, власне, назви поем, основне смислове навантаження тут несуть глибокі авторські роздуми про сенс людського буття, про призначення людини на землі, про вибір справжніх і фальшивих духовних та моральних цінностей, який завжди стоїть перед нами. Героями цих творів є Дух Добра і Дух Руїни, Душа, Здоров'я, Молодість, Мати, Надія, Праця, Дияволи, Смерть тощо, які входять у динамічний діалог зі звичайними людьми. Вкладаючи в їхні уста прості, доступні для розуміння кожного слова й поняття, автор мимоволі спонукає читача до зацікавленого духовного спілкування, яке не може залишитися в майбутньому невитребуваним [8]. Ось характерні витяги з містерії «Народження людини»:

Дух Добра:

Якби на добре стільки праці
Давали всі, як на лихе,
То світ не жив би в вічній мряці
І щастя не було б глухе...

Дух Зла:

В людині глибоко в натурі
Бувають плідна «грішні зерна»:
Зростають пристрасті з них бурі,
З них розцвіта велика скверна [2].

Людина народжується для добра, хоча мало не все своє свідоме життя має боротися зі злом. Але за все лихе, залишене нею на землі, вона обов'язково мусить розплачуватися. Такий лейтмотив цієї книги [8].

Збірка «Легенди світу» об'єднує кращі зразки як релігійних, так і світських легенд багатьох народів світу: старовіснських, індійських, єгипетських, арабських, грецьких. Слов'янські легенди займають окремий розділ. Загалом легенди є невеликі, по кілька строф. Поетичні твори мають оригінальну авторську інтерпретацію відомих сюжетів.

Світ, який вибудовує В. Голдінг у своїх романах, не має логічного пояснення. Це – боротьба та злиття у протилежній єдності реального і чудесного, матеріального і духовного, демонічного та божественного. Письменник зображує людину віч-на-віч з Богом, Смертю, Вічністю, акцентує позачасовий, неплинний характер реальних конфліктів та ситуацій, міфологізує час та історію [5, с.29].

Художня модель світу в повісті «Клонкклонк» має яскраво виражені міфологічні ознаки, що проявляються у постійно повторюваних образах, символах та мотивах.

При інтерпретації стародавніх міфів у романах Голдінг звернув увагу на такі його аспекти: космогонічний, теогонічний, антропогонічний, психогонічний та мовно-символічний. Кожна людина насправді творить щоденно героїчні вчинки, оскільки їй потрібно підкорити природу поза собою і природу в собі (подолати афекти, як казав Спіноза, а отже, здобути свободу щоб мати можливість творити). З іншого боку, людина повинна оволодіти усіма надбаннями й досягненнями культури й цивілізації – буквально від перших самостійних кроків немовляти до комп'ютерно-інформаційних технологій та засобів зв'язку, в яких матеріалізовано й закодовано ці надбання. Виходячи з явища синкретизму, притаманного первісній міфології, автор відтворює художню модель реальності та намагається пояснити таку реальність. На стадії виходу первісних людських спільнот з лона природи складається уявлення про спорідненість людини і Космосу, в тому числі про діяльну участь людей у появі світу.

Творчий геній Голдінга не пропонує готових рішень, не дає остаточних відповідей на поставлені запитання. Мета письменника – змусити читача переглянути та проаналізувати звичні постулати та уставлені цінності, піддати сумніву віру у всесильність розуму та незворотність історичного прогресу. Автор активно реферує до традиційних структур для того, щоб акцентувати циклічність історії, віднайти універсальні відповіді на споконвічні запитання, зрозуміти та пояснити людську сутність, а саме її онтологічну схильність до руйнації.

Тому перспектива міжкультурної взаємодії, де англійська та українська література звертається до культурної традиції давніх народів, дає можливість переоцінити та переосмислити своє трагічне минуле, актуалізувати проблеми сучасності та поглибити й збагатити найкращі традиції як національної, так загальнолюдської духовності. Звернення національної літератури до давньоєгипетських, євангельських та деяких світових літературних традиційних структур обумовлене подібністю соціально-історичних, ідеологічних та морально-психологічних факторів, відбувається їх творче усвідомлене включення у сучасну світоглядну модель.

Список використаних джерел:

1. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр. / Іларіон митрополит. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
2. Іларіон митрополит. Легенда світу / Іларіон (митрополит). – Париж : Наша культура, 1946.
3. Народження людини : філософ. містерія / Іларіон (митрополит). – Вінніпег : Наша культура, 1948. – 122 с.
4. Нямцу А.Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) : монография / А.Е. Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – 520 с.

5. Нямцу А.Е. Міфопоетика Вільяма Голдінга : монографія / А.Є. Нямцу, О.М. Литвинюк. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. — 232 с.
6. Тіменик З. Ідеї філософії релігії у контексті української духовної культури: 30-ті роки XIX ст. — 80-ті роки XX ст. : монографія / З. Тіменик. — Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. — 312 с.
7. Режим доступу: <http://ohienko.kpnu.edu.ua/дослідження>
8. Режим доступу: <http://kyiv-pravosl.info/2012/06/06/mytropolyt-ilarion-ivan-ohienko-i-ukrajinske-vidrozhennya/>

The dialogue between culture created the phenomenon of multiculturalism. The analysis of functioning of biblical material in creative works by I. Ohienko and W. Golding shows that a reception made by national cultures comes through taking in to account of dominant aspects of world literary process. The influence of historical social and political factors on the literary interpretation of the 20th century has been comprehended. The general tendencies in the interpretation of widely known material in authors' works have been determined. It is proved that creative heritage of the authors shows different aspects informs and ways of interpretation. They show an in exhaustible capability of traditional material to give in the new ideas and meanings, irrespective of age of its origin.

Key words: axiological, ontological, author's interpretation, comparative, traditional material.

Отримано: 24.01.2017 р.

УДК 821.161.2-1Йогансен.08

І. М. Літвінова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРАЗІВ У ПОЕЗІЇ МАЙКА ЙОГАНСЕНА

У статті досліджується релігійність української мови, що, за визначенням Івана Огієнка, є її основною стильовою ознакою. Матеріалом для аналізу обрано поетичне мовлення яскравого представника вітчизняної літератури початку XX ст. Майка Йогансена. Цікаво, що тексти поезій «співця живої творчості пролетаріату» (словами самого митця) насичені яскравими релігійними образами, що реалізуються на різних семантичних рівнях і втілюють значущі для автора поняття. Показово, що десакралізація властива поодиноким поезіям Йогансена; релігійні образи та мотиви переважно є способом художнього втілення політичних переконань автора та реалій радянської дійсності. В аналізованих текстах спостерігаємо переосмислення понять *Бог, Закон Божий, святі, храм, рай, ікона, молитва* тощо, які реалізовано на перетині релігійного й тоталітарного дискурсів. Активність таких образів у поезії представника «Червоного ренесансу» засвідчує особливості світосприйняття автора та водночас підтверджує думку І. Огієнка про релігійність як «душу української мови».

Ключові слова: поетичне мовлення, релігійні образи, ідіостиль, концепт, дискурс, тоталітарна мова, тропи.

Концептуальна картина світу певної нації базується на універсальних поняттях, ставлення до яких і визначає менталітет її представників. Вивчення особливостей вербалізації конкретного культурного контексту становить неабиякий інтерес у сучасній лінгвістичній науці, що зумовило появу й теоретичне обґрунтування терміна «мовний концепт».

Одним із базових в українській мові є концепт релігії, адже, за визначенням І. Огієнка, українську націю характеризує «істотна глибока релігійність», відтак «релігійність і церковність – основна ознака стилю-змісту всієї української мови» [7, с.11].

Оскільки мистецтво відбиває основні настрої суспільства, природно, що велика кількість релігійних сюжетів та образів представлені в українській літературі: до їх використання вдавалися І. Багряний, Л. Костенко, С. Жадан, Леся Українка, Г. Сковорода, І. Франко, Т. Шевченко та інші. Кожен митець по-своєму переосмислює класичні образи і втілює через них важливі ідеї. Відтак можемо говорити про поетичний концепт «релігія» в українській літературі. Сислове наповнення та семантичні трансформації релігійних образів у текстах художньої літератури вивчали І. Дзюба, М. Ільницький, І. Огієнко, Я. Поліщук, Я. Славутич, М. Філон, Д. Чижевський та інші.

Парадоксальним, на перший погляд, видається факт активного залучення релігійних образів і мотивів митцями-рупорами комуністичної ідеології, адже за радянських часів релігія заперечувалася, церква нищилася, а, словами І. Огієнка, «в Україні большевицьке іконоборство було найжорстокіше» [8, с.216]. Попри це, релігійні образи та мотиви є частотними в поезіях митців початку ХХ ст., зокрема Є. Григорука, І. Дніпровського, М. Йогансена, Є. Плужника, М. Семенка, В. Свідзінського, Г. Шкурупія, Ю. Шпола та інших. Це лише підтверджує факт глибокої релігійності українців, яка не зникає навіть під тиском ідеології.

Метою нашої статті визначаємо семантичний аналіз релігійних образів і мотивів у поетичному мовленні Майка Йогансена – за його ж визначенням, «активного учасника великої соціалістичної будови» [5, с.723] та «співця живої творчості пролетаріату» [5, с.709].

Актуальність нашої роботи визначається, з одного боку, недостатньою кількістю лінгвістичних розвідок про поезію талановитого митця, а з іншого, – тим, що дослідження у визначеному напрямі дозволить зробити певні спостереження щодо концептосфери української мови.

У поетичному мовленні Йогансена концепт «релігія» репрезентований низкою номінацій: *апостол, бог, молитва, поп, рай, релігія, святі, хрест, церква* тощо.

Переважає більшість релігійних образів аналізованої поезії реалізується в ідеологічній площині. Причину цього вбачаємо насамперед у тому, що, попри тотальне заперечення релігії в радянському суспільстві, сама комуністична ідеологія і є релігія. Цю думку досить переконливо доводить Георгій Кнабе, ілюструючи її очевидними паралелями з релігійного й тоталітарного дискурсів: Христос-месія – Ленін: Христос воскрес – Ленін вічно живий, Христос приніс учення Бога – Ленін приніс учення Маркса; Божі заповіді – Заповіді Ілліча; рай – світле майбутнє, комунізм; апостоли – соратники Леніна; Свята Трійця – Маркс, Енгельс, Ленін; Біблія – «Маніфест комуністичної партії»; храм Божий – червоний куточок; ікони – портрети вождів; натільний хрестик – значок жовтенят, комсомольців, комуністів; святі – герої революції, піонери-герої; хресний хід – демонстрації; церковна служба – партзбори тощо [4].

Факт запозичення моделі релігії для побудови нового суспільства, до речі, сам Йогансен мимохить усвідомлював, про що свідчить його фраза із переднього слова до роботи «Як будується оповідання. Аналіз прозових зразків», де відзначено: «Тим часом у мене зовсім немає цитат з ватажків марксистської думки. *Ворожий усякій релігії*, я не вважав за потрібне висловлювати випадкові сентенції про мистецтво, що вихоплювалися спорадично з вуст вождів,

зайнятих по вуха іншими, важнішими справами, справедливо зваживши, що нічого цікавого я в тих сентенціях не знайду» [1, с.550]. Попри це, аналізоване поетичне мовлення є цікавим матеріалом для ілюстрації викладених вище положень. Особливо багатого на релігійні образи є поетична збірка «Д'горі».

Дослідження варто почати із аналізу так би мовити програмової щодо теми дослідження поезії: «*Не віримо в Бога – ні, Хай дбає Бог за панів. В три дні утворимо світ, Поки руки і серце, і спів! І хай ридають і дзвонять, І моляться – нас пожерти За Єдиний за нас – Закон І віра, і вірність, і смерть! Бачиш – хмари-дзвіниці в огні? Чуєш – птиці в руїнах кричать? Д'горі серце! І руки, і спів – не реможем останню гать!*» [1, с.38]. У поетичному тексті проілюстровано показову рису радянської ідеології – заперечення божественного походження життя, що зумовлює формування негативного образу Бога, релігії тощо. Досліджуючи феномен тоталітарної мови, Н. Купина зазначає, що «антирелігійний пафос інтерпретації ідеї Бога має класову маркованість», оскільки в радянському суспільстві активно насаджувалася думка, що ідеєю Бога користуються панівні класи як знаряддям пригнічення трудящих [2, с.28]. У поезії протиставляється старий світ, репрезентований негативними для тогочасного соціуму ідеологемами (пани, церкви, попи та Бог), та новий – радянське суспільство, зображене за допомогою метафор з виразним позитивним забарвленням: не умруть у робочому серці; за наш Закон – віра, і вірність, і смерть тощо. Переосмислена історія божественного створення світу транслює ідею величчя пролетаріату, адже нові володарі світу впоралися швидше за Бога – в три дні. Аналогічно десяти Божим заповідям протиставляється Єдиний Закон (метафору посилено написанням обох слів з великої літери). Образ хмар-дзвіниць в огні символізує перехідний етап до нової реальності. Фінальним акордом аналізованої поезії є заклик, що доповнює тогочасну естетику.

Щоправда, устрій нового світу дуже схожий на старий. Один із варіантів утопічної поеми «Комуна» містить рядки: «*Боїшся, що буде в Комуні сумно, в суботу не буде церковного дзвону? Ні, брате! Під дзвонів червоні неони додому З роботи підуть комунари*» [2, с.22]. Показово, що члени радянського суспільства – брати і сестри (як і в релігії). Ця думка також транслюється у тексті балади «Порт Радянський»: «Друг. Брат. Комуніст» [3, с.153].

В аналогічному ключі реалізовано релігійні образи в контексті: «*Не згадають імення в сумній панахиді Попи ні живої, ні мертвої церкви – Задзвенять грозою в залізі й міді, Не умруть в робочому серці*» [1, с.58]. Попи як представники старого світу не здатні оцінити справжнього героїзму – але на це повною мірою здатен робочий клас, господарі нового життя.

Велич вождя пролетаріату підкреслено через використання релігійних образів у поезії: «*Дві тисячі літ були б ви богам, У храмі стояв би ваш мідний геній. За тисячу з вас зробили б святого, Тепер ви просто – товариш Ленін <...> Утніть, поети, похвальних неонів, Величезні розвідки жарте, вчені, Ні, вам не вдасться зробити ікони З нашого, людського імені: Ленін. Сутулий, потомлений – станули перед очима І дивитесь з нами на наші поля злиденні. Схилилася тихо земля горбата, родима І каже з нами: вмер товариш Ленін*» [3, с.77]. Заперечуючи культовість і поклоніння через умовний спосіб дієслова і заперечну форму предикатів, Йогансен передає значущість постаті Леніна, використовуючи образи тематичної групи «релігія»: бог, святий, ікони, храм. Образ скорботної землі асоціативно відсилає і до образу Діви Марії, яка побивається через смерть сина, і до архетипового образу землі.

Логічне продовження релігійного сюжету, а саме воскресіння боголюдини, спостерігаємо в поезії «На майдані куриться мітинг – Роковини смерті Леніна»: «*Я тут. Я буду з вами. Я буду з вами довіку, Сказав – і щез Ленін. – Птицею клю-*

нув вітер, Зідхнув, завмер у знаменах» [2, с.97-98]. Невмирущість Леніна та постійна присутність серед відданих йому людей виводять образ вождя за межі реальної дійсності й надають його постаті божественних властивостей.

Інша природа образу бога в поезії «Дими махорки»: «Тихий бог Курій У синім морі мрій Острови хмарки За край тривоги З цигарки <...> **Курій і бог** Збираю нечисленні Серед дорог На луках мрій На подушці (кровати – [2, с.10]) натхнення...» [1, с.35-36]. На нашу думку, образ бога Курія є не випадковим в аналізованій поезії та має певний стосунок до вираження життєвої філософії поета. Аби довести думку, розглянемо подібні образи в поезії Йогансена. Так в утопічній поемі «Комуна» представник нового суспільства, «великий і сильний, Із **вічних законів** чудово скрутить цигарку» [1, с.65]. Можна інтерпретувати цитату в ключі знецінення християнських святинь для людини нового часу.

Дим цигарки як спосіб поширити прогресивні ідеї представлено в поезії «Весна»: «Іду, поважений, похмурий, і мрію Про щось – про поділ земельної ренти, А навколо грають, пустують дурні веснові, Сміються з мене інтелігента. Гей, що солодким духом **цигарки** Пихнув на мене старий робочий <...> Став, стою і думаю так приблизно: Вірю, зробимо весну на світі. Щось підходить близько, ніжно: –Товаришу, дозвольте **прикурити!**» [1, с.57]. Рухіями прогресивних змін в соціумі є інтелігенція та робітники. Ці образи є виключно позитивними, що досягається відповідною конотацією лексем, які характеризують цих членів суспільства: робочий пихнув **солодким** духом цигарки, щось підходить **близько та ніжно**. Звернімо увагу на метафору, через яку передано процес поширення суспільної ідеї: духом цигарки пихнув робочий на інтелігента, у якого далі просять прикурити інші товариші.

Образ бога Курія доповнює також поезія «Як покину тебе, цигарко?», у якій цигарка – *вірна солодка любовниця, втіха душі голодної, мудра мати думок*, а також «**комуністка**: *Стількох ти [цигарка – І. Л.] загінувала*» [1, с.59].

На нашу думку, постійність і смислова наповненість образів, дотичних до аналізованого вище образу бога Курія, дозволяють говорити про складність його семантичної структури й реалізацію на соціальному рівні.

Маємо відзначити, що образ бога в поезії Йогансена реалізується і поза політичним чи соціальним контекстом. Подекуди він доповнює пейзажні замальовки: «На небі білії намети Димлять: – Вечера вариться **богам**» [2, с.8]. Картина природи в такий спосіб сприймається не лише на візуальному рівні, а набуває філософського забарвлення.

На психологічному рівні аналізований образ реалізується в контекстах: «*І буде тихо. Світла тінь. Розмай. На траву ляжемо і будемо як **боги***» [1, с.82]; «*Ти кажеш: небо – то є поле а хмари – білі коні **бога** І небо – море серця його А птиці – то його пісні крилаті О серце – він у тебе в хаті Його думки – твоя свята воля!*» [2, с.7]. Завдяки конотації образу бога інтимні переживання набувають глибини та масштабності. У першій цитаті в такий спосіб проакцентовано емоції ліричного героя, а в другому образ бога є ключовим у зображенні коханої людини.

В аналізованій поезії на межі релігійного та соціального рівнів активно представлений образ раю, щоправда саму лексему «рай» зустрічаємо в поодинокому вживанні для вираження інтимних переживань: «*Райдужний рій. **Рай***» [1, с.83].

Ідея ж омріяного ідеального суспільства зазвичай передається автором через образ неба, небес (порівняймо із царством небесним), зокрема в контекстах: «*Ви, що, не знаючи мети Спиняли стомлені здорового, Лежіть собі – до **неба** йти Ще довго. І ви, що до **небес** мости Своєю окропили кров'ю, Простіть ви нас*» [1, с.40]; «*Остання гать Між нами і **небом** – Руїни хмар. І світу од-*

тять Трухлявий череп – Останній удар» [1, с.39]; «Хай розіслалось роздоріжжя В дорогу від землі до **неба**, Для вас Комуна Запоріжжя Незрозуміла і ганебна» [1, с.41]. Процес поступу до щасливого майбутнього автор передає через образи дороги, мосту. Метафори *роздоріжжя, міст, окроплений кров'ю*, а також *гать, що перешкоджає дістатися мети*, втілюють проблеми перехідного етапу й перешкоди на шляху. Багатомірним є образ Комуни Запоріжжя в останній з наведених цитат: семантика образу раю увиразнюється через накладання часових площин і різних соціумів – героїчне козацьке минуле знаходить своє продовження у щасливому комуністичному майбутті. Можна говорити про те, що ідеальне суспільство Йогансена має виразну національну маркованість, на відміну від реальної радянської ідеології з тяжінням до уніфікації.

У поодиноких випадках спостерігаємо образ неба із невизначеною соціальною маркованістю: «*Наплюйте теж на нагороду з **неба**. Автомобілі, паровози, кораблі не для святих і мертвих поробили*» [1, с.64]. Семантика аналізованого образу утримується в межах релігії завдяки наявності в цитаті образу цієї ж тематичної групи – *святі*.

Попри зовнішню атеїстичність, поезія Йогансена засвідчує глибинну віру поета, зокрема через образи душі та молитви: «*Зірки лились і лились Із синіх, синіх ночей І десь у морі злились З **душами** малих дітей <...> Душі наївній мой*» [1, с.34]; «*Вулицю вештавсь той, кого повісять, І **молився**: «О, Пречиста Сльозо...»*» [1, с.36]. Релігійні образи природно вплітаються в поетичні тексти, створюючи потрібний настрій. Цікаво, що в останній цитаті у тексті молитви автор вдається до епітета *пречиста* й виписує великі літери, посилюючи асоціацію з молитвою до Пречистої Діви Марії.

В аналізованій поезії повсякчас простежується мотив жертовності заради високої мети. Зокрема відгомін біблійного сюжету відчутний у рядках: «*Всі рани світу – на твоїх руках*» [1, с.87]. У цитованій поезії йдеться про жертви революції.

Ще більшою мірою ідея маловартісності життя окремої людини порівняно із високими ідеалами представлена в баладі «З лісів ліса», де ліс – метафора радянського суспільства, дерева – його члени, сильні, міцні, всі як один готові віддати життя за ідею та світле майбутнє: «***Товаришів** вогонь – **всесвітове багаття***» [1, с.94]. Глобальні зміни в соціумі втілено через образ вогню, що є непоодиноким у поезії Йогансена, у цьому ж значенні бачимо його в контексті: «*Знов: **товариші**, **стійте!** Город устав з коня І гладить гриву, і дивиться: **ждіте, Ждіть світового вогня***» [1, с.44]. Через епітети *всесвітовий, світовий* образ вогню набуває масштабності й розростається до асоціації зі світовим потопом.

Подікуди біблійні мотиви є засобом вираження виробничих відносин, зокрема в поезії: «*Завтра знов до верстату, А сьогодні вечір і, мов невірний апостол, Обіймаю осіку розп'яту, І цілую кору, і пальцікладаю в рубану рану*» [1, с.60]. Своєрідно вплетений у тканину поетичного тексту, прецедентний феномен зумовлює глибину поезії та виводить її на філософський рівень.

У поезії Йогансена трапляються також язичницькі образи. Зокрема, теми дослідження стосується образ Прометея як першого революціонера з твору «Революція» («*Коли Прометей Підвівся руба З чотирьох ніг на дві І, вогонь з запленого блискавкою дуба Узявши у кострубаті руки, Повстав проти Зевса, То перша була На землі Після незчисленних ночей Революція*» [2, с.79]), образ світового дерева як символ світобудови [1, с.84], кроковий кола як зародження нового світу [1, с.45], образ сонця – лица великої будови [1, с.95] тощо.

Як бачимо, релігійні образи та мотиви достатньо активно використані Майком Йогансеном у поетичних текстах. Попри сповідування автором комуніс-

тичних ідеалів, для аналізованої поезії показова відсутність мотиву десакралізації. Більше того, релігійні образи й мотиви переважно реалізуються на соціальному рівні для втілення політичних переконань поета. Вбачаємо причину цього у світосприйнятті Йогансена. З одного боку, можна говорити про його ейфорію від революції, а відтак і про обожнення радянської ідеології. Підтвердженням цього є факт, що більшість релігійних образів сконцентровано в поезіях раннього періоду творчості митця, коли він ще не розчарувався в ідеології комунізму. З другого ж боку, поезія Йогансена засвідчує глибоку релігійність української нації, адже активність релігійних образів у поезії представника «Червоного ренесансу», безперечно, підтверджує думку І. Огієнка про релігійність як «душу української мови».

Список використаних джерел:

1. Йогансен М. Вибрані твори / М. Йогансен. – К. : Смолоскип, 2009. – 768 с.
2. Йогансен М. Дгорі / М. Йогансен. – Харків : Всеукрлітком, 1921. – 24 с.
3. Йогансен М. Поезії / М. Йогансен. – К. : Радянський письменник, 1989. – 196 с.
4. Кнабе Г. Коммунизм – религия некромантов. [Електронний ресурс] / Георгий Кнабе. – Режим доступа: <http://www.blogs.aloha-system.com/blogs/kommunizm-%E2%80%9494-religija-nekromantov-547.html>.
5. Крижанівський С. Романтик революційного слова / Степан Крижанівський. – К. : Радянський письменник, 1989. – С. 17-42.
6. Купина Н.А. Тоталитарный язык: Словарь и речевые реакции / Н.А. Купина. – Екатеринбург ; Пермь : Изд-во Урал. ун-та, 1995. – 144 с.
7. Митрополит Лларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови / Митрополит Лларіон. – Вінніпег : Наша культура, 1962. – 256 с.
8. Митрополит Лларіон. Іконоборство : історично-догматична монографія / Митрополит Лларіон. – Вінніпег : Видання Української греко-православної церкви в Канаді, 1954. – 239 с.
9. Пименов А. Непрошедшее прошлое: к характеристике нетеистической религиозности [Електронний ресурс] / Алексей Пименов // Религия. Магия. Миф. Современные философские исследования. – М., 1997. (выдержки). – Режим доступа: <http://kontrev.ho.ua/bibl/sovreligia.html>.
10. Проскуряков Д.Л. Культурологическое эссе «Советская поэзия как особое мифологическое пространство» [Електронний ресурс] / Д.Л. Проскуряков. – Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/p/proskurjakow_d/poetry.shtml.
11. Розстріляне Відродження: Антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есей / упоряд., передм., післям. Ю. Лавріненка ; післям. Є. Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2008. – 976 с.
12. Степанова А.А. Феномен 1920-1930 гг. в историко-культурном и литературном процессе XX века / А.А. Степанова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». – 2015. – Вип. 72, №1152. – С. 180-185.

The paper investigates religiosity of Ukrainian language that is the main stylistic feature by Ivan Ohienko. Poetic speech of the outstanding person of Ukrainian literature of the early XXth century Mike Johansen is the basis for analyses. It is of interest to note that there are racy religious images in the texts of the poetries by «a poet of vivid writing of proletariat» («spivets zhivoyi tvorchosti proletariatu» – according to the author). These images are actualized on the different semantic levels and embody the important ideas for the author. It is remarkable that desacralization defines the certain poetries of Mike Johansen; religious images and motives are the method of artistic presentation of his politics and the realities of Soviet life. The rethink of ideas Godhead, law of God, the sanctified, church, Kingdom of heaven, icon, prayer requests etc. are studied in the texts. The ideas are actualized at religious and totalitarian

discourses. The activity of such ideas in the poetries by the figure from «Chervonyi Renesans» indicates the author's peculiarity worldview and at the same time accepts the I. Ohienko's opinion of religiosity as «the soul of Ukrainian language».

Key words: poetic speech, religious images, individual style, concept, discourse, figure of speech, totalitarian language.

Отримано: 10.02.2017 р.

УДК 811.161.2'373.2:070

А. М. Лобода

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

АНАЛІЗ НАЗВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ МІСТА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

У статті проаналізовані гемероніми різних хронологічних зрізів (перший – 1917-1920 рр., другий – з 1991 р. дотепер), зважаючи на історичні довідки. Увагу звернуто на політичний устрій та ідеологію, зміни в соціальній структурі українського суспільства, економічні відносини, які вплинули на розвиток засобів масової інформації. Виявлено лексико-семантичні особливості онімних одиниць. Здійснено структурний аналіз періодичних видань. Визначено основні мотиви номінації гемеронімів аналізованих періодів. Подано типологію періодики міста Кам'янця-Подільського. Акцентовано на важливості вживання лексики сучасної української мови в гемеронімах.

Ключові слова: періодичні видання, гемероніми, засоби масової інформації, семантика.

Активний розвиток засобів масової інформації (ЗМІ) засвідчує динамічні зміни в соціумі, зумовлені різними екстралінгвальними чинниками (суспільно-політичними, економічними, культурними, науковими, духовними, мовними). Беззаперечними є твердження І. Огієнка: «Преса – то головний двигун розвитку рідної мови» [7, с.54].

З історичного ракурсу функціонування періодичних видань в 1917-1920-х роках вивчали В. Гандзюк, П. Губа, В. Гутковський, Г. Рудий, П. Федоришин та інші. Огляд друкованої преси 2000-х рр. здійснювали В. Шпак, М. Романюк, О. Хоменок.

Мета нашої статті – зробити порівняльний аналіз гемеронімів Кам'янця-Подільського двох хронологічних зрізів (перший – 1917-1920 рр., другий – з 1991 р. – дотепер).

Гемеронім – власна назва органа періодичного друку та інформації (газети, журналу, інформаційного бюлетеня, телевізійного каналу, студії, радіостанції, інтернетвидання) [10, с.67].

Перший аналізований період характеризується політичними перетвореннями в місті Кам'янці-Подільському, зокрема кількаразова зміна влади (більшовики, Тимчасовий уряд, Українська Центральна Рада, австро-угорське окуповане військо, партизанський рух) [3], визнання міста столицею УНР, відкриття державного університету [4], активізація боротьби за відродження національної свідомості. Періодичні видання набувають особливого розвитку, газети і журнали друкують українською, російською, польською мовами, Кам'янець-Подільський стає осередком культурно-політичного життя.

В. Гандзюк зауважує, що в 1918 році на зміни в українській пресі вплинула низка чинників: «закриття видань, суворі цензура, тиск російськомовної періодики, зниження тиражів» [5, с.56]. Дослідник розподіляє періодичні видання Поділля на офіційні, суспільно-політичні, фахові та клерикальні [5, с.53]. До того ж, Кам'янець-Подільська преса представлена різними типами періодики, зокрема такими виданнями:

- 1) офіційні: «Вістник Державних законів для всіх земель Української Народної Республіки», «Вістник Українського війська», «Подільські губернські відомості», «Вісті Кам'янець-Подільського військово-революційного комітету та Кам'янецького бюро КП(б) України», газета «Поділля»;
- 2) суспільно-політичні: газети «Подольский край», «Подольская Жизнь», «Робітнича газета», «Село» «Известия Каменец-Подольского Совета рабочих и солдатских депутатов», «Світова Зірниця»;
- 3) фахові: газета «Освіта», одноденна газета «День Дитини», літературно-науковий журнал «Нова Думка»;
- 4) клерикальні: газета «Голос Подольской церкви».

На нашу думку, видання 1917-1920-х років були інформативними, адже представники влади прагнули встановити контроль над періодикою і повідомляти лише ту інформацію, яку вважали потрібною. За структурно-семантичними особливостями трапляються гемероніми переважно з прозорою семантикою, одно-, дво-, і багатоконпонентні.

Прості назви (одноконпонентні) розподіляємо на:

- а) назви-оніми (газети «Україна», «Поділля») вказують на місце локалізації;
- б) назви-апелативи (газети «Громада», «Село», «Стрілець», «Визволення», «Козак», «Новини», «Більшовик», літературно-художній альманах «Буяння») представлені загальними словами, найменуваннями.

Аналізовані оніми семантично зрозумілі, мають інформативний зміст для різних верств населення. Зокрема газета «Стрілець» є часописом українського війська: *стрілець* – «воїн одного з військових підрозділів, створених 1914 р. австро-угорським урядом за допомогою українських буржуазних націоналістів [14, с.774].

Гемеронім «Буяння» ототожнюємо з певним розквітом, розвитком культурного життя міста, адже буяти – «виявлятися на повну силу, бути в розквіті» [11, с.269]. Відтак, назва є виправданою.

Складні (двоконпонентні) гемероніми характеризуються поєднанням інформативної та уточнювальної лексики:

- а) апелатив + апелатив: газети «Народна воля», «Робітнича газета», «Новий шлях», «Наш шлях», «Сільська біднота», «Селянська громада», «Трудова громада», «Трудовий шлях», «Світова Зірниця», «Українське слово», «Український стрілець», місячний часопис «Народний Працьовник», літературно-науковий журнал «Нова Думка», журнал «Західноукраїнський господар»;
- б) апелатив + онім або онім + апелатив: студентський журнал «Кам'янець-Столичний», газети «Свято Поділля», «Життя Поділля», «Подольская почта», «Нова Україна», «Подольская жизнь», «Подольский Край», «Подільська Кооперация», два журнали видавалися польською мовою «Głos Podola», «Lud Podolski» [2]. Складниками переважної більшості назв є топонім Поділля, що вказує на місце локації, зокрема одноденна газета «Свято Поділля» ознайомлює з історією створення першого університету на Поділлі [5, с.55].

Багатоконпонентні гемероніми є семантично прозорими й складаються з інформативної лексики і ергоніми: *Бюлетень Інформаційно-видавничого*

відділу Міністерства шляхів, Бюлетень Інформаційного відділу Міністерства земельних справ, Останні новини Українського Телеграфного Агентства, Вістник Міністерства ісповідань Української Народної Республіки, Вістник Цивільного Управління при головній команді військ УНР [2].

Подибуємо гемероніми-абревіатури: більшовицька стіннівка «Укроста» (Всеукраїнське Бюро Російського телеграфного агентства), основна мета якої агітація і пропаганда більшовизму [8, с.92].

Другий період — розвиток незалежної України, дострокові вибори Верховної Ради та Президента України, ухвалення нової Конституції, формування виборчих блоків, свобода слова. Ці події спричинили розвиток ЗМІ, проте за роки незалежності багато періодичних видань стали приватними, відтак власник почав номінувати газету чи журнал будь-яким ім'ям. До того ж, преса — це не лише інформаційний засіб, а й рекламний, розважальний, пізнавальний.

Аналіз назв телекомпаній, каналів радіомовлення, газет, журналів, збірників, вісників вищих навчальних закладів і шкіл міста Кам'янця-Подільського уможливив їх поділ на прості, складні та складені.

До простих зараховуємо гемероніми-апелятиви: газети «Подільнин», «Фортеця», «Ключ», «Адреналін», «Шанс», «Лідер», «Індустрія», телерадіокомпанія «Імпульс».

Газета «Подільнин» є локативною назвою: подільнини — жителі Поділля [13, с.753].

Одним із значень слова фортеця є «укріплений пункт з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном, озброєнням та різними запасами, призначеними для тривалої кругової оборони» [15, с.628]. Відтак гемеронім «Фортеця» виправданий, обґрунтовується наявністю такої історичної пам'ятки архітектури в місті Кам'янці-Подільському.

Назву оператора кабельного телебачення, телекомпанію «Імпульс» асоціюємо з електричним імпульсом — «короткочасним стрибком електричного струму або напруги в електричному колі» [12, с.22], тому якщо будуть імпульси, буде й сигнал.

Газети «Адреналін», «Шанс», «Лідер» — шкільні, тому гемероніми мотивуємо екстримом, бажаннями, амбіціями дітей.

Складні гемероніми представлені такими структурами:

- а) онімом + апелятив: газети «Кам'янець-Подільський вісник», «Край Кам'янецький», «Голос Поділля», «Лікейський сад», телекомпанія ЗАТ «Кам'янець-Подільська телекомпанія», інтернет-видання «Вечірній Кам'янець»;
- б) назви-апелятиви: «Вже інфо», «Ділове місто», «Шкільний вісник», «Шкільна пора», «Шкільне життя», «Шкільний меридіан»;
- в) цифрові назви: інтернет-видання «7 днів», шкільна газета «Наша 7'я»;
- г) назви, які складаються з латинських літер: інтернет-видання «Вдало.info», радіостанції «Перець FM», «Ера FM», «Хім FM», телекомпанія «Подільнин TV»;
- д) іноземними назвами: громадське телебачення «Podillya.TV», радіостанції «Relax FM», «Русское радио Украина».

До складених онімів зараховуємо фахові видання Кам'янець-Подільських вищих навчальних закладів. Особливістю цих гемеронімів є наявність інформаційної лексики й ероніми: *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна, Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки, Іван Огієнко і сучасна наука та освіта, Вісник Кам'янець-*

Подільського національного університету імені Івана Огієнка. *Історичні науки, Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини, Освіта, наука і культура на Поділлі, Збірник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна, Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки, Проблеми сучасної психології, Педагогічна освіта: теорія і практика, Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки), Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки, Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки* [8], *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету*.

Дослідивши онімні одиниці двох періодів, висовуємо, що гемероніми здатні створювати асоціації з місцем локації, подеколи відображають історичні події, виконують прагматичну функцію, відбивають усі мовні зміни.

Отже, прикметними ознаками гемеронімів аналізованих періодів є наявність семантично прозорих назв; лексем *новий, український*, що вказують на зміни в суспільстві; назв з локативною мотивацією (топонім *Поділля*); онімів українською, російською, польською мовами, що безпосередньо залежить від чинної влади; простих, складних і складених одиниць.

Наразі важливим залишається питання використання лексики сучасної української мови в назвах засобів масової інформації, саме тому «кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої національні періодичні й неперіодичні видання, даючи їм тим змогу нормальніш розвиватися. Добрий стан національних видань – то могутня сила народу й запевнення розвою рідної мови, а висота їх накладу – то ступінь національної свідомості народу», – безапеляційно стверджує Іван Огієнко [7, с.40].

Список використаних джерел:

1. Бібліографічний покажчик відсутніх у фонді Державного архіву друку неперіодичних і періодичних видань (1917-1918 рр.) / Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». – К., 2010. – 168 с.
2. Бібліографічний покажчик книжкових, періодичних і продовжуваних видань 1919-1920 рр., відсутніх у фонді Державного архіву друку / Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». – К., 2011. – 84 с.
3. Гай-Нижник П.П. Взаємини Директорії та уряду УНР в період від їхнього прибуття до Кам'янця-Подільського і до остаточного виходу на чужину (березень 1919 – листопад 1920 рр.) / П.П. Гай-Нижник // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р.). – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – С. 162-183.
4. Гай-Нижник П. Кам'янець-Подільський: подорож в історію України й Центрально-Східної Європи / П. Гай-Нижник // Пам'ять століть. – 2010. – №3. – С. 186-197.
5. Гандзюк В.О. Типологічна класифікація газетної періодики Поділля в Гетьманську добу (1918 р.) / В.О. Гандзюк // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. – 2011. – Вип. 19. – С. 52-57.
6. Залізнюк О. Газетна періодика Поділля в електронній базі НБУВ / О. Залізнюк, І. Швець // Просвітницька діяльність бібліотек вищої школи: проблеми, пошук, перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 20 квіт. 2016 р. / редкол.: О.О. Мацей, С.А. Молчанова, О.С. Нечипорук ; гол. ред. О.Б. Айвазян. – Хмельницький : НБ ХНУ, 2016. – С. 2-8.

7. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко ; [упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик]. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с.
8. Історія партійно-радянської преси України : підручник / за заг. ред. А.З. Москаленка. — К. : Вища школа, 1989. — 359 с.
9. Науковий портал Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://science.kpnu.edu.ua/home/naukovi-pratsi/fahovi-vydannya>.
10. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д.Г. Бучко, Н.В. Ткачова. — Харків : Ранок НТ, 2012. — 256 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1970. — Т. 1. — С. 269.
12. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1975. — Т. 4. — С. 22.
13. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1975. — Т. 6. — С. 753.
14. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1978. — Т. 9. — С. 774.
15. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1979. — Т. 10. — С. 628.

The hemeronyms of different chronological periods (the first 1917-1920, the second from 1991 until now) have been analyzed according to historical resources in this article. Attention is drawn to the political system and ideology, changes in the social structure of Ukrainian society and economic relationships that influenced the development of the media. The lexico-semantic peculiarities of mass media names have been discovered. The structural analysis of periodicals has been done. The main reasons of the hemeronimy nomination of those periods have been done. We did typological classification of mass media names. Focused on the importance of using modern Ukrainian language in proper names.

Key words: periodicals, hemeronyms, media, semantics.

Отримано: 09.03.2017 р.

Н. В. Марченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ГОЛОВНИЙ СМИСЛОБРАЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена науковій студії І. Огієнка «Українська культура», в якій він одним з перших науковців розглядав культуру українського народу як головний чинник національної ідентичності. Окрім того, культура українців в І. Огієнка почала формуватися в далекому історичному минулому, проте пройшла нелегкий шлях становлення й розквіту на основі живої народної культури, попри русифікаторську політику царського уряду в 18-19 ст. Культура І. Огієнка, творцем якої є український народ, охоплює всі сфери буття українського суспільства в минулому і прокладає безперервний шлях у майбуття. Культура І. Огієнка – це культурна й історична пам'ять народу, його колективний досвід, творений особистостями, і безпосередньо демонструє світоглядний менталітет українців з чітко вираженими ознаками екзистенціально-гуманістичної ментальності. І. Огієнко, як і низка науковців 19 ст., послідовно описує вплив української культури на формування і становлення російської культури, що замовчували упродовж 20 ст. через упереджений ідеологічний погляд. І. Огієнко – один з перших науковців послідовно описує русифікацію українців на політичному, соціальному, культурному, церковному та освітньому рівнях.

Ключові слова: культура, фольклор, традиція, мова, наука, література, культурний вплив, русифікація

У 21 ст., володіючи певними знаннями з психології особистості, можна проаналізувати й узагальнити процес її становлення, розвиток та її діяння, а особливо в минулому, коли вже ознайомлений з науковим та творчим доробком, створеним цією ж особистістю. Можуть бути похибки в потрактуванні дій особистості чи написаного нею, однак час зможе підтвердити ту або іншу думку, той або інший висновок в аксіологічних інтерпретаціях життєвої та творчої діяльності тієї ж таки особистості. Будь-який аналіз інформації про особистість та її синтез має ґрунтуватися на виокремленні певних відрізків у часі того або іншого матеріалу з метою їх узагальнення для побудови певної теорії чи концепції. У філологічних студіях через аналіз і синтез матеріалу вибудовуються концепції, які завжди перебувають в дихотомії одна до одної, в статичному та динамічному розвитку, або ж у процесі диференціації та інтеграції, які, на думку Л. Булаховського, «становлять дві сторони процесу еволюції» [1, с.264] будь-якого розвитку, а в даному випадку – розвитку наукової думки. Не може бути новиною і те твердження, що наукові студії минулого характеризуються певними особливостями, в яких поєднується в єдине ціле диференційні й інтеграційні процеси минулого, та окреслюються певні риси сучасного й футурологічного у мисленні науковця задля розвитку тих або інших концепцій, в яких вибудовуються логічні ряди минулого з концептуалізованими рисами сучасних новітніх ідей. Проте наукова думка сьогодення має на службі найкращий скарб життєдіяльності людини – її досвід на шляху до пізнання істини, а саме досвід як результат раціональних здобутків наукової діяльності в минулому. Як відомо, об'єктивним джерелом досвіду є циклічне повторення будь-якої діяльності. Тому в сучасних дослідженнях науковці не лише використовують надбання минулих часів, а й аналізують, син-

тезують їх та розвивають. Якраз сучасний розвиток української наукової думки перебуває на тому етапі, який можна детермінувати як визначальний, оскільки «свідомість» кожного дослідника «отримала» доступ до свободи мислення, доступ до заборонених раніше джерел, доступ до аргументованого потрактування того або іншого явища на базі фактологічного матеріалу, отримала можливість розуміння з огляду на їх неоднакове бачення різними дослідниками, а головне – українська наукова думка отримала, як це не звучить парадоксально, можливість бути українською. А в понятті «українкість» теж простежується циклічність явища в суспільному бутті народу: злет української наукової думки наприкінці 19 та на початку 20 ст. і новий етап вже наприкінці 20 та на початку 21 ст. І на думку М. Поповича, «новітні етапи пізнання є не надбудовою над старими, а навіпаки – базисом і основою для по-новому прочитаних старих і класичних» [2, с.223]. К. Кислюк зауважує, що «нарешті, в Україні, починаючи з 1990-х рр., після відмови від ідеологічних забобонів з'явилася сила-силенна фактичного матеріалу, що мало не вишикувався в чергу в очікуванні свого уведення у науковий обіг» [3, с.29]. Отож, читаючи праці однієї видатної особистості, ім'я якої постало із забуття, як і багато інших імен видатних українців, розумієш інакше й історичні події, й сучасні.

Приблизно двадцять років тому ім'я науковця Івана Огієнка як митрополита Вінніпегу і всієї Канади було відомим невеликій групі науковців з американсько-канадської діаспори. Ім'я людини, яка по-справжньому любила Україну, і тому присвятила їй усе своє життя й усю свою діяльність, а особливо, в науці. Науковий доробок Івана Огієнка наскрізь пронизаний головним смислообразом усієї його життєдіяльності – країною на ймення – Україна і, який містить у собі інші нерозривні смислообрази національної ідентичності українства – Народ, Тарас Шевченко, Мова, Історія, Культура, Наука. Усі ці смислообрази, що утворюють нерозривну єдність матеріальної і духовної культури українства, є безпосередніми складовими поняття «культура» (лат. «cultura»; укр. «освіта», «розвиток»). Іван Огієнко одним з перших зрозумів значення цього найважливішого смислообразу в бутті народу і не лише тому, що «культурна діяльність була єдиною цариною, де позбавлені держави українці могли виразити свою самобутність» [4, с.173], як стверджує О. Субтельний, а й тому, що у загальних вимірах 1) «людська діяльність може перетворювати світ тільки спираючись на досвід цього перетворення, який зберігається у знятому вигляді в духовних формах» [5, с.515]; 2) «суспільне життя в будь-якій формі й на будь-якому рівні визначається культурними чинниками, ...на яких зводиться вся конструкція соціуму з його господарськими, політичними та ідеологічними інституціями» [5, с.531]; 3) «в кожному акті людської діяльності наявні всі її компоненти: пізнавальний, емоційний, регулятивний, світоглядний» [5, с.537]. Отже, в культурі кожного народу містяться усі компоненти його буття і діяльності – досвід і практика, дух і духовність, розум й істина, мова і мислення, світогляд і свідомість, людські цінності і людське спілкування, звичаї й традиції і т.д. М. Попович наголошує на тому, що «нація в будь-якому розумінні слова – це обов'язково культурна традиція...», а «традиція стає живим культурним явищем тоді, коли вона органічно влітається в новітнє культурне буття нації» [2, с.222]. Тому І. Огієнко, опрацювавши величезну кількість тогочасних студій, що стосувалися життєдіяльності українського народу, і володіючи величезною джерельною базою та фактологічним матеріалом, пише на початку 20 ст. унікальну багатоаспектну наукову студію на багато десятиліть наперед про культуру українців з наочним тогочасним науковим матеріалом, і стверджує титуль-

ною сторінкою на початку того ж таки 20 ст., що є такий Український народ, що є така Українська нація. Майже в той самий час була опублікована у Празі студія Д. Чижевського «Нариси з історії філософії на Україні» (1931), в якій науковець намагається дати тогочасне наукове визначення поняттю «національна ідентичність», використовуючи термін рідною мовою «українська особність». Філософ пише, що в світовій науковій думці вже давно існують два різні погляди щодо терміну «національна ідентичність» та його ролі в бутті народів – раціоналістичний та романтичний. Раціоналістичний погляд науковець детермінує як консеквентний, тобто як такий, що «базується на цілком логічних аргументах і промовляє до нашого розуму», і «що можна зрозуміти й обґрунтувати розумом» [6, с.6]. Однак «вічні цінності не є такими одноманітними й однобічними, як вважає раціоналістичний погляд»... бо «в повноті історичного життя реалізуються окремі боки, форми вічної краси, ... не тільки в мистецтві, а й в інших формах культурного життя – в релігії, філософії, науці. ... І цінність якраз їх полягає в індивідуальності, окремішності» [6, с.8]. І попри те, що «кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу... вона в своєму своєрідному оригінальному, в своїй «однобічності» і обмеженості має вічне, загальне значення... Тому-то романтичний погляд на націю аж ніяк не веде до національної виключності і національного засліплення» [6, с.9]. Так і розуміння та сприйняття у ті часи поняття «культура» містило раціоналістичний та романтичний погляди науковців, можна навіть сказати, на соціальному рівні тодішнього суспільства, але, насамперед, на так званому політичному рівні. Розмежоване українство на територіях двох імперій, з раціоналістичного погляду пануючої влади не могло мати ніякої культури, а оті всі пісні і вірші, вишиванки і писанки, то лиш романтичний бік буття простого народу. На соціальному рівні, з боку переважної частини дворянства та інтелігенції, культура українства розглядалася як селянська, «мужича» культура, яка створена «в низах» і яку не варто брати до уваги, бо вона «не є культурою», бо «селянин» і «культура» поняття несумісні. Однак, тогочасні модні тенденції в європейській науці, що започаткували етнографічні дослідження буття народів, стали спочатку полем захоплення, а згодом, і полем дослідження культури українців, спочатку російсько- та польськомовними, а з часом і україномовними дослідниками.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, коли постало нове спрямування в науці – культурологія, можна говорити, що в науці дослідження культури українського народу тривало з давніх часів, правда, з різними поглядами і з різноманітними трактуваннями. Науковці Горбач Н.Я., Гелей С.Ф. стверджують що, «на жаль, розвиток культури на Україні й досі залишається сферою, недостатньо опрацьованою в науковому плані, хоча перші спроби подати її історію припадають ще на середину XIX ст. Практично у громадській думці та культурознавчих дисциплінах у ті часи йшла боротьба двох протилежних доктрин. Згідно з першою, українська культура самобутня, зі своїми традиціями і специфічними особливостями формування та розвитку. Згідно з другою, українська культура розвивалася в системі російської, а тому і розвиток її повністю визначався цим фактором» [7]. Науковці П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, І. Крип'якевич, П. Чубинський, О. Кониський, І. Огієнко, О. Потебня, В. Гнатюк, Хв. Вовк та ін. відстоювали концепцію самобутності культури українців, процесу її безперервної тривалості, відстоювали відмінності українського менталітету від російського. Ідеї представників другої доктрини характеризуються «несамовитою реакцією на «хохлацький акцент», «неприятно» до українців, «нетер-

пимістю» до іншої думки, заперечення існування української мови, літератури й історії, відстоювання ідей великодержавного шовінізму. Представниками другої доктрини були – В. Белінський, М. Чернишевський, М. Карамзін, С. Соловйов, М. Погодін та ін. [5, с.277-279; 7], які, як зауважує М. Хвильовий, «звикли принижати себе... чи то пак – нас» [8, с.12]. Отож, І. Огієнко, проаналізувавши велику кількість літератури, осмисливши велику роль культури українців, одним з перших з просвітницькою метою виніс на загал курс лекцій про українську культуру у 1917-1918 рр. при Київському університеті, а згодом і при Українським Народнім Університеті в м. Кам'янці, а його публікацію книги у 1918 р. «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (Київ) «можна вважати початком справжньої історіографії української культури» [7], а І. Огієнка фундатором української культурології – поряд з М. Грушевським, П. Кулішем, І. Франком та ін.

Отже, метою цієї студії є аналіз праці Івана Огієнка «Українська культура» (Курс, читаний в українським народнім університеті в Кам'янці) (друге видання 1923 р.), обсягом 278 с. Праця Івана Огієнка є одним з перших наукових досліджень в українській науці культурного аспекту буття українців, де, здебільшого, відображено багатоглядну духовну складову народу. Про культуру українців на той час писали й інші науковці, однак, вони торкалися лиш тієї або іншої сфери – літератури чи історії, філософії чи фольклору і т.д. Але, як стверджує М. Хвильовий, «культура завжди бере за базу свою економіку» [8, с.12], тому з цього факту можна зробити висновки, що й економічне буття народу перебувало на високому рівні, тому й «помисли» сусідніх держав загарбати й підкорити українські землі були непоодинокі. І. Дзюба риторично підкреслює такий аспект «любові»: «Хто ж не любив Україну як своє *дорогоцінне*?! Саме так любили Україну всі російські царі. Всі казенні російські патріоти дуже любили «благодатный юг» – Малоросію. І всі поміщицькі та бюрократичні п'явки, і вся крамарсько-чиновницька сарана дуже любили Україну – як *своє*. Особливо любили і люблять її принципові українофоби й вояковичі російські націоналісти – люто, неподільно, на смерть, по-братерському» [9, с.419].

Монографія І. Огієнка має чотири головні розділи, поділені на велику кількість підрозділів, та іменний покажчик цитованих ним авторів, що складає приблизно п'ятсот одиниць і підтверджує титанічну працю дослідника. У монографії представлені цитати з праць видатних вітчизняних та чужоземних науковців – В. Антоновича, А. Архангельського, О. Барвінського, М. Біляшевського, Ф. Гартнера, Я. Головацького, Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Єфремова, І. Зілінського, П. Житецького, М. Карамзіна, М. Костомарова, П. Куліша, Б. Лепкого, М. Ломоносова, М. Максимовича, А. Метлинського, Фр. Миклошича, Ом. Огоновського, М. Петрова, В. Перетца, О. Пипіна, А. Русова, С. Смаль-Стоцького, А. Соболевського, С. Соловійова, О. Срезневського, М. Сумцова, С. Тимченка, І. Франка, О. Шахматова, П. Шафарика, А. Шлейхера, П. Чубинського та ін. Окрім того, монографія містить велику кількість фотографій українських видатних особистостей та текстів давньої українською мовою, зібраних, передусім, з рукописів. Перший розділ монографії І. Огієнка «Українська культура за давні віки» (с. 1-59) мав би мати за епіграф слова О. Шпенглера, процитованих М. Хвильовим: «Прогрес мистецтва доводять факти, а не логічні доводи» [8, с.2], яку можна перефразувати – «культуру народу демонструють факти, що створені й збережені ним, бо є невід'ємним духовним багатством його народної душі». Фактологічний матеріал, зібраний І. Огієнком на той час з різних джерел, є таким величезним, є такою доказовою базою, що може викликати подив у сучасної людини. Науковець на перших сторінках студії намагається

дати відповідь на низку запитань, які якраз і визначають національну ідентичність та культуру будь-якого народу. І. Огієнко шукає відповіді на такі запитання: 1) що створив український народ за довгі роки свого існування; 2) чи має народ свою оригінальну, своєрідну культуру; 3) чи має народ свою історію; 4) чи має цей народ право на автономію; 5) чи потрібні народкові школи та університети його ж мовою [10, с.3]. Дослідник розпочинає розповідати про культуру українців, описуючи народну творчість як головне джерело її творення: про українську народну пісню і поезію, про думи і спів, про гумор українців, наголошуючи на тому, що український фольклор матиме великий вплив не тільки на «стару й нову українську літературу», а й на «зростання української національної свідомості» [10, с.8-9], а в 21 ст. можна стверджувати, що «фольклор українського народу є його духовною історією, написаною народом, і яка нерозривно пов'язана у хронологічній послідовності з ходом та закономірностями розвитку його суспільства» [11, с.122]. Науковець зупиняється на культурному побуті українців, зазначаючи, що вони створили упродовж віків оригінальні вироби зі скла, глини, займалися плетінням, ткацтвом, вишивкою, різьбою, і всі ці ремісничі вироби мають оригінальний орнамент, типовий для українців. Інший етнографічний матеріал – одяг – теж володіє своє неповторною автентичністю. Окрім того, українці з давніх часів створили свій стиль будівництва, що, особливо, можна спостерігати при побудові українських церков з трьома банями та в їх прикрашанні іконостасами зі своєрідним різьбленням. Автор монографії наводить два приклади заборони використання автентичного у бутті народу. Так, посилаючись на А. Русова та М. Лисенка, І. Огієнко демонструє факт заборони царатом вживання у музичних творах слів українських народних пісень – дозволялося лише писати ноти. Демонструючи в книзі дві фотографії церков з рідного Брусилова, побудованих в українському церковному стилі, І. Огієнко розповідає про заборону царем Павлом І у 1800 р. будівництва церков «по-українськи» [10, с.8-16]. Науковець зазначає, що «старі наші церкви самі голосно розказують про талановитість народу», неодноразово нагадуючи у студії й аргументуючи фактами «відрізнення української церкви від московської» не лише «казань», а й піснесловом [10, с.17-18, с.40-41]. І. Огієнко згодом видав монографію про історію й розвиток української церкви, тому сучасні науковці зараховують його до засновників релігійної історіософії українського народу поряд з літописцем Нестором, полемістом П. Могилою та діячами української церкви в 20 ст. В. Липківським, І. Власовським, А. Шептицьким [3, с.26]. На сторінках монографії І. Огієнко розглядає історію української книги, тобто українського друкарства [10, с.21, с.31, с.34-37, с.52, с.56-57], перераховуючи велику кількість друкарень в Україні, при цьому науковець посилається на інших дослідників, і зауважує, що «в історії культурного життя України ці наші перші друкарні мають велику вагу» оскільки вони не тільки «ствердили народ», а й друкували наукові книги, в яких закликали «боронити свою віру», й постачали ці книги тривалий час не тільки до Росії, а до всього православного світу [10, с.57]. Автор монографії «Українська культура» детально зупиняється на історії рідної мови, наголошуючи на тому, що без неї не могло бути ні народу, ні його культури, оскільки «в самій мові нашої одбився дух нашого народу, по коренях слів можна довідуватися і про культуру нашу». Українська мова серед усіх слов'янських мов є найбагатшою на лексику, найвиразнішою на синтаксис, найбагатшою на синоніми, наводячи за приклад дієслово «говорити», що має узус поширення по всіх українських теренах і має 18 синонімів, кожний з яких володіє іншою семантичною конотацією [10, с.22]. Окрім того, науковець зауважує, що «за старі віки суд у нас був рідною мовою», що під-

тверджується сотнями тисяч актів у архівах Варшави, Львова, Вільнюса, Києва, наводячи за приклад українські слова з Литовського статуту [10, с.17]. І. Огієнко, роблячи посилання на тогочасних науковців (Ф. Зілінського, П. Житецького, Фр. Миклошича, С. Смаль-Стоцького, О. Шахматова та ін.), зазначає, що українська мова «дonesла чисту силу старовини..., зародившись десь на світінні суспільного слов'янського життя витепліла лихоліття татарщини, пережила утиски Польщі, наскоки Москви, і проте, перегорівши як криця, дійшла до нас чистою, свіжою музикою, незаплямованою, справді щирою слов'янською мовою» [10, с.23]. Музикою мови є її література і О. Огієнко зазначає, що українська література є дуже давньою, наводячи приклади книг, що були написані на землі українців. Це і старі літописи, й Ізборники Святослава, і «Руська правда» Ярослава Мудрого, й Остромирове Євангеліє [10, с.16; с.24-27]. У своїй студії автор зупиняється на ліриці 16-17 ст., на драматичній літературі 17 ст., на літературних творах 18 ст., згадуючи при цьому і фольклор, і апокрифічну літературу, і в розділі «Українська культура 19 ст.» (с.110-130) детально розглядає літературний процес у цьому столітті, назвавши імена видатних поетів та письменників. І. Огієнко був одним із перших науковців, які на базі наукових досліджень продемонстрували вплив української культури, а особливо літератури, на становлення та розвиток російської культури і літератури, зокрема, присвятивши розділ під назвою «Вплив української культури на московську» (с.59-130). І. Огієнко цитує слова з праці проф. А.С. Архангельського («Изъ лекцій по исторіи русской літературы», Казань, 1913, с. 80), який стверджував, що українська література «оказала великую культурную службу московской... Она явилась к концу 17 в. живым связующим звеном между далекой Москвой и Западомъ» [10, с.49] (про це також у 19 ст. писав В. Перетц [11, с.122]. – М.Н.). З давніх часів на території України займалися перекладацькою діяльністю – перекладали як українською мовою, так і з неї. Наприклад, «Євангеліє» багато раз було перекладене в 16 ст. українською мовою, а в 17 ст. граматику Мелантія Смотрицького було перекладено всіма слов'янськими мовами [10, с.41; с.50]. І. Огієнко не залишив поза увагою і розвиток освіти в давні часи та упродовж 18-19 ст. в Україні, згадуючи описи відомих діячів давньої європейської культури та свідчення в різних джерелах – від П. Алепського (1653 р.) до історіографій Острозької та Києво-Могилянської Академій. З високим розвитком освіти в Україні відбувався, звичайно, й високий розвиток науки, про що й зазначає І. Огієнко, пишучи, що «народ наш завше був вільним, завше поривався до науки» [10, с.165], і одним з перших у вітчизняній науці піднімає питання коріння української науки, оскільки «розвиток науки якнайтісніше пов'язаний зі становленням культури загалом» [12, с.198], і яку не одне століття вважали набутком іншого етносу. І. Огієнко акцентує увагу на тому, що «останнім часом запанувала єдина правдиво-наукова думка: звати українськими всі ті твори, що написані українською мовою або написані на українських землях, або ті, що мають виразні ознаки нашої мови» [10, с.26]. Науковець у своїй праці перераховує визначних науковців минулого (І. Гизеля, Лаврентія Зизанія, М. Смотрицького, П. Беринду, Ф. Прокоповича, Д. Ростовського та ін), зауважуючи те, що величезну роль українські науковці відіграли в слов'янській філології, філософії та історіографії [10, с.50-56] й вплинули на становлення і розвиток російської наукової думки [10, с.83-100]. І. Огієнко пише, що «у 17 та 18 віках ми створили культуру великоросам, але про це вони забули і не тільки забули, а й знати не хочуть» [10, с.237], поглядаючи «скоса на українську науку» та називаючи українців за їхнє новаторство у всьому «еретиками» [10, с.134]. Сучасні філософи характеризують українську філософію давніх часів як «специфічний філо-

софський феномен», що продемонстрував «досить високий загальнокультурний рівень класичної української думки не тільки на «загальноімперському», а й на європейському рівні», ... «зберігши свій виразно національний дух (про це свідчить і роздратованість цією обставиною Белінського та Чернишевського)» [5, с.287].

І. Огієнко був одним із перших дослідників української культури, який підкреслив, що культура українців «завжди одзначалася великою справжньою демократичністю» [10, с.125; с.206], тому ті методи та засоби, що використовувалися супротив розвитку культури українців, за визначенням ще однієї видатної особистості в бутті України В. Вернадського, були «репресивними», «каральними» [12, с.215] або ж «боротьбою офіційної Росії з українською народністю» [13, с.173] задля «остаточного злиття українців з панівною народністю і знищення шкідливого усвідомлення своєї національної особливості в українському населенні» [13, с.174]. А І. Огієнко у своїй студії класифікував це явище досить-таки демократично, назвавши розділ «Тернистий шлях (про кривди народів українському)» (с.130-262) і розповідаючи в ньому не тільки про кривди українцям та утиски розвитку їхньої культури, а й вперше у науковій думці з різних аспектів охарактеризував неодноразові спроби «стертя з лиця землі» цілого народу та методи, що використовувалися при цьому. Отож, І. Огієнко одним із перших використовує поняття «російська нівеліровка» [10, с.16], «державна нівеліровка» [10, с.111], що ми розуміємо під сучасним науковим терміном «асиміляція» (лат. «assimilatio», укр. «уподібнення» – «злиття одного народу з іншим з втратою одним з них своєї мови, культури, самосвідомості» [14, с.85]), оскільки в сучасній українській мові існує слово-термін французького походження «нівелювання» (фр. «niveler», укр. «вирівнювати»), що використовується як термін в геодезії та авіабудуванні, а також у переносному значенні як «стирання, ігнорування індивідуальних відмінностей» [14, с.581]. І. Огієнко, розповідаючи про давність існування права на українських теренах та про розвиток літературного процесу в 19 ст., використовує цей термін, що ще й не мав відповідника в українській мові, однак мав відповідника в поняттєвому розумінні цієї мовної одиниці, а саме – позначив явище, що нині є відомим як «русифікація» українців. О. Потебня у своїх працях використовував інший термін «денаціоналізація» [15, с.67-77], який позначає те ж саме явище, однак його можна використовувати як термін, що описує процес асиміляції одного етносу іншим в будь-якій країні. А про русифікацію українців І. Огієнко «одним з перших заговорив на сторінках своїх праць», іменуючи цей процес «русифікацією українського народу та його мови внаслідок авторитарної російської політики» [16, с.197]. О. Потебня намагався на науковому рівні пояснити це явище, наголошуючи на тому, що «денаціоналізація може бути причиною економічної та інтелектуальної залежності». Вона впливає на сприйняття, засвоєння будь-якої інформації і «послаблює енергію мислення». І взагалі – дозволимо залишити думку видатного мовознавця мовою оригіналу – «сводится на дурное воспитание, на нравственную болезнь» [15, с.73]. Ще в середині 19 ст. О. Потебня закликав українців думати та вивчати рідну українську мову, оскільки без неї «все украинские стремления построены на песке» [15, с.63-64]. І. Огієнко пише, що «русифікація України почалася повільно, але дуже давно». Цитуючи указ московського царя Олексія Михайловича про постриження козаків («Полное собрание Законовъ Имперіи», т. I), автор праці зазначає, що «почалася ота русификація з хохлів, а скінчилася душею» [10, с.142]. Думка науковця перегукується з думками Т. Шевченка, зображеними в поезії «Розрита могила» (1843): «...Ой Богдане / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір / На свою Вкраїну...». І. Огієнко описує державну, соціальну, культурну,

церковну та освітню русифікацію українців, намагаючись визначити її етапи, і в наступних своїх друкованих працях ще більше їх деталізувати. Посилаючись на працю С. Соловйова «Історія Росії», І. Огієнко зауважує, що головним ідеологом русифікації українців була Катерина II, яка «ненавиділа українців за їхню культуру» всіма силами пильнувала, щоб зруйнувати старожитні вольності українські, пильнувала, «чтобы век и имя гетманов исчезло, не токмо б персона какая была произведена в оное достоинство». Катерина домагалася зрівняти в усьому Україну з Росією, провести нівеліровку по всім українським житті; вона пильнувала вирвати з українців «развратное мнение, по коему поставляют себя народом от здешняго совсем отличным...» [10, с.163-165]. Проте, зазначає далі науковець, «всі ці урядові заходи проти української культури, що були в 18ст., видаються тільки іграшкою, коли ми їх порівняємо з тим, що робив проти нас російський уряд за 19 вік. За допомогою України, московська культура міцно звелася на ноги і всі сили свої пустила на те, аби припинити культуру нашу» [10, с.205]. Заборона на все, де лиш звучало слово українською мовою, – заборона на книжку, на школу, на церкву, на науку, на мистецтво і т.д. – «протягом цього «просвіщенного» віку». Науковець пише, що «цензура шматувала наші книжки, забороняла вживати слів «Україна, українець», виправляючи їх на «Малоросія, малороссь» [10, с.220]. Отож, царський уряд всіма засобами та методами намагався знищити українську культуру, знищити історичну пам'ять, аби знищити народ. Чеський письменник Мілан Кундера у 20 ст. так описав цей процес: «Перший крок до ліквідації нації – стерти її пам'ять. Знищити її книги, її культуру, її історію; потім написати нові книги, створити нову культуру, вигадати нову історію. Поволі нація забуватиме, якою вона була та якої вона є. Світ забуде її ще швидше» [17, с.270]. І. Огієнко, відобразивши всі етапи та засоби русифікації українського народу упродовж двох століть, закінчує свою працю твердженнями про факт існування української мови як головного ідентифікатора народу, його націєтвірного чинника, як одного з головних виразників культури, зауважуючи, що літературна українська мова взяла собі за основу демократичну народну мову, в той час як російська мова – церковно-слов'янську, тому носії цих мов і розпочали боротьбу один з одним, бо «мова високого штилю» ніяк не хотіла визнавати існування мови «низького штилю» (відповідно до термінології М. Ломоносова) [10, с.255], попри те, що М. Ломоносов мав на увазі різні соціальні верстви населення тодішньої Росії – дворян та селян. На початку 20 ст. В. Вернадський написав статтю «Українське питання і російська громадськість» (1915), яка не була опублікованою аж до кінця того ж таки століття, але була віднайдена українськими науковцями в Архіві рукописів радянської Академії наук наприкінці 20 ст. і в якій В. Вернадський наголошує на тому, що «український рух органічний і живиться корінням народного життя, то він ніколи не згасне» [13, с.176] ні в мові, ні в історії, ні в культурі, попри «тернистий шлях, тягар чорної недоли» [10, с.264] 18-19 ст. А про роки утисків та знищення української культури і українського народу в 20 ст. вже написано багато і буде написано ще більше, починаючи від М. Хвильового і закінчуючи І. Дзюбою. І якщо М. Хвильовий у 1926 р. ставив запитання «Україна чи Малоросія», то І. Дзюба – «український Орвел нашого перехідного періоду» [17, с.278] – у 60-ті рр. минулого століття сформулював запитання інакше «Інтернаціоналізм чи русифікація?», відкривши для себе «зневажену правду України» [17, с.2], за висловом Є. Сверстюка, на перше місце в русифікаційних заходах радянщини поставив українську культуру [17, с.159-168], а на другому місці – українську мову [17, с.168-174], що, як відомо, лиш підтверджує той факт, що зміна дворянства на пролетаріат в Росії нічого не змі-

нила в державній політиці стосовно українців. І. Дзюба цитує слова Ф.А. Дістервега: «Мова для людини священна. Посягати на неї, пограбувати її від людини, нав'язувати їй чужу – означає посягати на корінь життя людини... Через мову народ живе, в ній втілений його дух» [17, с.71], а І. Огієнко стверджував у своїй студії те, що «мова це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості» [10, с.235], тому мову «так старанно пильнували, аби заборонити, аби звести та знищити її дощенту», й використовує народне прислів'я: «Бо німого, мовляв, попхасш, куди забажасш» [10, с.240]. Наукова інтерпретація І. Огієнка на початку 20 ст. одного з головних смислообразів буття людини і відповідно цілого народу – українського – його культури, невід'ємною часткою якої є всі інші смислообрази буття людини – її мова, її історія, її мистецтво, її народ і т.д. – демонструє світоглядний менталітет українців, що має всі ознаки «екзистенціально-гуманістичної ментальності» [5, с.296] в історичному розвитку українства і його історично пам'яттю та наочним відображенням колективного досвіду народу. Сучасні наукові студії є лиш фактологічним підтвердженням матеріалу, викладеного І. Огієнком про українську культуру. Це велика кількість друкованих праць, які лиш розширюють кругозір людини стосовно матеріальної та духовної культури українців у минулому. Напр., п'ятитомна праця, обсягом майже 6000 ст., Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського, де науковці наголошують на тому, що «надзвичайно багате, насичене різними впливами, неповторно розмаїте мистецтво України, чи не єдине серед європейських країн, може репрезентувати спадок, в якому присутні ланки майже всіх віх її історії...» [18, с.624]. А сучасна джерельна база великої кількості дослідженого матеріалу є лиш підтвердженням фактологічного матеріалу, відображеного в студії І. Огієнка «Українська культура» на початку 20 ст. Що ж стосується останнього розділу праці, то в сучасних новітніх працях можемо знайти також підтвердження русифікаторської політики і не тільки царської Росії. Українські філософи пишуть, що «українська національна культура за 350 років колоніального існування в рамках Російської (включаючи й радянських період) імперії зазнала значно більше втрат, ніж за часів татаро-монгольської навали» [5, с.257].

Список використаних джерел:

1. Булаховський Л.А. Загальне мовознавство / Л.А. Булаховський // Вибрані праці : в 5 т. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1. – 495 с.
2. Попович М. Бути людиною / М. Попович. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – 223 с.
3. Кислюк К.В. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції / К.В. Кислюк. – Харків : ХДАК, 2008. – 288 с.
4. Субтельний О. Україна Історія [Електронний ресурс] / О. Субтельний. – Режим доступу: www.ukr.lit.org/orest_subtelniy_istoria_ukrainy.pdf.
5. Бичко І.В. Філософія / І.В. Бичко, В.Г. Табачковський, Г.І. Горак. – К. : Либідь, 1993. – 576 с.
6. Чижевський Дм. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Прага, 1931. – Режим доступу: www.iizbornyky.org.ua/chyph/chyph_01.html
7. Горбач Н.Я. Теорія та історія світової і вітчизняної культури / Н.Я. Горбач, С.Ф. Гелей, З.П. Російська. – Львів : Каменяр, 1992. – 188 с. – Режим доступу: www.edukuigi.com/kulturopogiya_view.php=01.html
8. Хвильовий М. Україна чи Малоросія / М. Хвильовий. – Режим доступу: www.ukr.lit.org/khvyliovyi-ukraina_chy_malorosia.pdf.
9. Дзюба І.М. Русифікація вчора, сьогодні... і завтра? / І.М. Дзюба // Від чорносо-тенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. – К. : Вид-во «Києво-Могилянська академія», 2011. – С. 405-489.

10. Огієнко І. Історія української культури: коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко – Вінніпег : Тов-во Волинь, 1979. – 272 с. – Режим доступу: www.diasporiana.org.ua/ukrainica/2521-ogyenko-i-istoria-ukrayuinskoyi-kulturi-korotka-istorya=kulturnogo-zhittyi-ukrayinskogo-narodu.html
11. Марченко Н. Аксиологічний аспект розгляду надбань українського фольклору як одного з головних націєтвірних чинників / Н. Марченко // Література Фольклор Проблеми поетики. – К. : КНУ, 2013. – Вип. 39. – Ч. I. – С. 117-126.
12. Грабовська І. Філософія українського буття / І. Грабовська, Т. Ємець, О. Мосцяєв. – К. : Українська видавнича спілка, 2006. – 295 с.
13. Вернадський В.І. Українське питання і російська громадськість / В.І. Вернадський // Вітчизна. – 1988. – №6. – С. 172-178.
14. Словник іншомовних слів / СІС. – К. : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1985.
15. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація / О. Потебня. – Нью-Йорк : Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1992. – 155 с.
16. Марченко Н. Відображення ролі Тараса Шевченка в історії України в поезіях-присвятах Івана Огієнка / Н. Марченко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія філологічна. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. XII. – С. 196-204.
17. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2010. – 336 с.
18. Історія українського мистецтва : в 5 т. / НАН України ; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського ; голов. ред. Г. Скрипник, ред. Р. Михайлова, Р. Забашта. – К., 2008. – Т. I. – 710 с.

The article deals with one of the monographs by Ivan Ogyienko «Ukrainian culture» (1918). I. Ogyienko has described the Ukrainian culture as the main factor of national identity. The Ukrainian culture started to form long time ago, passed the difficult period of the making and the development as the source of Ukrainian folklore. The Ukrainian culture experienced the systematic discrediting of the national historical and cultural values of the Russian policy in the 18-19 centuries as the policy of the russification of the Ukrainian folk. The scientist described the russification on political, cultural, historic, ecclesiastical and educational levels. The concept culture has demonstrated historic memory and cultural memory of the folk, has proved the collective experience in the folk existence, and has indicated the world-view national mentality of the Ukrainian folk that was determinated as the mentality of existential humanism. The study by I. Ogyienko has showed the influence of the Ukrainian culture on the Russian culture in the 17-18 centuries.

Key words: culture, folklore, tradition, language, science, literature, cultural influence, russification.

Отримано: 09.02.2017 р.

Л. М. Марчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ХОЛМЩИНА» У ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМАХ ІВАНА ОГІЄНКА (ЗБІРКА «ВІКОВІ НАШІ РАНИ», ВІННІПЕГ, 1960): ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті описуємо концепт «Холмщина», який функціонує в драматичній поемі Івана Огієнка як ментальне утворення, яке передає авторське бачення та опис морально-духовного та ментального простору культури через вербалізацію мовних сутностей. Актуальність роботи визначається необхідністю з'ясування бачення подій I половини XX ст. на Холмщині очима науковця, письменника, священника української церкви – очевидця подій 40-х років XX ст. на Холмщині – та вербалізації цих подій засобами мови.

Ключові слова: концепт, лінгвокультурема, ментальність, менталітет, картина світу.

Проблема взаємозв'язку мови і культури має давню традицію, яку розробляють представники таких напрямів досліджень синтезованого типу, що виникли на стику лінгвістики та культурології, як етнолінгвістика, лінгвокультурологія. Таким чином, лінгвокультурологічний аспект у мовознавчих студіях спрямований на вивчення людини як носія мови, мовну особистість, яка презентує особливості національного мислення, світогляду, ментальності, що має свої витoki в культурно-моральному досвіді народу.

Акцентуючи увагу на культурній наповненості тексту, зазначаємо, що саме лексико-семантичний рівень є тією базою, яка наповнює текст інформацією та стає перспективним об'єктом для лінгвокультурологічних досліджень. Експресивні та модальні лексеми працюють в тексті як експлікатори екстралінгвістичної реальності та інтенсифікують ціннісну картину світу.

Серед вітчизняних дослідників, які описували мисленнєво мовленнєву діяльність носіїв української мови, яка тісно пов'язана з національною ідентичністю, зазначаємо В. Жайворонка [4], С. Єрмоленко [3], В. Кононенка [5-6], Л. Мацько [8], Т. Радзівєвську [13], О. Селіванову [14] та ін. У 2009 році захищено дисертацію «Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини XX ст.» (Н. Медвідь) [11].

В семантичному просторі української мови виділяються значимі такі базові концепти-структури менталітету, як «душа», «доля», «любов», «гріх», «спокута», «батьківщина», «правда / кривда» та ін. Актуальність статті визначаємо можливістю виявлення ціннісного опису концепту «Холмщина» у значенні малої батьківщини Іваном Огієнком на фоні універсального концепту «Батьківщина» або «Україна» та опису національно-детермінованого та культурно зумовленого змісту цього концепту в українській історичній картині світу.

Поняття концептуалізації розуміємо як «...один із процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкованні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки. Результатом К. є формування концептуальної системи, складниками якої є концепти – інформаційні структури свідомості, різносубстратні за способами формування та представлення знань про певні об'єкти та явища» [14, с.256].

Матеріалом для аналізу стала збірка драматичних поем Івана Огієнка «Вікові наші рани», а саме поема «Невинна кров. Многостраждальна Холмщина» [12].

Трагічну історію холмсько-підляських українців під час Першої світової війни і після двох світових воєн можемо простежити за фундаментальною працею чернівецьких та львівських дослідників, які піддали компаративному аналізу величезний пласт архівних документів та матеріалів, почерпнутих в архівосховищах України, Польщі та Канади щодо суспільно-політичного життя холмсько-підляських українців у Польщі в 1915-1947 рр. [9].

Топонім Холм (Хелм) з історичного аспекту має таку етимологію: **Холми** – с-ще міськ. типу, Корюків. р-н Чернігів. обл....; засн. у сер. XVII ст...., Chołmy, Borki (1880). Ойконім виник унаслідок онімізації форми мн. ГТ холм (діал.) «гірка» < д. рус. хълмъ, хълмь, хълмь, холмъ <псл. *хъить [ЕСУМ 6, 195]; пор. нпХолмець, Холмисте, Холмівка, Холмове, Холмогір'я, Холмогорки, Холмок в Україні..., д. рус. м. Холм, пол. Хелм, Холмска височина, Холмска Русь, Холмщина [ЕУ 10, 3612, 3615], прикарп. Омоніми Хом (3), Хома (2), Хомі (у мн.), в основі яких відбулося спрощення плавного –л–... Істор. назва Borki мотивована формою мн. ГТ борók (див. Борók) [8, с.494].

Грушевський М. у праці «Хто такі українці і чого вони хочуть» описує, щона Всенародному з'їзді Холмщини, який відбувся 7-12 вересня 1917 р. в Києві, було чітко підкреслено:

1. «Народ Холмський визнає себе народом українським.
2. Доля його повинна бути спільною з долею всего Українського народу.
3. Через те губернія Холмськані в якому разі не може прилучитися до королівства Польського, а повинна бути прилучена до автономної України в межах федеративної демократичної Російської республіки і тепер же повинна бути під управлінням Центральної Ради і Генерального Секретаріату» [1].

Іван Огієнко, представник уряду УНР, перший ректор Кам'янець-Подільського державного університету (тепер Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка), заснованого урядом Павла Скоропадського, тісно пов'язаний з Холмщиною. У період еміграції Іван Огієнко, будучи відцем, спочатку приймає чернечий постриг (особисте горе та суспільно-політична ситуація в Польщі на період початку Другої світової війни спонукали до важливого рішення – прийняти чернечий постриг. Цьому певною мірою сприяло і те, що українські віруючі хотіли мати свого єпископа з числа українців, мріяли про здобуття автокефалії Української церкви. 6 жовтня 1940 р. І. Огієнко звернувся з прощальною промовою до тих, хто знав його як професора, а 19-20 жовтня 1940 року на Холмському Соборі був хіротонований (під ім'ям Іларіон) у сан єпископа. Перебуваючи на цій високій посаді зміцнював українську церкву на Холмщині за допомогою введення української мови в богослужіння. Виголосив сотні проповідей, багато з яких були видані, або розійшлися в рукописних списках. У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається «Холмський Православний Народний календар на 1944 рік», виданий в українській друкарні, заснованій Митрополитом Іларіоном на Святій Данилової Горі [2]. На 35-37 сторінках цього календаря друкується проповідь виголошена «Смирним Іларіоном, з ласки Божої Архієпископом Холмським і Підляським до всього Всечесного Духовенства, Преподобного Монашества та до всіх Боголюбивих вірних нашої Холмсько-Підляської Православної Єпархії перші слова проповіді звучать так: «Радісна подія трапилася в нашому невимовно тяжкому житті, радісна і велика: Пречиста вернулася знов до Холма». Варіант до друку було надано «В Богоспасаємому місті Холмі, в Архiepіскопській палаті, на Святій Данилової Горі, року Божого 1943-го, вересня 14 (27)-го дня, на день Воздвиження Святого Хреста й на день повернення Чудотворного Образа

Пречистої Божої Матері до міста Холма». На сторінках 38–45 розміщена стаття «Три роки!...», написана протоієреєм Григорієм Метюком, це своєрідний звіт про роботу Митрополита Іларіона на посаді архієпископа Холмського і Підляського. Вперше на українських землях Холмщини і Підляшшя здійснювали відправи рідною мовою.

Проте історія Холмщини досить трагічна для українського народу. Зараз Холм (Хелм) – територія Польщі.

Компонентний аналіз драматичної поеми «Невинна кров» дозволив виділити нам низку лексем, які наповнюють сферу цінностей людини, пов'язаних зі змістом життя та місцем Батьківщини у моральних цінностях людини.

Називаючи головних героїв, автор дає їм характеристику, а, насамперед, національно ідентифікує. Міщанин І і II – міщани м. Холма. Патріоти холмщаки «руські» (українці) з діда-прадіда; парубчак з м. Холма, «руський» (українець).

Макроконцепт «Холмщина» у цьому тексті складається з ментальних одиниць «Ікона Пречистої Диви Холмської Божої Матері», «Боротьба», «Свобода», «Рідна земля», «Віра». Холмщина – батьківщина, яку весь час треба захищати як рідну неньку, бо про неї забула Україна:

*Про нас забула й рідна мати,
Ми сироти в свого народу...
І хто нас буде рятувати
У цю грізну й страшну негодую? (32).*

У 1001 році на Данилової горі в місті Холмі побудували собор Пресвятої Богородиці, куди поставили ікону. З того часу ікона стала називатися Холмською. У 1240 році полчища татар взяли в облогу місто Холм. Благаю чи порятунку, міщани молилися перед іконою Пречистої. Коли жителі винесли ікону на кріпосні вали, татарам здалося, що мури, які оточували місто Холм, піднялися до неба, і загарбники кинулися втікати.

У Холмському соборі поховано багато українських князів. Поміж ними князь Данило (1264 р.) та князь Василькович (1288 р.). Місто Холм і вся Холмщина притримувалися своєї віри і не цуралися свого українського коріння. Нескінченим потоком до Холмської чудотворної ікони приходили вірні Православної церкви. Вони молилися до своєї заступниці.

Описує ці події та ставлення до них головних героїв-процан, які йдуть на прощу до Данилової гори та Ікони Холмської Матері Божої Іван Огієнко та закликає любити свої Святині. Між рідною землею, Святинями та рідною матір'ю автор ставить знак рівності.

*Любім свої Святині,
Вони душа народу:
Тепер вони єдині
Несуть нам насолоду!
Любім свої Святині,
Як любім рідну маму:
Хоронять нас понині
В чужу не впасти яму! (14).*

Для Батьківщини Іван Огієнко знаходить епітети: *Край Рідний, Святая Холмщина, Холмщина кохана, Холмщина кривава, Холмщина розп'ята, Велична Святе, о Холме наш рідний, Зірка Порання, Побідний прапор всенародній.*

Інтенціоналінгвокультурного поля «Холмщина» має, насамперед, мовні утворення, які відбивають сферу вищих цінностей, пов'язаних зі змістом життя. Це опис боротьби за незалежність, створення мовного портрета князя, який допомагав возз'єднатися з Україною, не зраджував її.

*Невинної крові вже досить,
Дай, боже, спасіння холмцанам, —
Змордований люд Тебе просить
Послати видужанням ранам...
Ми віримо, нас Україна
Згадає у теплому серці, —
І враз оживе ця руїна,
І вийде побідно у герці! (21).*

Один з героїв поеми — сліпий бандурист розповідає думу про князя Романа (1173-1205) як він засоромив папських послів:

*І меча припинає при боці.
Ним зібрав Україну всю разом:
Все життя пильно мав він на оці, —
Не пускати земель сапопасом (26).*

Також співає бандурист і про князя Галицького Юрія II (1323-1340). Саме в цій пісні бандурист оплакує смерть князя: *Й несуться ридання та стони, — Чи то по Вкраїні, чи Юрі?... (19).*

Мікроконцепт «Боротьба» складається із слів-понять *боротьба, прагнення до незалежності та перемога* (а, отже, і зупинення кровопролиття).

Напр., це напад татар на чолі з ханом Бурундеем на Холм 1259 року:

*Ой насунули з Сходу грозовії хмари,
Та й сонце святе заступили,
Облягли з всіх сторін красивий Холм наш татари,
Й відбить мусульман нема сили... (23).*

Або події переділу Холму як української землі:

*Ми віримо, нас Україна
Згадає у теплому серці, —
І враз оживе ця руїна,
І вийде побідно у герці! (21);
Холмцанам вже **досить**
Невинної крові, —
Хай Бог нас оросить
Дарунком любови! (21).*

Дієслово *досить* повторюється в поемі: *невинної крові вже досить*; саме таким зворотом автор закликає до примирення.

Описуючи боротьбу, Іван Огієнко постійно вживає окремі лексеми та сполуки: *люті чвари, віковична неслава, руїни, згинути в муках, смертельні вади (гріхи), кров невинна, вої, в боях купалась слава, будемо вічно боронити.*

Іван Огієнко описує події на Холмщині після першої світової війни. Саме у розрізі них концепт «боротьба» сприймається через концепт «віра», оскільки православні святині, які представляли українську церкву, переходили під юрисдикцію католиків. Іван Огієнко описує ці події, надаючи їм негативної оцінки.

*Хто нищить Святощі Господні,
Хто пам'ятки руйнує Божі,
Той конче стане край безодні,
Й вона ковтне діла негожі!.. (45).*

Серед артефактів описує Іван Огієнко Святу Данилову Гору як святу пам'ятку для холмцан: *Данилова Гора або Гірка, за новішого часу — Свята*

Данилова Гора. Висока й розлога, уся в тихих деревах. На ній: Палати Єпископські (перше Палати короля Данила), величний стародавній Собор короля Данила. Церква Свв. Кирила й Методія. Улюблене місце сходін молоді та відпочинку усіх міщан Холма й холмицаків. Тут же і Цвинтар [12, с.9]. Спостерігаємо елементи високого стилю з позитивною оцінкою. Цю гору автор порівнює з місцем, де розташована Києво-Печерська Лавра, і закликає любити Святині, бо в них – єдність, віра та відчуття захищеності своєю країною.

*І Холм – наша слава, Святиня всевічна,
Побідний прапор всенародній, –
Найбільша це зброя для нас обосічна,
Єви́н для наро́ду Господній!... (15).*

Ікона Холмської Чудотворної Божої Матері – центральний образ поеми. У молитві до Пречистої Діви Холмської герої поеми – прочани вживають такі звертання: *Милості́ва, Ти наша Правда і Сила, Уті́ха солодка для всіх нас Одна Ти, Пречистая Мати, Марі́є, Чиста Марі́є, Мі́цна Оборона, Мати Спасі́ння, Пречиста Діви́це, Славні́шая од Серафимів, Скорбна́я Мати, Свята Неве́сіснаНеві́сто, небесна́я Роже, райська Лелі́є, наша Госпо́жже, Пречистая Діво Марі́є*. Саме до неї співають Гімни. А гімн за словником «урочистий хоролий музичний твір на слова символічно-програмового змісту, символ держави» [7, с.225], це твір культового або світського жанру, але високого стилю.

Таким чином, створюємо концепт «Холмщина», в центрі якого такі ядерні лексеми – *Холм, Холми́щина, холми́цани, холми́цаки, Украї́на, Холмська Бож́а Мати*. На периферії лежать лінгвокультурологічні лексеми, що перетинаються із ядерними, проте є більш узагальненими.

У структурі концепту яскраво яскраво простежується **шкала сакральної сфери** (*віра, дух, душа, Святиня, Діва Пречиста, хрест, Ікона, Моління, пахо́щі райські, Данилова Гора, Собор, сові́сть, Ві́ра Права та ін.*) та **шкала морально-етичної сфери** (*ві́ра, боротьба, свобода, Рідна Мати, рідна мова, чесні́сть, патріотизм тощо*).

Духовно-моральні мікроконцепти, які займають місце в ядерній та центрально-периферійній частині, збагачують авторське бачення концепту «Холмщина» та відбивають трансформаційні процеси, що репрезентують зміну системи цінностей, відображену в свідомості носіїв мови.

Таким чином, міняються моральні установки суспільства – міняється ціннісний континуум концепту. Концепт «Холмщина» для Івана Огієнка близький до концептів «Украї́на» та «Рідний край», ядерними лексемами яких він часто вербалізується. Зазначаємо, актуальність аналізу такого концепту, оскільки соціальні та культурно-історичні зміни вплинули на розуміння його як української землі, тому розуміння його, структура і зміст змінилися через соціокультурну, політичну обстановку в суспільстві та належності носіїв мови до різних культур та професій. Проте основна думка, яка була закладена автором в епіграфі до збірки, донесена до читача та вербалізована саме в аналізованому концепті:

*Я взяв своє серце малими руками
Й віддано поклав Україні до ніг,
І юна любов розцвіла ся між нами
І став я орати твердий переліг.
Й нікому вже більше не дав я любові,
Бо другого серця кохати не маю,
І вірним зостанусь, аж дошки соснові
Єдину любов мою спинять безкраю... (1940. 9. X).*

Список використаних джерел:

1. Грушевський М. За Холмщину / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 219-221.
2. Дудар Т. Матеріали Івана Огієнка у фондах Волинського краєзнавчого музею / Т. Дудар. — Режим доступу: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/materiali_ivana_ogienka_u_fondakh_volinskogo_kraeznavchogo_muzeju/1-1-0-104.
3. Єрмоленко С. Літературні тексти як мовно-естетичні знаки національної культури / С. Єрмоленко // Літературна мова упросторі національної культури / відп. ред. Л.І. Шевченко. — К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2004. — С. 58-74.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В.В. Жайворонок. — К.: Довіра, 2006. — 703 с.
5. Кононенко В.І. Мова в контексті культури / В.І. Кононенко. — Івано-Франківськ: Плай, 2008. — 391 с.
6. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія / В.І. Кононенко. — К.: Вища школа, 2008. — 327 с.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / авт.-укладач Ю.І. Ковалів. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — Т. 1. — 608 с.
8. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України / В.В. Лучик; відп. ред. В.Г. Склярєнко. — К.: ВЦ «Академія», 2014. — 544 с.
9. Макар Ю.І. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи / Ю.І. Макар, М.М. Горний, В.Ю. Макар, А.І. Салюк. — Чернівці: Букрек, 2011. — Т. 1. Дослідження. — 880 с.
10. Мацько Л. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту / Л. Мацько // Культура слова. — 2011. — Вип. 75. — С. 56-66.
11. Медвідь Н.С. Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст.: дис. ... канд. наук: 10.02.01 / Н.С. Медвідь. — К., 2009. — 186 с.
12. Митрополит Іларіон. Вікові наші рани. Драматичні поеми / Митрополит Іларіон. — Вінніпег, 1960. — 271 с.
13. Радзівєська Т.В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору і руху / Т.В. Радзівєська // Мовознавство. — 1997. — №4-5. — С. 17-26.
14. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. — Полтава: Довкілля-К, 2006. — 716 с.

In the article the concept «Kholmshchyna» it described, it functions in dramatic poem of Ivan Ohienkoas mental formation that transmits the author's vision and description of moral and spiritual and mental space of culture through verbalization of linguistic entities. The topicality of the work is defined by clarifying the vision of the events of the first half of the twentieth century. in Kholmshchyna (Chelm Land) with the own eyes of scholar, writer, priest of the Ukrainian church – witness the events of the 40s of the XXth century. in Kholmshchyna – and verbalization of those events by means of language.

Key words: concept, linguisticcultures, mentality, picture of the world.

Отримано: 09.03.2017 р.

О. М. Матковський

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

ЗНАЧЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ СТУДІЙ І. І. ОГІЄНКА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті запропоновано розгляд культурно-просвітницьких ідей Івана Огієнка, поданих в книзі «Українська культура». Автор репрезентує узагальнені міркування стосовно ваги дослідження І.І. Огієнка; дає оцінку праці вченого; осмислює значущість висновків І. Огієнка для розбудови національно-культурних дослідних студій; звертає увагу на окремі питання, висвітлені вченим (про багатство рідної мови, про самобутність української пісні, про художню майстерність етноносіїв культури, про літературно-мистецьку творчість); підкреслює значущість висловлених думок вченого для становлення української культури в світовому вимірі.

Ключові слова: українська культура, національна культура, науково-дослідна парадигма вченого, наукова діяльність.

Постановка проблеми. І.І. Огієнко – унікальна особистість в історії нашої й світової культури, науки, державотворчої діяльності. Внесок ученого в розбудову національно-культурних студій – неоціненний. Сьогодні, на наш погляд, недостатньо звернено уваги на цілісне, глибинне осмислення роздумів І.І. Огієнка про вагу, велич і значущість нашої культури на світових теренах. Його праця «Українська культура», довгий час замовчувана, нині усвідомлено сприймається нами як ґрунтовна розвідка, що стала фундаментом для розбудови вітчизняних культурологічних студій. Висловлені в розвідці ідеї, міркування, висновки не повторюють жодне з досліджень. Зазначене мотивує актуальність обраної тематики для науково-дослідних спостережень.

Аналіз останніх досліджень. Науковий доробок ученого, його різногалузеву діяльність в різних аспектах вивчали А. Алексюк, Т. Беценко, О. Біла, А. Білан, С. Білокінь, А. Богуш, С. Болтвінець, Л. Бондарчук, А. Бурячок, С. Вардеванян, С. Гальченко, Я. Ганіткевич, С. Геник, І. Гирич, В. Головченко, О. Гривнак, Т. Гришенкова, Н. Дічек, Н. Жук, М. Жулинський, Завальнюк О., В. Задорожний, А. Качкан, Т. Ківшар, Ю. Ковалів, В. Коваль, О. Ковтун, А. Колодний, Б. Кобзар, І. Кубинська, Л. Кудрик, І. Кучинська, М. Левківський, Л. Ляхощка, В. Ляхощкий, В. Майборода, Г. Макренко, С. Мартиненко, А. Марушкевич, В. Мацько, О. Мишанич, О. Музичук, Н. Ничкало, О. Новак, М. Онуфрійчук, Г. Опанасюк, Л. Орехова, О. Пальоха, В. Пашенко, Л. Підвисоцька, Л. Полюга, Ф. Погребенник, В. Постовий, Л. Рева, Т. Роняк, Г. Сагач, М. Скалецький, Є. Сохацька, Д. Степовик, М. Тимошик, З. Тіменник, І. Тюрменко, І. Федоров, Л. Федорова, Л. Філіпович, І. Шоробура та ін. Вартісними є монографія М. Тимошика, кандидатські дисертації (І. Кучинська, Л. Ляхощка, В. Мацько, А. Марушкевич, Г. Опанасюк, О. Гривнак, Т. Роняк, Є. Сохацька, З. Тіменник).

На культурно-просвітницьку діяльність І.І. Огієнка звернула увагу Є. Сохацька. Національна культура для І. Огієнка була найвищим мірилом та найдосконалішим еталоном буття людини. Показово, що вчений мислив не вузько, а масштабно і глобально. Він вважав, що українська культура – відкрита за своєю суттю, вона поєднує пізнання історичного досвіду рідного народу з усвідомленням його належності до загальнолюдського культурологічного процесу. Вчений високо поцінював вартісність української культури, розглядаючи її досягнення в світовому вимірі.

Мета статті: схарактеризувати значення праці Івана Огієнка «Українська культура» в історії національних науково-дослідних студій.

Основне завдання – показати значущість науково-дослідної парадигми Івана Огієнка в царині культурологічних студій.

Об’єктом наукового спостереження обрано працю Івана Огієнка «Українська культура».

Предметом наукового аналізу – концептуальні положення вченого з галузі культурологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Український вчений Іван Огієнко, митрополит, політичний, громадський і церковний діяч улітку 1918 року виступив за-сновником і став першим ректором Кам’янець-Подільського державного українського університету, в якому пізніше почав читати курс лекцій «Українська культура». Саме за цими лекціями була видана його книжка «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу». У ній знаходимо унікальні, самобутні роздуми з фактами, доказами і незаперечними міркуваннями про культуру давньої України.

Завдяки праці Івана Огієнка можна повно, вичерпно і докладно довідатись про всі надбання, що створив український народ за довгі роки свого існування. Актуальність означеної тематики і проблематики – незаперечна. Сучасний громадянин України зобов’язаний бути широко обізнаним з минулим свого народу.

На час написання книжки Україна прагнула автономії, тому науково-дослідні студії І.І. Огієнка з історії української культури давали відповідь на низку злободенних і животрепетних питань: чи справді ми маємо право на вільне життя, чи ми маємо право на автономію, якої домагаємось; чи народ наш – окремий народ, чи він має свою культуру – оригінальну, своєрідну; чи справді нам потрібні окремі школи з нашою мовою, окремі університети.

На всі означені питання Іван Огієнко хотів дати якнайвичерпнішу відповідь своїми лекціями та дослідженнями. Це було особливо необхідно, оскільки тодішня Україна зазнавала неабиякої русифікації, знищувалася українська культура, а з нею і мова, освіта, історія. Митрополит казав так: «...бо коли ж наша мова має свою довгу історію, коли про цю історію можна викладати цілий курс університетський, то значить єсть справжня мова, а коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ» [4, с.3-4]. Іван Іванович Огієнко хотів донести автентичні, глобальні відомості про українську культуру – вікову культуру нашого народу як нації до широкого кола читачів.

Праця І.І. Огієнка написана проникливо і щемно, з великою душевною скорботою про складні часи. Відчутне величезне вболівання за минуле народу. Емоції вченого надзвичайно палкі, чесні й ширі. Він тужить про тяжку долю, яка спіткала український народ. Якраз тоді, коли закладалась велика держава, коли можна було сподіватись на краще життя, татари вкрили наш край і «підрізали крила народу-орлу». І ця татарська неволя навіки важким тягарем лягла на його долю. Далі за татарами була Литва, а за Литвою Польща, а за Польщею Москва. Україна не могла зупинити навалу і розпочати вільне життя [4, с.4].

Історику та митрополиту Івану Івановичу Огієнко, як і всьому світові, було відомо, що наші землі – надзвичайно родючі, за що і велася споконвічна боротьба. На цих землях виріс народ-велетень, народ своєрідний, великий та сильний, талановитий та тямучий. І не дивлячись на всі перешкоди, що завжди ставали йому на дорозі, народ український утворив своє власне життя, сформував велику своєрідну культуру. Можна тільки дивуватись і благоговіти,

поділяючи емоції та переживання вченого стосовно міркувань, як наш народ, ідучи тяжким тернистим шляхом, зміг виплекати велику самобутню культуру.

Вдаючись до таких емоційно-задушевних історичних ракурсів, автор головним чином прагнув переконати, що українська культура, незважаючи на те, що зазнавала впливу політики країн-загарбників, все ж таки залишається оригінальною, своєрідною та неповторною. Показово, що І.І. Огієнко осмислив досягнення нашої культури у всіх галузях життєдіяльності етноосіїв (у музикології, мовознавстві, літературознавстві, освіті, книгодрукарстві та ін.). Автор аналізованої праці розвиток української культури поділяє на етапи, що висвітлено у відповідних розділах: «Українська культура за давні віки» (пісенна творчість, орнамент, одяг, будівлі, право, письмо, книгодрукування, церква, освіта), «Вплив української культури на московську» (різногалузева загарбницька діяльність Москви), «Українська культура XIX-го віку», «Тернистим шляхом (про кривди народів вкраїнському)».

Незрівнянними й незаперечними, на наш погляд, видаються роздуми вченого про значущість у світовому масштабі національної пісенної творчості. Він розглядав українську *пісню* як одну з ознак нашої багатой культури й яскравої талановитості. Іван Іванович Огієнко вважав, що такої пісні не має жоден з інших народів, хіба що тільки серби: «Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними... Любовні пісні рано появились в Україні і їх скоро занесено на північ» с.6 У Москві та Петербурзі в другій половині XVIII століття наша народна пісня була дуже поширеною, що видно з рукописних або друкованих співаників Чулкова, Новикова й інших. В рукописах XVIII століття знаходимо багато українських народних пісень, перероблених на московський лад. Мотиви нашої української народної пісні і наших старих козачих дум можна розпізнати і у церковному співі, наприклад у Лаврському. Український церковний спів подобався цареві і патріархові, і він швидко розійшовся по всій імперії. Знать російської імперії часто запрошувала до себе на службу українців-музикантів, і ті вчили їх музиці та співам. Одним з них був і наш філософ Григорій Сковорода [4, с.6].

Не полишив увагою вчений народний героїчний епос. Він підкреслював, що українські *старі думи козачі* відомі на весь світ. Наголошував на тому, що вони мають велику літературну вартість; вказував на їх ознаки, зокрема на те, що перейняті сумом, журбою і справляють велике враження навіть на чужинців: не дарма ними зацікавлена була навіть церква, що перенесла їх до свого співу. Такі пісні завжди мали, мають і матимуть вплив на ріст української національної свідомості. Із досліджень історика видно, що народ український створив свою власну музику, створив свої власні музичні інструменти – ліру, кобзу.

Іван Іванович Огієнко звернув увагу на український *орнамент*. Автор вважав, що багата, пишна природа нашого чарівного краю сама спонукала своїх мешканців до всякого роду мистецтва. Вироби із скла, глини, плетіння, ткацтво, різьба по дереву, наші вишиванки, фартухи, навіть задки на чоботях, наші килими – все це свідчить про талановитий народ, що і зміг створити оригінальну культуру.

Дослідник помітив, що український в *сумор* відомий на весь світ. Наша народна література представляє найкращі світові зразки.

Наукові студії Івана Івановича Огієнка торкаються й української *форми письма*, що створене ще в давні часи. В найстаріші віки київський устав, а потім і півустав визнані найкращою формою письма. Коли виникло скорописне письмо, то українське письмо вважалося, на думку автора, далеко кращим за письмо московське, – «наш скоропис був своєрідним, окремим і його ви ніколи не змішаєте ні з яким другим письмом» [20]. Учений наголошує, що до створення у XVIII столітті у Москві нової форми скорописного письма причет-

ні українці. Та й не дивно: по всій Росії у XVIII столітті вчителями по школах були переважно українці, і саме вони вплинули на становлення письма.

Іван Іванович Огієнко переконував, що яку б сторону життя не взяли до уваги, скрізь можемо побачити, що наш народ виявляє себе окремим, своєрідним народом, народом з самостійною культурою. Український народ виробив свої звичаї, зокрема, такі, як родини, хрестини, свої вірування й переконання, створив свій побут, свій зовнішній вигляд (імідж) — зачісування кіс («сохол» чи оселедець»), свій музичний інструмент (кобза, бандура), свої страви (борщ, галушки), свій танок (гопак, козачок) й усе те, що надає йому оригінальності і відрізняє від інших народів; дослідник наголошував, що колись був в українців навіть свій календар, і наш рік не співпадав з московським.

Навіть у нашій мові, як помітив і переконав І.І. Огієнко, відобразився дух народу, за коренями наших слів можна довідатись і про нашу глибоку культуру, вроджену шляхетність та благородство. За спостереженнями дослідника, давнє українське слово «дружина» (супруга) яскраво свідчить про стан нашої жінки в суспільстві, в родині, про те, що вона друг своєму чоловікові, тоді як загальнослов'янське «жена» означає лише «рождающая» [4, с.22]. Сама ж мова українська, як підкреслює вчений, всім світом визнана за одну із наймелодійніших мов. Іван Іванович Огієнко переконаний, що серед слов'янських мов наша мова найбагатша на лексику, найвиразніша на синтаксис.

Таким чином, будучи майстром мови, у минулому студентом мовно-історичного факультету, Іван Іванович Огієнко глибоко опанував закони мовотворення. Досліджуючи рідну мову, на власному досвіді переконався в її оригінальності й неповторності. Варті уваги з цього приводу культуромовні міркування вченого. Для підтвердження роздумів про багатство української мови він навів приклад синонімічного слововживання, коли один вираз має десятки слів-відповідників: «на вираз «говорити» ми маємо: говорити, казати, балакати, гомоніти, гуторити, повідати, торочити, точити, базікати, цвенькати, бубоніти, лепетати, жебоніти, верзти, плести, герготати, бормотати — і кожне слово має свій власний одтінок... Наша мова донесла чистими силу старовини, і тому без знання нашої мови нема знання мов слов'янських)...»

Зародившись десь на світанні суспільного слов'янського життя, мова наша витерпіла страшне лихоліття татарщини, пережила утиски Польщі, перенесла наскоки Москви, і проте, перегорівши як криця, дійшла до нас чистою, свіжою, музичною, незаплямованою, справді щирослов'янською мовою...» [4, с.23].

У дослідженні Івана Івановича Огієнка фіксуємо міркування про назву нашого народу. Учений засвідчує, що найстаріша назва нашого народу була *руський* народ і що ця назва ще цілком залишилася в Галичині, де простий народ іменує себе так; руським народом називає себе і наш народ в межах Росії. Але пізніше, коли політичний центр зсунувся з Києва на північ, до Москви, вищі класи нашого народу занесли туди і стародавню назву Русь. От чому стару літературу нашу давно вже відібрано і давно вже «приточено» до «московської літератури». І тільки за недавні часи наука наша і московська довели несправедливість такого становища і запанувала єдина наукова думка: звати українськими всі ті твори, що написані українцями, або написані на українській землі, або ті, що мають виражені ознаки нашої мови [4, с.25].

Як бачимо, митрополит неодноразово підкреслює, що наша українська культура у всіх своїх проявах є неповторним явищем, вона відрізняється від інших культур; більше того, ознаки нашої культури можна зустріти у російській, польській та інших західно- та східноєвропейських культурах. Міркування І.І. Огієнка глибокі, виважені і ґрунтовні. Вони не втратили ваги та значущості до сьогодні.

Висновки. Отже, науково-дослідну діяльність Івана Огієнка в галузі культурології сьогодні осмислюємо як життєвий подвиг. Учений не лише зібрав і подав відомості, а представив рідну культуру – фахово і професійно переконливо – як самобутній і цілісний складник світової культури, що гідний подиву, гордості і захоплення.

Список використаних джерел:

1. Дічек Н.П. Іван Іванович Огієнко / Н.П. Дічек // Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посібн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – 552 с.
2. Кудрик Л. Іван Огієнко про формування духовної культури людини / Л. Кудрик // Укр. мова та л-ра. – 2004. – №19. – С. 19-119.
3. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., автор істор. біограф. нарису та прим. М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
4. Огієнко І.І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу: курс, читаний в українському народному університеті / І.І. Огієнко. – К. : МП «Абрис», 1991. – 272 с.
5. Сохацька Є. Огієнко-літературознавець / Є. Сохацька // Дивослово. – 2003. – №10. – С. 63-66.
6. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності / М.С. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 229 с.
7. Тимошик М. Життєвий подвиг Івана Огієнка як взірець для наслідування / М. Тимошик // Дивослово. – 2007. – №1. – С.40-44.

In the article the consideration of cultural and educational ideas of I.I. Ohienko in the book «Ukrainian culture». By representing generalized considerations concerning the weight of research I.I. Ohienko; evaluates scientific work; reflects on the significance of the findings I. Ohienko for the development of national-cultural research studies; draws attention to specific issues highlighted by scientists (the richness of the native language, Ukrainian song about the identity of the artistic skills of ethnic media culture, literary and artistic creation); stresses the importance of views expressed by the scientist for the development of Ukrainian culture in the global context.

Key words: Ukrainian culture, national culture, scientific research paradigm scientist, scientific activity.

Отримано: 18.02.2017 р.

Л. В. Мафтин

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПОСТАТЬ ІВАНА ОГІЄНКА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНОЗНАВЧОМУ ВИМІРІ

У статті обґрунтовано необхідність актуалізації дослідження українських постатей, тих особистостей, які посіли ключове місце в історії українського народу, розвитку української науки, культури, освіти, духовності. Розкрито внесок Івана Огієнка в українське націєтворення, охарактеризовано українознавчі ідеї вченого, наголошено їх значення у контексті розвитку сучасного українознавства. Особлива увага приділяється науковому доробку видатного діяча українського відродження періоду еміграції, тим працям, які слугують цілісному розкриттю предметного дискурсу українознавства у системі його ключових концентрів: «Україна – людність, етнос, нація», «Україна – територія, природа, екологія», «Україна – мова, культура, духовність», «Україна – світ».

Ключові слова: особистість І. Огієнка, українознавство, концентри українознавства, ідентичність, національне виховання, національна свідомість, освіта.

Чинні нормативні документи про школу й освіту: Державна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти в Україні, новий Державний стандарт освіти, «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» й ін. акцентують потребу виховання патріотизму та утвердження любові до Батьківщини, духовності, моральності, шанобливого ставлення до національних надбань українців, наслідування найкращих прикладів мужності та звитяги борців за свободу та незалежність України. Такі ж виховні завдання були актуальними й на початку минулого століття, в період становлення молоді України держави, коли на перший план висувались ідеї національного відродження, українознавчої освіти, рідномовних обов'язків, виховання свідомих громадян, справжніх патріотів. У цьому контексті особливо актуальності набуває творча спадщина тих діячів української культури, чий досвід є надзвичайно корисним і потрібним в умовах розбудови незалежної держави, утвердження українознавчих цінностей, національних пріоритетів.

Українознавча складова розвитку вітчизняної педагогічної думки ХХ ст. висвітлена у дослідженнях П. Кононенка, Л. Токара, Т. Усатенко та інших учених. Біографії Івана Огієнка присвячені публікації О. Будзей, С. Грабовського, В. Качкана й ін. Різноманітні аспекти наукової, громадської, політичної діяльності відомого українського вченого розкриті в наукових працях Н. Дічек, Т. Ємець, А. Марушкевич, В. Мацько, В. Ляхощького, Г. Опанасюк, В. Пашенка, Є. Сохаської, М. Тимошика та ін. Попри велику кількість досліджень творчої спадщини видатного українця, питання цілісного аналізу українознавчих засад творчості, актуалізації його українознавчих ідей в контексті розбудови сучасного українського суспільства, залишається злгоденним, потребує детальнішої уваги.

Метою статті є аналіз українознавчої складової творчої спадщини Івана Огієнка та розкриття її значення для сучасної українознавчої науки.

Однією з характерних ознак сучасного суспільного життя є підвищення ролі людського чинника, особливо це стосується інтелектуального простору. Осмислюючи феномен українознавства, погодимось із думкою дослідників (Я. Калакура, П. Кононенко, Л. Токар) про те, що насамперед – це наука про україн-

ську людину, народ, націю, український світ у конкретно-історичному, філософському, етнографічному, природно-географічному, соціально-економічному, культурно-духовному та інших зрізах. Саме інтегративність дає українознавству унікальну можливість, досліджуючи полісистемне поле діяльності українства, відтворювати цілісну систему українського світу [9, с.8-9]. Новітнє українознавство персонафіковане, нині особливої актуальності набуває вивчення діяльності окремих особистостей, тих визначних постатей, які посіли ключове місце в історії українського народу, її націєтворенні, науковому, культурному, духовному збагаченні.

Життя і творчість Івана Огієнка – один із достойних прикладів служіння своїй Батьківщині, народу, українській справі [1; 2; 8]. Всебічно обдарована людина: культуролог, педагог, мовознавець, літературознавець, перекладач, поет, видавець, просвітитель, православний митрополитом та історик Української церкви, перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету, голова Державної правописної комісії, міністр освіти в уряді Української Народної Республіки, він був соратником таких визначних будівничих Української держави, як М. Грушевський, В. Вернадський, В. Винниченко, С. Петлюра та ін. Сучасники називали його «людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку» [7, с.9].

Івана Огієнка як особистість, високоморальну людину, як патріота, вченого з україноцентристським мисленням, як державотворця з національно-державницькою самосвідомістю сформували умови життя, родинне оточення, характер спілкування з однодумцями, інтенсивна самоосвіта, ті книги й учителі, обставини життя, які допомогли майбутньому вченому пізнати глибини українського духу, досягнути філософські основи ментальності, зрозуміти витоки домінантних рис характеру рідного народу, сутність національних ідеалів, значення Слова у формуванні національної ідентичності, дали змогу осмислити образ рідної землі не просто як місця народження чи проживання, а як святості, як Матері, ставлення до якої визначає внутрішню сутність людини й народу. Саме тому особливе місце у його творчості посідають такі основоположні українознавчі концепти як Батьківщина, народ, історія, мова, культура, держава, релігія, особистість.

Творчий доробок українця – вагомий внесок у розвиток не тільки вітчизняної, а й світової науки, адже він створив понад тисячу праць із різних галузей знань. На жаль, більшість творів Івана Огієнка знаходиться поза межами рідної землі: Польщі, Швейцарії, Німеччині, Канаді. Дослідник життя і творчості видатного діяча українського відродження професор М.С. Тимошик зазначає, що згідно з заповітом владики, його надбання мають обов'язково передати на Батьківщину за двох умов: коли Україна буде вільною і коли буде вільною її церква. Канадська сторона, наприклад, вважає, що умови для цього ще не настали [6, с.5].

Праці Івана Огієнка, обґрунтовуючи проблемні питання історії, мови, освіти тощо, мають велике значення для виховання національно свідомого покоління, спонукають до творчої думки, осмислення науки українознавства, оскільки поглиблюють його фундаментальні концентри. Поняття «концентр» у науковій літературі трактується як «зосередження, скупчення, зібрання в одному місці або навколо спільного (єдиного) центру знання» [9, с.13]. В основі концентрів – інформація про найвагоміші сфери буття української людини й української спільноти: географічне середовище, етнонаціональні відносини, суспільне й державне життя, мова, ментальність тощо. Основними концентрами українознавства є такі: «Україна – людність, етнос, нація», «Україна – територія, природа, екологія», «Україна – мова», «Україна культура» (духовна і матеріальна), «Україна – держава», «Україна в міжнародних відносинах», «Україна – ментальність. Доля» та ін.

Концепція новітнього українознавства, розроблена у кінці минулого століття Інститутом українознавства при Київському Університеті ім. Т.Г. Шевченка

визначає українознавство як «систему наукових інтегративних знань, науку цілісного пізнання (самопізнання), творення й самостворення українського народу і його етнічної території (України) в усьому часопросторовому вимірі. /.../ Україна й українство – це органічні складові всесвітньої цивілізації і культури, а українознавство розвивається як системні знання не лише про Україну та українство, а й про світове співтовариство» [9, с.8]. У цьому контексті вивчення життя і творчості Івана Огієнка, центром наукового дискурсу якого є найважливіші сфери буття і діяльності української людини й спільноти: ідея України, відродження української нації, захист рідної культури, є цінним як у пізнавально-інформаційному, виховному аспекті, так і у складних обставинах вирішення нишніших завдань державотворення.

Одним із ключових концентрів новітнього українознавства є концентр «Україна – мова», що передбачає вивчення феномену української мови, її походження й генези, ролі в суспільстві, у пізнанні України та українства [9, с.13]. Питання трактування витоків і розвитку української мови належить до так званих «гострих» наукових проблем, зокрема у частині спотворення, фальшування історичних фактів нашими північними сусідами. Тож не даремно у творчому доробку Івана Огієнка чільне місце посідають розвідки, присвячені актуальній мовній проблематиці: «Історія української літературної мови», «Історія церковнослов'янської мови», «Пам'ятки старослов'янської мови Х-ХІ віків», «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян», «Наша літературна мова. Як говорити й писати по-літературному», «Український літературний наголос», «В Україні, а не на Україні», «Навчаймо дітей своїх української мови», «Рідне писання», «Рідне слово», «Наука про рідномовні обов'язки», «Без спільної літературної мови немає нації», «Граматичні основи української літературної мови», «Нариси з історії української мови. Система українського правопису», «Духовенство й рідна мова», «Український літературний наголос», «Український правопис із словничком», «Церковний словничок», «Історичний словник української граматичної термінології», «Український стилістичний словник», «Фразеологічний словник української мови», «Географічні назви в українській мові», «Життя слів. Семасіологічні нариси», «Словник місцевих слів», «Етимологічно-семантичний словник української мови», «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» й ін. Цінність цих праць у тому, що в них подано «широкому громадянству все потрібне для пізнання й ґрунтовної оборони своєї мови, як основи народу-нації, що прагне до свого незалежного державного життя. Подаю тут ті відомості, без яких не може обійтися кожен українець, що зве себе свідомим українським інтелігентом» [4, с.67].

Всупереч офіційному мовознавству, вчений обґрунтовує свою наукову, політично незаангажовану, концепцію походження української літературної мови, акцентуючи її першовитоків в глибокій давнині, задовго до прийняття християнства на українських землях. У вступі до фундаментальної праці «Історія української літературної мови» (Вінніпег, 1949 р.) вчений зазначає: «Українська літературна мова народилася в нас іще в глибоку давнину, ще перед офіційним прийняттям християнства, цебто перед 988-м роком, бо ще перед тим, безумовно було вже в нас письменство, а в IX віці були й свої перші переклади» [4, с.64]. Автор звертає особливу увагу на вагомість вивчення історії мови, оскільки її знання «навчить нас належно шанувати й відповідно творити літературну мову в дальшому житті її» [4, с.65]. Вмотивовуючи дефініцію літературної мови, як мови «книжок та мови інтелігенції, яка сильно різниться від мови простонародної чи говіркової», Іван Огієнко конкретизує її завдання «бути мовою загальною

для всього народу-нації, ... мовою науки, викладів, проповідей, школи, театру, урядів і т. ін., себто ... мовою публічного вжитку для нації» [4, с.65]. Заслугує на увагу й аргументація лінгвіста у дискусії щодо трактування проблеми походження трьох «братніх» слов'янських мов, їх спільного кореня, єдиної «праруської» мови. Розвінчуючи теорії учених російської школи, які лягли в основу ідеологічного штампу про Русь, як «колиску трьох братніх народів», зокрема, Ф. Фортунатова й О. Шахматова, він переконливо доводить, що українська мова – це «окрема самостійна мова в слов'янській родині, а коли мова окрема, то окремий і самостійний і носій її, український народ. /.../ Три східнослов'янські мови, українська, білоруська й російська, зростали незалежно одна від одної, як мови самостійні, і т. зв. «праруської» спільної мови ніколи не було» [4, с.67].

Навіть стислий огляд структури вищезазначеної праці підтверджує її вагомість і фундаментальність не тільки для мовознавчої, а й для українознавчої науки (наприклад, осмислення проблематики концентру «Україна – етнос/нація»): «Постання української мови» (прабатьківщина українців, праслов'янська мова, постання української мови, українська земля й український народ, українські племена, територія розселення, постання мов білоруської й російської, відмінність української мови й раси, необґрунтованість теорій учених російської школи); «Наші назви: Русь-Україна-Малоросія»; «Мова народна й літературна» (народна мова як джерело літературної, взаємовплив народної й літературної мови); «Розвій української літературної мови» (періодизація, засновники й творці української літературної мови, нищення мови, головні ознаки соборної української літературної мови); «Стан української літературної мови» (історія українського правопису, українське словництво, короткі вказівки до вивчення української літературної мови, діяльність науково-популярного мовознавчого місячника «Рідна мова»).

Іван Огієнко був глибоко переконаним у тому, що мова – це мірило духу народу, своєрідний показник його сили та висоти культури. У праці «Українська культура» він наголошує: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попхаєш, куди забажася...» [7, с.301].

Актуальні українознавчі проблеми Іван Огієнко, як автор, редактор і видавець, висвітлював і на сторінках щомісячного науково-популярного часопису «Рідна мова». Цей журнал редагувався у Варшаві, а друкувався неподалік Львова у друкарні Отців Василіян (Жовква) й поширювався в усьому світі, за винятком радянської України. Усвідомлюючи консолідуючу роль мови у житті суспільства, вчений неодноразово звертається до українців із закликом творення спільної літературної мови: «...за всяку ціну мусимо творити одну спільну соборну літературну мову, мусимо творити, коли хочемо стати нацією. Мусимо бути нацією, коли хочемо бути народом незалежним. Це треба пам'ятати кожному і гасло «Для одного народу – одна літературна мова» мусить стати бойовим нашим завданням для сучасної праці кожного, хто визнає себе українцем» [5, с.41]. Народ, за словами І. Огієнка, який не має спільної літературної мови, – то незріла нація.

Заслугує на увагу також «Мовний порадинок для редакторів, видавців і робітників пера», своєрідний журнал у журналі, в якому публікувалися лаконічні мовні поради щодо єдиних правописних норм. Іван Огієнко в одній із

статей «В Україні, а не на Україні», яка й сьогодні не втратила своєї актуальності, наголошує вживання саме такої норми власне з позицій українознавства: «За останні 50 літ ми остаточно зреклися своїх колишніх назв Русь та Малоросія, прийнявши назву Україна за назву цілої нашої етнографічної території; коли ж так, то мусимо змінити й стару граматичну форму, й уживати тільки в Україні, в Україну, а не на Україні, на Україну. В 1917-1920 роках існувала Україна як незалежна держава... Мусимо прийняти тільки вираз «в Україні», як кажемо: в Росії, в Італії і т. ін., викинувши остаточно і з нашого вжитку граматичну ознаку нашої колишнього поневолення – рабську форму «на Україні» [8, с.13-14].

Значний інтерес для українознавчої науки становлять і словники Івана Огієнка, переважна більшість яких присвячена унормуванню української мови. Не маючи коштів на їх видання, більшість із них вчений друкував у редактованих ним часописах: «Рідна Мова», «Наша Культура», «Віра й Культура». Своєрідний науковий підхід до систематизації матеріалу, політична незаангажованість автора, заслуговуючи належного пошанування, актуалізують необхідність використання укладених ним словників не тільки для практичного вжитку, у навчальному процесі, а і як цінні джерела українознавства. Зокрема, в «Історичному словнику української граматичної термінології» (1908) укладачем подано чимало мовознавчих термінів, починаючи від витоків української граматичної літератури: «Граматики словенської» Л. Зизанія, «Граматики слов'янської» М. Смотрицького, «Граматики малоросійського наріччя» О. Павловського до «Граматики малоруської мови в Галичині» І. Вагилевича, «Граматики руської або малоруської мови в Галичині» Й. Левицького, «Граматики слов'яно-української» М. Лучкая й ін. Такий підхід дозволив автору простежити як змінювалися слова-терміни протягом історичних періодів вивчення історичної граматики науковцями й підвести читача до розуміння об'єктивних шляхів розвитку термінології української мови [4, с.367].

Вартісними історичними пам'ятками в контексті славістичної термінології й слововживання є також «Церковний словничок» (1942), де зібрано основні терміни церковної лексики в перекладі українською мовою та подано їх тлумачення, «Етимологічно-семантичний словник української мови» (1979-1995), де наведено цікавий ілюстративний матеріал (посилання на лексику творів П. Беринди, Л. Зизанія, що засвідчує власне українські народні корені більшості церковнослов'янських слів). Особливості мовлення, авторського правопису Т. Шевченка, «великого національного поета й борця за волю України і українського народу», як називав його Іван Огієнко, ґрунтовно розглянуто в «Граматично-стилістичному словнику Шевченкової мови» (закінчений у 1936 р.). Це була настільки виважена, науково обґрунтована й глибока праця, що Яр Славутич метафорично охарактеризував її «золотою короною шевченкознавства».

Серед рубрик журналу «Рідна мова» виокремлюється рубрика для маленького читача: «Граматика малої Лесі», названа на честь найменшої доньки редактора. У цій рубриці Дід Огій (псевдонім Івана Огієнка) давав своєрідні мовні уроки для дітей. Нерідко розповідь про мову, значення того чи іншого слова розпочиналася казкою, а закінчувався кожний розділ творчим завданням, скажімо, розпитати у дідуся чи бабусі, як говорили вони в молодості; записати слова, що про них раніше нічого не знали, на основі цього скласти оповідання «Як живе й росте мова». З особливою старанністю видавець підбирав матеріал, правив тексти, аби стиль викладу був зрозумілим і доступним для бачення найменшими читачами: «Як світ складається з людей, а ліс – із дерев, і птаство – з пташок, так мова складається із слів. Кожне слово має й своє окреме життя; як про людину можна розповідати довгу історію, так само про слово можна розказати цікаве оповідання. І Слово за-

роджується, віки росте, множитьсь й потроху зникає. Як і все, що навкруги нас. От, скажімо, було колись у нас слово уж (вуж, гуж) і визначало мотуз; а від нього пішли слова гуж (ним оглоблі до хому́та прив'язують), гужівка. Через це слово і уж-мотуз пішло в нас і слово вуж-змія, бо на мотуза схожа, ота, що під камінь сховалася» [8, с.26]. Сприйняття тексту оптимізувала розказана перед тим казка про вужа і змію. Такі приклади роботи дітей зі словом, з мовою характеризують Івана Огієнка як прекрасного методиста, вдумливого й досвідченого педагога.

Протягом багатьох років «Рідна мова» підтримувала тісні творчі контакти з провідними науковими центрами Європи, поширюючи інформацію про українську науку, її здобутки й перспективи. Діяльність Івана Огієнка в еміграції – цікавий матеріал для пізнання сутності концентру українознавства «Україна в міжнародних відносинах», розуміння процесів культурної взаємодії, усвідомлення вагомості внеску українців у світову культуру, примноження кращих надбань рідної культури й належного їх поцінування,

Питання функціонування та розвитку мови, культури української мови, двомовності є важливою частиною предметного дискурсу не тільки концентру «Україна – мова», а і «Україна – держава». В сучасних умовах розмитої й непослідовної державної мовної політики, порушення норм чинного законодавства, нехтування різного рівня посадовцями державною мовою, праці Івана Огієнка, його заклики щодо протегування української мови й культури, відомі десяти мовних заповідей свідомого громадянина, якими має керуватися кожен з нас, набувають особливої актуальності: «Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу» [5, с.38].

Серед українознавчих праць вченого, які розкривають проблематику концентру «Україна – культура (матеріальна і духовна)» вирізняється книга «Українська культура», історично-релігійна монографія «Дохристиянські вірування українського народу», праці «Слово про Ігорів похід»: пам'ятка української літератури XII віку», «Тарас Шевченко», «Політична праця Богдана Хмельницького», **«Князь Костянтин Острозький і його культурна праця»**, поема «Розп'ятий Мазепа», «Українське монашество», «Українська церква», «Українська патрологія: підручник для духовенства і українських родин», «Історія українського друкарства», «Кирило і Мефодій. Їх життя та діяльність», «Життєписи великих українців», «Візантія і Україна», цикл драматичних поем «Вікові наші рани», історична епопея у двох частинах «Наш бій за державність» й ін. Спираючись на історичні факти, різні джерела, Іван Огієнко переконливо довів, що в історії становлення української культури пріоритетними є духовні фактори, що національне обличчя українства особливе, що це народ із самобутньою давньою історією: «... земля ця дала родючі соки народу-велетню, тому народові, що виріс тут своєрідним, великим та дужим, талановитим та тямучим. І не дивлячись на всі перешкоди, що завше грою ставали йому на дорозі, народ український утворив своє власне життя, утворив велику своєрідну культуру. І можна тільки дивуватись, дивуватись і благоговіти, як це народ наш незвичайно тернистим шляхом досяг такої великої культури» [7, с.57].

Отже, людина, її талант, воля, характер – один із головних об'єктів українознавчого пізнання. Вивчення життєвого і творчого шляху видатного діяча української культури, його внеску в збагачення скарбниці знань про український народ дає можливість глибше пізнати науку українознавства, осягнути його просторово-часову специфіку, розкрити питання ролі особистостей в українській історії, з'ясувати феномен українського менталітету, вирізнити ті

критерії суспільно-інтелектуального й духовно-морального портрету української людини, які є складовою національної культури й максимально сприяють справі національного виховання.

До перспективних напрямів досліджень у даній сфері вважаємо за доцільне віднести такі проблеми: інтегративний підхід в українознавчих дослідженнях Івана Огієнка, науковий дискурс вченого і система концентрів українознавства, проблеми націєстановлення у творчості видатного представника українського відродження, українознавча складова змісту освіти (осмислення феномену видатних постатей України).

Список використаних джерел:

1. Дічек Н.П. Огієнко Іван Іванович / Н.П.Дічек // Українська педагогіка в персоніях : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. — К. : Либідь, 2005. — Кн. 2. — С. 401-409.
2. Качкан В.А. Етнокультурний пласт Івана Огієнка / В.А. Качкан // Українське народознавство в іменах. — К. : Либідь, 1994. — Ч. 1. — С. 281-295.
3. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Дохристиянські вірування українського народу : іст. реліг. моногр. / І. Огієнко. — К. : АТ «Обереги», 1991. — 424 с.
4. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Іван Огієнко ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2004. — 432 с.
5. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко // Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — С. 33-88.
6. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Розп'ятий Мазепа / Іван Огієнко / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — 2-ге вид., випр. — К. : Наша культура і наука, 2003. — 348 с.
7. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Українська культура / Іван Огієнко ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — 2-ге вид., випр. — К. : Наша культура і наука, 2004. — 436 с.
8. Тимошик М. Без окремої мови немає самостійного народу: ідея соборності й державності української мови у творах Івана Огієнка / М. Тимошик // Іван Огієнко Рідна мова / Упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — С. 5-33.
9. Історія українознавства : навч. посіб. / П.П. Кононенко, Л.К. Токар, О.Г. Бажан ; за ред. П.П. Кононенка. — К. : Академвидав, 2011. — 512 с.

In the article the necessity of updating the study Ukrainian figures, those individuals who possess the key to the history of the Ukrainian people, the Ukrainian development of science, culture, education, spirituality. The article shows the contribution of Ivan Ogienko in the Ukrainian nation-building, described the idea of Ukrainian studies scholar, stressed their importance in the context of contemporary ukrainian studies. Particular attention is paid to the scientific heritage of outstanding figure of Ukrainian renaissance period of exile, the works that serve as integral disclosed subject discourse ukrainian studies system of its key concentrations.

Key words: Personality I. Ogienko, ukrainian studies, thematic blocks ukrainian studies, identity, national education, national consciousness, education.

Отримано: 10.02.2017 р.

Л. І. Мацько

Національний педагогічний університет ім. Михайла Драгоманова

ІВАН ОГІЄНКО ПРО РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ЯК ІДЕОЛОГА І ТВОРЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті розглядається наукова праця видатного українського вченого, філолога – мовознавця і літературознавця, богослова – історика і культуролога, високого церковного і державного діяча Івана Івановича Огієнка «Куліш як ідеолог і творець української літературної мови»; розкривається актуальність ідеологічних позицій і мовотворчої та літературної діяльності ідейного нахненника українського відродження письменника і культурного діяча XIX ст. Пантелеймона Олельковича Куліша та особливо важлива для сучасного періоду українського державотворення ідеологічна спрямованість і досвід педагога, людини високого священного сану Івана Івановича Огієнка.

Завдяки ґрунтовній освіті і самоосвіті, таланту і самопізнанню, працьовитості і каторжній праці П. Куліш здобув енциклопедичні знання. Маючи універсальні інтереси, добре розуміючи становище і проблеми свого народу, Куліш доходить висновку: інтелігенція мало знає народ, дивиться на нього тільки як на господарника. Основою естетики Куліша стає ідея: відкрити й пізнати свій народ. А це можна зробити лише за допомогою національної мови, історії й літератури.

Ключові слова: ідеолог, творець української літературної мови, історико-етимологічний правопис, фонетичний правопис, культура української мови.

Кулішева мова – мова високої якості, якої за його часу ніхто не тільки не перевершив, але й не досяг її.

Іван Огієнко

Куліш був у нас першим письменником і першим ученим, що зовсім свідомо творив українську літературну мову, а свої погляди передавав і Шевченкові.

Іван Огієнко

Сучасна українська мова має закріплення у Законі про мови і в Конституції України (ст. 10) правовий статус державної, вона є високорозвиненою, кодифікованою і стилістично диференційованою літературною мовою, конкурентноспроможною в європейському мовному просторі. Та історія української літературної мови знає й інші часи. В переддень появи в українській культурі такої неординарної особистості як Пантелеймон Куліш, становище і стан української мови викликали небезпідставну тривогу в національно свідомих діячів української культури через суцільні обмеження і заборони української мови. То був і час внутрішніх змін у мові, згасання старої книжної мови і народження нової літературної, усунення розриву між книжною і розмовною мовами, час досить інтенсивного поповнення нової української літературної мови народнорозмовними елементами і закріплення їх у художньому тексті, стилістичної диференціації.

У такий час художня, громадсько-публіцистична, видавнича діяльність Пантелеймона Олельковича Куліша як справжнього патріота України була спрямована на духовний розвиток українського народу і зміцнення українства. Позиція Михайла Драгоманова – ногами і серцем стояти в Україні, головою в Європі, а руками охоплювати слов'янщину – очевидно, ще раніше визріла в душі Куліша, бо реалізовувалася в його діяльності. За П. Кулішем закріпилася

ознака «гарячий Куліш», бо був він, маючи великий талант, надто неспокійною і суперечливою натурою, простою мовою кажучи, кидався на всі боки, шукаючи для свого народу виходу у європейський культурний простір всупереч усіляким імперським обмеженням і заборонам. Писав художні твори, розробляючи нові жанри в українській літературі, наукові статті, публіцистичні тексти, перекладав Біблію і світові шедеври, редагував і видавав своє й чуже. Кажуть, що Пантелеймон Олелькович і помер з пером у руці та скаргою на устах, що не встиг для народу усього запланованого зробити.

Розуміючи, що розвиток української культури і мови гальмується зверху владою і її безкінечними заборонами та обмеженнями, а знизу відсутністю належного функціонального поля для української мови і літератури, Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш виношують плани організації хоча б спорадичних, а як пощастить, то і періодичних, видань, у яких можна було б друкуватися й українською мовою. У листі до Г. Галагана від 30 березня 1857 р. П. Куліш писав: «У мене така думка, що нам би не вадило завести свій журнал, щоб дати южноруському слову громадянство... Думайте про се і наготовте матеріального двигателя для журналу» [3, с.349]. Т. Шевченко, схвально відгукуючись на два томи «Записок о Южной Руси» П. Куліша, у листі від 5 грудня 1857 р. також турбується про видання журналу: «Як би мені хотілося, щоб ти зробив свої Записки о Южной Руси постійним періодическим ізданням на штатт журнала. Нам з тобою треба б поговорити о сім святім ділі».

У жовтні 1858 р. П. Куліш подає офіційне прохання Міністерству народної освіти Росії про дозвіл на видання періодичного органу «Хата» як «южно-русского» журналу словесності, історії, етнографії і сільського господарства. 18 жовтня 1858 р. у листі до В. Тарнавського П. Куліш писав: «... в мене була в голові дуже важлива справа, яка вимагала порад і переговорів з Вами, а саме – журнал з малоросійським прямуюванням. <...> Так, я розпочинаю журнал під заголовком «Хата», який буде виходити книжками в 20 друкованих аркушів шість разів на рік <...>; творам малоросійською мовою надається почесне місце...» [3, с.130-131]. Але міністерство дозволи не дало. Кулішеві вдалося видати в 1860 р. тільки альманах «Хата». Відчуваючи гостру потребу в українському періодичному виданні, Куліш звертається наприкінці 1859 р. до слов'янофіла І. Аксакова з проханням реорганізувати журнал «Русская беседа» в російсько-український орган, але розуміння не знайшов. На початку 1860 р. Куліш пробує видати до петербурзького журналу «Народное чтение» український додаток «Село», але цензура і цього не дозволила.

Нарешті, клопотанням Василя Білозерського, соратника Шевченка і Куліша по Кирило-Мефодіївському братству, очікуваний журнал з'явився. Спочатку він називався «Огляд», потім – «Порада». Згодом вийшов під назвою «Основа». Цей журнал відіграв визначну роль у культурному житті українців другої половини XIX ст. Головними співробітниками на початковому етапі функціонування журналу «Основа» були П. Куліш, Т. Шевченко, М. Костомаров, Марко Вовчок. Журнал обстоював ідею освіти народною мовою. Їй присвячена стаття «На каком языке нужно обучать народ» (1862, №82). Тут висловлено міркування про те, що грамотність є найкращим провідником свідомості в суспільному житті, у ній народ найближчий до себе самого, грамотність треба набувати рідною мовою, отже, для українців треба ширити освіту українською мовою. Завдяки ґрунтовній освіті і самоосвіті, таланту і самопізнанню, працьовитості і каторжній праці П. Куліш здобув енциклопедичні знання. Маючи універсальні інтереси, добре розуміючи становище і проблеми свого народу, Куліш доходить висновку: інтелігенція мало знає народ, дивиться на нього тільки як на господарника.

Основою естетики Куліша стає ідея: відкрити й пізнати свій народ. А це можна зробити лише за допомогою національної мови, історії й літератури.

Величезна працюювистість і різнобічна діяльність П. Куліша дали підставу пізніше Дмитру Чижевському назвати його *невтомним*: «1856 р. невтормний Куліш видав два томи «Записок о Южной Руси» – одну з найліпших українських збірок етнографічного матеріалу, що їй було призначено не так для фахівців, як для широких кіл читачів; в «Записках» з'явилася вперше і «Наймичка» Шевченка. 1857 р. Куліш видав «Чорну Раду», перевидав окремою збіркою поєвісті Квітки, видав оповідання Марка Вовчка. 1860–2 р. почав видавати невеликі брошури для народного читання» [8, с.424]. І в усіх сферах діяльності Куліша доміантаною була тема «воскресіння України», яке не уявлялося йому без української, «нашої» мови. Тому думки про українську мову не покидали Куліша ніде й ніколи, де б він не був і що б не робив: коли працював домашнім учителем, коли навчався в Київському університеті, коли самотужки опановував вісім іноземних мов; коли викладав російську словесність у Петербурзькому університеті, на заслання в Тулі; коли господарював на хуторі під Лубнами на Полтавщині, в улюблений Мотронівці на Чернігівщині; подорожував по європейських містах; коли працював у власній друкарні в Петербурзі, яку для того й заснував, щоб можна було й українською мовою друкувати для народу книжки (там, до речі, він надрукував свою «Граматку» української мови).

Розуміючи, що в Російській імперії в ситуації злісного царського лінгвоциду української мови, повної заборони українського друку українська мова тримається майже тільки тим, що звучить в устах простого люду, який її не цурається, Куліш возвеличує мову як предковичний скарб народного серця: «Велика бо сила в простому народному слові і в простій народній пісні, і таїна тої пісні – в людських серцях ...Те слово серцем люди вимовляли» [8, с.441]. Він постійно вказує на потребу записувати народну мову, вивчати та розвивати її, говорити та писати нею. Глибока пошана до народної мови свідчить не тільки про істинний патріотизм Куліша, а й про його філологічну освіченість, знання мовної ситуації на всьому терені тодішньої Європи, розуміння становища нових літературних мов у період їхнього формування. Думки П. Куліша про роль народної мови у становленні нової літературної мови суголосні з тогочасними аналогічними ідеями німецьких романтиків гейдельберзького гуртка, засновниками якого були Ахім фон Арнім і Клеменс Брентано. Гендельберзькі романтики повернули німецьку літературу, освічене німецьке суспільство, захоплене універсальними філософськими проблемами, обличчям до простого народу, його мови, пісні, міфології, звичаїв. Виявляли вони інтерес і до українського фольклору. В 30–40 рр. XIX ст. 99 українських народних пісень у німецьких перекладах ввійшли у збірник В. Вальдбрюля «Слов'янська балалайка», а Ф. Боденштедт присвятив Україні цілий збірник «Поетична Україна». В ідеях і практичній діяльності Куліш перебував на цьому ж рівні. Це пізніше справедливо відзначив нескорений і непримиренний пропагандист європейського шляху розвитку для України Микола Хвильовий, критикуючи багатьох інших письменників за культурне епігонство і позадництво: «Що до науки, до політики й культури в широкому розумінні цього слова, то тут більшого за Куліша я не бачу. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилася до типу західного інтелігента» [7, с.863].

У радянському літературознавстві відчувалася тенденція протиставити двох найвидатніших діячів української культури тієї доби – Тараса Шевченка як революційного демократа і Пантелеймона Куліша як буржуазного націоналіста. Все, мовляв, щось хитрував той Куліш, неправильно розумів Шевченка, погано

редагував і видавав тощо. Як творчі особистості вони (Шевченко і Куліш) були різними, але їх об'єднувала велика жертвна любов до України та прагнення для неї волі й добра. Безперечно, нині, з відстані часу, розуміємо, що за поетичним талантом Куліш не сягав Шевченка. Хоча Шевченкове «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!» ввійшло в безсмертя саме в редакції Куліша. Ніхто в усій освіченій Росії не оцінив так високо мовотворчість Тараса, не зрозумів його значення, не провів славу Шевченка, як це зробив Пантелеймон Куліш. У статті «Передне слово до громади (Погляд на українську словесність)» читаємо: «Нема нам закону над його слово, тільки одна народна поезія для нього і для всіх нас стоїть за віковичний взір, да й народної поезії ніхто не зачерпнув так зглибока, як Шевченко» [3, с.505]; «Геній народний создав Шевченка з його стихом золотоголосим» [3, с.506]; «один Шевченко дознавав іноді таких вищих годин, і се вже не народний геній помагав йому, а сам він додавав орлових крил народному генію»; «Глузували журналісти не згірше й над Шевченком, і вирвали в нього з серця не один стих гарячий, болячий, кров'ю закипівий. А не погнувся, як твердий дуб, Тарас Шевченко; встояв на своїх ногах до кінця – щирим, нехибним українцем <...> наш поет, насміявшись із свого безталання, привітав свою шербаку долю таким словом, на котре не всякий має право: *Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою*. Отак видержи пробу, коли справді твоє рідне слово – святиня непорочна» [3, с.512].

Синтезувальну роль мовотворчості Шевченка в історії становлення нової української літературної мови підкреслив Куліш в епілозі до «Чорної ради» «Об отношении малороссийской словесности к общерусской»: «В его стихах язык наш сделал тот великий шаг, который делается только совокупными усилиями целого народа в течение долгого времени или волшебным могуществом гения, заключающего в своей единице всю врожденную художественность родного племени. Они, как песня, пронеслись из конца в конец по всей Южной Руси» [3, с.470]. Куліш, першим відчув велич Шевченка і відкрив її іншим, спростовуючи легенди про такого собі кріпака – мужика Шевченка.

У статті-рецензії «Казки і байки з сусідової хатки, перелицьовані і скомпоновані Придніпрянцем» він писав: «...Ми знали Шевченка тоді, коли він написав щонайвищі свої надруковані думи. Не було книжки живої і животної, щоб йому в руки попала та й лежала в його не прочитана. Пушкіна він знав напам'ять, дарма що писав не його мовою, не його складом, а Шекспіра возив із собою, куди б не їхав. Ще ж не забудемо, що Шевченко добре працював над малярством і розкидав розумом по всіх малярських школах: то хіба мало там було корму для його голови? Об'їздив Шевченко всю Україну, переговорив з тисячами всякого люду, то се хіба не наука, не бібліотека життя людського? Чували ми його критичні розправи з його уст і дивом не раз дивували, як він глибоко входив у саму суть літературного діла» [3, с.541]. У прощальному слові над домовиною Тараса Шевченка у Петербурзі Куліш ще раз підкреслив мовотворчий талант Шевченка: «... уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася» [3, с.521].

Полемізуючи з В.Белінським, Куліш писав, що ніхто навіть з по-іноземному цивілізованих українців не відрікся від Шевченка, «составляющего лучшее украшение нашей словесности» [3, с.531]. Тільки Куліш міг так сміливо виступити проти зловісних нападок Белінського на українську мову та літературу й аргументовано доводити право українського народу на свою мову та літературу цією мовою, він показав, що має і розумну голову і чисту совість. На наслідки Белінського Куліш відповів статтею «Простонародность в украинской словесности», де засвідчив ґрунтовне знання витоків, джерельної бази двох мов, спільних і відмінних рис,

мовної ситуації й вищого рівня культури в Україні до захоплення України Росією. Про широку лінгвістичну ерудицію Куліша в питаннях історії української і російської літературних мов свідчить епілог до «Чорної ради», де автор висловив думку, що російська мова..., «складена спільними трудами українських і великоруських грамотних людей» [3, с.527], маючи на увазі те, що багато визначних українців працювали на освіту й культуру Росії. Українська мова належить від природи талановитому народу, в ній покоління мовців шукали взірців і законів, як виражати душевні поривання: «У сучасному, – писав Куліш, – будемо майбуття не власне, не особисте, а майбуття нашого народу» [3, с.526]; «народні пісні показують, наскільки прекрасна наша мова, про яку немає й слова в підручниках і над якою наші наставники плумляться з кафедри. Зблизившись з простонародним життям, переконались, що простонародне українське життя – це цілий світ самостійних понять людини про те, як їй бути на світі. Життя це не мілководне, вузьке, воно зберегло сліди глибокої слов'янської старовини» [3, с.529]. Зі сказаного видно, наскільки примітивними були насмішки Белінського і наскільки глибокі й переконливі спростування Куліша.

Утвердження української мови як нової літературної потребувало розв'язання правописного питання. Давня українська (книжна) мова користувалася правописом, унормованим ще граматику М. Смотрицького 1619 року. Як писав І. Огієнко: «Правопис цей прийшов із Києва до Московії й там також міцно зацвівся» [4, с.152]. Але в Україні вже з 30-40 рр. XIX ст. йдуть пошуки нового українського правопису. Намічаються дві основні правописні системи: попередня, етимологічна, власне історико-етимологічна і фонетична. Цю проблему українського мовознавства ґрунтовно дослідив і висвітлив М.Жовтобрюх [2, с.290]. Історико-етимологічний правопис увиразнював історичну основу і спадковість нашої мови, показував, що українська мова є давньою, а фонетичний правопис забезпечував зв'язок писемної форми української мови з живим народним мовленням, яке було основним джерелом розвитку (при забороні інших) і середовищем життя мови, майже єдиною на той час сферою використання української мови. Тому ті, хто беззастережно вірили в культурну силу народної мови та в розвиток української літературної мови, переходили переважно на фонетичний правопис і боронили його.

Пантелеймон Куліш услід за Іваном Котляревським, Михайлом Максимовичем почав писати історико-етимологічним правописом, згодом (1856 р.) перейшов на фонетичний, удосконаливши і популяризувавши його так, що в послідовників Куліша, а потім і в історії української літературної мови фонетичний правопис одержав назву «кулішівка». Фонетичним правописом Куліш видав двотомник «Записки о Южной Руси» (1856-1857 рр.), «Граматику» (1857 р.), альманах «Хата» (1860 р.). Не без впливу Куліша фонетичного правопису дотримувалися петербурзька «Основа», «Черниговский листок», народовські видання в Галичині «Русь», «Мета», «Нива» та вісник «Правда». У листі до редактора газети «С.-Петербургские ведомости» у вересні 1867 р. Куліш писав: «Я не тільки не був винахідником особливої малоруської азбуки, але не винаходив і правопису, названого в Галичині кулішівкою, тобто правопису фонетичного» [2, с.290]. Заслуга Куліша полягає в тому, що він зумів вдало поєднати вже відомі з інших видань окремі елементи фонетичного письма в єдиний правопис і популяризував його через численні видання. Це написання *и* та *у* для позначення відповідних звуків незалежно від походження, перше з яких *и* вживав ще О. Павловський (1818 р.), а друге *у* для позначення звука *и* з давніх *і* та *ы* вживали І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Шашкевич у «Русалці Дністровій» (1837 р.). Непослідовно,

але використовував П. Куліш букву *є*, також непослідовно ставив м'який знак у суфіксах *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-*; зберігав на кінці слова *ъ*, відмовився від *ы*. У графічному образі, в якому поширив їх Куліш, дійшли до нас слова *військо, веселий, ви, виступити, гіркий, громада, дітки, літа, лицарський, мати, молоді, сила, синє, третє, рибалка* та багато інших. Не всі елементи «кулішівки» були правописними знахідками, та загалом вона виконала прогресивну роль у становленні сучасної української літературної мови і виробленні єдиного правопису.

Відомо, що в часи Куліша не всі справді щирі патріоти України і вболівальники за її долю вважали українську мову здатною до розвитку і культурного життя. І навіть ті, хто розумів окремішність українського народу і самотність української мови та визнавав придатність її для серйозної літератури, не дуже замислювалися над рідномовною освітою для українського народу і тим паче не вимагали її. В умовах постійного урізування прав українців, заборон української мови, що почалися 1690 р., продовжились указом Петра I 1720 р., це було б нечуваним зухвальством. На таку сміливість – думати і дбати про початкову освіту українських дітей рідною мовою – спроможні були Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш. Шевченко видав «Букварь» (1860 р.), а Куліш написав і видав у своїй друкарні в Петербурзі «Граматику» української мови (1857р.).

З-поміж когорти славних діячів української культури середини XIX ст. тільки Пантелеймон Куліш розумів у комплексі всіх проблем історію нашої мови, її реальний тогочасний стан і перспективу розвитку. Тому мовознавча діяльність, за яку його пізніше Іван Огієнко назвав «ідеологом і творцем української літературної мови» [4, с.148], була різнобічна й цілеспрямована. Як високоосвічений філолог Куліш усвідомлював, що якою б розвиненою, гарною не була народна мова, її недостатньо для культурного поступу і зростання української нації. Для цього потрібен літературно опрацьований культурний варіант української мови – висока літературна мова. Річ у тім, що в росіян така «загальноруська» мова уже виформовувалася, поширювалася на всіх теренах Російської імперії, в тому числі й в Україні. І виформовувалася вона з величезною участю в цьому процесі українських учених, зокрема викладачів і випускників Києво-Могилянської академії, на основі староруської (староукраїнської) книжної мови, яка мала високий стиль і тому сприймалася поколінням Куліша і Костомарова як своя, не запозичена. Виходило, що чисто українська літературна мова вже нібито й не потрібна, маємо готову.

Пантелеймон Куліш намагався відновити перерваний царськими заборонами поступовий розвиток старої руської (давніоукраїнської) мови і законотвірний перехід її елементів у нову українську літературну мову, хотів у своїх творах відобразити неперервність цього процесу, тому широко використовував хронологічно марковану лексику (історизми, архаїзми, церковнослов'янські вирази): *жизнь, чувство, глаголю, благая вѣсть* та ін. Куліш сприяв розширенню і збагаченню словника тогочасної української літературної мови, у якому поряд були слова книжної і розмовної конотації. Цю ідею «пов'язати стару й нову українські мови» [4, с.224]. І. Огієнко вважав здоровою і вартою уваги, оскільки вона відображала і гарантувала історичну спадкову тяглість нашої літературної мови. Куліш був однією з найяскравіших постатей українського суспільно-культурного руху середини XIX ст. за утвердження ідеї мирного виборювання умов для підготовки української державності. Виявляючи, як писав Олесь Гончар, «величезну творчу енергію, майже фанатизм у подвижницькій праці над виробленням ідеології українського національного відродження» [1, с.178], Куліш спрямував зусилля на врятування двох основних, на його думку,

національних святинь – української мови та історичної пам'яті українського народу, яка значною мірою в мові ж і відображена, а також в літературі та історичних джерелах. Намагаючись пробудити національно-патріотичну самосвідомість українців, Куліш розробляє історичну тематику в літературі. Він пише перший українською мовою історичний роман «Чорна рада» та історичні оповідання «Січові гості», «Мартин Гак», таким чином розширюючи й збагачуючи виражальні можливості української мови. В романі оживає історична лексика, що вже була призабулася, а з нею оживає й історична пам'ять народу, струмує пісенна поезика й жива українська розмова.

У Європі формування нових, національних літературних мов живилося не тільки соками народних мов, наддіалектними регіональними новотворами, а й перекладами на національні мови та виданнями з поступовим масовим поширенням книг Святого Письма. Філологічно високоосвічений Куліш, який, за словами Івана Огієнка, «перший кинув спасенне гасло «Обличчям до Європи!» [4, с.221], добре знав цю ситуацію. Він розумів, що святі книги українською мовою нестимуть у народ не тільки віру, а й українську мову в її літературній формі. Керований ідеєю формування нової літературної української мови, Куліш зайнявся перекладом Біблії. Історія цього перекладу сумна: в готовому вигляді він згорів під час пожежі на хуторі Мотронівка. Але це була велика мовотворча праця Куліша і вона залишила помітний слід у розвитку конфесійного стилю української мови.

Сміливо витворюючи неологізми, шукаючи відповідники в живій українській мові, Куліш переклав українською мовою кращі твори Шекспіра, видав збірку перекладних поезій «Поетична Кобза» (1897 р.). Не всі новотвори Куліша ввійшли в нормативну лексику української мови і збереглися в ній але приклад його активної мовотворчої діяльності й заклик повертатися до «сім'ї культурників» прислужився збагаченню та розвитку української літературної мови.

Коли говорити про мову самого Куліша, його художніх творів і наукових праць, епістолярію, у тій частині, що була українською мовою, то слід зауважити: на той час процес кодифікації нової української літературної мови був ще далекий до завершення. Як написав пізніше Юрій Шерех, «йшлося про таку радикальну перебудову літературної мови, що межувала з її творенням». До того ж «Куліш був й інтимно знайомий з церковнослов'янською мовою в її російському варіанті» [9, с.14-50], дотримувався думки, що треба максимально використати для нової мови високий стиль старої книжної української мови. Тому в його творах часто вживаються слова: *словесность, творчество, писатель, живописець, олицетворити, художественный, источник, глас, оглашати, праздник, восхвалити, тружdatися, рождати* та ін.

Але глибоке вивчення фольклору, занурення в живу народну розмовну мову, філологічний фах зробили мовлення Куліша барвистим, точним і дотепним. Наприклад, у його листах і статтях натрапляємо на такі колоритні фрази: «Усього *півтора чоловіка нації і ті живуть у незгоді*» (лист до І. Пулюя, 1881 р.); «Ви забуваєте, що поет не задає собі ні задачі, ні тону, як писати. *Душа набереться життя – от і пишеш*» (лист до Кониського, 1861 р.); «Мертвому *недорозум прощено: <...> останок віку дожив у сестри-жалібниці на ласкавому хлібі*» (про Віктора Забілу); «просимо нашого слова в *знів'ї не приймати*»; «книжечки *б'ють у вічі ледачим якимсь смаком самої мови*»; «люде книжкові з *мальства*, по всякій старовині *оком займають широко* і у всякій розумній речі дадуть раду хоч куди, а чом же вони не пишуть по-нашому?» («Казки і байки...») [3, с.537]. Високо цінував мову Куліша Василь Сімович: «Куліш – це велике джерело пізнання української мови й довго ним лишиться; Куліш мав незвичайний мовний нюх», «неперевершений досі ні-

ким знавець її [української мови] канонів». Василь Сімович вважав, що художні твори Пантелеймона Куліша «читати треба для мови. Це – краса, нев’яла краса, це – музика слова, ця їх мова, мова, яку Куліш вироблював як неперевищений досі ніколи *знавець її законів*, її Духа, її складні, знавець тих шляхів, якими вона має йти у своєму розвитку... Куліш творив свою мову – нашу літературну мову – з поглядом на майбутнє...» [5, с.404]. Іван Франко, очевидно, відчував певну вищість мови Куліша, бо писав: «Куліш <...> відкриває перед нами широку перспективу, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мелодійністю та різномірністю свого ритму» [6, с.156-170].

Проте, як вважає Юрій Шерех, літературна мова у своєму розвитку не пішла Кулішевим шляхом, і він лишився самотньою постаттю [9, с.14-50]. Глибоко шануючи видатного вченого, що надбав немало слави українському мовознавству, не можу прийняти думку Юрія Шереха, що Куліш лишився в мові самотньою постаттю. Наша літературна мова йшла широкою дорогою (і сходу, і центру, і заходу), і кожний з українських культурних діячів зробив те і стільки, на що і на скільки спромігся в силу свого таланту і міру обставин. Зі спадщиною завжди так буває: на історичній дорозі щось бере час, щось – люди. Самотніми постаттями українських діячів робила бездержавність нашої нації, коли ідеї національно-свідомих діячів української культури часто гасли, а не підхоплювалися не тільки народом, а й його інтелігенцією. Але про Пантелеймона Куліша цього не скажеш. Він залишив не тільки слід в історії української літературної мови, а й дуже помітні своїєї діяльності результати.

Пантелеймон Куліш вірив у майбутній розвиток української мови й літератури. У «Передньому слові до громади (Погляд на українську словесність)» з приводу видання першої книжки альманаху «Хата» він писав: «Надії нашої словесності української підрастають щороку, бо взялася вона рости не в теплицях, і лежить перед нею безкрає плодюче поле – цілина. Тільки зворуши ти землю уміючи да посій до ладу – будуть колись добрі жнива на Україні» [3, с.508].

Список використаних джерел:

1. Гончар Олесь. Національна ідея у світогляді і творчості П.О.Куліша / Олесь Гончар // Горбачук Василь. Барви української мови. – К., 1997. – 170 с.
2. Жовтобрюх М. Мова української преси (до середини дев’яностих років XIX ст.) / М. Жовтобрюх. – К., 1963. – 300 с.
3. Куліш П. Твори : у 2 т. Т.2. Погляд на українську словесність. Слово над гробом Шевченка. Казки і байки... / П. Куліш. – К., 1989. – 585 с.
4. Огієнко І. Куліш як ідеолог і творець української мови / І. Огієнко // Історія української літературної мови. – К. : Наша культура: наука, 2001. – 291 с.
5. Сімович В. Куліш / Василь Сімович // Праці у 2-х т. – Чернівці, 2005. – Т. 2. Літературознавство. Культура. – 404 с.
6. Франко І. Передмова до видання Кулішевого перекладу «Гамлета» Шекспіра / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К., 1982. – Т. 32. – С. 156-170.
7. Хвильовий М. Листи до Миколи Зерова / М. Хвильовий // Твори : у 2 Т. – К., 1990. – 924 с.
8. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 478 с.
9. Шерех Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах / Ю. Шерех // Пороги і Запоріжжя. – Харків, 1998. – Т.II. – С. 14-50.

The article deals with the scientific work of the outstanding Ukrainian scientist, scholar, linguist and literary scholar, theologian, historian and culture expert, high church and statesman Ivan Ohienko «Kulish as an ideologist and founder of

Ukrainian language»; reveals the relevance of ideological positions and language creative and literary activity ideological inspirer of Ukrainian renaissance writer and cultural figure of the nineteenth century. Panteleimon Kulish and particularly important for modern period of Ukrainian state ideological orientation and experience of the teacher, man of high priesthood Ivan Ohiyenko.

Thanks to the thorough education and self-education, self-knowledge and talent, diligence and hard work P. Kulish got encyclopedic knowledge. With universal interests, well aware of the situation and the problems of its people, Kulish concluded that intellectuals know people not good, looking at it only as a business executive. The basis of aesthetics Kulish is the idea: to open and get to know its people. This can be done only through the national language, history and literature.

Key words: ideologist, creator of the Ukrainian language, historical and etymological spelling, phonetic spelling, culture of Ukrainian language.

Отримано: 16.03.2017 р.

УДК 398.85:94(477):821.161.2.09Огієнко

Н. Г. Мельник

Криворізький державний педагогічний університет

КОЗАЦЬКА ПІСНЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЇ ІВАНА ОГІЄНКА: «СЛУЖИТИ НАРОДОВІ, ТО СЛУЖИТИ БОГОВІ!»

У статті досліджуються тексти козацьких пісень. Особливу увагу присвячено образів козака, його розумінню ідеї служіння Богові. Специфіка українського народно-го світогляду, на яку вказував Іван Огієнко, яскраво відобразилася на світобаченні козака як соціально-психологічного типу, що увібрав у себе найістотніші риси української ментальності. Релігійність козака загалом спирається на дохристиянські вірування. Пісенні тексти насичені образами, котрі несуть у собі залишки міфологічної свідомості (кінь, сокіл, ворон, зозуля та ін.). Образ козака міфологізовано, гіперболізовано (він фантастично сильний та витривалий, наділений надприродною силою).

У свідомості козака, як найтипівішого представника українського народу, відбулося синтетичне поєднання язичницького та християнського світоглядів. Національний елемент часто заступався релігійним (борячись за віру, **козаки** боролися за права своєї національності), оскільки протягом XVI-XVII ст. церква залишилася єдиним національним осередком. У народному розумінні ідея служби Богові нерозривно пов'язана з ідеєю служби власному народові.

Ключові слова: народний світогляд, козак, національна ідея.

Однією з провідних тенденцій розвитку сучасного українського гуманітарного простору є стійкий інтерес до проблем генези, змісту та суспільних функцій традиційної усної народної творчості. Тому об'єктивно вмотивованим є те, що фольклор як «<...> універсальний засіб вираження ментальності, важливий чинник формування національної самосвідомості, формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку, психологічної самодостатності і комфорту» сьогодні перебуває в центрі наукової уваги [20, с.5]. У цьому сенсі вивчення українського соціально-побутового фольклору з погляду відображення в ньому традиційних світоглядних уявлень народу та їх трансформацій є однією з актуальних проблем фольклористики.

Окремі проблеми, пов'язані з дослідженням творів соціально-побутового змісту, їхніх витоків та особливостей функціонування, своєрідності жанрової

системи стали предметом студій М. Костомарова, М. Драгоманова, І. Франка, М. Сумцова, Б. Грінченка, М. Максимовича, Ф. Колесси, О. Потебні, О. Дея, Г. Нудьги, Н. Шумади, В. Скрипки, М. Пазяка, К. Грушевської, О. Правдюка, Р. Кирчіва, С. Грици, С. Мишанича, О. Хмільовської, Л. Дунаєвської, Б. Кирдана, І. Денисюка, М. Дмитренка, Л. Вахніної, О. Бріциної та ін. Запропонувавши науці фундаментальні дослідження, оригінальні концепції, пов'язані з розвитком українського соціально-побутового фольклору, природи його жанрів, науковці майже не торкалися питання репрезентації в творах названої спрямованості традиційних світоглядних уявлень українців. Тому перспективним та науково вмотивованим є дослідження ідейних координат народних зразків соціально-побутової пісенності з погляду відображення в них основ релігійного світогляду.

Козацькі пісні – один із найяскравіших циклів соціально-побутової ліричної пісенності, поетичний літопис героїчної епохи нашої історії, що, як зазначають фольклористи, ідеальним чином поєднують у собі поетичну красу і суспільну значимість мистецтва.

Мета статті – дослідження ідейного змісту українських народних козацьких пісень крізь призму концепції Івана Огієнка «Служити народові, то служити Богові».

Загальновідомо, що соціально-історичний феномен козацтва залишив свій відбиток не лише на політичній арені, а й позначився на народних смаках, позиціях, уподобаннях; сформував власний ідеал чоловіка-оборонця вітчизни, як людини активної, дійової, відданої великій меті; виробив особливі етико-естетичні норми, які ґрунтуються на осмисленні людини, її життя з громадянської точки зору. Ці засади якнайкраще відповідали національному характеру та духовним шуканням українства.

Дослідники козацтва наголошують на його провідній ролі в процесі формування духовності нації, вважаючи козацьке середовище творцем ментальності українського народу [1, с.107].

Фольклорна свідомість репрезентує архетипічно заковане уявлення про козака як про «справжнього» чоловіка, мужнього, освіченого, розумного, в особі якого ідеально поєднуються національне та особисте [12, с.85].

Козаки в народному розумінні – носії лицарської слави. Вітчизняні і зарубіжні дослідники феномену козацтва неодноразово вказували на схожість засадничих принципів, концепцій людини та дійсності, притаманних козацькій республіці та європейським військово-релігійним лицарським спільнотам. Історики, політики, письменники ще у XVII, XVIII ст. відзначали сутнісну подібність етичних норм, способів організації війська, які пубтували на Запорізькій Січі та були притаманні лицарсько-духовним орденам середньовіччя.

Величезний внесок християнства в духовну скарбницю українства, вплив християнської моралі на народний світогляд, народну естетику, мораль, психологію незаперечний. У той же час фольклорні зразки календарно-обрядової творчості, казкової та неказкової прози дають підстави вважати, що в їхній основі лежать світогляд, естетика, мораль, психологія, які сформувалися в дохристиянський період.

Загальновідомо, що народний світогляд складається та утверджується протягом багатьох століть. Привнесене іншими народами, культурами – переосмислюється, асимілюється відповідно до традиційного національного світосприйняття. Складний і болючий адаптаційний процес поширення ідей християнства в Україні завершився так званим «двовір'ям». Як стверджує І. Огієнко, «двоєвір'я глибоко ввійшло в саму душу всенародню» [8, с.315]. Роздумуючи над проблемою специфіки українського народного релігійного світогляду, до-

слідник зазначає: «Нової Християнської Віри глибше не знали, ідеологію її низи мало розуміли, а жити й мислити треба було й далі, хотілось і розуміти все те, що робиться навкруги, – і предки наші позоставалися і при старих віруваннях, і при старій ідеології, сприйнявши з нового головню зовнішні форми, що допомагали йому в житті. Процес синкретизму впертого старого й не все зрозумілого нового йшов серед простого нашого народу дуже помалу, й остаточно не закінчився й тепер не тільки в нас, але й по всьому християнському світі» [8, с.314].

Науковці акцентують на спорідненості концептуальних засад дохристиянської та християнської світоглядних систем (наявність ідеї двополярності та триєдності світобуття, переваги в житті людини духовного над матеріальним, змісту моральних законів, за якими має жити людина, розуміння почуття священного, знаковість, уявлення про вибір, який дає людині Бог (на користь морального чи аморального) [17, с.246-254].

Євген Маланюк уважав, що: «<...> прийняття християнства застало у наших предків <...>, щось таке, що можна було б назвати «християнською етикою у формально ще поганських племен нашого народу» [13, с.95].

М. Костомаров слушно наголошував на специфіці релігійності українців, підкреслюючи, що український народ «берегтиме в собі релігійні основи доти, доки існуватиме сума головних ознак, що становлять його народність» [10, с.67].

За спостереженням І. Мірчука національний чинник є одним із найважливіших у процесі осмислення українцем світу, оскільки метою духовних шукань українця виступає прагнення практичного виявлення миттєвої правди в її чуттєво-релігійному змісті [15, с.24].

На думку Г. Ващенко, релігійність є найпершою рисою ідеальної української людини, оскільки уявлення народу про Бога відбиває народну психологію. Ознакою української психології, вважає дослідник, постає особлива близькість Бога до людини. Вчений аргументує своє спостереження, спираючись на результати аналізу народної пісні [4, с.54].

Козацтво як суспільна верства, що увібрала в себе найістотніші риси української ментальності, вирізнялося ексклюзивністю трактування провідних засад християнської ідеології.

Дослідники стверджують, що починаючи з XVII століття «основне завдання козаків – бути опорою і захисниками православної віри та української народності» та підтверджують «єдність та взаємодію козацтва й православно-го духовенства» в певні історичні періоди [9, с.56-58].

«Козацький митрополит» І. Борецький у своїй полемічній «Протестації» (1621 р.) наголошує: «Щодо козаків, то про цих лицарських людей ми знаємо, що вони наш рід, наші братя й правовірні християне <...> Це ж вони за Володимира, святого монарха Руського, воювали Грецію, Македонію і Лірію. Це ж їхні предки разом з Володимиром-Хрестителем віру Християнську від царгородської церкви приймали, й по цей день у цій вірі родяться, христяться й живуть. Живуть не як погане, а як Християне: мають пресвітерів, учаться письма, знають Бога й закон свій <...> Коли йдуть на море, перш за все моляться, заявляючи, що йдуть за віру Християнську на невірних» [9, с.57]. Натомість інші дослідники, спостерігаючи за життям козаків, указували на їхні «нетрадиційні» підходи щодо християнських обрядів.

Пі. Меріме трактує це як невігластво, оскільки козацькі священники «до культових відправ додавали добру частку <...> поганських звичаїв» [14, с.118]. Він також акцентує на відданості козаків своїй вірі, разом із тим дивується байдужості, з якою вони ставляться до відмінностей між православ'ям та іншими віруваннями [Там само].

Про надання козаками особливого значення безпосередній вірі, що спирається на почуття, говорить у праці «Україно-руське козацтво перед судом історії» Д. Яворницький. Дослідник указує на глибоку релігійність та набожність козаків: «<...> можна сказати про запорожців сперш усього те, що вони були певні лицарі Христової віри. За таких їх вважали і їх друзі, і їх недрузі, як то: шведські королі – Густав Адольф, Карл XII, Фридрих I, польські королі – Стефан Баторій, Ян Собиський, Владислав IV, римські папи Григорій XIII, керманичі славного італійського міста Венеції, навіть самі московські царі, вся західна Європа. І в цьому назвищі крився не порожній звук, а певне, реальне розуміння» [25, с.256-298]. Відомо, що на кошти Запорозької Січі були збудовані Межигірський та Трахтемирівський монастирі, а православ'я вважалося провідною ідеологією Запорізької Січі. В той же час вчений указує на наявність у козацькому війську «характерників», які не лише не засуджувалися козаками за чарівництво, а й особливо шанувалися товариством, бо нерідко забезпечували успіх військового походу. Науковці наводять факти ворожіння на могилах, існування провісництва на Січі, а також указують на спадкоємність між язичницьким культом та деякими ритуалами січовиків [25, с.10-143].

У студії «Козацтво і православ'я» В. Щербак зазначає: «<...> до Люблінської унії 1569 р. і в перші роки існування Речі Посполитої віротерпимість була однією з характерних рис суспільного життя України. Навіть традиційний обряд прийняття до козацького товариства, що включав і поняття віри, особливо строгої не відзначався. Лише походи запорожців проти татар велися під гаслом боротьби з «неприятелем святого Христа» [23, с.71].

Говорячи про витоки етико-естетичних засад козацтва, Т. Шевчук зауважує: «Це була соціальна верства, яка ні походженням, ні способом життя, ні своїми звичаями ніяк не вписувалася в існуючу станово-правову систему, живучи своєю, а не Божою волею («своевольники»), на власному, здобутому шаблею, «козацькому праві». А до всього, козаки ще й мешкали на Україні-Кордоні, яка не належала до «освоєного», «свого», тобто власне соціального світу, де звичні закони та правила цього світу вже не діяли» [22, с.86].

Справді, в фольклорі не спостерігаємо сліпого страху козаків перед Богом, рабського поклоніння, абсолютного покладання в життєвих ситуаціях на волю Бога. Ідею боротьби за «віру християнську» козак сприймає як невід'ємну від ідеї боротьби за національну незалежність. Віровизнавчою формулою козацької релігійності виступає ідея «Служити народові – то служити Богові» [8, с.7]. В цьому полягає специфіка релігійності козака.

Аналіз пісенних текстів дозволяє стверджувати, що віра в житті козака відіграє роль скоріше практичну, ніж духовну. Наскільки Бог допомагає козакові у війні, настільки й треба віддавати йому належне. Іноді козак ставить себе навіть урівень із Богом, хизуючись своєю спритністю та суспільною активністю:

*А сам Хмельницький
До Богуна під'їжджає
І словами промовляє:
«Не сам Бог спасав
І я не менше помагав!»*

Іван Богун відмовляє:

*«Слава Богу і хвала гетьману,
Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу!»*

[Підкреслення наше – Н.М.] [5, с.273]

Отже, за думою, Б. Хмельницький постає досить активним суб'єктом буття, він майже нарівні з Богом здатний уплинути на історичну ситуацію.

Відомий філософ Е. Фромм називає таку віру раціональною, оскільки вона базується на особистому плідному спостереженні і осмисленні людини. Така віра передбачає особливу соціальну активність [21, с.197]. Свобода вибору, воля в усіх її проявах стають релігією козацького середовища [11, с.145].

Ілюстрацією до висловлених спостережень виступають слова з пісні, у якій згадується передсмертне прохання вояка, щоб його не ховали *«попи і дяки, а поховали запорізьки козак»* [13, с.263]. За висловом Д. Донцова, козак був фанатично відданим єдиній «хоронячій цілості, організуючій ідеї, немилосердними до егоїстичних зазіхань слабих, як і до чужих ідолів, що йшли знищити їх Бога. Вони носили в грудях не людський страх, страх осуду, мук і смерті, а страх Божий, страх, щоб не зломитися в службі справі, не охлянути в вірі, не піддатися слабостям або спокусам <...>» [7, с.313].

Автор праці «Козацька християнська республіка» Д. Наливайко зазначає: «релігійна боротьба на Україні найтісніше переплелася з боротьбою народу проти національного й соціального поневолення, перетворилася в її невід'ємну складову частину. Не слід забувати й про те, що, як це в цілому характерно для великих європейських рухів XVI-XVII ст., релігія виступала на Україні також ідеологічним оформленням соціальних інтересів та політичних прагнень народу» [16, с.142].

Виходячи з власної життєвої концепції, козаки дозволяли собі робити корективи у Божих заповідях, коли справа торкалася національної чи особистої свободи. Зокрема, козацькі етичні принципи певною мірою відрізняються від християнських заповідей. Д. Яворницький указував на те, що козаки формували свої етичні норми, користуючись «стародавнім військовим обичаєм, словесним правом, здоровим смыслом» [25, с.188]. Наприклад, убивство, крадіжка, дезертирство каралися козаками надзвичайно жорстоко. Така жорстокість продиктована необхідністю підтримувати порядок у війську. За козацькими законами зрада товаришеві була одним із найстрашніших гріхів і каралася смертю. До того ж у козацькому середовищі спостерігається своєрідне ставлення до селянської праці, зокрема, працелюбність не розумілася як вища життєва доброчесність (у козацькій пісні почасти спостерігаємо зверхнє ставлення до селянина), а військові походи на турків і татар сприймаються як норма. З огляду на політичну ситуацію, жорстокість, нещадність до ворогів оцінюється народом як необхідні й навіть набирають ознак моральності, оскільки вони підпорядковані нагальній потребі відстоювання національної незалежності.

Народнописенна традиція містить чимало сцен розправи козаків із ворогами. Наприклад:

1. Будем у вас в гостях
У ваших маєтностях:
Будуть валятися
Людській голови й кості [13, с.596];
2. Повернувся козак Нечай на лівеє плече,
А вже з ляшків, вражих синів,
кров ріками тече [13, с.126].

Своєрідно трактує значення насильства в історії людства Х. Ортега-і-Гасет. Він зазначає: «Дуже прикро, що людська вдача веде інколи до <...>. насильства, але не можна заперечити, що це найвища данина рації та справедливості. Бо ж таке насильство – це не що інше, як рація, доведена до нестями» [18, с.140]. Така поведінка козака розуміється народом як необхідна, з огляду на історичну ситуацію.

Поряд із цим спостерігаємо в пісні мотиви відвернення долі за моральні гріхи. Зокрема, козак може загинути за непослух матері, за те, що «діти маленькі кіньми розбиває», «кров християнську безневинно проливає», за образу жінки, за зраду, за пияцтво і т. ін. Ці мотиви спільні для козацької, рекрутської та солдатської пісенності.

Наприклад:

*«Не йди, сину, та на Запоріжжє
Не дасть, сину, Бог долечки,
Щасливої да доріжечки».
Я ж матері не послухав
Пішов же я, не каючись
Не раз, не два я згадаю,
Сльозочками умиваючись [36, с.593].*

Дослідниця козацької доби, О. Апанович указує на генетичний зв'язок козацтва з селянським середовищем, що відбилося на ментальності українського народу [1, с.108]. Тому наявність в душі козака драматичного конфлікту між *gente* і *patione* постає мотивацією поведінки козака в різних ситуаціях, зумовлює подвійність у сприйнятті світу козаком.

М. Грушевський із цього приводу зауважував: «Ми добре знаємо подвійну етику козака чи запорожця, коли він почуває себе членом воєнної організації супроти людності цивільної, чи філософської і вважає своїм правом, а навіть «молодецтвом» топтати родинну мораль, і тоді, коли він, звертаючись до своєї родини, почуває себе членом роду, підвласним його обичаям і моралі» [6, с.265].

Чоловік, ідучи в «козаки», переступає певну межу у сприйнятті світу, переосмислює власну роль у суспільстві. Він наче народжується вдруге. Це «народження» позначене повним підпорядкуванням власного життя особливим правилам, які передбачають відданість «общому добру», формуванням життєвого кредо, коли «приписи честі й обов'язку ставляться над усі особистісні прив'язання, всі партикулярні інтереси, всі матеріальні користі й вигоди» [7, с.159]. Інакше кажучи, він духовно «вмирає», щоб народитися у новій якості. Тому в пісні картини прощання козака з родиною близькі до змалювання поведінки людини, що готується до смерті: хлопець просить пробачити йому ймовірні гріхи (*«Процай, старе, процай, мале, / Може з ким сварився»*). З одного боку загибель справді можлива з огляду на закони військового часу, з іншого – така поведінка являє собою елемент підготовки до ініціального ритуалу посвячення в козаки, який має забезпечити повне очищення від родинної моралі. Ініціант стає членом товариства, яке несе інше суспільне навантаження [3, с.70].

Відтепер життя отримає новий відлік. Нова суспільна роль передбачає також зміну в свідомості козака. Формулою козацького ставлення до Бога виступає Шевченківське:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну й святого Бога,
За неї душу погублю!*

Отже, результати аналізу текстів козацьких пісень дозволяють зробити висновки про те, що в **основі** ставлення козака до віри яскраво проглядаються такі ознаки:

1. Релігійність козака загалом спирається на дохристиянські вірування: **пісенні тексти** насичені образами, котрі несуть у собі залишки міфологічної **свідомості** (кінь, сокіл, ворон, зозуля та ін.), образ козака міфологізовано, гіперболізовано (він фантастично сильний та витривалий, наділений **надприродною силою**).

2. У свідомості козака, як найтипівішого представника українського народу, відбулося синтетичне поєднання язичицького та християнського світоглядів, при тім, що у більшості випадків дохристиянське світосприйняття відіграло у цій єдності роль змісту, християнське – більш формальну роль.
3. Національний елемент часто заступався релігійним (борячись за віру, **козаки** боролися за права своєї національності), оскільки протягом певного часу (XVI-XVII ст.) церква залишилася єдиним національним осередком.

Отже, в народному розумінні, ідея служби Богові нерозривно пов'язана з ідеєю служби власному народові.

Список використаних джерел:

1. Апанович О. Козацтво – ментальність українського народу / Олена Апанович // Сучасність. – 1995. – №9. – С. 106-108.
2. Апанович О. Розповіді про запорізьких козаків / Олена Апанович. – К. : Дніпро, 1991. – 335 с.
3. Балущок В. Парубочі громади в українському селі / Василь Балущок // Київська старовина. – 1995. – С. 84-87.
4. Ващенко Г. Ідеал людини в українській народній пісні / Григорій Ващенко // НТЕ. – 1994. – №5. – С. 53-65.
5. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія : навчальний посібник / [упоряд. та прим. О.М. Таланчук, Ф.С. Кислого]. – К. : Либідь, 1993. – 432 с.
6. Грушевський М. Історія української козаччини / Михайло Грушевський // Вітчизна. – 1989. – №1. – С. 167-203.
7. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Дрогобич, 1991. – 342 с.
8. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія / Іван Огієнко. – К. : Обереги, 1994. – 424 с.
9. Кононенко П.П. Історія українознавства : навчальний посібник / [П.П. Кононенко, Л.К. Токар, О.Г. Бажан] ; за ред. П.П. Кононенка. – К. : Академвидав, 2011. – 512 с.
10. Костомаров Н.И. Две русские народности / Николай Иванович Костомаров. – К. ; Харьков : Майдан, 1991. – 72 с.
11. Кравченко І. Світ запорізький / І. Кравченко // Київ. – 1993. – №2. – С. 145-147; №3. – С. 138-145.
12. Макаров А. Світло українського бароко / Анатолій Макаров. – К. : Мистецтво, 1994. – С. 185-211.
13. Маланюк Є. Книга спостережень / Євген Маланюк. – К. : Атіка, 1995. – 236 с.
14. Меріме Проспер. Українські козаки та їхні останні гетьмани / Проспер Меріме // Всесвіт. – 1989. – №12. – С. 117-174.
15. Мірчук І. Світогляд українського народу / І. Мірчук // НТЕ. – 1996. – №1. – С. 22-23.
16. Наливайко Д.С. Козацька християнська республіка. Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках / Дмитро Сергійович Наливайко. – К. : Дніпро, 1992. – 495 с.
17. Новикова М. Христос, Велес и Пилат / Марина Новикова // Новый мир. – 1991. – №6. – С. 246-254.
18. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Хосе Ортега-і-Гасет. – К. : Основи, 1994. – 420 с.
19. Українські народні пісні: Пісні соціально-побутові / [упоряд. О. Хмільська]. – К. : Музична Україна, 1967. – 736 с.
20. Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування : колективна монографія / [за ред. д-ра філ. наук, професора М.К. Дмитренка]. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 252 с.
21. Фромм Э. Духовная сущность человека, способность к добру и злу / Эрих Фромм // Философские науки. – 1990. – С. 88-95.
22. Шевчук Т. Концепт світла в українських народних думках (міфологічні структури в думі про Марусю Богуславку) / Тетяна Шевчук // Український фольклор: методоло-

- гія дослідження, динаміка функціонування : колективна монографія / [за ред. д-ра філ. наук, професора М.К. Дмитренка]. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. — С. 71-89.
23. Щербак В. Козацтво і православ'я / В. Козак // Київська старовина. — 1993. — №5. — С. 71-77.
24. Яворницький Д.І. Україно-руське козацтво перед судом історії / Дмитро Іванович Яворницький // Український історичний журнал. — 1968. — №7.
25. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / Д.І. Яворницький. — К. : Наукова думка, 1990. — Т. 1. — 592 с.

This paper investigates the texts of Cossack songs. It is focused mainly on Cossack character and his understanding the idea of serving God. The peculiarities of Ukrainian national worldview earlier pointed by Ivan Ohiyenko, are clearly reflected in Cossack worldview. The Cossack is perceived as such a social and psychological individual, who incorporates the most significant features of the Ukrainian mentality. Cossack religious devotion is generally based on pre-Christian beliefs. Song lyric is rich in images that carry the remains of the mythological consciousness (horse, hawk, crow, cuckoo, etc.). Cossack character is mostly a mythologized image, which is mainly exaggerated. He is fantastically strong and endowed with supernatural power.

Cossack is the most typical representative of Ukrainian nation. His consciousness is a synthetic combination of pagan thinking and Christian worldview. Since XVI-XVII centuries the national idea has been closely interrelated with religious elements (while fighting for the belief Cossacks fought for the rights of their nation). It should be admitted that church has always remained the only national center. The idea of serving God is inseparably linked with the idea of serving people and has been common for Ukrainian nation.

Key words: folk worldview, Cossack, national idea.

Отримано: 06.02.2017 р.

УДК 811.161.2'367.4:821.161.201/7.08

О. М. Мозолук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ВІДНОСНОГО ЧАСУ В ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМАХ «ВІКОВІ НАШІ РАНИ» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглядаються темпоральні словосполучення відносного часу на матеріалі драматичних поем «Вікові наші рани» Івана Огієнка. Об'єктом дослідження стали словосполучення з семантикою передчасу й післячасу, їх поширення та семантичні групи. Відзначено активність уживання окремих граматичних моделей.

Ключові слова: передчас, післячас, темпоральні словосполучення, синтаксема, граматична модель, відносний час.

*Погине в світі все кохане,
Немов на вітрі легкий пух,
Але навіки позастане
Безсмертна Праця й творчий дух!
Ларіон [8, с.45].*

Небо завжди посилало, посилає й посилатиме на допомогу людуству праведників, святих, мучеників, надзвичайно талановитих письменників, духівників, котрі володіють даром розпізнавання духів, даром зцілення душі й тіла, даром сильного, проникливого, могутнього Слова, яке підносить духом, випромінює світло, спопе-

ляє зло, дарує Любов, дає Надію, вселяє Віру. До таких потужних письменців, звісно, належить також Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Усе, що він робив, – лише для людей; усе, що він писав, – для людей; усе його багатоліке наукове, релігійне та художнє творіння – для рідної неньки України, від якої довгий час був так далеко.

Тому вірою: земля, що дала Огієнкові життя, завжди напоювала його душу живильною силою любові й милосердя. А він цей немирний український дух, світлу пам'ять серця вплітав у текстове полотно. «Нитка до нитки – біла, чорна, жовта, черлена, зелена, синя... А для ока воно грає» [4, с.35]. Чи цементував у вишуканому, добротному слові, яке могло бути напрочуд різним відповідно до жанру, змісту, теми: чуттєвим, теплим, ніжним, або ж пронизливим, холодним, гнівним, войовничим, або благальним, філософським, драматичним...

Засів сильного, могутнього слова, яке бурлить тугою, зраненим серцем, тривогою, переживаннями, невимовним болем, а також глибокою вірою, патріотичними почуттями, сподіванням на краще пожинаємо у збірці «Вікові наші рани», що вийшла друком у Вінніпезі 1960 року. Вона об'єднує п'ять драматичних поем: «Невинна кров», «Вескресення України», «На чужині», «За Україну», «В обіймах страждання», поділених на дії, яви, сцени та картини. Звичайно, дуже багато «випробувань і страждань випало пережити українському народові; та, незважаючи на глибокі вікові рани, заподіяні ворогами, свободолюбивий дух українців, їхнє прагнення до волі й незалежності, їхню любов до своєї Батьківщини не вдалося здолати нікому» [12, с.7].

Мета пропонованої статті – описати темпоральні словосполучення відносного часу, зокрема зі значенням передчасу та післячасу в драматичних поемах «Вікові наші рани» Івана Огієнка.

Темпоральність – «загальнограматична міжривнева категорія, яка ґрунтується на семантиці дієвості, вираженій дієсловом, та відбиває внутрішній, зовнішній та співвідносний аспекти тривання дії, граматично інтерпретуючи онтологічний час» [1, с.76].

Часові відношення виражаються в українській мові складною системою прийменникових і безприйменникових словосполучень, серед яких можна виділити три семантико-синтаксичні групи:

- 1) часовий період, за межами якого відбувається дія;
- 2) час, у межах якого реалізується дія;
- 3) часові відрізки, що виступають початковим або кінцевим етапом дії.

Кожна семантико-синтаксична група – це теж своєрідна мікросистема, для членів якої характерні спільні й диференційні ознаки [5, с.34]. Прийменникові словосполучення першої групи розрізняються між собою за ознакою передчасу, післячасу й приблизного часу.

Серед темпоральних словосполучень із значенням передчасу в синтаксичній системі драматичних поем Івана Огієнка на основі проведених спостережень можна виділити дві групи:

- 1) словосполучення передчасу, повністю заповненого дією;
- 2) словосполучення передчасу, не повністю заповненого дією.

Словосполучення передчасу, повністю заповненого дією, у збірці поем «Вікові наші рани» представлені двома граматичними моделями $V \cdot \text{до} \cdot S_g$ (переважає) та $V \cdot \text{по} \cdot S_a$ і з варіюванням залежних темпоральних синтаксем, які виступають у прийменниково-відмінкових формах лексичних варіантів іменників часового й нечасового значення, а саме: *вік, віки (вічні), ранок, загин і згин* (у значенні «смерть»), *сконання, могила, смерть, гріб, (двадцять) коліно*. Наприклад:

За Православіє кохане
Ми будем битися до згону!... [10, с.84];
Одна на світі Україна,
І Віра в ній усім єдина,
І до двадцятого коліна
Це батька заповідь для сина! [10, с.84];
Минуть літа, та не забудем
По віки вічні цього Свята... [10, с.86];
Аж до могили пам'ятати
Обіти **мусимо** Христові... [10, с.123];
Я говорив би аж до рана,
Й пили б це слово всі навколо!... [10, с.135];
І я кохаю Україну,
Кохаю може більш, як ви, —
Її до віку не покину,
Не пожалію голови!... [10, с.160] та інші.

Як свідчить ілюстративний матеріал, атрибутивні слова виступають обов'язковим елементом словосполучення лише з субстантивом *коліно*, щоб підкреслити наступність поколінь (таких прикладів у тексті три), а також у непродуктивній граматичній моделі $V \cdot \text{по} \cdot S_a$ з метою підкреслити цінність справжньої, необмеженої в часі любові до Бога, Вітчизни, людей (прикладів теж три, щоправда, атрибутивне слово постпозитивне):

Тепер воскресне Україна
Велика, сильна, непоборна,
І до двадцятого коліна
Ця дія буде яснотворна!
Минуть літа, та не забудем
По віки вічні цього Свята, —
Життя народові здобудем,
Й воскресне Матінка розп'ята!... [10, с. 87].

До групи словосполучень із значенням передчасу, не повністю заповненого дією, належать синтаксичні одиниці-конструкції, які мають семантику головних вербальних компонентів незавершеної дії, крім одного випадку. Ці словосполучення виражені такими граматичними моделями, як $V \cdot \text{до} \cdot S_g, V \cdot \text{перед} \cdot S_r, V \cdot \text{під} \cdot S_a$, які в тексті поем трапляються рідко. Наприклад: *Просім Владика Теофана, — Й Єпископ буде ще до рана!* [10, с.62]; *До революції працював, як кооператор, тепер без праці* [10, с.147]; *...ці Збори були раніше, ще перед Успінням* [10, с.53]; *Битим камінним гостинцем тихо суне до Холма під Другу Пречисту* невелика проца з 10-15 осіб різного люду, старих і малих [10, с.11]; *І тихо тане нічка люба на Святій Даниловій Горі під Другу Пречисту* [10, с.30]; *Минула свята ніч під Пречисту* [10, с.35] та інші.

Варто наголосити, що словосполучення з прийменником *перед* позначає не безпосередній, але все ж таки близький передчас. Натомість словосполучення з прийменником *до* виражає дію, що може реалізуватися в будь-який момент до часового періоду, названого залежним словом [7, с.99]. Словосполучення з прийменником *під* передає ближче значення передчасу, ніж із прийменником *перед*.

Як зазначає З.І. Іваненко, найширшу сферу вживання в українській мові має синтаксична конструкція з прийменником *перед* [5, с.34; 6, с.54] і вужчі

можливості – конструкція з прийменником **до** [5, с.35]. Однак Р.А. Куцова вказує на їх домінантність і майже однакове використання в сучасній українській літературній мові [9, с.10].

Розглянемо словосполучення зі значенням післячасу в синтаксичній системі драматичних поем Івана Огієнка. Після ґрунтовного вивчення тексту ми виділяємо такі дві групи:

- 1) словосполучення з семантикою післячасу, повністю заповненого дією;
- 2) словосполучення з семантикою післячасу, не повністю заповненого дією.

У досліджуваних поемах для вираження часової наступності, що повністю заповнена дією, функціонують дві граматичні моделі: $V \cdot \text{від} \cdot S_g$ та $V \cdot \text{з} \cdot S_g$. Вони передають «початковий момент дії, яка у своєму перебігові цілком заповнює наступний проміжок часу» [7, с.103]. Такі словосполучення мають у своєму складі дієслова недоконаного виду на позначення дії, що протікає в часі, або на позначення безперервного процесу і меншою мірою дієслова доконаного виду. Наприклад:

*Одна в нас Віра чоловіку –
Те Православ'є Св'яте:
Воно між нами споконвіку
Ще від Апостолів цвіте [10, с.57];*

*Міцнить нас славная надія,
Що маєм скелю за основу:
Ще від Апостола Андрія
Понесли Віру ми Христову! [10, с.58];
Ісус Христос нам дав Науку,
Вона в нас **сіється від віку**... [10, с.67];*

*Воєйков, стольник Монастирського Приказу (Міністерства), немудрий
государів слуга, що з 1701-го року **відає** землями, лісами... [10, с.91];*

*В нас Церква з віку самостійна
І незалежна від Росії... [10, с.201];
Душа моя й серце **співають** в покорі
Молитви Тобі **від світання**:
Спинив Ти мої всі терпіння суворі,
Утишив пекельні страждання! [10, с.266] та інші.*

У синтаксичній структурі поем спостерігаємо також паралельне вживання аналізованих словосполучень, щоправда, лише з лексемою **вік**, як-от: *Лицарська честь у нас **від віку**... [10, с.174] // І скільки з **віку** світ ми **знаєм**,
Постільки здавна Бог існує... [10, с.241].*

Зауважимо, що з назвами умовних часових відрізків та загальних часових понять уживаються атрибутивні слова – вказівні займенники, наприклад:

*... і з **того часу** він (Звухнений) утратив свій спокій, і скрізь шукає кохану дитину... [10, с.33];*

*Князі кували коромоли
Давно тому, як мали волю, –
Ми з **тих ще пір** не проходили,
Й гриземось люто на недолю... [10, с.206].*

Словосполучення з прийменником **від** ($V \cdot \text{від} \cdot S_g$) виступає факультативним варіантом основного словосполучення – $V \cdot \text{з} \cdot S_g$. Названі словосполучення виступають і компонентами складних утворень, які ми знайшли в тексті:

Єдине сонечко нам сяє,
Єдина й Віра в Україні, —
Народ наш в Вірі змін **не** знає
Від Володимира й донині [10, с.58];

Усе працює, як в машині,
І чудо з чуд найменший твір, —
Та з віку вічного й донині
Цих чуд не схопить людський зір... [10, с.246].

Словосполучення зі значенням післячасу, не повністю заповненого дією, поділяються відповідно до граматичних і лексичних моделей темпоральних синтаксем у їх складі на три групи:

- 1) словосполучення неточного післячасу;
- 2) словосполучення точного післячасу;
- 3) словосполучення приблизного післячасу.

Неточний післячас у драматичних поемах Івана Огієнка репрезентований лише словосполученням $V \cdot \text{по} \cdot S_p$, що виражає загальний план наступності дії щодо часового орієнтира. Прийменник **по** поєднується найбільшою мірою з іменниками нечасової семантики (унія, умова, війна, операція, гроза, смерть, мука, горе, молитва, наука, мовчанка, відхід, вихід) і зрідка — з іменниками часової семантики (зима, ніч, північ (у значенні «опівніч»)). Наприклад:

Ото як **по** *грозі* **буває** —
Засяє сонечко ясне... [10, с.128];

По його (Ляхоти) *відході* **запановує** гнітюча тиша... [10, с.169];

Я ж вірю глибоко: *настане*
Від мук і болів *воскресіння*,
Й *блаженство* *вернеться* *чекане*,
Як **по** *зимі* *пора* *весіння*! [10, с.229];

Я чую: он *лине* **по** *ночі* *Світання*,
І змученому *допоможе*!... [10, с.256];

От знову побачу я *Зорі*,
І *питиму* *вонні* *проміння*,
Й *по* *муках* *тяжких* *та* *по* *горі*
Запахне мені *ніч* *весіння*! [10, с.266];

По *теплих* *Молитвах* *й* *науці*
У *душу* *мені* *Бог* *злітає*,
Й я чую: *Його* *Святі* *Руці*
Несуть мені *щастя* *безкрає*!... [10, с.267] та інші.

У синтаксичній системі поем трапляються темпоральні словосполучення, де прийменник **по** вживається ще з особовим і вказівним займенниками:

Не все на світі темні *ночі*, —
По *них* *приходять* *дні* *промінні*,
І *бачу*, — *світять* *Божі* *Очі*
Надією в *моїм* *терпінні*! [10, с.231];

А **по** *цьому* *урочисто* *опустився* на *коліна* *перед* *упокоєним* *своїм* *улюбленим* *Святителем*... [10, с.142].

Подібні словосполучення відбивають писемні пам'ятки української мови XVIII ст.: *...а по смерти его осталая вся субста(н)ція в(ъ)ручена нцѣякимъсь опекунамъ...* [13, с.23]; *...и по смерти нашей, якъ съ жень, такъ и съ дцтей нашихъ, ...не повинень вѣтручатись...* [13, с.25]; *...насинка ве(л)можности вашой в(ъ) Глуховцѣ не бывало по свѣтахъ и нинѣ нцѣтъ...* [13, с.72]; *А что по сему в(ъ) намѣреній вашо(м) состоя(т) будетъ, о то(м) мене увѣдоми(т)* [13, с.89]. Уживаються вони і в багатьох говірках південно-західного наріччя, зокрема західноподільських. Працюючи над мовою Шевченка, Іван Огієнко теж натрапив на словосполучення післячасу з прийменником **по**: *Що ж діялось по Шведчині; По мові передмова; По мові, по мудрій раді розійшлись* [9, с.170-171].

Характерною особливістю темпоральних синтаксем у структурі словосполучень із значенням точного післячасу, не повністю заповненого дією, є те, що вони виражають значення точно визначеного часового проміжку, після якого відбувається дія, і до їхнього складу входять іменники часової семантики.

У текстовому полотні драматичних поем ми знайшли лише одне словосполучення точного післячасу з прийменником **за** ($V \cdot \text{за} \cdot S_a$). Наприклад:

*Співці зберуться за годину,
А ми прийшли знайти розраду...* [10, с.120].

Таке словосполучення малопоширене і в публіцистичному стилі, зовсім не використовується в науковій мові [7, с.108]. Проте властиве говіркам південно-західного наріччя.

Приблизний післячас у драматичних поемах репрезентований словосполученням із прийменником **за** – $V \cdot \text{за} \cdot S_a$. Семантика цих словосполучень визначається семантикою залежних темпоральних синтаксем. Іменники з часовим значенням, на основі яких утворюються синтаксеми часової наступності, виступають загалом із числівниками, а «відтінок приблизності створюється зміною порядку слів у іменній групі, повторенням числівника» або поєднанням із «спідсиловальним словом» *десь* [7, с.109]. Ми знайшли тільки два приклади таких словосполучень. Наприклад:

*У вас усе в найкращім стані,
За тиждень-два, й по всьому буде,
І явно знати вже по рані, –
Таки з вас будуть справжні люди!* [10, с.248];
*Гаразд, Владико, – позбираю
Хористів всіх десь за годину!* [10, с.115].

Дослідження темпоральних словосполучень дозволяє констатувати, що, крім вербальних компонентів, значне навантаження щодо вираження часових відношень несуть також прийменниково-відмінкові форми (синтаксеми).

Простежений нами матеріал у синтаксичній системі драматичних поем «Вікові наші рани» Івана Огієнка дає можливість виділити серед словосполучень відносного часу, що позначають часовий період, за межами якого відбувається дія, прийменникові словосполучення передчасу та післячасу, які протиставляються за ознакою «заповненість – незаповненість» дією часового відрізка. Вони представлені десятима граматичними моделями. Найбільш продуктивними серед них є словосполучення з прийменником **до** ($V \cdot \text{до} \cdot S_g$ – передчас, повністю заповнений дією) та з прийменниками **від** і **з** ($V \cdot \text{від} \cdot S_g$, $V_g \cdot \text{з} \cdot S_g$ – післячас, повністю заповнений дією). До непродуктивних належать словосполучення з семантикою точного й приблизного післячасу.

Загалом категорія часу, що є однією з головних у процесі відображення свідомістю об'єктивної дійсності, допомагає людині активізувати процес пізнання внаслідок з'ясування причинно-наслідкових зв'язків [2, с.113].

Огієнкові драматичні поеми, написані словом, відлитою «у тиглі сенсу й часу» [3, с.45], є цьому яскравим підтвердженням. Вони повністю захоплюють нашу увагу, змушують співпереживати, зміцнюють духом, надихають на подвиги, героїчні вчинки, володіють магією вічності й пророцтва:

*Я вірю глибоко – настане
Щаслива доля Україні,
І все святе, і все кохане
Йй усміхається вже й нині!* [10, с.98].

Список використаних джерел:

1. Барчук В.М. Граматична категорія темпоральності: семантико-структурний аспект / В.М. Барчук // Мовознавство. – 2011. – №6. – С. 64-76.
2. Васейко Ю. Вираження часових відношень у говірках Волинської області / Ю. Васейко // Українські і польські говірки пограниччя / ред. Ф. Чижевський, Г. Аркушин. – Люблін ; Луцьк, 2001. – С. 113-118.
3. Дочинець М. Книга надиху. Уроки світу, Неба і людей / Мирослав Дочинець. – Мукачево : Видавництво «Карпатська вежа», 2015. – 246 с.
4. Дочинець М. Синій зошит. Аркуші днів світлящих / Мирослав Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2015. – 184 с.
5. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції часу / З.І. Іваненко // Українська мова і література в школі. – 1976. – №1. – С. 33-40.
6. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові : посібник для студентів-філологів / З.І. Іваненко. – Чернівці, 1969. – Ч. I. – 69 с.
7. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З.І. Іваненко. – К. ; Одеса : Вища школа, 1981. – 144 с.
8. Іларіон. Народження людини: філософська містерія в п'яти діях / Іларіон. – Вінніпег : Видавництво «Наша культура», 1948. – 124 с.
9. Куцова Р.А. Відтворення темпоральності прийменниковими конструкціями сучасної української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Р.А. Куцова. – Харків, 1997. – 22 с.
10. Митрополит Іларіон. Вікові наші рани : драматичні поеми / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1960. – 272 с.
11. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1961. – 257 с.
12. Наукова і творча спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона).
13. Приватні листи XVIII ст.: пам'ятки української мови / підгот. В.А. Передрієнко. – К. : Наукова думка, 1987. – 167 с.

The article deals with the temporal word-combinations of relative time on material of dramatic poems «Our age-old wounds» by Ivan Ohienko. Word-combinations with semantics of pre-time and after-time, their distribution and semantic groups became a research object. Activity of application of separate grammatical models is marked.

Key words: pre-time, after-time, temporal word-combinations, syntax unit, grammatical model, relative time.

Отримано: 23.02.2017 р.

І. Й. Набитович

Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні

КОНТЕКСТИ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФЕДОРОВИЧА, ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОЕТА З ПОДІЛЛЯ

У статті зроблено спробу цілісного вивчення художнього світу ліричної і пісенної творчості Івана / Яна Федоровича. Автор аналізує творчість письменника в жанрі лірики; викладаються основні ідеї та ідеологічні контексти, під впливом яких народжується ця творчість на межі польської та української літератур. Аналіз основних ліричних творів Івана / Яна Федоровича підтверджує загальну ідеологічну ангажованість письменника.

Ключові слова: Іван / Ян Федорович, національна специфіка літератури, Романтизм, творчий процес, історичний контекст.

Ім'я Івана Федоровича (1811-1870) в українській історії та культурі затрималося завдяки тому, що його життєпис («Іван Федорович і його часи») [4]) написав Іван Франко – на запрошення Володислава Федоровича, його сина. Написання цієї біографії для Івана Франка стало й великою школою створення біографічного дослідження, й відкрило для нього дуже широку перспективу досліджень як історичних подій на Галичині та Поділлі XVIII-XIX століть, так і соціально-економічних, суспільно-політичних тенденцій розвитку того періоду.

Іван Федорович був активним політиком на Поділлі другої чверті XIX віку, залишив після себе книгу «Афоризмів» (польською мовою), писав філософські твори. Саме тому професор Дмитро Чижевський у «Нарисах до історії філософії в Україні» назвав Івана Федоровича цікавим українським соціологом [5, с.159]. Володислав Федорович, як і батько, залишив після себе поезії польською мовою, філософські дослідження. Він був значимою політичною постаттю на Поділлі, членом Райхсрату (Віденського парламенту), певний час був і головою Товариства «Просвіта».

Донька Володислава, внучка Івана Федоровича Іванна (Йоанна)-Кароліна (Ліна) Маєр-Федорович (за чоловіком – Малицька) увійшла в український літературно-мистецький простір міжвоєнного двадцятиліття в Галичині як письменниця Дарія Віконська [2].

Поетичну творчість Івана Федоровича не можна назвати значимою ні для польської, ні для української літератури. Однак віднайдені І. Франком у архіві в маєтку у Вікні біля Скалата (який, разом із маєтком та величезними мистецькими колекціями, спалять у 1917 п'яні російські окупанти) кілька Федоровичевих поезій польською та українською мовою є надзвичайно цікавими свідченнями епохи: і його етнічно-культурної самоідентифікації, й участі у історичних та політичних процесах.

Іван Федорович народився на Поділлі у Гнилицях Великих у 1811, а дитинство пройшло в батьківському маєтку в Жеребках Шляхетських у невеликому маєтку його батька. Батько Івана Андрій був галицьким шляхтичем із давнього українського роду, а мати (можливо з попівської родини) – українка-шляхтянка з Поділля. Це його народження на межі двох імперій стало основою його світогляду. Відчуття своєї долі як екзистенції на помезж'ї резонувало в його світоуявленні постійно. Воно ж впливало й на його сина Володислава, а найяскравіше виявилось у долі внучки – Ліни Федорович (Дарії Віконської).

Після початкової школи, Іван у 1824 році розпочав навчання у єзуїтській колегії в Тернополі. Саме тут юнак захоплюється ідеями польського націоналізму та відродження Польщі у межах колишньої Речі Посполитої.

Після початку польського Листопадового повстання 1831 року, яке вибухнуло в Польському Конгресовому королівстві, Іван Федорович на початку 1832 року нелегально перейшов кордон і долучився до збройної боротьби.

Перед обороною останнього оплоту повстання – Варшави, він потрапив у 10-й полк, командиром якого був Пьотр Висоцький, один із ініціаторів і зачинателів Листопадового повстання. Коли російські війська фельдмаршала Івана Паскевича (українця з козацького роду) наближалися на початку вересня 1832 року до столиці, цей полк до останнього вояка боронитиме редути на дільниці із символічною назвою – Воля. Ще одним таким редутом (на одній із найвисуненіших до переду ліній оборони на лівому березі Варшави) був редут Ордона, прославлений у поемі Адама Міцкевича «Редут Ордона» (Його оборонці підірвали порох, коли його вже мали захопити російські окупанти).

Долі Івана Федоровича, простого польського повстанця з Галичини та фельдмаршала Російської імперії, графа Івана Паскевича, двох нащадків українських шляхтичів, які воювали в армії гетьмана Богдана Хмельницького – символ незвіданості шляхти Господніх. Це провидіння правнуків колишніх українських шляхетських родів поставило по дві сторони барикад: одного – із польського, а іншого – з російського боку. І кожен із них тут був за покликанням серця й обов'язку, й кожен із них воював за те, що було для нього справою переконання й честі...

Для Федоровича його командир полку Висоцький був уособленням жовнірської честі, вимогливості, строгості до простого вояка й, одночасно, людяності. Майор Висоцький, як згадував через роки Федорович, у найважчих ситуаціях постійно залишався зі своїми вояками: «Я бачив його зранку, коли він першим чекав, коли голос сурми підніме зі сну до зброї вояків; як в обід несений обід ділив у баракі з жовнірами; як серед зливи частував солдата, який змерз від дощу, своєю вечерєю, й за жодних обставин нічого не занедбав...» [8, s.350].

При обороні Волі Іван Федорович був поранений і потрапив у полон до росіян. Оскільки повстання захлинулося, він не встиг отримати хрест за хоробрість «*Virtutimilitari*», хоча майор Пьотр Висоцький і вписав був його до списку тих, хто заслужив на цю почесну відзнаку...

Між документами І. Федоровича І. Франко знайшов слова поезії «Мій 10-у пулк» («Мій 10-ий полк»), яку написав, очевидно сам Іван. Очевидно, що вона створена восени-взимку 1832-го. Поезія написана у романтичному ключі, де переплелися й почуття обов'язку повстанця, який мусить залишити кохану дівчину, щоб іти на війну – поруч із своїм безстрашним командиром. Вона є й романтичним вираженням вояцької дружби, вірності присязі, відчуття того, що справа, якою займаються його побратими по зброї – це справа честі й доблесті. Разом із усім ця пісня виражає той загальний стан готовності повстанців душу й тіло покласти за свободу незалежної Польщі.

Bezszemrania, bezwahania
Żołnierzrucanejchwili,
I gotowy dorozstania;
Zewszystkimi, comumili,
Zrywawszystkiesercanici,
Bomarszpułkubijejego,
Botamślawamużaświeci,

Bohonorwymagatego,
Bynieśćżycietamgdziepułk.
Utuł, luba, utułkanie
Spieszsiężyć, spieszmiłością,
Coczaskrótkidowyznania
Żołnierzmusi żyć szczerością.
Prędkozawsze, prędkozrywa
Węzłyserca, jaksweżycie,
Zbierakwiaty i używa,
Lubpoświęca, cierpiskrycie, –
Niesieżycie, tamgdziepułk.
Jeśliżyłaśmile, błogo
Choćdnikilka, pamięćtwoja
Ciępokrzepi, jeśli droga
Migniecichorągiewmoja.
Jeśliżaśzachwilejedną,
Któraśkiedyś w szczęściużyła,
Długopotemmaszbyćbieдную,
Pamiętaj, byśstałąbyła,
Niesłażycie, tamgdziepułk!

Ця поезія є й своєрідним прощанням із побратимами, які загинули в боях при обороні Варшави, й із командиром полку, майором Пьотром Висоцьким, який для автора завжди залишався ідеалом вояка й провідника:

A pułktenzwaśiędziesiąty,
Wódz w nimPiotrWysockibył,
Gdziebyłczwarty, ósmy, piąty
Tamsięnaszpułkdzielniebił.
Dzisiajdziesięćludzi z niego
Tuzostało, – resztatam,
Gdziekrescierpień z naskażdego,
Gdziechorągiewwiejenam,
Gdziemarszwiecznybijepułk [4, с.53-54]¹.

Іван Федорович пролежав у шпиталі від 15 вересня до 1 грудня 1932-го, але оскільки залишився без грошей, то від початку грудня змушений був влаштуватися наглядачем за постачання їжі при госпіталі. Очевидно, що Іван змушений був приховувати, що він походить із австрійської Галичини, й тому у

¹ Без вагань, без нарікання / Жовнір кидає все вмиць / І готовий до розставання. / З усіма, хто йому милий, / Рве усі він серця струни, / Бо марш полку його гримить, / Бо там слава його засяє, / Бо честь того вимагає, / Аби нести туди життя, / Де його полк. / Стримай, мила, / стримай ридання, / Поспішай до життя, поспішай до кохання, / Бо часу мало на признання. / Жовнір мусить жити ширістю. / Завжди швидко, швидко нищить він / Узи серця, як і своє життя. / Збирає він квіти життя і тишиться ним, / Або ж жертвує собою і мовчки страждає, – / Несе він туди життя, / Де його полк // Якщо жила ти любо, радісно / Хоч кілька днів, пам'ятай твоя / Тебе підтримає, коли на дорозі / Майне тобі моя хоругва. / Якщо ж за одну ту мить, / У яку ти колись була щасливою, / Ти будеш потім довго страждати, / Пам'ятай, що ти повинна бути вірною, / –Ти несла життя туди, де полк! // А полк той звався десятим, / Вождем його був Петро Висоцький, / Де був четвертий, восьмий, п'ятий, / Там наш полк відважно бився. / Зараз десять чоловік з нього / Тут залишилося, решта – там, / Де кінець стражданням кожного з нас, / Де хоругва повіває нам, / Де вічний марш грає полк. – *польськ.*

документах вказував, що він нібито народився на Люблінщині, яка входила до складу Польського Конгресового королівства.

Лише на гроші, позичені земляком, якого він випадково зустрів на вулиці Варшави (а він не мав за що навіть написати батькам листа й повідомити, що він живий), Іван написав до батьків й ті надіслали йому 50 дукатів. За ці гроші він зміг повернутися додому. Після одужання він отримав свій мундир і потім обрізав гудзики з нього, залишивши їх на як пам'ятку своєму синові.

Туга вигнання за рідною землею, за родиною надихнула його на поезію, в якій бринить надія на швидке повернення додому:

Łzawawierzba u jeziora
Kapie w niemzielonywłos,
A wygnanieccowieczora
Takisze z wiatramigłos:
– Powiedzwiatrzemiejroдинie,
Jaktutęsknobezniej żyć,
Jakmiprzykrożyciepłynie, –
Długożjeszczematakbyć?

Можна помітити, що цей твір хоч і написаний польською мовою, однак має своїм субстратом український фольклор: паралелізм першого катрена між плакучою вербою й вигнанцем побудований на характерному для українського фольклору вираження жалю в образі верби (достатньо згадати написану у Седневі в 1859 році знамениту «Журбу» Леоніда Глібова, в основу якої покладено той самий український народний паралелізм). Додаймо, що такі історичні паралелізми, на переконання Александра Весесловського характерні були для українського фольклору з дохристиянських часів.

Образ вітру, який мав би перенести звістку до родини (коханої (як у поезії Степана Руданського «Повій, вітре, на Вкраїну», 1856), чи чоловіка, який пішов на війну (звертання у «Плачі Ярославни» в поемі «Слово про Ігоря похід»: «О вітре, вітрило!...», 1185-1187)) – ще один характерний для української традиції засіб перенесення звісток і поєднання:

A łagodnywiatrzarania
Odzachodniejstronywiał,
Tułaczowiśródygnania
Takigłospociechysłał;
– Cyt-cyt, bólsiętówjukoi
Wnetciejrzawszyscyttoi
Będieszich w obięciumia! [4, с.65]¹.

Розв'язка поетичного монологу побудована у характерній для українського Романтизму (із закоріненням у фольклор) традиції: вітер, який переносить новини між кордонами, породжує профетичну надію на вирішення життєвої колізії (подібно у вірші «Повій, вітре, на Вкраїну (який став пісню) вітер, як персоналізований вісник для розлучених закоханих, має виконати подібне завдання).

Одразу ж після повернення додому з Варшави І. Федорович долучається до польського патріотичного середовища у якому романтично настроєна молодь продовжує працювати для відновлення Польщі. Після того як Іван всту-

¹ Плачуча верба над ставком / Купає в ньому зелені коси, / А вигнанець щовечора / Шле із вітром такий голос: // – Скажи, вітре, моїй родині, / Як мені тужно без неї жить, / Як життя моє гірко плине, Чи довго ще так має бути? // А лагідний вітрець ранковий / Із західної сторони повівав, / Блукачеві у його вигнанні / Такий голос вітих слав: // – Заспокойся, біль твій вщухне, / Скоро побачать тебе твої близькі. / Будеш мати їх у своїх обіймах! – *польськ.*

пив на правниче відділення Львівського університету півтора десятка наступних років він продовжував залишатися активним діячем польського підпілля. Львів «був тоді переповнений еміграцією з повстання, був як великий табір після битви й перед битвою, усі молодь займалася підпільною діяльністю. Організація, нічні потаємні сходина, напади поліції й арешти – таким було університетське життя. Федорович був одним із лідерів цього [революційного] руху й більше займався політикою, ніж студіями» [10, s.24].

І. Федорович відіграватиме вагому роль у польському підпіллі аж до 1846 року, коли в лютому в Галичині вибухнуло польське повстання. Це повстання закінчилося жорстокою «мазурською різаниною»: польські селяни-мазури у Західній Галичині жорстоко вбивали й переслідували польських повстанців. «Починаються напади на шляхетські двори, вбивства та грабунки, різанина розливається упродовж кількох наступних днів на широкім обшарі краю, паралізуючи вибухи [повстання] навіть там, де приготування були добре організовані» [7, s.37].

І. Франко зберіг для нас і пісню, написану І. Федоровичем українською мовою. У ній він виявляє себе як русин-українець, який відчуває тяглість національної та релігійної традиції на Поділлі, наголошуючи ще й на демократичності інституції козащини, де існувала виборна демократія:

Чи такая наша доля,
Чи така судьба вже нам,
Щоби гарний край Подолля
Все чужим служив панам?
Що татари не спалили,
То нам видер німець-жид,
А всі край наш руйнували,
Тепер нужда, що аж гид.

Заспів цього твору творить романтичну візію Поділля як території, яка могла б бути багатим і вільним краєм. Однак Інший – чужинець (він тут окреслений дуже конкретно: у історичній перспективі – «татарин», а з сучасної – «німець-жид»), є причиною руйнації й розграбунку краю. Цей вірш закінчується рефреном, який є прихованим закликком до чину, спрямованого проти чужинця-Іншого: «А вже прецінь, може, час / Ліпшої долі і для нас».

Основа частина твору розвиває ідею того, що Поділля – споконвіку руська (українська) земля, яку, обробляли ті ж руські (українські) руки, й яку в обороні, «витоптав кінь козака». І знову ж, головним винуватцем бідності українця стає «німець-жид», який скупив українську землю, й тому синам Поділля «жити нема де». Загалом же тут сформульована найперша цінність, за яку, на переконання автора, варто ставати до боротьби: «край наш», «Подолля» – батьківщина.

Від вік-віку ті поля
Руська сіяла рука,
А широкий степ Подолля
Витоптав кінь козака.
Німці степи поміряли,
В поля, в хати жид іде, –
І де наші батьки жили,
Синам жити нема де.

Можна б добачати у цій поезії певні алюзії до Шевченкової «Розритої могили», чи навіть твердити, що вона написана під впливом знайомства із Шевченковою поезією:

Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...

Поневолений «край наш» якнайголовніша цінність у Федоровича конкретизується тут у одну із важливих його складових – «землю» як ознаку багатства: «поля», «широкий степ», «хати».

Рефрен після цього куплету повторює той самий заклик до чину, як після заспіву: «А вже прецінь, може, час / Ліпшої долі і для нас».

Третій куплет розвиває тему самодостатності й свободи Подільського краю й окремішності української Церкви, формулюючи релігійний аспект, чк ще одну важливу частину «краю нашого», батьківщини. Тріада ворогів для русина-українця тут, звичайно, залишається незмінною: «татарин / німець / жид» (рефрен-заклик при закінченні куплета знову незмінний):

Козак з віку служив Богу,
Русин свою церков мав, –
Татар не був в її стінах,
Німець патент прибивав,
Щоб віддали срібло, золото
І стопили святий дзвін, –
Тепер жидівська голота
Бере цвинтар на вигін.

Останній куплет означає ще кілька цінностей «краю нашого» – Поділля: «власну мову», «право» і «виборну демократію», яким, як виявляється, загрожує «жид» та «нотар»:

Козак з віку власну мову
І свій власний загін мав;
Старші кляли установу,
Старших козак вибирав.
Днесь за право тра платити,
Ніби право який дар, –
Навіть і за смерть платити,
А то з'їде жид-нотар.
А вже прецінь, може, час,
Щоби й жидішез від нас [4, с.12-13].

Ця пісня бачиться цікавим художнім документом суспільно-політичного життя Галичини та Поділля 1830-х – 1860-х років, коли пісні (назвімо це українсько-польською фольклорною «війною») ставали одним із найважливіших засобів поширення й формування певних політичних ідей в безмежному просторі – зокрема як фактор українсько-польського протистояння. Можна здогадуватися, що пісня була найпевніше, написана як своєрідний пропагандивно-агітаційний текст польського підпілля, подібний до тих які поширювалися серед українського селянства перед революційними подіями 1848 року, й перед Січневим повстанням 1863-1864 років. Зрозуміло, що у пісні згадуються й німці, й юдеї-орендарі, але про поляків не йдеться.

Польський сучасник цих подій формулює ставлення до польсько-української проблеми тогочасного шляхетського середовища. На його переконання від підписання Люблінської унії Польща, «відповідно до цього акту, який був і є нашою політичною релігією, є спільним плащем, під яким ховалися різні народи, які говорять різними діалектами і мовами, визнають різні релігії, але в якій всі, що хотіли для добра держави працювати, що для неї готові були свою кров і маєтки посвятити, називалися *шляхетними*, й приймали спільну мову шляхетську (тобто польську. – І. Н.), спільні звичаї, спільну працю та забави. Такі з них мали однакові права, хоч би до корони, не звертаючи уваги, чи вони походили чи з Великопольщі (як Лешинський), чи з Малопольщі (як Понятовський), чи з Русі (як Міхал Корибут чи Ян Собеський). Річ Посполита не робила між ними різниці, а оскільки їх батьківщиною була не одна з провінцій, але уся Польща, отже теж ці громадяни, відповідно до своїх заслуг перед державою, отримували багатство й пошану. Тоді також і Русь подарувала Речі Посполитій визначні постаті, бо ж Русі походили Ходкевичі, Жолкевські, Острозькі, Потоцькі, Сапеги, Чарторийські, а навіть Замойські [...]». Ті ж, що до служби громадської не поспішали, ті залишалися в своїх провінціях, в своїх звичаях, зі своїми діалектами як то краківським, мазурським, руським, кув'явським і таких називали *нешляхтою*. Ще для інших однакові були права та обов'язки, без різниці, чи то були селяни краківські чи литовські, руські чи мазурські; вони всі були мешканцями одної Речі Посполитої, для яких їхня шляхта була куполом єдиного костела» [6, с.55-56].

У різних краях Австрійської імперії чиновників призначали за тим критерієм, щоб вони щиро пантрували інтересів монархії Габсбургів і німецьких підданих монарха, і не надто могли входити у тісніші взаємини з місцевим населенням. Тому упродовж цілого століття після приєднання Галичини до Австрії найчастіше чиновниками тут призначали австрійців і згерманізованих чехів, у південних слов'ян–угорців, а у Чехії – німців. Очевидно, що вони були уособленням цісарської влади для галичан. У Російській імперії багато німців служило царському тронові. Тому образ німця, як і образ єврея, був невід'ємною деталлю суспільного пейзажу по обидва боки кордону.

Для Івана Федоровича, народженого на межі Поділля, яке від поділів Речі Посполитої входило до Галицького краю Австрійської монархії та до Російської імперії, відомою була суспільно-політична й етнічна ситуація в обидвох цих частинах.

Відсутність у пісні Івана Федоровича образу поляка-шляхтича зумовлена безсумнівно боротьбою за душу українського селянина й дрібної ходокавої та загонової шляхти, що власне прозраджує її як текст ідеологічний. Йдеться про прихований заклик до русинів-українців («А вже прецінь, може, час / Ліпшої долі і для нас») прилучатися до польського руху який обіцяв, із поверненням Речі Посполитої, повернення українцям «ліпшої долі»: демократії вибору «старших», свободи «нашого краю», де не буде «німця-жида».

Після поділів Польщі 1793 та 1795 років Поділля, Волинь і Київщина потрапили до складу Російської імперії. Французький історик Данієль Бовуа означає поляків та росіян на цій території колонізаторами: за винятком кількох великих місцевих родин, які сполонізувалися ще у XVI віці, тут осіли польські шляхтичі, які отримали від короля наділи упродовж двох-трьох останніх століть. Особливо великий вплив на ці землі цих поселенців відбувався в період Саксонської династії на початку XVIII століття. Ці території довго були для польських королів резервом для роздавання так званих «староств, які призначалися великим сановникам, сенаторам, гетьманам, єпископам». Так виникли величезні володіння Потоцьких, Жевуських, Мнішків, Любомирських, Оссолінських, Чарторийських. «Як і всі ко-

лонізатори, вони почувалися тут добре. Їм належала земля, незаперечною була їх культурно-економічна вищість. Трохи чисельнішими за них були маргінали-євреї, які заселяли без жодних прав жалогідні населені пункти, звані містечками». Українців-селян на цих територіях було у 10 разів більше, ніж поляків та ніж євреїв. Росіян небагато – чиновники, попи, яких надсилають із Росії, поліція. Однак російська тримається на багнетах: у кожній із губерній на 1840 рік розміщено по 16 000, 19 000 та 22 000 військ відповідно. «Саме між цією новою силою і колишньою могутністю польських колонізаторів і розігрується доля українців. Навіть беручи до уваги пробудження незначної кількості української інтелігенції», починається боротьба «між двома імперіалізмами, де ставкою були українські душі. Душі в адміністративному значенні, як виконавці підневільної праці, та душі в прямому сенсі, бо їх треба було вирвати зі сфери польського впливу і переробити на вірних підданих царя» [1, с.67-68, 234-235, 196].

Якщо в Галичині панщина була зліквідована в 1848 році (І. Федорович був активним учасником приготування цього процесу звільнення), а кріпацтво було ліквідоване ще реформами цесаря Йосифа І ще у 1780-х роках, то в Росії цей вид рабовласництва зліквідовано, як відомо, аж у 1861 році.

Після Листопадового повстання 1830-1831 років, особливо після призначення генерал-губернатором у Києві Дмитрія Бібікова, починається багатопланова й довготривала політика компрометації польської шляхти російською владою на Поділлі, Волині, Київщині перед українськими селянами – для того, щоб притягнути цей український елемент на бік імперії.

Гонорій де Бальзак, який був прибічником російського царського абсолютизму, як типовий рабовласник писав про українських селян-кріпаків у листах: «Селянин живе безтурботно, як дитина в домі. Його годують, йому платять, а залежність, замість того, щоб бути для нього злом, стає джерелом щастя і спокою». А в іншому листі в 1847 році цей письменник-«гуманіст» додає: «Невігластво варвара – таким є характер (українського – І. Н.) селянина. Вони спритні й хитрі, і треба століть, аби їх просвітити. Говорити з ними про свободу – значить навести їх, як і негрів, на думку про те, що їм не доведеться працювати. Це був би розвал (Російської. – І. Н.) імперії, заснованої на послухові...» [Цит. за: 1, с.112].

Битва за українців між польською шляхтою та російським урядом завершилася перемогою останніх. Даніель Бовуа констатує, що «понад чотири мільйони селян становили робочу силу і єдине джерело збагачення польських поміщиків-шляхтичів», але «у великому суперництві двох крупних сил, що прагнули гегемонії – російської та польської – у соціальному, культурному, релігійному і мовному протистоянні завжди вигравала російська сторона, котра все більше поглиблювала уже й без того широку в минулому прірву між поляками та українцями» [1, с.130-131].

Постать Андрія Федоровича, а потім його сина Івана виламується із цих звичних рамок цієї шляхти галицького Поділля. У спогадах Кароліни Федорович, невістки Андрія та дружини Івана (записаних на доручення її сина Володислава Остапом Терлецьким) він постає шляхтичем, який живе з праці своїх рук і свого розуму: «Керуючись все і всюди засадами строгої справедливості, а при тім не лякаючись ніякої, хоч би й як тяжкої праці, він допровадив вкінці до того, що бачив перед собою смертю всі свої діти вповні забезпечені і особливо з Івана дожився великої потіхи. Коли в пізніших літах сусіди говорили йому, що мусив десь скарб викопати, то він, усміхаючися, показував свої від праці затверділі руки і говорив: «Глядіть на ті руки! Хто так їх уживав весь вік, як я, той мусив скарбу докопатися» [4, с.19]. Отже, як засвідчує Іван Франко, «як способом життя Андрій Федорович мало різнився від до-

статнього сільського газди, так і спосіб його мислення все був склінний до мужиків, і в своїх маєностях він не допускав ніколи робити їм кривду. То ту традиційну прихильність до мужика виніс і Іван з дому вітцівського; він був одним з тих немногих в своїх часах інтелігентних та багатих людей, котрі глибоко розуміли нужду та потреби народу, і просідав той секрет – заговорити до простого чоловіка його мовою і його поняттями, промовити серцем до серця» [4, с.21].

Пісня Івана Федоровича – пропагандивний твір, який несе у собі суспільно-політичне послання напередодні повстання 1863 року. Її завданням було окреслити основні історичні та етнічні цінності задля яких русини-українці мали б долатися до всепольського національного руху.

Поруч із усім вона прозраджує поширення поезії Тараса Шевченка в Галичині й її вплив на формування суспільно-політичної думки в українському середовищі Австрійської монархії 1860-их років.

Одним із важливих сегментів соціально-політичного простору на Поділлі, на який була спрямована в 1830-х – 1860-х роках зокрема й пісенна пропаганда польського повстанського руху, була й дрібна польська шляхта, яка поступово розмивалася в українській стихії. Як згадував сучасник, «улюблена всіма руська (українська. – І. Н.) мова була вживана дрібною шляхтою навіть у приватному житті. Шляхетські діти часто починали розмовляти саме цією мовою, а польської навчалися, лише пішовши у школу. Наші дівчата любили співати гарні українські пісні» [1, с.266].

Українці майже не підтримали Листопадове повстання 1831-1832 років на Поділлі, Волині та Київщині: воно не несло для них жодних полегшень чи сподівань. Саме тому при приготуванні повстання 1846-го та 1863-го років польське підпілля надавало такої уваги пропагандивному поширенню своїх ідей серед українства. Однак і під час цих спроб відновити Річ Посполиту (зокрема й на Поділлі), виявилось, наскільки далекими були інтереси польської еліти від інтересів українства (дрібної шляхти, зокрема й з українізованої, селян, священництва та інтелігенції, яка щойно починає народжуватися).

Ситуацію на Поділлі під час повстання 1863 року реєлює самовидець тих подій (це свідчення наводить Ярослав Дашкевич у вступній статті до книги Данієля Бовуа): «Наш простолюдин, коли тепер довідався про польські рухи, закипає гнівом при одному імені ляха і хоче, хоча б на певний час, стати козаком, щоби при цьому зручному випадку відплатити своєму недругові. Адже в нього на спині ще не погоїлися рубці, по-нелюдському проведені панськими нагайками. Таку ж любов плекає до всіх поляків і подільських панів ціле наше міщанство» [1, с.32]. Подібне ставлення до повстання складалося і в декласованій шляхти. Анонімні спогади одного з учасників повстання свідчать, що «на загонову шляхту [...] не можна було розраховувати, бо скривджені маршалками, які перешкодили їхній легітиматії, не маючи ні землі, ні власного даху, вони перебували у поміщиків на чиншах, сплачуючи, відробляючи, працюючи фурманами і т. ін. за хату, город, поле набагато більше, ніж селяни-піддані. Шляхта відреклася від них [...]. Вони гостро ненавидять Москву як основну причину свого нещасливого становища, а до того домішується багато гіркоти на шляхту, яка про них забула й пригноблює гірше, ніж селян» [1, с.193]. Ця декласована шляхта майже не бере участь у повстанні, бо вже тепер вважає його чужою для них справою. Вона втрачає ознаки польськості, хоч і не русифікується. Велика частина цієї шляхти упродовж майже чотирьох десятиліть до повстання 1863 року українізується, частина з них стає греко-католиками, а після заборони Греко-Католицької Церкви царем Ніколаєм I Палкіним – переходить до православ'я.

Кардинал і Патріарх Греко-Католицької Церкви Йосиф Сліпий у своїх «Спогадах» залишив свідчення того, що частина українців усе ж долучилася до повстання 1863 року. Він згадував про те, як повстанці на галицькому Поділлі (за розповіддю його матері Розалії, якій тоді було 13 років) забрали в його діда Романа Дичковського величезну суму грошей (1200 римських – 2400 корон). Ці повстанці були українцями, але розмовляли польською мовою. Вони збирали гроші на повстання від польських дідичів. Цей Роман Дичковський почав «складати гроші на будову церкви в Заздрості (селі біля Теребовлі. – І. Н.). Гроші ті складав він у господарських скринях, позавивані в полотні, щоб не звертати [на це] уваги. Одної ночі, оповідала мати, напали на діда кільканадцять людей, зв'язали діда, зав'язали йому рот, щоб не кричав, дітей, між ними і матір, малу дівчинку, замкнули в сусідній кімнаті, а на діда Романа кричали: «Кладешся до ряду, давай коляду», [то значить: «Ти дідич, [тому] давай гроші на повстання»]». Вони «перешукали всі речі, скрині, одержу, полотна, позабирали всі гроші і цінності, а на другий день позбирано багато актів, порозкидалих по саді. Забрали тоді дуже поважну суму грошей...» [3, с.70-71].

Нащадок роду Федоровичів Вітольд Федорович-Яцковський, називає Івана Федоровича «героєм двох народів», зауважуючи, що він, «подібно як і інші члени його багаточисельної родини, був репрезентантом кресової цивілізації поляків, яка пережила поділи Речі Посполитої [...]». Його життєпис і творчість є характерним прикладом дороги, яку він пройшов від польського шляхтича, громадянина Речі Посполитої двох народів, до свідомого союзника української національної ідеї та пропагатора мирного співіснування братніх слов'янських народів» [9, с.60].

Саме у контексті українсько-польських взаємин XIX віку постать Івана Федоровича, подільського шляхтича українського походження, стає знаковою. Вона яскраво демонструє трансформацію його суспільно-політичного та етнічного світобачення: від активної участі у польському підпіллі, збройній боротьбі за визволення Польщі, до розчарування у польському визвольному русі й повернення до власних пращів: самоусвідомлення себе русином-українцем.

Список використаних джерел:

1. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863) / Данієль Бовуа ; перекл. із франц. З. Борисюк . – К. : Інтел, 1996. – 460 с.
2. Набитович І. Віконська Дарія – лицар українського *II Rinascimento* / Ігор Набитович // Віконська Дарія. За силу й перемогу / Дарія Віконська. – Львів : Піраміда, 2016. – Ч. 1: За державну бронзу. – С. 7-31.
3. Сліпий Й. Спомини / Йосиф Сліпий. – Львів ; Рим : Видавництво Українського Католицького Університету, 2014. – 608 с.
4. Франко І. Іван Федорович і його часи / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-и томах. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 46. – Ч. 1. – С. 7-298.
5. Чижевський Д. Нариси до історії філософії в Україні / Дмитро Чижевський // Філософські твори : у 4 томах / ред. В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2005. – Т. 1. – 162 с.
6. Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim. – Paryż : W komisie Księgarni polskiej, 1853. – 401 s.
7. Stecka M. Edward Dembowski / M. Stecka. – Lwów, 1911. – 54 s.
8. Fedorowicz Jan. Wspomnienie o Piotrze Wysockim / Jan Fedorowicz // Pisma. – Łwów : H. Alentberg, 1913. – S. 345-353.
9. Fedorowicz-Jackowski W. Jan Fedorowicz – powstaniec, praktyk, wizjoner / Witold Fedorowicz-Jackowski // Powstanie listopadowe 1830-1831. Dzieje-historiografia-pamięć. – Warszawa : Muzeum Niepodległości w Warszawie, 2015. – S. 53-64.
10. Wiadomości o Fedorowicych. – Część 1. – Lwów, 1880. – 208 s.

The article is attempt of integral study of the artistic world of the lyrics and song creative work of Ivan / Yan Fedorowycz. The author analyses the creative work of the writer in the genre of lyrics and outlines the basic ideas and ideological implications which pre-conditioned natural partaking of the writer in the processes of the Polish and Ukrainian literature being born at the time. Analysis of the main lyrics works by Ivan / Yan Fedorowycz confirms general ideological orientation of the writer.

Key words: Ivan / Yan Fedorowycz, national specifics of the literature, Romanticism, creative process, historical context.

Отримано: 04.02.2017 р.

УДК 81'366.58:81'37

Л. Б. Наконечна

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПРЕФІКСАЛЬНІ ДІЄСЛОВА В ЛІНГВІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті на матеріалі розділу «Дієслівні види» мовознавчої праці «Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному» Івана Огієнка (митрополита Іларіона) проаналізовано вчення автора про дієслівні види, розглянуто порушені вченим питання семантики, творення, і функціонування дієслів доконаного виду, явища дієслівної префіксації. Дієслівну теорію професора Огієнка досліджено з погляду сучасного мовознавства: зіставлено основні положення теорії Огієнка з доробком сучасних лінгвістів про дієслівний вид і роди дієслівної дії, семантичний потенціал дієслівних префіксів. З'ясовано практичну мету професора Огієнка подачі складного теоретичного матеріалу в формі необтяжливого для сприйняття нарису, зумовлену необхідністю протистояти поступовому проникненню в українську мову русизмів, потребою закріплення і поширення норм літературної мови серед інтелігенції, формування самодостатньої державницької нації.

Ключові слова: категорія виду дієслова, доконаний вид, недоконаний вид, семантика, префіксальне дієслово.

Мовознавчі праці професора І. Огієнка, що тематично охоплюють чи не всі напрямки вивчення мови (історія української мови, стилістика і правопис, старослов'янська мова і діалектологія, етимологія й акцентологія, лексикологія і граматики сучасної української мови), посіли одне з цільних місць у спадщині вченого – одного із найбільш активних фундаторів української літературної мови. Зміст праць І. Огієнка, присвячених питанням мови, її стану, а також проблемам поширення літературної української мови, його поради і настанови увиразнюють громадянську позицію автора, переконаного в тому, що мова, точніше «соборна літературна мова» – то «найголовніший і найміцніший цемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю», «а без свідомої нації немає державности як найвищої громадської організації» [4, с. 7, 6].

Доробок професора Огієнка потрапив у поле зору низки науковців: М. Тимошика, О. Болтівця, О. Гривак, Й. Дзензелівського, А. Марушкевич, В. Мацько, О. Мишанича, З. Тіменика та ін.

Беззаперечно, науково вагомими як для мовознавства, так і для лінгводидактики, є праці І. Огієнка, присвячені питанням граматики української мови, зокрема творення, семантики і функціонування дієслів. Сучасні українські мовознавці активно досліджують українське дієслово, його структурно-семантичні і

функціональні особливості (Див., наприклад, праці В. Русанівського, О. Бондаря, К. Городенської, С. Соколової, О. Бабакової, С. Дишлевої, Н. Мединської, Л. Наконечної, Т. Сидоренко, І. Піддубської). Однак науковці зазвичай оминають увагою дослідження професора Огієнка в цій царині граматики. Це й зумовило актуальність нашої розвідки.

У цій статті масмо на меті проаналізувати нарис І. Огієнка про дієслівні види, розглянути явище дієслівної префіксації, зіставити префіксальні значення, подані вченим, з потрактуваннями сучасних мовознавців.

Матеріалом для дослідження слугує праця І. Огієнка (митрополита Іларіона) «Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному», зокрема розділ «Дієслівні види», написаний 1947 року [2, с.242-282].

Дієслову І. Огієнко відводить особливе місце у системі граматичної будови мови: «У нашій мові чи не найперше місце належить так званим дієсловам, цебто словам, що визначають якусь дію або стан підмета... У реченні дієслова звичайно правлять за присудка, а він у ньому таки найголовніше, бо ж без присудка речення звичайно не може існувати» [2, с.242].

Види дієслів, за словами вченого, – «це істотна ознака нашої мови, одна з ознак найголовніших, без якої наша мова відразу настільки зубожіла б, що ми не могли б і зрозуміти її» [2, с.244].

Автор дохідливо і лаконічно ознайомлює читача (перш за все, як зазначено, письменників і працівників пера, котрі повинні плекати й пропагувати літературну мову) з видами дієслів, особливостями семантики і використання, маючи «... на увазі головну практичну ціль. Цебто, головне – вживання дієслівних видів у літературній мові» [2, с.244].

І. Огієнко окреслює основні семантико-граматичні риси видових дієслів:

- семантику категорії виду: «Ступінь тривання дії зветься в граматиці видом дієслова» [2, с.243]. Далі подано уточнення: «Він [дієслівний вид – Л.Н.] визначає ступінь чи час тривання дії... визначає й напрям дії від підмету до предмету, і це робиться при допомозі дієслівних приставок» [2, с.251].
- Сучасні дослідники дієслова окреслену І. Огієнком семантику розмежовують на семантику граматичної категорії виду і семантику родів дієслівної дії;
- значення дієслів доконаного і недоконаного виду: «Доконаний вид визначає, що дієслівна дія чи стан підмета закінчилася». «Але підмет може свою дію й не закінчити, а тільки її зазначити, тоді це вид недоконаний» [2, с.243];
- співвіднесення видових і часових форм: «...доконані дієслова звичайно вживаються в минулому часі: *списав, вийшли, підбігла*. Вони можуть мати й час будучий, конче т. зв. простий приставковий: *спиши, вийдеш, підбіжеш*. Часу теперішнього доконані дієслова з самої істоти своєї мати не можуть... Недоконані дієслова... мають усі три часи: теперішній – *ходжу, спиш*; минулий – *ходив, спала*; будучий зложений: *буду ходити, будеш спати* [2, с.243];
- способи творення видових дієслів: «1. Дієслівною приставкою, напр.: *до-вести, зі-брати*. 2. Дієслівним наростком чи дієслівною вставкою, напр.: *руб-ну-ти, руб-о-ну-ти, куп-ув-ати*. 3. Зміною голосного звука дієслівного кореня, напр.: *ломити – ламати, летіти – літати* й т. ін.» [2, с. 244];
- формальні ознаки видів дієслів: дієслова доконаного виду «приставкові, цебто мають на своєму початку приставку: *списав, вийшли, підбігла*... Недоконані дієслова звичайно безприставкові: *ходжу, пишеш, летимо*» [2, с. 243].

Найбільше уваги професор Огієнко зосередив на семантиці дієслівних афіксів, що змінюють не тільки вид дієслова, але й зумовлюють семантичні зрушення. Інакше кажучи, вчений описав низку лексико-семантичних груп дієслів, що у сучасному мовознавстві називаються дієслівними родами (ДР), [Див.: 1, с.235-242; 5].

Так, наприклад, Іван Огієнко розглянув, за сучасною термінологією, однократний дієслівний рід, представлений дієсловами з суфіксами –ну й –ону, виділивши в межах доконаного виду 2 «однократних види», «коли дію виконуємо за один раз» [2, с.246].

Професор Огієнко детально описує дієслівні префікси, що творять форми доконаного виду, тобто явище, за визначенням ученого, «приставкування дієслів», що у сучасному мовознавстві має назву «перфективації».

«Кожна з них [«приставка» – Л.Н.], приставлена до дієслова недоконаного виду, робить його доконаним, і кожна надає йому окремого значення, бо зовсім інакше скеровує дію. ... головне істотне значення всіх приставок – визначати доконаність дії» [2, с. 252]. «Приставкування в житті дієслів високо важливе, і з бігом часу воно і стало душою дієслова і нашої мови взагалі. Дієслівне приставкування поставало через конечну потребу докладніше зазначати дію дієслова: час тривання її, напрям її, силу її, частоту її і т. ін. Воно, дієслівне приставкування, стало надавати дієслову найрізніше, часто вже й абстрактне, тонко синонімічне значення» [2, с.250].

Учений детально описує значення в дієслівних відмінках, якими словотворчі префікси збагачують тісні дієслівні основи, наголошує на особливостях функціонування «приставкових дієслів», вказуючи, «що треба мати тонке вроджене або глибоко вивчене мовне чуття, щоб правильно відчувати мовне значення тієї чи іншої приставки» [2, с.252], а цьому треба вчитися.

Порівнявши семантику простих дієслівних префіксів, подану Іваном Огієнком, з дослідженнями сучасних мовознавців, з'ясували, що великою мірою потрактування значень префіксальних дієслів збігаються, хоча сучасні науковці оперують дещо іншою термінологією і виділяють більшу кількість сем. Очевидно, професор Огієнко і не мав на меті якнайдетальніше описувати усі значення префіксів, подав «головне значення кожної [приставки] зокрема» [2, с.252], найбільш важливе для правильного літературного мовлення. Нижче пропонуємо порівняти значення префіксів, подані І. Огієнком і мовознавцями К.Г. Городенською та С.О. Соколовою.

Префікс	Значення, за І.Огієнком	Приклад, за І.Огієнком	Основні значення, за [1, с. 236-242; 5, с. 194-243]
В-, У-	1) дію в середину предмету, як кінцевий пункт руху.	1) <i>внести, впастити, втягнути, ввнести, впасти, втягнути</i> .	1) напрямок дії всередину: <i>в'їхати, увійти, вколоти</i> ; 2) усебічне охоплення предмета дією + результат: <i>вклати, всіяти, усипати</i> ; 3) доведення об'єкта до певного стану: <i>уколисати, уварити</i> ; 4) утримання об'єкта у певному стані: <i>встояти, утриматися</i> ; 5) результативне значення: <i>внормувати, упакувати</i> .
ВИ-	1) дію з середини назовні; 2) виключення чи закінчення чинності.	1) <i>винести, виїти, вигнати</i> ; 2) <i>виорати, вибрати, винести</i> .	1) рух з середини назовні: <i>виїти, вигнати, витрусити</i> ; 2) рух знизу догори: <i>вилізти, виїхати, виїти</i> ; 3) кількісний ДР достатньої інтенсивності: <i>виїхати, висидіти, вистояти</i> ; 4) дистрибутивний ДР (всхопність з відмінком інтенсивності): <i>виїхати, витоптати</i> ; 5) результативний ДР: результат, досягнутий унаслідок неодноразового, настирливого виконання дії: <i>виїхати, виїхати</i> .

ВІД-	1) рух від чогось взагалі далі; 2) показує, що від предмету береться частина; 3) взагалі відділення.	1) <i>відійти, віднести, відіграти, відігратись;</i> 2) <i>відрізати, відрубати, відділити;</i> 3) <i>відносити, відбити.</i>	1) віддалення від об'єкта: <i>відбігти, відповзти;</i> 2) відокремлення від чого-н.: <i>відколоти, відбити;</i> 3) зворотний напрям процесу: <i>відрадити, відучити, відписати,</i> 4) фінитивний ДР (завершальна фаза перебігу дії): <i>відзвучати, відгриміти.</i>
ДО- + -ся	1) рух до мети, до чого, до кінця; 2) визначає довготу й многоту дії.	1) <i>донести, дописати, долити, дочитати,</i> 2) <i>доходився, доспівався.</i>	1) наближення до об'єкта: <i>долетіти, добігти, дійти;</i> 2) фінитивний ДР: <i>досягти, добілити, дожати, домити;</i> 3) додаткове виконання дії: <i>досолити, доплатити;</i> 4) негативний результат тривалої дії: <i>доїстися, дохазяйнуватися, допитися.</i>
З- /С- зо-, зі-, зо-	1) рух чи дію з чогось вищого додолу; 2) рух уверх; 3) закінчення дії.	1) <i>збити, знести, скинути, зійти;</i> 2) <i>знести, схід, сходити;</i> 3) <i>зорати, збити, списати.</i>	1) рух вниз: <i>збігти, зійти;</i> 2) рух вгору: <i>збігти, зійти;</i> 3) усунення з поверхні: <i>знести, скреслити, змити;</i> 4) з'єднання, зближення: <i>зійтися, збігтися, зв'язати;</i> 5) охоплення дією певно поверхні: <i>змалювати;</i> 6) результат дії: <i>зліпити, спекти, зносити, згоріти;</i> 7) одноразовий вияв дії: <i>збігати, схитрувати.</i>
ЗА-	1) рух від чогось куди; 2) доконаність дії.	1) <i>занести, завести, загнати;</i> 2) <i>забрати, записати, залишити.</i>	1) фазовий ДР початку дії або початкова фаза процесу: <i>загриміти, заговорити, зазеленіти, завітнути;</i> 2) фінитивний ДР: <i>забілити, закам'яніти;</i> 3) результативне значення з різними відтінками: <i>запити, заслужити, завоювати.</i>
НА- + -ся	1) рух чи дію на щось зверху, одночасно показуючи закінчення її; 2) особливо, коли дієслово закінчується на -ся, довготу і многоту дії.	1) <i>накласти, написати;</i> 2) <i>наробити, набігатися, знаходитися, наплакатися</i>	1) приєднання до чогось: <i>наклеїти, надібати, наїхати;</i> 2) кількісний ДР достатньої інтенсивності: <i>наїстися, надивитися, наспіватися;</i> 3) дистрибутивний ДР (багато об'єктів): <i>наварити, нашити, наліпити, насіяти;</i> 4) результативне значення: <i>навчити, нагодувати.</i>
НАД-	1) додання, збільшення дії; 2) початок дії; 3) забирання від чогось його частини.	1) <i>наддати, надробити, надбігти;</i> 2) <i>надламати, надбити, надщербити, надпити, над'їсти.</i>	1) прибуття, наближення: <i>надійти, надбігти, надвезти;</i> 2) кількісний ДР неповного вияву, поширення дії (нерідко деструктивної) на частину об'єкта: <i>надрізати, надрубати, надкусити;</i> 3) додаткове часткове збільшення об'єму об'єкта, приєднання чогось до його верхньої частини: <i>надсипати, надписати.</i>

ОБ-	1) позбавлення когось чи чогось його частини (як від-); 2) поширити дію на предмет зо всіх його боків.	1) <i>обдерти, оббити;</i> 2) <i>обгорнути, обгородити, обв'язати.</i>	1) кількісний ДР достатньої інтенсивності: відвідування усіх наперед визначених місць: <i>обійти, облітати, оббігати;</i> 2) напрям дії навколо об'єкта: <i>о(б)городити, о(б)плутати, оббігти;</i> 3) всебічне охоплення дією: <i>обмацати, обігріти;</i> 4) поширення дії на якусь площу: <i>облити, обполоти;</i> 5) результативне значення з різними відтінками: <i>ожиріти, обрахувати, обілити, омолодити.</i>
О-	1) велике чи щедре набуття чогось, повне поєднання з кимсь-чимсь, доповнення самого себе ким-чим, так що предмет чи особа набуває велику зміну свого першого стану.	1) <i>оженитися</i> – поєднатися з женою; <i>огородити</i> – оточити огорожею; <i>оживити</i> – поєднати з життям, <i>озвіріти</i> – набутти рис звіра, <i>охолонутити</i> – поєднатися з холодом, і т. ін.	
ПЕРЕ-	1) рух через щось; 2) повторна дія; 3) дія знищення, ламання чогось; 4) перевищення над міру.	1) <i>перенести, перейти, перегнати, перебити;</i> 2) <i>переписати, перервати, переробити, пережити;</i> 3) <i>перевести</i> (знищити), <i>перебити, переламати, перетворити;</i> 4) <i>перебрати, перегнати, пересолити.</i>	1) рух через якийсь предмет, простір: <i>переплисти, перейти;</i> 2) фінитивний ДР: припинення дії, що тривала довго: <i>перегриміти, перегніватися;</i> 3) кількісний РД багатократності: повторне виконання дії: <i>перебудувати;</i> 4) кількісний РД надмірної інтенсивності: <i>перепекти, пересолити;</i> 5) дистрибутивний РД: черговість поширення дії на кожен об'єкт зокрема: <i>перебити, перекусати.</i>
ПІД-	1) рух додолу під щось; 2) рух угору; 3) зроблення кінцевої частини дії.	1) <i>підкласти, піддатися, піднасти;</i> 2) <i>підскачити, підняти, підрости;</i> 3) <i>піднести, під'їхати, підбігти.</i>	1) рух вниз, під об'єкт: <i>підсунути, підкласти;</i> 2) наближення до об'єкта, рух угору: <i>підвести, підважити;</i> 3) кількісний ДР недостатньої інтенсивності (неповного вияву дії): <i>підсипати, підпороти, підчистити.</i>
ПО-, ПІ-	1) початок дії при кількох чи багатьох предметах; 2) довгота дії при кількох чи багатьох предметах; 3) напрям руху вперед; 4) закінчення дії.	1) <i>погнати;</i> 2) <i>побити, поламати;</i> 3) <i>послати, понести, піти;</i> 4) <i>покласти, поставити.</i>	1) починальний ДР: дія почалася і триває: <i>погнати, побігти;</i> 2) обмежувальний ДР: дія обмежена коротким відтинком часу: <i>попрацювати, поспівати, побігати;</i> 3) розподільний ДР: дія спрямована на велику кількість об'єктів: <i>побити, порізати, пов'язати;</i> 4) результат дії: <i>погаснути, посадити.</i>
ПРИ-	1) рух до предмету, наближення звідкись до кого чи чого, або взагалі наближення; 2) закінченість дії взагалі.	1) <i>прийти, принести, привезти, прилетіти, придобритися, прилеститися, примазатися;</i> 2) <i>прибути, призабути, прикрити, придумати.</i>	1) пробуття у певне місце: <i>привести, принести, прийти;</i> 2) кількісний ДР недостатньої інтенсивності: <i>прим'яти, припекти;</i> 3) результативне значення: <i>примири-ти, присоромити.</i>

ПРО-	1) виконання дії серед якихось перешкод; 2) довга дія протягом певного часу; 3) докінчення дії.	1) <i>пронести, пробити, провести</i> ; 2) <i>пропрясти, проробити, просидіти, пропоратися</i> ; 3) <i>прознати, пронасти, промовчати</i> .	1) рух в об'єкт або крізь що-небудь: <i>проїхати, пролізти, пробурити</i> ; 2) подолання певної відстані: <i>проїхати, пролетіти</i> ; 3) рух, оминаючи об'єкт: <i>пробігти, пронести</i> ; 4) дія у певних часових межах: <i>провчителювати</i> ; 5) кількісний ДР інтенсивності: довести до повної готовності: <i>просолити, пропекти</i> ; 6) одноразовий вияв дії або її результат: <i>прозвучати, пробуркотіти</i> .
РОЗ-	1) рух на різні боки, у різних напрямках.	1) <i>роздати, розлити, рознести</i> .	1) відцентрове спрямування дії з різними відтінками: <i>рознести, розібрати, розбити</i> ; 2) кількісний ДР надмірної інтенсивності: <i>розбігатися, розкричатися</i> ; 3) зворотня дія: <i>розморозити, розчарувати</i> ; 4) результативне значення: <i>розбудити, розвеселити</i> .
БЕЗ-О- + БЕЗ-	1) позбавлення когось чогось. І. Огієнко зазначає, що цей префікс не є власне дієслівним.	1) <i>безлюдіти, безсиліти, безуміти, безчестити, обезчестити, обезсилити</i> .	

Окрім простих префіксів (їх 15), як зазначає професор Огієнко, «українська мова має ще способи зазначати довготу чи множинність дії, щоб підкреслити, що підмет (один чи кілька) багато разів щось робив, щоб задумане закінчити» [2, с.264].

Цю функцію виконують складені префікси, створені поєднанням префіксів *на-* і *по-* (більш активна) з іншими простими префіксами: *нав-*, *нави-*, *надо-*, *пов-*, *пові-*, *повід-* і т. д.

І. Огієнко наголошує: «...коли багато підметів, що роблять, або багато предметів, що з ними щось роблять, то дієслово (присудок) мусить бути конче зо складеною приставкою, найчастіше з *по-*... Але при малому числі підметів, наприклад, коли підмет двоїна, цього *по* – може не бути» [2, с.263].

Такими дієслівними префіксами, за І. Огієнком, є:

- *пона-*: *понагинатися, понадокучити, понавчатися*;
- *попід-*: *попідвозити, попідпихати, попідкладати*;
- *понад-*: *понадщерблювати, понадкушувати*;
- *попо-* : «коли треба зазначити, що хтось (підмет, один чи кілька) робив щось чи терпів що дуже довго, а це допроваджувало його до перевтоми, до гніву, до жалю й т. ін., то це конче зазначаємо складеною приставкою. Напр.: *попоходив я біля такої роботи; попобігали ми, поки дістали; попо-сміявся я з такої пригоди*» [2, с.266];
- *попона-* «для зазначення найдавнішого часу дії чи стану. Напр.: *До хати снігу попонаносили, аж калюжі пішли, Вона попонабріхувала, скільки хотіла. Попонастоявся під ворітьми*» [2, с.267].

Отож Іван Огієнко, тонко відчувачи семантичні відтінки дієслівних префіксів, звертає увагу читачів на дієслівне багатство української мови, на необхідність вчитися виразному правильному мовленню, відчувати різноманітні семантичні відтінки: «Складені приставки при дієсловах – сильно тонке

синонімічне розрізнення, яке відчуває тільки хто глибоко знає нашу мову, хто виховався в ній ще з колиски. Хто знає мову тільки з шкільного вивчення, той цих глибоких тонкощів (нюансів) не збагне» [2, с.264].

Важливо, що опис будь-якої мовної одиниці, префіксів зокрема, І. Огієнко неодмінно супроводжує історичною довідкою про походження, коментарями щодо нормативності вживання, порівнянням з відповідними мовними одиницями в інших слов'янських мовах і українських говірках. Автор постійно тримає в полі зору мету своєї роботи: навчити українців літературної мови, переконати їх у тому, що українська мова самобутня, самодостатня, з давньою історією, нею варто пишатися, її треба плекати: «Без відповідної науки ніхто своєї літературної мови знати не може! Всі навчаймося своєї літературної мови!» [3, с.144], «Велика мовна культура конче веде й до великої сили політичної» [3, с.145].

Професор Огієнко свої мовні поради-описи підкріплює численними прикладами з творів письменників старшого покоління і сучасників, подаючи зразки правильного вживання. Водночас учений ретельно аналізує мову письменників «молодого покоління», нерідко дорікає їм у порушенні норм літературної мови і в прихильності до русизмів.

Мовознавчі праці Івана Огієнка відкриваються широкі можливості для розвідок різного тематичного спрямування. Наше дослідження нарису «Дієслівні види», звичайно, не вичерпує усіх порушених ученим питань про види дієслова, варто проаналізувати також студії професора про слова недоконаного виду, їх семантику й особливості функціонування, про вигукові дієслова.

Список використаних джерел:

1. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна грамати́ка української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
2. Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Наша літературна мова / Іван Огієнко ; (митрополит Лларіон) ; упоряд. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2011. – 356 с.
3. Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Лларіон) ; упоряд. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
4. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки. – Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / Іван Огієнко. – К. : Ярославів Вал, 2004. – 56 с.
5. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : монографія / С.О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.

The article bases on the material of the section «Verbal Aspect» from the linguistic work «Our Literary Language. How to Write and Speak in Literary» by Ivan Ohiyenko (Metropolitan Ilarion). The article's author analyzes Ivan Ohiyenko's doctrine of verbal aspects; question of semantics; the creation and operation of verbs in Perfect; the phenomenon of verbal prefixation.

Professor Ivan Ohiyenko's verbal theory explored in terms of modern linguistics. Ivan Ohiyenko's basic theory is compared with the modern linguists' works about verbal aspects and semantical potential of verbal prefixes.

It was found the practical purpose of Professor Ivan Ohiyenko's supply complex theoretical material in the form of the essay, which are simple to understand. It was caused by the need to resist the gradual penetration of borrowings from Russian to the Ukrainian language, as well as the need to consolidate and spread of literary language norms among the intelligentsia; the formation of a self-sufficient nation statehood.

Key words: category of verbal aspect, Perfective aspect, Imperfective aspect, semantics, verbal prefixation.

Отримано: 15.02.2017 р.

Г. Й. Насмінчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

БІБЛІЙНИЙ КОНТЕКСТ РОМАНУ «ГАСПИД І МАРГАРИТА» ГАЛИНИ ТАРАСЮК

Стаття присвячена особливостям осмислення біблійного сюжетно-образного матеріалу як джерела алегоризації в романі «Гаспид і Маргарита» Галини Тарасюк. Розкрито характерні риси художньої обробки біблійних образів і мотивів, доведено, що універсальність біблійної символіки сприяє виведенню конкретної проблематики на орбіту всезагального смислу. Заакцентовано наявність у структурі роману двох амбівалентних мотивів (богошукацтва і богоборства), чітко маркованих прикметами нинішнього національного буття. Свої сентенції авторка розробляє на засадах сакрального параболізму, акумулюючи велику літературну традицію. Твір української письменниці органічно вписується у європейську традицію актуалізації сюжету віровідступництва і запровадження душі. Художня обробка старо- і новозавітних сюжетів Галина Тарасюк корелює з інтерпретуванням біблійних мотивів у «Фаусті» Гете, «Майстрі і Маргариті» Булгакова, «Докторі Серафікусі» Домонтовича. Зроблено висновки про трансформацію й осучаснення архетипних структур.

Ключові слова: Біблія, трансформація, актуалізація сюжету, Галина Тарасюк, біблійна символіка, сакральний параболізм

*«Біблійна мова – мова свята, тому і сама Біблія, і її мова вимагають до себе не звичайного, а найчесотнішого ставлення»
(Іларіон «Ритмічність біблійної мови»)*

Осмислення дійсності крізь призму біблійної символіки – показова ознака творчості багатьох сучасних українських письменників. Біблійні образи і сюжети трансформуються відповідно до запитів часу та ідейно-естетичних поглядів митців. Якщо Чорнобиль загострив увагу до «Об'явлення Іоанна Богослова», то реальні факти сьогочасного суспільно-політичного життя України, економічне та етичне безчашся актуалізували біблійні сюжети про ворогів людського роду, зрадників-христородавців і про джерела світового зла. Нині письменницька практика за суголосністю релігійно-моральних рефлексій виказує свою незаперечну корелятивність з апокрифічними легендами про запровадження душі дияволу, поклоніння золотому тельцю, сходження до пекла. Останнім часом українська літературознавча наука збагатилася поважними дослідженнями В. Антофійчука [1], Ю. Барабаша [3], І. Бетко [4], І. Набитовича [5] та ін. з проблем рецепції сакральних текстів, щоправда більшою мірою вони стосуються художньої практики XIX-XX ст.

Між тим, біблійний контекст Старого і Нового Завіту яскраво проявляється у творах сучасних авторів, зокрема Галини Тарасюк. Виняткову чутливість до концептів Святого Письма засвідчують такі поетичні і прозові книги письменниці, як «На Трійцю дощ», «Тікаймо, Адаме...», «Сестра моєї самотності», «Любов і гріх Марії Магдалини», «Між пеклом і раєм», «Храм на бо-лоті», «Янгол з України» «Гаспид і Маргарита» та ін.

Універсальність біблійної символіки сприяє виведенню у творах Галини Тарасюк конкретної проблематики на орбіту всезагального смислу. Цю прикметну рису авторського стилю доречно розглянути на прикладі роману «Гаспид і Маргарита», який ще не був предметом зацікавлень сучасних дослідників під кутом зору біблійно-християнських концептів. Аналізуючи роман, заголовок

якого сигналізує про «Фауста» Гете й «Майстра і Маргариту» Булгакова як його субстанцію, виходитимемо з бахтінської концепції діалогізму і «чужого слова».

При відсутності у тексті прямих цитат з Біблії, твір «Гаспид і Маргарита» насичений біблійними алюзіями на Святе Письмо, асоціаціями, ремінісценціями, парафразами. Зокрема у тексті вербалізуються старо- і новозавітні концепти Едемського саду, змія-спокусника, Єви-прародительки, первородного гріха, Содому і Гоморри, втраченого раю, Тайної вечери, судного дня, покрову Богородиці, Ісуса Христа, святого Петра, Іуди Іскаріота тощо.

Наскрізним у романі є образ райського саду, який, при збереженні свого сакрального змісту, набирає нового емблематичного значення, порівняно з попередньою практикою письменниці. Так, якщо у романі «Між пеклом і раєм» образ Едемського саду постає символом буттєвої вкоріненості людини, індикатором її самототожності, то в романі «Гаспид і Маргарита» Едем конкретизує зовнішні спокуси і прагнення індивідуума прилучитися до величі має статної верхівки. Довколишній соціально-історичний ландшафт Маргарита сприймає не інакше, як суцільну «дебр-пустиню неполиту» [7, с.26], де окремими оазами квітнуть приватизовані райські гаї. Володіти одним із них «з хатинкою ось тут, саме тут, на недосяжній для простого смертного території багатих і вибраних» [7, с.25] – заповітна мрія героїні, головний імператив її поведінки. Здобуття райського саду стає ініціаційною подією для Маргарити, відкриттям себе вже не в іпостасі коханки «якогось сановитого *старпера*» [7, с.26], а в ролі повновладної Хазяйки. Свою причетність до топосу раю на побутовому рівні Маргарита відчуває дуже гостро: «І от я стою серед цього раю, милуюся розкішним буянням природи, вдихаю запаморочливі пахощі розвернених кущів і квітів... Важкі кетяги бузку, ажурні грона гліцинії, золоті фонтани традесканції... Азалії... флокси... тюльпани... нарциси... гіацинти... гігантські фіалки, братки, в'юнки, анемони, матіола... рідні і заморські, презентовані зарубіжними ботанічними садами. Квіти всюди: на клумбах, у вазах, у вазонах, в горщечках... на карнизах, підвіконнях... Навіть у фонтанах і басейні – ніжно-рожеві, кремові, жовті й білі водяні лілії, подаровані німецькими інвесторами. Квіти пнуться, стеляться, в'ються, плавають. І розливають божественні пахощі. Так пахне рай...» [7, с.26]. За формою цей опис тяжіє до ідилічної пейзажної замальовки, а за значенням акцентує високий рівень достатку. Синонімізація раю і щастя, притаманна народному світобаченню, у творі відсутня. Внутрішній стан не гармоніює з цією божественною красою, бо в ньому нема найголовнішого – любові і душевної рівноваги.

«Гаспид і Маргарита» – один із найбільш бунтарських творів Галини Тарасюк. У цьому зв'язку звертає на себе увагу наявність у його структурі двох амбівалентних мотивів, двох важливих семантичних моментів, чітко маркованих прикметами нинішнього національного буття. Перший з них – це мотив богошукацтва, реалізований переважно засобами публіцистики. Торкаючись кризових явищ суспільства, оскаржуючи практику досягання успіху далеко не бездоганними інструментами, авторка вводить своєрідні публіцистичні відступи, які аж ніяк не притлумлюють напруги сюжету, швидше – навпаки. Коли народ дивиться на своїх «провідників», то, за словами оповідача, «все частіше піднімає очі до неба і щось там шукає. А кого народ шукає в тому небі? Звісно ж, Бога! Народ шукає Бога, щоб спитати: чому ми все боремось і боремось, а пуття нема? Чому ті, яких ми вважали поведирями і пророками, насправді виявилися крадіями і дурисвітами! Чому ангели стали чортами лиш тільки дорвалися до влади і грошей? Чому ти це допустив, Господи?» [7, с.38]. Як бачимо, питання щільно припасовуються одне до другого, виражаючи найпекучіші проблеми національного буття. Другий

мотив — богоборчий — також маркує національно-історичну складову художнього тексту. Цей мотив інтерпретується у вимірах конкретної ситуації, пов'язаної з лобюванням у Верховній Раді ідеї «перетворення Чорнобильської зони на кладовище радіоактивних відходів» [7, с.47-48]. Коли у Маргарити захворіла єдина донька, вона подумала, що прийшла розплата за содіяне нею і її чоловіком. Коли ж виявилось, що тривоги були марними, молитва Маргарити про Боже змилювання поступово «перетікає» у зухвалу хулу: «Господи, та й Ти... Не такий уже... щоб мені, бідній, дорікати... Чи не з Твоєї ласки пішов димами гіркими Чорнобиль? А коли ні, то принаймні — чому ж Ти не зупинив, не відвернув цю трагедію, якщо такий всемогнний?! А міг. Але, видно, не бажав, або карав... Але за що вже карати цей недобитий, недочавлений народ? Вже ж прополов його так, що одна мерва і мерза zostалася! То ж, вибачай, чи така вже й велика моя провина перед цими людьми, вартими ще й не таких чорнобильців?!» [7, с.51].

Художня обробка релігійно-міфологічних сюжетів спричиняє у структурі образів непередбачувану семантику. Так, наприклад, Гаспид виступає у творі не лише у ролі провокатора і спокусника, зберігаючи концептуальну еквівалентність біблійному архетипу, а й виконує нетипові для головного антагоніста Всевишнього функції. Йому «доручено» бути обличчям того світового зла, джерело якого перемістилося з пекла в найвищі верховнорадівські кабінети, де як найвища реальність сакралізується матеріальна розкіш, стаючи новітньою релігією. Саме вустами «дідьчого сина Гаспида» виголошуються вибухові інвективи з голосу і серця народу: «Ті, на кого ми надіялись, кого висували, посіли собі хлібні посади, жирують по закордонах, приймають антинародні закони, відчинили ворота перед нарком- і порнобізнесом, лукаво виправдовуючись, що від світу не відгородилися, проповідують свободу вибору одним жити задля свого задоволення, іншим — задоволення від свободи вибору вмерти на голці у підворотні...» [7, с.39-40].

Цілком слушною є думка дослідника творчості В. Домонтовича Олександра Артамонова про те, що «образ диявола проходить різні епохи, реалізуючи в собі нові ознаки, залежно від специфіки суспільства, в якому набуває свого літературного вираження» [2, с.71]. І якщо у Домонтовича виведено диявола епохи НЕПу, тобто радянського диявола, то у Галини Тарасюк Гаспид набирає ознак епохи незалежності. Таким чином, художня обробка сакральних сюжетів Галиною Тарасюк корелює з інтерпретуванням біблійних мотивів не лише у «Фаусті» Гете та «Майстрі і Маргариті» Булгакова, а й «Докторі Серафікусі» Домонтовича.

Твір української письменниці органічно вписується у європейську традицію актуалізації сюжету віровідступництва і запроудування душі заради тілесних насолод. Митрополит Іларіон писав: «Людина складається з двох головних частин: вічного Духа й смертного тіла. І людність з найдавнішого часу бачила своє щастя в них: одні, а таких величезна більшість, у задоволенні потреб свого тіла, а другі, їх дуже мало, у задоволенні потреб Духа» [6, с.49]. Вітленням тієї частини людності, яка «задля поганого лакомства» [7, с.102] готова не лише «ідею, а й душу продати» [7, с.27], у романі Г. Тарасюк виступає Маргарита. Тема дворушництва розглядається у контексті легенди про виплеканого під пахвою гаспида. Але з цього казково-міфологічного плану принагідною заувагою («не лише я одна дідька ховаю за пазухою» [7, с.31]) вона проектується в ідеологічну площину, набуваючи нових, всезагальних, вимірів. Поєднуючи соціальну критику з міфом, авторка надає необхідної динаміки ідеї деградації народних обранців до «падших ангелів». Засобами сатири вона показує, як метафізичне зло проникає в людське суспільство, як у гаспидському силовому полі добровільно опиняються передусім ті, що наділені владою: «Нема-нема та й виткнуться ріжки з-під

якоїсь депутатської краватки від *Драколуччі*, або китичка хвоста – з кишені якогось міністерського піджака від *де Дьябло* чи з декольте вечірньої сукні котроїсь партійної кокотки *от кутюр* місцевих» [7, с.31]. Розбудовуючи свої сентенції на засадах сакрального параболізму, авторка акумулює велику літературну традицію, відсилає свого читача до різних культурних пластів.

У тексті роману натрапляємо на низку епізодів, заснованих на співвідношенні слави і багатства. Згідно з християнським поглядом, талант у людини – від Бога, багатство – від лукавого. Маргарита, при її статках, хоче прославитися, а тому просить у Гаспида допомоги у написанні книги, картини, чи пісні, та такої, щоб зразу народною стати. Гаспид же стоїть на тому, «що від чогось треба відмовлятися: або від багатства, або від таланту» 100. З запоем він перелічує можливість князя тьми: «Президентом зробити, прем'єром, царьком якоїсь Намібії, навіть королем Англії – може. Подарувати свердловину з нафтою в Ірані – може. Банк, повний чужих грошей, курорт на Мальдівах, казино в Монте-Карло, цілу гору в Карпатах – може...» [7, с.99]. Зауважмо, що все це написане ще до ганебного оприлюднення майнових декларацій українськими «достойниками».

«Десь читала вона, що у невизначеному і неоглядному майбутньому Україна має стати полем останньої битви Добра зі Злом... Невже це майбутнє уже настало?!» [7, с.85].

Твір закінчується пуантом – зміною траєкторії руху життєвої дороги Маргарити і її чоловіка Кирила. З розкішного рукотворного Едему «червоночорна пекуча хвиля» викидає їх у синє небо, щоб за мить, «обгорілих на вугіль, чорних, як чорти, але живих» [7, с.104], кинути на грішну землю. Отже, духовне і тілесне нарешті набирають однієї – чорної – барви. Внутрішня суть героїні приходить у повну відповідність із її фасадом, зовнішня краса і душевна потворність більше не контрастують одна з другою. У символічній площині траєкторію злету-падіння Маргарити можна інтерпретувати не лише як аналог біблійної історії Люцифера, а й як алегоричну візію руху ураженого мефістофельством владного олімпу, що своїм падінням моделює падіння людського загалу. Символіка фіналу, чимось споріднена зі змістом готичного роману «Портрет Доріана Грея» Оскара Уайльда, несучи важливе смислове навантаження, ще раз засвідчує здатність письменниці вбирати в себе інонаціональні імпульси і на перетині свого й чужого творити нову художню якість.

Отже, спираючись на тривалу літературну традицію, Галина Тарасюк виявила значну художню оригінальність в осмисленні біблійних першоджерел. У тексті її роману сакральні образи значно модифікуються за семантикою, постають трансцендентною проекцією реального світу, перетворюючись на духовно-психологічні категорії.

Список використаних джерел:

1. Антофійчук В. Євангельські образи в українській літературі XX століття / Володимир Антофійчук. – Чернівці : Рута, 2000. – 335 с.
2. Артамонов О. «Доктор Серафікус» В. Домонтовича: осмислення епохи через призму біблійних символів / Олександр Артамонов // Слова і Час. – 2015. – №5. – С. 67-75.
3. Барабаш Ю. «Давидові псалми» Тараса Шевченка як поетичний «текст» (спроба структурно-семантичного підходу) / Юрій Барабаш // Слова і Час. – 2016. – №2. – С. 3-18.
4. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця XIX – початку XX століття / І. Бетко. – Zielonagora ; Kijow, 1999. – 160 с.

5. Набитович І. Біблійні стилізації як стилетворчий засіб в українській прозі ХХ віку / Ігор Набитович // *Sacrum і Біблія в українській літературі* / ред. І. Набитович. — Lublin : Ingvart, 2008. — С. 637-660.
6. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українське монашество / І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст. біогр. нарису і прим. М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2002. — 396 с.
7. Тарасюк Г. Жіночі романи / Галина Тарасюк. — Бровари : Відродження, 2006. — 286 с.

The article deals with the peculiarities of understanding of biblical and plot-shaped material as a source of alegorisation in the novel «Gaspid and Margarita» written by Galyna Tarasiuk. The characteristics of artistic treatment of biblical images and motifs are revealed; it is proved that the versatility of biblical symbolism promotes the removal of specific issues in orbit of universal meaning. The presence of two ambivalent motives (God searching and God rebellion) in the structure of the novel, clearly marked by signs of this national existence. The author elaborates her maxims on the principles of sacred parabolism, accumulating great literary tradition. The work of the Ukrainian writer fits in the European tradition of actualization of plot of apostasy and venality of soul. Art processing of Old- and New Testament stories of Galyna Tarasiuk correlates with the interpretation of biblical motifs in «Faust» by Goethe, «Master and Margarita» by Bulgakov, «Dr. Seraphicus» by Domontovych. The conclusions of transformation and modernization of archetypal structures are made.

Key words: the Bible, transformation, actualization of plot, Galina Tarasiuk, biblical symbols, sacred parabolism.

Отримано: 10.02.2017 р.

УДК 821.161.2-3.09

І. А. Насмінчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІРОНІЯ ЯК ЗАСІБ ДОЛАННЯ МЕНШОВАРТОСТІ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА БАГРЯНОГО

У статті проаналізовано публіцистичні тексти Івана Багряного-іроніста. Простежено суголосність позицій І. Огієнка та І. Багряного щодо почуття меншовартості. Тематика публіцистичних статей Івана Багряного та особливості іронічного дискурсу схарактеризовані на основі визначальних напрямів його публіцистичного спадку. По-перше, це статті, де викладена цілісна політична концепція, по-друге, великий масив публікацій щодо проблем літературно-мистецької творчості і літературної критики. Ця монотематичність виступів, сконцентрованих на оскарженні окупаційного більшовицького режиму в Україні, співвідноситься з пафосом викриття, а, отже, з такими виявами комічного, як іронія і сарказм. З'ясовано, що об'єктом іронії в Багряного є передусім радянська система і все, що з нею пов'язане прямо чи опосередковано. На основі дослідження публіцистичних творів робиться висновок, що у своєму послідовному відторгненні від тоталітаристського абсурду та комплексу меншовартості Іван Багрянний апелює до іронії як тропу, риторичної фігури і провідного «принципу світоосмислення».

Ключові слова: іронія, саркастична іронія, меншовартість, публіцистика, Іван Огієнко, Іван Багрянний.

Упродовж усього життя Іван Огієнко боровся проти такої ганебної риси своїх співвітчизників, як меншовартість. Особливо актуалізувалася його діяльність в цьому напрямі на еміграції. «Бережися почуття меншовартості, – палко закликав

Митрополит Іларіон. – Кожен емігрант, опинившись на чужині, бачить багато такого, чого не бачив у себе на батьківщині, часом бачить і ліпше. І в людей слабкодушких часто виникає особливе почуття, що зветься меншовартість» [6, с.356]. Меншовартість гнітила й Івана Багряного, якому також судилася доля вигнання-емігранта. У своїй публіцистиці в унісон з Іваном Огієнком він називав меншовартість тим почуттям, яке веде українців до винародовлення. Цілком логічно, що це почуття стає об'єктом іронізування у письменника. З багатьох художніх тропів і стилістичних фігур І. Багрянний надасть перевагу саме іронії.

За словами Галини Мухіної, «іронія може виявлятися в різноманітних формах, у розмаїтості підходів до іронічних ситуацій. Вона не є статичним явищем, а постійно підлягає змінам залежно від того, в яку епоху та в якому суспільстві розвивається дана література» [7, с.31]. Серед багатьох аспектів вивчення іронії (як художнього тропу, стилістичної фігури, стильового компонента, складової поетики тексту) на особливу увагу заслуговує з'ясування характеристичних ознак іронічного дискурсу як світоглядної позиції письменника. Сучасне літературознавство переконливо доводить, що іронія виступає «глобальним принципом світоосмислення» [12, с.4], різновидом «філософського погляду на світ, якому притаманна принципова альтернативність та сумнів» [13, с.58], а часто і «єдиною формою вільного погляду на світ і героя» [10, с.322]. У світлі наукової термінології, якою послуговуються вчені при визначенні сутності іронії: «право інакомислення» (Р. Семків), «широке громадське застосування» (Р. Рорті), «амбівалентна гра» (Г. Мухіна), «принципово автономний і нетеоретизований спосіб діалогу людини зі світом» (Г. Токмань) стає очевидною спрямованість іронії не до суб'єкта, а до об'єкта.

В українській письменницькій публіцистиці середини ХХ століття іронія як «найзагальніший означник свободи, і перш за все свободи творчої» [12, с.3], асоціюється з ім'ям Івана Багряного, адже йому судилося одним з перших у повоєнній Європі продемонструвати перед світовою громадськістю свою іронічну відстороненість від тоталітарних ідеалів та нав'язаного комплексу меншовартості. Варто у цьому контексті згадати принаймні памфлет «Чому я не хочу вертатись до СРСР?». Трагізм вигнанської долі спричинив у публіцистиці Багряного агітаційно-декларативні імпульси, злютовані з пафосом несприйняття.

Є певна закономірність у тому, що діяльність Івана Багряного, політичного емігранта, автора блискучої публіцистики, у потрактуванні ворожої пропаганди виявляється, можна б сказати, теж іронічно, двоюко: з погляду радянської ідеології він був ворогом народу, запеклим націоналістом, а недруги за кордоном називали його прислужником Москви, радянським шпигуном на західній території. «Яка ж диявольська іронія української еміграційної дійсності, – писав Григорій Костюк, – одночасно з комуністичною атакою проти Багряного, з другого боку, розгорнули шалену, неперемінливу в засобах, провокаційну акцію якісь, нікому не відомі суб'єкти та гуртки, що під тією чи іншою назвою вештаються серед еміграційної спільноти» [8, с.836]. Іронія полягає ще й у тому, що як емігрант Багрянний апелював до своєї української аудиторії не безпосередньо, надії на те, що його почують за залізною стіною, практично не було. І тим не менше, письменник сподівався бути автентично відчитаним через опосередковане сприйняття, принаймні через ту полеміку, яку з ним вели завзяті радянологи.

Уся різноплановість публіцистичних статей Івана Багряного зводиться до двох визначальних напрямів. По-перше, це статті, де викладена цілісна політична концепція, по-друге, великий масив публікацій стосується проблем літературно-мистецької творчості і літературної критики. Ця монотематичність виступів, сконцентрованих на оскарженні окупаційного більшовицького

режиму в Україні, співвідноситься з пафосом викриття, а, отже, з такими виявами комічного, як іронія і сарказм. Специфіка творчості Багряного-публіциста на сьогодні досліджена Іваном Дзубою, Григорієм Костюком, проте майстерність Багряного-іроніста, зокрема на рівні публіцистичного тексту, ще не була об'єктом дослідницької уваги. Аналізуючи публіцистику Івана Багряного, ми виходимо з розуміння іронії як «форми оцінної, критичного, емоційного освоєння дійсності» [8, с.8], тобто як органічної складової світогляду автора.

Р. Семків, досліджуючи вплив іронічних інтенцій письменника на художню структуру тексту, приходять до висновку, що «іронія якраз є тим *«ускладненням»* повідомлення, що, з одного боку, веде до необхідності його дешифрування, провокує намагання зорієнтуватися у співвіднесеності в ньому *«істинного та симульованого»* сенсу, а з іншого — вимагає синхронізації всіх тих компонентів структури, які таку співвіднесеність ілюструють» [10, с.41]. Художні твори І. Багряного, особливо ті, які були написані в умовах більшовицької диктатури та радикальних заходів проти «інакомислія» (поема «Монголія», історичний роман у віршах «Скелька», вірш «Канів») і своєю езопівською мовою протистояли владній ідеології, дійсно вимагали, щоб уважний читач дешифрував їх прихований зміст. Як засвідчують публіцистичні виступи Багряного, «езопівські горіхи» його художніх творів не завжди були під силу навіть поважним дослідникам. Певні колізії виникли між Багряним і Донцовим, який зрозумів вірш «Канів» як глумління над Шевченком. У «Відповіді Д. Донцову і його деяким учням» Багрянний змушений був пояснювати, що вірш «Канів» насправді «затушкована в лірику політична сатира» [1, с.573], що змістом поезії, написаної у 1927 році, є авторське іронізування з нової епохи, «глум з лицемірних радянських пам'ятників Шевченкові на тлі неволі й злиднів «давнього раба» [1, с.574], що «індустрія», «урбанізація», «машини», «електрика» — це лише «фіговий листок», за яким передчуття безчасся для українського народу.

Об'єктом іронії в Багряного є передусім радянська система і все, що з нею пов'язане прямо чи опосередковано. Злободенна антиімперська публіцистика письменника генетично споріднена з сатирою Т. Шевченка і В. Самійленка. Трибуною для письменника стали такі еміграційні періодичні видання: «Наша боротьба», «Наші позиції», «Українські вісті» (Орган Української революційно-демократичної партії), «Ми ще повернемось» (бюлетень). По свіжих слідах подій, відстежених зі шпальт комуністичної преси, Багрянний відтворив широку панораму радянської дійсності, яку гірко-іронічно називав то «щасливою Аркадією», то «комуністичним Назаретом» чи «комуністичним раєм». Домінування іронічної тональності було зумовлене налаштуваністю письменника розкрити страшну природу тоталітаризму. У той час, коли чимало політиків поза межами Радянського Союзу аплодували рішенням XX з'їзду КПРС, де начебто остаточно було засуджено культ особи, Багрянний розкривав світовій суспільності очі на справжній стан речей, гірко іронізуючи з приводу нібито викриття, а насправді по-новому реставрованої репресивної машини.

Ціла низка праць звернена до осіб з «комуністичного синедріону» (І. Багрянний). Наводячи цитати з доповідей радянських достойників, І. Багрянний послідовно десакралізує офіційні міфи про «щасливу радянську Аркадію», а свій скепсис щодо почутого чи прочитаного оформлює іронічним «пой, ласточка, пой!» [1, с.511]. У статті з промовистою назвою «Феєрверк колективного демогогії (Слово по доповіді Хрущова)» він зриває убогу машкару з бундючної фразеології про країну, де все начебто «цвіте, все росте, все буває, все досягає високих процентів, та не якихось там сотень, а по кілька сот. Все переганяє капіталістичний світ по всіх статтях промисловості й економіки, сільського господарства

і машинобудування, і видобутку заліза й сталі, і вугілля, і хліба, і цукру...» [1, с.506]. І. Багрянний легко досягає порозуміння зі своїм читачем, налаштовуючи його на відповідне сприйняття написаного такими застереженнями: «Не смійся читачу, який не читав доповіді Хрущова! Це не фантазії, а це все буквально сплисується з тієї хрущовської доповіді» [1, с.509]; «Ні, це зовсім не жарт! Ні, дорогий читачу!» [1, с.509]. У прожекторі іронічного освітлення радянська дійсність, так пафосно розрекламована Хрущовим, постає зоною цілковитого абсурду. Для більшої переконливості письменник цитує фрагменти виступу в оригіналі, здобрюючи їх власними знушально-співчутливими примітками й уточненнями. Знакові для радянської системи поняття («повышение», «народное благосостояние», «возрастающий спрос»), замикаючись на собі, зазнають суттєвої деконструкції, й інакше, як об'єкт іронії, не сприймаються.

Гротесковою гримасою супроводжується пропозиція автора розв'язати просту арифметичну задачу на предмет приросту валового продукту на душу населення: «Якщо людина не мала в кишені ані копійки і раптом дістала одну копійку, – на скільки процентів зросла її спроможність? Тут взагалі обчислити не можна. Бо якби вона мала одну копійку, адобула ще одну, ну то вона мала би зріст на 100%. Але як вона не мала ні однієї копійки і раптом здобула одну, то тут зріст не можна взагалі обчислити жодними процентами. Це зріст просто незмірний» [1, с.506]. У доповідях і виступах Хрущова Багрянний наголошує як базові дві складові: патетику й абсурд, а в контексті образу одіозного соратника Сталіна актуалізує такі античні, біблійні і вітчизняні крилаті вислови, як «солодкословна сирена-співуха», [1, с.506], «голіаф» [1, с.546] «замилловач очей» [1, с.507], «облудний Лис-Микита» [1, с.679]. Свої міркування про економічний тупик радянської системи Багрянний підсвічує анекдотичними коментарями і смішними небилицями. На його думку, у сконденсованому вигляді доповідь Хрущова мала би звучати так: «І чого тільки у нас, товариші, нема! Хліба нема, цукру нема, картоплі нема, капуста нема, м'яса нема, сала нема!! Гасу нема! Мила нема! Калош нема! Чобіт нема... Житла нема... Права нема... Ладу нема... Нічого нема...»

І навпаки:

Все у нас, товариші, є! Хрущов є, партія є, МВС є, терор є, тюрми є, концтабори є, голод є, брехня є, безправ'я є... – все є!» [1, с.512]. Саме така доповідь, на думку автора, заслуговувала би на бурхливі оплески всього населення усіх республік СРСР, «а не купки підбріхувачів» [1, с.513].

В іншому випадку, кепкуючи з намагань Хрущова і його оточення поставити собі в заслугу процеси демократизації і лібералізації, які насправді були спричинені шаленим тиском «внутрішніх соціальних, політичних і національних протиріч», що серйозно загрожували режиму [1, с.540], наводить дотепний анекдот про дядька, що їхав на верхній полиці потяга і під час раптової зупинки впав. Дядько «почухався і глибокодумно та категорично прорік: «От упав, аж поїзд став!». Буває й таке розуміння причин і наслідків» [1, с.540], – глузливо резюмує оповідач.

У публіцистичних виступах Багряного оскаржується шовіністична політика Росії, яка брутально виявляла себе на всіх рівнях політичного, економічного, культурного співіснування метрополії і під'яремних республік. У підрозділі статті «Квадратура кола» з промовистим заголовком «Росіє, Росіє, Росіє моя!.. Стоїть сторозтерзаний Київ і двіста розп'ятих я!..» Багрянний з боєм і сумною іронією говорить про колоніальне становище України, про відведений їй статус Московського хутора. У статті наводяться факти тотального обмеження українського слова в ефірі. «Чудом національної політики» 618 названо звучання в ефірі двомовних пісень, коли один куплет звучить українською, а наступний – російською. У такій ситуації

«загроженої» культури автор не виключає близької перспективи слухати «Заповіт» не інакше, як по-російському або «Реве та стогне Дніпр широкий» «в російсько-українським двомовнім вінегреті» [1, с.618]. Багрянний продовжує експлуатувати радянські ідеологічні штаampi, які в контексті авторської opinii покликані деміфологізувати реалії радянської дійсності. Порушуючи питання про те, з якої причини майже зникли з ефіру Київ, Харків, Львів, Одеса, він каже: «З тієї простої причини, що вона ж, бач, тепер «суверенна» й «свобідна», «соціалістична», «рівноправна»... З цієї причини вона, Україна радянська, має дуже обмежену кількість годин, ні, хвилин в етері, відведених їй хазяїном, «старшим» милостивим братом» [1, с.618]. «Суверенна», «свобідна», «соціалістична», «рівноправна» вжиті як іронізми. Іронія підсилена графічно, оскільки російськомовні риторичні ідеологеми-клішеподані у тексті курсивом.

Нищівна іронія спрямовується на сатиричне викриття злочинів владного олімпу проти людяності. З особливою чутливістю людини, яка пройшла дантівські кола більшовицьких тюрем і концтаборів, письменник розвінчує так звану радянську демократію і вказує на мільйони стероризованих, безневинно розстріляних, голодом і каторжною працею виморених людей. Предметом іронічної оцінки стають і міжнародні проблеми кремлівського керівництва, яке, як відомо, освячувало перманентні громадянські війни, кривавий терор і насильницькі революції, при тому демагогічно закликаючи міжнародну спільноту до мирного співжиття і торгівельних зносин.

Авторська іронія охоплює і таке драматичне явище, як репатріація. Темі насильницької репатріації політичних емігрантів присвячено значну частину публіцистичної спадщини: «Чому я не хочу вертатись до СРСР?», «Репліка безіменним «Іукам» та іменитим редакторам», «Слово на той бік», «Тріумф рабовласників», «Велике здемаскування малих шахраїв», «Нова фаза наступу на еміграцію і наша відповідь».

Саркастичної іронії сповнені памфлети, в яких дана оцінка облудним відозвам радянської і західної пропаганди щодо повернення біженців до СРСР. Письменник заперечує через ствердження: «Читаш — і тебе, як кажуть, просто таки «сльоза прошибає». Така-от опіка! Така великодушність! Така гуманність! Таке небувале в усій історії СССР безприкладне людинолюбство! А ти думав, що радянська влада зла! А вона така-от хороша. Вона з усіх сил старається промостити тобі дорогу на Батьківщину, посипаючи її квітами всепрощення, любові, ніжності, братського забуття колишніх там «непорозумінь» і твоїх «невільних» там (обов'язково невільних!) «злочинів» [1, с.413].

Будучи гранично відповідальним та уважним хронографом подій, Іван Багрянний фіксував кожну нову фазу репатріаційних акцій, здійснюваних московським урядом. Коли «ідея любові всепрощаючої Вітчизни» не спрацювала, і світ переконався, що «велика гора репатріаційної вовтузні і хвалькуватості родила найнікчемнішу мишу» [1, с.537], «невтомні радянські людолови» взялися за радикальніші форми і методи боротьби з політичними емігрантами, оголосивши їх радянськими чи американськими шпигунами та диверсантами. Широким узагальненням теми неспроможності московської урядової політики є опис у статті «Нова фаза наступу на еміграцію і наша відповідь» прес-конференції у Східному Берліні, скликаній МВС і берлінським комітетом за повернення до СРСР. Саме за їх завданням окремі представники політичної еміграції зголосилися довести свою пряму і постійну участь в диверсійних актах проти країн «народної демократії». Сміх, сповнений гнівного обурення та їдкої іронії, розчиняється у щирому співчутті до тих «бідолашних (бідолашних, бо так їм було велено під ві-

домим тиском, ім'я якому терор і шантаж) «свідків» [1, с.538], які змушені були обмовляти й очорнювати себе заради примарної ілюзії отримати карт-бланш на батьківщині. Спираючись на конкретні факти, Багрянний загострює проблему масового обезлюднення людини під дією комуністичної пропаганди. Саркастично переданий зміст і тональність виступів «смеєєсівських статистів», які виписували «мерзості своїх «подвигів» з пафосом і радістю» [1, с.538] як найвищі чесноти. «А вся суть в тім, – робить висновок автор, – що їм сказали – «сміліть от так», «так треба для родини» та для того, щоб ваш поворот додому був забезпечений, або...» [1, с.538]. Фігура умовчання наприкінці фрази не приховує неспростовної правди про трагічну перспективу такого повороту.

На сторінках публіцистичних висупів Багряного знайшла відображення боротьба націоналістичних партій на еміграції, зокрема мельниківців і бандерівців. Гостра полеміка місяцями тривала між Багряним і Державиним. У їхньому двобої домінантами є питання політики і літературної критики.

Газета «Український самостійник» часто вмішувала на своїх шпальтах різкі оцінки Української революційно-демократичної партії, заснованої та очолюваної Багряним. Зокрема В. Державин у 26 числі «Українського самостійника» за 1950 рік опублікував статтю «Неокомунізм і його лжелітературна пропаганда», де ототожнив УРДП і УКП як цілком комуністичні партії. З цього приводу Багряний ущипливо зауважив: «Як бачимо, є люди, для яких вистачає однієї літери «У», щоб ототожнювати речі, які не ототожнюються, коли йдеться про фабрикування провокацій» [1, с.210]. Але особливо в'їдливим і безжалючим стає перо Багряного, коли йдеться про Державина – літературного критика. Юрій Шевельов свідчив: «Про що б він [Державин – І.Н.] не писав, завжди й незмінно металиси там громи й блискавки» [14, с.581]. «Іронічний біс зневаги» [14, с.580], «майстер сарказму» [14, с.581] – таким постає він у спогадах і роздумах сучасників. Взагалі, що стосується особистих порохунків, Багряний небагатослівний і мінімально іронічний. Про це він не раз заявляв наполегливо і переконливо: «Про мене – хоч каміння на голову» [1, с.383]; «В оборону себе особисто я й мизинцем би не рухнув до самої смерті» [1, с.384]. Значно активніше він обстоє тих своїх літературних побратимів, які зазнали репресій і вже не могли себе захистити самотужки.

Багрянний послідовно іронізує з намагань В. Державина позиціонувати себе як чистого естета і доводить його приналежність у 30-х роках до школи ортодоксальних марксистських критиків, на підтвердження чого наводить розлогі цитатії свого опонента з часописів «Вопліте» і «Критика». Припускаючи можливість закидів щодо некоректності наведення фактів, Багрянний знаходить виправдання своїм діям: «Якби пан «професор» не писав пасквілів тут [на еміграції – І.Н.], то ми б йому не нагадували його старої віри (і то зовсім недавньої!). Хай би тут бавився собі в ідеалізм. Кому не шкодити. Але пан «професор» взявся до інших, досить-таки паскудних забавок, які багато шкодять, тому ми вирішили зголити йому його нову ідеалістичну бороду» [1, с.211].

Публіцистика Багряного фіксує також і особисті образи, яких він зазнавав від своїх краян. Володимир Державин свого часу дозволив собі назвати роман «Тигролови» Багряного книгою «для дефективних дітей», на що автор відбувся коротким іронічним реверансом у бік своїх шанувальників: «З чим я можу поздоровити всіх читачів, що розкупили цей роман в найбільшому тиражі, який тільки був на еміграції» [1, с.211]. А Василь Чапленко якось звинуватив Багряного у клерикалізмі, світоглядному примітивізмі лише на тій підставі, що при обговоренні роману «Маруся Богуславка» автор однозначно визначився з об'єктом своїх мистецьких зацікавлень: «людина, створена Богом» [1, с.587]. Ця фраза

викликала різкий спротив з боку Чапленка, якому невтямки, як це у вік атомної енергії, супутників, авіації можна вірити у Саваофа, у те, що Адам створений з глини, а Єва з його ребра. Як доказ своєї правоти адресант наводить повідомлення з газет про знахідку викопної людиноподібної істоти, яка жила задовго, мовляв, до біблійного створення світу. Переводячи порушене питання з царини науки в царину етики, Багрянний у черговий раз на допомогу собі бере, як він каже, трохи «хлопського гумору» і апелює до мудрої поради простої, не спокушеної ні в науці, ні в антирелігійній пропаганді людини: «Нехай частина людей буде сотворена Богом, а частина нехай походить від мавпи! Хто як схоче» [1, с.590].

Таким чином, у своєму послідовному відторгненні від тоталітаристського абсурду та комплексу меншовартості Іван Багрянний апелює до іронії як тропу, риторичної фігури і провідного «принципу світоосмислення». Авторська іронія охоплює актуальні для часу письмєннік питання і проблеми. Орієнтація на класичні зразки іронічного тексту, а також на стилістику усного анекдоту і бувальщини, обігрування життєвих ситуацій в річищі гротескної іронії забезпечили публіцистичним творам Багрянного успіх і довголіття.

Список використаних джерел:

1. Багрянний І. Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе / Іван Багрянний ; упоряд. О. Коновал ; передм. І. Дзюби ; післямова Г. Костюка. — 2-е вид. — К. : Смолоскип, 2006. — 856 с. : портрет.
2. Даниленко В. Іронічна відстороненість від імперських цінностей як неворотична реакція на колоніальний статус нації в романі Володимира Діброви «Бурдик» / Володимир Даниленко // Слово і Час. — 2015. — №12. — С.71-52.
3. Костюк Г. Відійшов у безсмертя / Г. Костюк // Багрянний І. Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе / Іван Багрянний ; упоряд. О. Коновал ; передм. І. Дзюби ; післямова Г. Костюка. — 2-е вид. — К. : Смолоскип, 2006. — С. 829-837.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. — К. : ВЦ «Академія», 1997. — 752 с.
5. Ляхощкий В. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) / В. Ляхощкий. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2000. — 527 с.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Рятівання України / І. Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2005. — 464 с.
7. Мухіна Г. Романтична іронія у творчості Шевченка / Галина Мухіна // Слово і Час. — 1990. — №8. — С. 31-36.
8. Погрібний А. До розуміння феномена письменницької публіцистики / Анатолій Погрібний // Слово і Час. — 2007. — №4. — С.45-52.
9. Походня С. Языковые виды и средства реализации иронии / София Походня. — К. : Наукова думка, 1989. — 128 с.
10. Семків Р. Іронічна структура: Типи іронії в художній літературі / Ростислав Семків. — К. : 2004. — 136 с.
11. Сиваченко Г. Про «празьку іронію» та празьких іроніків / Галина Сиваченко // Слово і Час. — 2003. — №7. — С. 35-43.
12. Стусенко О. Іронія як модус метатексту / Олександр Стусенко // Дивослово. — 2007. — №2. — С. 52-55.
13. Токмань Г. Шолом-Алейхем як майстер літературної іронії: смисли, засоби, український контекст / Ганна Токмань // Слово і Час. — 2010. — №4. — С. 57-72.
14. Шевельов Ю. МУР і я в МУРі (Сторінки зі спогадів. Матеріал до історії української еміграційної літератури) / Ю. Шевельов // Вибрані праці : у 2 кн. Кн. II. Літературознавство / упоряд. І. Дзюба. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — С. 559-593.

The article deals with journalistic texts written by ironist Ivan Bagrianyi. The consonance of positions of I. Ohienko and I. Bagrianyi due to the feelings of inferiority is examined. The matics of journalistic articles of I. Bagrianyi and features of his ironic discourse are determined on the basis of defining directions of his journalistic heritage. Firstly, these articles described a holistic political concept, and secondly, a large array of publications on issues of literary and artistic works and literary criticism. This mono the matics of speeches, focused on appealing to the Bolshevik regime in Ukraine, correlates with pathos of exposure, and therefore with comic expressions such as irony and sarcasm. It is found that the object of irony in works of Bagrianyi is primarily the Soviet system and everything connected with it directly or indirectly. Based on the research of journalistic works it concludes that Ivan Bagrianyi appeals to irony as to trope, rhetorical figure and leading «principle of understanding of the world» in his consistent rejection of totalitarian absurd and inferiority complex.

Key words: irony, sarcastic irony, inferiority, publicistics, Ivan Ohienko, Ivan Bagrianyi.

Отримано: 30.03.2017 р.

УДК 821.161.2:82'01(092)

Г. М. Нора

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

БАРОКОВИЙ ТЕКСТ ПЕТРА ПОПОВИЧА-ГУЧЕНСЬКОГО: МІЖ ТРАДИЦІЄЮ І КРЕАТИВНІСТЮ АВТОРА

Аналізується невелика поетична спадщина мандрівного учителя-дяка з Поділля Петра Поповича-Гученського (кін. 17 ст.), яка складається переважно із бурлескних віршів та кількох орацій високого стилю. Вона показова тим, що дає змогу простежити зміни у світоглядній та творчій системі автора, які призвели до розширення кола його літературних зацікавлень і у подальшому до повнішої реалізації себе у царині красного письменства. Залишаючись людиною свого часу і його традицій, він намагався бути водночас і творцем. Поет не приховує своїх емоцій, свого настрою, зарядженості на контакт з реципієнтом. Знання академічної поезики не перешкоджає йому самому активно творити літературний канон доби. Запропоновані ним теми, сюжетні моделі, використання поезики гротеску роблять його твори не лише взірцевими пам'ятками бурлескної поезії XVII ст., а й реальними культурними та соціальними свідченнями того часу.

Ключові слова: Петро Попович-Гученський, бароко, бурлеск, гротеск, орація, мандрівні дяки.

Бароко – це особлива і багато у чому визначальна сторінка історії нашої культури. Упродовж XVII-XVIII ст. воно виявило себе практично у всіх видах мистецтва, але особливо яскраво прозвучало у музиці, архітектурі, театрі та красному письменстві. Сучасна українська наука, і літературознавство зокрема, чимало зробили для осягнення цього феномену. Студії над пам'ятками Бароко стали найпопулярнішою галуззю досліджень для вітчизняних медієвістів у два останні десятиліття. Не забарилися і серйозні набутки у цьому напрямку. По-перше, надруковано багато барокових текстів, які раніше не видавалися або були розпорошені по часописах межі XIX-XX ст. По-друге, мистецтво українського Бароко стало провідною темою багатьох наукових форумів, які відбулися в Україні та зарубіжних наукових центрах. По-третє, з'явилася низка фундаментальних наукових праць як теоретичного, так і історико-літературного ха-

рактеру (монографій та збірників), присвячених бароковій літературі. Але проблематика тут настільки широка, що на науковців чекає ще багато клопіткої роботи, у тому числі й міждисциплінарного спрямування.

У цій статті аналізується поетична спадщина мандрівного учителя-дяка з Поділля Петра Поповича-Гученського (кін. XVII – поч. XVIII ст.) – типового представника барокового письменства, яка складається переважно із бурлескних віршів та кількох орацій високого стилю. Доробок цього класика низового бароко дає змогу простежити зміни у світоглядній та творчій системі автора, які призвели до розширення кола його літературних зацікавлень і у подальшому до повнішої реалізації себе у царині красного письменства. Як людина свого часу, він намагався бути традиційним, але водночас прагнув максимально залишитися і самим собою. Поет не приховує своїх емоцій, свого грайливого настрою, зарядженості на гру з реципієнтом. Його творчість є, багато в чому, діалогом між сакральністю як домінантою мистецтва та світогляду тієї доби і власне світським поглядом на земне буття та його закони (у тому числі й закони Божі). Водночас можемо спостерігати за процесом зближення естетичних кодів високого мистецтва та фольклору, зародженням та функціонуванням школярської поетичної практики і, зрештою, появою нової масової культури на основі літературної традиції.

Твори Петра Поповича-Гученського збереглися у віднайденому Іларіоном Свенціцькому Публічній бібліотеці Народного дому у Львові рукописному збірнику кін. XVII – поч. XVIII ст. Завдяки опублікованому 1904 р. опису рукописних знахідок з цієї бібліотеки (Свенціцький І. Церковно- і русско-славянскія рукописи Публичной Библиотеки Народнаго Дома во Львовѣ // Извѣстія Отд. рус. яз. и слов. Имп. Акад. Наук. – 1904. – Кн. 3) на манускрипт звернули увагу інші дослідники. І вже упродовж кількох наступних років окремі тексти зі збірника видали з невеликими коментарями Володимир Перетц (уринок з драми, 1907), Іван Франко («Інтермедія єврея з русином», 1908) та Михайло Возняк (бурлескні вірші нищенські та великодній діалог, 1910). Значна частина рукопису – орації та проповіді – досі залишаються не опублікованими.

За науковими студіями вищезгаданих учених пильно стежив (перш за все, як історик української мови) Іван Огієнко. У своїй праці «Історія української літературної мови» він, зокрема, зазначає: «І далі маємо багато записів віршів і пісень за XVI-XVII-XVIII віки, що їх розшукали В. Перетц, І. Франко, Ф. Колесса, М. Возняк і ін... Глибші досліді показали, що авторами цих пісень були наші школярі, мандрівні дяки – бакаляри, поети з народу... Рукописні збірники пісень усе ходили поруках в XVII-XVIII віках, і власне вони робили нашу живу мову не вмирущою, і це з неї виріс Котляревський, а трохи пізніш Шевченко. В рукописах ходили й збірки віршів наших поетів, наприклад Климентія Зиновієва...» [1, с.187]. Цілком вірогідно, що Огієнко був знайомий з публікаціями творів Петра Поповича і саме на цьому матеріалі зокрема ґрунтувалися його висновки, адже мова бурлескних віршів Гученського у своїй основі є народною розмовною, лише з окремими вкрапленнями полонізмів та старослов'янїзмів. Втім, цього вимагали особливості жанру і стилю. Таку думку висловлює також В. Шевчук [2, с.218].

На сьогодні наука не володіє достатнім набором історичних фактів, аби зі стовідсотковою упевненістю говорити про Петра Поповича-Гученського як автора усіх творів рукопису. Водночас, філологічний аналіз текстів дозволяє робити сміливіші висновки. Так, публікуючи та коментуючи поезії з цього збірника, М. Возняк зазначає: «Нема даних... рішити, чи згаданий в одній записці Петро Попович-Гученський був автором, чи тільки переписчиком вірш, чи, може, навіть тільки власителем збірника. Та що в віршах стрічаються тут і там пере-

черкнення, наче би докази самостійного складання вірш, бо на місце перечеркнень є даліше інший поправний текст, можна прийняти, що межі тими віршами є також духовні продукти згаданого вище Петра Поповича-Гученського. На всякий спосіб безсумнівне се, що він любувався у таких віршах, списував і розширював їх, отже, був одним із діяльних українських віршописців другої половини XVII в.» [3, с.145]. Підхоплює цю думку і Валерій Шевчук: «Я не тільки згодний із висновками вченого, а вважаю, що вірші за своєю поетикою написані однією людиною, тобто мають один характер творення поетичних образів («манеру», як зазначає М. Возняк), більше того, вони становлять найвидатніші зразки поезії низового бароко й заслуговують, незважаючи на невелику їхню кількість з того, що до нас дійшло, на увагу істориків нашої літератури, адже самі від себе складають особливе естетичне явище» [2, с.214]. Натомість автори «Історії української літератури у 8 томах» Олекса Мишанич [4, с.329-330] та Вікторія Колосова [5, с.449-451], аналізуючи твори з рукописного збірника Петра Поповича-Гученського, не наважилися визнати його авторство.

На нашу думку, мова, стиль та версифікаційні особливості діалогу й семи бурлескних віршів переконливо засвідчують, що вони мають спільного автора, людину освічену, творчу, добре знайому з основами книжного віршування. Географія згадуваних ним у творах містечок і сіл (Кам'янець, Оринин, Карабчіїв, Кудринці, Федьківці, Ожигівці, Городок та ін.) вказує на те, що був він родом із Поділля, тут-таки провів майже усе своє життя.

Схиляючись до думки про єдиного автора усіх поетичних творів рукопису та вираховавши, що найраніші з них написані десь у середині XVII ст., укладачі збірника «Українська поезія. Середина XVII ст.» В. Кречотень та М. Сулима ввели до нього великодній діалог та 7 гумористичних віршів. Мова у всіх творах ведеться від імені гурту молоді чи однієї молодої людини, котра іменує себе: «дитина», «дѣти», «школяр», «нищійшкольні». У зв'язку з цим В. Шевчук безпідставно говорить про Гученського як про автора перших зразків наївнотитячої поезії в українській літературі: «Поет свідомо і по-мистецькому відтворює наївне дитяче світобачення, при цьому чинить те з неперевершеною поетичною грацією» [2, с.215]. Загалом, багата гумористична спадщина XVII-XVIII ст., на жаль, практично не зберегла імен своїх авторів і є майже цілковито анонімною. Ім'я Петра Поповича-Гученського поряд з постатями його колег по перу Климентія Зиновієва та Івана Некрашевича є поодинокими винятками.

Як зазначалося вище, Петро Попович-Гученський творив у річніщі так званого шкільного бурлеску. Тематично вся бурлескна поезія, і нищенські вірші-орації поета-подолянина зокрема, пов'язана, перш за все, з найбільшими християнськими святами: Різдом та Великоднем. Втім, у творах Гученського така прив'язка здебільшого носить суто умовний характер і означається лишень у «вітальній» частині твору. Традиційні християнські сюжети в ораціях, на відміну від травестій, представлені мало. Не відходячи від загальної установки – привітати широкій загал зі святом, – мандрівні дяки, а Петро Попович-Гученський насамперед, намагаються подолати тематичну обмеженість своїх творів не лише через розширення кола засобів художнього відтворення, а й через введення в усталені сюжети нових, часто фантастичних елементів. Класичні дяківські сюжети про шкільне життя та про мандрівки становлять основу його доробку. У них представлені неймовірні пригоди школярів та описи дивовижних країн. Ідею створення таких картин дяками, найімовірніше, було запозичено з перекладних повістей про заморські краї та чудеса, а найперше з повісті «Александрія» (змога ознайомитися із перекладною літературою випадала, насамперед, учням Києво-Могилянської коле-

гії та братських шкіл). Характерними рисами орацій з подібним сюжетом є мотив мандрівки, зміни простору, зміщення і розширення горизонтів. Саме у розробці цієї тематики найбільше виявив свій талант Петро Попович-Гученський.

Своєрідною райською землею постає в його ораціях неодноразово ним задана «земля чучманська». Вона витворена на засадах поетики гротеску, якою вправно послуговувався поет у більшості своїх творів:

З Бучачайдѣт просто в землю чучманскую,
А будете там мѣли повагу панскую...
Там вола печеного за гроштилко купиш,
Коли того не будет, змовитемнѣ мутиш.
А у вола с-под хвоста чосниктечет с оцтом,
Зеленаясалата, коли схочеш с постом.
Там земля богатая, о том усѣ знайте,
За вѣдомостпевную коляду мнѣ дайте [6, с.334].

Гротескно-фантастичний світ цієї орації («Вѣршниценський») близький до фольклорної фантастики казок, пісень, небилиць. Проте автор не зупиняється на компонуванні якогось окремого «чуда», що притаманно народній фантастичності, а прагне створити власну цілісну картину достатку і дивовижного світоустрою:

А звѣзди там, як динѣ, всюдися валяют,
Свинѣ в золотих коритах микгдалиѣдают.
Рѣка горѣлчаная через рынок течет,
Пий там кождей хоч кгарцем, нѣхто слова не речет.
А воробѣцѣ у срѣбних там панчохах ходят,
И ковбаси живии на вербахся родят.
Свинѣ в лѣтѣ і зимѣ в дубахся поросят,
Пчоли меду по червцѣ в кождей день приносят [6, с.333].

Власне, у цьому творі автор розгортає найпопулярнішу фантастичну фабулу бурлескних орацій того часу – опис казкових країн, де було в достатку їжі та напоїв, де вічно голодний поет (школяр, студент, дяк) міг відчутися ситою і цілком щасливою людиною. Традиційне християнське усвідомлення тіла лише як зовнішньої оболонки людини у таких творах піддається веселому і дотепному опонуванню: людина повинна піклуватися про свою душу, але водночас дбати і про своє тіло. Здається, саме порожній шлунок та голодна уява диктували поетам рядки, у яких ідеться про їжу. Їх невичерпна вигадливість почасти майстерно завуальовує жебрання, котрі супроводжували дяківські мандри. Збуджена фантазія, стимульована голодом, вибудовує у віршах цілі гастрономічні царства з відповідними світобудовою, красвидами і навіть погодою. Серед семи нищенських віршів Петра Поповича-Гученського чотири привертають увагу перш за все саме дивовижними картинами царства їжі. Так, в одній з орацій автор повідомляє слухачам, що він неабияк переймається бідною свого друга Самсона, котрого покусали воші. Порятувати «хворого» вдалося завдяки напрочуд поживному рецептові «премудрих докторів» та «довціпних лікарів»:

...якиеє з маслом паленицѣ
Горячие прикладат щодень к потилицѣ.
И ковбаси до зубов кажут прикладати,
Солониною радят также нос вкладати.
Ещеж мнѣ єдни кажут: «Якоеє порося
Печеное к лѣкарству барзо би здіалося» [6, с.331].

Поет клеїть дурня, ніби з цілковитою байдужістю говорить про паляницю, ковбаси та смажене поросся, проте, зрештою, не витримує і розкриває бажання кожного зголоднілого школяра:

Дайте минѣ, для Бога, из шмат солонини,
Бо ми не мѣли такой у школѣ звѣрини [6, с.331].

Веселе, відверто розважальне звучання творів такого типу гармонійно впітається в атмосферу свята. Описувані автором дива несуть позитивний заряд та дух оптимізму, віри у реальність земного достатку. Водночас, доброзичливість, дотепність, гумористичність тексту сприяли щедрому обдаруванню міркувальників задоволеною аудиторією.

Яскраві, живі картинки зфантастичними світами їжі та питва в ораціях Петра Поповича-Гученського є важливою складовою поезитики його гумористичних віршів, вони стали зразком для наслідування мандрівними дяками у XVIII ст. У своїх святкових поетичних вправах молоді поети у старих вагантських традиціях відверто вихваляють тілесні задоволення, асоціюючи настання Різдва чи Великодня у першу чергу із закінченням посту, багатими застіллями, щедрих подарунками. У такі дні вони відчують себе цілком задоволеними життям людьми, хоча й не без гумору, але іменують себе панством. Невідомий автор, вочевидь-таки знайомий з рукописами Поповича-Гученського, описує свої враження від «міста-казки» Козина, де «школа перогами накривана», періщить «сметаний дощ» та «пероговий град», «доми з самих сал муровані, а лоєм замість вапна шмаровані, книшами, перогами побиті, а паленицями зверху накриті».

На тлі гастрономічної пияцька тема у Поповича-Гученського представлена теж досить широко, але тут домінують не фантастичні, а реалістичні методи зображення. Безперечно, автор сам належав до середовища дяків-пиворізів, що він із гумором та самоіронією декларує у «Вірші третьому»:

Витаю вас, пияницѣ, всѣхсполечне разом,
Бо вас дѣдкозаберет до пекла zarazом.
Ви на мене, прошу вас, за то не дивуйте,
А як прийду до коршми, таки мя частуйте.
А я вам компании гаразд помогу,
Хоч з вами до пекла пойду в єдину дорогу [6, с.342].

У тогочасній Європі міцні напоїв живалися у великих обсягах, а деякі з них (пиво і вино) загалом сприймалися радше як харчові продукти. Водночас, алкоголізм називали не інакше як «пияцький чорт», його цілеспрямовано і пафосно критикував ідеолог Реформації Мартін Лютер. Втім, здолати усталену традицію середньовічної життєрадісності були важко, адже у європейських країнах, як і в Україні, була маса свят, які супроводжувалися бучними застіллями з необмеженою випивкою (церковні свята, весілля, хрестини, похорони тощо). Із цього приводу Вольфганг Шивенбуш зазначає: «Поряд із харчовою саме ритуальна функція алкоголю є тією, що, на нашу думку, спричинилась до такого надмірного споживання алкоголю в доіндустріальних суспільствах. Ритуали пиття й досі надзвичайно стійкі... Незрівнянно обов'язковіші вони були в раніших суспільствах. Пияки доводили себе до стану цілковитого сп'яніння, що не тільки був наслідком вжитого алкоголю, а й мав психічну природу: шал перепити один одного в товаристві» [7, с.43].

Подібна картина спостерігалася й у різних прошарках тогочасного українського суспільства. Середовище дяків-пиворізів являло собою своєрідне неформальне братство любителів випити у гарному товаристві. Цитовані рядки з Поповича-Гученського промовисто це підтверджують. Втім, поет не завжди пише про при-

страсть до алкоголю з легкістю і гумором. Про тих, кого пияцтво довело до морального занепаду та матеріального зубожіння, він говорить радше зі співчуттям:

Є особливе тіи люде – п'яницѣрокові,
Поглядають на мене, як вовки лѣсовѣи.
Поглянте-но, панове, – каздий п'яницю познає,
Бо в п'яницѣ сукня латами пошита,
Як мосева хата рядном побита,
В п'яницѣ чоботи ис того ременю,
Що в лѣтѣ дерут по деревю [6, с.331].

Вже у XVIII ст. тема осуду пияцтва (особливо у середовищі церковників) набуває широкого розмаху в українській поезії. Але одним із зачинателів її, хоча й у формі бурлескної самокритики, був мандрівний учитель-дяк з Поділля Петро Попович-Гученський.

Аналіз лише невеликого аспекту з поетичного доробку Петра Поповича-Гученського дозволяє зробити висновки, що цей поет став справжнім новатором у нашій літературі свого часу. Безперечно володіючи досить високою освітою, поетичним талантом та навиками віршування, він не обмежує себе рамками традиційного книжного віршотворення. Знання академічної поетики не перешкоджає йому самому активно творити літературний канон своєї доби. Запропоновані ним теми, сюжетні моделі, використання поетики гротеску роблять його твори не лише вірцевими пам'ятками бурлескної поезії XVII ст., а й реальними культурними та соціально-побутовими свідченнями того часу. Не бракує їм і глибокого, суто драматичного авторського почуття, яке виявляє себе й у співчутті до ближнього, і в розмислах про важку долю своєї батьківщини, котра саме тоді потерпала від безперервних війн. Без перебільшення можемо констатувати, що Петро Попович-Гученський «був серед тих нечисленних представників давньої поезії, які переводили поезію із сфер чистого розуму у сфери живого, трепетного, бідашного й стражденного людського «я», тобто із сфер абстрактного розмислу у сфери почування та рефлексії...» [2, с.217-218]; він, безсумнівно, «один із найталановитіших поетів із середовища мандрівних дяків» [8, с.496].

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – К. : Наша культура і наука, 2004. – С. 187.
2. Шевчук В. Муза роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть : у 2 кн. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко / Валерій Шевчук. – К. : Либідь, 2005. – С. 218.
3. Возняк М. Різдвяні й великодні вірші-орації зі збірника кінця XVII – початку XVIII ст. / Михайло Возняк // ЗНТШ. – 1910. – Кн. 4. – С. 145.
4. Мишанич О. Декламації і діалоги / Олекса Мишанич // Історія української літератури : у 8 т. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 326-331.
5. Колосова В. Віршова література / Вікторія Колосова // Історія української літератури : у 8 т. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 425-456.
6. Українська поезія. Середина XVII ст. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 334.
7. Шивельбуш В. Смаки раю. Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів / Вольфганг Шивельбуш. – К. : Критика, 2007. – С. 43.
8. Історія української літератури у дванадцяти томах. Том другий. Давня література (друга половина XVI-XVIII ст.). – К. : Наукова думка, 2014. – 840 с.

The small poetic in heritage of wandering teacher-clerc from Podillia Petro Popovych-Huchensky (the endof. 17 century) is analysed. It consists mainly of bur-

lesqueverses and a feworations of high style. It gives an opportunity to trace changes in the world view and creative system of the author. This led to the expansion of his literary interests and to more complete realization of it self in literature. Here mained faithfulto the traditions of his time, but at the same time trying to be himself. The poet did not hide his emotions, moods, charged in to contact with the recipient. Knowledge of academic poetics did not preventthis actively creation of literary can on of his day. His themes, plot models, grotes quepoetics make his works not only exemplary attractions of burlesque poetry of the seventeenth century, but the real cultural and social testimonies of the time.

Key words: Petro Popovych Huchensky, baroque, burlesque, grotesque, orazio, wandering clerks.

Отримано: 10.02.2017 р.

УДК 39(477)Огієнко:821.161.2.09Калинець

І. М. Онікієнко

Криворізький державний педагогічний університет

ВІДОБРАЖЕННЯ ДОХРИСТИЯНСЬКИХ ВІРУВАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ І. ОГІЄНКА ТА ЇХ ПОЕТИЧНА ВЕРСІЯ У ВІРШАХ І. КАЛИНЦЯ

У статті розглядається наукова концепція І. Огієнка стосовно дохристиянських вірувань українського народу, а також їх відображення у віршах І. Калинця. Виокремлено головні поганські міфи, звичаї, обряди, ритуали, замовляння, образи та архетипи колективного підсвідомого в науковому дослідженні І. Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» та в поетичній збірці І. Калинця «Невольничча Муза». На основі порівняльного аналізу зроблено висновок про спільне та відмінне бачення І. Огієнком та І. Калинцем ролі язичницьких вірувань та міфології для формування ментальності сучасних українців.

Ключові слова: дохристиянські вірування, язичницька релігія, міфологеми, архетипи колективного підсвідомого, обряди / ритуали.

Професор І. Огієнко, будучи ученим та релігійним мислителем світового рівня, залишив нащадкам надзвичайно велику і цінну духовну спадщину. Його праці щойно повернулись в повному обсязі з еміграції в Україну і, ставши об'єктом ретельного вивчення з боку української інтелігенції та духовних осіб, потребують ще багато часу для осмислення порушених митрополитом духовних проблем та витворення Віри Христової.

Досліджуючи генезу виникнення християнської спільноти рідного народу, митрополит Іларіон в історично – релігійній монографії «Дохристиянські вірування українського народу» звертається до живих і здорових звичаїв і традицій, породжених язичницькою культурою. Прагнучи описати феномен двосвір'я в українській духовній культурі, вчений глибоко вивчав дохристиянські вірування українського народу, що в нові часи, сполучившись із християнством, залишились фундаментальними духовними основами українців.

У наш час визначні духовні особи та дослідники язичництва, з одного боку, не розділяють «беззастережного замилювання геть усім, що було створено язичницькими предками» [1, с.11], а з іншого, визнають знання язичницьких вірувань корисними молоді, яка повинна знати джерела своєї віри. У статті С. Абрамовича про елементи язичництва в культурі східних церков нагадується

про значення язичницького культурного досвіду для подальшого інтелектуального, мистецького та звичаєвого розвитку суспільства: « апостол Павло іменує язичництво «маслиною дикоростучою»: від язичницького культурного досвіду прийшли в церковне життя філософія Платона та Аристотеля, традиції храмової архітектури та іконопису, зовнішня структура окремих ритуалів, риторичний досвід та багато іншого» [1, с.11]. Дослідник стверджує, що язичництво сприяло національному забарвленню християнства, хоч християнство є Вселенське: «Язичництво – форми національного розуміння Христа» [1, с.12]. У всіх же християнських церквах панує канон, встановлений подвижництвом св. Отців її.

Протоієрей канадський Б. Демчук у статті про богослова І. Огієнка наголошує на потребі визначення місця українського проповідника в історії українського літературознавства: «Місце д-ра Огієнка в історії українського літературознавства і формуванні української стандартної мови ще чекає об'єктивного оцінення, дослідження [4, с.23]. Канадський богослов стверджує, що «Огієнко ніколи не був високочолом лінгвістом, проте головним чином популяризатор і упорядковувач» [4, с.24].

Попри наявність широких огієнківських студій, в яких розв'язуються дослідницькі завдання, пов'язані із питаннями практики державотворення, богословсько-філософськими ідеями, все ж належну увагу ще не приділено зв'язкам спостережень та міркувань поета і вченого проф. І. Огієнка із сучасною українською літературою.

Мета статті – проаналізувати творчу діяльність проф. І. Огієнка як дослідника дохристиянських вірувань українського народу та художню своєрідність відображення цих вірувань в поезії І.Калинця періоду ув'язнення.

Книга «Дохристиянські вірування українського народу» була написана І. Огієнком 1946 р. у Швейцарії, видана 1965 р. в Канаді. Обраний 1951 р. протоієрархом Української Православної Церкви в Канаді, І. Огієнко упорядковував вищу богословську освіту для православних канадських українців, розбудовував богословський факультет Манітобського університету, який готував православних священиків для українських поселень усього світу, налагодив видавничу діяльність. Про джерела і значення «Дохристиянських вірувань...» О. Мишанич твердить: «Спираючись на історичні документи, археологічні знахідки, пам'ятки давнього письменства, фольклорно – етнографічні записи, художні твори XIX-XX ст., а також наукові праці своїх попередників, автор простежив системний характер дохристиянських вірувань, які при певній модифікації збереглися до нашого часу...» [8, с.2].

Аналізовану працю І. Огієнка можна назвати авторським тлумаченням дохристиянських вірувань українського народу. Вона відрізняється енциклопедичністю, науковістю і разом з цим – доступністю, цікавою інформацією, що захоплює під час читання, зберігає потужне енергетичне поле української старовини та класичну українську літературну мову. Праця прояснює духовне призначення української людини та її становлення у християнській вірі через культурний досвід язичництва.

Поезія І. Калинця актуалізує цю старовину в сьогоденні, проте у збірці «Невольничка Муза» виразно відчутною є як мовна модернізація, так і модернізація дохристиянських звичаїв та ритуалів.

На своєрідність відображення у віршах І. Калинця дохристиянських вірувань українців, пов'язаних із «фольклорними істотами князівнами і мавками, купалами і кострубами, ладами і русалками, перунами, ярославнами, відьмами, чортами, кам'яними бабами» [9, с.518] першим звернув увагу І. Світличний у статті «На калині клином світ зійшовся» (1968). Мова, власне, йшла про першу поетичну книжку митця «Пробуджена Муза», що містила 9 збірок. Визначивши поетичний стаж дохристиянської образності тисячоліттями, І. Світличний зазначив, що вони в «народній художній свідомості не мали жодної серйозної конку-

ренції» [9, с.519]. Міркування критика стосуються зв'язку цих образів з глибиною українською традицією – ритуальною, міфічною, містичною: «Тим – то і в поезії Калинця вони – уособлення чогось тривкого, глибинного, справжнього, можна сказати, самої суті естетичного буття народу» [9, с.519]. І. Світличний спостеріг, що, попри спокійні та врівноважені авторські оцінки, сам поетичний світ І.Калинця не є ні певним, ні сталим, ні погідним: «Цей світ – хоч який він красивий і привабливий, хоч за ним тисячолітня історія – гине і вмирає на наших очах» [9, с.525]. В роки тоталітаризму, на переконання О.Забужко, «запаморочлива, як космос, кількість казок і легенд ніби у чорну діру провалилась, щоб вигулькнути ото єдино лиш у Калинцевих уральських снах» [5, с.9]. У 1970-х роках поезія Калинця покликана була виконувати виняткову, за визначенням О.Забужко, порятунково-медичну місію і за формою навіть уподібнювалась ритуальним замовлянням: «поет оповивав кожен «реабілітований» з погару розпізнавчий знак національно – культурного коду «по-калинцевому» ненастанним, сливе сновидним віршованим бурмотінням (замовлянням, заговорюванням, заповненням, випалених пустот своїми словами)» [5, с.9]. Крім того, у поезії Калинця була ще й місія націєтворча: «нещадно – чітко усвідомлюючи себе спадкоємцем Великої Української Катастрофи: поетом на згаріщі» [5, с.7], своєю творчістю виконував місію «чуттєвої сув'язі» [5,с.8] української культури, без якої вона б розпалася.

У 1991 році, коли у видавництві «Смолоскип» (Балтимор – Торонто) вийшов том «Невольничої Музи» І. Калинця, автор передмови Д. Гусар-Струк розпочав її нагадуванням слів самого поета, який був свідомий актуальності власної творчості в усьому європейському світі, бо уважав культуру українців не лише як «чуттєву сув'язь» між українськими поколіннями, а й сув'язю між Сходом і Заходом загалом: «Культура мого забутого народу, що на межі Сходу і Заходу, запевню Вас, це частка культури демократичної Європи» [3, с.7]. Сьогодні, коли Україна продовжує так важко добиватися своєї свободи і незалежності, свого місця у вільній сім'ї європейських народів, свою утверджувальну місію виконує також і поезія І. Калинця.

Відчуття понівеченої духовної спадщини українців, прагнення зберегти, повернути прадавній світ в усіх його барвах, в усьому звучанні було також і найбільшим бажанням митрополита Іларіона, коли він узявся за свою працю про дохристиянські вірування українського народу.

У своїй праці український богослов серед початкових вірувань рідного народу називає обожнення небесних світил, вогню, землі, води, повітря, рослинного та звіриного світів. Зупинимося на віруваннях довколо води та рослинного світу, що стало також і об'єктом поетичного зображення в поезії І. Калинця. Обожнення води, як стверджує дослідник, відбувалося у наших предків через її властивості оживлювати землю та робити її плодючою. Інші стихії не мають такої сили. Під час вивчення пам'яток давнього українського письменства можна зрозуміти, що у нас будь-яка вода, будь то море, озеро, річка чи джерело, криничка чи колодязь, – себто вода взагалі, – мало назву дунай [7, с.40]. Таку стародавню назву води ми зустрічаємо у віршах І.Калинця, як і поетизацію пізнішого, освяченого християнством, звичаю ставити каплички над криничками, джерельцями, потоками. Митрополит Іларіон зазначає, що в таких цілющих місцях часто появляються чудотворні ікони та популярними є хресні ходи [7, с.47]. Достойним для наслідування молоді є ушанування води старшими людьми, які ніколи не плюють у воду та п'ють з непокритою головою, перехрестившись [7, с.40]. Серед усіх індоєвропейських народів особливо цілющою уважалася джерельна вода, яку називали жи-

вою або правдивою. Хто нап'ється її, викупається чи окропиться, той набуде великої сили або зцілиться [7, с.42]. В українських віруваннях живу воду принесла людям богиня світової гармонії та любові Лада, а вода як символ життя асоціювалася з богинею Даною, дарувальницею дощу, богинею річок. Прекрасна Дана символізувала жіноче начало світу та уявлялася Дівою. Саме тому образки Непорочної Діви вішали над криницями [2, с.125]. У віршах І. Калинця водна стихія органічно пов'язана з образами обох богинь.

Особливу увагу, за спостереженнями митрополита Іларіона, українці приділяли воді як символу розмноження й парування. Зокрема, й шлюбні в слов'ян часто бралися над водою, саме парування відбувалося при воді. Тому в українських художніх творах опоетизовано кладку через річку як щасливе місце для пізнання молодих. І.Калинець, згадуючи кохану в ув'язненні, силу своїх почуттів та силу води для продовження свого роду також передає через обряд шлюбівання при воді. Митрополит Іларіон пояснює походження давніх приказок: «Діти – то божа роса» й «Дай, боже, з роси й з води». Росу наші предки уважали цілющою, збирали її на Юрія, а православні священики пов'язували росу з Благодаттю Божою [7, с.43]. Вода має також і віщу силу – звідси, очевидно, походження приказки: «Як у воду дивився». У розділі про воду митрополит веде мову про двосвір'я. Християнство спочатку сильно боролось з поганським шануванням води, але не змогло його перемогти, і вкінці прийняло й освятило його. На Святі народження Сонця, що за християнства перетворилося у Різдво, «охочі купалися в цілющій воді, що робиться на Водохреща (на Йордані) й тепер» [7, с.42].

Дошукуючись правдивих рис нашого теперішнього обличчя, і митрополит Іларіон, і поет І. Калинець бачили, що ці риси викарбувались у поєднанні язичництва та християнства.

Рослинний світ у книзі «Дохристиянські вірування» розкрито через деревопоклонство, зела, плоди та збіжжя. Учений наголошує на допоміжній силі зел, таких як папороть, євшан. Серед зел, що мають чудодійну силу, представлені розрив трава, любисток. З дівочтвом та дівочими прикрасами пов'язані барвінок, рута, васильки, червона рожа, калина. Всі українці перестрашуються та розчулюються, коли чувають легенду про братки чи Івана та Мар'ю. Віру в можливість душі людини перейти жити в світ рослин, тобто анімістичні вірування про те, що людина вийшла зі світу природи, учений демонструє народною пісню про Івана та Мар'ю: «Я зацвіту жовтий цвіт, / Ти зацвітеш синій цвіт, / Буде слава на весь світ...» [7, с.59].

У віршах І. Калинця, розглянутих нижче, також спостерігаємо цікаві художні версії, де обігрується подібне переселення душі. Крім того, у власній поетичній концепції історії людства, поет представив рослинний світ наступним після тваринного, що наблизив людину до її справжньої суті, вираженої у третьому світі – повсякденному, в якому жінки та чоловіки, притлумивши руйнівну силу інстинктів, спокійно та врівноважено займаються своєю щоденною роботою, вибудовуючи стабільний національний космос.

У загальних відомостях про звіриний світ український богослов зазначає, що шанування звірів, особливо великих і сильних, розпочалося з глибокої давнини. І коли людина вміло складала дружбу зі звірями, то вони ставали її покровителями. Роз'яснено, що «такі звірі, як захисники певного роду чи племені, звалися тотемами [7, с.64]. Шанування звірів було ще й у тому, що поважні люди приймали собі якусь звіринну назву. Дослідник наводить приклад князя буй Тура зі «Слова о полку Ігореві [7, с.65]. У переліку дивовижних звірів та птахів учений спирається на Лексикон Лаврентія Зизанія 1596-го року. Серед дивовижних звірів наявні гієна, онокротал, онокентавр, пелекан, саламандра, сирена, химера, сморщ тощо. У розглянутих віршах І. Калинця зустрічаємо Грифона.

У розділі «Українська мітологія» описано понад два десятки головних дохристиянських богів. Зупинимося на культах, пов'язаних зі Стрибогом, Ладою та Родом і Рожаницею, що про них мова також і у віршах Калинцевих.

Стрибога у праці українського богослова представлено богом вітру і одночасно богом – нищителем, богом війни – від слів стрибати і стерти [7, с.108]. А від чеського етимологія веде до слова шетржити – берегти, щадити милувати [7, с.108]. У висновку зазначено, що, оскільки остаточно походження слова Стрибог не встановлено, тим самим не встановлено правдивої істоти цього бога [7, с.108]. Така невизначеність відкриває можливості художньому домислу і, як буде видно з віршів І.Калинця, свої поетичні молитви він зносить богу війни і одночасно богу милосердя, богу життя, природи і родючості Святовиту. Стрибога ж як небесного владика грози поет пов'язував з водною стихією, з походженням праслов'янських слів одного кореня: стрий, стрипо, стрвяже, стривігоре, Дністріє [6, с.49]. В цьому синонімічному ряду назви щонайменше двох річок – Стрия та Дністра.

Щодо Лади, то розходжень у досліджуваних нами науковій та поетичній концепціях не спостерігається. Попередньо додамо, що у віршах І. Калинця до основного тлумачення культу богині любові, веселощів, щастя й весни додаються розкішні поетичні версії, пов'язані з живою водою, скіфською пектораллю та образами «трьох терас», що ними наші предки йшли до теперішнього укладу свого повсякденного життя.

Посилаючись на дослідження Афанасьєва, митрополит Іларіон пише, що боги Рід і Рожаниця є богами людської Долі, як грецькі Мойри: «це феї, що появляються при народженні дітей [7, с.114]. Не випадково в пізніших християнських уставах Рід і Рожаницю ставили в число головних богів. Свято Рожаниці на Україні святкували на другу Пречисту, на Народження Богородиці 8-го вересня. Отже, двосвір'я відобразило змішування свят Різдва з Рожаницями. У віршах І. Калинця також обожнюється тайна запліднення, тайна зачаття сім'ї. Кохана жінка – Лада і одночасно божественне уособлення Рожаниці. Поетична Світобудова І. Калинця має жіноче начало.

Присвятивши окремий розділ розгляду вдачі та суспільного життя наших предків, митрополит Іларіон представив слов'янське життя як єдине ціле у формах державного життя та буденного життя. Дослідник зупинився на процесі формування державницького світогляду українців за часів Володимира Великого та сина його Ярослава Мудрого і проаналізував причини подальшого руйнування держави русичів. При цьому він протиставив дохристиянський світогляд, який культивував особисту волю і тим самим відкидав можливість сильного проводу, християнству, що несло покору своїм провідникам. Останнє мало прививалося на Русі, й держава розлетілася через уособиці [7, с.343]. Перебуваючи під владою татар, литовців, поляків, москвин, «стародавня воля, духова прикмета українського народу, розкладалася на сваволю», – зазначає митрополит [7, с.344]. Невольнича Доля І. Калинця цілком демонструє свавілля імперії та небажання сучасників визволитися з рабського становища. Тому у своїх віршах митець вокалізує прадавню Україну й формування стабільного національного життя бачить в чіткої організованій та розподіленій за статями в родині праці, в оспіваному ним буденному космосі рідного народу, органічно пов'язаному з рослинним світом, квітами, птахами, свійськими тваринами.

Вдача слов'ян імпонує також і митрополиту Іларіону: «Наші предки були прості й виносливі, ласкаві й людяні з вдачі, щиросерді й відкриті» [7, с.344]. Спостереження різних дослідників та очевидців підводили до думки про свободобливість слов'ян: «Вони готові жити найубожче, аби тільки мати дорогу їм волю» [7, с.345]. Поетичність як ключову рису вдачі українців проф. І. Огієнко пояснював тим, що «вироблена була головню під впливом природи» [7, с.347].

Бажаючи втримати контакт зі своїм культурним минулим, ув'язнений у 70-ті роки ХХ ст. поет І. Калинець завжди йшов від особистих обставин та за допомогою символів і метафор розширював семантичне ядро гострої свідомості національної неволі та імперського гніту над Україною. Як слушно зауважив Д. Гусар Струк, «Калинець найсильніший тоді, коли в його поезію входить будь-яка національна напруга» [3, с.28].

Перша невольничча збірка поета має назву «Світогляд Святовита». Святovid або Всеvid уважався у давніх слов'ян «богом богів», був богом осіннього сонцевороту (23 вересня) та богом війни. Універсальне його призначення полягало в тому, аби на землі, у небі та підземному царстві священно здійснювалися закони добра та світла [2, с.460]. Зовні універсальність Святовита виражалася в тому, що він був чотириликий бог сучасного та майбутнього. Не випадково перший вірш І.Калинця «Елегія з упізнанням», що відкриває цикл «Ще один красвид з елегіями», є поетичною молитвою до цього могутнього покровителя. Опинившись з дружиною за ґратами, вони, по суті, стали воїнами проти злочинної системи і потребували заступника. Поет вірить, що за допомогою Святовита можливе його перетворення на рослину і тоді відкриється шлях послання до коханої: «упірнася про ласку я ж бо рослина.../ залиши з мене скелета бадилля / а до неї пошли любові наймення / всі птахи свої і звірята / всі ріки пошли усяке насіння.../ [6, с.49]. В останніх словах вірша – молитви читаємо звернення до широко відомого серед слов'ян варіанту образу Святовита – статуї Святovidа – Рода, бога природи, життя і родючості, яка була знайдена 1848 року на Тернопільщині [2, с.460]. Надії на продовження роду втілюються у поетичних замовляннях, пов'язаних з образом коханої, що опинилася в небезпеці, як і увесь український рід в часи тоталітаризму.

Д. Гусар Струк зазначає, що «в одинадцяти елегіях Калинець шукає за глибоким корінням українського буття у природі й мові» [3, с.15]. Успішними ці пошуки робить звернення до поганської міфології. І якщо у першій книжці поета, за спостереженням дослідника, «головним символом був «вогонь» – метафора для віри, то у час тюремний, оповитий ностальгією, додається ще «вода» – метафора джерела, початку, життя [3, с.15]. В «Елегії з гідронімами» поет пише про інші народи, що вони «як птахи здійснюються в вирій» [6, с.49], шукаючи кращого місця на землі, ми ж міцно вкорінені в землю своїх пращурів, в ліси та степи. Для цієї елегії також характерним є звернення до води як початку життя рідного народу у формі молитви-замовляння. Назви річок Стрия та Дністра пов'язані з культом Стрибога – батька вітрів, небесного владика грози. Річки здавна були місцем проведення багатьох обрядів. Річка символізує, з одного боку, «течію часу, вічність і забуття», а з іншого, – втілює ідею долі, смерті, страху перед потаємним, пов'язана з «емоційним переживанням втрати, розлучення, чекання» [2, с.423]. Вірші «Невольничої Музи» ніби сприяли напрямкуванню течії часу до того моменту, коли з'явиться відчуття, що всю біду можна пережити і вистояти, тому вони так пов'язані з річками і руслами. Другим життєво важливим для поета було еротичне переживання, пригадування щасливих днів кохання, коли «ми вкрай води злюбувались» задля «тайни зачаття / сім'я сім'ї запліднень очей язика / лоно родо твоє на всю оболонь» [6, с.51]. Лоно як утроба та символ материнства і оболонь – велике плесо, місце, де народжується плід шлюбубання, є синонімічними образами. Образ коханої Рожаниці пов'язаний з богом Родом, якого християнські проповідники пізніше порівнювали з Богом – Отцем Саваофом. В епоху двосвіт'я Род став покровителем сім'ї, родини.

Поет шукає у воді відображення нашого справжнього лику: у давньому обряді «шлюбубанні дани і стрія шукали ми власне обличчя» [6, с.50]. Поет

намагається розгадати наше відображення і через скіфську пектораль: «Довго нам бракувало в криниці на скелі пекторалі іконі вікні» [6, с.50]. Скіфська пектораль – дорогоцінна металева нагрудна прикраса з реліквіями, свідчення нашої давньої культури, магічних обрядів, зображених на ній.

У останній збірці «Невольничої Музи», що має назву «Ладі і Марені» є вірш «Лада. Пектораль». Його написано також як осмислення містично – наукової події віднайдення археологом Б.Мозолевським скіфської пекторалі у скіфській Товстій Могили. Кохана Лада у цьому вірші є Пектораль. Поет журиться, що на довгій розлуці забуває голос рук і очей коханої та спочатку хоче говорити з нею давньою мовою – мовою Пекторалі, «Золотим Язиком» [6, с.412], яким із Богами говорили у Товстій Могили скіфські царі. Сум поета пов'язаний із образом утраченої коханої, що, ніби скіфська Пектораль, «не встережена Грифонами» [6, с.412] покинула їхнє Гніздо. На керамічних плитках Галичини XII ст. Грифони зображені дивовижними істотами з головою, крильми і кігтями орла, а тілом лева, уважалися символом Сонця, сили, мудрості, а також пильності і покарання [2, с.535].

Поетові його кохана, що дивиться тепер крізь золоті ґрати, нагадує одночасно і Пектораль, і богиню кохання Ладу. Лада означає жива, тому у стародавніх щедрівках співається, що богиня Лада принесла світові живу воду, прийшовши до людей по веселіці з немовлям на голові, з пшеничним колосом та квітами [2, с.271]. В усіх обрядах, пов'язаних з дощем, згадується ім'я Лади. У вірші «Лада. Пектораль» І. Калинець не лише традиційно поєднав образ Лади з живильною силою води, але й зобразив свою власну міфологічну версію історії людства. Поетові уявлялося, що Лада привела нас до стабільного родинного життя, долаючи шлях «трьома земними терасами». Перший був тваринний, пов'язаний з тим історичним часом, коли панувала на землі «ніч інстинкту» – «вічне гоніння і підламування ніг» [6, с.413]. Однак Лада – не для «Вмирання / Те, що бачимо на місячній блясі, / коли брат брата бере на вила» [6, с.413]. Друга тераса – це містичний Поріг, де «спадає Тиша, / настає Перемир'я», де закохані «вже не звірі, але й не рослини» [6, с.414]. За цим порогом починає панувати Життя, яким опікується Лада. Любов, формула безконечності, оповиває всю землю від Стебла до Неба. Перед нами поетична Світобудова, в якій наступне після тваринного місце посідав «Рослинний Стиль і Рослинний Закон» з Квітами і Птахами.

Світ Рослинного Квітування вивів людство на третю терасу – «у лагідне дійство Дня, / у буденне...» [6, с.414], де ми почали своє повсякденне життя. Калинцеві звернення – замовляння спрямовані, по-перше, до жінок – учорашніх вершиниць: «надагніми персні й нарукавини, / гривни й начільники...» [6, с.415]; по-друге, – до мужів – учорашніх воїнів: «стрижімо овець, діймо корів, / бриндзю збиваймо, виправляймо шкіру...» [6, с.415]; і втретє, – молитва до Лади – Богині Домашнього Вогнища, Подружнього Ланцюга: «Будь щедрою нам» [6, с.415]. Числу три в денно-нічному уявленні доби Числобог, який ще у давніх греків асоціювався з Кроносом і «символізував вічний спокій, упорядкованість, всединність лад» [2, с.582], відвів особливе місце. Три означає напрямок до неба; суцільність царств верхнього – середнього – нижнього; небо – земля – вода; ранок – день – ніч; батько – дитина – мати; дитинство – юність – старість [2, с.583]. І. Калинець у магію числа три вклав і власні закони – три тераси як шлях нас самих до себе, до утраченого світу предків, до своєї справжньої мови, яку ми, автор попри все вірити, здолаємо «відзискати». Вірш датовано 1977 роком, часом жорстокої тоталітарної дійсності, коли скіфсько – язичницько – християнську мову І. Калинця ховали за ґратами, закопували під землею, а він містичним чином озвався до нас голосом чарівної калинової сопілки, скіфської пекторалі, богинь Дани та Лади.

Отже, у статті порівнювались наукова концепція митрополита Іларіона та поетична концепція Ігоря Калинця стосовно дохристиянських вірувань українців, зокрема, погляд на феномен двосвіря, значення для формування національної ментальності водної стихії, рослинного і тваринного світів, магії чисел, потреба наших предків у дивовижних звірях та птахів. Розглядалось культове значення дохристиянських богів Світовиди, Стрибога, Роду і Рожаниці, Дани і Лади. Обидва діячі української культури представили вдачу та суспільне життя наших предків як пошуки шляху до себе, віддзеркалення в глибинних духовних криницях та відтворення власного образу й мови. Зрозуміти, витлумачити мову предків і краще збагнути самих себе допомагають українцям як вірші поета І. Калинця, так і праці українських учених М. Костомарова «Словянська міфологія», М. Максимовича «Дні та місяці українського селянина», І. Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу». У цьому ж ряду — історично-релігійна монографія митрополита Іларіона «Дохристиянські вірування українського народу». Український богослов і учений закликав успадковувати все найкраще, що створило людство на своєму шляху до віри Вселенської, на шляху до духовного об'єднання болісно розколеного християнства. І митрополита Іларіона, і поета І. Калинця об'єднує духовне подвижництво, неможливість довгий час бути разом зі своїм народом. Обидва духовні велети українського народу подібні метою свого творчого життя — любити свій духовно поневолений народ, прислужитися його визволенню та формувати таке необхідне відчуття соборності української нації.

Список використаних джерел:

1. Абрамович С. Елементи язичництва в культурі східних церков та потреба їх деаувації / С. Абрамович // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський, 2009. — Вип. VI. — С. 7-14.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. — К. : Либідь, 2002. — 644 с.
3. Гусар Струк Д. Невольнич Муза, або як «орати метеликами» / Данило Гусар Струк // Ігор Калинець. Невольнич Муза. Вірші 1973-1981 років. — Балтимор ; Торонто : «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1991. — С. 7-31.
4. Демчук Б. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) — богослов, теоретик і пастирський радник / Богдан Демчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський, 2009. — Вип. VI. — С. 20-29.
5. Забужко О. Замість передмови: дві алогії на калинову тему / О. Забужко // Ігор Калинець. Пробуджена Муза : збір. творів : у 2 т. — К. : Факт, 2004. — Т. 1. — С. 5-14.
6. Калинець І. Невольнич Муза. Вірші 1973-1981 років / Ігор Калинець. — Балтимор ; Торонто : «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1991. — 452 с.
7. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія / Іван Огієнко. — К. : Обереги, 1994. — 424 с.
8. Мишанич О. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) / Олександр Мишанич // Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : монографія. — К. : Обереги, 1994. — С. 1-2.
9. Світличний І. На калині клином світ зійшовся / Іван Світличний // Серце для куль і для рим : Поезії. Переклади. Літ.-крит. статті. — К. : Рад. письменник, 1990. — С. 518-531.

The article compared the scientific concept of Metropolitan Ilarion and the poetic concept of Igor Kalynets connected with Ukrainian pre-Christian beliefs, in particular, understanding the phenomenon of double believes, the importance for the formation of the national mentality such concepts as water element, flora and fauna, magic numbers, the need of our ancestors for the amazing animals and birds. The pre-Christian religious

values of such Gods as Svitovyd, Stribog, Rod and Rozhanitsa, Dana and Lada were studied. The findings indicated that both Ukrainian cultural figures presented manners and social life of our ancestors as a way to search themselves reflected in the deep wells of the spiritual and the creation of their own image and language. Ukrainian theologian and scholar called to inherit the best that humanity has created on its way to universal belief, on the way to the spiritual unification of the painfully split Christianity. Both Metropolitan Ilarion, and poet I. Kalynets are united with spiritual devotion and inability to be with their people for a long time. The two spiritual giants of the Ukrainian people are similar in the purpose of their lives – to love spiritually enslaved people, to serve their release and create the much-needed sense of collegiality the Ukrainian nation.

Key words: pre-Christian beliefs, pagan religion, myths, archetypes of the collective unconscious, rites / rituals.

Отримано: 17.02.2017 р.

УДК 811.163.1:821.161.2-1

В. А. Папіш

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НЕБЕСНА АУРА «СЛОВНОЇ» МОВИ ІВАНА ОГІЄНКА

Художня творчість митрополита Іларіона є найменш дослідженим напрямком сучасного огієнкознавства. У статті дано короткий огляд наукових праць про релігійну лірику митця, а також здійснено різноаспектний текстологічний аналіз філософської містерії «Рідна Мова. Створення людської мови». Пропонується комбінована методика аналізу художнього твору, що дозволяє поєднати лінгвістичний і психолінгвістичний підхід. Охарактеризовано джерела, ідейно-сміслову структуру, поетичний лексикон, авторські інтенції біблійних образів і тем. Розглянуто семантичне наповнення макрообразу рідної мови як основного смислотворчого компонента тексту та виділено різноманітні варіаційні значення. Простежено кореляційні зв'язки між лінгвістичними параметрами твору і філософсько-релігійним світоглядом та психологічними рисами автора. Зокрема, описано широко вживану поетом релігійну лексику; окреслено психологічну мотивацію використання лексем на позначення блиску, приємного запаху, яскравого світла, кольорних номінацій світлої гами.

Ключові слова: Іван Огієнко, релігійна поезія, поетична творчість, містерія, ліричний герой, макрообраз, світло.

«Словна» мова – це художня знахідка митрополита Іларіона. Уже хоча б за це варто прислухатися до його голосу, котрий знову повертається в духовний простір України. Митрополит Іларіон (в миру – Іван Огієнко) (1882-1972) створив сотні ліричних віршів, чимало драм, філософських містерій, друкував їх у різних виданнях, зокрема в анталогії «Українська Муза» [11], періодичному україномовному виданні «Нова Громада», поетичних збірниках «Терновий вінок», «Розвага». Деякі вірші підписані псевдонімом – Іван Рудька. Художня творчість вченого все ще залишається найменш дослідженим напрямком сучасного огієнкознавства, хоча окремі її аспекти описують у своїх розвідках І. Братусь, В. Лавренчук, Н. Лютко, В. Мацько, О. Мишанич, О. Опанасюк, Є. Сохацька, В. Біляцька та ін.

Зараз чимало канадських Огієнкових видань повернуто на Батьківщину і широко читачеві стали доступні «Філософські містерії», видані у 1957 році у Вінніпезі в першому томі двотомного видання творів. У літературознавчому ключі їх проаналізовано в монографії та у статтях доктора філологічних наук

М. Тимошика [9], окремих розвідках Я. Поліщука [8], І. Головай [3]; у мовознавчому аспекті – у статті О. Мозолук [7], у філософському плані – у розвідках Ю. Мулик-Луцик [5], З. Тіменика [10]. Але не всі способи осмислення художньої спадщини митрополита Іларіона уже на сьогодні вичерпані.

Метою нашої статті є аналіз містерії «Рідна Мова. Створення людської мови» [4] в плані лінгвістики і психолінгвістики. З огляду на маловивченість художнього набутку відомого вченого вважаємо подібне дослідження актуальним. На відміну від традиційного лінгвістичного, психолінгвістичний аналіз вагомо роль відводить автору, який хоч і перебуває поза межами викладеної історії як її учасник, однак присутній в розповіді про неї. Саме автор форматує часопростір художнього світу і творить експресію вислову. З одного боку, виступає як індивід, а з другого – як носій національно-культурних цінностей. Таким чином дослідницький процес аналізу художнього твору виходить на помезів'я різних дисциплін – лінгвістики, психолінгвістики і частково – культурології.

За визначенням Д. Чижевського, містерії – це драматичні твори, в яких «подаються окремі сцени з усієї святої історії, що мають за тему гріхопадіння та викуплення людини; поруч із цими сценами стоять розмови символічних постатей, серед яких зустрічаємо християнські та іноді античні елементи в фантастичних поєднаннях...» [12, с.311]. В оцінці М. Тимошика, книга «Філософські містерії» засвідчила «про достойне відродження в сучасній українській літературі призабутої традиції, коріння якої сягає західних культур» [9]. Як відомо, жанр містерії був популярним ще у Києво-Могилянській академії. Це літературні твори духовного спрямування, героями яких, поряд із землянами, виступають і небожителі. Сам автор у післямові відносить їх до релігійної поезії.

Основна колізія твору імпліцитно закодована уже в заголовку – «Рідна Мова. Створення людської мови» [4] [тут і далі покликаємося на це видання, зберігаючи в цитатах орфографію автора. – В.П.]. Впадає в око виділення жирним шрифтом першої частини назви, лексичний повтор і різне написання слова «мова» – з великої й малої літери. На перший погляд виглядає нібито й не дуже вдало. Але сенс такого заголовка декодується ретроспективно, тобто після прочитання усього тексту. У назві, виявляється, закодована ідея про дві сторони мови – **духовну** й **фізичну**, і цей ефект зіставлення витримується упродовж усього твору.

Структурно текст складається із трьох частин: «Ява І. *«Душевна мова»*. Ява II. *«Створення словної мови»*. Ява III. *«Слово – то меч обосічний»*. Події відбуваються в раю на зорі створення світу. Перші люди Адам і Єва спершу мають лише **духовну** мову. Нею вони мовчки моляться, мовчки виражають своє кохання, милуються навколишньою красою. Над цим насміхається змій, називаючи людей німими. Янголи просять Бога подарувати людям **«словну»** мову. І Господь погоджується, хоч і знає, що люди можуть скористатися мовою як зброєю. Янголи щиро вірять у силу Господнього дару і своєю вірою перемагають у словесній дуелі лихого змія. Тут маємо справу з переосмисленням Біблійного образу змія. У тексті містерії змій є не спокусником людини, а світоглядним опонентом богожителів.

За текстотворенням завжди стоїть мовна особистість. Кожну художню модель можна розглядати як результат самооб'єктивації – ідейної, світоглядної, мовної, філософської, психологічної. Розглянемо їх кожну детальніше.

Щодо **ідейної** самооб'єктивації, погоджуємося з Я. Поліщуком, що в містерії можна спостерігати «розвиток тих самих ідей, що їх сповідував митрополит Іларіон у своїх наукових працях чи проповідях» [8]. Як відомо, І. Огієнко все життя переймався проблемою збереження і захисту рідної мови. Проектуючи цю проблему на художньо-вигаданий світ, він надає їй більшого трансцендентного змісту.

Світогляд митрополита в першу чергу пов'язаний з релігією. Правда, художня система твору не в усьому збігається з традиційними християнськими уявленнями. Огієнко-митець форматує цілу систему витончених образів та символів, синтезуючи при цьому ідеї християнства, барокової поезії та язичницьких елементів. З Біблії запозичує образи Господа, ангелів, архангелів, Адама і Єви, спокусника змія; від бароко – жанр містерії та символічно-алегоричну образність – хор ангелів, голос Господній; захоплення ж природою сягає ще язичницьких глибин. Та все ж на перше місце мусимо поставити глибоку релігійність поета, яка на лексичному рівні виявляється в активному вживанні релігійної лексики на позначення Бога і небожителів, а також інших знакових систем віри – предметів культу, символічних дій, мови та ін.

Реалії небесної сфери корелюють зі змістом тексту, надаючи йому високого звучання і проникливої тональності. Шанобливе авторське ставлення до небожителів передається в першу чергу графічно, обов'язково з великої літери: *Господь, Всевишній, Творець, Бог, Сам Бог Господь, Херувим, Архангол Михайл*. Причому велика літера використовується не тільки називання божеств, але й усіх реалій, пов'язаних з ними, наприклад: *Десниця Його, Боже Лоно, Божі Стопи, Пісня Райська Херувима, Господній Дар, Ангел Молитви, Гімн Творцеві, Рання Молитва до Господа Бога, Молитва, Гімн, Моління, [Божі] Сльозини, Слово Господнє, Голос Господній, Хор Ангелів, Ангольська Пісня*. Велика літера надає не лише онімам, але й колишнім апелютивам великої текстової сили, «центральності» в ідейно-образній системі твору. Образ Бога є ціннісно надважливим у тексті. Бог є не тільки носієм найвищих людських ідеалів, але й творцем, помічником, духовним батьком людині. Культ Бога підтримується введеними у текст символічними діями персонажів (*стають перед Ним [Богом] на коліна; Ангели ...мечуть віночки до стіп Господеві; [Адам і Єва] клячуть перед ним*).

Образ Бога в художній тканині твору накладається на образ мови. В аналізованій містерії можемо говорити навіть про духовний макрообаз мови, ядром якого є її Божественне походження. Ця ідея не нова в науці. Духовну екзистенцію мови досліджували Г. Нісський, А. Кентерберійський, Ф. Аквінський, Д. Скотт, У. Оккам, В. Гумбольдт. І. Огієнко не раз наголошував на сакральності Слова у своїх наукових статтях. У містерії ж пішов ще далі, представивши мову не просто найдосконалішим Божим творінням, але і найкращим дарунком людям. Тому вмотивованим є елементи високого стилю у перифразах із семою «мова» – *Споконвічне Боже Слово, Пісня Райська Херувима, Господній Дар, Господні Глаголи, Творива всього велична корона, Глагол Вишній, Споконвічне Боже Слово, вічний голос Господній, Небесні на світі слова; Божий Дар, Божого серця частина, дарунок Господній відвічний, Господній Дар, серця Божого краплина, Бого-слово*. Устами Херувим дається характеристика душевної мови: *«Душевна Мова досконала, /Бо це найперша Божя Мова:/ Вона близька до Ідеала, / Й ясна їй Всесвіту будова»* [4, с.290] (виділення наші. – В.П.). Душевною мовою люди мовчки *точать душевну розмову*, та не можуть обмінюватися думками. Тому Бог дарує їм «словну» мову. Так поступово відбувається взаємопроникнення духовної і фізичної субстанцій, і духовна глибина мови переходить у чуттєву гармонію звуків і відчуттів; тоді мова стає *найзапашнішою трояндою на луці; бездонною криницею; лелією шовковою; орлиними крилами*. Митрополит Іларіон не тільки вірив у Божественне походження мови, але й ймагав побожного ставлення до неї. Тому ангели в містерії, котрі дякують Богові за «словну» мову, пов'язані психофізичною ідентичністю з самим автором.

Різноманітні варіації семи «мова» реалізовані найчастіше в епітетних структурах – *рідная, солодка, гаряча, сильна, мудра*. Апелює автор і до соціокультур-

них й ціннісних орієнтирів українців, категоріальних архетипів, свідчення чому є перифрази на позначення мови – *скарби рідномовні, матірня пісня ніжна колис-кова, батькова заповідь скельна, матірні руки, народу матінка любовна, рука ма-мусина шовкова, подруга Людині*. Багатовимірність мови включає і її націотворчу функцію, зrealізовану в перифразах: *найперша нації основа, усьому рідному фор-теця, серце і душа народу; щит і крицева Покрова, найбільша наша сила*. У третій частині твору «Слово – то меч обосічний» мова представлена як носій моралі, бо може нести як добро, так і зло. Бог програмував «словну» благодать для людини, однак розумів, що слабка воля може зробити мову *мечем обосічним*.

Загалом у творі слово «мова» вживається 90 разів. Така висока частот-ність має не тільки лінгвістичний, але й психологічний зміст. У лінгвістично-му плані впливає на глибинну структуру твору, створює макрообраз мови, а в психологічному – свідчить про наявність в автора надцінної ідеї.

Щодо відтворення в містерії **філософських поглядів**, нагадаємо, що Іван Огієнко був прихильником «світлої і радісної філософії» Олексія Гілярова – вчен-ня про синехологію, тому «прагнув розвивати концепцію світла і радості» [10]. Це вплинуло і на поетичний словник, у котрому значне місце займають слова на по-значення *блиску і радості*. Небесне саяво в першу чергу пов'язане з Богом, з по-явою котрого «*раптом навколо все більше ясніє, і все більш променіє*» [4, с.291], «*Сонце спинило своє світло*» [4, с.293]. Образи *сонця і світла* посилюють по-зитивну тональність оповіді, наповнюють теплом не лише навколишній світ (*со-няшні луки, пекуче проміння, проміння перлиться*), але й філософсько-релігійні реалії (*гаряча Молитва, гаряча Словна Мова; гарячі святі Піснопіння, Молитві палочи*); абстрактні поняття (*правда світлозора, гаряча радість, гаряча любов, жар серця, тепліша Душевная мова, огненна міць пророка*). Посилює яскравість образів поетична колористика, представлена переважно срібною, золотою гамою, наприклад: *срібна роса; злива золотого проміння*.

Ліричний герой сповнений істинної приязні до життя. Уславлення на-вколишнього світу об'єктивовано лексемами *радісно, побожно, велично, лю-бовно, краса*; демінутивами *віночки, квітка, матінка, місяченько, синочок*. Огієнко-філософ навіть Бога зробив добрішим. Якщо у строгих християнських канонах Бог – суддя, що безжально карає грішників, то в аналізованій містерії Бог – батько, добрий і милосердний; у нього – *тиха і лагідна мова, люблячі очі*. У створеній ним світобудові Адам і Єва живуть щасливо.

Неабияку прихильність має автор до навколишньої природи. Омріяну гармонію людини і природи змальовує на тлі райської квітучої краси. «*Увесь Едем в солодкому цвітінні. Куди тільки оком не кинеш, скрізь радісно бри-нять різнокольорові запашині квіти. Струнчать замріяні різнозодяжені пиш-ні дерева в багатім цвіту, немов молода під вінцем. Весінні пахоці стелять-ся шовком по всьому Едемові*» [4]. Нагадаємо, що І. Огієнко писав твір уже в поважному віці, коли було багато пройдено, чимало пережито. Тільки на схи-лі літ людина починає цінувати прості речі буття. Тому можна провести пара-лель між лінгвістикою тексту та духовно-творчою еволюцією самого автора.

Психологічна авторська самооб'єктивація зумовлена тим, що кожен худож-ній текст має свій «емоційний» заряд, який досягається не тільки вродженим та-лантом автора чи багатством поетичного його словника. Попри це, у творчій ла-бораторії завжди має місце творчо-підсвідомо спонтанність у творенні образів, у відборі мовних засобів, побудові фрази, ритмомелодії. У концепції В. Беляніна (1998) [1] тексти, що характеризуються схожою тематикою, схожим набором клю-чових слів, дістають інтегровану характеристику емоційно-оцінного плану, на

основі якої встановлюється тип особистості, ставлення цієї особистості до світу. За такою класифікацією, аналізовану містерію можна віднести до «світлих» текстів, характерною особливістю яких є «висока» лексика, релігійне спрямування, заклики до справедливості, порядності, поваги до людини. Автори таких творів мають надцінну ідею, потяг до ідеалізації життя; обоюжують навколишню природу, звертаються до світлої кольової гами, наповнюють зображені ними картини яскравим блиском і радістю. Усі ці особливості ми простежили в аналізованій містерії «**Рідна Мова**. Створення людської мови». А підсилимо їх афоризмом самого Івана Огієнка: «*Мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найтепша сторожа нашого психічного я*» [виділення наші. – В.П.]. Гадаємо, кращої самопрезентації «світлої» психологічної особистості годі й шукати.

Отже, віра і мова – це два смислові полюси філософської містерії «**Рідна Мова**. Створення людської мови». За текстом завжди стоїть автор. Творча особистість Івана Огієнка постає перед нами в різних іпостасях: митця, богослова, філософа. Як митець – він володів багатством поетичного словника; як богослов – вірив в небесні ідеали, як філософ – поєднав людину і Бога за допомогою мови. І все це оповив аурою потужної позитивної емоційності й небесного сяйва, що дозволяє назвати його справді світлою особистістю.

Не всі грані поетичного таланту митрополита Іларіона сьогодні відкрилися світові. В міру повернення художньої спадщини на Батьківщину наступні покоління, можливо, розширять горизонти наукових пошуків, розгадають енергетичне поле його художньої експресії. У цьому і вбачаємо подальшу перспективу наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Белянин В.П. Психолінгвістические аспекты художественного текста / В.П. Белянин. – М. : Изд-во МГУ, 1988 – 121 с.
2. Гиляров А.Н. Философия в ее существе, значении и истории / А.Н. Гиляров // Соч. А.Н. Гилярова. – К. : Книгоиздательство И.И. Самоненко, 1918-1919. – Ч. 1. – 1918. – 216 с.
3. Головай І. Маловідома поетична спадщина Івана Огієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-in/irbis_nbuv/cgiirbis.
4. Митрополит Іларіон. **Рідна мова**. Створення людської мови // Філософські містерії. Твори / Іларіон. – Вінніпег, 1957. – Т. 1. – С. 282-303.
5. Мулик-Луцук Ю. Три мислі / Ю. Мулик-Луцук // Віра й Культура. – Вінніпег, 1958. – Ч. 3 (51). – С. 20-22.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Укр. Нар. Університеті / Іван Огієнко. – К. : Вид-во книгарні Є. Череповського. – 1918. – 272 с. [Репринтне видання : К.: Абрис, 1991].
7. Мозолюк О.М. Старослов'янізми в релігійній поезії «Філософські містерії» Івана Огієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.
8. Поліщук Я.О. Містерії митрополита Іларіона [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10472.html>.
9. Тимошик М.С. Поетична творчість Івана Огієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10514.html>.
10. Тіменик З. Ідеї філософії релігії у митрополита Іларіона (Огієнка) процес вірування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6417/1/18.pdf>.
11. Українська Муза: поетична антологія / за ред. О. Коваленка. – К., 1908. – Вип. 11. – С. 1141-1146.

12. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський ; передм. М. Наєнка. — К. : ВЦ «Академія», 2003. — 568 с.

Artistic work of Metropolitan Ilarion is the least investigated direction in modern Ohiyenko studies. Article gives short review of scientific works about religious lyrics of artist, as well as provides multiaspect textual analysis of the philosophical mystery «Native Language. Creation of human language». Article proposes the combined research methodology of work of art that gives opportunity to combine linguistic and psycholinguistic analysis. Article characterizes sources, ideological and semantic structure, poetical lexicon, author's intentions of bible images and themes. Article considers semantic filling of native language macroimage as the main sense creating component of text with selection of different variation values. Article traces correlation ties between linguistic parameters of work and philosophical and religious outlook, psychological traits of the author. In particular, article describes religious lexicon widely used by poet; outlines the psychological motivation of using lexemes for description of shine, pleasant odor, bright light, color nominations of light range.

Key words: Ivan Ohiyenko, religious poetry, poetical works, mystery, lyrical hero, macro image, light.

Отримано: 27.01.2017 р.

УДК 81:271(477)(092)

М. І. Пентиліук, І. В. Гайдаєнко
Херсонський державний університет

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУВ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ І. ОГІЄНКА

У статті здійснено огляд історії українського правопису на матеріалі праці І. Огієнка «Історія української літературної мови». Особливу увагу звернено на ретроспективний аналіз української правописної системи, акценти окремих етапів її становлення і винятковий вплив на розвиток сучасного українського правопису.

Ключові слова: українська літературна мова, соборний правопис, становлення і розвиток правописної системи.

Огієнко – видатна постать в українській науці, зокрема й у мовознавстві: у його науковому доробку дослідження рідної мови, її багатогранності й багатовекторності, визначення соціальних функцій, зв'язку з іншими гуманітарними науками.

Усвідомлюючи значення мови як душі народу, найміцнішої підвалини його соборності, двигуна розвитку національної культури, І. Огієнко спрямував свої зусилля на дослідження питань, пов'язаних із вивченням історії мови, її системи, виражальних багатств тощо. Ці пошуки виявилися в низку монографій, підручників, посібників, урешті – в широку пропаганду українського слова на батьківщині, а пізніше – в еміграції.

Серед мовознавчих праць І. Огієнка своєю значущістю виділяються «Історія церковнослов'янської мови» (10 томів), «Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови», «Історія українського друкарства», «Історія українського правопису», «Українська культура», «Українська літературна мова XVI ст. Вступ, фонетика, морфологія, складня», «Розмежування пам'яток українських від білоруських» та ін.

Чільне місце у спадщині вченого займає історія мови. Цій проблемі присвячена його фундаментальна праця «Історія української літературної мови» [1], що дійшла до нас лише в перші роки незалежності України.

Учений виявив хист лінгвіста-історика, досліджуючи питання розвитку української мови, її літературної форми, становлення правопису та його кодифікації.

Для сучасного філолога важливо усвідомити витоки нашої мови, джерела її постання, зв'язок народної та літературної мови. Про все це неупереджено дізнаємося з означеної праці (розділи «Постання української мови», «Мова народна й літературна»).

Цікавою і достовірною є періодизація розвитку української літературної мови, що починається з княжої доби і завершується кінцем ХХ століття. Учений послідовно й достовірно аналізує тернистий шлях української мови упродовж другого тисячоліття. Такий матеріал дозволяє сучасному філологу, учителю-словеснику по-новому осмислити історію нашої мови, ті складні перипетії, що доводилося долати їй на шляху свого становлення й розвитку.

Особливе місце у праці І. Огієнка займає історія українського правопису (розділ 18). Вона містить послідовний і детальний аналіз українського правопису, зокрема орфографії.

Метою статті стало ознайомлення сучасного філолога з історією українського правопису, інтерпретованого І. Огієнком, що значно розширює і доповнює наші знання, одержані з радянських джерел. Адже прагнення вченого щодо мовного об'єднання нації знайшли своє продовження в наш час у Конституції України, в законах про мовну політику й освіту, в діяльності, хоч не завжди результативній, державних чиновників, а головне – в бажанні більшості громадян нашої держави.

Визначаючи головні ознаки всеукраїнської соборної літературної мови, зокрема її чистоту, культурність, правильність, народність, боротьбу із засмічуванням, уміле використання архаїзмів, новотворів, І. Огієнко писав: «Так само в нашій літературній мові мусить бути тільки всеукраїнський соборний правопис, себто один для всього українського народу. Довго в нас гнали свій правопис й довго забороняли, але ми пережили вже ці заборони, мусимо всі підтримувати тільки соборний правопис. Хто цьому не підлягає, пише конче «своїм» правописом, той вносить анархію до нашого духовного життя. Правопис можуть встановлювати тільки фахові вчені-мовознавці, а не кожен, хто пише чи хто хоче» [1, с.218].

Зі слів ученого стає зрозумілим, чому він вирішив показати історію становлення українського правопису, роль багатьох учених, письменників у цьому процесі й необхідність долання тих перипетій (і навіть заборон!), що чатували їх на цьому складному шляху.

Щоб усвідомити прагнення вченого щодо писемного українського мовлення (і до соборного правопису), необхідно осмислити ті вимоги, які висував учений до мовців, знавців української мови. Аналізуючи стан розвитку мови ХХ століття, І. Огієнко боровся проти спрощування, засмічення непотрібними варваризмами, чужомовними словами, пропагував уміле використання архаїзмів і новотворів та ін. «Взагалі треба брати до уваги велику невідповідність внутрішньої нашої мови й її зовнішнього вислову. Зрозуміло, що зовнішнє мовлення (й писемне) не може виразити той душевний стан, у якому перебуває мовець. Але те, що він виражає, повинне бути грамотним, правильним і зрозумілим, тим паче якщо виражене в письмовій формі.

Щоб переконати сучасного філолога в необхідності формувати стійкі навички грамотного письма, учений заглиблюється в історію становлення українського правопису, починаючи з найдавніших його джерел.

Цікавими в пізнавальному сенсі є звернення автора до глибокої давнини. «Давні слов'янські племена, що від них походить український народ, знали письмо від найдавнішого часу» – стверджує І. Огієнко і називає його «доісторичним (руським) письмом», посилаючись на історичні пам'ятки, у яких згадується про існування такого письма.

Учений пише про давній болгарський правопис, запозичений з Болгарії, що міцно запанував у нас і держався, звичайно, зі змінами аж до нового часу». І продовжує: «Від тієї найдавнішої доби донесли ми, з малими змінами, цілу нашу теперішню азбуку, а між її буквами і значки і, є [1, с.229]. Цей правопис, названий Костянтинівським (на честь його творців Костянтина і Мефодія) слугував тогочасному українському письму тривалий час, оскільки легко пристосовувався до української вимови. Так, ѣ читалося як і, е як є. Така «українізація» старо-болгарського правопису забезпечувала його довголіття на українському ґрунті.

Процес розвитку правопису спонукав до певної модернізації нових правописних систем. І.Огієнко у цьому сенсі аналізує Євфиміїв правопис, що з'явився в XIV ст. Його поява пов'язана з необхідністю показати в писемному мовленні зміни, що відбувалися в живій мові. Наприкінці XIV ст. цей правопис з'явився і в Україні та зберігся до початку XVII віку.

Оскільки Євфиміїв правопис значно менше відповідав українському письму, по суті штучно пристосований до нього, бо був більше болгарський, то Костянтинів правопис зберігався і навіть переважав. Як стверджує І. Огієнко, «Євфиміїв правопис викликав в Україні велику правописну мішанину, ... він поступово губить у нас неживі свої риси й помалу витворюється новий правопис» [1, с.230]. Як приклад цього процесу констатуємо появу нової букви *г*, запозичену з новгородської мови.

Як бачимо, становлення і розвиток українського правопису має свої давні традиції і засвідчує свою оригінальність і самотність, джерелом яких є національні риси української писемної культури.

Аналізуючи розвиток писемного мовлення в Україні, І. Огієнко виділяє XVII-XVIII ст.; зокрема письмо часів Литовсько-Руської держави, у якій канцелярською мовою стала північноукраїнська з її особливими ознаками та правопис М. Смотрицького [1, с.94-99].

Улія М. Смотрицького добре відоме в славістиці та історії української мови, її граматичної структури. Не менш значущим став і правопис, відображений у його граматичній. Хоч цей правопис ще далекий від живої мови, все ж це був упорядкований, позбавлений тієї мішанини, що панувала досі. М. Смотрицький остаточно закріпив і узаконив букву *г*.

Початок XVIII ст. розпочався з гоніння на українську мову та її правопис. Запровадження Петром I громадянської негативно вплинуло на подальший розвиток українського правопису. Хоча в XVII-XVIII ст. жива українська мова активно впливає на літературну, реформа російського царя боляче вдарила по українському правопису. Було скасовано, а практично заборонено низку графічних знаків, що відображали особливості нашої мови.

Українці, як стверджує І. Огієнко, спокійно сприйняли нове письмо, стара кирилиця залишилася лише в церковних книгах [1, с.231].

«Жива українська мова знаходила собі ще деякий прибуток у виданнях Києво-Печерської друкарні, де культивувався тоді український правопис» [1, с.231]. Але цей період став початком гонінням на українську мову, що призвело в другій половині XIX ст. до повної її заборони.

Через це розвиток українського правопису перервався майже на століття, аж до появи «Енеїди» І. Котляревського. І. Огієнко констатує, що з цього часу

жива мова остаточно стала літературною, хоча її правопис продовжував свій складний шлях удосконалення. Він не ідеалізує І. Котляревського, бо той «писав тим самим правописом, яким писали в Україні в кінці XVII та XVIII віках, він продовжував тільки старі традиції наші, але вже захмарені громадянкою Петра І. Проте «Енеїда» спричинилася до того, що питання про окремий український правопис таки виплило на поверх і голосно вимагало вирішення» [1, с. 232].

Вимога часу викликала бажання багатьох українських учених, письменників шукати шляхи розв'язання цієї складної, але нагальної проблеми. Оскільки в Україні упродовж XIX ст. активно розвивалася національна культура, наука, художня література та інші гуманітарні інститути суспільства, що потребувало високого рівня розвитку писемного мовлення.

Батьком нового правопису, на думку І. Огієнка, став О. Павловський, автор першої граматики української мови (1818 р.). Він запропонував писати і замість давніх о, е, ъ (піч, літо, собі). Цю новину О. Павловського підхопили харків'яни, особливо Григорій Квітка-Основ'яненко та інші.

З цього часу поступово формуються фонетичний принцип українського правопису. Згодом його підтримав П. Куліш.

У 1827 році свій правопис запропонував М. Максимович. Визнаний учений і великий знавець української мови, він не сприйняв фонетичної основи правопису і не хотів поривати зі старим етимологічним підходом до написання.

Етимологічну систему М. Максимовича не підтримали у великій Україні, а захопилися нею в Галичині, про що свідчить правопис «Русалки Дністрової» (1837 р.). Цей правопис рішуче порвав зі старовиною, як стверджує І. Огієнко, його автори внесли низку змін :остаточно вивели з правопису **ъ, ъ, ѣ**, вперше вжили **йо,ьо**. Але не змогли звільнитися від букви **ѣ** [1, с.234].

Продовжувалися пошуки щодо удосконалення правопису в центральній і східній Україні. Увагу І. Огієнка привертають правописи «Кулішівка» (1856), «Драгоманівка» (1877), «Желехівка» (1886), «Гринченківка» (1908) та інші, що розроблялися відомими вченими, письменниками, громадськими діячами в другій половині XIX – початку XX століття.

Аналізуючи їх, І. Огієнко намагався дотримуватися принципу історизму і максимально об'єктивно оцінити переваги й недоліки кожного.

П. Куліш активно підтримав правопис «Русалки Дністрової». Він активно пропонував фонетичний підхід до написання,але нового нічого не вніс, окрім того,що популяризував усе найкраще з нього і цим завоював симпатії галичан.

У 1873 році група українських учених,культурних діячів зредагували перший том «Записок південно-західного відділення Географічного товариства» (В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, П. Чубинський та ін.), де використали майже сучасний фонетичний правопис. На думку І. Огієнка, «вплив правопису цих «Записок» на правопис український безперечний і вплив цей був дуже корисний» [1, с.235]. Але такий прогресивний правопис швидко був заборонений у 1876 р. Так силою було припинено нормальний і послідовний розвиток українського писемного мовлення.

Спроби удосконалити правопису же за кордоном, у Женеві, зробив М. Драгоманов, але його нововведення (**ја** замість **я**, **је** замість **є** та ін.) не знайшли підтримки в Україні.

Ще одна спроба удосконалити наш правопис належить мовознавцеві Є. Желехівському, який у 1886 році видав «Малорусско-німецький словар», де й застосував фонетичні написання «Желехівка» не була якоюсь новиною, як стверджує І. Огієнко, але її активно підтримали в Україні, зокрема в Галичині й на Буковині.

Новий етап у розвитку правопису починається в період Української Народної Республіки, що продовжився в 20-х роках ХХ ст. Виникає потреба створення нової правописної системи, першого правописного кодексу, участь у якому взяв і саме І. Огієнко.

Як перший міністр освіти за часів Центральної Ради І. Стещенко доручив І. Огієнкові, тодішньому професорові Київського університету, скласти короткі правила українського правопису. Весною 1919 року Правописній комісії учений запропонував «Правила українського правописання». З цього часу й розпочинається становлення й розвиток правопису сучасної української літературної мови. «Правила» затвердили той правопис, що панував в Україні ще з 1905 й відображений у «Словарі української мови» Б. Грінченка.

Наступні етапи ставлення правопису, які докладно аналізує І. Огієнко, — академічний правопис 1920-1921 р.; академічна система українського правопису 1928 р.; новий академічний правопис 1945 р.

Особливий інтерес нашого сучасника викликає аналіз І. Огієнком академічної системи українського правопису 1928 р. [1, с.240-241]. Це саме той правопис, що став однією з причин припинення «українізації», призвів до трагічних подій в Україні в 30-х роках минулого століття, активно використовувався в еміграції і ліг в основу оновлення сучасного правопису.

І. Огієнко позитивно оцінює умови, що сприяли необхідності упорядкування кодифікації нового українського правопису й об'єктивно описує історію його створення.

Ураховуючи, що перша правописна система 1918-1921 створювалася наспіх і настав більш спокійний час, Академія наук і Народний комісаріат освіти доручили професорам А. Кримському, В. Ганцову й О. Синявському, залучаючи й інших мовознавців і навіть літературознавців (С. Єфремова), створити новий академічний правопис.

Автори правопису мудро поставилися до написання іншомовних слів, рекомендуючи спиратися на традицію й вимову цих слів, що панувала в Україні. І. Огієнко резюмує: «У коли б власне така засада була проведена в правопис, уся правописна система пішла б, була спокійною дорогою корисною для всього українського народу. Але не так сталося» [1, с.240].

І. Огієнко досить детально розповідає про те, які перипетії довелося пройти новоствореному правописові, що призвело до існування двох правописних систем української мови — в Україні і в діаспорі.

Пророчими виявилися слова І. Огієнка, висловлені ним у праці «Наука про різномовні обов'язки»: «У народа, що не став ще свідомою нацією, звичайно провадиться запекла боротьба за правопис, і в цій боротьбі вчені-мовознавці мають найменший голос» [2, с.21]. А ми додамо — боротьба і за мову, не тільки за правопис триває, на жаль, до нинішнього часу, хоч нація наша, особливо політична, активно формується.

Щодо означеного правопису, то найбільші дискусії викликали написання іншомовних слів. Відзначимо, що ця проблема стосується і новітнього сучасного правопису. Однак, на той час існували два підходи до вимови написання цих слів — східноукраїнський і західноукраїнський. Після довгих сперечань, як стверджує І. Огієнко, «правила чужоземних слів тут ще раз переробив напрямі на «галицьку» вимову» [1, с.240].

Дискусія, а згодом харківська правописна конференція 1929 р. фактично схвалила компромісний правопис, що узаконював складні і плутані правила написання іншомовних слів. Зрозуміло, що проти цього виступило українське

вчительство. Врешті, як ми знаємо, ця справа закінчилася заборорою правопису, а комісар освіти М. Скрипник мусив залишити свій пост.

І. Огієнко оцінює цей процес досить лояльно, констатує наявність двох правописів і необхідність вибрати один із них. Сам він надавав перевагу академічному правопису. Як підсумок, констатує вчений, «Школа чекати не могла, і О. Ізюмов від імені вчительства ще з 1931-го випустив свого правописного словника, опертого на східноукраїнський традиційний вимові й першій системі академії наук» [1, с.241].

Згодом скрипниківський варіант правопису запанував в еміграції, а академічний продовжував удосконалюватися, про що свідчать подальші пошуки його нормалізації. Йдеться про новий академічний правопис 1945 р., робота над яким тривала з 1942 р.

І. Огієнко в основному цей правопис оцінює позитивно, відзначаючи прагнення його розробників зберегти кращі традиції попередників. Але в новому правописі, на думку вченого, чітко простежувалася політика русифікації. «Про недостачі нового правопису 1945 р. не тут говорити, але про одну з них треба сказати, – це вигнання букви **Г** з нашого правопису, як то було й за царату... Це поспішна «евакуаційна» ухвала яких у новому правопису є чимало» [1, с.243].

Завершуючи огляд історії українського правопису, здійсненого І. Огієнком, відзначимо наукову цінність цього екскурсу, що дозволяє сучасним мовознавцям, учителям-словесникам, студентам по-новому оцінити процеси розвитку української мови та її правописної системи.

Стає цілком зрозумілою зусилля сучасної правописної комісії в часи незалежності України упорядкувати наш правопис, повернути історичну справедливість і позбавитися надмірної йому русифікації.

Нинішній правопис, побудований за фонетичним та традиційно-семантичним принципами, увібрав усе найкраще, набутою українською мовою й збережене нашими народом.

Цілком справедливі слова І. Огієнка: «Історія нашого правопису, як і історія розвитку літературної мови, ясно показує нам, що вони не для державного народу завжди були і є укладом двох сил у країні: наукових і політичних. Було це за давніх часів, ще виразніше стало за наших часів» [1, с.244].

Але часи змінилися, Україна стала незалежною і здійснює мовну політику, що відповідає прагненням народу, а отже, спрямовану на подальший розвиток української мови, що стала державною, й на удосконалення її правописної системи.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І.І. Історія української літературної мови / І.І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
2. Огієнко І. Наука про різномовні обов'язки громадян: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 72 с.
3. Український правопис / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; Інститут української мови. – К. : Наукова думка, 1997. – 240 с.

This article provides an overview of the history of Ukrainian spelling the material I. Ohienko work «History of Ukrainian literary language». Particular attention is paid to the retrospective analysis of Ukrainian spelling systems, the emphasis of certain stages of its formation and exceptional impact on the development of modern Ukrainian spelling.

Key words: literary Ukrainian, cathedral spelling, spelling formation and development of the system.

Отримано: 21.03.2017 р.

С. І. Поворознюк

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПЛІКАЦІЇ АВТОРСЬКОГО НАРАТИВУ В ІСТОРИЧНІЙ МОНОГРАФІЇ ІВАНА ОГІЄНКА «УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА ЗА ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ»

У статті досліджено сутність наративу як історично та культурно зумовленого способу осмислення автором світу і презентації індивідуально-авторської моделі певного його аспекту; а також охарактеризовано специфіку та розроблено типологію лексико-семантичних засобів експлікації авторського «Я» в історичній монографії Івана Огієнка «Українська церква за гетьмана Мазепи».

Ключові слова: наратив, авторський наратив, історичний наратив, індивідуально-авторська модель зображуваного, аксіологічна лексика, метафора, порівняння.

Питання вербальної структури оповідного тексту, особливостей позиціонування в ньому автора, що є предметом науки наратології, привертають значну увагу сучасних лінгвістів. Як відомо, основним у наратології є термін «наратив». На цьому етапі розвитку лінгвістики досить повно охарактеризовано поняття наративу, особливості наративної комунікації (Р. Барт [2; 1]), розроблено класифікацію типів автора-наратора (Ж. Женетт [5]), визначено теоретичні засади дослідження наративу в сучасній лінгвістичній парадигмі (Є. Новікова [8]), досліджено особливості здійснення наративного аналізу оповідного тексту (О. Селіванова [11], З. Шелковникова [16]), описано основні ознаки та закономірності функціонування історичного наративу (Х. Уайт [15]), а також з'ясовано специфіку наукового оповідного тексту з позицій наратології (Дж. Шімель [19]). Однак, наукових розвідок щодо дослідження специфіки авторського наративу на матеріалі українських наукових праць, зокрема, й наукової спадщини Івана Огієнка, що є важливим для розвитку саме української лінгвістики, досі не було. Це і зумовило необхідність ґрунтовного дослідження обраної теми.

Метою статті є дослідження найбільш продуктивних лексико-семантичних засобів експлікації авторського наративу, зафіксованих в історичній монографії Івана Огієнка «Українська церква за гетьмана Мазепи».

Мета дослідження зумовлює виконання таких завдань: 1) з'ясувати сутність понять «наратив», «авторський наратив», «історичний наратив»; 2) охарактеризувати типи та функції лексико-семантичних засобів вербалізації авторського «Я» в історичній монографії Івана Огієнка «Українська церква за гетьмана Мазепи».

Поняття «наратив» походить від лат. *narrare*, що означає *оповідь, розповідь*. Р. Барт зазначав, що «оповідь (наратив) долає національні, історичні й культурні бар'єри, вона присутня у світі, як саме життя» [2]. Це поняття характеризується самодостатністю, завершеністю «у вигляді висловлювання (чи тексту), яке містить уже визначені моральні орієнтири чи ціннісні аспекти» [6]. Наративи функціонують у вигляді посередників між особистими та узагальненими діями, тобто вони одночасно є моделями світу і моделями власного «Я» [4, с.38].

Автор (наратор) може виявляти себе в тексті оповіді експліцитно (відкрито вербально авторська самопрезентація) або імпліцитно (авторське «Я» експлікується приховано, за допомогою конотованих мовних знаків). «Наратор може володіти яскраво вираженими рисами індивідуальної особистості або ж бути безособовим носієм певної оцінки...» [17, с.71]. Різні варіанти репрезен-

тації авторського «Я» втілилися у класифікації типів наратора, запропонованій Ж. Женеттом: 1) гетеродієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації (оповідь ведеться від імені автора, який не є персонажем твору); 2) гетеродієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації (авторська оповідь про події, в яких він не брав участі); 3) гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації (оповідь ведеться від імені автора-персонажа); 4) гомодієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації (власна авторська історія) [18, с.332].

До наративних текстів лінгвісти зараховують як твори художнього стилю, так і наукового. Зокрема, на думку Дж. Шімеля, усі наукові праці є наративами, а успіх ученого значною мірою залежить від того, наскільки успішно він здатен донести свої думки до аудиторії [19]. Історичні наукові твори є найбільш придатними для репрезентації наративу, оскільки «на базі одних і тих самих подій може бути «написано» нескінченне число історій, різнити їх будуть пояснювальні конструкції, обрані особистістю як засоби інтерпретації власного досвіду» [3]. Один із найвідоміших теоретиків історичного наративу Хейден Уайт трактував історичний дискурс як вербальну структуру, виражену в наративній формі прозового дискурсу: «Ми не маємо безпосереднього доступу до минулого, а уявлення про нього є результатом різних процесів текстуалізації – пам'яті, усної традиції, писемних свідчень. Саме в цьому сенсі можна твердити, що аналіз історичних реляцій (як тих, що стосуються минулого, так і сучасних) базується на знанні того, що всі вони є різновидом письменництва» [12].

Отже, наратив можна визначити як спосіб осмислення автором світу, репрезентований у вигляді індивідуально-авторської моделі певного його аспекту в формі як художньої, так і наукової оповіді.

Серед наукових текстів найбільш повно розкриваються ідеологічні, суспільні та морально-етичні переконання автора саме в історичних працях, про що свідчить як власне добір фактичного матеріалу, так і ряд мовних засобів, що експлікують авторські оцінки. Однією з таких праць є історична монографія Івана Огієнка «Українська церква за гетьмана Мазепи». Ця наукова робота має досить складну історію написання. Так, початковою науковою розвідкою вченого щодо ролі Івана Мазепи у становленні та функціонуванні української церкви була його історична праця «Приєднання церкви Української до Московської», видана у Вінніпезі 1948 року. Поданий науковцем матеріал був сприйнятий неоднозначно тогочасною українською інтелігенцією, зокрема, представниками української діаспори в Канаді, оскільки діяльність гетьмана Івана Мазепи трактувалася в ньому, як зрадинська. Як зазначає М. Тимошик, найгострішою реакцією на цей твір І. Огієнка була праця історика Ореста Купранця «Виклятий гетьман Мазепа» [14]: «Дивно вражає, що ще сьогодні православний українець, і то митрополит Української православної церкви, так зневажливо й необ'єктивно висловлюється про гетьмана Мазепу і мало що не виправдовує російської анатемі. Та участь І. Мазепи у виборах митр. Гедеона не була така, як її представив І. Огієнко. Українську церкву передали Москві не гетьманський осавул І. Мазепа чи козацька старшина, але такі наше «малоросійське духовенство», бо воно, як каже сам Іларіон-Огієнко на іншому місці своєї брошури, «в своїй масі тягло до Московії». Отже, винуватити І. Мазепу і в запроданню рідної церкви – це грубе фальшування історії, потрібне хіба тим, що з якихось нерозгаданих причин недолюблюють Івана Мазепу» [7, с.27-28]. А оскільки Іван Огієнко мав намір долучити цю суперечливу працю до майбутньої історичної монографії «Українська церква за гетьмана Івана Мазепи», то робота над нею тимчасово була призупинена. Сама ж монографія, за задумом автора, мала складатися з двох частин із розділами: біографічної («Гетьман Іван

Мазепа») та тематичної («Мазепа як церковний меценат»). Однак, як зазначає М. Тимошик, «жоден з розділів цих частин не є викінченим. Загальна критична настанова автора щодо так званої промосковської політики гетьмана, яка відчутна в першій частині твору, ніби нівелюється колосальним позитивним зарядом другої частини, де своєрідними штрихами означена діяльність І. Мазепи як будівничого не лише українських храмів, а й Української держави» [14]. Ця наукова праця не була надрукована за життя письменника, вона залишилася у рукописному варіанті, а побачила світ аж у 2003 році.

В історичній монографії Івана Огієнка «Українська церква за гетьмана Мазепи» авторське «Я» реалізується у вигляді гетеродистетичного наратора в інтрадистетичній ситуації, що виявляється імпліцитно відповідно до вимог наукового тексту. Бінарність авторського ставлення до історичної постаті Івана Мазепи репрезентована у аналізованій праці як інформативно, за допомогою дібраних автором історичних фактів, так і через вербальні засоби, що проєктують авторську оцінку поданого історичного масиву, зокрема, лексико-семантичні одиниці мови. Оцінка як семантичний компонент слова – це закріплене у семантичній структурі слова оцінне значення, яке виражає ставлення мовного колективу або окремого індивіда до співвіднесеного зі словом поняття або предмета за схемою «добре» / «погане», «схвальне» / «несхвальне», «позитивне» / «негативне», «корисне» / «шкідливе» тощо [10, с.66]. Оцінка є засобом вираження інформації про певну цінність предметів та явищ з погляду відповідності чи невідповідності вимогам, інтересам, смакам мовця, передає його ціннісне ставлення, має об'єктивно-суб'єктивний характер, тобто втілює суб'єктивні уявлення про об'єктивний світ, і залежить від часу, в який вона створюється, автора мовлення, що висловлює через оцінку свої думки, почуття, смаки, соціально детермінованих норм, світосприйняття, світовідчуття, соціальних інтересів, моди, престижу тощо [10, с.61].

Найбільш продуктивним лексичним матеріалом, що репрезентує авторський наратив на матеріалі аналізованої монографії Івана Огієнка, є аксіологічно марковані одиниці, серед яких значну групу становлять іменникові лексеми. Ці мовні одиниці виражають різні типи авторської оцінки повідомлюваного, яка стосується ідеологічного, соціального, раціонального, культурно-естетичного та морально-етичного аспектів відображення фактів історичної реальності. Так, найчастіше авторське «Я» в аналізованій науковій розвідці продукує ідеологічну оцінку переважно з негативним семантичним полюсом: *Чи Мазепа скинув Самойловича? Частина вчених відповідає «так» і ставить це йому у вину, підкреслюючи інтриганство й москвофілство Мазепи* [9, с.29]; *Чи був Мазепа москвофілом, чи тільки дипломатично вдавав з себе такою, трудно на це відповісти. Але одне ясне й певне: гетьман вірно служив царю Петрові й заслужував у нього найвищу нагороду* [9, с.41]; *Руйнувалася Україна й від москалів – і то найдошкульніше* [9, с.33]; *Скрізь шукали мазепинців і цар видав наказ: не тратити дорогого часу на формальности та на листування – відразу нищити мазепинство з коренем...* [9, с.90]; *Цар Петро пильно шукав мазепинців серед духовенства та не находив їх* [9, с.90].

Разом з тим прихильне авторське ставлення до історичної постаті Івана Мазепи есплікується в монографії лексичними знаками ідеологічної оцінки з позитивною семантикою. При чому ідеологічно-марковані лексеми інтенсифікують ступінь своєї прагматичної сили за допомогою контактного зв'язку з емоційно-оцінними словами: *Безумовно, Мазепа був найвидатніший політик і дипломат свого часу* [9, с.47]; *Меткий, активний та зібний, він (Мазепа) був би найвидатнішою людиною, коли б тільки міг вільно працювати для своєї Батьківщини* [9, с.47].

Соціальна оцінка позитивного полюсу формується в досліджуваному матеріалі через виявлення поважного авторського ставлення до українського козацтва,

причому інтенсивність позитивнооцінного значення лексем підвищується шляхом використання синонімічного ряду *козаки – січовики – запорожці*: *Але життя не можна спинити, і Правобережжя, хоч і дуже поволі, але почало таки відживати. Польща потребувала козацтва* [9, с.33]; *За часу Мазепи Запорозька Січ увесь час була проти нього, пристаючи то до татар, а то й до поляків, бо була проти московської лінії гетьмана. Правда, січовики ніколи не були постійні в своїх переконаннях і часто змінювали їх на зовсім протилежні* [9, с.33]; *З наказу Москви гетьман Мазепа почав 1688 року ставити в степах над річкою Самарою «городки»-фортеці й заселявати їх утікачами-правобережцями. Запорозжці прийняли це як боротьбу з ними і весь час були проти Мазепи* [9, с.35].

Іменникові лексеми-репрезентанти соціальної оцінки, зафіксовані в науковій розвідці «Українська церква за гетьмана Мазепи», також виражають протиставлення за критерієм «свій» / «чужий», при чому «свій» завжди має позитивну семантику, а «чужий» – негативну, що відповідає як ціннісній шкалі українського суспільства, так і авторським світоглядним та життєвим орієнтирам: *Року 1702-го кошовий Січі Гордієнко вичитував Мазепі: «Такого небажаного гетьмана ще не було в нас. Перше був еси нам батьком, а тепер вітчимом»* [9, с.40]; *Польське виховання при королівському дворі наклало на Мазепу ознаки великопанські, які позосталися з ним на ціле життя і в його поведенні, і в його ідеології. Демократичне козацтво на ці ознаки дивилося скося й з підозрою, і на Мазепу тихо говорили: лях! В Україні це означало «зайда»* [9, с.27]; *Як тільки Мазепа став гетьманом, на нього зараз же посипалися у Москву чи до воевод безліч доносів, які не спинялися весь час його гетьманування. І в усіх доносах червоною ниткою було одне: Мазепа-лях задумує завести унію в Україні* [9, с.48].

До цієї групи належать і зафіксовані зразки негативно маркованих лексем, які у контексті набувають позитивного аксіологічного забарвлення. Наприклад, слово *сірома* у семантиці має негативний компонент, однак у авторському наративі Івана Огієнка вживається з конотацією співчуття, співпереживання: *Звичайно, обав Мазепа і за сірому, часом боронячи її від визиску й утиску нового панства, але це було мале – міцного заступництва за козацтво та селянство не видно було* [9, с. 35].

Імпліцитна самопрезентація авторського «Я» в аналізованій праці Івана Огієнка частково експлікується через лексико-семантичні знаки раціональної оцінки у вигляді опозиції «добре» / «погано»: *Власне, найбільшим нещастям гетьманування Івана Мазепи було повне і тепер уже остаточне роз'єднання українського панства з українським народом – поміж ними була викопана прірва, яка вже ніколи не засипалася* [9, с.36].

Серед іменникових лексем-експлікантів авторського наративу в аналізованому матеріалі зафіксовано й одиниці, що виражають схвальне авторське ставлення Івана Огієнка до культурницької діяльності Івана Мазепи, а отже, є знаками культурно-естетичної оцінки: *Справді висока освіта й любов до неї зробили з Мазепи щирого мецената культури й освіти свого часу, і таким він і увійшов до історії* [9, с.47]; *Справді, гетьман Мазепа все своє життя не переставав бути церковним меценатом – його будівля нових церков, направа старих, багаті дарунки або вклади церквам ніколи не спинялися* [9, с.54]; *Переказ цей дуже цікавий, бо він свідчить, що духовенство не втрачало пошани до Мазепи, як гетьмана, будівничого церков і все-таки молилося за нього* [9, с.58].

Лексико-семантичні знаки морально-етичної оцінки експлікують систему авторських соціально та індивідуально зумовлених моральних засад, в результаті проекції яких на поведінкові та діяльнісні характеристики Івана

Мазепи, формується їхня позитивна чи негативна семантика: *Мазепа сам не додержувався чесотної етики, легко зрадив і Дорошенкові, і Самойловичеві, а, скинувши останнього, заволодів і великим його маєтком* [9, с.95].

Авторський наратив у історичній монографії Івана Огієнка «Українська церква за гетьмана Мазепи» експлікується не тільки іменниковими лексемами, а й дієслівними. Однак, дієслова набувають функцій репрезентативу авторського «Я» переважно у конструкціях «емоційно-оцінний прислівник + дієслово», в яких вжиті автором прислівники конкретизують і підкреслюють значення дієслівних лексем, «перетворюють їх на експресивні факти мовлення» [13, с.259]: *Мазепа підступно запросив* Палія до себе, *арештував і видав* Москві [9, с.35]; *Богуславський полковник Самусь правдиво говорив* польському посланцеві, коли велися переговори із Семеном Палієм: *«Ми тоді тільки будемо вгодні королеві й Речі Посполитій, коли в нас по всій Україні від Дніпра до Дністра й угору до річки Случі не буде лядської ноги»* [9, с.42]; *Мазепа ґрунтовно перебудував* Київську академію своїм коштом 1704 року [9, с.76].

Виразними лексико-семантичними засобами експлікації авторського «Я» в історичному наративі є тропи. Х. Уайт зазначав, що «текст опирається на тропічну структуру, яка є пре-когнітивна, пре-критична й існує у свідомості історика, перш ніж постане твір. Тропи мають, на його думку, архетипальну натуру, є первісними по відношенню до функціонуючих на різних рівнях твору способів роз'яснення. Вони відіграють найважливішу роль у процесі «префігурації історичного поля» і вирішують питання селекції полів, котрі історик відбирає, щоб збудувати фактографічний сюжет» [12]. Виявити авторське емоційно-оцінне ставлення до викладених ним фактів у історичній розвідці І. Огієнка «Українська церква за гетьмана Мазепи» дозволяє використання таких тропейчних засобів, як порівняння, метафори та епітети.

Зафіксовані в монографії порівняння сприяють розширенню семантико-асоціативних меж контексту, і описувана історична реальність сприймається через призму оцінно-відчуттєвої індивідуальності автора. Такими є, наприклад, порівняльні конструкції, в яких чітко виразне розкриття негативних суспільних явищ і процесів пов'язане з порівнянням, в основі якого лежить оцінка природних реалій і типів ландшафту, з яким порівнюється об'єкт мовлення: *На цей час Правобережна Україна була обернена в мертву пустелю* [9, с.31].

Неповторно-індивідуальному оформленню аналізованого історичного наративу сприяє вживання авторських порівняльних семантичних конструкцій, які на основі аксіологічної лексики формують новий стилістичний і семантичний потенціал лексики: *У руках поляків позосталося тільки саме Полісся, цебто північна Київщина та західна Волинь, а все на південь і на південний захід було без населення. І в цій новітній пустелі було тільки два острови – це міста Немирів та Біла Церква, що не були поруйновані остаточно, і в них ще жили мешканці* [9, с.31].

Метафоричні конструкції експлікують в аналізованому матеріалі насамперед ставлення автора до реалій історичного та суспільного життя України за часів гетьмана Івана Мазепи, сприяють створенню переконливого, пропагандистського характеру історичного наративу Івана Огієнка: *Звістка про арешт гетьмана Самойловича і про Коломацьку раду, що обрала нового гетьмана, «ляха», скоро запалила всю Україну* [9, с.31]; *Уже саме це «обрання» Мазепи не ворожило добра й спокою Україні, яка з 1648 року, з часу повстання Богдана Хмельницького, стояла в огні* [9, с.31]; *Слава про Палія неслася по всій Україні, а це сильно не подобалося Мазепі* [9, с.43].

Продуктивними засобами експлікації авторського наративу в аналізованій праці є й епітети-презентанти ідейно-емоційної авторської оцінки діяльності

гетьмана Мазепи, що переважно характеризувалася семантикою несхвалення та осуду: *Коли на останку Мазепа закликав народ виступити з ним проти Москви, навчений покірності народ не зрозумів його й не послухався. І не виступив. Це був логічний вислід глибокої «татарської дипломатії» Мазепи* [9, с.41]; *Оцією безнаціональною церковною політикою й пояснюється те, що коли цар Петро в листопаді 1708 року сповістив усіх своїм маніфестом про «зраду» гетьмана, то духовенство легко відкинулося від Мазепи й прокляло його* [9, с.91].

Отже, індивідуально-авторська модель трактування українських історичних реалій за часів гетьманування Івана Мазепи, запропонована в історичній монографії Івана Огієнка «Українська церква за гетьмана Мазепи», спрямована на розкриття системи авторських життєвих і світоглядних настанов і здійснює інформативний та емоційно-оцінний вплив на реципієнта. Основними засобами експлікації аналізованого авторського наративу є оцінна іменникова та дієслівна лексика, зокрема, її ідеологічний, соціальний, раціональний, культурно-естетичний та емоційно-оцінний сегменти, а також такі засоби авторської індивідуалізації в наративному тексті, як епітети, порівняльні та метафоричні конструкції. Перспективність подальших досліджень полягає у необхідності детальнішого вивчення засобів експлікації авторського «Я» у художніх і публіцистичних працях Івана Огієнка.

Список використаних джерел:

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / [Р. Барт ; перевод Г. Косикова] // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.: Трактаты, статьи, эссе. – М. : МГУ, 1987. – 512 с.
2. Барт Р. Семиотика. Поэтика: Избранные работы / Р. Барт. – М. : Прогресс – Универсус, 1994. – 616 с.
3. Березко І.В. Наратив майбутнього як складова автонаративу та його місце у структурі розуміння та інтерпретації власного досвіду особистості [Електронний ресурс] / І.В. Березко // Актуальні проблеми психології. Психологічна герменевтика. – 2016. – №6 (2). – С. 90-105. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1797>.
4. Брокмейер И. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / И. Брокмейер, Р. Харраре // Вопросы философии. – 2000. – №3. – С. 29-42.
5. Женетт Ж. Фигуры : в 2 т. / Жерар Женетт. – М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. – 944 с.
6. Ісак Н.Ю. Наратив як засіб ідентифікації особи [Електронний ресурс] / Н.Ю. Ісак // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2006. – №52. – Режим доступу: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Issak.htm.
7. Купранець О. Виклятий гетьман Мазепа / О. Купранець. – Торонто, 1958. – 28 с.
8. Новікова Є.С. Теоретичні підвалини дослідження наративу в сучасній лінгвістичній парадигмі / Є.С. Новікова // Вісник ХНУ. Серія «Лінгвістична та лексикологія». – 2010. – №928. – С. 186-191.
9. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Розп'ятий Мазепа / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) ; [упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 348 с.
10. Равлюк С.І. Аксиологічна лексика і фразеологія художньо-публіцистичних виступів 90-х років XX століття : дис. ... канд. філолог. наук : спец. : 10.02.01 «Українська мова» / С.І. Равлюк. – К., 2003. – 209 с.
11. Селіванова О. Методи дослідження тексту в сучасній лінгвістиці [Електронний ресурс] / О. Селіванова. – Режим доступу: www.selivanova.net.
12. Соболь В. Сучасна наратологічна теорія та репрезентація історіографії [Електронний ресурс] / В. Соболь. – Режим доступу: www.ruthenia.info/txt/donvisn/t1/12.html.
13. Сучасна українська літературна мова: стилістика / [за заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.

14. Тимошик М. Еволюція творення образу Івана Мазепи у працях Івана Огієнка [Електронний ресурс] / М. Тимошик. — Режим доступу: journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1212.
15. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века / Х. Уайт. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. — 528 с.
16. Шелковникова З.Б. Нарративный поворот у лінгвістиці / З.Б. Шелковникова // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. — 2013. — С. 195-200.
17. Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. — М. : Языки славянской культуры, 2003. — 312 с.
18. Genette G. Figures III / G. Genette. — P. : Seuil, Points, 1972. — 368 p.
19. Schimel J. Writing Science / Joshua Schimel. — Oxford : Oxford University Press, 2012. — 221 p.

In the article the essence of the narrative was studied: as a historically and culturally conditioned way of author's understanding of the world and also as a way of individual author's model of presentation of the world. As well the specific of lexical and semantic ways of author's image explication in Ivan Ohienko's historical monograph «Ukrainian church at the hetman Mazepa's time» was described; their typology was worked out.

Key words: narrative, author's narrative, historical narrative, author's individual model of depiction, axiological vocabulary, metaphor, comparison.

Отримано: 16.01.2017 р.

УДК 82-3+821.161.2

Я. О. Поліщук

Київський університет імені Бориса Грінченка

УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕЯ (на прикладі творчого досвіду Михайла Коцюбинського)

Автор аналізує внесок видатного письменника Михайла Коцюбинського (1864-1913) в розвиток української ідеї. Письменник жив і працював у к. ХІХ – на поч. ХХ ст., тобто в переломний період розвитку національного руху. Він пройшов знаменні етапи еволюції – від народництва до модернізму та європеїзму. М. Коцюбинський був одним з тим поступових діячів, які прагнули забезпечити широкую модернізацію українського руху, розуміли роль у ньому молодшої інтелігенції. Його громадянська діяльність та літературна творчість є добрим прикладом такої далекоглядної позиції.

Ключові слова: письменник, національна культура, література, політика, європейська ідея, модернізм.

Ідея Європи в різні часи переживала різні стани розвитку: вона то зміцнювалась і виступала геополітичною доктриною багатьох держав, що творили солідарну позицію в питаннях розвитку суспільства й цивілізації загалом, то, навпаки, зазнавала поразки, перетворюючись на маргінальну ідею політичних теорій. Для нашої епохи ідея Європи є, поза сумнівом, однією з найбільш вагомих та популярних. Справа не тільки в тому, що саме європейський континент упродовж ХІХ-ХХ століть найактивніше розвивався та запропонував світові найбільш ефективні моделі цивілізації. Європа набула також неоціненного досвіду щодо вироблення засад співіснування різних суспільних, релігійних культурних ідентичностей, і цей досвід на сьогодні є найвищою мірою запотребований у світі.

В останні роки, з огляду на системну кризу, яку переживає Європейський союз, означена ідея знову зазнала проблематизації. Проте кризу можна сприймати не тільки як тушкову ситуацію, а також і як шанс, аби змінити систему мислення, аби модернізувати підходи й оцінки, аби переосмислити минулий досвід та винести з нього гідні уроки на майбутнє. Саме такий аспект кризи наголошують провідні аналітики, розглядаючи ідею Європи не як стан інтелектуального упадку, а навпаки – як привід до перезапуску певних інтелектуальних проєктів, що до сьогодні визначали обличчя цього континенту. Саме такий погляд пропонує, наприклад, один із провідних політичних діячів об'єднаної Європи Мартін Шульд. Він наголошує, що європейська ідея не має бути звернена тільки в минуле, адже її сутність апелює до майбутнього: ця ідея створює умови для вироблення нової, більш успішної та ефективної, моделі спільного існування багатьох народів та культур. Слід сприймати Європу, твердить М. Шульд, «передусім як обіцянку й надію для сучасності та кращого майбутнього. Саме тому, що ми переконані європейці, часом вказуємо на проблеми та гаряче дискутуємо про вади європейської спільноти» [18, с.11].

Дискусії про українську присутність в Європі точаться вже майже два століття – від часу перших романтичних тез до гострої полеміки, що розгорнулася в нашому суспільстві за останніх років. У цій історичній дискусії сказали своє вагоме слово провідні діячі українства – Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Михайло Грушевський, Іван Огієнко (Митрополит Іларіон), В'ячеслав Липинський, Микола Хвильовий, Василь Стус тощо. Кожен історичний період оновлює її актуальність, а кожне покоління українців добирає своїх вагомих аргументів, аби утвердити наш органічний зв'язок з Європою.

Письменник і громадський діяч Михайло Коцюбинський – характерна постать в українській культурі початку ХХ століття. Оскільки цей період у культурній історії був переломним, то й еволюція політичних та естетичних поглядів М. Коцюбинського засвідчує, наскільки важливий шлях було пройдено, наскільки змінилися ідеологічні орієнтири, наскільки успішно було засвоєно уроки минулого. Можна поставити питання й навпаки: виняткова постать М. Коцюбинського в контексті українського національно-культурного руху його часу показує, наскільки національній еліті не вдалося відповісти на виклики часу, консолідуватись та гідно репрезентувати національні інтереси в умовах революції 1917 року та наступних подій.

На межі ХІХ-ХХ століть серед українських діячів велись активні й різнопланові дискусії щодо шляхів розвитку національної культури. Основний предмет полеміки становить питання загумінкового (за інерцією підневільного стану в Російській імперії) чи європейського шляху розвитку. Полемічне напруження стосується головно двох проблем: завдань і статусу українства сьогодні, а також його перспектив та шляхів розвитку в майбутньому. Це відповідно провокує напруження й розходження поміж прихильниками традиційного народництва просвітянського стибу та революційних ідеологій, між «культурниками» та «політиками», а також між галичанами та наддніпрянцями, які по-різному уявляли модель України, спираючись на досвід чи то Австро-Угорщини, чи то Російської імперії. Важко знайти українського діяча, який би – більшою чи меншою мірою – не був заангажований у ці дискусії. Не був від них вільний і М. Коцюбинський, який брав активну участь і в публічних дебатах, і, що найважливіше, своєю практичною роботою на полі українства засвідчив розуміння пріоритетів сучасності. Позиція письменника була доволі своєрідною, що нерідко дивувало сучасників.

Лише із відстані часу можемо оцінити розважливість, делікатність та далекоглядність письменника у принципових питаннях розвитку українства. На

відміну від багатьох інших, він уникав однозначних та категоричних оцінок ситуації, хоч це зовсім не означає, що не розумівся чи не мав власних чітких поглядів на неї. Підхід, який засвідчив сам Михайло Коцюбинський, має кілька важливих ознак. Письменник не був прихильником радикальних ідей, хотів досягнути компромісу поміж різними групами впливу в тогочасному українському русі. Передусім важливо, що своєю позицією він прагнув консолідувати розрізнені сили інтелігенції, скерувати їх у корисне річище, а також – власним прикладом – показував програму служіння українській ідеї, засновану на відповідальності й зваженості, не на поверхових заявах чи гучній полеміці.

На початку двадцятого століття в Україні складається нове розуміння національної ідеї. Якщо виходити з відомої теорії націй Е.Д. Сміта, то слід констатувати, що ця ситуація мала нестійкий, переломний характер. Узагалі, формування української нації навряд чи можна віднести до типових моделей, описаних Е. Смітом: якщо в західній моделі нації провідне місце посідає закон і право, що інтегрують суспільство, то в Україні складалася символічна спільнота, яку об'єднували в одне ціле міфи, звичаї, традиції, культурно-історична пам'ять [13, с.20-21]. Проте цього недостатньо. На межі XIX-XX століть склалися певні умови для модернізації уявлень про національну спільноту, що особливо виразно проявляється після 1905 року [9, с.95-96]. Така модернізація була внутрішньою потребою українства, яку, щоправда, тогочасна еліта недооцінювала, тримаючись традиційних поглядів про сакральну єдність народу [9, с.252]. Не меншою мірою вона зумовлювалася зовнішнім тиском – імперською політикою Росії, що активно асимілювала українців. Тому на порядок денний виходить поняття «новітньої нації» [12, с.236], яке стає завданням до реалізації молодого покоління української інтелігенції цього періоду.

Традиційний погляд на українську культуру як культуру минулого, репрезентовану народними піснями та історичними легендами й оповідями про козаччину, слід було переглянути. Для успішного розвитку національної ідеї її необхідно було ґрунтовно переосмислити. Безумовно, роль художньої літератури в цьому процесі не можна недооцінювати, тим більше, що саме література була в Україні XIX століття найважливішим чинником національної консолідації. Однак на переломі століть українська ідея мала бути сформульована по-новому – ширше, універсальніше, у згоді з духом часу та вимогами політичного самовизначення націй, що ставали на порядок денний в європейських імперіях, які поступово підупадали. Принципової важливості набуває процес відкритості щодо різноманітних європейських контекстів. Таким чином, нова українська ідентичність постає в тісному й органічному зв'язку з європейською ідеєю, яка інтегрує тотожні процеси в різних країнах та етнічних середовищах континенту. Про таке її розуміння Р. Шпорлюк пише: «Факт виникнення нації на місці провінції чи окраїни, як це відбувалося з Україною в її взаєминах з Росією та Польщею, може бути визначений за таким показником, як ступінь самоусвідомлення цієї нації на ширшому міжнародному тлі, міра виходу її за рамки спільності, частиною якої вона вважалася раніше. Змагання за незалежність не викликає не прагненням відокремитися від ширшого світу; навпаки – воно мотивоване бажанням брати *безпосередню* участь у світових справах» [15].

Ідея Європи на межі століть також привертала увагу багатьох інтелектуалів. Її привабливість та сила впливу пов'язана з утіленням в життя ідеалів Просвітництва, зокрема свободи особи як базової цінності, а також об'єднання навколо громадянських свобод як системи цінностей. Політики покладали надії на майбутню інтеграцію Європи щодо безпеки та економічного розвитку. Досконалий вислід такої позиції представлено у праці Фрідріха Науманна «Середня Європа»

(«Mitteleuropa», 1915), де наголошувалося зокрема й на тривалому досвіді інтеграції європейських народів у минулому [11, с.50-53]. Діячі культури уявляли європейську ідею більш романтично, апелюючи до практики співжиття різних народів і культур у спільному цивілізаційному просторі. Також народжений у той час модернізм об'єднував митців різного етнокультурного походження, що рішуче бралися за оновлення естетичних форм у своїх національних культурах.

Михайло Коцюбинський, як мало хто з його сучасників, зазнав знаменної еволюції від народництва до політичного українства, причому цей перехід був поступовим та цілком свідомим. У ранній період він, очевидно, захоплювався ідеями служіння народові, поширенням освіти серед українського населення, займався активним вивченням народної мови та культури, спочатку на рідному Поділлі, а потім у Бессарабії. Про це свідчать і спогади, і ранні твори письменника, в яких виразно відбилися його народницькі симпатії. Однак уже в той час М. Коцюбинський бачив також обмежені можливості просвіти, вузькість ідеології народництва й усвідомлював, що цей рух може привести в глухий кут. В одному з ранніх віршів такий мотив звучить цілком ясно:

Кругом нас неправда, горе і бідота,
Аж серце стискає від гіркої муки,
А поміч подати – даремна турбота.
Розв'язаний розум – так зв'язані руки [6; I, с.286].

Перебуваючи в Бессарабії в 1892-1896 роках, М. Коцюбинський вступив до Братства тарасівців, що дало йому важливий досвід світоглядної зрілості. Це була організація радикальної молоді, яка продовжувала народницькі традиції, але разом з тим критично трактувала старе українофільство за пасивність та загумінковість. Братство ставило за мету національно-культурне відродження України, а його учасники називали себе «національно свідомими українцями» [14, с.260]. Не випадково ж і сама організація постала під час відвідання патріотичною молоддю могили Тараса Шевченка в Каневі: це був символічний жест, що означав успадкування Шевченкової мрії про вільну Україну [2, с.14]. Ідеї тарасівців були близькими до виробленого на той час світогляду Михайла Коцюбинського: він не лише носив український народний одяг, а й провадив просвітницьку роботу серед робітників та селян, писав власні твори для цієї мети, брався за переклади з інших літератур тощо. Через брак документів історія братства та участі в ньому М. Коцюбинського лишається неповною [7, с.79-81]. Характерно, що через кілька років стосунки колишніх братчиків розхолоджуються. Очевидно, для цього були не тільки причини політичного переслідування (організація була таємною та зазнала репресій, зокрема в Харкові), а й розбіжності в поглядах окремих діячів. Час показав утопічність ідейної програми тарасівців, та й охолодив їхній молодечий ентузіазм. Це помітно зокрема в листуванні Михайла Коцюбинського з учасниками братства (В. Боровик та ін.), де є взаємні нарікання та образи [7, с.81].

Зрілі переконання М. Коцюбинського проявилися в ХХ столітті, в чернігівський період його життя і творчості. Письменник вів активне листування з провідними українськими діячами – І. Франком, М. Грушевським, С. Єфремовим, Б. Грінченком, О. Кониським, Є. Чикаленком, А. Кримським тощо. У цих листах бачимо обмін думками щодо важливих проблем того часу. Також, що більш важливо, – і спроби виробити спільну позицію в умовах динамічної доби, яким був початок нового століття, особливо після революції 1905 року, коли царський режим дещо послабив переслідування українського руху й дозволив розвивати певні культурні ініціативи. Михайло Коцюбинський жваво цікавиться, як оцінюють поточну ситуа-

цію його кореспонденти. Він і сам має зважені погляди, хоча рідко вступає у відкрити дискусію, обмежується лише окремими зауваженнями чи натяками. У такій поведінці проявлялася делікатність його натури, а також ліберальність світогляду, що передбачала толерантне ставлення до думки інших, уміння слухати навіть опонентів.

На початку ХХ століття естетичні орієнтації М. Коцюбинського цілком пов'язані з європейськими течіями, що ставлять за мету радикально модернізувати мистецтво, наблизити його до індивідуального сприйняття, гуманізувати й відшліфувати у відтворенні різноманітних настроїв та психологічних станів. Фронтальна для модерністів тенденція «відродження індивідуалізму» [17, с.7] має в особі українського письменника палкого прихильника, а його найкращі новели є переколивими свідченнями людської психології, сприйнятої та описаної з індивідуалістичних позицій. Послідовна орієнтація Михайла Коцюбинського на європейських майстрів нового часу була принципово важливою позицією, що засвідчувала його розуміння ролі національної літератури в процесі консолідації національно свідомих сил тогочасного українства.

М. Коцюбинський не був політиком і не виявляв політичних амбіцій. Проте продовж тривалого часу він активну громадську роботу, чітко оприявнюючи свою патріотичну позицію. Як згадували сучасники, в Чернігові він був одним з найбільш впливових діячів українського руху, часто їздив до Києва на неофіційні зібрання, де виступав, брав участь у дискусіях, переконував у потрібності систематичної просвітянської роботи на національному полі. Це викликало високі оцінки С. Єфремова, Є. Чикаленка та інших [5, с.249], що вважали М. Коцюбинського перспективним політичним діячем, який у майбутньому відстоюватиме інтереси України в публічному житті. Після 1905 року, коли цей рух оформився в організацію «Просвіта», письменник мав тісну співпрацю з цим товариством. Із різних причин він не став політиком. Однак на своєму полі послідовно служив українській ідеї – як письменник, відповідально трактуючи роль художнього слова та його вплив на тогочасне суспільство.

Наведемо кілька прикладів, у яких виразно проявились поступові ідеї видатного письменника. На початку нового століття він (разом з М. Чернявським) ініціював створення альманаху «З потоку життя», який вийшов друком із певним запізненням, 1905 року. Ідея альманаху вирізняла його на тлі тогочасних книжкових видань: вона полягала в тому, щоб укласти твори з новою ідейно-змістовою та естетичною орієнтацією: зосередити увагу на філософських, соціальних, історичних та інших темах, відобразити «живі джерела життя» тощо. Тобто, програма нового альманаху мала би відповідати б духові нового часу і задовольняти смаки молодोї української інтелігенції. Прикметно, що ця ініціатива була сприйнята письменниками неоднозначно: одні відгукнулися схвально, зате інші розкритикували позицію упорядників, звинувачуючи їх у відступі від народницької платформи. Так, Борис Грінченко став у відверту опозицію, відмовившись від участі в альманасі та заявивши, що це «аристократичний» задум, який «пахне устрицями». Подібні закиди висловлював також одеський письменник та бібліограф М. Комаров, певні застереження мав Панас Мирний тощо. Лише час показав, що задум М. Коцюбинського та М. Чернявського не був антинародним, а навпаки, далекоглядним: вони вважали першочергово важливим повернути на свій бік молоду інтелігенцію, вселити в неї патріотичні почуття. Та разом з тим були свідомі, що старі українофільські підходи вже не популярні, тому слід шукати нового змісту української ідеї, не протиставляючи її ідеї ліберальній, європейській, а навпаки, інтегруючи їх.

Узагалі, ідеологічні розходження з Б. Грінченком, С. Єфремовим та іншими слугують добрим прикладом розуміння Михайлом Коцюбинським на-

ціональної ідеї, зокрема вміння бути непоступливим у принципах і одночасно толерантним в особистих стосунках та у визнанні спільних цілей. Так, із Борисом Грінченком його пов'язувала тісна співпраця в Чернігові, де обоє дуже активно займалися відродженням української культури та громадською роботою, так само обоє були переслідувані спецслужбами Російської імперії й зазнавали утисків за свою проукраїнську діяльність [4, с.383-385]. Уже на початку XX століття означилися принципові розбіжності Б. Грінченка та М. Коцюбинського щодо актуальних завдань українства: якщо перший лишався на традиційних засадах народолюбства й поступової праці для народу, то другий більше переймався потребою модернізації українського руху, його достосуванням до зростаючих вимог історичної доби. Перший вважав рушійною силою української ідеї простий народ, селянство, тоді як другий ставив на національно свідому інтелігенцію. Дискусії про різні шляхи розвитку національного руху проводилися ними й публічно, наприклад, на таємних зібраннях української еліти в Києві, де такі питання збурювали загальну увагу присутніх [5, с.249]. Треба, однак, застерегти, що М. Коцюбинський не переносив цих суперечок, так само, як і певних особистих непорозумінь, на рівень неприязні чи антагонізму. Він був переконаний у необхідності згуртування еліти навколо злободенних завдань українства понад усе. Через те в офіційних стосунках продовжував високо цінувати Б. Грінченка, вказувати на його безумовні заслуги й велику, жертвну працю для українства, яку той упродовж тривалого часу проводив. Крім того, ставав на захист товариша-письменника тоді, коли після 1905 року на нього чинився шалений тиск і коли на адресу Б. Грінченка звучали несправедливі звинувачення, зокрема в колі українських діячів.

У творчій практиці Михайло Коцюбинський виробив широкий погляд на проблеми українського суспільства. Він уже в 90-і роки XIX століття позбувся одностороннього сентиментального уявлення про народ, яке культивували в народницьких колах. Із цього погляду характерна новела «Лялечка» (1901), яку можна вважати програмним запереченням старої народницької ідеології, але разом з тим і позбужанням власних ілюзій письменника. Героїня цієї новели Раїса зображена то співчутливо, а то з іронічною насмішкою. Її життєва еволюція – типовий шлях поверхового народолюбства. Захопившись ідеєю народу й просвіти, Раїса спочатку вирішує присвятити життя благородній справі допомоги вбогим, але з часом таке життя здається їй нудним та цілком розчаровує вчительку, яка зближується з колишнім примонтом – сільським священиком, та, врешті, стає його дружиною. Шлях від примітивного народолюбства до самовдоволеного міщанства письменник відобразив з реалістичною точністю, завважуючи в ньому своєрідну логіку. Ще далі пішов він у повісті «Fata morgana» (1910), де цілком виразно розвінчав культ народу. Селяни, що піднімаються на повстання, в цьому творі зображені сліпою, непередбачуваною, стихійною силою, яка легко впадає в крайнощі, проте не вміє себе визволити, здатна лише на бунт і помсту. Письменник ставить проблему народу в ширший контекст, він не дає відповіді на складні питання, запропоновані самим життям, проте спонукає читача замислюватись над ними. Узагалі, творчість Михайла Коцюбинського зрілого періоду можна розцінювати як своєрідну програму української культури в переломному моменті її розвитку. Письменник утверджує передусім відкритість цієї культури, в межах якої зображує не тільки селян (традиційний погляд), а й інтелігенцію, буржуазію, духовництво тощо, спостерігає співіснування різних поколінь, різних світоглядів та ідеологій.

Те, що М. Коцюбинський фактично утверджував своєю творчістю, також пропагував у близькому колі однодумців та учнів. Як відомо, він збирав у своє-

му домі талановиту молодь Чернігова, яка вчилася літературній майстерності та обговорювала актуальні питання культури й суспільного життя. Через безумовний вплив письменника його візія українського руху була сприйнята й розвинена молодими авторами. Так, близький товариш і учень Михайло Могилянський чітко сформулював основну засаду української культури на сучасному етапі у статті, яку він опублікував у газеті «Украинская жизнь» (Москва). Ця стаття мала назву «Про культурну творчість» (1912) і окреслювала коло завдань національного культурного будівництва. Замість вузької й прагматичної програми дій, яку проголошували народники в 60-80-х роках XIX ст., М. Могилянський пропонує ширше й об'ємніше сприймати поняття національної культури. Він вважає, що літературна творчість має розвиватись у двох напрямках. Перший — це освоєння та «націоналізація» світової культури. Другий же напрям передбачає не тільки самостійну культурну творчість, а й узгодження національних потреб із світовим поступом [10, с.12-16]. Саме таку багатонапрявленість, зокрема цілеспрямовану орієнтацію на модерну європейську культуру, на передові ідеї свого часу, засвідчував своїми творами Михайло Коцюбинський.

У зображенні українства письменник виявив виважену позицію. Йому був чужий як сентиментальний культ народу, так і верхоглядне заперечення його ролі в історії. Михайло Коцюбинський тяжів у цьому питанні до розважливого компромісу. Характерно, що його погляди ближчі до світогляду молоді української інтелігенції тієї пори, ніж до світогляду його ровесників. В основі їх — амбівалентне ставлення до народу, сприйняття його водночас і як об'єкта, і як суб'єкта історичного поступу. Адже йшлося про те, щоб перетворити народ у націю, перейшовши необхідні етапи такої еволюції. Тому-то поняття народу викликало неоднозначне трактування. Як писав молодший сучасник письменника, провідний критик і публіцист молодого покоління, популярний автор часопису «Українська хата» А. Товкачевський, «народ — це не тільки гурт ограбованих, покривджених, поневолених осіб, гурт бідаків, яких можна і треба жаліти, це також і колода на дорозі свободної людини, мур, об який інтелігенція розбивала й досі розбиває собі лоби» [15, с.116]. Для такого розуміння проблеми народу не пасує ні культ, ані нігілістичне заперечення. М. Коцюбинський та його однодумці не зневажали народ, але прагнули шляхом освіти та освідомлення перетворити його в націю.

Своєю світоглядною й естетичною поставою Михайло Коцюбинський здобув чимало прихильників серед української інтелігенції. Він всіляко уникав гострих полемік, які часто розгорталися на початку XX століття з різних причин. Разом з тим М. Коцюбинський не був угодовцем, у принципових питаннях він виявляв послідовність та непоступливість. Замість декларувати проєвропейські, поступові, ліберально-демократичні погляди він планомірно втілював їх у творчості, яка стала новим словом в українській літературі та забезпечила їй сферу новаторських пошуків на покоління наперед.

Період творчої зрілості Михайла Коцюбинського накладається на етап динамічного розвитку українського руху в період від межі XIX-XX століть до Першої світової війни. Спостерігаючи різючі зміни в українському суспільно-культурному житті, письменник оцінював їх ентузіастично, але й виважено. Він бачив, як раптово почало утверджуватися культурне українство після 1905 року, коли цензурні заборони мови було нарешті знято, сам був учасником багатьох культурних ініціатив і мріяв про трансформацію національного середовища, його консолідацію довкола спільних цінностей. Разом з тим Коцюбинський був свідомий багатьох ризиків та невдач, яких зазнало українство на цьому етапі розвитку. Він також переконався, що свідомі українці становили не вельми впли-

вовий чинник серед загалу, вони були в «очевидном меньшинстве и не были в состоянии вывести украинский вопрос на острие внутренней жизни дореволюционной России» [9, с.252]. Романтична віра у відродження народу, у ясне майбутнє української культури поєднувалася у свідомості письменника з реалістичними оцінками конкретної історичної ситуації, в якій українці ще не були політично консолідованою спільнотою, здатною відстоювати свої інтереси.

Михайлові Коцюбинському вдалося приховати перед світом нелегкі сумніви та вагання, які, цілком зрозуміло, були присутні в його поглядах. Художні твори, які він публікував, були позначені ясною гуманістичною позицією автора, його палким сонцелюбством та оптимізмом, незважаючи на всі трагічні тіні, що нависали над людиною в тогочасний період революцій та воєн. Зрозуміло, сам він як людина й громадянин, переживав події свого часу не менш глибоко, ніж інші, і про це свідчать хоча б листи М. Коцюбинського та спогади близьких йому людей [8]. Однак у художніх творах тримався дистанції від безпосередніх вражень і прагнув дати узагальнену рефлексію людини свого часу. Недаремно сучасники, як правило, були солідарні щодо високої оцінки творчої діяльності Михайла Коцюбинського. Як заявляв М. Євшан, цей письменник був для нього втіленням мистецької гармонії, яку було досягнуто через подолання внутрішніх суперечностей, завдяки високій духовній самоорганізації. М. Коцюбинський «переборов у собі хаос, виховав у собі вищого, гармонійного чоловіка, силою волі придавив всяку нервовість, мелодраматичні зітхання та ефекти, одним словом, поборов неситу природу, а отворив нарозтіж двері, впустив багато простору, сонця, природи, і дав людині в своїх творах вільно віддихнути, натішитися гармонією слова, красок, рівновагою духа» [2, с.168]. Саме цими прикметними ознаками автор «Intermezzo» відрізняється від багатьох сучасних йому культурних діячів, які такої гармонії не змогли досягти, тим більше, не змогли її втілити у творчості.

У непростих суспільно-культурних умовах М. Коцюбинському вдалося піднести національну ідею й національну культуру на новий щабель розуміння, наповнивши ці поняття гармонійним змістом. Письменник органічно поєднав національну ментальність, яка так виразно проявилася в його новелах та повістях кінця XIX та початку XX століття, з європейською ідеєю, яка спонукала ширше й універсальніше трактувати національну ідентичність, а також надавала нового змісту національно-культурному рухові. Європейськість його творчої постави мала значний вплив на ідентифікацію творців української культури наступних поколінь – від Миколи Хвильового та Валер'яна Підмогильного до письменників-шістдесятників.

Список використаних джерел:

1. Гриценко О. Своя мудрість: Національні міфології та громадянська релігія в Україні / Олександр Гриценко. – К. : УЦКД, 1998. – 184 с.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
3. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика/ Микола Євшан. – К. : Основи, 1998. – 658 с.
4. Єсипенко Д. Колеги, опоненти: Декілька зауваг про особисті та творчі контакти Бориса Грінченка і Михайла Коцюбинського / Дмитро Єсипенко // *Studia Ukrainistica Posnaniensia*. – Poznań : Wyd. UAM, 2015. – Vol. III. – S. 381-386.
5. Єфремов С. Вибране: Статті, наукові розвідки, монографії / Сергій Єфремов. – К. : Наукова думка, 2002. – 756 с.
6. Коцюбинський М.М. Зібрання творів : у 7 т. / Михайло Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 1.

7. Коцюбинський Ю.М. М.Коцюбинський та «Братство тарасівців» / Юлій Коцюбинський // Наукові записки. — Чернівці, 1996. — Вип. 1. — С. 79-81.
8. Листи до Михайла Коцюбинського : у 4 томах. — Ніжин, 2002. — Т. IV.
9. Михутина И.В. Украинский вопрос в России (конец XIX — начало XX века) : монография / Ирина Михутина. — М., 2003. — 288 с.
10. Могилянський М. О культурном творчестве / Михаил Могилянський // Украинская жизнь. — 1912. — №4. — С. 8-16.
11. Науманн Ф. Срединная Европа / Фридрих Науманн // Геополитика: хрестоматія / сост. Б.А. Исаев. — СПб. : Питер, 2007. — С. 47-61.
12. Сміт Ентоні Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англійської П. Тарашука. — К. : Темпора, 2010. — 312 с.
13. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англійської П. Тарашука. — К. : Основи, 1994. — 223 с.
14. Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний ; пер. з англ. Ю. Шевчука. — К. : Либідь, 1991.
15. Товкачевський А. Утопія і дійсність (До характеристики української інтелігенції) : зб. статей з передмовою Миколи Євшана / Андрій Товкачевський. — К., 1911. — 120 с.
16. Шпорлюк Р. Імперія та нації (З історичного досвіду України, Росії Польщі та Білорусі) / Р. Шпорлюк ; пер. з англ.. — К. : Дух і Літера, 2000. — 354 с. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/sporl/sh09.htm>.
17. Nycz R. Język modernizmu. Prolegomena historycznoliterackie / Ryszard Nycz. — Wrocław : Leopoldum, 1997. — 330 s.
18. Schulz M. Skrzępowany olbrzym. Ostatnia szansa Europy / Martin Schulz ; przekład: Ryszarda Formuszewicz. — Warszawa : Muza SA, 2014. — 271 s.

The author analyzes Mykhailo Kotsiubynsky's (1864-1913) intellectual contribution into the process of development of the Ukrainian idea. The writer lived and worked in the late years of the XIXth — at the beginning of the XXth century. It means that writer was a witness of the critical events of that time and, what is more, he could be in the center of them. Kotsiubynsky experienced evolution of intellectual and society consciousness — from populism to modernity and Europeanism. Writer was one of the few progressive leaders who sought to provide a broad modernization of the Ukrainian movement and who understood the role of young intellectuals in those process. His public activity and literary work is a good example of such a promising position.

Key words: writer, national culture, literature, politics, the European idea, modernism.

Отримано: 27.02.2017 р.

Л. І. Починок

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДУХОВНІ ПОСТУЛАТИ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА В КОНТЕКСТІ РОМАНУ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ «АПОСТОЛ ЧЕРНІ»

У статті простежено послідовне і чітке проявлення духовних настанов митрополита Іларіона (Івана Огієнка) в ідеологічному і текстуальному просторі роману О. Кобилянської «Апостол черні». Акцентовано на паралелях у розумінні важливості патріотичного духовенства для розбудови української державності, що осмислюються в контексті євангельських істин та українських національно-визвольних змагань.

Ключові слова: священник, пастир, апостол, мораль, нація, мова, державність, національна самосвідомість, духовне піднесення, формування особистості.

Питання глибини осмислення реалій і викликів певної історичної доби у художніх полотнах письменників, що завжди заповнювало увагу літературознавців, критиків і культурологів, покликане до існування насамперед тим фактом, що українська культурна еліта – будителька історичної пам'яті та самосвідомості народу – традиційно перебирала на себе роль національного проводу.

До такого обов'язку і відповідальності почувалася причетною і Ольга Кобилянська, апологетка інтелігентського середовища, яка у своєму романі «Апостол черні» та й інших творах («Думи старика», «Через кладку», «Зійшов з розуму») порушує проблему державотворення і формування особистості інтелігента-державотворця, здатного зреалізувати доленосне для української нації завдання. Глибиною усвідомлення важливості національно-визвольних змагань та ідеї української державності письменниця перегукується з відповідними поглядами і переконаннями митрополита Іларіона (в миру – Івана Огієнка), свідомого представника українського політикуму й духовного проводу, що своїм душпастирським словом прищеплював українству високі патріотичні почування.

Тема національно-визвольних змагань і державотворення у прозі О. Кобилянської ніколи не ставала об'єктом уваги літературознавців, а «крамольні» твори задувалася переважно у негативно-критичному світлі. Ширше охопив замовчуваний спадок письменниці Н. Томашук [14], задіявши до наукового аналізу і «непопулярний» у радянському літературознавстві роман «Апостол черні». Проте лише на сучасному етапі розвитку вітчизняної і зарубіжної україністики дослідники мають змогу по-справжньому заглибитись у проблематику роману, осмислити авторську позицію письменниці, окреслити характерні риси її стилізового почерку. Серед праць на цю тему відзначимо студії В. Жили [4], І. Демченко [2], М. Крупи [8], Ю. Микосянчик [9], Л. Жижченко [3], О. Слоньовської [13] та інших дослідників. У цьому ряді праць загадаємо також і наш доволі ґрунтовний аналіз роману «Апостол черні» у дослідженні «Ольга Кобилянська: Знайома постать у новому ракурсі» [11].

У теперішній нащій студії зробимо спробу пошуку паралелей і перегуків громадянських позицій і переконань О. Кобилянської, проявлених у романі «Апостол черні», та моральних настанов Івана Огієнка, відбитих у численних проповідях та душпастирських посланнях митрополита Іларіона, одного з очільників національно-визвольних змагань українства у їх духовному вимірі. Саме в руслі таких міркувань хочеться передусім акцентувати на образі священика, який окреслює в романі О. Кобилянська, порушуючи тим самим проблему суспільного значення і ролі душпастиря, носія та поширювача норм християнської моралі, що втілює у собі вірець громадянського та етичного ідеалу.

Образ ідеального українського священика різбила і вдосконалювала письменниця протягом всієї своєї творчості, почавши роздуми над цим питанням ще у своїх юнацьких щоденниках і довершивши творчі пошуки в останньому романі «Апостол черні». Герой роману О. Кобилянської – священик Іван Захарій, як і митрополит Іларіон, Словом Божим і прикладом власного жертвованого пастирського служіння виховує своїх парафіян не тільки в любові до Бога і ближнього, а й у дусі відповідальності за долю рідного краю.

Письменниця завжди прагнула до створення ідеалу вищої, досконалої людини, що переважає оточення тонкістю своєї душевної, психологічної організації, висотою духовних запитів і моральних та інтелектуальних якостей в поєднанні з високими патріотичними почуттями. Такий ідеал О. Кобилянська намагалась втілити і в образі українського священика та шукала його рис і виявив серед свого найближчого оточення. Ще коли Ользі було 5-6 років, сім'я Кобилянських, проживаючи в Сучаві, зближується з родиною греко-католицького священика й відомого українського поета Миколи Устияновича (1811-1885). Саме в його домі, як згадувала пізніше письменниця, діти Кобилянських вперше поза стінами рідної хати почули українську мову і пісню [7, с.209]. Чи не з того знайомства зароджується і прагнення письменниці викристалізувати як зразок для наслідування тип-модель українського душпастиря.

Про священика Миколу Устияновича О. Кобилянська так пише у своїй автобіографії : «Достойний білоголовий поет Николай, на котрого зирналися ми, діти, а за нами й його парафіяни, мов на святого. Ніколи я не бачила в своєму дальшому житті нічого кращого, такого, що подобало майже на святого, поважнішого, достойнішого, як того чоловіка, що й досі стоїть у моїй душі як ідеал духовного отця...» [7, с.209]. Отож, цілком ймовірно, що саме греко-католицький парох Микола Устиянович і став прототипом образу отця Івана Захарія у романі Кобилянської «Апостол черні». Не випадково особа цього душпастиря асоціюється в уявленні центрального героя роману Юліяна Цезаревича з образом святого, адже саме таке враження справляла на письменницю постать М. Устияновича.

Та чи не таким і повинен бути, за євангельськими настановами, справжній жертвний служитель Христової Церкви. А настанови ці, що мають керувати життям душпастиря, заповідані верховним Священиком, Ісусом Христом, більш ніж конкретні і недвозначні: «Ви знаєте, що ті, що вважають себе за князів у народів, панують над ними, а їхні вельможі їх тиснуть. Не так буде між вами, але хто з вас великим бути хоче, – нехай буде він вам за слугу. А хто з вас бути першим бажає, – нехай буде всім за раба. Бо Син Людський прийшов не на те, щоб служили йому, але щоб послужити, і душу Свою дати на викуп за багатьох» (Мр. 10: 42-45); «Я – Пастир Добрий! Пастир добрий кладе життя власне за вівці» (Ів. 10: 11); «Візьміть на себе ярмо Моє і навчіться від мене, бо Я тихий і серцем покірливий» (Мт. 11: 29); «А коли обмив ноги вам Я, Господь і Вчитель, то повинні й ви один одному ноги вмивати. Бо то Я вам приклада дав, щоб і ви те чинили, як Я вам учинив» (Ів. 13: 14-15); «Оце Моя заповідь, – щоб любили один одного ви, як Я вас полюбив! Ніхто більшої любови не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх» (Ів. 15: 12-13); «Ви світло для світу [...] ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі. [...] Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!» (Мт. 5: 14, 16, 48); «Не можете Богові служити й мамоні» (Мт. 6: 24) [1].

Наслідуючи настанови свого Учителя, апостол Петро у посланнях до пресвітерів закликав: «...пасіть стадо Боже, що у вас, наглядайте не з примусу, але добровільно по-Божому, не для брудної наживи, а ревно, не пануйте над спадком Божим,

але будьте для стада за взір» (1 Петр. 5: 2-3) [1]. Він-бо добре пам'ятав непримиренне ставлення Христа до фарисеїв з їх лицемірством і корисливістю: «Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині – хижі вовки. По їхніх плодах ви пізнаєте їх» (Мт. 7: 15-16); «... за звичками їхніми не робіть, бо говорять вони, – та не роблять того! [...] Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, [...] назовні здається людям за праведних, а всередині повні лицемірства та беззаконня!» (Мт. 23: 3, 27-28); «Лицеміре, – вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як виїняти заскалку з ока брата твого!» (Лк. 6: 41) [1].

Ідею свідомої жертвовності священства відстоював і сучасний послідовник апостолів митрополит Іларіон, що потверджував свої переконання не лише палким словом душпастиря, а й усім своїм стражданням і подвижницьким життям патріота. Як слушно твердить Г. Сагач, митрополит «палко відстоює високе правне становище українського духовництва, яке завжди посідало привілейоване положення в українському суспільстві як його освічений стан, як будівничий клас Держави, як національне, авторитетне, народне явище в духовному житті українського суспільства, [...] надихає до жертвовного служіння Богу й Україні: «Наймиліша жертва для Господа – то служба ближньому, служба й усім ближнім – народові» [12, с.10, 12]. «Коли не вміємо служити Народові, – зазначає митрополит Іларіон, – вчимося від нашого найбільшого вчителя, – Самого Ісуса Христа. Найкраща служба Богові – це служба Народові!..» [5, с.2].

Великого значення надавав І. Огієнко і високій ролі духовенства у збереженні і розвиткові рідної мови, адже, на думку митрополита, «без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державності як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку і виявлення» [10, с.3]. Автор перекладу Біблії українською мовою вважав, що вкрай необхідне «дати українському народу можливість хвалити Бога на рідній мові й Святим Письмом підтримувати в ньому певність в його національній індивідуальності, вести його від темряви занепаду до світла самосвідомості, щоб і в храмі він бачив, що живе український нарід, що жити він може і жити буде» [15].

Когорту таких священників-патріотів, ідеальних пастирів людських душ і представляє герой роману О. Кобилянської «Апостол черні» – отець Іван Захарій. О. Кобилянська виводить образ о. Захарія за рамки суто родинних відносин і показує його насамперед як духовного наставника народних мас, вихователя свідомих громадян. Як і в інших своїх творах («Царівна», «Думи старика», «Ніоба»), в романі письменниця твердо обстоює необхідність релігії для народу, але нести «Христову науку» в народ, на її думку, має справжній «апостол черні», «апостол любові», який, за словами о. Захарія, «мусить бути і творчим духом моралі, серця і ума. Мусить ним справді наскрізь бути – не фарисействувати в користь особистих, егоїстичних цілей, нижчих від тої «черні», між якою живе і годується» [6, с.48].

Саме таким справжнім «апостолом черні» й постає в романі образ о. Захарія, який щедро розсіває християнські ідеї, запалює оточення задумами духовного, ідейного піднесення. Як цілком правдиво стверджує В. Жила, О. Кобилянська «змальовує його з симпатією, наділяючи прикметами скромності, простоти, глибокого розуміння психології мас народу та вмінням невимушеного спілкування з людьми» [4, с.70]. Добрий і мудрий душпастир не цурається громади, живе радощами і бідами своїх парафіян, добре знає їх повсякденні турботи, з відкритим щирим серцем і палким Христовим словом заходить в їх убогі хатини, подаючи мудру пораду і практичну допомогу. Отець Захарій був, як говорили про нього, «без лакеїства на матеріальні здобутки». Ці здобутки йшли у нього для «бідних, голодних у громаді, на шкільні книжки [...] на сирітську касу [...] для калік» [6, с.152].

Поважний і благородний «апостол любові», ім'я якого люди згадують з пошаною, дбає про моральне виховання своїх парафіян, їх освітній і культурний рівень. Найвищою метою праці та й усього життя цього священника було виховати із своїх покутівців «зразки культури». З вірадою говорить о. Захарій, що люди в його парафії «добрі і не без охоти до просвіти і організації», неохитно вірять, що зерно, яке засіває в їх душі, мусить колись само зійти. Жертовний, терпеливий і безкорисний, душпастир прагнув виховати нове покоління, яке дорожитиме християнськими ідеалами, житиме чесно, морально: «Викладав дітям під голім небом Христову науку, вчив їх любити і шанувати один одного, триматись з собою, [...] і поборювати брехню, хоч би яку дрібненьку» [6, с.46]; а будучи палким патріотом, підносив національну свідомість парафіян, вчив їх «за свою мову і права уступатися», «свою землю любити, ворогам не відступати, боронити, самим обробляти [...] ще й самим з неї добутки продавати» [6, с.120].

За своєю Покутівкою, парафіянами о. Захарій бачить Україну, увесь народ, його чесноти і вади, тож схилиючи молодого Цезаревича до богословських студій, переконує його в потребі натхнених священників, які мали б чистою євангельською правдою і наукою відроджувати душу українського народу. В думках цього поважного і далекоглядного пастиря відлунюють Шевченкові слова: «І день іде, і ніч іде. / І, голову схопивши в руки, / Дивуєшся, чому не йде / Апостол правди і науки?» [16, с.315]. Адже церква, віра, релігія, як справедливо зауважує Л. Білецький, тільки тоді «буде мати силу і авторитет в народі», коли «стоятиме на сторожі свободи народу, а не неволі, на сторожі Божої правди, а не зла, любові, а не ненависті, просвіти, а не темряви, єдності і повної згоди, а не розбрату і ворожнечі» [16, с.352]. А релігії поруч із просвітою і наукою у справі духовного розвою українського народу о. Захарій надає виняткового значення. «Наш простолюд, – говорить він Юліянові, – поки що лише *матеріал*, з якого повинен витворитися *народ*, а праця в цьому напрямку вимагає також сумлінних і просвічених душ пастирів» [6, с.50].

Будучи справжнім «апостолом народу», о. Захарій бачить у його масах не лише «чорнь», «простолюд», а помічає також і «глибини», «золото». «Глибінь» прийде сама, – твердить душпастир, – бо вона не «геній», як сказав Гете, а лиш *природа*. Подумайте про Шевченка, про Франка та інші наші глибини, що виїшли не з іншої верстви, як з «чорні» [6, с.49]. Але, щоб це золоте осердя народу, ці глибини могли розкритися вповні, треба просвіщати його, «почавши від тілесної культури аж до високого розвою його духовости» [6, с.49].

Досвідчений священник розуміє, що нужда, темнота, а основне – неволя, зоставила український народ далеко позаду інших високорозвинених культурних європейських народів, що мають свою державу, незалежне право на власний автотонний розвиток, на рідну мову, освіту. Але в той же час він свято вірить, що, хоч довголітня неволя і полишила на душі українського народу важкий карб, проте глибинне осердя тієї душі залишилось незламним, що за зовнішньою покірністю долі, апатичністю й байдужістю українця криється могутній внутрішній потяг до волі. А тому й усвідомлює, що на плечах патріотично настроєної національної інтелігенції лежить надзвичайно відповідальний обов'язок перед своїм народом – сприяти зростанню його самосвідомості, пробудженню його притаєної могутності, творчих сил, розкриттю його великих і глибоких вартостей, щоб він міг піднятися до найвищих висот духовного розвитку і дати якнайкращі плоди в скарбниці загальнолюдської культури й поступу. «Наш нарід є тою клавіатурою, – говорить о. Захарій, – з якої можна і мусимо добути звуки, що стали б з часом [...] мистецько викінченим твором» [6, с.48].

Як бачимо, О. Кобилянська у своєму останньому романі «Апостол черні» свідомо підходить до створення ідеального образу українського священика, що мав би неоцінений виховний потенціал і міг би стати достойним зразком для наслідування. Таким чином, цілком логічним видається заявлене нами твердження про перегук міркувань письменниці у цій площині з позиціями і переконаннями митрополита Іларіона щодо особи ідеального душпастиря.

Викладені у нашій студії судження посилюють необхідність і важливість продовження дослідницьких пошуків у цьому напрямку, зокрема і в плані осмислення паралелей і дотичних поглядів у сприйнятті й потрактуванні Ольгою Кобилянською та Іваном Огієнком безпосередньо самих ідейних засад українських національно-визвольних змагань.

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [перекл. проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1168 с.
2. Демченко І. «Апостол черні» Ольги Кобилянської як твір про українського священика / І. Демченко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 1999. – Вип. 58-59. – С. 97-100.
3. Жижченко Л. Проблема як фактор жанротворення в романі «Апостол черні» / Л. Жижченко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Слов'янська філологія. – Чернівці : ЧНУ, 2004. – Вип. 216-217. – С. 94-100.
4. Жила В. Роля християнських ідей в романі «Апостол черні» / В. Жила // Збірник на пошану Ольги Кобилянської / [за ред. О. Кисілевської-Ткач]. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1991. – С. 69-74.
5. Іларіон, Митрополит. Служимо своєму народові! (Слово Високопреосвященнішого Іларіона, Архієпископа Холмського й Підляського, на III-му з'їзді О.о. Деканів дня 10 лютого 1942 р.) / Митрополит Іларіон. – Холм, 1942. – 8 с.
6. Кобилянська О. Апостол черні : [повість] / О. Кобилянська. – Львів : Каменяр, 1994. – 243 с.
7. Кобилянська О. Про себе саму: Автобіографія в листах до професора д-ра С. Смаль-Стоцького / О. Кобилянська // Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади. – К. : Дніпро, 1982. – С. 206-219.
8. Крупа М. Апостол любові / М. Крупа // О. Кобилянська. Апостол черні. – Тернопіль : Збруч, 1994. – С. 5-11.
9. Микосянчик Ю. Українська інтелігенція в романі Ольги Кобилянської «Апостол черні» / Ю. Микосянчик // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 1999. – Вип. 58-59. – С. 93-97.
10. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 72 с.
11. Починок Л. Ольга Кобилянська: Знайома постать у новому ракурсі / Л. Починок. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2005. – 192 с.
12. Сагач Г. Гомілетика Івана Огієнка і сучасність / Г. Сагач // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський : К-ПДУ, ред.-вид. відділ, 2007. – Вип. IV. – С. 5-13.
13. Слоньовська О. «Крамольні проблеми» повісті «Апостол черні» Ольги Кобилянської / О. Слоньовська // Дивослово. – 2000. – №11. – С. 32-35.
14. Томашук Н. Ольга Кобилянська: Життя і творчість / Н. Томашук. – К. : Дніпро, 1969. – 237 с.
15. ЦДАВО України, ф.1072, оп.1, спр.26, арк.3-4.
16. Шевченко Т. Кобзар: / Т. Шевченко ; [редакція, статті та пояснення Леоніда Білецького]. – Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук в Канаді. Інститут шевченкознавства. Видання накладом Видавничої Спільки «Тризуб», 1954. – Т. IV. – 556 с.

The article traced the consistent and clear manifestation of spiritual guidance of Metropolitan Ilarion (Ivan Ohienko) in the ideological and textual space of novel «The Apostle of the mob» of O. Kobylyanska. The attention to parallels in understanding the importance of patriotic clergy for the development of Ukrainian statehood, which interpreted in the context of gospel truths and Ukrainian national liberation struggle.

Key words: priest, pastor, apostle, moral, nation, language, statehood, national consciousness, spiritual growth, identity formation.

Отримано: 03.05.2017 р.

УДК 811.161.2'25'06

Н. В. Пуряєва

Інститут української мови НАН України

БОГОСЛУЖБОВІ ПЕРЕКЛАДИ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті здійснено аналіз стратегії перекладу богослужбових текстів на українську мову І. Огієнка, його мету і головні перекладацькі завдання; простежено, як зазначені фактори вплинули на мову перекладу, вміщеного у виданні «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською» (Львів, 1922); докладно описано історико-культурний контекст і сам перебіг праці І. Огієнка над його першим богослужбовим перекладом, його вплив на подальший розвиток української перекладацько-богослужбової традиції.

Ключові слова: Іван Огієнко, богослужбовий переклад, літургійна мова.

Іван Огієнко відомий в історії української культури насамперед як перекладач на українську мову Святого Письма. Українські мовознавці присвятили чимало уваги вивченню мовної специфіки біблійного перекладу І. Огієнка, його ролі в історії становлення як сучасної української літературної мови, так і її церковно-релігійного стилю [1; 2; 7; 8; 18 та ін.]. Однак ідея дерусифікації Української Церкви, яку І. Огієнко послідовно втілював ціле своє життя, вимагала впровадження української мови також і в церковне богослужіння, а це у свою чергу потребувало здійснення титанічної праці з перекладу цілого корпусу богослужбових книг. Із властивою для себе відвагою братися за розв'язання найскладніших і наймасштабніших завдань І. Огієнко розпочав працю над літургійними перекладами і залишив по собі вагомe надбання: перекладені основні богослужбові тексти (всі богослужіння добового кола) і струнку наукову концепцію богослужбового перекладу, яку послідовно втілював у своєму перекладі. Перекладацька стратегія І. Огієнка в галузі богослужбових перекладів та спричинені нею мовні особливості зазначених текстів ще не були предметом мовознавчих студій. Нашим завданням є дослідити історію створення та публікації богослужбових перекладів І. Огієнка, вироблені ним перекладацькі засади (мета, завдання, адресат, прийоми перекладу), а також способи їх мовної реалізації. Аналіз спиратиметься на текст центрального в християнському літургійно-обрядовому комплексі богослужіння – Божественної Літургії святого Іоана Золотоустого, вміщений у виданні: «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав професор Іван Огієнко. Ч. I. Текст» (Львів, 1922). Тим більше, що загальна методологія перекладу, реалізована в ньому, за визначенням самого І. Огієнка, була застосована до всіх інших богослужбових текстів, які він перекладав [15, с.286].

Працю над богослужбовими перекладами І. Огієнко розпочав ще в 1918 р. як член-засновник Української Церковної Ради в Києві, співробітник

секції богослужбових книжок. У 1921 р. він отримав благословення від єпископа Кременецького Діонісія (Валединського) на переклади низки богослужбових відправ: Божественної Літургії св. Йоана Золотоустого, утрєні, вечірні, а також молитвослова, які опублікував 1922 р. у Львові в серії «Українська Автокефальна Церква», за що в 1924 р. отримав нагороду від Священного Синоду Православної Митрополії в Польщі. Згодом, у 1927 р. І. Огієнко став заступником голови Комісії для перекладу святого Письма й богослужбових книжок на українську мову при Святому Синоді Православної Церкви в Польщі, а в 1928 р. очолив Державну перекладацьку комісію при Міністерстві освіти у Варшаві [14]. Переклади І. Огієнка лягли в основу багатьох подальших перекладів УАПЦ, із незначними змінами ними користуються і дотепер [3].

Працю над перекладами, дорученими єпископом Діонісієм, І. Огієнко завершив у Львові, куди емігрував 1922 р. після поразки національно-визвольних змагань в Україні¹. Того ж таки року у Львові в друкарні Ставропігійського інституту, який попередньо отримав дозвіл на це від митрополита Шептицького [12, с.155-156], побачили світ поспіль три богослужбові видання професора: «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською» (Львів, 1922), «Свята відправа Вечірня і Рання мовою українською» (Львів, 1922), «Православний молитовник для початкових шкіл мовою українською і церковнослов'янською» (Львів, 1922)².

Тут же, у Львові ці тексти пройшли практичну апробацію: 26 березня 1922 р. з благословення митрополита А. Шептицького Божественна Літургія Іоана Золотоустого в перекладі на українську мову православного професора І. Огієнка вперше була відправлена в греко-католицькій церкві Преображення Господнього [4].

Важливо відзначити, що над остаточним редагуванням зазначених богослужбових перекладів І. Огієнка працювали також інші особи. Ще в 1921 р., перебуваючи на посаді міністра віросповідань УНР, він звернувся до митрополита А. Шептицького з проханням скликати у Львові спеціальну перекладацьку комісію, а також особисто взяти участь у редагуванні його перекладу: «Коли мої тексти будуть цілком закінчені, то я хочу перед друкуванням подати їх на розгляд компетентним людям. Чи не укажете, Ваше Преосвященство, таких осіб? Особливо потрібний добрий знавець богослужбової грецької мови. А може й Ваше Преосвященство не зрікся б проглянути деякі переклади?» [13, с.88-89].

Засідання такої комісії за дорученням Шептицького організував о. Йосиф Боцяня³, і вже 15 вересня 1921 року⁴ комісія «знавців грецької мови» розпочала роботу у Львові.

¹ Сприянням митрополита УГКЦ А. Шептицького протягом 1922-1926 рр. І. Огієнко працював тут на посаді викладача української мови Жіночої вчительської семінарії.

² Всі три видання містили передмову та благословення владика УАПЦ, єпископа Кременецького Діонісія (Валединського).

³ Див. лист до Й. Боцяня від 30.07.1921: «Переклад Літургії св[ятого] Іоана Золотоустого я цілком покінчив і переклад мій чекає розглядення спеціалістами. Ви ласкаво обіцяли мені скликати відповідну комісію для розгляду його, і тепер я звертаюся до Вас, Високодостойний Владико, з ширим проханням здійснити свою ласкаву обіцянку як найкорше. Я такої думки, що Комісія за 5 засідань, певне, закінчить всю роботу, а тому на час засідань цієї Комісії я міг би прибути до Львова. Коли ж Ви не вважатимете можливим розглядати комісійно, а кожний з окрема, то я пришло Вам рукопис, і Ви уже робіть з ним, що знаєте. Але краще перший спосіб, бо і я бажав би «боронитися» перед Високодостойними членами Комісії [13, с.101].

⁴ Про це свідчить лист до прем'єр-міністра УНР А. Левицького від 12.09.1921: «У Львові з 15 вересня розпочне свою працю Комісія по перекладу Письма Святого і богослужбових книжок на українську мову, зза чого мені потрібно їхати до Львова. Ласкаво прошу, пане Прем'єре, дозволити мені командировку на сім день...» [13, с.117].

Крім того, ще до її скликання рукопис розглянули письменник Модест Левицький, поет і перекладач із західноєвропейських мов Володимир Самійленко, міністр УНР, учений-політолог Отто Ейхельман, голова Ради міністрів УНР, філолог за освітою В'ячеслав Прокопович, а також протоієрей Арсеній Бордюговський і настоятель Володимир-Волинського кафедрального собору УАПЦ, перекладач богослужбових текстів протоієрей Петро Табінський¹. Крім того, до редагування тексту долучився уже згадуваний греко-католицький священник Йосиф Боцян².

До публікації перекладу богослужбових текстів І. Огієнко підійшов надзвичайно ґрунтовно, намагаючись поставити перекладацьку діяльність на методологічну основу. Убачаючи у своїх перших спробах лише матеріал для подальших удосконалених перекладів³, він доповнив видання широкими коментарями й примітками. У другій частині видання – «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. Ч. II: Пояснення до тексту» (Львів, 1922) – Огієнко також докладно сформулював засади своєї перекладацької стратегії, запрошуючи небайдужих до осмислення, виправлення та доповнення запропонованої концепції богослужбового перекладу. Згодом майже в повному обсязі (з незначними змінами) цей розділ побачив світ як окрема праця, відома під назвою «Методологія перекладу Святого Письма і богослужбових книг на українську мову» (Варшава, 1925).

Перша методологічна засада, обґрунтуванню якої Огієнко присвятив чимало уваги, була проблема вибору оригіналу для перекладу. Він категорично наполягав на доцільності і правомірності здійснення літургійних перекладів лише і тільки з *грецького оригіналу*: «...треба пильнувати, щоби переклади наші були дзеркалом оригіналу, традиційного на Україні оригіналу грецького» [17, с.9]. Однією з найвагоміших причин відмови від церковнослов'янського тексту було те, що він, на думку І. Огієнка, містить чимало неточностей і помилок, а це створює загрозу їх дублювання в українському перекладі [17, с.4-5; 10, с.5-8].

Зазначимо, однак, що листування Огієнка тих років свідчить, що, очевидно, за браком відповідних текстів, перекладав він все ж таки з церковнослов'янського тексту, лише згодом здійснивши звірку з грецьким. Так, зокрема, в листі до о. П. Табінського від 16.08.1921 він зауважує: «Перша робота, – перевіркою по грецькому оригіналу Літургію Іоанна Золотоустого, яку я вже закінчив перекладом і в скорому часі збираюся друкувати. На це піде три дні, при умові не виходити з помешкання» [13, с.109]. У листі до А. Шептицького перекладач так коментує свою працю: «Я дуже багато працюю тепер над перекладами Служб Божих на українську мову. Вже переклав Утреню, Часи і Літургію, закінчую Вечірню. На працю свою дивлюся як на підготовчу, – всю свою роботу маю перевірити в *грецьких текстах* і спізніше видрукувати лише як матеріал для відповідної будучої духовної Комісії» [13, с.88].

Крім того, з листів професора довідуємося, що він також використовував для зіставлення і уточнення окремих фрагментів літургійні переклади іншими мовами: німецькою, польською, латинською. Так, у листі до митрополита А. Шептицького він просить надіслати йому відповідні тексти: «Щиро прошу Ваше Преосвященство дати мені матеріяли тексти Служб Божих, які тільки маєте. (Ви пишете про латинський, німецький, французький і польський). Я маю лише переклад Літургії

¹ Пор. у листі до П. Табінського (від 08.09.1921): «Мій переклад Службника зараз розглядає комісія фахівців, знавців грецької мови. Вже розглядали – М. Левицький, В. Самійленко, О. Ейхельман і В. Прокопович. Пришлю ще на розгляд і А. Бордогівському і Вам [13, с.116].

² Про це свідчить лист до нього І. Огієнка від 03.10.1921: «Дозвольте листом оцим сердечно подякувати Вас за всю ту працю велику, яку Ви понесли, щиро проглядаючи перекладену мною Службу Божу» [13, с.120].

³ Пор.: «На працю свою дивлюся тільки як на матеріал, потрібний Всеукраїнському Церковному Соборові для вироблення більш-менш сталого українського богослужбового тексту» [17, с.25].

Я. Головацького на німецьку і польську мови 1868 р. Дуже прошу про тексти грецький, український (по молитовниках) і польський. Як що Ви дасте відповідне поручення Львівській Духовній Семинарії, щоб мені ці книги видали на руки, коли я заїду до них, або прийшло когось, то буду сердечно Вас дякувати» [Там само].

Із таким же проханням у 1921 р. із Тарнова Огієнко звертався до греко-католицького священника о. Йосифа Боцяна: «Для закінчення своєї праці я дуже потребую: 1. Грецьких текстів усіх служб. 2. Часослов і октоїх грецький і слов'янський (київського видання). 3. Псалтир, грецький текст. 4. Словники грецькі і слов'янські до Нового завіту (Zorella маю). 5. Переклади служб Божих в різних мовах. 6. Розвідки над текстом Божих. 7. Служебник слов'янський, київського видання (від 20.06.1921) [Там само, с.92].

Проте, незважаючи на вище окреслену перекладацьку позицію, Огієнко опублікував свої богослужбові переклади *старокириличним шрифтом*. Цілком можливо, що перекладач дослухався поради протоієрея А. Бордюговського, який напередодні опублікування перекладу писав йому у листі: «... остаточне видання «Молитовника» dokonче треба надрукувати церковно-слов'янським шрифтом, бо зі свого особистого досвіду знаю, що значна більшість наших простих людей більше дає уваги молитовникам церковно-слов'янського друку, аніж т[ак] зв[аного] «гражданського» друку» (лист від 28.06.1921) [6, с.158]. Як би там не було, цей прийом засвідчує виразний намір Огієнка бодай візуально пов'язати свій переклад із авторитетним, традиційним, сакралізованим церковнослов'янським текстом.

Звичайно, І. Огієнко не заперечує важливості певної орієнтації на церковнослов'янський текст як такий, що століттями уживався в Українській Церкві, хоч і відводить йому лише коригувальну роль. На його думку, «поклавши в основу перекладів текст грецький, все-таки мусимо до певної міри держатися й тексту слов'янського, як прийнятого для церковного вжитку, особливо там, де він вірно відбиває свій грецький оригінал» [10, с.9]. При цьому перекладач диференціює для себе міру наближення українського тексту до церковнослов'янського оригіналу залежно від місця перекладуваного фрагменту в композиції літургійного дійства і способу його виконання. Так, тексти, що виконуються наспівно і виголошуються вголос, він радить максимально наближати до церковнослов'янського прототипу: у першому випадку з потреби адаптувати переклад до церковної музики, створеної під церковнослов'янський текст, у другому – враховуючи фактор призначеності вірних до церковнослов'янського звучання виголошуваних текстів. У богослужбових фрагментах, які промовляються священником потику, Огієнко радить «бути вільним і дотримуватися лише вимог української мови» [17, с.7-8]. Однак, зауважує перекладач, такий підхід стосується лише лексики, синтаксис («складня») в усіх без винятку типах текстів, на його думку, має бути лише українським [Там само, с.8].

Другою принциповою перекладацькою засадою І. Огієнка є націленість на дотримання законів мови, на яку здійснюється переклад: «...переклад наш має відповідати якнайближче й духу української мови як в окремих виразах, так і в складні» [10, с.9]. Цим він протиставляє себе попереднім, а зокрема і Кирило-Мефодіївській, перекладацьким традиціям, в яких: «перекладчики з єврейського, – і грецькі, а за ними й слов'янські – робили переклади *дослівно*, і часто *не передавали особливостей своєї мови*, зате буквально дотримуючись оригіналу» [Там само, с.12], і прямо говорить про необхідність послідовного нівелювання в українському перекладі рис іншомовних джерел та перекладацьких фільтрів богослужбового тексту: *грецизмів, гебраїзмів* (у богослужбових фрагментах, що походять із Псалтиря), *церковнослов'янізмів*: «Перекладчики богослужбових текстів на слов'янську мову, перекладаючи дослівно, занесли в свої переклади дуже багато цих гебраїзмів та геленизмів, які часто не тільки затемнюють розуміння тексту, але тим самим і понижують молитовний настрій людини нашого часу. Звичайно, перекладаючи на українську мову, ми повинні

опустити, розв'язати всі ці чужі нашій мові вирази. Жидівський чи грецький стиль хай лишається собі при оригіналах, жива ж українська мова знає тільки один стиль, одну складню – українську» [Там само, с.13-14].

Слідуючи цій настанові, Огієнко здійснює в перекладі, зокрема, такі трансформації семітизмів, передані в грецькому, а відтак церковнослов'янському перекладах шляхом калькування семітських граматичних форм: форми мн. заміняє формою одн.: **на небесѣхъ** – на *небі*, **слава въ вышнихъ** – слава на *висоті*; форми найвищого ступеня порівняння у формі повторення іменника в род. в. мн. заміняє прикметником-суперлятивом: **небеса небесъ** – *найвище* небо; **св та св тыхъ** – *найсвятіше* місце; іменник род. в. у ролі атрибутива – прикметником («українська мова його не терпить, – вона любить тут прикметника»): **во вѣки вѣковъ** – во віки *вічні*, тогдa благоволиши жертву правды – тоді будеш вдоволеній жертвою *справедливою*, царю славы – цар *славний*, **на престол славы царстві Твоего** – на *славнім царскім* престолі Твоім [10, с.14-15]; лексеми з абстрактною семантикою заміняє на лексеми з конкретною семантикою, усуваючи притаманну семітським виразам образність: **вс ка плоть** – кожний *чоловік*; **Бже дѣхъвъ и вс кѣа плоти** – Боже *духів і всіх людей*; **рогъ спасеніа** – *спасення сила*; **предъ лицемъ людем** – перед *людьми* [10, с.21].

Проте, незважаючи на задекларований намір дотримуватися церковнослов'янського тексту, перекладач, як можна помітити, максимально уникає церковнослов'янської лексики, навіть узуальної, пор:

Цсл.	І. Огієнко
миръ	<i>спокій</i> [16, с.23]
приснѣ	<i>завжди</i> [16, с.6]
благіи	<i>добрий</i> [16, с.5]
правда	<i>справедливість</i> [16, с.45]
истина	<i>правда</i> [16, с.5]
плоть	<i>тіло</i> [16, с.76]
благодать	<i>ласка</i> [16, с.25]
милость	<i>ласка</i> [16, с.29]
благослови	<i>хвали</i> [16, с.30]
блаженъ	<i>щасливий</i> [16, с.31]
обратъ	<i>взір</i> [16, с.37]
мирніи	<i>спокійні</i> [16, с.25]
благати	<i>просити</i> [16, с.7]
благодарити	<i>дякувати</i> [16, с.48]
оглашенніи	<i>хто, готується до хрещення</i> [16, с.45] та багато ін.

Зуважимо, що перекладацька позиція І. Огієнка базувалася на переконанні, що українізація богослужбового обряду УАПЦ у ХХ ст. не є революційною інновацією, а радше справою *повернення* до давньої традиції Української Церкви¹. Одна з його культурологічних праць, яка мала обґрунтувати цей процес, так і на-

¹ Пор.: «Домагаючись певних реформ і змін у церкві, ми не можемо назвати це «українізацією» церкви. Ні, це не українізація; ми нічого не українізуємо, новин ніяких не заводимо, бо все це цілі віки мали, нам тільки відібрали його... Ми домагаємось лише самого простого: повернути церкву нашу в той стан, якою вона була колись, до з'єднання з церквою московською; ми хочемо тільки вивести з церкви своєї те чуже, що силою було припинено нам... Це не «українізація церкви, це тільки «розмосковлення» її» [11, с.89].

живається «Мова українська була вже мовою Церкви. Нариси з історії культурного життя Церкви української» (Тарнів, 1921). У ній автор намагався довести, що специфіка засвоєння християнської традиції українською культурою з самого початку полягала в прагненні до рідномовної та, що більше, – *живомовної* рецепції її текстової спадщини, розквіт якої припав на XVI-XVII ст. (поява під значним впливом протестантизму українськомовних проповідей, перекладів Євангелія, учительних Євангелій, катехизмів тощо) [11]. Мало того, у праці Українська мова як мова богослужбова І. Огієнко прямо стверджує: «Два віки – XVI і XVII – на Україні в церкві вже вживалося живої української мови» [9, с.117].

Таким чином, І. Огієнко прагне наголосити, що здійснює богослужбовий переклад на мову, яка вже має тривалу традицію перекладів християнських текстів і вираження специфічних християнських понять. У своїй програмовій праці «Методологія перекладу...» він зауважує: «...наша українська богословська термінологія існує вже з XVI віку. За віки XVI-XVII-XVIII на Україні написано дуже багато поважних богословських праць, з своєю рідною богословською термінологією. *Звичайно, при перекладах ми мусимо користати з цієї нашої традиційної термінології, часом дуже влучної*» (виділення наше. – Н.П.) [10, с.25].

Тому, здійснюючи переклад із грецького оригіналу, в пошуках прецедентів розв'язання окремих перекладацьких завдань, крім церковнослов'янського тексту, для зіставлення Огієнко широко залучає староукраїнські переклади релігійної літератури, зокрема такі пам'ятки: Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 рр., Новий Завіт у перекладі В. Негалевського 1581 р., Волинське Євангеліє 1571 р., Учительне Євангеліє 1616 р., Львівський Тріодіон 1664 р., Псалтир XVI ст., Літківське Євангеліє 1595 р. та ін. При цьому в усіх випадках наявності в цих пам'ятках такого варіанту перекладу, що відрізняється від церковнослов'янського, він надає перевагу саме йому. Таким чином, переклад І. Огієнка містить прямі лексичні паралелі із зазначеними пам'ятками. Пор.:

Лексичні паралелі з Новим Заповітом В. Негалевського 1581 р.

Цсл.	В. Негалевський	І. Огієнко
насоуцнѣи	повсехденний	<i>щоденний</i> [17, с.28]
встави	ѡусти	<i>відпусти</i> [17, с.29]
долги	грѣхи	<i>гріхи</i> [17, с.29]
такѡ	бо	<i>бо</i> [17, с.29]
должникѡмъ	виноватцям	<i>винуватцям</i> [17, с.29]
такѡ на небесѣхъ и на земли	такѡ в небе, так і на землі	<i>як на небі, так і на землі</i> [16, с.28]

Лексичні паралелі з Пересопницьким Євангелієм 1556-1561 рр.

Цсл.	Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 рр.	І. Огієнко
бл҃гін	(учителю) добрыи	<i>добрий</i> [17, с. 30]
во вѣки вѣкѡвѣ	на вѣкы вѣчнѣи	<i>на віки вічні</i> [17, с. 27]
нынѣ (всегда, нынѣ и присно)	теперь	<i>тепер</i> [17, с. 27]

Пор. також вибір перекладача на користь відмінної від церковнослов'янської лексики, продиктований слововживанням зазначених пам'яток: *благодать* – *ласка*, *милость*: *ласка* – Псалтир XVI ст., Учительне Євангеліє 1616 р., «Поученіє» Л. Зизанія 1618 р., Новий Завіт В. Негалевського 1581 р., Тріодіон, Львів 1664 р.; *милость* – Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 рр.

[17, с.32]; **присно** – *завжди*, оскільки **завжды** містить Учительне Євангеліє 1616 р., Псалтир XVI ст., Львівський Тріодіон 1664 р. [17, с.27]; **истина** – *правда*, як у Псалтирі XVI ст. [17, с.27] тощо.

Як на своїх попередників на ниві перекладу Огієнко вказує також на старо-українських книжників П. Беринду і Т. Земку: «...ми мали вже частину церковних книжок в перекладі на українську мову; напр. р. 1627-го Печерська Київська Лавра видрукувала («Тріодь Пісна») так звані «Синаксарі» українською мовою в перекладі славних богословів Памви Беринди та Тарасія Земки; хиба ж ми не мусимо використати цей переклад Синаксарів, що вже вільно читався в нашій Церкві?» [10, с.11]. Ми наводимо ці міркування перекладача не випадково, оскільки аналіз лексики літургійного перекладу І. Огієнка 1922 р. демонструє, що він містить лексичні паралелі і зі словником П. Беринди, пор., зокрема: **мирный**: *спокійний* [5, с.64], **благій**: *добрий* [5, с.7], **благодаре́ніе**: *д ковання* [5, с.7], **благъ**: *ласка* [5, с.8], **плоть**: *т'їло* [5, с.83], **правда**: *справедливість* [5, с.91], **истинна** (!): *правда* [5, с.50], **блженный**: *щасливий* [5, с.10] та ін.

Адресатом своїх богослужбових перекладів І. Огієнко вважав не просто український народ, а *простий народ*. Тому він ставить собі за мету не лише максимально упрости текст літургійні тексти розумінню простого народу, а й відобразити в них динаміку народного слововживання. Це не суперечить загальній мовній концепції Огієнка, для якого простий народ – це ідеал мововикористання і головний орієнтир мовотворення. Саме тому ще одним лексичним джерелом його богослужбових перекладів стала релігійна лексика, термінологія з народної обрядовості. Доволі промовистим свідченням цього є народна термінологія у заголовку одного з богослужбових перекладів – «Свята Відправа на Зелені Свята» (Тарнів, 1922), де *Зелені Свята* народний варіант офіційної церковної назви свята *П'ятдесятниця, Зіслання Святого Духа*.

З огляду на сказане вище перекладу Огієнка майже цілком не притаманна тенденція до архаїзації лексики. Навпаки, як можна помітити, послідовне уникнення навіть узуальних архаїчних форм і елементів є головною засадою його перекладацької стратегії.

Арсенал архаїчних засобів, ужитих у перекладі з метою надання йому рис «библійного стилю» [10, с.21], надзвичайно обмежений. При цьому І. Огієнко вживає лише ті архаїчні форми, які, за його спостереженнями, мають паралелі в народних жанрах (напр., народних піснях), притаманні народному слововживанню. Зокрема, він:

- 1) майже послідовно зберігає *нестягнену форму повних прикметників*, так коментуючи цей прийом: «Ці старі повні форми ще й тепер кріпко держаться в народніх піснях, думах; в мові народу взагалі вони збереглися більше, ніж в мові літературній» [10, с.21]. Пор.: *Пресвятую, Пречистую, Преблагословенную, славную* Владичицю нашу Богородицю [16, с.26], *О паско великая і найсвятішая*, Христе! [16, с. 80], *Святеє* святам [16, с.74]; сподоби... подати нам *пречистеє* Тіло Твоє і *дорогоцінну* Кров [16, с.74], *взяв хліб у Свої святії, і пречистії, і непорочнії* руки [16, с.63];
- 2) зберігає архаїчну фонетичну форму (без закономірного переходу *о* в *і*) окремих, доволі нечислених, лексем: *Бог, Троиця, Престол, Ангол*, а також у форманті *-ость*, щоправда, лише в лексемі *милость*.
- 3) послідовно застосовує *архаїчні особові форми дієслова бути –єсть, еси*: бо Твоє *єсть* Царство, і сила і слава [16, с.6]; і кожний дар досконалий *єсть* з висоти [16, с.84]; Бо ти *еси* Бог наш [16, с.7], Ти сам *еси* сповнення закону [16, с.87]; Ти милосердя джерело *еси* [16, с.7];

- 4) дуже активно уживає **архаїчні дієслівні форми перфекта**: Ти добровільно *зволів еси* тілом на Хрест зійти [16, с.7]; Славою своєю Ти *стер еси* супостатів [16, с.9]; Ти безсмертя *подав еси* людям [16, с.11]. Авторитетом уживання цієї та попередньої архаїчних форм дієслова був для І. Огієнка, очевидно, Т. Шевченко, який активно використовував їх у поезіях релігійного змісту для створення патетичної тональності (див., зокрема, його коментар до цих форм у «Граматично-стилістичному словнику Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961) [19, с.87-88]).
- 5) зберігає окремі, також нечисленні, **лексичні церковнослов'янізми**, «коли слово слов'янського тексту єсть загальновідоме на Україні» [10, с. 21]: *причастя, ради, беззаконя, помилуй, спаси, вповання, Агнець, непорочний, Предтеча, отрок, чоловіколюбце, яко тощо*.

Натомість перекладач уникає такого доволі широковживаного в його попередників (напр., І. Пулюя, П. Куліша) засобу архаїзації богослужбового тексту, як форми **дієприкметників теперішнього і минулого часу**, – надзвичайно частотної форми церковнослов'янського тексту (з огляду на часте вживання такої форми в грецькому оригіналі), замінюючи їх на описові конструкції, пор.: *о плавающихъ, пѹтешествоющихъ, недоугтующихъ, страждующихъ, плѣннѣнѣхъ – за тих, що на морі, в дорозі, в недоузі, в тяжкій праці, в полоні* [16, с.25]; *освятѣи любѣ цѣла бл҃гоуѣнѣ домоу Твоему – освяти тих, що люблять величність дому Твого* [16, с. 30], *не оставѣ насъ оуповающихъ на тѣ – і не покидай нас, що надіємось на Тебе!* [16, с.30].

У праці «Методологія перекладу...» він коментує мотиви цього перекладацького вибору: «Народня українська мова, як і всяка інша народня мова, не любить дієприкметникових форм і завсіди замінює їх описовими формами... Правда, цього не можна сказати про стару літературну українську мову: вона з давніх-давен знала й вільно вживала дієприкметникові форми: обійтися без них в інтелегентнім думанні дуже важко... Проте, *бажаючи бути якнайближчим до народньої мови й народнього думання*, треба уникати дієприкметникових форм...» (виділення наше. – Н. П.) [10, с.18]. Лише в окремих фрагментах тексту він дозволяє собі уживання активних дієприкметників із метою збереження лаконічності фрази: *Господи, Ти благословишъ благословляющихъ Тебе* [16, с.83]; *невечеріющийъ день царства Твого* [16, с.80], з *пливаючими* *пливай, з подорожуючими* *подорожуй* [16, с.73] тощо.

Особливим прийомом в перекладах Огієнка, що також значною мірою відчужує його від церковнослов'янського та грецького текстів-прототипів, є трансформація лексем-комполітів – однієї з найактивніших словотвірних груп літургійної лексики та одного з найважливіших стилістично маркованих засобів літургійного стилю, які виникли в церковнослов'янському тексті внаслідок калькування відповідних складних грецьких слів. При цьому перекладач трансформує багатословне слово в: а) в однословне, б) описову конструкцію, в) перекладає його окремі компоненти, пор.: *бл҃гоутробнѣи – милосердний* [16, с.7], *бл҃годать – ласка* [16, с.10], *бл҃говолѣхъ еси – зволив еси*: [16, с.7], *бл҃годарствѣнно – вдячно* [16, с.7], *свѣщеннодѣйствіе – служба свята, відправа свята* [16, с. 8], *бг҃ѡици – родителі божі* [16, с.15], *добродѣтель – сила* [16, с.18], *бл҃годѣтель – добродійнець* [16, с.19], *человѣколюбіе – любов до людей* [16, с.29], *трѣстѣа пѣснь – трійчій святая пісня* [16, с.37], *бєзначальнѣи – віковичний* [16, с.39], *животворящѣи – оживляющий* [16, с.12], *Приснодѣва – Вседіва* [16, с.29] тощо.

Крім того, перекладач також намагається уникати лексем з архаїчними цсл. формантами: **префіксами** *пре-, воз-, со-, із-* та ін.: *пренєсєнѣи – наднебесний* [16, с.13], *преу҃крашена – вбрана різнобарвно* [16, с.13], *прєсвѣтѣи –*

найсвятіший [16, с.73], пречстѣный — найчесніший [16, с.69], премудрость — мудрість [16, с.59]; возсылаемъ — приносимо [16, с.32], избавила — визволила [16, с.6], суфіксами: -іє (-ія), -тель та ін.: беззаконіа — беззаконства [16, с.6], податель — давець [16, с. 5] тощо.

Отже, як видно, перекладацький підхід І. Огієнка полягав у послідовній орієнтації на мову перекладу — українську — в її стилістичній та хронологічній різноманітності. Це, у свою чергу, спричинило відхід від основних принципів традиційної Кирило-Мефодіївської перекладацької традиції, яка полягала в послідовному відтворенні тексту оригіналу. І. Огієнко відмовився від послівного та поморфемного перекладу тексту оригіналу та цілковитого калькування його синтаксису — перекладацьких прийомів, що визначали специфіку первісних церковнослов'янських текстів. Важливо зауважити, що максималістична настанова І. Огієнка уникнути в перекладі будь-яких елементів церковнослов'янської мови, безперечно, виходила з його бажання підтвердити рівноцінність їй за виразальним потенціалом української мови, що засвідчив і сам перекладач: «Дбаючи про те, щоб дати громадянству нашому науковий переклад богослужних книжок, я мав на ввазі також дати нашому громадянству змогу наочно пересвідчитися, що пора вже цілком вивести з ужитку закиди ворогів українізації Служби Божої, ніби мова наша не придатна для богослужної й богословської цілі. Після довгої праці над богослужбовими текстами я на ділі пересвідчився, що українська мова цілком придатна для висловлення самих тонких богословських розумінь, при чому все це в українській мові набуває собі великої ясності й реальності, чого немає в мові церковно-слов'янській; багатство синоніміки нашої мови, багатство на старі форми допомагають в цим відношенні як найбільше... Мова українська цілком задовольняючи витримує іспит на право стати мовою богослужбовою» [17, с.18-19].

Список використаних джерел:

1. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську мову 19-20 вв. / Олекса Горбач // *Наук. записки Укр. Вільного ун-ту. Ч. 13. Філософ. ф-т : зб. Мовознавчої комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України.* — Мюнхен, 1988. — С. 29-98.
2. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Слововживання у сакральному тексті як відображення активних процесів у конфесійному стилі від 60-х рр. XIX до початку XX ст. / Н.Я. Дзюбишина-Мельник // *Наук. зап. НаУКМА. Сер. філолог. науки.* — 2008. — Т. 85. — С. 9-14.
3. Іваннікова Л. Богослужбова мова / Людмила Іваннікова // *Святопокровська Подільська церква, УАПЦ, м. Київ.* — Режим доступу: <http://pokrovska.kiev.ua/content/bogoslužbova-mova>.
4. Кметь І. Іван Огієнко (майбутній митрополит Лларіон): науково-педагогічна діяльність ученого у Львові (1922-26 рр.) / І. Кметь // *Православний молодіжний веб-портал hram.lviv.ua.* — Режим доступу: <http://hram.lviv.ua/2250-vdbulasya-naukova-konferencya-poet-na-sluzhb-narodov-priurochena-pamyat-mitropolita-larona-ogyenka.html>.
5. Лексикон словенороский Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука. — К. : *Наук. думка*, 1961. — 272 с.
6. Листи громадських діячів, представників української науки, культури і Церкви до Івана Огієнка (митрополита Лларіона). 1910-1969. — К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. — 744 с.
7. Мороз Т.В. Лексика перекладів Святого Письма в контексті розвитку української літературної мови в др. половині XIX — на поч. XX ст. : дис. ... канд. філолог. наук / Т.В. Мороз. — Чернівці, 2007. — 222 с.

8. Москаленко М.Н. Переклади Святого Письма і богослужбових книг (фрагмент із нарисом) // Л.В. Коломієць. Український художній переклад та перекладачі 1920-30-х років. Матеріали до курсу «Історія перекладу»: навчальний посібник / М.Н. Москаленко. – Вінниця: Нова книга, 2015. – С. 26-31.
9. Огієнко І. Українська мова як мова Богослужбова. Право живої мови бути мовою Церкви. – [Тарнів], 1921 / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) // Наша літературна мова / упор. М. Тимошик. – К., 2011. – С. 91-118.
10. Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову (доклад, читаний 27 квітня 1925 р. в Варшаві на першому засіданні «Комісії для перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову» і ухвалений для керування й видання окремою брошурою) / І. Огієнко // Єдиними вустами. Вісник Інституту богословської термінології та перекладів. – Львів, 2000. – Вип. 4. – С. 3-41.
11. Огієнко І. Мова українська була вже мовою Церкви. Нариси з культурного життя Церкви української / І. Огієнко // Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Наша літературна мова / упор. М. Тимошик. – К., 2011. – С. 59-90.
12. Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1914-1925) / І. Орлевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2009. – Вип. 18. – С. 153-169.
13. Пам'ятки [археограф. щорічник]. Т.2. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968) / Держкомархів України, УДНДІАСД; упоряд.: В.П. Ляхощкий, Н.П. Московченко, І.М. Преловська. – К., 2001. – 477 с.
14. Проф. д-р Іван Огієнко – голова Головної Церковної Ради при УЦК // Краківські вісті. 08.08.1940. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/41253>.
15. Свята відправа Вечірна і Рання мовою українською. На українську мову з грецької переклав професор Іван Огієнко. – Львів; К., 1922. – 290 с.
16. Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав професор Іван Огієнко. Ч. I. Текст. / І. Огієнко. – Львів, 1922.
17. Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав професор Іван Огієнко. Ч. II. Пояснення до тексту / І. Огієнко. – Львів, 1922.
18. Сохацька Є.І. Біблія в перекладі митрополита Іларіона (Івана Огієнка) як епохальна наукова праця / Є.І. Сохацька // Матер. II Всеукр. християнської наук.-практ. конф. «Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження нації», 15-17 січ. 2009 р., м. Кам'янець-Подільський. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 12-21.
19. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. – Вінніпег, 1961 / репр. вид. – К.: Вид-во «Ярославів вал», 2013. – 258 с.

In the article there is performed an analysis of I. Ohienko translation of liturgical texts into Ukrainian, his aim and main translation tasks. It is observed how the indicated factors have influenced the language of the translation printed in the publication «The Divine Liturgy of St. John Chrysostom in Ukrainian» (Lviv, 1922). The article describes in details historical and cultural context, as well the very working process of I. Ohienko's first liturgical translation, his influence on the further development of the tradition of Ukrainian liturgical translation.

Key words: Ivan Ohienko, liturgical translation, liturgical language.

Отримано: 15.04.2017 р.

О. Д. Сінченко

Київський університет імені Бориса Грінченка

ФІЛОЛОГІЧНИЙ МЕТОД ІВАНА ОГІЄНКА

Іван Огієнко як виходець із філологічного семінару Володимира Перетця багато уваги приділяє виробленню ефективного методу філологічного дослідження. У своїх міркуваннях про метод він прагне виявити загальні закономірності наукового поступу. Науковець вказує, що будь-яка теорія повинна мати історичне й логічне обґрунтування. Через помилки, побудову й спростування гіпотез наука має свій розвиток, а становлення нової теорії супроводжується поваленням пануючої. Розбір численних теорій і вияв їхніх затруднень дає йому можливість збагнути логіку розгортання наукової теорії як такої, і вказати на можливі парадигмальні зміни в гуманітаристиці. Принцип зміщення вектору наукового дослідження, який пропонує Огієнко, важливий для розуміння методологічного вираження філологічного методу.

Ключові слова: Іван Огієнко, Володимир Перетц, філологічний метод, інтерпретація, наукова школа, текст.

У численних дослідженнях присвячених Іванові Огієнку чинились спроби розгляду певних методологічних аспектів його наукових праць, але здебільшого вони обмежувались виявом методичних процедур: осібно лінгвістичного, літературознавчого, історичного, релігієзнавчого, суспільно-культурного характеру. Йдеться про праці таких науковців, як Т.П. Беценко, Т.П. Білоусова, Т.П. Вільчинська, Л.В. Домилівська, І.І. Казимирова, Р.І. Монастирська, Є.І. Сохацька, М.С. Тимошик та ін.

Як науковець Огієнко доволі жорстко дотримувався певних дослідницьких технологій, дбаючи про чіткість категоріального апарату і способів доведення. Беручи до уваги багатомірність наукового доробку вченого і розробленість окремих його аспектів, доцільно здійснити певний синтез його поглядів на наукове дослідження й науку в цілому. Відразу варто зауважити, що різновекторність дисциплінарних зацікавлень Огієнка як науковця має певні обмеження: він фактично не виходить за межі філологічного методу. Варто зауважити, що сьогочасні трактування цього методу дещо різняться від тих підходів, що їх вироблено на філологічному семінарі Володимира Перетця. Засновник філологічного семінару надавав перевагу не процедурам інтерпретації, а детальному опису й аналізу історико-літературних явищ. Це добре видно і в ранніх роботах Івана Огієнка як виходця із цього семінару, де він працював над текстами Іонікія Галятовського [2-5].

Огієнко не лише шанував свого наставника, бо саме на його прохання у березні 1919 року В. Перетця разом із М. Грушевським і А. Кримським було обрано почесним членом тодішнього Кам'янець-Подільського державного українського університету, але й висловлював критичні зауваження з приводу його праць. Так, у листі до Серія Маслова від 23 вересня 1926 року з Варшави, він пише: «Збираюся написати рецензію на «Слово о Полку Ігореві» В. Перетця, – власне на його видання тексту ст[орінок] 93-130, – на ті наголоси, які він розставив. Чому В[олодимир] М[иколаєвич] поставив московські наголоси, коли це пам'ятка українська?», а далі зауважує: «Чого забув мене В[олодимир] М[иколайович], забув: відчувався?» [13, с.215]. Але чи відчувався?

Через багато років із листування Наталі Полонської-Василенко з уже на той час Митрополитом Іларіоном розгортається моторошна картина знищеної

наукової традиції. У листі від 4 березня 1953 року Наталя Полонської-Василенко пише: «Я вважаю, що за наших з Вами часів в університеті було два найвидатніших професора-педагога: Д[овнар-]Зап[ольський] – наш, а Перетц – Ваш. Решта були вченими, читали лекції, але виховувати молодь не могли й мало цікавилися нею» [1, с.377], а через кілька років вона знову згадуватиме спільне минуле: «Ваш портрет, хоч датований 1923 р[оком], але точнісенько подібний до того, яким були Ви в 1914, 1915 і т[ак] д[алі] роках, коли зустрічалися ми зазеленим столом Т[оварист]ва Нестора Лігосця. Пригадуєте – як садилися ми: «перчани» (студенти С. Перетца – О.С.) по один бік, «довнаряни» (студенти М. Довнара-Запольського – О.С.) – по другий? – скільки все ж таки, не зважаючи на жахи війни, революції вишло з-за того стола цінних вчених?», а далі йшли тривожні нотки і вкраплення реального стану речей: «До речі: питає мене Вл[адимир] Петр[ович]: в якомуś советському виданні було, ніби то Перетц живий? Ви маєте у себе советські видання: чи не зустрічали Ви там згадки про нього.

Виявляється, що живий Мих[айло] Мих[айлович] Новицький, шевченкознавець, якого давно вже «поховали» на Соловках. Чистежте Ви за В.П. Петровим? Де він? Є чутки, що живий, працює в СССР» [1, с.484].

На той час Перетц помер у засланні в Саратові, Петров уже кілька років як повернувся до Києва й працював в Інституті археології, а Новицький, відбувши ув'язнення, осів у тогочасному Державному музеї Т. Г. Шевченка, а кожен із «семінаристів» – вихідців наукової школи Перетца – хто опинився в еміграції (Л.Т. Білецький, С.Ю. Гаєвський та ін.) шукав власні шляхи в гуманітаристиці, але лишався вірним традиціям філологічної методи Перетца.

Літературознавець Тарас Пастух дещо дискусійно вказує на те, що «філологічний метод Перетца – це поєднання текстології та віршознавства» і додає «однак, якщо дивитися з позиції загальних настанов вченого на вивчення літературної форми, його закликів простежувати еволюцію певних художніх форм, що передбачає реконструкцію історико-культурного дискурсу часу, звернення до психології творчості тощо, то можна побачити відображення його методологічних ідей в широкому спектрі інших дослідницьких «шляхів» [14, с.26]. Серед цих шляхів дослідник називає «компаративістичні, жанрознавчі, порівняльно-типологічні, генологічні, історико-культурні» [15, с.27]. Справді, Перетц як методолог лише спробував узагальнити всі наявні тогочасні підходи до літератури і можливості їхнього процедурного застосування [15], однак у власній дослідницькій практиці лишився відданий текстологічним і віршознавчим студіям ґрунтованим на історико-культурному детермінізмі.

Іван Огієнко частково рухається в річищі накресленому вчителем. Його метода ґрунтована на потребі точної й ефективної верифікації історичних явищ та їхньому синтезі. В численних своїх працях він тягье до синтетичних узагальнень і прагне формулювати методологічні проблеми. Так, у праці «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» він вказує на те, що «кожна синтетична праця, як підсумок зробленого, завжди приносить науці певну користь, унаочнюючи відразу все, що вже зроблено, а що треба ще доробити, що саме треба змінити» [11, с.6].

Серед основних завдань синтетичного підходу Огієнко формулює наступні:

1. Зібрати сотні найрізніших теорій, часто зовсім суперечливих одна одній в одне гармонійне ціле.
2. Вдихнути в них одну провідну думку.
3. Надати цим гіпотезам можливого «реального уґрунтування» [11, с.6-7].

Синтетичність, для Огієнка, в цілому є ознакою наукової діяльності. Скажімо він вказує на те, що «славістика твориться загальними зусиллями вче-

них усіх слов'янських народів» [11, с.7], тому важливо, щоб до неї мали доступ і українські вчені. Адже це дає можливість типологічного зіставлення, що в суті своїй провадить до розуміння єдиного розвитку людського знання. Він послідовно обстоює колективний характер наукового дослідження: будь-яка наукова теорія – це спільні зусилля багатьох вчених. Становлення нової теорії відбувається лише з повалення пануючої. Лише через помилки, побудову й спростування гіпотез наука, на його думку, здобувається на власний продукт.

Огієнко вважає, що науковець має право на висунення невірних гіпотез, навіть тоді, коли для цього немає «джерельного матеріалу». «Власне такою дорогою, – вказує він, – вродилась не одна правда, що на початку була тільки неісторичною гіпотезою» [11, с.23]. Цікаво, що Огієнко як методолог у філології припускає можливість власне теоретичного дослідження, без емпіричного матеріалу, що ґрунтоване на типології, припущенні, конструюванні. Знаменно, що маємо виразно дедуктивний підхід, що певною мірою суперечить позитивістській налаштованості науковця на індукцію.

Процедурно така гіпотеза вибудовується на основі апріорних доказів, із апелюванням до історичних. Однак, якщо історичні факти не мають достатньої верифікації, науковець переходить до процедури їхнього кількісного застосування, щоб виявити загальну тенденцію, яку й пропонує розглядати як ймовірну, бо вона дає можливість висновувати з себе певне підґрунтя, що закладає гіпотезу.

Саме догматичне слідування якійсь із усталених теорій, на думку науковця, позбавляє можливості припустити наявність іншого знання й стає на заваді розвитку знання об'єктивного. Навіть непереконливі докази можуть існувати на рівні гіпотези і повинні братися до уваги в науковому дослідженні. Як приклад, він вказує на полеміку, що зчинилась доокруж його статті про глаголицю, надруковану у Збірнику на пошану Михайла Грушевського. Тоді з'явилися численні рецензії провідних європейських славістів Й. Вайса, М. Вайнгарта, Й. Курца, М. Попруженка та ін. Однак реакція науковців його не задовольнила. «Щоб розбити мою гіпотезу про існування слов'янського письма до Костянтина, – зауважує Огієнко, – треба ґрунтовно розбити всі мої докази, подавши переконливі дані» [11, с.32]. Як бачимо, відповідаючи на закиди своїх опонентів водночас він формує критерії оцінки наукового знання. Воно повинно ґрунтуватися на доведенні або спростуванні гіпотези, не мати політичного заангажування і не мати консервативної упередженості, як це сталося, коли «норманська теорія» гальмувала інші теорії. Таке явище Огієнко означає як «наперед поставлена суб'єктивна думка» і кваліфікує його як таке, що стоїть на заваді науковій «правді». Тому науковець відкидає право будь-якої теорії бути єдино правильною. Будь-яка теорія, на його думку, лише займає своє місце поміж інших теорій, тобто вона часткова.

Гандж у побудові гіпотези Огієнко вбачає в їхній складності й відході від тексту. Опертя на текст є основою побудови теорії. Від тексту до теорії, а не навпаки. Однак в орієнтуванні на текст Огієнко далекий від настанов формального методу, бо не зводить досліджувані явища до якогось єдиного ряду. Він переконаний, що «великі події спроквола підготовлюються віками та багатьма поколіннями» [11, с.75]. Така культурологічна настанова Огієнка важлива тому, що засвідчує – він мислить детерміністськи, реконструюючи історичний контекст для того чи іншого явища культури, тим самим засвідчуючи його наперед зумовленість і тяглість.

Огієнко вказує на потребу критеріїв. Якщо вони відсутні, то теорії ведуть науковця хибним шляхом. Теорія повинна ґрунтуватися на логічній і історично-типологічній основах при уважній верифікації зіставляваних фактів, тоді відпадає потреба в «натягуваннях», до яких вдається, скажімо В. Ягіч,

виводячи глаголичну абетку з грецьких мінускул. Також слід брати до уваги те, що в тому чи іншому явищі становить правило, а не виняток.

Аргументацію науковець вибудовує на наступних варіативних типах доказів:

- докази історичні;
- докази логічні;
- докази палеографічні;
- докази мовно-стилістичні.

Лише розбір численних теорій і вияв їхніх затруднень дає можливість змінити сам принцип побудови теорії, змінити вектор пошуку.

Такий підхід він чітко демонструє у своєму дослідженні історії церковно-слов'янської мови, закладаючи в основу реконструкцію життя Кирила й Мефодія. Ми можемо послідовно реконструювати процедуру його підходу:

1. Докладний аналіз усіх джерел, про життя братів солунських, ґрунтованих «на основі історичного матеріалу».
2. Аналіз усіх наявних гіпотез, «які існують в кирило-мефодіївській літературі по кожному окремому питанню».
3. Висунення власних робочих гіпотез, як наслідок аналізу відповідних джерел та літератури.
4. Верифікація власних гіпотез.
5. Формування теорії [8; 9].

Гіпотези зазвичай висуваються там, де бракує дослідницького матеріалу. Такого гіпотезою для Огієнка стала етимологічна теорія походження глаголичної абетки, яку він застосовував у своєму дослідженні з історії алфавіту. Вчений розкритикував розвідку Івана Франка «Святий Клемент у Корсуні» (1906) за те, що той «взагалі скрізь відкидає те, що йому не потрібне до його наперед поставленого припущення» [9, с.129]. Сам Огієнко, змальовуючи життя Костянтина, бере до уваги специфіку написання житій: до кожного джерела він має підозру, а тому надає перевагу кількісній обсервації джерел, перед авторитетом якоїсь однієї.

Як філолог, Огієнко приділяє особливу увагу варіативності тексту, стилю, мові автора. Такий підхід виразний у його студіях з творчості Тараса Шевченка [12]. Інтерпретація від мови, а відповідно від тексту є ознакою його дослідницького стилю. Текст Огієнко воліє сприймати цілісно, тоді розуміння його частин підлягає певній загальній логіці й позбавляє дослідника неправильних інтерпретацій. Це він чітко демонструє в полеміці з професором Леонідом Білецьким щодо інтерпретації поеми «Марія», в якій вказує на те, що судити за уривками про текст неможна [12, с.263]. Обов'язковим для нього є з'ясування того, яку функцію текст виконував свого часу, а також чи можливо в варіативності текстів, виявити єдине джерело перекладу, і які джерела вважати науковими.

Кажучи про запозичення слів із інших мов, у праці «Нариси з історії української мови», Огієнко висновує два основні принципи:

1. Націоналізація позичених слів.
2. Додержання при всіх позичаннях своєї власної традиції» [10, с.122].

Власне, такий принцип міг би спрацювати і в літературно-художній царині, коли йдеться про запозичення сюжетів.

Важливими є міркування Огієнка про стиль писання. Як теоретик і як практик у цьому випадку від був послідовний. У підході до стилю він знімає основні принципи протиставлення. У розділі «Десять заповідей простого писання» вміщеному т.з. «рідномовному катехизисі» «Наука про рідномов-

ні обов'язки», він пропагує «ясний і простий стиль», легкий для розуміння як найкращий. Тут дається взнаки його просвітницька настанова, тому він заперечує «поділ способів думання на «інтелігентський» і «народний»», а відповідно й доречність «інтелігентського» способу писання [6, с.75]. Однак слід брати до уваги контекст і спрямування таких міркувань науковця, який дав вагомий ґрунтовний дослідження, навряд чи зорієнтовані на неосвіченого читача.

Будь-яке упередження науковця впливає на якість його наукового дослідження, бо задає певне спрямування, яке змушує підтасовувати факти. Особливо коли йдеться про літературу, що має конфесійний характер. Прикладом цього, на думку Огієнка, можуть слугувати дослідження, присвячені Кирилу й Мефодію, яким бракує об'єктивізму, адже на висновки впливають «аж занадто виразно знати національні та релігійні переконання автора» [8, с.201]. Слід сказати, що й сам вчений у своїх богословських працях демонструє приналежність до певної позиції «конфесійну» і вказує на її правдивість, бо вона ґрунтується на текстах канонічних. Ця позиція не свідчить про суб'єктивізм автора, а відповідає усім правилам еристики і може асоціюватися з тим, коли науковець окреслює межі свого методу дослідження, що вже вказує на певні обмеження підходу, але не вказує на його свідоме тяжіння до суб'єктивізму чи спотворення фактів. Ще в передмові до «Українського стилістичного словника» (1924), Огієнко сформулював свій «моральний науковий імператив», якому намагався відповідати упродовж свого наукового життя: «з особливим натиском підкреслюю, що *ніде я не виступаю законодавцем мови*, — скрізь я тільки об'єктивний історик того, що було і що єсть в житті нашої мови. Ніде я не осуджую ніякої форми, — бо всі вони витвір живого життя, — я лише констатую самий факт, яким він єсть» [7, с.9]. Цей принцип Огієнко поширює і на вивчення і літературних, і культурних фактів, чого не можна сказати про його публіцистичну діяльність як богослова, але це інша царина його діяльності.

Якщо коротко підсумувати наріжні риси наукових принципів Огієнка, то варто вказати наступне. Принцип зміщення вектору наукового дослідження, який пропонує Огієнко, важливий для розуміння методологічного увиразнення філологічного методу й поглиблене мотиваційне розуміння методологічних рефлексій науковця.

В цілому у своїх міркуваннях про метод Огієнко прагне виявити загальні закономірності наукового поступу. Вказує на те, що будь-яка теорія повинна мати історичне й логічне обґрунтування. Через помилки, побудову й спростування гіпотез наука здобувається на власний інтелектуальний продукт, а становлення нової теорії супроводжується поваленням пануючої. Розбір численних теорій і вияв їхніх затруднень дає йому можливість збагнути логіку розгортання наукової теорії як такої, і вказати на можливі парадигмальні зміни в гуманітаристиці.

Список використаних джерел:

1. Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969 / упор.: І. Преловська та ін. — К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2011.
2. Огиенко И.И. Издания Неба Нового Иоанникия Галицкого : Из истории старопеч. книг / И.И. Огиенко. — К. : Журн. «Искусство», 1912. — 69 с.
3. Огиенко И.И. Легендарно-апокрифический элемент в «Небе новом» Иоанникия Галицкого, южно-русского проповедника XVII века / И.И. Огиенко. — К. : Тип. Т.Г. Мейнандера, 1913. — 60 с.
4. Огиенко И.И. Отголоски современности и местные черты в «Ключ разумныя» Иоанникия Галицкого, южно-русского проповедника XVII-го века [Текст] : из филологического семинария В.Н. Перетца ; из «Русск. филол. Вестника» / И.И. Огиенко. — Варшава : Тип. Варшавского учебного округа, 1914. — 12 с.

5. Огиенко И.И. Проповеди Иоанникия Голятовского, южно-русского проповедника XVII века / И.И. Огиенко. – Х. : Тип. «Печ. дело», 1913. – 32 с.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 20. – 436 с.
7. Огієнко І. Український стилістичний словник : підручна книжка для вивчення української літературної мови / І. Огієнко. – Львів : Друкарня наукового товариства ім. Шевченка, 1924. – 496 с.
8. Огієнко Іван Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність : історично-літературна монографія / І. Огієнко. – Вінніпег : Накладом Товариства «Волинь», 1970. – Ч. 2. – 401 с.
9. Огієнко Іван. Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія / Іван Огієнко. – Вінніпег : Накладом Товариства «Волинь», 1970. – Ч. І. – 330 с. (11)
10. Огієнко Іван. Нариси з історії української мови: система українського правопису / Іван Огієнко. – 2-е вид. – Вінніпег : Накладом товариства «Волинь», 1990. – 230 с.
11. Огієнко Іван. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян / Іван Огієнко. – 2-е вид. – Вінніпег : Накладом Товариства «Волинь», 1976. – 301 с.
12. Огієнко Іван. Тарас Шевченко[Текст] / І. Огієнко ; упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 432 с.
13. Пам'ятки: [археогр. щорічник]. Т. 2: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968) / Держкомархів України, УДНДІАСД; упоряд.: В.П. Ляхощкий, Н.П. Московченко, І.М. Преловська. – К., 2001. – 477 с.
14. Пастух Т. Філологічний метод В. Перетця та його відображення у сучасному літературознавстві / Т. Пастух // Філологічні семінари. – 2014. – Вип. 17. – С. 19-28.
15. Перетц В.Н. Краткий очерк методологии истории русской литературы / В.Н. Перетц. – Пг. : Academia, 1922. – 164 с.

As the son of the Peretts's philological seminar Ohienko gives a lot of attention to making the effective method of the philological research. In his own thinks about the method he wishes for showing the general laws of the scientific development. He said that the any theory should to have historical and logical confirmation. Because of mistakes, building and negation of hypotheses the science has got the development, but the becoming of the new theory is gone with the collapsing of the fundamental one. The research of the different theories and the showing their difficulties makes possible to understand the logic of the discovering scientific theory as one and to say about possible paradigmatic changes in the humanities. The principle of displacing the vector of the scientific research offered by Ohienko is important for understanding methodological clarity of the philological method.

Key words: Ivan Ohienko, Volodymyr Peretts, philological method, interpretation, scientific school, text.

Отримано: 10.02.2017 р.

М. І. Степаненко

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ПЕРИФРАЗИ ЯК ІНТЕГРОВАНІЙ ВИРАЗНИК ЗМІСТУ Й АВТОРСТВА ЗАКОМУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ»

У статті проаналізовано мовну ситуацію в Україні, мовну політику в Україні, мовне законодавство в Україні з позиції синхронії та діахронії, висвітлено місце Закону «Про засади державної мовної політики» в сучасному мовно-законодавчому полі, схарактеризовано засоби експлікування оцінки «мовного закону» Ківалова-Колесніченка кризь призму перифрастичності безпосередніх і опосередкованих його авторів (Ківалов, Колесніченко, Литвин, Янукович, Путін, Партія регіонів, Кремль...).

Ключові слова: мовна ситуація в Україні, мовна політика в Україні, мовне законодавство в Україні, Закон «Про засади державної мовної політики», «мовний закон» Ківалова-Колесніченка, перифрастичне поле імен «Ківалов», «Колесніченко».

Павло Гриценко

Ремонтуюмо серце нації.

В небі тихо зітхає Бог.

Світлана Антонішин

*... Ми маємо пройти перший етап –
обов'язкової українізації.*

Замість вступу. До когорти українських діячів, які в різні історичні періоди брали активну участь у національно-мовному відродженні України, формували мовну політику і дбали про мовне законодавство її, слід віднести передовсім ученого, політика, педагога ХХ століття Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Досить згадати хоча б його законопроекти про державне утримання двадцяти дев'яти громадських українських шкіл (лютий 1918 року) або накази як міністра освіти про перехід вищих, середніх і початкових шкіл на українськомовний режим навчання (січень 1919 року). Мудрі настанови цього видатного лінгвіста, історика церкви, громадського діяча про обов'язок держави «всіма можливими силами дбати про якнайкращий розвиток спільної для всіх племен її народу літературної мови, як найміцнішої основи для його духовного об'єднання» [5, с.37], про одну літературну мову для одного народу, яка «найбільш зцementsує окремі... племена в одну свідому міцну націю» [Там само, с.46], про один правопис для одного народу, який надає йому «надзвичайно корисного почуття одности, де б він не жив і до якої б держави він не належав би» [Там само, с.49] не лише не втратили своєї значущості, а навпаки, посилили її. «Наука про рідномовні обов'язки», яку залишив після себе Іван Огієнко, – канва для сучасних законів про українську мову, її функційний ресурс, про права й обов'язки громадян України, і «чужинців» також. Легітимізація положень цієї праці («Рідна мова й народ», «Держава й рідна мова», «Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина», «Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина», «Для одного народу – одна літературна мова», «Для одного народу – одна літературна вимова», «Для одного народу – один правопис», «Письменник і рідна мова», «Преса й рідна мова», «Церква й рідна мова», «Духовенство й рідна мова», «Школа й рідна мова», «Учитель і рідна мова», «Батьки й рідна

мова», «Мати й рідна мова», «Молодь і рідна мова», «Спортові організації й рідна мова», «Молодь початкових шкіл і рідна мова», «Середньошкільна молодь і рідна мова», «Вища школа й рідна мова», «Студенти вищих шкіл і рідна мова», «Учні чужих мовних шкіл і рідна мова», «Позашкільна освіта й рідна мова», «Театр і рідна мова», «Учений і рідна мова», «Десять заповідей простого писання», «Для одного народу – одна наукова термінологія», «Інтелігенти вільних професій і рідна мова», «Державна служба й рідна мова», «Десять рідномовних заповідей для емігранта», «Рідномовні обов'язки в стосунку до чужинців», «Рідномовні обов'язки в мішаних подружжях», «Чужі слова в рідній мові», «Мовне винародовлення», «Статут «Гуртка плекання рідної мови»», «Свято рідномови», «Рідномовний гімн») стала б запорукою успішної мовної ситуації, а не тієї, яка супроводжувала українців упродовж століть і посутньо не змінилася й сьогодні, у добу незалежності.

Основний виклад. У нашому дослідженні зроблено спробу різновекторної інтерпретації сучасної мовної політики, мовної ситуації й мовного законодавства, основну увагу приділено аналізу Закону «Про засади державної мовної політики» із соціолінгвістичного і власне лінгвістичного поглядів.

Стосовно мовної ситуації в Україні, то в різні періоди її історії вона складалася так, що мові титульної нації, тобто українській, відводилася периферійна роль. Комунікативні потреби суспільства задовольняла не вона, як мало б бути, а латинська, польська, російська чи якась інша. Цей протиприродний мовний стан не випадковість, навіть не тенденція, а парадоксальна закономірність, точніше б сказати, очікуваний наслідок здійснюваної впродовж тривалого часу у відмежованій від вільного світу Україні колоніальної мовної політики. Її визначав тодішній суспільно-політичний лад, режим, культурні, освітні, релігійні й інші чинники тих державних утворень, у складі яких опинявся український народ. Тривала бездержавність спричинила те, що за українською мовою не закріплювалися привілеї домінувальної мови колись, не утвердилися вони, на превеликий жаль, повноцінно й тепер. Курс витіснення на маргінеси мови з багатим лексичним ресурсом, досконалою граматичною будовою, розвиненою стилістичною системою був офіційно схвалений, юридично підкріплений. Досить звернутися хоча б до сумнозвісних Валуєвського циркуляра 1863 року та Емського акта 1876 року чи до лихої пам'яті хронології заборон української мови в радянський час.

Мовна політика, а під її дією й мовна ситуація кардинально змінилися в кінці ХХ й на початку ХХІ століття – у добу незалежності. Найважливішим досягненням стало прийняття 1989 року Закону «Про мови в Українській РСР», одне з найсутніших положень якого – закріплення за українською мовою статусу державної. Немає підстав уважати цей документ досконалим, він зазнавав, скільки й був чинним, справедливої критики. Українські державотворці, даючи йому зелену вулицю, сподівалися, що за короткий термін зможуть викоринити габенбу практику російщення, твердо вірили, що мовна політика, отже, і мовна ситуація та мовне законодавство розвиватимуться в цивілізованому руслі, базуватимуться на світовому досвіді полілінгвальності, а не на радянських традиціях російсько-української двомовності, а як насправді, то монокультурній асиміляції переходу до російської одномовності. У їхніх найближчих планах було прийняття нового закону про державну (українську) мову, про мови етноменшин. Однак події розвивалися за іншим, аж ніяк не привабливим для держави, яка тільки-но почала виходити на дорогу суверенності й соборності, сценарієм. Належного мовного відродження, мовної реформи, мовної стандартизації, мовної підтримки й інших прогнозованих стратегічних завдань на цьому шляху так і не відбу-

лося. Активізувалося, як не прикро, інше, те, що несе деструктивність у суспільне життя: нетолерантні дискусії, політичні чвари довкола статусу офіційної чи другої державної (зрозуміло, російської) мови, суперечки стосовно українсько-російського білінгвізму, російсько-українського суржику, або «упослідженого гібриду, продукту зв'язку двох мов», що «має всі ознаки фізичного та психічного каліцтва», викорінення його чи спрямування «в річище стратегії одного з можливих шляхів мовного виживання нації» (Див.: [8]). Отже, українське мовне законодавство розвивалося за колоніальним, а не європейським взірцем. Це наочно підтверджує прийнятий 2012 року Закон «Про засади державної мовної політики». Він спрямований проти корінної нації, не виражає навіть найпершочерговіших інтересів держави України, про які гучно заявлено в його назві. Підготовка й вихід у світ цього документа, що змінив Закон із двадцятирічним «стажем» «Про мови в Українській РСР», – порушення на порушенні, яке порушенням поганяє, а саме: порушення процедури розгляду й ухвалення Закону, зокрема положення статей 82, 84, 89, 91, 93, 152 Конституції України, статей 117, 118, 119, 120, 121 Регламенту Верховної Ради України, який затверджує Закон України «Про Регламент Верховної Ради України», статей 1, 15, 16 Закону України «Про комітети Верховної Ради України». Не чим іншим, як злочином, слід уважати те, що за законопроект у першому читанні голосували 234 депутати, 62 з яких не були присутні у Верховній Раді. Їхню функцію перебрали на себе «кнопкодави». Останнім вистачило роботи, коли законопроект ухвалювали у другому читанні. Свою чорну справу зробив і Голова Верховної Ради Володимир Литвин, коли підписав Закон і цим самим проігнорував протести громадськості, які розпочалися відразу після голосування в стінах парламенту й поширилися на всю країну. Чи не найбільше завинив перед власним народом тодішній президент Віктор Янукович, офіційно зігнорувавши українську мову й закріпивши пріоритети за мовою російською в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Харківській, Херсонській, Чернігівській областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві й Севастополі. Що ж до інших регіональних мов, яким гарантоване вільне використання на території України (білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, кримськотатарська, молдовська, німецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, корейська), то їм, крім поширених у Криму кримськотатарської, у Закарпатській області угорської, у Чернівецькій області румунської, Закон ніяких привілеїв не надав. До речі, у ньому згадано мови, які не існують, – русинська (діалект української мови), єврейська, грецька. Справедливість би восторжествувала, якби були покарані всі, хто свідомо порушував процедуру прийняття одного з найважливіших для Української держави законів і брав безпосередню участь у його лобіюванні й наданні йому юридичної сили.

Згубність аналізованого Закону полягає насамперед у тому, що він сприяв утвердженню російської мови під виглядом регіональної у функції державної мови замість української на більшій території України, легітимізував офіційну двомовність у регіонах, де чисельність національних меншин перевищує 10%, ще більше загострив конфлікт між Сходом і Заходом України, негативно вплинув на розвиток освіти, яку аксіоматично вважають прообразом майбутнього, збурих суспільство, викликав у всій державі громадянський спротив. Акції протесту з вимогою анулювати «мовний закон» Колесніченка-Ківалова переросли в Мовний майдан, що розпочався на Європейській площі в Києві під Українським домом. Його гасла – «Боріться з корупцією / Ахметовим / бандитами при владі на Донбасі, але не з українською мовою!», «Одна держава – одна державна мова!», «Ні геноци-

ду української мови!» – об'єднали всю Україну. Верховна Рада підтримала вимоги Мовного майдану вже після перемоги Революції Гідності – у лютому 2014 року, скасувавши з ініціативи народного депутата В'ячеслава Кириленка цей горезвісний закон. Однак виконувач обов'язків Президента України Олександр Турчинов не підписав ухвалений парламентом документ «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про засади державної мовної політики»», мотивуючи це тим, що він може комусь зашкодити. «Шкодить його відсутність... якщо... буде українська мова, то в нас буде лад, якщо ні – тут буде вічний путін, хоч як би він називався», – справедливо наголосив у своїй промові на врученні Шевченківської премії 9 березня 2017 року Іван Малкович [3]. Нам «плюнули у МОВУ-ДУШУ брутальним «мовним законом»», з боєм констатує Ірина Фаріон, а «ми не підналися так масово». Ця наша мовна поступка, як і будь-яке інше «язикородство», – «катастрофічна поразка на майбутнє, яку знову доведеться викуповувати Небесною Сотнею і національно-визвольною війною» [10].

У липні 2014 року понад півсотні народних депутатів звернулися до Конституційного Суду України з вимогою визнати чинною ухвалу Верховної Ради від 23 лютого цього ж року про скасування «мовного закону» Ківалова-Колесніченка. У лютому 2015 року Конституційний Суд України відкрив провадження щодо відповідності цього закону Конституції України. Збігло вже понад два роки, але справа далеко не просунулася, війна проти України на гуманітарному фронті триває. Для зриву підступних планів п'ятої колонії, «Русского мира» й інших антиукраїнських сил потрібен той державної ваги документ, який би забезпечував конституційні права всіх українців і був би спрямований проти лінгвоцидної політики сусіда-агресора. «Нарешті мусить бути закон, – ще раз покличемося на емоційну й глибоку за змістом промову Івана Малковича на врученні найвищої державної нагороди, – який захистить право кожного українця отримувати всі послуги українською мовою – від крамниць і громадських установ до глянцевого видання, радіостанцій і телебачення, де всі без винятку ток-шоу і програми повинні вестися державною мовою (за чітко виписаними винятками для кримських татарів та кількох інших національних меншин, які купно тут проживають)» [3]. Реальні обриси такого документа віднедавна стали зримими, позаяк у Верховній Раді зареєстровані три мовних законопроекти: «Про мови в Україні» № 5556 від 19.12.2016 (суб'єкти подання – Я. Лисюк, І. Васюник, О. Юринець та ін.), «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» № 5669 від 19.01.2017 (суб'єкти подання – А. Ілленко, М. Княжицький, М. Матіос та ін.), «Про державну мову» № 5670 від 19.01.2017 (суб'єкти подання – І. Подоляк, А. Гопко, Л. Ємець та ін.). У кожному з них є раціональне зерно. Ефективне поєднання цих зерен в одному досконалішому, зорієнтованому на національні інтереси, на втілення національної ідеї в життя законопроектів стало б справжнім поступом на шляху нашого державо- й мовотворення, нашого входження до європейської спільноти й дистанціювання від північної імперії, яка живе за принципом: «Росія закінчується там, де закінчується російська мова». А ця мова ось уже століття перепиняє ходу української мови, яка тримається своїх предвічних земель. «Треба проаналізувати усі три законопроекти, – справедливо зауважує Павло Гриценко, – взяти найкращі і змоделувати в один. Треба визначити домінанти: що хочемо мати у тому законі, яку політику маємо проводити» [2].

Усеяє надію те, що мовне питання в Україні набуває нової якості, що українська мова вийде на державницькі горизонти, і законопроект № 5313 про квоти на українську мову в телефірі («Про внесення змін до деяких законів України

щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації»), який пропонує встановити для телерадіоорганізацій загальнонаціональної категорії мовлення частку передач та / або фільмів українською мовою не менше 75% протягом доби, для відповідних телеорганізацій регіональної й місцевої категорії мовлення – на рівні 50%, для новинних передач – не менше 75% від загальної тривалості всіх передач новин. Вельми важлива й ще одна річ: фільми та передачі, які не є власним продуктом телерадіоорганізації та виконані недержавною мовою, мають бути субтитровані унормованою формою національної мови.

Обстежений різножанровий публіцистичний дискурс як «вербальний вияв політики» [6, с.234] засвідчує, що Закон «Про засади державної мовної політики» максимально наближений до того типу суспільних феноменів, які мають широкий аксіологічний спектр із явного перевагою негативно оцінених номінацій.

Крім уже вирізненого, важливим аспектом об'єкта пропонованого дослідження є описові номінування як мовний засіб оцінності документоніма» Закон «Про засади державної мовної політики». Перифрази неоднорідні за формально-граматичною будовою й семантико-стилістичним наповненням, вони виконують не тільки номінативну, а й характеризувальну та текстотвірну функції, сприяють багатоплановому розкриттю розглядуваного денотата, позаяк не лише інакше називають його, а й дають йому конкретну оцінку, промовистіо вияскравлюючи кваліфікативні параметри, найспецифічніші сутності.

Аксіологічну вісь перифрастичності як своєрідного субститута офіційної назви «Закон України «Про засади державної мовної політики»» диференційовано так: 1) авторство документа, 2) його номінативна структура, 3) чинність, 4) власне оцінка, 5) основний зміст, 6) місце в українському мовно-законодавчому полі. Не зайвим буде ще раз зацентувати на тому, що ядро шкали оцінності становлять перифрази з виразним пейоративним – часто іронічним або подеколи й сатиричним – забарвленням. Предмет нашого дослідження – описові найменування, що мають різний ступінь конотованості, безпосередніх і опосередкованих авторів Закону.

Відомо, що безпосередніми авторами документа, про який ідеться, є народні депутати Вадим Колесніченко і Сергій Ківалов. У лютому 2012 року вони зареєстрували у Верховній Раді свій законопроект (№ 9073). У травні цього ж року їхній соратник по опозиції Олександр Єфремов ініціював винесення його на голосування. Подальший перебіг подій (про них уже частково згадувалося) відомий: Мовний майдан, який небезпідставно характеризують як прелюдію до Революції Гідності, утихомирення його силою влади в Києві й інших містах України, політичне загравання влади з інтелігенцією, обіцянки Гаранта Конституції щодо термінового внесення змін до новоспеченого Закону, прийняття ухвал в окремих областях і містах України про легітимізацію російської мови як регіональної.

З офіційною назвою «Закон України «Про засади державної мовної політики» корелюють описові звороти з прізвищем або без нього. Специфіка безпрізвищних структур, репрезентованих іменниково-прикметниковими та іменниково-іменниковими словосполученнями *мовний закон, закон про мови (мову)*, полягає в тому, що вони реалізують свою конотативно зневиражену чи конотативно забарвлену номінативну сутність у межах контексту, а поза ним виступають родовою назвою стосовно розглядуваного й інших документів, які формують законодавство України з мовних питань. Досить часто конструкції *мовний закон, закон про мови (мову)* або окремі їхні компоненти, здебільшого атрибутивний модифікатор *мовний*, беруть у лапки. Такий графічний засіб посилює їхню негативну аксіологічну маркованість, що може мати різну тональність. Цю функцію здатна перебирати на себе усталена сполука *так званий*, за якою закрі-

плено в аналізованій синтаксичній структурі препозицію. Вияскравлені й інші потенційні семантичні відтінки найповніше транслює макроконтекст, напр.: *А офіційна Росія в своїй риторичі спирається саме на це – скасувавши «мовний закон», офіційний Київ почав наступ на російську ідентичність* (Андрій Кокотюха); *Конституційний Суд приступив до розгляду справи про «мовний закон»* (Інтернет-ресурс); *Мовний закон обійдеться країні у 17 мільярдів гривень...* (Інтернет-ресурс); *...не лише де-факто, а й де-юре так званий «мовний закон» лишається в дії...* (Андрій Кокотюха); *Верховна Рада не без участі Литвина ухвалила закон про мови* (Інтернет-ресурс); *Якщо Янукович накладе вето на закон про мову – стане ворогом Кремля* (Інтернет-ресурс).

Розряд перифразистичних одиниць із прізвиськовими компонентами, що можуть бути оформлені подеколи як сполучникове чи безсполучникове сполучення (Ківалова й Колесніченка [Сергія Ківалова й Вадима Колесніченка]; Ківалова, Колесніченка [Сергія Ківалова, Вадима Колесніченка]), а регулярно – як складне онімне утворення (Ківалова-Колесніченка [Сергія Ківалова – Вадима Колесніченка]), репрезентують неоднорідні стосовно граматичної будови синтаксичні конструкції, а саме: закон Ківалова-Колесніченка, закон авторства Ківалова-Колесніченка, закон авторства народних депутатів Ківалова-Колесніченка, закон авторства депутатів від Партії регіонів Ківалова й Колесніченка, закон авторства регіоналів Ківалова-Колесніченка, закон від народних депутатів від Партії регіонів Ківалова, Колесніченка, закон народних депутатів Ківалова й Колесніченка, закон регіоналів Ківалова – Колесніченка, закон панів Колесніченка й Ківалова, закон від регіоналів Колесніченка – Ківалова, закон Ківалова-Колесніченка про мови, «мовний закон» Ківалова-Колесніченка, мовний закон від Ківалова – Колесніченка, напр.: 13 січня Конституційний Суд розпочинає у закритому режимі розгляд конституційності закону Ківалова – Колесніченка (Інтернет-ресурс); Законопроект України «Про засади державної мовної політики» від регіоналів Колесніченка-Ківалова – це банальне переїменування «Закону про мови» сумнозвісного авторства Єфремова-Симоненка-Гриневецького... (Ірина Фаріон); ...Законопроект панів Колесніченка й Ківалова, як відомо, не є першою ініціативою такого ґатунку за президентства Віктора Януковича... (Міхаель Мозер); ...Верховна Рада проголосувала за скандальний законопроект «Про засади державної мовної політики» екс-народних депутатів від Партії регіонів Сергія Ківалова та Вадима Колесніченка (Юлія Забеліна); Росіяни століттями займали привілейоване становище в Україні, і мовний закон від Ківалова-Колесніченка – це ніщо інше як табун «троянських коней», застосований для знищення української державності (Віктор Каспрук); КСУ і «мовний закон Ківалова-Колесніченка»: крапля камінь точить (Тарас Марусик); Конституційний суд України завершив розгляд у формі усного слухання справи щодо конституційності Закону «Про засади державної мовної політики» (так званий «закон Колесніченка-Ківалова») і перейшов до закритої частини процесу (Інтернет-ресурс).

Прізвиська структура «Ківалов-Колесніченко» паралельно співіснує зі структурою ківаловсько-колесніченківський [закон], яка, утримуючи функцію індивідуалізації й водночас набуваючи здатності до узагальнення, виражаючи ознаку стосовно узагальненої особи з відтінком посесивності, служать яскравим засобом вираження презирства, зневаги до авторів Закону, які поставили за мету дати вигреш захищеній зовсімбіч в Україні російській мові й звузити функційний простір української мови. Пор. подані вище приклади з такими: *Адже вона [мовна проблема. – М.С.] не зникне сьогодні, незалежно від того,*

якою буде доля **ківаловсько-колесніченківського творіння** (Сергій Рахманін); **Ківаловсько-колесніченківський закон** – це взагалі тягар, який досі присутній у нашому суспільстві (Інтернет-ресурс).

У самостійну групу вирізнено перифрастичні звороти з антропонімічним компонентом, представленим одним прізвиськом (*Ківалов* або *Колесніченко*). Вони корелюють із конструкціями *ківаловський [закон]* (*колесніченківський [«мовний закон»]*), пор.: **Закон Ківалова знищать, але коли?** (Інтернет-ресурс); **«Мовний закон» Колесніченка** – шлях у нікуди (Інтернет-ресурс); **[«Закон про українські квоти на ТБ – це ще один важливий крок на шляху деколонізації...»] Однак розвиток державної мови системно блокує «ківаловський закон» (мовний закон «Колесніченка-Ківалова». – Ред.)**», – написав він [В'ячеслав Кириленко] (Інтернет-ресурс).

У соціолінгвістичному дискурсі прізвиські структури і їхні функційні відповідники побутують як своєрідні прецедентні феномени, які, маючи мінімальну формальну вмістимість, наділені потужним семантичним потенціалом, оскільки є за своєю природою «наслідком значеннєвої компресії змісту вихідних текстів (прототекстів) і формою їхньої метонімічної заміни» [1, с.33].

Структуру перших і других описових найменувань можуть розширювати інші компоненти з виразною негативною конотацією. Здебільшого цю роль виконують якісні або функційно-якісні прикметники з інтегрувальною семантикою «виділюваність» (смертельний, страшний, фатальний), «шкода» (шкідливий, згубний), «соціальна оцінка» (українофобський, шовіністичний), «загальна негативна оцінка» (осоружний, потворний), «нелегітимність» (антиконституційний), «прихильність до чогось, реалізація на чийсь користь» (проросійський), «гостра протилежність або протиставлення» (антиукраїнський), напр.: **Також надто пильною була увага доповідачів ПАРЄ до незаконно ухваленого «мовного» закону в частині збереження встановлених Ківаловим та громадянином Росії Колесніченком так званих «низьких бар'єрів для ... мов національних меншин»...** (Олег Тягнибок); **Відповідальність за Прийняття Провокаційного закону лежить як на владі, так і на опозиції : заява громадських організацій** (Інтернет-ресурс); **...Ооразу після Майдану цей українофобський закон парламент скасував, однак тодішній спікер Турчинов не підписав це рішення, його наступник Гройсман його так само проігнорував, зрештою цього не зробив і чинний Голова ВРУ Парубій** (Газета «Свобода»); **Коли в революційному національно-визвольному пориві Верховна Рада України 23 лютого 2014 року скасувала антиконституційний закон Ківалова-Колесніченка «Про засади державної мовної політики», деякі високі українські посадовці побоюлися, як на це зреагує Схід і Південь України** (Іван Ющук); **Попри перемогу Майдану та війну з Росією, Україна продовжує жити за горезвісним законом Ківалова-Колесніченка «Про засади державної мовної політики»** (Сергій Оснач); **«Цей новий законопроект майже ідентичний тому, який свободівці разом з депутатами інших фракцій тодішньої опозиції подали в минулому скликанні, чотири роки тому, на протязі якого жваво дискутували про скасування «Свобода»**», – повідомляє Андрій Ілленко (Газета «Свобода»); **Скандальний «мовний» закон Колесніченка-Ківалова був серед перших, скасованих Верховною Радою після Революції Гідності – уже 23 лютого 2014 року** (Інтернет-ресурс); **...Сумнозвісний мовний закон Ківалова-Колесніченка діє і досі...** (Газета «Слово Просвіти»); **«Закон Ківалова-Колесніченка про мови, на наш погляд, є по суті русифікаторським законом», – сказав член фракції Всеукраїнське об'єднання «Свобода» Андрій Ілленко** (Інтернет-ресурс); **Приспав [Віктор Янукович] тими запевняннями пильність довірливих патріотів – і підмахнув злочинний виплід українофобів Колесніченка і Ківалова** (Михайло Слабошпицький). Як бачимо, експансивні

одиниці, з одного боку, негативно характеризують законотворців, а з іншого – сам документ, його антиукраїнську сутність, шовіністичну налаштованість та проросійську спрямованість.

Доречно вказати й на те, що й самі прецедентні імена «Колесніченко», «Ківалов» стали об'єктом перифрастичного зображення, утворили цілі перифрастичні поля, кожен із компонентів яких характеризує ту або ту подію з життя референта. До яскраво конотованих описових зворотів одіозний депутат, одіозний член Вищої ради юстиції, головний підрахуй країни, видатний «лічильник», головний оператор кишенькового калькулятора, головний фокусник, кишеньковий калькулятор України, одіозний діяч, одіозний «Підрахуй», одеський шулер, скандальний народний підрахуй, тому що немає меж досконалості, фальсифікатор виборів, які характеризують Сергія Ківалова як депутата Верховної Ради України, юриста і як голову Центральної виборчої комісії під час президентських виборів 2004 року, що стали однією з основних причин Помаранчевої революції, додалася низка інших експліцитно конотованих у зону негативності перифрастичних структур. Пана Ківалова (або ще Кидалова = **Кидати** + **Ківалов**) і його «соратника» по україноненавистництву й русофільству Вадима Колесніченка народ «охрестив» одіозними регіоналами, радянськими міліціонерами, відомими українофобами, засмілюваними «существами», ментальними лакеями, очевидними агентами Москви, напр.: ... Між відміною закону **авторства одіозних регіоналів Колесніченка-Ківалова** менше тижня (Андрій Кокотюха); Три роки тому українофоби нас, українців, «развели как котят», плюнувши нам в обличчя антидержавним законом **радянських міліціонерів Колесніченка й Ківалова**... (Іван Юшук); Чому **засмілювані «существа»** або попросту **ментальні лакеї** типу Колесніченка, Ківалова намагаються накинути Україні колоніальний шлях деградації? (Ірина Фаріон); То чи може КС України визнати антиукраїнський і антидержавний за суттю закон авторства **очевидних агентів Москви** конституційним? (Газета «Свобода»). За Вадимом Колесніченком стійко закріпилися ще й такі пейоративні описові найменування, як відомий українофоб, громадянин Росії, знавцісний українофоб, «знаменитий експерт» із мовних питань, «король» українофобії, лобіст російських фінансових інтересів у галузі кінопрокату, просто кладезь маразму, напр.: Верховна Рада розглядатиме законопроект про мови, авторами якого є **відомий українофоб Колесніченко та не менш одіозний депутат Ківалов** (Інтернет-ресурс); Свій вклад робила як полум'яна революціонерка **Наталія Вітренко**, так і нинішній **знавцісний українофоб Вадим Колесніченко** (Олександр Нагорний); **Знаменитий «експерт з мовних питань» Колесніченко** за межами України дали вірно служить Путінові... (Газета «Свобода»); Беззаперечне **лідерство** [у групі «гуманітарних яструбів» у Партії регіонів. – М.С.] **посідає король українофобії Вадим Колесніченко**... (Оксана Климчук, Іван Помідоров); **Головні лобісти російських фінансових інтересів у галузі кінопрокату: беззаперечне лідерство посідає Вадим Колесніченко, далі йдуть Ірина Бережна ... віце-прем'єр-міністр з гуманітарних питань Володимир Семиноженко** (Оксана Климчук, Іван Помідоров); **Депутат Вадим Колесніченко – це просто кладезь маразму** (Інтернет-ресурс). Чи не найяскравішим конституентом перифрастичного поля «Вадим Колесніченко» є описова структура **горезвісний блазень Путіна з українським суфіксом-ідентифікатором -енко**, авторство якої належить Ірині Фаріон: «Вдруге автором відкриття кримінальної справи проти Ірини Фаріон був **горезвісний блазень Путіна з українським суфіксом-ідентифікатором -енко**».

Горе-авторів журналістського Закону називають ще *тандемом двох «Ка»*, напр.: У даному випадку **тандем двох «Ка»** призначив для України поріг регіональності в 10 відсотків (Олександр Горобець).

Прізвищну структуру «Ківалов-Колесніченко» досить часто використовують як складноскорочене слово, утворене з початкових літер (КК, К-К, Ка-Ка [Ківалов – Колесніченко]), початкових складів (Кі-Ко [Ківалов – Колесніченко], Ка-Кі [Калесніченко – Ківалов]) або, за іншою мотивацією, початкової букви й початкового складу (Ка-Кі [Колесніченко-Ківалов]) антропонімів: ... *Українське суспільство котрий рік лишається з законом КК сам-на-сам* (Сергій Оснач); *Язик іде: як закон К-Кириється регіонами* (Ірина Герасимова); *Іншими словами, запекла боротьба всіх реальних опозиційних сил проти запровадження «законоу Ка-Ка» є вірною і справедливою* (Сергій Грабовський); *Іван Стойко... розповів, як розвивалися події третього липня, в день прийняття закону Ка-Кі* (Інтернет-ресурс). Найвищим ступенем продуктивності наділена ініціальна аббревіатура, назви компонентів (тобто літер) якої передаються графічно. Вона вживається як іменник жіночого роду, набуває здатності відмінюватися за зразком першої відміни, напр.: *Але українці мають набагато більше запитань до «законоу» Ка-Ки* (Н.в. Ка-Ка – Р.в. Ка-Ка), *ніж Воллебек* (Ігор Бурдяк). Ця ініціальна аббревіатура може субстантивуватися. У такому разі вона побутує самостійно, без детермінованого компонента *закон* (мовний закон), тобто втрачає значення присвійності й набуває значення предметності, пор.: *Згідно закону Ка-Ки «губернатор» може навіть у київські органи державної влади звертатися на регіональній мові* (Інтернет-ресурс) і *На русиномовних зупинився, бо русинська мова – це винахід Ка-Ки* (Ігор Бурдяк). Функційна активність акроніма Ка-Ка, який є складником перифрази й експліцитно маніфестує супровідне негативно-оцінне значення, пояснюється передусім його омонімічними зв'язками із субстантивом жіночого роду *кака*, що належить до дитячої лексики й реалізує семантику 'Всесудное, нечистое, грязное' [7, с.208]. Аббревіатура Ка-Ка з особливим виявом експліцитності не лише номінує авторів документа, а й в іронічно-сатиричному тоні характеризує виплід їхньої псевдозаконодавчої діяльності. Її основна текстотвір-на роль – заміна прізвищної нейтральної назви пейоративно забарвленим компонентом із метою негативізації змісту денотата, а також «для емоційного підсилення та увиразнення висловлення»[9, с.148].

Окремий тип утворюють перифрастичні одиниці, прізвищну структуру яких конституують оніми, об'єднані інтегрувальною семою 'опосередковані автори закону'. Це, зокрема, антропоніми, ергоніми та прагматоніми, отже, йдеться про реальні (назви людей) й метонімічні (назви не-людей) особи. Власні іменування українських і зарубіжних державних діячів можуть розширювати рамку «Ківалов-Колесніченко» або формувати нову антропонімічну рамку. 3-поміж опосередкованих авторів документа, які разом з основними законотворами конституують прізвищну структуру, цілком логічно опинилися Володимир Литвин, який подав документ на підпис Президентові, хоч і вагався у правильності своїх дій, навіть заявляв про відставку, та Віктор Янукович, який зробив усе можливе, щоб згодом названий деструктивним й небезпечним для цілісності України закон «Ка-Ка», який різко розкритикувала Венеційська комісія, набув юридичної сили: *Підписання одіозного мовного закону Ківалова – Колесніченка – Литвина – Януковича викликало й дивну реакцію з боку того, хто начебто вболіває за нашу державну мову* (Микола Цимбалюк). До аналізованого описового звороту максимально наближені своїм пейоративним змістом перифрази з антропонімом *Янукович*, напр.: *Зберіг* [Петро Порошенко. – М.С.]

мовний закон Януковича (Святослав Караванський). За цей антиконституційний випадок і за іншу антиукраїнську діяльність колишньому двічі прем'єр-міністрові й президенту-невдачі адресовано низку авторських і народних оригінально конотованих перифрастичних номінувань: *благодійник Московського патріархату*; *висуванець Москви*; *голова об'єднання «Спільки біженців України» в Російській Федерації*; *головний утікач*; *друг Москви*; *корумпована маріонетка Путіна*; *кривавий тиран*; *москальський прихвостень, що продав свою країну*; *найвірніший прислужник будівничих «Русского мира»*; *новий Щербицький*; *прислужник Москви*; *продукт русофільської та промосковської традиції*; *протеже Путіна*; *путінський лакей*; *слуга Москви*; *прямий агент Кремля*; *слухняний васал*; *ставленик Москви*; *усоблення страшиного зла для України і всіх можливих небезпек*; *шанувальник російської воєнної звитяги*; *зрадник України*; *зароза національної безпеки України*; *кремлівський гарант*; *один з інструментів у геополітичній грі Путіна*, напри.: *Безперечно, Майдан, який здобув перемогу над прислужником Москви, тираном Януковичем, – це за нових часів найвидатніша подія в історії не лише України, а й усієї Європи...* (Дмитро Павличко); *І якщо це так, то васально залежний від Москви чинний президент України є загрозою національній безпеці країни ...* (Василь Богдан); *Віктор Янукович – зрадник України* (Зорян Шкіряк); *Обама назвав Януковича «корумпованою маріонеткою Путіна»* (Інтернет-ресурс); *Для нього [Володимира Путіна. – М.С.] Віктор Федорович – один з інструментів у його геополітичній грі* (Сергій Руденко); *Для них [Віктора Януковича та Миколи Азарова. – М.С.] як прямих агентів Москви сонце вставало та сідало з дзвіниць Московського патріархату* (Михайло Слабошпицький); *Обвал, масштабна руйнація сектору безпеки і оборони, галопуюча корупція і відверта зрада національних інтересів відбулися саме під час режиму В. Януковича, який фактично перетворився в слухняного васала...* (Василь Богдан); *Половина – Схід і Південь – голосуватиме за ставленика Москви Януковича, а Захід і Центр – за Тимошенко* (Дмитро Павличко).

Авторство Закону цілком логічно з огляду на його промовську зорієнтованість приписують президентові Російської Федерації Володимирові Путіну. Як і проаналізовані вище, описові найменування з прізвищним компонентом «Колесніченко – Ківалов – Путін» або лише «Путін» мають виразну негативну конотацію, напри.: *Такою була поступка депутатам-регіоналам та ін. (О.Б. Шевчуку, В.О. Богуслаєву, І.Ф. Гайдошу, С.Ф. Кальцеву, Г.М. Калетніку, В.Є. Чубу), які вносили правки до цієї статті [про мову викладання у вищих навчальних закладах. – М.С.] й вимагали формулювання «Мова викладання у вищих навчальних закладах визначається відповідно до Конституції України та Закону України «Про засади державної мовної політики»», тобто відповідно до горезвісного мовного закону Путіна-Колесніченка-Ківалова* (Ірина Фаріон); *Зрозуміло, що «мовний» закон Ківалова-Колесніченка – це закон Путіна* (Юрій Сиротюк); *...6 млн. зденаціоналізованих українців плюс близько стільки ж етнічних росіян викидають на поверхню адекватних собі персонажів покореної української історії на кшталт Єфремова, Симоненка, Гриневецького, що просували й утвердили відомий мовний закон Путіна...* (Ірина Фаріон).

Поряд із перифразами «мовний закон» Путіна, закон Путіна вживаються описові звороти «путінський мовний закон», путінський закон. Пор. подані вище приклади з таким: *Ми, притомні українці, також «не тямимо такої нелюдської форми» скасування путінського мовного закону від 2012 до 2017 року, що був гвалтом «проголосований» і «обговорений» за 2 хвилини 4 секунди при 2 тисячах 54 пропозиціях* (Ірина Фаріон). Конструкції з антропонімічною номі-

нацією «Ківалов – Колесніченко – Путін» передають семантику – «авторство Закону» точніше, а синтаксичні структури з антропонімом «Путін» репрезентують її загальніше, позаяк ідентифікуються не з окремою особою (Путіним), а радше з її адептами, з ідеологією, яку вона оповідує, з її особистим ставленням і ставленням держави, у якій вона є президентом, до незалежності України.

Ім'я «Путін», як і ім'я «Янукович», стало базою для активного творення негативних, дошкульних, уїдливих перифрастичних зворотів. Наведемо деякі з них: *батько брехні*; *великий вождь-тиран*; *гросмейстер українофобії*; *кремлівський Гітлер*; *кремлівський диктатор*; *кремлівський диявол*; *кат*, який *перетворив усю Росію у в'язницю посиленого режиму*; *кремлівський інтриган*; *кремлівський маніяк*; *кремлівський Наполеон*; *кремлівський терорист*; *кремлівський фюрер*; *кремлівський Чикатило*; *московський хазяїн*; *найбільший злочинець*; *наш ідеологічний ворог*; *новий Святополк Окаянний*; *сліпий епігон Гітлера*; *«собірательземель» на взір російських самодержавців*; *фіктивний демократ*; *хрещений батько світового радикального націоналізму*; *чистокровний нацист кремлівського зразка*, напр.: *До того ж і на озброєнні у Росії найпотужніший засіб самогубства брехні!* (Віктор Грабовський); *Але Путін – це не Сталін, хай як йому хочеться сприймати себе як великого вождя-тирана* (Дмитро Дроздовський); *Хто є Путін, цей гросмейстер українофобії?* (Володимир Бурбан); *Більше того, складається враження, що Ватикан намагається створити Путіну образ миротворця, вручивши кремлівському диктатору медальйон із зображенням «ангела-миротворця»* (Василь Богдан); *Віriamo, що земне пекло, яке Ви [журналіст Українформу Роман Сущенко. – М.С.] переживаєте, з Божою допомогою скоро закінчиться, а кат, який перетворив усю Росію у в'язницю посиленого режиму, закінчить своє існування, як і всі тирани в історії людства* (Інтернет-ресурс); *Та Помаранчева революція ... як ляпас кремлівському інтригану* (Михайло Слабошпицький); *Сьогодні, коли людство стоїть над прірвою цивілізаційної катастрофи через крах системи колективної безпеки, зруйнованої нахабством кремлівського маніяка та боягузством зажірлих західних лідерів, у журналіста є лише два шляхи: або будь лицарем Свободи, або перетворишся на гниду* (Ганна Дениско); *Російські війська знову просуваються в Україну, і знову перед президентом Обамою і Європою постає питання про те, як зупинити кремлівського Наполеона* (Інтернет-ресурс); *Коли режим кремлівського фюрера впаде, росіяни, мабуть, говоритимуть, що Путін їх обдурав...* (Сергій Шебеліст); *...від зброї кремлівського Чикатила гинуть тисячі українців...* (Василь Яременко); *На жаль, у нас з'явився новий Святополк Окаянний...* (Газета «Слово Просвіти»); *Як уже мовилося, Путін виступив сліпим епігоном Гітлера* (Михайло Слабошпицький); *В очах російських виборців він повинен постати «собірателем земель» на взір російських самодержавців* (Михайло Слабошпицький); *Між іншим, президент Росії Володимир Путін у списку «Репортерів без кордонів» обіймає скромну позицію «фіктивного демократа»* (Газета «Україна молодша»); *Президент Росії Володимир Путін, на думку кандидата в президенти в США Гіллари Клінтон, є «хрещеним батьком світового радикального націоналізму»* (Інтернет-ресурс); *Путін – чистокровний нацист кремлівського зразка* (Дмитро Павличко).

Розглядувані перифрастичні звороти через авторське тло експліцитно реалізують основне призначення Закону – захист російської мови й витіснення в неконституційний спосіб української мови як державної зі всіх сфер суспільного життя. Отже, як закономірність слід сприймати й те, що поряд з основними номінуваннями документа з'явилися інші назви, які віддзеркалюють його зміст: *закон «Про заса-*

ди надання російській мові статусу першої державної», закон спасіння зникаючої, напр.: Цей закон, ухвалений з кричущими порушеннями регламенту Верховної Ради, насправді мав би називатися інакше – **«Про засади надання російській мові статусу першої державної»**, бо саме така його суть і практика застосування (Тарас Марусик), ...сучасна антиукраїнська влада в Україні всяко цьому [російщенню. – М.С.] допомагає, навіть **закон спасіння зникаючої** прийняли (Роман Збережан).

Важливим засобом вираження оцінності Закону «Про засади державної мовної політики» і його опосередкованих авторів є не лише оніми, а й апелятиви. Їхнє ядро утворюють лексеми – найменування людей за різними ономасіологічними ознаками, зокрема партійною належністю (комуністи, регіонали) та професійною діяльністю (політики, політтехнологи): *Не підписав закон про скасування ініціативи Ківалова-Колесніченка і наступний спікер Гройсман, а також теперішній Андрій Парубій, тож мовний закон регіоналів чинний досі* (Галина Чорна); *Це витвір бездухних політиків і політтехнологів* (Людмила Ткач). Своєю конотативною природою, яку можуть посилювати експансивні компоненти, пріоритетне місце з-поміж яких відведено соціально-оцінним прикметникам, вони суттєво не відрізняються від конструкцій із прізвищною структурою.

Склад ергонімів, що позначають метонімічну особу як одного з можливих опосередкованих авторів «мовного закону» Ківалова-Колесніченка, представлений власними найменуваннями партій, а розряд прагматонімів із такою самою номінативною специфікацією – власною назвою *Кремль*. Остання наділена широким метонімічним потенціалом – ‘усе російське/проросійське, що спрямоване проти української мови’. Ергоніми та прагматоніми як виразники опосередкованого авторства Закону можуть самостійно функціонувати у складі наповненої негативним змістом перифрази або доповнювати її прізвищні структури «Ківалов-Колесніченко», «Ківалов», «Колесніченко»: *Вимагаймо скасування Конституційним Судом ганебного антимовного закону «Кремля, Ківалова й Колесніченка»!* (Дмитро Пилипчук); *Акція протесту «Геть антиукраїнський мовний закон Партії регіонів»* (Інтернет-ресурс); ...*просвітяни разом із громадськістю обговорювали загрозу антиконституційного заколоту, яким є, по суті, проголосований у першому читанні мовний законопроект Партії регіонів, підтриманий комуністами і групою зрадників...* (Інтернет-ресурс); *Цей закон, як неодноразово підкреслював український політик і дипломат Володимир Василенко, – технічна розробка Кремля* (Павло Мовчан); *Пішов уже п'ятий рік, відколи, образно кажучи, у нашу Трою зайшов «троянський кінь Кремля», закон «Про засади державної мовної політики»...* (Тарас Марусик).

Замість висновків. Услід за В.Я. Марковським і Р.Я. Демківим визнаємо Закон України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року таким, що повністю не відповідає Конституції України (Див.: [4]). Це яскраво підтверджують мовні засоби вираження оцінності аналізованого в нашому дослідженні документооніма через перифрастичну призму «автори Закону». Лише незначний відсоток описових зворотів репрезентує власне номінативну семантику. Йдеться про ті синтаксичні конструкції, які максимально наближені до офіційної назви денотата. Основний же масив перифрастичних одиниць реалізує номінативно-оцінне значення. Для безпрізвищних і прізвищних структур, що номінують основних і неосновних законотворців, характерна експліцитна негативна конотація. Маніфестована ними пейоративність автоматично переноситься в аксіологічну сферу самого Закону, зорієнтованого не на розширення функційних меж мови титульної нації, а на захист російської мови. Прийняття «мовного закону» Ківалова-Колесніченка засвідчує недосконалість української

мовної політики й українського мовного законодавства. Ясна річ, далася взнаки і багатовікова бездержавність. Останнім часом ця складна ситуація почала позитивно еволюціонувати, вирівнюватися в кращий бік. Найпосутнішим зрушенням на шляху нашого державотворення стане прийняття українського за духом Закону про українську мову в Україні й гуманного за духом та справедливого за змістом Закону про мови національних меншин в Україні.

Список використаних джерел:

1. Баженова Е.А. Прецедентные единицы в научном тексте / Е.А. Баженова // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. — 2010. — Вып. 3 (9). — С. 32-36.
2. Гриценко Павло: «Мова — це те, що в'яже покоління з поколінням, в'яже території» : [інтерв'ю з хранителем української мови, виступ якого «підірвав» Конституційний Суд і соціальні мережі, записала Наталія Балук] [Електронний ресурс] // Високий замок online. — 2017. — 5 лют. — Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/ukraine/192226-pavlo-hrytsenko-mova-tse-te-shcho-viazhe-pokolinnia-z-pokolinniam-viazhe-terytorii> (дата запиту: 05.02.2017). — Назва з екрана.
3. Малкович Іван: «Наш з вами святий обов'язок свідчити правду» : промова на врученні Шевченківської премії (9.03.2017) // Слово Просвіти. — 2017. — 16-22 берез.
4. Марковский В.Я. Висновок щодо невідповідності Конституції України положень Закону України «Про засади державної мовної політики» [Електронний ресурс] / В.Я. Марковский, Р.Я. Демків // Language-policy.info : портал мовної політики. — 2016. — 14 берез. — Режим доступу: <http://language-policy.info/2016/03/vysnovok-schodo-nevidpovidnosti-konstytutsiji-ukrajiny-polozhen-zakonu-ukrajiny-pro-zasady-derzhavnoji-movnoji-polityky/> (дата запиту: 10.03.2017). — Назва з екрана.
5. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с.
6. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність / К. Серажим. — К., 2002. — 580 с.
7. Словарь української мови : у 4 т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. — К. : Вид-во АНУРСР, 1958. — Т. 2. — С. 208.
8. Ставицька Л. Кровозмісне дитя двомовності [Електронний ресурс] / Леся Ставицька // Українська спілка. — Режим доступу: <http://www.national.org.ua/library/krowozmisne.html> (дата запиту: 10.02.2017). — Назва з екрана.
9. Тараненко О. Дисфемізм / Олександр Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. — 3-є вид., зі змінами і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. — 856 с.
10. Фаріон І. Хто проти мови Шевченка? / І. Фаріон // Слово Просвіти. — 2017. — 9-15 берез. — С. 1.

The article analyzes the language situation in Ukraine, the language policy in Ukraine, the language law in Ukraine in synchronic and diachronic aspects, the importance of the law «On principles of the state language policy» in modern language and legislation field was determined. The author determined the means of explicit assessment of the «language law» by Kivalov-Kolesnichenko through the aspect of periphrastic means of its direct and indirect authors (Kivalov, Kolesnichenko, Lytvyn, Yanukovych, Putin, Party of regions, the Kremlin...).

Key words: the language situation in Ukraine, the language policy in Ukraine, the language law in Ukraine, the Law «On principles of state language policy», «language law» by Kivalov-Kolesnichenko, periphrastic field of the names «Kivalov», «Kolesnichenko»

Отримано: 29.03.2017 р.

Т. М. Сукаленко

Університет державної фіскальної служби України

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ «КОЗАК» В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типу «козак» із урахуванням його образних, оцінних і ціннісних характеристик.

Матеріалом для опису лінгвокультурного типу «козак» слугували фольклорні тексти (українські народні казки, народні оповідання, легенди, перекази, пісні, українські прислів'я, приказки), енциклопедії, історичні, літературознавчі та етнографічні праці, документи.

Ключові слова: лінгвокультурний типаж «козак», етнокультурні та соціокультурні характеристики типу, прислів'я, приказки.

Типаж «козак» є традиційним для українського фольклору й акумулює в собі соціально-історичні, морально-психологічні, ідеологічні закономірності українського буття.

Мета статті: розробити модель опису лінгвокультурного типу «козак» із урахуванням його образних, оцінних і ціннісних характеристик.

Матеріалом дослідження слугували фольклорні тексти (українські народні казки, народні оповідання, легенди, перекази, пісні, українські прислів'я, приказки), енциклопедії, історичні, літературознавчі та етнографічні праці, документи.

Типаж «козак» широко побутує в різноманітних жанрах українського фольклору. Це і зумовило досить активне висвітлення цього питання в українській фольклористиці. Так, Н.І. Рудакова розглянула специфіку художнього моделювання образу козака в героїчному епосі [14; 12], проаналізувала основні мотивно-сюжетні тенденції та поетичні деталі, що складають художній образ козака в народній свідомості [13]. Н.І. Рудакова у дисертації «Художня трансформація образу козака в українській народній прозі» [15] розглянула системну модель образу козака, втілену в українській народній прозі. Д.В. Куриленко дослідив феномен побутування образу Козака Мамаєв як українського фольклорного героя, регенерував закодований образ Козака Мамаєв в образно-символічній формі архетипу воїна-сакрального предка, воїна-козака, воїна-виразника культурних цінностей [7]. Ю.С. Рєгуш розглянула фольклорний образ козака у творах Я. Щоголева та поетів харківської романтичної школи [9]. Г.В. Микитів проаналізувала символи, які становлять художньо-образну парадигму українських козацьких пісень, розглянула їх семантико-структурні і стильові особливості [8]. Л.В. Романенко визначила особливості відтворення образу козака з надзвичайними можливостями, якого в народі називали характерником, на матеріалі трилогії сучасного українського письменника В. Рутківського [11]. Дослідниця виокремила поетикальні засоби змалювання народних героїв з урахуванням специфіки літературного та фольклорного світосприйняття та ін.

Фольклорний образ козака прикметний, на думку Н.І. Рудакової, «доволі високим рівнем семантичної універсализації, внаслідок чого він сприймається в свідомості як образ-символ, що стає багатофункціональним при включенні в духовну свідомість іншої культурно-історичної епохи, яка сягнула іншого сприйняття навколишнього світу й людської природи» [13, с.268].

Відповідно до цього типаж «козак» представлений в українській народній прозі – легендах, переказах, а також і в інших жанрах українського фольклору – думах, історичних піснях, прислів'ях та приказках тощо.

Козак, за фольклорними текстами, виступає носієм найвищих суспільних і духовних цінностей, він постає сміливим захисником рідної землі, виявляє здатність завжди знайти вихід із найскрутнішої ситуації. Це людина, яка живе за законами честі та моральності, вирізняється лицарською доблестю, справедливістю, готовністю до самопожертви заради суспільних інтересів тощо. Деяким козакам у фольклорі приписується таємнича сила і таких козаків називали характерниками. На думку І. Огієнка, «Козак характерник – це козак чаклун» [4, с.103]. Пор. образ характерника у романі П.О. Куліша «Чорна рада»: *Чував я не раз од старих козаків, що сі бурлаки, сидючи там у комишах та в болотах, обнюхуються з нечистим. Викрадали вони з неволі невольників та й самих туркенів іноді так мудро, що справді мов не своєю силою. Не дурно мабуть іде між людьми поголоска про їх характерство... Утікає од татар, розстеле на воді бурку, та й попливе, сидя, на другий берег* (П.О. Куліш. Чорна рада, с.22); *Характерник* намалює углем на стіні човен, сяде, та й попливе, неначе по Лиману! (П.О. Куліш. Чорна рада, с.59).

У легендах та переказах акцент зроблено на таких рисах козацької культури: вірність побратимству, лицарська доблесть, звитяга і пов'язані з цим культ шаблі, коня. В історико-героїчних легендах і переказах «козак» постає вільною людиною з селян або міської бідноти. В історичних піснях він переважно зображений через участь у воєнних діях.

Основними суперниками козака виступають: «**кримський хан**» (*Та ой як крикнув же та козак Сірко, Та ой на свої вже гей, козаченьків: – Та сідайте ж ви коней, хлопці-молодці, та збирайтеся до хана у гості!*) (Та ой як крикнув же та козак Сірко, с.163-164); «**турки-яничари**» (*А тож турки-яничари бідних двох козаків та коло могили хапали, Постріляли їх і порубали, А коней їх із добичою в городи озівські назад забрали*) (Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі) та ін.

За законами фольклорного жанру козак живе в світі «олюдненої» природи і фауни. Частотною фігурою, за допомогою якої розкриваються риси козака, є його кінь. У фольклорних текстах кінь має три основні функції: **віщування** (бойовий кінь сповіщає родину про героїчну смерть козака: *В зеленій діброві на дубині, Де козак лежить, Кінь вороний стоїть* (Ой ремезе, ремез очку, с.311), *– Не стій, коню, надо мною, Бігай, коню, ти додому. Ой не бігай дорогами, бо всі здиблеш з жовнірами, З молодими козаками. Ой ти бігай дубровами, козацькими дорогами... Ти знай, коню, що казати, Ой не кажи, що вбит лежу, Але кажи – в війську служу* (Ой у лісі в Керелецькім, с.318-319); **функцію друга**: *А я бідний, безталанний: Степ широкий – то ж мій сват, Шабля, люлька – вся родина, Сивий коник – то ж мій брат* (Там, де Ятрань круто в'ється, с.315); **функцію заступника**: кінь може передчувати біду, це виражається різними діями і ситуаціями: *Заржали вороні коні, По конюшнях стоячи, Заплакали молоді козаки, Полковника несучи* (Соціально-побутові пісні, с.48); *Ой не п'ють* [коні гетьманські], *но спочивають, Все на той бік поглядають, Де козаки кінми грають, Шабельками повертають* (Не жур мене, стара нене, с.313).

Типаж «козак» найчастіше зустрічається в піснях. Подаючи коротку історію української культури, І. Огієнко про українську народну пісню висловлювався так: «Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, що всім світом признано за ними» [10, с.5]. С.Я. Єрмоленко пише про те, що в збірках українських народних пісень «чарівна мінливість слова, грамовної форми постане перед нами:

як розкриється несподіваний внутрішній зміст словесного образу, як у характерних формулах-лейтмотивах виявиться значення пісенної символіки!» [2, с.117]. В українських козацьких піснях для розкриття рис типажу «козак» широко використовується національна символіка. Зокрема, часто «козак» порівнюється з соколом: – *Козаче-соколе, виводь мене з зеленого бору* (Дівчинонька по гриби ходила, с.224). Це порівняння пов'язане з тим, що в народній уяві «козак» виступає символом молодості, сили, злету, хоробрості, швидкості, зіркості, розуму [3, с.5]

Нерідко козак порівнюється з орлом: *Ой дівчина-горлиця До козака горнеться, А козак, як орел, Як побачив, так і вмер* (Ой дівчина-горлиця, с.52). Образ орла здавна символізує силу і мужність. Відповідно переноситься на молодого, сміливого, сильного козака [3, с.420-421]

Ще одним птахом-символом, що з'являється поруч козака, є ворон. Як правило, він виступає передвісником лихого долі: *Ой криче, криче, чорнений ворон* *Да на глибокій долині, Ой плаче, плаче молодий козаче* *По нещасливій годині* (Соціально-побутові пісні, с.30), *Летить кричок понад морем, ніжки червоненькі, Помирає на чужині козак молоденький* (Соціально-побутові пісні, с.72); смерті: *А козак лежить, а козак лежить У зеленій діброві. А над дівчиною, над молоденькою Отець і мати плачуть, А над козаком, над молоденьким Лиш чорний ворон криче* (Висока верба, висока верба, с.12).

У козацьких піснях спостерігаються також широкі парадигматичні зв'язки образу козака з рослинним світом: *козак молоденький – дуб зелененький: Ой розвився та і край дороги Та дуб зелененький, Од їжджає та із України Козак молоденький* (Ой у лузі та при березі, с.312); *козак невеселий – дуб невеселий: Чом дуб невеселий? – Лист буча побила. Козак невеселий – лихая година.*

Це зумовлено тим, що дуб у піснях є символом парубка, козака [3, с.203-204].

До найбільш оспіваних у народних піснях належить явір, який уживається як символ туги, печалі козака [3, с.660]: *Стоїть явір над водою, В воду похилився, На козака пригодонька, Козак зажурився; Не хилися, явороньку, Ще ж ти зелененький, Не журися, козаченьку, Ще ж ти молоденький!* (Стоїть явір над водою, в воду похилився, с.320).

Явір також виступає символом краси, стрункості, сили молодого хлопця, козака [3, с.660].

Непоодинокі приклади парадигми *козак – мак*: *Ой по горах сніги лежать, По долинах води стоять, А по шляхах маки цвітуть. То ж не маки червоненькі – То козаки молоденькі* (Соціально-побутові пісні, с.26).

Мак символізує пишноту, розкіш, іноді – нетривалість людського життя [3, с.350-351].

У ліричних піснях на позначення типажу «козак» переважає конотація суму, тривоги. У народній уяві «козак» – сумний образ, який набуває символічності. Козак, на думку І. А. Синиці, «належить до арсеналу тих лексем, які в сучасній мові є своєрідними словами-символами, етнопсихологемами, оскільки репрезентують етноспецифіку мовного корпусу» [16].

Типаж «козак» фігурує не лише історичних піснях, а і в українських народних думках. І. Огієнко акцентував увагу на великій літературній вартості старих козацьких дум: «Найкращий здобуток старовини, думи, мали великий вплив на стару й нову українську літературу, годували Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Щоголіва, і матимуть ще не малий вплив з ростом української національної свідомості» [10, с.9]. Саме в українських думках підноситься вірність побратимів, їхня чоловіча дружба, самопожертва заради товариша: *Слава не умре, не поляже! Буде слава славна Помеж козаками, Помеж друзями, Помеж рица-*

рями, Помеж добрими молодцями! (Самійло Кішка); *Тоді Кішка Самійло полуночної години дождав, Сам меж козаків устав, Кайдани із рук і із ног у Чорноє море пороняв; У галеру входить, козаків побуджає, Саблі булатні на вибір вибирає, До козаків промовляє: «Ви панове-молодці, кайданами не стучіте, Ясини не вчиніте, Некоторого турчина в галері не збудіте...».* То *козаки* добре зачували, Самі з себе кайдани скидали, У Чорноє море кидали, Ні одного турчина не збудили (Самійло Кішка); *Тоді Кішка Самійло до козаків промовляє: «Ви, козаки-молодці, добре, братіє, майте, Од города Козлова забігайте, Турок, яничар впень рубайте, Котрих живцем у Чорноє море бросайте!»* (Самійло Кішка); *Тоді козаки один другого одмикали, Кайдани із рук і із ніг не кидали, Полуночної години ожидали, А Кішка Самійло чогось догадав, За бідного невельника ланцюгами втрос себе приїняв, Полуночної години ожидав* (Самійло Кішка) та ін.

У соціально-побутових легендах і переказах об'єктом опису стають побут і звичаї, стосунки козаків з іншими соціальними верствами населення, характерництво, дозвілля, місце проживання тощо.

Важливою характеристикою типу «козак» є місце проживання, яке описано у легендах і переказах: *У кожному радуті був курінь на п'ятдесят козаків, без чуланів і перегородок з сіними, а через сіни – комора, де складалася козацька бутра (пожитки, речі побутового призначення) (Козацька сторожа в степу, с.67); Ці курені були побудовані з доброго лісу і вкриті очеретом, драницею, а деякі землею, і навколо обгороджені ділованням (парканом) з тайного для коней. У цих радутах стояло по п'ятдесят козаків... Ці козаки висилали від себе в степи пікети й розвідки, і цим побитом пильнували край од татар і ногайців (Козацька сторожа в степу, с.67).*

За переказами та легендами козаками займалися різними видами діяльності: *Запорожці займалися всім. Між ними були люди всякого стану: шевці, крапці, ковалі, гончарі, були столярі і такі майстри, що робили гарбички, вози... Були такі, що табуни стерегли, за товаром гляділи, коло отар стояли. Ці вже й звання мали: чабани. А то такі були, що й городину розводили: капусту, кавуни, дині, огірки, табак. Були й лікарі такі, що рани залічували, від гадюк відшипували. Між козаками були й такі хлопці, що начальству й старшини запорозькій прислужували. Всяких було. Грабарі були, що копали колодязі та льохи (Чим займалися запорожці, с.53-54).*

Із козаками пов'язується мистецьке чуття, музичність, співучість, гра на різних музичних інструментах: *А грали козаки на всякій усячині: на ваганах, на басах, на цимбалах, на сопілках, на свистунах, на кобзах. На чім попало, на тім і грали (Чим займалися запорожці, с.54).*

Зокрема цікавими є приклади, що побудовані на експлікації харчових уподобань козаків: *Хліб які козаки сіяли, які й ні. Більше – що ні. А що вони їли? Козаку що б не случилось, те й умеле. Козак – як мала дитина: хоч багато поїсть, хоч мало наїсться. Їли вони, що бог дасть: і хліб святій, і рибу, і м'ясо (Життя і звичаї козаків, с.52); Запорожці їли рибу, м'ясе, овочі. Їли всячину. Голодом себе не морили. Уб'ють звіра, рибу зловлять, поставлять ятері, запустять невід, – от їм і є на обід, та на цілий курінь, бо риби скрізь бачацько було... Їли ласо, всячину вживали, тільки що хліба печеного мало було (Страви і напої запорозькі, с.83).*

Своєрідним було ставлення типу «козак» до жінки, повага до її честі та гідності у козацькому середовищі були понад усе. Цієї ж думки дотримується і Ю.С. Фігурний: українське козацтво зберігало «традиційну повагу до жінки, жінки-коханки, жінки-матері, жінки-господарки, захищаючи її честь і гідність у битвах з ворогом» [18, с.103].

Т.М. Ковальчук обітницю безшлюбності запорізьких козаків та заборону жінкам з'являтися на Січі пояснює необхідністю суворого дотримання порядку на Запоріжжі [6].

Про звичай козака залишатися неодруженим пише і Н.І. Рудакова, яка пояснює його насамперед безперервним перебуванням козаків у військовому стані. Пор.: *Сказано – козаки: байдуже їм про жінок, як заходяться з військовими речами* (П.О. Куліш. Чорна рада, с.80).

«Ведучи тривалі війни, постійно стикаючись зі смертю, запорожці не могли навіть мріяти про тихе сімейне життя. Лише вирішивши завершити військову кар'єру, січовик із честю залишав товариство, одружувався і жив чи на території Запорожжя, чи в Гетьманщині. Але як би там не було, запорожці здебільшого з повагою ставилися до жінок, оберігали їхню честь, особистісні права» [15, с.18].

У народних козацьких піснях портретна характеристика козака здебільшого відсутня, лише концептуалізується ознака віку – **молодий козак**. Вікова характеристика «молодий» стає постійним епітетом: *Помирає на чужині козак молоденький* (У полі могила з вітром говорила, с.210); *Ой плаче і жалкується старий батенько і старая матінка. Та до воза вони доходжають, до молодого козаченька...* (Ой зацвіла калинонька у темному лузі, с.310-311); ... *Чи козаки молодії?* (Не жур мене, стара нене, с.313); *Ой плаче, плаче молодий козаче По нещасливій годині* (Ой крече, кряче чорненський ворон, с.318); *Не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький* (Стоїть явір над водою, в воду похилився, с.320); *Молоденький козаченько сильно зажурився* (Стоїть явір над водою, в воду похилився, с.320); *Що в неділю до схід сонця усі дзвони дзвонять, молодого козаченька у кайданах водять* (Стоїть явір над водою, в воду похилився, с.320); – *Десь у тебе, козаченьку, отець-мати жива, а що тобі, молодому, фортуна служила ...* (Стоїть явір над водою, в воду похилився, с.320); *А молодий козак Нечай На теє не дбає Та з кумою з Хмельницькою Мед-ливо кружляє.* – *Ей, я козак молоденький Ляхів не боюся, маю ж бо я козаченьків, То й оборонюся* (Ой з-за гори високої, с.165-166); *Коли бачу – козак молоденький* (Дівчинонька по гриби ходила, с.224); *Ой, дівчина Марина По сінечках ходила, Гарнець меду носила, Козаченька просила: – Козаченку молодий, ти до мене не ходи* (Чогось мені нелегко, с.230); *Ой, гай, мати, ой, гай, мати, Ой, гай зелененький; Ой, поїхав з України Козак молоденький* (Ой, гай, мати, с.244); *Ой не шуми, луже, Зелений байраче; Не плач, не журися, Молодий козаче!* (Ой не шуми, луже, зелений байраче, с.247-248); *А над козаком, над молоденьким Лиш чорний ворон кряче* (Висока верба, висока верба, с.12); *Ой ти, місяць, ой ти, ясний, а день світиши, а два – ні, Ти, козаче молоденький, вечір ходиши, а два – ні* (Ой ти, місяць, ой ти, ясний, а день світиши, а два – ні, с.84); *Ти, козаче молоденький, В тебе коник вороненький, Сідлай коня та їдь з двора, Бо ти не мій, я не твоя!* (Ой у полі озерецько, с.89-90); *Пливе човен, води повен, Та все хлоп-хлоп-хлоп-хлоп! Іде козак до дівчини Та все тютю-тютю-тютю!...* *Не хвалися, дівчинонько, Червоним намистом, Бо прийдеться-доведеться Намисто збувати, Молодому козакові Тютюн купувати!* (Пливе човен, води повен, с.98); *Та туман яром котиться, Гулять парню хочеться. Гей, гей, горе не біда, Гулять, гулять парню хочеться. Та гуляй, парню молодий, Поки не зазнав біди. Гей, гей, горе не біда, Поки не зазнав біди. В саду вишенька цвіте, Козак до дівчини йде* (Та туман яром котиться, с.118); *Під явором коник вороненький, На конику козак молоденький* (Тихо, тихо Дунай воду несе, с.124); *Чом дуб не зелений? Бо туча прибила ... Козак не веселий, Бо лиха година. Ой як мені, мати, Веселому бути? Любив дівчиноньку, Та й узяти люди. Любив ді-*

вчиноньку, Та й узняли люди, Мені, **молодому**, Пароньки не буде! (Чом дуб не зелений?, с.133), Коло твого двора ні кола, ні тина, Ой їдь же собі, **молодий козаче**, а я лишуся сама (А у полі верба, під вербою вода, с.8) та ін.

І. Огієнко пише: «<...> Народна думка невпинно творила епітети, їх передавали з покоління в покоління, і багато з них дійшли аж до нас в народних піснях, казках, поговірках і т. ін. Ці епітети з бігом часу закам'яніли і ми звемо їх сталими». І. Огієнко переконує, що «сталі епітети глибоко виявляють світогляд народу, вказують на ступінь розвитку його думки, на глибину його культури, змальовують історію народного думання» [Цит. за: 1, с.12].

Менш частотною є ознака «старий», про що свідчать такі контексти: *Ой був в Січі старий козак На прозвище Чалий, вигодував сина Саву Козакам на славу* (Ой був в Січі старий козак, с.171-173); *Козак старесенький, Як голу-бонько сивесенький ...* (Смерть козака бандуриста).

У переказах і легендах акцентується увага на зовнішніх характеристиках типу «козак». Стабільними залишаються такі ознаки зовнішності козака, як довга **чуприна**, довгі **вуса**: *Запорожці зодягались добре, ходили браво, чепурно. Вони, бачте, голови брили: обріє голову та ще й милом намаже, щоб добре волосся росло. Зоставляли одну тільки чуприну, дову таку, з аришин, мабуть. Та чорну, та кучеряву! Замота за вухо разів два та й повісить, так вона й висить аж до самого плеча. А інший так візьме та вранці як розпустить, так вона зробиться, як хвіст у віці* (Люди браві й чепурні, с.54); *Ой не хвастай, козаченьку, Кучерявим чубом, Бо прийдеться-доведеться Під аришин ставати, Молодого козаченька В війсьکو віддавати!* (Пливе човен, води повен, с.98); *Бороди теж брили, одні вуса тільки були. Вуса довгі кохали. Оце як нафарбує їх, як начорнить та як розчесиє гребінцем, так хоч він і старий, а такий козак вийде, що хіть-хіть! Довгенні вуса були: інший підніме їх та позакладає аж за вуха, так вони ще нижче вух звисають...* (Люди браві й чепурні, с.54).

Важливим елементом козацького костюма є шаровари, які виступали символом багатирства: *Штани просторі були, суконні, усяких кольорів, а найбільш синього кольору. Матні в штанях такі, що аж до землі, так наче волочиться що. Як іде запорожець, так і слід за собою замітає. Штани були на очкурах, а очкури або шовкові, або вовняні, з золотими китицями на обох кінцях. А носилися штани як єсть по-турецьки: колоші не за халаяви закладались, а прив'язувалися зверху сап'яною або шовковою підв'язкою та так, що й сама підв'язка ховалась під штани. Її зовсім і не видно було, тільки й уздриш срібні або золоті китиці від неї. Як іде козак, так ті китиці так і теліпаються з-під штанів* (Люди браві й чепурні, с.55).

Шаровари виготовляли із червоного або синього тонкого сукна із «широкими, як Чорне море», холошами та довгою, «що аж вулицю підмітає», матнею. Цей одяг був дуже зручним для їзди верхи [5, с.36].

Верхнім одягом козака слугував червоний каптан із гудзиками, підперезаний широким поясом: *Потім уже надіває каптан, червоний, з гудзиками на шовкових шнурках, увесь на зборах: і по боках, і спереду, а на спині з усякими смугами, повимальовуваними та позакарлючуваними* (Люди браві й чепурні, с.54).

Важливим елементом козацького костюма був пояс: *Застебне той каптан гудзиками та ще й підв'яже поясом, — або шалевим, або тільки на полотину перетканим шовком. Пояс робився широкий. Він спускався нижче живота, а ставав аж під руки* (Люди браві й чепурні, с.54).

«У козацькому костюмі пояс сприймався як один з найважливіших символів чоловічого престижу, як знак військової гідності. В українській культурі загальпроваляється символічне значення оперізування як зібрання сили й моці, го-

тової до дії. Серед козацької старшини набули поширення пояси з дорогих тканин, які завозили з Китаю, Туреччини та Персії. Чималим попитом користувалися золоті ткани двобічні пояси, де кожний із боків мав свій колір і візерунок. Багаті шовкові з рослинним малюнком пояси були прикрасою святкового одягу запорізьких козаків. Традиція носити широкі ткани пояси, у колориті та малюнку яких простежувалися східні мотиви, зберігалася в українському козацтві до кінця XIX ст.» [5, с.35]. Верхнім одягом із сукна з прорізами і відкидними рукавами була черкеска: *Ото як надіне червоний каптан, тоді вже зверх нього надіва черкеску або жулан. Це вже довге таке та просторе, з широкими рукавами, теж на шнурках. Отаке наче, як у попа підризник. Черкеска на колір уже голуба. Каптан червоний, а черкеска голуба або синя* (Люди браві й чепурні, с.55).

Головним убором козака була шапка: *На голову надівали високу шапку, гостру, околиця смушева пальців три ширини, а вершок сукошний на ваті – червоний або зелений, з золотим перехрестям, а на самому вершечку ще й китиця висить. Шапки всі за куреннями: який курінь, такий і колір на шапці* (Люди браві й чепурні, с.54).

Шапка, на думку А.А. Кікоть, була «головним предметом у здійсненні ритуальних дій, прийнятих усередині козацького співтовариства, вона виражала почуття і цінності, поділювані всіма, фіксувала важливі події, спрямовувала вчинки кожного. Саме шапка виражала соборність як основну рису існування християнського братерства козаків» [5, с.35].

Традиційним взуттям козаків були чоботи з тонкої м'якої шкіри найрізноманітніших кольорів: *Чоботи у запорожців були сап'янові, червоні, жовті, зелені, з срібними або золотими підківками. Чобіт так і не вбачиш; одні носки та за каблучки й видко: так вони свої штани напускали на чоботи...* (Люди браві й чепурні, с.55).

Важливим атрибутом козацького життя була зброя. Козаки мали на озброєнні *булави* («палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю») [17, I, с.253], *списи* («холодна зброя у вигляді гострого металевого наконечника на довгому держаку») [17, IX, с.509], *шаблі* («холодна, переважно кавалерійська зброя з зігнутим сталевим лезом і гострим кінцем») [17, XI, с.395], *мушкети* («старовинна гнотова рушниця великого калібру») [17, IV, с.834], *пістолі* («ручна вогнепальна зброя з коротким стволом для стрільби на невеликій відстані») [17, VI, с.545], *гармати* («артилерійська довгоствольна вогнепальна зброя з пологою траєкторією, призначена для ураження живої сили і бойової техніки противника, руйнування оборонних споруд тощо») [17, II, с.32], *стріли* («тонкий стрижень із загостреним кінцем або гострим наконечником, який використовують для стрільби з лука») [17, IX, с.773], *залізні бойові ланци* («залізні ланцюги з кільцями, що їх заклепують або замикають на руках чи ногах арештованого, в'язня») [17, IV, с.72].

У фольклорних текстах переважає така зброя: гармати, пістолі, ратища, рушниці тощо: *Оружжя в запорожців було добре та все убрane в срібло і в золото. Гармат мало було. Навіщо їм гармати, як у них кулаки добрі? Більше всього – пістолі та ратища. Ратища довгі та гострі, як вогонь. А пістолі коротенькі, так, мабуть, дві четвєрті. Зате дірки в них великі* (Козацьке оружжя, с.81); *Ой як стала тих двох козаків темная нічка обнімати, Стали тії козаки із коней уставати І своїх добрих коней у пустош пускати. Вони рушниці свої у комиш поховали, А самі собі кульбаки у голови поклали* (Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі).

Із великого різноманіття зброї символічно вирізняється шабля, яка вважалася символом козацької честі та гідності, ознакою приналежності до лицарського стану: *Нащо тобі, хлопче, жінка чорноока? У козака жінка – шабля біля*

бока! (Ой я нещасний, що маю діяти?, с.231), *Пістолі вішались на поясі, по два на кожному боці. Там же, коло пояса, на ланцюжку висіла й шабля в запорожця. Пістолі заряджалися кулями. Кулі були олов'яні й чавунні. Олов'яні такі, як гороб'яче яйце, а чавунні – побільше... Шабля – так уся срібна була, а ручка до неї – золота, з золотими китицями. Шабля скривлена та гостра-гостра, як бритва. І в пістолі ручка була золота... У них скрізь коли не золото, так срібло: вудила, сидла, стремена – все воно було дороге* (Козацьке оружжя, с.81).

Неодмінним атрибутом козака, крім шаблі була ще й люлька: *У запорожців от це що водилось: окрім того, що кожний козак мав собі люльку, а то ще й у кожному курені була одна люлька на все товариство – велика, повицяцькована бляхами, намістом, вибита зірками...* (Чим займалися запорожці, с.54).

Символіку люльки пов'язували «із чоловічим світом і долею козака, з його способом життя» [5, с.36].

Окремий масив становлять тексти, де описується кохання козака: *Ішов козак потайком до дівчини, серденько, вечірком* (Ішов козак потайком, с.228), *Не покине козак дівки, що вірно кохає* (Над моїми воротами чорна хмара стала, с.43), а також і мотив розлуки: *Дожидайся мене, серденько моє, гей, тоді до себе в гості, Як виросте трава шовкова в тебе на помості. Росла, росла трава шовкова, гей, стала посухати, Ждала, ждала дівчина козака та й стала плакати* (Ой любив та кохав, собі дівчину мав, гей, як у саду вишня, с.64) тощо.

У прислів'ях і приказках акцентується увага на таких рисах типажу «козак», як: сміливість, хоробрість, безстрашність (*Козак з бідой, як риба з водою, Козак з біди не заплаче, Козак не боїться ні тучі, ні грому*), винахідливість, нездоланність, непереможність (*Куди козака доля не закине – все буде козак*), пошуки свободи, слави, перемог: (*Козак, як не сало їсть, не Турка рубас, так нуджи шукає. – Козак – душа правдивая, сорочки немає – коли не п'є, так нуджу б'є, а все не гуляє* (Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше, с.17); відкритість (*Щирий козак ззаду не нападаєця* (Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше, с.81)) та ін.

У народній уяві козак бідний: *Козак хороший, та нема грошей. – Хороший та без грошей* (Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше, с.32), *Цікавий козак, та босий* (Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше, с.29), *На козаку й рогожа пригоже* (Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше, с.29) та ін.

Отже, в історичних піснях «козак» переважно зображений через участь у воєнних діях, він вирізняється лицарською доблестю, сміливістю, винахідливістю, готовністю до самопожертви заради суспільних інтересів тощо.

В українських козацьких піснях для розкриття рис типажу «козак» широко використовується національна символіка. Зокрема, спостерігаються широкі парадигматичні зв'язки образу козака з рослинним світом: козак – дуб, козак – явір, козак – мак та ін.

У народних козацьких піснях портретна характеристика козака переважно відсутня, лише концептуалізується ознака віку – молодий козак, у легендах та переказах акцент зроблено на зовнішніх характеристиках.

У прислів'ях та приказках переважають такі риси вдачі типажу «козак», як: сміливість, хоробрість, безстрашність, винахідливість, нездоланність, непереможність та ін.

Список використаних джерел:

1. Гривнак О.С. Лінгводидактичні ідеї Івана Огієнка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / О.С. Гривнак. – К., 1999. – 22 с.

2. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд : [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К. : НДПУ, 2007. – 444 с.
3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Лларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр. / Митрополит Лларіон. – 2-е вид. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
5. Кікоть А.А. Костюм українського козацтва як складова національної культури / А.А. Кікоть // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2010. – №1. – С. 34-38.
6. Ковальчук Т.М. Особиста та національна гідність у руслі козацької культурної традиції / Т.М. Ковальчук // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 62. – С. 129-138.
7. Куриленко Д.В. Козак Мамай як духовний пантеон. Темпоральна формація генетичного коду Козака Мамай: фольклорно-міфологічний аспект / Д.В. Куриленко // Молодий вчений. – 2015. – №10 (25). – Ч. 1. – С. 150-153.
8. Микитів Г.В. Художньо-образна парадигма символів в українських козацьких піснях / Г.В. Микитів // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2008. – №2. – С. 146-152.
9. Регуш Ю.С. Фольклорний образ козака у творах Я. Щоголева та поетів харківської романтичної школи / Ю.С. Регуш // Вісник Запорізького університету. Філологічні науки. – 2010. – №2. – С. 275-281.
10. Огієнко І. Українська культура. Репринтне видання 1918 року / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
11. Романенко Л.В. Художня трансформація образу козака-характерника в трилогії Володимира Рутківського «Джурі» / Л.В. Романенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2015. – №16. – С. 40-42.
12. Рудакова Н.І. Типологічні риси героя-козака в українській народній прозі / Н.І. Рудакова // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. – 2012. – Вип. 26. – С. 265-273.
13. Рудакова Н.І. Топос козака в українському героїчному епосі / Н.І. Рудакова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К., 2014. – Вип. 47(2). – С. 264-270.
14. Рудакова Н.І. Український історичний епос: художня трансформація образу козака / Н.І. Рудакова // Літературознавчі студії. – 2013. – Вип. 37 (2). – С. 266-272.
15. Рудакова Н.І. Художня трансформація образу козака в українській народній прозі : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.01.07 «Фольклористика» / Н.І. Рудакова. – К., 2007. – 20 с.
16. Синиця І. Лексема козак: від історичного поняття до етнопсихологеми (на матеріалі наукових та художніх текстів XIX ст.) / Ірина Синиця // Культура слова. – 2004. – Вип. 64. – С. 57-62.
17. Словник української мови : в 11 т. / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
18. Фігурний Ю.С. Історичні витoki українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі / Ю.С. Фігурний. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2004. – 308 с.

The article suggests the model of description of the linguistic-cultural type «cossack» with due regard for its image-bearing and value characteristics.

The material for the description of the linguocultural type «cossack» were folk texts (Ukrainian folk fairy-tales, folk short stories, legends, retellings, songs, Ukrainian proverbs and sayings), encyclopedias, historical, literary criticism and ethnographical works, documents.

The research work introduces a new approach to linguistic modeling of the national character through the description of linguistic-cultural types as recognizable generalized images of representatives from certain social groups, whose conduct was

preconditioned by common ethnical-cultural dominants and affected the process of formation of collective mentality in Ukraine.

The present report shows the intermediate results of the analysis of the type «cossack» in the linguistic-cultural aspect. The author considers behavioristic parameters of the typified individuality of the «cossack» in the outer form of Ukrainian phraseologisms guided by the ideas, suggested in several publications of prof. V.I. Karasik, devoted to the new trend in linguistic-cultural studies – the theory of linguistic-cultural types.

Key words: the lingvocultural type «cossack», ethno-cultural and socio-cultural characteristics of a type, proverbs, sayings.

Отримано: 10.01.2017 р.

УДК 811.161.2'367.623'37

Г. І. Теслицька

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ВІДОКРЕМЛЕНІ АД'ЕКТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ У КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ЇХНІ СУЧАСНІ РЕЦЕПЦІЇ

Статтю присвячено проблемі семантико-синтаксичного аналізу простого ускладненого речення в сучасній лінгвістиці; визначено особливості витлумачення зазначеного типу синтаксичних одиниць у наукових працях І. Огієнка та в найновіших лінгвістичних розвідках; проаналізовано основні поняття семантичного синтаксису: денотат, ситуація, пропозиція; визначено особливості функціонування та семантичні відтінки напівпредикативних ад'єктивних конструкцій при означуваних словах – особових займенниках. У висновках констатовано, що відокремлені ад'єктивні конструкції при особових займенниках виконують функцію лексико-синтаксичної конкретизації, надають додаткової характеристики суб'єкта чи об'єкта мовлення, сприяють структурній лаконічності та розширюють семантичну ємність речення.

Ключові слова: просте ускладнене речення, напівпредикативна ад'єктивна конструкція, семантико-синтаксична структура, особовий займенник, функція.

Поняття семантико-синтаксичної структури речення є однією з актуальних проблем у сучасній мовознавчій науці. Вивчення речення крізь призму семантичного синтаксису передбачає потрактування його як релевантної конструкції, що відображає явище дійсності та реалізована у формі лінгвістичної одиниці з визначеною семантико-синтаксичною структурою та функціональною спеціалізацією.

Речення як мовний знак репрезентує екстралінгвальне явище – **денотат**, що розкриває не окремий предмет, а певну реальну ситуацію. Це семантичне поняття дослідники зазвичай дефінують як «сукупність елементів, наявна у свідомості мовця в дійсності в момент мовлення» [2, с.358]. Загальна семантика, або зміст речення, охоплює логіко-поняттєві категорії, які співвідносяться з позамовною дійсністю (з денотатом), а також семантику самої граматичної форми, у якій утілений зміст речення. «Денотативний зміст, – на думку С.Я. Єрмоленко, – можна назвати семантичним інваріантом речення, якому в конкретному мовленні відповідають семантичні варіанти речення» [3, с.17].

Можливість концентрації в одній логіко-семантичній структурі кількох пропозиційних елементів спричиняє появу двох і більше предикатів – основного та вторинного – у межах однієї логіко-семантичної структури. Розширення базової

структури простого речення полягає в додаванні до його структури синтаксичних компонентів (вихідних простих елементарних речень, що зазнали трансформації, модифікації, згортання), комунікативно (а не конструктивно) необхідних з огляду на пріоритетність передаваної інформації. До таких синтаксичних компонентів з-поміж інших належить напівпредикативна ад'єктивна конструкція (далі – НАК) як формально-синтаксичний і семантичний ускладнювач простого речення, окремі аспекти семантики якого і стали *предметом* студіювання в нашій статті.

Особливо важливим і цінним внеском І. Огієнка в розв'язанні актуальних проблем синтаксису є праці «Початкова граматики української мови. Морфологія і складня» (1937), «Складня української мови» (1938), у яких описано семантичні та семантико-синтаксичні концерти речення: *предикат, суб'єкт, предикація, предикативність*. Учений убачав у розкритті їх змісту наближення до відповіді на питання про закономірність еволюції граматичного ладу української мови, видозміну реченневої структури та напрямів її перебудови.

Визначаючи синтаксис як «науку про словесне виявлення думки», І. Огієнко констатував, що логіка та психологія мислення передбачають наявність суб'єкта та предиката у висловленні, які на формально-граматичному рівні можуть бути репрезентовані в різних формах [7, с.155-156]. Відношення між елементами речення – суб'єктом і предикатом – І. Огієнко кваліфікував як «предикуювання» [там само, с.118-119]. За спостереженнями мовознавця, «предикативну силу» [там само, с.141] мають іменники, прикметники, дієприкметники, прислівники, інфінітиви.

За логіко-граматичною традицією, учений, солідаризуючись із М. Гречем, Ф. Буслаєвим, С. Смаль-Стоцьким, В. Сімовичем та ін., уналежнював до засобів прихованої предикації деякі ускладнювальні конструкції – звертання, вставні слова й речення, відокремлені звороти, називаючи їх «скороченими підрядними реченнями». Зокрема, речення з відокремленими дієприкметниковими й прикметниковими зворотами І. Огієнко визначав як «складні беззв'язкові підрядно-зложені речення» [6, с.243].

Концепція І. Огієнка набула поглиблення в сучасному українському мовознавстві. Так, вивчення різнотипних речень у річизі семантичного синтаксису передбачає комплексне дослідження *синтаксичного рівня*, що його витлумачують як «поверхнева структура», і *семантичного* – глибинної структури (І. Вихованець, А. Загнітко, К. Городенська, Н. Гуйванюк, М. Мірченко, В. Ожоган, В. Русанівський, К. Шульжук та ін.).

Одним із ключових положень семантичного синтаксису є виокремлення в семантиці речення *пропозиції*, яка віддзеркалює загальну частину змісту всієї комунікативної парадигми речення, та *пропозиційної настанови*, або модальної рамки, що вказує на відповідність чи невідповідність основного змісту речення реальності, виражає ставлення мовця до цього змісту або вказує на джерело повідомлення [8, с.4].

За визначенням І. Вихованця, «пропозиція може виражатися предикативною одиницею (реченням) та неpredикативною конструкцією, що свідчить про семантичне ускладнення простого речення внаслідок об'єднання кількох семантично елементарних простих речень» [1, с.122-123]. За умови суміщення смислових відношень на логіко-семантичному рівні відбувається конденсація семантики на синтаксичному рівні, постає імпліцитна форма, зокрема – відокремлена конструкція у простому ускладненому реченні, що вказує на наявність вторинної предикації.

Як зауважує О. Кульбабська, простому ускладненому реченню властива «категорія вторинної предикатності – здатність передавати сукупність додаткових, порівняно із семантично елементарним реченням, значень та репрезентувати семантико-синтаксичні відношення між реченневою пропозицією та пропози-

цією, оформленою нереченнєвою» [4, с.80]. Напівпредикативні відношення постають на ґрунті вторинної предикації, вираженої морфолого-синтаксичними засобами, як доповнення до предикативних, репрезентованих головними членами речення. Автор тлумачить напівпредикативні відношення як «бінарні (предметно-ознакові), що ґрунтуються на напівпредикативності – синтаксичній категорії, яка вказує на другорядну процесуальну ознаку основного/потенційного суб'єкта» [5].

Синтаксичне явище відокремлення функціонує з метою ослаблення синтаксичного зв'язку між елементами речення, внаслідок чого напівпредикативна ад'єктивна конструкція набуває певної додаткової інформації, доповнюючи семантичну структуру речення різноманітними смисловими відтінками, роблячи її багатшою та виразнішою. Процес відокремлення впливає на семантику такої конструкції, оскільки надає синтаксичній побудові додаткових значень (часу, причини тощо).

Семантична структура речень із напівпредикативними конструкціями становить сукупність двох пропозицій: *матричної* (основної, незалежної, оформленої реченнєвою), що є предикативною основою у формально-синтаксичному аспекті, та *нематричної* (залежної, побічної), що міститься в напівпредикативній структурі.

Мета статті – дослідити та проаналізувати семантичні особливості НАК як компонента семантичної структури ускладненого речення у призначенні-ковій позиції.

Речення із відокремленим ад'єктивним комплексом за структурою є моно предикативним (мають одну граматичну основу), тоді як у своїй глибинній структурі виформовують семантично неелементарне (поліпропозитивне) сполучення базового елементарного речення та ускладнювальний елемент, що є згорнутим варіантом певної цілісної ситуації (вихідного елементарного речення).

У реченні, ускладненому НАК, вторинний предикат не має присудкового вираження, проте може бути перетворений на предикативну структуру за умови трансформації конструкції в речення іншої синтаксичної будови. Наприклад: *Жоржетта теж не лізла в очі, добряче **настрахана** вибухом гніву* (Г. Тарасюк) // *Жоржетта теж не лізла в очі, тому що була добряче **настрахана** вибухом гніву* // *Жоржетта, що була добряче **настрахана** вибухом гніву, теж не лізла в очі*.

На цю особливість свого часу звернув увагу І. Огієнко: «Звичайне місце прикметникового пояснення в реченні – перед своїм керівним іменником; але коли хочемо звернути на нього більшу увагу, часом ставимо його на йменнику: *Вода зелена хвилюється* – тут прикметник підкреслюється сильніш, як у реченні звичайнім: *Зелена вода хвилюється*» [6, с.130].

У концепції І. Огієнко іменник і прикметник, що тісно пов'язані між собою, зближені з дієсловом, яке також передає ознаку. Взаємозв'язок лексико-граматичної семантики атрибута-прикметника і предиката-дієслова вчений оприявнює, зокрема, на прикладі *добрий брат* і *брат добрий* (час теперішній) або *брат був, буде добрий* і т. ін. [там само, с.119] (порівн.: *зелёная трава* і *трава зеленеет* у працях О. Потебні) і робить висновок: прикметникова ознака статична, а дієслівна – динамічна. Отже, ці лінгвістичні погляди І. Огієнко стали одним із джерел сучасного вчення про денотативні та сигніфікативні аспекти лексичного значення слів, кореферентні співвідношення синтаксичних одиниць.

У реченні НАК конкретизують означувані слова, передають додаткову інформацію про особу чи предмет. Здебільшого НАК властива атрибутивно-предикативна семантика, хоча залежно від лексико-граматичного класу означуваного слова можливі різні варіанти значення НАК.

Важливим аспектом використання НАК є їх уживання при субстантивних компонентах – особових займенниках, оскільки останні не володіють аб-

солотивною семантикою. У таких випадках, за твердженням В. Фурашова, НАК виконує функцію лексико-синтаксичної конкретизації – «виражає ідентифікувальну інформацію при ... особових займенниках, які самостійно не можуть виражати потрібних смислових відношень» [9, с.92]. Ця властивість зумовлена особливостями граматичної та семантичної природи особових займенників, які в мові позбавлені предметного значення, тоді як у мовленні є конкретними, наповненими конкретним змістом.

У стосунку до означуваного слова, вираженого особовим займенником, НАК не має чітко регламентованої позиції, тому можливе її розміщення у препозиції, постпозиції, крім того, ілюстративний матеріал засвідчує використання НАК безпосередньо біля означуваного слова та дистантно.

Препозитивні НАК при особових займенниках найчастіше фіксуємо в реченнях, побудованих за схемою [НАК], – S – P. Найчастіше для таких конструкцій характерна **власне-атрибутивна семантика**, наприклад: *Зачаті в певному часі, вони* [люди] *переходять із форми у форму* (Р. Іваничук); *Бентежністю вивищена до неба, ти* *прочинила двері і ввійшла у вертикальний склеп* (В. Стус); значенням стану предмета чи особи, наприклад: *Перед світанком, словнений утомою і тим радісно піднесеним настроєм, він* [Дмитро] *вирішив дати короткий перепочинок людям і коням* (М. Стельмах).

Частотнісно використання фіксуємо конструкції з **причинним значенням**: *Охоплений жалістю до себе, до своєї малечі, своєї долі і матері, він* [Чайченко] *припадає до маленької висхлої постаті* (М. Стельмах); *І, подразнений майже до крові, іптурнув я перо на стіл* (О. Кобилянська); **семантикою допусту**: *Зрадою відрізаний від живого тіла України, він* [Львів] *лопотів прапорами* (М. Стельмах); *Відрізаний від великого світу, він* [Дмитро] *жив одним подихом з ним* (М. Стельмах); **темпоральними відтінками**, наприклад: *Завжди пильна до свого туалету, вона* [Юля] *її тепер була розчесана, начисто вмита* (Г. Тютюнник). Спостережено також поодинокі випадки вживання НАК із **семантикою умови**: *Лише зимою, завіяна снігом, вона* [півдесятина] *схожа на людську землю* (М. Стельмах).

У постпозиції НАК при особових займенниках використовується в реченнях, побудованих за схемами S, – [НАК], – P, із **власне-атрибутивною семантикою**, наприклад: *Тоді я, не ображений, а здивований, пішов мандрівником по всій імперії від Карпат до Балканів* (Р. Іваничук); *Вона* [земля], *розбухла від дощів, лежала чорним, незасіяним безміром перелогів* (М. Стельмах); **семантикою причини**, наприклад: *Вона* [пані], *уцасливлена поворотом сина, говорила раз по раз* (О. Кобилянська); *А я, скулившись, ображена Мольфаровою байдужістю, ніяк не могла заснути* (Г. Тарасюк); із **семантикою допусту**: *Воно* [колесо], *пуцєне нами самими, нас самих чавить, крутячись* (Р. Іваничук); *Він* [син], *перешитий на різні фасони всякими лікарями, залишився тим самим Марком* (М. Стельмах).

У реченнях, утворених за схемою P – S, – [НАК], відокремлена конструкція найчастіше виражає **власне-атрибутивне значення**, наприклад: *І так живу я сама, відокремлена від своїх комірників більше якимсь духом, як стінами або муrom* (О. Кобилянська); **семантику стану особи** у момент виконання дії, наприклад: *Ти все ще сиділа, нестямна, безсила, заглиблена у свій вічний монолог-сповідь і одкровення перед Лорою* (Г. Тарасюк); **семантику причини**, наприклад: *Відповіла я скоро, сполахана немало наглим чуттям* (О. Кобилянська).

Дистантне розміщення НАК передбачає кілька варіантів структурних зразків речення. Зокрема, реченням, утвореним за схемою [НАК], – P – S, НАК надає **семантики причини**, наприклад: *Вірний своїй підлії личині, він* [шеф] *перший після проголошення незалежності перестав зі мною вітати-*

ся (Г. Тарасюк); **допусту**, наприклад: *Задумана й уражена палкістю його [Орядина] переконання, дивилася я ще безмовно на нього* (О. Кобилянська).

У реченнях, що відповідають схемі **S – P, – [НАК]**, відокремлений компонент використано з **власне-атрибутивною семантикою**: **Він** [Чинбар] *ішов далі, високий, просвітлений гірською мудрістю і скорботою* (Г. Тарасюк); **Він** [Василько] *приходив завжди смерком, по-старечому зморений, забрюханий по плечі* (Гр. Тютюнник); *Перші дні ми* **раювали, відгороджені від усього світу горами, лісами і дощами** (Г. Тарасюк); зі **значенням стану особи чи предмета** у момент виконання дії: **Він** [Свирид] *у зажурі нахилиється до Тимофія, сповнений своїм і чужим горем* (М. Стельмах); **Я** *сиділа в фотелю, байдужна на голосне сусідство* (О. Кобилянська); **причини**: *Отак я і валандаюсь, від тебе відмежований навіки* (В. Стус); *Чоловіка ми* **не помічали, осліплені тілесними пишнотами його Княгині** (Г. Тарасюк); **способу виконання дії**: *І я танцювала, ведена зручною рукою* (О. Кобилянська); **Вона** *сидить, звернена профілем в ту сторону* (О. Кобилянська).

Іноді можливе дистантне розташування НАК та особового займенника через використання підрядних частин складного речення, уточнювальних чи порівняльних зворотів, наприклад: *І, вперше на віку затоварена по саме нікуди, вперше по-журнальному вистроєна, аж самій од себе заперло дух перед дзеркалом (і так сорок три рази!), – ти* **впала в нестерпний, ядучий стид** (О. Забужко); *Ось і стали вони* [вершники] **на поріг, з карабінами за плечима, однакові на зріст** (М. Стельмах); *Повертався він* [дядько] **завжди несподівано – з залізною скринькою в руці, зморений очима і усміхнений до Климка** (Гр. Тютюнник).

Поодинокими є випадки використання НАК при непрямих відмінках особових займенників, зокрема з **атрибутивною семантикою**, наприклад: *В лісі найдено його* [Михайла], **оберненого лицем до чорної землі** (О. Кобилянська); *Але зараз її* [Віріції] **жаль його** [Тодора], **втомленого гонитвою за грішми і жінками** (Г. Тарасюк); **причини**, наприклад: *Безсмертному було легко воювати персональним пістолетом зі мною, абсолютно беззбройним і невідготовленим* (М. Стельмах); *Хіба йому, такому перемерзлому, такому перетрудженому на своєму віку, зігрітися лише травною чи землею?* (Г. Тарасюк); **допусту**, наприклад: *Тобі, звільнений від примусової роботи, ніхто не дасть заробітку* (Р. Іванчук); *І кожна з них* [коханих], **убрана до весіль, несе в руках сумний букет трояндний** (В. Стус); **способу виконання основної дії**, наприклад: *Заковану в поперед посвячені «йорданським» кадилом обкурени кайдани, везено її* [Колумбу] **в закритому кочі** (Н. Королева).

Опираючись на фактичний матеріал, варто виокремити такі особливості використання НАК при особових займенниках:

- переважне вживання при означуваному слові у Н. в., найчастіше при суб'єкті базового речення: *Так і розійшлися вони* [мати і дочка], **незлостиві, але і не примирені** (Г. Тютюнник);
- здатність до дистантного розташування щодо означуваного слова, зокрема в постпозиції після предиката: *І ти* **слухала, наскрізь вистуджена подухом її** [Дарчиної] **жорстокої відваги насупротив життя** (О. Забужко);
- морфологічним вираженням як власне прикметниками, так і віддієслівними прикметниками: *Високі і довгі, красиво опорядковані скиртправами, вони* [ожереди] **окреслювалися на хвилях просвітленої темряви** (М. Стельмах);
- відсутність при означувананих словах інших атрибутивних поширювачів **Я** бігла, підхоплена поривом єдинодумства, **знана страхом самотності, майже тваринним страхом** (Г. Тарасюк).

Можна з певністю твердити, що самовіддану працю І. Огієнка цілком заслужено називають національним подвигом, але щоб повністю усвідомити роль і значення цього подвижника, потрібно дослідити не лише його

громадсько-політичну, релігійну чи педагогічну діяльність, а й проаналізувати мовознавчі праці митрополита. Тільки аналізуючи його погляди на різноманітні проблемні аспекти мовознавства, синтаксису української мови, у тому числі – потрактування відокремлених ад’єктивних конструкцій, можна остаточно усвідомити місце, роль та значення його внеску в україністику, оскільки філологічні погляди І. Огієнка є актуальними сьогодні.

Отже, використання напівпредикативних ад’єктивних конструкцій зумовлює передавання додаткової характеристики суб’єкта чи об’єкта мовлення, сприяє структурній лаконічності та розширює семантичну сміть речення. Відокремлені НАК при особових займенниках використовуються із атрибутивно-предикативною семантикою, часто ускладненою додатковими обставинними відтінками значення причини, допусту, умови, способу дії. Предметом наступних досліджень можуть бути семантико-синтаксичні особливості функціонування НАК при власних назвах, синсемантичних та автосемантичних іменниках.

Список використаних джерел:

1. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Гак В.Г. Высказывание и ситуация / В.Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1973. – С. 325-372.
3. Єрмоленко С.Я. Семантичний аспект дослідження синтаксису і проблеми стилістики / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1981. – №1. – С. 16-25.
4. Кульбабська О.В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія / О.В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
5. Кульбабська О.В. Семантико-синтаксичні відношення рівня простого речення [Електронний ресурс] / О.В. Кульбабська // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журнал / гол. ред.: Н.М. Костусяк. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – №2 (4). – С. 104-116. – Режим доступу: http://typologia.at.ua/index/semantiko_sintaksichni_vidnoshennja_rivnja_prostogo_rechennja/0-135.
6. Огієнко І. Рідне слово: Початкова граматика української літературної мови: Частина друга: Морфологія й складня / Іван Огієнко. – Жовква : Друкарня О.О. Василян, 1937. – 288 с.
7. Огієнко І. Складня української мови: Частина перша: Вступ до складні / Іван Огієнко. – Жовква : Друкарня О.О. Василян, 1935. – 196 с.
8. Сидоров О.М. Предикативно-атрибутивні конструкції в англійській та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О.М. Сидоров. – Донецьк, 2009. – 21 с.
9. Фурашов В.И. Обособленные согласованные определения в современном русском языке : пособие по спецкурсу / В.И. Фурашов. – Владимир : Изд-во ВГПИ им. П.И. Лебедева-Полянского, 1975. – 191 с.

The article is devoted to the semantic parsing complicated simple sentences in modern linguistics; The features simple complicated sentence interpretation in academic writings and in the Ivan Ogiienko of modern linguistic quests; analyzes the basic concepts of semantic syntax, denotation, the situation, the offer; The features semi-predicative adjectival use of structures under signified words – personal pronouns; described semi-predicative adjectival semantic nuances in the design of personal pronouns depending on its location relative signified words; investigated the semantic and syntactic features the use of formulated defining features semi-predicative adjectival use complexes in the personal pronoun.

Key words: semantic and syntactic structure, simple complicated sentence semi-predicative adjectival construction, personal pronoun.

Отримано: 09.02.2017 р.

В. А. Тимкова, Т. І. Дущенко

Вінницький національний аграрний університет

ФРАЗЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ОДНА З ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІТОГЛЯДНОЇ СИСТЕМИ (крізь призму досліджень Івана Огієнка)

Розглядається роль фразеології у формуванні національної ідентичності на сучасному етапі поступу народу України. Обстоюється думка про те, що в основу українських фразеологізмів покладено національну світоглядну систему. Зокрема, означене вище підтверджено численними прикладами з народної творчості, а також матеріалами досліджень І. Огієнка. Увага зосереджується також на тому, що рідномовні фразеологічні одиниці є потужним національним ідентифікатором, на противагу їм, вживання чужомовних призводить до деформації українського світогляду. Власне у фразеологічних одиницях знаходимо багатогранність історичного минулого народу, його звичаї, традиції та культуру, найбільш точно відображається менталітет. Фразеологізми, будучи компонентом культури, одночасно виступають як дзеркало народної філософії і вказують на мовну культуру інших народів. У цьому вимірі рідні фразеологізми постали для індивіда справжнім розпізнанням соціально-культурної самодостатності, що виявляють нерозривний зв'язок окремої людини з цілісним соціальним організмом, яким є нація.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічні одиниці, національна ідентичність, Іван Огієнко, чужомовні одиниці, мовна культура, професійна культура.

Постановка проблеми. Нині демократичний поступ українського суспільства потребує особистостей, здатних творчо мислити, швидко реагувати на нестандартні ситуації, віднаходити правильні шляхи для розв'язання питань, тому необхідно формувати ці якості у майбутніх дипломованих фахівців, зокрема на заняттях з української мови за професійним спрямуванням під час опрацювання фразеології. Професійна культура – це не тільки все те, що створено руками й розумом людини, а й вироблений роками спосіб суспільного поведіння, що відтворюється в конкретних ділових ситуаціях, де культура мовлення спеціаліста виступає його духовним обличчям. Душею кожної мови, у тому числі й української, є її фразеологія, – як зауважив Іван Огієнко.

Фразеологія виросла на міцному фундаменті фольклористичних, етнографічних, особливо етнолінгвістичних, ґрунтовних філологічних дослідженнях О.О. Потебні, М.Ф. Сумцова, І.Я. Франка, М.І. Костомарова, П.П. Чубинського, П.О. Куліша, Б.О. Ларіна. Іван Франко вважав фразеологію скарбом мови й народного досвіду, називав її «народним добром», «коштовними перлинами», цінував у ній здатність узагальнювати, часом дотепно і влучно, найсуттєвіше, бачив у ній уміння народу «образового мислення і висловлювання» своїх думок. Підґрунтя вивчення надслівних утворень – «нерозкладних сполук», як вдало зазначив О.О. Шахматов, – було закладене в працях О.О. Потебні, І.І. Срезневського. Вони дослідили синтаксичну природу словосполучень та стилістичні особливості стійких комплексів слів.

Актуальність дослідження зумовлена не лише його зверненням до надзвичайно популярної нині в лінгвістиці теми фразеології, а й необхідністю виховувати свідоме прагнення до вивчення мовного надбання рідної держави у фразеології живої народної мови як однієї з передумов формування національної

світоглядної системи. Глибоке переконання в тому, що «наука чужою мовою не пускає в людині глибокого коріння» [6, с.122] спонукала І. Огієнка до вироблення чітких засад навчання рідної мови та рідною мовою. Найбільш яскраве своє виявлення фразеологізми знаходять у живому мовленні народу як в усній, так і в писемній формі, адже справжнє життя слова здійснюється тільки в мові.

Мета дослідження – встановлення особливостей функціонування фразеологізмів з питаннями національної ідентичності в сучасній Україні, оскільки в основу фразеологізмів нашої мови покладено національну світоглядну систему. Рідномовні фразеологічні одиниці є потужним національним ідентифікатором з проблеми духовного самовизначення нації, на противагу їм, вживання чужомовних призводить до деформації українського світогляду.

Питання національної ідентичності сучасної України у практичній площині, насамперед, є питанням реального утвердження і захисту на державному рівні системи зрозумілих, простих для сприймання світоглядно вмотивованих смислів у формі ідеологем масової свідомості. Істинне призначення української еліти – бути провідником в обстоюванні національної самодостатності народу, свободи і національно-культурної неповторності. Згідно з «Кобзарем», Україна стала «втраченим расм» відтоді, коли почала слідувати чужому життєвому порядку, тобто стала жити за чужою правдою. Шлях до своєї правди лежить через національне єднання. У цьому вимірі рідні фразеологізми постали для індивіда справжнім розпізнанням соціально-культурної самодостатності, що виявляє нерозривний зв'язок окремої людини з цілісним соціальним організмом, яким є нація.

Фразеологічними чи ідіоматичними зовуться вирази, притаманні якійсь одній мові, і звичайно не повторювані в мові іншій. За матеріалами досліджень Івана Огієнка, українець каже: *і низав плечима, жмурить очі, копилити губи*, – і все це вирази, питомі тільки нашій мові, і в мові іншій неповторні. Так само, скажемо, німецьке: «Nehmen Sie Platz!» (візьміть місце, цебто сядьте) є притаманне тільки мові німецькій. Такі вирази зовуться ще ідіомами. Ідіом в українській мові надзвичайно багато. Можна сказати, вона ними переповнена. І письменник, добрий знавець мови, вживає їх у своїй літературній мові повними пригорщами [4, с.180].

Як зазначає І.І. Огієнко, добірна національна фразеологія – душа мови – сильно її і красить, і збагачує. Уже в творах Т. Шевченка чиста українська фразеологія, але значно сильніша вона і в П. Куліша, – він свідомо давав про неї. А в Панаса Мирного та в І. Нечуя-Левицького наша фразеологія досягла високого розвитку; сильно розвинена вона й у Марка Вовчка. Є письменники, що зовсім не звертають уваги на чистоту своєї фразеології і пишуть: *двигнув плечима, закрив очі, став лякати* й т. ін., тоді як знавець нашої фразеології скаже за духом мови: *низав плечима, зажмурив очі, ударив на сполох* і т.ін. Українська фразеологія в основі своїй поетична, а саме – метафорична, бо таке саме й українське мислення. У нашому мисленні помітно відбивається стародавній дохристиянський світогляд, він перейшов і до нашої фразеології, і звичайно вона дуже давня. Скажімо, фразеологія українських пісень, дуже багата й чиста, все стародавня, бо стародавні й самі пісні. Вираз «*доц іде*» відомий нам уже зі «Слова про Ігорів похід» 1187 року («*іти дождю*»). Жодною граматиною фразеологія не охоплюється. Хто хоче її навчитися, мусить звернутися до пісенної скарбниці, адже корінний українець розуміє їх добре й без пояснень, йому тільки нагадати їх. Українське мислення, що розпочало нормуватися ще за глибокої дохристиянської давнини, звичайно персоналізоване, цебто уособіне не, живе. Наші предки все своє довкілля уявляли живим, тому й саме їх мислення було уособненим, яке з часом ставало все більш метафоричним. Для давнього українця сонце було жи-

вою особою, тому він казав: *сонце встало, сонце сіло, місяць дивиться, зорі сміються, дощ іде, дощ перестав (іти), пішов поголо* та інших виразів, що залишилися аж до нашого часу. Цікаво, що в наших говірках постала з часом і матеріалістична думка, наприклад галицьке «*дощ паде*», але це з польського [4, с.182].

Українське мислення і його фразеологія сильно вирізняється своїм характером, що ввійшло й до буденної нашої мови. Як стверджує І. Огієнко, велике число фразеологічних виразів постало в нас і через порівняння. Наприклад, думка: «*Став блідий, як полотно*» породила в нас нове: «*Він пополотнів*». Часто вживане «*Виставити очі, як рак*», дало і в нас «*вирячити очі*». Люди бачили й чули, що пси брешуть (пор. у «Слові про Ігорів похід» *лисиці брешуть*), і це приклали й до людей, що люблять і говорити на вітер, а в кінці постало й окреме «*брехати*». Говорили «*наступив брови*», і звідси пішло й «*сонце наступилося*». Вирячене око походить на баньку, звідси наше «*витріщив баньки*». І сотні побідних виразів. Щоб хоч поверхово схарактеризувати істоту з огляду української фразеології, наведемо трохи прикладів з першого тому творів І. Нечуя-Левицького [4, с.182]. Його фразеологія чиста й жива, позбавлена того ж простацтва, яке аж джерело б'є в І. Котляревського, і ще частіше в Панаса Мирного. Фразеологічні вирази «*Хміль в'ється*»; *Кучері хмелем в'ються по голові*; *Кругом неї бурлаки роєм в'ються*; «*Не загине*, в'ється думка; *Дорога в'ється довга й крута*. Усі вирази про сонце персоніфіковані, як до живої особи: *З-за чистого жита пишно виросло сонце. Сонце високо підбилося вгору; Сонце било промінням; Сонце спустилося над ліс, сіло за лісом, тихо сідало за селом, впало за гору, скотилося за ліс*. Очі мають багато закостенілих виразів: *Заплющив очі; Поспукали очі додолу; Не сміла підвести очей; Не зводив з Василини очей; Повів очима по хатах; Спідниця аж очі в себе бере; Повитріщали очі; Липнув очима (прокинувшись); Кинув очима в бабинець; Закотила очі під лоб; Протерла очі; Очі посоловіли; Мірошиник вигнув п'яні баньки на молодичь; Лунає на брата очима (з дива)*. Українська мова дуже багата на дієслова руху, наприклад, у І. Нечуя-Левицького: *совали ногами, брела, поліція нишпорилла, никали з кутка в куток, притеребілись, присурганились, втелепались, вештались, потягнулись, посугнулись, кинулись, поплелася, топче стежку, плутатись і десятки т.ін.* Рясна фразеологія говоріння: *шепотіти, терготати, засичала, ледве обізвалась, цокотіли, мова мовилась, одказує, белькотала, лепетала, задріботіла, репетувала* [4, с.183] тощо.

Багато виразів на їсти: *Їли, аж за вухами ляцало. Уплітали капусту на весь рот, на всі заставки*. Рясний словник на пити: *Вихилила всю чарку до дна; Почала хилити чарку за чаркою; Ковтнули по чарці; Парубки видудили все до останньої крапельки й т. ін.* Серед нашої фразеології маємо багато постійних, ніби технічних, виразів: *Оточити військо; Чинити допита; Заподіяти кривду; Порушити клятву* та ін. В українській фразеології повно звуконасліdnих виразів, надзвичайно давніх, наприклад: *вода булькотить, плямкати губами, двері рипнули, жаби кумкали, цокотить зубами, собака скигить (за вікном скигить негода), тупотіти ногами, лопотять прапори, пес гарчить, сніг рипить під ногами, прицмокувати язиком і т.ін.* Українське мислення і його фразеологія часто відбивають стародавній й селянський побут, наприклад: *тривкий ґрунт, посіяли страх, плекати надію, давати повними пригорщами, задам тобі перцю, у серці жевріє надія. З ткацтва: думка снується, з шевства: коплити губи, з крамарства: перейти міру, з кухарства: передати куті меду й т. ін.* Багато маємо таких фразеологічних виразів, яких без історичного пояснення вже не зрозуміємо, і в давнину центр життя бачили в горлі, тому вішали за горло, мечем різали горло, а звідси й вираз: *карати на горло, цебто на смерть. Щоб змусити призна-*

тися, лили за шкуру гаряче сало, а звідси наше: залив за шкуру сала. З дохристиянського способу шлюбу постав галицький вираз: *дівчина віддалася. А вираз по християнський: вийшла заміж, повінчалася, пошлюбилася, одружилася*. Багато маємо й таких виразів, яких походження вже складно вияснити, але вони міцно в нас утерлися й закріпилися, наприклад; *насип борщу, але налий молока, і по наших говорах ці вирази не однакові* [4, с.184].

Українська фразеологія дуже багата й цікава. Мають свою фразеологію й сусідні нам мови, російська й польська, і, як близькі нашій, впливають на нас. Наприклад, у Галичині часті польські кальки (переклади): *нотар обняв канцелярію; обходять свято; обсадили будинок* і т. ін. Рухи окремих членів нашого тіла з глибокої давнини вилилися в закам'янілі фразеологічні вирази: *насупити брови, кліпнути вями, зіпшити вус, підвести голову, сіпалися зуби, прижмурити зір, зіпшити зуби, знизити плечима, розплющити повіки, стулити повіки, упало серце* [4, с.185] тощо.

Не варто вживати чужої фразеології. Кожна мова має власні способи сполучення слів і побудови речення, свої питомі фразеологічні вирази. Так само свої власні способи має й наша мова, а тому внесення до неї чужих способів думки кидається нам у вічі, як стара латка на новім убранні. Чужі способи думати, і чужі питомі вирази – це нерідка недуга мови нашої інтелігенції, особливо ж галицької. Чужа фразеологія панує по наших періодичних і неперіодичних виданнях і шкодить розвиткові не тільки нашої мови, але й культури, бо широкі маси цієї чужомовної фразеології звичайно не розуміють. Закінчивши чужу школу, – польську, німецьку, англійську чи російську – наш інтелігент помалу привчається і думати чужомовною фразеологією, і писати нею, механічно переклавши її на українське (це т. зв. калька). Польські способи думати, польська фразеологія помітно вплинула на західноукраїнську інтелігенцію, як російська – на нашу інтелігенцію на Сході [4, с.192]. Це помітна перешкода чистоті нашої мови й культури, перешкода, що її розмірів у нас звичайно недооцінюють. Наведемо тут трохи прикладів, узятих із нашої преси, а часом і з писань видатніших письменників: *Доконав убивства на особі посла. Обряду шлюбу до конав полевий духовник. Посол обняв мандат. Він обняв пост команданта. Довершив чудес. Професор привернув зір сліпцям шляхом операції. Запала ухвала. Сенат завісив виклади. Викиди совісти (цебто, докори сумління). Сто осіб віднесли рани (цебто, сто осіб поранено). Він мусить уступити зо свого неприємного становиська. Пропозиція підняття посередництва. Поліція перевела арешт. Жандари перевели ревізію. Українці переводять грошеву збірку. Перевели перепис. Число улягло конфіскації. Студенти обсадили будинок університету. Конкордат не зносить розпорядку міністерства. Акція змагала до опанування громадянства, – і сотні подібних. Такі чужі нам фразеологічні вирази – це так звані кальки – прості переклади чи відписи з мови чужої, а їх довгі сотні – глибоко й органічно калічать і засмічують нашу мову, і роблять її темною для читачів із народу, що цієї чужої нам фразеології не розуміють. Українська народна мова любить вирази її прості, не занадто метафоричні, – цього самого мусимо дотримуватись і ми всі, пишучи для широких мас. Мова російська фразеологічно вплинула на нашу може менше, як польська, але також залишила багато помітних слідів [4, с.193].*

Культура мовлення тісно пов'язана й з культурою мислення. Адже якщо фахівець чітко, логічно мислить, тоді й мовлення у нього зрозуміле, логічне. Якщо у людини немає логічної думки, якщо вона говорить про те, чого не розуміє або не знає, тоді й мовлення в неї плутане, беззмістовне, зашарашене зайвими словами [8, с.37].

На жаль, при використанні усталених зворотів трапляється чимало недоречностей. Часто-густо мовці не завдають собі клопоту відшукати в скарбни-

ці української фразеології найкращий варіант, а вдаються до першого-ліпшого, що спаде їм на думку. Найчастіше це буває неоковирна калька з російської мови. Скажімо, журналіст однієї з телепередач говорить: «Питання між кандидатами в депутати розподілилися *слідуючим чином*» (тобто дослівно перекладає рос. *следующим образом*). За лексико-фразеологічними нормами української мови треба казати: «*Запитання між кандидатами в депутати розподілено так*».

Ситуацію, коли людина вважає, начебто досить змінити зовнішній вигляд або навіть помінати вбрання – і відразу зміниться її суть, росіяни характеризують приказкою *ворона в павлиньих перьях*. Невибагливі мовці і собі вживають *ворона в павиному пір'ї*, а тим часом українська мова на цей випадок має свою оригінальну приказку: *убрався в жулан – і дума, що пан*.

Фразеологічні одиниці є дуже важливим семантичним та стилістичним засобом. Одні фразеологізми спільні для багатьох мов. До таких належать вислови давньогрецькі (*ріг Амальтеї, яблуко розбрату*), євангельські (*шлях на Голготу*), біблійні (*дух і буква*), літературні цитати («*Спинись, хвилино, гарна ти!*»). Є фразеологічні звороти, належні тільки одній мові, і для відтворення позначуваних ними понять в інших мовах слід шукати рівноцінних відповідників.

В українських текстах можна прочитати: *задаватись метою, знищувати під корінь* і под. Ніякого стосунку до української фразеології такі синтаксичні побудови не мають, оскільки в нашій мові їм відповідають – *ставити собі за мету, знищувати на пні*.

У царині фразеології, як і на рівні лексики, виявляється синонімічне багатство української мови. Скажімо, на позначення поняття «людина невизначених здібностей, невизначної вдачі» існують такі фразеологізми: *ні се ні те, ні риба ні м'ясо, ні рак ні риба, ні пес ні баран, ні пава ні тава, ні два ні півтора, ні Богові свічка ні чортів кочерга, ні швець ні жнець, ні грач ні помагач*. До слова *тікати* є ціла низка фразеологічних висловів: *увіритися ногами, кидатися навтікача, намазати п'яти салом, накивати п'ятами, дати ходу, дати тягу, взяти ноги на плечі* тощо.

Слід зазначити, що фразеологізми мають різну стилістичну вагу. Частина з них не має виражених експресивно-оцінних супровідних значень і тому характеризується між стильовим уживанням. Відповідну групу утворюють стилістично нейтральні фразеологічні одиниці. До них належать звороти на зразок: *піднімати завісу, сходити зі сцени, слухиний час, спинитися на піддорозі, піднятися на ноги, опустити руки, наставити на добрий шлях (на добру путь), без зайвих слів, перша ластівка* тощо [1, с.157]. Разом з тим, на відміну від лексичних одиниць, у складі української фразеології переважають звороти з виразними експресивно-оцінними значеннями, внаслідок чого вони використовуються для створення експресивного фону, як в усному, так і писемному мовленні.

Книжні фразеологізми виникли на писемній основі і найчастіше використовуються в книжних стилях. До книжних фразеологізмів належать термінологічні словосполучення, поява яких зумовлена постійним розвитком різних галузей науки, культури, техніки. Ці фразеологізми найчастіше використовуються в науковому, діловому і публіцистичному стилях. У творах художньої літератури вони вживаються рідко. Фразеологізми є одним з невичерпних джерел багатства і виразності мовлення, але вимагають доречного вживання. Тому треба уникати помилок типу *мати роль* (треба – *відігравати роль*), *вантаж спогадів* (треба – *тягар спогадів*), *приймати участь* (треба – *брати участь*), *втирати очі* (треба – *замилювати очі*). Запас фразеологізмів й уміле їх використання робить наше мовлення багатим, виразним й оригінальним [9, с.214].

Важливим аспектом фахової мовної підготовки студентів є знання ними фразеологічних норм сучасної української літературної мови, коли не спотворюю-

ється зміст і граматична будова фразеологічних одиниць. Необхідно розрізняти фразеологізми від вільних словосполучень. Однак у мовленні носіїв часто порушується граматична будова усталених мовних зворотів. Низька культура мовлення дипломованого фахівця характеризується порушенням правил слововживання, граматики, вимови та наголошення, написання. Наприклад, помилково вживають вислови *добро пожалувати* замість *ласкаво просимо*, *приводити приклад* замість *наводити приклад*; *приймати (прийняти) міри* замість *вживати (вжити) заходів*; *прикладати зусилля* замість *докладати зусиль*; *поправити положення* замість *виправити становище*; *становити собою* замість *являти собою, становити, бути*; *ні в якому випадку* замість *ні в якому разі, в жодному разі*; *приймати до уваги* замість *брати (взяти) до уваги*; *приймати до відома* замість *брати (взяти) до відома*; *підняти (підіймати) питання* замість *порушити (порушувати) питання*; *підняти справу* замість *порушити справу*; *скрутне положення* замість *скрутне становище* тощо. Цілісність значення, відтворюваність, відносна постійність компонентного складу та структури, а також експресивність дозволяють окреслити межі фразеологічного складу. Ця категорія усталених зворотів посідає значне місце у фразеології української мови, а тому студентам на практичних заняттях з української мови подаємо найбільш вживані з них у професійній мовній практиці і пояснюємо денотативні відмінності у їх лексичних значеннях.

Мовлення майбутніх дипломованих фахівців є невіддільною складовою їх успішного зростання. Курс української мови за професійним спрямуванням є нормативною навчальною дисципліною, яка вивчає норми сучасної української літературної мови з метою їх подальшого застосування у професійній діяльності. Передбачається, що в процесі вивчення згаданої дисципліни студенти не лише заповнять лакуни, що утворилися під час вивчення української мови у загальноосвітній школі, але й удосконалюватимуть уміння і навички щодо вироблення культури фахового мовлення, зокрема свідомого використання стійких зворотів мови (фразеологізмів) в управлінських текстах.

Висновок. Отже, фразеологізми, самі будучи компонентом культури, одночасно виступають як дзеркало народної культури, народної психології і філософії, зберігаючи інформацію про ментальність, звичайно в закодованій формі містять відомості про матеріальне життя й духовні орієнтири етносу, а також вказують на картину світу загалом.

Як державний діяч І. Огієнко відзначає, що «без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [5, с.11]. Розвиваючи думку, вчений доходить висновку, що найголовніший і найцінніший елемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю, то соборна літературна мова, тому «державна, що не об'єднує всіх племен свого народу спільною соборною літературною мовою, завжди наражена й на політичне роз'єднання цих племен» [5, с.13]. Відтак, наука про рідномовні обов'язки повинна стати всенародною. Кожен, хто хоче добре знати свою літературну мову, мусить належно опанувати й фразеологію та дбати про її чистоту.

Список використаних джерел:

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології / М.Ф. Алефіренко. – Х., 1987. – 217 с.
2. Медведєв Ф.П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо / Ф.П. Медведєв. – Х.: Думка, 1982. – 232 с.

3. Морозюк В.М. Джерела української фразеології. Роль фразеологізмів у мовленні / В.М. Морозюк // Вивчаємо українську мову та літературу. — 2010. — №33. — С. 15-18.
4. Огієнко Іван (митрополит Іларіон) Рідна мова / Іван Огієнко ; (митрополит Іларіон) ; Упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. — Львів : Фенікс, 1995. — 46 с.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. — К. : Довіра, 1992. — 141 с.
7. Олійник І.С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. — Х. : Прапор, 1977. — 462 с.
8. Пелепейченко Л.М. Порівняльна лексикологія української, російської та англійської мови / Л.М. Пелепейченко, Н.В. Тучина. — Х. : ВІВВ МВСУ, 2003. — 110 с.
9. Скрипник Л.П. Фразеологія української мови / Л.П. Скрипник. — К. : Перун, 1973. — 280 с.

We investigated the role of phraseology in shaping national identity at the current stage of Ukrainian people progress. It is advocated the idea that the basis of Ukrainian phraseology is assigned by national ideological system. In particular, the definitions above are confirmed by numerous examples of folk art and material of Ivan Ohiyenko's research. Attention is also focused on the fact that native language phraseological unit is a powerful national identifier, in contrast, use of foreign language leads to deformation of Ukrainian outlook. In fact, in terms of idiomatic versatility we find historical past of the people, their customs, traditions and culture, reflected most accurately mentality. Idiom, as a component of culture, at the same time acts as a mirror of popular philosophy and point to the linguistic culture of other nations. Native idioms, in this dimension, show an individual identifier powerful socio-cultural sustainability, which reveals the inextricable link of individual human units with integral social organism, which is the nation.

Key words: phraseology, phraseological unit, national identity, Ivan Ohiyenko, foreign language units, language culture, professional culture.

Отримано: 19.01.2017 р.

УДК 81'42:0709(054):001(477)(092)

Н. В. Третяк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДИСКУРС ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ МОВИ В ГАЗЕТНИХ ЖАНРАХ У КОНЦЕПЦІЇ ТВОРЧОСТІ І. ОГІЄНКА

У статті проаналізовано газетно-публіцистичний дискурс як форму реалізації мовних одиниць, експресивний характер газетних текстів; проаналізовано особливу групу усно-мовних фразеологізмів; дано характеристику такому експресивному засобу, як «мовна гра»; розкрито значення газетних жанрів, оксиморону, наведено приклади; зроблено висновки про причини апеляції до лексико-фразеологічної антинорми як основи створення нових прийомів впливу на адресата для досягнення комунікативно-прагматичних завдань.

Ключові слова: дискурс, експресія, стандарт, фразеологічні сполучення, публіцистичний заголовок, оксиморон, «мовна гра».

Мова – внутрішній світ людини, вона відображає мовну культуру і індивідуальність особистості. Тільки досконале володіння і знання мови дає змогу відображати її у всіх проявах лексичного розшарування (знання літературної мови та

інших соціальних компонентів української мови, всіх особливостей і характерних рис функціональних різновидів літературної мови). Відомий український учений і громадський діяч Іван Огієнко зазначав: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості» [5, с.76]. Не спрадлилися слова Івана Огієнка із його катехізису «Наука про рідномовні обов'язки»: «Добрий стан національних видань – то могутча сила народу й запевнення розвою рідної культури, а висота їх накладу – то ступінь національної свідомості народу».

На сучасному етапі сьогодення активно прогресує лінгвістичний розвиток суспільства, що безумовно пояснюється демократизацією мови. Мова наповнюється новоутвореннями різної якості, за рахунок нелітературних сфер загальнонародної мови. «Сьогодні суспільний смак, обгортаючись крайнощами моди, визначається всеохоплюючою переоцінкою цінностей. Її напруженість при відкритих шлюзах створює вибух інтересу до того, що раніше було не прийнятним, літературно і культурно забороненим, нецензурним» [3, с.78].

Мова – завжди жива. Процес обміну мовленнєвими одиницями відбувається безперервно. Більшість новоутворень знаходять своє відображення в мовному середовищі, інші – рідко використовуються носіями мови і згодом зникають. Аналізуючи мову носіїв мовної культури спостерігається вільна активізація і цілеспрямоване використання будь-якого слова, включаючи у свій лексикон і некодифіковані слова.

Своєрідним відображенням мовної культури є газета. Журналіст, намагаючись вплинути на читача, користується не тільки доступною, всім зрозумілою розмовною мовою – він намагається створити свою власну мову, свій стиль, не хestуючи жаргонно-зниженою й іншою стилістично-забарвленою лексикою.

Зрозуміло, що журналіст прагне до всім зрозумілої мови, він мусить будь-якими засобами створити експресивний елемент у тексті, дотримуючись конструктивного типу – експресія-стандарт. Реалізуючись саме в конфлікті із стандартом, експресема легше за все утворюється в результаті порушення загальномовної літературної норми слововживання [2, с.160].

На відміну від інших стилів літературної мови в газетно-публіцистичному переконання, чуттєвий вплив виступає головною функцією мови, тому газетно-публіцистичним текстам властивий особливий характер експресивності. Ця експресивність має соціальний характер, вона цілеспрямована, оцінна. З метою ефективного впливу на читача в газетних текстах використовуються різні засоби мовної експресії, до яких належать і фразеологічні сполучення.

У текстах газет трапляються фразеологізми як у зафіксованій лексикичній формі, так і в трансформованій. Наприклад: «*Пан або пропав*» (МГ, 2006). Значення фразеологізмів тлумачаться словником: пан або (чи, хоч) пропав: домогтися усього бажаного чи все втратити [7, с.11]. Значення фразеологізму переноситься на текст статті, конденсує її зміст, адже в ній йдеться про політичну розстановку сил.

Більшість публікаційних заголовків у своїй структурі містять перлини народної фразеології (прислів'я, приказки): «*Видно пана по халяхах*» (УМ, 2014) – про деяких депутатів Верховної Ради; «*Цей про образи, а той про гарбузи*» (ЛУ, 2004) – у статті подаються різні погляди Євгена Сверстюка та Богдана Мельника на Миколу Гоголя; ... в чиясь світлу голову прийшла не менш світла думка – об'єднати вужа з їжаком і одержати цілком контрольовану, але з іншого боку, більш ліберальну та просунуту опозицію (АГ, 2004).

Особливість фразеологізмів, які використовують у мовленні політичні діячі, журналісти, полягає в єдності експресії і стандарту, що забезпечує «надійне донесення до читача змістовно-інформаційної сторони з її буденністю, ділови-

тістю, суворістю, однозначністю, інтелектуальною точністю і навіть сенсаційністю» [2, с.86]: Український політикум – це тераріум однодумців і колгосп ситуативних об'єднань, щоб дружити проти когось, *допоки вітер не подме в інший бік*. Наш політикум – маленьке село, де всі один одного знають, всі один одному зобов'язані і всі один одному *ока не виклюють* (О. Мочанов. 2016, Лист-звернення до Президента); Не один раз ми розпочинали реформування з того, що *«різали по живому»*, а вже потім *«чухали потилицю»* (УС, 2006).

Особливу групу серед усно-мовних фразеологізмів становлять фразеологічні одиниці з грубими й навіть вульгарними стилістичними конотаціями, що мають ще яскравіший ступінь експресивності та емоційності: Пригадуєте, як наприкінці 2003 року депутати *займалися веселою фігнюю*: натягували презервативи на мікрофони (К.Джура. АГ, 2004); Звісно, що високі посадовці починають говорити правду, коли їм *заллють сала за шкуру*. Так було з усіма без винятку (ПіК, 2010); З такими обвинуваченнями не дуже-то посунешся в європейські і міжнародні організації з вереском типу: захистіть! Свободу слова душать! Такі, вибачте, «слова» там, у цивілізованому світі нікому *на фіг не потрібні* (АГ, 2004).

У газетних матеріалах відповідно до вимог жанру виражаються думки, дається інформація про різноманітні події дня, аналізуються факти. Кожен жанр має свою специфіку, і мова як матеріал статей, нарисів, інтерв'ю пристосовується до неї. Звичайно, кожна фразеологічна одиниця ізольовано від тексту сама по собі не зазнає змін: *не давати проходу, пом'янути шило на мило, бути на гачку* тощо. На склад фразеологічної одиниці впливає контекст, граматичні та інші особливості вказівного мінімуму. Сама структура тексту, оточення дають можливість вживання певної одиниці і відповідно пристосовують її до себе. З'являються варіанти словниково зафіксованих фразеологічних одиниць: Згідно версії екс-міністра (Хорошковського), Азаров йому *проходу не давав*. Кожну ініціативу молодого міністра *«рубав на корню»* (АГ, 2004); Якщо «більшовицькі» зміни будуть протягнуті до Конституції, то українські судді повністю *опиняться на провадно-олігархічному гачку*, вони *сидітимуть, мов миші під віником* (БЦ, 2008).

Розмовні фразеологізми функціонують у мовленні представників різних соціальних груп з деякими трансформаціями. У газетній фразеології трансформація, зумовлена перерозподілом мовної енергії, найчастіше зустрічається в заголовках. У мові ЗМІ заголовок функціонує як структуротвірний засіб тексту й одночасно він є одним з елементів композиції, тому що в концентрованому вигляді містить у собі єдність теми, проблеми, ідеї статті. Крім того, в заголовках ще більшу роль відіграє образність вислову. З цього можна зробити висновок, що підвищена сутєвність, атрактивність заголовка є наслідком орієнтації його на побудову образу, який запам'ятовується, на підвищену експресію [1, с.4]. Ця виразність досягається використанням у заголовках фразеологізмів та інших усталених висловів не тільки в готовому вигляді, а й в усіченій або трансформованій формі. Наприклад, в рубриках: політика, влада: *Дай мерові волю...* (ВЗ, 2004. 02.); *Реве та стогне коаліція широка* (АГ, 2004); *І пішов проект на проект* (ДТ, 2010); *Петрові батог* (участь Петра Симоненка у проекті «Зіни до Конституції України» (УМ.2003); 01.04. – С.3); *Не хлібом єдиним тримається піст* (УМ, 2011); *Охрімova свита та не мною шита*, або *Хотіли, як краще, а вийшло – як завжди* (ЛУ, 2002).

Особливо явище трансформації стосується політичних текстів, куди фразеологізми вводяться з певною стилістичною метою. Коли фразеологічна одиниця за стилем не відповідає контексту, то вказівний мінімум як визначальний фактор впливає на неї, трансформує її. Це можна проілюструвати такими прикладами: Тому можна припустити, що всі спритні «лихварі» намагатимуться

під прикриттям «хаосу виборів» активізувати тіньові процеси, *ловлячи золоту рибку в мутній передвиборній водичці* (УС, 2004); У цілому, опозиція деморалізована, Віктор Ющенко *випадає у політичний осад*» (О. Зубченко. Всім, 2004).

Для виділення найбільш значимої інформації журналісти досить успішно залучають такий експресивний засіб, як «мовна гра». Мовна гра традиційно розглядається в лінгвістичному, культурологічному, комунікативному та семіотичному аспектах. Багатоплановість підходів до вивчення цього явища обумовлена особливим впливом у сучасному суспільстві комунікативних технологій з їх багатим арсеналом вербально-зображальних засобів. ЗМІ утворюють сьогодні глобальне комунікативне середовище, що функціонує й розвивається за своїми законами, має специфічні механізми впливу на суспільну думку, соціальні інститути й культуру. Саме в газетному дискурсі мовна гра використовується як один із засобів масового комунікативного впливу.

Терміном мовна гра позначаються «ті явища, коли мовець «грас» з формою мовлення, коли вільне ставлення до форми мовлення співвідноситься з естетичним завданням.... Це може бути і невинний жарт, і вдала іронія, і каламбур, і різні види тропів (порівняння, метафора, перифраза тощо)» [5, с.172].

Широке використання мовної гри в текстах мас-медіа стало яскравою прикметою сучасного інформаційного простору, де мовна гра виявляє увесь спектр своїх стилістичних можливостей. За допомогою мовної гри інформація, подана в газетних текстах, набуває неочікуваного звучання, а іноді й іронічно-саркастичного змісту. У структурі газетних текстів досить часто використовується авторами гра слів – формально-смісьове обігравання компонентів слова на рівні фонетики, морфеміки (переосмислення їх без формальних видозмін) і словотворення (з утворенням нових структурних одиниць). Такі явища особливо характерні для мови преси останніх років.

На рівні фонетики відбувається підсилення емоційного впливу на читача за допомогою фонетичного обігравання знайомих йому слів: «Засусі – по заслузі» (УМ, 2005). Відомий вислів *«катюзі – по заслузі»* переосмислено, трансформовано: слово *«катюзі»* → *Засусі* (Анатолій Засуха, який вже втратив посаду голови Київської облдержадміністрації, може втратити й іншу – голови Київської обласної ради). Чергування звуків [з] – [с] створює ефект шелестіння або шипіння. Використовуватися також звуконаслідування як засіб увиразнення лексеми: *«Чи скінчаться британські му-у-ки?»* (ГУ, 2000) – про зараження худоби в Англії вірусом коров'ячого сказу (пор.: іменник *«муки»* і звуконаслідування реву корови *«му-у»*); У листі просять Прем'єра вжити заходів, аби перешкодити кримінальній *«прихватуїзації»* майна і корпоративних прав держави (С. Власенко. УМ, 2005); *Невгритиуций* президент. Ані очікувана у Монголії небувала посуха, ані люта суміш грипу й пневмонії, яка вибухнула у Гонконгу, не спинили візиту туди президента Леоніда Кучми (УС, 2003): асоціація до слова *невгритиуций*.

На рівні морфеміки обігравання різних структурних елементів слова відбувається в широкому семантичному діапазоні – від нового, ніби уважнішого осмислення етимологічного значення компонента до прямого його переосмислення за зразком іншого одно – або близько звучного слова (цілого або його частини) чи групи слів. Наприклад: *«Влада і власність»* – одного кореня, а тому цим силам *влада потрібна заради власності*, яка в країні коштує чимало (ГУ, 2000).

Простежуємо випадки свідомо неправильного «етимологізування» на лексичному рівні – переосмислення лексичного значення слова в цілому:» – *І яку спеціальність він матиме після закінчення?*

— Одну якусь із нових: бакалавра, майстра...
— А що воно таке?
— Як вам сказати?... Бакалавр — це мабуть власник бакалійної лавки. Де різна бакалія продається: сіль, сірники, крупи... А магістр — це бери вище. Навпевне, спеціалісти з чорної чи білої магії» (СГ, 2004).

Гра слів на морфемному рівні найчастіше, порівняно з виявами цього семантико-стилістичного явища на інших мовних рівнях, супроводжується графічними видозмінами переосмислюваного компонента, завдяки чому він більше увиразнюється й привертає увагу читача. Емоційної насиченості і смислової увиразненості надає текстові оформлення великими літерами того компонента слова, яке несе домінантне семантико-стилістичне навантаження: «*Картопляна ЛІХОманка*» (ГУ, 2004) — графічно виділений компонент конденсує головну тему статті — втрата врожаю картоплі через безгосподарність; «*УРябові проблЕМУ з м'ясом уже вирішили*» (ВЗ, 2000) — про вирішення проблеми забезпечення м'ясом на фермі у Рябові. Там стали вирощувати страусів ему, що виявилось економічно дуже вигідною справою; «*Обережно: терМІНАтори*» (ГУ, 2000) — про проведення операції знешкодження злочинців, які використовували вибухові матеріали; «*Міністерству енергетики УКАЗано...*» і далі текст: «Указом Президента України затвердженні положення про Міністерство енергетики як центральний орган» (ГУ, 2000).

Часто мовна гра виявляється в застосуванні аббревіатури, ініціальних букв, прізвища або його частини як кореневої морфеми для новотвору: *ПроСРНАли* (заголовок) *До речі, про Срну, який взяв і обі..., даруйте, обламався, спочатку не забивши, а потім створивши пенальті. взявся виконувати 11-метровий вирок, коли поруч бразильців було до біса?* (АГ, 2005): Срна — прізвище футболіста-легіонера; А за рік до того нінішній «*ПРОТЕвник*» (Джагіров — ведучий телепередачі «Проте») зазначив, що «Ощенко зараз немовби включили до загальної гри», і вів далі: «Пахани втікають — тільки не з зони, а від зони» (УМ, 2004); *СЕРПнути* польовіськи. Попри те, що емоцій було більше, ніж здорового глузду, львівська *антиСЕРПівщина* вкотре засвідчила (особливо для Росії): будь-які кроки Кучми уважно відслідковуються в Галичині (АГ, 2003): СЕРП — єдина економічна політика.

Помітним явищем у стилістиці газетних є використання такого засобу як *оксिमорон* — мовна фігура, в якій поєднується два протилежних за змістом слова, що в сукупності дають нове поняття [1, с.69]. «Старий-новий *Гентрокурор...*» (МГ, 2004); «*Проблема нової-старої влади...*» (ГУ, 2005); «*Війна за «проти всіх...*» («Експрес, 2004); «Вільне рабство українських жінок...» (ЛУ, 2004); «*Про гіркуватий солодкий пісок*» (ГУ, 2005); «*Друзі-вороги. Хто дихав у потилицю?*» (МГ, 2004); «*Такий гіркий солодкий мед...*» (УМ, 2005); «*Платно-безплатні чеські візи обіцяють бути доступними пересічному громадянинуві*» («Поступ», 2008).

Активне включення мовної гри в газетні дискурси свідчить про її значні прагматичні можливості, використання яких дозволяє конкретним мас-медіа зберігати і посилювати свою конкурентоспроможність. Подача інформації за допомогою мовної гри сприяє оптимізації інформаційного впливу на того, хто її отримує. В ієрархії функцій мовної гри в дискусійному просторі ЗМІ головна роль належить функції впливу, якій підпорядкована естетична функція, і як похідна від цих функцій, що включає оцінний характер інформації та стилістичну манеру її подачі, виникає світоглядна функція.

Частиною газетного тексту є заголовок, який виконує свої особливі функції: визначаючи тему статті, виокремлює її серед інших; тісно пов'язаний зі змістом матеріалу, виражає головну думку; звертає увагу читача, зацікавлює його і впливає на нього; керує думкою читача. У заголовку часто подається оцінка подій і фактів, про які йдеться у статті. Публіцистичний заголовок не просто називає чи означає тему, він має повідомити про факти, події, сформулювати ставлення до нього з боку читача,

передати авторську позицію. На сьогодні газети мають велику кількість структурних моделей заголовків і прийомів їх лексико-фразеологічного вираження.

Публіцистичний заголовок стає своєрідним місцем, де сходяться проблеми, пов'язані з характеристикою сучасної мовної ситуації. Пошук адекватного слова породжує нові моделі заголовків. Оскільки жаргонна лексика в мові сучасної публіцистики виконує оцінну та експресивну функції, сприяє контактостановленню з читачем, виступає засобом привернення уваги читача, вона досить поширена в газетних заголовках. У заголовках ЖЛ вносить певну кількість експресивності, виступає інтенсифікатором тексту. Наприклад: *Як «розводять» віруючих* (АГ, 2004); *Народ «на пушк» не візьмеш* (УМ, 2004); *«Полуничка» для дорослих дядечок* (КВ, 2007).

Публіцистичний заголовок використовує і таку властивість сучасного дискурсу, як установка на стилістичний контраст при явному недотриманні стилістичного узгодження мовних одиниць. Через стилістичний контраст відбувається зведення різних денотативних сфер у певну когнітивну єдність. Контрастні структури при цьому оцінюються як когніції, що сприяють появі нових типів мислення, зокрема іронічного, характерного для наших сучасників: *До Верховної Ради прийшли пахани* (АГ, 2004); *Бандитресурсу «по поняттях» не буде?* (УМ, 8.10.05, с.4); *Халевний стриптиз на Хрещатику* (АГ, 2904); *Пішаки у мери не проходять* (Моя газета+, 2002); *Як «мочили» Софіївку* (УМ, 2007).

Важливим стилістичним прийомом, що полягає в сегментації змісту висловлювання на окремі частини – інтонаційно-змістові одиниці, які йдуть одна за одною після роздільної паузи є парцеляція. Наприклад: *«Автобусне сполучення... Без проблем!»* (КВ, 2002); *«Покладаються на себе і – на нову владу»* (ГУ, 2005); *«Побудував дім, посадив дерево... і багато намалював»* (ЛУ, 2002); *«Акціонер – це звучить гордо. Аж занадто»* («Експрес», 2006).

Як засвідчують приклади, парцеляції зазнають різні компоненти висловлювання, але переважно це поширювачі, які є ремою повідомлення, а з точки зору його змісту вони містять деталізацію, конкретизацію чи роз'яснення – доповнення. Отже, завдяки парцеляції заголовков у газетному матеріалі стисло сигналізує про головне.

Поширеним журналістським прийомом є парцеляція підрядної частини складнопідрядного речення разом із сполучником, який дозволяє домислити головну частину і встановити зміст підрядної. Найчастіше парцелюються з'ясувальні підрядні частини, мети, умови, часу, що пояснюється, очевидно, семантичною прозорістю їх сполучників. Часто цим засобом послуговуються журналісти для оформлення заголовків: *«Якщо святковий з вихідним збігається»* (ГУ, 2000); *«Коли жінки беруться за ніж»* («Експрес», 2003.); *«Щоб перемога стала очевидною»* (УМ, 2005.); *«Щоб не пустити «троянського коня»* (МГ, 2004) – *«троянський кінь»* – сучасний комп'ютерний вірус; *«Якщо скупатися у «срібному молоці»* (ЛУ, 2002.) – *«Срібне молоко»* – твір В. Шевчука.

Рідше в газетах зустрічаємо парцельовану головну частину: *«На людство очікує катастрофа, якщо...»* (ЛУ, 2002); *«Люди встануть з колін, коли...»* («Експрес», 2004).

Отже, актуалізація субстандартної лексики в публіцистиці останніх десятиріч обумовлюється впливом розмовної лексики на публіцистичний стиль, асиміляцією некодифікованого слова в загальний вжиток. Це стає причиною апеляції до лексико-фразеологічної антинорми як основи створення нових прийомів впливу на адресата для досягнення комунікативно-прагматичних завдань.

Список використаних джерел:

1. Костомаров В.Г. Из наблюдений над языком газеты: газетные заголовки / В.Г. Костомаров // Из опыта преподавания русского языка нерусским. – М. : Мысль, 1965. – С. 171-184.

2. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В.Г. Костомаров. — М. : Моск. ун-т, 1971. — 271 с.
3. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В.Г. Костомаров. — М. : Педагогика-Пресс, 1994. — 247 с.
4. Мороховская Э.Я. Лингвистический статус и функционально-семантические особенности экстенциональных операторов текста / Э.Я. Мороховская // Текст как важнейшая единица коммуникации (в диахронии и синхронии). — К. : Вышп. школа, 1984. — С. 40-48.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. — Львів : Фенікс, 1995. — 46 с.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. — К., 1918. — 273 с.
7. Ставицька Л. Українська мова без прикрас / Л. Ставицька // Короткий словник жаргонної лексики української мови. — К. : Критика, 2003. — С. 9-19.

The article analyses the newspaper-publicist discourse as a form of language unit realization, expressive character of newspaper texts. It analyses the special group of orally verbal phraseologisms, it gives the characteriscit of «language game» as an expressive instrument. It defines the meaning of newspaper genres, oxymoron, gives the examples. It also concludes the reasons of apelation to lexically phraseological anti normas as a basis of creating new methods of influence at an addressee for reaching communicatively pragmatic tasks.

Key words: discourse, expression, standard, phraseological conjunctions, publicist title, oxymoron, «language game».

Отримано: 13.02.2017 р.

УДК 811.161.2+81'342/344]+38

Л. Ф. Українець

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ДИСКУРСИВНІ ПРІОРИТЕТИ ФОНЕТИЧНОЇ КОНОТАЦІЇ В САКРАЛЬНИХ ТЕКСТАХ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття містить аналіз конотаційного потенціалу сегментно-просодичних елементів Господньої молитви в українському перекладі Івана Огієнка. На матеріалі асоціативно-символічних значень фонетичних засобів простежено моделювання світлої, радісної тональності молитви Господа, а також глибинну семантичну перспективу цього сакрального тексту як винятково важливого фрагмента об'єктивної дійсності. Позиціонування в структурі складу домінантного статусу тих чи тих вокальних або консонантних сегментів, які своїми релевантними артикуляційно-акустичними властивостями здатні впливати на формування прихованих сем комунікативно значущих одиниць (слів, речень), уможливило характеристику конотаційної динаміки молитовного ритму в процесі пізнання істинності Слова Господнього — духовного надбання людства.

Ключові слова: Іван Огієнко, Господня молитва, фонетична конотація, асоціація, сегментно-просодичні одиниці, артикуляційно-акустичні ознаки, голосні, приголосні, ритм.

Національне відродження нашої держави промовисто утверджує здобутки входження Слова Господнього в сучасну духовну й матеріальну культуру українського народу. Серед тих, хто прагнув донести до соціуму націо-

нально марковані концепти через призму християнських моральних і філософських цінностей, – Іван Огієнко, видатний учений, громадський і церковний Просвітитель, котрий плекав ідею творення української нації на засадах духовної зрілості, благодатним ґрунтом для якої він вважав рідну мову.

Із покоління в покоління Божественну Істину людство пізнає через Біблію, що була написана приблизно у 8 ст. до н. е. – 2 ст. н. е. давньогрецькою (Новий Заповіт), давньоєврейською і частково арамейською мовами (Старий Заповіт). Невтомний будівничий Української православної церкви ХХ ст. [1], митрополит Іларіон поклав вимірний переклад Святого Письма [2] на олтар розвою національної самосвідомості, розбудови незалежності своєї країни, у якій мусить нарешті запанувати навіки-віків «своя й правда, І сила, І воля». Щире усвідомлення автором високої місії – реалізувати основоположну для української духовності ідею самовираження нації – забезпечило цьому сакральному текстові з-поміж усіх українських перекладів Біблії (П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький, І. Хоменко, Р. Турконяк) справді «безберегі» (В. Скуратівський) соціальні пріоритети.

Святе Письмо торкнулося сердець мільйонів українців передовсім молитвою Господа, торуючи шлях до усвідомлення людиною свого істинного призначення на землі – матеріалізувати прекрасне в знаковому вимірі гармонії вічності та безсмертя.

Оскільки у величавому поєднанні естетики звукового континууму й людських емоцій криється, на нашу думку, секрет заглиблення в таїну сутесті Божественних канонів, то об'єктом для аналізу в статті послужив конотаційний потенціал сегментно-просодичних елементів Господньої молитви в перекладі Івана Огієнка, який «поставив перед собою два найголовніші завдання: по-перше, найточніше передати зміст оригіналу, дбаючи передусім про <...> точність цілого ряду багатозначних слів, і, по-друге, здійснити переклад милозвучною <...> літературною мовою» [3]. Прикметно, що в усіх поширених українських варіантах молитви (І. Огієнко, П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький та ін.) виняткову роль відіграє ритмічний повтор, виявляючи глибинну семантичну перспективу цього сакрального тексту як винятково важливого фрагмента об'єктивної дійсності й генералізуючи водночас безмежний імпліцитний потенціал етнокультурних мовних ресурсів. І якщо суто інтенсіональні параметри молитви вже були предметом спостережень славістів (Н. Мухелішвілі, Ю. Шрейдер та ін.), які намагалися «зафіксувати ритмічно повторювані семантичні інваріанти в смислових одиницях, що визначаються окремими компонентами тексту» [4, с.45], то роль асоціативно-символічних значень фонетичних засобів для занурення в Божественну сутність молитви ще не знайшла в україністиці належного теоретичного осмислення.

Лише віднедавна підвалини наукового студіювання духовних святинь поновила О. Климентова, пильну увагу звернувши на специфіку вербальної сутесті українських молитов [5; 6, с.90-98; 7, с.79-85; 8, с.325-333] і торкнувшись, природно, чинників сугестивної спроможності перекладів автентичних текстів [9, с.85-91]. Аналізуючи трансформовані іншою мовою сакральні першоджерела, дослідниця зауважила, що «найважче відтворити сугестивні механізми фонетичного та просодичного рівнів реалізації», тому вони «зазвичай утрачені» [9, с.90]. Однак, зважаючи на те, що, крім суто лінгвістичних проблем, властивих перекладацькій практиці, на прагматику відтвореного тексту посутньо впливає лінгвістична ерудиція самого перекладача, його мовна та концептуальна картина світу [9, с.89], уміння «інтерпретувати, пояснювати та переконувати» [9, с.87], тому з'ясувати дискурсивні пріоритети авторської фонетичної конотації у структурі Господньої молитви, а також домінувальний статус тих чи тих

вокальних і консонантних сегментів, які своїми релевантними артикуляційно-акустичними рисами здатні впливати на формування прихованих сем комунікативно значущих одиниць (слів, речень), і є метою наших спостережень. Немає потреби переконувати, що закладені перекладачем емоційно-експресивні інтенції, підпорядковані нормативним приписам функціонування одиниць основних та проміжних мовних рівнів, забезпечують повноту донесення змісту молитви до спраглих сердець вірян, відтак спостереження за конотаційною мотивацією лінгвостилістичної моделі з позицій асоціативно-символічних значень фонетичних засобів в авторській інтерпретації митрополита Іларіона є винятково актуальним для розуміння ступеня довіри християнської спільноти до заповітів Творця.

Ритм сакрального звернення до Бога зумовлений, як відомо, не традиційним римованим співзвуччям, а головню параметрами семантико-акустичного характеру. У цьому зв'язку конотаційної ваги набуває розташування рядків у своєрідних віршах, котрих у молитві всього п'ять (Євангелія від Св. Матвія, глава 6, вірші 9-13) [2, с.9]. В українському варіанті перекладу, що налаштовує людину на відповідний стан душі під час звертання до Бога, витримане канонічне структурування молитви (2+3+2+3+5), хоч для актуалізації інформаційної простоти догматичного припису семантично ефективнішою могла б стати версифікаційна модель 5 (2+3) + 5 (2+3) + 5. Так, дворядковий вірш

9 <...> «Отче наш, що єси на небесах!
Нехай святиться Ім'я Твоє,

і трирядковий вірш

10 нехай прійде Царство Твоє,
нехай буде воля Твоя,
як на небі, *так* і на землі.

є цілісною семантико-синтаксичною конструкцією, лейтмотив якої – презумпція дистанції між Творцем і людиною внаслідок її гріхопадіння, а також високе поривання її помислів до небес завдяки утвердженню волі Божої як життєвої домінанти. Вірші

11 Хліба нашого насущного
дай нам сьогодні.
12 І прости нам довгі наші,
як і ми прощаємо
винуватцям нашим.

хоч і об'єднують синтаксично різнотипні одиниці, розміщені, відповідно, у двох і трьох рядках, однак становлять єдину комунікативно-семантичну цілісність віровчення – передають потребу людини в Божому Слові та Благодаті, у Його впрому прощенні як у хлібі щоденному. Останній вірш молитви

13 І не введи нас у
випробовування, але визволи
нас від лукавого.
Бо Твоє є царство, і сила,
і слава навіки. Амінь» (Євангелія від Св. Матвія) [2, с.9]

містить прохання до Бога захистити «*від лукавого*», тобто від зла в нас самих, адже сила і слава Творця є вічною «як на небі, *так* і на землі».

В українському перекладі цієї частини професор І. Огієнко передбачив незвичну модель ритмічного членування молитви завдяки розташуванню в різних її рядках акустичних сегментів фонетичного слова – прийменника у та іменника *випробовування*. Такий інтонаційною малюнок, безперечно, авторське бачення

лінгвістичної репрезентації божественних приписів Святого Письма в Євангелії від Св. Матвія [2, с.9], хоч сьогодні різні об'єднання християнських підприємців [10, с.10], поширюючи Святе Євангеліє в перекладі митрополита Лларіона, не завжди дотримуються його вимог як щодо норм канонічної версифікаційної майстерності, так і щодо обов'язкового наголошування окремих лексичних одиниць – важливого лінгвістичного чинника для засвоєння літературних стандартів української мови. Тим часом Іван Огієнко – поборник державного статусу української мови – був глибоко переконаний: «Без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості немає нації, а без свідомості нації – немає державності як найвищої громадянської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [11, с.12].

Зауважимо, що молитва має й суто фонетичні характеристики ритму, які сприяють «зосередженості того, хто молиться, на глибинному змісті молитви, концентруючи розум і волю на занурення в молитву» [4, с.45]. Ідеться, по суті справи, про наростання й спад акустичної інтенсивності, детермінованої характером і розташуванням у віршах мінімальних вимовних одиниць – складів. У молитві просодичних сегментів з кінцевим голосним 98 (82%) і лише 22 (18%) сегменти позиціонують консонантний тип закритої структури. При цьому немає жодного відкритого складу, у якому б тенденція до висхідної звучності була порушена, тому і внутрішні, і початкові та кінцеві просодими формують відповідну акустику звертання до Бога, забезпечуючи динаміку горизонтального наростання голосу. Оскільки інтенсивність будь-якої хвилі, зокрема й звукової, є фізичною величиною, «яка чисельно відповідає середній енергії, перенесеній хвилею за одиницю часу крізь одиницю площі поверхні, перпендикулярної до напрямку поширення хвилі» [12, с.135], то короточасне зростання тональності у складі варто позиціонувати як хвилю малої амплітуди коливання голосу і вважати цю інтенцію рисою конкретного українського тексту (наприклад, давньоруська лексема *напасть* подається в перекладі І. Огієнка як *випробовування* (хоч трапляється й варіант *спокусу*); застаріле *довгий* осучаснено у вигляді лексеми *привини* [13, с.489]). Прикметно, що в молитві простежена чітка тенденція до зосередження найбільшої кількості відкритих складів на початку (у першому чи другому рядку), тоді як у завершальній частині тексту відкритих складів суттєво менше. Виникає асоціативне враження вертикально спрямованих звукових хвиль, які мають широкий діапазон плавного поширення голосу по низхідній у напрямку до скорочення кількості тональних сегментів.

Отже, якщо семантику Слова Господа можна розглядати в контексті ширшої ритмічної моделі, то в синтагматично-парадигматичному вимірі періодичне зростання й спад інтенсивності відповідає канонічно організованам віршам. Цю закономірність порушують хіба що поодинокі закриті склади, але спостереження за їхньою структурою виявляє: вони мають особливу акустичну природу саме завдяки кінцевому сонорному [й]. Так, з-поміж 22 закритих складів (18%) кваліфікуємо п'ять (4,2%) напіввідкритими (напівзакритими), оскільки [й] після голосного перед приголосним реалізується у своєму позиційному варіантові [i], що «зближений із голосним [i]» [14, с.48]. За своїми артикуляційно-акустичними якостями [i] хоч і є «нескладотворчим», але все ж голосним, і цього достатньо для традиційної експлікації такого артикуляційно-акустичного сегмента в контексті вокального континууму [15, с.96].

Звукову своєрідність українського перекладу І. Огієнка позиціонують просодичні одиниці з кінцевим носовим [м], інваріант якого в сучасній українській літературній мові характеризується як «напіввідкритий» [16, с.247] приголосний. Кількість таких складів наростає до десятого рядка, а далі губно-

губний [м] у консонантній структурі лексем участі не бере і лише в останньому слові молитви формує разом із носовим [н'] завершальний акорд – *Амінь*. При цьому співвідношення носових [м] та [н'] ↔ [н'] у різних складах молитви виявляє чітку закономірність: приголосний [м] тяжіє до кінця складу, а [н'] ↔ [н'] – до початку, тому виникає фонетична конотація, що породжує інтенції *церковного передзвону*. Таке асоціативне співзначення, без усякого сумніву, цілком обґрунтоване, оскільки зазвичай корелює з атрибутами, що супроводжують святе дійство – розмову з Творцем.

Цілком мотивовані з погляду наповнення сакрального тексту фонетичною конотацією й інші приголосні, що якнайтісніше співвідносяться з вокальною тональністю, однак функційний статус їх перебуває на рівні 1-5%. Прагматичну інформативність демонструють плавні [л], [л'], дрижачі [р], [р'] та губно-губний [в], які, за нашими спостереженнями, задіяні в ритміко-інтонаційній структурі молитви значно менше, ніж носові. Оскільки дрижачі [р] та [р'] традиційно позиціоновані в українській фоностилістиці (В. Ващенко, І. Качуровський, І. Чередниченко) як надзвичайно різкі звуки, що акумулюють інтенційну модальність *руйнації, страху*, то можна зрозуміти відсутність палаталізованого [р'] та суттєве обмеження його твердого корелята кількома лексемами (*прости (прощасмо), прійде, царство, випробовування*), без яких квінтесенція Слова Господа немислима.

Феномен складів із кінцевими [м], [н], [л], [р] легко пояснити в сучасній українській літературній мові в руслі історичної традиції розвитку й становлення сегментно-просодичних одиниць: на праіндоевропейському мовному ґрунті складотворчими «могли виступати не лише голосні, а й плавні [*р], [*л] та носові [*м], [*н]» [17, с. 70], тому що їхні артикуляційно-акустичні параметри були досить виразними для формування вершини висхідної звучності. Цим пояснюється абсолютна перевага в молитві консонантів тональної структури: серед 154 приголосних 85 (55,2%) – сонорні, 18 (11,7%) – дзвінки.

Оскільки конструкції сакрального типу зазвичай промовляються пошепки або тихим голосом, то цілком природно, що глухі, особливо [с], [т], [ш], у молитві мають теж високий ступінь активності, уможлививши сприйняття корпусу такого вербального континууму з посиленою увагою. Звукова парадигма шепоту ускладнюється додатковою інформацією асоціативного характеру (семантизується), і ці шумні в сакральному дійстві набувають особливо виразної конотаційної вартості.

Асоціативно-символічні значення розміру також можуть бути науковим поясненням феномену цих глухих консонантів у молитовному тексті, адже аналізовані шумні в різних індоевропейських мовах сприймаються переважно як малі, за винятком [ш], який має схильність тяжіти до великих [18, с. 25]. Оскільки у звертанні до Бога утверджується не лише контакт із Творцем («батьківство Бога, тобто найтісніший зв'язок людини з Богом» [4, с. 45]), але й «дисконтакт людини з безмежно вищим за неї Богом-Отцем» [там само], то функційна активність таких шумних із погляду фонетичної семантики видається цілком логічною.

Зауважимо, що всі шумні й сонорні в перекладі молитви І. Огієнка зазвичай інтервокальні: важкі для вимови чотири- і трикомпонентні сполуки приголосних майже не вживаються, а двокомпонентні структури хоч і можливі, однак акустично обмежені подовженням, зосібна внаслідок асиміляції за місцем і способом творення (*Отче* [о'ч:е"], *святиться* [св'ати'ц':а], *винуватцям* [ви"нува'ц':ам], *введи* [в:е"ди"] тощо), що цілком узгоджується з поглядами українських мовознавців (С. Дорошенко, В. Калашник, В. Коптілов, Н. Тоцька та ін.) на евфонію (милосвучність) як визначальну рису української літературної мови.

У Господній молитві особливою естетикою наділені вокальні одиниці, яким притаманний максимальний вияв голосу. У різних віршах їхня кількість підпорядкована, припускаємо, внутрішнім закономірностям моделювання сакрального перекладу молитви. Так, тенденцію до вжиткової вибірковості демонструють голосні [а], [е], [о], [и] навіть у першому вірші. Звук [а], наприклад, послідовно домінуючи в молитві, гармонізує свою акустику з [е] та [о], які у всіх віршах хоч і поступаються йому в активності, проте традиційно зберігають перевагу над іншими голосними високого та високо-середнього ступеня підняття. Лише в четвертому та п'ятому віршах можна спостерігати зростання функційної активності голосних переднього ряду [и] та [і], однак вони мають суттєво нижчі квантитативні показники, ніж голосні заднього ряду [а] та [о].

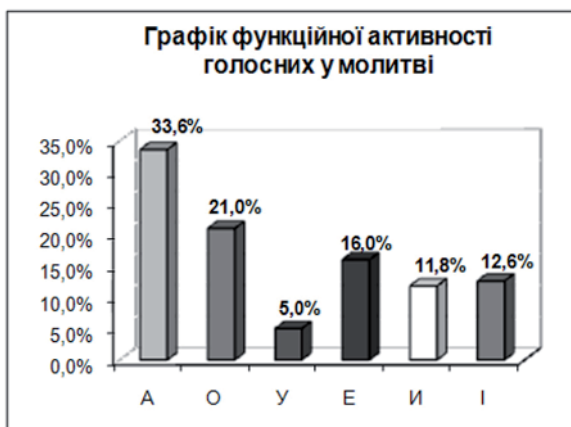

Рис. 1.

Саме звуки середнього та низького ступеня підняття (із помітною перевагою [а]) формують понад 70% усіх акустично-просодичних одиниць і, без усякого сумніву, є вокальним тлом молитви. Впадає у вічі, що в перекладі голосний заднього ряду високого ступеня підняття [у], який із погляду звуко-символізму вважається великим [18, с.26], максимально обмежений, адже його функціонування не перевищує 5%. На думку Ігоря Качуровського, відомого у світі дослідника фоніки, «...наскрізний звук «у» <...> передає смуток і тугу» [19, с.166]. Аналізуючи містику фонічних компонентів літературного твору, неодноразово дослідник акцентував увагу на цьому голосному, декларуючи його похмуру символіку й висловлюючи навіть таке припущення: «<...> «у» виступає як символ зла в людині <...>» [19, с.168]. Оскільки Слово Боже супроводжується світлим, спокійним, упокореним настроєм, то зрозумілі причини стилістичного обмеження у-тональності в українському варіанті.

Акустичне тло завершальної частини молитви формують голосні [а] та [і], домінування яких із погляду звуко-символізму теж цілком мотивоване: звук [і] часто називають «молитовним» [19, с.168], він асоціюється зі значеннями «маленький», тоді як [а] за рейтингом розміру скоріше великий, аніж малий [18, с.26].

Аналізуючи конотаційні особливості звукових засобів сакрального тексту, ми переконалися, що український варіант Господньої молитви, повністю зберігаючи чинні і в праслов'янській, і навіть у праіндоевропейській мові тенденції до висхідної звучності та відкритості складу, має конотаційно сфор-

мований ритм. На тлі функціонування вокальних, консонантних та просодичних одиниць із виразним потенціалом комунікативної інтенції звуковий ритм Слова Господа в перекладі митрополита Іларіона сприймається не лише як естетичний, а передовсім як сугестивний компонент, що допомагає сконцентрувати розум і волю на зануренні в сутність цього справді неоціненного духовного скарбу, його силу й гармонію.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви : у 2 т. / І.І. Огієнко. — К. : Вид-во «Україна», 1993. — Т. 1-2. — 284 с.
2. Біблія, або Книги Святого Письма й Нового Заповіту // Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. — К. : Українське біблійне товариство, 1992.
3. Переклад Івана Огієнка // Переклади Біблії українською мовою [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
4. Мухелишвили Н.Л. Семантика и ритм молитвы / Н.Л. Мухелишвили, Ю.А. Шрейдер // Вопросы языкознания. — 1993. — №1. — С. 45-51.
5. Климентова О.В. Вербальна сугестія сакральних текстів (на матеріалі українських молитов) : монографія / О.В. Климентова. — К. : ППНВ, 2012. — 371 с.
6. Климентова О.В. Лінгво-сугестивний аналіз прагматичного тексту: емотивна кореляція [Електронний ресурс] / О.В. Климентова // Одеський лінгвістичний вісник. — 2014. — Вип. 3. — С. 90-98. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2014_3_15.
7. Климентова О.В. Мовне оформлення емотивної кореляції з гнівом (на матеріалі українських молитов) [Електронний ресурс] / О.В. Климентова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов. — 2012. — Вип. 8. — С. 79-85. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_9_2012_8_15.
8. Климентова О.В. Специфіка вербальної сугестії на основі кореляції сакральних текстів з емоцією гніву [Електронний ресурс] / О.В. Климентова // Русская литература. Исследования. — 2011. — Вып. 15. — С. 325-333. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rli_2011_15_32.
9. Климентова О.В. Чинники вербально-сугестивної спроможності перекладу сакрального тексту [Електронний ресурс] / О.В. Климентова // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. — 2010. — Вип. 12. — С. 85-91. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2010_12_15.
10. Новый Заповіт і Книга Псалмів / переклад І. Огієнка. — К. : Християнське товариство «Геден», 1992.
11. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. — Львів : Укр. академія друкарства ; Фенікс, 1995. — 42, [2] с. : іл., портр.
12. Біленко І.І. Фізичний словник / І.І. Біленко. — К. : Вища шк., 1979. — 336 с.
13. Оповідання із святої історії // Переказ українською мовою. — DRUCKHAUS GUMMERSBACH. — Industriegebiet Stauweiher. — 5270 Gummersbach-Derschlag. — W.-Germani, 1991. — 498 с.
14. Тоцька Н.І. Фонетика і фонологія / Н.І. Тоцька // Сучасна українська літературна мова / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; за ред. А.П. Грищенка. — К. : Вища шк., 2002. — С. 16-76.
15. Тоцька Н.І. Голосні звуки / Н.І. Тоцька // Українська мова : енциклопедія / В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. — К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. — С. 96-98.
16. Коструба П.П. Фонологічна система української літературної мови / П.П. Коструба // Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1969. — С. 218-294.

17. Леута О.І. Старослов'янська мова : підручник для вузів / О.І. Леута. – К. : Вища шк., 2001. – 255 с.
18. Левицкий В.В. Семантика и фонетика : пособ., подготовл. на материале эксперимента. исследований / В.В. Левицкий. – Черновцы, 1973. – 104 с.
19. Качуровський І. Фоніка. Ч. 7 / І. Качуровський. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1984. – 208 с.

The article includes the analysis of the connotative potential of segmentally-prosodial elements in the God's prayer in Ukrainian translation by Ivan Ohienko. On the base of associative and symbolic meanings of phonetic resources it showed the positive and glad tone modelling of God's prayer, it described also the deep semantic perspective of this sacred text as a very important part of objective reality. In the syllable structure some vocal or consonant segments have dominant status. These segments can influence on the formation of the implicit semes of the communicatively meaningful units (words, sentences) through their relevant articulatory-acoustic properties. It enabled the characterization of connotative dynamics of prayer rhythm in the cognition process of God's Word that is the spiritual heritage of humanity.

Key words: Ivan Ohienko, God's prayer, phonetic connotation, association, segmentally-prosodial units, articulatory-acoustic characteristics, vowels, consonants, rhythm.

Отримано: 03.03.2017 р.

УДК 811.112.2'373.613

Г. В. Фоміна

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

DER EINFLUSS DER SLAWISCHEN SPRACHEN AUF DIE ENTWICKLUNG DES DEUTSCHEN WORTSCHATZES

У статті розглядаються діяхронічні аспекти впливу слов'янських мов на розвиток німецької лексики. Аналізуються фактори, що визначають процеси запозичення у мовних системах, досліджуються теоретичні основи та соціальні підгрунтя збагачення словникового складу мови. Запозичення усвідомлюється як елемент чужої мови, перенесений з однієї системи в іншу в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу з однієї мови в іншу. Обґрунтовується незначна кількість слов'янізмів у німецькій мові.

Ключові слова: запозичення, топонім, слов'янізм, діяхронічний аспект, лексика, онім.

Der lexikalische Bestand einer Sprache wird durch das Zusammentreffen zweier ursprünglich weit entfernten Kulturkreise beeinflusst. Der Austausch von Gedankengut und von materiellen Dingen macht sich auch im Bereich des Wortbestandes bemerkbar. Dies kann sich auf eine Richtung beschränken, kann aber auch wechselseitig sein.

Der Vorgang der Übernahme geschieht in verschiedenen Schritten. Zuerst wird wohl mit dem fremden Begriff auch dessen Bedeutung adaptiert. Im Laufe der Zeit wird nun dieses Wort in Lautgestalt, Betonung, Deklination oder Konjugation der eigenen Sprache angeglichen. Schließlich wird das ursprüngliche Fremdwort nicht mehr als solches empfunden, sondern als eigener Bestand betrachtet.

Eine Besonderheit des deutsch-slawischen Sprachausbaus besteht darin, dass sich beide Sprachen nicht nur an einer Linie berühren, sondern dass durch die Ostkolonisation und Siedlung deutschsprachiger Menschen im osteuropäischen Raum aus einer Kontaktlinie ein Kontaktraum wurde.

Die Aktualität des vorliegenden Artikels wird zu tiefer Erkenntnis der vielflächigen Beziehungen zwischen Sprache und Gesellschaft beitragen. Sprachkontakte entstehen durch direkte oder indirekte soziale Interaktionen der einzelnen Sprachträger. Die Entlehnung der Lexik aus einer Sprache in die andere gehört zu den gesetzmäßigen Folgen der sprachlichen Kontakte auf ökonomischem, politischem, kulturellem, wissenschaftlichem und sportlichem Gebiet, die es in der Entwicklungsgeschichte jeder Sprache gibt [2, S.47]. Wenn zwei Sprachen miteinander in Kontakt treten, nehmen sie gegenseitig Wortgut (d.h. Wörter, Redewendungen und auch Sprichwörter) aus der jeweils anderen Sprache in ihren eigenen Wortschatz auf.

Die Hauptwege der Bereicherung des deutschen Wortschatzes sind: die Wortbildung (die Bildung neuer Wörter durch Ableitung, Komposita u.a. Methoden); die Wortentlehnung (die Entlehnung neuer Wörter aus anderen Sprachen); Bedeutungswandel (die Änderung der Bedeutung bereits existierender Wörter); Bildung von phraseologischen Verbindungen (die Entstehung neuer Phraseologismen). Die Sprachforscherinnen A. Iskos und A. Lenkowa schrieben darüber: «Die Bereicherung des deutschen Wortschatzes durch die Entlehnungen ist mit historischen Tatsachen und mit der Geschichte des deutschen Volkes verbunden» [4].

Probleme der Wechselbeziehungen zwischen Stammwörtern und Entlehnungen gehören zu den neuen Aspekten der Wortforschung. Die ältere Linguistik mit ihrer atomaren Betrachtung des Wortschatzes beschränkte sich bei der Erforschung des entlehnten Wortgutes lediglich auf die Prozesse ihrer formellen und semantischen Assimilation. Mit diesem Umstand haben sich heute bereits mehrere Sprachforscher kritisch auseinander gesetzt, vor allem diejenigen, die sich mit Entlehnungen im lexikalisch-semantischen System des Deutschen und Russischen befasst haben.

Eine Entlehnung ist «ein Wort, das aus einem fremden geistigen oder kulturellen Gebiet genommen und verändert ist, das es in das eigene passt» [1, S.13].

Zahlreiche Sach- und Wortentlehnungen in dem germanischen Zeitraum wurden ferner auch aus anderen Bereichen übernommen – aus Verwaltung, Rechtsprechung, Handel, aus dem täglichen Leben.

Entlehnungen aus slawischen Sprachen existierten in der Vergangenheit nur in geringem Umfang im deutschen Wortbestand. Auch hier kann man von drei Entlehnungsperioden sprechen. Die erste umfasst die ältere Zeit, 11. bis 14. Jhd. Die geschichtlichen Voraussetzungen dieses Lehngutes sind einerseits die deutsch-polnischen Handelsbeziehungen und andererseits die Ausdehnung des deutschen Siedelgebiets über die Elbe-Saale-Linie nach Osten. Entlehnungen aus dieser Periode sind Bezeichnungen von Handelsobjekten wie: *Zobel*, *Stieglitz*, *Zeisig*; Lebensmitteln wie *Quark*, *Gurke*, *Schöps*, ferner *Kummet*, *Peitsche*.

Die Entlehnungen der zweiten Periode umfassen die Zeit vom 17. bis 19. Jhd. und beruhen teils auf dem Einfluss der russischen Literatur, teils auf der Übernahme bestimmter Gegenstände (Sach- und Wortentlehnungen): *Tornister*, *Droschke*, *Kalesche*.

Die Entlehnungen der dritten Periode erfolgten besonders zahlreich nach 1945 im Zusammenhang mit der DDR. Nach der Wiedervereinigung Deutschlands sind die meisten von ihnen Historismen.

Die Zahl der aus den slawischen Sprachen in die deutsche Standardsprache übernommenen Lehnwörter ist bekanntlich nicht eben groß. Immerhin lassen sich eine Reihe sogenannter «Fernentlehnungen» nennen, zumeist aus dem Polnischen und Russischen, teils auch aus dem Tschechischen, die sich wie etwa *Grenze*, *Halunke*, *Hamster*, *Nerz*, *Peitsche*, *Preiselbeere*, *Schmetterling*, *Trabant*, *Zeisig* oder *Zobel* heute fest eingebürgert haben und gelegentlich sehr hohen Alters sind. Auch vier der nach einer verbreiteten Auffassung wichtigsten Wörter im heutigen Deutsch

gehen – in weiterem Sinne – auf tschechische Ursprünge zurück: *Dollar*, *Pils*, *Pistole* und *Roboter*. Sehr viel größer ist allerdings die Zahl der siedlungsgeschichtlichen «Reliktwörter» und der lokal gebundenen Entlehnungen entlang der Sprachgrenze, die einen prägenden Einfluss auf die Dialekte der Grenzgebiete und auf die daraus erwachsenen regionalen Umgangssprachen gewonnen haben. Sie sind Zeugen eines alltagssprachlichen Miteinanders, das sich vor allem in mancherlei Bezeichnungen für «praktische Gegenstände in Wald-, Feld-, Gewässer- und Hauswirtschaft» widerspiegelt [6]. Zu den Übernahmen aus dem Tschechischen zählt P. von Polenz beispielsweise *Kren*, *Schmetten*, *Groschen*, *Tornister*, *Düse* und *Haubitze*.

Gegen Ende der Völkerwanderungszeit kamen die Vorfahren der heutigen Slowenen, die Alpenlawen, mit einer (türksprachigen) awarischen Oberschicht ins Land. Awarische Relikte sind z.B. slow. *kazaz* (*kosez*) «Edling» (daher heißen die *Edling* genannten Kärntner Ortschaften im Slowenischen *Kazaze*, *Kajzeze*) und *ban*, ein Fürstentitel, der als mittellateinisch *banus* und in den Ortsnamen *Faning* (slow. *Baniče*), *Pfannsdorf* (slow. *Banja ves*, *vas*) und *Fohnsdorf* weiterlebt. Ein häufiges in Ortsnamen vorkommendes slowenische Gattungswort ist z.B. *gora* «Berg».

Die ins Deutsche gelangten slowenischen Namen haben im Laufe der Zeit die gleichen lautlichen Veränderungen erfahren wie die deutschen Namen selbst. So erscheint slow. *Ribnica* «Fischbach» im Deutschen als *Reifnitz*, umgekehrt wurde slow. *Pliberk* aus einem alten deutschen *Pliburch*, heute *Bleiburg*, entlehnt. Jüngere Entlehnungen sind deutsch *Ribnitza* und slowenisch *Slovenji Plajberg* «Windisch Bleiberg» – erstere vor 1300 entlehnt, letztere später.

Die deutsch-slowenische Sprachgrenze, wie sie in der Mitte des 19. Jhds. beschrieben worden ist, dürfte seit Beginn der Neuzeit bestanden haben. Doch das sprachliche Erbe überliefert slowenische Namengebung auch in früh «eingedeutschten» Gebieten, z.B. weist der Bergname *Stagór* in Oberkärnten wegen des benachbarten *Neuberg* auf ein altes slow. *Stara gora* «Alter Berg» hin, und eine *Mallnitz* erweist sich als «kleine Möll» (alpenslaw. *Mālbnica*, zu slow. *Molna* < alpenslaw. *Mālbn* «Möll»), ein beliebtes slawisches Wortbildungsmuster reflektierend: der Hauptfluss liefert das Grundwort, der Nebenfluss ist eine Verkleinerung dazu, wie z.B. auch *Mürz* (slaw. *Murica*) «die kleine Mur» neben *Mur* (slow. *Mura*) oder *Görtschitz* (<slow. *Krčica*) «die kleine Gurk» neben *Gurk* (slow. *Krka*).

Schon aufgrund der großen räumlichen Entfernung war die Reisetätigkeit von slawischen Gebieten nach Deutschland und umgekehrt jahrhundertlang nicht besonders intensiv. Selbst die Tatsache, dass bereits im elften Jahrhundert Eupraxia, eine Schwester des Kiewer Großfürsten Wladimir Monomach, unter dem Namen Adelheid als Gemahlin Heinrichs IV. deutsche Kaiserin war, hatte auf diese Situation praktisch keinen Einfluss. Vielleicht lag es am Heimweh der Kaiserin, dass die Ehe nach sechs Jahren wieder geschieden wurde.

Eine gewisse Belebung des deutsch-russischen Austauschs trat erst im 14. und 15. Jahrhundert ein, in der Blütezeit der Hanse, als die deutschen Hansestädte eine feste Niederlassung in der russischen Stadt Nowgorod unterhielten. Da der Handel im Vordergrund blieb, war wenig Raum für kulturellen oder sprachlichen Austausch. Die mittelniederdeutsche Sprache, Handelssprache der Hanse, hatte in der Wirtschaftssprache Einfluss auf die Bürger Nowgorods und Russlands. Doch erst seit Peter dem Großen (1672-1725) und in der Folgezeit durch deutsche Gemahlinnen und Zarrinnen wurden die Bedingungen geschaffen, die eine gegenseitige sprachliche Beeinflussung ermöglichten.

Die Slawen haben ihre Spuren auch in Dresden hinterlassen: sowohl im Ort selbst als auch in seinem Namen. Dresden ist ein altsorbischer Name, der im Laufe

der Zeit eingedeutscht wurde. Der Name geht auf das slawische Wort «*drezga*» (Wald) zurück und bedeutet wörtlich übersetzt «Siedlung der Leute am Wald».

Zu den einfachen Bildungen werden Ortsnamen gerechnet, die aus einem Appellativum (Gattungsname) ohne Anfügung eines namenbildenden Morphems (Suffixes) zum Namen wurden. Diese einfachen Bildungen sind insgesamt weniger zahlreich als die abgeleiteten, suffigierten Ortsnamen. Einfache unabgeleitete Bildungen sind z. B.: Rostig und Rostack. Für beide Ortsnamen wird eine altsorb. Grundform Roztok angesetzt, die zum altsorb. Appellativum roztok (Stelle, wo sich ein Gewässer trennt oder vereinigt, auch Wasserscheide) gestellt wird. Dieses Appellativum ist in slawischen Orts- und Flurnamen gut belegt, so auch im Namen der Stadt Rostock an der Ostsee, wo das Benennungsmotiv auf die Mündung der Warnow in die Ostsee Bezug nimmt. Ein Beispiel für einen deutschen unabgeleiteten Ortsnamen ist Berg, obersorb. Hora sw. *Bad Muskau*, überliefert 1392 als Hans von dem Berge, also eine Siedlung am/auf dem Berg [3, S.56].

Weit häufiger als die einfachen slawischen Ortsnamenbildungen aus Appellativa sind Ortsnamen, die durch Ableitung, d. h. durch Anfügen eines Ortsnamenbildenden Suffixes entstanden sind.

So ist mit dem slawischen Suffix-ica Lauschtz [5, S.182], niedersorb. Łužyca (Guben) gebildet (historische Überlieferung: 1416/1426 Lvsicz). Für den Ortsnamen wird eine altsorb. Grundform Łužica, zum altsorb. Appellativum luža (Lache, Pfütze) angesetzt. Bezeichnet wird ein Ort an einer sumpfigen Stelle. Das Appellativum ist auch noch im aktuellen Sprachgebrauch des Ober- und Niedersorbischen belegt. Hier ist ebenfalls der Landschaftsname Lausitz anzuschließen mit der obersorb. Namensform Łužica und der niedersorb. Entsprechung Łužyca.

Mit dem slawischen Suffix-ava ist Zittau, obersorb. *Žitawa*, sw. *Görlitz* gebildet (historische Überlieferung: 1238) [5]. Für den Ortsnamen wird eine altsorb. Grundform Žitava, zum altsorb. Appellativum Žito (Getreide, Roggen, Korn) angesetzt. Es handelt sich demnach um einen (Getreideort).

Bei den Ableitungsbasen der aus Personennamen abgeleiteten Ortsnamen wird allgemein nach Bildungen mit einem zweigliedrigen slawischen Vollnamen (z. B. *Bogomil*, *Dalimir*, *L'uborad*, *Miroslav*, *Radogost*, *Slavomir*) oder einem slawischen Kurznamen (*L'ubaš*, *Milich*, *Miloš*, *Trebuch*) unterschieden.

Slawisch-deutsche und deutsch-slawische Mischnamen (Hybride) werden als Ausdruck eines Sprach- und Namenkontaktes angesehen. Die Begriffsbestimmung Mischname geht von den Bestandteilen des Ortsnamens aus: slawische und deutsche Ableitungsbasis + deutsches Grundwort oder slawisches Ortsnamensuffix. Die Wortbildung des jeweiligen Ortsnamens ist entweder deutsch oder slawisch, je nach seinem wortbildenden Element, d. h. von deutscher Wortbildung ist bei Bildungen mit einem deutschen Grundwort (z. B. -dorf) auszugehen, und ein slawisches Ortsnamensuffix (z. B. das patronymische -ici-Suffix) weist auf slawische Wortbildung hin. Slawisch-deutsche Mischnamen bestehen aus slawischen (sorbischen) Personennamen und dem deutschen Grundwort, z. B. Bomsdorf, niedersorb. älter – Bónojce (belegt 1310 als Boemensdorf). Der Ortsname Bomsdorf wird als Dorf eines Bogumił erklärt und ist mit dem deutschen Grundwort -dorf und dem sorb. Personennamen Bogumił gebildet, dessen Bestandteile zu slawisch. bog (Gott) und slawisch. miły (lieb) zu stellen sind.

Deutsch-slawische Mischnamen bestehen aus dem deutschen Personennamen und dem slawischen Ortsnamensuffix, z. B. Brauna, obersorb. älter Brunow. Auf der Grundlage des Erstbeleges von 1225 Brunowe wird eine altsorb. Grundform Brūnov angesetzt. Es handelt sich also um einen Ort eines Brūn. Der Ortsname wurde mit dem slawischen Suffix-ov- und dem deutschen Personennamen Brūn gebildet.

Weiterhin sei der im Jahre 1251 als Borkartiz belegte deutsch-slawische Mischname Burkersdorf genannt, bestehend aus dem deutschen Personennamen Burghard und dem slawischen -ici-Suffix. Es wird eine altsorb. Grundform Borkartician gesetzt, also die Siedlung der Leute eines Burghard.

Bei der Integration slawischer Ortsnamen ins Deutsche erfolgte nicht selten eine strukturelle Adaption, d.h. eine Angleichung altsorbischer Ortsnamen an das deutsche Namensystem, wovon Ableitungsbasen ebenso wie Suffixe und Endungen betroffen sein können. Gelegentlich ist anhand der historischen Überlieferung auch sekundäre semantische Motivierung nachzuweisen d.h. eine sekundäre Angleichung des altsorbischen Namens an Elemente der Substratsprache, des Deutschen. Hierzu ist z. B. Maxdorf. Für den Ortsnamen ist folgende historische Überlieferung belegt: 1166 (Personenname) Makecherve, 1402 Machstorff, 1563 Magkstorff, Makstorff. Aus der Überlieferung wird eine altsorb. Grundform Makočěrv- abgeleitet. Die Namensform Maxdorf beruht auf sekundärer semantischer Motivierung mit Anlehnung an den deutschen Personennamen Max und Angleichung an die deutschen genetischen Ortsnamen mit dem Grundwort -dorf.

Auf eine slawische Namensform geht der Name des Ortes Großenhain zurück. Der Erstbeleg von 1205 als Ozzec wird zu einer altsorb. Grundform Osěk gestellt, zum altsorb. Appellativum osěk (Verhau). Bezeichnet wird also ein Platz, der durch einen Verhau geschützt ist. Seit dem Anfang des 13. Jahrhunderts begegnet die deutsche Übersetzung Hagen, Hain (historische Überlieferung: 1224 Berwardusplebanus de Hagen) des ursprünglich slawischen Namens. Ab 1663 (historische Überlieferung: 1663 Großen Hain) erscheint der Zusatz groß zur Unterscheidung von den zahlreichen anderen Hain-Orten.

Ab der Regierungszeit des russischen Zaren Ivans IV., des Schrecklichen, (1547-1584) kamen mehr und mehr Deutsche nach Russland, darunter nicht nur Söldner und Abenteurer, sondern auch Diplomaten, die mit interessanten Erfahrungen in die deutschen Lande zurückkehrten und äußerst interessante Reiseberichte verfassten, wodurch bisher Unbekanntes direkt mit ihren russischen Namen ins Deutsche eingingen. Diese Tendenz wurde in der Zeit Peters des Großen fortgesetzt und noch verstärkt. An Russizismen jener Epoche kann man hier etwa «*Knute*», «*Kosak*», «*Steppe*», «*Pope*», «*Kummet*» oder «*Mammul*» anführen. Auch «*Petschaft*» geht sicher auf «*pečat*» zurück, allerdings ist wahrscheinlicher, dass dieses Wort über Slowenien nach Österreich kam.

Die späteren Entlehnungen umfassen die Zeit vom 17. bis 19. Jhd. und beruhen teils auf dem Einfluss der russischen Literatur, teils auf der Übernahme bestimmter Gegenstände (Sach- und Wortentlehnungen): *Tornister*, *Droschke*, *Kalesche*. Von den in die nhd. Schriftsprache eingegangenen slawischen Lehnwörtern stammen die meisten jedoch nicht aus dem slawischen Substrat Ostdeutschlands, sondern sind im Spätmittelalter aus den benachbarten slawischen Sprachen bis zum Russischen hin übernommen worden: *Grenze*, *Gurke*, *Halunke*, *Jauche*, *Peitsche*, *Preiselbeere*, *Quark*, *Säbel*, *Schmetterling*, *Trabant*, *Zeisig*. So sind auch *Kutsche* aus dem Madjarischen und *Dolmetscher*, *Husar* über das Madjarische aus dem Türkischen bzw. Serbokroatischen ins Deutsche gekommen. In diese Gruppe gehört wohl auch der «*Nerz*» in der Bedeutung «Pelz aus dem Fell dieses Tieres», während «*Troika*», «*Sarafan*», «*Samowar*» und «*Machorka*» im deutschen Sprachgebrauch erst für das Ende des 19. Jahrhunderts bezeugt sind.

Die Anzahl der slawischen Entlehnungen im Deutschen ist heute relativ gering, was vor allem dadurch bedingt ist, dass auch die Anzahl der in Deutschland lebenden Bevölkerung und damit ihr Einfluss auf die deutsche Sprache während der ganzen Zeit sehr beschränkt war. Ganz anders aber stellt sich die Situation umgekehrt dar: In Russland und in anderen slawischen Gebieten lebten seit Peter dem Großen und vor allem seit Katharina II. sehr viele Deutsche, die dorthin ausgewandert waren und nicht nur ihre Kultur, sondern ihre ganze Lebensweise samt den typischen Alltagsgegenständen mitgebracht hatten. Es ist daher nicht verwunderlich, dass es in slawischen Sprachen erheblich mehr Wörter mit deutschem Ursprung gibt als umgekehrt.

Список використаних джерел:

1. Гінка Б.І. Лексикологія німецької мови: лекції та семінари : навчальний посібник для студентів-германістів / Б.І. Гінка. — Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, 2005. — 220 с.
2. Степанова М.Д. Лексикология современного немецкого языка : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М.Д. Степанова, И.И. Чернышева. — М. : Издательский центр «Академия», 2003. — 256 с.
3. Eichler E. Ortsnamenbuch der Oberlausitz. Studien zur Toponymie der Kreise Bautzen, Bischofswerda, Görlitz, Hoyerswerda, Kamenz, Löbau, Niesky, Senftenberg, Weißwasser und Zittau / E. Eichler, H. Walther // Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte. — Berlin, 1975. — Bd. 28. — S. 56.
4. Iskos A. Deutsche Lexikologie / A. Iskos, A. Lenkova. — Л. : Просвещение, 1970. — 294 С.
5. Körner S. Ortsnamenbuch der Niederlausitz / S. Körner // Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte. — Berlin, 1993. — Bd. 36. — S. 182.
6. Polenz P. Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart / P. Polenz. — Berlin ; New York, 1991. — Bd. I. — S. 241.

The article examines the influence of the Slavic languages on development of the German vocabulary in the diachronical aspects. Factors that determine the processes of borrowing in the language systems are analysed, theoretical bases are investigated, the author distinguished social basis of enriching of the vocabulary of the language. Borrowing is considered as the element of alien language, carried from one system into other in the result of language contacts, and also it is a process of transition, from one language in other. There is a low quantity of Slavic words in German.

Key words: borrowing, toponim, Slavic word, diachonical aspect, vocabulary, onim.

Отримано: 05.03.2017 р.

УДК 811.161.2: 373.611

В. М. Фурса

Інститут української мови НАН України

РОДОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ІНШОМОВНИХ НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано лінгвістичні погляди Івана Огієнка щодо визначення граматичного значення роду іношомовних слів, зокрема й невідмінюваних іменників, в українській літературній мові: іменників – назв осіб, іменників – назв неістот, іменників – власних географічних назв; інтерпретовано наукові ідеї мовознавця в контексті розвитку сучасної лінгвоукраїністики та мовної практики; з'ясовано основні тенденції родової диференціації нових іношомовних невідмінюваних іменників, названо чинники перерозподілу цих іменників за родами, виявлено хитання у встановленні родової належності деяких із них та розбіжності в кодифікації родової ознаки.

Ключові слова: іношомовні невідмінювані іменники, лексико-семантична група, чоловічий рід, жіночий рід, середній рід.

У своїх різноаспектних лінгвістичних студіях Іван Огієнко звертав особливу увагу на проблеми родового розмежування як питомих, так і «чужих» слів, оскільки «роди в мові ведуть між собою невпинну боротьбу, процес їх витворення та перетворення ніколи не спинюється, а тому питання роду

в мові, особливо в мові літературній, завжди живе й своєчасне» [5, с.165]. Мовознавець зауважував, що «іншомовні слова в українській мові у виробленні свого граматичного роду йдуть за тими самими правилами, що й слова свої, і в назвах живих істот зовсім легко окреслюємо рід за значенням слова... Але зовсім не те в окресленні роду слів, що визначають неживі істоти, – тут маємо багато клопоту, а ще більше хитання» [Там само, с.184].

У пропонованій статті проаналізуємо лінгвістичні погляди Івана Огієнка щодо особливостей родової диференціації невідмінюваних іншомовних іменників в українській мові, а також спробуємо висвітлити його наукові ідеї в контексті розвитку сучасної лінгвоукраїністики та мовної практики.

Невідмінювані іменники іншомовного походження підпорядковуються одному з трьох родів української мови, бо, як зауважував І. Огієнко, «українська мова, приймаючи іншомовні слова, завжди українізує їхній рід, цебто надає свій рід чужому слову, не оглядаючись на його рід у чужій мові згідно з своїми мовними правилами, цебто згідно з їх закінченням. Це мовний закон у нашій мові» [5, с.184]. Розподіл іншомовних невідмінюваних іменників між родами опосередкований їхньою семантикою, належністю до лексико-граматичного розряду істота – неістота та загальним принципом розмежування назв осіб і назв не-осіб серед іменників – назв істот.

Родову належність невідмінюваних іменників – назв осіб визначають за семантичним принципом. «Як і в своїх словах, в розрізненні роду за значенням живих істот, – зазначав І. Огієнко, – труднощів ніколи не буває, бо тут правдивий природний рід» [Там само, с.184] і «семантична диференціація за статтю переноситься із форми іменника на форми узгоджуваних слів чи слів, які з ними координують» [6, с.13]. Субстантиви, які називають осіб чоловічої статі, належать до чоловічого роду: *ага, газі, генро, гринго, денді, ефенді, кюре, мачетеро, мікадо, мсьє, ребе* й под.; іменники, що є назвами осіб жіночої статі, – до жіночого роду: *леді, мадам, міледі, міс, місіс, емансипе, пері, пані, фрау, фру* та ін., напр.: *...сталася прикра сутичка з католицьким кюре* (В. Домонтович); *Мсьє Ібрагім уже звик і до наших традицій* (газета «Україна молода»); *...могли ребе Нахмана в Умані щорічно... відвідують тисячі його послідовників хасидів* (газета «Україна молода»); *Нині перша леді Грузії виховує двох синів – Едуарда й Ніколоза* (журнал «Віче»); *Міледі ж теж була і гарна, й смілива* (Л. Костенко); *...мадам Місталь подзвонила своїй колишній шефіні до Києва* (журнал «Віче»).

Серед питомих та іншомовних іменників, зокрема й невідмінюваних, є «багато слів спільного роду... що звичайно можуть бути застосовані до обидвох родів – і чоловічого, і жіночого... їх звичайно уживаємо в тому роді, до якого їх справді застосовуємо» [5, с.183]. Справді, показником граматичного значення роду в іншомовних невідмінюваних субстантивах на зразок *візаві, зомбі, конферансьє, протеже, ультра, фольксдойче, хіпі*, що мають граматичне значення чоловічого і жіночого роду, є синтаксичні відношення, напр.: *Загалом весь поєдинок Василь боксував значно краще від свого візаві* (газета «Високий Замок»); *Мало хто з глядачів поставив би на перемогу Зайнаб Магомедової, яка перший період цілком і повністю віддала українській візаві – 0:4* (газета «Високий Замок»); *Ніяк не можу дорозумітися, чим же схожі між собою ця світська дама зі своєю протеже в скромній одежині* (М. Слабошпицький); *Від свого протеже Заура Байсанурова Олександр Красюк та промоутер Віталій Кличко чекають яскравої перемоги* (газета «Україна молода»).

Однією з актуальних проблем української мови є родове розмежування новітніх іншомовних невідмінюваних іменників – назв неістот. Із цього приводу І. Огієнко слушно зауважував, що «всі давно позичені слова в нашій мові... вже українізувалися щодо роду, цебто підпадають нашим законам і плутанини тут

уже нема – вона існує тільки в новопозичених словах, що ще не цілком освоїлися в нашій мові» [5, с.185]. Традиційно такі іменники зараховували до середнього роду, адже «усі слова на **-о, -е** по загальному в нашій мові правилу для своїх слів, ніякого [середнього – В. Ф.] роду, без огляду на те, якого роду вони в тій мові, звідки взяті. Слова *вікно, поле* в нашій мові ніякого, тому, за законом аналогії, ніякого роду й слова: *авто, бюро, какао, пальто, піаніно, соло, тріо, фіяско, фортепіано, експозе, купе, негліже, турне, факсиміле, шосе* й т. ін. Усі слова невідмінні також ніякого роду: *ательє, попурі, парі, турне*» [Там само, с.195]. Проте, як засвідчила мовна практика останніх десятиріч, у сучасній українській літературній мові розвиваються специфічні критерії мотивації граматичного роду іншомовних невідмінюваних іменників – назв неістот, що зумовлено мовними й позамовними чинниками, які внесли додаткову мотивацію в наявну структуру родової кваліфікації запозичень. Дослідники граматичних категорій іменника, зокрема О.К. Безпояско, А.П. Загнітко та ін., уже відзначали наявність хитань в оформленні категорій роду невідмінюваних іменників – назв неістот [1, с.123-129; 2, с.165-169; 4, с.5-18]. Це зумовлено багатьма чинниками, серед яких активне входження нового слова до лексичного фонду української мови, формування системи синонімічних, лексико-семантичних зв'язків, підпорядкування всім граматичним категоріям і виникнення морфологічних зв'язків із системою відмінюваних іменників [2, с.179]. Важливим чинником також є закон аналогії, який, на думку І. Огієнка, «спочатку викликає хитання й боротьбу в мові, а вкінці таки допроваджує до сталих форм. У питаннях роду слів закон цей діє постійно й сильно і ми несвідомо завжди ним керуємось. Взагалі ж аналогія – це один з найважливіших законів змін у мові» [5, с.172].

Граматичний рід невідмінюваних іменників іншомовного походження здебільшого визначають за граматичним родом того загального відмінюваного іменника, який становить щодо невідмінюваного родове поняття, бо «запозичене слово... через відсутність морфологічної мотивованості родової належності асоціюється з родовим словом, унаслідок чого граматичний рід загальної назви переноситься на іншомовне слово» [2, с.179].

Цей чинник зумовив зміну граматичного значення середнього роду на граматичне значення чоловічого роду в низці іншомовних невідмінюваних іменників – назв неістот. Слова *торнадо, памперо, майстро, сироро, грего* в сучасній українській літературній мові функціонують як іменники чоловічого роду, бо їхнє родове поняття позначає іменник чоловічого роду *вітер*, пор.: *Торнадо також зруйнував багато житлових будинків, машин, повалив дерева та лінії електропередач* (газета «Україна молода»); *На південь Італії налетів сироро, наніс піску з Сахари* (Л. Костенко); *Торнадо відніс хлопця на 107 метрів* (газета «Високий Замок»); *... хмара на південному заході катастрофічно росла, майстро поволі переліг на грего – протилежащий вітер, грего підганяв хмару з усіх боків* (Ю. Яновський).

Аналогічна ситуація щодо родової кваліфікації й деяких невідмінюваних іменників лексико-семантичної групи 'назви танців'. Як іменники чоловічого роду функціонують *буги-вуги* (американський парний танець), *лімбо* (сучасний танець-змагання), *сиртакі* (популярний грецький танець), *шимі* (салонний бальний танець). Напр.: *Веселий, запальний сиртакі – танець вільних людей* (журнал «Віче»); *Під звуки національного грецького інструменту бузуки для Вас станцюють знаменитий сиртакі* (газета «Буковинська правда»); *Він [хлопець] вчинив як справжній лицар – станцював запальний буги-вуги* (knukim.edu.ua). Проте не всі невідмінювані іменники цієї лексико-семантичної групи зазнали родової трансформації, пор.: *болеро*, невідм., с. р. – старовинний іспанський танець [8, с.59; 10, с.67]; *ліпсі*, невідм., с. р. – парний танець [8, с.491]; *фанданго*, невідм., с. р. – іспанський народний танець [8, с.1315] тощо. Невідмінюваний

іменник *ча-ча-ча* (швидкий ритмічний танець латиноамериканського походження) в «Українському орфографічному словнику» [9, с.973] зафіксований як іменник чоловічого роду, тоді як «Великий тлумачний словник сучасної української мови» подає його як іменник жіночого роду [8, с.1372], а «Словник української мови» – як іменник з подвійним граматичним значенням середнього та жіночого роду [10, с.1266]. Очевидно, вторинне граматичне значення жіночого роду закріпилося за подібністю цього іншомовного слова до форм відмінюваних іменників з фіналією *-а*, які традиційно в українській мові належать до жіночого роду.

До чоловічого роду віднесено також *брі*, *сулугуні* (за родовою назвою *сир*); *каберне*, *сапераві*, *ркацителі* (за родовою назвою *виноград*); *гаспачо*, *сальморехо* (за родовою назвою *суп*); *бенді* (за родовою назвою *хокей* з м'ячем); *кабукі* (за родовою назвою *театр*); *регі*, *кантрі* (за родовою назвою *різновид*, *стиль* у музиці); *метилблау*, *нейблау*, *індантеблау* (за родовою назвою *барвник*); *мачете* (за родовою назвою *ніж*); *комбі*, *багі* (за родовою назвою *автомобіль*); *гохуа* (за родовою назвою *живопис*); *луї* (слово зберігає чоловічий рід через наявність чіткого зв'язку з іменником *луїдор*); *кавасаки* (за родовою назвою *човен*); *махалля* (за родовою назвою *квартал* у східному місті); *карбонадо* (за родовою назвою *алмаз*); *рістрето*, *капучино*, *експрессо* (за родовою назвою *напій*), *хачапурі* (за родовою назвою *хліб*) та ін., напр.: *До того ж сулугуні солоний, а класична моцарела – ні* (газета «Голос України»); *Найвідомішими грузинськими сортами винограду є білий ркацителі та червоний сапераві, які є головною сировиною під час виготовлення різних видів ординарних і марочних вин* (газета «Молодий буковинець»); *В іспанській кухні це – сальморехо і знаменитий гаспачо* (газета «Україна молода»); *Із супу бідарів іспанський гаспачо поступово перетворився на справді королівську страву* (інтернет-видання «Українська правда»); *У класичному японському кабукі чоловіки виконують і жіночі ролі* (libterstory.blogspot.com); *...гострий мачете, який зі свистом розсікає тязуче глизяве повітря, раз за разом врізаючись в малахітове тіло джунглів* (М. Кідрук); *...кавова карта цього закладу, крім традиційного «експрессо», пропонує скуштувати, скажімо, досі мені невідомий «рістрето»* (газета «Без цензури»). Ці приклади свідчать, що перерозподіл граматичного значення роду активно відбувається серед невідмінюваних іменників-неологізмів.

Тенденція до родової диференціації за тематично означуваним словом зумовлює перенесення і граматичного значення жіночого роду відмінюваного іменника, що виступає родовою назвою, на видові номінації іменників – назв неістот невідмінюваного зразка. Наприклад, слова *амхара*, *банту*, *гінді*, *зулу*, *йоруба*, *кечуа*, *мандинго*, *маорі*, *навахо*, *пехлеві*, *пунишу*, *пуебло*, *санго*, *сомалі*, *суахілі*, *урду*, *фіджі*, *хауса* тощо функціонують як іменники жіночого роду, бо їхнє родове поняття виражає іменник мова з граменою жіночого роду, пор.: *Російська опинилася на почесному тридцятму, яке поділила з монгольською та суахілі* (Ю. Андрухович); *...другу молодість переживають такі мови африканських народів, як суахілі, хауса, санго та йоруба* (журнал «Наука і суспільство»); *Офіційними тут [у Танзанії] визнано дві мови – суахілі і англійську* (газета «Україна молода»); *Про те, що книга мала неабиякий розголос у світі, свідчать хоча б її видання на таких мовах світу, як бенгальська, пунишу, суахілі, японська, китайська* (газета «Україна молода»). Проте субстантив *палі* (одна з середньоіндійських мов) у «Великому зведеному орфографічному словнику сучасної української мови» [7, с.454] та «Українському орфографічному словнику» [9, с.555] зафіксований як іменник чоловічого роду, що, на нашу думку, зумовлено впливом російської мови, де іменники – назви мов функціонують із граматичним значенням чоловічого роду (пор.: *пали, нескли, м.* [3, с.502]).

Закон семантичного підпорядкування в сучасній мовній практиці зумовив зміну граматичного значення середнього роду на граматичне значення жіночого роду в

таких невідмінюваних іменниках — назвах неістот: *авеню*, *штрассе* (за родовою назвою *вулиця*); *боржомі*, *віші* (за родовою назвою «*мінеральна вода*»); *страдиварі*, *хардингфеле* (за родовою назвою *скрипка*); *вилепілі*, *стабуле* (за родовою назвою *сопілка*); *бері-бері*, *мільдьйо* (за родовою назвою *хвороба*); *кольрабі*, *салямі* (за родовими назвами *капуста*, *ковбаса* відповідно); *пастіччо* (за родовою назвою *опера*); *проміле* (за родовою назвою *частка*), *торі* (за родовою назвою *партія*); *кондакарі* (за родовою назвою *книга*) та ін., пор.: *На тій самій нью-йоркській П'ятій авеню сто-яв готель «П'єр»* (П. Загребельний); *Як це давно зроблено, наприклад, у Німеччині, де мало не на кожному хуторі є своя Індустрі-штрассе* — вулиця, на якій розташова-ні малі й середні фірми, що створюють левову частку робочих місць в країні (га-зета «Україна молода»); *Усім відома «боржомі», наприклад, належить до гідрокар-бонатних вод* (газета «Україна молода»); *Хроматична сопілка — сестра білоруської дуди, польської фуярки, чеської сопілини, російської сопелі, литовської лумдзяліси, латиської стабуле, естонської вилепілі* (журнал «Музика»).

У закріпленні вторинного граматичного значення роду важливим чинником виступає формальна подібність невідмінюваного іменника до відмінюваних. Чима-ло лексем з фінально -а набули граматичного значення жіночого роду, пор.: *фейхха*, *твема*, *бальбоа*, *мудра*, *лоа*, *ча-ча-ча* та ін., напр.:...*фейхха* — іспанського походжен-ня, з родини міртових. *На Кавказі вічнозелена, росте чагарниками або деревицями* (журнал «Україна»). Іншіомовні слова *карт-блани*, *жакобі* і под. належать до чолові-чого роду за формальною ознакою, напр.: «*Чорноморнафтогаз*» *нареши́ти* отримав газово-нафтовий «*Змі́йний карт-блани*» (газета «Україна молода»); *Найближчими роками наші партнери з Євросоюзу спостерігатимуть за нами, оцінюватимуть, як ми використали той карт-блани*, який вони нам подарували (газета «Галичина»).

Деякі невідмінювані іменники мають граматичне значення середнього і чоловічого або середнього і жіночого роду, напр.: *есперанто*, *віші*, *ламенто* — жіночого і середнього роду; *бренді*, *екю*, *ескудо*, *нарзіле*, *нейтрино*, *па-де-де*, *па-де-труа*, *статус-кво*, *хаші* — середнього і чоловічого роду. Вторинне гра-матичне значення роду цих іменників новіше і зумовлене системою лексико-семантичних зв'язків невідмінюваного іменника як видової номінації і загаль-нородової назви, унаслідок чого відбувається перенесення формально мотиво-ваного роду відмінюваного іменника на невідмінюваний.

Тенденція визначати граматичне значення роду невідмінюваних імен-ників — назв неістот відповідно до комплексу лексико-семантичних зв'язків є дуже активною в сучасній українській мові. У «Великому зведеному орфогра-фічному словнику української мови» [7] невідмінювані іменники-неологізми зафіксовані без граматичної індексації родової належності, напр.: *адрія*, *азма-рі*, *айтису*, *акме*, *алонже*, *альніко*, *аматисто*, *асулехо*, *бахші*, *бахуврихі*, *бая-ті*, *бензоє*, *броше*, *варимю*, *візе*, *ігапо*, *імпасто*, *індосо*, *іно*, *інсі*, *інтонако*, *кабі*, *каліпсо*, *каліче*, *кантаджиро*, *каррі*, *коакхалі*, *ківарі*, *кокле*, *корзо*, *котарзі*, *кото*, *пандеро*, *пандурі*, *сантурі*, *синто*, *соті*, *субімаго*, *субіто*, *субресо*, *тату*, *тондо*, *ферніко*, *чанді* та ін. Ці неологізми свідчать про витворення абсолютно нових тенденцій та законів родової диференціації невідмінюваних іменників. Тільки мовна практика й активне освоєння таких субстантивів українською мовою диференціюють на перспективу їхній граматичний рід.

І. Огієнко звертає увагу на те, що в «західноєвропейських географічних назвах багато таких, які в нашій мові невідмінні; це будуть назви на -о, -е, -і, -у. Рід ці на-зви приймають тільки від того імені, яке визначають. Назви островів сприймаємо за чоловічий рід: *розкішний Капрі*, *багатий Борнео*, *Гайті*, *Ферро* й т. ін. Коли це річ-ка чи гора, то роду жіночого: *таємнича Замбезі*, *Miccicini*, *Міссурі*, *Шпре*, *Оріноко*, *висока Чімборасо*. Коли це місто, то роду ніякого: *гарне Баку*, *Сочі*, *Ноті*, *Генькою*, *Нансі*, *Осло*, *Марокко*, *Остенде* й ін. Ніякого роду й озера: *тихе Онтаріо*» [5, с.199].

Ця тенденція є основною й у сучасній українській літературній мові, адже родова належність іншомовних невідмінюваних іменників – власних географічних назв підпорядкована формально мотивованому граматичному значенню роду загальних назв, що виступають родовими поняттями – держава, місто, озеро, річка, гора, острів, столиця, порт, провінція, штат і т. ін. Функціонування маловідомих і рідкоживаних іменників супроводжується своєрідними «позначками» – родовими назвами, пор.: *Скелет кита знайдено біля столиці країни Сантьяго* (газета «Вечірній Київ»); *Імена українських альпіністів, що загинули в ущелині Бензегі, назвали в їхньому місті* (газета «Україна молода»); *Речника лікуватимуть у штаті Огайо* (газета «Вечірній Київ»). Для невідмінюваних іменників-топонімів, які відомі широкому загалу, такі позначки необов'язкові, пор.: *Юрій Іванович на літні вакації вирушив аж до далекої латиноамериканської Перу* (газета «Україна молода»). Якщо невідмінюваний іменник співвідноситься з різними родовими поняттями, то його граматичне значення роду залежить від форми роду його родової назви, пор.: *Гаїті*, ч. р. (острів) і ж. р. (країна); *Самалі*, ч. р. (півострів) і ж. р. (країна); *Мануту*, ж. р. (провінція); с. р. (місто); ч. р. (порт). Напр.: *Гаїті* потроху оговтується після найбільш руйнівного у своїй історії землетрусу, який 12 січня перетворив цю бідну, але мальовничу країну в Карибському морі на руїни (газета «Україна молода»); *Увечері понеділка за місцевим часом (опівночі за київським) острів Гаїті захитався від найпотужнішого землетрусу* (газета «Україна молода»).

Отже, родова диференціація невідмінюваних іншомовних іменників – це складне, багатоаспектне явище без чітко вираженої семантичної чи формальної домінанти. Як переконливо доводить І. Огієнко, «справа роду іншомовних слів – це важлива справа в нашій літературній мові, яка, як і кожна літературна мова світу, не повинна б знати хитання» [5, с. 186]. Проте в сучасній українській мові серед невідмінюваних іменників – назв неістот виявлено нові тенденції перерозподілу за родами, а тому граматичне значення роду багатьох невідмінюваних субстантивів-неологізмів у нових лексикографічних виданнях ще не кодифіковане, що зумовлює розбіжності у визначенні їхньої родової належності.

Список умовних скорочень

ч. р. – чоловічий рід
ж. р. – жіночий рід
с. р. – середній рід
невідм. – невідмінюваний іменник

Список використаних джерел:

1. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії / О.К. Безпояско. – К. : Наук. думка, 1991. – 171 с.
2. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
3. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов / Л.П. Крысин. – М. : Русский язык, 2003. – 857 с.
4. Лозова Н.С. Іменник. Граматичний довідник / Н.С. Лозова. – К. : Наук. думка, 2016. – 286 с.
5. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Наша літературна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; [упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2011. – 356 с.
6. Озерова Н.Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного / Н.Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с.
7. Великий зведений орфографічний словник сучасної української мови. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2003. – 888 с.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.
9. Український орфографічний словник : понад 175 тис. слів / уклали: В.В. Чумак [та ін.]; за ред. В.Г. Складенка. — 9-е вид, переробл. і доповн. — К. : Довіра, 2009. — 1011 с.
10. Словник української мови / кер. В.В. Німчук [та ін.]; відп. ред. В.В. Жайворонок. — К. : ВЦ «Просвіта», 2012. — 1320 с.

The article analyzes the linguistic opinions of Ivan Ogiienko about determination the kind of grammatical meaning of foreign words, including nouns, in Ukrainian literary language: nouns – names of persons, nouns – names no creature, nouns – their geographical names; scientific ideas linguist interpreted in the context of development of modern Ukrainian linguistics and language practice; found major trends of tribal differentiation of new foreign indeclinable nouns, determined these factors of redistribution these nouns by the gender, found rocking in establishing of tribal affiliation of some of them and the differences in the generic codification.

Key words: indeclinable nouns, grammatical mastering, lexical and semantic group, masculine gender, feminine gender, neuter.

Отримано: 10.02.2017 р.

УДК 811.161.2'26:070Огієнко

Н. М. Шарманова

Криворізький державний педагогічний університет

ПРОЕКЦІЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ МЕДІАЛІНГВІСТИКИ В ПОГЛЯДАХ ІВАНА ОГІЄНКА

Пріоритети в дослідженні мовних реалій сьогодення беруть початок у персональних теоріях вітчизняних учених-енциклопедистів ХХ століття, серед яких чільне місце посідають наукові концепції знакової постаті в історії української науки, церкви й культури — Івана Огієнка.

Націєвірні й етномовні погляди дослідника на тогочасні українські реалії, які корелюють із новітніми семіотичними й герменевтичними теоріями, можемо розглядати як проекцію інформаційного суспільства.

Особливої уваги заслуговують редакторські підходи Івана Огієнка до питань стандартизації в мові преси у світлі концепції відкритого інформаційного суспільства.

Рідномовна царина є основним стандартом у низці журналістських і редакторських пріоритетів в українській видавничій сфері.

Стандартизація мови відображає диференційні ознаки мови масової комунікації, постає необхідною умовою реалізації в ній інформаційної функції та виявляється у відборі відповідних лінгвальних засобів — мовних кліше.

Мовні кліше становлять виразне стилістичне явище, що відтворює епохальні зміни в житті української нації та створює обриси відкритого інформаційного суспільства.

Ключові слова: етномовні погляди, рідномовна концепція, рідномовна царина, проекція сучасного інформаційного простору, медіалінгвістика, стандартизація, мовне кліше, ідеологічні стереотипи.

Пріоритети в дослідженні номінацій мовних реалій сьогодення, сформовані низкою традиційних соціокультурних чинників, беруть початок у персональних концепціях і поглядах вітчизняних учених-енциклопедистів ХХ століття. Саме виважені підходи щодо осмислення тих чи тих сутностей численних суспільних практик, і зокрема таких, що мають інтегральний державотвор-

чий статус, визначають вагомість внеску наукових теорій у розбудову соборності мови й нації. Автором багатьох наукових концепцій, взірцем «істинного, а не кон'юнктурного служіння науці», «політичної мудрості», «неймовірної працьовитості і працелюбності», «безмежної любові й вірності Україні», «синівського вблвання за долю української мови, самовідданих зусиль задля її утвердження в усіх сферах життя», «глибокої порядності й людяності» – а відтак взірцем для наслідування [1, с.40-44] – є Іван Огієнко (митрополит Іларіон).

У часі і над плином часу постає велеграння Огієнкова наукова, богословська і творча спадщина, де мовознавство й методика, культурологія та історія, теологія й філософія, книгодрукування, видавнича справа й журналістика, перекладацька діяльність і міжкультурна комунікація, літературознавство й поетична майстерність, історія та теорія педагогіки – це ті царини суспільного життя й наукові галузі, у кожній із яких Іван Огієнко послідовно виявляє свою енциклопедичність. Видатний український мовознавець, історик церкви, активний державний, громадський, релігійний і культурно-освітній діяч, він поєднував викладацьку (ординарний професор і ректор Українського університету в Кам'янці-Подільському, професор Варшавського університету), наукову (автор наукових студій і розвідок), державну (міністр освіти і міністр віросповідань в уряді УНР), церковну (митрополітичний сан як титул найвищого ієрарха УАПЦ) і видавничу діяльність (редактор і видавець).

Українська видавнича справа й журналістика були розбудовані у вигнанні – Польщі й Канаді. Протягом тривалого часу у Варшаві виходять щомісячний часопис «Рідна мова» (1933-1939 рр.) та журнал «Наша культура» (1935-1937 рр.). Емігрувавши до Канади, Іван Огієнко продовжує працювати в журналістській сфері як незмінний редактор і видавець часописів «Слово істини» (1947-1951 рр.), «Наша культура» (1951-1953 рр.), «Віра й культура» (1953-1967 рр.) [2, с.392]. Визнання постаті Івана Огієнка відбулося ще за його життя за межами України, а повернення на «свою історичну Батьківщину-Україну» [3, с.132], перебування в «Україні Великій» [3, с.348] було вже здійснено в рамках видавничого проекту «Запізніле вороття», ініційованого відомим дослідником творчості митця та першим лауреатом премії ім. Івана Огієнка М.С. Тимошиком [1; 4].

Метою нашої наукової розвідки є інтерпретація поглядів Івана Огієнка на питання стандартизації в мові преси у світлі сучасної концепції інформаційного суспільства.

Різноманітність наукових і творчих уподобань засвідчує системність у світоглядній позиції Івана Огієнка, визначає масштабність його мислення, багатство граней і векторів суспільних зацікавлень. Цілісність наукового й духовного світогляду великого українця, що проектує його погляди на основний, базисний стандарт у рідномовних суспільних практиках, чітко окреслено у праці «Наша літературна мова»: *Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис!* [3, с.143]. Сам Іван Огієнко цю філологічну формулу номінує «епоховим», «історичним» гаслом та вважає інтегральною умовою задля «злуки мови» й нації. Автор аксіоматично заявляє: «Це цемент соборності нації» [3, с.143], – і усвідомлення цього українцями в усьому світі означає значний націєтвірний здобуток, оскільки розглядається як «найвидатніша подія мовного духового життя» [там само].

Рідномовна концепція наскрізно пронизує всі наукові й богословські праці Івана Огієнка. Власне, найкращим підтвердженням цього є такі вислови митця: *Найвища й найміцніша духовна організація єдності народу – то соборна літературна мова* [3, с.42]; *Мова – то серце народу: гине мова, гине (й) народ!* [3, с.16;

108]; ...смерть мови – то смерть і нації [3, с.132]; Рідна мова – то душа народу, і хто цурається її – той душі своєї цурається! [3, с.136]; Рідна мова – то живе серце людини [3, с.136]; ...українська мова – то душа свідомої нації [3, с.125]; Українська мова – душа української нації. Коли згубимо мову – загине й українська нація [3, с.138]; Український народ є нація, а душею нації є її мова, особливо мова літературна. І поки живе мова, як окрема мова, як мова літературна, доти живе й народ, як окрема нація [3, с.317-318]; Рідна мова глибоко пересякає наше духове життя – приватне й державне нація [3, с.34]; І завжди пам'ятаймо: літературна мова – то душа й серце народу, то основа його культури, то ті святі Ризи народу, за які його шанують та поважають! [3, с.424] тощо. Глибинна мудрість і сила, найпотужніші застереження великого митця були на часі й торкалися мільйонів сердець українців в усьому світі, проте вони спроектовані не тільки в наше сьогодні, палке слово філософа мови буде завжди актуальним і для наступних поколінь. Варто згадати його хрестоматійний вислів із праці «Українська культура»: *Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування... І поки живе мова – житиме й народ яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом*» (І. Огієнко). Погляди мовознавця на онтологію рідної мови як найголовнішого стандарту комунікації дали змогу вченому обґрунтувати «оригінальну лінгвофілософську концепцію цього надзначущого і одного із найсуперечливіших понять науки про мову загалом, соціолінгвістики, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, культурології, теорії та практики міжкультурної комунікації – «рідна мова»» [5, с.16].

Синергетична концепція рідної мови, яка у мовознавчих студіях Івана Огієнка отримала назву «науки про рідномовні обов'язки», щільно пов'язана з питаннями національної психології, лінгвокультурології, концептуальної та етномовної картин світу українців, яких торкався у своїх працях І. Огієнко [6]. Етномовні аспекти, які корелюють із сучасними семіотичними й герменевтичними теоріями, і зокрема інтерпретованими в публіцистиці, відстежуються в поглядах мовознавця на українські видавничі пріоритети у відображенні в пресі тогочасних реалій як на проєкцію сучасного інформаційного суспільства.

Рідномовна царина, на думку мовознавця, забезпечує життєдіяльність кожного свідомого громадянина, повну самореалізацію кожної окремої особистості в соціумі та буття українства загалом у всіх суспільних практиках, адже *Рідна мова глибоко пересякає наше духове життя – приватне й державне* [3, с.34]. Актуально сьогодні звучать ці слова, підносячи ідею про те, що мова в усіх її суспільних вимірах – національна, державна, соборна, єдина, рідна, літературна – є основним концентром серед низки журналістських і редакторських стандартів, визначених у розвідці «Преса й рідна мова», як складника праці «Наука про рідномовні обов'язки» (або «Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства»).

Іван Огієнко акцентує на основних положеннях, які визнає за пріоритетні задля розбудови видавничої сфери в Україні та за її межами. Звернімося до деяких із них:

«1. Преса – то головний двигун розвитку рідної мови.

2. Кожне видання, якого б фаху не було воно, мусить видаватися тільки зразковою соборною літературною мовою й соборним правосписом...

4. Преса й взагалі всі видання мусять плекати ідею всенаціональної одності народу як підставу його сили й одності літературної мови.

5. Ціла преса мусить матеріально й духовно підтримувати свої рідномовні видання, бо звичайно вони самостійно існувати не можуть. Не можна забувати, що рідномовні видання існують зразком для преси й для всіх робітників пера...

8. Особа, що не знає добре своєї літературної мови та своїх рідномовних обов'язків, не може бути робітником пера...

11. Преса, що видається тільки говірковими мовами й місцевим правописом, сильно шкодить єдності свого народу й спиняє розвиток соборної літературної мови...

13. Видання для селян треба писати не говірковою мовою, а літературною, тільки простою й зрозумілою» [3, с.54-55].

Наведені вище погляди вченого на редакційні й журналістські стандарти передбачала обов'язкове дотримання їх у підготовці й виданні власних часописів, які виконували місію «загальноукраїнської трибуни для пропагування й обстоювання ідеї соборності мови, передусім серед тих українців, кого доля розкидала по різних країнах і континентах» [4, с.38].

М. Тимошик, аналізуючи здобутки Івана Огієнка у видавничій царині та безпосередньо роль науково-популярного часопису «Рідна мова» в розвії національної преси, зазначає, що основне філологічне гасло мовознавця *Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис!* «поступово ставало невід'ємним засобом здійснення й утвердження ідеї національної соборності, ідеї об'єднання української нації» [4, с.44].

Концепція національного літературного стандарту стала визначальною у вітчизняному мовознавстві, у подальшій кодифікації української мови. А це підносить на найвищі щаблі ще одне життєве кредо мислителя. Огієнкова віра в сакральність соборності мови й нації, резюмована ним у вислові *І нація наша буде невмируща* [3, с.132], визначає сенс усього життя дослідника мови.

Загальнометодологічні погляди Івана Огієнка на сутність стандартизації доповнюються більш вузьким розумінням стандартизації як стильової ознаки мови української преси. Стандартизація мови відображає диференційні ознаки мови масової комунікації та виявляється у відборі відповідних лінгвальних засобів. Акцентуємо, що «стандартизація мови преси, яка знаходить своє втілення в публіцистичних кліше, у стандартизованих синтаксичних структурах» [7, с.4], розкриває протистояння двох провідних тенденцій у мові масмедіа – експресивності і стандартизації (регулярності, повторюваності, відтворюваності) [8].

Не потребує складної аргументації той факт, що стандартизація є необхідною умовою реалізації інформаційної функції в публіцистиці. «Вона зумовлена значною мірою впливом зовнішніх факторів і, перш за все, зжатыми термінами створення тексту. Колективним відправником цього тексту є організація (газета, журнал, інформаційне агентство), яка використовує методи «масового виробництва».

У подібних умовах автор тексту позбавлений можливості шліфувати кожну фразу. Високі темпи спонукають його використовувати «готові блоки». Звідси стає зрозуміло насиченість типового газетно-публіцистичного тексту різноманітними кліше, тобто характерними для цієї комунікативної сфери мовними штампами – ... словосполученнями, усталеними мовленнєвими формулами [7, с.104-105].

У своїх працях Іван Огієнко не використовує сам термін «кліше», так само як «стереотип», «формула», «готовий блок», проте, студіюючи українську літературну мову й осмислюючи специфіку вжитку її різнорівневих одиниць «робітниками пера», мовознавець неодноразово звертається до опису лінгвем із відповідним понятійним обсягом. У тих чи тих мовознавчих розвідках він вивчає проблематику стандартизованих одиниць, які номінує «мовними виразами» чи то

просто «виразами» [3, с.172], «фразеологізмами», «чужими нам фразеологічними виразами (кальками)» [3, с.193] чи то «утертими виразами» [3, с.194].

У лінгвістичній студії «Час забути недержавницьку форму «на Україні»» із праці «Наша літературна мова» учений зазначає: «Мовні вирази, раз поставши, тримаються довго й сильно. А пізніше так закорінюються в мові, що стають виразами звичайними» [3, с.226].

Докладно аналізуючи фразеологію, яку автор вважає «Душею кожної мови, у тому числі й української» [3, с.180], Іван Огієнко в розділі «Словник доброго письменника-стиліста» зазначеної вище наукової праці звертає увагу на джерела і стилістичні можливості фразеологічних й ідіоматичних висловів. Цікавим є його опис белетризму – кліше художнього тексту: «Вираз «дощ іде» відомий нам уже зі «Слова про Ігорів похід» 1187 року («іти дождю»), і ми оминаємо матеріялістичний вираз: *дощ паде*» [3, с.181]. І далі цитуємо за текстом про белетризми: «Для давнього українця сонце було живою особою, тому він казав: *сонце встало, сонце сіло, місяць дивиться, зорі сміються, дощ іде, дощ перестав* (іти), *нішов поголос* і сотні т. п., що zostалися аж до нашого часу. Цікаво, що в наших говірках постала з часом і матеріялістична думка, наприклад галицьке «*дощ паде*», але це з польського «*deszcz pada*»» [3, с.182]. Про стереотипність українського мислення і його зв'язку з уживанням стійких висловів – тобто частотним використанням готових мовних блоків у процесі комунікації – учений говорить, що це «ввійшло й до буденної мови» і додає ознаки, які можна інтерпретувати як диференційні щодо розрізнення фразем і кліше: «Як ми вже сказали, наша фразеологія в основі своїй поетична, у більшості – метафорична» [3, с.158].

Наголошуючи на першорядності правильності серед низки ознак «доброї» літературної мови у тій же книзі «Наша літературна мова», серед власне фразем І. Огієнко наводить частотні, стереотипні комбінації слів із вільним значенням – мовні кліше. Дослідник пише: «Так само рясно в нас фразеологія на зазначення розмови: *слово мовити; розмова точилася; мова текла; твердо мовив; веде своє ...*» [3, с.158].

Найбільш цінним, на нашу думку, у світлі сучасної теорії кліше є виокремлення серед усталених конструкцій таких мовних одиниць, які Іван Огієнко називає «постійними виразами»: «Серед нашої фразеології маємо багато **постійних**, ніби технічних **виразів** (виділено нами – Н.Ш.): *Оточити військо; Чинити допита; Заподіяти кривду; Порушити клятву* й т. ін.» [3, с.184].

Міжмовні паралелі та запозичення стійких комплексів з інших слов'янських мов (польської та російської) відстежуються і в розгляді окресленої проблематики, зокрема: «... у Галичині часті польські кальки (переклади): *нотар обняв канцелярію; обховають свято; обсадили будинок* й т. ін.» [3, с.185].

Акцентуючи на належному опануванні фразеологічного багатства української мови інтелігенцією, а відтак і всіма, хто перш за все дотичний до книжної мови – редакторів, коректорів, видавців, письменників, – дослідник завжди віддає перевагу усталеним у своїй мові висловам, що передбачає дотримання чистоти української літературної мови. Тому в Огієнкових працях неодноразово наголошується на подібних аспектах. У четвертому розділі розвідки «Наша літературна мова» – «Як писати для широких мас» – мовознавець докладно інтерпретує питання щодо доцільності вжитку запозичених висловів у мові українських видань. Тому і назви підрозділам він дає відповідні, у вигляді гасел: «Не вживаймо в своїм писанні разячих варваризмів» [3, с.190], «Не вживаймо чужої фразеології» [3, с.192], «Оминаймо віддієслівні йменники» [3, с.194]. Варто, як на наш погляд, процитувати самого І. Огієнка, де він наводить «приклади з нашої періодичної преси» [3, с.191], висловлює свої міркування щодо того, як «по-

казують часописні оповістки» буденні події [там само]. Автор стверджує, що польські способи думати й польська фразеологія вплинули на тексти західноукраїнських видань, а російські – на часописи Сходу України. Він наводить багатий фактологічний матеріал зі штампами-кальками обох мов: «Подам тут трохи прикладів, узятих із нашої преси, а часом із писань видатніших письменників:

Доконав убивства на посаді посла. Обряду шлюбу доконав польовий духовник. Посол обняв пост коменданта. Новий нотаар обняв пост команданта... Поліція перевела арешт. Жандарми перевели ревізію. Українці перевели грошеву збірку. Перевели перепис...

Такі чужі нам фразеологічні вирази (це так звані кальки – прості переклади чи відписи з мови чужої) – а їх довгі сотні – глибоко й органічно калічать і засмічують нашу мову, і роблять її темною для читачів із народу, що цієї чужої нам фразеології не розуміють» [3, с.193].

Крім того, акцентуючи на низці мовних помилок у вживанні стійких конструкцій, Іван Огієнко пише ще про одне запозичення полонізмів, не властиве українській мові, – про використання віддієслівних іменників, які ускладнюють розуміння публіцистичних текстів пересічними українцями, штампують мову преси: «Наприклад, у пресі читаємо таке, як звичайне: «Уряд доложить старань для *уліпшення* положення» (цебто: уряд постарасться поліпшити стан). «Оповідання *о спінненні* ушкодження» (цебто: оповідання, як спинити шкоду» [3, с.194]. Мовознавець зауважує, що подібні стилістичні явища «затемнюють нашу мову» [3, с.195], а «жива українська мова не любить двох іменників поруч себе» [3, с.195-196].

Відтак у питаннях стандартизації мови преси в контексті сучасних підходів до розуміння сутності мовних кліше і концепцій інформаційного суспільства Іван Огієнко має власну послідовну позицію. Підсумовуючи розгляд цих питань, учений наголошує: «Отож, пильнуймо, пишучи для широких мас, висловлюватись просто, уживаймо своєї української фразеології й складні, не пишім двозначно, бо широкі маси такого нашого писання не розуміють. Боротьбу проти словних полонізмів у нас усі розуміють і звичайно їх оминають (крім полонізмів застарілих, що вже полонізмами не відчуваються); але стократно важливіше нам очищати свою мову від польської та російської фразеології, від їхніх «утертих виразів», бо ними рябіє наша мова» [3, с.194].

Сучасні наукові парадигми й лінгвістичні методи дають інформацію про семіотику мовних кліше, специфіку їх функціонування в різних суспільних сферах, і зокрема в новітніх масмедіа, що окреслює їх роль у створенні обрисів сучасного інформаційного суспільства.

Мовні кліше як автономні лінгвістичні утворення із заданими за традицією значенням і формою являють собою готові комбінації словесних знаків, які у процесі комунікації методично актуалізуються з ментального лексикону і лінгвалізують світ: *Герої не вмирають* («Час новин», 5-й канал, 17.06.2014); *Битва за правду* («Вікна», канал СТБ, 29.04.2015); *Військова допомога Україні* (ТСН, канал «1+1», 04.02.2015) тощо.

Новітні концепції інформаційного суспільства, які дають змогу дослідити взаємоспрямовані процеси, що відбуваються між людиною та інформаційним середовищем, у якому вона перебуває і яке спрямовує потужні інформаційні потоки на кожну особу, дозволяють інтерпретувати питання щодо стандартизації сучасної масмедійної мови.

Мовні кліше, у яких відображається стандартизація мови сучасних масмедіа, становлять виразне стилістичне явище, що відтворює епохальні зміни в суспільстві й національній мові. У новітніх українських масмедіа широко використо-

вуються готові мовні одиниці. Мовні кліше, уживані в інформаційно-аналітичних й інформаційно-популярних жанрах, різняться за своїм функціонально-прагматичним потенціалом за своєю маркованістю й маніпулятивністю.

У сучасних медіатекстах активно побутують кліше, семантика яких сформована на основі новітніх ідеологічних стандартів, пропагованих в українському соціумі новими реаліями життя.

Таким чином, питання стандартизації медіалінгвістики у світлі сучасних концепцій інформаційного суспільства та в контексті теорії мовних кліше знайшли широке відображення в наукових працях Івана Огієнка. Чітка й послідовна «рідномовна концепція» ученого-мовознавця лягла в основу нормування літературної мови й вироблення літературного стандарту. Стандартизація мови відображає диференційні ознаки мови масової комунікації та виявляється у відборі відповідних лінгвальних засобів. Висловлені в низці наукових студій І. Огієнка підходи щодо осмислення сутності та стилістичної специфіки стандартизованих мовних одиниць доповнюють сучасне розуміння онтології цих лінгвем, що окреслює перспективи в дослідженні семіотики мовних кліше.

Список використаних джерел:

1. Тимошик М.С. Життєвий подвиг Івана Огієнка як взірць для наслідування / М.С. Тимошик // Дивослово. — 2007. — №1. — С. 40-44.
2. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. — К. : Укр. енциклопедія, 2000. — 752 с.
3. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с. — (Бібліотечна серія Фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Т. 8).
4. Тимошик М.С. Ідея соборності української мови на сторінках Огієнкового часопису «Рідна мова» / М.С. Тимошик // Дивослово. — 2007. — №5. — С. 38-44.
5. Бацевич Ф.С. Рідна мова в наукових концепціях Івана Огієнка / Ф.С. Бацевич // Вивчаємо українську мову та літературу. — 2010. — №7. — С. 16-18.
6. Іларіон, митрополит (Огієнко І.І.). Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія / Іларіон, митрополит (І.І. Огієнко). — К. : АТ «Обереги», 1991. — 424 с.
7. Швейцер А.Д. Контрастивная стилистика: Газетно-публицистический стиль в английском и русском языках / А.Д. Швейцер ; под ред. В.Н. Ярцевой. — [3-е изд.]. — М. : URSS ; Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 256 с. (Серия «Из лингвистического наследия»).
8. Костомаров В.Г. Некоторые особенности языка печати как средства массовой информации: На материале современной русской газеты : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 — русский язык / В.Г. Костомаров. — М., 1969. — 920 с.

Priorities in the research of present-day linguistic realities date back to personal theories of modern polymaths of the XX century, among which scientific theories of a symbolic figure — Ivan Ohienko — hold pride of place in the history of Ukrainian science, church and culture.

Ohienko's nation building and ethno-lingual views on the then Ukrainian realities, which correlate with newest semiotic and hermeneutical theories, can be considered as a projection of contemporary society.

Careful attention should be paid to Ohienko's editing approaches to the issues of press standardization in language within a theory of the open society.

Nativespeaker sphere is a basic standard in a number of journalistic and editing priorities in Ukrainian publishing field.

Language standardization reflects differential characteristics of the language of mass communication, becomes a necessary condition for implementation of information function in it and reveals itself in relevant lingual means – clichés.

Clichés is an expressive stylistic phenomenon, that reproduces landmark changes in the life of the Ukrainian nation and creates outlines of the open information society.

Key words: ethno-lingual views, nativespeaker theories, nativespeaker sphere, projection of contemporary information space, media linguistics, standardization, cliché, social narratives.

Отримано: 17.02.2017 р.

УДК 811.161.2'38

Н. О. Шатілова

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

МОВА ПИСЬМЕННИКА В КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА ТА СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

У статті висвітлено погляди Івана Огієнка на індивідуальну мовотворчість у контексті сучасної теорії ідіостилію письменника. Особливу увагу зосереджено на ідеях відомого вченого, які в сучасній ідіостилістиці не втратили своєї актуальності й нині. Окреслено набутки і перспективи дослідження мови письменника як об'єкта лінгвістичних студій.

Ключові слова: Іван Огієнко, мова письменника, індивідуальний стиль, ідіостиль, ідіолект, словник мови письменника.

Дослідження ідіостилію визначних майстрів художнього слова – один з актуальних напрямів сучасної антропозорієнтованої лінгвістики. Інтерпретативні підходи до функціональних можливостей художнього слова, базові теоретико-методологічні принципи лінгвістичного аналізу мовних пріоритетів письменників сформульовані в працях видатних українських (О. Потебня, І. Білодід, В. Русанівський, В. Ващенко, І. Грицютенко, В. Масальський, І. Чередниченко, О. Кухар-Онишко, С. Ермоленко, Н. Сологуб, В. Чабаненко, Л. Мацько, Н. Гуйванюк, Н. Бабич, А. Мойсієнко, В. Статєєва, М. Крупа, В. Калашник, Л. Ставицька, С. Бибик, Г. Сютя, Л. Домилівська та ін.) та зарубіжних (Ш. Баллі, Л. Гаспаров, В. Гумбольдт, В. Григор'єв, В. Виноградов, Г. Винокур, Б. Ларін, Ю. Караулов, В. Леденева, В. Лютикова, Є. Малишева та ін.) мовознавців. Підсилена увага науковців до індивідуальних рис мови письменників, різновекторність наукових пошуків спричинила виокремлення дослідження ідіостилію в окрему галузь мовознавства – ідіостилістику, що її наукові здобутки визначають роль письменників у нормуванні та розвитку літературної мови, в окресленні певних періодів її функціонування, дають змогу вербалізувати індивідуально-авторське мовомислення, змоделювати художньо-естетичну та психоментальну свідомість митця, простежити реалізацію можливостей художнього стилію відповідно до його естетичних задумів, проілюструвати збагачення виражальних засобів загальнонаціональної мови мовотворчістю окремих авторів тощо.

У вітчизняній лінгвістиці в різних аспектах було досліджено індивідуальну мовотворчість О. Гончара, А. Головка, О. Довженка, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, П. Мирного, М. Рильського, Я. Славутича, М. Стельмаха, А. Тесленка,

П. Тичини, Лесі Українки, І. Франка, Т. Шевченка, Ю. Яновського та ін. Фонд мовознавчих праць, сконцентрованих на пізнанні ідіостилю, останнім часом суттєво поповнюють численні дисертаційні дослідження, автори яких сконцентрували увагу передусім на творчості непересічних представників національної літератури, несправедливо забутих, ще не досліджених письменників, зокрема І. Багряного, В. Винниченка, М. Вінграновського, С. Воробкевича, С. Гординського, Б. Грінченка, Є. Гуцала, М. Зерова, Ю. Клена, П. Куліша, Т. Осьмачки, В. Підмогильного, В. Самійленка, У. Самчука, В. Стуса, Г. Тютюнника, Ю. Федьковича, М. Хвильового, М. Чернявського, В. Шевчука, Є. Ярошинської та ін.

Мета статті – окреслити набутки і перспективи дослідження мови письменника як об'єкта лінгвістичних студій та висвітлити погляди Івана Огієнка на індивідуальну мовотворчість.

Поняття індивідуального стилю (ідіостилю), маючи давні традиції дослідження, зазнає різного тлумачення залежно від рівня розвитку мовознавства та суміжних із ним наук, методологічних принципів опису, позиції науковця тощо. Підґрунтям для сучасних теоретичних пошуків у галузі дослідження мови письменника стала лінгвістична теорія О. Потебні про поетичне слово, мовлення як індивідуально-неповторний акт творчості. Становлення науки про мову художньої літератури пов'язують із працями академіка В. Виноградова, який розв'язав ідею про її виокремлення в самостійну дисципліну, указавши, що «дослідження «мови» (чи то, краще, стилів) художньої літератури повинно стати предметом особливої філологічної науки, близької до мовознавства та літературознавства, але водночас відмінної від першого та другого» [2, с.637]. Основне поняття цієї науки – поняття *індивідуального стилю письменника* як своєрідної, історично зумовленої, складної, але структурно єдиної та внутрішньо зв'язаної системи засобів і форм словесного вираження.

Утім, як окрема наукова галузь лінгвостилістика утвердила свої права лише в 20-30-ті роки нашого століття. Тоді у філологічній науці стало загальноприйнятим вивчати природу художнього мовлення не лише на рівні лексичних значень і їхніх видозмін, але й на рівні граматики. Лінгвістів усе більше зацікавлювала мовна індивідуальність видатних майстрів слова. Особливого поширення лінгвостилістичні дослідження набули в 50-60-ті рр. ХХ ст., унаслідок чого з'явилася низка дисертацій, монографій, статей, присвячених мові творів та стилю відомих українських письменників. Однак термін «ідіостиль» тоді ще не входив до наукового обігу. За нашими спостереженнями, у назвах тогочасних видань, що заклали методологічні основи лінгвістичного аналізу художнього тексту у вітчизняній лінгвістиці, фігурують дефініції: «мова письменника», «мова творів», «мова і стиль», «особливості мови і стилю». Поняття «мова письменника» уживав і видатний діяч українського відродження, відомий в усьому світі учений, релігійний проповідник Іван Огієнко (митрополит Іларіон), багатющий науковий доробок якого в останні роки все активніше повертається в Україну. Численні напрямки огієнкознавчих студій засвідчують, що фундаментальні ідеї, думки і погляди цієї знакової в українському й світовому просторі постаті не втрачають своєї значущості й нині.

У величезній за обсягом і багатогранній за проблематикою науковій, культурно-просвітницькій спадщині ученого, спрямованій на утвердження в свідомості співвітчизників ідей українського державотворення, особливе місце посідають праці, присвячені різноманітним аспектам розвитку української мови. У науковому світі Іван Огієнко відомий, крім того, як автор і укладач багатьох словників, що їх переважна більшість присвячена унормуванню української мови. У контексті теорії ідіостилю для нас важливий задум укласти і ви-

дати повний словник мови Т. Шевченка, яка, на переконання ученого, «стала наріжною підвалиною літературної мови» [8, с.207]. Історія написання зазначеного словника «викликає захоплення працелюбністю, наполегливістю, науковою скрупульозністю й жертівністю вченого» [8, с.28].

Словники мови письменників загалом репрезентують лексичне багатство творів видатних представників художнього слова, специфіку слововживання окремих творців національної літератури. Такий словник однаково важливий як для вивчення ідіостилю самого митця, так і для дослідження окремого етапу історії національної мови. На основі копіткого дослідження багатої, глибоко народної мови Кобзаря, що лягла в основу української літературної мови, Іван Огієнко мріяв створити повний словник Шевченкової мови. Можемо визначити концептуальні засади цієї праці науковця, що в сучасній ідіостилистичі й дотепер не втратили своєї актуальності.

Структура запланованого словника цілком відповідала сучасним методологічним засадам авторської лексикографії, зокрема в ньому широко планувалось застосовувати статистичний метод: біля кожного слова і його граматичної форми цифрою означувати кількість їх уживань. Утім, реалізувати задумане до кінця Огієнкові не вдалося. У передмові автор зазначав: «У роках 1918-1919 у Кам'янці-Подільському я задумав був видати повного Словника Шевченкової мови, і для цього списав на окремі картки всього «Кобзаря». Виписано було понад 200000 карток, але вся ця праця спинилася через мій примусовий від'їзд, і позосталася в бібліотеці Кам'янець-Подільського Державного Університету. Де вона поділася по моєму виїзді на еміграцію, відомостей не маю» [7, с.35]. У його «Граматично-стилістичному словнику Шевченкової мови», завершеному в 1934 р. і виданому 1961 р. у Вінніпезі, що став гідним внеском у розвиток шевченкознавства і цінним подарунком українському народові для вшанування столітнього ювілею (1861-1961) з дня смерті геніально-го сина України, статистичні підрахунки, на жаль, не відображені.

Відзначимо, що дбав учений і про автентичність ілюстративної частини словника, обравши для аналізу найближчий до авторського оригіналу друк – видання «Кобзаря» 1910 р., що його здійснив В. Доманицький. «Уважаю, – зазначав митець, – що це видання для свого часу найвірніше передає Шевченків оригінал, бо сам Василь Доманицький робив його з Шевченкових оригіналів» [7, с.36]. Якість емпіричної бази, вибір автентичних текстів для наукових спостережень – передумова об'єктивного вивчення мови окремого митця. Адже видання художніх творів зазнають впливу едиційної практики різних культурних і політичних епох, містять редакторські правки, різняться правописом тощо. Втручання в оригінальний авторський текст, його зміни упорядниками, редакторами, видавцями унеможливають об'єктивне дослідження мовної особистості автора, зневиразнюють авторське «я». Тому беззаперечною є думка П. Гриценка, що «для мовознавчих студій канонічними залишаються рукопис тексту чи його факсимільне відтворення, а за їх відсутності – авторизовані прижиттєві видання» [4, с.42].

Прикметно, що, готуючи словник до видання, І. Огієнко додав до рукопису значний за обсягом монографічний розділ «Шевченко як творець української літературної мови» [7, с.5-34], де традиційно для ідіостилістичних досліджень визначив і ґрунтовно проаналізував основні ознаки Кобзарєвої мови, виокремивши 11 підрозділів, а саме: 1) «Шевченкова мова» (проаналізовано витоки мовної свідомості поета); 2) «Народність Шевченкової мови» (одним із джерел мови Кобзаря визначено усну народну творчість, зокрема народну пісню, що заклала в самосвідомості митця специфічний «спосіб думати» (складно), що «дало йому глибоке знання української народної мови, і власне ця пісенна мова стала ду-

пшею його мови» [7, с.8]); 3) «Релігійний стиль Шевченкової мови» (констатовано, що в митця «думання виразно релігійне» [7, с.11]); 4) «Стародавні вірування українського народу» (істотною ознакою мови поета названо її насичення термінами, що відображають народний світогляд); 5) «Елементи Шевченкової мови» (описано функціонування локалізмів, полонізмів, архаїзмів, іншомовних слів, русизмів у мові митця; зацентовано на свідомому униканні «опрощення мови» [7, с.20]); 6) «Вплив П. Куліша на Шевченкову мову» (визнано позитивний вплив діяча як «незабутнього Шевченкового мовного й стилістичного дорадника» [7, с.22]); 7) «Шевченко як творець української літературної мови» (визначено роль Великого Кобзаря в історії розвитку нашої літературної мови); 8) «Яскрава мальовничість української мови» (ідіостильовою ознакою мови поета названо епітети та описи природи); 9) «Ясна синоніміка Шевченкової мови» (визначено синонімічне багатство мови майстра слова); 10) «Новотвори в Шевченковій мові» (надано високу оцінку авторським неологізмам); 11) «Правопис «Кобзаря»» (охарактеризовано правописну специфіку текстів). Дослідник уважав мову поета еталоном, найвищим виявом вербалізації національно-мовної свідомості.

Свої погляди на мову кожного письменника, що «сторуч черпає з мови народної найкращі перлини» [6, с.178], Іван Огієнко узагальнив у праці «Наука про рідномовні обов'язки», зокрема в підпункті «Письменник і рідна мова» [5], подавши 28 заповідей, дотримання яких уважав неухильним обов'язком для будь-якого митця слова. На глибоке переконання ученого-українознавця, концептуально важливими для творців національної літератури є: рідномовна політична свідомість (національний світогляд, плекання ідеї всенациональної єдності, патріотичні теми, що виховують почуття національної гордості й честі); не тільки досконале знання своєї соборної літературної мови і вимови (чистота мови, доречність слів, виправдане уживання діалектизмів, архаїзмів, запозиченої лексики, розмаїття мовних засобів, синонімічне багатство, творення неологізмів, художність мови – метафори, персоніфікації, порівняння, епітети), але й невпинне збагачення цих знань, адже «цінність мови письменника – в багатстві його словника, щоб слова були небуденні, соковиті, промовисті, яскраві» [5, с.51]. Ці настанови видатного подвижника української справи є релевантними й для ідіостилістики сьогодення, адже індивідуальний стиль письменника пов'язують передусім з особливостями мовної організації його творів, що вирізняють автора з-поміж інших, він завжди є творчим виявом загальнонародної мови. Стиль автора, його почерк, його манера виявляються насамперед у факті вибірконості мовних засобів, перевазі певних різномовних одиниць. Неповторний мовний світ виформовують також особистісне бачення життєвих реалій, індивідуальна майстерність і творчі настанови.

Сучасні підходи до студіювання лінгвокреативної діяльності автора утверджують новітні підходи до розв'язання проблем ідіостилі, розглядають мову творів як складну ієрархічну структуру, що відображає номінативно-репрезентативні, інформаційно-комунікативні, міфологічні, культурологічні, психоментальні та світоглядні виміри. На позначення поняття *мова* і *стиль* письменника сучасна лінгвістика широко оперує термінами *індивідуальний стиль* або *ідіостиль* (грец. *idios* – свій, своєрідний, особливий) – сукупність мовно-виражальних засобів, що виконують естетичну функцію й вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших [10, с.652].

Вивчення ідіостилі письменника в українському мовознавстві, за С. Єрмоленко «здійснюється у двох аспектах: історія української літературної мови (внесок письменника в літературну мову) і мова художньої літератури (інтерпретація естетичної функції мови)» [10, с.653]. На двоєдиному підході до комп-

лексного вивчення ідіостилю письменника наголошує Л. Ставицька: 1) встановлення особливостей поетики майстра слова: систему константних стилетворчих рис його почерку; 2) з'ясування характеру співвідношення індивідуального стилю майстра з загальними мовними нормами [9, с.61]. Поглиблюючи зазначені вище твердження, С. Бирик окреслює такі два підходи до вивчення авторського стилю: 1) системно-функціональний – комплексне вивчення мови творів (чи то у проекції на історію української літературної мови, чи то як інтерпретацію естетичної функції мови з урахуванням суспільно-світоглядних орієнтирів автора) або ж конкретного визначального для творчості тексту; 2) рівневий – виокремлення певного рівня мовних одиниць, нерідко домінантного, за яким простежується мовна майстерність письменника [1, с.40].

Наукові студії сьогодення засвідчують множинність підходів до лінгвістичного вивчення ідіостилю письменника, лінгвістичної рецепції та декодування художнього тексту. У контексті наукового плюралізму можемо назвати такі: семантико-стилістичний (дослідження лексико-семантичних компонентів ідіостилю); власне-ідіостилістичний (дослідження загальномовного та специфічного в ідіостилі автора на різних мовних рівнях); системно-структурний (зосередження уваги на окремому мовному явищі та його відображенні в ідіостилі письменника); лінгвокогнітивний (дослідження тексту з погляду пізнання та осмислення автором світу, концептосфери та символізму авторського мовлення, вербалізації автором ментальних смислів); лінгвопоетичний (дослідження лінгвостилістичних засобів творення поетичних образів у художньому тексті); соціолінгвістичний (висвітлення ролі авторської мовотворчості у формуванні нової української літературної мови, нормалізації її лексико-семантичної системи); лінгвостастистичний (дослідження ідіостилю з отриманням кількісних характеристик, опертя на цифрові дані для унаочнення висновків аналізу лінгвістичного матеріалу, у т. ч. за допомогою автоматизованої обробки методами й засобами корпусної лінгвістики та ідеографічної лексикографії). Зазначені підходи в дослідницьких описах нерідко вступають у зони перехрещення. Продовжуючи традиції лінгвостилістичного аналізу художнього тексту, науковці звертаються до лінгвопрагматичного, когнітивно-семантичного, лінгвоконцептологічного поглядів на функції мовних одиниць у текстовому масиві. Однак, різновекторність лінгвістичного пошуку не стільки розв'язує проблему, скільки примножує різноманітні теорії та методології.

Висловимо свої міркування щодо основних принципів та перспективних положень дослідження специфіки мовно-художнього континууму письменника.

Лінгвістична інтерпретація індивідуального стилю тісно пов'язана з антропоцентричним принципом у дослідженні мовних явищ, що спрямований на реконструкцію образу людини, яка створює мову і виявляє себе в мові. З огляду на це, у сучасній лінгвістиці поняття «ідіостиль» співвідносять із широким спектром понять, що своєрідно аспектують проблему людського чинника в мові. Так, для дослідження мови письменника паралельно вживають терміни *ідіостиль* та *ідіолект* відповідно до параметрів ототожнення або входження. Простеживши дефініції обох понять у лінгвістичній думці, вважаємо, що поняття «ідіолект» та «ідіостиль» є співвідносними, оскільки пов'язані з виявом індивідуальних особливостей мови, однак не тотожними. Ідіолект, відображаючи сукупність своєрідних рис, що вирізняють індивідуальну мову окремого її носія, на нашу думку, взаємопов'язаний з ідіостилем і є його складником. Категорія індивідуального в системі письменника «формується внутрішньою ідіолектною нормою його художнього мовлення» [9, с.62]. Для сучасного етапу розвитку метамови лінгвостилістичних досліджень характерне проникнення термінів соціолінгвістики та комунікативної лінгвістики. Вектором

дослідження ідіостилу письменника є оприявлення понятійної сутності терміна «ідіолект» у його зв'язку з суміжними соціолінгвістичними термінами «етнолект», «соціолект», «гендерлект», «криптолект», «регіолект».

У царині лінгвістичних досліджень ідіостиль письменника пов'язують із поняттями «індивідуально-авторська мовна картина (модель) світу», «мовна особистість», «мовний образ автора». Художні тексти репрезентують індивідуально-авторську мовну картину світу письменника, що постає як вербальне відображення дійсності з його власних спостережень, відповідно до світосприйняття, позначеного національними особливостями. Крізь мову художніх творів, через сукупність зображувальних засобів, які вирізняють майстра слова як індивідуальну особистість із-поміж інших, можна реконструювати мовний образ автора. Мовні засоби, марковані авторською індивідуальністю, належать до домінантних компонентів, що визначають основні ознаки мовотворчості письменника та репрезентують його як мовну особистість.

Глибший аналіз особливостей мовотворчості художника слова на внутрішньотекстовому рівні уможливило насамперед залучення екстралінгвальної інформації, вивчення його світоглядних орієнтирів. Як явище неповторне, ідіостиль є відтворенням художньої дійсності в аспекті світоглядних позицій автора, системи його духовних цінностей. Дослідник ідіостилу «вступає на міст, який веде від мови до чогось зовнішнього, загального, надіндивідуального, до самої особистості письменника» [3, с.42]. Трихотомія загальнолюдського, національного (ментального), індивідуального в мові дає змогу виявити етнопсихолінгвістичні передумови формування мовної особистості, дослідити психологічні чинники творення мовно-поетичної картини світу.

Авторський текст репрезентантує екстралінгвальний фон творчості письменника. Тому опис лінгвальних пріоритетів автора вимагає від дослідника максимального врахування позамовних чинників мовної особистості, спонукає висвітлити насамперед зв'язок між мовою та світоглядною орієнтацією письменника, проаналізувати джерела становлення його національно-мовного світогляду, вплив на формування авторського стилю особистих якостей автора (виховання, рівень інтелекту й освіти, мовне оточення, види діяльності, уподобання, власні мовні спостереження, зв'язки тощо) та мовної ситуації епохи (стан розвитку літературної мови періоду, на який припадає його творча діяльність), що виформовують письменника як мовну особистість.

Індивідуальний стиль митця відображає мовні норми його епохи, зокрема мовні тенденції. Художній твір як індивідуально-неповторна мистецька структура репрезентує не лише певні стилістичні форми, особливості й тенденції художньої мови, притаманні автору, але й відтворює мовні структури, властиві літературним творам відповідної доби. У цьому аспекті аналіз індивідуальної мовотворчості певного письменника стає актуальним ще й тим, що за своїми основними ознаками вона репрезентуватиме ідіолект української національної мовної особистості певного історичного періоду.

Митець слова в художніх текстах інтерпретує власне бачення буття з огляду на ментально-світоглядну домінанту, що детермінує погляд на світ, систему цінностей, сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних особливостей, характерних для більшості представників певної нації. У такому разі варто вести мову про національну специфіку художньої мовотворчості як вектор дослідження ідіостилу, відображення в ній багатовікової мудрості свого народу, колективного підсвідомого, що зберігає пам'ять, досвід усіх поколінь.

Комплексному лінгвістичному аналізу індивідуального стилю сприяє залучення всіх текстів письменника, що його творчість обрано предметом ви-

вчення. У вивченні лише одного твору вбачасмо певну частковість наукових пошуків, вони демонструють лише мовностилістичні особливості конкретного тексту, що унеможливило укладання повного реєстру маркерів ідіостилу, визначення константних стилетвірних рис, які б вирізняли мову окремого автора з-поміж інших представників національної літератури. Надійною джерельною базою для опису ідіостилу письменника слугують не тільки жанрові репрезентації, а й прижиттєві публікації, публічні виступи, спогади про письменника, епістолярна спадщина, архівні матеріали тощо.

Отже, дослідження мови майстра слова через автентичні тексти як цілісну мовну єдність, у якій поєднані картина світу народу, мовою якого пише автор, та його індивідуальна художня картина світу, окреслює ідіостиль письменника. У контексті сучасного антропологорієнтованого мовознавства це поняття посідає одне з центральних місць у лінгвістичній терміносистемі, зокрема є основою категорією в галузі ідіостилістики. Системне застосування якісних методологічних принципів його різновекторного аналізу уможливило об'єктивний та ґрунтовний опис релевантних маркерів індивідуально-авторської мовотворчості, унаочнює повноту й достовірність здобутих результатів.

Список використаних джерел:

1. Бирик С.П. Оповідність в українській художній прозі : монографія / Світлана Бирик ; за наук. ред. С.Я. Єрмоленко. – К. ; Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 288 с.
2. Виноградов В.В. О языке художественной литературы / В.В. Виноградов. – М. : Государств. изд-во художественной л-ры, 1959. – 654 с.
3. Винокур Г.О. О языке художественной литературы : учеб. пособие для филол. спец. вузов / Г.О. Винокур ; [сост. Т.Г. Винокур ; предисл. В.П. Григорьева]. – М. : Высш. шк., 1991. – 448 с.
4. Гриценко П. Ідіолект і текст / Павло Гриценко // Лінгвостилістика: об'єкт–стиль, мета–оцінка : зб. наук. праць, присв. 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред.: акад. НАН України В.Г. Складенко. – К., 2007. – С. 16-43.
5. Огієнко І. Письменник і рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) // Рідна мова / упоряд., авт. передмови і коментарів Микола Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – С. 50-54.
6. Огієнко І. Словник доброго письменника-стиліста / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) // Рідна мова / упоряд., авт. передмови і коментарів Микола Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – С. 176-178.
7. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Граматично-стилістичний словник Шеченкової мови / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Накладом Товариства «Волинь», 1961. – 256 с.
8. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
9. Ставицька Л.О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л.О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – №4. – С. 61-65.
10. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» імені М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

The article highlights the views of Ivan Ogiienko on individual linguistic creativity in the context of the modern theory of writer's idiosyle. Particular attention is focused on the conception of the scientist prepare and publish a complete dictionary of the writer's language on the material authentic texts and static information; ana-

lyzed the views of the famous scientist, which in modern author lexicography and idiostylistics are still relevant today. Outlined achievements and prospects of writer's language description as an object of linguistic studies.

Key words: Ivan Ogienko, writer's language, individual style, idiolect, dictionary of writer's language.

Отримано: 18.02.2017 р.

УДК 821.161.2+821.411.16(569.4)].091

П. Л. Шулик

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕРШЕ БРАТОВБИВСТВО В КОНТЕКСТІ БАТЬКІВСЬКОГО ГРІХА: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КАЇНОВОГО СЮЖЕТУ В МІСТЕРІЇ ІВАНА ОГІЄНКА «КАЇН І АВЕЛЬ» І ПОЕЗІЇ ДАНА ПАГІСА «НАПИСАНО ОЛІВЦЕМ В ОПЕЧАТАНОМУ ВАГОНІ»

У статті пропонується дослідження авторських модифікацій біблійної історії про Каїна і Авеля з точки зору традиційних підходів до тексту Священного Писання. Розумінню містерії Івана Огієнка допомагає рівень *драми*, завдяки якому через відносини батьків і дітей представлено авторське тлумачення проблеми гріха та його спокутування. Смісл поезії Дана Пагіса розкривається через рівень *сод*, який включає кабалістичні уявлення. Аналіз творів українського та ізраїльського митців дозволяє побачити у різних за жанром, сюжетом, метою творчості, що належать до різних національних літератур, спільну ідею – прагнення зберегти в людині духовне начало, що стане запорукою її існування. У Івана Огієнка шлях до цього збереження йде від смирення і каяття через спокутування гріха до повної відданості, любові до Господа Бога і до усього створеного. У Дана Пагіса запорукою майбутнього стає пам'ять про наслідки бездуховного (без Всевишнього) існування. Для втілення основної ідеї містики включають у Каїнов сюжет мотив першого гріха.

Ключові слова: містерія, Священне Писання, біблійні образи, Голокост, іврит, кабалістичні уявлення, мідраш.

У вражаючому масиві праць, присвячених у сучасному українському літературознавстві численним модифікаціям біблійного сюжету про Каїна і Авеля [3; 2; 6; 9; 10; 12], поза увагою науковців залишається питання, яке і в самих трансформаціях біблійного тексту зазвичай знаходиться на периферії творчих інтересів. Але, можливо, саме воно допомагає зрозуміти весь розвій проблем, які породжує перший в історії людства злочин.

Це питання тісно пов'язано з проблемою, яка звучить у біблійних текстах: «Батьки Іли неспіле, а оскома в синів на зубах!» (Тут і далі переклад Біблії Івана Огієнка) [Єремія 31:29; Єзекіїль 18:2]. Сподівання перших людей на спокутування першого гріха, закладене в словах Єви, які вона промовляє після народження Каїна: «Набула чоловіка від Господа» [Буття 4:1], не спрацювало. Перша дитина стає першим вбивцею. Без врахування цього бінарна позиція Каїн – Абель, яка стає ядром більшості літературних модифікацій, втрачає зв'язок з біблійним контекстом. І навіпаки включення в «Каїнов сюжет» образів Адама і Єви розширює можливості для його трансформацій. Як в релігійній містерії Івана Огієнка «Каїн і Абель» і вірші ізраїльського поета Дана Пагіса «Написано карандашом в опечатанном вагоне» [1, с.398].

Твори об'єднує не тільки зв'язок з традиційною розробкою біблійного сюжету і присутність в образній системі перших батьків і перших дітей, але й час. Свою містерію Огієнко розпочав писати у роки другої світової війни – 1944 році. У поезії Дана Пагіса, бувшого в'язня концентраційного табору, постає одна із найтрагічніших сторінок цієї війни – Голокост. Разом з тим в кожному з них представлено оригінально-авторське переосмислення біблійного тексту.

У кожному художньому творі, де використовуються біблійні образи, сюжети, так чи інакше проглядаються, незалежно від розуміння цього самими авторами, традиційні підходи до тексту Священного Писання, що склалися в давньоєврейській культурі після зруйнування Другого Храму. Про ці підходи ми вже писали в статті «Классический мидраш и постмодернистская литература» [14]. Нагадаємо, що серед них виділяються: по-перше, *пшат*, тобто буквальний сенс, розгорнуте, просте розуміння тексту, що спирається на знання мови і контексту; по-друге, *ремез*, або натяк, суть якого стає зрозумілою шляхом порівняння окремого елементу даної фрази із сказаним в іншому тексті; по-третє, *драш*, або тлумачення, яке існує в усному переказі і метою якого є глибинне занурення у текст; по-четверте, *сод*, або таїна, – також усний переказ, який адресований лише найбільш досвідченим у Торі коментаторам, оскільки стосується містики.

Розумінню містерії Івана Огієнка допомагає рівень *драш*, адже у творі через відносини батьків і дітей представлено авторське тлумачення проблеми гріха та його спокутування. Бінарна опозиція Каїн – Авель розширюється. На боці кожного з братів опиняється один із батьків. Точніше – діти підтримують позицію одного з батьків.

Шлях, яким йде Іван Огієнко, нагадує техніку створення такого жанру давньоєврейської літератури, як мідраш [див.: 5, с.14-22]. Мідраш виникає тоді, коли у тексті Біблії є недолік або надлишок інформації. Автор мідраша, усвідомлюючи смисловий пропуск традиційного тексту, працює з подробицями, які опущені у Біблії. Писання інтерпретується з метою винайдення відповіді на питання, які постають у ньому. Від вірша Писання народжується новий текст. У містерії Огієнка проступають риси мідраша, адже в самому Священному Писанні ситуація, в якій опинилися Адам, Єва та їхні діти після вигнання з раю, згадується фрагментарно, а у письменника саме вона у подальшому програмує дії героїв.

Створюючи новий текст, митець намагається представити нам позицію кожного з персонажів до цієї ситуації. На перший погляд все прозоро і зрозуміло. З одного боку, позиція Адама, який шляхом каяття («*Не справа в яблуках познання, – / Непослух Богу вбив мене...*» [8, с.235]) і спокутування гріха важкою працею («*І я прокидаюсь, комашка Господня, / Для денної праці Творцеві...*» [8, с.207]) прагне повернути рай, за яким безмірно сумує («*Та ж не скарав нас Бог навкі / Й не кинув в темну пащу Аду... / Не відібрав Господь нам Раю, – / Он навкруги він, на Землі...*» [8, с.211]). Богобоязливий, відданий Господу і люблячий все суще Авель поділяє позицію батька і також намагається повернути рай щирою молитвою, натхненною працею.

На відміну від Адама і Авеля для Єви і Каїна незадоволення земним життям переростає в невдоволеність рішенням Всевишнього. Протистояння між батьком, під впливом якого знаходиться Авель, і Каїном, якого підтримує мати, і між братами набуває ширшого значення. Воно переростає в протистояння Бога і Диявола. За словами Єви чітко проступає образ змія-спокусника: «*Базато ж є Міцної Сили, / А ми до Господа Одного... / Коли б хоч раз ми попросили / Бодай... спокусника оцього!...*» [8, с.237-238]. Діями Каїна керує Диявол. Це він підтримує Каїна в усьому і провокує свого протеже у сцені

жертвоприношення, роздмухуючи його лють, результатом якої стає ненавмисне вбивство. Каяття до старшого з братів приходить пізно. Кожен заздалегідь зробив свій вибір, перед яким їх поставив Всевишній, адже «Бог хоче бачити в людях ... особистостей, які мислять, сумніваються, аналізують дійсність ..., які добровільно роблять свій вибір між добром і злом, Божим і сатанинським» [7, с.65]. Один з братів звинувачує Бога в жорстокості: «*За гріх батьків терпіти кару?/ Яке ж то зло вчинили ми?*» [8, с.210], і теж стає на шлях гріха, здійснивши перше в історії людства вбивство. Другий, Авель, сповнений щирого послуху, любові й певності в Богові, готовий спокутувати гріх батьків і, як Месія, гине за правду, за любов до Господа Бога, промовляючи за мить до смерті: «*Молитва горда Богу мертва, / Плодюча завжди Любов!*» [8, с.250].

Зробивши Каїна центральним образом містерії, Огієнко намагається, як і автори давніх мідрашів, пояснити причини першого вбивства і йде далі своїх попередників, знаходячи ці причини у першому гріховному вчинку людей, які піддавшись сатанинському впливу пішли проти волі Всевишнього. Релігійна містерія Івана Огієнка нагадує давньоєврейський жанр ще й тому, що мідраш намагається відповісти на питання, викликані епохою, подіями. У цьому випадку мідраш можна порівняти з мостом, який єднає текст архаїчний з текстом актуальним. Він, з одного боку, пояснює щось в конкретній ситуації, з іншої – звертається до вічних істин. Згадаймо, в який час створюється містерія Івана Огієнка, і стане зрозумілим, чому у центрі її опиняється саме проблема гріха і його спокутування, яке, на думку митця, можливо через смирення і каяття за умови повної відданості, любові до Господа Бога і до усього створеного.

Історія першого гріха і першого вбивства в поезії Дана Пагіса «Написано карандашом в опечатанном вагоне» [1, с.398] вміщені в контекст Катастрофи (Голокосту) і відкривають нові смисли. У тлумаченні значення біблійного інтертексту в творах, написаних єврейською мовою (іврит), що в Біблії визначається як *лашонкодеш* – свята мова, складно обійтись без рівня *сод*, який передбачає, що в івриті немає нічого випадкового, і слова цієї мови, і навіть літери – це «не просто общепринятые обозначения, но глубочайшие символы, и, более того, уникальные трансформаторы Б-жественной энергии, создавшей и поддерживающей жизнь» [4, с.VII]. Вірш ізраїльського поета вимагає саме такого підходу. Саме він допомагає побачити, що у шести поетичних рядках сконцентрована трагедія не тільки одного народу, але й всього людства.

Вірш увійшов до циклу поезій Дана Пагіса про Голокост із символічною назвою «Опечатанный вагон» [11, с.350-353], де відображена спроба вписати жереб приречених на смерть євреїв хоча в яку-небудь картину світу. Але реальний світ вже відкинув їх, вмістивши в «опечатаний вагон», що везе живих на муки і смерть. У світі «опечатаного вагона» – **там** – опинилися одні, у реальному світі – **тут** – інші. У пошуках відповіді на запитання **чому?** автор звертається до біблійної картини світу. Можливо, там є можливість усунути поділ на «там» і «тут», «вони» і «я». У поезії «Свідectво», що пройнята скепсисом людини, яка пройшла Катастрофу, ця можливість відкидається:

Нет, нет, они, без сомнения, были людьми:

Мундир, сапоги.

Как объяснить они были созданы по образу и подобию.

А я был тенью.

У меня был другой создатель.

И он в своей милости не оставил мне ничего, что умрет.

*И я убежал к нему, поднялся легко, без стеснения, синий.
Примиренный, и говорил: примите мои извиненья.
Дым к всемогущему дыму
Без образа и без тела [1, с.398-399].*

Біблійні образи поезії «Написано карандашом в опечатанном вагоне» повинні прояснити все, що відбувається. Але історія Адама і Єви, Каїна і Авеля у контексті Катастрофи сприймається неоднозначно, хоча легенда про перший злочин природно сприймається в оповіді про о звірства фашизму:

*Здесь в этом транспорте
я Ева
с сыном Авелем
если увидите моего старшего
Каина сына Адама
передайте ему что мама [1, с.398].*

У цьому творі світ також поділений на «тут» і «там» (десь). Що сто- сується подій, то вони або відбулися (Єва і Авель у транспорті), або, можли- во, ще відбудуться («увидите», «передайте»). У межах однієї сім'ї поділ вже здійснився. Хто їх поділив? Чому? Можна, згадавши о реаліях Голокосту, по- бачити у цьому селекцію, яку здійснювали фашисти: жінки і діти були зра- зу приречені на смерть, чоловіків і підлітків планували спочатку використо- вувати на тяжких роботах, хоча і їх чекала смерть. Тоді чому так наполегливо Єва називає своїм сином і Авеля, і Каїна, а сином Адама тільки Каїна? І чому тільки з Каїном пов'язане майбутнє («если увидите моего старшего Каина... Передайте ему»)? Можливо, тому, що Авель вже і за біблійною легендою при- речений? Відповіді на ці запитання допоможе дати звертання до іврити.

Російська мова Написано карандашом в опечатанном вагоне	Транслітерація Ктув бэипарон бакарон һэхатум	Іврит כותב בעפרון בקרונ התתום
<i>Здесь в этом транспорте я Ева с сыном Авелем если увидите моего старшего Каина сына Адама Передайте ему что мама</i>	кан бамишлоах һазэ ани хава им һевель бэни им тирьу эт бэни һагадоль каин бэн адам тагиду ло шэани	כאן במשלוח הזה אני חוה עם הלב בני אם תראו את בני הגדול קין בן אדם תגידו לו שאני

Першим кроком до відповіді стане розуміння на рівні імен героїв. Переклад біблійних імен на рівні *пишат* (див. вище) не дає відповіді на запи- тання. Ім'я (Кайін), «Каїн», походить від дієслова (ка́нна) — «придбати у влас- ність». Ім'я (Ґевель), «Авель», – від дієслова (һаваль), що означає «дути», «дихати». В іменах – сутністі братів. Каїн – людина, що поєднана із землею. Він висловлює подяку не стільки Богу, скільки землі, упевнений, що закони природи, природні явища – це основа його благополуччя. Авель – людина духу, «повітряної легкості», не поєднаний із землею. Ім'я (Адам) означає людина. І тільки словосполучення (каїн бэнадам), яке перекладається і як *Каїн, син люд- ський*, і як *Каїн, син Адама*, наводить на певні роздуми, в яких без підходу на рівні *сод* важко розібратися. Тільки такий підхід допоможе розкрити суть «глу- бочайших символів», втілених в іменах героїв, а через них і смисл твору.

Мідраш розповідає, що після того, як Адам завершив називати всіх тва- рин, Всевишній запитав, як же він назве себе. Він відповів, що йому підійде

ім'я **אָדָם** (Адам), оскільки він створений з землі **אָדָמָה** (адама – земля). Мідраш коментуючи вірш: «И увидел Б-г все, что Он создал, и вот, хорошо весьма **טוֹב מְאֹד** (товмеод)», вказує, що літери слова **מְאֹד** (меод – дуже) такі самі, щой у слові **אָדָם** (Адам); тобто світ при сотворенні людини досяг своєї вищої стадії. Зв'язки слів **אָדָם** (адам) і **מְאֹד** (меод) пояснює Ноам Га-Мицвот: «Слово **מְאֹד** означає усиление любого качества. Например, «хорошо» и «очень хорошо». А если что-то плохо, то будет «очень плохо». Человеку даны удивительные, могучие, высшие силы и свобода воли. Если он направляет эти силы на что-то хорошее, получится «очень хорошо», и, не дай Б-г, если он направит их на что-то плохое. Как говорит мидраш, если человек ведет себя похвально, он выше всего; а если не похвально, то даже комар, самый слабый из всех существ, и тот выше него» [4, с.161]. Каїн – син Адама, він також пов'язаний із землею, тобто – він втілення матеріальності. Він же син людський, що спрямував сили «на щось погане» і це привело до «дуже поганого» – до Голокосту. Але і цього пояснення замало.

Звернімося знову до слова **אָדָם** (адам), де перша літера «א» символізує Святого». Це допомагає зрозуміти і слово **אָדָם** (адам – людина). Мудреці говорять: «Трое принимают участие в сотворении человека: отец, мать и Святой, который дает младенцу душу (нешама)» [4, с.18]. Слово **אָדָם** (адам) відображає цю концепцію; його можна розглядати як **אָד** – **א** (а – дам). **א** вказує на вказує на Божественну Присутність Всевишнього, який дає духовний компонент, а дві літери, що залишилися, створюють слово **אָד** (дам – кров), воно символізує фізичний аспект, який малює успадковує від батьків. Гематрія (числове значення) цього слова – 44, є сумою числових значень: слова **אָב** (ав – батько) та **אָמ** (эм – мати):

אָב (ав): $1 + 2 = 3$

אָמ (эм): $1 + 40 = 41$

Всього: 44

אָד (дам – кров): $4 + 40 = 44$

Цей аналіз допомагає зрозуміти мідраш: «Когда Адам согрешил, **א** улетел от него, а **אָד** осталось». Гріх Адама, що порушив заборону Бога, призвів до того, що **א** – Божественна Присутність – відокремилася від нього, а залишилася тільки **אָד**, частина, що з'єднана з матеріальним світом. Отже, Каїн, втілення матеріальності, – син Адама, в якому після втрати Божественної Присутності **א** залишилася тільки матеріальна частина **אָד** (дам – кров). Що це означає?

Слово кров вказує на смертний вирок, на який приречений Адам та його нащадки. Кров зникає, адже вона матеріальна. Божественний вічний аспект Адама **א**, який характеризував його до гріхопадіння, міг зробити його безсмертним. Цікаво, що мала гематрія слова **אָד** (дам – кров) і **אָמ** (мет – мертвий) однакова:

אָד (дам – кров): $4 + 40 = 44$

$4 + 4 = 8$

אָמ (мэт – мертвий) $40 + 400 = 440$

$4 + 4 = 8$

Світ без **א** заслуговує на смерть (**אָמ**), і людині без **א** залишається тільки померти – **אָד**. У нашому випадку Каїн – син Адама, людина без **א** і зв'язана з матеріальним світом **אָד**, несе смерть духовному началу – своєму брату Авелю. До речі, слово **אָבֶל** (Г'євель) ім'я «Авеля» є центральним у книзі Екклєзіаст. Його загальноприйнятий переклад «суєта» не зовсім точно передає гебрійське значення, яке ближче до слів *ніщо, пар, туман*. В імені Авеля це слово, безперечно, натякає на те, що він не залишив після себе нічого, адже його життя несподівано обірвалося.

Але що ж прагне передати своєму сину Каїну Єва (*Передайте ему что мама*)? Необхідно звернутися до імені Єва. На івриті Єва – це **חַוָּה** (хава). Перша

літера п (хэт), відповідно до книги Рош Мілін, «связана с концепцией жизненности» [4, с.31]. Отсюда **חַי** (хай – живий), **חַיִּים** (хайм – життя). Отже, Єва-Хава – це та, що дає життя. І вона опиняється поряд з приреченим Авелем, тобто теж приречена. Але й людина без духовного начала (у даному випадку Каїн) теж приречена. Нащадок Каїна – Туваль-Каїн – творець «усіякого знаряддя з міді та заліза» [Буття 4:22]. Другий його нащадок Лемех користується виготовленим ним зброєю поки що для полювання, а не для нападу на людину. Але, як зазначено у класичному коментарі «Сончино», «само оружие таит в себе опасность, оно было изобретено в результате направленности человеческой мысли на убийство и порождает подсознательное стремление к убийству» [13, с.28]. Мідраш розповідає про Лемеха: «он был слеп и охотился вместе с Туваль Каином, который наводил его лук на цель. Однажды Туваль-Каин направил лук Лемеха на шевелящиеся заросли. Лемех выстрелил – и стрела поразила Каина, который пробирався через густую растительность. От досады Лемех всплеснул руками и задел Туваль-Каина. Случайный удар оказался столь сильным, что Туваль-Каин тут же умер» [13, с.28]. Через багато років перший вбивця Каїн гине. Гине і Туваль-Каїн, що виготовив зброю, якою інші почали вбивати.

Так значення івритських літер і слів розкриває смисл твору Дана Пагіса. Біблійна легенда, вміщена у шість рядків вірша про Голокост, стає не просто відображенням трагедії єврейського народу, а нагадуванням про загальну трагедію, яка тільки розпочалася з першим злочином і не завершиться, якщо **ח** – духовний компонент не повернеться до **א** – фізичного аспекту, який позбавлений **ח** веде людство до загибелі. До цього висновку приводить розгляд поезії на рівні *сод* (кабалістичне прочитання). Запропоноване прочитання твору дозволяє на рівні імен встановити зв'язок першого в історії людства злочину з гріхопадінням перших людей.

Два твори, що належать до різних національних літератур, різні за жанром, сюжетом, метою, подібні не тільки у прагненні шляхом включення до Каїнового сюжету мотиву першого гріха дослідити причини злочину і його наслідки. Імпліцитно в них моделюється ситуація, яка зробить можливим здійснення пророцтва Єзекіїля: «Син не понесе кари за батькову провину, а батько не понесе за провину синову, справедливість справедливого буде на ньому, а несправедливість несправедливого на тому буде» [Єзекіїль 18:20].

Ця ситуація в обох творах пов'язана з необхідністю збереження у людині того, що закладено у ній ще при її створенні – духовного початку, що включає у себе Божественну присутність, яка не допустить людство до самознищення. У Івана Огієнка шлях до цього збереження йде від смирення і каяття через спокутування гріха до повної відданості, любові до Господа Бога і до усього створеного. У Дана Пагіса запорукою майбутнього стає пам'ять про наслідки бездуховного (без Всевишнього) існування.

Список використаних джерел:

1. Антология ивритской литературы: Еврейская литература XIX-XX веков в русских переводах / составители: Хамуталь Бар Йосеф, Зоя Копельман. – М.: Изд-во Российского государственного гуманитарного университета, 2000. – 641 с.
2. Антофійчук В.І. Проблеми поетики традиційних сюжетів та образів у літературі / В.І. Антофійчук, А.С. Нямцу. – Чернівці: Рута, 1997. – 199 с.
3. Бетко І. Поема Івана Франка «Смерть Каїна»: Езотеричний аспект проблеми пізнання / І. Бетко // Українське літературознавство: Респ. міжвід. наук. збірник. Статті і матеріали. – Львів: Світ, 1993. – Вип. 58. – С. 64-71.

4. Глазерсон Матитьягу. Огненные буквы / Матитьягу Глазерсон. — М. ; Иерусалим : Гешарим, 1997 (5758). — 182 с.
5. Жанри і жанрові процеси в історико-літературній перспективі : [колективна монографія] / за редакцією професора О.В. Кеби. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. — 224 с.
6. Захарчук В. Печать Каїна: Архетип братовбивства в українській літературі / В. Захарчук. — Львів : ЛА «Піраміда», 2006. — 58 с
7. Канигін Ю.М. Шлях аріїв: Україна в духовній історії людства : роман-есе / Ю.М. Канигін. — 2-е вид. — К. : Україна 1996. — 256 с.
8. Митрополит Іларіон. Твори. Т.1.: Філософські містерії / Іларіон (митрополит). — Вінніпег : Т-во «Волинь», 1957. — 336 с.
9. Мізінська Я. Любов як подолання смерті: Каїн і Авраам / Я. Мізінська // Сучасність, 1994. — №1. — С. 99-104.
10. Неміш С. Гностичні інтерпретації старозаповітної оповіді про Каїна та їх рецепція в українській вербальній культурі / Світлана Неміш // Sacrum Біблія в українській літературі / [за ред. І. Набитовича]. — Lublin : Ingvart, 2008. — С. 61-70.
11. Опечатанный вагон: Рассказы и стихи о Катастрофе / Составитель и редактор Зоя Копельман. — М. : Мосты культуры ; Иерусалим : Гешарим, 2005 (5765). — 368 с.
12. Потницева Т. Романтический миф о Каине (Мистерия Байрона «Каин») / Т. Потницева // Біблія і культура : зб. наук. статей. — Чернівці, 2000. — Вип. 1. — С. 152-156.
13. Пятикнижие и Гафтарот. Ивритский текст с русским переводом и классическим комментарием «Сончино» / комментарий составил д-р Й. Герц. — М. : Мосты культуры ; Иерусалим : Гешарим, 2001 (5761). — 1458 с.
14. Шулык П.Л. Классический мидраш и постмодернистская литература / П.Л. Шулык // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного ун-ту: Філологічні науки. — Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. — Вип. 8. — Т. 2. Літературознавство. — С. 163-170.

The article looks at the author's interpretation of the Bible story about Cain and Abel from classical approaches to the text of Holy Scripture. The concept of drash through which the author communicates the issue of sin and its redemption contributes to understanding of mystery plays by Ivan Ohienko. The sense of Dan Pagis's poetry is revealed through the cabbalistic concept of sod. The analysis of their works belonging to different cultures and genres, having different plots and ideas suggest one common thought about preservation of spiritual origin as a cornerstone of human existence. Ivan Ohienko sees the solution of this problem in humbling and penance through atonement and love to the God. Dan Pagis's key idea is to remember the consequences of despiritualization, of existence without God. To realize that the artists include the motif of the ancestral sin into Cain's story.

Key words: mystery play, Holy Scripture, Bible characters, the Holocaust, Hebrew, cabbalistic ideas, midrash.

Отримано: 01.03.2017 р.

С. А. Шуляк

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЕТНОСИМВОЛІКА СЛОВА У ТЕКСТАХ ЗАМОВЛЯНЬ (на основі лінгвістичної концепції Івана Огієнка)

Аналізується символіка знаків етнокультури у текстах українських замовлянь на основі мовних досліджень Івана Огієнка. Визначаються особливості функціонування лексики на позначення назв, що віддзеркалюють реалії давніх народних вірувань. Розрізняються образи одухотвореної природи, які становлять основу первісного релігійного світогляду. Розглядається загальнонаціональний характер досліджуваних етносимволів та їх семантичні значення у текстах замовлянь. Вивчаються лексеми, які вживаються для позначення українського побуту та стали визначальними ознаками національної культури. Описується змістова природа лікувальних замовлянь, номінації хвороб та магічна функція замовного слова.

Ключові слова: Іван Огієнко, етносимболи, лексема, українські замовляння, семантика, образ, текст.

Сучасні дослідження українського фольклору як цілісної суб'єктно-образної системи з її онтологічним статусом у загальнонаціональному культурному просторі є актуальною складовою сучасного пізнання, частиною комунікативної компетенції; воно визначає механізми, прийоми і стратегії систематизації методів різних наук, інтегрування їх в єдиний універсальний фольклорно-теоретичний комплекс [1, с.6].

О.І. Голубовська звертає увагу на те, що мова в багатстві своїх форм і значень містить ключі до таємниць розумового універсалу певної культури, до пізнання способу мислення народу, особливостей менталітету її носіїв [2, с.85].

І.І. Огієнко зазначає, що рідна мова – найголовніший ґрунт, на якому духовно зростає й цвіте нація; найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу [3, с.35-37]; в мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання [4, с.126].

У величезній за обсягом і багатогранній за проблематикою науковій, просвітній, культурологічній спадщині видатного діяча українського відродження Івана Огієнка особіне місце посідають праці, присвячені різноманітним аспектам розвитку української мови [5, с.6]. Жива мова, як цілість, надзвичайно багата на найрізніші форми – архайчні й нові, рідкі й часті; у своїй же цілості – як збірність усіх говорів нації – народна мова надзвичайно цінна й розвинена, вона ховає в собі всю живу історію й живу ще довгу будучину нашої мови: має багато давніх форм, відомих нам іще з перших наших пам'яток, має й форми нові, пізніші повстали; тільки глибоко знаючи живу мову цілої нації, а не окремих її одиниць чи місцевостей, зможемо корисніше творити всеукраїнську літературну мову, як оруддя найдоцільнішого всеукраїнського порозуміння; з такого погляду вплив народної мови на літературну і потрібний, і корисний, бо без нього літературна мова може стати занадто штучною, від живої занадто далекою [6, с.55-56].

В.В. Жайворонко наголошує, що слово ототожнюється з реалією, і віра в реалію породжує віру в магію слова, яким, за народними віруваннями, можна лікувати, причаровувати, відвертати, насилати, накликати, наврочувати, проклинати, здійснювати бажане; так постають у мові формули замовляння, побажання, ворожіння, нашіптування, насилання, звернення до Бога за допомогою, а також розмаїті ритуальні дискурсивні одиниці [7, с.667].

І.І. Огієнко стверджує, що наш народ не все відкинув з своєї давньої віри, що власне до давньої віри своєї скоро прищепив він кращі ідеї християнства [8, с.68].

Багато етносимволів набули загальнонаціонального характеру; одні з них стали типовими ознаками українського краєвиду (*соняшник, рожка, явір, тополя, калина, верба, сад, біла хата, лелека, соловейко, криниця із журавлем, став, луг, яр*); для українця не байдужими є *вербова кладка* як символ єднання молодих закоханих сердець, *писанка* як джерело життя, першопочаток усього живого, *червоний цвіт маку* як символ дівочої чистоти, молодості, краси, нарешті, *калиновий міст* як народнопоетичний символ незворотного шляху прожитих років [7, с.671].

Чимало етносимволів стали знаками національної культури (*барвінок, верба, калина, клечання, гілце, світлиця, воля, доля, майод, Україна, Дніпро, Чигирин, Суботів, Батурин, Січ, Великий Луг, Низ, козак, гетьман, гайдамака*); вони пов'язані з поворотними моментами в житті окремої людини (наприклад одруження, родинне життя) або цілого народу в його історичному поступі [7, с.671].

Мета нашої статті – дослідити символіку знаків етнокультури у текстах українських замовлянь на основі мовних досліджень Івана Огієнка та сучасних науковців. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: визначити особливості функціонування лексики на позначення назв, що віддзеркалюють реалії давніх народних вірувань; розрізнити образи одухотвореної природи, які становлять основу первісного релігійного світогляду; розглянути загальнонаціональний характер досліджуваних символів та їх семантичні значення у текстах замовлянь; описати змістову природу лікувальних замовлянь, номінації хвороб та магічну функцію замовного слова.

Лексичні приклади подаємо в тих формах і мікроконтекстах, у яких вони трапляються в досліджуваних текстах українських замовлянь.

Природу багатьох слів і значень мовних одиниць можна пізнати лише з огляду на етнокультурні контексти, так віра в *навроки (вроки, уроки)*, тобто первісно – в надсилання нещастя кому-небудь злими *речами*, намовами (все гніздо постало, отже, від *ректи*), поступово злилася з віруванням у недобре око (звідки *зочувати, зочити, зочення*), і друге певною мірою заступило першу; тепер *зурочувати* і *зочувати* функціонують як синоніми, відповідно *навроки (вроки, уроки)* сприймаються як наслідок *зочення* (тобто наслання недобрим поглядом, оком) й асоціативно збагачуються ще двома синонімами – *призір* і *прозір* (з кореневим *зір*) [7, с.668]. У замовляннях функціонує й інша назва – *пристріт* – це така хворість, коли людину ні з сього починає ламати, морозити, кидати в гарячку; буває вона, ця хворість, з очей; знахарки кажуть, що є такі люди, «завернуті», що як подивляться на кого-небудь або на скотину, то обов'язково захворіє або що інше станеться з людиною чи твариною, перебувшого під поглядом «завернутого» [9, с. 44]. Замовляння від пристріту промовляють три рази в хаті перед тим, як кудись іти: *В дорогу вбіраюся і з Господом Богом стрижаюся, мисяцем окружуюся, а зорою подпережуюся. Я, хрещена порождена (Ніна неданя) ні посмішки, ні пристріту, ні вріві не боюся* [9, с.45]. А ще інакше: *Зозулька в потилицю моїм ворогам, / А колючка в серце, / Хто на мене зозляне, нехай серцем прив'яне* [9, с.45].

Давні народні вірування віддзеркалюються у назвах хвороб, які зазвичай функціонують у персоніфікованих конструкціях замовного тексту. Так, *переляк, ляк, переполох, страх* – не тільки хворобливий стан, а й дух, який його викликає [10, с.362] і до нього звертаються як до особи, наприклад: *Я тебе, переполох, перерубаю, я тебе пересікаю, я тебе, переполох, визиваю і викликаю із твоїх очей, із твоїх речей, з плечей, із в'язей, із мізків, із кісток, із грудей, із боків, із живота, із поперека, із ніг, із рук, із пальчиків, із семи десяти сугуставчиків* [9, с.35].

*Сушець (сухоти, сухотка, стень) – народна назва туберкульозу, який «ви-сушує» легені й увесь організм людини [10, с.513]: Встаю не благословенна, / Іду не хрещена / Із дверей у двері, / Із воріт у ворота. / Підходжу під ясний мі-сяць, / Під дрібні зірки, / Де в чистім полі / Стоять три тополі. / Там вклякаю – / Матір Божою благодаю: / – Мати Божо, заступнице, / Зніми з мене **сухоти й гри-зоти**, / З легень, з печень, / Із серця, з-під серця, / Із білих рук, із босих ніг [9, с.15].*

Безсоння – тривале перебування без сну (від перевтоми, хвилювання, через хворобу тощо); неспання; стан чи хвороба, які, за повір'ями, приписували впливо-ві нечистої сили, передусім демонічним жіночим істотам; вважали, що на дітей відь-ми надсилають *крикси і плакси* [7, с.32]. Формули-пропозиції сватання-братання уживаються в лікувальних замовляннях, де звертаються до одухотвореної приро-ди, наприклад *лісу: Ліце, ліце, / Лебедине! / Посватаймося, / Побратаймося; / Бо у мене син (чи донька), / А у тебе донька: / Озми від мого сина / Плаксивниці, / Насилниці, / Неспокійниці! / Дай моєму сину / Лежоньке станічко. / Й сопочиваніч-ко, / Аби легко спав, / Спочивав / І здоровий устав!* [9, с.206].

Важливою є думка І.І. Огієнка про те, що для вивчення старої української віри маємо бездонне й надзвичайно цінне своє джерело, джерело, що доступне для вивчення й сьогодні: це залишки колись величного селянського побутового обряду [8, с.32]. Так, *викачування яйцем* – магічний обряд зняття переляку з ди-тини за допомогою яйця, яким знахарка, перехрестивши дитя та, помолившись, тричі качала його яйцем на голові, тричі поводи́ла ним уздовж рук та ніг; на за-вершення знову молилася та хрестила дитину, а яйце кидала собаці, – «щоб ви-брехала недугу»; золотуху викачували кульками з гарячого хліба [7, с.85]. У тек-стах українських замовлянь також зустрічаємо *виливання хвороби на віск*, як-от: *Святії архангели, архистратиги – / Божі мужиги! / Станьте мені до по-мочі – / Всякі хвороби на віск виливати: Вийди, пристріг, переляк, навій, сквоз-няк, / Віхор, віхриця, сквозняк, сквозниця, / Навій, навійниця, лунатик, параліч, / З лому, з щему, з глуху. / Зійдіте, всякі хвороби, / Які є захворювані, на віск ви-йдіть: / Від огня, від меча, / Від нашествія Духа святого* [9, с.17].

Вимовляння на *сіль* різного роду болячок досить продуктивно функціо-нує у замовляннях, адже «сіль – здавна у великій пошані (ще з Чорноморсько-Дунайської доби); часто вживається при ритуальних обрядах, бо «сіль – свята річ» [7, с.541]; наприклад: моляться «Отче наш», беруть сіль у руку, краще гру-дочку, тримають весь час над болячим місцем, над головою та промовляють: *Болячка польова, болячка віхрова, / Болячка навіяна, болячка вітрова, / Болячка навіяна, болячка набродяна, / Болячка наспана, болячка наслана – / Я тебе ви-мовляю, на **сіль** виганяю ... Сіль перегоряє, / піч перепікає, / Народженого, хре-щеного (Трохима) / Всяка хвороба минає* [9, с.32-33].

Одним із етносимволів, які в пошані ще з давніх часів, є *вогонь*, як-от у за-мовному тексті: *Огонь богач, / не йди од нас. / Хто тебе буде звати – / не йди з хати* [9, с.334]. *Вогонь* – за народними уявленнями, найвеличніший дар сонця-неба (заразом з водою, землею, повітрям), принесений людям сином могутнього бога Сварога – Сварожичем; за ту найвищу мудрість землі і неба предки почали молити-ся життєдайному богу Сонця, стали вогнищанами, бо твердо вірили, що вогонь бога Сварожича вбереже і не спалить невинного: він святий, Божий, праведний [10, с.83]. У замовлянні *рожі* важливу ритуально-обрядову функцію виконує *вогонь*, адже за його допомогою знешкоджується хвороба, напр.: *Йшла Божою Мати на гору цвіти рвати; / Все красні і красні. / Вона тоті цвіти рвала, / Рожу з тіла білого визива-ла – та й в **огонь**! / Там тобі горіти, / Попелом на мохи, на чорні луги, / На густі лози, на темні очерети / На сухі ліси летіти, / А рабу Божому (ім'я) горе не знати. / То не я шептала – / Пречиста в головах стояла, / Рожі вишпитувала, відкликала* [11, с.61].

Народна уява переосмислює не лише предмети, а й дії, ознаки; скажімо, схилення людини перед вогнем породило й переосмислення самого процесу – *горіння*; в етносимволіці – це любов [7, с.670], як-от: – *Не лети ж ти, огненний бугало, ліса палить, землі сушить, а трави в'ялить! Полети ж ти, огненний бугало, до козака у двір, де ти його спобіжиш, де ти його заскочиш: чи в лузі, чи в дорозі, чи в наїдках, чи в напитках, чи у вечері, чи у постелі, – ученися ти йому за серце, за томи ти його, зануди, запали ти його; щоб він трясся і трепетався душею і тілом за мною народженою, хрещеною, молитв'яною дівчиною (...)* [9, с.218-219].

Вода – за народними віруваннями, найвеличніший дар неба Матері-Землі, бо вона оживлює її та робить плодючою; вода також виступає як спосіб магічного очищення [10, с.83], наприклад: *Водице-кринице! / Ти умиваєш луги, береги, / Умий рожденного, хрещеного (Петра) / Від усякої погані, від усякої болі, / Від усякої нечисті, від усякого бруду. / Водице-здравнице, го-вірнице, / Як ти в Бога славна, / Так аби славен був / Рождений, хрещений (Петро) / Во віки віків!* [9, с.25]; *Як завертається вода / З усіх ріків, потоків у море, / Так завертаю цю біль, / Це заклинання, / На того раба Божого, що його надіслав / На цю рождену, хрещену (Ганну)* [9, с.27].

Земля у текстах замовлянь виступає як персоніфікована істота, як-от: *Як та свята земля спить* [9, с.37]. Хворобу можна вислати в землю, але тоді вона набуває негативних конотацій, наприклад: *І зсилаю тебе, злий душе-переполюше, / В землю пустую, безконечную, / Де козак на коні не гуляє* [9, с.38]; *Святії архангели сказали: / – Проклинаємо ми вас і закликаємо / В землю пустую, в землю безлюдную, / Де дівка косою не має, / Де козак на коні не гуляє / І куди чоловічеське око не заглядає* [9, с.65].

Дикі рослини (як і дикі тварини) в замовляннях істотно переважають над рослинами окультуреними. Так, «дуб» зустрічається частіше від «дерева», «калина» – від «куща», «фута» – від «зілля» і т. п.: конкретність і детальна розробленість кожної групи символів завжди прямо пропорційна їхній архаїчності [12, с.232], як-от: *Єсть за морем дуб – / У висі високо, а в глиб глибоко, / Під тим корнем копит-ключ; / Той ключ усю землю одмикає. / Всі немоції одбирає* [9, с.65].

У весняних язичницьких ритуалах (порівн. «вербна субота», «вербна неділя» християнської слов'янської обрядовості) *верба* – символ зростання, вона першою оживає навесні; нею шмагають, щоб спричинити за аналогією зростання дітей або худоби; шмагають «до сліз»: слюзи – магічна подоба дощу; пролиття сліз забезпечує дощі на майбутні посіви, і водночас очищення від темних сил; християнський ритуал переосмислив цю вербну магію у звичаї проливання сліз на жмут зелені для «змивання гріхів» [13, с.237]. Символом помічного дерева *верба* виступає у наведеному далі контексті: *Посеред двора стоїть верба, на тій вербі – золота кора. Там три дівиці гуляли і оцю кору лизали, а (ім'я) усякі поради уговоряли, следи-послідки на Тихий океан відправляли, звідтіля (ім'я) здоров'я прислали* [12, с.29].

Сонце, зорі, місяць – ці символи зустрічаються чи не в кожному із текстів замовлянь. Ось деякі приклади: *Добрий день тобі, сонечко ясне. Ти святе, ти ясне-прекрасне; ти чисте, величне й поважне; ти освіщаєш гори і долини і високії могили, – освіти мене, рабу Божу, перед усім миром християнським: добротю, красою, любов'ю і милостями; щоб не було ні любійшої, ні милішої од раби Божої народженої, молитв'яної (...)* [9, с.219]; *Зорі, зірницці, є вас на небі три рідні сестриці, четверта хрещена, породжена (Марія). Йіть ви, зберіть ви красу, покладіть на хрещену, породжену (Марію). Як ви ясні, красні межі зорями, щоби була така красна межі дівками* [9, с.219]; *Місяцю молодий, ти як серп золотий! / Хай тобі буде на підлов'я, / А мені – на здоров'я! / Є у тебе три сестриці: / Запека, зануда, заvara. / Ти запеку запечи, / Ти зануду зануди, / Ти завару завари, / А до мене милого, / Коханого приведи!* [9, с.222].

Отже, символіка знаків етнокультури у текстах українських замовлянь характеризується різноплановістю та високою частотністю. Досліджувані символи набули загальнонаціонального характеру та стали знаками національної культури. Основу первісного релігійного світогляду наших предків становлять образи одухотвореної природи, віддзеркалюючи реальність давніх народних вірувань. Лікувальні замовляння спрямовані на допомогу стражденому, і, залежно від хвороби, мають у своєму складі відповідні помічні засоби. Найпродуктивнішим є рідна мова, яка в текстах замовлянь виконує магічно-впливову функцію, а «слово, як породіння Духа, безсмертне, й немає сили на його знищення» [6, с.202]. Подальші дослідження стосуватимуться тематичної класифікації лексики українських народних замовлянь.

Список використаних джерел:

1. Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів / Олена Івановська. – К. : ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. – 336 с.
2. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : курс лекцій / І.О. Голубовська, І.Р. Корольов. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 223 с.
3. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
4. Огієнко І.І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / Іван Іванович Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 141 с.
5. Тимошик М. «...І поки житиме мова – житиме й народ» / М. Тимошик // Літературна Україна. – 2012. – №1. – С. 6-7.
6. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
7. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
8. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви : у 2 т. / Іван Іванович Огієнко. – К. : Україна, 1993. – Т. 1-2 – 284 с.
9. Ви, зорі-зоричі... Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук ; передм. М.Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
10. Войтович В.М. Українська міфологія / Валерій Миколайович Войтович – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
11. Вербальна магія українців / вступ. сл. Л. Дунаєвська ; авт. передм. О. Павлов ; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
12. Словесна магія українців / упоряд. В. Фісун. – К. : Вид-во «Бібліотека українця», 1998. – 103 с.
13. Українські замовляння / упоряд. Н.М. Москаленко ; автор передмови та коментаря М.О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

The article analyzes the symbolism of signs of ethno culture in the texts of Ukrainian spells which are based on the language researches by Ivan Ohienko. We defined the peculiarities of vocabulary functioning to denote the names which reflect the realities of ancient folk beliefs. There is a differentiation between spiritual nature which is a basis for primary religious beliefs. We learned the national character of the researched ethno symbols and their semantic meanings in the texts of spells. Also we researched the lexemes for denoting Ukrainian life which became an essential part of national culture. The article describes the contextual nature of the spells for treatment, nominations of the illnesses, and magic function of the word of spell.

Key words: Ivan Ohienko, ethno symbols, lexeme, Ukrainian spells, semantics, image, text.

Отримано: 17.02.2017 р.

СЕКЦІЯ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ І ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ»

УДК 37.017:811.161.2

Н. І. Богданець-Білооскаленко

Київський університет імені Бориса Грінченка

ІДЕЇ РІДНОМОВНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ІВАНА ОГІЄНКА У ПРАКТИЦІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статі розкриваються концептуальні положення та аналіз поглядів Івана Огієнка щодо рідної мови, рідномовних обов'язків громадян і втілення їх у практиці сучасної школи. Відстоюючи єдність і соборність української нації та держави, вчений наголошує на мовних цінностях народу, адже в мові найяскравіше виявляється ментальність українця. Виховання і розвиток дитини має будуватися навколо рідної мови. Починаючи від народження дитина має потрапляти у рідномовне середовище, тобто батьки мають розмовляти рідною мовою, мати власну бібліотеку в родині. Далі дитячий садок і школа перебирає на себе обов'язки рідномовного орієнтира.

Стрижнем концепції мовної освіти є оволодіння кожним громадянином собою рідною літературною мовою.

Ключові слова: Іван Огієнко, рідномовні обов'язки, українська мова.

Визначний громадсько-культурний, освітній і церковний діяч Іван Огієнко залишив багатогранну спадщину, яку почали досліджувати після виходу України з-під радянського ярма, у період незалежності. До дослідження великого спадку митця в різних аспектах зверталися А. Богуш, С. Болтвінець, Л. Лохвицька, О. Ковтун, А. Марушкевич, О. Мишанич, Т. Роняк, М. Тимошик, Г. Опанасюк та інші. Дослідниця А. Марушкевич під науковою спадщиною Івана Огієнка розуміє систему його переконань та ідей про управління, навчання, виховання, що знайшло своє розкриття в опублікованих і неопублікованих працях: архівних документах, шкільних підручниках, посібниках для вчителів та самоосвіти, методичних розробках, рекомендаціях, порадниках для молоді, посібниках для батьків, словниках, морально-етичних проповідях, шкільних молитвах тощо» [3, с.2].

Науково-педагогічна спадщина, ідеї Івана Огієнка можуть стати добрими орієнтирами в сучасних умовах освітньої реформи та посиленому і вкрай важливому національно-патріотичному вихованні. Нам лишень необхідно дослухатися і взятися за втілення найкращих ідей великого спадку.

У розвідці варто ще раз нагадати головні постулати вченого щодо мови, культурного досвіду українського народу, національної свідомості, які так необхідні і досі є одними із провідних завдань у вихованні молодого покоління в умовах сьогодення, оскільки забезпечує плекання громадян-патріотів своєї країни, здатних захистити її незалежність і цілісність.

Ще у часи бурхливої політичної та громадянської діяльності 1917-1919 рр. Іван Огієнко, обіймаючи посади міністра освіти та міністра віросповідань, розуміючи важливість рідної мови, працює над правописом та запроваджує літературну мову в школу та церкву. На його думку, це ті важливі інституції, що мають вагомий вплив на народ, підрастаюче покоління.

На формування національного світогляду І. Огієнка вплинуло і знайомство та співпраця з Б. Грінченком, С. Русовою, С. Черкасенком, які постійно переймалися питаннями рідної мови, національного виховання, навчання дітей в україномовній школі. Культурні діячі і педагогі минулого та й сучасності впевнені і переконані, що навчання дитини необхідно здійснювати рідною мовою, адже це мова культури, в контексті якої виховується дитина. Рідну мову можна набути, втратити, змінити або так ніколи і не мати. Є рідна культура – є рідна мова. Немає рідної культури – є мова спілкування. Кожна мова і українська, зокрема, – це певна картина або модель світу, певна призма через яку людина дивиться на світ і сприймає його. Усвідомлюючи це, Іван Огієнко обґрунтовує конкретні засади не тільки навчання рідною мовою в рідномовному закладі, а й розробляє методичні, дидактичні, навчальні матеріали (підручники, посібники, наочність тощо). Та стає засновником нової галузі науки про рідномовні обов'язки громадян. Під якою розумів «збір державних і приватних практик найкращого розвою рідної і літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури» [2, с. 12]. І про це писав митець майже 100 років тому та актуальність і нині залишається гострою. Він розумів, що рідна мова є найголовнішим підґрунтям, на якому духовно зростатиме й процвітатиме нація, рідномовна політика. Саме це має бути найважливішою політикою будь-якого народу [2]. «Без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, немає нації, а без свідомості нації – немає державності, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [4, с. 11]. Отже, на думку І. Огієнка виховання і розвиток дитини має будуватися навколо мови: «рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови немає самостійного народу, бо рідна мова – то основа нашої історії, як душа цього народу» [2, с. 37].

Наведемо найважливіші постулати рідномовних заповідей Івана Огієнка, які він називає десятима найголовнішими мовними заповідям ми свідомого громадянина: «Мова – то серце народу: гине мова – гине народ. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її. Уживання в літературі тільки говіркових норм сильно шкодить культурному об'єднанню нації. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [2, с. 40].

Відстоюючи єдність і соборність української нації та держави, вчений наголошує на мовних цінностях народу, адже в мові найяскравіше виявляється ментальність українця, його психіка: «Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування. Мова – душа і цінність кожної національності, її святощі і найміцніший скарб ... і доки живе мова – житиме й народ, як національність ... Не стане мови, не стане національності» [4, с. 7]. Порівняймо його думки із думками тогочасного українського педагога і культурно-освітнього діяча Якова Чепіги: «рідна мова – це унікальний скарб народу, його основа, у рідній мові криються найдорожчі, найкращі підрумівки культури, які дають людині вищі шаблі осягнення духу й розуму; мова – то духовне, морально-етичне, минуле й сучасне народу і окремого індивіда, і цілої нації». Педагог прирівнює необ-

хідність рідної мови у навчанні та вихованні до природних явищ, без яких взагалі неможливе життя: «Рідна мова у школі так само потрібна для освіти дитини, як чисте повітря і світло для нормального розвитку організму» [6, с.55].

Звернемося до книги праць І. Огієнка (митрополита Іларіона) «Рідна мова», яку упорядкував у 2010 році Микола Тимошик [2]. Всі твори, що їх відібрав упорядник до цієї збірки за винятком першого «Наука про рідномовні обов'язки» в Україні ніколи не друкувалися.

Отож, найперші уроки і зразки духовності дитина отримує вдома. На цьому наголошує світоч у параграфі «Батьки й рідна мова». Розуміючи важливу роль сім'ї у становленні свідомих громадян своєї країни, автор зазначає: «пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує в вашій родині» [2, с.62]. Бо коли батьки будуть соромитися своєї рідної мови, то й діти їхні так само, вони будуть просто чужі для свого народу [2]. У Державній національній програмі «Освіта». Україна ХХІ ст. (1993 р.) зазначається, що «батьки, як перші педагоги, покликані створити умови для повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, (...) сформувати активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу. Сім'я несе повну відповідальність за розвиток, виховання і навчання своїх дітей». Про це мовиться і в Концепції дошкільного виховання в Україні (1993): «Основи духовного та фізичного формування особистості закладає сім'я. Родинне виховання в єдності з суспільним дошкільним вихованням забезпечує повноцінний та всебічний розвиток дитини». Отже, саме родина – це те найближче середовище, в якому закладаються основи рідної мови, а відтак – майбутнього громадянина та патріота своєї країни. Читаємо в Огієнка: «Дитина, вихована не рідною мовою, ніколи не буде для свого народу національно сильною й морально міцною. Не забувайте, що дитина вважатиме тільки ту мову за рідну, якою говоритиме перші п'ять років свого життя» [2, с.63].

Наголошує І. Огієнко на родинній бібліотеці з найкращих творів українського письменства. Та обов'язково у бібліотеці мусить бути рідномовний журнал. Згадаймо Б. Грінченка, котрий мав велику бібліотеку та для власної донечки, а потім разом із нею, у часи заборони українського слова, створював рукописний журнал «Настина читанка», «Квітка», «Проліски». На превеликий жаль, не кожна сучасна родина має власну бібліотечку українських письменників. Хоча сучасний книжковий ринок дозволяє це зробити. Масмо розмаїття гарних українських сучасних дитячих (І. Андрусяк, Л. Воронина, С. Гридім, С. Дерманський, А. Качан, О.Лушчевська, Г. Малик, І. Мацько, З. Мензатюк, Н. Поклад, Г.Фалькович, В. Рутківський) і дорослих (Г. Вдовиченко, А. Кокотюха, В. Лис, Марія Матіос, Любо Дашвар, М. Кідрук, І. Роздобудько, В. Шкляр та ін.) письменників. Проте не потрібно лише обмежуватися українськими письменниками. Це можуть бути світові іменна, але в кращих українських перекладах. Із цього приводу С. Русова писала: «Можна брати і з західної літератури, не минаючи й російської (звичайно, в українських перекладах)» [5, с.220].

Далі вчений звертає увагу на ширше середовище в яке потрапляє дитина – дитячий садок та початкову школу. І зауважує, що навчання повинне відбуватися українською мовою. Головне завдання початкової школи вбачає у практичному оволодінні учнями літературною мовою та українським правомислом. «Народ, що не всі його діти навчаються в рідномовних початкових школах, тим самим призначається на недержавність та на національне й культурне нищення» [2, с. 66] (це яскраво засвідчувала політика Радянської імперії, створюючи майже усі школи на Україні російськомовними. Та навіть автору цієї статті писали у першому класі російськомовної київської школи зауваження у щоденник: «Разговаривает на украинском языке!»). Тому рідна українська мова має проходити лейтмотивом від народження, у родині, до школи, формуючи свідому особистість зі стійкими національними переко-

наннями, патріота, громадянина своєї держави. Вважаємо, що все вартісне, закладене в молодшому віці, буде міцним підґрунтям і в майбутньому житті особистості. Чи буде доросла особистість мати міцне підґрунтя, засноване на ціннісних орієнтирах, – залежить, безумовно, від змісту освіти. Освіта має бути не просто потоком інформації, що тренує пам'ять, а безпосередньою апеляцією до внутрішніх ціннісних орієнтирів особистості. І вагоме значення тут має діяльність учителя, вихователя. Адже саме педагог повинен звертати увагу дітей на вищі цінності (краса, добро, любов, життя, мова тощо). Усвідомлюючи важливість ролі педагога, звертається автор рідномовних обов'язків і до вчителів. Зокрема наголошує: «Кожний учитель – якого б фаху не був він – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителів оправдовувати свого незнання рідної мови не фаховістю. Як у школі, так і поза нею, учитель повинен говорити тільки взірцевою рідною соборною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення» [2, с.61]. А нині ми спостерігаємо протилежне (це наслідки російщення суспільства Радянської імперії). В аудиторії учителів, викладачів (педагогів) спілкуються державною мовою, а щойно пролунає дзвінок і на перервах, поза аудиторією переходять на іншу мову спілкування. І тут державі необхідний новий закон про державну мову (проект вже підготовлено для схвалення у Верховній раді від 19.01.2017 р.).

Наголошує вчений і на вчителях інших предметів середньої школи, котрі «мусять завжди звертати пильну увагу, щоб і на їхніх годинах панувала чиста літературна мова. Бо мало зробить сам учитель рідної мови, якщо його не підтримають вчителі інших предметів» [2, с.62]. Та акцентує увагу і на учнях середньої школи й старших класів, що мають бути свідомі своїх рідномовних обов'язків, «уживати як на уроках, так і на перервах, і вдома тільки чистої літературної мови, завжди пильно слідкуючи за своєю мовою й вимовою» [2, с.68].

Вчений не обмежується лише школою. Він звертається і до студентів вищих шкіл. Зокрема зазначає: «Студентство вищих шкіл – то найкращий цвіт нації, то найміцніший її ґрунт, на якому вона зростає. (...) Кожен студент вищої школи, якого б фаху він не навчався, мусить добре знати найперше свою літературну мову й вимову, свій соборний правопис» [2, с.69]. Та повинен добре знати й рідномовну термінологію свого фаху.

У параграфі «Учений і рідна мова» митець акцентує увагу на науковцях, учених, які мають бути добрими знавцями своєї літературної мови. Та кожен інтелігент вільних професій (§28 Науки про рідномовні обов'язки) «лікар, адвокат, інженер, дантист, кооператор, агроном, ветеринар, землемір, артист, маляр і т.ін. зобов'язаний знати свою літературну мову й розмовляти тільки нею зі своїми клієнтами й тим самим ширити знання цієї мови й підносити повагу до неї» [2, с.77]. Можна ще багато аспектів, на які звертав увагу І. Огієнко, розглядати: це історія, звичаї, фольклор, побут, народний календар, народне мистецтво. Але це вже теми для наступної розвідки. Створена вченим «Наука про рідномовні обов'язки» акумулює цілу систему виховних, навчальних, історико-педагогічних ідей і розрахована на впровадження у практику роботи освітніх закладів, містить конкретні пропозиції батькам, учителям, учням, студентству, молоді загалом, керівникам гуртків та організаторам позашкільного життя і вказує на засоби реалізації конкретних педагогічних завдань. «У ній закладено принципи природовідповідності, наступності, послідовності у проведенні рідномовного навчання та виховання» [3, с.2].

Отже, Іван Огієнко, як патріот своєї країни, культури, стверджує, що тільки рідна мова є для людини найвищою цінністю, оскільки приносить найбільше особисте щастя, задоволення, водночас вона є і найвищою державною цінністю, оскільки формує найсильніші патріотичні почуття і характери.

Список використаних джерел:

1. Богуш А.М. Рідномовні обов'язки Івана Огієнка в сучасній практиці / А.М. Богуш // Рідна мова. Квартальник вчительського товариства у Польщі. — 2013. — №20. — С. 5-8.
2. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передм. та ком. М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с.
3. Марушкевич А.А. Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / А.А. Марушкевич. — К., 1999. — 36 с.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. — Львів : Фенікс, 1995. — 46 с.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. — К. : Освіта, 1996. — 304 с.
6. Чепіга Я. Національність і національна школа / Яків Чепіга // Світло. — 1910. — Кн. 1. — С. 24-31.

In this article conceptual points and analysis of Ivan Ohienko's ideas concerning the native language and native language duties of the citizens are considered as well as their implementation in modern schools. Upholding the unity and conciliarity of the Ukrainian nation and state, the scholar emphasises the language values of the nation as the mentality of a Ukrainian reveals to the best advantage in the language. Upbringing and education of a child should be based on the native language. Starting from the birth, a child should find itself in the native language surroundings, namely, its parents are expected to speak their native language and have their own family library. Further on, such institutions as kindergartens and schools assume the obligations of performing the functions of a native language landmark.

The pivot of the concept of the language education is mastering the conciliar literary language by every citizen.

Key words: Ivan Ohienko, native language duties, the Ukrainian Language.

Отримано: 10.02.2017 р.

УДК 373.3.016:81-028.31]:001(477)(092)

Н. В. Гудима

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО ТА ФОРМУВАННЯ ПРАВИЛ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Статтю присвячено вивченню лінгвістичної та педагогічної спадщини українського вченого Івана Огієнка, зокрема процесу розвитку мовлення та формуванню правил мовленнєвого етикету молодших школярів. Охарактеризовано організацію активної мовленнєвої діяльності учнів початкових класів. Виокремлено вправи і завдання, на основі яких учні вчать використовувати й розрізняти вітальні та прощальні мовні формули, розуміти їх призначення; окреслені вправи розвивають уміння дотримуватися невербальних знаків; виховують ввічливість, повагу до співрозмовника, культуру мовлення загалом. Значення поглядів І. Огієнка вбачається в цінності його методологічних розвідок, що використовують для подальших узагальнень сучасні мовознавці та педагоги.

Ключові слова: мовлення, розвиток мовлення, мовленнєвий етикет, культура мовлення, урок української мови, молодші школярі.

*Мовна культура — це живодайний корінь культури розумової,
високої справжньої інтелектуальності
В. Сухомлинський.*

В умовах національно-державного та культурно-освітнього відродження України особливої ваги набувають науково-теоретичні та методологічні настанови видатного українського педагога-просвітителя, церковного діяча і

справжнього патріота Івана Огієнка (митрополита Іларіона) про роль та значення рідної мови у навчанні та вихованні дітей. Справжнє виховання і навчання підрастаючого покоління ґрунтується на глибокому й усвідомленому вивченні української мови, власної історії, культури та духовних надбань попередніх поколінь, наших дідів і прадідів. Багато уваги приділяв Іван Огієнко відкриттю перед кожною дитиною усіх багатств нашої української літературної мови, невичерпності її джерел. Для Івана Огієнка основою виховання і становлення особистості була віра і мова: «Зробіть усе, щоб з дітей вийшли свідомі люди», – звертався він до учительства. Наголошував на тому, що вчити українських дітей рідною їм мовою є справою чистого сумління та патріотичного обов'язку кожного педагога-просвітянина, вчителя національної школи.

Філософію мови Івана Івановича Огієнка складають такі основні парадигми: рідномовна освіта, рідномовне спілкування (рідномовне спілкування у побуті і в родині, рідномовне спілкування в громадсько-політичному житті), державотворча, націоналотворча роль мови, культура рідної мови (соборна літературна мова, норми літературної мови), історія української мови ((походження і розвиток), історія українського правопису), рідна мова у церковно-релігійній сфері, виховна роль рідної мови та культури.

У багатій і різноманітній творчості вченого найвагоміше місце посідають дослідження з питань розвитку української мови. Іван Огієнко лише за 1917, перший рік проголошення Української Народної Республіки, опублікував такі праці: «Українська граматична культура: Розгляд підручників, з яких можна вчитись і вчити вкраїнської мови», «Вчимося рідної мови: Нариси про мову вкраїнську», «Український правопис, його історія і закони», «Орфографічний словник», «Рідна мова в українській школі», «Українська мова: Показчик літератури до вивчення нашої мови», «Історична хрестоматія української мови: Зразки нашої мови з найдавніших часів», «Найперші завдання української філології» [1, с.23]. Не втрачають свого значення епохальні праці Івана Огієнка, написані пізніше: «Українська культура» (1918), «Чистота і правильність української мови» (1925), «Наука про рідномовні обов'язки» (1936), «Складання української мови» (1938), «Історія української літературної мови» (1950). Ці твори вченого пронизані духом відродження української нації, мови, культури загалом. «Мова, як зазначає Іван Огієнко, – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане і національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом... От чому мова має таку велику вагу в національно мурухові» [2, с.239-240]. Із праць Івана Огієнка стає зрозумілим розвиток думки мислителя в таких напрямках: рідна мова – свідомість – мовна свідомість (рідномовна свідомість); рідна мова – світогляд – мовний світогляд (рідномовний світогляд); рідна мова – культура – мовна культура (рідномовна культура); рідна мова – політика – мовна політика (рідномовна політика); рідна мова – знання – рідномовні знання; рідна мова – спілкування – рідномовне спілкування; рідна мова – чужа мова і чужа держава – свідомо рідномовна позиція. Інакше кажучи, філософія мови І. Огієнка базується на науково-освітніх, культурних, політичних, державотворчих та інших чинниках у їх єдності та взаємозв'язку.

Іван Огієнко значну увагу приділяв також майстерності мовлення. У праці «Наука про рідномовні обов'язки» він пише: «Кожен інтелігент, що публічно промовляє: зо сцени, в церкві, в суді, в школі, на зборах, на відчитках... зобов'язаний промовляти тільки соборною літературною мовою й вимовою» [3, с.19]. Кожен ін-

телігент, на його думку, повинен також «виховувати» у своїй родині не тільки соборну літературну мову, але й добру літературну вимову, оскільки добра літературна вимова – ознака інтелігентності людини, вона «цементує» народ у свідому націю і надає йому почуття єдності, де б він не жив і до якої держави не належав би» [3, с.19-20]. Учений надзвичайно великого значення надавав слову вчителя, учнів, культури їхнього мовлення та вмінню спілкуватися.

З огляду на це, **метою нашої статті** є схарактеризувати організацію активної мовленнєвої діяльності молодших школярів на уроках української мови та виокремити вправи і завдання для формування правил мовленнєвого етикету учнів початкових класів.

Молодший шкільний вік характеризується особливими здібностями дітей до оволодіння мовою. Це той період, коли вони здатні осмислити мовленнєву практику, на цій основі оволодіти умінням спілкуватися. Одним із головних завдань учителя початкових класів на уроках української мови є організація активної мовленнєвої діяльності учнів, які мають оволодіти комунікативною компетентністю, тобто сукупністю знань, умінь і навичок ефективного спілкування: уміння орієнтуватися в мовленнєвій ситуації, уміння усвідомлювати мовленнєве завдання й обрати правильний шлях для його розв'язання, уміння аналізувати свої досягнення і невдачі, запобігаючи повторенню помилок, застосовувати ефективні форми і методи мовленнєвої взаємодії із співрозмовником.

Взаємодія і співпраця спрямована на взаєморозуміння партнерів у спілкуванні. Особливим потенціалом такого спілкування є аналіз власної мовленнєвої поведінки: які слова потрібно використати, щоб тебе слухали і розуміли, якими мають бути жести і міміка, як потрібно слухати співрозмовника, давати відповіді на запитання тощо. Аналіз і порівняння мовленнєвої поведінки молодших школярів здійснюється в процесі вивчення таких тем, як «Теплі слова», «Прощання», «Зустрічі», «Розмова телефоном», «День народження», «Звертання», «Ввічлива відмова», «Компліменти» тощо.

Програма з української мови для кожного класу орієнтовно визначає низку умінь, навичок і звичок щодо формування правил мовленнєвого етикету (засоби вираження вітання та прощання, ввічливість і тон мовлення, уміння вести себе із співрозмовником та в колективі, засвоєння лексичних засобів тону та жестів під час зустрічі, прощань, різноманітних звертань тощо). Ціленаправлена, систематична робота над виробленням навичок і звичок етики мовлення розпочинається з першого дня навчання у школі. Саме в початкових класах закладаються основи ввічливості, прищеплюються добрі манери, вміння культурно вести себе в школі, вдома, на вулиці, в громадських місцях. Якщо елементарні норми етики мовлення не прищеплені дітям із раннього віку, то пізніше доводиться усувати це упущення з великими труднощами: перевиховувати учнів, у яких прижились негативні звички.

Завдання вчителя – з перших днів навчання дитини виробляти в неї уміння і звички, які б відповідали вимогам етики, відбивали культуру, нагороджену суспільством у процесі його розвитку. Але ефективності формування в учнів таких навичок і звичок можна досягти тільки за умови правильного, систематичного роз'яснення і практичного засвоєння норм мовленнєвої поведінки в органічній єдності із засобами мовленнєвої виразності. Тому діти повинні засвоювати не тільки певний перелік правил культури поведінки, а й форми їх реалізації. Сама органічна єдність цих понять складає загальну суть культури мовленнєвих стосунків, яка диктується різними мовленнєвими ситуаціями.

Займаючись вихованням етики мовлення, вчителі, нажаль, більшого значення надають словесним формам впливу, зводять роботу швидше до перелі-

ку мовних правил поведінки, ніж до роз'яснення їх змісту і форм реалізації. Треба розуміти, що певні поняття, як-от: будь чесним серед інших, веди себе пристойно, культурно тощо, самі по собі ще нічого не дають. Необхідно, щоб учні розуміли зміст таких понять і відчували при цьому красу форми вираження цього змісту. Отже, в них треба розвивати здібність яскраво, емоційно відгукуватись про зміст певної мовленнєвої ситуації.

Навчальний процес на уроках української мови в початкових класах може здійснюватися поетапно:

- ознайомлення із мовленнєвими кліше;
- аналіз різноманітних текстів, мовленнєвих ситуацій, у яких використовуються слова вітання, прощання, звертання;
- аналіз текстів, мовленнєвих ситуацій, у яких не використовуються відповідні слова;
- моделювання конкретних життєвих, мовленнєвих ситуацій, у яких наявні або ж відсутні такі етикетні кліше;
- аналіз і розв'язування комунікативних і ситуативних завдань.

У формуванні культури мовлення й мислення молодших школярів учитель ознайомлює їх із усіма можливими етикетними формулами, пояснює правила вітання, а потім практично їх закріплює. Можна використати риторичну вправу. Вчитель пропонує учням прочитати вислови і визначити, які з них вітальні, а які «святкові». Далі учням потрібно дібрати відповідні слова для вітання з: товаришем – сестричкою – дідусем – учителем – малознайомою людиною. (Слова для довідки: *привіт; доброго здоров'я; добрий вечір; наші щирі вітання; мої вітання; зі святом Вас; щедрий вечір, добрий вечір; зі Святвечором Вас; з Новим роком; на все добре, будьте здорові*).

Учитель пояснює залежність мовлення від того, з ким і де говоримо: з однією людиною чи багатьма; з якою метою – спілкування, повідомлення чи впливу. Можна провести гру «Допоможи Незнайкові».

1. *На вулиці Незнайко зустрів дівчину-однокласницю. Вона йшла з магазину і несла важку сумку. Що повинен зробити Незнайко? (Хлопчик повинен сказати: «Дай, будь ласка, я тобі допоможу. Мені зовсім не важко»).*
2. *На багатолюдному перехресті стоїть бабуся, вона в нерішучості – не знає, як перейти вулицю. Що повинен сказати Незнайко? (Хлопчик повинен сказати: «Ходить, будь ласка, зі мною. Я вас переведу»).*

Таку роботу можна організувати ще й за допомогою аналізу художніх текстів, зокрема уривку з української народної казки. Наприклад, потрібно прочитати уривок з казки «Лисичка-сестричка» та вибрати слова-вітання Лисички. Учні мають проаналізувати, чи була вона щира із господарями.

Залежно від ситуації, доцільно користуватися усім багатством мовленнєвого етикету, обираючи найдоречніше слово. Наприклад, слово «шановний», «вельмишановний», «високоповажний» використовують, звертаючись до незнайомих або малознайомих людей, а слова «дорогий», «дороженька», «рідненька», «люба», «любий» – до близьких і рідних.

Розглянемо рецептивно-репродуктивну мовленнєву вправу.

- *Доброго ранку, любий сусіде.*
- *Добрий день, яцирко. Кажу, з чим прийшла.*
- *Лихо в мене. Якийсь поганий хлопчисько хвіст одірвав.*
- *Що ж, – заспокоїв її лісовий кравець. – Хвіст пришити можна.*

Завдання: знайти в тексті слова вітання та слова, якими їжак заспокоїв яцирку.

Умовно-мовленнєва вправа. Завдання: замість крапок дібрати із довідок найдоречніші мовленнєві формули в кожній з описаних ситуацій. Розіграти діалоги.

Ситуація 1. — Оленко, ...скуштуй пиріжків, які я спекла.

— ...матусю, я знаю, що вони смачні.

Ситуація 2. У тролейбусі Іванко просить передати гроші на квиток, звертається до літнього чоловіка, який читає газету.

...Вас потурбувати. Передайте, ..., гроші на квиток. ...за турботу.

Ситуація 3. Батько купив Андрійкові новий конструктор. Андрійко із вдячністю звертається до татуся.

— Татку, ...! Якби ти знав, який я вдячний за цей подарунок! Я тобі ...

(Довідка: будь ласка, дякую, вибачте, я змушений, велике спасибі, щиро вдячний).

Правила мовленнєвого етикету роз'яснюють дітям у бесідах, за деякими можна робити інсценування. Важливо, щоб на уроках створювалися ситуації, які б максимально наближалися до безпосередніх висловлювань. Наприклад, можна використати на уроці риторичні ігри. Клас потрібно поділити на групи, які аналізують ситуації та розігрують діалоги, демонструючи варіанти поведінки, що адекватна ситуації:

— По коридору йде вчителька, в її руках книжки, зошити, портфель. Назустріч їй учень: «Добрий день» — і пішов далі. Запитання вчителя: Що мав зробити учень?

— Ви побачили знайомих на іншому боці вулиці й радісно закричали: «Привіт! Як справи?». Запитання вчителя: Чи правильну форму привітання обрали учні?

— Сьогодні день народження Наталчиного дідуся. Мама вранці нагадала їй про це і попросила зателефонувати дідусеві, привітати його. Люда набрала номер, але було зайнято. Ввечері мама спитала: «Ти привітала дідуся?». «Ні, — відповіла Наталка, — його телефон був зайнятий». Завдання: прокоментувати ситуацію.

— Сьогодні день народження твого друга. Що б ти йому побажав?

— У тебе день народження. Підготуй листівку-запрошення. Подумай, що ти напишеш у листівці, адресованій: 1) однокласникам; 2) близьким родичам; 3) сусіду (сусідці), з яким любиш спілкуватися; 4) своїй учительці.

За допомогою інтелектуальних ігор учні вчать ввічливо ставитися до співрозмовника. Такі ігри сприяють розвитку гнучкості та самостійності мислення, формуванню адекватної реакції на ситуацію, логічної мовленнєвої поведінки.

Розглянемо гру «Будинок ввічливості». Завдання: діти кладуть цеглинки будинку, зачитуючи при цьому на цеглинках правила привітання. (1. Щодня, зустрічаючись із знайомими вперше, слід вітатися. 2. Вітання вимовляти чітко, ясно, приязно. 3. Вітаючись, не слід махати рукою чи капелюхом. 4. Першим вітається молодший. 5. З присутніми вітається першим той, хто заходить. 6. Завжди треба вітатися з мешканцями свого будинку, сусідами, навіть якщо з ними не знайомі. 7. При зустрічі подають праву руку. 8. Чоловік, вітаючись із жінкою, знімає рукавички. 9. Вітаючись, жінка може не знімати рукавички. 10. Чоловікам дозволяється не знімати головних уборів у магазинах, на вокзалах, у коридорах, на східцях будинків.)

Доцільно, щоб на уроці української мови була організована робота з афоризмами, зокрема учні повинні знати, вміти проаналізувати та пояснити прислів'я. Наприклад, «Привітання бажане, відповідь до нього обов'язкова», «Розум і вихованість — брат і сестра», «Щире вітання дорожче за частування».

Не менш важливими в процесі формування правил мовленнєвого етикету молодших школярів є творчі вправи. Наприклад, для того, щоб проаналізувати й закріпити правила запрошень, варто скласти й розіграти в парах телефонну розмову. (*І варіант: запрошення на день народження – прийняття запрошення; II варіант: запрошення на день народження – ввічлива відмова*).

Оволодіння найпростішими правилами ведення телефонних розмов сприятиме розвитку логіки мислення і мовлення. Ознайомлення із правилами телефонного спілкування варто здійснювати на основі аналізу художніх текстів, телефонних діалогів, спеціально створених ситуацій. Конкретні ситуації, спрямовані на порівняльний аналіз телефонних діалогів, допоможуть дитині зрозуміти, як потрібно починати розмову, якою має бути тривалість бесіди, логічно вибудовувати ланцюжок запитань, вчасно завершувати спілкування.

Отже, такі вправи та завдання вчать учнів адекватно використовувати і розрізняти вітальні формули, ввічливо ставитися до співрозмовника, розуміти призначення вітань, ознайомлюють учнів із призначенням запрошення та його структурою; розвивають уміння дотримуватися невербальних знаків, які супроводжують словесне вітання, навички правильного звертання; удосконалюють уміння роботи з текстами; виховують ввічливість, повагу до співрозмовника, культуру мовлення.

Список використаних джерел:

1. Болтівець С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу / С. Болтівець // Дивослово. – 1994. – №7. – С. 23-27.
2. Жулинський М. Людина праці і обов'язку / М. Жулинський // Наука і суспільство. – 1990. – №11.
3. Науменко В.О. До уроків риторики в початкових класах : методичний посібник / В.О. Науменко, М.Д. Захарійчук. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 128 с.
4. Науменко В.О. Риторика. 3 клас : навчальний посібник / В.О. Науменко, М.Д. Захарійчук. – К. : Літера ЛТД, 2015. – 110 с.
5. Науменко В.О. Риторика. 4 клас : навчальний посібник / В.О. Науменко, М.Д. Захарійчук. – К. : Літера ЛТД, 2016. – 110 с.
6. Огієнко І. Вчімося рідної мови. Нариси про мову українську / І. Огієнко. – К. : Видавництво книгарні С. Череповського, 1918. – 47 с.
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995. – 44 с.
8. Огієнко І. Рідна мова в українській школі / І. Огієнко. – К., 1917. – 32 с.
9. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К., 1918. – 272 с.
10. Огієнко І. Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови / І. Огієнко. – К.: Видавництво книгарні С. Череповського, 1918. – 88 с.
11. Тимошик М. Ідея соборності української мови на сторінках Огієнкового часопису «Рідна мова» / М. Тимошик // Дивослово. – 2007. – №5. – С. 38-44.

The article deals with the study of linguistic and pedagogical heritage of Ukrainian scientist Ivan Ohienko. It concentrates on junior pupils' speech development and speech etiquette formation. The process of organization of speech activities in primary school has been characterized. The author gives the exercises and tasks for teaching pupils to use and distinguish between greeting and goodbye speech formulas, and understand their functions. The exercises also develop children's ability of using non-verbal signs, foster politeness, respect to interlocutor and form speech culture in general. The value of Ivan Ohienko's ideas is in the importance of his methodological studies used by modern linguists and teachers.

Key words: speech, speech development, speech etiquette, speech culture, lesson of Ukrainian language, junior pupils.

Отримано: 06.02.2017 р.

Т. В. Дуткевич

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПСИХОСЕМАНТИКА ПЕРСУАЗИВНОСТІ У ТВОРІ ІВАНА ОГІЄНКА «УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА»

Проаналізовано психосемантичні чинники персуазивності викладу у творі Івана Огієнка «Українська культура» (багатство фактів; висвітлення різних поглядів, використання значного масиву наукових і літературних джерел, статистичних даних, ілюстрацій, контрастних порівнянь; історизм; емоційне ставлення автора). Показано, що персуазивність твору визначається єдністю чуттєвого (наочність завдяки ілюструванню, доступність мови), раціонального (аргументованість, доказовість) та емоційного (ставлення автора, співпереживання) психосемантичних чинників.

Ключові слова: персуазивність, вплив, аргументованість, доказовість, психосемантичні чинники, єдність чуттєвого раціонального та емоційного.

Постановка проблеми. Твори Івана Огієнка мають виразну громадянську спрямованість, закликають читача до активної соціальної позиції, сприяють зміцненню національної самосвідомості українців, пройняті турботою і тривогою за майбутнє українського народу. Переконливість Огієнківського тексту, його авторитетність і впливовість визначені певними засобами, що спроможні зорієнтувати світогляд і цінності читача на піднесення національної гордості, рішучості й непохитності у відстоюванні національних інтересів, у розбудові української держави. Водночас, твір І. Огієнка «Українська культура» не проаналізовано з погляду психосемантики персуазивності, що й зумовило актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень. Явище персуазивності (комунікації, викладу, тексту, виступу, доповіді тощо) цікавить дослідників у різних теоретичних і прикладних наукових дисциплінах. Зокрема, це соціальна психологія (Ф. Зімбардо [1], К. Ховланд, І. Джаніс і Х. Келлі [2], Р.Б. Чалдіні [3]), журналістика (Л. Драган-Іванець [4], І. Лубкович [5]), риторика (Л. Павлюк [6], Г.М. Сагач [7]), діловодство і документознавство (О.Ю. Малюк [8], Л.І. Скібіцька [9]), публіцистика (О.С. Іссєрс [10]), літературознавство і лінгвістика (А.В. Голоднов [11], В.В. Різун [12]) тощо. Дослідження персуазивності мають значення для практики менеджменту, реклами, політичних кампаній тощо.

Домінантною функцією персуазивності («вплив на ментальну сферу реципієнта (його думки, оцінки) з метою зміни його поведінки» (А.В. Голоднов [11])). Отже, персуазивність можна визначити як певну якість соціально-психологічного впливу, що полягає у його спроможності переконувати тих, на кого спрямований цей вплив (адресатів). Наукова й літературна творчість Івана Огієнка призначена для здійснення дієвого впливу на читача і у цьому сенсі відзначається якістю персуазивності. Переконливість викладу залежить від низки умов (К. Ховланд, І. Джаніс, Х. Келлі [2]): спонукань, які є у повідомленні; правдоподібності інформації; авторитетності джерела інформації; урахування особистого досвіду та системи цінностей читача.

Переконливість викладу забезпечується обґрунтуванням висловленої думки, доказовістю матеріалу, точністю фактів і цифрових даних (Л. Скібіцька [9, с.57]).

Метою статті є аналіз психосемантичних чинників персуазивності викладу у творі Івана Огієнка «Українська культура».

Основні результати. Праця І. Огієнка «Українська культура» видана у 1918 р., являє собою лекційний курс, «читаний в українськiм народнiм університетi», який повинен був сприяти українському державотворенню того часу [13]. Виклад розпочато з того, що автор декларує призначення свого твору як відповіді на низку питань, важливих для справи утвердження української держави: «Чи ми ж справді маємо право на вільне життя, чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагаємось ось уже більше двох віків?» [13, с.3]. Своїм твором Іван Огієнко має на меті зміцнити переконаність і непохитність своїх читачів у наявності всіх підстав для створення самостійної держави; повинен довести, що державотвірні поривання народу України є обґрунтованими, оскільки відповідають історичній логіці розвитку його культури. У цьому полягає виразне переконувальне спрямування праці «Українська культура». Проаналізуємо психосемантичні чинники, якими послуговується автор у досягненні своєї головної мети, – не залишити у читачів жодного сумніву у легітимності української держави.

Аналіз змісту твору свідчить про **глибину і різнобічність (стереоскопізм)** висвітлення поставлених питань. Культурний поступ українського народу розглянуто у різних напрямках. Це мистецтво (пісня, орнамент, музика, театр, архітектура), освітні й просвітницькі заклади (бібліотеки, школи, друкарні), право, церква, письмо, мова, література (лірика, драма), наука. Важливим для чіткого сприйняття твору є тлумачення автором ознаки «український»: «І тільки останніми часами запанувала єдина правдиво-наукова думка: звати українськими всі ті твори, що написані українцями, або написані на українській землі, або що мають виразні ознаки нашої мови» [13, с.26].

На підтвердження викладених у творі положень автор використовує **багатий фактичний матеріал**. Так, відзначаючи високий рівень української пісні, автор наводить низку красномовних фактів: українські пісні використовували у церковному богослужінні; співаків запрошували до царського двору; пісні були включені у рукописні та друковані збірки, видані у Росії; народні думи використано у творах Котляревського, Гоголя, Шевченка, Щоголіва. «Народ український, утворивши власну свою музику, утворив своє самостійне музичне знаряддя; згадаймо нашу ліру, кобзу, торбан і т. и.» [13, с.10].

Стверджуючи суттєвий вплив української культури «на будівлі, на малюванні, на одязі, на співах, на музиці, на звичаях, на праві, на літературі і на навіть на самій московській мові» [13, с.75], на зростання освіченості в Московських землях, І. Огієнко наводить факти: поширення книжок з України. «Книжки до читання, книжки церковні, шкільні підручники, наукові твори – все це сунуло іа Москву із України» [13, с.72].

«Нашу українську книжку в Москві шанували і охочо читали» [13, с.73]. «... твори Гаятовського, Радивиловського, Транквіліона, Петра Могили, Гизеля, Беринди, Зизанія, Смотрицького, Барановича» [13, с.75].

Описуючи рух до Москви освічених українців у 17 ст. [13, с.67-71], наводить низку персоналій: українці-справщики Арсеній Сатановський, Єпифаній Славинецький та старець Феодосій Дамаскин Галицький з иноком Марком; Степан Яворський, Семен Полоцький, Дмитрій Ростовський, Феофан Прокопович.

Обґрунтовуючи положення про русифікацію України, наводить цитати з царських маніфестів [13, с.142, 165], використовує архівні документи [13, с.155], подає красномовні статистичні дані: «За чотири роки (1721-1725) цієї каторжної роботи загинуло козаків більше 20 тисяч, не лічучи тих, що вернулися каліками...» [13, с.144]. На стор.146 автор не просто передає зміст промови гетьмана Павла Полуботка на захист українського козацтва, але докладно посилається при цьому на першоджерела («Annales Шерера 1788 р., де промова

ця надрукована французькою мовою; крім цього, промову Полуботкову надруковано в «Історії Руссовъ», М. 1816 р. ст. 229-230, але в трохи іншій редакції, і в історії Маркевича, М. 1812 р. т. II ст. 577-579»).

Виразної обґрунтованості твору надає виклад, зроблений на основі **опрацювання значної кількості наукових і літературних джерел**. Так, на сторінках про українську пісню [13, с.5-10] зроблено 15 посилань на наукові джерела, з них 14 джерел є різними. Крім того, читачеві для більш глибокого самостійного ознайомлення автор рекомендує 11 літературних джерел про українську музику [13, с.11], 8 – про орнамент [13, с.10], 12 – про будівництво [13, с.16]. У кінці видання вміщено «Показчики літератури», що узагальнюють подані раніше списки джерел до кожного підрозділу. «Показчик власних прізвищ в книжці» [13, с.265-269] налічує 386 позицій, що є солідною науковою базою, враховуючи загальний обсяг твору у 272 сторінки.

Літературні джерела при підготовці твору використовувались І. Огієнком глибоко і ґрунтовно, про що свідчить точне наведення посилань. Наприклад, автор зазначає: «...наша пісня народня була дуже поширена, що видно з рукописних або друкованих співанників, скажемо Чулково, Новикова й інших, де завше були українські пісні» [13, с.6], спираючись у цьому своєму твердженні на працю «Акад. В.Н. Перетцъ, Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали, т. I, стр. 292 sq.». Або: «Значні люди на Москві часто запрошували до себе на службу українців-музикантів, і ті вчили їх музиці та співам». Це положення підтверджено роботою «Замысловскій, Сношения Россіи съ Польшей...» [13, с.7].

Підселенню персуазивності сприяє **діалогічна побудова твору**. Автор підкреслює свою єдність з читачем і звертається до спільного з ним досвіду: «Пісня наша дуже одбилась і на церковнім співанні; так, прислухайтесь до Лаврського співу і ви там розпознаєте мотиви і наших народніх пісень і наших старих козачих дум» [13, с.6]. Або: «І ми бачимо орнамент на кожному кроці життя селянського: малюнки криють сволюки й комини, містяться над дверима під вікнами, по стінах хат, оздоблюють дерев'яний посуд, широкороскинулись по скринях, мисниках, на річах свіцких і церковних» [13, с.11]; «Наша мова українська, наші книжки завше муляли очі на Москві» [13, с.153].

Переконливістю відзначаються наведені автором **докази унікальності** предметів матеріальної та духовної української культури. Зокрема, на стор. 17.: «Народ український утворив свою церкву, і вона в старі віки дуже одріжнялась од церкви московської, – одріжнялась службою, одріжнялась обрядами та звичаями». На стор. 20: «Наш скоропис був своєрідним, окремим і його ви ніколи не змішаєте ні з яким другим письмом. Щоб переконатись у цьому, досить тільки поглянути на письмо наше і московське у нас окремі букви, пишуть їх прорізно і густо, буква коло букви, рядочком, немов би намистечко нижуть; письмо наше цілком одріжнялось од вихрестого московського письма, де букви то накидані купою, то втікають одна одної». На стор. 22: «А візьмімо духовні вірування нашого народу: скільки тут оригінального, своєрідного, такого, чого не стрінемо у інших народів».

Виклад Івана Огієнка відзначається **історизмом**, що також слугує засобом переконання читача за рахунок глибокого осмислення давніх витоків, об'єктивної логіки розвитку української культури. Автор намагається показати процес культуротворення «авоно», зазначаючи:

- «Ми перші просвітились християнством, світ віри Христової вперше прийшов до нас і вже потім ми передавали його на північ» [13, с.24].
- «Ще в XI віці народ наш склав уже і перший писаний збір законів під назвою «Руська Правда»» [13, с.16].

- «Сотні тисяч актів по архивах в Варшаві, Львові, Вильні та Києві виразно свідчать про оригінальність нашого права, а також і про те, що за старі віки суд був у нас своєю рідною мовою...» [13, с.17].
- «Перші граматики нашої мовою з'явилися дуже давно – це були віленська грамика 1585 р. та львівський «Адельфотес» 1591 р.» [13, с.50].
- «... р. 1640 українці заклали в Москві першу в Росії організовану школу» [13, с.70].

Іван Огієнко підкреслює важкі історичні умови, за яких українська культура не лише вижила, але й розвивалась, а це переконує читача у її незнищенності й силі. Неодноразово на сторінках підкреслюється: предмети матеріальної та духовної української культури з'являлись і утверджувались за несприятливих зовнішніх умов (заборони, глузування, покарання, цензура, штрафи). Так, на стор. 16 зазначається: «На жаль тільки, що р. 1800 цар Павло I заборонив нам будувати церкви українського стилю, з трьома банями...». На стор. 30: «Татарський погром не спинив культури нашої, і коли Україну запосіла Литва, (з початку XIV в.), то не змогла вона знести культури української і сама швидко перейнялася культурою нашою, і ця культура мала спроможність йти собі вперед». На стор.140: «Проте а ні анафема, а ні катування не спиноло українських книжок і число їх на Москві все більшало та більшало».

Використання **контрастних порівнянь** дозволяє загострити для читача відмінності української культури від московської. Наприклад, на стор. 64: «І в той, час, як на Україні було повне самоврядування на Москві містами правили воеводи, що їх цар розсилав по Росії». І далі на стор. 66: «Про життя московське акад. Пипін каже, що там були «церковний фанатизм, вражда кь науке, упрямый застой, нравственное одичание и ожесточение»... От такою була культура московська в той час, як у нас вона досягла великої міри». Описуючи церковні порядки, І.Огієнко зауважує: «Церква наша українська з давних-давен була вільною і незалежною» [13, с.177]. І – навпаки: «Духовенство на Москві зовсім було безправне; навіть вище духовенство, єпископи та митрополіти не мали жадних прав і цілком залежали од волі патріарха» [13, с.180].

Автор підмічає і такий контраст: «Кулішову «Граматику» вільно продавали на лівім боці Дніпра і забороняли її на правім...» [13, с.209].

На сторінках «Української культури» автор користується красномовними **статистичними даними**: «Ось цифри, що покажуть, як ішли до нас у науку. Так, в Академії було учнів з-за кордону в 1736 році 127 студентів, в 1737 – 122, а в 1777 вже 147. Київська Академія не була тоді сословною, – там навчалися діти всякого стану суспільства. Учнів було завше багато; так, р. 1742 в Академії вчилися 1243 студенти, р. 1744 – 1160, р. 1751 – 1193, р. 1765 – 1059» [13, с.53].

Або: «...р. 1768 було 134 школі і одна школа припадала на 740 душ населення; через 100 років, р. 1875 на цій самій землішкіл вже тільки 52, і одна школа припадає на 6730 душ, цеб-то за сто років шкіл стало втриє менше, тоді як людність зросла вдєсятеро...» [13, с.170].

Помітно сприяє персуазивній спрямованості твору насичення його **ілюстраціями**. На титульній сторінці зазначено: «З малюнками і портретами українських культурних діячів». Лише у фрагменті викладу про літературу з 26 по 49 сторінку міститься 11 портретів. Серед них – портрети Петра Могили, Лазаря Барановича, Прокоповича та ін. Всього вміщено 145 ілюстрацій (портрети, зображення церков, фрагменти рукописів тощо).

Не можна не відзначити **емоційність** Огієнківського викладу, що безумовно підвищує привабливість твору в очах читача та свідчить про зацікавлене, емоційно тепле і захоплене ставлення автора до української культури:

«Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари» [13, с.5].

«Подивіться на одіж українську, – на вбрання дівоче чи парубоче, на, вбрання жіноче та чоловіче: скільки там своєрідної краси, тої краси, що йде поруч з нашими пишними ланами та привабливою піснею...» [13, с.12].

Іван Огієнко лише твір не відсторонено, а переживає як перемоги, так і невдачі в історичному поступі української культури. Підкреслює ці переживання автора вживання цитат з поетичних творів: «Це про наш народ співає пісня: «Ой горе тій чайці-небозі, що вивела діток при битій дорозі...» [13, с.4]. Або: «...плакавнаш Шевченко:

Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними кістками.
Поставив столицю
На їх трупах катованих...» [13, с.144].

Висновки. Отже, твір Івана Огієнка «Українська культура» завдяки своїй персуазивній спрямованості становить собою могутній засіб піднесення національної самосвідомості українців, актуалізує у них цінність боротьби за державну незалежність, за право бути унікальними і самобутніми. Твір «Українська культура» – це не просто памфлет, полум'яний заклик до захисту самобутності української культури, але глибока наукова праця, логічно побудована, обґрунтована і різнобічна. Семантичні особливості – такі, як широка палітра фактів, висвітлення різних точок зору і позицій (стереоскопізм), використання фрагментів зі значного масиву наукових і літературних джерел, наведення статистичних даних, історизм, насичення ілюстраціями, використання контрастних порівнянь – робить твір об'єктивним і неупередженим. З іншого боку, автор не стоїть осторонь справи розвитку української культури, а виразно передає своє емоційно тепле і захопливе ставлення, віру у сили народу і його спроможність захистити свою самобутність. Автор демонструє, що він сам – частина цього народу, переживає з ним всі перемоги і програти. Персуазивність твору визначається єдністю чуттєвого (наочність завдяки ілюструванню, доступність мови), раціонального (аргументованість, доказовість, обґрунтованість) та емоційного (ставлення автора, його співпереживання) чинників його психосемантики.

Список використаних джерел:

1. Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. – СПб., 2000. – 448 с.
2. Чалдіні Р.Б. Психология влияния / Р.Б. Чалдини. – СПб. : Издательский дом «Питер», 2012. – 294 с.
3. Hovland, C.I. Communication and persuasion / C.I. Hovland, I.L. Janis, H.H. Kelley. – New Haven : Yale University Press, 1953. – 315 p.
4. Драган-Іванець Н. Комунікативні установки в персуазивному тексті / Наталія Драган-Іванець // Вісник Львівського університету. Серія журн. – 2011. – Вип. 34. – С. 219-225.
5. Лубкович І. Вибір засобів досягнення мети у журналістиці / І. Лубкович // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Журналістика. – Львів, 2011. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 142-150.
6. Павлюк Л. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Л. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2007. – 168 с.
7. Сагач Г.М. Риторика : навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закладів / Г.М. Сагач. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Ін Юре, 2000. – 568 с.

8. Документознавство: курс лекцій з дисципліни «Документознавство» для студ. I-II курсу вищ. навч. закл. спец. 6.020100 «Документознавство та інформаційна діяльність»: [у 2-х ч.] / уклад.: О.Ю. Малюк, Н.М. Лєсовець, Г. Есаулова. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – Ч. 1. – 166 с.
9. Діловодство : навчальний посібник / уклад. Л.І. Скібіцька. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.
10. Иссерс О.С. Речевое воздействие : учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Связи с общественностью» / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 224 с.
11. Голоднов А.В. Риторический метадискурс: к определению понятия / А.В. Голоднов // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. Серия Филология. – СПб., 2008. – №2 (13). – С. 7-18.
12. Різун В.В. Лінгвістика впливу : монографія / В.В. Різун, Н.Ф.Непийвода, В.М. Корнєєв. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 148 с.
13. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко // Репринтне відтворення видання 1918 року. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.

The article considers the psyche and semantic factors of persuasive narration in such Ivan Ohienko's work as «Ukrainian culture». These are wealth of facts; highlighting of different views; use of a large content of scientific and literature sources, statistics, illustrations, contrasting comparisons; historicism, emotional attitude of the author. It is shown that the «Ukrainian culture's» persuasiveness is determined by the unity of sensitive (visibility thanks to the illustrations, the availability of language), rational (argumentativeness, evidence) and emotional (the author's attitude, empathy) psyche and semantic factors.

Key words: persuasiveness, influence, argumentativeness, evidence, psyche and semantic factors, unity of sensitive rational, and emotional.

Отримано: 08.12.2016 р.

УДК 001(477)(092)(075.8)

І. О. Кучинська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті висвітлюються ключові ціннісні орієнтири духовно-морального формування особистості у педагогічних поглядах видатного вітчизняного діяча Івана Огієнка. Підкреслюється, що православну церкву вчений розглядав як неодмінний компонент процесу формування «свідомої української нації». Акцентується увага на тому, що християнська етика повинна становити, основу духовно-національної системи виховання. Наголошується на важливості розвитку духовної свідомості підрастаючої особистості. Актуалізується виховна функція Біблії, підкреслюється її значущість у формуванні духовно-ціннісних світоглядних орієнтирів дітей і молоді.

Ключові слова: Іван Огієнко, християнські цінності, духовність, свідомість, особистість, виховання.

Одним із фундаторів національної системи освіти у роки відродження Української держави був Іван Огієнко – неперевершений самобутній дослідник духовних скарбів рідної мови, історії, літератури і культури. Він один з перших довів, що виховання буде результативним лише тоді, коли зміст освіти

концентруватиме в собі ідейні і моральні здобутки рідного народу, відбивати-
ме його національні традиції, звичаї, обряди. Важливою особливістю педаго-
гічної теорії і практики Івана Огієнка є те, що його дидактичні погляди і вихов-
ні ідеї становлять цілісну систему, в якій усі компоненти взаємозв'язані і спря-
мовані на формування духовної особистості, патріота, громадянина незалеж-
ної України. Саме ці ідеї є важливими для сьогодення, оскільки вони вплива-
ють на розвиток духовно-національної свідомості українців, збереження рід-
ної мови, піднесення освіченості і культури народу.

Зауважимо, найбільш відомими є праці І.І. Огієнка: «Українська культура»
(Київ, 1918), «Українська церква» (Київ, 1918), «Історія українського друкарства»
(Львів, 1925), «Наука про рідномовні обов'язки» (Жовква, 1936), «Українська літе-
ратурна мова» (Вінніпег, 1950), «Книга нашого буття на чужині» (Вінніпег, 1956),
«Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1965) та інші.

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на те, що православну церк-
ву вчений розглядав як неодмінний компонент процесу формування *«свідомої
української нації»*. Саме І.І. Огієнко (митрополит Іларіон) чітко визначив ті
риски, які характеризують Українське православ'я, а саме: демократизм, со-
борноправність, євангелістськість, побутовість. У його працях дістало об-
ґрунтування питання мови, церковно-релігійного життя, ролі Церкви в куль-
турному житті нації, християнському екуменізму.

Мета статті: висвітлити ключові орієнтири духовно-морального форму-
вання підрастаючої особистості у педагогічній спадщині Івана Огієнка.

Підкреслимо, Іван Іванович Огієнко був переконаний в тому, що в укра-
їнській школі обов'язково повинні проходити уроки, на яких діти ознайомлю-
вались би з духовною спадщиною рідного народу.

Цінність «уроків духовності» бачилась І.І. Огієнку в їх органічній єднос-
ті з укладом життя народу, його історією, духовною культурою і національ-
ними традиціями. Ідеї та засоби релігійного виховання порівняно з багать-
ма засобами, ідеями наукової педагогічної науки, глибше і повніше втілюють
у собі духовність, тобто національну психологію, світогляд, ідеологію та ін.
Саме тому *християнська етика* повинна становити, як вважав педагог, основу
духовно-національної системи виховання.

Важливо підкреслити, що без використання християнських виховних тради-
цій розвиток духовної свідомості, на думку вченого, був просто неможливий. Без
знання зв'язку релігії та духовної культури, функцій релігії та її значення у людсько-
му суспільстві, історії виникнення та сучасного становища основних релігій світу
та ін. говорити про духовний розвиток свідомості, вважав Іван Огієнко, немає сенсу.

Отже, християнська спадщина є тим важливим засобом розвитку духовної
свідомості, яка сприяє усвідомленню особистістю самої себе у своїх відношен-
нях до зовнішнього світу, інших людей та усвідомлення свого місця в житті.

Найголовніша роль у формуванні якостей духовної свідомості, безпере-
чно, належить вихованню, у процесі якого підрастаюча особистість, пізнаю-
чи інших людей і їх ставлення один до одного, тим самим пізнає і саму себе, ті
чи інші якості у собі. Важливу роль при цьому, зазначав Іван Огієнко, відігра-
ють і такі форми суспільного впливу, як театр, газети, журнали, радіо, телеба-
чення – все те, що сприяє пізнанню людиною інших людей, а через них – і са-
мої себе. Ось чому він вимагав, щоб вплив цей відбувався рідною мовою і ві-
дображав духовно-національне життя українського народу. Так, І.І. Огієнко з
цього приводу, справедливо зазначає, що: «Мова – це наша національна озна-
ка, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого
життя, життя культурного й національного, це форма національного організу-

вання. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я...».

Правильно організований розвиток духовної свідомості, як констатував Іван Огієнко, формує повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, яка цінує свою громадянську, національну і особисту гідність, совість і честь та створює умови для найповнішого складу психіки, національного характеру, способу мислення і відчуття дітей. *Отже, йдеться про систематичне і цілеспрямоване виховання духовної свідомості і самосвідомості, формування національного типу особистості, що забезпечить духовну єдність поколінь, наступність духовно-національної культури, безсмертя нації та християнських переконань.*

Для виховання «справжньої» людини, впертої в досягненні мети, непохитної в боротьбі за свою Батьківщину, потрібно, на думку вченого, щоб її світогляд мав глибоке коріння в підсвідомому психіки, щоб він був вистражданий, пережитий, щоб перейшов через все море почуттів, через всю душу. Тоді люди, зазначав І.І. Огієнко, будуть здатні підпорядкувати собі всі егоїстичні почуття і прагнення та відчувати потребу направити інтерес, увагу, активність – всю силу душі на благо народу як вищої етичної цінності, що дасть змогу більш ефективному розвитку духовної свідомості, яка, в свою чергу, спонукає дитину до вибору тих цінностей, які стали б «головним матеріалом» у будівництві світогляду підростаючої особистості.

Без духовнотворчих національних факторів (мети, змісту, мови, моралі) неможливо уявити вселюдський фактор, не може існувати ні культура, ні виховання.

Педагогіка завжди є, була і буде етичною системою і, як така, повинна регулюватися загальними етичними цінностями *Любові, Добра, Краси, Справедливості, Віри, Надії, Совісті, Людської гідності*, основу якої дала людству, на думку Івана Огієнка, *релігія*, а не якими б то не було іншими – політичними чи соціальними – теоріями, що відкидають названі етичні цінності на другий план, на підпорядковане місце, таким чином гальмуючи не тільки процес розвитку духовної свідомості, але й виховання моральності взагалі.

Розвиток духовної свідомості передбачає, акцентував вчений, постійне шукання можливості саморозвитку і самовдосконалення та реалізацію цілей всебічного гармонійного розвитку особистості. Духовно свідомою особистістю, за переконанням І.І. Огієнка, повинна робити все від неї залежне для зростання пріоритету вселюдських цінностей, гуманістичних і естетичних домінант. Тільки в такому випадку можна стверджувати, що особа досягнула розвитку духовної свідомості.

Для більш успішного розвитку духовної свідомості Іван Іванович Огієнко у своїй праці «Книга нашого буття на чужині» (Вінніпег, 1956) наполягав на:

- утвердженні в свідомості молоді духовної, національної, культурної, мовної єдності, національної окремішності і неповторності, розуміння важливості для розвитку духовності власної держави і необхідності її розбудови;
- вихованні «ширих християн» та національних патріотів, пріоритетним для яких є християнська етика й добро всієї нації і піклування про її поступ;
- всебічній підготовці до творчої праці з розбудови і захисту незалежної Української держави, відстоюванні інтересів української православної віри, рідної духовної і матеріальної культури, а через них – до участі у вселюдській культурі;
- розвитку духовного мислення, діяльнісного, ненасильницького, відповідального ставлення до вирішення проблем свого співтовариства, країни, всього світу;
- емоційному розвитку та здатності сприймати, застосовувати й оцінювати відповідні норми і вчинки;

- вивченні дітьми теоретичних основ моралі, формуванні в них моральних уявлень і понять, організації досвіду їхньої моральної поведінки і діяльності, які відповідають вимогам християнської етики та естетики;
- формуванні моральних почуттів.

Іван Іванович Огієнко завжди робив акцент на тому, що однією із важливих складових розвитку духовної свідомості є *формування моральних почуттів*. До галузі моральних почуттів належить, на його думку, усе те, що визначає ставлення людини до Бога, до держави, до соціальних закладів, до інших людей, до самих себе. Серед вищих почуттів важливе місце, зазначав вчений, посідають почуття, пов'язані з діяльністю: працею, навчанням; естетичні почуття, що передбачають усвідомлену чи неусвідомлену здатність у процесі сприйняття явищ навколишньої дійсності керуватися поняттями прекрасного. На цій основі у підростаючій особистості формуються патріотизм, радість праці, почуття обов'язку, совісність і сором, співчуття, співпереживання, моральність та ін.

Аналіз праць І.І. Огієнка «Українська культура» (Київ, 1918), «Українська церква» (Київ, 1918) дає підстави стверджувати, що поряд з формуванням моральних почуттів, впровадження у виховний процес християнської й національної спадщини в справі духовної свідомості дасть можливість українським дітям використовувати ті духовні надбання свого народу, що замовчувалися довгі роки і які «показували» всьому світу українську націю, як націю творців, духовних діячів та борців за ті ідеали, що роблять людину гармонійно розвинутою та духовно свідомою.

Які ж засоби розвитку **духовної свідомості** рекомендував І.І. Огієнко?

1. Впровадження у виховний процес християнських моральних постулатів та ознайомлення і вивчення «основного джерела духовності» – Біблії.
2. Ознайомлення з духовною культурою українського народу (українською книжкою, мистецтвом, старою українською лірикою та драмою, літописями, історією, східнослов'янською філософією, християнською проповіддю).
3. Глибоке вивчення вихованцями рідної мови, історії рідного краю, пам'яток культури та природи, коріння свого роду як складової народу, традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, походи молоді з метою вивчення та осмислення історії України і регіонів від найдавніших до наших днів.
4. Орієнтування вихованців на пошук старовинних ікон, книг, збирання легенд, казок, прислів'їв, загадок рідного краю, відтворення типового українського озеленення (посадка калини, верби, мальв, чорнобривців, рути-м'яти тощо), прилучення вихованців до народних промислів і ремесел та підготовка і проведення традиційних християнських свят (обов'язково рідною мовою).
5. Актуалізація знань, емоцій і почуттів, які відіграють значну роль у закріпленні християнських переконань, духовної спрямованості особистості.

Вченим відстоювалась думка, що у формуванні моральних почуттів прегативну роль відіграють духовні цінності. Історично складені модули способи зв'язку свідомості і буття, людини і світу. **Цінності**, як відомо, – це системоутворювальне ядро програми, задуму, діяльності і внутрішнього духовного життя людини. Світ цінностей – це, передусім, світ культури, сфера духовної діяльності людини, її духовної свідомості, оцінок тощо.

Які ж цінності мались на увазі? У першу чергу, – **християнські**, а в другу, – **національні**, які, за переконаннями Івана Огієнка, повинні реалізувати свій зміст через мову, філософію, історію, науку, релігію, мистецтво.

Проблема єдності духовних та національних цінностей, які відстоював педагог, стоїть у центрі уваги сьогодення. Саме система цінностей є тією ланкою, яка пов'язує суспільство з індивідом, включає його в систему суспільних відносин. Цінності лежать в основі вибору цілей, засобів та умов діяльності людини.

Християнські цінності, як наголошував І.І. Огієнко, є тією силою, що рухають стрижневу основу виховання, розвиваючи духовну свідомість підростаючої особистості.

Виховання є складним, багатофакторним процесом, в якому, крім школи, беруть участь такі могутні чинники виховання, як сім'я, церква, книжка, кіно, театр, преса, культурно-освітні, спортивні та інші установи, одним словом, все довкілля. Тому, на наш погляд, важливою умовою духовного розвитку свідомості особистості є забезпечення молоді діяльністю у духовно-національному дусі та взаємодія і координація її зусиль.

Це вимагає великої роботи з педагогізації середовища. Зрозуміло, що вирішити це питання сама школа не зможе, це – функція держави, але ініціювати таку роботу повинна школа, оскільки саме в ній сконцентрований найбільш професійно підготовлений виховний потенціал суспільства.

Система роботи, що складається в кожній школі, залежить, на наш погляд, від традицій, які є в колективі, від рівня педагогічної майстерності вчителів, традицій місцевості тощо. Але запорукою успіху є велика пошукова робота, залучення до неї ентузіастів, відданих справі виховання дітей.

Результатом такої роботи є створення музеїв, світлиць, проведення свят і т.п. Головним тут є те, що учні стають активними учасниками творчої діяльності, співавторами уроків і позакласних заходів, які відкривають перед ними дивовижний за своєю красою і духовною наснаженістю світ духовного життя, легенд, пісень і почувань наших далеких пращурів і сучасників. Такі заходи збагачують душу і серце думами і почуваннями вірності християнським традиціям, рідній землі, Батьківщині, дають можливість дітям зрозуміти самих себе, без чого не може бути правильного виховання.

Таким чином, осмислена, усвідомлена духовність виступає певним виявом інтелектуальності людини, її інтелігентності, що є соціальною характеристикою особистості. Такій людині властиві безкорисливість, душевна порядність, любов до праці, скромність, чесність, почуття відповідальності, благородство, самовідданість, яскрава індивідуальність, почуття гордості до історії, культури.

Слід констатувати, що, на думку І.І. Огієнка, розвиток духовної свідомості – це прояв спільної діяльності вчителя, священника і учнів, взаєморозуміння їх доброти, поваги та довіри. Дитина, пізнаючи світ, не залишається до нього байдужою. Вона переживає своє ставлення до людей, предметів і явищ, які її оточують, до процесів своєї діяльності та її результатів. Ці почуття, переживання мають велике значення в житті людей, вони пронизують всю їх психічну діяльність.

У педагогічному процесі, зазначалось вченим, завжди духовні почуття повинні відігравати особливо важливу роль.

Оригінальність і самобутність Огієнка полягає в тому, що він поряд з науковою плідно займався і релігійною діяльністю. Більш того, вважаючи, як він писав у своїй праці «Віра», що «без віри нема ані звичайного буденного життя, ані науки». Недарма у «Філософських містеріях» І.І. Огієнко наголошує на тому, що «хто досяг вищої науки, той має теплу віру в Бога».

Цікава точка зору Івана Івановича Огієнка на *виховну функцію Біблії* у формуванні духовно розвиненої особистості. На погляд вченого-педагога, поперше, це великий етичний потенціал, який пропонує людям Біблія. По-друге, це можливість художнього пізнання мистецтва через призму християнської ідеї та його вплив на духовне становлення особистості.

Так, у своїх проповідях Іван Огієнко підкреслював, що Святе Писання (Біблія) ніколи не заперечувало мистецтво, а, навпаки, надихало людство на нього. І. Огієнко наводив такі приклади на користь сказаного:

1. На горі Синай Бог одночасно з виголошенням десяти заповідей наказав Мойсею побудувати скинію із застосуванням усіх видів образотворчого мистецтва. Увагу в даній скинії привертає «ескіз» світильника: «Виготуш світильник чеканий із золота чистого; стебло його, вітки його, чашечки його, бруньки і квіти його мусять бути однолітні...» (Вихід, 25:31-33). Не менш цікавим, на погляд Іларіона (І.І. Огієнка), є опис священних рис скинії: «Ось які ризи нехай справлять: ... І зробиш верхню ризу всю з блакиту... По краях її зробиш гранатові яблучка з блакиту, порфіри і кармазину...» (Вихід, 28:4-35). Таким чином, святі речі Бог наказує прикрасити зображеннями дарів природи, тобто образів краси земної, більше того, яблука, згідно його вказівки, мають бути неправдоподібного блакитного кольору. Тобто, пропонується свобода творчості і заперечується «фотографічність» мистецтва, але не саме мистецтво.
2. Ідея побудови храму, наголошував І.І. Огієнко, також належить не людині. «Головний дім покрій кипарисовим деревом і обклади його чистим золотом, а зверху вирізьбись пальми та завитки розквітаючих квітів для краси» (Хроніка 2, 3:6). Отже, храм, окрім рельєфного зображення херувимів – образу світу невидимого, був прикрашений різьбленими квітами, яблуками, волами – образами рослинного й тваринного світу, тобто світу видимого; і все це – задля краси. Вона – символ великої таїни гармонійності Богом створеного світу.
3. Біблія, на думку вченого, не заперечує й інших видів мистецтва. Найбільш очевидним є її зв'язок із поезією. І.І. Огієнко приводив приклад таких поетичних книг Старого Завіту, як Книги Іова, Псалмів, Приповістей Соломона, Книги сина Сираха, Книги Мудрості і, нарешті, Пісні пісень. Одна із найпрекрасніших ліричних поем, зазначав Іларіон, – Пісня пісень Соломона. Вона символічно відображає любов між Христом і церквою, оскільки християнські стосунки між чоловіком і жінкою повинні відповідати (за християнськими законами) відносинам Христа і церкви. Бог задумав, щоб любов чоловіка до жінки завжди була такою ж, як любов Бога до людей. Ось чому Пісню Соломона Він помістив у Своє слово – Біблію. Тому любовна лірика не суперечить, на погляд вченого, Богу. Та й поетична майстерність, з якою написана Пісня, вражає своєю філігранністю. Це прагнення до досконалості, стверджував І.І. Огієнко, – прекрасна хвала Богу.
4. Не заперечується Біблією, наголошував Іларіон, і музика. Один із кращих зразків, присутніх у Святому Писанні музичного мистецтва, на думку вченого, це двоголосна пісня Маріам (Вихід, 15:20-21) та Давидові псалми (Хроніка I, 23:5).
5. У Священному Писанні згадується, зазначав Огієнко, ще два види мистецтва. Перший – театр. У Книзі пророка Єзекиїла такі слова: «І ти, син людський, візьми собі цеглину і поклади її перед собою, і накресли на ній місто Єрусалим. Споруди проти нього облогу; збудуй проти нього рухомі башти, і зроби вали навколо нього і порозставляй табори проти нього...» (Єзекиїл, 4:1-3).
6. Інший вид мистецтва, згадуваний у Святому Писанні, зазначав у своїх проповідях І. Огієнко, – танець. Найбільш яскравий приклад схвального ставлення до танцю, знаходимо у Псалмах Давидових (Псалми, 149:3), в яких показано, що Бог був задоволений танцями людей.

Підсумовуючи вище наведений матеріал, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на важливості і в умовах сьогодення саме формування духовно-моральних ціннісних орієнтирів особистості, розвитку національної й духовної свідомості тощо. Саме цієї точки зору дотримувався відомий вітчизняний діяч Іван Огієнко. Безперечно, ідеї відомого вченого, богослова, педагога, вихователя і сьогодні звучать актуально й своєчасно.

Список використаних джерел:

1. Лларіон. Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родини / Лларіон. – Вінніпег, 1964. – 72 с.
2. Лларіон. Віра. Слово во врем'я люте / Лларіон. – Холм, 1944. – 19 с.
3. Лларіон. Українська культура і наша церква. Ідеологія Української православної Церкви. Життєпис / Лларіон. – Вінніпег : Накладом Товариство «Волинь», 1991. – 84 с.
4. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка : навчальний посібник / І.О. Кучинська. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 104 с.
5. Кучинська І.О. Духовні джерела Івана Огієнка : навчальний посібник / І.О. Кучинська. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. – 88 с.
6. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки / І.І. Огієнко. – Жовква, 1936. – 72 с.

The article highlights the key value orientations spiritual and moral formation of personality in pedagogical views of prominent national figure of Ivan Ohienko. It is emphasized that the Orthodox Church scientist regarded as an indispensable component of the process of formation of a «conscious Ukrainian nation». The attention is focused on the fact that Christian ethics should be the foundation of spiritual and national education systems. Stresses the importance of the spiritual consciousness of the younger person. Updated educational function of the Bible emphasizes its importance in shaping the spiritual and philosophical value orientation of children and youth.

Key words: Ivan Ohienko, christian values, spirituality, consciousness, personality, education.

Отримано: 20.02.2017 р.

УДК 37+811.161.2:001(477)(092)

О. В. Мартіна

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ІВАНА ОГІЄНКА І РОЗВИТОК МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті описано педагогічні й лінгвістичні умови формування мовної особистості та способи покращення комунікативної діяльності молодших школярів на початковому етапі навчання; розглянуто аспекти засвоєння правильності мовлення; окреслено шляхи покращення культури мовлення учнів та удосконалення практичної підготовленості вчителя до роботи з дітьми. Нові тенденції шкільної мовної освіти передбачають посилення практичної спрямованості процесу опанування рідної мови, підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку учнів. Плекання мовної особистості, яка утверджуватиме статус української мови як державної і рідної, є одним з пріоритетних завдань, які поставлені перед вищою школою сучасним суспільством.

Ключові слова: мовна особистість, культура мови, культура мовлення, комунікативна діяльність, рідна мова, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, професійна діяльність, граматична правильність, зв'язне мовлення.

Сучасні пріоритети розвитку освіти вимагають створення якісно нової школи, зорієнтованої на виховання особистості нового типу, спроможної самостійно приймати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір, творчо мислити, гнучко реагувати на зміни обставин.

Проголосивши людину найвищою цінністю, наша держава стала на шлях втілення гуманістичних ідей у педагогічну теорію та практику. Тому навчання в сучасній школі має забезпечувати оптимальні передумови для самореалізації особистості школяра, розкриття усіх закладених у ній природних задатків, її здатності до свободи, відповідальності й творчості.

У Національній доктрині розвитку освіти визначено основну мету державної політики щодо розвитку освіти, яка полягає у створенні умов для розвитку особистості і самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя. Це вимагає переходу від директивної до особистісно зорієнтованої моделі навчання й виховання, що націлює на пошук нових шляхів і засобів, які забезпечуватимуть розвиток внутрішніх можливостей учнів, їхніх потреб, інтересів, творчих здібностей [4, с.18-28].

«Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу, бо рідна мова – то основа нашої історії, як душа цього народу», – писав Іван Огієнко. Педагог стверджував, що головний напрям виховання визначається народним характером, а виховний ідеал українського суспільства визначає національну свідомість, всебічно розвинену й освічену особистість. Тому він і розглядав питання розвитку національної освіти, формування потягу до доброчинності, окреслив умови для всебічного розвитку здібностей дітей, виховання гуманної особистості, виховного впливу на підростаюче покоління, родини, школи, позашкільних установ, церкви, які впливають на вироблення «любові до первобатьківщини, бережного ставлення до рідної мови» [3, с.274-280].

Мета статті – описати педагогічні й лінгвістичні умови формування мовної особистості та способи покращення комунікативної діяльності молодших школярів на початковому етапі навчання.

На думку Івана Огієнка, мова – це найкращий вихователю, бо завдяки їй формуються основи духовного світу дитини, тільки вона (мова) може забезпечити повноцінне життя особистості [9, с.56].

Пріоритетну роль у формуванні особистості Іван Огієнко відводить родині, яка є, на його думку, джерелом національного духу, високої свідомості й моралі. «Чого батько і мати навчать у родині, з тим і в світ піде дитина», – наголошував педагог [8, с.28]. Не менш важливою в І. Огієнка виступає й особа вчителя, людини, яка повинна виховати ту особистість, дати їй пріоритети в житті. Учений усвідомлював роль учителя, організатора й керівника в школі й тому вважав, що виховання, навчання і підготовка до майбутнього життя національно свідомих громадян залежить від рівня освіченості та педагогічної майстерності вчителя. У першу чергу, вважав І. Огієнко, необхідно виховувати українця в рідномовному оточенні [8, с.22].

Сучасні тенденції в оновленні курсу української мови націлюють на посилення практичного, комунікативного спрямування занять з рідної мови. Це, у свою чергу, має забезпечити формування мовної особистості – людини, яка вільно і легко висловлюється з будь-яких питань, виявляючи високий рівень мовної культури. Плекання мовної особистості, яка утверджуватиме статус української мови як державної і рідної, є одним з пріоритетних завдань, які поставлені перед вищою школою сучасним суспільством [6, с.21].

Звертаючись до концептів «мова» і «мовлення», зазначимо, що людина як мовна особистість є сполучним ланцюжком між мовою та культурою. Мова й мовлення є продуктом культури і невід’ємною її складовою. Мова обслуговує потреби суспільства через цілий ряд життєво важливих функцій, які практично реалізуються в мовленнєвій діяльності [1, с.42].

Пізнання мови на різних її рівнях (фонетичному, лексичному, граматичному, словотвірному), на думку М.С. Вашуленка, є джерелом різнобічних знань, засобом розвитку мислення, мовлення, духовного збагачення людини. Формування культури мови – одна з нагальних проблем сьогодення, не лише філологічна, лінгводидактична, а й соціальна, оскільки вона в той чи інший спосіб пов'язана з найрізноманітнішими видами комунікації в сучасному світі. Мовлення може бути успішним, якщо воно спрямоване на досягнення визначених цілей. Основна умова породження мовлення – мотив, «потреба виразити в мовному висловленні який-небудь зміст» [2, с.11-14].

Мовленнєвий розвиток дитини є досить широким поняттям, яке охоплює рівень сформованості звуковимови, його відповідності загальноприйнятим орфоепічним нормам української мови, обсяг словникового запасу і граматичну організацію мовлення. Мовлення учнів розвивається, якщо вони набувають здатності розуміти лексичне і граматичне значення слова, словосполучення, речення, тобто якщо запам'ятовується матеріальна оболонка відповідного мовного знака і правильно співвідноситься з явищем позамовної реальності [1, с.50]. За умови правильних методичних підходів, належної організації і навчально-методичного процесу навчання рідної мови в початкових класах в учнів успішно формуються вміння слухати і розуміти почуте, висловлюватися, вступати в діалог і полілог.

Виходячи з того, що мовлення – це діяльність, яка передбачає використання мови з метою спілкування, пізнання, впливу на інших людей, основна увага повинна приділятися мовленнєвій діяльності як в усній, так і в письмовій формі; цілеспрямовано вдосконалювати граматику мовлення учнів, учити їх сприймати і розуміти чуже мовлення, а також будувати висловлювання (тексти) відповідно до норм сучасної української мови [5, с.252-257]. Головною умовою успішності процесу формування граматичного правильного мовлення є спеціально організований зміст навчання, який ґрунтується на використанні певних форм взаємозв'язку мови і мовлення і створення культурного мовленнєвого середовища.

Навчально-мовленнєва діяльність учнів щодо опанування ними культури українського мовлення підпорядковується чотирьом напрямам:

- 1) засвоєння норм сучасної української літературної мови (орфоепічна та граматична правильність мовлення);
- 2) формування навичок активної роботи зі словом (точність, чистота, багатство мовлення);
- 3) формування вмінь діалогічного висловлювання (доречність, мовленнєвий етикет);
- 4) формування навичок монологічного мовлення (логічність, виразність).

Реалізація кожного з цих напрямів має відбуватися шляхом виконання спеціальних вправ, які допоможуть розвинути й удосконалити в учнів уміння оволодіти культурою мовленнєвої діяльності, наприклад:

- слухання і розуміння текстів. Це передбачає й роботу над поясненням значень слів, уточнення їх, тобто засвоєння лексичної правильності;
- вимова слів згідно з орфоепічними нормами української мови;
- уживання слів у словосполученнях та реченнях – формування граматичної правильності мовлення.

Завдання до тренувальних вправ доцільно зорієнтувати на формування культури мовленнєвого спілкування як двох видів мовленнєвої діяльності (усної й писемної), що привчає школярів дотримуватися правил усного і писемного спілкування, використовувати інтонацію, міміку, жести з метою змістовнішого, емоційнішого оформлення своїх думок, збагачувати їхній словниковий запас,

увиразнювати мовлення в стилістичному відношенні. Спостереження, аналіз, продукування текстів різних стилів розвивають уявлення про такі найважливіші функції мови, як пізнавально-репрезентативну, інформаційно-вольову, дидактичну, естетичну, пізнавально-контактну. Зміст та завдання мовного матеріалу має відповідати принципам комунікативної цінності, доступності та системності, нести комунікативне і діяльнісно-змістове наповнення поряд із лінгвістичним і культурологічним аспектами; в певній єдності та послідовності відповідати необхідності формування основних комунікативних ознак культури мовлення.

Системність і різноманітність підготовчих і мовленнєвих вправ за змістом і формою виконання мають забезпечувати позитивну мотивацію навчальної діяльності, збуджувати пізнавальний інтерес учнів щодо оволодіння досконалим мовленням, виховувати повагу до української мови як державної; свідоме ставлення до норм, притаманних системі сучасної української літературної мови.

У процесі виконання мовних вправ у школярів формуються вміння свідомо використовувати граматичні одиниці відповідно до їх функціонального призначення, що суттєво впливає на розвиток мовленнєвих умінь, оскільки, спираючись на розуміння функцій, в учнів формувалися вміння правильно вживати ту чи іншу форму як у плані граматичного оформлення, так і в плані функціонально-комунікативного призначення.

Важливу роль у формуванні граматично правильного мовлення покликані зіграти вчитель початкової школи, його ерудиція, глибокі знання законів вербальної і невербальної комунікації, походження виразів мовленнєвого етикету, стійких сполучень слів, що містять оцінку невербального спілкування, його методична підготовка, зокрема вміння створювати уявні ситуації спілкування та добирати практичний матеріал з метою відпрацювання навичок культури спілкування молодших школярів. На думку Івана Огієнка, рідна школа – як найсильніше джерело вивчення й консервації рідної мови. Тому «громадянство мусить добре пам'ятати, що тільки рідна школа виховує національно сильні одиниці й морально міцні характери» [9, с.26], відтак, національно свідоме громадянство має забезпечити: закладання рідномовних шкіл, навчання в школах соборною літературною мовою, зразковий добір книжок для шкільної бібліотеки, підручну бібліотеку кожної школи для вивчення рідної літературної мови з необхідними граматиками, словниками, довідковими книжками і мовними журналами, закладання серед учнів «Гуртків плекання рідної мови» і урядження «Свята рідної мови». Народ, позбавлений рідних шкіл, зауважував учений, позбавлений тим найсильнішого двигуна свого духовного розвитку й засуджується на культурне і національне каліцтво [9, с.36]. На переконання І. Огієнка, «людина кожна – то перлина» [9, с.42], морально-етичний світ якої складають такі определені поняття, як совість, правда, милосердя, чесність, добропорядні вчинки, любов, добро, повага до іншої людини. Опанування школярами змістом цих та протилежних моральній спрямованості понять у процесі спеціального навчання і виховання сприяє формуванню в них моральних чеснот і виробленню відповідних норм поведінки, які виявляються у спілкуванні з іншими людьми, у власній моральній діяльності, в різних видах діяльності загалом. Свідомий та вмотивований вибір дій, учинків, які відповідають або ж суперечать існуючим у суспільстві нормам моралі, на думку І. Огієнка, визначається рівнем розвитку когнітивної сфери школяра, ступенем усвідомлення ним таких понять, як добро і зло: «Розуміння добра і зла – найбільший розум» [7, с.84].

Кожен інтелігент, на думку Івана Огієнка, має «виховувати» в своїй родині не тільки соборну літературну мову, але й добру літературну вимову, оскільки добра літературна вимова – ознака інтелігентності людини, вона «зцемен-

товує народ у свідому націю і надає йому почуття одності, де б він не жив і до якої держави не належав би» [3, с.274-280].

Таким чином, розвиток мовлення, формування комунікативної компетенції необхідні для вміння контролювати правильність і доцільність своїх висловлювань, а також для вільного володіння мовою. А це, в свою чергу, допомагає особистісному розвитку учня. Тому вчитель особливу увагу має звернути на всебічний розвиток та виховання особистості молодших школярів шляхом формування в них повноцінних мовленнєвих умінь, використовуючи багатство української мови, знання про побут, звичаї, традиції етикету спілкування українського народу.

Список використаних джерел:

1. Варзацька Л.О. Рідномова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : монографія / Л.О.Варзацька. – 2-е вид., доп., удосконалене. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. – 312 с.
2. Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М. Вашуленко // Початкова школа. – 2001. – №1 – С. 11-14.
3. Гуманістичні погляди Івана Огієнка щодо виховання особистості дитини / Н.М. Мирончук // Іван Огієнко у діалозі культур і духовності (Огієнківські читання у Чудодієво) : зб. наук.праць / за ред. проф. П.Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 274-280.
4. Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова // Дивослово. – 1997. – №7. – С. 18-28.
5. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова / М.В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – С. 252-257.
6. Луценко В.І. Методика вивчення повнозначних частин мови на функціонально-стилістичних засадах в основній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / В.І. Луценко. – Херсон : Херсон. держ. ун-т. 2009. – 21 с.
7. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – Вінніпег, 1949. – С. 370.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995.
9. Огієнкові афоризми і сентенції / зібрав і впорядк. З. Тіменник. – Львів : Ін-т народознав. НАН України, 1996. – 96 с.

The article deals with pedagogical and linguistic conditions of forming language personality and ways of improving junior pupils' communicative activity at the primary stage of study. The author reveals the aspects of forming correctness of speech, describes the ways of improving pupils' speech culture and teacher's practical preparedness for work with children. New trends of school linguistic education promote the intensification of practical orientation of the process of acquiring native language and organization of work at linguistic theory according to the interests of pupils' speech development. The cultivation of language personality confirming the status of the Ukrainian language as an official and native one is a foreground task of higher education set by current society.

Key words: language personality, language culture, speech culture, communicative activity, native language, pedagogical activity, pedagogical mastery, professional activity, grammar correctness, connected speech.

Отримано: 23.03.2017 р.

А. А. Марушкевич

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КАТЕГОРІЯ СОВІСТІ В АНАЛІЗІ ІВАНА ОГІЄНКА-МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

Акцентується увага на трактуванні категорії «совість» Іваном Огієнком-митрополитом Іларіоном, наводяться приклади її обґрунтувань сучасними науковцями. Розкривається суть феномену совісті як вимірювача якості моральної зрілості громадянина в поглядах Івана Огієнка-митрополита Іларіона та вказуються авторські афоризми й афористичні словосполучення, види совісті у його баченні. Висвітлюється питання шкідливості скоєних проти совісті вчинків, заподіяння зла.

Ключові слова: Іван Огієнко-митрополит Іларіон, категорія совісті, інтуїція, моральна зрілість, духовність, добро, зло.

Постановка проблеми. Протягом останніх років в українському суспільстві відбувається зміна пріоритетів: спостерігається неоднозначне ставлення до національних та загальнолюдських цінностей, надбань культурної спадщини, використання у якості досвіду напрацювань попередників. Ці зрушення у свідомості людей залежать від багатьох факторів і викликають різнобій оціночних суджень, нестабільність емоційних станів, неочікуваність поведінкових дій, які впливають на фізичне та психічне здоров'я конкретних осіб і на вироблення у них відповідних реакцій, якість здійснюваних учинків. Подоланню негативного впливу на психіку особистості, вдосконаленню її підходів до задоволення духовних потреб та прагненню до здійснення моральних учинків може допомагати спілкування, отримання з різних джерел переконливих знань про вражаючі історичні події, факти глибокої давнини, належний стан культури народу у різні періоди його існування, життя свого роду та окремих його представників тощо. Важливе значення має також вироблення об'єктивного ставлення до результатів своєї та чужої праці, досягнень, перемог. Особливо значущою у цьому руслі є здатність особистості до сумлінного виконання обов'язків у сфері професійної та інших видів діяльності.

У формуванні моральних якостей сучасних громадян велике значення має досвід успішних людей, чий досягнення, настанови, поради, вказівки мали значення у попередні часи і чий вчинки стали взірцем для інших. У цьому руслі важливе значення має усвідомлення феномена совісті, яка вдосконалюється під впливом багатьох факторів, у тому числі й доробку визначних попередників. Серед багатьох змістом напрацювань, які слугують невичерпним джерелом інформації з проблеми формування сумління (совісті) у громадян, а надто у молодого покоління, є спадщина Івана Огієнка, в минулому випускника Київського університету Св. Володимира, відомого педагога, філолога, історика, філософа, релігієзнавця, людини, яка пройшла шлях від звичайного педагога до професора, міністра освіти і мистецтв, митрополита православної церкви та залишила нам неоціненний скарб – праці, які містять обґрунтовані позиції з багатьох питань життєдіяльності українського народу.

Метою публікації є аналіз поглядів Івана Огієнка щодо значення феномену совісті в житті людини.

Завдання – розкрити суть категорії совісті як вимірювача якості моральної зрілості громадянина в трактуванні Івана Огієнка.

Стан дослідження. Категорія совісті протягом багатьох десятиліть була і залишається нині предметом аналізу представників різних галузей наукового знання, і тому її тлумачення міститься у багатьох виданнях, зокрема енциклопедіях та енциклопедичних словниках. Вона, на переконання багатьох учених, є регулятором активності особистості в соціальному середовищі і забезпечує «... соціальну екологічність існування кожного члена спільноти, не дозволяючи особистості-носію в ході індивідуальної саморегуляції руйнувати кордони особистісного простору інших, не втручаючись у них та не порушуючи тим самим природні права суспільного існування людей» [2, с.30]. Совість часто виступає механізмом діяльності та співіснування людини в родині, соціальному середовищі, державі. Відповідно, «... реалізація механізму совісті передбачає наявність сформованого особистісного еталона людини як її уявлення про себе як інтегровану соціальну істоту, здатну до життя в суспільстві» [2, с.31]. Вона проявляється у якості дій особистості, її емоційних реакцій на події оточуючого світу, хвилювань щодо здійснених учинків. Совість є наслідком морального розвитку особистості, її ідеалів. Вона виконує функцію самоконтролю соціальної поведінки людини, її участі у вирішенні власних проблем та проблем інших, реалізації своїх планів. Серед її властивостей – внутрішня здатність людини до саморегуляції, стриманості, сповідання певних моральних цінностей. Совість діє як внутрішній закон, регулятор щирості, шляхетності, особистісних взаємостосунків, передчуття майбутнього.

У науковому обігу побутує введене А.А. Ухтомским поняття «інтуїція совісті». Він розглядав совість як відносно самостійне явище, яке включає інтуїцію і керує людьми, ввібравши у себе враження від життя роду і попереджуючи особливими хвилюваннями і емоціями про те, що нині діється перед нами. Інтуїція совісті впливає на проектування дійсності. У підсвідомості людини вона уможливорює передбачення ситуації за якої порушення внесених проектами дійсності законів буття перетворює їх в закони розплати [1, с.210].

Совість розглядають ще й як категорію етики, яка характеризує здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формувати для себе моральні зобов'язання, вимагати від себе їх виконання, робити самооцінку здійснюваних учинків. Вона сприймається як один із проявів моральної самосвідомості особистості, який реалізується у формі емоційних переживань та раціонального усвідомлення морального значення виконуваних дій [8, с.620].

Совість називають категорією моральної свідомості, яка включає у свій зміст рівень визнання людиною моральної відповідальності за свої дії і вчинки. Вона виявляється у здатності здійснювати постійний самоконтроль і самостійно визначати для себе систему моральних еталонів поведінки, а також проявлятися в усвідомленні моральності здійснюваних учинків та формі емоційних переживань. Унаслідок здійснення оцінки своїх дій за певною шкалою у людини може виникати задоволення собою або гостре почуття провини за порушення суспільно встановлених моральних норм співіснування в певному середовищі [6]. За тлумаченням у «Психологічній енциклопедії» (2006) для особистості людини совість є своєрідним внутрішнім моральним регулятором всіх її вчинків [6].

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи вище висловлені у наукових джерелах позиції учених щодо совісті ми доходимо висновку про їх співзвучність з поглядами Івана Огієнка-митрополита Іларіона. Його твори, такі як «Мої проповіді» (1973), «Книга нашого буття на чужині: Бережімо все своє рідне! Ідеологічні нариси» (1956), «Наука про рідномовні обов'язки» (1924), «Українська культура» (1918), «Хвалімо Бога українською мовою» (1962) та інші слугують нашим сучасникам основою у справі пізнання вказаного фено-

мена, оскільки за народним баченням совість відділяє добро від зла і має стати основним вимірювачем якості моральної зрілості громадянина.

Крім того, кращому усвідомленню громадянами категорії совісті слугують праці Івана Огієнка, які можемо класифікувати як шкільні молитви: «Молитва перед навчанням» (1918), «Молитва за Отчизну про перемогу над ворогом, посівшим рідну землю» (1921), «Молитви різні: Десять Божих заповідей» (1950); поради для молоді: «Як жити на світі: Мій дарунок для молоді» (1943), «Шануймо свою рідну мову! Десять різномовних заповідей для українського емігранта» (1955), «Криниця любові: Читанка для молоді» (1966); посібники для батьків та організаторів недільних шкіл: «Граматика малої Лесі» (1933), «Бог і світ: Читанка для молоді українських та недільних шкіл і для родин» (1964); морально-етичні проповіді: «Навчаймо дітей своїх української мови» (1961), «Бережімо і шануймо свою націю» (1964) та інші. У них, а найбільше в проповідях, Іван Огієнко-митрополит Іларіон порушував проблеми, які непокоять людей і стосуються правди, милосердя, співчуття, ставлення до всього близького і рідного тощо. Проблеми совісті він приділяв особливу увагу, оскільки, на його переконання, це та якість людини, яка має супроводжувати її у житті та спонукати до позитивних дій.

Проповідуючи митрополит Іларіон як професор і відомий науковець дотримувався норм наукової етики та постійно нагадував віруючим, що проблема совісті розглядалася і до нього, а поняття «совісна людина» є досить поширеним. Він вважав, що совісних людей не так і багато, але саме у них потрібно вчитись робити корисні справи, дотримуватись правил моралі та етики. Совість, на його переконання, сприяє утвердженню у кожній людині духовності, вияву доброчинності, прояву найблагородніших якостей. Він наголошував на тому, що категорія «совість» є менше використовуваною ніж «сумління», яке трактував як «усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свої вчинки» [4, с.330]. Обґрунтування феномену совісті він розпочинав із трактування суті добра і зла, які по-різному сприймаються людьми: добро – як благо, зло – як щось негативне, небажане. У розумінні Івана Огієнка людина, яка творить добро, примножує свою духовність, гартує розум, приваблює оточуючих і цим самим засвідчує свою досконалість, яка пояснюється як «... стан такої людини, яка відчула у своєму житті чотири Світи Серця, а саме: серце дитини, серце брата чи сестри, серце чоловіка чи жінки, серце батьків» [7, с.97].

Іван Огієнко доводив, що сумління відділяє добро від зла, даючи нам змогу усвідомити, яка різниця між одним і іншим явищем, і як вони можуть впливати на особистість у тій чи іншій ситуації. Як нам видається, цю його позицію не можна розглядати однозначно. Проте, в будь-якому випадку, ми бачимо особистість з її можливостями вдосконалювати свій внутрішній потенціал, змінювати погляди на стосунки з оточуючими та довіряти тим, хто має здатність вислухати, поради, виручити. Від цього великою мірою залежить поведінка і бажання творити добро.

На думку митрополита, совість, яка формується під впливом родинного та соціального оточення, громади, державних структур, навчання у школі, залежить від рівня повсякденних взаємостосунків з іншими людьми. Він зазначив, що сумління «Бог вдихнув у людину ще при її створенні» [5, с.8]. Воно у поглядах Івана Огієнка є значущим для кожної людини, «свідчить про моральність наших учинків» [5, с.8], є центром внутрішнього світу. На його переконання морально досконалою особистістю є та, яка має дисциплінованість душі, визнає досягнення інших, шанує своїх провідників, бережно ставиться до всього близького і рідного, бажає постійно збагачувати свою духовність [5].

Категорія совісті (сумління) має своє втілення у багатьох державних документах, що допомагає регулювати різні ситуації, пов'язані з непорозуміння-

ми серед людей. Митрополит пояснював усі негаразди в світі тим, що «сумління стало менше» [5, с.9], і тому про нього потрібно нагадувати для підтримки стабільності у державі.

За Іваном Огієнком совість, як і інші якості особистості, не є однаковою у всіх людей і залежить від того, скільки вони працюють для її розвитку, вдосконалення. Він доводив, що в одних вона сильніша, в інших – слабша і наголошував на тому, що совість виробляється у процесі життєдіяльності як фахова, «уряднича, судейська, вчительська, наукова» [5, с.11]. Совість підтримує і стимулює позитивне ставлення кожного громадянина до якісного виконання повсякденних обов'язків, поцінування результатів своєї праці та досягнень колег, допомагає правильно зрозуміти суть процесів, які відбуваються у суспільстві і цим самим сприяє забезпеченню порядків у країні. Про неї та її значення у житті кожної особистості, на думку Івана Огієнка, потрібно говорити в навчальних закладах, релігійних установах і, загалом, всюди, де виникає необхідність і потреба у позитивній підтримці особистості і її добропорядних дій. Особливо бажано спілкуватись із тими, чії погляди лише формуються і є потреба у їх «шліфуванні». Тематику такого спілкування з громадянами, а особливо з молоддю, знаходимо у працях Івана Огієнка у вигляді афористичних висловлювань: «Двосдушна людина не постійна» [3, с.5], «Пожадливість народжує гріх» [3, с.6], «Гнів людський не чинить правди» [3, с.7], «Будьте ж виконавцями слова» [3, с.7], «Не нарікайте один на одного» [3, с.12] і т.п.

Митрополит розмежовував совість чисту, лукаву, не добру, вказуючи на те, що людина з чистою совістю у разі скоєння поганого вчинку чи випадкового порушення моральних норм збереже свою честь вибачившись і покаявшись, зробивши крок уперед до вирішення конкретної ситуації; особа ж з лукавою совістю не визнає моралі, не кається і тому прирікає себе на неприйняття іншими людьми, на утвердження у їх душах думки про те, що лукава совість від лукавого сумління; той, хто має недобру совість є неморальною людиною, яку важко відразу зрозуміти і якій не можна вірити, до якої не бажано прислухатись [5]. Його вислови про совість та її значення у житті кожної людини легко сприймаються і засвоюються представниками різних вікових категорій, оскільки близькі народу особливістю свого «словесного оформлення». У проповідях Івана Огієнка знаходимо афоризми та афористичні словосполучення «порушена совість», «чутлива совість», «совість заговорила», «страх совісті», «совість гризе», «совість докоряє», «докори сумління», «совість невідкупна», «прокинулась совість», «совість – сторож поступків людини», «совість – то правда Божя», «совість родить страх у того, хто за совістю не живе», «якщо щось робиш, то роби так, щоб совість не кричала», «вартіша проста людина з розвиненою совістю, аніж інтелігент без совісті» [5]. У них категорія совісті набула особливого значення: вона розкривається ученим як явище, котре існує та впливає на перебіг життєдіяльності кожної людини і всього народу. Іван Огієнко стверджував, що люди, які мають чисту совість, не завжди сприйняті оточенням і їм не раз доводиться за неї терпіти, бо совісна людина завжди чинить відкрито, справедливо, правдиво, а цього багато хто боїться. Він переконував у тому, що в минулі часи люди, котрі «боронять совість, звалися пророками» [5, с.12].

Іван Огієнко доводив, що людина з чистою совістю здатна сама творити добро і вчити цьому інших, особливо молодих представників суспільства, які формують свої якості під впливом різних факторів. Він засуджував тих, хто не діє по совісті і не визнає її та цим самим підтримує зло, якого і так достатньо в суспільстві.

У його творчому доробку міститься аналіз проблеми, яка стосується розуміння і усвідомлення особою рівня шкідливості скоєних проти своєї совісті

вчинків, здійснення антиморальних дій, провадження у життя неправедних рішень, які можемо розглядати як заподіяння зла. Негативні дії та вчинки спричиняють за висловом митрополита «інфляцію людини», яка витікає із «порушення основи християнства» і того факту, що «окрема людина зовсім обезцінилася» [5, с.170]. Він писав: «Сучасна людина легко приноситься в жертву державі, спілці, партії, капіталу й т.ін., які зовсім не дбають про неї поза дисципліною, поза покірною до себе» [5, с.170], а цього потрібно уникати.

Іван Огієнко, як митрополит православної церкви, переконував народ у тому, що «... в основі совісті лежать заповіді Божі» [5, с.13], а «Богові треба служити з чистою совістю» [5, с.10] і заповідей Божих порушувати не можна, тому совісна людина має творити тільки добро. Він підсилював належними прикладами з життя суспільства і конкретної особистості беззаперечні ідеї стосовно розвитку «чистої» совісті в людині, які є суттєвими в будь-який період життя країни і її народу і які невіддільні від рівня морального самовдосконалення кожного громадянина, яке у свою чергу залежить від багатьох факторів: здоров'я організму, соціального оточення, виховання, характеру організації власної активної діяльності, суспільного ладу, наявності позитивного прикладу. Суттєве значення для вироблення «чистої» совісті має воля людини та її устремління і бажання стати кращою.

Висновки. Розкриваючи суть категорії совісті в аналізі Івана Огієнка-митрополита Іларіона можемо стверджувати, що він особливу увагу приділяв зв'язку совісті з рівнем морального розвитку особистості, глибиною її духовності та відданості ідеалам. У його проповідях совість виступає у якості контролера виконуваних людиною дій, повертає її до моральності, гуманності, витримки, уважності. Совість, на переконання митрополита, спонукає до порядності, ввічливості, приязні, вдосконалення ідеалів доброго, прекрасного та справедливого. Загалом, категорія совісті у його поглядах є багатогранною, відтворюючою можливості впливу на внутрішній світ особистості. Вона включає у свій зміст вияв людиною духовності, доброчинності, найблагородніших якостей. У його розумінні та людина совісна, яка творить добро, примножує свою духовну скарбницю, гартує розум, приваблює оточуючих, засвідчує досконалість. Совість стимулює позитивне ставлення громадян до своїх обов'язків і підтримує їх виконання. Про неї та її значення, на думку Івана Огієнка, необхідно говорити в навчальних закладах, релігійних установах, недільних школах і т.п., оскільки вона впливає на інтелектуальний розвиток та моральне самовдосконалення особистості, примноження її культурного потенціалу, підвищення ефективної діяльності на користь рідного народу.

Список використаних джерел:

1. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. — СПб. : Проим — ЕВРОЗНАК, 2004. — 672 с.
2. Власова О.І. Совість як психологічний механізм регуляції соціальної активності особистості / О.І. Власова // Матеріали Всеукраїнської діалогової конференції, присвяченої 125 річчю з Дня народження Івана Огієнка — митрополита Іларіона (26 січня 2007 р.) / наук. редакція та концепція А.А. Марушкевич. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. — С. 29-35.
3. Митрополит Іларіон. До благочестивого читача: Передмова / Митрополит Іларіон // Як жити на світі: Соборне послання святого апостола Якова. — Вінніпег : Вид. ІДВ, 1957. — 32 с.
4. Митрополит Іларіон. Етимолого-семантичний словник української мови / Митрополит Іларіон. — Вінніпег (Канада) : Накл. Тов. «Волинь», 1994. — Т. IV (П-Я). — 557 с.

5. Митрополит Іларіон. Мої проповіді / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Накл. тов. «Волинь», 1973. – 187 с.
6. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М. Степанов. – К. : Академкнига, 2006. – 424 с.
7. Релігійно-науковий словник / за ред. проф. А. Колодного та Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
8. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

The article deals with the interpretation of the category of «conscience» by Ivan Ohienko-Metropolitan Ilarion. The explanations of concept «conscience» by modern scholars have been presented. The essence of the phenol men on of conscience as a measurement of moral maturity of a citizen in Ivan Ohienko-Metropolitan Ilarion views has been revealed. There are author's aphorism sand aphoristic phrases about conscience and his opinion about kinds of conscience. The issue of the harm of doing evil and commit ted actions against conscience has been highlighted.

Key words: Ivan Ohienko-Metropolitan Ilarion, the category of conscience, intuition, moral maturity, spirituality, good, evil.

Отримано: 24.12.2016 р.

УДК 811.161.2:001(477)(092)

В. П. Мацько

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ПЕДАГОГІЧНІ НАСТАНОВИ ІВАНА ОГІЄНКА З МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано методичні поради, педагогічні настанови Івана Огієнка студентам палеографічного семінару при Варшавському університеті щодо опису кирилівських стародруків, а також методологію досліджень давньої української літератури. Доведено, що у своїй практичній науковій діяльності І. Огієнко-учений вдавався до лінгво-історичного, палеографічного, зіставного, аналітичного, біографічного, етнопсихологічного, бібліографічного методів дослідження творів давнини. Означені методи втілено у його працях, які не втратили своєї актуальності, вони і нині можуть слугувати зразком для філологічних студій.

Ключові слова: методологічна система, кирилівські стародруки, текст, методи, науковий апарат, бібліографія, давня українська література.

Науковцями доведено, що методологія літературознавства є системою наукових методів, до яких вдається наука про літературу, включаючи їх теоретичне осмислення. Проблема методології літературознавства досі залишається відкритою, а методи дослідження пам'яток давнини й поготів. У добу соціалізму вона зводилася до єдиної марксистсько-ленінської методології, ключовим моментом якої була ленінська з вивчення художньої літератури. Цій проблемі присвячували свої наукові розробки І. Козлик [2, с.2-9], В. Лесик [3], З. Мітосек [4], В. Удалов [11], К. Фролова [12] та ін.. Хоча польська дослідниця З. Мітосек, заторкуючи плюралізм методологій, резюмує, що «нині не випадає говорити про методологію літературних досліджень в одиниці, бо ж існують різні методології, які доповнюють чи заперечують одна одну, чи вступають в діалогічну взаємодію» [3, с.14], все ж методики досліджень давньої україн-

ської літератури «множина» не заторкує. Тому актуальною на сьогодні залишається означена тема, винесена нами у заголовок статті.

Мета дослідження — проаналізувати педагогічні настанови, методи І. Огієнка в діяльності студіювання текстів давньої української літератури.

І. Огієнко-емігрант доводив, що дефінітивний текст будь-якого твору зводиться до наявної в ньому національної ідеї, національного самовираження. З погляду вченого, наука має цементуватися довкола своєї нації, бо цією проблемою чужа наука займатись не буде. Він розробляє складний ретроспективний принцип творення перекладу Біблії українською мовою. Будучи студентом, І. Огієнко ретельно вивчив старослов'янську і старогрецьку мови, тож його перші переклади богослужбових книг припадають на київський період. Як ректор Кам'янець-Подільського університету він створив перекладацьку комісію, до якої входили науковці В. Біднов, О. Лотоцький, Є. Тимченко, Ю. Сіцінський, письменники І. Липа, Л. Старицька-Черняхівська, В. Самійленко. Тоді був здійснений переклад частини Біблії (дії апостолів), перекладено іншу релігійну літературу [5, с.58].

Методологічну систему опрацювання пам'яток давнини він виніс із київського семінару В. Перетца й розвинув її, перебуваючи на еміграції. Так, 27 квітня 1925 р. літературо- та мовознавець для комісії, що опікувалась перекладом Святого Письма на українську мову виголосив цілу наукову доповідь «Методологія перекладу Святого Письма та богослужбових книжок на українську мову», а 19 січня 1932 р. виступив на засіданні українського історико-філологічного товариства в Празі, виклавши основоположні методичні концепти, педагогічні настанови щодо розмежування писемних пам'яток українських від білоруських [10, с.33]. Справа в тому, що 26 листопада 1925 р. сенат Варшавського університету затверджує кандидатуру Огієнка на посаді звичайного професора церковнослов'янської мови та палеографії православного відділу богослов'я (п'ять годин лекцій і дві години семінарських занять на тиждень). На суд колег учений виніс вступну лекцію «Церковнослов'янська мова в Литві та Польщі за XV-XVIII ст.», 17 березня 1926 р., разом із керівником відділу, митрополитом Варшавським та Волинським і всієї православної церкви в Польщі Діонісієм (Валединським) засновує неперіодичне видання наукових праць (1926-1934 pp.), а з професором університету Р. Смаль-Стоцьким — цикл мовознавчих посібників і розвідок «Студії до української граматики» (1926-1932 pp.). Огієнко — один зі співзасновників і авторів історико-літературного альманаху «Визволення України» (1932), голова Товариства допомоги українським студентам високих шкіл у Варшаві (1929-1931 pp.). До імен двох українців, дійсних членів Польського мовознавчого товариства (Р. Смаль-Стоцький, Б. Житецький), з 1931 р. приєднується ім'я Івана Огієнка. Він — співробітник (на громадських засадах) Інституту дослідження національних проблем у Варшаві, Української загальної енциклопедії, член науково-дорадчої колегії при Варшавській публічній бібліотеці (відділ стародруків), слов'янського інституту в Празі, учасник Першого з'їзду слов'янських філологів, що проводився в цьому місті (1929) [1].

Викладаючи у Варшавському університеті І. Огієнко навчав студентів у палеографічному семінарі як працювати з рукописами давнього письменства, створених кирилицею. Для цього у Львові він друкує спеціальні педагогічні поради під назвою «Програма опису кирилических стародруків», в якій пояснює, що виходить ця праця у світ «тільки з бажання допомогти в описуванні цінного нашого стародрукованого спадку, а тим самим прислужитися розвитку науки» [7, с.13]. Означена праця вченого-філолога була своєрідним методичним підручником для студентів палеографічного семінару. Своїм послідовникам педагог радить:

1. Перш, ніж описувати стародрук, треба добре прочитати його і проаналізувати, не робити поспішних висновків.

2. Для опису треба вибирати повний текст, добре збережений примірник.
3. Для кращого розуміння тексту докладно ознайомитися з історією друкарні, де було надруковано книжку, а також вивчити життя та діяльність автора. При цьому Огієнко доречно пропонує студентам ознайомитися із його власним підручником «Історія українського друкарства», а також дослідженням С. Маслової «Українська друкована книга XVI-XVIII віків» (К., 1925).
4. До опису першоджерела слід підходити найретельніше: описувати слово в слово, буква в букву, знак в знак, як в оригіналі.
5. Якщо ж текст надруковано кириличними знаками, то й так слід списувати, не замінюючи літер.
6. Якщо ж йдеться про посилання на якесь слово чи окремий текст, то обов'язково треба посилатись на сторінку.
7. В уривках неодмінно слід дотримуватись пунктуації, розділових знаків так, як в оригіналі. Ні в якому разі не треба підмінювати автора і довільно розставляти пунктуацію.
8. Якщо є можливість, то найцікавіші аркуші треба сфотографувати, але при цьому зазначити обов'язково, з якої саме сторінки знято.
9. Параграфи, що не підходять до описаної книжки, можна опустити. Якщо ж трапляються такі місця, на які не можна дати відповідь – напишіть про це [7, с.12].

Як бачимо, філолог, спираючись на власний досвід, розробив педагогічні настанови, своєрідні норми для праці над стародруками, бо, за його визначенням, «якоїсь усталеної норми опису у нас ніколи не було – кожен їх описував, як хотів» [7, с.13]. Такий стан речей науковець вважав ненормальним, тому і визрів задум допомогти молодим дослідникам в ділянці палеографії, палеотипії, історії давньої української літератури. Сам І. Огієнко при літературознавчому аспекті уважно ставився до методу датування, що є допоміжним при з'ясуванні зв'язку певного твору і подібними творами інших авторів певного часу, якому датування допомагає краще визначити літературні й наукові впливи, течії, школи, а головне – назвати суспільні причини, що зорієнтували автора взятися за написання окремої теми. Кожне Огієнкове дослідження оснащено зразковим науковим апаратом – примітками, поясненнями до основного тексту, посиланнями на першоджерела. Прикметно, що для наукового апарату притаманна ознака: точність і стислість. Такий метод він виніс із семінару В. Перетця, про що свідчить його рецензія на працю Є. Пеленського. У ній рецензент-Огієнко зауважує, що упорядник не подав «капітальної праці В. Перетця «Із лекцій по методології історії літератури» 1914 року, де багато бібліографічних показників, навіть великої вартості, як бібліографія української драми та проповіді (за моїми матеріалами)» [8, с.123]. Виходить, що й І. Огієнко, будучи студентом, певним чином долучився до появи друком «капітальної» праці академіка В. Перетця.

Під час роботи над рукописами, стародруками педагог звертав увагу на мову і географічність (місце написання) твору. Він полемізує з білоруським літературознавцем В. Ластовським, піддає критиці його «Історію білоруської книги» [13], закидає докір Є. Карському, В. Ластовському, які безпідставно «Учительне Євангеліє» зараховують до білоруських пам'яток. Відтак Огієнко-методист систему досліджень ділить на дві частини: 1) ознаки національно-територіальні; 2) ознаки діалектичні або мовні [9, с.18]. У такий спосіб науковець приходить до педагогічних настанов та методичних рекомендацій своїм учням:

1. Коли в пам'ятці не зазначено ані автора твору, ані місця написання його, тоді докладно, ретельно слід аналізувати мову пам'ятки, і коли у цій мові нічого немає протилежного українській, то такий стародрук зараховуємо

- до українського. Мова найсильніше вирішує питання про національність пам'ятки (наголоси, українізми тощо).
2. Географічний принцип. Місце написання чи видрукування не вирішує питання про національну приналежність пам'ятки. Вона залишається пам'яткою тієї мови, тієї нації, що до неї належить автор.
 3. Анонімні твори з діалектно невизначеною мовою (місце появи невідоме) можна приписувати і українській, і білоруській культурам.
 4. Якщо ж твір надруковано поза Україною, написано спільним подружжям (білорус-українець), тоді про національність пам'ятки вирішує мова; а при невирішенні цього питання – твір залишається пам'яткою обох народів.
 5. Коли пам'ятка має виразні ознаки дзекання, цекання, акання, а інші ознаки цьому не противляться, тоді таку пам'ятку вважаємо за білоруську. На підтвердження мовленого, І. Огієнко надрукував методичні поради «Наголос яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок» [6], яку 16 червня 1925 р. подарував професору М. Вознякові «на знак правдивої пошани».

Отже, І. Огієнко набрався досвіду праці над стародруками не лише в семінарі В. Перетца (там здобув теоретичні знання), а й в процесі особистого спілкування з М. Грушевським, О. Шахматовим, І. Франком, А. Кримським, М. Возняком, С. Масловим, скрупульозною працею у книгозбірнях, та архівах. Науковець виробив власну методологічну структуру пошуку й оцінки істини. Скажімо, літературу Київської Русі він не називає літературою середньовіччя, а вважає її літературою давньої України. Літературознавець чітко визначає методику наукової праці над книгою, репрезентуючи власний стиль, індивідуальну концепцію, що є свідченням високого таланту філолога, переконує у його навиках фахового користування першоджерелами. Він послуговувався фондами архівів Київської духовної академії, Київського, Краківського, Московського, Петербурзького, Львівського, Варшавського, Празького університетів, які відкривали йому широкий світ до науки. Тому з певністю можна констатувати, що набутки, знання, досвід у галузі методології досліджень творів давнини І. Огієнко вплив у наукових та методичних розробках, що не втратили своєї актуальності й тепер, вони є взірцем для подальших філологічних студій.

Список використаних джерел:

1. Галерея видатних особистостей: Іван Огієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/en/geninf/osobystosti/ogienko>.
2. Козлик І.В. Методологія літературознавства як актуальна проблема. Стаття перша / І.В. Козлик // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2003. – №9. – С. 2-9.
3. Лесик В. Введение в марксистско-ленинскую методологию литературоведения : [учеб. пособие для студентов филол. фак. ун-тов] / В.В. Лесик. – Львов : Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1984. – 238 с.
4. Мітосек З. Теорії літературних досліджень / Зофія Мітосек ; [пер. з пол. В. Гуменюк ; наук. ред. В.І. Іванюк]. – Сімферополь : Таврія, 2005. – 407 с.
5. Митрополит Іларіон. Рятуння України: на тяжкій службі своєму народові / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1968. – 94 с.
6. Огієнко І. Наголос яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок / Іван Огієнко. – Львів, 1925. – 26 с.
7. Огієнко І. Програм опису кирилівських стародруків / Іван Огієнко. – Львів, 1932. – 16 с.
8. Огієнко І. Рецензії й огляди / Іван Огієнко // Наша культура. – 1935. – №1. – С. 123-124.
9. Огієнко І. Розмежування пам'яток українських від білоруських / Іван Огієнко. – Жовква, 1934. – 32 с.

10. Професорові, докторові Іванові Огієнкові в тридцять річницю його наукової та громадської праці присвячують товариші й учні : науковий збірник. – Варшава, 1937. – 40 с.
11. Удалов В. Аналіз і синтез: одноступеневий варіант (на матеріалі філософії та літературознавства) / В. Удалов, В. Зубович, Т. Полежаєва // Філологічні студії. Науковий часопис. – Луцьк : ВАД, 2001. – №4. – С. 124-147; Удалов В. Особливості сучасної науки та цілісно-системний підхід і метод / В. Удалов // Філологічні студії : науковий часопис. – 1999. – №4. – С. 37-57; Удалов В. Методологія серед основних складових літературознавства / В.Л. Удалов, В.С. Зубович // Проблеми славістики : наук. часопис. – 2001. – №1. – Луцьк : ВАД, 2001. – С. 37-43.
12. Фролова К. Теория и методика применения эстетических категорий в литературоведческом анализе К.П. Фролова / К. Фролова. – Днепропетровск : ДГУ, 1985. – 229 с.
13. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: Спроба поясніцельнай кнігопісі ад канца Х до пачатку ХІХ стогодзя. – Ковно, 1926. – 776 с.

The article analyzes the methodological advice, pedagogical guidance of John King James paleographic seminar students at Warsaw University to describe Cyril old books and research methodology ancient Ukrainian literature. It is proved that in their practical research activities I. Ohienko-scientist resorted to linguistic, historical, paleographic, comparative, analytical, biographical, estopsyholohichnoho, bibliographic research methods works of antiquity. The mentioned methods embodied in his works, which are still relevant, and now they can serve as a model for philological studies.

Key words: methodological system, Cyrillic printed books, text, methods, scientific apparatus, bibliography, ancient Ukrainian literature.

Отримано: 27.12.2016 р.

УДК 373.3.016:81:001(477)(092)

Н. В. Мелєксєцева

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАВЧАННЯ РІДНОМОВНИХ ОBOB'ЯЗКІВ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті висвітлено основні положення науки про рідномовні обов'язки Івана Огієнка, схарактеризовано його концептуальний статус мовної освіти як елемент рідномовної політики в сучасній школі. Обґрунтовано актуальність навчання рідномовних обов'язків молодших школярів за умов нинішньої мовної ситуації в Україні та необхідність розвитку й постійного самовдосконалення мовної особистості. Проаналізовано змістові лінії програми з української мови для 1-4 класів загальноосвітньої школи з метою виявлення шляхів реалізації національно-мовного виховання учнів у практиці викладання рідної мови. Доведено, що навчання рідномовних обов'язків молодших школярів має вагомe значення для формування наукової концепції сучасної національної освіти в період розбудови української держави та духовного відродження її народу.

Ключові слова: рідномовні обов'язки, рідна мова, мовна освіта, мовна особистість, початкова школа, Іван Огієнко.

В умовах національного відродження України та становлення національної свідомості нашого народу особливої актуальності набуває питання мовної політики, пріоритетом якої є зміцнення статусу та розвиток української мови,

адже мова є основою розвитку держави, стрижнем формування нації, її ідентичності, духовного та культурного зростання.

З огляду на історичні обставини розвитку України, розподіл її території між іншими країнами-загарбниками мовна політика регламентувалася залежно від географії та стратегії правління держави, до складу якої вона входила. Проте підпорядковувалася вона єдиній меті – витіснити українську мову з усіх сфер спілкування, аби знищити українську націю. Результатом цього тривалого процесу стала вкрай складна мовна ситуація в Україні, не зважаючи на те, що наша держава здобула незалежність уже більше, ніж два десятиліття тому.

Найбільше утисків зазнала українська мова з боку Царської Росії, а згодом – Радянського Союзу. Логічним наслідком тривалої русифікації, заборони української мови, асиміляційного процесу перетворення українськомовної спільноти на російськомовну є нинішня двомовність, конфлікт державної мови – української – та російської, яка залишається мовою спілкування більшої частини території України.

Вирішення мовного питання в сучасній Україні передбачає впровадження змін в мовну політику держави. На нашу думку, особливу увагу варто звернути на формування мовної особистості дітей молодшого шкільного віку, адже від них залежить майбутнє нашої держави, збереження української нації та генетично притаманної їй української мови.

Для забезпечення процесу мовного виховання учнів неабияку цінність мають педагогічні ідеї визначного громадського діяча та мовознавця Івана Огієнка, який вперше у світовій практиці дослідив, науково обґрунтував рідномовні обов'язки громадян і започаткував нову науку – науку про рідномовні обов'язки або рідномовну політику. Видану в 1936 році «Науку про рідномовні обов'язки» учений трактує як рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства.

Дослідженню лінгводидактичних ідей Івана Огієнка в контексті мовної освіти початкової школи присвячено праці Л.О. Варзачької, М.С. Вашуленка, П.П. Кононенко, Л.М. Паламар, О.Н. Хорошковської та інших науковців і методистів. Однак, зважаючи на нинішню мовну ситуацію в Україні та потребу зміцнення статусу та престижу української мови шляхом виховання мовної особистості молодшого школяра, досвід навчання рідномовних обов'язків Івана Огієнка вважаємо цінним для практики початкової освіти, що й зумовило актуальність наукових розвідки.

Мета статті – висвітлити концепцію рідномовних обов'язків Огієнка та схарактеризувати особливості її реалізації у програмі з української мови початкової школи.

Науку про рідномовні обов'язки вчений визначає як «збір державних і приватних практик найкращого розвитку рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури». Іван Огієнко зазначає, що мова – це «найголовніший ґрунт, на якому духовно зростає й цвіте нація» [5, с.35-36].

У «Науці про рідномовні обов'язки» Огієнко охопив усі аспекти державної, сімейної, наукової, шкільної й позашкільної, культурної рідномовної політики та уклав найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина. Кожен свідомий громадянин, на думку вченого, повинен дотримуватися десяти мовних заповідей:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине і народ.
2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духової культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.

5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомию нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу.
9. Як про духову зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [Там само, с.40-41].

Особливу роль у навчанні рідної мови та вихованні національно свідомих громадян відведено рідномовній школі, яку Іван Огієнко розглядає як «найсильніше джерело вивчення й консервації рідної мови». Мовознавець наголошує на забезпеченні процесу навчання рідною літературною мовою та використанні підручників, написаних соборною літературною мовою. Кожен учитель, незалежно від фаху, повинен досконало володіти рідною мовою, вимовою, правописом, знати науку про рідномовні обов'язки й навчати їх своїх учнів. На думку Огієнка, «народ, позбавлений рідних шкіл, позбавляється тим найсильнішого двигуна свого духовного розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво» [5, с.60-61].

Не залишається поза увагою ученого й початкова ланка освіти. Він зазначає, що навчання в початковій школі повинно обов'язково здійснюватися літературною мовою. Головне завдання початкової школи він вбачає у практичному навчанні учнів літературної мови та правопису, прищепленні молодшим школярам почуття єдності народу як основи соборної літературної мови та забезпеченні їх відповідною рідномовною літературою. Необхідно дбати, щоб усі без винятку діти навчалися в початкових рідномовних школах, в іншому випадку народ «призначається на недержавність та на національне й культурне нищення». Якщо немає можливості навчатися в рідномовній школі, початкову рідномовну науку діти повинні отримати поза школою, оскільки «кожна дитина, що закінчила чужу школу, але не вміє читати й писати рідною мовою, втрачена для народу» [Там само, с.66-67].

Важливим, на думку Івана Огієнка, є навчання рідномовних обов'язків у сім'ї. Він радить батькам виховувати своїх дітей тільки рідною мовою, «бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей» і стане ґрунтом для виховання сильного характеру. Діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, якою розмовляють в родині. Вчений зауважує, що «особа, яка не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбаченком, і справи рідної нації будуть їй чужі». Жінку Огієнко вважає більш чутливою до рідної мови, її вплив на мовне виховання сильніший, а «найсвятіший і найперший обов'язок кожної матері – навчати своїх дітей рідної мови й прищепити їм правдиву любов до неї» [Там само, с.62-64].

Шкільне та родинне рідномовне виховання повинно продовжуватися в позашкільній освіті. Засобами виховання рідною мовою Іван Огієнко називає «Гурток плекання рідної мови» та проведення «Свята рідної мови».

Згідно з Огієнковою наукою про рідномовні обов'язки сучасна мовна освіта в початкових класах має забезпечити формування свідомої мовної особистості та сприяти розвитку мислення дітей на основі рідної мови.

У програмі з української мови для 1-4 класів навчання рідномовних обов'язків здійснюється через реалізацію мовної, мовленнєвої та соціокультурної змістових ліній.

Мовна змістова лінія передбачає формування в учнів загального уявлення про мову як засіб спілкування; про існування у світі різних мов; про державну мову та інші мови, які функціонують в Україні [4, с.6]. Завдання вчителя – пояснити роль української мови в житті нашого народу та її значення для становлення й розбудови незалежної України, звернути увагу учнів на багатство та милозвучність нашої мови, захоплювати дітей її красою, прищеплювати любов до рідного слова та розвивати прагнення вивчати українську мову. Реалізація цих завдань здійснюється у процесі роботи над значенням слова, збільшення лексичного запасу учнів, збагачення їхнього мовлення різними граматичними формами, оволодіння ними мовно-виражальними засобами та засвоєння елементарних орфографічних і пунктуаційних норм сучасної української літературної мови.

Мовленнєва змістова лінія забезпечує розвиток усного та писемного мовлення учнів у чотирьох видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, говорінні, читанні та письмі), їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання та впливу.

Соціокультурна змістова лінія готує дітей до життя в українському соціумі та передбачає формування в учнів уявлення про мову як форму вияву культури українського народу, як засіб усвідомлення свої національної приналежності. Вона найбільшою мірою відображає зміст рідномовних обов'язків Івана Огієнка – здійснення мовного розвитку через засвоєння народознавчого матеріалу, відомостей з історії українського народу, його звичаїв і традицій тощо.

На уроках української мови в початкових класах, зокрема під час вивчення правил вживання великої літери у власних назвах, учні повинні засвоїти тематичні групи слів, що називають державу, її столицю, географічні назви, державні символи (серед яких – українська мова як державна мова України), реалії життя народу, відомих діячів минулого та сьогодення. У процесі такої роботи здійснюється реалізація патріотичного виховання молодших школярів, прищеплюється любов до рідної мови, Батьківщини, розвивається відчуття гордості за свою країну й народ.

Для вирішення цього завдання доцільно використовувати навчальні тексти відповідної тематики, красномовний і лінгвокрасномовний матеріал, який ознайомить учнів з основними історичними подіями України, рідного краю, відомостями з життя відомих земляків, походженням географічних назв, а також сприятиме усвідомленню багатства та неповторності рідної землі.

Особливої уваги вчителя вимагає опрацювання малих і великих форм українського фольклору: уривків із народних казок, дитячих пісень, колицьких, щедрівок, колядок, веснянок, посівалок, загадок, лічилок, мирилок, приказок, прислів'їв, народних прикмет, закличок тощо. Організуючи роботу з фольклорними текстами, варто пояснити учням, що народна творчість відображає мудрість нашого народу, а знання фольклору необхідне для збереження й передачі цього багатства для наступних поколінь.

Важливою складовою навчання рідної мови молодших школярів є формування їхньої культури мовлення та мовленнєвої поведінки. У процесі цієї роботи доцільно збагачувати мовлення дітей найпростішими формулами українського мовленнєвого етикету (вітання, прощання, вибачення, висловлення похвали, поради, співчуття, подяки тощо), розвивати інтерес до етимології цих формул, пояснювати їх зв'язок із національними традиціями та звичаями українців, формувати уявлення про особливості поведінки та застосування усталених форм звертання в українській родині, вживання українських формул мовленнєвого етикету в школі, громадських місцях (у театрі, на екскурсії, виставці, концерті тощо), на природі.

Реалізація рідномовного виховання здійснюється на основі текстоцентричного принципу навчання української мови – використання текстів патріотичного спрямування з метою прищеплення учням любові до української землі, рідної мови, поваги до національних традицій та державної символіки українського народу, почуття гордості за відомих українців, турботливе ставлення до цінностей і надбань нашої країни.

Організацію роботи з такими текстами на уроках української мови в початкових класах доцільно спрямовувати на розвиток комунікативної компетенції молодших школярів – формувати аудіативні вміння та навички, читати, переказувати, аналізувати сюжетні малюнки, складати діалоги, продукувати письмові висловлювання, виконувати завдання творчого характеру.

Позаурочними формами роботи, які сприяють вихованню любові до Батьківщини, української мови є проведення народних і родинних свят, вечорів української пісні, вікторин і конкурсів знавців рідної мови.

Отже, аналіз програми з української мови для учнів початкових класів виявив, що основні змістові лінії сучасної мовної освіти спрямовані на формування мовної особистості молодшого школяра та відображають концептуальні положення лінгводидактики Івана Огієнка. Варто зауважити, що мовно-освітні проблеми України ХХ століття, на яких наголошував учений, зокрема, плекання любові до рідної мови, збереження її соборності, необхідності мовного об'єднання нації, формування національної свідомості учнівської молоді не втрачають своєї актуальності й сьогодні. Науку про рідномовні обов'язки вважаємо практичною школою національномовного виховання: тільки такий підхід до навчання, яке починається з рідної мови й здійснюється на її матеріалі, допоможе зберегти українську мову та національну ідентичність нашого народу.

Список використаних джерел:

1. Гошовська В.А. Мовна політика в Україні : навч.-метод. матеріали / В.А. Гошовська ; уклад. : А.В. Фоменко, Ю.В. Стрілецька. – К. : НАДУ, 2013. – 36 с.
2. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/patriotichne-vix-metodichni-19-05-2015.pdf>. – Назва з титул. екрана.
3. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови. 1-4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 71 с.
5. Огієнко Іван (Митрополит Лларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (Митрополит Лларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
6. Ярова Л.І. Реалізація соціокультурної змістової лінії на уроках української мови в початковій школі / Л.І. Ярова // Таврійський вісник освіти. – 2013. – №2 (42). – С. 187-192.

The article reveals basic principles of Ivan Ohienko's science about native language duties and characterizes his conceptual regulations of linguistic education as an element of native language policy in modern school. The author substantiates the vitality of teaching native language duties to junior pupils under the conditions of current language situation in Ukraine and the need for language personality's constant development and self-improvement. The content of current curriculum in Ukrainian language for 1-4 grades of secondary school has been analyzed to identify the ways of realization of

pupils' national-linguistic education in the practice of teaching their native language. It has been proved that teaching native language duties to junior pupils is of a great importance while forming the scientific conception of modern national education within the development of Ukraine and the spiritual revival of Ukrainian nation.

Key words: native language duties, native language, linguistic education, language personality, primary school, Ivan Ohienko.

Отримано: 06.03.2017 р.

УДК 37.018.1:001(477)(097)

Т. В. Олинець

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті висвітлено погляди й ідеї видатного українського освітнього діяча, педагога І. Огієнка щодо ролі та впливу родинного виховання на молодь. Розкривається сутність поняття і визначаються основні виховні завдання, які повинна розв'язувати родинна педагогіка. Обґрунтовано значення родинного виховання для формування особистості дитини та її розвитку. Окреслено мету і зміст концепції родинної педагогіки. Вказано основні причини і наслідки духовних депресій молоді в зв'язку з недостатньою увагою сім'ї та суспільства.

Ключові слова: Іван Огієнко, педагогіка, виховання, особистість, родина, діти, суспільство.

Сім'я завжди була і залишається природним середовищем первинної соціалізації дитини. Надбані в сім'ї навички різноманітної діяльності зберігаються на все життя. Теорія сімейного виховання ґрунтується на особистому прикладі батьків, індивідуальному підході до дитини, на взаємодії батьків і педагогів.

Спроби побудувати сімейну педагогіку як частину соціальної педагогіки робилися ще в XVI-XVIII ст. Книжки й оповідання світових класиків Ф. Рабле («Гаргантюа і Пантагрюель», 1585), Ж.-Ж. Руссо («Еміль, або про виховання», 1762), Й.Г.Песталотці («Лінгард і Гертруда», 1795) містили багато спостережень і порад батькам. За радянських часів відомими творами сімейної педагогіки були «Книга для батьків» А. Макаренка (1937) і «Батьківська педагогіка» В. Сухомлинського (1958). Багато виховних сентенцій висвітлюється в художніх творах О. Гончара, О. Копиленка, М. Стельмаховича. Автори сучасних посібників з педагогіки (І. Зайченко, С. Максимюк, Н. Волкова та ін.) присвячують окремі розділи основам сімейного виховання та зачіпають тему впливу родини на формування особистості.

Метою статті є висвітлити погляди й ідеї видатного українського освітнього діяча, педагога І. Огієнка щодо ролі та впливу родинного виховання на молодь, а також обґрунтувати значення родинного виховання для формування особистості дитини та її розвитку.

Зміст сімейного виховання включає в себе моральне, розумове, трудове, естетичне і фізичне виховання. Особливу увагу слід приділяти вихованню в дітей любові до батьків, рідних, рідної мови, культури свого народу, поваги до людей, піклування про молодших і старших, співчуття і милосердя, шанобливого ставлення до традицій, звичаїв, обрядів, знання свого роду, історії народу.

Основними методами виховання дітей у сім'ї є особистий приклад батьків, стимулювання до навчання на повну силу, розвиток здібностей дитини, створення найкращих умов для навчання, самообслуговування та трудова допомога батькам, запобігання негативним впливам мікросередовища [4, с.270-271].

В сім'ї закладаються основи формування особистості. Сім'я пов'язана кровними і родинними відносинами, поєднуючи подружжя, дітей і батьків, об'єднує одночасно два, три, а інколи й чотири покоління.

Взагалі ж, концепція сімейної педагогіки, тобто наукові основи і основні напрями, як правило, в різні історичні періоди при різних суспільних устроях зовні залишалися незмінними. Вони передбачали загальнолюдські цінності: боротьбу добра зі злом і його перемогу над останнім, чесність і честь, гідність і любов до людей, працелюбство і вміння бути вдячним. Сутністю концепції є створення системи виховання, яка забезпечувала б всебічний і гармонійний розвиток особистості. Тільки таке сімейне виховання може принести щастя дитині.

Перші вимоги до особистості людини і її поведінки, як результат сімейного виховання, ми знаходимо вже в біблійних заповідях: не убий, не вкради, будь шанобливим до старших і т.д.

Саме батьки – найперші вихователі – мають найбільший вплив на своїх дітей.

Сім'я впливає на дитину з першого дня народження. Спосіб життя родини і характер спілкування з малям є визначальним щодо формування в дитині перших звичок, від яких значною мірою залежатиме її майбутня поведінка.

Ідея залежності характеру дитини від середовища, побутових умов, домашнього оточення, всього укладу життя сім'ї знайшла вираз у багатьох українських народних прислів'ях і приказках: «З ким поведешся, від того й наберешся», «Ниточка веде до клубочка», «Який стук, такий грюк», «Кожна пташка свою пісню співає і своє гніздечко має».

Вплив на дитину домашнього оточення, укладу життя родини особливо зростає, коли вона починає ходити й говорити. Саме тоді в неї з'являється більше можливостей для фізичного і духовного контакту з навколишнім світом («Перший крок дитини – радість для родини», «Як говорить дитя, то вирує в хаті життя»).

Сім'я позитивно впливатиме на дітей, якщо в ній пануватиме здоровий дух єдності. Родинні чвари, постійні сварки між батьками, а ще гірше – негідна поведінка когось з них, негативно позначаються на вихованні дітей [5, с.38].

Метою сімейного виховання є формування таких рис і якостей особистості, які допоможуть гідно подолати життєві труднощі, перешкоди й негаразди.

Сімейне виховання розпочинається з любові до дитини. Педагогічно доцільна батьківська любов – це любов до дитини в ім'я її майбутнього, на відміну від любові в ім'я задоволення власних батьківських почуттів, бажання батьків «купити» дитячу любов і прихильність. Сліпа, нерозумна любов деформує у свідомості дітей систему цінностей, породжує утриманство. У дітей формується зневага до праці, не розвивається почуття вдячності, безкорисної любові до батьків та інших родичів.

Виховний процес у сім'ї не має меж, початку чи кінця. Батьки для дітей – це життєвий ідеал, нічим не захищений від пильного дитячого ока. Сім'я створює для дитини ту модель життя, в яку вона залучається. Саме діти відображають соціальне середовище, в якому живе сім'я.

Сімейне виховання – це педагогіка буднів, педагогіка кожного дня, яка в повсякденному житті здійснює велике таїнство – формування особистості людини [2, с.366-367].

Видатний український вчений, державний, громадський, релігійний діяч Іван Огієнко присвятив велику частину свого життя педагогічній діяльності. Він розгля-

дав питання виховного впливу на підростаюче покоління як єдиний комплекс цілеспрямованих дій родини, школи, позашкільних установ, у тому числі і церкви.

Отож, шкільне, родинне і релігійне виховання, зазначав вчений, виконують одну важливу спільну функцію – виховують підростаючу особистість як свідомого громадянина своєї держави, котрий вболіває за майбутнє народу, відроджує і розвиває культуру, поважає історичне минуле, мову та відстоює інтереси своєї Батьківщини [3, с.64].

Але провідну роль у формуванні особистості відводить він родині. Саме в сім'ї проходить перше становлення і формування особистості дитини. Вчений був схильний до думки, що батьки, виховуючи сина чи дочку, враховують їхні успадковані особистісні якості, темперамент, загальний фізичний стан та ін. І. Огієнко постійно підкреслював великий вплив на дитину материнської та батьківської любові. Своїм шанобливим ставленням до дружини чоловік дає дітям приклад правильних стосунків у родині, в свою чергу благородство взаємин у сім'ї позитивно впливає на формування характеру дітей. Основними засобами родинного виховання він вважав мову, материнський і батьківський вплив, рідномовне оточення, етнічне середовище.

У справі виховання дітей, на думку професора І. Огієнка, учителі та батьки повинні виступати як партнери, постійно доповнювати і підтримувати один одного, оскільки у школі удосконалюються ті риси і якості, які формуються батьками [1, с.309].

Робота з формування ціннісних орієнтацій неможлива без докорінного поліпшення родинного виховання. Тому що сім'я, зазначав І. Огієнко у праці «Навчаймо дітей своїх української мови!» (Вінніпег, 1961), – це «домашня церква», в якій закладається духовний стрижень особистості, основи її моралі, самобутність національного світовідчуття і світорозуміння [3, с.57].

На погляд вченого, батьківська сім'я – важливий інститут соціалізації у ранньому дитинстві. Вона має вирішальне значення у формуванні емоційного світу, самосвідомості і моральних засад особистості в перші роки життя. Якщо цього не зроблено, або зроблено погано, відтворити втрачене надзвичайно важко.

Велика значущість родини, констатував Іван Огієнко, у вихованні духовності дітей і молоді зумовлена особливостями її впливу – безперервністю, постійністю, тим, що вона виховує не тільки за допомогою прямих виховних впливів, а й на морально-чуттєвому і навіть на інтуїтивному рівні, що забезпечує високу ефективність досягнутих результатів та їх довготривалість.

Доброзичлива домашня атмосфера, пронизана духовністю, широко прихильністю один до одного членів сім'ї, взаєморозумінням, бажанням поділитися своїми думками і бути корисним для близьких, гуртова праця, родинні свята, народні звичаї та обряди надзвичайно глибоко впливають на дітей. Саме у родині дитина залучається до рідної мови, культури, праці, народних звичаїв і обрядів, а також до певної системи духовних цінностей або ідеалів.

Родинні цінності, зазначав І. Огієнко, є результатом життєвого відбору духовних і моральних законів існування сім'ї, її світогляду і ставлення до навколишнього. Сюди також входять і досвід попередніх поколінь, шанування предків, взаємодопоміжка, взаємодопомога, що у своїй єдності забезпечує життєспроможність інституту сім'ї в житті нації, громади, зберігає її загальнолюдську цінність.

Не можна обійти увагою той факт, що під впливом ціннісних орієнтацій сім'ї на особистісному рівні дитини відбувається відбір духовних цінностей, які залишаються, зітруться або трансформуються під впливом вимог суспільства. І. Огієнко застерігав, що коли суспільні духовні цінності та ідеали

суперечать особистим, відбувається відторгнення частини або руйнація всієї ціннісної системи дитини, що у свою чергу, призводить до духовної кризи, яка проявляється передусім у дезорієнтації та спустошеності.

Сьогодні основними причинами духовних депресій, які спостерігаються в сучасній школі, є:

1. Різке розмежування, а то й протиставлення громадських, суспільних і родинних цінностей формує індивідуалістичну особистість, відокремлену від соціуму, національних духовних цінностей та інтересів, особистість з усвідомленням власної винятковості або, навпаки, зайвості, що не розуміє сенсу життя, опозиційно налаштовану до суспільства, громади.
2. Підміна духовної уваги, близькості матеріальним піклуванням, коли батьки нібито все роблять для дитини (купають дорогі речі, намагаються дати престижну освіту та ін.), натомість постійно нав'язують свою волю, придушують дитячу ініціативу, не враховують індивідуальних здібностей і нахилів дитини.
3. Заперечення батьками духовності в дітей є наслідком нерозуміння самоцінності та унікальності внутрішнього світу дитини й несталості її духовних процесів, високої вразливості психіки і основного причиною появи закомплексованих і замкнутих людей, які бояться проявити в чомусь свої духовні прагнення, погляди, щоб зберегти внутрішній спокій, життєву рівновагу, що згодом переростатиме в цинічне ставлення до життя, до національних і загальнолюдських цінностей [3, с.58].

Таким чином, створення педагогічних умов виховання духовності в підростаючої особистості в основному залежить від ставлення батьків до духовних цінностей [3, с.60].

Слід відзначити, що І. Огієнко засуджував сім'ю егоїстичного типу, акцентуючи, що у такій сім'ї формуються цінності особистого рівня, які скоріше працюють на зовнішній імідж її членів і не завжди відповідають їхнім внутрішнім переконанням. Доброчинність, співчуття, національна гордість, патріотизм мають місце в житті таких родин тільки тоді, коли дають якийсь зиск (кар'єра, зв'язки тощо). Родинні інтереси відстоюються будь-якою ціною і часто за рахунок іншого. Високі матерії вимірюються матеріальними статками. Фальш батьків у ставленні до духовних цінностей обертається негативним цинічним сприйняттям дітьми духовних ідеалів, зводить духовність дитини до примітивного речизму.

Вчений-педагог у протилежність егоїстичній сім'ї наводить приклад у своїй праці «Книга нашого буття на чужині», гармонійній сім'ї, що поєднує в родинній системі виховання загальнолюдський і духовно-національний досвід. Батьки і діти (у гармонійній сім'ї) творчо підходять до духовних учень, по зернині відбираючи духовні знання з філософії, психології, релігії, що, в свою чергу, позначається і на формуванні особистих сімейних, національних, громадських і загальнолюдських цінностей. Творче співробітництво пронизує всі сфери родинного життя і стимулює само творення й духовне вдосконалення кожного члена родини, створює умови для розвитку всебічно розвиненої особистості.

Гармонійний тип сім'ї створює ідеальні умови для виховання духовності в підростаючої особистості.

В умовах сім'ї, наголошував Огієнко, укорінюються основні якості, здібності, нахили, таланти, звички дітей. Грамотна сім'я систематично сприятиме їхньому розвитку.

І. Огієнко зазначав, що основними завданнями родинного виховання є:

- формування духовних цінностей з позицій добра, справедливості, гідності, правди, честі, людяності;

- створення сприятливої трудової атмосфери в сім'ї;
- залучення дітей до світу знань через народні казки, пісні, прислів'я, приказки, думи, лічилки тощо;
- турбота про те, щоб дитина всебічно розвивалася, володіла рідною мовою, елементарними знаннями про навколишнє середовище (рідний край, природу тощо);
- залучення дітей до активної участі в народних традиціях, звичаях, обрядах, виховання в них національної свідомості і самосвідомості, характеру та ін. [3, с.60-61].

Отже, беззаперечним є вплив сім'ї на формування та розвиток особистості дитини, а ідеї Івана Огієнка щодо родинного виховання залишаються актуальними та цінними для сучасної педагогіки.

Список використаних джерел:

1. Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження. — Коломия : АТ «Коломийська друкарня ім. Шухевича», 1997. — 352 с.
2. Зайченко І.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І.В. Зайченко. — К. : Освіта України, 2006. — 528 с.
3. Кучинська І.О. Духовні джерела Івана Огієнка : навчальний посібник / І.О. Кучинська. — Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. — 88 с.
4. Максимюк С.П. Педагогіка : навчальний посібник / С.П. Максимюк. — К. : Кондор, 2005. — 667 с.
5. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. — К. : ІЗМН, 1997. — 232 с.

The article presents the views and ideas of the famous Ukrainian educator, teacher Ivan Ohienkoin reference to the role and influence of family education on young people. The essence of the conceptis revealed and the basic educational tasks are defined which family pedagogics must solve. The importance of family education to the formation of a child's personality and development has been proved. The purpose and substance of the conception of family pedagogics have been described. The main reasons and results of spiritual depression of youth because of lack of family and society's attention have been pointed out.

Key words: Ivan Ohienko, pedagogics, education, personality, family, children, society.

Отримано: 09.03.2017 р.

В. І. Остапенко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

LANGUAGE AND CULTURE: THE FIFTH SKILL IN LANGUAGE KNOWLEDGE

The article provides the results of studying cultural approach in foreign language teaching/learning process. Culture is believed to be an essential component of language knowledge. Understanding foreign and native culture is regarded as «the fifth competence» in language mastery together with listening, reading, speaking and writing. The development of cultural approach in the history of foreign language classroom is traced. The skills in using acquired cultural knowledge for intercultural communication are analyzed.

Key words: cultural knowledge, approach, competence, intercultural, skills, communication.

Over the past several decades, increasing attention has been paid to the place of culture in language classrooms. Beyond any doubt, culture is an essential part of foreign language learning process. Many research works focused on cultural learning «as an instructional objective equally as important as communication» [10, p.4].

The problem of cultural approach in the process of foreign language teaching/learning has been studied by linguists [3; 5; 7], psychologists [1], sociologists [10; 11].

The aim of the given article is to overview the evolution of cultural approach in the world practice of foreign language classes and to investigate the key components of the linguocultural competence. In keeping with the convention within the field of Foreign Language Education of referring to language abilities as separate skills (e.g., listening, speaking, reading, and writing), culture is often regarded as the «fifth skill» of language mastery. What do we mean by it? In general, culture as «the fifth skill» emphasizes the learner's ability to perceive, to understand, and ultimately, to accept cultural relativity.

Ivan Ohienko found learning foreign languages very useful. In his work «Ukrainian Culture. Short History of Ukrainian People Cultural Life» analyzing Ukrainian culture retrospectively he claims that the Ukrainians had been known as good experts in foreign languages [2, p.59] that's why they could be seen long ago working as interpreters and in embassies where they translated from foreign languages. Ivan Ohienko worked out the system of principles upon which language education must be based. On the level with scientism, historicism, awareness, emotionality he ranked Europeism, cultural congruity, consideration of regional, local and family language environment.

The true complexity of what it means to know a language is revealed in the useful list of learner competencies produced by the Council of Europe [8]. In addition to grammatical competence, a culturally competent learner must possess sociolinguistic competence, pragmatic competence, sociocultural knowledge, and intercultural awareness.

Traditionally three interwoven components are distinguished in foreign language teaching/learning: language use, awareness of the nature of language, and understanding of foreign and native culture [4, p.7]. Each of these is interdependent on the other two. What is important for all the learners is that they should understand possible differences between their own culture and the others and that they should develop their attitudes and acquire the means to cope with such differences.

The cultural approach to foreign language teaching/learning underwent four stages in its development: *the foreign-cultural approach*, losing ground since the

1980s; *the intercultural approach*, which has replaced the foreign-cultural approach, and is the dominant one today; *the multicultural approach*, which has made its appearance since the 1980 s, but is still in a marginal position; *the trans-cultural approach*, just beginning to appear as a result of cultural integration [12]. It should be noted that these approaches are to be understood as ideal-typical. In the actual course of teaching/learning they may coexist.

The foreign-cultural approach is the first one which appeared among all other cultural approaches and that is why it is rather imperfect and far from ideal. It is based on the concept of the single culture, associated with a specific people, a specific language, and normally with a specific territory. This approach focuses on the culture of the country where the language is spoken (target country), and does not deal with the learner's own country, or other countries [12, p.243-244]. The conception of the target country in question may include geographic, social or sub-cultural variation, but it is still said to be variation within one culture: English culture, German culture, French culture etc.

The foreign-cultural approach has been the dominant paradigm within foreign language teaching from the last century until the 1980s. Today it is being strongly called into question in the pedagogical debate, mainly because it rests upon a concept of culture that does not include relationships between countries.

The intercultural approach is based on a concept of culture that takes its point of departure in the fact that different cultures are structurally related to each other. As in the foreign-cultural approach, the primary focus of the intercultural approach is on the target country, but the intercultural approach also deals with the learners' own country, and with relations between the target country and the learners' own country, and possibly with other countries.

The teaching typically stresses the importance of factors of national identity. It may include comparisons between the target countries and the learner's country, thereby inviting the latter to develop a reflective attitude to the culture and civilization of their own country. Here too, the target language is taught as if it were a first language for the learners in question, but the aim is to develop an intercultural and communicative competence, a competence that enables the learner to function as a mediator between the two cultures.

Since the 1980 s, language teaching has become increasingly influenced by the intercultural perspective. The pure intercultural approach rests upon a concept of culture that presupposes an understanding of each of the cultures as a homogeneous entity – though geographically and socially varied – interacting with the others. But this approach also has a disadvantage: it is blind to the actual multicultural (and multilingual) character of almost all existing countries or states.

The multicultural approach rests upon a concept of culture that reflects the fact that several cultures may coexist within the boundaries of one and the same society or state. It also deals with the ethnic and linguistic diversity of the learners' own country, and with the relations between the target countries and the learners' own, and other countries, including migratory relations. It may include comparisons between the target countries and the learners' own, thereby inviting learners to develop a reflective attitude to the cultures of their own country.

Several factors are contributing to the further development of this approach. Firstly, there is the growing importance of the post-colonial countries as the subject matter for the teaching. Secondly, multicultural perspective may become more pronounced with the increase in the number of multicultural classes. Thirdly, an important factor in the development of the multicultural approach is the increase in learners' exchanges.

The trans-cultural approach takes as its point of departure the interwoven character of cultures as a common condition for the whole world: cultures penetrate

each other in changing combinations by virtue of extensive migration and tourism, world wide communication systems for mass and private communication, economic interdependence, and the globalization for the production of goods.

The trans-cultural approach focuses on the life of individuals and groups in contexts characterized by more or less cultural and linguistic complexity: television channels, the city streets, the multicultural classroom, the supermarket – situations where the target language is used, but in such a way that learners also become aware of other languages being used (English in Germany, French in Britain, etc.). The teaching deals not only with the traditional target countries, but also with other countries, areas or cultural contexts, if this may contribute to language learning.

But in spite of the fact that the trans-cultural approach is very perspective, it is still not so widely used in the world (in general) and in our country (in particular) as the intercultural approach, because it needs a lot of extra means to be effective. The foreign-cultural approach is almost forgotten today and the multicultural approach has quite a big number of places, which are not worked out yet, and that is why practical use of this approach is limited and is done mainly with the experimental purposes.

Understanding of content of the cultural approach has changed dramatically from the times when it was firstly mentioned in different scientific magazines and when it was firstly used at schools till nowadays. Its content broadened greatly and as a result of this broadening appears one substantial question: what are the bounds of content of the cultural approach, i.e. which «cultural information/facts» we should include into it and which not.

Thus, the cultural approach includes the following stages:

- KNOW WHAT: what individuals believe to be true: their political and religious philosophies, their «theories» of disease, education, physics, child bearing, hunting, history, geography, etc. (relative permanent background knowledge);
- KNOW OF: current events and preoccupations: what is going on in the society in question (relatively ephemeral background knowledge);
- KNOW HOW: skills and competencies: how to act, how to behave appropriately (how to use the telephone, dance, choose a spouse) and how to speak (how to «thank, greet, tell a story, address a superior...»), i.e. communicative competence.

Sociolinguistic competence is considered to be an aspect of cultural approach and concerns rules of style, directness, appropriateness and register, and socio-pragmatic rules and conventions covering turn-taking and politeness conventions. It consists of linguistic and non-linguistic components [4, p.8].

Linguistic component comprises:

- 1) acquisition and proper usage of non-equivalent (e.g. Miss, Mister, mass media, tower, sandwich) and background (e.g. church, tea, town etc.) lexis;
- 2) awareness of the socio-cultural conventions governing the use of the language functions (e.g. socializing and those concerning thanking and apologizing, making requests, accepting and declining, opening and closing conversation etc.).

Non-linguistic component includes the following wide categories of information about the foreign society, expressed implicitly and explicitly:

- 1) the spheres of activity and consciousness of the people (subjects of conversations, norms and values);
- 2) verbal and non-verbal interaction (body language, nature of social relationships, genre and generation roles);
- 3) explicit information about English speaking countries (historical, geographical, contemporary, social, etc.).

Socio-cultural knowledge is considered to be a part of general competence (knowledge of the world) and thus inseparable from communicative language competence.

The next component is *skills*. This component is considered to deal with the ability of learners to use the acquired cultural knowledge appropriately in different communication situations. They may be *intercultural* and *practical* [4, p.9].

Intercultural skills include:

- 1) the ability to bring the culture of origin and the foreign culture into relation with each other;
- 2) cultural sensitivity and the ability to identify and use a variety of strategies for contact with those from other cultures;
- 3) capacity to fulfill the role of cultural intermediary between one's own culture and the foreign culture and to deal effectively with intercultural misunderstanding and conflict situations.

Practical skills include:

- 1) social skills: the ability to act in accordance with the types of conventions and to perform the appropriate routines;
- 2) living skills: the ability to carry out effectively the routine actions required for daily life (dressing, walking, cooking, eating, etc.);
- 3) vocational and professional skills: the ability to perform specialized actions (mental and physical) required to carry out the duties of (self-) employment;
- 4) leisure skills: the ability to carry out effectively the actions required for leisure activities (e.g. arts, crafts, sports, hobbies etc.).

Besides intercultural and practical skills there is also a group of skills suggested by Kerry O'Sullivan [11]. These skills include components both of intercultural and practical skills. They are as follows:

Externalization skills: being able to explain a cultural «position». If learner finds this impossibly difficult then intercultural awareness may be difficult for him. He may nevertheless still be able to develop a considerable degree of skills in intercultural communication. If learner finds that he is able, to some extent, at least, to see the world in a different way, or to «be» someone else, then a very considerable degree of intercultural skill is within his reach. Also, if he finds himself saying, «Well, I don't really know. I wonder what/why...», this is great. He is in X-mode, and on his way to better intercultural communication [11, p.103].

Analytical skills: finding out what's going on. A prerequisite for developing learner's analytic skills is that he has externalization skills. Here the aim is to spot the «problem» (or potential problem) in communication situations, and analyze the possible source of those problems.

Monitoring skills: keeping an eye on how things are going. A prerequisite for developing monitoring skills is that learner has externalization skills and analytical skills. This should not, however, be taken to imply that learners need to monitor every utterance they produce to receive, every gesture they emit or see, every value they encode or decode. That is impossible and unnecessary. Communication, even within one culture, is a lot of messier than people tend to think it is. Perhaps influenced by reading plays and novels and seeing dialogues on film, people may believe that communication is clean and liner, whereas transcripts of actual communication show a far more disjoint structure full of slips, overlaps and fragments. Learners monitoring of communication should generally not be at the level of word or the sentence, but rather at a «higher» level. For example: to use a computer analogy we need to subject communication to an occasional «page-view» – where we can

see the overall shape of the text, but not the individual words. If we were to subject every word as it is added to a page view, we would never produce any texts. So the outcome of it is: never try to analyze every word or expression, stand «outside» your communication and try to see how it is going [11, p.116].

Communication skills: avoiding problems and repairing problems. A prerequisite for developing communication skills is that learner has externalization skills, analytical skills and monitoring skills. Here the main aim of learners is to avoid miscommunication (if possible) and correct miscommunication (if possible and if necessary).

Anxiety management skills: resolving the emotional aspects. A prerequisite for developing anxiety management skills is that learner has externalization skills, analytical skills, monitoring skills and communication skills.

Interpersonal communications, even within one tribe, can be accompanied by anxiety. When communicators are also dealing with the complexities of cultural differences, this anxiety can be even greater, especially when it involves a long-term sojourn into another culture. It has been suggested that the severity of stress levels depends on a range of factors, including previous experience, «cultural distance» (how different is the new culture), and individual personality differences. On the first contact, this anxiety is called «culture shock», which can be defined as the confusion resulting from well-established habits no longer having their expected consequences. Research has shown that culture shock can lead to quite serious physical and psychological illness and can be quite prolonged [11, p.129]. To avoid the culture shock or to relieve it the person should do the following tasks: externalize, and recognize the existence of intercultural anxiety; monitor its development; analyze its sources; (where possible) communicate your anxiety and discomfort, and declare your difficulty and uncertainty in communication; investigate the target culture(s) to establish greater knowledge; allow time and experience to help.

Tactical skills: knowing when to, and when not to. Developing skills (such as analytical skills and communication skills) is one thing. Applying these skills at appropriate times and in appropriate ways is quite another – and is a matter of «tactics».

The decision-making can apply at both the micro level (for example, at the level of the individual utterance in an exchange) and at the macro (for example, in making decisions about what aspects of a culture to investigate). These are tactical decisions, which all people have to make in their own way.

More broadly, all people need to have a tactical understanding that the development of skill in intercultural communication is a process, and one that never really ceases. There is not finite set of skills, strategies, awareness, or knowledge that can be learned and then «arrived» as a perfectly competent intercultural communicator. As with any life skill, people can only move forward slowly, setting their individual agendas. It should be taken into account that successful intercultural communication lies in choosing the critical moments to make adjustments that are necessary and possible.

Investigative skills: A prerequisite for developing investigative skills is that learner has externalization skills and communication skills. The cultural variability always potentially exists and is worthy of investigation. People are surrounded by rich sources of information about any particular culture (as long, of course, as they select the appropriate time and place for such «research» and choose someone with whom they have enough language in common to pursue the research). They can read books about the history and culture of the target tribe, newspapers and novels, if these are accessible. Watching television and films from the target culture can also provide useful data. But sometimes these «sources» are not reliable because they «prescribe» to learner what people in that culture feel they should do – rather than what they actually do.

Ideally, learner needs to have a combination of all of the above, checking one source against another. Only with this kind of cross-checking learner can really begin to build up an accurate picture of a culture that will result in successful formation of intercultural communicative competence.

The study has shown that language learning should be inseparable from a deeper understanding of target cultural knowledge. Using the existing experience of cultural approach can expand teaching opportunities and offer new perspectives for the learners through which they can build their language and culture knowledge.

References:

1. Бігунова С.А. Психологічний потенціал культурологічно орієнтованого навчання старшокласників іноземної мови : автореф. дис ... канд. психол. наук : 19.00.07 / С.А. Бігунова. — К. : Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — 2008. — 19 с.
2. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. — К. : Довіра, 1992. — 141 с.
3. Першукова О.О. З історії розвитку соціокультурних аспектів вивчення іноземних мов у Європі / О.О. Першукова // Іноземні мови. — 1999. — №4. — С. 16-19.
4. Програма з англійської мови для університетів/інститутів: Проект / [С.Ю. Ніколаєва, М.І. Соловей, Ю.В. Головач та ін.] — К. : Координ.-інформ. центр «Злагода», 1999. — 185 с. — англ.
5. Сафонова В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования / В.В. Сафонова // ИЯШ. — 2001. — №3. — С. 17-23.
6. Allwood J. Intercultural Communication / Jens Allwood. — Available from: <http://sskkii.gu.se/jens/publications/docs001-050/041E.pdf>
7. Chlopek Zofia The Intercultural Approach to EFL Teaching and Learning / Zofia Chlopek // English Teaching Forum. — 2008. — №4. — P. 10-19.
8. Council of Europe. 2001. Common European frame-work of reference for languages: Learning, teaching, assessment. Cambridge: CUP. — Available from: www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_EN.pdf
9. Dema Oxana. Kramer Teaching Culture in the 21st Century Language Classroom. Faculty Publications: Department of Teaching, Learning and Teacher Education. Paper 181 / Oxana Dema, Aleidine K. Moeller. — Available from: <http://digitalcommons.unl.edu/teachlearnfacpub/181>
10. Moore Z. Technology and teaching culture: What Spanish teachers do / Zena T. Moore // Foreign Language Annals. — 2006. — № 39 (4). — P. 579-594.
11. O'Sullivan K. Understanding Ways: Communicating Between Cultures. A Practical Handbook / Kerry O'Sullivan. — Hale & Iremonger. — 1994. — P. 99-132.
12. Risager, Karen Language Teaching and the Process of European Integration. // Language Learning in Intercultural Perspective: Approaches through Drama and Ethnography / edited by Michael Byram and Michael Fleming. — Cambridge University Press. — 1998. — P. 242-254.

У статті представлені результати дослідження культурологічного підходу в процесі вивчення іноземних мов. Культура вважається невід'ємним компонентом володіння мовою. Розуміння іноземної і рідної культури розглядається як «п'ять компетенцій» у володінні мовою поряд із навичками аудіювання, читання, говоріння та письма. Прослідковано розвиток культурологічного підходу в історії навчання іноземних мов. Проаналізовано навички використання набутих культурних знань у процесі міжкультурної комунікації.

Ключові слова: знання культури, підхід, компетенція, міжкультурний, навички, спілкування.

Отримано: 14.04.2017 р.

А. С. Попович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ВИКОРИСТАННЯ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ФОНОСТИЛІСТИКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті досліджено використання наукових студій і поетичних творів Івана Огієнка на заняттях зі стилістики у вищій школі. Увагу акцентовано на послугованні науковими працями з історії та культури української мови. Художня спадщина видатного ученого-лінгвіста як дидактичний матеріал збагачує інтелектуальну й емоційну сферу студентів і активізує національний компонент. При виконанні стилістичних вправ і завдань студенти навчаються розпізнавати, спостерігати й визначати стилістичне забарвлення фонетичних засобів. Стилістичне експериментування вчить майбутніх філологів обирати необхідний фонетичний варіант слова й порівнювати його з авторським. Редагування речень готує випускників до конструювання стилістично довершених текстів, а здійснення повного фонетико-стилістичного аналізу художніх творів сприяє формуванню стилістичних навичок.

Ключові слова: стилістика української мови, лінгвістична дисципліна, фоно-стилістики, вища школа, Іван Огієнко, стилістичні вправи, дидактичний матеріал.

Стилістика української мови – завершальна лінгвістична дисципліна в професійній підготовці майбутніх учителів-словесників. Належне місце в цьому навчальному курсі відводиться вивченню проблем фоностилістики, адже «Фонетичні елементи мови як в самому звучанні висловлювання, так і в звуковому оформленні лексико-граматичних засобів мови, безперечно, можуть бути ознаками певного стилю висловлювання» [9, с.126]. Т. Беценко стверджує, що «опис тексту на звуковому рівні – це шлях і спосіб пізнати естетику мовних елементів у їхньому ієрархічному підпорядкуванні та взаємодії» [1, с.33].

Теоретичні питання фонетичної стилістики української мови розглядали Н. Бабиш, Т. Беценко, В. Ващенко, П. Дудик, С. Єрмоленко, В. Калашник, М. Кабиш, А. Калита, І. Качуровський, А. Коваль, В. Ковалевський, В. Коптілов, О. Масюкевич, Л. Мацько, А. Мойсієнко, Н. Плющ, Г. Сидоренко, І. Ситдикова, Г. Сюта, П. Тимошенко, Л. Українець, І. Чередищенко, В. Шипринкевич, Ю. Юсип-Якимович та інші.

На вивчення фоностилістичних аспектів з методичного погляду звертали увагу З. Бакум, Т. Беценко, Н. Босак, Г. Глазкова, Т. Донченко, О. Караман, С. Караман, І. Коломієць, О. Копусь, О. Красовська, І. Кучеренко, М. Пентилюк, К. Серажим, Д. Семчук, Л. Кравець та інші.

За типовою навчальною програмою зі стилістики української мови з розділу «Фоностилістика (графіко-фонетичні засоби стилістики)» студенти повинні вивчити експресивні можливості звуків української мови, евфонію, евфонічні чергування голосних, звукосімволізм, ономатопі, звукові повтори і їх стилістичне використання, графостилістичні засоби стилістики. Для здобуття практичних умінь і навичок майбутні учителі-словесники мають досліджувати графіко-фонетичну організацію текстів різних стилів; аналізувати тексти, стилістичний ефект яких створюється акустико-артикуляційними ознаками звуків; виконувати вправи на чергування звуків; визначати види звукових повторів в українських художніх творах [4].

Нам імponує міркування Т. Беценко про те, що «Взагалі власне мовознавчий доробок ученого (Івана Огієнка. – П. А.) не однонаправлений. Увагу дослідника привертали майже всі розділи науки про мову в традиційному розу-

мінні. Крім того, цікавили різні галузі мовознавчої сфери. Така всеохопність наукових смаків, уподобань, інтересів сприяли виформуванню цілісної мовно-світоглядної системи вченого [2, с.159]. Водночас дотепер залишаються площини, які «потребують нового переосмислення і вивчення» [3, с. 16].

Мета нашої розвідки – проаналізувати дидактичні можливості спадщини Івана Огієнка на заняттях із фоностилістики у вищій школі.

І. Огієнка обґрунтував основні положення фоностилістики у праці «Наша літературна мова». Насамперед треба звернути увагу студентів на потлумачення милозвучності української мови: *«Жива народна українська мова по всіх своїх говорах визначається широкою й ясно помітною гнучкістю своєї звукової й фонемної будови, що надає їй виразної гармонійності. Це явище давніше звали милозвучністю мови, а його істота – в гармонійності звуків та в гнучкості форм»* [5, с.229]. Відтак майбутні учителі-словесники отримують дослідницьке завдання аналітико-синтетичного спрямування: виписати визначення цього поняття із сучасних наукових і навчальних видань зі стилістики та фонетики української мови, висловити свої міркування, здійснити порівняльний аналіз тлумачень за їх повнотою й виокремленими засобами евфонії, запропонувати узагальнене означення цього лінгвістичного явища. Отже, студенти оволодівають технологіями пошуку необхідної інформації та навичками управління інформацією (уміння знаходити й аналізувати інформацію з різних джерел) тощо.

С. Яворська безапеляційно стверджує: «Варті уваги його (І. Огієнка – П.А.) наочні посібники: «Наглядна таблиця милозвучності української мови, «Наглядна таблиця знаків розділових». Їх нині можна з успіхом використовувати в школі як роздатковий матеріал або кодограму для ознайомлення учнів з історією української мови» [10].

При підготовці до практичного заняття студенти опрацьовують «Наочну таблицю милозвучності української мови І. Огієнка [6] та розділи «Літературна мова не може бути штучною» [5, с.151-154] і «Гнучкість української мови» [5, с.227-252] видання «Наша літературна мова». Ефективною формою роботи на цьому етапі вважаємо заповнення таблиці:

Засіб милозвучності	Приклади
Чергування звуків <i>у – в</i>	Зайшла вчителька – прийшов учитель, вона в хаті – він у хаті, увійшли – ввійшли
Чергування звуків <i>і – й</i>	
Уникнення збігів однакових звуків	

Студенти виписують засоби милозвучності української мови та наводять по три власних приклади, використовуючи тексти різних функціональних стилів української мови. Водночас ускладнюємо цю роботу творчим завданням: ввести чотири слова або словосполучення, наведені в таблиці, у речення.

За допомогою групової навчальної діяльності пропонуємо працювати над такими завданнями:

- Перша група: Ознайомтеся із висловлюванням І. Огієнка й прокоментуйте його. Назвіть винятки щодо чергування *у – в*, *і – й*. Доберіть по три приклади з сучасних українських художніх творів на кожен вид чергування.

Ті, хто не має чуття гармонійності мови, хапаються за правила зміни в, і на у, й, і хочать проводити це скрізь, «послідовно». А між тим правило цієї зміни має десяток винятків! При цій зміні велику роль грає й звукова музикальність вимови (І. Огієнко «Наша літературна мова»).

- Друга група: Ознайомтеся із висловлювання І. Огієнка й потлумачте його. Назвіть види подвійних граматичних форм української мови. Доберіть шість прикладів використання подвійних форм із сучасних українських художніх творів.

Так, більшість правил нашої літературної вже міцно усталені на одну форму, але при цьому маємо також і певне число живих подвійних форм. Це закон для кожної літературної мови. <...> Ці подвійні форми виявляють гнучкість української мови, таку притаманну живій народній мові (І. Огієнко «Наша літературна мова»).

Через виконання групових завдань майбутні філологи навчаються взаємодопомозі, умінню доводити і відстоювати свої погляди й прислухатися до думки одногрупників, співпраці й роботі для спільного результату тощо [7, с.75].

Студії видатного вченого, його поетичні твори пропонуємо застосовувати як дидактичний матеріал до стилістичних вправ. Сьогодні важливо впроваджувати національну систему виховання в сучасну вищу школу: «Вона може бути реалізована засобами виховання, які визначені у працях І. Огієнка: мовою, історією, обрядами, звичаями, мистецтвом, фольклором, рідним побутом і т. д.» [3, с.77].

- Знайдіть випадки чергування звуків української мови та поясніть їх. Чи виправданими є порушення законів евфонії української мови?

1. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. 2. Бережи своє особове ім'я й родове прізвище в повній національній формі й ніколи не змінй їх на чужі. 3. Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови. 4. Де б ти не жив – чи в своїм ріднім краї, чи на чужині, – скрізь і завжди мусиш уживати тільки однієї соборної літературної мови й вимови...

- Перепишіть речення, обираючи з дужок правильний звуковий варіант слів. Обґрунтуйте вибір.

1. (В, У) сенациональна мова, що нею (у, в) рядують, пишуть книжки, на(у, в) чають по школах (і, ї) говорить більшість інтелігенції, зветься мовою літературною. 2. Соборна літературна мова надає своєму народ(у, ові) глибокого почуття (в, у) сенациональної одности, де (б, би) він не жив (і, ї) до якої держави він не належав (б, би). 3. Народ, що не має соборної літературної мови, не має (ї, і) (у, в) сенародних завдань: свідомою нацією він не стане (ї, і) державним не буде. 4. Не (робімо, робім) (з, із, зі) свого єдиного народу кількох народців! 5. (У, В) сі (у, в) чителі інших предметів мусять завжди звертати пильну увагу, щоб (ї, і) на їхніх годинах панувала чиста літературна мова. 6. Кожний батько повинен завжди пам'ятати, що найголовніший (у, в)читель рідної мови для своїх дітей – то він сам (з, із, зі) своєю дружиною. 7. Студент вищої школи, де (б, би) він не (в, у) чився, мусить добре знати (і, ї) рідномовну термінологію свого фаху.

- Доберіть із наукової спадщини І. Огієнка п'ять речень із наявними засобами милозвучності. Визначте їх та проаналізуйте.

- Знайдіть у поданих реченнях порушення евфонічності та виправте їх.

1. Цілий народ мусить пильно дбати, щоб всі його школи були тільки рідномовні, бо тільки вони виховують свідому націю. 2. Ціле громадянство мусить добре пам'ятати, що тільки рідна школа виховує національно сильні і морально міцні характери. 3. Кожна школа мусить навчати своїх учнів й рідномовних обов'язків. 4. Учні усіх середніх шкіл мусять вживати як на лекціях, так й на перервах й вдома тільки чистої літературної мови, завжди пильно слідкуючи на своєю мовою і вимовою. 5. Студентство вищих шкіл мусить бути одним з найсильніших двигунів розвою і консервації своєї соборної літературної мови.

- Віднайдіть слова, до яких можна дібрати фонетичні варіанти. Обґрунтуйте вибір автора.

1. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації. 2. Не вільно вчителів оправдувати свого незна-

ння рідної мови нефаховістю. 3. Пильнуйте всіма силами, щоб перша мова вашої дитини була справді матірня – своя рідна. 4. Учений-мовознавець мусить усі сили свої віддавати найперш на створення всенаціональної літературної мови. 5. Набудьмо звичку звертатись до словника.

- Визначте види звукових повторів та їх стилістичні функції.

1. Стою на молитві при Божім Престолі,

І хиляться долу коліна:

«Пошли, Боже, Рідному Краєві Волі,

Нехай оживе Україна!» («При Божім Престолі»).

* * *

2. Не говори, що Правда вмерла, –

Вона живе між нами всюди,

І з-під її святого берла

Ще родяться чеснотні люди («Не говори»).

* * *

3. Вставаймо ж усі ми, вставаймо повсюди,

Хапаймося міцно за зброю.

Хай вільно зітхнуть нам намучені груди,

До бою, до бою, до бою!... («Наш бій за державність»).

* * *

4. В чужих руках Свята Софія,

Стоїть німа, як та вдовиця,

І плаче Матінка Марія,

Без неї ж Київ – не столиця... («Воскресіння України»).

* * *

5. Й Отців зібралось довгі сотні,

Й з народом разом йшли до бою, –

За Праву Віру всі охотні

Накласти сміло головою! («Наш бій за державність»).

* * *

6. А Турок зчорнів, немов хмара грозова, –

Йому ця Святиня нелюба,

Й тенета плетуться з зрадливого слова

В невіри цього душогуба... («Наш бій за державність»).

* * *

7. Я все життя орав та сів

І обробляв Господню ниву,

І дух святий на поміч вів,

І думку яру, й думку сиву! («Свята Біблія відвічна»).

- Доберіть із поетичних творів І. Огієнка по два приклади алітерації, асонансу, анафори, епіфори. Визначте стилістичні функції.
- Виконайте повний фонетико-стилістичний аналіз поезії І. Огієнка «Як ти українець...».

Студенти при виконанні вправ і завдань навчаються розпізнавати, спостерігати й визначати стилістичне забарвлення фонетичних засобів. Виконуючи вправи на стилістичне експериментування, майбутні філологи обирають необхідний фонетичний варіант слова й порівнюють його з авторським. Редагування речень готує випускників до конструювання стилістично завершених текстів,

а здійснення повного фонетико-стилістичного аналізу художніх творів сприяє формуванню стилістичних навичок.

Погоджуємося зі слушними міркуваннями М. Пентилук, що тексти вправ повинні бути стилістично бездоганними й ілюструвати стилістичне багатство української мови, засвоєнню стилістичних функцій мовних одиниць сприяють вправи, зміст яких відбиває ці функції [8, с.116].

На часі робота майбутніх учителів української мови і літератури над науково-дослідницьким проектом, що сприятиме активізації пошукової діяльності студентів, розвиватиме критичне мислення та лінгвістичні вміння й здібності, мотивуватиме до подальшої наукової діяльності:

Ознайомтеся із висловлюванням Івана Огієнка: *«Правопис і граматику советської України навмисне затирають це явище, яке в нашій мові, але невідоме мові російській, і приймають тільки один головний сполучник і, а й та та відкидають. Так само вони затирають істотну в нашій мові зміну ненаголошеного у на в»* [5, с.232-233]. Подискутуйте з видатним учнем, використовуючи праці сучасних мовознавців про вживання і, й, та. Підготуйте наукове повідомлення у формі мультимедійної презентації. Для підготовки наукового повідомлення скористайтеся такими джерелами: Український правопис (1993), Б. Антоненко-Давидович «Як ми говоримо» (1994), К. Городенська «Сполучники української літературної мови» (2010), О. Пономарів «Українське слово для всіх і для кожного» (2013), Г. Весельська «Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст.» (2014), підручники і навчальні посібники зі стилістики української мови І. Білодіда, І. Чердніченка, А. Коваль, Л. Мацько, П. Дудика та інших.

Отже, на заняттях зі стилістики української мови варто послуговуватися науковими працями Івана Огієнка з історії та культури української мови, а також використовувати спадщину великого українця, видатного ученого-лінгвіста як дидактичний матеріал, що збагачує інтелектуальну й емоційну сферу студентів і активізує національний компонент.

Список використаних джерел:

1. Беценко Т. Фоностилістичний рівень філологічного аналізу художнього тексту (На прикладі поезії Павла Тичини «О панно Інно») / Тетяна Беценко // Дивослово. – 2013. – №2. – С. 33-38.
2. Беценко Т.П. Філософія мова Івана Огієнка / Т.П. Беценко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник : серія історична та філологічна / [редкол. : С.А. Копилов (гол. ред.), В.С. Прокопчук, Л.М. Марчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. ХІ. – С. 158-163.
3. Марушкевич А.А. Невтомний працівник українського Ренесансу Іван Огієнко. Педагогічний аспект / А.А. Марушкевич. – К. : Четверта хвиля, 1998. – 128 с.
4. Режим доступу: [451](http://e-cat.scilib.chnu.edu.ua/cgi/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=&Z21ID=&I21DBN=SKS_PRINT&P21DBN=SKS&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullw_print&C21COM=S&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M&S21STR=Стилiстика української мови : програма для філологічних факультетів вищих навчальних закладів України / Л. Мацько // Дивослово. – 2002. – № 9. – С. 50-57.5. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.6. Огієнко І. Наочна таблиця милозвучності української мови / Іван Огієнко // Дивослово. – 1996. – №5-6. – С. 16-23.</div><div data-bbox=)

7. Освітні технології / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. ; за заг. ред. О.М. Пехоти. — К. : А.С.К., 2002. — 255 с.
8. Пентиліук М.І. Робота з стилістики в 4-6 класах / М.І. Пентиліук. — К. : Рад школа, 1984. — 136 с.
9. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І.Г. Чередниченко. — К. : Рад. школа, 1962. — 495 с.
10. Яворська С. Українська мова за рубежом [Електронний ресурс] / С/ Яворська. — Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/6968/1/S_YAVORSKA_SLOVANSK_GL.pdf.

In the article investigated the using of scientific studies and poetry of Ivan Ohienko at Stylistics lessons in high school. The attention paid to using by scientific works on the history and culture of the Ukrainian language. The artistic heritage of outstanding scientist-linguist as didactic material enriches the intellectual and emotional sphere of students and activates the national component. Doing the stylistics tasks and exercises students can learn to recognize, observe and identify phonetic stylistic means. Stylistic experimentation teaches future philologists to choose the necessary phonetic word and compare it with the author one. Editing of sentences prepares graduates for constructing stylistically perfect texts and doing full phonetic-stylistic analysis of literary works contributes formation of stylistic skills.

Key words: Stylistics of the Ukrainian language, linguistic discipline, Phonostylistics, high school, Ivan Ohienko, stylistic exercises, didactic material.

Отримано: 10.02.2017 р.

УДК 37.01(092):37.016:811.161.2

С. З. Романюк

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ ІВАНА ОГІЄНКА У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

У статті акцентується увага на актуальних лінгводидактичних ідеях Івана Огієнка, які до нині не втратили своєї актуальності й заслуговують широкого використання в сучасному освітньому просторі України. Доведено, що головним чинником збереження й розвитку української мови вчений визначав українські школи а тому акцентував увагу на їх відкритті скрізь, де проживають українці і наголошував, що навчання в них повинно відбуватися лише літературною мовою, оскільки вона є головною ознакою нації й забезпечує її єдність та життєдіяльність. Провідним засобом опанування мовою вчений визнав навчальні книги — підручники й посібники, для підготовки яких виробив відповідні вимоги / врахування вікових особливостей учнів; доступність, логічність, послідовність викладеного матеріалу; наявність, крім основних завдань, практичних вправ, завдань для закріплення знань, повторення і контролю; графічне відображення змісту виучуваного матеріалу; наявність завдань творчого характеру тощо.

Аргументовано, що І. Огієнко обґрунтував найбільш оптимальні принципи навчання української мови (науковості — вивчення граматики повинно базуватись на найновіших досягненнях лінгвістики й лінгводидактики; доступності навчання — створює сприятливі психолого-педагогічні умови для успішного засвоєння нового навчального матеріалу, свідомого вивчення лінгвістичних законів і понять; систематичності й послідовності викладання навчального матеріалу; міцності знань; індивідуального підходу, урізноманітнення й диференціації завдань для кожного учня; емоційності — мобілізує увагу учня, розвиває його пам'ять і мис-

лення; простоти та ясності викладу навчального матеріалу – забезпечує ясність, чіткість і простоту викладу власних думок учнів; виховує чого навчання – прищеплює любов до мови, формує патріотичні почуття, національний світогляд).

Доведено актуальність лінгводидактичних ідей І. Огієнка для сучасної рідномовної освіти українців в Україні і в державах поселення, формування культури їх усного й писемного мовлення, розвитку сучасної української літературної мови.

Ключові слова: Іван Огієнко, рідна /українська мова, лінгводидактика, рідномовні обов'язки, мовленнєва ситуація, принципи навчання, концепція мовної освіти, духовна культура.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток української педагогічної науки впродовж останніх десятиліть характеризується посиленням уваги вчених до дослідження історії вітчизняного шкільництва і педагогічної думки, творчої спадщини їх фундаторів та активних діячів. Вважаємо цей процес цілком закономірним. Адже в радянський період діяльність багатьох видатних українських педагогів, учених, культурно-просвітницьких діячів, які залишили глибокий слід на ниві національної освіти й культури, навмисне замовчувалась або навіть оголошувалась антидержавною. Однак незалежна Українська держава впродовж останнього часу створює сприятливі умови для вивчення, поширення і практичного використання їх творчої спадщини в сучасному науковому й освітньому просторі.

Цінним у цьому процесі є багатоаспектний доробок відомого українського науковця, лінгводидакта, громадського і політичного діяча митрополита Івана Огієнка, який, однак, ще не здобув належного визнання й об'єктивної, науково виваженої оцінки в Україні. У той же час ідеї вченого, положення його наукових праць доцільно використати у педагогічному процесі вищих та загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема і в реалізації основних положень концепції «Нова українська школа».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Творчий доробок Івана Огієнка повернувся до його народу, служіння якому вчений вважав метою і суттю свого життя, лише з проголошенням незалежної Української держави. Основними напрямками його вивчення стали: науково-педагогічний (А. Алексюк, С. Болтовіц, О. Гривник, Л. Ляхощка, В. Майборода, А. Марушкевич, Н. Ничкало, Н. Опанасюк, Т. Роняк, І. Руснак; видавничий і редакторський (Г. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик); літературознавчий (В. Мацько, О. Мишанич, Є. Сохаська).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У наукових дослідженнях вітчизняних учених недостатньо розкриті ідеї І. Огієнка щодо формування української літературної мови та її вивчення в навчальних закладах різних типів і рівнів, забезпечення культури усного й писемного мовлення.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Простежити й виокремити концептуальні дидактичні принципи, методи і засоби навчання рідної / української мови в творчій спадщині І. Огієнка з метою їх екстраполяції в освітній простір сучасної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із провідних завдань національно-культурного відродження України, розбудови й утвердження її державності є забезпечення розвитку української мови як державної, утвердження її побутування у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Успішному вирішенню цього надзвичайно важливого завдання сприяє вивчення і впровадження у практику педагогічної роботи лінгводидактичних ідей

українських учених, педагогів, культурно-просвітницьких діячів минувшини, зокрема й тих, хто плідно трудився в цій галузі національно-духовного життя українців і поза межами рідної землі. З-поміж діаспорних українців на особливу увагу заслуговує творча спадщина видатного вченого-мовознавця, педагога, культуролога, редактора і перекладача, громадського та державного діяча Івана Огієнка (1882-1972). Великий педагогічний досвід ученого, практика роботи на всіх рівнях освіти (від початкової – до вищої) сприяли формуванню його лінгводидактичних поглядів та ідей. Прикладний характер методичних інтересів педагога втілювався у низці підручників, посібників і словників для вивчення української мови. В теоретичних лінгводидактичних працях І. Огієнка обґрунтував концептуальні підходи до системи навчання рідної мови, виклав погляди на її зміст, принципи побудови, визначив джерела її найкращого освоєння.

Аналіз творчого доробку вченого дає підстави стверджувати, що найповніше, з педагогічного погляду, вони викладені в праці «Наука про рідномовні обов'язки» (1936 р.), написаній в еміграції.

Зокрема, у 12 розділі, названому «Школа й рідна мова», підкреслюючи, що «рідна школа – то найсильніше джерело вивчення і консервації своєї рідної мови взагалі, а літературної зокрема» [3, с.26], І. Огієнко наголошував на важливості того, щоб кожний окремий народ мав тільки рідномовні школи, «бо вони виховують свідому націю» [3, с.27]. Ця ідея вченого перегукується із положеннями концепції «Нова українська школа», схваленої Кабінетом міністрів України в грудні 2016 р. Вона передбачає основним завданням школи формувати «всесічно розвинену, здатну до критичного мислення цілісну особистість, патріота з активною позицією, інноватора, здатного змінювати навколишній світ та вчитися впродовж життя». Громадяни кожної країни, за переконаннями педагога, повинні пильнувати, щоб навчальний процес проводився тільки літературною мовою того народу, якому належать освітні заклади. Не менш значущими у цьому процесі є видані мовою свого народу підручники для шкільного вжитку. Тому він висував високі вимоги до підготовки і видання підручників, які є головними засобами у шкільному навчанні рідної мови. На основі аналізу праць ученого нами виділено найважливіші з них:

- зміст підручників, навчальних і методичних посібників має відповідати віковим особливостям дітей та молоді, яким доведеться ними користуватись у процесі навчання. Він має відзначатися доступністю, логічністю, послідовністю викладеного матеріалу;
- крім основних завдань, до кожної конкретної теми варто включати практичні вправи, завдання для закріплення знань, навичок і вмінь, повторення та контролю;
- зміст кожної теми, що опрацьовується, по можливості має подаватись графічно, з метою спрямування того, хто вчиться, на глибше усвідомлення навчального матеріалу;
- до кожної вправи чи завдання підручника або навчального посібника має бути вміщена мотивація необхідності їх виконання;
- у кожне навчальне видання бажано вміщувати змістовні поради до вивчення тем, які зосереджують увагу дітей та молоді на основному аспекті засвоєння, стимулюють самостійне доопрацювання матеріалу за іншими джерелами.

«Навчальні книги, за Іваном Огієнком, мають бути зразком високої грамотності. На їх сторінках автори повинні подавати довідкову інформацію про лексичне значення маловідомих і невідомих термінів. Наголоси, переноси, пунктуаційні знаки – все це впливає на науково-педагогічну цінність видання», – наголошує А. Марушкевич [1, с.16].

Заслугують на увагу сучасних лінгводидактів міркування І. Огієнка і щодо організації процесу навчання української літературної мови. За спостереженнями вченого, стан її вивчення залежить від місця у ньому «тієї науки, що звється граматиною. Ми цю науку з давніх-давен звели просто до самого правопису, й ставимо його на чільне місце, навчаючи рідної мови. Цебто «науку мови» замінили на правопис» [5, с.530]. І це при тому, що граMATика приводить у систему знання, здобуті з багатьох джерел. Щоправда, як і чимало інших педагогів тогочасної української діаспори, він вважав, що вивчення граматики доцільно розпочинати після деякого практичного засвоєння мови, що забезпечить більш усвідомлене сприйняття її положень. Тобто, вивчення мови, за І. Огієнком, повинно будуватися на здобутті учнями, особливо поза рідномовним середовищем, практичних знань із літературних і народних джерел, які необхідно систематизувати в період опанування граматики.

Водночас у багатьох працях учений-педагог неодноразово наголошував, що «знати свою літературну мову без доброго навчання ніхто не може», тому й намагався подавати своєму читачеві якнайповнішу інформацію про всі можливі засоби опанування саме літературною формою мови. Окрім уже означених вище джерел, важливо, на його думку, в навчальному процесі послуговуватися також словником, «бо без нього літературної мови не навчити». Адже із словників, загальних і термінологічних, мовці черпають нові слова, доповнюють свій особистий словниковий запас, урізноманітнюють і збагачують його виразною, точною, адекватною предмету мовлення та ситуації спілкування лексикою. На нашу думку, це твердження І. Огієнка особливо важливе для вчителів початкової школи, які закладають основи формування мовної особистості учня, збагачують лексичний запас школяра, формують здатність успішно користуватися ним у різних мовленнєвих ситуаціях. При цьому звертається відповідна увага на засвоєння слів, вимову і написання яких необхідно запам'ятати.

Цінними для сучасних учителів початкової школи та учителів-філологів вважаємо також настанови І. Огієнка щодо пошуку оптимальних принципів навчання мови. Визначаючи основи, на яких повинен будуватися процес вивчення рідної мови, педагог у першу чергу виділяв принцип науковості. ГраMATика, за його переконаннями, «повинна будуватись тільки на науці, на непохитних наукових законах». І впроваджувати цей принцип потрібно вже у початковій школі: «Від самого початку не відступаємо від загальної засади: наші виклади мусять бути науковими у своїй істоті, але для дітей приступними в формі» [5, с.536]. Власне, на це вчителів початкової школи орієнтує чинна навчальна програма з української мови, в якій зазначається, що «початкове навчання мови передбачає пропедевтичну роботу з формування у школярів знань про одиниці різних мовних рівнів (текст, речення, слово в його лексичному і граMATичному значеннях, звуки мовлення) [2, с.15]. Водночас у ній наголошується, що основна увага має приділятися практичним аспектам: роботі над значенням слова і кількісному наповненню словникового запасу учнів, збагаченню їхнього мовлення різними граMATичними формами, розвитку вміння користуватися мовними засобами відповідно до норм літературної мови (орфоепічних, лексичних, граMATичних); умінню аналізувати, оцінювати власну мовленнєву творчість, удосконалювати її.

Як досвідчений лінгводидакт, І. Огієнко був глибоко переконаний і в тому, що доступність навчання створює необхідні психолого-педагогічні умови для хорошою настрою учнів, стимулює глибоке мислення, активізує пізнавальний пошук. Тому навчання мови, особливо в школах, де вона вивчається як державна, повинно будуватися з урахуванням принципу оптимального рівня складності, оскільки, за словами педагога, доступність навчання є необхід-

ною умовою свідомого вивчення мови дітьми, які не мають її належного базового знання через відсутність природного мовного середовища.

Наголосимо, що вчений різко виступав (а це надзвичайно важливо в школах з мовами навчання національних меншин – російською, румунською, угорською тощо) проти механічного заучування лінгвістичних законів і понять, підкреслюючи, що «ні в якому разі не можна завчати догматично того, чого не розумієш». Тому й рекомендував учителям привчати учнів свідомо ставитися до всіх мовних питань, оскільки «свідомість ця їм завше знадобиться». І. Огієнко був твердо переконаний у тому, що свідомість є обов'язковим принципом вивчення рідної мови [4, с.11]. Впевнені, що цей принцип надзвичайно актуальний у навчанні української мови і в нинішній ситуації, оскільки вона, не зважаючи на статус державної, зазнає постійного тиску / агресії з боку російської та англійської мов, які з кожним роком захоплюють усе більшу частину інформаційного простору України.

Чільне місце в лінгводидактиці І. Огієнка належить принципам систематичності навчання та послідовності у викладанні навчального матеріалу. Внаслідок систематичного оволодіння новими знаннями та вироблення практичних навичок оперувати ними в учнів з'являється потяг до навчання, бажання поповнювати свої знання, що, власне, також є одним із важливих завдань сучасної мовної освіти на всіх рівнях. У викладі матеріалу, вважає педагог, необхідно підтримувати зв'язок попереднього з наступним, встановлювати логічні зв'язки між його частинами, постійно подавати матеріал та завдання «для повторення».

Міцність знань, на думку І. Огієнка, забезпечується глибоким розумінням нового матеріалу, яскравістю вражень, одержаних учнями під час пояснення, комплексом завдань на повторення, адекватною організацією уроків, достатньою кількістю практичних завдань, виконанням самостійної та домашньої роботи. Вдало дібраний підручник, поєднання різноманітних видів робіт, яскрава особистість учителя, здатного сконцентрувати увагу учнів на свідоме засвоєння знань, а також така форма викладу, що «легко подається й для шкільного заучування» – ось ті чинники, що визначають Огієнкове бачення реалізації принципу міцності знань у навчанні мови.

Багаторічні спостереження привели вченого до усвідомлення, що ефективність засвоєння мови у великій мірі залежить також від індивідуального підходу, урізноманітнення та диференціації завдань для кожного учня. У практичних порадах учителям він рекомендує давати посилені завдання тим дітям, які «не можуть одразу запам'ятати». З цією метою досвідчений лінгводидакт у своїх підручниках уміщує вправи з посиленою і частково посилено складністю. Окрім цього, зауважував педагог, необхідно враховувати індивідуально-психологічні особливості учня, його спостережливість, пам'ять, працездатність, волю тощо.

Зважаючи на емоційність як одну з етнопсихологічних характеристик української дитини і провідну ознаку української літературної мови вчений наголошував на обов'язковості врахування принципу емоційності навчання та застосуванні широкого спектра педагогічно-емоційних стимулів, що викликають позитивні мотиви діяльності, формують любов до рідної мови. Він аргументовано доводив, що емоційний стиль викладу дає змогу забезпечити мовний розвиток учня на основі «єдності його душі, розуму й серця» [6, с.9]. За такого підходу до навчання мови максимально мобілізується увага учня, розвивається його пам'ять і мислення. А це створює необхідне підґрунтя для паралельного розвитку мовлення і мислення дитини, що, на думку вченого, є обов'язковою умовою ефективного засвоєння мови, особливо на початковому етапі цього процесу.

Своєрідність української мови зумовила визначення ще одного педагогічного принципу – простоти та ясності викладу навчального матеріалу. Професор І. Огієнко, виходячи з того, що існують два способи мислення – «народний, популярний і інтелігентський, доступний не для багатьох», стверджує,

що навчання, яке ґрунтується на наукових підвалинах, повинно бути простим і ясным. Стиль викладу, форми навчальної діяльності мають бути зрозумілими. Завдяки такому підходу учні досягнуть ясності, чіткості і простоти викладу власних думок, міркувань, тверджень [6, с.71-72].

Широке застосування адекватно дібраного дидактичного матеріалу, в тому числі й фольклорного, який сприяє засвоєнню не лише теоретичних положень і правил з мови, а й народних чеснот, шляхетних традицій і норм християнської моралі, тобто забезпечує духовне, моральне, національне, громадянське виховання дитини. Саме на цьому ґрунтується один із важливих принципів лінгводидактики І. Огієнка – принцип виховуючого навчання. Основним виховним завданням під час вивчення рідної мови, на думку вченого, повинно стати прищеплення любові до неї: «Кохати таку мову потрібно повним серцем, а вчити її – всіма силами!» Цій меті служить використання на уроках яскравих і влучних народних прислів'їв, приказок, вивчення малих фольклорних жанрів (колядок, пісень, поезій), правильне, виразне читання художніх творів, інсценізація, декламація. Усе це сприяє розвитку естетичних смаків, вдосконалює відчуття мови, призвичаює поважати народ – творця цієї мови та красне письменство – художню літературу, сприяє піднесенню статусу рідної мови в поліетнічному соціумі, підвищує її функціональність у різних сферах суспільного життя.

Учений розглядає народ і мову як єдине неподільне ціле, вбачаючи у стації літературної мови ступінь культурного розвитку народу. В цьому полягає, за І. Огієнком, принцип культуровідповідності. Сюди він відносить дотримання лексичних, граматичних, стилістичних норм української літературної мови, правил орфоєпії тощо. Підкреслимо, що цей принцип набуває сьогодні першочергового значення, оскільки носії української мови постійно зазнають потужного натиску панівної, державної мови та культури, в середовищі яких перебувають повсякчас, і навіть в Україні, де їх рідна мова є державною.

Наведена система принципів навчання мови переконує у різнобічності підходів ученого до організації навчально-виховного процесу, в центрі якого перебуває дитина як суб'єкт навчання.

Наголосимо, що стрижнем концепції мовної освіти І.Огієнка є оволодіння кожним громадянином соборною літературною мовою, яка є, за його висловом, найціннішим і найважливішим знаряддям духовної культури, «найміцнішим цемментом єдності нації», а тому всі народи України повинні оточити її «найпильнішою опікою», бо тільки соборна літературна мова об'єднує етнографічний народ і перетворює його у свідому націю. Рідна й літературна мова, на думку вченого, «органи надзвичайно ніжні й чутливі», тому навіть найменші нестачі й потрясіння життя приватного чи всенародного одразу відчутно впливають і на них. Тому І. Огієнко закликав український народ виробити певну «реальну мовну практику», щоб захистити найвищу цінність народу – рідну літературну мову від найменшої шкоди і затримки в її розвитку. Він визначає сутність рідномовної політики держави як «збір державних і приватних практик, найкращого розвою рідної і літературної мови, потрібних для більш швидкого духовного поступу народу, та його культури». Вчений обґрунтовує необхідність такої рідномовної політики тим, що рідна мова – це найголовніша цінність, на якій духовно зростає й цвіте нація, яку «конче мусить знати кожний інтелігент, якщо бажає бути свідомим членом своєї нації, якщо бажає своєму народові стати сильною нацією».

Чітко усвідомлюючи значення рідної мови в житті людини, І. Огієнко серед завдань для працівників вищих навчальних закладів виділив і таке: «Гуманітарні, педагогічні, правничі і богословські відділи вищих шкіл мусять викладати своїм слухачам і «Науку про рідномовні обов'язки» [3, с.31], чим, власне, і наголосив на необхідності дотримання принципу неперервності на-

вчання і в галузі рідномовної освіти, його важливості для представників різних професій і людей різного віку. Культура мови, на його думку, найхарактерніша ознака особистості, яка засвідчує її інтелектуальний розвиток, рівень духовності, і водночас рівень розвитку етносу / нації.

Висновки. Отже, аналіз творчої спадщини І. Огієнка засвідчує, що його лінгводидактичні ідеї, сформовані на ґрунтовних теоретичних засадах, розраховані на впровадження в навчально-виховний процес освітніх закладів різних типів і рівнів. Вони є конкретними порадами педагогам щодо забезпечення ефективного навчання української мови в складних реаліях сьогодення. Вважаємо, що пошук шляхів їх реалізації в Україні – актуальна проблема сучасної педагогічної теорії і практики, вирішувати яку треба спільними зусиллями вчених і педагогів-практиків.

Список використаних джерел:

1. Марушкевич А.А. Соціально-педагогічні ідеї освітян кінця XIX–XX століття : колективна монографія / А.А. Марушкевич, Н.М. Кузьменко, Н.В. Кошечко, Н.В. Постоюк. – К. : Обрії, 2012. – 129 с.
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 392 с.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. – Жовква, 1936. – 72 с.
4. Огієнко І. Рідна мова в українській школі / Іван Огієнко. – К. : Вид-во Є. Черепівського, 1917. – 32 с.
5. Огієнко І. Рідна мова в школі. Нариси й замітки / Іван Огієнко // Рідна мова. – 1936. – Ч. 12 (48). – С. 529–538.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 141 с.

The article focuses on actual ideas in linguodidactic of Ivan Ohienko, who have not until now lost his relevance and deserve wide use in modern educational space of Ukraine. It proved that the main factor in the preservation and development of Ukrainian scientists determined the Ukrainian school and so focused on their open where live Ukrainian residents and stressed that their education should occurs only literary language, because it is the main feature of the nation and ensure its unity and activity. Leading means of mastering the language scholar recognized educational books – textbooks and manuals for training which produced the relevant requirements / account age characteristics of students; availability, consistency, consistency of the material; availability, in addition to basic tasks, practical exercises, tasks to consolidate the knowledge, repetition and control; graphical display content of learned material; availability creative nature of problems and so on.

Argued that I. Ohienko grounded principles of teaching Ukrainian language (of science – the study of grammar should be based on the latest linguistics achievements and linguistics, availability of learning – creating favorable psychological and pedagogical conditions for the successful assimilation of new teaching material, study of conscious linguistic laws and concepts; consistency and systematic teaching of educational material strength of knowledge, individual approach, diversification and differentiation of tasks for each student, emotion – mobilizes the attention of the student, it develops memory and thinking, simplicity and clarity of educational material – provides clarity, precision and simplicity of their own opinions of students, which train education – instilling a love of language, forms patriotism, national outlook).

The urgency linguodidactic I. Ohienko ideas for modern rідnomovnoyi Ukrainian education in Ukraine and the countries of settlement, creating a culture of oral and written language, of modern Ukrainian language.

Key words: I. Ohienko, native / Ukrainian language, linguodidactics, rідnomovni duties speech situation, principles of teaching, the concept of language education, spiritual culture.

Отримано: 09.02.2017 р.

Т. Й. Франчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ГЕНОМ УНІВЕРСИТЕТУ: ОСНОВИ АКТУАЛІЗАЦІЇ

У статті позиціонується проблема дослідження перспектив розвитку університету за власною траєкторією на основі вивчення динаміки його історичного розвитку, базових цінностей, актуальних з позиції сучасних стандартів якості.

Ключові слова: геном, університет, освітній простір, освітня ідеологія, концептуальні позиції.

Однією з найбільших проблем непродуктивності перехідного періоду в освіті є відсутність концептуального, інтегрованого підходу до проведення реформ, пов'язаних не з традиційним удосконаленням навчання, виховання, а з запровадженням практично нової формули освітньої діяльності. Принципова відмінність полягає в тому, що реформи стосуються основи системи, а не її окремих сегментів. Вважаємо, що однією з найбільших вад сучасного підходу до модернізації освіти є впровадження інновацій безвідносно до ідеології, концепції розвитку освітнього простору, коли відбувається поелементне вдосконалення системи, тобто проектування аспектичних інноваційних змін у контексті абсолютного домінування традиційної освіти.

Проблемами університетської освіти з позиції історичних традицій та сучасних реалій займається значна кількість вітчизняних учених: В. Андрущенко, М. Згуровський, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало, С. Ніколаєнко та інші. Актуальність проблеми пошуку сучасних ефективних моделей розвитку (саморозвитку) освітніх систем в умовах ринку освітніх послуг обумовлена, насамперед, запитами на освіту, визначальною характеристикою якої є тотальний перехід від освіти інформаційно-репродуктивної, знаннєвої, а відтак і типової, стандартизованої, тобто однакової для всіх, до освіти компетентнісної, що забезпечує індивідуалізацію траєкторії професійного становлення спеціаліста, реалізацію його потенціалу розвитку. «За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями. Але українська школа не готує до цього [1].

Головною метою статті є дослідження можливостей розвитку університету за оптимальною для нього траєкторією на основі вивчення історично сформованих базових цінностей, актуальних з позиції сучасних стандартів якості.

Закономірно, головною умовою індивідуально, особистісно орієнтованої освіти є формування такого типу навчального закладу, який би акумулював у собі: а) не лише типологічні особливості, а і характерні відмінності, проектуючи розвиток освітньої системи за власною траєкторією, максимально орієнтуючись на базові цінності, історично закладені в його основу, особливо ті, що вирізняють його з-поміж інших, визначаючи свого роду «генотип» закладу; б) реальний потенціал розвитку, детермінований наявним активом педагогічних працівників.

Фактично йдеться про однакову формулу успіху освітньої системи і кожного її суб'єкта (в тому числі і студента, викладача): проектування перспектив та програми розвитку, орієнтуючись не лише на сучасні стандарти якос-

ті (впроваджуючи інноваційні технології без необхідної адаптації), а і на чинники, що визначають сутнісні характеристики системи, підсистем. Зокрема, йдеться про наявний досвід та потенційні можливості розвитку, що інтегрально формують позицію ВНЗ, викладача, студента як суб'єктів модернізації системи, актуалізуючи процеси самовизначення, самоорганізації, самоуправління.

Іншими словами, забезпечити індивідуальну, оптимальну для кожного студента траєкторію професійного становлення може лише ВНЗ, що реалізує механізми проєктування саморозвитку освітньої системи як само організованої цілісності так само за власною, оптимальною саме для нього траєкторією, актуалізуючи позитивні тенденції розвитку в історичному ракурсі.

Водночас, слід зазначити, що в умовах інформаційно-репродуктивної (знаннєвої) освіти в дослідженні історичних процесів, історії розвитку навчальних закладів у тому числі, науковці більшою мірою тримають орієнтир на отримання достовірної інформації про історичні факти, реалії, процеси. Компетентнісна освіта дещо змінює вектор досліджень, визначаючи головну місію історії не лише в накопиченні достовірного фактологічного матеріалу, а і в здатності на його основі трактувати суть процесів, що визначали логіку та алгоритми історичного розвитку, оскільки саме це розуміння дає реальні інструменти для глибокого та системного аналізу актуальної ситуації, відповідно, прогнозування перспектив її розвитку. Лише за таких умов на основі науково обґрунтованих проєкцій можна управляти процесами, забезпечувати позитивні перспективи розвитку систем.

Отже, це стосується не лише історії розвитку держав, регіонів, міст, а і конкретних організацій. Зазначена позиція є актуальною і щодо дослідження історії розвитку Кам'янець-Подільського університету: зібрані, систематизовані і проаналізовані потужні пласти інформації стосовно різних історичних етапів його розвитку, особливо фундаментально досліджені документальні матеріали періоду становлення університету, персоналій, що найбільшою мірою визначали якість процесу. Це закономірний наслідок інформаційно-репродуктивної освітньої системи, коли всі навчальні заклади формувалися за типовими стандартами і були об'єктом централізованого управління. В таких умовах історія розвитку окремо взятого навчального закладу практично ніяк не впливала на перспективи його розвитку, які були централізовано визначені у вигляді формалізованих приписів, що не передбачали найменших відступів від правил (хіба що на рівні рекламних реляцій, поваги до історії, тощо).

Ситуація кардинально міняється в умовах запровадження основ компетентнісної освіти, автономізації навчальних закладів, інтенсивного розвитку ринку праці, відповідно, ринку освітніх послуг. Щодо модернізації освітньої системи Кам'янець-Подільського національного університету, є всі підстави стверджувати, що на сьогоднішній день склалась досить сприятлива ситуація, щоби ставити перед собою реально амбітні цілі. Передовсім, йдеться про високий системотворчий потенціал розвитку, закладений в історії становлення українського університету як реального суб'єкта продукування національної еліти, національного відродження України, а також плеяду постатей потужних науковців, громадських діячів, педагогів, які безпосередньо долучилися до процесу, залишивши по собі визнані у всьому світі наукові доробки, досвід освітньо-просвітницької діяльності. До прикладу, як показують дослідження [2], Іван Огієнко сприймається як свого роду «глиба», що акумулює в собі неогічненний і невичерпний потенціал модернізації сучасної освіти у плані:

- актуалізації цінностей освіти (як феномену, системотвірного чинника а) формування соціокультурного простору вишу, регіону, держави (простір у

просторі), б) формування освіти в контексті національно означених орієнтирів, в) значенні особистості, лідера у формуванні системи за визначеною ідеологією, концепцією, технологією реалізації;

- колосальних наукових напрацювань щодо дослідження життя, багатогранної діяльності та творчості Івана Огієнка.

Також слід зазначити, що відмінність системи класичної освіти від інноваційної, компетентнісної, напрям на розбудову якої сьогодні позиціонується як безальтернативний (Концепція Нової української школи 2016) також полягає у характері взаємовідносин освіти і науки. В умовах класичної освіти, коли підхід до модернізації, відповідно, всі реформи стосувалися, як відмічалося вище, аспектних змін (збагачення та оновлення змісту освіти, використання нестандартних форм та методів організації навчальної діяльності, виховного процесу, оновлення форм контролю знань та ін.), наука не виконувала функції «обслуговування» освіти повною мірою, вона більше видозмінювалася відповідно до домінуючих ідеологічних чинників, відповідно до яких диктувався запит на тип особистості з визначеними однаковими для всіх цінностями, способом мислення та поведінки (безальтернативність ідеологічних пріоритетів). Головною функцією науки був не пошук ефективних природовідповідних моделей освітньої діяльності, а доведення правомірності існуючих і дослідження їх резервів щодо можливого збільшення кількості знань, що вивчалися на відповідному рівні освіти, удосконалення вмінь використовувати їх у типових ситуаціях. Наприклад, такий навчальний предмет як історія орієнтував учня, студента, вчителя (в системі післядипломної освіти) на запам'ятовування визначеного об'єму знань із заготовленими підходами до їх інтерпретації та оцінки. Фактично не ставилися завдання формування ставлення до історії як науки, що передбачає розуміння історичних реалій, процесів, тенденцій розвитку, в тому числі, з тим, щоби сформувати дієвий інструментарій для системного і глибокого осмислення актуальної соціально-економічної ситуації, різних її аспектів, проектування перспектив розвитку. Це виходило за рамки визначених стандартів ідеологічної, економічної, а відтак і освітньої системи.

У контексті зазначеної вище актуальної ситуації, перспективи дослідження феномену Огієнка, його діяльності, колосальних наукових напрацювань слід вбачати не стільки у накопиченні фактологічного матеріалу, його систематизації, хоч це ніколи не перестане бути актуальним, скільки в осмисленні уже зібраного та систематизованого через призму сучасних реалій, задля вирішення актуальних проблем освіти, науки, культури, державного будівництва та ін.

Очевидно, означений рух можна проектувати за наступними векторами:

- інтеграція досліджень за напрямками та пріоритетністю завдань (подолати домінанту аспектність досліджень, які показують позитивний результат, але не інтегровані в систему). Відповідно, тут важливі формалізовані і неформальні об'єднання науковців різних рівнів, які інтегрально здатні сформувати «науковий продукт», який реально виконує функцію оптимізації системи;
- інтеграція теорії і практики, формуючи систему взаємовідносин, за яких практика «посилає замовлення» на наукові дослідження щодо пошуків оптимального, тобто науково обґрунтованого шляху підвищення якості функціонування системи. Ініціативи можуть бути як з боку практики, так і науки, проявляючи взаємну зацікавленість, оскільки один без другого вони неефективні, що зрештою призведе до імітації наукових досліджень, а відтак і імітації реформ.

Немає необхідності доводити, що проектування трансформаційних процесів такого рівня буде ефективним лише за умови, якщо воно стане предме-

том системної дослідницької роботи. Це є абсолютно реальним у ситуації сучасної тенденції до інтеграції освіти і науки, теорії і практики.

Як зазначалося вище, концептуальні основи розвитку ВНЗ, його змістово-технологічну реалізацію можна проектувати у фокусі трьох базових чинників:

- Актуальних тенденцій, моделей та програм розвитку сучасної інноваційної професійної освіти, зафіксованих у документах про вищу освіту, наявного досвіду роботи ефективних вітчизняних та зарубіжних освітніх систем цього рівня.
- Дослідження тенденцій розвитку конкретного ВНЗ в історичному ракурсі, аналіз систем, що формувалися в рамках відповідних соціально-економічних реалій, виявлення інваріантної складової, прогресивних та регресивних процесів, на їх основі – потенційних можливостей розвитку.
- Дослідження головних характеристик, актуальних та потенційних можливостей розвитку педагогічного колективу (як команди), діагностика рівня професійної діяльності за базовими характеристиками якості.

Аналізуючи можливості кожного конкретного ВНЗ у розробці ефективної програми саморозвитку, важливо виявити як загальні тенденції, так і конкретні ситуації найвищих успіхів, регресивних процесів, і головне – чинників, що їх обумовлювали. У тому числі, важливо аналізувати процеси з позиції персоналії, що найбільшою мірою визначали їх якісні характеристики. Тобто, простежуючи динаміку розвитку освітньої системи окремого університету, важливо поставити мету не лише дізнатися та зафіксувати максимум інформації про ВНЗ на різних етапах його розвитку, конкретні персоналії, що залишили найбільш вагомий внесок у його розбудову, а дослідити тенденції розвитку, фактори, що його обумовлюють з тим, щоб проектувати індивідуальний поступ розвитку, інтегруючи історичні та актуальні здобутки, протидіючи проблемам, що чинять гальмівну дію і є найбільш типовими.

Закономірно, що це має бути колективний пошук, мобілізація наукового потенціалу освітнього закладу, забезпечення суб'єктності позиції кожного (управління, викладача, студента), реальне відчуття причетності до розвитку системи. Тим більше, що в умовах ринку, посилення тенденції до автономізації вузів фактично ВНЗ поставлений у ситуацію необхідності мобілізації власних ресурсів та проектування оптимального вектора, концепції та програми розвитку. Окрім того, компетентнісна парадигма професійної освіти, в основі якої – суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини викладача і студента, диктує необхідність формування навчального закладу як освітньої системи, основаної на суб'єкт-суб'єктних взаємовідносинах усіх учасників освітньої діяльності, у тому числі «управлінець-викладач», «викладач-студент» та ін.

Тому, передусім, актуальними є проблеми дослідження концептуальних основ трансформаційних змін, які проектували би поетапний перехід від освіти інформаційно-репродуктивної (основаної на суб'єкт-об'єктних взаємовідносинах учасників педагогічного процесу) до компетентнісної, особистісно орієнтованої (суб'єкт-суб'єктної), максимально враховуючи наявний історичний та актуальний досвід конкретного університету, які інтегрально трактуються як свого роду «геном», що акумулює потенціал розвитку конкретного університету [3].

Геном університету трактуємо як комплекс базових цінностей, що складають концепт організаційної культури університету, сформованих на основі наукового осмислення історичних надбань, зафіксованих у досвіді його розвитку, персоналіях, що найбільшою мірою вплинули на процес, у контексті актуальних тенденцій розвитку освіти, визначених державою.

Будь-яка система діяльності, освітня у тому числі, представлена у формі нормативно визначеного способу її організації. Оптимізація функціонування сис-

теми (мікро, макро, мезо) в умовах ринкових відносин пов'язана, насамперед, з «розпредметненням» нормативно-формалізованого, а відтак і однакового для всіх способу організації діяльності, перетворюючи його на індивідуальний, тобто максимально орієнтований на реалізацію внутрішнього потенціалу розвитку, що є результатом симбіозу потенціалу історії розвитку та характеристик, можливостей усіх суб'єктів, що визначають якість організації діяльності.

Головна проблема полягає в тому, аби перетворити позитивну традицію, фіксовану в історичних фактах, на потужний механізм розвитку сучасного вишу, його організаційної, управлінської культури, яка реалізується на всіх рівнях діяльності (вуз як система, факультет, кафедра, викладач як підсистеми), що функціонують та розвиваються в рамках та в змістово-діяльнісному контексті загальної системи з блоком домінуючих спільних цінностей.

З цієї позиції важко переоцінити потенціал Кам'янець-Подільського університету, в основу якого закладений «геном», свого роду «генофонд», що визначив ефективну формулу забезпечення симбіозу потенціалу українського державотворення, потенціалу національно-культурного відродження, потенціалу української освіти (університету як головного суб'єкта продукування національної еліти). Той факт, що Кам'янець-Подільський університет був утворений у 20-і роки XIX століття, тобто час, що відносився до революційних, реформаторських процесів, пов'язаних з національними, демократичними цінностями, а також концепціями освітньої діяльності, сформованими на основі природо відповідності, культуро відповідності, свідчить про те, що закладений фундамент вишу апіорі несе потужний розвивальний потенціал.

Університет формувався не за стандартами та технологіями типового вищого навчального закладу, а радше як його альтернатива, функції якої виходили далеко за рамки професійно-освітніх. Тому уже на цьому етапі педагогічним колективом, очолюваним ректором Іваном Огієнком, вирішувались питання, які є актуальними на нинішньому перехідному етапі:

- головної місії університету в регіональному освітньому, соціально-економічному просторі;
- формування команди однодумців, які могли би реалізувати проект інноваційної освітньої системи ВНЗ, реально долучитися до його розбудови;
- формування національно, культуро орієнтованого навчального закладу, здатного «виросувати» національну еліту, інтелігенцію, яка би, у тому числі, реалізувала державотворчі, просвітницькі функції;
- інтеграції наукового потенціалу регіону, який би опікувався розробкою та теоретичним обґрунтуванням проектів розвитку найбільш актуальних проблем громадянського суспільства, економіки.

Тому організаційна культура, управлінська діяльність університету апіорі формувалась як освітня система з високим рівнем автономії, що спонукало до:

- інтеграції освіти і науки;
- об'єднання всіх суб'єктів освітньої діяльності навколо пошуку відповідей на питання щодо концепції, стратегії і тактики розвитку університету;
- забезпечення особистісної орієнтованості системи (особистість може формувати лише особистість)
- привнесення високого культуро творчого потенціалу в зміст та технології освітньої діяльності ВНЗ, систему підготовки спеціаліста.

Особливу цінність у трактуванні геному університету складають позиції, які, з одного боку, визначаються якістю прогресивних процесів того часу, з

другого – співзвучні смислоутворюючим концептам і процесам в контексті реалій і тенденцій розвитку сучасної освіти.

Досить небезпечною є примітивізація проблеми, традиційно призводячи до простого декларування, відтворення та наслідування найбільш ефективних зразків, зафіксованих у досвіді освітньої діяльності вищу, такий процес не має перспектив, він завжди буде деструктивним. Важливо проблему історії становлення та розвитку університету визнати пріоритетним напрямком комплексного, системного дослідження на далеку перспективу, що дозволить передовсім досліджувати її як складний багатоаспектний, багатфункціональний феномен з відповідною динамікою розвитку, складними взаємовідносинами із зовнішніми чинниками, що визначали політику діяльності, технології їх реалізації, а також внутрішніми процесами взаємовідносин безпосередніх учасників освітньої діяльності.

Саме на перетині різних історичних етапів розвитку, освітніх ідеологій, регіональних особливостей визначаються методологія, формули та алгоритми освітньої діяльності, які забезпечують фундаменталізацію освіти, максимальне розуміння процесів, а відтак і спроможність кожного окремого ВНЗ визначити оптимальну для себе політику, стратегію розвитку, її змістово-технологічне забезпечення, враховуючи усі значущі характеристики та специфіку кожного окремого етапу його розвитку. Так формується ВНЗ як само розвивальна, конкурентоспроможна система, здатна до перманентного нарощування ефективності діяльності за базовими показниками якості.

Закономірно, що смислоутворюючими складовими геному будуть персоналії, які найбільшою мірою вплинули на розвиток університету, залишивши найцінніші зразки практичної діяльності, наукові доробки (хоч зводити лише до дослідження визначних особистостей, причетних до історії університету, буде помилково).

У зазначеному контексті важливо співвіднести позиції видатних українських науковців, державотворців, педагогів, І. Огієнка [2], С. Русової [4], С. Сірополька [5], які спільно і цілеспрямовано формували освітню ідеологію Кам'янець-Подільського університету у період національного відродження на Україні початку ХХ ст., заклавши свого роду генотип освітнього закладу, з сучасними тенденціями розвитку професійної освіти:

1. Створення університету на єдиній концептуальній основі (за стандартами цілісного освітнього простору) періоду відродження національної освіти переконливо свідчить про те, що будь-які реформації повинні бути «освячені» головною ідеєю, яка обов'язково має бути близькою та зрозумілою не тільки для тих, хто її безпосередньо реалізує, а для всіх людей, для всієї нації. Педагогічний колектив формується як колектив однодумців, які, попри високі професійні компетенції, мають спільну ідеологічну основу, погляди на перспективи розвитку навчального закладу, освіти, держави.
2. Реформи в освіті мають мати чітку ідеологію, насамперед, пов'язану з найвищими цінностями українського народу, його духовністю, національного самоідентичністю. Освіта – це не просто освітній заклад, що реалізує функції підготовки спеціаліста відповідної галузі, вона трактується як головний чинник розвитку держави, формування громадянського суспільства, його культури, національної еліти. Університет реально виконує функції основного суб'єкта формування цілісного освітнього простору в навчальному окрузі, він набуває статусу культурно-просвітницького центра у відповідному регіоні.
3. Професійна підготовка вчителя – формування національно свідомої та висококультурної особистості, інтелігентуа комплексі духовних, моральних якостей, активного суб'єкта розвитку громадянської позиції, необхідної для реалізації

- завдань виховання шкільної молоді. Важливо розуміти, що навчання, виховання – це не автономні сфери діяльності, а складові одного процесу становлення особистості, і від того, наскільки вони будуть інтегровані залежить успішність освітнього процесу, безвідносно до його рівня та спрямованості.
4. Освітня діяльність має здійснюватися через активне використання методів навчання, що забезпечують реалізацію дослідницьких функцій, розвивають аналітичну діяльність студента, здатність до професійного саморозвитку.
 5. Тракткування навчання як спільної продуктивної діяльності викладача та студента, співпраця на рівні інтелектуальної, духовної, ціннісної, емоційної взаємодії, що є мобільним фактором формування студента як особистості, для якої педагогічна діяльність асоціюється з місіонерством, просвітництвом.
 6. Університет має підвищувати рівень автономності у формуванні власних концепцій професійної підготовки вчителя, що стосується: структури професійної підготовки; формування навчальних планів; визначення змісту навчальних курсів та ін. Це дає можливість стимулювати формування науково-методичного потенціалу викладачів, наукових колективів, постійно працювати над пошуком та реалізацією продуктивних освітніх моделей у власній професійній діяльності, формувати імідж закладу, а також оптимізувати педагогічний процес, враховуючи соціально-економічні та культурологічні особливості регіону.

Прогнозування перспектив розвитку університету відбувається на основі фундаментального вивчення історії його розвитку, намагаючись не лише осмислити тенденції, а і трансформувати на сучасні реалії, зберігаючи та примножуючи її найбільш цінні, національно означені надбання [2; 4; 5].

Отож, маємо безцінний історичний досвід формування університету, який потребує науково обгрунтованої імплементації позицій, що складають його генофонд і є неocenеними за своїм потенціалом розвитку, передусім, через його актуальність, тобто співзвучність сучасним освітнім стандартам та безпосередньо причетність до історії розвитку Кам'янець-Подільського університету, освітнього простору в Подільському регіоні періоду національного відродження. Важливо ці надбання зробити реальним суб'єктом не лише розвитку навчального закладу, а і оптимізації змісту навчання студентів, системи професійної підготовки сучасного педагога в цілому.

Список використаних джерел:

1. Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/mon.pdf>.
2. Марушкевич А.А. Невтомний працівник українського ренесансу Іван Огієнко. Педагогічний аспект / А.А. Марушкевич. – К., 1966. – 127 с.
3. Пушных В.А. Геном университета // Университетское управление: практика и анализ. – Екатеринбург, 2016. – №3. – С. 23-31.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
5. Сірополько С. Історія освіти в Україні / С. Сірополько. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.

The article presents the problem of researching the prospects of the University development according to its own trajectory, based on the investigation of its historical development, basic values, actual from the position of modern quality standards.

Key words: genome, University, educational space, educational ideology, a conceptual approach.

Отримано: 14.02.2017 р.

О. С. Шмирко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ÜBUNGSTYOLOGIE ZUM KOMMUNIKATIVEN, VERWENDUNGSBEZOGENEN DEUTSCHUNTERRICHT

Im vorliegenden Artikel wird das Problem der Übungstypologie zum kommunikativen, verwendungsbezogenen Deutschunterricht aufgeworfen. Es wurde betont, dass der Bereich Deutsch als Fremdsprache in den letzten Jahren wesentliche Impulse von der Didaktik und Methodik des verwendungsbezogenen Deutschunterrichts erfahren hat, was sehr eng mit Integrationsprozessen in Europa verbunden ist. Dies beweist eine große Menge von Lehrmaterialien der neuen Generation, die didaktischen und methodischen Leitvorstellungen ihrer Zeit konkretisieren. Die Aufgabe des Artikels besteht darin, dass die von der Autorin entwickelte Übungstypologie zum kommunikativen, verwendungsbezogenen Deutschunterricht dargestellt wird, die Lerneffekt wesentlich erhöht. Es werden in vier relativen Stufen geteilte Übungen zum kommunikativen, verwendungsbezogenen Deutschunterricht präsentiert, die in von der Autorin herausgegebenem Lehrbuch für zukünftige Lehrkräfte «Praktisches Deutsch. Einstieg in das Berufsleben des Lehrers» dargestellt sind.

Schlüsselwörter: kommunikativer, verwendungsbezogener Deutschunterricht, Übungstypologie, Stufen der Übungen, reproduktive Übungen, «Parallelinformation», simulierten Situationen, kommunikative Kompetenz, sich frei äußern.

Die Kommunikative Methode wurde in Europa schon lange gebraucht, und überall im Fremdsprachenunterricht eingeführt. Das ist eng mit Integrationsprozessen in Europa verbunden. Und es ist sicher kein Zufall, dass der Bereich Deutsch als Fremdsprache in den letzten Jahren wesentliche Impulse von der Didaktik und Methodik des verwendungsbezogenen Deutschunterrichts erfahren hat.

Dass man sich auch im Deutschunterricht mit den Prinzipien und Verfahren einer an kommunikativen und pragmatischen Zielen orientierten Didaktik intensiv beschäftigt, lässt sich an der neuen Generation von Lehrmaterialien, die in den letzten Jahren erschienen sind, ablesen. Dazu gehören u.a. «Alltagspraxis, Qualität und Wirksamkeit des Deutschunterrichts» von E. Klieme, N. Jude, D. Rauch [u. a.] (2008); «Erfolgreicheres Lernen durch Differenzierung im Unterricht» von M. Bönsch (2009); «Lehrer als Berater in Schule und Unterricht» von S. Hertel, B. Schmitz (2009); «Individualisieren im Unterricht: Erfolgreich Kompetenzen vermitteln» (2010); Zeigen – Lernen – Erziehen von K. Prange (2011); «Professionelle Kommunikation im Schulalltag: Praxishilfen für Lehrkräfte von G. Keller» (2014); «Hattie und die Folgen. Empirische Befunden und didaktische Konsequenzen zum erfolgreichen Unterrichten» von F. Nix, J. Wollmann (2015); «Kommunikation für Lehrkräfte» von N. Greuel (2016) u.a.m. [1-8].

Aber wenn wir einmal diese Lehrwerke für den Deutschunterricht, die wir heute verwenden, durchblättern werden, können wir feststellen, dass nicht nur die Aufmachung ganz unterschiedlich ist, sondern dass auch Inhalte, Themen, Grammatik und Wortschatz nach ganz unterschiedlichen Prinzipien strukturiert und bearbeitet werden. Die Lehrmaterialien für den Fremdsprachenunterricht verändern sich ständig. Lehrwerke konkretisieren die didaktischen und methodischen Leitvorstellungen ihrer Zeit. Übungen im Fremdsprachenunterricht richten sich nach den Zielen, die ganz verschieden sein können [9, S.7; 10]. Die Aufgabe des Artikels besteht darin, dass die von der Autorin entwickelte Übungstypologie zum kommunikativen, verwendungsbezogenen Deutschunterricht dargestellt wird, die Lerneffekt wesentlich erhöht.

Es existiert die Meinung, dass es keine «Kommunikativen Übungen» als solche gibt; entscheidend ist die Zwecksetzung von Übungen im Hinblick auf die Entwicklung

von Kommunikationsfähigkeit [9, S.15]. Es geht um die Übungssequenzen, die Kommunikationsakte vorbereiten, aufbauen, strukturieren und simulieren. Darum können wir alle Übungen ganz relativ in vier Stufen teilen: **A**, **B**, **C** und **D**. In unserem Lehrbuch für zukünftige Lehrkräfte haben wir alle diese Stufen präsentiert [11].

Wir haben uns daran gewöhnt, den Verstehensvorgang als «rezeptiv» und «passiv» zu bezeichnen. Lesen, Hören und Verstehen sind jedoch höchst aktive Tätigkeiten des Auswählens, Ordnen und Interpretierens von Information. Stufe **A** bedeutet also, Entwicklung und Überprüfung von Verstehensleistungen. In der Muttersprache haben wir unser Auge und unser Ohr darauf trainiert, sich auf Schlüsselinformationen im Verstehensprozess zu konzentrieren. Erster Schritt des Verstehens ist also das Globalverständnis (Übung 47) [11, S.66]. Es erleichtert den Verstehensprozess auch außerordentlich, wenn man den Kontext, der zu einem bestimmten Hör-oder Lesetext gehört, kennt. Auswählen im Verstehensprozess bedeutet, sich auf das konzentrieren, was im Verständigungsanlass wichtig ist, und alles weg lassen, was nebensächlich ist. Dazu dienen Übungen 4**A**, 8**A**, 11**A**, 18**A**₁, 32 und 44**A** [11, S.8-62]. Also Stufe **A** bestimmen wir nach solchen Kriterien:

- Vereinfachung – Unterstreichen der Schlüsselstellen im Text (Übung 18**A**) [11, S.26];
- Markierung der Absätze (Übung 32**A**) [11, S.43-45];
- Diskursstruktur (Übungen 18**A**₂, 44**A**) [11, S.26, 62];
- Verkürzung – Erstellung eines vereinfachten Paralleltextes (Übungen 14**A**, 25**A**, 34**A**) [11, S.20-22, 35-36, 47-48];
- Visualisierung – Verdeutlichung des Verständigungskonzepts (Übungen 30**A**₁, 37**A**, 45**A**₂, 54**A**₁) [11, S.41-42, 49-53, 63, 75-76];
- Aufgliederung – Tabellarische Aufgliederung der Information (Übungen 15**A**₁, 19**A**, 21**A**, 26**A**, 41**A**, 45**A**_{3,4}, 47**A**₂, 50**A**, 53**A**) [11, S.22-75];
- Außersprachliche Verdeutlichung (Übung 4**A**) [11, S.8-10];
- Aktivierung des Vorwissens: Arbeit mit dem jeweiligen Sachfeld (Übungen 21**A**, 45**A**₁) [11, S.30-31, 62].

Im Prinzip geht es dabei um die Entwicklung von «Parallelinformation» zu den authentischen Texten.

Im Übungsablauf einer Lerneinheit würde auf die Phase **A** der verstehenden Annäherung an einen Text (Hörverstehen, Leseverstehen – gestützt und verstärkt durch entsprechende Übungen) nun die Phase **B** folgen. Stufe **B** kann Grundlegung von Mitteilungsfähigkeit bedeuten. Dazu gehören Übungen mit stark steuerndem, reproduktivem Charakter zur sprachlichen Form. Redemittel, die in Übungen der Phase **B** vorkommen, werden dem Lernenden vorgegeben. Stark gelenkt durch einen festen Übungsrahmen, übt er ihre Benutzung ein. Dazu gehören:

- Textreproduktion (Lückentext) (Übungen 2**B**, 16**B**) [11, S.6-7, 25];
- Textreproduktion (Stichwörter) (Übungen 4**B**, 11**B**) [11, S.9-10, 17-18];
- Textreproduktion (Stichwörter als Zusammenfassung) (Übungen 23**B**, 43**B**, 51**B**, 58**B**) [11, S.32-35, 61, 70-72, 81-82];
- Flussdiagramm (Übungen 15**B**, 57**B**) [11, S.22-24, 79-80];
- Dialogvariation. Offener Dialog (Übung 40**B**) [11, S.55-58].

In der nun folgenden Stufe (**C**) bewegt sich der Übende zwar immer noch in simulierten Situationen, aber er setzt die ihm zur Verfügung stehenden sprachlichen Mittel stärker produktiv ein. Von der Stufe **C** verstehen wir also Entwicklung von Mitteilungsfähigkeit – sprachliche Ausgestaltung vorgegebener Situationen, Rollen, Verständigungsanlässe in Übungen mit reproduktiv-produktivem Charakter, wie, z.B., Ausfüllen von Grafiken (Übung 10**C**) [11, S.15]. Die zukünftigen Lehrer sollen «Zeugnisse für Lehrer» entwerfen (Abb.1). Zuerst überlegen sie, was sie benoten

wollen, z. B., Kleidung, Zensurengebung, Vorlieben, Humor, Autorität usw. Und dann füllen sie die Zeugnisse (wir hoffen, recht freundlich!) aus.

Zeugnis für Lehrer	
für	_____
geboren am	_____
bekannt unter	_____
HINWEISE ZUM ARBEITS- UND SOZIALVERHALTEN	
Sprachlicher Ausdruck	_____
Schriftbild	_____
Vorlieben	_____
Korrektüreifer	_____
Notengebung	_____
Sprüche	_____
HINWEISE ZUR ALLGEMEINEN SCHULTAUGLICHKEIT	
Bemerkungen	_____
Lehrberechtigung	_____
Ort	Datum _____
Zentrales Bewertungskomitee	

Abb. 1. Zeugnis für Lehrer

Dazu gehören auch:

- Hervorheben durch Unterstreichen oder Markieren (Übung 5C) [11, S.10];
- Auswerten von Grafiken/Tabellen (Übung 20C) [11, S.28-29];
- Texterstellung mit Stichwörtern (Übung 54C) [11, S.77];
- Texterstellung: Bildimpuls (Übung 49C) [11, S.69];
- Notizen zur freien Äußerung und Argumentation selbst erstellen (Übungen 6C, 13C, 16C, 27C, 42C, 46C₂, 47C, 52C, 59C) [11, S.11-12, 19, 25, 39, 60, 65-67, 72-73, 82];
- Arbeit vor dem Text: Assoziationen und Vermutungen (Übungen 8C, 18C) [11, S.13, 25];
- Interpretation des Textes (Übungen 15C₂, 56C) [11, S.22-24, 79];
- Analyse (Übung 46C₁) [11, S.65].

Danach kommt die Stufe **D** (Entfaltung von freier Äußerung). Nach der Entwicklung von Verstehen- und Mitteilungsleistungen mit Hilfe von notwendigerweise mehr oder weniger stark steuernden Übungen soll der Sprachlerner dazu kommen, das bis hierher erworbene inhaltliche Wissen, die sozial-interaktiven Verhaltensweisen und das sprachliche Können frei anzuwenden. Dazu gehören:

- Diskursverläufe (mit Verwendung der gegebenen Redemittel) (Übungen 3D, 39D) [11, S.7-8, 54];
- Offener Dialog (Übung 40D) [11, S.55-58];
- Spontane Stellungnahme (mit Verwendung der Redemitteltabelle) (Übung 36D) [11, S.48-49];
- Diskussionen (mit Verwendung des Wortfeldes) (Übung 9D). Es wurde, z. B., zur Diskussion zum Thema: «Welche Eigenschaften muss der Lehrer haben?» eingeladen. Denkbar wäre als Vorbereitungsetappe die Aktivierung des Sachfeldes (Abb.2) [11, S.14-15];
- Podiumsdiskussion (Übung 29D) [11, S.46];
- Diskussionen zum Themen: «Mein Lehrerdasein»; «Lehrer sein – Mensch sein», «Schlechte Lehrer können keine guten Schüler erzeugen»; «Ein Lehrer muss wie ein Künstler sein»; «Lehrer sein ist mehr als lernen»; «Welche Eigenschaften muss der Lehrer haben? Was ist auf jeden Fall wichtig? Was – nicht besonders?»; «Ein guter Lehrer – wie ist er?»; «Besseres Sozialklima durch

einheitliche Bekleidungsregeln in der Schule?»; «Protest gegen Schuluniform» u.a.m. (Übungen 4D, 7D, 17D, 18D, 24D, 25D) [11, S.10, 12, 25, 26, 35-36];

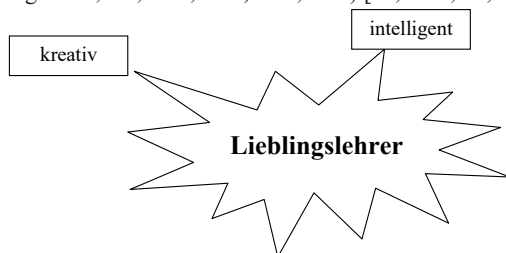

Abb. 2. Wortfeld – Assoziogramm

Mit der Hilfe von Redemittel können die zukünftige Lehrkräfte über den Umgang mit Kindern in der Schule sprechen und ihr eigenes Lehrerdasein zu bestimmen versuchen (Übung 1D):

Mein Lehrerdasein

- Als Lehrer sollte ich ...
- Müde bin ich, wenn ...
- Mir fällt es leicht, ...
- Fachliche Anregungen erhalte ich ...
- Immer wieder montags fühle ich ...
- Mein Verhältnis zu den Schülern ...
- Es langweilt mich ...
- Wenn ich Deutschlehrer wäre ...
- Mir platzt der Kragen ...
- Meine Kontakte zu den Kollegen ...
- Ganz und gar unmöglich finde ich ...
- Mir gefällt an meinem Beruf ...
- Unter Motivation verstehe ich ...
- In den Pausen ...
- Folgende Stichworte fallen mir zum Thema «Kommunikativer Unterricht» ein ...
- Nach dem Unterricht ...
- Wissen Sie übrigens, dass in meiner Universität ...
- In meiner Tasche befindet sich gerade ...
- Schon immer wollte ich mal fragen, ...[11, S.6].

«Frei» ist auch hier immer noch auf die Simulation im Unterricht beschränkt, beinhaltet jedoch verstärkt die flexible Übertragbarkeit auf Verwendungszusammenhänge außerhalb des organisierten Sprachunterrichts.

Handeln in der Fremdsprache soll spontan zu einem Sachverhalt, begründend und kommentierend und im Diskurs erfolgen. Hierzu können im Unterricht Hilfen in Form von Tabellen mit thematisch zugeordneten Sprachmittel und beispielhaften Diskursabläufen gegeben werden (Übung 3D) [11, S.7-8]. Ihre mediale Funktion verlangt nach einer thematischen Zuordnung innerhalb einer Verständigungssituationen, sonst laufen sie Gefahr, zu Formalübungen abzugleiten. Diese Tabellen dienen dann dem Lerner als Redemittel-Listen, die er in der Diskussion aktivieren kann. Redemitteltabellen sind eine Hilfe zum spontanen Stellungnehmen ohne Begründung [11, S.83-86]. Um Meinungen begründen zu können, ist sowohl die erweiterte Verwendung anderer sprachlicher Mittel wie auch eine breitere Informationsbasis, zum Beispiel landeskundlicher Art, notwendig.

Also, die kommunikative Kompetenz entwickelt sich schrittweise. Zuerst in den Übungen der Stufe A können die Lernenden nach der Bearbeitung des Textes selbst über-

prüfen, ob sie die wesentlichen Aussagen des Textes verstanden haben. Diese Übungen verlangen vom Lernenden kein aktives Sprachverhalten (z.B. Antwort auf Fragen geben), sondern nur mechanisch-reproduktives Reagieren (Ankreuzen, mit einem Pfeil verbinden usw.). In den Übungen der Stufe **B** reagiert der Übende (noch reproduktiv) auf die eingeführten Texte. Sein Sprachverhalten ist stark gesteuert, die Realisationen von Sprechintentionen (Redemittel), die Gegenstand einer Übung sind, werden vorgegeben. Die Ausdrucksmöglichkeiten des Lernenden sind sehr begrenzt, kommunikatives sprachliches Handeln wird nur simuliert (in simulierten Situationen). Die Übungen, mit denen er weiter arbeitet (Stufe **C**), lenken ihn nun Weniger stark, sind zum Teil ganz offen oder lassen ihm doch eine gewisse Wahl- und Entscheidungsfreiheit, außerdem wird dort, wo es möglich ist, ein Transfer auf dem Lerner zugängliche Situationen vollzogen. Beim Übungen Stufe **D** sollen sich die Lernende schon ganz spontan und frei äußern.

Список використаних джерел:

1. Bönsch M. Erfolgreicheres Lernen durch Differenzierung im Unterricht / M. Bönsch. – Braunschweig : Westermann Zeitschriften, 2009. – 244 S.
2. Greuel N. Kommunikation für Lehrkräfte. Handbuch / N. Greuel. – Stuttgart : Kohlhammer, 2016. – 300 S.
3. Hertel S. Lehrer als Berater in Schule und Unterricht / S. Hertel, B. Schmitz. – Stuttgart : Kohlhammer, 2009. – 144 S.
4. Keller G. Professionelle Kommunikation im Schulalltag: Praxishilfen für Lehrkräfte / G. Keller. – Göttingen : Hogrefe Verlag, 2014. – 99 S.
5. Klieme E. Alltagspraxis, Qualität und Wirksamkeit des Deutschunterrichts / E. Klieme, N. Jude, D. Rauch [u. a.] // Unterricht und Kompetenzerwerb in Deutsch und Englisch. Ergebnisse der DESI-Studie. – Weinheim : Beltz GmbH, 2008. – S. 319-344.
6. Nix F. Hattie und die Folgen. Empirische Befunden und didaktische Konsequenzen zum erfolgreichen Unterrichten / F. Nix, J. Wollmann. – Berlin : Cornelsen Scriptor, 2015. – 176 S.
7. Paradies L. Individualisieren im Unterricht: Erfolgreich Kompetenzen vermitteln / L. Paradies, F. Wester, J. Greving. – Berlin : Cornelsen Verlag Scriptor, 2010. – 176 S.
8. Prange K. Zeigen – Lernen – Erziehen / Klaus Prange. – Jena : IKS Garamond, 2011. – 61 S.
9. Neuner G. Übungstypologie zum kommunikativen Deutschunterricht / von G. Neuner, M. Krüger, U. Grewer. – Berlin und München : Langenscheidt KG, 1996. – 184 S.
10. Weigmann J. Unterrichtsmodelle für Deutsch als Fremdsprache / J. Weigmann. – Ismaning : Max Hueber Verlag, 1999. – 161 S.
11. Schmyrko O. Praktisches Deutsch. Einstieg in das Berufsleben des Lehrers / O. Schmyrko. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2010. – 92 с.

Розглянуто проблему типології вправ для комунікативно та практично спрямованого заняття з німецької мови. Наголошено, що галузь вивчення німецької мови як іноземної в останні роки отримала суттєвий імпульс від використання дидактичних і методичних принципів практично спрямованого вивчення німецької мови, що безпосередньо пов'язано з інтеграційними процесами в Європі. Про це свідчить велика кількість новітніх навчальних матеріалів, що зумовлено необхідністю обґрунтування та конкретизування керівних дидактичних та методологічних ідей сьогодення. Мета статті полягає у висвітленні удосконалених автором типами вправ для комунікативно та практично спрямованого заняття з німецької мови, що має за мету поліпшити результати навчання. Виокремлено чотири орієнтовних рівня навчальних вправ для комунікативно та практично спрямованого заняття з німецької мови, що знайшло своє відображення у виданому автором навчальному посібнику для майбутніх учителів «Praktisches Deutsch. Einstieg in das Berufsleben des Lehrers».

Ключові слова: комунікативно та практично спрямоване заняття з німецької мови, типологія вправ, рівні вправ, репродуктивні вправи, «Паралельна інформація», змодельовані ситуації, комунікативна компетенція, вільно висловлювати свою думку.

Отримано: 17.01.2017 р.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

УДК 930.2:394.92«19»Огієнко

о. Юрій Мицик, І. Ю. Тарасенко

*Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського НАН України*

З ДОКУМЕНТІВ ДО ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (Ч. 2)

В статті розглядається малодосліджений початковий період в історії Кам'янець-Подільського університету. В деяких листах викладачів університету до першого його ректора проф. І.І. Огієнка (в майбутньому митрополита Іларіона), які наводяться у статті, засвідчується тяжке становище університету й багатьох викладачів, котрі не змогли емігрувати і зазнали репресій від радянської влади..

Ключові слова: Поділля, Кам'янець-Подільський, Український Державний Університет, Православна Церква, еміграція.

В двох попередніх статтях [1] ми висвітлювали питання про архів митрополита Іларіона (Огієнка), що знаходиться в Консисторії Української Православної Церкви в Канаді (Вінніпег), про зв'язки митрополита з Кам'янцем-Подільським, про незнані сторінки в історії Українського Державного Університету (далі – УВУ) в Кам'янці-Подільському, які відбилися в листах його студентів та співробітників 20-х рр. XX ст. до проф. Огієнка ще світської особи. Не повторюючи вже надрукованого, перейдемо до характеристики нової групи листів.

Отже, спочатку подаємо лист – єдиний в архіві митрополита протоієрея Н. Никитюківа. На жаль, про особу останнього не можемо сказати детальніше. З листа довідуємось, що до вимушеної еміграції жив із сім'єю (дружина й троє дорослих дітей, онук) в Кам'янці-Подільському, зазнав поневірянь в таборах для інтернованих вояків армії УНР в Польщі, був знайомий з Огієнком як мінімум з часів еміграції, став служити в якийсь сільський парафії на Волині (?). Його лист-відповідь на послання Огієнка від 26.08.1922 р. важливий подробицями з життя кам'янчан, зокрема релігійного, які повідомили його члени сім'ї, котрим вдалося якось ви достатися з більшовицького «раю». Наступний лист (№ 2) належить перу Віктора Приходька (1886-після 1951 р.) – визначного українського політичного, громадського і культурного діяча, міністра юстиції УНР, на еміграції – викладача Української Господарчої Академії в Подебрадах (Чехословачина), автора прекрасних спогадів про кам'янець-подільський період його життя «Під сонце Поділля». У томі кореспонденції митрополита Іларіона, виданому нами у 2006 р. [2] наводиться два його листи та п'ять регестів (скороченого переказу) листів до митрополита 1945-1951 рр. Тут же наводимо лист з довоєнного періоду, в якому не тіль-

ки яскраво описуються початки його еміграційного життя, але зроблені влучні характеристики еміграції, порівняння відродженої Чехії та України (не на користь останньої). Наступні три листи належать перу Степана Сірополько (1872-1959), видатного українського педагога й бібліолога, з 1917 р. — керівника народного шкільництва у Києві, потім — товариша міністра народної освіти УНР. На еміграції у міжвоєнний період (в Польщі і Чехословаччині) — професор українських вишів у Празі. Нарешті (№6) подається розгорнутий список трьох священників — кандидатів для виїзду в США й Канади, щоб очолити там православні парафії. Всі троє так чи інакше пов'язані з Кам'янець-Подільським та УДУ. Особливо цікавими є дані про уродженця Поділля, учасника українських визвольних змагань 1917-1921 рр., одного з ініціаторів створення УДУ — Григорія Калістратовича Степури.

Таким чином, нижченаведені листи проливають світло на історію УДУ і в цьому полягає їх основне значення як історичного джерела. Ми зберігаємо авторський правопис і лише в деяких випадках дещо коригуємо його, наближуючи до сучасного українського правопису.

Джерела та література:

1. Тарасенко І.Ю. З листів митрополита Іларіона (Огієнка) / І.Ю. Тарасенко // *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія філологічна. — Кам'янець-Подільський, 2016. — С. 327-335.* Перша частина нашої статті «З документів до історії Кам'янець-Подільського державного українського університету» подана до друку в Кам'янець-Подільський університет.
2. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). — К., 2006. — С. 409-414.

* * *

№ 1

1922, жовтня 1. — Лист Н. Никитюківа.

«Вельмишановний Пане Міністре!

На лист Ваш, від 26/VIII б. р. маю за обов'язок повідомити, що на великий жаль, у цей мент нічим не можу я стати в пригоді моїм братам-таборянам п[ан]отцям, бо й сам на перших порах нічого не маю, ледве живу — перебуваюсь разом із родиною, що недавно приїхала до мене з Кам'янця. Збіжжа з поля мені дісталось дуже мало, та й з того половину прийшлося віддати священникові, що наглядав парафію до мого призначення, а крім того ще й заплатити досить велику данину. Решта пішло на одяг та взуття сім'ї, бо з большевицького пекла вони вирвались, як звичайно буває, босі і обдерті. Доход з моєї парафії дуже мізерний. Все ж таки згодом може я поправлюсь, а тоді з великою охотою таборових пан отців не забуду, бо сам зазнав тяжкого таборового життя.

Багато цікавого оповідає моя родина про становище Української Церкви на Поділлі. Українізація поширюється жвавим темпом. В Кам'янці, поки що українська церква одна — кафедральний собор (університетська закрита), на черзі до відібрання стоїть Ал. Невська. На прохання за її українізацію в час виїзду моєї родини стояло 2000 підписів. Українських єпископів на Поділлі три: Іосиф (проф. Оксіюк) у Кам'янці, архієпископ Іоанн (Теодорович) у Винниці і єп. Миколай (Борецький) у Гайсині. На цілій Україні рахуються 12 українських єпископів. Російських єпископів на Поділлі, окрім арх. Пімена 5: Валеріян (Рудич) у Кам'янці, Лолій у Бару, Амвросій у Винниці, Герасим у Бершаді і Григорій (Маньковський) у Гайсині. Цікаво знати, як почувають себе російські єпископи, після усунення Патріарха Тіхона і призначення на його місце неканонічного Церковного Комітету?

З Кам'янця приїхали до мене: моя дружина, син Василь – асистент Університ[ету] Кам'ян[ецького], донька Ліда – студ[ентка] і внук Василь збираються до Чехії, де має надію дістати посаду лектора в Українській Господарчій Академії в Подебрадах. Молодший син Володимир перебрався туди ще в травні місяці, де зараз студентом у тій же Академії. В своїх листах він підмовляє мене теж їхати в Подебради і улаштувати при Академії церкву та служіння, в якому велика потреба. Не знаю я, що робитиму, бо на посаду священ[ика] при Академії є вже в мене конкурент – п. о. Петро Білон, котрий заздалегідь подав прохання, дуфаючи на свої квазі наукові праці – «Рел[ігійно] Науковий Вістник», переклад Служби Божій і т. инш. Мабуть він і дістане посаду.

З правдивою і глибокою пошаною, протоієрей Н. Никитюків
1/X 1922 р.»

(Автограф)

№ 2

192 __, вересня 16. – Берлін. – Лист Віктора Приходька.

«Вельмишановний Іван Іванович.

Ви десь певно дивуєтесь, не одержуючи від мене так довго ніякої вістки. Дійсно, вже давно треба було Вам написати, але з одного боку, обставини циганського життя завше не відповідали, а з другого, я все чекав з'ясування свого становища аби написати куди мені вислати гроші.

Зараз я уже тиждень в Берліні, а до того часу три тижні був у Празі. Тут імен-но я ніяк не міг з'ясувати свого становища і зволікався з листом. Річ в тім, що і тут за кордоном прийшлося мені зачепитись і значно потерпіти од наших українських недоладностей. Справа була так: 12-го я приїхав до Праги, побував у лікаря, переконався (як я і думав спочатку), що в сій цілі мені треба їхати до Берліну і оглянувши Прагу, 19-го серпня, себто через сім днів готовий був їхати до Берліну. Але не тут-то було: в німецькій консульстві в Празі (котре мало дати візу) подивились на мій документ, виданий нашим М[іністерст]вом Закордонних Справ, оглянули мене з голови до ніг і сказали: «Вам треба мати дозвіл на в'їзд до Берліну від Берлінської поліції». Передо мною і за мною много товпились в консульстві сила різного народу, що теж чекали візи до Берліну – люде різних націй, держав і станів і я спитав консула: «А що ж, чим всім також хіба потрібний дозвіл берлінської поліції?» «Ні, не потрібний» – була відповідь. «А чому ж мені потрібний?». «Бо ви українець» – відрізав консул. Я почув глибоку образу своєму національному почуттю, я побачив велику зневагу до нашої держави, паспортів якої я мав нещастя мати, але я мусів безсило скоритись: я ж згадав і потім се мені потвердили, що се ж є результат державної творчости нашого посла в Берліні д. Порша, представника, поставленого захищати достоїнство республіки і опікуватися про її підданців. Я не знаю мотивів сеї заборони – кажуть, що дехто з українців зловживав дипломатичними паспортами (а дехто каже, що д. Порш просто боявся пускати до Берліну людей, що хотіли б цікавитися його роботою), але я на собі яскраво відчув оскільки такі перешкоди і такі заборони не можуть бути виправдані ніякими мотивами. Коли окремі особи зловживають паспортами чи скандалять, то треба тягнути їх до відповідальности, але карати за це громадян цілої держави – се є і юридично і якого хочете боку щось неприпустиме. Отже з того дня і почались різні перипетії – я мусів посилати до нашого посольства в Берліні одну телеграму, потім другу, потім третю, мусів ходити до нашого посольства в Празі, я чекав, я опинився в ролі «просителя» і з виглядом «бывшаго человека» вистоювати у прийомній у німецького консула, щоби запитати його – чи є відповідь чи нема з Берліну,

я нуждався в грошах, але я не знав, що писати Вам — чи просити висилати гроші до Праги, чи, якраз — прийде дозвіл і мені треба буде їхати до Берліну і т. д. і т. д. Одним словом, за своє українське підданство я з 19 серпня по 5 вересня мусів сидіти в Празі зо всіма випливаючи ми звідси наслідками — тратою грошей, часу і інше. Звичайно, коли я про се так багато пишу, то не по міркуванням особистого характеру, бо зрештою, я в Празі ніколи до того не був і мені було корисно і присмодно оглянути її ближче, але я підношу справу виключно з боку державного і навіть просив и вас переказати це все А.В. Ніковському. Вся штука в підриві авторитету нашої держави. Бо що значить заборона, про яку клопотався перед німецькою поліцією наш посол: се значить: «українці на 99% жуліки, а тому тримай вухо остро». І ось, замість того, щоби наша держава помаленьку і потихеньку входила в загальноєвропейський державний оборот, то наші представники, навпаки, виключають її з цього державного обороту, ставлячи свою державу у першого ліпшого німецького чи іншого урядовця «под сомнение». А що значить така заборона з боку ділового: уявм собі, що Вам потрібна негайна операція — хто має відповідати за Ваше життя, або Ви комерсант: на скільки відсотків населення України має переплачувати на товарах за те, що Ви два тижні маєте чекати візи і т.д. і т.д. А національне самолюбство? Кажу Вам: — передо мною пройшли через консульство тисячі людей — жидів, спекулянтів, робітників, селян, поки я, українець, добився свого дозволу. Моє глибоке переконання — наше Мініст. Закорд. Справ повинно зацікавитися сею справою і це ганебне виключення для Укр. Держави — знести (звичайно, коли се тепер можна зробити, бо як мене інформували, в німецьких державних колах страшно не симпатикують Поршу).

Ну про се годі: був у Празі у рекомендованого лікаря, але він поставився якось дуже легковажно до мене — не зробив ні аналізів, ні обслідування і я зараз побачив, що мені таки треба до німців. Отже десь завтра маю йти до відомого німецького проф. Гааса.

Оглянув Прагу, оглядаю Берлін... Не могу того зробити так, як могла б се зробити яка-небудь екскурсія, з спеціальними знавцями, але все ж такого, що можна. Багато бачу і, по можливості занотовую, цікавого для мене, як для земського робітника, а ще більше почерпнули б тут наші мійські діячі. Се із того, що багато на вулицях, на поверхні землі, а звичайно на фабриках, на заводах, в школах, в державних установах багато могли б і повинні зачерпнути наші інженери, педагоги, державні мужі та інше.

Заздриш державам, у котрих є ... територія і нормальне життя. Особливо заздриш Чехії — їх же чехів — лише всього сім мільйонів — се півтори Подільських губерній, а мають державу, як лялечка і живуть спокійно, маючи вісім мільйонів меншостей (всього 15 мільйонів). Рух в Празі надзвичайний: люде їдуть автами, трамваями, візниками, гарбами, візками — рух чисто діловий — бачиш, що держава щось пробує, творить.

Дійсно і в Чехії і в Німеччині (хоч з Берліном я ще не встиг добре познайомитись — се незрівняна з Прагою махініща) — різних творів, особливо, що у нас не дістає — мануфактури, шкла, посуду, залізних виробів — велика сила. І продати їх у торговців — є велика охота. Дивуєшся тільки — як, дійсно, всі наші місії, комісії ходили коло цього добра, торгували і нічого для України не дістали. Правда, що до Праги, то посол Славінський, у котрого я в сій справі, між іншим був, заявив мені, що в торговельні справи він не хоче втручати і, дійсно, як видно, не цікавиться сим питанням. А дуже шкода, бо се найбільшча до нас держава, з якої ми щось могли б мати. Тепер особливо, бо Чехія і Румунія в Союзі і остання очевидно не противилась би провозу чехословацьких товарів до України. В сій справі я напишу спеціаль-

но до Е.П. Архипенка, котрому замовив у Празі «Первый торгово-промышленный справочник Чехословачины». Як бачите, книжка на російській мові. Дійсно, тут росіяне-емігранти, а тепер і більшовики, багато працюють в справі економічного зближення з Чехією (і Німеччиною), а через це дуже виграють і в політиці.

Отже – трохи про закордонну політику чи, правильніше про політику за кордоном, яка нас може цікавити. І в Празі і в Берліні є українські клуби чи громади, але значіння їх політичне майже ніяке. Мають помешкання досить гарні, збираються, говорять... але вже і говорити надокучило... Окремі особи і окремі гуртки за те працюють і страшенно каламутять українську справу перед європейським громадянством. В Берліні провадить і досить енергійно акцію пан Скоропадський з компанією, в Парижі Маркотун – федераліст, понаїхали уже і представники «Совітської України» – і сторонній людині надзвичайно трудно розібрати хто ж дійсно, має право говорити од імені України. Великий ворог наш – російська еміграція. Ще не бачиш їх, а вже відчуваєш яким істинно-руським духом від них тхне. Се все публіка, котра рано чи пізно таки буде коло державних справ в Росії і з ними прийдеться ще вести українству страшенну боротьбу за елементарні права. Ось через що наше міністерство освіти не повинно дрімати, а навіть будучи за межами території працювати над освітою України і над національним освідомленням мас. Бо перед Україною ще багато іспитів... Ясно, що коли в Росії буде цар, то селянських повстань проти него не буде, раз селянства не буде обходити момент національний. Як доказ того – який хаос твориться з українською справою за кордоном, посилаю вам бандеролю пачку різних газет... Читась це все і відчуваєш, що нашому уряду як повітря потрібно хоч клаптик своєї території, щоби звідти голосно, не покриваючи всі quasi українські голоси, говорити про Україну. І тепер відчувається, що наш уряд повинен голосніше заявляти пр. своє існування перед Європою, щоби Європа знала – хто є дійсний уряд України...

Зрештою, коли я се пишу, то не знаю навіть в якім смислі зараз можна говорити про Укр. Уряд., бо сюди доходили якісь неприємні чутки пр. можливість «саморозв'язання» уряду і т. д. і т. д. Отже, дуже буду Вам вдячний, коли напишете, оскільки можна, як стоїть наша справа взагалі, бо на Україну хочеться дуже і дуже, а наші дами тільки і мріють про свій Кам'янець.

Тепер про гроші. До сеї пори крутивсь, продавши між іншим десять тисяч австр. крон. Коли всього дві тисячі чеських взагалі треба мати на увазі, що за коронами австрійськими ще тужать тільки галицькі селяне, а в дійсности се така валюта, що вже формально майже вийшла з обігу і її треба збувати. Дещо і навіть не мало – запозичив у брата. Щодо переміни польської валюти на німецьку, то се дуже тепер не вигідна справа, бо польська стояла увесь час дуже низько і тільки тепер почала підноситись. Отже витратити її зараз, себто перемінати на німецьку марку – зовсім неекономно. Тому я, порадившись з фінансистами, вирішив так: всі мої гроші, які Ви одержали для мене, просити Вас внести на мій біжучий рахунок (або технічно: відкрити conto на моє ім'я) в одному із солідних банків в Тарнові. При сьому треба подати банкові мою берлінську адресу (Berlin, Fredenau Gosslerstrasse, № 19, bei Bene, fur Wictor Prichodko – по українськи: Берлін, Фріденау (частина міста) Госслерштрассе (вулиця), № 19, у Бене, для мене). банк тарновський сповістить мене по цій адресі, що на моє ім'я зложено гроші. От тоді я телеграфно буду переводити з банку свої гроші, але не разом, а частинами, щоб не дуже тратити на курсі. Таким чином, я і вас не буду турбувати щоразу і, крім того можу перевести для себе гроші хоча б вас і не було в Тарнові і т. подібне. Під сим виглядом дуже просив би Вас, Іван Іванович, вико-

ристати для мене дозвіл Ради міністрів щодо одержання грошей замість наперед і внести всі разом. Коли гроші внесете, то незалежно од банку, будьте ласкаві, повідомити мене, коли будете писати (адреса вгорі). При вкладі грошей до банку прошу затримати три тисячі польських марок і видати їх моєму братові Миколі Приходькові, якщо він не має посади. Йому правда, обіщали, але зважаючи на обставини, я мало надіюсь на се і гадаю, що він бідує. Я йому пишу, щоби він звернувся до Вас. Життя за кордоном (те що необхідно), порівнююче, недороге – на мою сім'ю треба до трьох тисяч німецьких марок. Але дуже багато грошей витрачається при переїздах на дорогу, на готелі, на візників і т. д. поки не встигнеш завести якусь норму. Ну, звичайно, що перед вітринами очі розбігаються і багато треба б було чого купити, але що ж Ви зробите, коли наш брат пролетарій. Дуже шкодуєш тут, що не зацікавився на Україні постачанням в армію.

Ледве не забув про одну Вашу справу написати. Ви просили мене купити «Історію чеської мови» Маючи час, я обійшов майже всі магазини Праги, але такої книжки нігде не знайшов. Попросту у них такої книжки нема. Пропонують звичайну історію, історію літератури, граматику і т. інше. Був навіть в Університеті, але там нічого не добився. Сказали міні лише, що є тільки в бібліотеках деяких (між іншим, університетські) книжка Гебаура «Історічка Млувниці», але її можна дістати лише для прочитання. Взагалі щодо серйозних наукових книжок, то у чехів не густо, хоча взагалі продукція книжкова і газетна дуже велика.

Ну, на сім скінчу. Коли Вам треба було щось в Берліні – я до Ваших послуг. А поки що будьте здорові. Привіт Вам і Вашій дружині од Ганни Павлівни і мого брата.

З пошаною до Вас Вікт[ор] Приходько

16/IX.

P.S. Три дні назад скінчився строк мого відпусту. Як Ви бачили з мого листа, по незалежним од мене причинам (затримка з візою) я не скінчив своєї справи і звичайно, що нема ніякої рації повертати, не скінчивши її. Тому я прошу у Вас продовження мого відпусту, про що вишлю на днях прохання з лікарським свідоцтвом.

Ваш В. Приходько».

(Автограф)

№ 3

1922, вересня 19. – Лист С.О. Сірополька.

«19.IX. 1922 р.

Високоповажаний Іване Івановичу!

Вчора Рада В. М. доручила мені скласти доповідь в справі придбання будинків в К[ам'янець] – П[одільському] для Університету.

Ласкаво прошу Вас надіслати мені відповідний матеріал, щоб я міг скласти доповідь для внесення на засідання Ради в п'ятницю.

Бажана Ваша присутність на цім засіданні, про що хотів Вам писати А. М. Лівіцький.

Привіт Домні Даниловні.

З щирою пошаною до Вас Ст. Сірополько»

(Автограф. Листа написано на іменному папері «Сірополько Степан Онисимович»)

№ 4

1922, вересня 19. – Лист С.О. Сірополка.

«19 вересня 1922 р.

Ч. 993

До п. Ректора Кам'янець – Подільського
Державного Українського Університету

Прошу Вас, пане Ректоре представити мені в негайному порядку детальні відомості пр. оте, які саме, коли та яким чином було придбано будинки від приватних осіб для Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, а також де знаходяться в даний момент кріпосні акти на сі будинки.

Керуючий Міністерством
Народної Освіти

Ст. Сірополко»

(Машинопис на бланку «У.Н.Р. Міністр Народної Освіти». Рукою І. Огієнка зроблено напис «Одержав 21.IX.1922. Відповів листівкою 21.IX.1922 р.»)

№ 5

1922, грудня 19. – Лист С.О. Сірополка.

«Високоповажаний Іване Івановичу!

Під час останнього побачення з Вами в Тарнові Ви висловили думку про передачу бібліотеки Кам'янецького Унів[ерситету] до табору.

З огляду на те, що в складі бібліотеки мається чимало дублетів, то я вважав би доцільним залишити їх при М-ві Осв[ти] Чи погоджуєтесь Ви з моєю думкою?

Привіт від Ніни Мих[айлівни] і мене Домні Даниловні.

Бажаю Вам всього найкращого. З щирою пошаною Ст. Сірополко

19/XII.22 р.

м. Тарнів»

(Автограф. Поштова листівка. На звороті штамп про отримання «23.XII.1922» і рукою І.Огієнка: «Відписав 24/XII»)

№ 6

Початок 20-х років XX ст. – Список священиків – кандидатів для українських православних парафій в США і Канаді.

«СПИСОК

Осіб, яких Міністерство Ісповідань вважає кандидатами для українських православних парафій в Канаді та Злучених Державах.

1. Табінський Петро – священик. Народився 30.VI.1888 р. в м. Берестечку на Волині. 1914 р. скінчив Петроградську Духовну Академію магістрантом і був залишений при катедрі Історії Стародавньої Церкви професорським стипендіатом; з 1914 р. 26.VIII вчитель (професор) Петроградської Духовної Академії; з 1919 р. 3. X. приват-доцент Кам'янець – Подільської Духовної семінарії. Зараз священиком Володимирського на Волині кафедрального Собору. Має дружину 33 років і троє дітей 2-6 років.

2. Степура Григорій Калістратович. Народився 20.XI 1881 р. в м. Жванці на Поділлі в сім'ї урядовця. В 1897 р. скінчив Кам'янецьку Духовну школу. Вчився в Подільській Духовній семінарії, звідки по закінченню 4 кл. був звільнений за участь в українському товаристві «Промінь»; з 5 кляси Кутаїської

Духовної Семінарії, куди вступив, був звільнений за участь в українському гурткові; вступив до Астраханської Духовної семінарії, яку й скінчив у 1904 році; був учителем у військовій козацькій школі на Кубані; яко стипендіат Подільського Земства вчився в Харківському Ветеринарному Інституті: по закінченні 3 курсів вступив на правничий факультет Варшавського університету, який скінчив в 1912 році. У місяці вересні 1912 р. служив помічником присяжного адвоката в стані Присяжної Адвокатури Округу Одеської Судової Палати. У 1914 р. виконував обов'язки судоходного надзорця в Могилеві Подільському. З 1915 по 1917 р.р. служив секретарем-юрисконсультом Сумського Повітового Земства на Харківщині. З квітня по вересень 1917 р. служив начальником повітової міліції у Кам'янці-Подільському. З вересня 1917 р. по квітень 1918 р. працював на посаді Харківського, Курського та Вороніжського обласного комісара. З травня по жовтень 1918 р. був мировим суддею у м. Жванці на Поділлі; з 19 листопада 1918 р. по 21 червня 1919 р. був губернільним комісаром Поділля. У 1920 р. голова міський м. Жванця. З 4 липня 1920 р. займав посаду радника Подільського губернільного комісара; з серпня 1920 р. до листопада 1921 р. — урядовцем для особливих доручень У кл. при Міністерстві Внутрішніх Справ. Звільнений за штат. Ініціатор та член різних українських гуртків та організацій. Член українських установчих зборів та національного конгресу. Один з ініціаторів Кам'янець — Подільського Державного Українського Університету. Член Подільської Директорії. Перед від'їздом до Америки висвятився у священники.

3. Білон Петро — священник, має 40 років; родився на Київщині; в 1905 році здав іспит за 8 кл. гімназії, служив в різних державних установах відомства фінансів на посаді урядовця. В 1911 році вступив на службу в піший полк на посаду урядовця; в 1914 році приймав участь в світовій війні; в 1917 році прибув з фронту до Києва, де взяв участь в українзації авіаційних частин; з 1919 року — на посаді начальника канцелярії Головного Управління повітряної флоти — брав участь в походах проти большевиків. В 1919 році вступив на Богословський факультет Кам'янець-Подільського Державного Університету; в 1920 році перейшов на третій семестр; в 1920 році прослухав Пастирські курси при тому ж Університеті і видержав іспит. В 1921 р. січня 4 дня висвячений Гродненським єпископом во священники; під час інтернування армії УНР веде культурно-просвітню працю в таборі Олександрів.

Керуючий справами Департаменту Православної Церкви (...)*

Старший діловод (...)*»

(Машинопис. Б/д. Печатка Міністерства Ісповідань)

In the article the unexplored initial period in the history of Kamianets-Podilsky University is studied. Some letters of university professors to the first rector prof. I.I. Ohienko (future Metropolitan Hilarion), which are listed in the article, show difficult conditions of university functioning and represent difficulties that many professors faced because they could not emigrate and were repressed by the Soviet regime.

Key words: Podillya, Kamianets-Podilsky, Ukrainian State University, Orthodox Church, emigration.

Отримано: 12.04.2017 р.

О. В. Кеба

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФІЛОСОФОРЕЛІГІЙНІ ІДЕЇ ХІХ-ХХ СТ. В УКРАЇНІ : У ПОШУКАХ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОЇ АВТЕНТИЧНОСТІ

[Тіменик Зиновій. Ідеї філософії релігії у контексті української духовної культури: 30-ті роки ХІХ ст. – 80-ті роки ХХ ст. / Зиновій Тіменик. – Львів : Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 312 с.]

Книжка «Ідеї філософії релігії у контексті української духовної культури 30-ті роки ХІХ ст. – 80-ті роки ХХ ст.» вже отримала широкий резонанс в українській гуманітаристиці, стала номінантом ХVІ Всеукраїнського рейтингу «Книжка року». Тим не менше актуальність осмислюваної Зиновієм Тімеником проблематики, глибина й щільність його тексту, неординарність дослідницької концепції спонукає до активних розмислів і провокує (в кращому розумінні цього слова) до конструктивного діалогу з автором у сподіваннях на залучення до нього нових читачів.

Автор рецензованої монографії – Зиновій Іванович Тіменик – відомий учений-гуманітарій, історик та інтерпретатор філософореелігійних ідей, знаний дослідник життя і духовно-творчої спадщини Івана Огієнка (митрополита Іларіона), автор низки видань про нього («Огієнкові афоризми і сентенції», Львів, 1996; «Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Життєписно-бібліографічний нарис», Львів, 1997 та ін.).

Як відомо, філософія релігії – одна з найважливіших сфер філософсько-теоретичної діяльності людини. Релігія разом із філософією, як наголошував Гегель у своїх лекціях із філософії релігії в Берлінському університеті, майже рівноцінно увінчують грандіозну споруду людського знання. А на думку Карла Ясперса, релігія назавжди залишається «філософією» звичайної людини, єдиним авторитетом, який визнається нею у найвищих світоглядних питаннях. Тому, незважаючи на відмінності в особливостях і методах осягнення ними Бога, філософія і релігія взаємопов'язані. Саме з цієї аксіоми виходить автор монографії. Але не обмежуючись такою аксіоматикою, він органічно доповнює взаємопов'язаність філософії і релігії на українському ґрунті ще однією складовою – процесами формування й ствердження національної духовної культури.

Говорячи про актуальність монографії Зиновія Тіменика, можна було б назвати цілу низку аспектів – це й досі не подолані стереотипи ідеологічної спадщини марксизму-ленінізму (на чому наголошує автор у Вступі), і непроті реалії теперішньої релігійної ситуації в Україні, ускладненої нав'язуванням «духовних скріпів» антиєвропейської конфесіональної орієнтації. А найголовніше – давно назріла потреба наукового осмислення національної рецепції світових філософореелігійних ідей та процесів формування своєрідної української філософії релігії, що стала, як переконливо стверджує автор, невід'ємною складовою української духовної культури.

Виятково виразним пунктом рецензованої книжки є те, що вона відкривається розгорнутим Вступом, який виконує функцію своєрідних прологів до проблеми. Він є не просто розлогим і докладним; найважливіше, що в ньому дуже чітко й послідовно постулюються всі вихідні позиції автора, окреслюється терміносфера дослідження, а це, своєю чергою, створює умови для адекватного розуміння авторської методології і верифікованої інтерпретації позицій тих філософів релігії, які стають об'єктом студіювання. На окрему увагу заслуговує тут визначення центральних понять праці – «філософія релігії» і «філософське релігійне поняття». Під «філософією релігії» автор розуміє спробу «органічно поєднати філософський аналіз основних понять, явищ релігії (зокрема, «Бог», «воскресіння», «одкровення», «добро», «зло») із багатовимірними, віровизнавчими, звичасними, обрядовими чи іншими супровідними процесами у міждисциплінарному просторі та у (між) релігійних комунікаціях, а також у сфері догмату й канону – як теоретико-духовних феноменів іншого, хоч і дотичного простору» (с.14). Натомість «філософське релігійне поняття» Зиновій Тіменів визначає як «концентровану, цілісно пов'язану, одну з категоріальних сутностей, у якій відтворено відповідні сенси людського й трансцендентного світів із постійною схильністю до комплексних зв'язків та синтезувань» (с.19-20). Охарактеризувавши функціональну наповненість цього фундаментального поняття, автор включає в його орбіту найважливіші відношення, породжувані релігійністю, зокрема, «Бог-людина-Бог», «Бог-людина-обов'язок Закону», «безкінечне-скінченне». Тут таки наголошується на обмежених критичних матеріалах про українських істориків філософії, філософів релігії, духовних культурологів XIX ст., відсутність у сучасних філософських словниках енциклопедичного спрямування окремих позицій про митрополита Андрея Шептицького, митрополита Іларіона (Огієнка), Патріарха Йосифа Сліпого, протопресвітера Гавриїла Костельника. Відтак окреслюється доволі широке коло персоналій, аналіз праць яких у наступних розділах монографії складатиме основу концепції формування новітньої української духовної культури. При цьому щодо кожного з філософів релігії висувається певна домінуюча ідея або комплекс ідей: О. Новицький – «філософія Закону»; С. Гогоцький – «природне богословство»; С. Булгаков – «релігійна логіка», «язичницьке боголів'я», «догматична культура», В. Зінківський – «богослів'я пантеїзму», «єрархічна будова душі»; М. Бердяєв – «божественна діалектика», «містична реальність».

Взаємопов'язаність філософії, релігії, процесів творення національної духовної культури робить виятково органічною міждисциплінарну стратегію дослідження. Вона включає в себе історико-філософську складову з акцентуванням становлення й розвитку філософії релігії в українській філософській думці XIX-XX століття; релігієзнавчий компонент; богословську парадигму з аналізом конкретних віровизнавчих систем; культурологічні ідеї, точніше «духовно-культурологічні», за визначенням автора.

У першому розділі монографії, що має назву «Ідея Бога (Божества) і система наймень», акцентується, що саме ця ідея була визначальною для становлення української філософії релігії, оскільки в ній віддзеркалювалося світобачення і світосприйняття українського народу, переломлювалися етнонаціональні традиції найменування Бога.

Другий розділ монографії органічно продовжує проблематику першого; він присвячений концептуалізації ідеї Бога з погляду структури людини і світобудови. Автор розглядає в цьому контексті взаємозв'язки одиничного і множинного, простежує єрархію найменувань Бога людиною, встановлює рівні можливостей людського пізнання Бога. Важливо, що вказані проблеми актуалізуються через вияскравлення таких особливостей національної філософське релігійної традиції, як «філософія серця» і «філософія свободи».

Ідея взаємодії добра і зла, світла і темряви ґрунтовно представлена в третьому розділі роботи. На самому початку цієї частини праці Зиновій Тіменик акцентує, що дія названих суперечностей є закономірним явищем, вони спричиняють сутнісні релігійні феномени, забезпечуючи і специфічно виражаючи процес пізнання. Українські філософи релігії (Орест Новицький, Олексій Гіляров, Василь Зінківський) намагалися класифікувати різноманітні протилежності, однак, як слушно зазначає автор, ці намагання почати наштовхувалися на серйозні складнощі, і «ми й донині можемо лишень здогадуватися, як саме і за яким принципом відбуваються (взаємо) переходи відповідних елементів» (с.165).

У четвертому розділі монографії автор студіює ще одну надто важливу для української філософії релігії ідею одкровення, преображення (духовного оновлення), яка концентровано виражає спромоги віровизнавчих систем. Безперечним достоїнством розгляду даної ідеї автором є залучення широкого, включно світового, історико-філософського контексту. Зокрема, зіставляючи погляди українських філософів релігії з ідеями Шеллінга, Зиновій Тіменик відзначає, що німецький філософ по суті протиставляє язичництво як «природну релігію» і християнство як «релігію одкровення». Натомість в аналізованих автором українських філософсько-релігійних текстах це протиставлення трансформувалось в «одкровення природи як один із закономірних етапів становлення цього поняття» (с.227).

Розпочинаючи п'ятий розділ монографії – «Ідею істинності та повноти (між) релігійних комунікацій : становлення через суперечності та гармонізацію» – автор насамперед пояснює, що під поняттям «істинність» маються на увазі процесуальні вираження поняття «істина» у філософсько-релігійному значенні, а префікс «між» у терміносполученні «(між) релігійні комунікації» взято в дужки з огляду на інтенсивні, позмінні й переважно одночасні взаємозумовленості «(між) релігійного» і «конкретно релігійного». Характеризуючи позиції окремих дослідників щодо зазначеної проблематики, Зиновій Тіменик верифікує їх через модель «етнос-нація-народ» у контексті (між) релігійних комунікацій і висновує, що елементи цієї моделі «контактують» у просторі «ріднонаціонального» і «рідно божественного» і беруть участь у творенні нових структур – з переосмисленими асоціаціями («святі гори», «різдвяні гороскопи», «рідний Божий образ»)» (с.278).

Здійснений у рецензованій праці багатоплановий аналіз дає підстави для сутнісних узагальнень історико-філософського і власне філософсько-релігійного змісту, сформульованих автором у завершальній частині праці. Шлях, пройдений українською філософією релігії упродовж майже двох століть, переконує, що вона стала одним із проявів української духовної культури, творячи з нею «злагоджено цілісність», що «уприявнюється через такі основні ознаки філософії релігії, як метатеретичність, здатність функціонувати у багатовимірних процесах (між)релігійних комунікацій і міждисциплінарного простору» (с.282). Не менш важливо, що проаналізовані в монографії ідеї функціонують не окремішньо, а взаємопов'язуються і взаємообумовлюються принципами цілісності, істотності, всеохопності. Нарешті, формування цих ідей увиразнюється через конкретні принципи реалізації. Відтак науково-теоретичні узагальнення спонукають автора до ствердження найактуальнішого висновку: «Вивчення і усвідомлення філософсько-релігійних ідей актуалізує місію. нашої науки – утверджувати моральне достоїнство української нації, непроминальне світобачення наших предків» (с.284).

Отже, можна без перебільшення стверджувати, що монографія Зиновія Тіменика збагачає український філософсько-релігійний дискурс важливим концептуальним дослідженням, в якому засвідчено сутнісні тенденції розвитку як ідей філософії релігії в Україні, і так само їх органічного взаємозв'язку з українською духовною культурою.

Отримано: 17.04.2017 р.

ДО ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

ХРОНІКА ПОДІЙ

В. П. Атаманчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

І ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ «КАНОН ІВАНА ОГІЄНКА У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ» (з нагоди 135-річчя від дня народження Івана Огієнка)

16 січня 2017 р. науково-дослідний центр огієнкознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка провів І Всеукраїнську науково-практичну інтернет-конференцію «Канон Івана Огієнка у сучасній науковій парадигмі» (з нагоди 135-річчя від дня народження Івана Огієнка).

Інтернет-конференція проводилася у вигляді Skype for Business-форуму, роботу якого організував Андруховський А. Б., старший викладач кафедри інформатики.

В онлайн-форумі взяли участь науковці з різних міст України: Калита О.М., Поворознюк С.І., Пуряєва Н.В., Сінченко О.Д. (м. Київ), Литвінова І.М. (м. Харків), Хом'як Н.О., Покропивний М.П. (м. Житомир), Яремчук Н.В. (м. Одеса), Папіш В.А. (м. Ужгород), Солецький О.М. (м. Коломия), Кметь І.Ф. (м. Львів), Форошевська К.О., Степанян К., Леськова А. (м. Миколаїв).

Активними учасниками інтернет-конференції були викладачі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Коваленко Б.О. (декан факультету української філології та журналістики), Діяконович І.М., Литвинюк О.М., Франчук Т.Й. і студенти факультету української філології та журналістики: Хом'як Н., Пара А., Яремійчук У., Гарай К.

Представлені відео-доповіді, які викликали резонанс й активно обговорювалися у чаті конференції, репрезентували такі напрями огієнкознавчих досліджень: «Науковий текст Івана Огієнка: новітні теорії і методи дослідження», «Концепції Івана Огієнка у сучасному науковому просторі», «Смислообрази національної ідентичності у філософському дискурсі Івана Огієнка», «Феномен Івана Огієнка у соціокультурних трендах доби».

В онлайн-режимі відбулася презентація сайту науково-дослідного центру огієнкознавства та перегляд фільму «Іван Огієнко (Подвижник очима студентів)».

Цікаве наукове спілкування завершилося домовленостями про наступні Огієнківські онлайн-проекти.

Фрагменти відеозапису інтернет-конференції розміщені на сайті науково-дослідного центру огієнкознавства <http://ohienko.kpnu.edu.ua/home>.

Отримано: 19.01.2017 р.

В. П. Атаманчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФОРУМ «135 РОКІВ ІВАНОВІ ОГІЄНКУ: ПОГЛЯД СТУДЕНТІВ»

17 січня 2017 р. науково-дослідний центра огієнкознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка провів форум «135 років Іванові Огієнку: погляд студентів».

Захід підготували студенти IV курсу факультету української філології та журналістики Анастасія Ясинецька, Анна Вардинська, Оксана Пасічник, Анастасія Парра, Анна Кравчук, Інна Бугерчук, Андрій Гуменний, Аліна Заріцька.

Студенти представили Івана Огієнка як визначного діяча і науковця та

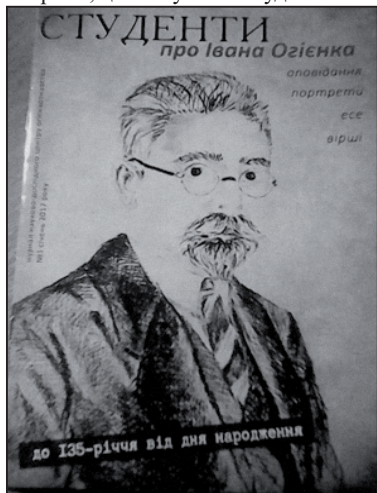
неординарну людину. Їхні виступи висвітлювали релігійну та освітню діяльність Івана Огієнка, його роль у створенні Кам'янець-Подільського державного українського університету. Важливого значення студенти надали осмисленню особистого життя українського подвижника, його творчої спадщини, що відобразила національну самоідентичність та дух часу.

Вони запропонували глядачам переглянути відео про Івана Огієнка та сучасну інтерпретацію пісні на слова Івана Огієнка «Не питай, чому в мене заплакані очі» у виконанні Олега Скрипки. Студенти згадали «Десять заповідей про мову» Івана Огієнка, які і сьогодні не втратили своєї актуальності, та завершили виступ пристрасним закликком: «Впевнено йдіть до своєї мети. Станьте відомими науковцями, бережіть дух української мови та України, боріться та не здавайтеся, і колись, через сотню років, майбутні студенти нашого університету будуть згадувати вас та брати приклад, як ми беремо приклад із нашого учителя та першого ректора Івана Івановича Огієнка».

Отримано: 19.01.2017 р.

ЖУРНАЛ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ ОГІЄНКОЗНАВСТВА «СТУДЕНТИ ПРО ІВАНА ОГІЄНКА»

Науково-дослідний центр огієнкознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка видав перший номер журналу «Студенти про Івана Огієнка». Номер приурочений до 135-річчя від дня народження Івана Огієнка. Студенти запропонували власне бачення постаті та діяльності видатного українця у реаліях його доби і сучасних проєкціях. Зокрема, це стосується студентських роздумів про наукові й художні досягнення Івана Огієнка у національному, релігійному, філософському дискурсі.

Журнал репрезентує мистецькі здобутки студентів, які створили портрети Івана Огієнка, написали поезії та оповідання, присвячені першому ректору університету. Активну участь у підготовці випуску взяли студенти факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Валерія Сичова, Вікторія Лиса, Катерина Антонова, Вікторія Бординюк, Уляна Яремійчук, Наталія Неставальська, Вікторія Тамака, Анастасія Пара, Соломія Зайчук, Наталія Лиса, Неля Бура, Андрій Гуменний, Катерина Гарай. Ознайомитися з журналом можна на сайті: <http://ohienko.kpnu.edu.ua/>.

Отримано: 05.01.2017 р.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ У МІСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ ІМЕНІ КОСТЯ СОЛУХИ

19 січня 2017 р. здійснена презентація науково-дослідного центру огієнкознавства у міській бібліотеці імені Костя Солухи. Приводом стала 135-тарічниця від дня народження Івана Огієнка. Громадськість дізналася про події, які відбулися в нашому університеті на честь його засновника, зокрема про I Всеукраїнську науково-практичну інтернет-конференцію «Канон Івана Огієнка у сучасній науковій парадигмі», видання збірника «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта», журналу науково-дослідного центру огієнкознавства «Студенти про Івана Огієнка» тощо.

Отримано: 20.01.2017 р.

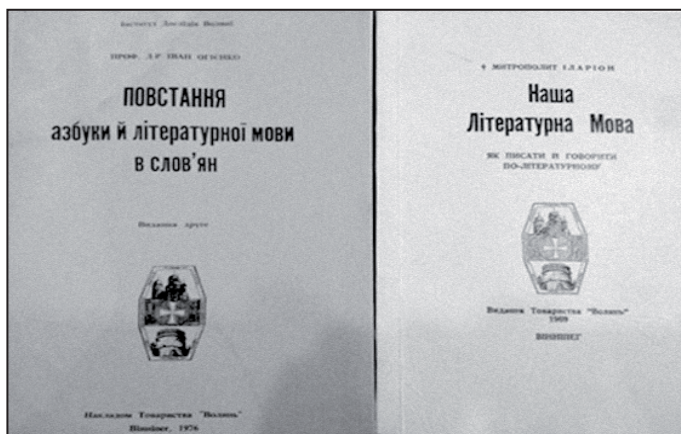
ВИСТАВКА ДО 135-РІЧЧЯ ІВАНА ОГІЄНКА

На виставці у науково-дослідному центрі огієнкознавства експоновані праці Івана Огієнка, які представляють його як богослова, філософа, мовознавця, літературознавця та поета. Праці видані у Парижі та Вінніпезі у 1940-х та 1960-х рр.

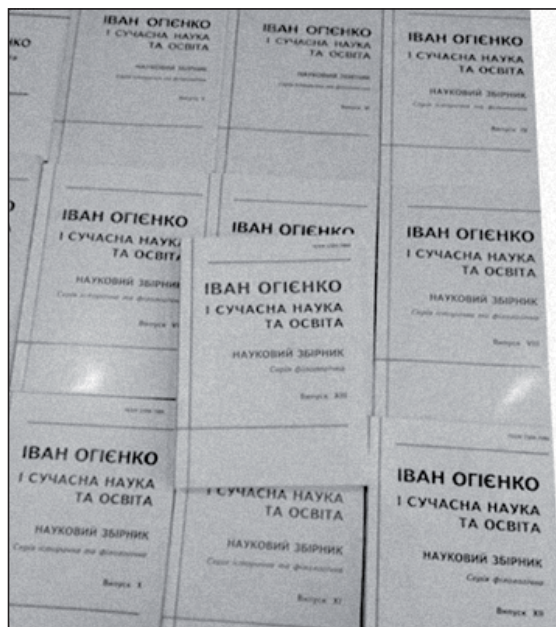
Іван Огієнко знаний як видавець і редактор, що підтверджують періодичні видання кінця 1940-50-х рр. «Віра і культура», «Наша культура», «Слово істини», які виходили у Вінніпезі.

Лексикографічна діяльність Івана Огієнка репрезентована фундаментальною працею – «Етимологічно-семантичним словником» у 4-х томах (Вінніпег, 1995).

Тринадцять випусків збірника «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта», що видається з 2003 р., свідчать про актуальність огієнкознавчих досліджень.

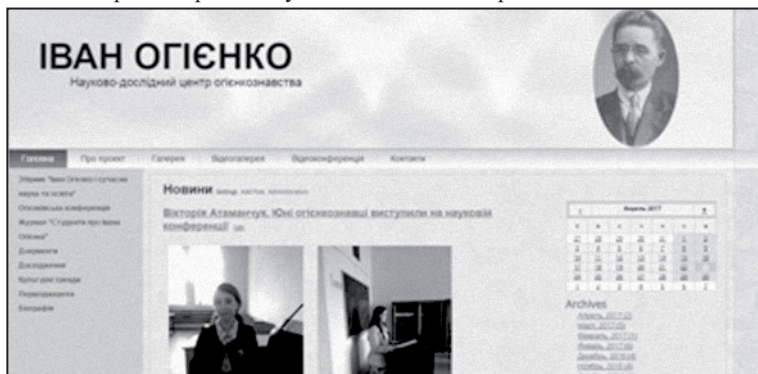

Отримано: 22.03.2017 р.

НОВАЦІЇ У РОБОТІ САЙТУ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ ОГІЄНКОЗНАВСТВА

Сайт науково-дослідного центру огієнкознавства було вдосконалено з метою оптимального впорядкування інформації про діяльність центру, систематизації першоджерел та наукових досліджень про Івана Огієнка.

Результати діяльності центру репрезентовані у таких розділах «Збірник «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта»», «Огієнківська конференція», «Журнал «Студенти про Івана Огієнка»», «Про проєкт», «Відеогалерея», «Відеоконференція».

У «Першоджерелах» містяться праці Івана Огієнка, а розділи «Документи», «Дослідження», «Культурні тренди», «Біографія» розкривають важливі аспекти огієнкознавчої науки.

Отримано: 28.01.2017 р.

НОВІ ВІДЕОМАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ ОГІЄНКОЗНАВСТВА ПРО ІВАНА ОГІЄНКА

З ініціативи науково-дослідного центру огієнкознавства студенти IV курсу факультету української філології та журналістики декламували фрагмент з філософської містерії Івана Огієнка «Остання хвилина». Твір є заключною частиною трилогії «Житейське море», в якій автор стверджує ідею цілковитої відповідальності людини за всі вчинки впродовж життя. Студенти представили фінальний епізод містерії, який засвідчує духовне переродження героя.

У науково-дослідному центрі огієнкознавства студенти групи Ukrmsl-B15z факультету української філології та журналістики Ганна Немеш, Марина Ящук, Марина Качур, Ольга Васильчик, Юлія Квасніцька декламували уривок з поеми «Туми». У творі Іван Огієнко художньо осмислив болючу проблему зради національної сутності й втрати власної ідентичності. Студенти відобразили патетику й трагізм вступної частини поеми, в якій образ Івана Сірка протиставляється образам запроданців.

Відео розміщені на сайті: <http://ohienko.kpnu.edu.ua>.

Отримано: 15.04.2017 р.

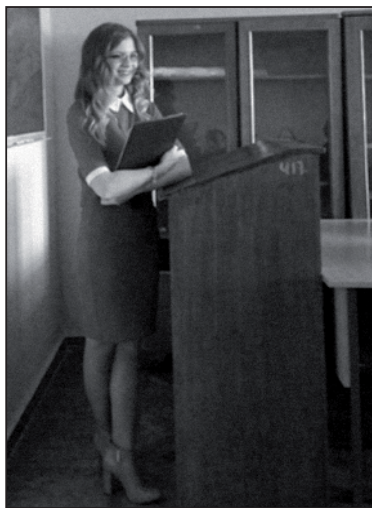
В. П. Атаманчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РОБОТА СЕКЦІЇ ОГІЄНКОЗНАВСТВА НА СТУДЕНТСЬКІЙ НАУКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

12 квітня 2017 р. у Кам'янець-Подільському національному університеті відбулася студентська наукова конференція. У секції огієнкознавства (керівник: Атаманчук В.П.) студенти представили свої наукові доповіді: **Никуляк А.О.** Образ Івана Огієнка у творах Мар'яна Красуцького, 4 курс, **Неставальська Н.В.** Художні пошуки духовного ідеалу у містерії Івана Огієнка «До Щастя!», 2 курс, **Яремійчук У.В.** Художнє втілення образу Івана Огієнка у мистецтві ХХ ст., 3 курс, **Рибалка Т.С.** Особливості вираження національної ідеї у публіцистичних працях Івана Огієнка, 3 курс, **Хом'як Н.В.** Аналіз образу Івана Огієнка у фільмі науково-дослідного центру огієнкознавства «Іван Огієнко (подвижник очима студентів)», магістратура.

Доповіді студентів, які активно обговорювалися під час дискусії, засвідчили наукову глибину та оригінальний підхід до осмислення проблем огієнкознавчого характеру.

Отримано: 14.04.2017 р.

В. П. Атаманчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРИСУДЖЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА ЗА 2017 РІК

Лауреатами премії стали:

у галузі літератури: Мацько Віталій Петрович – журналіст, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький);

у галузі науки: Філіпчук Георгій Георгійович – заслужений діяч науки і техніки України, відмінник народної освіти України, доктор педагогічних наук, професор, академік Академії педагогічних наук України (м. Київ);

у галузі освіти: Дацюк Галина Іванівна – журналіст, громадська діячка, головна редакторка головної редакції інформаційно-пізнавальних передач ТО «Культура» Національної радіокомпанії України, член спілки журналістів України (м. Київ);

у галузі мистецтва: Бутковський Микола Анатолійович – художник-живописець, член спілки художників України, викладач Житомирського коледжу культури і мистецтв ім. Івана Огієнка (м. Житомир);

Буравський Микола Олександрович – народний артист України, засновник, художній керівник Київського Академічного театру українського фольклору «Берегиня» (м. Київ);

у галузі громадської, політичної та духовної діяльності: Святненко Володимир Григорович – письменник краєзнавець, громадський діяч (м. Київ).

Отримано: 22.04.2017 р.

ХУДОЖНЯ ОГІЄНКІАНА

В. А. Вознюк

Чернівецький літературно-меморіальний музей Ольги Кобилянської

ОДКРОВЕННЯ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

Я ластівками спогадів літаю у Брусилів,
бо ж місто, де родився,
із відки путівець в буття, —
це мій,
мій пріснопам'ятний Брусилів.

Тепер там, певне, нічка місячна,
а тут, в Канаді, в короні сонця
та в шатах радості моєї день.
Сьогодні я здіймаюсь до небес на хвилі
подячних Богові за мій уділ в житті пісень.

Водив мене у доли й гори
увесь у мітах болю й горя
погідний нині мій талан:
не шулився і помислом у схронах зрад,
здолавши хащі та яруги перепон,
я, з роду Огіїв козак Іван,
зійшов митрополитом на архипастирський амвон.

Всевишній дарував мені талан і всі мої таланти.
Здається, жодного із них в собі не вбив.
Не мав я сил таких, як в Греції атланти,
проте трудивсь во славу Духа щодоби.

«Я все зробив, що міг зробити», —
казав про себе я колись поспішно.
Однак пишатися собою грішно.
Тепер у забутті гордині реквізити,
коли ж доробок хвалять, душа співає втішно.

Співав я і за ґратами зневаги.
Співав, уздрівши успіху зорю.
Без пісні гасне творчої наснаги спрага —
без неї, мабуть, у нестямності згорю.

Свої переклади священних текстів
виспівував при будь-якій нагоді я —

возносили понад здобутків Еверестом
улюблених пісень мелодії.

Тепер в руках у мене Біблія,
плід і моєї праці,
для України – Божа нагорода з нагород:
Святе Письмо утвердиться між націй
віднині мовою,
котрій прирік безсмертя наш народ.

Тепер, опісля крутежів стежок й доріг,
вже й відпочив би, наче переліг,
та в цю святкову поміж буднів днину
повірити нарешті зміг,
що корисним для роду і народу сином
ступлю на батьківський поріг.

Благов би тих птахів, які летять в Брусилів
і прагнуть до Канади вороття,
аби вони, свободокрілі,
несли мені ще за життя,
або ж відтак заради тризни,
хоч в дзьобику,
хоч дрібчочку
землі Вітчизни.

...Я ластівками спогадів літаю у Брусилів...

Отримано: 30.03.2017 р.

М. І. Красуцький

м. Кам'янець-Подільський

КАМ'ЯНЕЦЬКА СОНАТА НА ТЛІ ОСІННЬОГО ПАДОЛИСТУ

Фрагменти з повісті

Свято святом, а робота роботою. Із завершенням низки святкових заходів, пов'язаних із відкриттям університету, клопотів не поменшало, а навпаки – стало значно більше. Потрібно було з усією відповідальністю втілювати у реальність плани і задуми, котрі намічалися впродовж усього підготовчого періоду і мали бути здійсненими ближчим часом і у перспективі. Це добре усвідомлювали і професорсько-викладацький склад університету, і всі, хто має бодай якесь відношення до цієї справи.

Софія Русова була однією з найактивніших серед тих, від кого безпосередньо залежала реалізація навчально-виховної програми діяльності щойно відкритого вищого навчального закладу. І не лише як очільник департаменту Міністерства освіти і науки, а і як викладач педагогіки – дисципліни, яка вимагала глибоких фахових знань і наполегливості. Багато часу, готуючись до лекцій та практичних занять зі студентами, просиджувала за підручниками, конспектами. Засиджувалася допізна. Якимось просиділа майже до світанку. Глянула на годинник – злякалася: неуже усю ніч провела за книгами? Виходило, що

так. Потрібно бодай годину-дві відпочити. Адже новий день обіцяв бути достоту напруженим.

Не роздягаючись, прилягла на мультимедійній дерев'яній канапі, скоріше схожій на похідне солдатське ліжко, щоб швидше зігрітися, укрилась своїм же сукняним пальтом, придбаним ще декілька років тому в одному з Київських торговельних закладів. Купували обнову разом з Олександром. Він якраз приїхав з чергового відрядження, де бував досить часто і протягом тривалого часу, і вони, наче закохані молодята, узявшись за руки, бродили по місту. В одній з кав'ярень скуштувала кави, яка виявилася чомусь занадто гіркою і викликала у Саші справедливе обурення: «Хіба це кава, то підігріті помий!», випалив він спересердя у вічі господарині закладу. Та знизала плечима і резонно відказала: «Не смачно – не пийте. Хто вас змушує?».

Вони вийшли із приміщення кав'ярні у далеко не в кращому настрої, по прошкували старими вулицями, попри старі будинки, не розбираючи дороги. Олександр щось розповідав, вона слухала не дуже уважно. Врешті-решт він підловив її на тому і вмовк. «Ти ж мене не чуєш».

А вона думала про своє. Про справи, яких у неї завжди було багато і різних, про те, як і завдяки чому їх вирішувати, про ситуацію, яка склалася, і шляхи її виправлення. На жаль, нічого конкретного, дієвого вигадати не змогла, і від того сердилася сама на себе і на Сашу, хоч вини його у тім зовсім не було.

«Давай щось купимо тобі з одягу», – несподівано запропонував Олександр.

Софія здивовано поглянула у його бік. «З одягу? – перепитала нерозуміюче. – Що саме? І навіщо?» Олександр розсміявся: «Як – навіщо? Щоб носити. Купимо тобі пальто. Твоє ж уже...»

Вони зайшли у крамницю «Одяг», вибрали темно-синього кольору жіноче пальто, приміряли. «Хай буде тобі моїм подарунком», – мовив чоловік. Софія подякувала. Пальто їй сподобалося, хоча до одягу вона була, можна сказати, байдужою, не те, що інші жінки-модниці. Носила, як правило, що було, аби зручно і по сезону. Матінка неоднораз робила їй зауваження, і досить смішні, мовляв, стеж за модою, не гоже тобі у чім попало. Вона лише відмахувалася: «Хіба це так важливо? Є справи більш серйозні. Для жінки також...»

У цьому пальті, купленому тоді з Сашею, вона приїхала до Кам'яця. Хіба лише сюди? Де вона тільки не побувала у ньому, куди не їздила. І оце зараз...

Поволі, незважаючи на напівсонний стан, клубок спогадів розкручувався, котився далі й далі. І вже важко було завважити, чи то сон, чи, може, реальність. Прожити, пережити...

Усе її бурхливе, неспокійне життя проходило у пошуках, тривогах, боротьбі. У боротьбі добра зі злом, за краще життя, за свободу. Звичайно, у найбільш широкому значенні цих, на перший погляд надто високих, гучних слів. Та то було справді так. Вона присвятила себе, віддавала усі сили, енергію, знання національно-визвольній боротьбі, боротьбі за соборність і незалежність України, її суверенність і державність. Любов до українського народу, до рідного краю, землі, яка народила і зростила її, прищепили і виплекали у серці Софії батьки, неповторна, справді мальовнича природа Чернігівщини, де їхнє чимале і напружене дружнє сімейство мешкало до переїзду в Київ.

Батьки Софії були не українці, тобто родині коріння їх було зовсім не українським. Матінка – Ганна Жерве походила з французького аристократичного роду, чим дуже пишалася, батько – Федір Ліндфорс мав шведські корені. Однак це зовсім не перешкоджало їм вважати себе справжніми українцями, патріотами України, виховувати у тому ж дусі п'ятеро своїх дітей. Усім п'ятьом змалку мудро і по-батьківськи невтомно, наполегливо прищеплювали почуття національного патріотизму, гордості й поваги до всього українського, передов-

сім до української культури, мови, звичаїв та обрядів. «Живеш на українській землі – люби і знай мову, культуру українців», – любив повторювати Федір Ліндфорс у сімейному колі. Софійка назавжди запам'ятала його слова. Вони стали для неї дороговказом, орієнтиром у подальшому житті.

Коли Софійці виповнилося дев'ять років, сім'я переїхала до Києва. Тут Софія Ліндфорс навчалася у жіночій гімназії, яку закінчила із золотою медаллю. Знання здобувала з величезним бажанням, наполегливо і цілеспрямовано. Багато читала, зайнялася самоосвітою. Самодостатня дівчина з інтелігентної родини швидко зблизилася з революційно налаштованим, патріотичним середовищем, познайомилася з прогресивними, національно-визвольними ідеями, вірною яким залишалася упродовж усього подальшого життя.

У Києві Софія зустрілася і познайомилася з Олександром Русовим. Молодий, енергійний, високоосвічений юнак припав до серця, і вони незабаром стали подружжям. Вінчалися, щоправда, не у Києві, а в Петербурзі, куди невдовзі переїхали.

В обох – Софії і Олександра виявилось багато спільного, що сприяло зміцненню подружніх уз, посилювало почуття. Обоє були патріотами, з юних літ виношували у серця любов до простого народу, прагнення служити йому вірою і правдою, боротися за його щасливе життя. Олександр, хоч за національністю був росіянином, щиро пошановував українську культуру, захоплювався творами Т.Г. Шевченка. Разом з дружиною брав активну участь у роботі громадської організації – українського земляцтва, куди входили чимало українців, які на той час мешкали у місті на Неві.

Тут вони займалися вивченням та популяризацією української мови, культури, організовували різноманітні заходи. Софія і Олександр також допомагали у підготовці до видання повного тексту «Кобзаря» Тараса Шевченка, видрукованого у 1876 році у Празі.

Збігали місяці, роки... Молоде подружжя повертається з Петербурга в Україну. Софія з подвоєною енергією береться за роботу, віддає їй усю себе. З її ініціативи і при безпосередній участі відкриваються неофіційні громадські дитячі садки – заклади для дітей-сиріт, тих, хто цього особливо потребує. Ці заклади з'являються на залучені кошти благодійників і сім'ї Русових, хоч подружжя у цей період свого життя само нерідко відчувало матеріальні труднощі.

А ще Софія Федорівна Ліндфорс-Русова проводить значну просвітницьку діяльність, є одним з найактивніших членів Київської та Чернігівської «Просвіти», читає лекції, виступає перед громадами міста і сіл.

Плідною і вельми корисною була її праця як викладача вищих жіночих курсів у Києві. У неї багато прихильників, послідовниць, які прагнуть боротися за соціальну справедливість, права жінок. Їх можуть надати революційні зміни у країні, повалення самодержавного ладу. Софія і її друзі віддають усі сили, знання і досвід боротьби за утвердження нового ладу, справедливості, національного відродження.

Справі національного відродження, демократичним перетворенням присвячує Русова усі подальші роки перебування в Україні. Вона – одна із зачинателюк українського жіночого руху, багато робить, аби рух жіноцтва за емансипацію, звільнення від соціального рабства ставав дедалі масовішим, набирав розмаху. Мітинги, різноманітні робітничі акції – далеко не повний перелік того, чим займається Софія, що виношує у своїх планах на перспективу. Попереду – край непотятий роботи. Для неї потрібні, ой як необхідні, нові сили, нові, готові до найважчих випробувань, сильним духом і волею, люди. Русова – одна з таких.

Революційні події 1917-1918 років Софія зустрічає як їх безпосередній учасниця. Вона – у вирі боротьби, у передніх лавах тих, хто став під револю-

ційні знамена, щоб перемогти старий лад, побудувати нове суспільство – суспільство добра і справедливості. Вона і її однодумці знають: буде важко, будуть втрати і невдачі, перемоги і поразки – без цього не буває. Але перемога ніколи й нікому ще не прийшлася легко. Отже, треба не лякатися труднощів, гартувати волю і характери, уперто йти до мети.

Софія Федорівна очолює департамент позашкільної освіти у Міністерстві освіти Української Народної Республіки доби Директорії. Вона – постійно у роботі, пошуках. У робочому кабінеті не засиджується, її можна зустріти у містах, зруйнованих війною селах. Вивчає ситуації, можливості. Аналізує. І все задля єдиної мети – забезпечити якщо не належний рівень, то бодай елементарні умови для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, скалічених морально і фізично війною і революцією, викинутих на вулицю, без будь-якого догляду й уваги. Чи вдається їй бодай щось зробити? Авжеж, вдається. Хоч і дуже небагато. Зі значними потугами, а все ж з'являються, за сприяння нової влади, дитячі заклади, де малеча отримує дах над головою і сякий-такий харч. А ще – виховання, якого не мала досі. Не все ще так виходить, як того хотілося б, але зроблено перші кроки, за якими будуть нові, більш успішні...

Софія Федорівна Русова – плідно працює і в місті над Смотричем, куди уряд УНР переїздить з Києва. Вона, як керівник департаменту, розробляє ґрунтовний проект плану розвитку дошкільного виховання дітей в Україні, його головні засади, які передбачають цілісну систему заходів, концепцію розвитку і функціонування дошкільних закладів, якими належало охопити усіх дітей молодшого віку, котрі того потребують, забезпечити їх усім необхідним тощо. План, запропонований Русовою, схвалив Міністр освіти Іван Огієнко, його широко і всебічно обговорили на Колегії, у відповідних структурах. От тільки реалізувати намічене, на превеликий жаль, не вдається. Причини – загальновідомі...

Та Софія про це ще не відає. Вона продовжує працювати, не шкодуючи себе, власного здоров'я, вірить: наполегливість, затрачені зусилля дадуть результат. Буде, буде перемога!..

... Над древнім Кам'янцем, тихо плинним Смотричем, над стрільчастими вежами фортець і соборів спливав, непомітно і якимось несміло, рожевий світанок. На зміну прохолодній осінній ночі заступав новий день. Яким він буде?..

Отримано: 20.01.2017 р.

М. І. Красуцький
м. Кам'янець-Подільський

«Я МАЛЮЮ УКРАЇНУ. ТУ, ЩО БУЛА І ЩО Є НИНІ...» (слово про огієнківського лауреата Бориса Негоду)

Він народився на Благовіщення, у день, коли небо, природа віщували людям, усьому живому Благу вість – разом з першими променями весняного літепла (сьоме ж квітня!) прийде у кожен дім радість, щастя. І мир, злагода. Адже неспокоїною, тривогами і борнею розбурханою планетою котилася, руйнуючи геть усе на своєму шляху страшна, кривава війна. Так, Друга світова, що забрала мільйони людських життів. Однак був квітень року одна тисяча дев'яносто сорок четвертого, ото ж за рік вмовкнуть гармати і на багатостраждальну землю матінки України, у його рідне Калиня прийде мир. Мир – занадто дорогою ціною. Та що вдієш...

Хлопчика назвали Борисом, а прізвище у нього – Негода. Хіба випадковість? Схоже, що зовсім ні. Бо ж негода вирувала на усьому величезному європейському огромі – голодомори, війни, революції. Але попри все жила, творила свою багату історію Україна, а з нею – тисячі, мільйони українців. Вони ще зроблять свою справу, скажуть своє слово. Уславлять трудами, непересічними талантами країну, край свій. І буде серед них Борис Михайлович Негода. Художник. Людина, закохана у мистецтво, в історичне минуле і не менш прекрасне сучасне, у творчості якого – історія, душа українського народу, нації. «Я маюлю Україну – ту, що була і що є нині. Аби увічнити її красу і неповторність», – скаже згодом, уже ставши визначним майстром, Борис. Скаже щиро, відповідально, ваговито. Бо матиме у своєму доробку десятки портретів, пейзажних картин, натюрмортів, орнаментів. Це йому належить серія робіт за мотивами творів Ольги Кобилянської «Щедрість землі», «У неділю рано зілля копала», «Земля», ліногравюри до роману Михайла Стельмаха «Кров людська – не водиця», пастелі «Світ дитинства», «Скіфія», «Витоки», серія живописних портретів фундаторів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Він – один із авторів скульптурної композиції загиблим воїнам-афганцям, меморіальних дошок українському композитору М. Леонтовичу, історика Ю. Січинському, меморіалу біля центрального корпусу вищу першому ректору першого в Україні Кам'янець-Подільського українського університету, визначному вченому-мовознавцю, патріоту-державнику, релігійному діячеві Івану Івановичу Огієнку, премію чийого імені кілька років тому удостоївся високої честі отримати художник. Премія ця – відзнака особливих заслуг, неабиякого таланту справжнього майстра. Вона ще і ще раз підтверджує: Борис Негода – визнаний митець, його праці увійшли і увійдуть до скарбниці української, і це лише української, культури. Його картини побували на престижних виставках у Києві, Чернівцях, Москві, а також у Польщі, Румунії, Болгарії, Німеччині, Австрії. А де ще побувають?..

Борис рано відчув потяг до образотворчого мистецтва. Малював з дитинства. Після закінчення місцевої восьмирічної школи у рідному селі вступив до Чернівецького художнього училища, відтак – до Київського художнього інституту (нині – Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури). З глибокою вдячністю згадує своїх наставників й учителів Бориса Васильовича Снігура, академіка, художника зі світовим іменем Василя Ілліча Касіяна, професорів Олександра Артемовича Кривоноса, Василя Яковича Чабаника, Олену Нилівну Яблонську та багатьох інших. Це вони вели молодого художника до вершин образотворчого мистецтва, передала своє вміння, майстерність.

Борис Михайлович без перебільшення присвятив своє життя мистецтву і служить йому вірою і правдою, талантом майже п'ять десятиліть. Він – член Національної спілки художників України, з 1997 року – доцент національного університету імені Івана Огієнка, викладає живопис. Його, професора Негоду, шанують і поважають студенти, колеги за працьовитість, щедрий талант, високу професійну майстерність, яку намагається передати своїм вихованцям. І робить це з гідністю і щирістю душі, серця.

Заслуги художника, людини неспокоїного характеру, творчого горіння визначено присвоєнням почесного звання «Заслужений художник України» (1992 р.), Хмельницької обласної премії імені В. Розвадовського (1994 р.), найвищої відзнаки Кам'янець-Подільської міської ради «Честь і шана», іншими нагородами.

Борис Михайлович – лауреат всеукраїнської премії імені Івана Огієнка. Цієї відзнаки він удостоєний за великий внесок до надбань українського обра-

зотворчого мистецтва, української культури, за пропаганду і широку популяризацію історичного минулого українського народу, його сьогодення художніми засобами. За вірність справі, за любов до рідної землі, яка надихає, додає сил та енергії для написання нових і нових творів.

Принагідно слід зауважити, що стежкою батька-художника пішли і діти Бориса Михайловича. Син Андрій закінчив той же факультет у художньому виші, що і батько, дипломну роботу підготував по біблійній тематиці «Одкровення апостола Іоанна». І хоч подальший свій шлях Андрій Негода не пов'язав з образотворчим мистецтвом, саме воно допомогло йому у виборі професії. Він, як і батько, щасливий.

Донька Ольга уже не один рік займається мистецтвом витинанки. На одному з Всеукраїнських симпозіум-конкурсів виборола почесне призове місце – увійшла до трійки найкращих. Тож є чим пишатися батькам – Борису і Надії Негодам, є чому радіти. А Борису Михайловичу – то ще стимул для подальших успіхів у творчості. Що ж, нехай щастить!

Отримано: 20.01.2017 р.

РОЗДУМИ ЛАУРЕАТИВ ОГІЄНКІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

УДК 811.161.2'27:070.1(477)

В. В. Лизанчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

ДЕРЖАВНІСТЬ СОБОРНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ

На основі всебічного вивчення і осмислення праці Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» розкрито сучасні проблеми функціонування української мови у зв'язку з новими методами і формами російщення в Україні. Окреслено шляхи утвердження соборної української літературної мови як державної в усіх сферах життєдіяльності.

Ключові слова: Іван Огієнко, рідномовні обов'язки, українська мова, соборна літературна мова, російщення, патріотизм, україноцентризм.

Самостійна, вільна особа, її громадянський, державницький, патріотичний дух, всебічний моральний розвиток можливий лише у національно-культурному і високодуховному життєвому середовищі, за межами брехні, лукства, цинізму, насильства, зневаги, асиміляції. Воля здійснюється у Духові, а Дух – у національному Слові, яке не тільки є засобом комунікації, а насамперед фундаментальним підґрунтям порозуміння, злагоди, об'єднання, інтеграції української людності, формування національної ідентичності, будівництва та утвердження соборної, незалежної, демократичної української України. «Не стане мови – не стане національності: вона геть розпорошиться між дужчим народом... От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, і от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань» [1, с.240], – наголошував один з найвидатніших мовознавців ХХ ст. Іван Огієнко.

З огляду на те, що мова є своєрідним синтезом усього національно-державницького, фокусом його бачення, то мовне питання виходить за безпосередньо лінгвістичні межі і набуває політичного, соціального, ідеологічного характеру. У цьому контексті надзвичайно актуальною є думка Івана Огієнка про «рідномовну політику» [2, с.13]. Адже мова формує націю, нація будує державу, держава береже мову, бо мова – це нервова система державного організму. Якщо в державі не функціонує мова титульного народу, то така держава хвора й приречена на втрату національних і духовних особливостей, соборності та незалежності. До цих мовно-культурних, націє- і державотворчих аспектів ве-

ликої огієнківської спадщини привертала увагу С. Болтівець, Г. Бондаренко, Л. Боднарчук, А. Євграфова, М. Лещкін, В. Ляхоцький, Л. Ляхоцька, О. Мак, О. Мороз, Є. Сохацька, М. Тимошик, З. Тіменик, І. Тюрменко, Н. Шеремета та ін.

Іван Огієнко наголошував, що «рідна мова – найголовніший ґрунт, на яким духовно зростає й цвіте нація, рідномовна політика – це найважливіша політика всякого народу... Знання рідномовних обов'язків сильно підносить національну свідомість, а вона – найкращий ґрунт для знання й розвитку соборної літературної мови» [2, с.12].

Відповідно до актуальності поставленої проблеми визначається мета і завдання цього дослідження: на підставі всебічного осмислення праці «Наука про рідномовні обов'язки» Івана Огієнка проаналізувати сучасний стан функціонування української мови і державної мовної політики. Адже тільки держава має всі необхідні важелі для стимулювання розвою своєї літературної мови через «церкву, школу, пресу, письменників, уряди, судівництво, інтелігенцію, театр, кіно, радіо (додамо: телебачення, інтернет – В.Л.) й т.ін., що зобов'язані вживати доброї соборної літературної мови» [2, с.13].

Всебічне функціонування української мови в усіх державних і суспільних інституціях є питанням життя або смерті української нації, національної держави, української України. Адже однією з основних мотиваційних передумов агресії Росії проти України є путінська політика захисту «русскоязычного населения». Ще в 2000 році Л. Путіна на всеросійській конференції заявила, що російська мова об'єднує людей в «русский мир», а тому необхідно утверджувати, обороняти й розширювати мовні кордони «русского мира». На жаль, кордони «русского мира» проходять через сесійну залу Верховної Ради України, кабінетами, коридорами різних владних інституцій, засобів масової інформації, освітніх, бізнесових та спортивних організацій. Звідси розповзається по всій Україні нігілістичне, зневажливе ставлення до української мови, національної культури, що підживлює українофобів, паралізує зросійщених українців, які перебувають на психологічному роздоріжжі: вириватися з чужого «русского мира», формувати внутрішню потребу спілкуватися українською мовою, створювати українськомовне інтелектуальне життєве середовище чи за інерцією залишатися російськомовними і вести своїх дітей, онуків, правнуків чужим шляхом, збільшуючи таким чином кількість російського населення, а отже, ослаблюючи українську національну потугу.

Відомо, що Президент України П. Порошенко говорить про вільний розвиток і вживання в Україні інших мов, насамперед російської і англійської. Мабуть, жоден з читачів не заперечуватиме, що потрібно знати англійську, російську, німецьку, французьку чи інші мови. Це розширює інтелектуальний, пізнавальний світ людини. Але без ґрунтовного знання рідної української мови, національної культури, правдивої історії, людина підсвідомо стає морально-духовним інвалідом, нерідко ненависником родового національного джерела, перетворюється у погній для чужої культури. Тому в Україні, в кожній клітині її державного і суспільного організму, мусимо утверджувати українську мову як основу національно-громадянської ідентичності українців, основу формування української політичної нації і за змістом, і за формою. Непідписання головою Верховної Ради, а згодом і президентом ухваленого депутатами законопроекту про скасування закону Ківалова-Колесніченка відкрила «новой политической общности» (росіянам і російськомовним українцям) шлях до неподільної влади й форсованого будівництва «государства Украина».

Історик, фіноугрознавець і журналіст Р. Мартинюк (уродженець Сумщини, випускник Воронежського університету, Російська Федерація), роздумуючи про нинішні процеси будівництва «государства Украина», тобто нової форми російщення, слушно зазначає, що «російськомовні українці» у хвилини екзальтації навіть іменують себе «російськомовними бандерівцями». Петро Порошенко каже, що «60% українських героїв-воїнів АТО російськомовні», хоча волонтери називають цифру 70%. Хвала і вічна слава і російськомовним, і українськомовним захисникам України від найлютішого московсько-путінського агресора. Та не заколисуємось, не заспокоюємось, дивімось історичній життєвій правді у вічі. Вчимося у Великого українця Івана Огієнка всебічно аналізувати, щоби збагнути і правильно оцінити глибокі морально-психологічні процеси нищення українства і перетворення українців на іншомовних ізгоїв, а одвічно українську землю на територію для збагачення. Так, ніхто нині не плодить петровських регламентів (1720, 1721 рр.), катерининських маніфестів (1775 р.), валуєвського циркуляру (1863 р.), емського указу (1876 р.), офіційно не забороняє друкувати книжки українською мовою для дітей (1895 р.), не зобов'язує цілком таємними постановами ЦК КПРС «далі вдосконалювати вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» (1978 р.), вживати «додаткових заходів щодо поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік» (1983 р.), не збільшує на 15% оплату праці вчителям за викладання російської мови і літератури.

Зафіксовано 480 різних циркулярів, указів, постанов, резолюцій, ухвал, спрямованих на отруєння української ментальності, знищення української України, а українців – як етносу, які проаналізовано у монографіях автора цієї статті [3-7]. За 25 років відновленої незалежності України не зроблено цілеспрямованих, морально і психологічно зумовлених кроків до створення відповідних умов для повнокровного функціонування українського національного життєвого середовища, соборної літературної української мови. Духовно-естетичний світ українців опинився між чужими культурами – нав'язливою російською попсою і музичним продуктом англосаксів. Їхні бізнесові мегаказікультури на емоційно психологічному рівні позбавляють українців національної сутності. Нагадуємо актуальне твердження Івана Огієнка: «Мовне винародовлення завжди і конче провадить до морального каліцтва, а воно – найродючіший ґрунт для різних злочинів» [2, с.13].

Філософ І. Лосєв слушно наголосив, що сенс існування Української держави, в тому числі, полягає у підтримці та розвитку української мови, культури, української національної ідентичності, в самозбереженні українського народу. Якщо Українська держава цього не робитиме, її існування стає безглуздом. А все безглузде приречене на зникнення. «Без російської мови Україна проживе, без української її просто не стане. Без українізації (чого не розуміють нинішні олігархічні керівники країни) Україна не виживе в історичній перспективі. Антиукраїнські настрої на південному сході – наслідок не українізації, а її відсутності» [8, с.28].

Отруйні українофобські струмки створюють повноводну антиукраїнську річку, течія якої спрямована на те, щоби перепинити всебічне формування й утвердження української національно-громадянської ідентичності, яка є найпотужнішим морально-психологічним підґрунтям для постання соборної української України. Часто-густо багато службовців різних рангів, депутатів, політиків, громадських діячів, журналістів використовують елементи спілкування державною мовою для того, щоби про людське око виправдати свою належність до громадянства України. Навіть міністр А. Аваков у Львові два-три речення вимовляє українською, але щоб уже три роки спілкуватися виключно

російською мовою в Україні – такої зневаги не стерпіли б у жодній державі! Скандальне відео пересварки Авакова і Яценюка з Саакашвілі цікаве насамперед не матюками і жбурлянням склянки з водою, а тим, що конфлікт у присутності Президента П. Порошенка озвучувався мовою країни-агресора. Ніхто з «вождів» України не сказав жодного слова по-українському, що вельми показово. Московське телебачення неабияк з цього приводу познущалося, мовляв «хохли» зі своєю українською мовою придурюються, насправді вона їм не потрібна, це все спектакль, малоросійський водевіль. «Так, псевдоеліті, яка нині «рулить» Україною, дійсно все українське – мова, культура, традиції, історія – не потрібні. Для них це політична маска, гра, спектакль. Їхня справжня природа – малоросійський обиватель-притосуванець, у якого немає і не було ані переконань, ані ідеалів, це цинічні і лицемірні люди-флюгери» [8, с.28].

Уже відомо, що під час закритих нарад без представників ЗМІ на найвищому державному рівні часто панує не українська, а російська мова. З кабінетів законодавчої, виконавчої і судової влади російська мова («русский мир») перекочує у ЗМІ, інші інституції. Її носії показують приклад ігнорування статті 10 Конституції України і виконання Закону України «Про засади державної мовної політики» Ківалова-Колесніченка, який є зброєю найбільшої руйнівної сили у руках московських ворогів.

На п'ятому каналі у ток-шоу «Полілог» обговорюють важливі проблеми життя переміщених осіб з територій, окупованих російськими агресорами. 9 листопада 2016 р. – у День української писемності та мови, йшлося про умови проживання студентів-переселенців, які навчаються у вищих навчальних закладах Києва. Андрій Булгаров веде програму українською мовою. Але зі студентами, які розмовляють російською мовою, він також спілкується російською. Мовляв, це вияв журналістської культури. Подумаймо, чи це насправді так!? Замість того, щоби, спілкуючись українською, допомагати студентам долати мовний психологічний бар'єр, створювати морально-мотиваційні передумови для опанування молодими людьми – майбутніми українськими фахівцями-інтелігентами – державної мови, ведучий Андрій Булгаров, порушуючи 10-ту статтю Конституції України і рішення Конституційного Суду України (1999 р.), сприяє консервуванню російськомовної свідомості, ігноруванню державної мови, створює умови, що, мовляв, без української мови в Україні можна обійтись.

Мовна байдужість, яку засуджував, проти якої постійно виступав Іван Огієнко, безцеремонно панує у багатьох державних інституціях. Дуже прикро, що Прем'єр-міністр України В. Гройсман під час зустрічі з маріупольськими дітьми в Кабінеті міністрів розмовляв з ними російською мовою, ніби це були не українці, а росіяни з Мурманська. Замість того, щоби літературною українською мовою заохочувати дітей знати державну мову, Володимир Гройсман засівав зерна зневаги до неї, вселяв у дітей думку, що в Україні й без знання української державної мови можна обійняти посаду Прем'єр-міністра чи інші найвищі владні шаблі. Невже так важко зрозуміти Івана Огієнка, який закликав, що «...мусимо творити одну соборну українську літературну мову. Мусимо творити, коли хочемо стати нацією. Мусимо бути нацією, коли хочемо бути народом незалежним» [9, с.73]. Водночас Іван Огієнко наголошував, що потрібно сприяти розвитку мов національних меншин, але державна мова мусить бути тільки одна. Лише спільна державна мова надає народові глибокого почуття «всенародної єдності, за якої всі нації боронять одна одну» [2, с.16].

На жаль, в телерадіоєфірі чимало приватних каналів проповідують модель України без українців. Філософ П. Кралюк зазначає, що дійства «95-го кварта-

лу», «Ліги сміху» доносять своїм глядачам ідеї, що «Українська держава – це несерйозно (подивіться, хто править нею!), несерйозною є й державна мова, а української культури взагалі немає – натомість є «блискуча» російська культура (насправді – російська попса)» [10]. Олігархів – власників каналів та їхніх вірних слуг телеменеджерів лякає українськість, вона їм чужа. А «Єдина країна – Єдина страна» Україна для них – лише територія для бізнесу, особистого збагачення. Про це свідчить уся логіка мовно-культурної, морально-духовної, бізнесової політики.

З благословення «русскоязычних» депутатів і урядовців – за своїм менталітетом українофобних – керівники теле- і радіоканалів, журналісти-перекинчики відкидають навіть те українське, що вже було напрацьовано. «З допомогою телебачення намагаються змінити наш національний код з українського на російський, – наголошує професор ЛІ. Масенко. – Вважаю, що треба залишити лише один російськомовний канал. Усі інші мають бути повністю українськомовними. Адже шизофренія – це роздвоєння свідомості, а лінгвошизофренія – це руйнування української мови зсередини, створення умов для змішування української і російської мов, уподібнення української до російської, щоби за законами психіки самі українці «добровільно» від неї відмовилися» [10].

Міркування професора Лариси Масенко з приводу створення одного російськомовного каналу вважаю за потрібне уточнити й поглибити. На одному каналі (телевізійному чи радійному) мають бути програми мовами всіх національних меншин, які живуть в Україні: білоруською, болгарською, гагаузькою, грецькою, караїмською, кримчацькою, молдовською, ромською, російською, румунською, угорською та іншими мовами. Може бути й інший варіант. На всіх теле- і радіоканалах кількість програм має відповідати у відсотковому порівнянні кількості населення національних груп. Якщо українців в Україні 78% від загальної кількості населення, то стільки ж відсотків має бути й українськомовних теле- і радіопрограм, видаватися газет, журналів, книжок тощо.

Слід внести зміни до статей 3 і 4 Закону України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України»: у принципах, функціях і програмній політиці чітко визначити механізми функціонування української мови і культури в теле- і радіофері – не менше ніж 75%. У зв'язку з тим, що у більшості приватних телевізійних і FM-радіоканалів переважає російськомовний продукт, потрібно ухвалити закон України про комерційні телерадіоканали, який би зобов'язував власників мовити українською, працювати на засадах україноцентризму.

Україноцентризм ґрунтується на концепції націоналізму, який є філософією буття Нації, її життя, розбудови, а шовінізм, фашизм, нацизм і московський рашизм, який увібрав у себе шовінізм, фашизм і нацизм, – це філософія поневолення і гноблення інших націй. В основі націоналізму лежить національна ідея, а в основі шовінізму, фашизму, нацизму, рашизму – великодержавницький імперський інтерес. Націоналізм починається з любові до свого, а шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм – з ненависті до чужого. Мета націоналізму – свобода своєї нації, а мета шовінізму, фашизму, нацизму, рашизму – поневолення інших націй. Націоналізм трактує інтернаціоналізм як міжнаціональні взаємини на засадах рівності націй, а шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм перетворюють інтернаціоналізм у засіб денационалізації народів і підпорядкування їх імперській, великодержавницькій ідеї. Для націоналіста національні ознаки інших: мова, культура, традиції, звичаї – усі святині є об'єктом поваги і пошанування, а для шовініста, фашиста, нациста, рашиста – це те, що потрібно негайно знищити, викоринити і замінити своїм. Саме такою є мета гібридної війни Російської Федерації

проти України. Націоналізм породжує подвижників і героїв, а шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм – убивць, грабіжників, загарбників, яничарів, холувів.

Проаналізувавши наведені положення, професор В. Монастирський дійшов глибокого, правдивого висновку, що націоналізм не має нічого спільного з шовінізмом, фашизмом, нацизмом і рашизмом, оскільки він є генетично визначеним явищем природи, а це означає, що він є творінням не стільки людського розуму, скільки Всевишнього, тоді як шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм є штучними, хворобливими, маніакальними отруйними плодами.

Мовознавець Іван Огієнко настійливо радив шанувати українські пісні, колядки, національний одяг, оздоблювати за українськими традиціями свої житла, виховувати дітей національно свідомими, за будь-яких обставин не забувати свого національного коріння і не зраджувати його, берегти усе своє, рідне, українське. Добре, що у 2016 р. ухвалено закон про квоти для пісень українською мовою. Однак у програмах «Голос країни», «Голос. Діти» на телевізійному каналі «1+1» українськомовна пісня – надто рідкісне явище (до 5%). На мою думку, ці пісенні конкурси треба проводити за таким принципом: учасник пісенного змагання обов'язково має виконувати українськомовну пісню, а другу – будь-якою іншою мовою. Адже, як зазначав Іван Огієнко, українська пісня не тільки високохудожня й високомелодійна, але завжди глибокозмістовна, пристойна, навчальна. Якщо учасники різних телевізійних і радіоконкурсів обов'язково виконуватимуть українськомовні, а на додаток зарубіжні пісні, то у такий спосіб будуть свого не цуратись й чужого навчатись. «Зіркові» судді також повинні показувати приклад – спілкуватись з учасниками конкурсу з України лише українською мовою.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення повинна принципово вимагати від керівників теле- і радіоканалів дотримуватись виконання ліцензій на мовлення. Російську мову, як будь-яку іноземну, дублювати українським перекладом, як це робить, наприклад, «Голос Америки». Верховна Рада покликана ухвалити закон про те, що всі депутати, службовці різних рангів, працівники всіх державних і громадських інституцій зобов'язані послуговуватися на службі державною українською мовою. (Про це, до речі, йдеться і в Конституції, в ст. 2 Закону про держслужбу. Інша річ, що не передбачено покарання за недотримання законів).

Хто не знає української мови, хай за власний кошт наймає перекладача. Від державних службовців можна і обов'язково треба вимагати знання української мови просто зараз, бо це входить до їхніх посадових обов'язків, а щодо пересічних людей, то для них потрібно створювати державні курси з вивчення української мови, сприяти спілкуванню українською мовою, піднімати її соціальний престиж. Тобто має бути державна програма, системна політика утвердження в Україні української мови. Зареєстрований у Верховній Раді України законопроект №5670 «Про державну мову» відповідає Європейській хартії мов..., юридично збалансований, створює передумови для громадянської злагоди, утвердження української України. Він буде надійною перепорою «мовний шизофренії», яка перетворюється на російськомовне панування і спонукає Путіна збройно захищати «русскоязычное население Украины», винищувати українських патріотів, не шкодуючи російських солдатів і задурених московською маніпулятивною пропагандою сепаратистів.

Іван Огієнко наголошував, що тільки рідна мова приносить людині найбільше і найглибше особисте щастя, а державі – найсильніші патріотичні характеристики. «Без добре виробленої рідної мови нема всенародньої свідомости, без такої свідомости нема нації, а без свідомої нації – нема державности, як найви-

щої громадської організації, в якій вона отримуватиме найповнішу змогу свого всебічного розквітту й виявлення» [2, с.11].

Нехай соборна літературна українська мова, культура, духовність, мораль, звичаї, традиції, громадянська гідність запанують у кожній клітині суспільного і державного організму – отоді й побачимо, відчуємо, як розквітне Україна, і жоден ворог, навіть москвити (росіяни), не наслідатиметься порушити кордони демократичної, правової, працелюбної, творчої української України.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу (Репринтне відтворення видання 1918 року) / Іван Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
2. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. – Львів : Українська Академія Друкарства ; видавництво «Фенікс» при сприянні фонду «Відродження», 1995. – 46 с.
3. Лизанчук В. Навічно кайдани кували: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / Василь Лизанчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 415 с.
4. Лизанчук В. Завжди пам'ятай: Ти – Українець! / Василь Лизанчук. – 2-е вид. доповн. – Львів : Мальва, 2001. – 680 с.
5. Лизанчук В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка / Василь Лизанчук. – Львів : Видав. центр Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2008. – 258 с.
6. Лизанчук В. Творімо разом Україну! : монографія / Василь Лизанчук. – Львів : ПАІС, 2009. – 452 с.
7. Лизанчук В. Історія російщення українців : монографія / Василь Лизанчук, Микола Рожик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 412 с.
8. Лосев І. Спочатку приходять російська культура, російська мова, а вже за ними – російські війська / Ігор Лосев // Універсум. – 2016. – №11-12. – С. 27-28.
9. Тимошик М. Весь вік, весь труд віддав Україні / Микола Тимошик // Пам'ять століть. – 1997. – №1. – С. 71-85.
10. Лизанчук В. Антиросійщення, або Ще раз про мову / Василь Лизанчук // Дзеркало тижня. – 2016. – 2-8 лип.

Based on comprehensive study and understanding of Ivan Ohienko work «Nauka pro ridnomovni oboviazky» («The Science of Native Language Responsibilities») author revealed modern problems of functioning of Ukrainian language due to the new methods and forms of Russification in Ukraine. The article deals with the ways of strengthening the Ukrainian literary language as the state language in all spheres of life.

Key words: Ivan Ohienko, native language responsibilities, Ukrainian language, literary language, Russification, patriotism, Ukrainian centrism.

Отримано: 09.02.2017 р.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор (*м. Хмельницький*), викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Атаманчук Вікторія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики, керівник науково-дослідного центру огієнкознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Базик Дмитро (*м. Київ*), кандидат філософських наук, учений секретар Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Березовська-Савчук Наталя (*м. Кривий Ріг*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету

Білоусова Тетяна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Богданець-Білоskalенко Наталія (*м. Київ*), доктор педагогічних наук, доцент кафедри української літератури і компаративістики Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка

Боднарчук Тетяна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Вознюк Володимир (*м. Чернівці*), завідувачий Чернівецьким літературно-меморіальним музеєм Ольги Кобилянської, заслужений працівник культури України, письменник, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Гайдасенко Ірина (*м. Херсон*), кандидат філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри мовознавства Херсонського державного університету

Галайбіда Оксана (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Галаур Світлана (*м. Полтава*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Гарачковська Оксана (*м. Київ*), доктор філологічних наук, професор кафедри зв'язків з громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв

Гринів Олег (*м. Львів*), доктор філософських наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Гудима Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дзюбак Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Добринчук Ольга (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Діяконович Інна (м. Кам'янець-Подільський), магістр, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дуткевич Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат психологічних наук, професор кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Душенко Тетяна (м. Вінниця), викладач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету

Казимір Валентина (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Казимір Ірина (м. Кам'янець-Подільський), викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Калита Оксана (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Кеба Олександр (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Козак Райса (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Колібаба Лариса (м. Київ), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України

Колоїз Жанна (м. Кривий Ріг), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного

Красуцький Мар'ян (м. Кам'янець-Подільський), письменник, почесний професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Крецька Юлія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кузьменко Володимир (м. Київ), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германських мов Національної академії Служби безпеки України

Кузьменко Надія (м. Київ), доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кульбабська Олена (м. Чернівці), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Кучинська Ірина (м. Кам'янець-Подільський), доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ладияк Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Лизанчук Василь (м. Львів), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри радіомовлення і телебачення Львівського національного університету імені Івана Франка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Литвинюк Оксана (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Літвінова Інна (м. Харків), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Лобода Альона (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марушкевич Алла (м. Київ), доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Матковський Олександр (м. Суми), провідний концертмейстер кафедри мистецької педагогіки та хореографії факультету мистецтв Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Мартіна Олеся (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марченко Ніна (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мафтин Лариса (м. Чернівці), кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Мацько Віталій (м. Хмельницький), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Мацько Любов (м. Київ), академік НАПН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри стилістики української мови Київського національного університету імені М.П. Драгоманова

Мелєксєєва Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мельник Наталя (м. Кривий Ріг), кандидат філологічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету

Мозолюк Оксана (м. Кам'янець-Подільський), старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Наконечна Лариса (м. Івано-Франківськ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника»

Набитович Ігор (м. Люблін), доктор філологічних наук, професор, професор Кафедри української філології Університету імені Марії Кюри-Склодовської в Любліні

Насмінчук Галина (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Насмінчук Ірина (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Нога Геннадій (м. Київ), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України

Олинець Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, асистент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Онїкієнко Інна (м. Кривий Ріг), кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету

Остапенко Валентина (м. Кам'янець-Подільський), старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

о. Юрій Мищик (м. Київ), доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

Папіш Віталія (м. Ужгород), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету

Пентиліук Марія (м. Херсон), доктор педагогічних наук, професор кафедри мовознавства Херсонського державного університету

Поворознюк Світлана (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри методик та технологій дошкільної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова

Поліщук Ярослав (м. Київ), доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури і компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Попович Анжеліка (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Починнок Людмила (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Пуряєва Наталія (*м. Київ*), кандидат філологічних наук, докторант Інституту української мови НАН України

Романюк Світлана (*м. Чернівці*), доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Сінченко Олексій (*м. Київ*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури і компаративістики Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка

Степаненко Микола (*м. Полтава*), доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Сукаленко Тетяна (*м. Київ*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Навчально-наукового інституту гуманітарних наук Університету державної фіскальної служби України

Тарасенко Інна (*м. Київ*), кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

Тесліцька Галина (*м. Чернівці*), аспірант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Тимкова Валентина (*м. Вінниця*), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету

Третяк Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Українець Людмила (*м. Полтава*), доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Фоміна Галина (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Франчук Тетяна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної, початкової, загальної, вищої школи та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Фурса Валентина (*м. Київ*), кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України

Шарманова Наталя (*м. Кривий Ріг*), кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету

Шатілова Наталія (*м. Чернівці*), кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Шмирко Олена (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, викладач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шулик Поліна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шуляк Світлана (*м. Умань*), кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	5

1. ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА НАУКА

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Адамський В. Р. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: невідомі сторінки	6
Атаманчук В. П. Художнє осмислення проблеми духовної еволюції у містерії Івана Огієнка «Народження людини»	16
Базик Д. В. Дохристиянські вірування українців в концепції І. Огієнка.....	20
Березовська-Савчук Н. А. Концепція опису синтаксичної теорії у працях Івана Огієнка	25
Білоусова Т. П. Термінопоняття «стиль» і «стилістичний» у мовознавчій концепції Івана Огієнка	31
Боднарчук Т. В. Die Besonderheiten der Textsorte «Glosse» in der modernen deutschen Sprache	41
Галайбіда О. В. Вплив художнього перекладу на формування національної свідомості українців.....	46
Галаур С. П. Регулятивність наукових текстів Івана Огієнка	50
Гарачковська О. О. Наукова спадщина Івана Огієнка в рецепції Миколи Тимошика	57
Гринів О. І. Методологічні засади історіософії Михайла Грушевського	63
Дзюбак Н. М. Синтаксичні особливості поетичного мовлення І. І. Огієнка в історичній драмі «Розп'ятий Мазепа».....	71
Діяконович І. М. Маніпульований більшовизм Валер'яна Поліщука vs нонконформізму Івана Огієнка.....	76
Добринчук О. О. Axiologische transformation des antiken mythos uber Odysseus im drama von F.T. Csokor «Kalypso»	82
Казимір В. О. Синергетика мови в концепції І. Огієнка	88
Казимір І. С. До питання семантичної стабілізації на прикладі афористичного фонду В. Шекспіра.....	93
Калита О. М. Формули мовного етикету в епістолярії Івана Огієнка	99
Козак Р. В. Когнітивний характер складнопідрядного речення як різновиду експресивного синтаксису в Огієнковому історичному дискурсі «Богдан Хмельницький»	106
Колібаба Л. М. Лінгвістичний статус знахідного відмінка множини іменників у формі називного в науковому доробку Івана Огієнка та в сучасній мовній практиці.....	114
Колоїз Ж. В. «Етимологічно-семантичний словник української мови» Івана Огієнка в контексті сьогодення.....	120
Крецька Ю. А. I. Ohijenkos ansichten über die ukrainische Sprache im kontext der modernen soziokulturellen situation in der Ukraine.....	127
Кузьменко В. І. Іван Огієнко – перекладач Біблії.....	131
Кузьменко Н. М. Проблеми українського правопису у мовознавчих студіях Івана Огієнка.....	138

Кульбабська О. В. Лексикографічний портрет «Цариці мовознавчих наук» у синтаксичних студіях Івана Огієнка	144
Ладиняк Н. Б. Теоніми в художньому мовленні Івана Огієнка.....	151
Литвинюк О. М. Митрополит Іларіон та «патріарх» В. Голдінг у своїх релігійно-філософських поглядах	158
Літвінова І. М. Художня рецепція релігійних образів у поезії Майка Йогансена	162
Лобода А. М. Аналіз назв засобів масової інформації міста Кам'янця-Подільського	168
Марченко Н. В. Культура українського народу як головний смислообраз національної ідентичності у науковій спадщині Івана Огієнка.....	173
Марчук Л. М. Вербалізація концепту «Холмщина» у драматичних поемах Івана Огієнка (збірка «Вікові наші рани», Вінніпег, 1960): лінгвокультурологічний аспект.....	183
Матковський О. М. Значення науково-дослідних студій І. І. Огієнка з історії української культури.....	189
Мафтин Л. В. Постає Івана Огієнка в сучасному українознавчому вимірі	194
Мацько Л. І. Іван Огієнко про роль і значення діяльності Пантелеймона Куліша як ідеолога і творця української літературної мови	201
Мельник Н. Г. Козацька пісня крізь призму ідеї Івана Огієнка: «Служити народові, то служити богам!»	209
Мозолук О. М. Словосполучення відносного часу в драматичних поемах «Вікові наші рани» Івана Огієнка.....	216
Набитович І. Й. Контексти поетичної творчості Івана Федоровича, польсько-українського поета з Поділля	223
Наконечна Л. Б. Префіксальні дієслова в лінгвістичній концепції Івана Огієнка	233
Насмінчук Г. Й. Біблійний контекст роману «Гаспид і Маргарита» Галини Тарасюк.....	240
Насмінчук І. А. Іронія як засіб долання меншовартості в публіцистиці Івана Багряного.....	244
Нога Г. М. Бароковий текст Петра Поповича-Гученського: між традицією і креативністю автора	251
Онікієнко І. М. Відображення дохристиянських вірувань українського народу в науковій концепції І. Огієнка та їх поетична версія у віршах І. Калинця	257
Папіш В. А. Небесна аура «словної» мови Івана Огієнка	265
Пентилук М. І., Гайдаєнко І. В. Становлення і розвиток українського правопису в інтерпретації І. Огієнка.....	270
Поворознюк С. І. Лексико-семантичні засоби експлікації авторського наративу в історичній монографії Івана Огієнка «Українська церква за гетьмана Мазепи».....	276
Поліщук Я. О. Українські реалії та європейська ідея (на прикладі творчого досвіду Михайла Коцюбинського).....	282
Починок Л. І. Духовні постулати митрополита Іларіона в контексті роману Ольги Кобилянської «Апостол чорні»	291
Пуряєва Н. В. Богослужбові переклади Івана Огієнка	296
Сінченко О. Д. Філологічний метод Івана Огієнка	306
Степаненко М. І. Перифрази як інтегрований виразник змісту й авторства Закону України «Про засади державної мовної політики»	312

Сукаленко Т. М. Лінгвокультурний типаж «козак» в українському фольклорі...	325
Тесляцька Г. І. Відокремлені ад'єктивні конструкції у концепції Івана Огієнка та їхні сучасні рецепції.....	334
Тимкова В. А., Дущенко Т. І. Фразеологія української мови як одна з передумов формування національної світоглядної системи (крізь призму досліджень Івана Огієнка).....	340
Третяк Н. В. Дискурс як форма реалізації мови в газетних жанрах у концепції творчості І. Огієнка	346
Українець Л. Ф. Дискурсивні пріоритети фонетичної конотації в сакральних текстах Івана Огієнка	352
Фоміна Г. В. Der Einfluss der slawischen Sprachen auf die Entwicklung des deutschen Wortschatzes.....	359
Фурса В. М. Родова диференціація іншомовних невідмінюваних іменників у лінгвістичній концепції Івана Огієнка	364
Шарманова Н. М. Проекція стандартизації сучасної медіалінгвістики в поглядах Івана Огієнка.....	370
Шатілова Н. О. Мова письменника в концепції Івана Огієнка та сучасних інтерпретаціях	377
Шулик П. Л. Перше братовбивство в контексті батьківського гріха: переосмислення Каїнового сюжету в містерії Івана Огієнка «Каїн і Абель» і поезії Дана Пагіса «Написано олівцем в опечатаному вагоні»	384
Шуляк С. А. Етносимволіка слова у текстах замовлянь (на основі лінгвістичної концепції Івана Огієнка).....	391

СЕКЦІЯ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ І ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ»

Богданець-Білошакленко Н. І. Ідеї рідномовних обов'язків Івана Огієнка у практиці сучасної освіти	396
Гудима Н. В. Іван Огієнко та формування правил мовленнєвого етикету молодших школярів	400
Дуткевич Т. В. Психосемантика персуазивності у творі Івана Огієнка «Українська культура»	406
Кучинська І. О. Духовно-моральне формування особистості у педагогічній спадщині Івана Огієнка.....	411
Мартіна О. В. Педагогічні ідеї Івана Огієнка і розвиток мовної особистості ...	417
Марушкевич А. А. Категорія совісті в аналізі Івана Огієнка-Митрополита Іларіона.....	422
Мацько В. П. Педагогічні настанови Івана Огієнка з методики вивчення пам'яток давньої української літератури	427
Мелєксєєва Н. В. Навчання рідномовних обов'язків учнів початкових класів у культурно-освітній концепції Івана Огієнка	431
Олинець Т. В. Родинне виховання у системі педагогічних поглядів Івана Огієнка	436
Остапенко В. І. Language and Culture: the Fifth Skill in Language Knowledge....	441
Попович А. С. Використання спадщини Івана Огієнка на заняттях із фоноетимології у вищій школі.....	447
Романюк С. З. Концептуальні ідеї Івана Огієнка у навчанні української мови в сучасному освітньому просторі.....	452
Франчук Т. Й. Генетика університету: основи актуалізації	459
Шмирко О. С. Übungstypologie zum kommunikativen, verwendungsbezogenen Deutschunterricht	466

2. ПЕРІОДЖЕРЕЛА

о. Юрій Мицик, Тарасенко І. Ю. 3 документів до історії Кам'янець-Подільського державного українського університету (ч. 2)	471

3. РЕЦЕНЗІЇ

Кеба О. В. Філософореелігійні ідеї XIX-XX ст. в Україні: у пошуках духовно-культурної автентичності [Тіменик Зиновій. Ідеї філософії релігії у контексті української духовної культури: 30-ті роки XIX ст. – 80-ті роки XX ст. / Зиновій Тіменик – Львів : Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 312 с.].....	479

4. ДО ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

Хроніка подій

Атаманчук В. П. I Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Канон Івана Огієнка у сучасній науковій парадигмі» (з нагоди 135-річчя від дня народження Івана Огієнка)	482
Атаманчук В. П. Форум «135 років Іванові Огієнку: погляд студентів»	483
Журнал науково-дослідного центру огієнкознавства «Студенти про Івана Огієнка».....	484
Презентація науково-дослідного центру у міській бібліотеці імені Костя Солухи	485
Виставка до 135-річчя Івана Огієнка	485
Новації у роботі сайту науково-дослідного центру огієнкознавства.....	488
Нові відеоматеріали науково-дослідного центру огієнкознавства про Івана Огієнка.....	489
Атаманчук В. П. Робота секції огієнкознавства на студентській науковій конференції.....	490
Атаманчук В. П. Присудження Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка за 2017 рік	491

5. ХУДОЖНЯ ОГІЄНКІАНА

Вознюк В. А. Одкровення митрополита Іларіона	492
Красуцький М. І. Кам'янецька соната на тлі осіннього падолисту	493
Красуцький М. І. «Я малюю Україну. Ту, що була і що є нині...» (слово про огієнківського лауреата Бориса Негоду).....	496

6. РОЗДУМИ ЛАУРЕАТІВ ОГІЄНКІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

Лизанчук В. В. Державність соборної літературної української мови в концепції Івана Огієнка і сучасні проблеми її функціонування	499

НАШІ АВТОРИ.....	506

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія філологічна

Випуск XIV

Статті подані в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей. Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється тільки за згодою авторів.

Підписано до друку 31.07.2017 р. Гарнітура «Таймс».
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Формат 60х84/16. Умовн. друк. арк. 30,1. Обл.-вид. арк. 44,7.
Тираж 100. Зам. № 780.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.